JANI VINCENTII
GRAVINÆ
JURISCONSULTI
OPERA.

JANI VINCENTII GRAVINÆ JURISCONSULTI OPERA,

SEU

ORIGINUM JURIS CIVILIS LIBRI TRES,

QUIBUS ACCEDUNT

De Romano Imperio Liber singularis.
Orationes, et Opuscula Latina.
Institutionum J. Recept. Lib. IV.

Dissertatio de Censura Romanorum,
et
Institutionum Canonic. Lib. III.

Recenſuit, & Adnotationibus auxit

GOTFRIDUS MASCOVIUS

Reg. Magn. Britan. Conſil. Aul. & in Academia
Goettingenſi Juris Profeſſor.

EDITIO NOVISSIMA AD VENETI EXEMPLARIS PITTERIANI
FORMAM EXACTA;

At vero mendis quamplurimis, vel ſententiam perturbantibus, quibus Exemplar illud ſcatebat ſedula opera expurgata.

TOMUS PRIMUS.

NEAPOLI MDCCLVI.
PUBLICA AUCTORITATE
EXCUDEBAT JOSEPHUS RAYMUNDUS
SUMPTIBUS ANTONII CERVONE.

JOSEPHO-MARIÆ
MAZZACCARA
EX DYNASTIS CASTRI GARAGNONIS, RIPÆ CANDIDÆ, MASSÆ LOMBARDE &c.

JURISCONSULTO SPECTATISSIMO

ANTONIUS CERVONE

εὐχαίρειν

CUM primum *JANI VINCENTII GRAVINÆ, clariſſimi Juriſconſulti, Opera meis Typis excuſa lucis uſuræ donare in animum induxi, cogitare ſtatim cœpi, quemnam illi Patronum adſciſcere de more deberem. Atque univerſam hanc Urbem late circumſpectanti nemo unus occurrebat, cujus nomini ex veteri formula dare, dicare, conſecrare ſatius ducerem, niſi Tu Vir Illuſtriſſime. Et quidem cui potius? Tanta* *ſtudio-*

ſtudiorum cognatio, ac ſimilitudo inter Te, & VINCENTIUM GRAVINAM intercedere deprehenditur, ut ſi is adhuc in Terris ageret; nulli potius quam Tibi ſe, ſuaque omnia commendare præoptaret. Quemadmodum enim ille olim Jus Civile in ſcholis ſumma cum laude eſt interpretatus, ac τῶν ἐπιγινομένων utilitati, doctiſſimis editis libris conſultum ire ſategit; Ita & Tu, incredibile dictu eſt, quanta felicitate de difficillimis ac ſalebroſis Juris Quæſtionibus reſpondeas; quanta gravitate & copia dicendi impeditiſſimas quaſque Cauſſas frequenti plerumque Senatu defenderis; Quotque Juris ſtudioſi, Te deductore Fori Tyrocinium feliciter egerint. Ut taceam fuſum illud tuum plenumque dicendi genus, ac facundiam ſingularem, non exquiſitam illam quidem, & elaboratam, ſed ex ipſa rerum natura ſponte fluentem, rebuſque ipſis apte attemperatam, quæ in Te uno adeo emicat, ut inter omnes Urbis noſtræ Oratores (alit enim quamplurimos) nulli ſecundus merito cenſearis. Illud tamen me ſine piaculo præterire non poſſe arbitror, miram ſcilicet in dirigendis negotiis Dexteritatem, ac Providentiam proprie Tuam, & δεινότητα ſingularem in Cauſſarum πολιτείᾳ. Nam licet implexæ illæ ſæpe ſint, ac ſexcentis obſitæ difficultatibus, atque ad incitas (ut ita dicam) redactæ; Tu tamen pro ea, qua polles arte, ac prudentia (quod caput eſt in re forenſi) facili negotio adverſariorum ictus declinans, artemque eludens, omnia ſuo loco reſtituis, omnia ad umbilicum felici exitu perducis. Atque id potiſſimum in cauſſa eſſe videtur, ni fallor, quamobrem vel ipſi principes cauſſarum Patroni, ſi quod forte negotium arduum ac difficile inciderit, Te ſibi ſocium adſciſcere, & quaſi ſuccenturiare ſollemne habeant. Adeo ut mirum videri non debeat, ſi ex variis Italiæ, ne dicam Europæ partibus infinitus prope Clientium numerus ad Te confluat; Teque ſibi Patronum expoſtulent quotquot ſunt Viri Principes Neapoli,

Romæ,

Romæ , Januæ , & in ultima etiam Heſperia . Et re quidem vera , nil minus exſpectandum erat a præclaris illis præceptis , morumque regulis, quibus ſuam familiam , auro contra ſibi cariorem , a teneris imbutam atque excultam voluit clariſſimus Pater Tuus THOMAS MAZZACCARA , *cujus laudum ampliſſimam ſegetem ſi intra anguſtos Epiſtolæ bujus cancellos complecti vellem , fruſtra eſſem , atque in exiguum rivulum immenſas maris aquas , irrito ſane labore deducere conarer . Ecquis enim per ſumma ſaltem capita percenſere valeat , quo pacto ille ex longa & gravi Fori commendatione , in quo ſatis diu ſumma cum laude deſudaverat , ab Auguſtiſſimo Cæſare , ac Rege , æquiſſimo rerum æſtimatore primum Ærarii Quæſtor creatus , tum Fiſci Patronus , porro S. C. Conſiliarius , dein Romam de graviſſima publica re* ABLEGATUS , *ac demum inter Supremos Collaterales Patres fuerit conſcriptus ? in quo & Annonæ Præfectus , & totius Regni tum a latronibus quieti , tum a morbis ſaluti ſumma cum poteſtate præpoſitus , vix dici poteſt quanta diligentia , quantoque Reipublicæ emolumento demandatam ſibi Provinciam adminiſtraverit . Verum quis digne ſcripſerit , quanta cum laude , quantoque plauſu ſe geſſit ille , quot prudentiæ edidit ſpecimina , & quam cumulate omnium ordinum votis ſatisfecit , ſemper ac defeciſſe ex inſpirato accepimus (defecit autem plus vice ſimplici) qui bujus Neapolitani Regni clavo , Vicario nomine adſidebat , viceſque obibat Auguſtiſſimi Regis ? Licet enim ad omnes ſimul Collateralis Conſilii Patres Regni cura per id temporis pertineret ; nulli tamen latere arbitror , unius ferme* THOMÆ MAZZACCARÆ *conſilio , ſapientiſſimoque regimine id peractum , ſibique uni potiſſimum referri debere acceptam illorum temporum quietem , & civium incolumitatem : quippe qui in auguſtiſſimo illo Senatu Magiſtratus prærogativa juxta, ac ſapientiæ laude ceteros anteibat , eique communi voluntate & libenter,*

& fa-

& facile de ſuo jure concedebant Collegæ, faſceſque ſubmittebant univerſi. At quamvis ille tanta negotiorum mole gravaretur, ac diſtineretur curis, ut nihil ſupra; alter tamen ab M. Aurelio, quem diu, multumque in Commodi Filii ſui educatione inſudaſſe accepimus, nihil habuit antiquius, nihil ſanctius, quam ut per primi ſubſellii Magiſtros in quovis ſcientiarum genere Filii ſui inſtituerentur; ipſe autem, quidquid otii a publicis muniis obeundis ſupererat, in eorundem progreſſibus fovendis, ac provehendis inſumere libenter ſolebat, ſe patrem iratis diis natum compellans, ſi filios veræ ſolidæque virtutis exortes reliquiſſet. Norat ſiquidem vir ſagaciſſimus, felicius ſapientiam ad heredes traſmitti, quam divitias & honores: hæc enim degeneres illos ſæpe reddunt, ac ſuperbientes, illa vero probos, ac Reipublicæ neceſſarios. Tantine eſt ad familiæ bonum Vir litteratiſſimus? Quæ cum ita ſe habeant mirabitur profecto nullus, cur Tu paternas virtutes preſſius æmulari, atque in unius Juriſprudentiæ (qua longe lateque patet) ſtudio operam omnem, ac laborem collocaveris, qua quidem in re quantum profeceris, & quam proxime ad Juriſconſultiſſimi Patris doctrinam acceſſeris, notius eſt, quam ut verbis explicari deſideret; adeo ut in ſpem certam omnes venerimus fore, ut & Tu perinde ac ipſe Pater ad primos honorum gradus brevi ſis ſubvehendus. Accipe ergo Juriſconſultorum eloquentiſſime quod offero, Tibique perſuade, nihil unquam a me magis ex animi ſententia fieri potuiſſe, quam ut hoc JANI VINCENTII GRAVINÆ τοῦ πάνυ abſolutiſſimum opus Tibi nuncuparem: quandoquidem & Tu illud multi ſemper facere, atque in deliciis habere a teneris conſueſti; & ſpes rata eſt fore, ut ceteri omnes ad Tuæ Virtutis inſtar, immo ad unam MAZZACCARÆ nomenclaturam heic adſcriptam, ad Legum ſcientiam, ac veræ eloquentiæ decus ardentius acquirendum conſpirent. VALE.

JANI VINCENTII GRAVINÆ

D E D I C A T I O

A D

CLEMENTEM XI.

BEATISSIME PATER:

QUÆ tria bona ſunt a divina providentia ſummis Principibus ad optimum populorum regimen attributa; quæque ſæpe in ſingulos diſpertita quidem adſpiciuntur, in eundem vero collata raro memorantur; ea omnia nos in Te uno, Clemens Maxime, intuemur; ingentem rerum optime gerendarum poteſtatem, cognitionem, & voluntatem: quæ ſicuti diſſociatæ parum promovent, quia neque poteſtas abſque cognitione invenire, neque cognitio abſque voluntate capeſſere meliora valet; ita conjunctæ nunc in Sanctitate Tua, Orbem terrarum univerſum ad æternorum operum ſpem, haud immerito, erexerunt. Vetus enim illa & præclara de Te opinio ex beneficentia & prudentia tua, præclariſque factis ubique diffuſa, jam tanto crevit amplius, quanto mirabilis illa tuorum comitiorum eventus rebus humanis omnibus antecellit. Quo virtutis exemplo, vel ipſis veteribus Eccleſiæ ſeculis inaudito, cum & præteritas tuas laudes obrueris, & paris gloriæ ſpem ceteris mortalibus abſtuleris; noſtram interea excelſorum actuum cupiditatem adeo dilataſti, ut ei explendæ, ſuperatis jam ceteris, Tutemet ſis in poſterum ſuperandus, neque alium præter Te competitorem, atque æmulum laudum tuarum ſis habiturus. Mortales enim ita natura comparati ſumus, ut cum nobis ipſis facile condonemus; ab aliis tamen ſemper majora contendamus. Cum igitur Tu notas antea uſitataſque virtutes curſu ſuperioris temporis exegeris; & in creatione Tua ſpeciem pietatis adhuc ignotam e cœleſtibus animi Tui penetralibus emiſeris; quid mirum, ſi nova ſemper & inſueta, Tuique propria in poſterum expectemus? Quod vix, ac ne vix quidem aſſecuturos a quoquam homine conſideremus, niſi mirabile facinus abs Te profectum divinam vim actionibus tuis perpetuo excitandis atque regendis in tuo pectore conditam indicaret. Talis enim Tua fuit Pontificatus recuſatio, ut nihil humani penitus in egregia illa moderatione animi deprehendatur. Neque enim cum ſenſu modeſtiæ, metus hoſtium Chriſtiani nominis admiſcebatur: non tyrannorum atrocitas, non Eccleſiæ vexatio, non pericula, non cædes, nulla ſtrages, nulla ſeditio, commotio nulla honorum fugam incitabat. Et tamen ad culmen dignitatum omnium invitus atque reluctans, mœrore ac triſtitia ſqualidus, lacrymans & gemebundus, e cubiculo, ubi te condideras, velut ad crucem aliquam evocabaris: ut pote de illo-

rum numero, qui ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐχ' ὡς ἐπ' ἀγαθόν τι ἰόντες, οὐδ' ὡς εὐπαθήσοντες ἐν αὐτῷ ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀναγκαῖον, καὶ οὐκ ἔχοντες ἐν ἑαυτοῦ βελτίοσιν ἐπιτρέψαι τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ὁμοίοις. Dum enim ampliſſimi Patres ad Te confertim ibant, ut paratum divinitus, delatumque ad Te a collegis omnibus Pontificatum maximum reciperes; Tu illum ad ſeniores conſtantiſſime remittebas, unanimeſque preces, lacrymis abunde manantibus, refutabas. Cum igitur nemo, quin eſſes unice creandus, ambigeret, præter unum Te, a cujus modeſtia, cum illi magis contenderent, minus expugnabant; idemque diffiſus viribus copiam ſuffragiorum undique Te ambientium averteres, ac ſolus petitioni omnium repugnares; certe non tam comitia illa fuere, quam lis & judicium inter Te ac Sacrum Senatum inſtitutum, cœleſtique ſententia diremtum, ac definitum Sacrorum librorum oraculis: quæ voluntatem pervicere tuam, ac Te attinuere dilabentem: ut divinam in Pontificia creatione præſentiam, quam nobis adhuc religionis auctoritas perſuaſit, nunc in mirabili creatione Tua, oculis prope deprehenderimus. Qua enim humana ope negotia illa, quæ, ſuapte natura levi qualicunque aura vertuntur, tamdiu conſtitiſſent, niſi vis divina optimorum patrum voluntates in Te incumbentes ex alto rexiſſet; eorumque ſuffragia, ne alior ſum deflecterent, totum illud glorioſiſſimum Tibi, longum vero atque anxium ceteris mortalibus, triduum, admirabiliter ſuſtinuiſſet? Quæ tum populi totius trepidatio fuit! Quæ ſollicitudo bonorum! Quales anguſtiæ doctorum ac piorum hominum! Quanta fluctuatio Eccleſiæ univerſæ: quæ dum retraheres manus a gubernaculo tibi porrecto, portum hic, illic ſcopulos; hac ſerenitatem, illac tempeſtatem proſpectans; a Te unice petebat, ut in tranquillum conferretur! Neque aliunde, præter quam a divino conſilio proceſſit, ut neglecta opportune de Seniorum etiam ſententia lege annaria, dignitate ſuprema ætatem antevenires. Cum enim ſuperiorum Pontificum piis legibus & exemplis abacta vitia, propter eorum imperii brevitatem ſtatim ab abſceſſu refluerent, florentem ætatem Tuam Deus ad ſummam poteſtatem adduxit, ut imperii diuturnitate, optimæ leges verterentur in mores, ac mala omnia Tuarum continuatione virtutum, veluti longi temporis præſcriptione, in poſterum tollerentur. Tu vero, non ut imperares, imperium accepiſti; ſed ut Eccleſiæ temporibus & legi divinæ ſervires. Etenim ut egregie Plato: τῷ ὄντι ἀληθινὸς ἄρχων οὐ πέφυκε τὸ αὑτῷ συμφέρον σκοπεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ τῷ, ἀρχομένῳ. Omnes nimirum homines Deus Opt. Max. propter communis genitoris culpam perpetuo labore damnavit; ſed ſapientes hoc diſcrimine ſecrevit a ceteris, quod alios tantum ſua; ſapientes vero publicæ utilitatis cauſa laborem ſuſcipere voluit. Hoc autem onus ideo Tibi ſubeundum præ ceteris erat, quod unus inter mortales abſque ullis edictis, quæ irrita ſunt, niſi vim habeant adjunctam, & abſque vi, quæ nunquam abeſt a communi triſtitia; ſed ipſo adſpectu jucundiſſimo vitæ Tuæ, ac propriorum luce meritorum, labes eluere valeas Magiſtratuum & Procerum, unde corruptio manare ſolet ad ceteros. Ac ſola imago animi Tui modo locata ſublimius, & majoribus exprimenda in dies operibus, præſentis erit & poſteri cenſura temporis. Quis enim aut ignavus, aut impurus, aut indoctus munus petere auſit ab eo Pontifice, cujus pueritiam in elegantioribus literis; adoleſcentiam in Sacris & civilibus legibus, juventutem in jure integerrime, ſanctiſſimeque dicundo; ac ſequentem ætatem tribus Pontificibus dicatam in Eccleſia univerſa moderanda; totamque vitam in antiqua Sanctorum Patrum diſciplina cognoſcenda, & un-

deque-

dequaque imitanda ſciat eſſe traductam! Quis vero inani & puerili doctrina imbutus, turgidaque recentiorum temporum facundia inflatus graviores & ſublimiores doctrinas vicerit apud eum Pontificem, ad quem inſtituendum omnium temporum ſelectiora ſtudia confluxere? Quem ab ineunte ætate latinam eloquentiam addiſcentem Tulliani ſæculi lux & candor excoluit; cui ad græcas literas cupide progredienti, cum omnium inventorum, atque artium ſuarum copiis Academia univerſa, cumque Demoſtenea vi, atque frugalitate Atticum forum exultanter occurrit. Qui juriſprudentiam ab Antonini ætate, Theologiam a Theodoſianis temporibus arripuit, omneſque doctrinas atque artes e purioribus fontibus arceſſivit. Eo cultu, atque ſeveritate ſtudiorum Tecum ad ſupremum Eccleſiæ faſtigium reduce, non Principem literulas alentem videbimus & argutiolas; ſed Heroicorum temporum eruditionem, & ſapientiam ſuſcitantem aſpiciemus; Romanique juris Majeſtatem jamdiu obumbratam foro reddentem, & ad veteris Eccleſiæ pietatem, atque doctrinam noſtratium criticorum religione, atque judicio expenſam & excoctam, auream illam eloquentiam adjungentem, quam in Italiam, Leonis X. beneficentia, revocatam nova ſermonis contagio pene profligavit. Quam ſane morum atque bonarum artium felicitatem prope adſpirare video, poſt quam exemplo Tuo ea defertur conditio petitoribus, ut aut ſpes honorum eis deponenda ſit, aut vetuſta morum & doctrinarum ſanctitas repetenda. Hinc Tu, Princeps humaniſſime, voti compos fies, & ſeveritatem, quæ animum tuum a dominatu avertebat, effugies: moribus enim recta diſciplina, & literarum cultura compoſitis, delictorum & vitiorum ſemina tandem extingues, ut ſeveritate Tibi non ſit utendum, quoniam bonis dominaberis; poteriſque clementiſſime, atque ex animi tui ſententia imperare. Non enim clementia eſt parcere ſontibus, quorum vita tot eſt inſontibus noxia: ſed ea demum vera eſt clementia, numerum augere bonorum rectis inſtitutionibus, iiſque aditum ſepire criminibus, ut quam rariſſime oporteat eſſe ſeverum. Quoniam vero haud pauci reperiuntur, qui ramos malorum deciderint; radicem vero qui tentaverit, adhuc nemo: & vitia pleramque ſtudio virtutis non deponuntur, ſed fuga pœnarum; coguntur Principes atrocitate decretorum eos exulcerare, qui vel voluptatem ex propriis, vel utilitatem ex alienis vitiis capiunt; quique, illis ablatis, quotidianam etiam vitæ occupationem amitterent. Tu vero, qui virtutum omnium ſcientiam habes & uſum, exemplis Tuis, & nova emendandi arte animos ad illas adeo condocefacies, ut ſenſim delectati melioribus, deteriora ſint relicturi; ac nec opinantes a ſenſibus jucunde deceſſuri ad honeſtatem. Itaque virtutibus illatis, vitia ſine ſatellite, ac ſine voce præconis exulabunt. Tua vero gravitas lenitudine temperata, oriſque majeſtas benignitate condita, ſuffuſaque ſuaviter moribus, & ſermonibus Tuis decora, & verenda comitas, nonne faſtum deprimet, & ſuperbiam depellet procerum illorum, qui tenuiorum contemtu, & pectoris tumore, atque capitis elatione celſo, fulgentique de curru ſibi videntur præferre faſces, & in privata fortuna publice imperare? Atque cum divinæ omnes animi tui dotes in univerſarum gentium utilitatem redundent: ii etiam, qui jampridem patrocinio Tuo perfruuntur, quo illo digni videantur, motu feruntur eodem: ut & ipſi pro virili aliquid publice prodeſſe cupiant. Quos inter, & ego, qui omnia tuæ ſolus beneficentiæ debeo, per quam etiam ab Innocentii XII. benignitate publicum juris docendi munus accepi; animum induxi meum, ut privata quoque ſtudia in commune adducerem, ab-

ſolutis nuper tribus de originibus juris civilis libris, qui jam in lucem prodeunt ſub auſpicio SANCTITATIS TUÆ: cui non modo ex infinita poteſtate ſub qua omnia ſubjiciuntur; ſed privato etiam & antiquo nexu labores mei ſunt omnes obnoxii. Etſi vero noſtra, ſententiarum & verborum inopia, tanti tamque Sapientiſſimi Pontificis luce ſit indigna; materiæ tamen gravitatem certe non adſpernabere: tradimus enim primordia juris civilis, quæ ſi non proximum, at communem tamen habent cum ſacro jure fontem, nunc in æternam Eccleſiæ tranquillitatem e tuo pectore profluentem. Jus enim Romanorum id habet ſeorſum a populis aliis, totum ut ſi arte mira & certa ratione deductum a naturali honeſtate, quæ divina eſt illa in omnium cordibus inſculpta, inque animis inſcripta lex. Hinc jus civile pro jure gentium ſervatur ab omnibus illis nationibus, quæ cum Imperio Romanorum, non tamen acceptam ab iiſdem humanitatem depoſuerunt. Quin etiam, ſi originem illius e remotiori memoria repetamus, Moſen ipſum haud levi ex parte noſtri juris auctorem reperiemus. Multa enim Ægyptii ab Hebræis, cum quibus verſabantur, in ſuos vertere mores: cujus rei argumentum eſt ſuum abominatio, jejunia, & περιτομὴ, Herodoto teſte, Ægyptiis etiam ſacerdotibus uſurpata: quæ ſuo populo Moſes aſſerta, & ab alienis repetita retulit in ſcriptas ab ſe, atque a DEO dictatas leges. Athenas autem, unde Romani primæva jura petierunt, vel Phœnices Hebræis affines, ut multas Græciæ urbes condidere, vel Ægyptii, Erichtheus certe, ac Cecrops, qui eam urbem primi legibus compoſuerunt, primique imperarunt, ex Ægypto advenerant, indeque in Græciam attulere mores patrios, quibus multa hæſerant ex Hebraicis inſtitutis. Quamobrem Cecrops, propter Græcos mores Ægyptiis inſitos, διφυὴς appellabatur. Hinc non mirum, ſi tot Hebraici juris veſtigia in Romano inveniantur, ut utriuſque populi leges, incerto auctore, inter ſe collatas habeamus. Quamobrem, emerſis Lotharii temporibus, poſt diuturnam noctem Romanis legibus, adeo Sacræ cum illis coaluerunt; ut Decretalium libri, exceptis iis, quæ ſunt divini tantum juris, nihil fere aliud videantur, quam progreſſio, & germinatio juris civilis: quod Summi Pontifices ALEXANDER, atque INNOCENTIUS TERTIUS, GREGORIUS IX. INNOCENTIUS IV. BONIFACIUS VIII. aliique plurimi ſua in juventute hauſerant e Bononienſi plerique ſchola, quæ tum celebrabatur, illudque de Summo Eccleſiæ Solio mortalibus præbuerunt; aut reſpondentes Epiſcopis, & Præſulibus Oracula Romana petentibus; aut controverſias cauſaſque definientes; aut conſtitutiones Eccleſiaſticas pro re nata condentes. Quo magis confido TE hoc literarum genus complexurum benignius: &, qui animum habes non modo Tuæ ditionis opulentia, ſed ipſius etiam humanis neceſſitatibus longe majorem, quique occultis largitionibus literarum inopiam e re familiari Tua ſublevabas; eo majori munificentia cultum vetuſti juris excitaturum, quod hæc ſtudia longe auctius Reip. remittunt, quod acceperunt, & pro caducis & mortalibus bonis, æterna & ſaluberrima retribuunt, conjunctam ſcilicet cum Romana eruditione juſtitiam animumque Romanum. Quæ dum ſcriptis committimus, nunquam interea ſenſus declinamus ab immortalibus dictis factiſque Tuis, unde longe majorem boni & æqui ſcientiam, & uſum colligemus, quam e mortuis monumentis vetuſtæ virtutis, quæ nunc longe clarior in Tuis operibus reviviſcit. Quibus contemplandis admirandiſque adeo, PATER BEATISSIME, rapior, ut ad integram abſolutamque felicitatem id unum a D. O. M. deprecer, ut per longam TE ann. ſeriem ſoſpite atque ſuperſtite, dimittar e vita.

AD

AD CUPIDAM LEGUM JUVENTUTEM.

Mirari aliquando ſoleo, & mecum ipſe reputare, cur extremis hiſce temporibus, quibus ceteroqui ſcientiæ, vel recens exoriuntur, vel veteres exuſcitantur, vel adhuc incolumes ad clariorem lucem extolluntur, ita ut communis & nova quædam reddatur vita doctrinis; una tamen Juriſprudentia, veluti damnata barbarie, ſenſim repudietur ab eruditis, & elegantiorum artium commercio paulatim excludatur? An rude aliquod artificium eſt jus civile, cui nonniſi pinguiora ingenia ſe tradiderint? An uſu officioque ſuo juris ars eſt avara quædam nundinatio verborum, & vocabulorum aucupium, evertendis aliorum fortunis & patrimoniis, ex judicum libidine, transferendis, inſtitutum? An civilis doctrina, claris illa quidem profecta initiis, & a ſublimioribus ingeniis educata, traducta tamen per manus imperitorum, diuque ſordide contrectata ita ſquallet; ut ab eo temporis veſtigio, ad ætatem uſque noſtram, cultiora ingenia, ſuo fœditatis adſpectu, rejecerit? An hoc denique ſtudium quæſtuoſum eſt magis, quam glorioſum & illuſtre: atque ideo docti homines, qui ſuam opulentiam abſtinentia & frugalitate collocant, cum bujuſce artis præmiis minime ducantur, ipſam etiam artem putant eſſe contemnendam? Imo vero nihil prorſus horum objici juriſprudentiæ poteſt. Quid enim ejus munere gravius, quo ſingulorum ſtatus & bona proteguntur ab injuriis? Quid ſolidius præceptis reguliſque ſuis; quas hauſtas ex honeſtate naturæ, non confuſe congeſtas proditaſque temere; ſed ratione, atque via traditas a majoribus fuiſſe didicimus? Etenim, ſi quam habet philoſophia dignitatem, (habet autem hominum opinione maximam,) ea omnis translata fuit in juriſprudentiam Romanorum, qui partum armis imperium, juris commercio legumque majeſtate continuerunt. Quidquid enim a Grecis philoſophis de honeſto & juſto: de finibus bonorum & malorum; de regendis populorum moribus; de legibus & Republica, quæſtionibus infinite propoſitis, & ambitioſis magis, quam utilibus diſputationibus effundebatur; totum collectum fuit a Juriſconſultis noſtris, atque, nugis excuſſis, traductum in Urbem: ut quod apud Græcos exercitatio erat ingenii, longioriſque ocii levamen, Romæ, in corpus juris civilis converſum, publicæ ac privatæ ſemen eſſet utilitatis. Itaque contemplatio Græcorum ocioſa & iners, a noſtris operoſa reddita eſt, atque frugifera. Cumque deinceps philoſophia in honorum & opum vilem mercimonium converteretur; poteſtas omnis illius, atque dignitas in Juriſconſultorum ſcholis, atque in Romano foro conſedit: manſerat enim Græcis tantum ſplendor faſtuſque verborum; pondus tamen rerum & ſententiarum utilitas commigraverat omnis in artem Juriſconſultorum, quorum auctoritate forum regebatur, ut hoc opere noſtro procedente patebit.

Caligo vero barbarorum interpretum cur huic detrahat doctrinæ dignitatem, cum proximis ſeculis ad vindicandum jus civile cultiores omnes artes, omne genus eloquentiæ, retruſior omnis eruditio contra barbariem conjurarint: ut, pene dicam, non tantum contulerint conditores, quantum novi ejus vindices reddiderunt? Itaque, ſicut ager fit, intermiſſa cultura, feracior; ita juriſprudentia, quæ barbarie inhorruerat, ſegetem protulit, ex nova eruditorum induſtria, lætiorem. Vel unius enim Jacobi Cujacii mirabili acumine atque inaudita doctrina, jus civile noſtrum ſcientias omnes in

certa-

certamen gloriæ provocaverit. Quænam eſt autem ars, quænam facultas, cui tanta eruditio ſit implicata, quantam complectitur Juriſprudentia, ex qua nativa rerum ſingularum vocabula, & arcana latinitatis, & ſelectiora dicendi genera ducuntur, & recondita notitia vetuſtatis eruitur, & ſcientia temporum atque factorum, non communis illa quidem & pervulgata, ſed ſanctior atque ſelectior, ita ut unius Juriſprudentiæ ſtudium Græcam atque Romanam eruditionem trahat univerſam?

Cur igitur eruditi a Juriſprudentia, & Juris profeſſores ab eruditione plerumque, atque ab eruditis profeſſoribus abhorrent? Sane non aliam prodiderim cauſam, quam numerum & magnitudinem voluminum, & moleſtas rerum jam deſuetarum expoſitiones, diſputationeſque longiores, & acumen aliquando immodicum; quibus, ut ſummum ſcriptoris ingenium arguatur, ii certe, qui hæc non propenſe, neque inſtituto ſuo, ſed curſim atque alio intendentes arripiunt; longioris moræ faſtidium ferre non poſſunt. Cum igitur ejus lectionis difficultate atque ſtudiorum triſtitia plurimi deterreantur; facile huic labori parcitur: ne vel eruditus a ſtudiis amœnioribus; vel juris profeſſor ab artis ſuæ quæſtu diutius abſtrahatur. Facilem enim gloriam laborioſæ præferimus, & præmaturum lucrum plerumque anteponimus honeſtiori. Et quamvis multa prodierint, quibus aut grandiora volumina contrahuntur; aut reſecantur obſcuriora; ibi tamen, vel ea ſæpe offendimus, quæ nos morantur inutiliter; vel ea deſideramus, quæ pateant latius: pleraque enim jejune traduntur & exiliter, ut vix arrepta diffugiant. Res nimirum e proprio trunco avulſæ, atque in Epitomen redactæ, attingunt ſimul animum, & elabuntur: carent enim nexu ordineque ſuo, ſine quo nihil mentibus adhæreſcit. Qui hoc igitur in genere libri ſunt breviores, vel doctrinam univerſam per ſumma capita percurrunt, quod eſt nimis exile; vel certam in partem adeo effunduntur, ut alieniſſimas quoque doctrinas eodem trahant, quod ſtomachum ſæpe faceſſit. Non igitur alia ratio ſupereſt, niſi ut aperiantur fontes uberiores, ex quibus non in ſingula tantum membra, ſed in univerſum Juriſprudentiæ corpus eruditio neceſſaria influat, non quidem adeo parce, ut cognitio illius brevi exareſcat, neque tam abunde, ut mergat ingenium, & diu mentem ulterius pergentem irretiat. Quod præſtare animus fuit hiſce tribus Originum libris, ut fontes recludantur, unde univerſa legum eruditio & vetus Juriſprudentia manat. Curaque fuit rivos inde ita ducere, ut vel coerceantur redundantes, vel tenues juſta copia impellantur, quo juri civili nutriendo ſufficiant, & ſobrie ad uſum & commodum legentium, non immoderate ad oſtentationem ingenii veteris juris notitia & lectior eruditio ſuggeratur. Itaque in his conjectum eſt libris quidquid ab eruditis & a juris profeſſoribus honeſte ignorari non poteſt: quo eruditi ſcientiam juris ex his colligant ſuis utilem ſtudiis; & juriſperiti, luce hac eruditionis accepta, in lectionem Digeſtorum, & Codicis & Novellarum confidentius ingrediantur: ut nonniſi quibuſdam in locis obſcurioribus, ſi quando in foro uſuvenerit, conſulere oporteat longiores eruditorum interpretum commentarios; quorum tamen ſenſum, ſine rerum hic expoſitarum notitia, nemo, niſi divinando adipiſcatur.

Igitur primo libro quaſi telam explicamus, quæ univerſum juris civilis corpus expreſſis potioribus membris, exponat, & cujuſque juris portionis tempora certa & intervalla patefaciant: quo ſummatim prodatur, unde ſit orta primum ſcientia juris, quemadmodum paulatim vel novis legibus, vel prudentum interpretationibus, vel magiſtratuum edictis, vel Principum ſanctionibus ad integritatem perve-

venerit: Tum quamdiu ſteterit, cur inclinaverit, quave ratione ad ſtatum denique redierit ſuum. Quibus exponendis, oblata facultate auctores proferentur conſtituti, perturbati, & reparati juris, deque ſingulorum ſcriptis doctrina, ingenio, & uſu judicia ferentur, quibus ſtudiorum curſus dirigatur: plurimum enim refert, unde quis primum lectionem auſpicetur, quibuſve deinceps & quo ordine libris utatur: nam quæ lectio ad tempus maxime prodeſſet, ea immature, aut præpoſtere ſuſcepta nocebit. Si enim, quocunque fors appulerit, hæreamus, libris ſæpe inutilibus florem noſtræ conteremus ætatis. Hinc in tanto ſtudioſorum numero, tam pauci ſapientes. Hoc igitur libro naſcentis & progredientis juris civilis, tum ſingularum partium ejus celebriorumque ſcriptorum brevem narrationem pertexemus.

Altero libro primordia Juris naturalis, & gentium, ac vetuſtiores juris civilis fontes aperientur, ſive leges XII. Tabul. quotquot e veterum reliquiis erui potuerunt, adſperſa in tempore, ad res illuminandas, Attici juris notitia. Hiſque proditis originibus pervetuſtis, & quaſi juriſprudentiæ cunabulis, tranſibimus ad recentiores, nempe ad leges & Senatus Conſulta, quibus jus civile privatorum (nam quæ ad Reipublicæ adminiſtrationem pertinebant, cum nullius jam ſit uſus, vix attigimus) leges, inquam, illas & S. C. perſequimur, quibus priſcum & privatorum præcipue jus aut deficiente ſententia XII. Tabul. augetur, aut, tempore aliter poſcente, mutatur; aut, ubi obſcurum ſit atque perplexum, auctoritate populi totius explicatur. Quæ poſtremo libro concludentur.

Toto autem hujuſce operis curſu eruditionem & notitiam vetuſtatis ita intermiſcebimus, ut quod ſcitu opus fuerit, lectori ad locum occurrat, quo is poſtea per ſe poſſit obſcuros atque perplexos Juriſconſultorum ſenſus expedire, atque barbarorum interpretum notare lapſus. Multa enim jure tradendo peccarunt illi, quæ notata ſunt ab eruditis, multoſque in forum errores intulerunt ignoratione morum legumque vetuſtarum ac temporum, quorum notitia hiſce præbetur originibus, quas Tribonianus cum ſuo tempore paterent omnibus, parum in poſterum proſpiciens, reliquis ſubtraxit ætatibus, atque illis abſciſſis, tanquam ademto capite, totoque juris corpore diſſoluto, conciſi cadaveris membra poſteris reliquit. Omiſſa enim primæva lege, quod caput erat diſputationum, tantum ex legum conſequentiis per interpretes, aut Principes, aut magiſtratus eductis, exorditur titulum, ſeriemque pertexit, quo fit, ut ad ipſum ſæpe veſtibulum ſubſiſtamus. Quis enim non hæreat, aut labatur in conſequentibus, cum antecedentia prorſus ignoret? Cum autem proximis ſeculis juriſconſultorum erudítiſſimi, vel harum reliquiarum aliquas integris voluminibus comprehenderint; vel pro re nata, in ſuis de jure civili commentariis non paucas explicaverint: non inutile conſilium viſum eſt, tam varia & laborioſa lectione levare ſtudioſos, eaſque omnes multis libris diſperſas & diſſipatas in unum conducere, inque facilem ordinem tributas breviter atque perſpicue, quantum facultas noſtra tulit, exponere: ut ſi, quod recepti præſtitero, ſuum Juriſprudentiæ caput reddatur integrum, & quæ diſperſa & infinita in aliorum libris eſſe videntur, ratione & diſtributione unico adſpectu pateſiant. Qui enim ante nos iſta collegerunt, doctiſſimi quidem illi & ingenioſi, tamen obſcurum potius indicem ex ipſis fragmentis contextum, quam dilucidam eorum ſententiam protulerunt: vel quod ſatis habuerint ea monumenta colligere, ac reliquum laborem aliis conſulto reliquerint; vel quod luce carebant ea, qua poſtea Jacobus Cujacius, & Gothofredus junior juriſprudentiam emendarunt: quorum ſcripta ſane graviſſima plurimum huic

operi

operi contulerunt. Qui vero aut unam, aut certas aliquot harum originum explicarunt, ii longis, ut diximus, & alienis aliquando diſputationibus ingenia fatigant, eorumque curſum, qui ad forenſem exercitationem vocantur, impediunt. Præſtat autem rem cognoſcere univerſam, quam longiori cura partem tantum illius expendere.

Orationem vero adhibuimus continuam, ſcribenti quidem perdifficilem; tota enim ex illius ingenio continenter fluit; legenti vero facillimam: etenim animus curſu illo veluti ſecundo flumine vehitur. Nam criticorum ſcribendi conſuetudinem, cui alioqui ſua debetur laus, de induſtria effugimus: interciſa enim & comminuta eorum oratio ſingulis momentis intercipit ſpiritum, & frequentius abrupta ſcriptorum locis moratur properantem, & detinet injucunde. Ideo ſuccum quodammodo e veteribus expreſſimus, inque orationem noſtram confundimus; teſtimonia vero & auctoritates in marginem conjecimus, ac ſi quid exprimendum occurrit more criticorum (occurrit autem in XII. Tab. explicatione ſæpius) id ſeparatim in notas contulimus breviores, & a continenti oratione ſeduximus. Ubi vero critici perſonam ſuſcipere cogimur, cura eſt a novis emendationibus, quantum licet, nos continere, contentique ſæpe ſumus correctionibus aliorum, quarum ſi quas non probavimus, nonniſi caute mutamus, atque verecunde: tum quia nobis nihil ſuſpectum eſt magis, quam judicium noſtrum; tum etiam quia critices licentiam jamdiu eſſe compreſſam oportuit. Adeo enim emendando critici modum exceſſerunt, ut non ſit amplius id emendandi ſtudium, ſed reprehendendi libido, furorque rixandi. Quo magis admiror eruditiſſimi Grævii ſobrietatem, qui ſuis in notis criticum acumen philoſophiæ modeſtia & veritatis amore temperavit. Quid autem mali de nobis poſteri promeruerunt, ut contentionibus noſtris abducendi ſint a ſcientiis gravioribus, & præſertim a ſtudio ſanioris eloquentiæ, quæ propemodum exhaurit, quia diutius in interpretibus quam in ipſis auctoribus occupamur. Tandem, ut omnes omnium emendationes merito ſuſpectas habeamus, nonne præſtiterit in una qualicunque lectione quieſcere, quam diutius vaticinando multiplicare deliria, & poſteris laborem atque faſtidium ex ea diſputationum ſterilitate procreare? Nec ſemper, meo judicio, vera lectio erit ea, quæ melior: ſcriptores enim, varia diſtracti ſcriptionis cura, induſtriam aliquando remittunt. Neque humanum ingenium contendere ubique poteſt omnibus nervis: ideo ut in acie milites, etſi minus fortes, tamen, quia feſſis integri ſuccedunt, pugnant aliquantiſper alacrius; ita evenit, ut acutius aliquando comminiſcantur interpretes, quam ipſimet auctores invenerunt.

Ceterum, etſi nullæ hic inveniantur forenſes diſputationes, & rerum quotidianarum controverſiæ, quarum utinam, aut minorem habeamus copiam, aut non videamus imminere majorem; tamen ut ii, qui ad palæſtram vocantur, quo ſint ad luctam expeditiores, oleo prius unguntur; ita forenſem pugnam initurus, ingenio fiet ex hac lectione promtior. Etenim non auctoritatibus tantum, quæ arma ſunt imperitorum, quæque indicem pervolventibus præſto ſunt in utramque partem; ſed ſcientia plurimum & ratione valebit: præſertim ſi ad forum veniat aliquando cultior, & bonarum artium luminibus excitatus. Quod facillime aſſequitur, ſi vulgaris inſtitutionis ſcopulos declinatus a puero, per breviorem & leniorem incedat viam. Neque enim ab omnibus juris profeſſoribus perfecti Juriſconſulti doctrinam, acumen, & eruditionem contendimus, cujuſmodi perraros admo-

admodum ſingulæ tulerunt ætates: ſed plerumque ſatis fuerint, quæ politum præſtent ornatumque cauſidicum: quo Juriſprudentia puris attrectetur manibus, & forum, quantum per conſuetudinem licuerit, expietur. Nihil enim tam fœdum fuerit, nihil tam obſcænum, nihil tam denique ſacrilegum, quam jus civile abſtruſioris eruditionis venam, germen utilioris philoſophiæ, atque florem elegantiæ, negligentia tamen humaniorum literarum redundare ſordibus, & ingeniis patere lutulentis. Has injurias recta ſtudiorum inſtitutio procul a Juriſprudentia flectet; itaque de his placet pauca diſſerere.

Tria omnino ſunt juris profeſſori neceſſaria, latinæ linguæ peritia, ratiocinandi ars, & notitia temporum. Latina lingua evolvit arcana juriſprudentiæ, detegitque ſententias intimas Juriſconſultorum, quæ germanis vocabulis, & abſtruſioribus: ac peculiaribus latine dicendi generibus obſignantur. Quanquam enim juriſconſultorum, quorum fragmenta retinemus, plerique latinitate jam inclinata floruerunt; ſtudio tamen, ac religione verborum, qua maxime ſcientia legum adſervabatur, ita excellebant; ut auream prope latinitatis ætatem elegantia & proprietate reddiderint. Verborum præterea ſcientia & cognitio formularum, quarum in jure civili maximus eſt uſus, nihilominus quam hiſtoria mores rituſque aperit veterum Romanorum, quorum notitia obſcuriora loca juris civilis illuminat.

Ratiocinandi ars cunctas profecto doctrinas docet utpote cogitationum humanarum omnium gubernaculum & moderamen, atque initium & dux recte dictorum, recteque factorum: ſine qua præpoſtera & perturbata erunt univerſa. Nam ut Lucretius ait.

. . . . Si prava eſt regula prima,
Normaque ſi fallax rectis regionibus exit:
Et libella aliqua ſi ex parti claudicat hilum,
Omnia mendoſe fieri atque obſtipa neceſſum eſt,
Prava, cubantia, prona, ſupina, atque abſona tecta,
Jam ruere ut quædam videantur velle, ruantque,
Prodita judiciis fallacibus omnia primis.

Profeſſoribus vero juris civilis eo magis eſt neceſſaria, quod eorum conſilio atque judicio ſalus aliorum & fortunæ reguntur. Advocatorum enim, & Judicum lapſus patrimonia ſecum & vitam ruunt aliorum.

Notitia temporum & hiſtoriarum lectio cum ad prudentiam eſt utilis, quæ de cognitione præteritorum, tanquam ex futurorum imagine ſuſcipitur; tum etiam ad intelligentiam locorum obſcuriorum juris, quæ luce vetuſtatis & diſcrimine temporum patefiunt: multarum enim legum diſſidium ſola temporum ratione recte animadverſa componitur.

Haſce autem facultates cito aſſequetur adoleſcens, ſi e longa & ſalebroſa via accedat ad faciliorem; ac primo retia vitaverit vulgaris grammaticæ quibus pueritia miſerrime implicatur, & pro ea ſumſerit Sanctianam Scioppi, Voſſiique breviorem, aut, ex his conteſtatam, novam methodum gallice ſcriptam, vel ejus opitomen: deinde adjunxerit exercitationem quotidianam optimis auctoribus explicandis, Terentio præſertim, Cicerone, Cæſare, Virgilio, Tibullo, paucisque aliis ætatis aureæ ſcriptoribus, adhibitis facilioribus commentariis: longum enim eſſet & laborioſum, præ inſtitutione forenſi aut optimos ſcriptores explicare omnes aut criticos conſulere graviores. Optimo enim cauſidico ſatis fuerit, ſi paucorum & quidem elegantiorum imitatione, at-

que ſtudio facultatem comparaverit intelligendi optime ac ſcribendi mediocriter: ut ſi ornate atque eleganter nequeat, barbarum tamen effugiat & inconditum dicendi genus.

Rationis regendæ atque emendandæ mentis artem, quam Logicen appellant, omnium cum veterum, tum recentiorum optime facillimeque traditam habemus in libello inſcripto Ars cogitandi*: Cujus lectione non modo e communibus naturæ tenebris mens exolvetur; ſed etiam labyrinthum effugiet vulgarium Dialecticarum, e quibus longa diuturnâque jactatione, aſſiduiſque jurgiis, non aliud niſi fallere fallique diſcimus. Ex ea quoque lectione lumina excipiuntur ad omnes fere ſcientias, quarum ſemina illic ſunt effuſa: ut quacunqae flectere quis volverit, rectam per ſeſe inire valeat viam. Hinc etiam tollere poterit adoleſcens quidquid philoſophiæ opus fuerit homini negocioſo, & publicis muneribus occupato, quem oportet quidem philoſophari, ſed paucis, ut ait Ennius. Cetera que hoc in genere vulgo; argute ne dicam, an intemperanter, & abſurde diſputantur? jam hac ætatis noſtræ luce, inque tanta inventorum novitate, non modo ignorantur utiliter, ſed etiam laudabiliter contemnuntur.*

Rhetoricam non adjungimus, utpote magis ad morum & publicarum rerum ſcientiam utilem, quam ad ſcribendi uſum, qui Tullio ipſo judice, naturæ beneficio & bonorum ſcriptorum imitatione maxime comparatur: qua de re ſunt hæc ab Auguſtino ſcripta divinitus: (a) Cavendum eſt, *inquit*, ne fugiant ex animo quæ dicenda ſunt, dum attenditur, ut arte dicatur. Et tamen in ſermonibus atque dictionibus eloquentium impleta reperiuntur præcepta eloquentiæ, de quibus, ut illi eloquerentur, vel cum loquerentur, non cogitarunt, ſive illa didiciſſent, ſive ne attigiſſent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes ſunt, non adhibent, ut ſint eloquentes. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, niſi locutiones diſcendo loquentium; cur eloquentes fieri non poſſunt, nulla eloquendi arte tradita, ſed elocutiones eloquentium legendo, & audiendo, & quantum aſſequi conceditur imitando? Quid quod ita fieri ipſis quoque experimur exemplis? Nam ſine præceptis Rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt.

Hiſtoriarum lectio partim anteire debet partim comitari jus civile. Ne quis enim initio ſit ad juris prudentiam rudior, generatim ſaltem oportet animo anteacta tempora comprehendere, ut reliqua vita, ubi erit ocium, res geſtas cognoſcat particulatim: quo de rebus cum privatis, tum publicis ex præteritorum exemplis recte conſultat atque prudenter. Occaſiones vero legum, tempora, & cauſæ quæ maxime ſententiam aperiunt rarum, omnia eruuntur ex hiſtoriis. Ante quam igitur quis auſpicetur ſtudium juris, eex univerſa ſaltem Juſtini brevique hiſtoria memoriam temporum hauriat antiquiorum, ut poſtea cum ſtudiis juris Livii lectionem conjungat, indeque per ſequentium ætatum ſcriptores continenti ſerie ductus ad noſtra tempora referatur, in iiſque ſtudiis occupabit quicquid ei temporis a divino cultu, qui præire debet rebus omnibus, & a forenſi munere, atque honeſtis animi laxamentis in vita ſuperſuerit, adjunctis uberioribus Chronologiæ atque Geographiæ compendiis: in quibus uſui eſſe poterunt aucta nuper Cluveriana introductio, & Petavii rationarium temporum, ac Buſſuetii Epiſcopi Meldenſis de univerſa Hiſtoria diſſertatio; quæ non modo brevem atque perſpicuam continet memoriam temporum, notatis eventis illuſtrioribus, verum etiam vivis coloribus exprimit religionis no-

---

(*a*) De doctr. Chriſt. lib. 4. in princip.

noſtræ veritatem omnium ſeculorum auctoritate comprobatam, ac ſimul pandit regnorum omnium ortus & interitus, eorumque cauſas e moribus deductas populorum, qui nucleus eſt hiſtoriarum.

Juris vero ſtudia inchoanda ſunt a concinnis certe ac lepidis Antonii Pereſii inſtitutionibus; cum quibus conferendæ identidem germanæ Juſtinianeæ, adhibitis Vinnii commentariis, miro judicio contextis miroque delectu rerum: nec non ejuſdem notis, quæ ſunt commentariorum veluti faculæ quædam. Qui longiores, aut locupletiores deſiderant, Cujacium audiant hiſce verbis exagitantem commentariorum importunitatem: (*a*) Ex libris, *inquit*, Juris civilis libello inſtitutionum, neque comtior, neque facilior ullus eſt, quique interpretem deſideret minus: ut plane illorum videatur eſſe ocium ignobile, qui eum libellum longiſſimis onerant commentariis, quod poſitum eſt in una cognitione, in infinita diſpertientes. *Et paulo inferius:* Nam quæ ſcientia hæc eſt, quæ modum non habet ullum? quæ fines ſuos egreditur? quæ tota deerrat a præceptis ſuis, & ſummo illo præſertim, nec a Juſtiniano prætermiſſo, ut incipientibus jura tradantur levi ac ſimplici via: ne difficultate inſtitutionis tam numeroſæ atque perplexæ ab hoc ſtudio deterreantur. *Itaque commentarios, qui Oinotomi nomine feruntur, qui ad forenſem ſane uſum plurimum conferunt, potius rejicerem ad extremum ſtudiorum, quam in ipſo, ut fit, initio adoleſcentibus anteponerem; quos obruit copia rerum aut præmature, aut præpoſtere ibi diſputatarum: & melius Juſtineaneis adjungerem Theophili ſobrias & eruditiſſimas inſtitutiones, nuper cum clariſſimorum auctorum notis editas a Dovjacio. Quin & nos inſtitutiones noſtras nondum editas ita contexuimus, ut vitatis interciſionibus illis importunis, quibus utitur Vinnius, & alii commentariorum Auctores, qui contextus verba e continenti ſuo divellunt: continuta oratione Juſtinianæorum paragraphorum ordinem ſervemus, & obſcuriora illorum breviter in curſu orationis exponamus, commentariorum utilitatem & paraphraſeos ſobrietatem cum juventutis utilitate ſimul atque voluptate præſtantes. Poſt hos locus erit hiſce tribus Originum libris, ut altiores juris radices eruantur, & mox ab iis decurratur ad ramos, nempe ad argumenta ſingulorum juris titulorum: quæ cognoſci poterunt e Vveſſembecii Paratitlis Digeſtorum, & e Pereſii Paratitlis Codicis. Interea celebriores leges in Manductione juris civilis notatæ deligentur, atque ad eas veterum & novorum uberiores itemque ad forum utiliores, aut, ubi loci obſcuritas poſtulet, eruditiores interpretationes adhibebuntur, ut ſcientia ſimul & uſus eodem tempore comparetur.*

Hæc præfari voluimus, ut ad ſtudium juris animos præparemus, detrahentes inutilia, & adoleſcentibus jucundiora ſimul & expetitiora præbentes. Non plus enim temporis vel a mediocribus ingeniis hæc inſtitutio poſtulat, quam philoſophiæ vulgari addiſcendæ, non ſine lugenda temporis jactura, tribuitur.

Ceterum quia tres hi originum libri, ubi prælum ſubiere, tot contraxerunt typographicas maculas, ut raro ſenſus efferrent integros, & aliquando etiam ſcribenti contrarios; hac nova editione, quamvis inſtituta & perducta etiam nobis abſentibus, qui viſcerum doloribus cogimur ſæpius mutare cœlum, ut mutemus ſtomachum; tamen benevolentia & fide doctiſſimorum amicorum; in impreſſionem hanc novam incumbentium,

c 2 *omnem*

(*a*) In obſerv. lib. 12. cap. 18.

omnem exuere labem , & ad nativam lectionem atque ad integritatem rediere ſuam , ſimulque non leve incrementum a nobis acceperunt , qui ſuis locis reliqua S. C. quæ primas curas effugerant , cum ſingulorum interpretationibus interſeruimus , ut quantum in nobis eſt , in tot rerum tenebris opus daremus abſolutum . Quamobrem hac etiam editione libris hiſce tribus contexitur liber de Romano Imperio *, ut cum Originibus juris privati , ſimul prodeat in lucem Origo juris publici Romanorum , cujus ſcientia omnis poſt mutatam Rempublicam Imperatorii juris cognitione hoc libro expoſiti continetur .*

DE

DE VITA ET SCRIPTIS
JANI VINCENTII GRAVINÆ
PRÆFATIO
GOTFRIDI MASCOVII.

QUamquam Calabri hoſpitis xenia de his donis dicuntur, a quibus non in totum abſtinere Proconſulis officium eſt, in *L. 6.* §. 3. *D. de Off. Præſ.* quia inhumanum eſt, *parva munera* a nemine accipere velle: tamen, quod nos ferimus munus Calabri hoſpitis, ex eorum numero futurum confidimus, quali locupletari homines vehementer ſolent. Exhibemus enim opera J. V. Gravinæ, nati in Calabria A. 1664. haud procul ab oppido Conſentino. Dederat hæc Conſentia renaſcentium tempore literarum Janum Parrhaſium, Pomponium Lætum, & Bernardinum Teleſium, viros ingenii fœcunditate & præſtantia nemini ſecundos: quemadmodum, quod primo loco dici debuerat, Ennium quoque, illum, qui tempore Scipionis Africani Epicæ poeſeos laude floruit.

Miſerunt Calabri, Rudii genuere vetuſti.

De gente Vincentii nihil relatum accepimus, niſi quod in libro de Legibus & Senatuſconſultis *c.* 37. Gregorium Caropreſium, quem Italorum Philoſophorum ætate ſua maximum fuiſſe cenſet, amitinum & præceptorem, imo beneficentia plus quam parentem appellat. Literas autem Neapoli didiciſſe videtur. Ipſe id, niſi fallimur, ſignificat in extremo epiſtolæ de converſione doctrinarum ad J. Gabrielem Reginerium; ubi hanc ſimul urbem ob doctrinarum bonarumque artium celebritatem mirifice dilaudat. Jus dein Romæ docuit Gravina in Archi-Gymnaſio Sapientiæ, ab Innocentio XII. Pontifice ad hanc obeundam provinciam evocatus. Auditores tamen ſe propemodum inventurum deſperabat in oratione de recta in jure diſputandi ratione, ſcripta 1701. confluentibus adoleſcentulis ad Doctores Pragmaticos, ut trimeſtri vel quadrimeſtri opera delibata juriſprudentia, continuo ſe cauſſis agendis darent. Erant enim tum Romæ Ridolfiniſtæ quidam, qui, dum Petri Ridolfi praxin judiciariam interpretarentur, trimeſtri ſtudio abſolutam juriſprudentiæ cognitionem ore ferreo promitterent, de quibus queritur in oratione de inſtauratione ſtudiorum ad Clementem XI. Academiæ Arcadum quoque ſocius fuit, cujus literariæ ſocietatis quod fuerit inſtitutum, luculenter ex oratione Gravinæ intelligitur, quam pro legibus Arcadum habuit, & quæ exſtat inter opuſcula ejus. Corpore fuit procero, ſed macer, oculis utens obliquis & diſtortis. Auguſtam arceſſitus Taurinorum, dum in eo eſt, ut ſarcinas colligat, ex viſcerum dolore diem obiit ſecundo Non. Januarii 1717. Heredes, in bonis, quæ in agro Conſentino habebat, matrem ſcripſerat Annam Lombardam; in reliquis Petrum Metaſtaſium, adoleſcentem Romanum, alumnum ſuum, cui tres diſcipulos ſubſtituit, inter quos erat Horatius Blancus.

Inter opera ejus eminent Origines juris civilis, quas etiam Clementi XI. grandi & ſublimi oratione dedicavit. Laudatur Jacobus Cujacius, quod ad *L.* 25. *D. Annuis legatis*, Inſtitutionibus Juſtinianeis præmitti ſuaſerit Mæciani

ciani librum *de aſſe & ejus partibus*, quarum numero duodenario non tantum tribuere veteres hereditatem ſolebant, ſed & metiri uſuras, quas ex ſua ſibi ſorte unuſquiſque ſtipulabatur. At de aſſe multo plenius Noſter agit ad LL. XII. Tabularum c. 47. nec aſſis tamen ſolius, ſed etiam antiquitatis omnis cognitione interiori cenſetur, & juris ſimul univerſalis ſive naturalis rationes commodo & eleganti orationis genere explicat: cujus ſtudio ſubacta ingenia regendæ civitati felicius ſufficiunt.

Ad hos igitur juris fontes deſcendere adoleſcentes decet & haurire, quæ dein per omne ſtudiorum ambitum profutura ſunt, in primis quum juris ſcaturigines noſtro nemo nitidius deſcripſerit, cujus oratio non tantum in antiquis terſa & elegans eſt, quod quidem facilius, ſed etiam in recentioribus. Quicunque enim legerit, quæ Gravina Originum libro primo de Accurſio aut de Bartolo aut de Cujacio literis tradidit, nec, in eximia verborum concinnitate, rerum capiatur ſelectu, ſententiarum acumine & pondere: næ ille plumbeus ſit, aut ſtupidior lapide molari.

Librum ſingularem de Romano Imperio Senatui Populoque Romano inſcripſit, in eoque priſtinum Senatus aſſertum ivit ſplendorem. Contendit enim, poteſtatem Romanorum publicam ſemper in civilem & militarem diſtributam fuiſſe, quarum hæc per S. C. in Imperatores tranſierit, quum illa in Senatu reſideret, & imperio militari vehementer præcelleret; nec imperium Roma Conſtantinopolin translatum, quum potius hæc nihil habuerit quam Imperatorum Prætorium & caſtra muris vallata, tentoriorum vice fungentibus ædificiis. Qua quidem in re ſi ſuorum inſerviit auribus, dandum aliquid eſt homini Romano, de patria & animo Romano toties glorianti: quum Trans-Alpinos homines parum hic fallere fucus queat, poſteaquam de Imperio Rom. ex vero diſſeruerunt Jo. Frid. Gronovius & Gerardus Noodt.

Inter opuſcula agmen ducit Specimen priſci juris ad Caſparem Carpineum Cardinalem; in quo loci complures ex Originum libro primo ad verbum decerpti ſunt. Idem aliis quoque viris eruditis etiam noviſſime uſu veniſſe novimus, ut, quæ alio loco ſcripſerant, iiſdem verbis alibi repeterent. Ita Gerardus Noodt, V. CL. quæ *Probabilium L. IV. c.* 5, dixerat, ad verbum appoſuit in Commentario ad Pandectas titulo *de Conditione cauſa data cauſa non ſecuta*. Hydram Myſticam ſeu Dialogum de corrupta morali doctrina, quum hic quidem, livorem ſuum religione prætexentibus multis, nimios cieret motus, ſuppreſſit: ejuſdem tamen corruptæ morum doctrinæ ulcera ſæpe pungit in orationibus de canone interiori, & de repetendis fontibus doctrinarum.

Etruſca quoque lingua libros complures edidit, & inter eos duos de arte Poetica, qui ſæpiſſime laudantur Creſcimbenio in Hiſtoria Poeſeos vulgaris: & Tragœdias quinque, in quarum quarta, quæ Papinianus inſcribitur, conſtantiam viri, mori quam Getæ patricidium excuſare malentis, vivis depingit coloribus.

Provocaverat autem odium quorundam & iram in ſe. Inter cæteros ejus obtrectatores Q. Sectanus, virum gravem & priſcæ probitatis petulanter & proterve ludribrio habuit in ſatyris ſuis. Hic eſt idem ille, de quo queritur, imo quem contemnit in vita Cujacii, & ſannionem appellat, minime idoneum ad eruditi ullius hominis iram. Hic eſt idem ille, quem ſcurræ, nebulonis & poetaſtri nominibus perſtringere videtur in ſpecimine priſci juris ad Caſparem Carpineum Cardinalem, & de cujus perdita impudentia apud ipſum Clementem XI. Pont. M. queritur in oratione de inſtauratione ſtudiorum. Hic eſt idem ille,

quem

quem nebulonem & ſtudioſiſſimum thraſonem vocat in dialogo de lingua Latina ad Emmanuelem Martinum, qui ſatyris Sectani notas appoſuerat amoris in Gravinam pleniſſimas. In ejuſdem Martini amplexu poſtremum ſpiritum reddidit Gravina, ut ex aureola illius epiſtola intelligitur, quam ſuis inſeruit Gregorius Majanſius, Anteceſſor Valentinus. Neque ipſe Martinus Poeticæ ſuavitatis expers erat. Legitur apud Majanſium epigramma ejus lepidum & venuſtum de libris ſuis bibliopolæ cuidam Londinenſi venditis, ne ſcombris piperique fierent cuculli aut thuris involucra. Laudatur etiam Majanſio Metamorphoſis ejus, qua arcam, vicennalium peregrinationum comitem, itinerum attritu ac vetuſtate fatiſcentem quadam veluti conſecratione inter aſtra collocat.

Crimen autem potiſſimum, quod homini objicitur, illud plagii eſt, quo Manutii, Cujacii, Gothofredi, & aliorum ſcrinia compilaſſe dicitur Gravina. Amplius, damno adjeciſſe fertur contumeliam, & in Manutium in primis juſto fuiſſe durior, poſtquam ei plurima ſubtraxiſſet. Sed, ut otio hodie abuti ſine dubio videretur, qui ſpretis tot capitalium ingeniorum inter recentiores curis, in originibus juris civilis indagandis ſolos veteres adiret: ſic non plagiarius confeſtim dicendus eſt is qui optimos duces ſequitur. Honori nominis certe numquam noſter pepercit, qui Manutium, Cujacium, Gothofredum, reliquos paſſim laudat, & etiam ſi Manutium ſemel & iterum carpit, carpit ſine felle, eundemque principem Romanæ antiquitatis appellat *l.* 1. *c.* 18. Ceterum non eum quidem ingenii vigorem aut eam ingenii felicitatem in noſtro obſervamus, quam in ſuis olim alumnis Gallia, noſtra ætate Belgium ſuſpexit: ſæpiſſime tamen eum deprehendas ex ſuapte penu promentem ſententias, ſpretis opinionibus Cujacii & Gothofredi.

Sed forſitan ſemipaganus erat Vincentius, qui Janum ſe appellari maluit, quam Joannem, & de ortu & progreſſu juris civilis *c.* 25. quod exſecrandæ ſuperſtitionis fuit, qua pulſis regibus Senatus Romæ modo in templa Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Caſtoris, Concordiæ modo in curias conſultandi cauſſa convocatus fuit, religioni tribuit veterum atque honeſtati, ut aberrantes animi præſentia numinis ad ſaniorem ducerentur ſententiam. Tenebat hoc ſentiendi cacoethes Pomponium olim Lætum, ipſum quoque ut diximus Conſentinum adeoque civem Gravinæ, qui lectioni ſcriptorum paganorum adeo adſueverat, ut, ultra progreſſus, etiam ſacra pagana ſacris Chriſtianis præferret, & quum Romulo aram condidiſſet, parum aberat, quin Romulo hoſtias immolaret, Chriſtianam certe religionem ſolis barbaris relinquendam opinaretur.

Sed Chriſtianus eſt Vincentius, non paganus vel quaſi paganus. Janus enim quam Joannes dici mavult amore elegantioris Latinitatis; Deorum autem religiones ideo tantum commendat, quia eæ reipublicæ profuerunt, etiam quum a fine vero religionum & extremo bonorum omnium, D. O. M. evagarentur; & rem creatam colerent pro creatore. Ipſe certe *Originum lib. II. c.* 77. quo ſacra Chriſtiana ſacris confert paganorum, ſimulacra cupiditatum & affectionum humanarum pro Numinibus habita, Martemque ex contentione, ex libidine Venerem, ex ſuperbia Junonem, cultos fatetur, donec ex his erroribus genus humanum emerſerit beneficio Chriſti, qui vera nobis pro falſis obtulerit gaudia. Porro in oratione de fontibus repetendis doctrinarum, culpæ ſatis ſibi conſcius, piamenta non in ſua virtute, ſed in Chriſti, quod res eſt, quærit meritis, eademque pœnitendo ſibi adſciſcit, quod caducarum rerum amoremortalia immortalibus prætuliſſet.

Illud

Illud conſtat, minime noſtro viſum fuiſſe philoſophari more majorum. Præiverat Bernardinus Theleſius, Conſentinus, ipſe quoque, ut initio monitum fuit, civis Gravinæ, & conditor Academiæ Conſentinæ, qui ſeculo exeunte decimo ſexto primus in Italia Ariſtoteli nuntium mittere cœpit, ſed frementibus adverſariis animi mortuus eſt ægritudine. Parum deterritus Gravina viri fato, non tantum Platonem Ariſtoteli palam præfert in oratione de inſtauratione ſtudiorum, & alibi ſed etiam Carteſium interdum laudat, imo palam ſubinde in Hobbeſii militat caſtris. Contraxerat, credo, hanc cum Hobbeſio conſuetudinem in conſuetudine cum hominibus Britannis, qui frequenter Romæ verſantur, & quorum quidam hunc civem mirifice dilaudare ſolent. Ex hoc igitur noſter magnam partem delibavit eorum, quæ de ortu primarum civitatum ex mutuo metu, admixtis quibuſdam Platonis ſomniis, repetit in *Originum L. I. c.* 31. tum in prioribus capitibus libri tertii. Hobbeſium tamen ipſum libentius legeris, quamvis eloquentiæ deſtituatur luminibus & latinæ linguæ candore. Differit enim copioſius, multoque plus nervis valet in differendo, quam Gravina, cujus laus major in antiquitatibus juris Rom. quam in acumine dialectico. Accedat libertas Britanni, omnia audentis, quia nihil metuit: quum plurima occultare & ſubticere Conſentinus cogeretur, ne offenſas in ſe ſuſciperet.

Si quid in jure emergat difficultatis, non in Triboniano ſtatim fabam cudit, aut acrioribus Juſtiniani indulget reprehenſionibus, ſed utriuſque admiſſa leniter plerumque excuſat. Auctoritate, præter Manutium, Cujacium, Gothofredum, utitur Hotmanni, Merillii, Briſſonii, Rævardi, Scaligerorum, Petiti, interdum etiam Roſini de Antiquitatibus Romanis, Paræi in Lexico Critico, Henelii de vitis JCtorum. Scriptoribus, qui linguis hodiernis uſi ſua prodiderunt memoriæ, uti non ſolet: Tillemontium tamen qui vitas Cæſarum Gallice deſcripſit, aliquoties teſtem adduxit in Libro de Romano Imperio. Lingua vero germanica quam ſuavitatibus ei carere viſa ſit, indicio eſt, quod barbarum Bartoli deſcripturus dicendi genus, orationem ejus confragoſam adeo dicit, ut quibuſdam videatur Teutonice locutus. Ceterum ſcriptores, quoſdam laudat apud nos quidem minus obvios. Talis eſt Quintanodvenas de juriſdictione, Ramez del Manzano ad Legem Juliam & Papiam, quibus adjicerem Oinotomii commentarium ad Inſtitutiones, niſi is Shneidevvinus noſter videretur in gratiam juvenum palati delicatioris Græco nomine donatus.

Suum de juriſdictione tractatum nondum editum laudat *Orig. L. III. c.* 4. & *de Romano Imperio c.* 43. De variatione autem Romani Imperii inde a temporibus Caroli Magni, & Germanici regni miſtura deinceps ſe acturum ait in fine libri de Romano Imperio, parata ſilva rerum longo ad id uſu collectarum. Laudat præterea ſuas inſtitutiones juris Canonici, in oratione de inſtauratione ſtudiorum, tum quoque in epiſtola ad Henricum Huyſſenium, Actis Conſiſtorialibus Clementis XI. præmiſſa; & Inſtitutiones juris Civilis, quæ paraphraſin, eodemque filo commentarium contineant Inſtitutionum Juſtinianearum.

Quod ad reliquas ſcientias attinet, commendantem eum videmus in Grammaticis Scioppium & Voſſium; in Logica Artem cogitandi; in Hiſtoria Cluverium, Petavium, ac Boſſuetium; in Jure Perezii erotemata, notulas & commentarios Vinnii: quorum quidem unumquemque in ſua arte inter præſtantiores numerant æqui idemque periti harum rerum cenſores.

JOHAN-

JOHAN. BURCHARDI MENCKENII,

J. U. D. Pot. Reg. Polon. & Elect. Sax. Conſiliarii & Hiſtoriographi, Hiſt. in Academia Lipſienſi Prof. Publ. & Societatis Regiæ Britannicæ Socii, ad celeberrimum Auctorem Epiſtola, Editioni primæ Lipſienſi & nuperæ Neapolitanæ præmiſſa.

Graviſſimo Juriſconſulto,

J. VINCENTIO GRAVINÆ,

S. P. D.

J. BURCHARDUS MENCKENIUS.

U*T primum limatiſſimas lucubrationes Tuas vel leviter inſpexi, ita te amare; virtuteſque & doctrinam Tuam ſuſpicere cœpi, ut omnino peroptarem, ne aut Tu, quæ conſignata haberes alia, Eruditis invideres, aut Germani noſtri, ad quos libri trans-Alpes excuſi rarius & immenſo precio perferuntur, voluptate ea, quæ ex ſcriptis Tuis capitur, exciderent & fruſtarentur. Nam & ex Opuſculis Tuis, jamtum anno MDCXCVI. Romæ editis, Te primum, velut ex ungue leonem, cognovi, in quibus quid ingenioſius Specimine priſci Juris? quid elegantius Dialogo de lingua Latina? quid reliquis, quæ de converſione doctrinarum, de contemtu item mortis, & de luctu minuendo, ut & pro legibus Arcadum diſſeruiſti, gravius atque copioſius? Nec ſine multa animi oblectatione legi poſſunt, quæ patrio ſermone de Fabulis Veterum eodem anno commentatus es. Sed Te ipſum ſuperaſſe videbare. Vir Conſultiſſime, cum primum Originum Juris Civilis, quarum ſpem in Specimine illo feceras, Librum Neapoli quinquennio poſt in lucem ederes, quem quanto plauſu eruditi exceperint, vel* Eruditorum Acta, *quæ Lipſiæ publicantur, teſtari abunde poſſunt. Cumque nonnulli dilectiſſimo Socero meo GLEDITSCHIO perſuaſiſſent, ut librum lectu digniſſimum, in gratiam potiſſimum Germanorum, noſtratibus typis recuderet; certatim fere Juriſconſulti noſtri; avideque eum exceperunt, exceptum comendarunt, commendatum privatis publiciſque ſcholis propoſuerunt, atque explicarunt. Tantum vero abeſt, ut Tu, quemadmodum ſolent fere cives Tui, Germanum editionem noſtram nauſeaveris, ut reliquos etiam libros petenti Bibiopolæ concedendos utique duxeris, eoſque nitide deſcriptos adhinc fere biennio ad nos tranſmiſeris; quibus in rebus conciliandis non ignoras, quantum debeamus Viro Excellentiſſimo HENRICO de HUYSSEN, nuper admodum ardua ſummi Moſcorum Imperantis in Aula Cæſarea negocia tractanti, qui & De mihi paravit amicum, & ſcripta tua ad me quam diligentiſſime curavit. Memini, quæ tum promiſſa Tibi dederim; nimirum me aſſidue curaturum, ut opus integrum tribus Libris diſtinctum poſt paucos menſes typis noſtris quam emendatiſſime prodiret. Enim vero prohibuere Sueci, qui optimos multorum conatus, facta in Saxoniam irruptione, ſi non perverterunt, morati ſunt certe, quo minus ante hunc diem excudi liber potuerit, nec ipſe, etſi maxime optabam, curam impreſſionis potui in me ſuſcipere, cum regundæ Academiæ munus hoc integro ſemeſtri biberno mihi incumberet, publiciſque negotiis meas curas unice depoſceret; quare etſi nec typorum nitorem, nec chartæ puritatem deſiderari poſ-*

ſe æxiſtimaverim, valde tamen vereor, ne ſphalmata nonnulla, quamvis præcipuam curam adhibuerit Typographus, irrepſiſſe deprehendantur. Par autem fuerat, ut liber tam doctus, tam nitidus, tanto denique ſtudio, tot laboribus concinnatus, veſtitu atque ornatu exquiſitiſſimo inſtructus prodiret in lucem, ne ſolus Typogrpahus minus precium ſtatuiſſe huic operi videretur, quod ita optimorum in Republica Literaria Virorum commendatione munitum eſt, ut inter præcipua hujus ſeculi cimelia jure meritoque cenſeatur reponendum. Quanta ubique gravitas? quanta venuſtas? quam luculenta, quam diſtincta, quam pulchra omnia & plane ad priſcam eloquentiam accomodata? Nihil eſt ex omni antiquitate tam reconditum, nihil in legibus ipſis tam intortum ac perplexum, nihil denique injuria temporum corruptum vel amiſſum, quod non feliciſſime evolvas, emendes, reſtituas. Ingenioſe in primis Florentini Codicis auctoritatem ex ipſa antiquitate, quæ alios fugit, vindicas & tueris? Noſti, quantum Juris Interpretibus tribuendum. Quare a Cujacio Tuo non facile diſcedis, qui in omni jure regnat, & tantum non triumphat. Ubi vero Duareno, Jacobo Gothofredo, aliiſque diſcedis, adeo aperta omnia ſunt, & obvia, ut prorſus perſuaſum habeam, eos ipſos, in quos inſurgis, ſi adhuc vita ſupereſſent, in ſententiam Tuam manibus pedibuſque ituros. Leges vero XII. Tabularum, quæ principium Juris Romani conſtituunt, ita in illuſtri ponis & plane abſolvis, ut poſt Pauli Manucii, Franciſci Balduini, Conradi Rittershuſii, Tuoſque, Vir doctiſſime, Commentarios, vix ſuperſit, quod accedere eis poſſit ulterius. Quin & vetuſtas Leges & Senatus Conſulta Libro III. nova plane ratione explicas; & quemadmodum ad uſum fori pleniorem poſſint transferri; magna facundia oſtendis. Quid enim nitorem in dicendo Tuum & vim, quid nervos & copiam memorem? quæ auget omnia comitas ſumma, nulla cum oſtentatione conjuncta, ut cum omnia teneas, exiſtimari velis ignorare quamplurima. Et in eo mihi major ſemper viſus es pleriſque hujus temporis Juriſconſultis, qui Romanas leges abſque Romana eloquentia vel intelligi, vel explicari poſſe opinantur; atque in omni lege tollunt, addunt, mutant prout vel per ſomnium acceperint. At tu, quæ prælo parato habes, porro prome, Vir optime, Inſtitutiones præſertim Juris receptioris, Pontificii, Opuſcula, & Orationes, jam pridem promiſſas Eruditis, quorum plauſu & favore ut diutiſſime fruaris, etiam atque etiam precor. Vale. Dab. Lipſiæ, pridie Idus Maji, MDCCVIII.

VI.

VIRI ILLUSTRIS

AD

JANI VINCENTII GRAVINÆ

JCTI ET ANTECESSORIS ROMANI,

DE

ORIGINE ROMANI JURIS

LIBROS TRES

CONSIDERATIONES.

QUod beneficium tribuimus, Humaniorum Sectatores, his ſcriptoribus, qui rudem Latii, quin & Græciæ, ex antiquitate in tot ſcriptores diſperſa, per omnia vitæ humanæ capita, plena, eaque ordine luculento diſpoſita, rerum ſerie, inſtruunt: idem majori merito acceptum ferent JCti, quicquid hactenus antiquitatis, ad interpretationem legum Romanarum ab eo allatum eſt, *Vincentio Gravinæ*, Romano JCto: quin & antiquarii ipſi Juriſconſultis, in Gravina, debebunt quod, quæ antiqua legum, ex interpretibus anterioribus, ſparſim ea ſuis doctrinis inferentibus, depromere, ſine temporis & laboris diſpendio, non poſſent, ea nunc quidem, una eaque pulcherrima facie, conſpicere, datum ſit. Nec enim *Gravina* ſolum *lumina*, (ut L. 1. §. 73. tale quid de Labeone profitetur,) *capitibus ad ſert, cum hiſtoriam alii abunde tradiderint;* ſed & ipſe, quicquid in hiſtoria omni Romani Juris, ad hujuſdem rationes, ex antiquitate, pertinet, diſtinctis capitibus, eruit, ac ordinata ſatis diſpoſuit. Inde vero augmentum pretii legum Romanarum & major reverentia Juris, per veſtigia gentium ſapientiſſimarum deducti, exſurgit. Inde uſus ejus firmior & uberior; non in foro dumtaxat, ſed qua patet rerum præſtantiſſimarum notitia. (*) Neque enim Gravina tantum ſcita aliorum colligit; ſed & diſtincta ſerie ea diſponit & examinat. Equidem Jacobo Cujacio in *L.* 1. §. 144. omnia præclara tribuit, quæ ad interpretandum Jus Romanum facere poſſunt; ut tamen & Gallos alios deinceps, §. 171. *ſeqq.* commendet, quorum nomine Franc. Hottomannus, Franc. Duarenus, Barn. Briſſonius & Franc. Balduinus, ei præcipue veniunt: tum & Ant. Auguſtinum ex Hiſpanis, & ex Italis Andr. Alciatum laudat; qui primus inter exteros humaniora ſubſidia legibus attulit, foro licet immerſus: ad hæc Jacob Rævardum, & Jacob Gothofredum, præcipue in fonti-

d 2 bus

(*) Imo, etſi hæ lauditiæ in foro verſantibus minime prodeſſent; tamen vel ideo juris ſtudioſis magno in pretio eſſe deberent, quod artem ipſam miris ſuavitatibus condiunt, animumque juriſperiti vehementer ornant. Maluit tamen ipſe Gravina commendare ſua ab utilitate in exercitatione forenſi, dolo, niſi fallimur, bono: quia, qui talia promitterent, eos gratos juvenibus eſſe intelligeret.

bus Juris civilis, quos immenſa diligentia (*) is aperuit, itemque inter Criticos, Joſephum Scaligerum, ad Feſtum, ut & Cl. Salmaſium, & Jo. Frid. Gronovium, ſuſpicit, Germanis fere neglectis: qui tamen JCti æque ac hiſtorici, plurimum ad hiſtoriam juris & prudentum attulere; Herm. Vulterii tantum, & Jul. Pacii, §. 182. ut & Matth. Vveſenbecii, & Ægidii Hortenſii obiter iniecta mentione: quos quidem ſubtiles etiam ac ſolidos JCtos, in antiquitatis tamen ſtudia penetraſſe, iiſve incubiſſe, nullibi apparet, uti cura ea Udalrico Zaſio, Huberto Giphanio, Valentino Forſtero, Conr. Rittershuſio, Georgio Eberlino, aliiſque multis, & Hiſtoricis, Roſino, Demſtero; Ruperto, &c. inter Germanos, fuerat. Ceterum vix tangit ille ſcriptores, qui argumenta veterum legum tota, ex inſtituto, tractanda ſibi ſumſere, niſi perquam cognitos. Neque enim meminit Commentarii Antonii Clarii, *ad LL. tam Regias*, quam *XII. Tabb.* ut & *mores*, ac *Canones*, *antiqui Romani Juris*, *Pariſ.* 1603. 4. neque *Commentarii* Franciſci Ramez, del Manzano, in *L. Juliam & Papiam*: & quæ, ex Libris JCtorum fragmenta ad illas inſcribuntur, *Madriti*, 1678. *fol.* ut nec Jo. Pareja (**) Hiſpani ad illam. Interim Gravina in tractatione illius legis *Juliæ & Papiæ Poppææ Lib. III. c.* 36. ad uſque *c.* 60. [ſive ſectione de *maritandis ordinibus*,) & abinde ad *c.* 62. *de caducis*, Jacobum Gothofr. de *LL. illis*, multa luce auget; quem tamen, quoad collecta capita, quorum compactorum gloriam uni Gothofredo debemus, ſequitur. Sed & non modo Joſephum Scaligerum, circa *Legem Cinciam* ſeu *muneralem*, *Lib. III. c.* 72. notat: ipſumque Duarenum aliquoties reprehendit; verum etiam ab ipſo Jac. Gothofredo, *d. L. III. c.* 56 in nomine *Legis Miſcellæ*, uti & *cap.* 60. in *caducorum* doctrina, diſcedit; eumque *L.* 1. §. 78. in voce *Ædilis*, emendat: nec minus illum refellit; quando in *Comment. ad Cod. Theodoſ.* pœnam culei, (de qua, ex L. antiquiori; in *L. Corn. de ſicariis*] per L. Pompejam ſublatam eſſe, putat: quem pœnam deinde Conſtantinus reduxerit, quod Imperatores ipſo anteriores, ab Auguſto uſque, eam neglexiſſent. In quo merito laudandus eſt Gravina, quodque non minus alias opiniones varie diſcrepantium inter ſe interpretum, examinet, ſuaque ſententia rem definiat, cujus præ cæteris exemplum, de *ceſſitia tutela*, *in L. III. c.* 34. habemus: tum & quod antiquitati, quæ in *Pandectis* ut & in *Codice* itemque *Novellis*, quin & in ipſis *Inſtitutis*, paſſim occurrit, ut ex ea textuum illorum interpretatio modum capere debeat, plurimum ille lucis adferat, & ſæpe *Florentinum ff. Codicem*, ex ipſa antiquitate, quæ quidem alios effugit, vindicet; ac rationes legum veterum ſingularium: magna inſuper facundia, ad uſum fori pleniorem, eruat: quamquam ea, quæ hinc inde diſcernenda erant, exactius evolvere debuerat, nec confuſioni nocivæ, eloquentia ambigua, obductæ, locum relinquere; ut & jura, (quod ut plurimum facit,) magis ex impulſivis cauſis & factorum ſerie, [id quod periculoſum valde eſt,] quam ex cauſis ipſis effectricibus, deducere. Videlicet ille ſubtiles, quas vocat, diſtinctiones philoſophicas, quibus Bartolus polluit, *L.* 1. §. 164. in eo rejicit, ac idcirco ejus ſcripta, pro confragoſis & nubilis, habet; quippe quod in illis nimis ille ſubtilis fuerit. Et tamen ipſum, ratiocinando prudentiam Juris valde juviſſe, ait;

(**) In commentariis tamen ad Leges XII. Tabularum plus olei quam ſalis eſt, quod eſſe ajunt a tenero ætatis, qua hos ediderit commentarios. Certe, emendationibus, quibus illic corruptis veterum locis medicinam parat, ſæpe iraſcitur Cornelius van Bynkershoek, quem vide inter cætera de *jure occidendi liberos cap.* 10. *p.* 228. Ergo noſtro bona occaſio erat quæ tendebant ad eandem utilitatem, ſupplendi eruditione, certe judicio ſuo. Secutus eſt is præterea, in Tabulis quidem ordinandis, præeuntem Gothofredum; verum non in ipſa expoſitione; in ea enim ordini Hotmani addictus eſt, divertat, utrumque multa & præclara minantem.

(**) Cujus commentarii, una cum ejuſdem auctoris *Otio quadrimeſtri Salmurii* prodierunt 1591. teſte celeb. Heineccio ad *L. Juliam. & Papiam p.* 15. qui commentarios Ramez del Manzano propter raritatem fruſtra ſe in tabernis librariis & bibliothecis eruditi Belgii quæſiviſſe addit. Fallitur autem cenſor noſter, quando a Gravina mentionem commentariorum Ramez del Manzano fieri negat. Adducuntur enim hi libri ab eo ſimulque reprobantur, de Legib. & SCtis c. 41.

ſic tamen, ut & ad Balduinum ſæpe & Marcilium

ait; (*) modo non Arabes potius, quam Peripateticos philoſophos, legiſſet, quos tamen & ipſum Bartolum tenuiſſe, ubique ſatis, ex traditis ejus, elucet; quodque hac philoſophia, præ cæteris ſuæ ætatis JCtis, Baldo & aliis, eminuerit.

Quanquam vero Gravina, ſingularum legum Romanarum inſtituerit oſtendere hiſtoricam originem; ut naturam cujuslibet juris, & imo imperii ipſius civilis, nedum naturalis juris conſtitutionem, indagare, non habuerit neceſſe: ad ſingula tamen hæc ſponte procedit; ne fortaſſis perirent commenta ejus: quanquam ea tum partim in Hobbeſii, tum & in Spinozæ pericula incidant: partim vero theoriam nudam & inanem præferant; quæ haud-unquam inter homines ad praxin deducta fuit, nec deduci poteſt, adverſa etiam iſtorum, Hobbeſii & Spinozæ, quibus propior eſſe cupit, hypotheſibus, (quæ ſc. non ratione, ſed vi mera, conſtant,) inque Ariſtotelis doctrinam, de ſervitute natura, ſ. infirmitatis rationis, illabuntur: cum tamen & ipſa hæc imperii Ariſtotelici ratio, (uti tradita philoſophi hujus arguunt, (non abſoluta, (quippe multis inſtantiis obnoxia,) ſed ex ſuppoſito, ſit: quod nimirum æquiſſima foret imperii conditio, ſi non niſi hi imperarent: qui ratione valent præ cæteris; velut, in hominibus ſingulis obſequium rationi facultates inferiores debent. Utique varius, in hoc argumento, eſt Gravina: ſiquidem, in *Lib.* I. §. 103. Jus naturale, & imo ipſum civile Imperium, in vi mera & potentia fundat: in *Libro III.* deinde *cap.* 3. *ſeq.* operoſe, ad principatum rationis jus omne imperii deducere ſtudet.

Equidem, in *d.* §. 103. naturam imperii, nec dum ſatis inveſtigaſſe JCtos recentes, conqueritur; quippe quod non illi naturæ inſiſtant principiis. Et tamen ſtatim civile, a naturali, tantopere iſti adverſo, diſcernendum eſſe, cupit: ut, cum naturalis facultas, (illa, quæ adeo facti eſt unice, & Jure omni vacua:) militaris ſit: exinde in Republica, ad populi voluntatem, quæ imperium fundet ac civile quid conſtituat, reſpicere debeamus. Viciſſim ille, in vi & potentia, quærit civile imperium: ut, quoniam oppoſitiones hominum mutuæ, in ſocietate rudiori illa, ſubſiſtere non potuerint: omnes eos voluntates ſuas & cupidines ſubdere oportuerit, pacto quodam imperio ſuperioris. (**) At vero non veteres tantum, ſed & recentes illi JCti, qui cum novatoribus, ad Hobbeſii & Spinozæ dogmata peſtifera, non reſpexerunt, fraudem eorum ſatis detegunt; quam iſti; dum jus naturæ accuratius ſe inveſtigaſſe prætendunt: nil minus, quam jus, ſeu æquum & rectum, quin potius facultatem, (quam illi ambigue enunciant,) propinent; hoc eſt, factum, ſeu facultatem, quæ facti eſt, (& in potentia conſiſtit,) merum: ex quo quidem nemo non videt, legitimum quid & juridicum confici non poſse: cum tamen quælibet facultas juridica, (ceu effectus) jus quoddam, ſive legem, præſupponat, quæ facultatem illam, (ceu jus ex lege conceſſum) producere valeat. Neque enim potentia, quam illi ſupponunt, ipſa jus ceu lex eſt: quod quidem, ſi legitima, & per juſtitiam ad imperium valida, eſſe debet, neceſſe foret, ut nempe legitima fieret, ex Jure quodam ſive Lege antecedana: quam tamen Hobbeſii & Spinozæ diſciplinæ penitus ignorant. Imo, quando de pactis, quibus ſocietatem civilem conſtitui oportuiſſe, docent, ac de validitate iſtorum, diſpiciunt: ne quidem eam ex jure quodam petunt, quod illi nullum agnoſcunt; ſed in arbitrio imperantis, quouſque pactorum ille rationem habere velit conſtituunt: qui cum omnes civium voluntates ſibi reſignatas habeat, non poſſit eorum voluntatibus, quas cives nullas teneant amplius, obſtrictus eſse, nec iiſdem aliqua conven-

(*) Imo in oratione de inſtauratione ſtudiorum ad Clementem XI. Pontificem Maximum auctoritatem Bartoli dignam obſequio appellat, doletque hanc etiam a ſuis fuſque deque haberi, qui Ridolphum quam Bartolum malint, quod illum ratiocinio præſtare ajant. Papinianum nimirum Cujacio, Cujacium Accurſio, Accurſium Bartolo, Bartolum Ridolpho præferebat, & in eodem Bartolo modo damnabat tenebras philoſophiæ Scholaſticæ, modo laudabat ſolertiam & animi integritatem in jure ad factum applicando.

(**) Conciliari ſententia Hobbeſii illi Ariſtotelis poteſt. Quod ſi enim fingamus, homines in ſtatu naturali conſtitutos, preſſos vi inter ſe mutua, imperium ſubiiſſe; & vi coacti, id feciſſe poſſunt, & imperium detuliſſe ſapientiſſimis. Sed inde minime ſequitur, omnia imperia ſic conſtituta eſſe: quin docent hiſtoriæ, pleraque regna invitis civibus condita eſſe.

ventione, ſuaque voluntate, teneri. Sicut autem diffitendum non eſt, incommoda illa, quæ citra ſocietatem civilem averti non poterant, externe homines ad coeundum impuliſſe: nam interne cupido ſocietatis, ſive ſocialitas, homines ad civitates ineundas commovit: quam quidem male Pufendorfius, eadem caſtra Hobbeſii velit nolit ſecutus, utut falſam ejus eſse hypotheſim largiatur, (quam tamen ille ſuo ſubſtruit juri naturali) in ſociabilitatem transfudit, ceu quidem ad has cauſas impellentes ſuſceptum pactum, primigenium appellamus; quo nempe ſocietates civiles, ex pluribus familiis pagiſque, primum coaluere; & dehinc ad alterum pactum, prius iſtud ſubſequens, quo ordo in ſocietatibus iſtis, ſola hactenus magiſtratuum directione, diſpoſitus ad majeſtatem, ſeu perfectam rempublicam, redigeretur, proceſſerunt. Ita nulla penitus his pactis ineſſet validitas; niſi ea ſuperno, eoque naturali jure continerentur: velut ea omnia, quæ imperium, ſive magiſtraticum, ſive ad majeſtatem compoſitum & hujus quoque inviolabilitatem, attinent, una cum tota naturæ & aliorum jurium origine & vigore, in *Commentariis* ab Huberi libros de *Jure Civitatis*, plena manu, deduximus. Gravina autem, pro jure, factum nobis venditat: & voluntatem populi talem, civilem eſſe efficienter, putat; quæ tamen civitatem unice, ceu objectum, reſpicit: ipſa vero non aliunde, quam a naturæ jure, vinculum habet; quod jam ante civitatem conditam habuerat. Non etiam ille diſtinguit pactum iſtud geminum. Imo, quando naturalem facultatem eſſe quid militare, ait; & vero natura, vel potius naturali illa facultate, niti vult imperium: non poſſet illud voluntate populi fundari; cum naturæ illa facultas ſuperior ſit & validior eo, quod civile eſt: aut ſi voluntate populi fundaretur, neceſſe foret, validitatem voluntatis illius, non a vi militari, (quam & populus ſubvertere poſſet,) verum ex jure ſuperno, petere; & ſic ad jus verum, ſeu naturæ legem, redire. Neque vero vigorem pactum illud, ex jure civitatis, (quæ per id ipſum conſtituta eſt,) ſed ex Jure extra & ante civitatem, habere, idemque ſecurum reddere magiſtratum, ut &, peculiari adhuc accedente firmamento, majeſtatem oportet.

Diverſum penitus ab hoc eſt alterum, quod ille imperio quærit, fundamentum, (in *antecedentibus* §§. iſtius *Libri*, & in *Libro III. cap. 3. ſeqq.*) quando id in ratione conſtituit; niſi dicere velimus, Gravinam voluiſſe rationi tribuere imperium, ſi humana conditio id ipſum admittere voluiſſet: & vero, cum tale imperium locum habere non potuerit, imperii rationem ſuperſtrui potentiæ oportuiſſe. In qua contemplatione, ſicut varia & pugnantia multa, miſcet: ita pretium operæ fuerit, non ea ſolum, quæ in illis *Libri III.* capitibus doctrinæ veræ offendiculo eſſe poſſunt expendere; verum etiam, quæ *in Libro I.* de hac re dicere occupaverat, diſtinctis paragraphis luſtrare. Et quidem *Lib. I.* §. 5. 6. 7. extremum in hac vita bonum conſtituit tranquillitatem animi: quod tamen & paganum eſt & non niſi felicitati humanæ conſectarium. Illius boni fontem habet ſcientiam rerum, quæ, exſors ſenſibus, ad ſolam mentem pertineat: quod tamen bonum quis, non niſi contemplativum, habere poteſt. Jam vero *in* §. 8. rurſus ad naturæ jus, multa ſcilicet rerum disjunctione imo conturbatione, deſultat; illudque in honeſtate conſtituit, quæ ſoboles rationis ſit atque a ſcientia proficiſcatur: priuſquam ſcilicet ille jus ab amphibologia liberaſſet. Nec vero dicit, quo pacto id in honeſtate conſiſtat; & quænam illa honeſtas ſit, quoque illa tendat: quin nec ſcientia hic ſufficere poteſt, ubi facultates humanas omnes ad agendum concurrere oportet. Non etiam §. 9. evincere poteſt, quod conſtans ſit rationis conſilium, ex eo, quod illa ſemper boni ſpecie teneatur: ſubducta fere voluntate; dum non niſi de ſcientia loquitur: & tamen intellectus utique boni non eſt; ſaltim nulla ejus per ipſum electio, ſed veri & falſi: boni vero electio ad voluntatem pertinet. Quanquam rurſus rationem ſenſibus opponat: & ſic varie volvatur. Nec vero poterat ille ullatenus vel ſcientiæ vel honeſtati inſiſtere, quod eas ad eſſentiam divinam, vel legem æternam Dei (quam lex naturæ, homini connata, refert,) non exegiſſet.

Porro *cap. III. Libri* 3. exiſtimat Gravina, conſiſtere regimen, in natura ſervis, & natura dominis: ſapientem dominari. Inde mulierem ſubeſſe viro, & parentibus libe-

liberos. Inde imperium domeſticum, ex lege ipſa rationis, eſſe ſocietatem inter ſapientes, qui aliis præſint. Videlicet, non eſſe illud a potentia corporis: nam hoc ipſum potius regendum eſſe a ratione; unde & motus ejus: ad compeſcendum vero, (ſeu pœnas immorigeris inferendas,) imperium aliquod mixtum eſſe magiſtratus, & merum alterum; quod ſit principis *c.* 4. Beatiſſimam fore civitatem, ſi quiſque ratione ſua regeretur: eam fore ſimplicem; *c.* 5. ut mixta foret, ſi aliqui parerent; illoſque ſenſuum locum habituros: hanc dici mixtam civitatem, pro natura humana *c.* 6. Et, ſi imperent hi, qui viribus valeant, non rationis, ſed corporis: ita perturbatam fore civitatem, *c.* 7. 10. Hinc jam repetit ille leges civiles, ceu frena, quarum auctores initio Divinum Numen jactarint, & ad ſervandum eas cives jurejurando obſtrinxerint. *c.* 8. 9. Sed & hanc rempublicam perturbatam, ejuſque ſpecies eſſe, Monarchiam, Ariſtocratiam, Democratiam. Quod ſi leges ab uno ſuperarentur, fore ex hinc tyrannidem; ſi a pluribus, orituram inde eſſe Oligarchiam, *c.* 10.

Ad hæc non dicam, quam male jus naturæ a ratione plerique petant; quæ tamen corrupta penitus, & ipſa normanda eſt; ut normam adæquatam tutamque actionibus humanis dare non poſſit: verum hoc ſolum, quod rationis tanta, in tot hominum multitudine, ſit diverſitas; ut, quinam aliis ratione, & quidem ad imperium, magis valeant, vix invenire liceat. Quapropter, in rebus humanis alias quoque, ad ea, quæ plerumque obtinent, reſpiciendum fuit: ſicut ipſa quoque civilia jura non in ſingulos lata ſunt, nec ita ferri potuere; cum ſæpe minor annis unus alterve maturiori conſilio polleat: agnatus proximus, cui hereditas ab inteſtato lege advenit, nullius ſæpe ſit, nec amoris in defunctum, nec meriti. Proinde ſi inſipientes ſervis natura adſcribere velles: quonam redigentur in univerſum infantes, ipſorum quoque principum? & qui morbo vel aliter impediti, ratione uti non poſſunt. Nam licet hi quoque ab aliis regantur; velut tutoribus: hoc tamen ipſum a ratione horum non pendet, ſed a civili imperio; quod defectui illi naturæ proſpicit: ſecus omnes eos, qui plus valent ratione, huic illive infanti, imperare poſſe, oporteret: ex quo omnino ſtatum perturbatum eſſemus habituri. Nec vero ratio ſola maritis & parentibus imperium conciliat; uti nec ſemper ea maritus prævalet mulieri, aut parens liberis. Unde nec præeſt familiæ ſolum ob rationem paterfamilias: & quemlibet ſua quidem ratio, ſed non hæc etiam homines alios eorumque rationes dirigit. Quanquam Gravina alibi cum Spinoza, plus potentiæ, quam rationi, tribuat: imo plane potentiam in ſede non modo juris collocet; verum etiam jus eam facere imperandi velit, cui rationes omnes ac voluntates ſubjici oporteat.

Eſt vero obſcurum maxime, qua ratione ille imperium magiſtratus mixtum, & principis merum appellet: cum tamen nil majeſtatis admixtum habet juriſdictioni ſuæ magiſtratus; nec magiſtratus aliquid majeſtas: & interea princeps atque magiſtratus poteſtatem ſuam quilibet ac imperium, æque in morigeros ac immorigeros exerceant. Sic & obſcurum pariter & novum eſt id imperium, quod non ſola ratione nititur, ideo nunc mixtum appellare; cum mixtum antea imperium magiſtratus eſſe, dixiſſet: eſtque peregrinum, quando quaslibet formas rerum publicarum, etiam rectas, (quæ tamen & ipſæ legibus ac ratione reguntur, (perturbatas habet. Indeque tales ſunt hæ doctrinæ, quæ non modo rem plane non conficiunt; ſed imo diſciplinam civilem totam pervertunt: ut propterea in hactenus compoſitis de juribus & imperio doctrinis unice perſiſtendum ſit.

Sunt etiam perverſa illa, quæ Gravina, in *Lib.* 1. §. 10. ad communem jurium quorumlibet diſciplinam attulit; ut, quando *d.* §. 10. dominium in origine, ab occupatione, arceſſit: indeque communionem primævam aſſerit. Ubi tamen, cur communes adhuc, & quomodo habeantur, aer, aqua profluens, non exponit; quippe quæ & ipſa per occupationem propria fieri poſſunt. Etenim homini protinus a Creatore datum eſt, ut quaqua orbis patet, ille occupandi poſſeſſionem rerum, & inde ſibi dominium earum vindicandi, poteſtatem haberet: nec enim illas occupare poterat, niſi ejus a Creatore facultatem accepiſſet. Unde nec communio quædam primæva fuit, poſitiva illa, quam plures fingunt; a qua per diviſionem receſſum fuerit: ceu nec occupatio, in re acta communi locum habere potuiſſet. Porro *eod* §. dicit, rationem inducere charitatem inter

plures:

plures: hinc civitatum eſſe originem; quarum ſeminaria ſint matrimonia. Sed & hæc ut multam habent confuſionem: ita varias patiuntur inſtantias. Utique Hobbeſius charitatem nullatenus, ſed feritatem, ratione induci vult. Nec eſt eadem in conjugio charitas & imo etiam in brutis ea propenſio eſt; quæ tamen ratione non ducuntur: prout nec eo modo per rationem poſſet introducta dici civitas & imperium, qua jam ante Gravina volebat imperia conſiſtere.

Deinc idem §. 11. ait, JCtos referre, matrimonia & patriam poteſtatem ad jus naturale; Familias vero ad jus gentium referendas eſſe; quando plures earum jungantur. Et tamen conjugia etiam ex gentium jure, quin & civili partim, cenſentur: prout multa in ſingulis habentur familiis, quæ ad mores gentium compoſita ſunt. Neque vero jus gentium in conjunctione ſocietatum, maxime populorum, terminatur; ſed & plura habet, quæ ſingulorum ſunt, ac ad populos diſtributive attinent: uti ſunt contractus, judicia, ultimæ voluntates; ſi modos eorum communes gentibus, ſaltim moratioribus, reſpicias: licet abſolute ſpectata & ipſa juris naturæ ſint. Familiarum etiam plurium coitio ad jus gentium, qua talis eſt, non pertinet: cum nec civitas tota per ſe, niſi cum aliis ſimilibus componatur, gentem, nec jus gentium, conficiat, qua collectivum eſt.

Porro, in eodem §. 11. Imperium eſſe, tradit, in familiis ſingulis: & apud Romanos, patrem fuiſſe quodammodo magiſtratum cum jure gladii; quod præcipue §.25. inculcat: eoque trahit iſtud Livii: *paterna majeſtas*. Interea non debuiſſe Hobbeſium matri tribuere imperium in infantem: tum, quia uxor prius ſit in poteſtate mariti; tum quod fœtus conſilio egeat, quod in viro majus ſit. At vero nullum eſt, in ſocietatum ſimplicium aliqua, ne quidem in dominica, imperium; etiam qua nec dum in civitatem tranſierunt: cum per naturam jus vitæ & necis in privata poteſtate, locum habere non poſſit; ſed ad hoc vel publica, in magiſtratum collata, poteſtas, vel majeſtas plane, requiratur. Unde perperam aliud Jo. Frider. Hornius, qui & male, ex imperiis familiarum, majeſtatem imperii civilis educit. Neque etiam jus gladii patribus familias dedere Romani; ſed poteſtatem, (internecinam quoque, ſi opus ea foret,) in liberos: ut eadem, pro religione patria & pietate, uterentur; quanquam hanc indulgentiam, qua abuti parentes ſævi poterant, nemo facile probaverit: qualis nec diu in republica duravit; ceu nec diu ſtetit illa, ob quam poteſtas illa patribus, quin & maritis, & multo facilius dominis in ſervos conceſſa fuerat civilis ratio. Nunquam vero pater, ut magiſtratus, habitus fuit: nec majeſtas auctoritatis paternæ eo trahi debet. Hobbeſio quæ Gravina objicit, infirma ſatis ſunt. Nam ſi vel maxime uxor in virili poteſtate mariti eſt: num non poterit illa in liberos, maxime recens natos, poteſtate parentis pollere præ patre ipſorum? Cum enim Hobbeſius in vi & potentia jus imperii ponat: utique non potuit non fœminæ, quæ pariendo infantem enecare poteſt, imperium in eum tribuere ceu nec poteſtatem ipſam, quæ juris eſt, (cum nullum jus ante civitatem agnoſcat,) ille marito in uxorem, ſed potentiam, ei tribuit, ſi eadem is valuerit. Quid deinde, ſi ratione magis valeat fœmina viro: (*) numquid illa, quod rationis ſit imperium, poteſtate magis, in infantem & maritum valebit? Utique pro infante conſilia matris, (cui & præcipue ejus cura, ſaltim per triennium, committitur,) ſalubriora infanti ſunt, quam ea, quæ a patre proficiſci poſſunt.

Ulterius, Gravina in §. 11. non diſtinguit gradus incrementi, ab initiis juris naturalis primævi, ad jus civile; unde maximam incertitudinem naſci neceſſe eſt: dum & jus gentium ſecundarium a ſucceſſu rerum repetit. Quanquam vero venditionem ante nummos non habuerint gentes: tamen in univerſum, ex rerum ſucceſſu, ipſorum jurium ſucceſſum inconſulto petimus: cum & objectis tardius exortis jura anteriora appli-

[*] Id minime oberit ſententiæ Gravinæ, qui rem ab eo, quod ut plurimum fit, æſtimare videtur. Sed potius eſt, ut natura par utriuſque parentis in prolem poteſtas ſit, quia pari utriuſque parentis opera ſuſcepta eſt ſoboles, nec ideo minor unius quam alterius cura in educatione ejus eſſe debet. Educatio autem ſine poteſtate quadam intelligi nequit. Sit igitur ſalubrior matris cura lactanti adhuc infanti: uberibus certe depulſo magis proderit conſtantius patris conſilium; etſi nihil ſit, quod matrem tunc a communione providentiæ arcere queat.

applicari oporteat, quæque objecta fuerant juris naturalis, non minus talia fieri poſſint jurium ſequiorum. Imo ratio æqualitatis, etiam in plane novis conventionibus, ex jure naturali petenda eſt; & interim judiciorum, priuſquam judicia & magiſtratus ſtabilita ſunt: ſicut hæc alibi, (*in Anal. ad Inſtit. Imper.*) diſtincte tradita habemus.

Sic & nimium tribuit Gravina permutationi; quaſi maxima pars contractuum inde pendeat. Etenim nullus contractus, qui non utrinque dominium commutat, ad eam referri poteſt: totumque genus unilateralium ab ea alienum eſt. Et tamen ille ultimas adeo voluntates, ad permutationem cogere, ſuſcipit: cum quidem ultima voluntas, ab aliena ſive alterius voluntate, ſecus atque in contractibus,) ubi ex diverſis animorum motibus in unum convenire oportet,) plane abhorreat: imo ne quidem contractus aliquis, inter teſtatorem & alium, in teſtando, locum habere queat.

In §. 13. coitionem plurium familiarum, leges & jura parere, tradit Gravina; ſecundum quas in pace omnes vivere poſſint. Itane nullum jus exiſtet ante unionem talem familiarum? quod pacem, & ea, quæ præcepta juris connati homini præferunt, inter diſſitos quoque & ſingulos homines ſtabiliat. Ita non erit jus aliquod ante civitatem? & quonam jure pactum iſtud primigenium ipſius civitatis coalitæ, ſervandum erit? Necdum adeo conventiones illas leges dices; niſi quod effectum legis habeant: vigore ſcilicet juris naturalis; quod, omnes conventiones illibate ſervandas eſſe, præcipit. Quin & juſtitiam ille nullam, niſi ab hac lege (quam vocat) a coeuntibus familiis condita agnoſcit; indeque matrem ejus, utilitatem communem, conſtituit. Quicquid vero ſit, quod hoc, quod omnibus in ſocietate utile eſt, jus publicum civitatis, & id, quod gentibus communiter expedit, jus gentium eſſe, videatur & viciſſim: tamen juſtitiæ directo cum utilitate, quamvis hæc ipſa publica fuerit, nulla communio eſt. Confundit etiam h. §. Auctor jus civile cum jure gentium: nec hoc quoque gens quædam, ſeu civitas, aliunde diſcit; niſi quod jus illud, quod ex arbitrio hinc inde a gentibus in ritibus belli legationum & ſimilibus inductum & receptum eſt, extrinſecus accipiatur.

In §. 14. Gravina deducit bella ad originem, & defenſiva quidem. Sicut autem defenſiva, prout integræ gentis defenſio, belli faciem non poteſt non referre, ad jus naturale utique pertinent. Ita offenſiva, potius eſt, ut ad jus gentium ſecundarium magis referantur; ex quo plura etiam, quæ ad bella qua talia, defenſiva quoque reſpiciunt, repetenda ſunt. Neque etiam ille ſervitutem ad jus gentium abſolute referre debuit: ſiquidem Romani ea quoque gentium jura, (nec tamen efficienter) habent, quæ gentes aliquot inter ſe, ex tacito compacto, ſervant; neque omnes gentes obligant. Quid quod etiam civiles ſervitutes, ex inſtituto civitatis, & ipſius quoque Romanæ, dentur; quæ nil quicquam bellis debent. Deinde jura legatorum ille ex jure pacis ducit: quidni ex jure belli pariter? multoque magis. Utique nec pax ipſa, nec bellum, per ſe jus aliquod ſeu leges producunt. Quapropter eadem cauſa neceſſitatis & utilitatis univerſi generis humani, eo permovit gentes: ratione ipſas ad mutua ea vincula deducente; ut colloquia illa, & miſſiones ſecurius inſtitui poſſent. Neque enim putem Pufendorffio aliiſque concedendum eſſe, ut rem ipſam, æque ac ſanctimoniam legatorum ex jure gentium ſecundario, (quod quidem illi inaniter ex cenſu jurium penitus extinctum, vel ſaltim juri naturali injectum, cuperent,) eliminarent; utut, quoad ritus & ſanctimoniam eorum, non una gentium obſervantia ſit.

Denique Gravina pacem gentium cum civili, imo domeſtica, miſcet, ac cum pœnis civilibus: omnino perperam. Sic & §. 15. naturam humanam cum ratione male confundit: nec non ibidem civitati adverſus vicinos feros jus belli attribuit; ut; quemadmodum, in civitate, civium delicta: ita & gentis unius crimina, a ceteris gentibus, puniantur; in quod Hugonem Grotium advocat, ab omnibus pridem in hoc rejectum. Nam civitas quidem, in ſuos cives ſibi ſubjectos, imperium; ſed una civitas, & imo ne omnes quidem, in civitatem ſeu populum liberum, tale non habent: quo tamen imperii jure unice facultas puniendi nititur. Quod vero, ut §. 17. habet oporteat rationem, (ſcilicet noſtram,) inculcare aliis, quippe quæ dominium barbarorum teneat: illud

in doctrinam Ariſtotelis, de ſervitute natura, ſed male adhibitam, incidit; & in Romanorum ſcitum illud, quo omnes gentes, quæ non fœdere aut amicitia ipſorum utebantur, barbarorum nomine fœdebant. Plane ea, quæ §. 16. Gravina tradit, non congruunt, ſaltim non in univerſum, his, qui de juſtitia armorum Romanorum ſcripſerunt. Quid enim ad Romanos, gentium aliarum mores? Utique illi ne Græcis quidem pepercerunt; a quibus tamen potiſſima rei literariæ & imo leges ſuas maximam partem petierunt. Eſtque omnino injurium, ſi Romanos ſolos electos, at reliquos populos omnes barbaros, habeamus.

Nunc autem §. 17. *&* 18. Gravina rurſus pacta cum legibus confundit, ac voluntatem communem & publicam cum ſumma poteſtate: nec tamen pacti diverſi, ad formandum imperium perfectum, ſeu majeſtaticum, meminit; cujus alia plane natura & ratio eſt. Similiter ſtatum ille confundit, cum adminiſtratione reipublicæ. Eſtque lubrica ſatis doctrina ejus, quod, ob abuſum poteſtatis, civitas in rudem ſtatum devolvatur. Neque etiam, quam §. 19. *&* 20. inſtituit, comparatio viciſſitudinis & converſionis, naturalium rerum, cum variatione rerum humanarum & civilium, ſatis apta videtur, ceu nec iſtæ commutationes cauſis illis, quas refert, omnino conſtant, quin & innumeras habent alias, quas Septalius & generis ejus plures, perſecuti ſunt.

Sed hæc fere omnia ſunt aliena, & præter Gravinæ inſtitutum, qui fontes nobis legum Romanarum proprius oſtenſurus erat. Nam & de auctoribus legum aliarum §. 21. *Lib.* 1. peregrina habet; & trita tamen ac fabuloſa. Ad hiſtoriam quoque Moſaicam, qua eo iſta reſpicit, ab aliis omnia plenius excuſſa ſunt; maxime quouſque ea ſimilis eſt antiquiſſimis gentium ſcriptoribus, hique ſunt traditis Moſaicis. Hic vero de legibus in republica Romana latis agendum fuerat. Et tamen varia ille interjicit. Ubi priuſquam ad ea, quæ in ſerie aliqua methodi habet, procedamus; obſervare liceat, dum ille dicit, (velut in S. C. Maced. *Lib. III. cap.* 69. *& alibi paſſim*, ſe operam dicaſſe juri civili privatorum: quod ſane non ille tantum privato, ſed & publico Juri (*) pariter, operatus ſit; quippe quod jus Juſtinianeum non tantum ſit privatum, nec privatum jus unice contineat; verum quam plurimæ, quas & Gravina exponit, leges Romanæ, totæ jure conſtent publico: ipſæque de privatis conceptæ leges, quando perſonis rebuſque publicis applicantur, hoc ipſo publicæ fiant: ſ. quod ea publica eximie dicantur, quæ nunquam aliis, quam perſonarum rerumque publicarum uſibus, idonea ſunt.

De patria deinde poteſtate, §. 25. *Lib. II.* quoad jus perſonarum, minus recte exponit, qua ratione in jure Romano ea tribuatur moribus. Et quod, *in* §. 26. vult, jus patriæ poteſtatis non ceſſaſſe per mortem patris, id male probat per tutelam patris teſtamentariam, ut & per ſubſtitutionem pupillarem. Nunquid enim ſuperſtes eſſe non poteſt effectus? efficiente cauſa dudum extincta. Quoad jus rerum, mallem Gravinam, *in* §. 85. teſtamenti rationem, per mancipationem, peculiari §. a ſpeciebus mancipationis reliquis, diſtinxiſſe. Denique ad judicia quod attinet, ille quidem §. 80. actiones legis & actus legitimos recte docet, differre: debebat vero rationes quoque differentiæ adduxiſſe; quod maximo ad inſtitutum ejus uſui eſſe potuerat.

Jam vero Legiſlationem ipſam Romanam quod concernit, quo cura Gravinæ præcipua pertinet: Ipſe operas Regum Romanorum *Lib. I.* §. 21. minus recte diſtinxit: cum omnes ad jus naturale gentium & civile intenderint. Eas autem ſtudioſe quondam Fulvius Urſinus collegit; nec non curas illis legibus regiis impendit Vinandus Pighius, & Paulus. Merula; quos pleroſque compilavit in antiquitatibus Roſinus. Statum vero popularem, *in Lib. III. cap.* 16. ſeu democraticum, unice vitio adſcribit; ſi plebs ſcilicet optimates inſolentes ſubjuget. Ubi &, qua ratione mala ejus emendari poſſint, exponit. Quæ quidem, quomodo in rempublicam Romanam

(*) Imo, publicum jus Auctori dicitur, quod ad ſtatum pertinet reipublicæ Romanæ, privatum, in quo agitur de jure ſingulorum. Illud in libro de Imperio Romano expoſuit; hoc in commentariis ad Leges & SCta. Sic ſe publicum, ſic privatum jus nominare, ipſe tradit in fine præfationis.

nam congruant, ipſe viderit. Deinde nobiliſſimam partem juris Romani evolvit, *LL.XII. Tabb.* in quas jam amplos & exactos ſatis habemus, poſt collectionem earum, ab Antonio Contio, Fr. Hotomanno, Dionyſ. Gothofredo & P. Merula, (quos iterum Roſinus excerpit,) tum & noviſſime ſumma cura, a Jacobo Gothofredo, ſuſceptam, Pauli Manutii, Franc. Balduini, Conradi Rittershuſii, & aliorum Commentarios; ut cum his, quæ nunc per Gravinam acceſſere, tutos nos reddant, vix eſſe, quod accedere eis poſſit ulterius. Sed Tribunitias LL. præ aliis Dempſterus excuſſit. Plebiſcita vero Gravina inter leges complectitur: & de jure prætorio, atque univerſo jure honorario, *in L. I.* §. 35. de perpetuo quoque Edicto; §. 38. nec tamen etiam de ſingulis prætorum Edictis: quod omnino fieri debebat, uti nec de Interdictis adeo, veluti Salviano, & aliis eorumque fontibus, ſive juribus ipſis. De reſponſis vero prudentum §. 40. aliqua commentatur. Utique de conſtitutionibus principum, earumque variis expeditionibus, diſtincte & plene non experitur: quæ doctrina Strauchii neceſſaria & maxime fructuoſa eſt, aliorumque, qui excuti poterant; ſi quæ in illis ſupplenda vel emendanda fuiſſe, deprehenderentur. Grægoriani tantum codicis & Hermogiani, in complexu, rationem habet; & ubi hodie reperiantur. *Lib. I.* §. 131. Sed Juſtiniani deciſiones quinquaginta, nobiliſſimam Juſtinianeæ curæ partem, & compendium ſubtiliſſimarum, inter Juris-Conſultoruum veterum ſectas integras, continui ſtudii, diſceptationum, ſicco pede §. 134. prætervehit, nec quicquam de earum charactere, & quænam illę ſint, commemorat: quin nec, in rem præcipue juridicam, exacta, ſed inchoata ſolum ſtudia laudati Strauchii, ut nec commentationes Lingleſii Galli, & præſtantiores Baſſi, noſtratis, ſufficiunt.

Ceterum, quoad ſingula, de uxoris accipiendæ modis antiquis, gemino loco agit, itemque de *L. Julia*; de fundo dotali, quam & alibi, cum Jacobo Gothofr. ad *Juliam Papiam* tractaverat: (videl. *Lib. III. c.* 86.) ubi, in *L. Jul. de adulteriis*; occupatur: nec minus, in *Lib. III. c.* 101. ad *L. Cornel. de falſis*, extra monetam,) iterum dilabitur, in *L. Cornelia nummaria*; & varias ejus ſpecies jam *cap. præcedenti*, ad *L. Cornel.* de *falſis*, adductas, repetit: cum potuerit quælibet capita tota uno loco exhaurire; & ubi rurſus occurriſſent, ad eundem ſe referre. Quod ſi ſuccedaneæ hæ operæ, æquali & debita methodo, diſponerentur, multum elegantiæ; & imo accurationis, illis acceſſurum, tum & ubique prodituram foret, ſi quæ capita deficerent, adhuc ſupplenda; ut ne quidem amplius quid in ea cura facile deſiderari poſſet.

Utique minus religioſus eſt in ea legum ſacra, quæ a Juſtiniano habemus, Gravina, quam debebat, & poterat etiam nec adeo Florentinam utique vindicat: quam tamen amplecti ſe, & pro genuina habere, profitetur. Unde non debebat immutare lectionem exemplaris Florentini, in *Lib.* 20. §. 5. *qui teſtam. fac. poſſ.* atque cum Cujacio, quem nimis ille veneratur, transfigere. Quam enim Cujacius paſſim, ubi difficilia textuum ſuperare non potuit, ipſos textus corrigat, vel corrumpat; imo, pluribus locis negationem vel inſerat, vel ejiciat: ſatis jam adhuc ſuperſtiti, a Roberto cum primis & juſte, exprobratum eſt. Sane plura hactenus, poſt tanta ſtudia, reperta ſunt: ut quidquam antinomicum, in Corpore Juris, largiri quenquam non oporteat, nec adeo ad textus immutandos procedere. Quo circa non fuit, cur frigidam haberet Gravina expoſitionem textus *dicti* §. 5. in *Lib. III. cap.* 94. dum admittendum non vult *ibid.* Ulpianus: nec habuit, quare, Cum Cujacio, (cum quo paria faciunt Hotomannus etiam, & critici alii,) ut Paulo ſcilicet in *L.* 15. *de teſtibus*, Ulpianus d. l. conciliaretur, Ulpiano negativam, inſerta ei particula non, obtruderet: ac non potius rationem profundius inveſtigaret, qua diverſa textus uterque niteretur. Quod idem ſolemne etiam, ut deſpondeat animum, eſt Vviſſenbechio & quibuſdam præcipui quoque chori aliis: qui, cum illis nulla textuum, in ſpeciem adverſantium, conciliatio, apud Doctores etiam quoslibet reperta, ſufficit: de meliori ulterius non cogitant; ſed hoc ſuo judicio decretorio protinus in rem irruunt: quod igitur antinomiam, in textibus illis, eſſe oporteat. Ego vero, ut alibi, ita hic etiam, Florentinam lectionem ſervari debere, ſemper exiſtimavi; idque e re ſtabilis eſſe & genuinæ Juriſprudentiæ: cujus multi receſſus, JCtis, legum auctoribus, optime cognati, nobis

utrique, omni quanto fieri poteſt ſtudio, aperiendi ſunt. Proinde miror, ipſum Jacobum Gothofredum, in hac contentione, cum aliis facere; ut diſſenſum inter Ulpiamum & Paulum, dictis locis, & ipſe conceſſerit, quaſi eo faceret *in d. l.* 20. vox *exiſtimo*; que tamen aliud non innuit, quam quod ambigua illa fuerit quæſtio. Tametſi vero, inter reperta alia, quibus mederi voluere huic diſtractioni, (ut videtur,) aliqui, nec mihi ſatisfaciat; ſi dicere velimus, Paulum in *l.* 15. loqui de caſu, quo damnato ſalva fama non eſt; uti fieri non poteſt in crimine repetundarum. Nam crimen hoc non tantum, in quibuſdam, ad judicia privatorum delictorum accedit; quanquam hæc etiam, cum de dolo fuerint, ſemper infamant, ſaltim in eo repetundarum crimen ſingulare quid habet; verum, quod huc pertinet, ad exemplum judiciorum extraordinariorum componitur ceu nec crimen ſtellionatus infamat ſemper, *l.* 2. *de ſtellionat. l.* 7. *de publ. jud.* Videlicet a teſtamenti teſtimonio non arcetur quilibet infamis: & tamen repetundarum damnatum arcet Paulus. Equidem in hoc, inter Ulpianum & Paulum convenit, quod is in judicio teſtis eſſe non poſſit arcetur enim repetundarum damnatus a ſenatu & judiciis, eo quod circa illa deliquiſſet; atque hinc ab illis arcetur indiſtincte. At vero ab eo inferendum non eſt ad hoc, ut etiam omni caſu & ſimpliciter, a teſtamento abeſſe debeat; uti recte argumentatur Ulpianus. Nempe in eo caſu repetundarum damnatus, ex cenſu infamium, inter inteſtabiles habetur, ex lege, quæ Pauli eſt, quando ipſe non in factum, aut lege repetundarum & vi illius, ut *d. l.* 20. ſed quando diſerte repetundarum damnatus eſt' quod *l.* 15. habetur: quippe quod hac ratione juris infamiam damnatus ſubeat: indeque inter hos merito lege ponatur, qui teſtamento adhiberi non poſſunt; adeoque inteſtabilis ſit.

Porro Cujacium in corrigendo textum *l.* 12. §. 2. *D. de accuſ. & inſcript.* ſequi non debebat Gravina; quando is (in *L. VI. Obſervat.* 12.) pro duobus reis, in *d. l.* 12. tribus reis, ſubſtituit; eo quod Imp. in *l.* 16. *C. de his, qui accuſ. poſſunt*, tradant, tertiam accuſationem eis, qui duos reos detulerant, a lege permiſſam non eſſe. Quamvis enim plerique in eo Cujacium ſequantur, & Anton. Matthæi, *Tr. de criminibus. Lib. XLVIII. Tit.* 13. *cap.* 1. *n.* 10. eum probet ejuſque Matthæi, ceu doctoris ſui, veſtigia tanto facilius premat Vviſſenbechius, *II. Diſp. ad π.* 33. *nu.* 17. quod ubique in antinomias pronus ſit. Mejerus etiam, in *Coll. Jur. Arg.* §. 3. *de accuſ. & inſcr.* poſt excuſſas *Græcorum ad Baſilica*, & Fornerii *in IV. rerum quotid. cap.* 15. interpretationes, deſperatum habeat locum; niſi cum Cujacio textus legis 12. corrigatur. Tamen non eſt, cur hic ad extrema vimque textui inferendam, dilabamur. Equidem, ut *legis* 12. §. 2. *de accuſ.* ad enunciata hiſtorica vetera, referamus; dum ſimpliciter illa ait, *lege Juliæ judicior. publ. cavetur*: quaſi deinceps jure conſtitutionum, duos reos ſimul deferri poſſe, placuerit, inque eo conſtitutionum jure nunc quidem, ceu recentiore, acquieſcendum ſit: (quæ quidem, inter jus priſtinum, in Pandectis prævie relatum, uti antea obtinuerat, & conſtitutionum Codicis, in quo recens jus, & hinc a Juſtiniano, præ diſſonis antiqui Pandectarum traditis, unice agnitum, habetur, omnino proba eſt diſtinctio; ut nempe, cum in complexu ſeu corpore toto ſucceſſivi juris id demum, quod recenti loco ponitur, vim legis ſiſtat, nulla in talibus antimonia eſſe poſſit.) Iſtud *lex* 16. C. non patitur, quippe quæ nil immutandum, ſed legi Juliæ, quam innuit, inhærendum eſſe vult; in verb. contra legis præſcripta: cum & addat legis Juliæ exceptionem, quam quoque Venulejus in *d. l.* 12. adducit: niſi ſuas ſuorumque injurias quis perſequatur. Proinde dicendum eſt, poſſe quidem non duos tantum, ſed & plures de eodem crimine, & diſtinctis etiam accuſationibus, ab eodem accuſari: nam eorum & una vincendi cauſſa eſt & una calumniæ ratio; quo pertinet *lib.* 8. *de accuſat.* ibi: non poſſunt accuſare propter turpem quæſtum, qui duo judicia, adverſus duos reos, (diverſorum ſcilicet criminum nomine delatos, ſubſcripta habent, nummoſve, ob accuſatum vel non accuſatum, acceperint. Indeque per verba, *l.* 16. *C.* qui duos reos delatos, habet binam quidem accuſationem; ſed tamen ſuper uno & eodem crimine, accipi oportet: quorum propterea duorum eadem ratio eſt, atque eſt unius, quem præfert accuſatio una, in *l.* 12. apud Venulejum; cum

eam hi textus, ſub rubrica eadem, in Dig. & Cod. ad Legem Juliam provocent; cujus adductioni, in conſimili titulo, in Pandectis factæ, non poterant dememiniſſe compilatores Codicis: idemque, quod de tertia accuſatione loquitur *lex 16.Codicis*, in *l. 6. §. 3. ad L. Jul. de adulteriis*, proditum eſt: ut, quamvis duos reos ex alio crimine, (uno ſcilicet; non ex aliis criminibus,) delatos habeat, poſſe tamen illum, ex jure viri, tertium accuſare: quoniam hæc adulterii cauſa, qua ſcilicet quis propriam injuriam perſequitur, non cedat in numerum cauſarum ceterarum, (ſive criminum aliorum; de quorum uno hic alio crimine, ut textus habet) duo illi delati fuerant. Qualem tertiam quoque vocant accuſationem Imperatores in *l. 16. Cod.* quoniam ſcil. de uno eodemque crimine, duabus accuſationibus, duo rei fuerant delati. Et poterant etiam, ſi quinque rei ſuper eodem crimine delati fuiſſent, Imperatores accuſationem novam, ſuper alio ſeu diverſo crimine, poſtulatam, ſextam appellare: per quod non adverſati fuiſſent Venulejo, qui & ipſe accuſationem, vel unam vel plures, ſuper uno crimine, cum lege Julia, intelligit: neque enim ad reum; unum vel plures, hic reſpiciendum eſt, ſed ad crimina; ut, quæ Venulejo altera accuſatio dicitur: ea tertia, ob duas accuſationes duorum ejuſdem criminis reorum, jam inſtitutas, (& pro una, quoad crimen, habendas) ob tertium reum, de diverſo crimine poſtulatum, omnino Imperatoribus, in *d. l. 16. C.* dici potuerit. Interea ſuper duobus criminibus, (quotieſcunque accuſationibus, ſuper uno, prius quæſtus quis fuerat;) accuſationem ut quis inſtituat, lex Julia non patitur. Adeoque *l. 12. §. 2. ff. de accuſ.* & *l. 16 C. de his, qui accuſ. non poſſunt*, optime ſibi conſonant, ut nullæ aliæ leges magis inter ſe convenire poſſint.

Nunc vero etiam de *L. ult. C. ad L. Fabiam de Plagiar.* diſpiciamus: quam in litera merito Alciatus aſſeruit. Gravina autem *Lib. III. cap.* 107. in verbis: *metalli pœna teneantur*, (cum tamen *in ſeqq.* pœna capitis ſtatuatur,) legi oportere vult, cum Cujacio ſuo, item Duareno, & egregio illo interprete *Cod. Theodoſ.* (unde L. ultima deſumta eſt,) Jacobo Gothofredo: *tenebantur*. Sed & hic in ſalvo res eſt: non quidem, per Perezii ad *d. tit. Cod. Juſtin.* tradita *num.* 3. quaſi in principio legis, pœna metalli ad quaslibet alias plagii ſpecies, reſpiciat; ut ea adhuc dum plagiarios teneat; in duobus vero caſibus plagium capite puniri, ſanciatur; utpote in *l. 7. C.* ad *L. Fab. de plagiar.* & in caſu, quo filii parentibus adhuc viventibus, ſupprimuntur. Namque textum inſpicienti, diſerte metalli pœna, ad caſum iſtum ſuppreſſorum filiorum, applicatur; ut ea plagiarii tales etiam teneantur: nec ullibi aliud proditur; quin potius metalli pœna, in *l. ult. ff. eod.* retenta eſt: indeque adhuc illa, per *l. ult. C. Juſtin.* in plagiario quoque tali, & imo etiam in *Cod. Theodoſ.* obtinet: ut nil juvet Gothofredum vox *tenebantur*: quin retineat eam pœnam in iſta ſpecie, atroci licet, cum pœnis ceteris, Conſtantinus. Nam ille, in ſequenti verſu: *ſi quis tamen* exacerbationem ſupplicii, in ea ſpecie plagii, caſu qui ſequitur, conſtituit. Indeque Tribonianus nil deliquit, quando is, loco *tenebantur*, vocem *teneatur* adhibuit: nec illa lex Juſtinianea (quam Brunnemannus in Commentario ſuo plane omiſit,) ſecum pugnat: ſiquidem pœna gladii, ſolum in eum caſum ibi decernitur, quo plagiarius talis ſæpius in eo crimine verſatus fuerit; idque de ipſo patuerit, ut in *Cod. Theod.* habetur. Tribonianus vero iſtam vocem in *claruerit* immutavit: nam clareſcere, quam dictionem non habet, in *Gloſſario barbaro*, Freſne; cum omnino Latina ſit, nec non in *l. 2. C. de fundo rei priv. XI.* ut & *in l. 5. verſ. ſciant. C. quor. appell. non recip.* reperiatur: ubi idem, quod indubie conſtiterit, denotat. *add. I. F. 3.* ubi: (*rationibus claruerit*,) hic idem eſt, ac ſi iſto ſcelere ejus ſpeciei clareat, (ut famoſus, notorius, latro, ſic) plagiarius: quod & Bitſchius, in *Feudali indice*, agnoſcit, & in *Concordantiis* noſtris *Feudalibus* proditum eſt. Talem enim plagiarium, qui in ea plagii ſpecie claruerit, (ſive patuerit, ut *Codex Theodoſ.* habet; quo melius rem exprimit Tribonianus, cum *patuerit* etiam in crimine ſemel admiſſo, ſed *claruerit* non niſi in *iterato*, locum inveniat; nec ſupplicium augere iſtud ideo poſſit, quod de veritate criminis ejus initio ſtatim conſtet,) omnino acerbius puniri convenit. Atque hoc eſt, quod vult *lex. ultim. Codice de plagiar.* Teneri quidem tum metalli, tum ceteris ante cognitis ſuppliciis, eos,

qui orbitates, in filiis viventium, parentibus infligant. *Si quis tamen hujuſmodi reus fuerit oblatus*, poſteaquam ſuper crimine (illius ſpecici,) *claruerit:* (quæ vox non poterat ſimpliciter accipi, pro *conſtiterit*, quod ejus reus ille ſit; ut nec *patuerit*, illa in *Cod. Theod.* Quid enim intereſt, ſive reum quem eſſe pateat, priuſquam offeratur, ſive poſt oblationem confiteatur crimen, aut de eo convincatur.) Ita vero ſervum aut libertinum beſtiis ſubjiciendum; ingenuum vero gladio conſumendum eſſe. Et ſane Julius Clarus, in *Pract. Crim.* §. *fin. quæſt.* 68. *verſ. plagiarius*, memorat, quod hodie, plane ad ſenſum legis, quem præbuimus, gladii pœna in eos exerceatur, qui crimen hoc committere conſueverint; ut adeo expoſitionem illam, & vera interpretandi ratio, & ipſa obſervantia, affatim confirment. (*) Diceres, toties aberrare interpretes: quoties manus violentas textui inferunt; aut de conciliatione antinomiarum, quæ apparent, ſolliciti non ſunt. Et num ergo cauſæ quid habuit Gravina? ut iſta loca, quæ nunc nos luſtravimus, & ipſe, ceu nævos venuſti corporis, unice faſtidio duxit, pro deſperatis agnoſceret, ac plus ſuo Cujacio, viro ceteroquin magno, & de Juriſprudentia Romana immortaliter merito, quam ſuæ, qua defungi poterat induſtriæ, deferret.

Alias diligentiæ operis, quod multa floret eloquentia, decus ingens acceſſurum foret, ſi nunc, ubi abſolutum eſt, meliori methodo diſponi poſſet. Quin & ſingula quædam ſunt, inaniter repetita, aut male collocata. Sic enim vellem, Gravinam, quando in *Lib. III. cap.* 112. de L. Licinia tractat, eandem legem in ſuum locum, ubi de alienatione mutandi judicii cauſa agitur, ſeu de in potentiorem alienatione, tranſpoſuiſſet: cum ejus doctrina, a citato loco, penitus aliena ſit. Non minus ea, quæ in *eod. libro*, *cap. ſeq.* 113. de religione ſepulchrorum habet, in ſuum locum referri debuiſſent: cum in ea re luſui vix quicquam indulgendum ſit, quod, cum omnia ad finem vergant & interitum, etiam hominem eo deduci oporteat. (**) Et neſcio, an recte idem *d. Lib. III. cap.* 111. Legem Rhodiam, inter leges eas, quæ damnum reſarciunt, redegerit; & non rectius ad negotiationem, ſeu conſortium, eam retuliſſet: quod in Pandectis factum eſt. Neque enim damnum hic dici poteſt hoc, reſpectu aliorum, quod caſu accidit. Alias imminutio illa a cauſa repeti ipſoque infortunio deberet: cum quidem damnum ita a ſociis, aut vectoribus, & inter eos, reſarciatur, ut per conſortium id ex æquo, ad omnes perducto, reſtituatur: ſiquidem illi ob jactum ſocii; non item ex damno dato, tenentur. Utique 1.) ſi navis tempeſtate pereat, nulla eſt ob jactum contributio: Et ſi merces quædam recipiantur, a ſorte, vel induſtria dominorum, ſervatæ eſſe cenſentur. 2.) etiam portio jactarum mercium in contributionem venire debet. 3.) Oportet quidem eum contribuere, cum damnum illatum non eſt, indeque ei potius damnum fit, ut alii ſuum reparetur; nec tamen 4.) totum cuiquam reſarcitur damnum. Quin potius 5.) ea contributio, impendii, in res aliorum ſervandas, quædam eſt reparatio; quo pacto non reſarciuntur damna, uti nec tali modo inter ſocios impendia reſtituuntur; qui quidem ſibi conventione obſtricti ſunt. 6.) Naufragio facto, conſervata, cum mercibus non jactis, ſcapha, nulla ſcaphæ ratio habetur, *l.* 4. *ad L. Rhod.* Igitur 7.) non niſi adverſus magiſtrum, ad detinendum merces, actio eſt: cum, ſi negotium directum de damno eſſet, vectores invicem de eo inter ſe agere oporteret.

Quæ quidem omnia; & Gravinæ, Clariſſimi Viri, integritati ac prudentiæ, & quorumvis Judicio, qui idoneam Juribus tuendis operam præſtant, ſubmiſſa ſunto.

INDEX

(*) Expoſitio, quæ hic paratur, L. 20. §. 5. ff. *Qui teſtam. fac. poſſ. L.* 12. §. 2. *D. de Accuſ. & in ſcript. & L. ult. C. ad L. Fabiam de Plagiar.* prima facie habere aliquid videtur in receſſu: ſed ſi penitius animum advertas, omnia plena eſſe videbis aranearum. Sunt enim diſtinctiones, quibus res conficitur, omnes commentitiæ, quarum in ipſis legibus, utpote ſententiæ generalis, nec vola reperitur nec veſtigium.

(**) Imo, quum auctor in exponendis legibus nominis rationem præcipue ſecutus ſit, & Julias omnes, Cornelias omnes, & reliquas in una ſerie expoſuerit: L. Liciniam ſolam alieno loco poſitam, jure queri non poſſumus, nec indignari, quod de ſepulchris ideo ultimo loco egerit, quia mors omnia finit.

INDEX CAPITUM
TOMI PRIMI.
LIBER PRIMUS.

Cap. Pag.

1 DE Populo Romano & ejus ordinibus. 1
2 De Equeſtri ordine. ibid.
3 De Senatoribus. 2
4 De Plebe ruſtica & urbana. 4
5 De Plebe urbana & tribunis ærariis. ibid.
6 De Scribis, apparitoribus, accenſis, interpretibus, præconibus, viatoribus, lictoribus. ibid.
7 De Optimatibus, Popularibus, nobilibus, ignobilibus, hominibus novis. 5
8 De Cenſoribus. ibid.
9 De Tribubus ruſticis & urbanis. 6
10 De Curiis. 8
11 De Claſſibus & Centuriis. ibid.
12 De Turba forenſi. 9
13 De Conſulibus. ibid.
14 De Senatu & ejus poteſtate. 10
15 De Senatus-Conſulto & loco habendi Senatus. 11
16 De Tempore habendi Senatus. 12
17 De Vocando Senatu. ibid.
18 De Jure referendi ſententiaſque rogandi. ibid.
19 De dicenda ſententia, & S. C. per diſceſſionem. 13
20 De Juſto ſenatorum numero. 14
21 De Conſcribendo Senatus-Conſulto. ibid.
22 De Adſervando S. C. ibid.
23 De Impedimento S. C. ſive de interceſſione Tribuni. ibid.
24 De Senatus decreto. 15
25 De Dimittendo Senatu. ibid.
26 De Ratione ferendæ legis. ibid.
26 De Tribuno plebis. ibid.
28 De Comitiis. 17
29 De Legum ferendarum examine. 18
30 De publicatione legis, concione, & ſortitione; & ſuffragiis ferendis. 19
31 De primis Romanorum legibus, & Jure Papyriano. 21
32 De jure XII. Tab. 22
33 De actibus legitimis & jure Flaviano. 23
34 De poſterioribus legibus. ibid.
35 De jure honorario, & de Prætore urbano, & peregrino. 26
36 De Prætoribus provincialibus, & quæſitoribus. 27
37 De pubulicis quæſtionibus. 28
38 De Edicto perpetuo. ibid.
39 De Ædilibus. 30
40 De juriſprudentia. 31
41 De diſputatione fori. 33
42 De reſpondendi jure. ibid.
43 De auctoritate prudentum. 34
44 De Juris-conſultorum philoſophia. 35
45 De Juris conſultorum ſectis. 37
46 De variis ætatibus jurisprudentiæ & de Juris conſultis antiquæ juriſprudentiæ. 39
47 De Tiberio Coruncano. 40
48 De Sext. & P. Æliis. ibid.
49 De Lucio Atilio. ibid.
50 De Marco Catone. ibid.
41 De Bruto. 41
52 De P. Mutio Scævola Pontifice. ibid.
53 De Manlio Torquato. ibid.
54 De Cajo Martio Figulo. 42
55 De Cajo Livio Druſo. ibid.
56 De media juriſprudentia, ejuſque Juriſconſultis, & de P. Rutilio Rufo. ib.
57 De Q. Ælio Tuberone. ibid.
58 De Sex. Pompejo, & Cælio Antipatre. 43
59 De Q. Mutio Scævola augure, & Scævola Pontifice. ibid.
60 De C. Aquilio Gallo. 44
61 De L. Lucilio Balbo. 45
62 De Cn. Aufidio. ibid.
63 De C. Juventio. ibid.
64 De Sex. Papyrio. ibid.
65 De Servio Sulpicio. ibid.
66 De Cajo Trebatio Teſta. 46
67 De Offilio 47
68 De A. Caſſelio. ibid.
69 De Q. Ælio Tuberone. ibid.
70 De Alfeno Varo. 48
71 De Cajo. ibid.
72 De Aufidio Tucca, & Namuſa. ibid.
73 De Sectarum Auctoribus & primum de Antiſtio Labeone. ibid.

74 De

Cap.		Pag.
74	De *Attejo Capitone*.	49
75	De *Nerva patre, & filio*.	50
76	De *Proculo*.	ibid.
77	De *Pegaſo*.	51
78	De *Celſo patre*.	ibid.
79	De *Celſo filio*.	ibid.
80	De *Neratio Priſco*.	ibid.
81	De *Maſurio Sabino*.	ibid.
82	De *C. Caſſio Longino*.	52
83	De *Cajo iterum*.	53
84	De *Cælio Sabino*.	ibid.
85	De *Priſco Javoleno*.	ibid.
86	De *Salvio Juliano, & Tarrunteno*.	54
87	De *Domitio Labeone*.	ibid.
88	De *T. Ariſtone*.	ibid.
89	De *Ariano*.	ibid.
90	De *Sexto Cæcilio Africano*.	55
91	De *Sexto Pomponio*.	ibid.
92	De *Junio Mauriciano, & Ælio Marciano*.	ib.
93	De *Ulpio Marcello, Meciano Saturnino*.	ibid.
94	De *Tertulliano*.	ibid.
95	De *Papyrio Juſto, & aliis*.	56
96	De *Fabio Sabino*.	ibid.
97	De *Fabio Sabino filio*.	ibid.
98	De *Cerbidio Scævola*.	ibid.
99	De *Papiniano*.	57
100	De *Domitio Ulpiano*.	58
101	De *Julio Paullo*.	59
102	De *Herennio Modeſtino*.	ibid.
103	De *aliis generatim*.	ibid.
104	De *Romano imperatore*.	60
105	De *variis muneribus imperatoris*.	62
106	De *Pontificatu maximo imperatoris*.	ib.
107	De *tribunicia poteſtate*.	ibid.
108	De *cenſura imperatoris*.	63
109	De *conſulatibus imperatoris*.	ibid.
110	De *proconſulari imperio*.	ibid.
111	De *referendi jure*.	ibid.
112	De *ſenatoria imperatoris dignitate*.	64
113	De *Patris Patriæ appellatione*.	ib.
114	De *lege regia*.	ibid.
115	De *orationibus principum*.	65
116	De *quæſtoribus*.	66
117	De *magiſtro officiorum*.	ibid.
118	De *majori & minori Laterculo*.	ib.
119	De *pragmaticis Juſſionibus*.	67
120	De *edictis principum*.	ibid.
121	De *mandatis principum*.	ibid.
122	De *decretis principum*.	ibid.
123	De *epiſtolis principum*.	ibid.
124	De *reſcriptis principum & libellis*.	ibid.
125	De *Præfectis Prætorio*.	68
126	De *aſſeſſoribus*.	69
127	De *magiſtris ſcriniorum*.	ibid.
128	De *fiſci advocatis*.	70
129	De *digeſtione juris civilis ſub Juſtiniano*.	ib.
130	De *Juſtiniano*.	ibid.
131	De *Codice Juſtinianeo*.	71
132	De *Digeſtis*.	ib.
133	De *Inſtitutionibus*.	72
134	De *50. Deciſionibus*.	ib.
135	De *Novellis conſtitutionibus ſive Authenticis*.	73
136	De *Novellis Juliani*.	74
137	De *Triboniano & ſociis*.	ibid.
138	De *Baſilicorum libris*.	75
139	De *fato Juriſprudentiæ Juſtinianeæ in Italia*.	77
140	De *inſtauratione juris Juſtinianei ſub Lothario*.	78
141	De *Pandectis Florentinis*.	ibid.
142	De *inſtauratione ſtudiorum juris*.	79
143	De *Bononienſi ſchola, & de Irnerio*.	ibid.
144	De *variis Irnerianæ ſchola ſectis*.	80
145	De *Martino*.	81
146	De *Bulgaro*.	ibid.
147	De *Hugolino*.	82
148	De *Rogerio, & Othone, & Placentino*.	ibid.
149	De *Pyleo*.	ibid.
150	De *Alberico, & Joanne*.	83
151	De *Azone, ejuſque ſchola*.	ibid.
152	De *Lothario Cremonenſi*.	84
153	De *Balduino Bononienſi*.	ibid.
154	De *Rofredo Beneventuno*.	ibid.
155	De *Accurſio & ejus ſchola*.	85
156	De *Jacobo Ardizeno, & Odofredo*.	86
157	De *Dino*.	ibid.
158	De *Bartholomæo a Capua*.	ibid.
159	De *Petro de bella Pertica, & Jacobo de Arena, & Oldrato*.	ibid.
160	De *Jacobo de Belviſo, & Butrigario*.	87
161	De *Cino Piſtorienſi*.	ibid.
162	De *Alberico de Roſata*.	88
163	De *aliis turmatim*.	ibid.
164	De *Bartolo*.	ibid.
165	De *Baldo & fratribus*.	91
165	De *Paulo Caſtrenſi*.	92
167	De *Alexandro Tartagno*.	ibid.
168	De *Jaſone Mayno*.	93
169	De *Saliceto, Fulgoſio, Cumano, Caſtilioneo, Cæpolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Deciis, Nicolao Spinello*.	94

170 De

Cap. | Pag.

170 *De Alciato, & ſanctiori Juriſprudentia, ſive de Cujaciana ſchola.* ibid.
171 *De Æmilio Ferretto.* 95
172 *De Goveano.* 96
173 *De Budæo.* 97
174 *De Antonio Auguſtino.* ibid.
175 *De Bituricenſi ſchola.* 98
176 *De Enguinario Barone.* ibid.
177 *De Duareno.* ibid.
178 *De Hugone Donello.* 99
179 *De Franciſco Hottomano.* ibid.
180 *De Jacobo Cujacio.* 101
181 *De Barnaba Briſſonio.* 103
182 *De aliis acervatim.* 104
183 *De Marano, Gothofredis, Veſembegio, Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grotio, Antonio Fabro, Gregorio Toloſano.* ibid.
184 *De quatuor ſcholis poſt renovatam juriſprudentiam judicum.* 105
184 *Concluſio de interpretum uſu.* 106

LIBER II.

1 *De boni, malique naturæ; ſive de Juſtitia naturali.* 110
2 *De duplici naturæ Lege.* 111
3 *De Lege rerum univerſarum, ſive de Lege promiſcua.* ibid.
4 *De Lege peculiari humanæ naturæ, ſive de lege rationis.* 112
5 *De naturali bonorum extremo.* 113
6 *De virtutum origine ex lege naturæ.* ib.
7 *De morbis naturæ rationalis, ſive de vitiis.* 114
8 *De vita beata ſapientis.* ibid.
9 *De juribus humanæ rationis.* 115
10 *De origine ſocietatis humanæ.* ibid.
11 *De jure gentium et origine commerciorum.* 116
12 *De permutatione, contractuum omnium elemento.* ibid.
13 *De jure pacis.* 117
14 *De jure belli.* 118
15 *De civili poteſtate.* 119
16 *De Juſtitia Romanorum.* ibid.
17 *De jure ſapientis in ceteros.* 120
18 *De origine imperii, & juriſdictionis.* ib.
19 *De converſione rerum.* 121
20 *De motibus civilibus.* ibid.
21 *De variarum regionum legibus, & earum origine.* 122
22 *Fragmenta aliquot legum regiarum, ſive juris papyriani.* 125
23 *De legibus XII. Tabul.* 128

Cap. | Pag.

24 *De ſcriptoribus ad has leges priſcis, & variis hujus juris appellationibus.* 129
25 *De jure patrio.* 130
26 *De jure tutorum.* 132
27 *De jure Patronatus.* 136
28 *De jure conjugum, & connubiorum.* 137
29 *De divortiis.* 138
30 *De partu XI menſium.* 139
31 *De partu monſtroſo.* 140
32 *De rebus litigioſis.* 141
33 *De ſervitutibus prædiorum.* ibid.
34 *De aqua pluvia arcenda.* 142
35 *De arboribus cædendis.* 143
36 *De glande legenda.* 144
37 *De interſtitio ſepis.* ibid.
38 *De finibus regundis.* 145
39 *De uſucapionibus.* 146
40 *De teſtamentis.* 147
41 *De ſucceſſionibus ab inteſtato.* 148
42 *De diviſione hereditatis.* 150
43 *De ſtatuliberis.* 151
44 *De mancipationibus.* ibid.
45 *De collegiis & ſodalibus.* 152
46 *De jurejurando.* 153
47 *De fœnore.* ibid.
48 *De criminibus, & primo de furtis.* 158
49 *De furto per lancem & licium.* 159
50 *De arboribus furtim cæſis, & fruge ſecta.* 161
51 *De dolo in re depoſita.* 162
52 *Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur.* ib.
53 *De paſtu pecoris.* ibid.
54 *De tigno injuncto.* 163
55 *De famoſis libellis.* 165
56 *De reliquis injuriis.* 166
57 *De pecuniis repetundis.* 167
58 *De falſis teſtibus.* 168
59 *De teſte deſertore.* ibid.
60 *De cœtibus nocturnis.* 169
61 *De crimine perduellionis.* ibid.
62 *De parricidio, ſive hominis cæde, & veneficiis.* 170
63 *De cæde parentum.* 171
64 *De incendio.* 172
65 *De ordine judiciorum & de in jus vocando.* ibid.
66 *De vindicibus.* 175
67 *De pactis.* 176
68 *De cauſa peroranda.* 177
69 *De vadimonio deſerto.* 178
70 *De obvagulando.* 179
71 *De vindiciis.* 180

72 De

Cap. — Pag.

72 De ſententia & re judicata. 182
73 De jure publico, & de legis actione. 185
74 De privilegiis non irrogandis. 186
75 De capite civis Romani. 187
76 De indulgentia in hoſtes. 188
77 De jure ſacro & religioſo, & ſacris privatis. 189
78 De religioſis, & ſumtibus funerum. 191
79 De jure Flaviano. 198
80 De actibus legitimis ſive actionibus legis. 199
81 De mancipatione. 201
82 De ceſſione in jure. 202
83 De emancipatione. 203
84 De adoptione. ibid.
85 De adrogatione. 204
86 De manumiſſione. 205
87 De aditione hereditatis. 206
88 De optione. 207
89 De tutoris datione. 208
90 De acceptilatione. ibid.

Sequuntur Tabulæ Duodecim.

Tab. — Pag.

1 De in jus vocando. 209
2 De judiciis, & furtis. 210
3 De rebus creditis. 211
4 De jure patrio, & jure connubii. 212
5 De hereditate & tutelis. 213
6 De dominio, & de poſſeſſione. 214
7 De delictis. 215
8 De juribus prædiorum. 216
9 De jure publico. 217
10 De jure ſacro. 218
11 Supplementum IV. & V. prior. tab. 219
12 Supplementum VI. & VII. poſter. tab. 220

LIBER III.

Cap. — Pag.

1 De Juſtitia Civili. 221
2 De Mente humana, & ejus jure in corpus. 222
3 De Natura Servis, & natura Dominis. ibid.
4 De Mero miſtoque imperio. 223
5 De Tribus Civitatum generibus, & primo de ſimplici, ſive de optimo ſtatu Civitatis. ibid.
6 De Civitate miſta. 224
7 De Civitate perturbata. ibid.
8 De Legibus civilibus & earum cauſis. 225
9 De auctoritate jurisjurandi, & juris divini. ibid.
10 De variis Civitatis miſtæ formis. 226

Cap. — Pag.

11 De regno. ibid.
12 De tyrannide. 228
13 De Regimine optimatum, & de nobilitate. 231
14 De ordine medio civium. 232
15 De dominatione paucorum. 232
16 De Republica, & ſtatu populari. 234
17 Civili converſione rerum romanarum. 236
18 De Lege Fuſia Caniuia. 237
19 De Lege Ælia Sentia. 239
20 De Lege Julia manumiſſionis. 242
21 De Lege Petronia de Servis. ibid.
22 De Lege Julia Norbana & S.C. Largiano. ib.
23 De Lege Menſia. 244
24 De Lege Viſellia. ibid.
25 De fideicommiſſariis libertatis & S.C. Daſumiano. 245
26 De S. C. Rubriano. 246
27 De S. C. Junciano. ibid.
28 De S. C. Articulejano. 247
29 De S. C. Vitraſiano. ibid.
30 De S. C. Noniano. ibid.
31 De S. C. Claudiano. 249
32 De Lege Vectii Lybici. 250
33 De Legibus tutelaribus, & Lege Attilia, Julia, Titia. 251
34 De muliebri tutela, & Lege Claudia. 252
35 De Lege Lætoria. 255
36 De Lege Julia & Papia Poppæa. 256
37 De illicitis nuptiis irritandis ſub Marco. 258
38 De S. C. Claudiano ad L. Papiam. 259
39 De S. C. Calviſiano. 260
40 De S. C. Perniciano. ibid.
41 De Spadonibus. ibid.
42 De ſponſalibus. 261
43 De vacatione nuptiarum. 262
44 De virginibus veſtalibus. ibid.
45 De pœnis imparium, & præmiis parium nuptiarum. 263
46 De divortiis libertarum, & aucto jure patronorum ex conjugio. 263
47 De aucto jure libertorum & libertarum ex conjugio. 265
48 De præmiis liberorum cauſa conſtitutis, & S. C. Claudiano: & de jure trium liberorum. ibid.
49 De præmiis libertorum ex ſuſceptis liberis. 268
50 De muliebri tutela liberorum gratia ſoluta. ib.
51 De pœnis cœlibatus, & prohibitione capiendi ex teſtamento. 269
52 De teſtamentis conjugum & decimis eorum.

Cap. Pag.

rum. 270

53 *De dote conſtituenda.* 272

54 *De remiſſione jurisjurandi.* 273

55 *De conditione prohibente nuptias.* ibid.

56 *De Lege Julia Miſcella.* ibid.

57 *De fundo dotali ex l. Papia & de jure Latii, & de jure Italico.* 275

58 *De divortiis.* 276

59 *De teſtamentis libertorum eorumque ſucceſſione.* 277

60 *Ad L. Papiam Popp. de caducis: ſive ad L. Caducariam, & de Viceſimis.* 278

61 *De jure accreſcendi.* 283

62 *S. C. & Oratio Antonini de tutorum nuptiis cum pupillis.* 285

63 *S. C. Plancianum.* 287

64 *De Lege Atinia.* 288

65 *De Lege Plautia.* 289

66 *De Lege Scribonia.* ibid.

67 *De Lege Mamilia.* 290

68 *De uſufructu earum rerum, quæ uſu conſumuntur.* ibid.

69 *De S. C. Macedoniano.* ibid.

70 *Lex Julia de ceſſione bonorum.* 291

71 *De S. C. Vellejano.* ibid.

72 *De Lege Cincia, S. C. Æmiliano, & Oratione Marci de Tranſactionibus.* ibid.

73 *De Lege Cornelia de teſtamentis.* 293

74 *S. C. Neronianum de legatis.* ibid.

75 *De Lege Furia.* 294

76 *De Lege Voconia.* ibid.

77 *De Lege Falcidia.* 295

78 *De SCto Trebelliano, Pegaſiano, Aproniano, & Sabiniano.* 296

79 *De Lege Velleja & ad L. Gallus ff. de liber. & poſtum.* 298

80 *De Lege Glicia, ſive de querela inofficioſi teſtamenti.* 301

81 *S. C Julianum de petitione hereditatis.* 302

82 *De S. C. Claudiano, ſive de adſignatione libertorum.* ibid.

Cap. Pag.

83 *De S. C. Tertulliano.* 303

84 *De S. C. Orphiciano.* 304

85 *De Lege Cornelia, & Julia Majeſtatis.* 305

86 *Ad L. Juliam de adulteriis.* 308

87 *De Stupro.* 314

88 *De Inceſtu, & Lege Peducea.* 315

89 *De Averſa Venere.* 317

90 *De Lege Scantinia.* 328

91 *Ad Leg. Plautiam, & Leg. Juliam, de vi publ. & vi privat.* 319

92 *De S. C. Voluſiano.* 321

93 *Ad Leg. Juliam repetundarum.* ibid.

94 *De Lege Calfurnia Junia.* 322

95 *Ad L. Juliam peculatus, de ſacrilegiis & reſiduis.* 324

96 *Ad Leg. Juliam de annona.* 326

97 *Ad Leg. Juliam agrariam ſive de termino moto.* 327

98 *Ad Leg. Juliam de ambitu.* ibid.

99 *Ad Leg. Julias judiciarias.* 328

100 *De Lege Cornelia de falſis, & ad S. C. Libonianum, aliaque ad eam adjecta.* 329

101 *De Lege Cornelia nummaria.* 332

102 *De Lege Cornelia de injuriis.* 333

103 *Ad Leg. Corneliam de ſicariis.* 334

104 *De Lege Cornelia & Pompeia de parricidis.* 338

105 *De Lege Titia, Publicia, & Cornelia de luſu.* 339

106 *De furtis.* 340

107 *De Lege Fabia de plagiariis.* ibid.

108 *De Lege Remmia, Petronia, & S. C. Turpilliano.* 342

109 *De S. C. Silaniano, & Statiliano, & aliis ad eandem rem S. C.* 344

110 *De Lege Aquilia, & de ædium demolitione S. C. prohibita.* 346

111 *De Lege Rhodia de jactu.* 348

112 *De Lege Licinia.* 350

113 *S. C. de religione ſepulchrorum.* ibid.

TRES libri Originum juris civilis, quorum primum nunc iterum, poſteriores nunc primum edit Vir clariſſimus J. Vincentius Gravina in Romano Archigymnaſio antceceſſor, quoſque juſſu Patri Magiſtri Sac. Palatii Apoſtolici diligenter examinavi, nihil nec bonis moribus, neque fidei orthodoxæ contrarium continent; imo cum in ipſis auctor, a juris naturalis & gentium puriſſimis fontibus, eas civiles leges deducat, quibus hoc tempore utimur in republica Chriſtiana; cumque varia, nec paſſim obvia eruditione a Romanis & Græcis, non e vulgo ſcriptoribus depromta, ſuum opus conſpergat, non neglectis neque ſolidioris philoſophiæ principiis, ſine quibus etiam leges ipſæ puerilè quiddam & fortuitum redolent; neque eloquentiæ luminibus, & Latinæ linguæ candore, quæ in foro valde utilis, propter rei difficultatem negligebantur; digni profecto ſunt, ut in publicum bonum exeant in lucem, quo cupida legum Juventus, cui diriguntur, ceterique cauſidici diſcant quantum dignitatis, atque ſplendoris juris ſcientiæ accedat ab humanioribus diſciplinis, & a placitis illorum philoſophorum, quorum ſapientia in ſophiſticam non abierit.

Romæ ex ædibus D. Calixti V. Idus Novembris MDCCIV.

D. Jo. Baptiſta de Miro Caſinenſis.

Die 21. Februarii 1756.

REIMPRIMATUR

FRAGGIANNI

Carulli.

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER PRIMUS

QUI EST

DE ORTU ET PROGRESSU JURIS CIVILIS.

QUONIAM nihil eſt aliud jus civile, niſi naturalis ad Romanæ Reip. inſtitutionem relata, Romaniſque moribus & literis explicata ratio; ideo ut juris curſum oſtendamus, ponenda eſt ante oculos Romanæ Reip. facies, imagoque illius brevi oratione adumbranda, ducto initio ab antiquiori Pop. Rom. diviſione, in patricios ſcilicet, & plebejos.

CAPUT I.

De Populo Romano, & ejus Ordinibus.

POpuli Romani ſumma, & præcipua diviſio ea eſt, quæ a genere proficiſcitur, quæque ipſum habet auctorem Romulum. Is enim delectis primoribus Civitatis, viris ingenuis, qui ætate, opibus, conſilio, auctoritate ceteris antecellerent; iis magiſtratus omnes, & divinarum humanarumque rerum, totiuſque Reipublicæ curam attribuit: (*a*) eoſque a reliquo populo diſcretos patricios appellavit; quod eſſent ingenui, ac patrem, ciere, ſive demonſtrare poſſent, atque eſſent, ut Plutarchus ait, *εὐπατρίδαι*: ceteros juſſit eſſe plebem, quam publici negotii minime participem abduxit ad agrorum cultum, paſtum pecorum, opificia quæſtuoſa. Ex patriciis publicum Conſilium conſtituit, quem Senatum a gravitate nuncupavit: eique adſcriptos ab auctoritate Patres, ab ætate Senatores. Itaque Senatorum natus eſt ordo, quem excepit equeſtris: Ex quibus alia deducta eſt Populi Romani diviſio, quæ ab ordine ducitur; atque in Senatores, equeſtrem ordinem, & plebem populus omnis eſt deſcriptus.

CAPUT II.

De Equeſtri Ordine.

EQueſtris autem ordo ab ipſa quoque Romuli ætate repeti poteſt. Nam, ut Dionifius ac Livius tradunt, Romulus ad cuſtodiam ſui corporis, ex honeſtiſſimis familiis, trecentos ſibi delegit; qui primo quidem Celeres dicti ſunt, a Remi interfectore Celere, qui eis initio præfuit: (*b*) deinde Flexumines, (*) poſtea Troſſuli, quod Troſ-

(*a*) Livius *lib.* 1. *cap.* 8. Dionyſ. *lib.* 2. Plutarch. *in Romul.*

(*b*) Feſtus *verb. celeres*. Plinius *lib.* 33. *cap.* 2. Sigon. *de antiqu. jur Civ. Rom lib.* 2 *cap* 3.

(*) Pro Flexuminibus Flexutes apud Plinium legi jubet Salmaſius *ad Lampr. in Comm. c.* 2. Flexutes autem dici cenſet veteri more pro Flexitibus, qui ſint a Flexes flexitis, quod deſcendat a flexu, eo quod equitum ſit, equos in gyrum flectere, ſeu, ut eſt apud Virgilium, *flectere ludus equos*.

ſulum Tuſcorum oppidum ſine peditum opera expugnarint: poſtremo Equites, quod equo publico a Cenſoribus, (*a*) aſſignato, collataque ad id ex publico pecunia, mererent. Siquidem erant & alii, qui cum proprio equo (*) mererent; huic tamen ordini non adſcribebantur: qui vero equo publico merebant, in Urbe Senatoribus; qui privato, peditibus in bello opponebantur. (*b*) Is autem ordo a paucis initiis mirum quantum, procedentibus temporibus, abundarit! Equitum inſigne fuit aureus annulus, & anguſtus clavus, ſive tunica clavis purpureis, iiſdemque anguſtis (**) intertexta. (*c*) Eidemque ordini legibus theatralibus attributi ſunt quatuordecim gradus, in quibus ſedentes ludos ſpectarent. (*d*) Hujus ordinis homines a Cenſoribus vectigalia, & tributa, certa pecunia quæſtoribus urbanis repræſentata, conducebant, quos publicanos appellarunt. (*e*) Ut autem Senatores; ita & equites a Cenſoribus legebantur; & equites quidem cenſu ſeſtertium quadringentorum millium: unde Horatius: (*f*) *Si quadringentis ſex ſeptem millia deſint*, *Plebs eris*. Senatores autem cenſu duplo majori, nempe octingentorum millium, ſive ſcutatorum aureorum viginti quatuor millium. (*g*) [***]

CAPUT III.

De Senatoribus.

SEnatus conſtabat initio centum patribus, qui ob id C. literam centenarii notam calceis inſcribebant. (*h*) Is vero numerus non fuit diuturnus. Nam bis a Romulo Senatum lectum ſcribit Dionyſius; primo ex Albanis centum; deinde ex Sabinis, quos ex fœdere in civitatem acceperat, alteros centum. Iterum Tarquinium (*i*) Priſcum alios adjeciſſe centum: ac præfinitum ab his numerum Tarquinii ſævitia, & cædibus fuiſſe imminutum, poſt vero expletum a Bruto Conſule. Longe aliter Livius, qui lectos quidem a Romulo centum ſcribit, deinde alios centum a Priſco: Verum Brutum Conſulem, ut ordinis robur augeret, adjeciſſe centum, indeque trecentum numero Senatum conſtituiſſe: his verbis: (*k*) *Deinde quo plus virium in Senatu frequentia etiam ordinis faceret; cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equeſtris gradus electis, ad trecentum ſummam explevit*. Atque a Romulo lecti patres majorum gentium; ab aliis adjecti Regibus minorum gentium; adſcriptique a Bruto Coſ. Patres conſcripti dicebantur: quo nomine ſequens ætas totum complexa eſt Senatum. Hunc numerum auctum Syllanis temporibus fuiſſe, Sigonius (*l*) ex veteribus colligit. Duas enim lectiones Senatorum factas; alteram Sylla & Rufo Coſ. alteram Sylla Dictatore, Appianus refert. Ego vero, non tam auctum a Sylla Senatum arbitror, quam cædibus imminutum ex bello civili, poſt ab eo novis lectionibus reſtitutum. Quem autem numerum præfinierit, non plane conſtat: certe Ciceronis tempore CCCC. exuperaſſe colligitur ex epiſtola quadam Ciceronis ad Atticum: ſcribit enim Curioni aſſenſiſſe Senatores XV. ex altera vero parte affuiſſe CCCC. Cæſar vero Dictator, cum omnia ex libidine gereret, ac tur-

(*a*) Varro *de lingua latina*. Sigon. *loc. cit.*

(*) Res manifeſta ex Livio *L. XXVII. c.* 11. Equites, qui cum privato equo merebant, vicaria opera defuncti videntur pro merentibus cum equo publico, plane ut hodie paſſim exhiberi videmus ab equitibus, qui vice eorum equeſtrem militiam ſubeant. Illi ſtipendia, lardum & poſcam conferunt, hi in armis exercentur, hoſti occurrunt, pugnamque capeſſunt. Inoleſcit hic mos in omnibus pedetentim Rebus publicis, primum in rebus ob cladem publicam trepidis, tum & luxuria ſæpe civium, qua homines diteſcentes bellici fere piget laboris.

(*b*) Sigon. *ibid.*

(**) De clavis, lis ingens ſuperiore ſeculo fuit inter Rubenium & Ferrarium, in qua Grævius *in præfat. T. VI. theſ. antiqu.* ſententiam ſecundum Rubenium dedit, ne Pyrrhonem quidem amplius dubitare poſſe cenſens, quin clavi fuerint lineæ, ad inſtar faſciarum, oblongæ, quadratæ. Et bene eſt, quod ipſe jam Ferrarius *Anal. de re veſt. c.* 1. mutata ſententia agnoſcit, clavos fuiſſe ſegmenta purpuræ oblonga, a lato in acutum deſinentia. Ut enim ſententia hæc illi Rubenii quam proxime accedit, ſic nominis ſimul originem rationemque prodit.

(*c*) Roſin. *lib.*5. *cap* 33. Sigon. *lib.*2. *cap.*3. *de antiq. jur. Civ. Rom.*

(*d*) Hotom. *antiq. Rom. l.*2. *c.* 10.

(*e*) Cic. *pro Planc. & pro Dom.*

(*f*) *Epiſt* 1. *ad Mæcenat.* Sigon. *ibid.*

(*g*) Manut. *de Sen. Roman. de Orig. Senat.*

(***) Unde conſtat, cenſum equitum, ex calculo Manutii, quem ſequitur Gravina, fuiſſe ſcutatorum aureorum millia duodecim. Sed utrorumque felicitati invidens Jo. Fr. Gronovius, dimidiatis eorumdem facultatibus, ſcutatis fere ſubſtituit unciales.

(*h*) Hotom. *Antiq. lib.*2 *c.* 10.

(*i*) Sigon. *lib.*2. *cap.*2. *de antiq. jur. civil. Rom.*

(*k*) Liv. *lib* 2. *cap.*1.

(*l*) *Cap.*2. *lib.*1. *de jur. civ. Rom.*

Digitized by Google

turpiſſimis mortalium Senatum aperiret, DCCCC. fere Senatorum (*) legit; auctoque ſupra modum numero, imminuit ordinis dignitatem. Unde Auguſtus, ut veterem Senatui ſplendorem redderet, rejectis indignis, numerum decuſque reſtituit priſtinum. (*a*) Porro Senatus initio quidem nonniſi patriciis patuit; poſtea vel a Servio Tullio gratiam plebi, ob delatum ſibi regnum, referenti, vel a Poplicola & Bruto, qui poſt exactos Reges ex plebejis familiis imminutum Senatorium numerum expleviſſe dicuntur, Senatus eſt plebejis patefactus: ut ex equeſtri potiſſimum ordine, qui Senatorum ſeminarium appellabatur, Senatores legerentur, ſi cenſum haberent Senatorium: quem cenſum ampliatum ab Auguſto fuiſſe Svetonius auctor eſt. Iſque cenſus neceſſarius erat non modo ad adipiſcendum, ſed ad tuendum, & retinendum ordinem: nam ſi lapſis facultatibus minueretur cenſus, in equeſtrem ordinem Senator Cenſoris juſſu tranſibat, ſi cenſum haberet equeſtrem: ſi ne huic quidem cenſui ſua bona ſufficerent, ad plebejos deſcendebat: unde plures patriciorum familiæ, abſumta re familiari, modo ad equites, modo ad plebejos (**) juſſu devenere cenſorio. Nec omnis ætas aditum ad Senatum habebat; ſed cum in Senatum ii maxime legi conſueviſſent, qui magiſtratus urbanos geſſerant, quorum initium ducebatur a Quæſtura, cujus legitima ætas erat annorum XXVII: hanc antiquitatis ſtudioſi ad Senatoriam dignitatem arbitrantur fuiſſe præfinitam ætatem. Nec tamen qui Magiſtratus geſſerant, continuo Senatores erant: niſi per Cenſorem lecti eſſent, dum luſtrum conſideretur: ac ſi cenſoria lectio defuiſſet; jus quidem habebant ſententiæ in Senatu dicendæ; Senatores tamen minime dicebantur: neque cum in Senatum venerant, ſententias rogabant; ſed in eas, quas principes dixerant, non voce, ſed pedibus concedebant locum mutantes, & tranſeuntes ad eos, quorum ſententiam probarent, ideoque Pedarii vocabantur, (*b*) unde veteris edicti formula: *Senatores quibuſque in Senatu ſententias dicere licet*. Mos erat ſane olim, ut prætextati Senatorum liberi, ſimul cum Patre curiam ingrederentur: ſed Senatuſconſulto fuit ſublatus; unique Papirio Prætextato datus aditus ad Curiam, præmio repræſentatæ in puerili ætate prudentiæ, cum matrem, a qua de rebus in Senatu geſtis interrogabatur, mendacio eluſit: qua fide & præmatura ſane gravitate meruit, ut nondum aſſumta virili toga, pro Senatore haberetur: ac ab egregio facinore, quod prætextam adhuc gerens ediderat, prætextati cognomen retineret. Tribunis tantum plebis ſine lectione cenſoria poſt Atinium plebiſcitum tributam fuiſſe ſenatoriam dignitatem ſcimus: Siquidem hæc Gellius refert ex Capitone: (*c*) *Tribunis plebis Senatus habendi jus erat, quanquam Senatores non eſſent ante Atinium plebiſcitum.* Atinium fuiſſe, Sigonius ſuſpicatur, Tribunum illum plebis, qui Q. Metellum Macedonicum de Saxo dejici juſſit, a quo cenſore in legendo Senatu fuerat ipſe præteritus: rogavitque populum, ut Tribuni plebis deinceps Senatores eſſent; metuens ne iterum a ſequentibus Cenſoribus præteriretur. Antequam autem cenſus inſtitueretur, Paulus Manutius ex Livianis verbis in Oratione Canuleji, colligit, Senatores fuiſſe creatos a populo, & aliquo etiam tempore poſt cenſuram inſtitutam: ſiquidem in ea oratione legitur, patrum multos fuiſſe cooptatos, aut lectione Regum, aut juſſu Populi, cui teſtimonio aliud longe illuſtrius accedit ex Cicerone in oratione pro Sext. *Majores*, inquit, *noſtri cum regiam poteſtatem non tuliſſent, ita Magiſtratus annuos creaverunt, ut conſilium Senatus Reipublicæ proponerent ſempiternum: deligerentur autem in conſilium ab univer-*

(*) Eidem numero alios adjecerat Antonius, tanquam ex tabulis teſtamenti C. Cæſaris: qui dicti Orcini, exemplo libertorum Orcinorum, ſeu eorum, quos patronus in teſtamento verbis directis manumiſiſſet, qui ideo ſic dicti ſunt, quoniam patronus eorum jam in Orco, ſive illic eſſet, unde negant redire quemquam, Svet. *in Aug. cap.* 35. Cujacius *Obſer. III.* 23.

(*a*) Sveton. *in Aug. cap.* 8.

(**) Imo in Ceritum tabulas relati ſunt & inter capite cenſos. Quod iniquitate non carebat, ſi fortunæ injuria bonis lapſus eſſet, qui dignitate movebatur. Sed penſabatur id damnum utilitate publica, qua ſevere occurrendum erat profligatis hominum prodigorum moribus, quibus plerumque avita patrimonia evertuntur. Prodigis nec hodie caremus. Pauci tamen pares illi Romano Mænio, qui cum bona omnia abligurivisſet, tandem domum apud Forum vendidit, unica excepta columna, in qua aſſeres junxit, ut gladiatorios inde ludos conſpiceret, ut ex veteribus Grammaticis obſervat Alciatus *ad L.* 242. *D. de V. S.*

(*b*) Hotom. *lib.* 2. *cap.* 10. *antiq. Rom.*

(*c*) *Lib.* 14. *cap.* 8.

ſo populo. Hujus ordinis inſigne fuit tunica laticlavis, ſive clavis purpureis veluti floribus (*) diſtincta; qui Senatoria in veſte lati erant, anguſti vero in equeſtris ordinis tunica. (*a*)

CAPUT IV.

De Plebe Ruſtica, & Urbana.

Reliquus Populus nec Senatores, nec equites, verum plebs erat; eaque vel ruſtica, vel urbana. Ruſtica cultui agrorum operam dabat. Romulus enim ſecundum militarem, rei ruſticæ curam voluit eſſe præcipuam: unde priſcis temporibus non infimus tantum ordo, ſed & Senatores atque patricii, cum a belli adminiſtratione vacarent, ac res domi foriſque quieſcerent, rei ruſticæ ſeſe dabant: ut Dictatores etiam, & Conſules ab aratro accerſerentur: id quod de L. Cincinnato, & Quintio Claudo, & de Curio, Fabritio, Regulo, Serrano, Conſularibus illis & triumphalibus viris eſt literis traditum. Quique colendis agris operam dabant, ii & magis in militia ſtrenui, & honeſtiores & graviores erant in civili vita. Prædia vero vel propria quiſque colebat; vel de publico aſſignata. (*b*)

CAPUT V.

De Plebe Urbana, & Tribunis Ærariis.

Pars alia, plebs urbana erat; eaque vel argentariæ, ac mercaturæ, fœnorique vacabat, vel opificiis; vel urbano ſervitio, & curiæ forique miniſterio. Unde, præter artifices & argentarios & mercatores, erant & tribuni ærarii, (**) qui Aſconio, (*c*) & Varrone auctoribus, pecuniam in ſtipendium militum de ærario Queſtori Proconſulis adnumerabant; quorum memoriam licet ab antiquiſſima ætate repetere, cum eorum mentio fuerit apud Catonem (*d*) a Gellio adductum. Hujuſque ordinis magnum fuiſſe numerum oſtendit lex Aurelia, qua cum equitibus, & Tribunis ærariis communicata fuere judicia, quæ antea penes ſolos Senatores erant. (*e*)

CAPUT VI.

De Scribis, Apparitoribus, Accenſis, Interpretibus, Præconibus, Viatoribus, Lictoribus.

Huic accedebat ordo Scribarum, qui leges, actus, rationeſque omnes publicas perſcribebant, ac referebant in tabulas. Quod negotium haud parvi ſane momenti dabatur viris honeſtis, quippe futuris cuſtodibus fidei publicæ, publicæque voluntatis conſervatoribus. Quam ob cauſam & apud Græcos hominibus honeſtiori loco natis hujuſcemodi munus deferebatur. Quamvis Cornelius Nepos in Eumene, Scribarum munus in majori apud Græcos honore, quam apud Romanos fuiſſe ſcribat. Apparebant autem magiſtratibus, eiſque leges & jura ſubjiciebant. Cum enim, qui magiſtratum inibant, præſertim juvenes, munus plerumque ſuum ignorarent, cogebantur id a Scriba, quem uſus peritum fecerat, cognoſcere: ita ut Scribæ, qui leges ad manum habebant, eſſent quodammodo doctores magiſtratuum, quorum juriſdictio pro conſilio & arbitrio Scribarum explicabatur. (***) Hinc, cum honorum arrogantia nimis exultaret, reſedit tandem Catonis opera, (*f*) qui deprehenſam illorum ignorantiam caſtigavit. Cumque numerus eorum

(*) Imo ſenatorum tunicam uno eodemque lato clavo; eam contra equitum binis quidem ſed anguſtis clavis inſignitam fuiſſe, docet laudatus Grævius *in Pr. T. VI. Theſ. Antiqu.* obſervatque, inde eſſe, quod ſenatoria tunica dicatur latus clavus, cum clavi anguſti, in plurium numero, equitibus tribuantur. Hæc autem ſegmenta non florum inſtar ſparſa fuiſſe, ſed in tunicis laticlaviis a pectore, in anguſticlaviis ab humeris ad imam tunicam deſcendiſſe, & quod formam clavi imitarentur, clavos dicta eſſe hodie conſtat, & partim obſervatum fuit ad *cap.* 2.

(*a*) Roſin. *Antiq. Rom. lib.* 5. *cap.* 33.

(*b*) Sigon. *lib.* 2. *capit.* 6. *antiqu. juris civil. Rom.*

(**) Qui forſitan ex ipſis artificibus, argentariis, & mercatoribus legebantur cogendæ in ſua quiſque tribu pecuniæ, cujus quærendæ cura dein ab ærariis ad procuratores Cæſaris tranſlata, poſtquam judicia quoque Cæſar ærariis ademerat, & ſolos Senatores & Equites judicare voluerat. Svet. *in Jul. cap.* 41.

(*c*) *Lib.* 4. *de ling. latin.*

(*d*) *Lib* 7.

(*e*) Hotom. *de Magiſt.* Sigon. *de antiq. jur. civ. Rom. lib* 1. *cap* 8

(***) Unde bella iis occaſio naſcebatur inſinuandi ſeſe in amicitias juvenum nobilium, viamque ſibi parandi ad affinitates cum ſplendidis Romæ familiis. Hodie quoque regnum fere forenſe penes ſcribas eſt, idem eorum aſtus, eadem ſuperbia, eadem ſæpe juris ignorantia.

(*f*) Plutarch. *in Cat. maj.*

rum minime eſſet exiguus diſpertiti fuerunt in decurias: in quibus, qui Scriba fieri optabat, locum ſibi aliquando emere ſolebat. (*a*) Et quoniam jus erat magiſtratibus Scribas legere, (*b*) ideo qui a Quæſtore legebantur, Quæſtorii ſcribæ; qui ab Ædili, Ædilitii; qui a Prætore, Prætorii vocabantur. (*c*) Extat & apud M. Varronem (*d*) de Scribis Pontificum mentio: itemque in veteri inſcriptione apud Onuphrium: *Aeriæ Triphoſæ Veſtificæ Livius Theona ab Epiſtolis Græc: Scriba a libris Pontificalibus conjugi Sanctiſſimæ B.D.S. M.* Erant & Scribæ navales, quos Feſtus ait omnium fuiſſe gradu minimos, propter pericula, quæ ſubibant. Suum quoque locum tenebant apparitores magiſtratuum, & accenſi, ſic appellati, quod accirent, (*) ſive exciperent mandata Conſulis, (*e*) & vocarent ad comitia centuriata, itemque ad tribunal Prætoris eos, quibus erat jus reddendum; vel moleſtis interpellationibus ſilentium imponerent. Erant & Interpretes, a quibus exterorum ſermo aperiebatur: item & præcones, qui vel ad haſtam in auctionibus ſtabant, ut oblata pretia ſignificarent; vel in comitiis magiſtratuum, ut populum cogerent ad ſuffragia, & deſignatos renunciarent; vel in judiciis & quæſtionibus, ut judices, & reos, & accuſatores, & teſtes accirent; vel, ſubjiciente ſcriba, ferendas leges populo recitabant; vel in concionibus audientiam faciebant. Lictores etiam erant, qui ſummovendo populo, ſontibus cædendis; ac ſecuri feriendis, faciendiſque juſſibus præſto erant Conſulibus, Prætoribus, Interregibus, & Dictatoribus: ac lictores a ligando dicti, quod ſontibus ad ſupplicium manus ligarent. His affines viatores, qui juſſu magiſtratuum accerſebant a via, vel aliquod nunciabant, atque hinc dicti viatores.

CAPUT VII.

De Optimatibus, Popularibus, Nobilibus, Ignobilibus, Hominibus novis.

PОrro cum cives Romani pars bonis & probis ſeſe darent; pars in ſeditiones & tumultus ruerent; quorum plerique ſtudioſi erant plebis: Hinc illi optimates dicti ſunt, hi populares: quoniam illi cum Senatu faciebant, hi cum ſeditioſis tribunis plebis; cum alioqui non ſemper vox popularis in odioſam ſignificationem detorqueretur. Atque hæc eſt tertia populi Romani diviſio. Rurſus cum ii, qui magiſtratus curules geſſerant, nempe Conſulatum, Præturam, Cenſuram, Ædilitatem, poſſent imaginem ſui pictam relinquere poſteris; contigit, ut Civium Romanorum alii majorum imagines haberent; alii tantum ſuas; alii nullas: hinc, qui majorum imagines haberent, nobiles; qui ſuas, homines novi; qui nullas, ignobiles dicebantur. Unde patricii, quibus tantum initio Urbis magiſtratus & honores, rejecta plebe, patuerunt, olim tantum dicti ſunt nobiles; poſtea etiam plebeii: quorum ſcilicet majores magiſtratus curules geſſerant: atque hæc quarta eſt a dignitate ſumta diviſio.

CAPUT VIII.

De Cenſoribus.

UNiverſus autem populus deſcribebatur, atque in ordines tribuebatur a Cenſoribus: quorum poteſtas decerpta fuit ex imperio conſulari, atque in peculiarem collata magiſtratum A. V. C. CCC. (*f*) quoniam Conſules aſſiduis bellis, & gravioribus negotiis occupati, cenſui peragendo minime vacare poterant: unde, annos ſeptendecim cenſus, res civibus maxime ſalutaris, fuerat intermiſſus. Cen-

(*a*) Cic. *pro Cluent.* Liv. *lib.* 40.

(*b*) Adrian. Turn. *adverſ. lib.* 11. *cap.* 10.

(*c*) Sigon. *antiqu. jur. civ. Roman. lib.* 2. *c.* 9.

(*d*) *Lib.* 4. *de ling latin*

(*) Quod jam Varroni viſum *L. V. c.* 9. Idem tamen Varro *L. VI. c.* 3. Accenſos dici putat a cenſendo, quia cenſionem ſeu arbitrium ſequantur magiſtratus, rem, credo, magis intuens, quam originem vocabuli; quemadmodum Jureconſulti teſtamentum a mentis teſtatione derivant. Attamen ab acciendo minus recte quoque dici videntur accenſi, primum, quod flexio vocis repugnat, qui acciti, non accenſi dicuntur, qui arceſſuntur, vel evocantur, tum quod utique accenſi non accibantur, ſed accibant. Quidni igitur ſimpliciter Accenſos ab accenſendo dictos putemus, tanquam lictores accenſos, ſeu ſupernumerarios: ſic enim milites accenſi dicuntur, quotquot extra numerum militant? Vegetius *de re milit. II.* 19.

(*e*) Varro *de ling. lat. lib.* 4. & 5. Sigon. *lib.* 2. *c.* 15 *de antiq. jur. civ. Rom.*

(*f*) Liv. *lib.* 4. *c.* 8.

(*a*) Cenſum autem inſtituerat Servius Tullius, qui quantum quiſque haberet æſtimari, civeſque Romanos per capita cenſeri juſſit; unde poſtea Cenſores dicti, quod ad eorum cenſionem, (*b*) ſive arbitrium deſcribebatur populus, & per eos facultates & bona ſingulorum æſtimabantur, atque in cenſorias tabulas referebantur, ut pro ſubſtantiis tributa penderentur: hinc cenſus nomine bona, & fortunæ comprehenduntur. (*c*) Cenſores creabantur duo quinto quoque anno. Quo tempore quia civitas a Cenſoribus luſtrabatur, ideo luſtri vocabulo quinquennium ſignificatur. Olim quinquennium Magiſtratus durabat; (*d*) poſtea per Mamercum Dictatorem annuus & ſemeſtris factus fuit. His non opes modo civium æſtimandæ, ſed & mores regendi committebantur. Ab his vitæ ſingulorum aut laus impertiebatur, aut inurebatur infamia: totaque Urbs animadverſione illorum emendabatur, ut qui cenſoribus placuiſſet ſtatum ſinguli retinerent. Senatorem enim, cujus turpem vitam deprehendiſſent, Senatu movebant: equitem, ademto equo publico, ad plebejos rejiciebant: plebejos, ademto ſuffragio, tribu ſubmovebant, ac referebant in Ceritum tabulas, ut fierent ærarii, ſive ut civis conditionem non niſi pendendo tributo retinerent privati jure ſuffragii: quod Cerites primi fuerint e municipibus, quibus Romani jus Civitatis conceſſerint; ut tamen publicis negotiis, & honoribus abſtinerent, quod tradit Gellius. (*e*) Ad hujuſmodi conditionem ignominioſi a Cenſoribus redigebantur. His animadverſionibus ſingulorum ordinum maculas, rejectis turpibus, eluebant, judiciumque ſuum promulgabant, cum peractum cenſum recitarent. Siquidem is Senatu motus, & equo annuloque privatus putabatur, qui a Cenſoribus fuiſſet in cenſus recitatione præteritus. Qui autem in ea recitatione fuiſſet ex Senatoribus primo loco nominatus, is Princeps Senatus dicebatur: (*f*) Qui honos præterquam conſularibus & cenſoriis habebatur nemini: unde cum alter Cenſorum virtute ac ſplendore ceteris Senatoribus anteiret, ab ipſo Collega in cenſus recitatione Princeps Senatus conſtituebatur. Porro a Cenſoribus loco motus poterat aliquando priſtinum gradum, vel per alios Cenſores, vel per judices recuperare; ſi Cenſoris animadverſio, non tam veris criminibus, quam turpi fama, ſæpe alieno livore conflata, niteretur. Contigit enim non raro, ut qui a Cenſoribus exuti dignitate fuiſſent, ad cenſoriam & ipſi dignitatem, repetitis honoribus, pervenirent. (*g*) Animadverſionis cenſoriæ cauſa non ſolum turpitudo vitæ, ſed etiam negligentia fuit: quandoquidem in Equitem, qui equum macilentum, & parum nitidum haberet; aut in eos, qui agrum incultum poſſiderent, ac ſordeſcere ſinerent, animadvertebant. Vectigalia item, & fundi publicanis per Cenſores in conſpectu populi Romani locabantur: item & publica ædificia corrupta vel neglecta reficienda dabantur: veluti templa, viæ, pontes, aquæductus. Cenſoris etiam curiæ ſuberant precia ſacrificiorum, & anſeres, qui ob memoriam ſervati Capitolii de publico, juſſu Cenſorum, alebantur. Neque legum condendarum, aut abrogandarum poteſtate Cenſores carebant certis in cauſis: nempe nuptialibus: iiſque negocium datum erat, ne quem in Urbe cœlibem eſſe paterentur. Cum quis in cenſura deceſſiſſet, non modo in locum mortui nemo ſufficiebatur; ſed & Collega magiſtratu abibat, omnis cauſa, cum anno, quo Roma capta fuit a Gallis, Cenſorem mori contigerit. Initio patriciorum tantum erat magiſtratus; anno tandem Urbis CDII. plebeiis etiam patuit. (*)

CAPUT IX.

De Tribubus Ruſticis, & Urbanis.

IGitur civium ordines per cenſores deſcripti & emendati tribuebantur in trigin-

(*a*) Liv. *lib.* 1. *c.* 43.
(*b*) Varr. *lib.* 4. *ling. latin.* Feſt. *lib.* 3.
(*c*) Liv. *lib.* 4 *c.* 8.
(*d*) Liv. *lib.* 4. *c.* 24. *&* *lib.* 9. *c.* 33.
(*e*) *Lib.* 16 *c.* 13.
(*f*) Liv. *l.* 27 *c.* 11.
(*g*) Cic. *pro Cluent.* Valer. Maxim. *l.* 2. *c.* 9.
[*] Creari autem cenſores e privatis deſierunt ſub Auguſto, qui cum P. Æmilium Lepidum & Munacium Plancum Cenſores creaſſet, prima ſtatim die cum tribunal conſcendiſſent, tribunal corruit, omine collabentis dignitatis Svet *in Aug. c.* 37. Dion *L. LIV* Dein principes ſuo nomine facultates civium deſcribi juſſerunt, ipſi quoque judicium de moribus exercentes, idque ſæpe acerbe & impotenter. Multo tamen poſt interjecto tempore Cenſorem Decius creavit Valerianum, eundem illum, qui dein imperavit, & a Parthorum Rege Sapore captus & ludibrio habitus eſt. Pollio *in vita Valeriani*.

ginta & quinque partes, quas vel a conferendo tributo, Tribus appellabant; vel quod initio populus trifariam eſſet diviſus a Romulo, cui tribuum inſtitutionem plerique ſcriptorum, (*a*) Dionyſio ſubſcribentes, aſſignant. Tres autem tribus in tres conjectæ fuerunt regiones. Prima tribus fuit Ramnenſium a Romolo dicta, in quam Græcanici homines, qui latinos agros incolebant, & Albani, quos Romulus ſecum duxerat, confluxerunt, & Palatium, ac Cœlium tenuere montes. Altera Tatienſium a Tito Tatio Sabinorum Rege, quem ſimul cum ſuis poſt confectum bellum Romulus in urbem accepit: eamque tribum in capitolio & quirinali locavit. Poſtrema Lucerum fuit: cujus nominis certa non fertur origo, cum alii dictam arbitrentur a Lucomone Etruſco; alii a Lucero Ardeate, qui ſub Romulo domicilium & fortunas ſuas Romam tranſtulerat; alii a Luco, in quem, præter Sabinos & Albanos, reliquus confluxit ex finitimis, & advenis collectus populus; qui loca plana inter palatium & capitolium, atque circum forum inſederunt; ex quibus deinceps tribus aliæ ſunt derivatæ. Verum aucta multitudine civium, Servius Tullius Urbem ampliavit, pomœrioque incluſit Viminalem, & Exquilinum collem, intulitque novam tribuum rationem, & numerum: tributaque Urbe in regiones quatuor, totidem conſtituit tribus urbanas, quibus e locis Urbis nomen impoſuit: eaque nomina fuere ſuburana, palatina, exquilina, collina. (*b*) His adjectæ multitudinis ruſticæ tribus quindecim: quæ cum a locis, ut urbanæ, nomen traxiſſent. poſtea pleræque exuto priori nomine, ab illuſtrioribus familiis, quæ in ſingulis locatæ tribubus erant, alia ſibi nomina induerunt. Cumque ſub Servio Rege decem & novem eſſent tribus; ſequentibus temporibus, increbreſcente uſque multitudine, lectione cenſoria novæ ſunt adjectæ, ut ad triginta quinque pervenerint: iſque numerus conſtitit, permanſitque etiam inter urbanas & ruſticas priſca diſtinctio: ac ſordes in urbanas; in ruſticas flos urbis & illuſtriores familiæ conjectæ fuerunt: propterea quod apud Romanos, ſecundum militarem; præcipua, ex inſtituto Romuli, erat dignitas rei agrariæ, (*c*) cui nobiliores, & ſplendidores operam dabant, relictis opificiis & officinis penes ſervos, aut infimam plebem. Nunc tribuum nomina, eorumque nominum rationem ſubjiciamus: ac primo loco tribus urbanas quatuor deſcribemus, quibus quatuor urbis regionum nomina hæſerunt. Prima igitur Suburana dicta eſt: nominiſque origo ſubura; quaſi ſub antiqua Urbe, ut Junius apud Varronem docet. (*d*) Suberat enim ei loco, qui murus terreus vocabatur. Varro tamen deducit nomen a Pago ſuccuſano: traditque pro C. litera ſubſtitutam fuiſſe B. & pro S. ſubjectam R. ut in pleriſque nominibus Romanorum poſt propagatam apud Romanos literam R. (*e*) Secunda Exquilina ab Exquiliis, quas alii ab excubiis Regis dictas putabant; alii quod excultæ fuiſſent a Tullio Rege. Tertia Collina ab duobus collibus Viminali, ſic dicto, quod ibi vimineta fuerunt; vel ab Jove Viminio, cujus ibi erant aræ, & Quirinali, ubi Quirini fanum. Quarta Palatina a Palatio Monte, cui nomen dedit vel balatus pecorum, ut Varrone teſte, putabat Nævius; vel Palatini ſive Aborigenes, qui ex agro Reatino profecti, (qui ager Palantium appellabatur] eum Urbis locum tenuerunt. [*f*] Nunc progrediamur ad ruſticas, nempe primo ad quintam, quæ dicta fuit Romilia, [*g*] quod eſſet ſub Roma: cui tribui Onuphrius aſſignat eam agri partem, quæ in Tuſca prope Urbis mœnia, ſecundum flumen, ad maris oſtia, trans Tiberim, excurrebat, [*h*] Sequitur ſexta Lemonia, a pago Lemonio, qui eſt in via latina. [*i*] Septima Pupinia, ex agro Pupinio in Latio cis Tiberim, ad mare pertinens. [*k*] Octava Galeria, cujus nominis certam originem nemo veterum prodidit; ſicut nec Nonæ Polliæ; ac Decimæ Valtiniæ. Ideoque Sigonius & Onuphrius ab ignotis nobis locis nomen traxiſſe putant. Quæ ſequuntur, eæ ſunt, quas veteri exuto nomine, novum ab illuſtribus familiis traxiſſe diximus. Undecima igitur Claudia, ab

(*a*) *Lib.* 2. *in Rom.* (*b*) Dyoniſ. *lib.* 4.
(*c*) Plin. *lib.* 18 *c.* 3. Varr. *lib* 2. *de re ruſtic.*
(*d*) *Lib.* 4. *de ling. lat. pag.* 12. Turneb. *ibid.*
(*e*) *Vid.* Feſt. *in Sub. Trib. ibid.*
(*f*) Varr. *ibid.* Turn. *ibid. pag.* 13.
(*g*) Varr. *ibid*
(*h*) *Lib. ſecund. commentar. Reip. Romanæ.*
(*i*) Cic. *Philip* 9. (*k*) Val. Max. *lib.* 4. *c.* 4.

ab Appio Claudio, qui eam in tribum ſe familiamque ſuam conjecerat. [a] Sicuti duodecima Æmilia, a celeberrima Æmilia gente: & decima tertia Cornelia, ab antiquiſſima gente Cornelia, & decima quarta a Fabiis, Fabia. Decima quinta, ab Horatiis. Horatia. Decima ſexta, a Meneniis, Menenia. Decima ſeptima, a Papiriis, Papiria. Decima octava, a Sergiis, Sergia. Decima nona, a Veturiis, Veturia. His adjectæ fuerunt anno V.C.CCLVIII. a Cluſtumina ſive Cruſtumina Tuſcorum Urbe, Cruſtumina tribus viceſima; & viceſima prima, a Veiis agroque Vejentium Vejentina. Et anno V.C. CCCLVI. viceſima ſecunda Stellatina, a campo Stellate non eo, qui eſt in Campania, ſed eo, qui ad primum lapidem abeſt a porta Capena, ſic a Tuſcis appellato. Viceſima tertia Tromentina, a Tuſcorum Campo Tromento. Viceſima quarta Sabatina, a lacu Sabate. Viceſima quinta Arnienſis, a Tuſco flumine Arno, ut Sigonius & Onuphrius putant. Rurſus anno CCCXCV. addita eſt tribus viceſima ſexta Pomptina, ab Agro Pomptino: & viceſima ſeptima Popillia; quæ ſcribitur etiam Poplilia, & Poblilia, & Pulilia: idque nomen Scaliger ad Feſtum deducit a Popilia fœmina; Onuphrius a loco. [b) Anno autem V. C. CDXXI. adjecta eſt viceſima octava tribus Mæcia, a Caſtro Mæcio; & viceſima nona Scaptia, ab Urbe Scaptia. Et anno CDXXXV. tribus triceſima Uſentia, a fluvio Uſente: & triceſima prima Falerina, ab agro Falerno. Acceſſerunt anno ab V. C. CDLV. triceſima ſecunda Anienſis, ab amne Aniene: & triceſima tertia Terentina, a loco quodam in campo Martio, cui nomen Terentinum. Et anno DXII. a Sabinorum lacu Velino, Velina tribus triceſima quarta: & triceſima quinta Quirina a Curenſibus Sabinis, ut Feſtus ſuſpicatur. [c] Quamvis autem præter hæc alia ſuperſint tribuum nomina in inſcriptionibus, & veterum libris: tamen non alias tribus forte deſignant, quam deſcriptas, quibus plura ſæpe indita fuere nomina.

CAPUT X.

De Curiis.

Cum populum omnem Romulus in tres, ut diximus, tribus deſcripſiſſet, eaſdem tribus diviſit in Curias triginta; ut tribus una decem complecteretur Curias. (d) Harum autem ſingulis certum conſtituit numerum, certaque Sacra præſcripſit, ædeſque deſtinavit, in quas ſingulæ Curiæ ad communia Sacra (*) peragenda, epulaſque publicas ſumma cum hilaritate celebrandas convenirent: ut his epulis, eaque ſacrorum communione animorum concordia coaleſceret. Ad ſacra vero pecuniam attribuit ex ærario: quique tum Sacris, tum ædibus, & ſingulis Curiis præerant, Curiones appellati. Singulæ vero Curiæ, vel a Sabinis mulieribus, vel a locis traxere nomen, vel, ut Varro tradidit, a Ducibus, & veteribus, unde populus deceſſerat, locis. Auctis tribubus, vetus tamen Curiarum numerus eſt retentus: ac propter multitudinem tantum attributa ſunt ampliora loca, ad quæ populus e veteribus Curiis anguſtioribus evocaretur; relictis tantum propter religionem in antiquis locis quatuor Curiis; nempe Forienſi, Rapta, Vellenſi, Velitia. Cum autem Curiæ ſimul cum tribubus auctæ minime fuerint; evenit, ut & Curiæ Ruſticæ nullæ eſſent: & qui erant ex municipiis, cum tribus haberent, non tamen Curiarum eſſent participes. Atque hac ratione populum deſcripſit Romulus.

CAPUT XI.

De Claſſibus & Centuriis.

Alia eſt autem a Servio Tullio cenſus auctore orta diviſio in ſex claſſes, & centum tres, & nonaginta centurias: atque in claſſibus, & centuriis conſtituendis non a locis, aut communibus

(a) Liv. *lib* 2. c, 16. Halicar. *lib.* 5.
(b) Liv. *lib* 8. c. 17.
(c) *Voce Quirina* p. 199.
(d) Dionyſ. *lib* 2.
(*) Qua parte ſimiles hæ ædes noſtris Baſilicis erant, curiones autem ſimiles noſtris Parochis. Unde Galli etiam Parochos ſuos curiones appellant, originem vocis *Curé* a curione repetentes. Quodſi cui nimia & miſera videatur diligentia, qua urbis curiæ & tribus, tam ruſticæ quam urbanæ inter juris ortus & progreſſus recenſentur, dandum aliquid animo Romani Anteceſſoris in Romano Archigymnaſio.

bus Sacris, (*a*) ſed a cenſu rationem (*) inivit. Unde in primam claſſem conjecit, qui centum millia æris, aut majorem cenſum haberet: eaque claſſis obtinebat octoginta peditum centurias; quarum quadraginta juniorum erant, totidem ſeniorum, & decem, atque octo equitum. Altera continebat centurias decem ſeniorum; totidem juniorum, & duas fabrorum: eratque intra centum uſque ad quinque & ſeptuaginta millium cenſus. Tertia continebat, eodem ætatis diſcrimine, peditum centurias itidem viginti, eratque cenſus millium quinquaginta: quarta continebat etiam centurias viginti, additis tubicinum duobus; eratque cenſus quinque & viginti millium. Quinta continebat triginta peditum centurias ætatis etiam ratione diſtinctas; quindecim ſcilicet ſeniorum, juniorum totidem: eratque undecim millibus cenſa. In ſextam demum claſſem conjecti fuerunt egeni, & tenues nempe proletarii, qui tantum propaganda, & alenda prole Rempublicam juvabant, ideoque dicti proletarii, & capite cenſi; quod propter inopiam caput tantum, & nomen, non autem bona profiterentur in cenſu: ejuſque claſſis nulla eſt habita ratio, nullus deſcriptus, aut definitus numerus: eaque pro una centuria numerabatur: ita ut centuriæ omnes numerum referrent CXCIII. Prima enim claſſis erat XCVIII. Centuriarum, ſecunda XXII. tertia XX. quarta XXII. quinta XXX. Ceterum initio populi diviſio per claſſes, & centurias minime communicabat cum altera diviſione facta per tribus: verum expletis triginta quinque tribubus, utraque partitio convenit, & claſſes, atque centuriæ collatæ ſunt in tribus: ita ut populus univerſus in tribus; tribus autem ſingulæ in quinque claſſes; claſſis autem in ſuas quæque centurias tribueretur.

CAPUT XII.

De Turba Forenſi.

POſtremo habuit & plebs Romana (*b*) ſuam fæcem; ſordiumque colluviem collectam ex egenis, quos diximus, & proletariis, ſine lare, ſine tecto, ſine ſede vagos, effuſos, egeſtate, vel pravitate, & deſperatione rerum omnium ad tumultus, & flagitia paratiſſimos, quos turbam forenſem Livius, quod in foro ad captandos legis Agrariæ rumuſculos ocioſa ſtaret; Cicero urbanam plebem; Horatius, quod non toga, ſed tunica tantum ob egeſtatem uterentur, tunicatum popellum appellavit. Hos, ut mendicitatem eorum levarent, in agros publicos deducebant, hos prædæ cupidos, & ob ſummam miſeriam nullam deteriorem conditionem pertimeſcentes ſeditioſi quique, dum turbare, ac miſcere vellent omnia, in meliorum fortunas, & opes impellebant, veluti ad hoſtilem prædam. Produximus jam integrum Reipublicæ Romanæ corpus, membris etiam potioribus notatis: nunc vim & poteſtatem ordinum, eorumque partes in rebus gerendis, conſiliiſque publicis agitandis, condendiſque legibus aperiamus. Nec me fallit, minime omnia perpetuo tenuiſſe, ſed mutationibus crebris modo inclinaſſe multa, modo convaluiſſe, atque ad plebem modo, modo ad Senatum, & Conſules recidiſſe. Verum nos ea potiſſimum oratione noſtra complectemur, quæ maxime fuere diuturna; tempuſque illud potiſſimum ſpectabimus, quo firmioribus ſtetit Romana Reſpublica viribus.

CAPUT XIII.

De Conſulibus.

REgimen igitur ea triplex præferebat; Regium in Conſulibus; Ariſtocraticum

(*a*) Sig. *lib. 1. c. 4. de antiq. jur. Civ. Rom.* Dionyſ. Hotom. Roſin. *Antiq. lib. 6. c. 8.*

(*) Notabilis hæc diviſio Servii Tullii, qua diſcrimen civium in diſparitate ponitur divitiarum, modicis inter ſingulas claſſes interjectis ſpatiis. Inde vegetior æmulatio mater induſtriæ, ob præſentem ſpem emergendi. In primam claſſem conjecti, qui centum millia æris haberent, vel mille unciales Imperiales aut Philippeos. Eximiæ hæ opes civis etiam ingenui viſæ ſunt in priſtina paupertate. Increbreſcentibus dein divitiis, locupletes ſaltem viſi ſunt liberti, qui ultra centum millia æris ſeu mille ſeſtertia coegiſſent, § 2. *I. de Succeſs. libert.* & ſic in libertis retentus & expreſſus mos antiquiſſimus in cenſu ingenuorum. In vulgus autem notum eſt, ad adumbrandum quinarium claſſium numerum, quibus bona profeſſi continebantur, teſtes totidem alienationi per æs & libram etiam in teſtamentis adhiberi ſolitos fuiſſe, unde, additis libripende & anteſtato, numerus teſtium in teſtamentis ſeptenarius, manaſſe dicitur.

(*b*) Sigon. *de antiqu. jur. Civ. Rom. lib. 2. c. 13.*

cum in Senatu ; Populare in Tribunis & plebe. Quandoquidem Conſules ſpeciem præbebant Regiæ poteſtatis, quæ, nomine ſublato, maxime in Reipublicæ Romanæ regimen influebat. Ergo in Conſulum auctoritate, dum eſſent in urbe, urbanæ res omnes, & Reſpublica tota recumbebat. Quippe Conſulibus, præter Tribunos plebis, magiſtratus ſuberant omnes : illis introducentibus, legationes Curiam adibant, eorum conſiliis oblata negotia expediebantur : eiſque referentibus gravior deliberatio ad Senatum rejiciebatur : illis juſſa Senatus perficienda committebantur. (a) Quæ vero cum populo communicanda fuiſſent, & per populum tranſigenda, Conſulum erat maturiori conſilio antea perpendere, atque examinare, concioneſque ad tempus advocare ; dimiſſoque Senatu ad populum decreta Patrum, & Senatus conſulta referre ; quodque major pars ſciviſſet imperare. Quamvis autem a Coſſ. provocatio eſſet ad populum, neque liceret iis injuſſu populi animadvertere in caput civis Romani : tamen poterat coercere ſontes, ac jubere in vincula publica duci. Dum vero ad bellum cum exercitu proficiſcerentur, rerum omnium ſummam pro arbitrio adminiſtrabant : nam ne bellicis negotiis, unde publioa quies pendebat, aliquid injiceretur moræ, viſum eſt, liberam adminiſtrandi poteſtatem deferre Conſulibus : ne in re trepida inopia conſilii ſeſe implicarent. Licebat igitur iis caſtrenſem omnem diſciplinam pro arbitrio regere, tribunos militum creare, delectum habere, de publico ære per Quæſtorem, quantum uſus ferret, impendere, in caſtris ſupplicium ſumere, ſociis quantum viſum fuiſſet imperare. Conſules quoque ante præturam conſtitutam jus in Urbe dixiſſe, colligitur ex Livio, Dionyſio, Pomponio. (b) Senatores pignoribus captis in Senatum venire cogebantur a Conſule, ut Plutarchus, & pluribus locis Cicero tradit. Porro conſularis ætas erat annorum quadraginta trium ex lege annaria. (c) Creabantur autem comitiis centuriatis : (d) & cum duodecim faſcibus & Lictoribus alternis menſibus incedebant ; Sellam habebant curulem, induebanturque toga prætexta, quam capiebant ante Deos Penates primo magiſtratus die : (e) ſceptrumque, ſive ſcipionem manu gerebant eburneum : (f) & ex Urbe ad bellum paludati, votis publicis nuncupatis, proficiſcebantur. Magiſtratum inibant Kalendis Januariis, & aliquando Idibus Martiis ; eorumque annuum erat imperium. Atque hæc ſunt regiæ poteſtatis reliquiæ, quæ poſt exactos Reges in Coſſ. coaluere. (*)

C A P U T XIV.

De Senatu, & ejus poteſtate.

Optimatum vero regimen Senatus exprimebat auctoritas. Etenim, ut Dionyſius refert, (g) vetuſtiſſima lege Reſpublica omnis in Senatus erat poteſtate ; præter magiſtratuum creationem, legationem, & belli paciſque arbitrium. (h) Quo tempore, Livius tradit, populi juſſa minime fuiſſe firma, niſi patrum acceſſiſſet auctoritas ; quæ poſt populi ſucceſſiones ſacratis legibus adeo fuit extenuata, ut cum antea populus auctoritate Senatus regeretur, poſtea populi juſſu Senatus confirmaretur auctoritas. Quæ autem Senatus, conſtituta Republica, populi juſſu ad curam ſuam revocaſſet, ea ex (i) Polybio prompta breviter exponemus. Ærarium & pecunia publica Senatus arbitrio diſpenſabatur. Quæſtores enim, niſi Conſul impe-

(a) Polyb. *lib.6.* Hotom. *antiq. lib.1. cap. de Coſſ*

(b) *Lib.1. ff. tit.2. de orig. juris.*

(c) Cicer. *pro Muren. & ep 7. lib 1.*

(d) Manut. *ad epiſt. 1.* Cic. *lib.1. verbi Hortenſii.*

(e) Dionyſ. *lib 3.*

(f) Lipſius *in Not. Varior. ad Salluſt. de Bello Catil. pag.83.*

(*) Sic igitur Mixta Reſpublica fuit non tantum ex Ariſtocratia & Democratia, ſed ex Optimatum populari & Regio regimine ſimul. Et regnum quidem Conſulari imperio adumbratum, niſi quod hoc annuum, illud perpetuum, quod Rex ſine collega, Conſules bini eſſent, ne aut mora aut ſolitudine imperium eorum corrumperetur. Sæpius tamen inter ſe commiſti ſunt Senatus & Populus, quam cum Populo & Senatu Conſules. Qui formas integras deſignant, decipiuntur auctoritate modo patrum, modo plebis prævaleſcente. Ipſe hic lapſus eſt Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. 1. cap 3. §. 19.* quem refellit Schelius *de jur. imper. p. 38. & ſeqq.*

(g) *Lib 2.*

(h) *Vid.* Zamoſc. *hoc eſt* Sigonium *de Senat. lib.2. cap.2.*

(i) *Lib. 6.*

peraſſet, minime poterant vel ad minimos ſumtus pecuniam publicam deliberare injuſſu Senatus. Controverſias præterea in Italia ſuſcitatas, ſi publica eſſent objurgatione, aut gravi decreto componendæ, Senatus ad ſe trahebat. Hinc in veteri tabula ænea, in Liguria inventa, legimus, miſſos a Senatu arbitros finium re undorum inter Genuates, & Veturios eſſe; reque cognita, Romam venire juſſos ſententiam ex S. C. dicturos. (*a*) Ad bellum etiam indicendum, aliudve quid grave negotium adminiſtrandum, Legatos Senatus mittebat, & opes atque ſubſidia indigentibus populis decernebat. Quomodo exteræ legationes eſſent excipiendæ, aut dimittendæ; quidve poſtulatis reſpondendum, Senatus providebat; ut abſentibus Conſulibus, tota videretur a Senatu ſuſtentari Reſpublica. Conſulibus etiam frumentum, & veſtes; & pecunia ad militum ſtipendia ſufficiebantur; & numerus militum explebatur, & ſtatuebatur juſſu Senatus: cujus erat, confecto anno, vel prorogare imperium, vel alteri demandare provinciam. Quam Senatus dominationem ut infringerent Tiberius Gracchus tulit, ne quem plus anno provinciam conſularem tenere Senatus pateretur. (*b*) Verum non tam imminutam hac in re, quam ampliatam Senatus poteſtatem a Gracchis apparebit: ſi illud animadvertemus, lege Sempronia (de qua Cicero pro domo ſua) a Cajo Graccho latum fuiſſe, ut provinciæ quotannis quidem, ſed per Senatum decernerentur: utque nemini intercedere liceret, (*c*) Res ab Imperatoribus geſtas Senatus, teſtimonio ſuo, extollere poterat, aut extenuare, vel, ſi viſum eſſet, pecuniam ad triumphum ex ærario promere: unde tum urbanæ res, tum quodam modo militares Senatui ſuberant; niſi tribuniciis interceſſionibus res devolveretur ad populum. (*d*) In eo vero Senatus poteſtas excellebat maxime, quod in trepidis rebus, atque turbatis infinitam poteſtatem Coſſ. Reipublicæ adminiſtrandæ permittebat, graviſſimo illo, ac triſti Senatus conſulto, quod extremum & ultimum Cæſar appellat: (*e*) *Dent operam Conſules, ne quid Reſpublica detrimenti capiat*. Quæ verba ſummum, & latiſſimum in Conſules imperium transferebant: ut ſuo jure poſſent exercitum parare, bellum gerere, coercere quoquo modo patres, atque populum; quarum rerum ſine hoc S. C. jus minime Conſulibus fuiſſe, injuſſu populi, (*f*) Salluſtius docet. Senatus voluntas Senatus conſultis continebatur: quorum conficiendorum rationem breviter explicabimus.

CAPUT XV.

De Senatuſconſulto, & loco habendi Senatus.

IGitur veteres, qua erant religione, atque honeſtate, ut aberrantes animi, præſentia numinis, ad ſaniorem ſententiam ducerentur, Senatum in loco Sacro, auſpiciiſque dicato, cogere conſueverunt. Romulus in templum Vulcani extra Urbem Senatum vocabat: Hoſtilius Rex Hoſtiliam Curiam Senatui habendo deſtinavit. Pulſis Regibus, modo in templa, veluti Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Caſtoris, Concordiæ, Virtutis, Fidei; modo in Curias, Hoſtiliam, Pompejam, Juliam, [in quibus ejus rei gratia fuere templa (*g*) per augures conſtituta] conſultandi cauſa Senatores conveniſſe, in veterum libris obſervamus. Audiendis autem legationibus, ne ſtatus Urbis exteris pateret, locus extra muros erat conſtitutus in æde Bellonæ, (*) quo conveniebant etiam, cum quis audiendus erat, qui cum imperio eſset: cui, niſi depoſito Imperio, Urbem intrare minime licebat. Si quod vero portentum nunciaretur, ſub dio conſultabant: quia religio erat Senatum ſub tectis habere. Nicoſtratus, cujus liber, quem de Senatu ſcripſerat injuria temporum intercidit, referente Feſto, (*h*) tria olim fuiſſe Senacula tradidit, unum ubi poſtea ædes Concordiæ fuit; alterum ad portam Capenam; tertium in æde Bellonæ. (*i*) Senacula autem erant in templis, aut

(*a*) *Apud Zamoſc. de Senat. Rom. l. 2. c. 2.*
(*b*) Zamoſc. *lib 2. de Senat. p.* 185.
(*c*) Cic. *l. 1. ep. 7. verb. Lege Sempronia, ubi Manut.*
(*d*) Zamoſc. *de poteſt Senat. l. 2. pag.* 174.
(*e*) *Lib. 1. de Bell. Civ. c. 7.*
(*f*) *De bello Catilin. c.* 29. (*g*) Agell. *lib.* 14 *c.* 7.
(*) Ne in urbem intromiſſi occulta ejus rimentur mala, dein turbam irritent & omnia miſceant.
(*h*) *Verba; Senacula.*
(*i*) Feſtus.

curiis, loca auſpiciis dicata, in quibus Senatores conſidebant.

CAPUT XVI.

De Tempore habendi Senatus.

Senatui autem habendo ſtata erant præfinitaque tempora, nempe Kalendis, Nonis, Idibus, exemtis diebus comitialibus, in quibus cum populo agebatur: quo tempore per legem Pupiam non licebat haberi Senatum, (*a*) ne patres a ſuffragiis ferendis avocarentur. At menſe Februario toto, Senatus poſtulatis Provincialium, & Legationibus audiendis cogebatur lege Gabinia. (*b*) Et cum Senatores ſtatis temporibus conveniebant, legitimus Senatus dicebatur. Indictus autem, cum extra ordinem, ac præter conſtituta tempora, in re trepida, ad grave aliquod negotium explicandum, a majori magiſtratu Senatus indicebatur. Unde inter legitimum, & indictum (*) Senatum eſt orta diſtinctio, quæ legitur apud Capitolinum in Gordiano. (*c*)

CAPUT XVII.

De vocando Senatu.

Vocabatur autem Senatus a majori magiſtratu, qui eſſet in Urbe, nempe a Dictatore, quando in magno Reipublicæ diſcrimine creabatur; vel ab eo Conſule, penes quem faſces eſſent illo menſe. Conſulibus autem abſentibus, a Prætore, qui ſecundum Conſulem potiorem obtinebat in Urbe locum; ita ut in Conſulis locum, eo abſente, ſuccederet: eademque ratione, dum rebus præeſſent Decemviri, vel Tribuni militares, vel Interreges, vel Triumviri Reipublicæ conſtituendæ cauſa creati, per hos haberi Senatum oportebat. (*d*) Quæ Agellius ex Varrone retulit. Illud quæſitum quoque ſcripſerat Varro, an majoribus magiſtratibus abſentibus, atque etiam Prætore, jus hoc devolveretur ad Præfectum Urbis, qui proximum a Prætore poteſtatis gradum obtinebat, Senator tamen non erat. Et a Præfecto Urbis Tuberonem, & Capitonem (*e*) contra Mutium ſtetiſſe legimus: cum & Tribunis plebis ante Atinium plebiſcitum, quo Senatores facti ſunt, Senatum habendi jus fuiſſet.

CAPUT XVIII.

De jure Referendi, Sententiaſque Rogandi.

Porro qui Senatum habebat, is jure ſuo referebat; ac ſi detrectaret; eas partes Tribunus plebis ſuſcipiebat, (*f*) cui & jus erat, aut addere quod viſum erat relationi Conſulis; aut eam perſequi, aut novam exordiri. Sententiam autem rogabant ante comitia quidem princeps Senatus, poſt comitia vero Coſſ. deſignati; & eorum is, qui prior fuerat renunciatus: Secundum hos, ii qui Conſulibus rogantibus viderentur: modo ne gradus magiſtratuum negligerent, ac ne Prætorium Conſulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio præferrent. Atque is eſt rogandi ordo conſtantior; ceterum hac in re in Senatu variatum fuiſſe, pluribus ex veterum teſtimoniis comprobat (*g*) Paulus Manutius: etſi Coſſ. deſignatorum, Conſularium, & Magiſtratuum, ex ordine ante omnes habitam plerumque rationem fuiſſe non ambigitur. Moris autem erat, ut quem ordinem (*h*) rogandi Conſul initio Magiſtratus inſtituiſſet, eum toto anno teneret: unde novum fuit in C. Cæſare, ut cum conſueviſſet a Craſſo initium rogandi facere; poſt junctam affinitatem, honorem hunc transtulerit in Pompejum: quod Svetonius tradit; quem locum ſic accipio, ut e Conſularibus Craſſum, & Pompejum primos poſt Coſſ. deſignatos, rogatos cenſeam a Cæſare. Alioqui falſum eſſet, quod ex Agellio & Cicerone colligitur; nimirum Coſſ. deſignatos primo loco rogatos fuiſſe ſententiam. In quo Svetonii loco expli-

(*a*) Cic. *lib.* 1. *Epiſt. ad Lentulum, & ad Quintum Fratrem.*

(*b*) Cic. *lib.*2. *ad Quintum Fratrem.*

* Legitimo quoque Senatui, cum in Urbe eſſet, ſemper interfuiſſe dicitur Adrianus *apud Spartianum in Vita ejus cap* 8.

(*c*) Hotom. *de Antiqu. lib.* 1. *de Senat. cap.*5.

(*d*) *Lib.* 14. *cap.* 7.

(*e*) Agell. *lib.* 14 *cap.* 8.

(*f*) Cic. *orat. pro Sext. & in epiſt. ad Planc. lib.*2. *epiſt* 1. *ad Quintum Fratrem, & epiſt.*2. *lib.* 1. *ad Lent.*

(*g*) *De Senat. Rom. c. de ord. rog. ſent.*

(*h*) Sveton. *in Jul. Cæſ. c.* 21.

explicando, mire ſeſe verſat Princeps Romanæ antiquitatis (*a*) Manutius.

CAPUT XIX.
De dicenda Sententia, & S. C. per Diſceſſionem.

POſt rogationem a Conſule, aut alio ex majoribus magiſtratibus factam ſententiam dicebant ſtantes, ea libertate, ut non modo ſermones interponere poſſent alienos, ſed novos inſtituere, atque ad veſperam producere: ita ut cum non liceret, neque ante ortum Solis, neque ſub occaſum Senatuſconſultum condere, (*b*) qui moram negotiis vellent injicere, diem dicendo eximerent: (**) quod ſæpe Marcus Cato contra deteriores, & Pub. Clodius adverſus meliores feciſſe feruntur, dicebantque ſententiam ſuo quiſque loco. Sedendi autem is erat ordo, ut primi ſederent Conſules, Prætores, & proximi Prætoribus Cenſores, quibus Manutius ex auctoritate Meſſalæ in libris, quos ſcripſerat de auſpiciis, ſecundum tribuit a Prætore locum. Poſt hos, qui minores magiſtratus gererent Ædiles curules, Ædiles plebis, Quæſtores, atque infra hos forſan Tribuni plebis, quia vere magiſtratus non erant: quamvis nihil adhuc certi compererim. Deinceps qui defuncti erant magiſtratibus pro dignitatis gradu, nempe Conſulares, Prætorii, Æditii, Quæſtorii, cumque his etiam ii, qui magiſtratus minime geſſerant; ſed vel deſignatum, vel magiſtratu functum accuſaſſent, nocentemque probaſſent: qui accuſationis præmio, in deſignati locum & dignitatem ſuccedebant. Si Senator plures res, diverſaque capita una ſententia complecteretur; tum ab eo poſtulabatur, ut divideret ſententiam, ac de ſingulis rebus ſeorſum referret. (*c*) Neque ei, qui diviſionem poſtulabat, oratione longa erat utendum, aut conſurgendum: (*d*) ſatiſque erat, ſi imperaſſet *divide*. Dictam autem ſententiam Conſulis erat pronunciare, ut in quam vellent partem Senatores diſcederent, quo S. C. fieret: eaque in Senatu Conſulis erat auctoritas, ut liceret ei dictas ſententias vel pronunciare, vel ſi contra rem ſuam venirent, ſupprimere, ne in eas S. C. fieret. Hinc Cæſar libro primo de bello civili ſcribit: *Lentulus Conſul ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit*. Sententiam vero hac exordiri conſueſſe formula. *Quod verba facta ſunt de literis:* hac autem concludere, *de ea ita cenſeo*, ex Ciceronis Philippicis, ubi plura extant exempla, colligitur. Ubi Conſul ſententiam pronunciaſſet, ut probantium, vel rejicientium judicia cognoſceret, Senatum diſpertiebat his verbis: *Qui hoc ſentitis illuc tranſite: qui alia omnia in hanc partem*. Nam ominis cauſa refugiebant pronunciare *contrarium*: unde id per hanc formulam *in alia omnia* exprimebant. Itaque Senatores mutabant locum, & eo concedebant, ubi recitata erat ſententia, quam quiſque comprobarat. Similem in ſuffragiis ferendis diſceſſionem in Lacedæmonum Republica primus inſtituit (*e*) Sthenelaidas Ephorus, cum antea ſententiam ſuam voce ſignificarent. In eam autem ſententiam S. C. condebatur; in quam frequentior numerus Senatorum diſceſſerat. Et ſi de re levioris momenti, aut minime dubia Conſul referret; ne tempus in exquirendis ſententiis duceretur, juſſu Conſulis in eam, quam ille pronunciaſſet ſententiam, tacite diſcedebant: idque vocabatur S. C. per diſceſſionem. Quamvis enim ad omne S. C. diſceſſio fieret; tamen ſi ſingularum ſententiarum recitatio diſceſſionem non præceſſiſſet, diſcriminis gratia, S. C. per diſceſſio-

(*a*) *De Sen. Rom. c. eod. ut ſup.*

(*) Notatur hic Manutius, nec tamen ſine eximiæ laudis mixtura. Idem paulo antea laudabatur. Quare concidit convicium inimicorum Gravinæ, qui inter cetera ei exprobrare ſolebant, multa ſe ex Manutio hauſiſſe, nunquam appellato ejus nomine. Eundem jam in Notis excitaverat ſupra *ad c. 2. fin. & ad c. 13.* Fugit id auctorem Elogii Gravinæ *in Giornale de' Letterati d' Italia*.

(*b*) Cic. *Phil.* 3.

(**) Quod tum demum contigiſſe veriſimile eſt, cum reſpublica ingentibus motibus inteſtinis concuteretur. In ſedata enim Urbe moram negotiis dicendo injici, ſermones interponi a re alienos, imo inſtitui novos, & ſic ortum occaſumque ſolis in eadem conjungi rogatione, alienum videtur à gravitate Ampliſſimi Ordinis. Nec minus mirabilis videbitur, dum diem dicendo eximit Senator, eſuriens Conſul, quam ſuſpiciendus olim videbatur Zeno, quod eſurire doceret, & diſcipulos inveniret.

(*c*) Pædian. *in Miloniana*.

(*d*) Plin. *ep. ad Ariſton. lib.* 8.

(*e*) Thucyd. *lib.* 1.

ſionem appellabatur : quod ſcilicet non ore, ſed pedibus tantum ſententia ferretur, iiſque judicium animi ſignificaretur. Ex quibus conficitur, Tuberonem, qui omnia, S.C. per diſceſſionem fieri dixerat, minime cum Varrone pugnare, qui alia S. C. per relationem, alia per diſceſſionem fieri animadverterat; quod ſcilicet in aliquibus interveniebat diſceſſio, & recitatio; in aliis vero, recitatione omiſſa, ſola diſceſſio.

CAPUT XX.

De Juſto Senatorum Numero.

DE numero Senatorum ad S. C. faciendum neceſſario, niſi augurari velimus, nihil ex veteribus libris compertum nobis eſt, quod certo auſimus confirmare. (*a*) Sane ſcribit Dio, Auguſtum, cum videret minus frequentes eſſe Senatores, ſtatuiſſe, ut S. C. fierent minori Senatorum numero, quam quadringentorum: cum antea rata non eſſent S. C. quibus minimum quadringenti Senatores non adfuiſſent. Verum Prudentius trecentos tantum judicat juſtum fuiſſe numerum.

Hic conſulta Patrum conſiſtere conſcriptorum,
Non aliter licitum priſco ſub tempore, quam ſi
Trecentum ſenſiſſe Senes legerentur in unum.

At hic locus magis ad numerum ſententiarum, quam ad numerum Senatorum pertinere videtur. Certum vero numerum fuiſſe ad S. C. neceſſarium, inde colligitur, quod mos erat, ut quivis Senator, qui S. C. impedire vellet, dicere Conſuli poſſet (*b*) *Numera Senatum.*

CAPUT XXI.

De Conſcribendo Senatuſconſulto.

DIſceſſione facta, S.C. ſcribebatur expreſſo nomine illius, in cujus ſententiam fiebat, expoſitaque ſummatim re, de qua fuerat conſultatum : ut ex his veterum Scriptorum ſuperſtitibus exemplis : (*c*) *Quod M. Marcellus Coſ. verba fecit de Provinciis:* vel: *Marcus Pomponius conſuluit:* vel: *Quod verba facta ſunt de Philoſophis, & Rhetoribus.* Scribendo aderant non omnes, qui probaſſent; ſed ii, qui majorem ſententiæ recipiendæ operam navaſſent. Formula enim quædam S. C. quæ extat in epiſtola Cœlii ad Ciceronem, oſtendit, ſcribendo paucos affuiſſe, cum plures conſenſiſſent. (*d*) Addebatur & T. litera, qua ſignificaretur idem & Tribunos plebis cenſuiſſe; ſive non eſſe interceſſum; ideoque S.C. firmum eſſe. Eorum, qui aderant, nomina S. C. adſcribebantur, dicebanturque, auctoritates perſcriptæ : quia clarorum virorum nomina perſcripta magnam S. C. tribuerent auctoritatem.

CAPUT XXII.

De Adſervando S. C.

SCriptum S. C. initio quidem deferebatur in ædem Cereris; poſtea vero in ærarium ubi leges, & pretioſiſſima quæque Urbis aſſervabantur: neque ante ratum erat, quam in ærario conderetur. (*e*) Qui mos aſſervandi S. C. fuit inſtitutus ab Horatio Valerioque Coſſ. qui S. C. in ædem æreris deferri juſſerunt: ne deinceps, arbitrio Conſulum, ut antea, corrumperentur, aut ſubducerentur. Scribendis S. C. operam dabant ſcribæ; niſi quid S. C. ineſſet, quod vulgari minime conveniret: id enim tum Senatoris manu ſcribebatur, excluſis etiam pedariis, quod tacitum S. C. fuit appellatum, ut tradit (*f*) Capitolinus.

CAPUT XXIII.

De Impedimento S. C. ſive de Interceſſione Tribuni.

SEnatuſconſultis conficiendis impedimento erant interceſſiones eorum, qui vel eadem eſſent poteſtate, qua ii, qui S. C. facere vellent, vel majore : unde Conſul Conſuli, Prætor Prætori; ac denique Tribuni plebis, pro poteſtate ſibi ſacrata lege tributa, quamvis ex minoribus eſſent magiſtratibus, obſiſtere poterant omnibus, edi-

(*a*) *Lib.* 54. *in fin.*
(*b*) Hotom. *antiq. lib. de Senat.* 1. *cap.* 7.
(*c*) Hotom. *de Senat. lib.* 1. *cap.* 8.
(*d*) Hotom. *de Sen. lib.* 1. *cap.* 9. Manut. *de Sen. Rom. cap. ult.*
(*e*) Sveton. *in Auguſt.*
(*f*) Hotom. *de Sen. lib.* 1. *c.* 9.

edita voce *Veto*: ita ut vel ab uno Tribunorum, quamvis ceteri conſentirent, S. C. impediretur, ac tum Senatus voluntas perſcripta cum nominibus eorum, qui intervenirent, Senatus auctoritas, ad comprobandam Senatus voluntatem, dicebatur; reſque rejiciebatur ad populum, cujus erat, vel Tribunorum interceſſionem, vel Senatus auctoritatem comprobare. Quod ſi Senatus cum populo conveniret; tum leges ex S. C. condebantur; cujuſmodi non paucas licet invenire. (*a*) Nec tamen ſi qui temere intercederent, id eis erat impune: cum enim interceſſio in rem non eſſet publicam, aut remittere cogebantur eam, aut pœnam aliquando ſubire. (*b*) Scribit enim Cæſar, in Senatu de Tribunis plebis graviſſime fuiſſe decretum. Ceterum cum ante Atinium plebiſcitum Tribunis plebis, qui a Cenſoribus lecti non eſſent, minime Curiam ingredi liceret: ſolebant Tribuni ante valvas Curiæ, poſitis ſubſelliis, decreta patrum examinare, quod Valerius tradit. (*c*) In cujus explicatione loci, mire ſe torquet Paulus Manutius: cum, ſi retuliſſet mentem ad Atiniam legem, ante quam legem Tribunus plebis, ſine lectione cenſoria, Senator non erat, explicare ſe facile potuiſſet.

CAPUT XXIV.

De Senatus Decreto.

SI qua vero de re privata S. C. conſcriberetur, ſæpe Senatus decretum appellabatur: cum id, quo publica negotia comprehendebantur nunquam decretum, ſed S. C. diceretur. Sunt, qui putarint, caput aliquod S. C. appellari decretum, quam ſententiam (*d*) Ælio Gallo Feſtus aſſignat.

CAPUT XXV.

De Dimittendo Senatu.

FActum S. C. recitabatur, ac poſtea dimittebatur Senatus his formulis: *P. C. nemo vos tenet*: vel *Nihil vos moror P. C.* tandem impetrata concione S. C. populo exhibebatur, ut populi conſenſu Senatus voluntas comprobaretur. Siquidem vix ulla de re Senatus decernere poterat adverſus populi voluntatem. Et cum initio nulla de re liceret ad populum ferri, niſi ex S. C. conſequentibus temporibus, per tribunicias ſeditiones, & diuturnas inter plebem, & Senatum conflictationes, res eo deducta eſt, ut S. C. non niſi adjuncta lege conſiſteret.

CAPUT XXVI.

De ratione Ferendæ Legis.

NUnc, ut rerum ordo fert, ad rationem ferendæ legis, agendique cum populo progrediamur. Hactenus enim, quantum ſuſcepti operis ratio fert, cum Conſulum, tum Senatus in adminiſtranda Republica, condendoque jure, poteſtatem propoſuimus: modo quæ multitudini partes in rebus gerendis relictæ fuerint, aperiamus.

CAPUT XXVII.

De Tribuno Plebis.

CUM Conſulis in bello gerendo, regendaque Republ. ſummum fuerit arbitrium; tamen niſi Senatus voluntas conatum Conſulis adjuvaret, conſularis auctoritas pene jacebat: quia Senatus voluntate frumentum, veſtes, & ſtipendia, ad alendum exercitum ſufficiebantur: &, ut diximus, ejus in arbitrio poſitum erat, decernere bellum, & anno jam exeunte, aut prorogare imperium, aut alteri provinciam demandare. At cum Senatus aliena Populi voluntate nihil conſtituere de rebus gravioribus poſſet, & interceſſione tribunicia S. C. vis infringeretur, ac res rejicerentur ad Populum: hinc licet intelligere, ſummum rerum arbitrium in Populo conſtitiſſe, ac omne imperium, quamvis diſtractum in plures, refluere tamen ad Populum, tanquam ad caput ſedemque ſuam. In publicis enim rebus auctoritas erat Senatus; poteſtas tamen, & majeſtas erat penes Populum. Itaque Populi præcipuum erat, non jubere modo & confirmare: ſed abrogare leges, aut emendare, decretaque Senatus munire,

(*a*) Manut. *ibid.*
(*b*) Cic. *ad Att. l.* 1. Cæſar *de bello civil. l.* 1.
(*c*) *Lib.* 2.
(*d*) Manut. *de Senat. c. ult.*

nire, vel tollere. Arbiter etiam Populus erat fortunarum, & capitis, pœnæque, ac prœmii diſpenſator; cum honores, & magiſtratus, juſſu Populi deferrentur, ejuſque judicio, aut multa irrogaretur gravior; aut de capite Civis Romani decerneretur. Quam Populi poteſtatem præferebat Tribunus plebis, qui velut imago erat popularis auctoritatis, communiſque voluntatis adminiſter, Dux, & tutela Civium, arx & præſidium libertatis. Hic ſpecie quidem, & nomine vix magiſtratus erat, imo ne magiſtratus quidem proprie; cum & Sella curuli, & juriſdictione careret, & non ad jus reddendum, ſed ad arcendam injuriam fuerit inſtitutus; re tamen & auctoritate magiſtratus erat ſummus, quia intercedendo & vetando, ac Senatus, Conſuliſque conatibus obſiſtendo, arbitrio ſuo, curſum conſiliorum interrumpebat; atque interponendo ſeſe reſcindebat acta Senatus, pluſque quodammodo hic vetando poterat, quam Conſul imperando. (*a*) Et quoniam Sacroſanctus erat, legeque Horatia latum fuerat, ut, qui eum violaſſet, illius caput Jovi eſſet Sacrum, familiaque liberi liberæque ad ædem Cereris venum irent; ideo tuto manus poterat in magiſtratus injicere, atque ipſum etiam Cenſorem, imo & Conſulem in vincula ducere. Metellum enim Conſulem a L. Flavio, & Cenſorem Appium a P. Sempronio, Tribunis plebis, in carcerem ductos, ex Dione, (*b*) ac Livio (*c*) didicimus. Unde vocationem quidem non habebat, quod juriſdictione careret; habebat tamen præhenſionem, & viatorem. Creati ſunt initio quinque, anno ab V. C. CCLX poſtquam plebs oppreſſa ære alieno, vexataque injuriis patrum, qui jure creditorum plebejos ſibi nexos in ſervitutem adigebant, ſeceſſiſſet trans Anienem in Sacrum montem: (*d*) unde & leges ibi de conſtituenda tribunicia poteſtate conditæ, Sacratæ leges ſunt nuncupatæ. Feſtus vero ſacratas fuiſſe leges dictas ſcribit, quia ſancitum iis eſſet, ut qui Tribunos plebis violaret, Jovi eſſet Sacer. Idemque cenſet; Sacrum montem dictum, quod eum plebs, cum diſcederet, Jovi conſecraviſſet. (*e*) Tulit autem eo anno L. Junius, Tribunus plebis primus creatus, & Caſſius, atque Cominius Conſules, ut plebi ſui eſſent magiſtratus Sacroſancti, quibus auxilii latio adverſus Conſules eſſet; neve cui patrum capere eum magiſtratum liceret. Adjectum eſt etiam in Aventino fœdere, altera nempe ſucceſſione ob Appii Claudii libidinem, concitante Virginio, facta in Aventinum, uti Tribuni plebis magiſtratu, exacto anno, abeuntes, totidem alios in ſequentem annum deſignarent; ſi neglexiſſent, confeſtim vivi flammis injicerentur; ſi quæ in deſignando inter eos eſſet orta diſſenſio, poteſtas prorogaretur, dum alios crearent. Lex vero Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, vetuit Tribuno ad populum concionanti contradicere, aut eum interpellare. (*f*) Lata eſt & Duillia lex, ut qui plebem ſine Tribunis reliquiſſet, quive magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo & capite puniretur. Auctus etiam eſt Tribunorum numerus, ut decem jam eſſent. Et quoniam non ad agendum, ſed ad reſiſtendum hæc poteſtas fuit inſtituta; (*g*) ideo plus unius interceſſio pollebat, quam conſenſus ceterorum. (*) Solemnis autem interceſſionis formula erat vox illa celebris *veto.* (*h*) Et quo præſens omni tempore omnibus eſſet tribuniciæ poteſtatis auxilium, ejus domus ne nocte quidem claudebatur; neque poterat Tribunus integrum diem Urbe abeſſe, niſi Latinis feriis, ut ad eum adverſus

(*a*) Dionyſ. *lib.6.* Liv. *lib.3. cap.55.*
(*b*) *Lib.* 37.
(*c*) *Lib.* 9.
(*d*) Liv. *lib.* 2. *cap.* 33. Onuph. *in Urb. Rom. p.* 153.
(*e*) Hotom. *antiq. lib. de Magiſt. Cap. de Tribun* Idem *in legibus capit. Sacrata Junia.* Liv *lib.*3. Dionyſ. *lib.6.* Gell. *lib* 13. *cap.*13 Diodor. *lib.*12.
(*f*) Dionyſ *lib.7.* Liv. *lib* 3.
(*g*) Plutarch. *in Caton. Uticen.*
(*) Sic, ut in ſola tutoris datione conſenſus majoris Tribunorum partis ſufficeret, *pr. J. de Atiliano tutore*. Quam valida vero ſpes præſidii fuerit, quæ contra inſultus patrum plebi in tribunis ſuis repoſita eſſe putabatur, inde potiſſimum apparet, quod ſacer & exſecrabilis eſſe juſſus eſt, qui Tribunum plebis violaſſet. Quare Imperatores, cum Sacroſancti eſſe cuperent, nullum nomen invenerunt arcendæ injuriæ aptius, quam illud Tribuniciæ poteſtatis, quam partem maximam Regalis imperii appellat Flavius Vopiſcus *in vita Taciti c.* 1.
(*h*) Plutarch. *probl* 8 Halicarn. *lib* 8. Gell. *lib.8. c* 2. Macrob *lib.4.* Saturn *c.3. Vide quæ diligenter Cujac. ad l.2.ff. de verb. ſign. ſive lib.1. Paulli ad edictum.*

ſus injurias perfugium ſemper, & unicuique pateret, tanquam ad portum periclitantium, & aram ſalutis, atque anchoram publicæ ſecuritatis. Quo pacto principes, quo ſe publico præſidio, ac totius ferme populi auctoritate munirent, tribuniciam ſibi poteſtatem arripuerunt: itaque non armis ſolum, ſed vi, ac jure populari exorientis imperii radices perpetuo confirmarunt. Dictatore creato, cum omnes magiſtratus ceſſarent, hic tamen unus permanebat. Conciderat ſane ſub Sylla Tribunorum plebis poteſtas, tantum non intercedendi facultate ſublata; ſed eam demum reſtituit Cn. Pompejus. Ita vero magiſtratus hic popularis erat, ut a plebejis avelli nunquam potuerit, & transferri ad Patricios: nemoque niſi plebejus creari poterat: cum ad alios omnes promiſcue plebeji, ac patricii vocarentur.

CAPUT XXVIII.

De Comitiis.

NUnc quomodo plebs, & populus duce, ac vindice Tribuno, majeſtatem, ac poteſtatem ſuam ad leges condendas conferret, explicabimus. Senatores quidem in curiam, ut diximus, ac plebeji evocabantur in campum, comitium, & forum. Cumque pars populi conveniret, conſilium; cum autem populus coiret univerſus, comitia dicebantur; ac centuriata comitia in campo Martio; curiata in Comitio, quod erat foro adjunctum, imo & ipſum pars aliqua fori, cujus initium a Palatii porta; tributa (*a*) vero habebantur vel in campo, vel in comitio, vel aliquando in capitolio, vel in pratis, vicoque Flaminiis. Nihil enim referebat extra ne, an intra pomœrium cogerentur: cum alia comitia ſumma religione certis eſſent locis alligata. (*b*) Cum vero conſilia populi, & judicia conventuſque judicum celebrabantur comitiis centuriatis: ratio ſuffragiorum non ex ſingulis hominibus inibatur, ſed ex ſingulis centuriis; ut quod plures centuriæ populi ſciviſſent, id ratum juſtumque eſſet: ſicuti & in curiatis, quod plures curiæ; & in tributis quod plures tribus comprobaſſent, id erat firmum. Comitiorum omnium curiata ſunt antiquiſſima; quippe quibus imperii fundamenta jacta ſunt, & a priſcis Regibus ante Servium Tullium, qui comitia centuriata, & centurias inſtituit, juſſæ leges, creati magiſtratus, bellum & pax conſtituta, ſummaque Reipublicæ adminiſtrata: ita ut ſequentibus temporibus, in quibus curiata comitia obſoleverunt, ac tantum religionis cauſa perſtiterunt, quod iis major ineſſet ſacrorum & auſpiciorum auctoritas: tamen aliis in rebus, ad ſpeciem ſaltem, retenta fuerint: ut cum ſummum magiſtratibus imperium centuriatis obtigiſſet comitiis, tum demum pleno, atque optimo jure datum eſſet, ſi lex acceſſiſſet curiata: quæ non quidem veris, ſed per triginta lictores, triginta curias referentes, adumbratis comitiis ferebatur: ita ut binis comitiis de majoribus Reipubl. negotiis cum Populo diſceptaretur; quorum priora, nempe centuriata vera erant; poſteriora, nempe curiata in ſpeciem uſurpabantur. Quam vetuſti moris notitiam, optimis ſane conjecturis, elicuit Nicolaus Gruchius ex M. Tullii locis, (*c*) quibus in eandem ſententiam & Hotomannus fuit adductus. Qua de re acriter inter Gruchium, & Sigonium dimicatur. Atque ut concludamus breviter, magiſtratibus majoribus, qui centuriatis; minoribus, qui tributis comitiis creabantur, poteſtas accedebat plenior ex curiatis in ſpeciem uſurpatis, tanquam ex ſolemnitate majori, atque umbra quadam veteris majeſtatis. Tributis comitiis, non ſolum Urbani magiſtratus, minores ſcilicet, ſed & Provinciales creabantur omnes, & Pontifices Maximi, Augures. Feciales, Septemviri epulonum, & quindecim viri Sacris faciundis: atque in horum Sacerdotum creatione tribus ad ſuffragium vocabantur: cum alii Sacerdotes a ſuis Collegis cooptarentur, (*d*) iiſdem comitiis ferebantur & plebiſcita, quæ ad ſolam plebem pertinebant ante legem Hortenſiam, (*e*) qua, ſedatis diſcordiis, juris diſcrimen inter patricios, & plebejos

(*a*) Marlian. *lib* 3. *cap.* 17. *&* 2. *epit. Topograph. Urbis.*

(*b*) Pollet. *hiſt. for. Rom.*

(*c*) Cic. *de leg. agr.* 2. Hot. *lib.*3. *cap.*11. *Antiq. Rom. de Comit.*

(*d*) Hot. *Ant. lib.*2. *cap.*12.

(*e*) *An Horatiam, vide DD. ad l.*2. *ff. de orig. jur.*

jos fuit omnino ſublatum. Cum enim prius plebiſcitis, ſive rogationibus tribuniciis a plebe tributis comitiis adprobatis, plebs ſola teneretur; Q. Hortenſius Dictator tulit, ut deinceps iis etiam Patricii obligarentur, indeque inter leges & plebiſcita diſcrimen evanuit. (*a*) Cum autem Tribuni plebis legem tributis comitiis ferrent, jus evocandi ad ſuffragium Patricios non habebant; liberum tamen erat Patribus ſuffragium inire. Summa vero vis comitiorum, & poteſtas, atque majeſtas Populi Romani collata potiſſimum eſt in centuriata comitia, in quibus ferebantur eæ rogationes, quæ proprie dictæ ſunt leges, quæque plerumque vel ex S. C. vel Patribus auctoribus, a majori magiſtratu rogabantur (*b*) Q. enim Publilius Philo Dictator tulerat, ut legum centuriatis comitiis ferundarum ante ſuffragia Populi, patres auctores fierent. (*c*) Unde juſſa totius Populi, quæ proprie leges dicebantur, his ſunt edita comitiis. Stante igitur Republica Romana, juris diviſio commode duci poteſt a Senatu, Plebe, & Populo. E Senatu autem prodire S. C. E tributis comitiis, quæ plebs cum ſuo Tribuno celebrabat, plebiſcita: ex univerſis tandem Populi ſuffragiis in comitiis centuriatis, auctoritate plerumque Senatus præeunte, leges extiterunt. Centuriatis autem comitiis majores magiſtratus, (*) nempe quorum majora, ſeu rata magis erant auſpicia, creabantur, (*d*) ut Coſs. Præt. Cenſ. inque iiſdem exercebantur judicia perduellionis: (*e*) quod crimen erat hoſtium patriæ. Porro Comitia centuriata legum rogandarum cauſa ſolis (*f*) Coſs. Dictatoribus, Prætoribus, Interregibus habere jus erat, præmiſſo edicto, ut Populo innoteſceret, ad quam diem in Campum Martium convenire deberent: (*g*) ad quam ab edicti die trinundinum intercedebat, ſive tres nundinæ. Nundinæ autem erant nono quoque die, quo Cives in re ruſtica occupati ab agris negotiorum cauſa confluebant in Urbem. Hinc ille comitiis dictus erat dies, quo teneri plebs in Urbe poterat, & interim, interjecto tempore, de lege deliberarent inter ſe. Quoniam autem ipſo nundinarum die haberi comitia non licebat, protrahebantur in ſequentem. Nundinas enim Jovis fuiſſe ferias aliqui putarunt: unde Julius Cæſar ſcripſerat, eo die cum populo agi nefas eſſe. (*h*) Eadem dierum ratio & in plebiſcitis obſervabatur.

CAPUT XXIX.

De Legum ferendarum examine.

INterea laturus legem, ſive Tribunus plebis eſſet, ſive magiſtratus major, eam cum prudentibus, ac neceſſariis ſuis communicabat, ne civium offenſionem incurreret; neve novam legem contra morem majorum proponeret. Cavendum ei namque erat, lege Licinia, & Ebutia, ne quod ſibi, aut cognatis, affinibuſve ſuis commodum nova lege captaret. Item cautum erat lege Cœcilia, & Didia, ne per Saturam (quod cibi genus erat ex variis cibis paratum) ſive pluribus, variiſque de rebus, una rogatione lex ferretur; aut ne quid insereretur legi, de quo legem ferri non liceret. Unde hac utebantur ad omnes leges translatitia formula: *Si quid jus non ſuit rogari, ejus hac lege nihil rogatum;* & illa: (*i*) *Si quid contra alias leges ejus legis ergo latum eſſet, ut ei qui eam legem rogaſſet impune eſſet.*

CA-

(*a*) Manut. *de legibus pag.* 864. *poſt* Roſinum.

(*b*) Paul. Manut. *de leg. pag.* 860.

(*c*) Liv. *lib.* 8. *cap.* 12.

(*) Majores igitur Magiſtratus, quales erant Dictator, Conſul, Prætor, Cenſor, in Comitiis primum Centuriatis legebantur, dein in Comitiis Curiatis, quæ a XXX. lictoribus, totidem Curias referentibus, repræſentabantur, lege Curiata Imperium nacturi. Magiſtratus contra minores, quales erant Tribuni plebis, Ædiles, Quæſtores, & magiſtratus provinciales in comitiis Tributis creabantur, antequam in Curiatis confirmarentur. Majores porro auſpiciis majoribus, Minores minoribus uſi in comitiis Curiatis, Gellius *Noct. Attic. XIII.* 15. quorum illa ab avibus majoribus, veluti aquila, vulture; hæc a minoribus, veluti columba, bubone dicta videntur.

(*d*) Gell. *lib.* 13. *cap.* 14.

(*e*) Val. Max. *libr.* 6. *cap.* 5. Liv. *libr.* 6. Cic. *pro Sext.* Sigon. *libr.* 3. *de Judic. Rom. cap.* 5.

(*f*) Roſin. *cod.* l. *de com. cap.* 10.

(*g*) Cic. *pro domo ſua.*

(*h*) Macrob. Saturn. *lib* 1. *cap.* 16.

(*i*) *De his, & ſequentibus teſtimonia vide apud* Manut. *de leg.*

CAPUT XXX.

De Publicatione Legis, Concione, & Sortitione, & Suffragiis ferendis.

SCriptam legem laturus, ſi ab optimatibus ſtaret, eam ad Senatum referebat: ut ſi a Senatu probaretur, ferendam legem opinio prudentiæ commendaret: ſi legislator popularis eſſet, & turbulentus, rogationem, neglecto Senatu, meditabatur. Antequam autem rogationis cauſa concio advocaretur, lex erat promulganda, ſive publice proponenda, ut ſingulis poteſtas cognoſcendi fieret, aut corrigendi, admonendique magiſtratus. Poſt ſi tributis comitiis ferri oporteret, populus a Tribuno in forum; ſi vero roganda eſſet comitiis centuriatis, in Campum Martium Cives a majori magiſtratu convocabantur: ubi præco, ſubjiciente Scriba, legem recitabat. Deinde niſi pro poteſtate Tribunus plebis impediret, orationes ad ſuadendam, aut diſſuadendam legem habebantur a magiſtratibus, vel ab ipſo latore legis, vel a privatis, quibus concionandi poteſtas facta eſſet a magiſtratu aliquo. Nam injuſſu magiſtratus privatis nullus erat dicendi locus. Qui vero ſuadebant, auctores legis dicebantur. Ubi eſset peroratum præſentibus Sacerdotibus, & divina procurantibus, poſtquam de Cœlo ſervatum eſſet, (*) auſpiciis captis, urna vel ſitella deferebatur, qua exciperentur nomina Tribuum, ſi tributa: centuriarum, ſi centuriata comitia eſſent; eaque urna leviter verſabatur, ut ſortes æquarentur, ne ulla exiliret, aut ſubſultaret. Æquatis ſortibus, ſortitio fiebat, & quem ſors dederat ordinem Tribus vel centuriæ tenebant. (*a*) Sane ſub Tullio Rege, qui ut centurias, ita & centuriata comitia inſtituit, primæ ad ſuffragium vocabantur maximi cenſus centuriæ in prima & ſecunda claſſe deſcriptæ; quæ, quia reliquas numero exuperabant, ideo illis conſentientibus ceteræ omittebantur. Sin diſſentirent, ciebatur tertia claſſis; deinceps quarta, donec ad inopum centurias, quod raro vel nunquam contigit, perveniretur. Etenim ſæpe primarum centuriarum ſuffragiis negotium conficiebatur. Mutata vero ſequentibus temporibus ratio eſt. Etenim inſtitutum fuit, ut quæ prima centuria vel tribus ex urna educeretur, ea ſuffragium ante alias ferret, & prærogativa diceretur. Cujus ſententiam centuriæ, ac Tribus reliquæ ſuis plerumque ſuffragiis complectebantur; quæque tribus, vel centuriæ poſt prærogativam ad ſuffragia evocarentur, eæ jure vocatæ dicebantur: ut binis eodem tempore comitiis quodammodo [id quod Aſconius obſervat] (*b*) cum Populo ageretur: prima erant prærogativarum; altera jure vocatarum ſententias prærogativarum ferme comprobantium. Et quoniam procedentibus temporibus, ut diximus, centuriæ tribubus ſunt incluſæ; ideo primo tribuum, poſt ejus tribus, quam ſors dediſset, fiebat ſortitio centuriarum, ut pateret, quæ, quave de tribu eſset prærogativa centuria. Unde quæ prima e tribubus exiſset, dicebatur prærogativa tribus; quæ ex eadem tribu centuria exiſſet prima, prærogativa centuria vocabatur. Porro ejus, qui de prærogativa tribu rogaretur primus a magiſtratu, major erat exiſtimatio, & ſplendor; unde ille honoris gratia dicebatur Primus. Neque enim cuilibet honos hic habebatur; ſed gravioribus tantum Civibus. Dum autem comitia celebrarentur, initio quidem fuerat conſtitutum, ut aliquot intra urbem armati vias cuſtodirent: poſt ut armorum periculum ex urbe removerent, exercitum aliquem,

 cum

(*) Seu, poſtquam obſervatum eſſet, an ſignum de cœlo infauſti aliquid portenderet. Sic Jove fulgurante cum populo agi nefas erat, & mali ominis habebatur occurſus avis inviſæ, veluti bubonis. Servare autem pro obſervare aruſpicum vocabulo dictum, &, quamdiu de cœlo ſervabatur, nihil agi poterat; quicquid actum eſſet, irritum erat, donec appareret, obnuntiationi auſpiciorum contrariorum locum non eſſe. Cic. *Philip. II.* 32. *Quiſquam, ne*, inquit, *divinare poteſt. quid vitii in auſpiciis futurum ſit, niſi qui de cœlo ſervare conſtituit*. Quare fallitur Manutius, cum in Quæſitis per epiſtolam in Gruteri *Lamp. Crit. T. IV. pag.* 213. comitia, in quibus de cœlo ſervatum eſſet, plane nulla fuiſſe cenſet. Si enim ſervando de cœlo intelligi debet, utrum auſpiciis aliquid vitii inſit, utique valida erunt comitia, in quibus de cœlo ſervantibus nihil vitioſum occurrerit.

(*a*) Dionyſ. *lib.* 4.

(*b*) *Cap.* 2. *in Verr.*

cum intra urbem non liceret, extra urbem, ſublato vexillo, in Janiculo collocarunt: non tam credo ad arcendam, ut ſcriptores tradunt, hoſtium vim, ſi qua immineret, quam ad compeſcendos armatis paratiſque militibus civiles motus, ſi qui ferendis ſuffragiis, aut diſſenſione ſententiarum, aut partium ſtudio tumultuarentur. Ad exercitum autem milites per ſucceſſionem poſt latum ſuffragium accedebant. Atque ad uſurpationem vetuſtatis receptum fuit, ut Conſul, veluti Dux exercitus: extra Pomœrium tabernaculum haberet. (*a*) Dum comitia maxime ferverent, dirimebantur ſtatim, ſi tonitru exaudiretur, aut quis morbo herculeo, qui ex ea re comitialis fuit appellatus, corriperetur: ac prodebatur ſive protrahebatur dies comitiorum, ſi adhibitus de more augur obnunciaret, ſive adverſa renuntiaret auſpicia; ſi Tribunus intercederet, ſi Conſul ſupplicatione decernenda, indicendiſque feriis comitialem diem eximeret. Comitiis autem coactis, ſortitione tribuum, & centuriarum facta, confuſus populus in ſuam cujuſque tribum, ordinis cauſa, remittebatur ab eo, qui legem ferebat, his ſolemnibus verbis: *Diſcedite Quirites*. Atque ubi ſuam quiſque tribum repetiiſſet, ferebatur ſuffragium, olim quidem voce; poſt tabellariam vero legem duæ ſingulis civibus tabellæ diribebantur, ſive diſtribuebantur a diribitoribus, ſive diviſoribus: quarum altera novam legem improbabat antiqua probando, ac propterea inſcripta erat hac nota *A.P.* ſive *Antiqua probo*; Altera legem probabat novam, inſcriptaque erat hac nota *V.R.* ſive: *uti rogas*. Ne qua vero fraus in tabellarum diſtributione lateret, privati aliquot homines, qui de lege laborabant, aut diribebant, ipſi, aut de pontibus diribentibus præſidebant. Extruebantur enim in Campo pontes multi, ſive anguſtæ quædam ſubſtructiones e tabulatis ſolo editæ. In horum pontium capite imponebantur ciſtæ plenæ tabellis, quæ ſuffragium laturis miniſtrabantur: in extremis vero pontibus aliæ ciſtæ, in quibus ferentes ſuffragium tabellas quiſque ſuas deponebant. Hinc natum, ut ſexagenarii de ponte a junioribus dejicerentur: quia nullo jure illi ad munera publica cogebantur. Hinc depontani ſenes, hoc eſt e ponte dejecti. Totidem autem extruebantur pontes, quot eſſent in tributis comitiis tribus, nempe XXXV. in centuriatis centuriæ, nempe CXCIII. Per eos igitur pontes tranſeuntes, acceptas in prima pontis parte tabellas in extrema reddebant: itaque ſuffragium ferebatur. (*b*) Igitur, ubi ſors prærogativam indicaſſet centuriam, vocabat eam præco ad ſuffragium. Illa vero movens concedebat in locum prope Tribunal in Campo Martio cancellis ſeptum, quod ovile (*) dicebatur: eoque ſuffragium laturi pergebant per pontes: in quorum capitibus diſpoſiti erant diribitores, qui tabellas ſingulis traderent. Ad ovilis autem oſtium ſtabant rogatores cum ciſtis, in quas populus conjiceret tabellas utram quiſque vellet: quibus conjectis a ſingulis centuriis, tum ſuffragia numerabantur a cuſtodibus, qui ea punctis notaverant: (**) ut ea tribus, aut centuriæ ſententia renunciaretur, in quam plura ſuffragia convenirent; ea reticeretur, quæ paribus eſſet diſtracta ſuffragiis, niſi de perduellionis crimine ageretur. (*c*) Tum enim reorum cauſa, paria ſuffragia abſolutionis ſententiam præferebant. Hæc autem dinumeratio tabularum, & punctorum notatio, dicebatur quoque diremtio ſuffragiorum, & dirimere ſuffragia. Si lex ex diremtione ſuffragiorum a populo ſcita, vel accepta appareret: tum in æneas incidebatur tabulas: deinde vel publice populo inſpicienda proponebatur, vel deferebatur ad ærarium adſervanda. Atque hac de poteſtate leges, & S. C. fluxerunt: iſtaque ſunt ratione condita, & conſtituta priuſquam ad unius poteſtatem omnia deveniſſent.

CA-

(*a*) Dionyſ. *lib.* 37.

(*b*) Roſin. *lib* 8. *cap* 2.

(*) Quo centuriæ, tanquam ſeptis, caulave grex continebantur. Formam ejus cum pontibus & ſuffragatore, accepta a diribitore tabella ſuffragium ſuum in ciſtam conjicente, exhibet numus P. Licinii Nervæ, apud Fulvium Urſinum *Fam. Rom. edit. Patin. pag.* 149. Adde Vignol. *Differt. de col. Antonini Pii cap.*2. Quodſi alio loco Comitia, quam in campo Martio habebantur, extenſis is funibus ſepiebatur, quem περισχοίνισμα appellat Appianus *Civil.III. pag.*885. *edit. Tollii*.

[**] Unde puncta ferre Cicero dixit *pro Plancio cap.*22. Notiſſimum illud Horatii,

Omne tulit punctum, qui miſcuit utile dulci

(*c*) Dionyſ. *lib.*1.

CAPUT XXXI.

De primis Romanorum Legibus, & jure Papyriano.

ROmanum igitur jus diverſis e fontibus manavit, ac variante Reipublicæ forma, initia mutavit, & nomen. Etenim ſub dominatu regio plures ad regendam multitudinem leges conditæ ſunt a Regibus, quæ, quia collectæ fuerunt a P., ſeu quis malit a Sex. (*) Papyrio, Juris Papyriani nomen acceperunt. Sublatis Regibus conditum eſt a decemviris jus XII. Tab. ex jure Papyriano & Athenienſi coactum, quod decemvirale jus appellamus. Uſu vero poſcente, Plebs, vel Senatus, vel uterque plura in utilitatem Reipublicæ, atque civium conſtituerunt, quæ plebiſcita, & S. C., & generali nomine, leges nuncupantur. Ex formulis autem, ritibuſque ſolemnibus judiciorum compoſitum eſt jus civile Flavianum, a Cn. Flavio ſcriba dictum, qui ſubtractum Pontificibus librum populo prodidit. Ex diſputationibus, interpretationibus, reſponſiſque Juriſconſultorum nata eſt juriſprudentia. Ex edictis magiſtratuum proceſſit jus honorarium. Ex Imperatorum conſtitutionibus, decretis, & reſcriptis, Principum placita extiterunt. Ac ſane jus Papyrianum fortuna potius, quam conſilio prodiit: quod plerumque accidit in primis hominum coitionibus, initiiſque regnorum, ubi non tam virtus, quam cupiditas dominatur; quæ parem aliquando utilitatem, pacemque procreat: ut mirum non ſit, ſi effera multitudo, moribus ingeniiſque diſcors, e fugitivis, exulibuſque collecta, qualis priſca gens Romanorum fuit, ſub unius Imperio, & legibus coaluerit. Quamvis enim ſuus ſingulorum amor ſibi aliena trahendo, voluntates dirimat, & quilibet ad alios ſubigendos natura feratur: tamen ſtudio quiſque ſui remittit ſæpe alteri, quod ſine periculo, atque propria pernicie auferre non poteſt. Hinc a mutuis injuriis abſtinent, quia par utrinque metus impendet. Unde malunt ſeſe homines continendo ſervare, quam rapiendo peſſum ire. Propterea omni licet virtute deſtituti, tamen ſæpe numero parcunt aliis, ut ſibi parcatur: communique conſilio ſocietatem ineunt, (**) atque cuſtodiunt, ut coactis plurium viribus, injurias æmulorum validius propulſent. Unde, quæ concitat animos cupiditas, eadem refrænat. Igitur ne coacta ſocietas diſſenſionibus turbaretur, Urbis initio regis juſſa pro legibus erant. Deinde certas firmaſque leges tulit Romulus comitiis curiatis, hoc eſt, ſuffragiis populi per triginta curias diſtributi; aliæque ab regibus aliis leges deinceps latæ fuerunt; quarum reliquias, ſi quas germanas eſſe conſtat, interjecimus legibus XII. Tab. in quas regias leges collatas fuiſſe a decemviris, teſtimonio veterum, accepimus; (*a*) non quidem omnes (nam quæ ad regium dominatum pertinebant, ſimul cum regio nomine ceciderunt, & fortaſſe abrogatæ fuere lege Terentia) ſed eas, quæ aut ad religionem ſpectabant, aut ad jus privatorum: quæ libro ſequenti ſe offerent inter leges decemvirales: idque doctiſſimorum virorum eſt judicium, Scaligeri præſertim. (*b*) Profectæ vero leges regiæ potiſſimum ſunt a Romulo. Numa, & Servio Tullio; quorum

(*) Forſitan id malit nemo. Pro libro *Sexti* enim libro *ſexto* legitur apud Pomponium in codicibus manu exaratis, ut Cujacius monuit. Publii tamen nomen Papyrio quoque invidet Dionyſius Halicarn. *L. III. capit.* 49. qui eum Cajum appellare videtur. Refert enim, Cajum Papyrium Numæ leges vetuſtate abolitas in uſum publicum revocaſſe. Quare Cel. Heineccius Pomponium de Publio Papyrio ita tentat: *Fuit autem in primis peritus PUBL. JUR.* ideſt *publici juris*, *Papyrius*: unius literæ mutatione ad juriſperitiam referens, quæ vulgo pro nomine habentur. Poſtulant & duo Papyrii fuiſſe, Cajus & Publius, quorum ille leges ſolius Numæ, hic Regum omnium collegerit, prouti cenſet Celeb. Otto *Præf. Tom. IV. Tab. Jur.* p 4 Pomponii locum noviſſime etiam tractavit Cl. Weſſelingius *Obſerv. L.* 1. *cap* 4.

(**) Non inconcinne ita origo Imperii Romani ab Hobbeſii bello omnium adverſus omnes repetitur. Fuerit alia aliarum civitatum origo. Incubuerit alicubi tyrannis civibus etiam invitis. Romulo a ſuis volentibus delatum eſt imperium, nullo alio fine, quam ut æquo jure uti liceret. Erat & antea Romanorum ſocietas quædam, ſed quæ uti *τῶν ἐπὶ λῃστείαν ἐχομένων*, ſodalitium præde cauſa habentium, minus tuta videbatur ab extero hoſte, minus firma in inteſtinis diſſidiis. Utrinque pacatæ civitatis amor & ſtudium ex mutuo propullulat metu.

(*a*) Dionyſ. *lib.* 2. *&* 10.

(*b*) Scaliger *ad Feſtum in verſ. nuptias*, Cujac. *obſ.* 2. *cap.* 40.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

rum primus naturæ jus extulit, & matrimonii, educationis liberorum, juraque parentum ſtabilivit. Alter jus gentium expreſſit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de ſepultura leges aliquot promulgavit, præter cæremonias, & ritus, & Sacrorum religionem, quæ Numam præcipuum agnoſcit auctorem. Poſtremus juri civili (*) conſtituendo vacavit, & de contractibus, atque delictis quinquaginta rogavit leges, item de fœnore, de nexibus ære alieno. (*a*)

CAPUT XXXII.

De Jure XII. *Tab.*

CUm vero C. Terentius Arſa Trib. pleb. ut Conſulum immoderatam in plebem poteſtatem deprimeret, legem promulgarit de quinque viris, qui leges conſulari imperio perſcriberent, creandis, eaque deliberatio variis contentionibus per decennium extracta fuerit: & poſt impetratam duplicandorum Tribunorum plebis poteſtatem intermiſſa; revixit tandem Romilio, Veturioque Coſſ. in plebem Rom. quæ militiam detrectabat impotentius dominantibus. Hinc anno ab U. C. CCC. Spurio Tarpejo, & A. Terminio Coſſ. res ad Senatum delata eſt, ex ſententia P. Romilii factum S. C. [quod deinde fuit plebiſcito confirmatum] ut tribus triremibus pro majeſtate Reip. Rom. magnifice inſtructis, legati per Italiam, & univerſam Græciam petitum leges mitterentur: creatique Sp. Poſtumius, Sext. Sulpicius, A. Manlius, qui utiliores Civitatum ſingularum, & Lacedæmoniorum, atque Athenienſium potiſſimum leges deſcripſerunt. Quæ Romam allatæ, redactæ fuerunt ſimul cum legibus aliquot Regiis in duodecim tabulas a decemviris ad id delectis, cum ſummo imperio, ſilentibus aliis magiſtratibus: eaſque leges partim integras perſcripſerunt, partim emendarunt, partim ad populi mores, & conſuetudinem urbis inflexerunt, novaſque aliquot ipſi pro temporum opportunitate, ut ſuſpicari fas eſt, interſeruerunt. Quarum ſumma capita, quæ e fragmentis eruere licuit viris eruditis, breviter hic innuemus, eaſque ad ſuas tabulas ex ordine a Jacobo Gothofredo deſcripto revocabimus: nam in ſequenti libro, ubi eas ſigillatim evolvemus, rerum, ac materiarum, docendi cauſa, ſequemur ordinem, non tabularum. Prima tabula rationem inſtituendi, agitandique judicii tradebat. Secunda continebat cauſas judicii prorogandi, teſtium excitandorum, & rationem perſequendorum furum. Tertia complectebatur rem uſurariam, & depoſiti actionem, & auctoritatem executionemque rei judicatæ. Quarta definiebat jus parentum in liberos, & jus emancipationis, & legitima tempora, quibus juſti liberi naſcerentur. Quinta ſtatuebat jura teſtamentorum, & ſucceſſiones ab inteſtato, & hereditatis diviſionem, & jura tutelarum. Sexta exhibebat venditiones, & uſucapiones, & poſſeſſionem, atque tignorum in alieno inductorum, itemque repudiorum jura. Septima de damno agebat, & injuria in agros, pecora, vel proprium corpus, aut famam illata: indeque pergebat ad alia delicta, nempe ad falſos teſtes, homicidas, veneficos, ſagas, parricidas, atque ad tutorum, & patronorum fraudes in pupillos, & clientes. Octava conſtituebat jura prædiorum urbanorum, & ruſticorum, definito ambitu parietis, & ſpatio inter confines fundos, itemque ſpatio viæ, tradebatque ſodalibus certorum collegiorum ferendæ ſibi legis

(*) Neſcio, annon ferri poſſit auctoris diſtinctio, a Lipſio etiam adhibita, & ſi aliis diſpliceat. Videtur enim loqui de iis, quæ potiſſimum a Regibus Romanis ſancita fuerunt, etſi ii & alias leges promulgaverint. Extulit Romulus potiſſimum jus Naturæ, ſed idem quædam de ſanctitate murorum caviſſe videtur per *L. ult. D. de R. D.* Expreſſit Numa jus gentium, ſed idem religionibus populum devinxit, nec ideo male ei tribuitur lex de mortua gravida, non niſi exciſſo fœtu, tumulanda, de qua in *L.* 2. *D. de mort. infer.* Servius jus civile conſtituit, ſed idem quoque de ſævitia liberorum adverſus parentes cavit. Feſtus *in voce Plorare*. Cui ſententiæ nec obſtant leges ab aliis Regibus latæ. Sic Tulli lex eſt de tergeminis ex ærario alendis, Dionyſius Halicarn. *III. p.* 215. ob fortitudinem Horatiorum tergeminorum, quorum memoria ventri etiam tres portiones ſeponuntur in *L.* 3. *D. Si pars hered. pet* & *L.* 28. §. *ult. D. de Judic.* Tulli autem lex mere civilis eſt. Sic Aneo jus feciale originem debet, Livius I. 32. etſi eo magna pars juris abſolvatur gentium.

(*a*) Dionyſ. *l.* 4. & 5.

gis facultatem. Nona fons erat juris publici, vetabatque privilegia, & cœtus nocturnos prohibebat, puniebatque ſeditioſos; & redeuntes in fidem populi Romani, cum antea deſciviſſent, tamen recipiendos jubebat. Judices pecunia corruptos capite mulctabant, & judicium de capite Civis Romani, non niſi comitiis centuriatis fieri permittebat. Decima comprehendebat jura Sacrorum, & ſepulchrorum, & cæremoniarum, & jusjurandum. Undecima de jure connubiorum agebat, & de ſacris deteſtandis, itemque de vi poſtremarum legum. Duodecima, quæ ſimul cum undecima ſupplementum erat, de pignore aliquid attingebat, & de calumnioſo, falſoque judicio, itemque de ſervo noxæ dando. Quæ omnia ſigillatim explicabuntur libro ſequenti. Nunc hæc indicaſſe ad continuandum narrationis ordinem ſatis fuerit.

CAPUT XXXIII.

De actibus legitimis, & jure Flaviano.

EX harum autem legum ſenſu, & poteſtate deductus eſt uſus, ſive ratio judicii exercendi, & negotiorum agitandorum, certis adhibitis formulis, & ſolemnitatibus veterum Juriſconſultorum artificio conditis, (*a*) eductiſque de Sacrario Pontificum: quas legis actiones, (*) & actus legitimos appellarunt: quæ altera fuit poſt XII. Tab. portio juris civilis, libro ſecundo a nobis ſigillatim explicanda, dictumque fuit Jus civile Flavianum a Flavio ſcriba, qui librum earum populo vulgavit: Præter legis actiones, qui ſunt actus in lege civili ſolemniores, & quaſi commercii forenſis inſtrumenta, editæ ſunt a prudentibus, poſt editum jus civile Flavianum, aliæ formulæ ad nova contractuum genera, novaque negotia in diem emergentia, ex moribus adcommodatæ, per Sex. Ælium compoſitæ, a quo juris Æliani nomen duxerunt. Atque hæc juris civilis portio, nempe jus civile Flavianum, & Ælianum, itemque interpretationes prudentum proditæ e re nata, quas fori diſputationem appellarunt, ſub priſcæ juriſprudentiæ nomine comprehenduntur. Verum ſeneſcente jam XII. Tab. jure, vel propter obſcuritatem verborum, & antiquitatis oblivionem, ut mortalia omnia, ſenſim dilabente: itemque novis in dies negotiis oborientibus, quæ novam legem veterum ſententia minime comprehenſam poſtulabant; auctoritate populi, vel Senatus, vel utriuſque variis temporibus novis legibus, Senatuſconſultis, & plebiſcitis, vel reddita fuit lux decemvirali juri, vel adjectum, immutatumve aliquid, quod ſi ſolius plebis conſenſu Tribuno rogante fieret, plebiſcitum appellabatur; ſi Senatus auctoritate, Senatuſconſultum; quod deinde populi ſuffragio confirmatum, legis vim, ac nomen obtinebat. Quarum legum illæ, quæ ad jus privatorum pertinent, explicabuntur libro tertio. Satis enim fuerit nomina earum hic breviter indicare: tum ut hæc narratio ſuo filo deducatur; tum ut lector antequam cognoſcat ſingulas, procul adſpiciat univerſas.

CAPUT XXXIV.

De Poſterioribus Legibus.

OMnes igitur leges partim perſonas, partim negotia, partim judicia reſpiciunt. Exordiemur a perſonis, quæ vel liberi ſunt, vel ſervi. Ad ſervorum ſtatum

tum

(*a*) Cic. *ad Attic. lib. 6. ep. 1. pag. 536. cum not. varior.*

[*] Diſtinguendum autem primo duplex legis actionum genus inter ſe, tum utrumque ab actibus legitimis. Igitur legis actiones primo, ipſo definiente Pomponio *in L. 2 §. 6 D. de O. I.* erant formulæ, quibus homines inter ſe diſceptabant. Tales adhuc circumferuntur, veluti in actionibus perſonalibus: Aio, te mihi dare aut facere oportere; in vindicationibus rei immobilis: Fundus, qui eſt in agro, qui Sabinus vocatur, meus eſt; in vindicationibus denique rei mobilis: Hanc ego rem jure Quiritium meam eſſe ajo. Hæ legis actiones ab aliis ſecundi generis diſtant, quia hæ apud judicem quidem, ſed ſine diſceptatione interponebantur. Erant enim formulæ, quibus actus voluntariæ jurisdictionis apud judices explicabantur, veluti manumiſſio, adoptio, ceſſio in jure. Cum autem ambæ hæ legis actiones coram judice expedirentur, eo quidem præcipue ab actibus diſtant legitimis, quales erant hereditatis aditio, ſervi optio, mancipatio, acceptilatio *L. 77. D. de R. J.* quod hi ſine judicis auctoritate intra privatos fieri ſolerent parietes. Recte autem auctor jus civile Flavianum & Ælianum, interpretationeſque prudentum priſcæ juriſprudentiæ nomine venire ait. Quæ enim inde exſtitit juriſprudentia uſque ad tempus, quo Principum conſtitutiones invaluerunt, media vocatur *in §. 3. J. de leg. agn. ſucc.*

tum pertinet lex Caninia, & lex Ælia Sentia, quibus liberior manumittendi facultas coercebatur. Illa enim certum ſervorum manumittendorum numerum præſcribebat; hæc manumiſſi, & manumiſſoris ætatem definiebat, certaſque manumiſſionis cauſas poſtulabat. Lex Julia principem manumittentem eximebat obligatione ſervandarum ſolemnitatum. Petronia ex diſcrepantibus judicum ſententiis præferebat illam, quæ libertati ſtuderet. Junia Norbana medium gradum inter ſervitutem, & plenam libertatem conſtituebat: iſque libertatis gradus Latina libertas appellabatur, cui cohærens eſt S. C. Largianum, quo filii hæredes a Patre inſtituti præferuntur ceteris in bonis Latini liberti decedentis. Viſellia plenam libertatem Latinis libertis ob honorem tribuebat militiæ, præter quos, illos, qui jure aureorum annulorum carerent, ab ingenuorum honoribus arcebat. Daſumianum S. C. is, quibus libertas relicta erat a teſtatore, abſentibus etiam heredibus, libertatem præſtabat. S. C. Rubrianum eos, quos heres a prætore evocatus manumittere negligeret, liberos eſſe jubebat. Articulejanum in cauſa relictæ libertatis cognoſcere jubebat præſidem provinciæ, de qua erat teſtator, & ſervus: quamvis heres ex altera eſſet provincia. Vitraſianum partes explebat infantis, ac liberum pronunciabat eum, cui teſtator libertatem reliquerat a pluribus heredibus, inter quos eſſet infans, qui loquendi uſu careret. Ninnianum libertatem adimebat ei, qui, colludente domino, per judicis ſententiam liber pronunciatus fuiſſet. Erat & S. C. quo prohibebatur, poſt quinquennium quæſtionem de ſtatu defuncti retractari. Claudianum ſervitutis pœna mulieres ab aliorum ſervorum commerciis abſterrebat. Lex Vectii Lybici ſervos publicos, qui publicis ſcripturis operam dabant, a Republica manumiſſos, non amplius Latinos, ſed Romanos cives fieri permiſit. Et hæ leges, atque S. C. fuerunt de conditione ſervorum: ſequentia liberorum ſtatum complectuntur. Ante omnes procedit lex Atilia, qua tutor ex lege a prætore datur iis, quibus nec ullus agnatus adeſt, nec tutor datus a teſtatore. Lege vero Julia, & Titia in provinciis tutor eandem ob cauſam dandus erat a præſidibus, Lex Claudia, cujus eſt incerta ſententia, vel mulieres exemit a perpetua tutela, ſub qua jure antiquo erant; vel facultatem ejus tutelæ gerendæ ſuſtulit. Lex Lætoria adoleſcentes minores viginti quinque annis a dolis alienis tutos præſtabat. Succedunt leges ad conjunctionem perſonarum pertinentes, nempe nuptiales: quarum præcipua erat lex Papia, quæ pluribus capitibus, pœnis, præmiiſque propoſitis, nuptiarum frequentiam excitabat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, inopiam ærarii privatarum hæreditatum viceſimis portionibus, & caducorum lucro levabat. Cui legi plura S. C. cohæſerunt, quæ in expoſitione a nobis afferentur. Fuit & S. C. quo nuptiæ inter pupillas, & tutores, curatoreſque prohibebantur. Nuptias conſequitur partus, cujus agnoſcendi poſt divortium ratio S. C. Planciano tradebatur. Poſt perſonas occurrunt leges, quæ ad negotia pertinent, quarum primas innuemus eas, quæ in viventium negotiis verſantur. Primum locum dabimus legi Atiniæ, quæ rei furtivæ uſucapionem non aliter permiſit, quam poſt reditum ipſius ad priorem, & verum dominum; a quo ſi res denuo receſſiſſet, exue at prioris furti vitium. Similēque conſtituerunt lex Plautia, & Julia in rebus vi poſſeſſis. Lex Scribonia ſuſtulit uſucapionem ſervitutum. Lex Claudia, & S C. Macedonianum adoleſcentium fœnerationes reſciderunt. Lex Julia vulgatum ceſſionis bonorum beneficium conceſſit debitoribus, qui ſolvendo non erant; ut propria corpora moleſtiæ ſubtraherent, bona creditoribus cedendo. Vellejanum S. C. fœminis intercedentibus, & pro alio ſe obligantibus prodita exceptione ſubvenit. Lex Cincia immoderatas donationes, & munera coercuit. Prodeamus nunc ad negotia, quæ a morte aliorum emergunt, quibus regendis hæ ſunt leges conſtitute. Offert ſe primo lex Cornelia, quæ teſtamenta condita ante captivitatem ab iis, qui apud hoſtes deceſſerunt, perinde confirmat, atque ſi diem ſuum in Urbe obiiſſent. Lex Furia certam ſummam definivit, ſupra quam non liceret legare, aut mortis cauſa donare, niſi certis perſonis. Lex Voconia legandi libertatem & effuſam erga mulieres teſtatorum liberalitatem compe-

pe-

te legando abſumi. S.C. Trebellianum actiones omnes, quæ heredi, & in heredem competerent, juſſit cum reſtituenda hereditate tranſire. S. C. Pegaſianum conceſſit heredi hereditatem reſtituere rogato, quartæ detractione. S. C. Sabinianum proſpexit adoptato filio in adoptionem alteri dato a patre trium liberorum: cui filio quartam bonorum partem relinquendam juſſit. Lex Velleja inſtituendorum poſthumorum rationem tradidit. Lex præterea Glicia fuit eruta per Cujacium, ex qua inofficioſi teſtamenti querela manavit. S. C. Julianum conſuluit iis, quorum in fraudem hereditaria bona fuerunt alienata. S. C. Claudianum liberti hereditatem ei filio detulit, cui teſtamento fuit aſſignatus, relicto ei jure patronatus. S. C. Tertullianum, & Orphitianum filio, matrique mutuam ſucceſſionem aperuerunt. E negotiorum legibus ad ea, quæ ad crimina, & judicia pertinent, procedamus. Judicialium legum ante alias digna memoratu eſt lex Cornelia de majeſtate, quæ complectebatur leges omnes antiquiores, in eos lata, qui aliquid contra Rempublicam molirentur: novaque capita condidit, quibus ejus criminis atrocitas coerceretur. Fuit & lex Julia de coercendis adulteriis, qua & ſtuprum, & fœdiora libidinum genera comprehenduntur. Reprimendæ vero audaciorum hominum violentiæ latæ fuerunt lex Pompeja, Clodia, Pedia, itemque Julia, quæ inſcribitur *de vi*. Fuit etiam & lex Julia, quæ rapaces manus magiſtratuum a ſociorum, & provincialium bonis arcebat, injuſtaque juriſdictionis lucra prohibebat, quæ dicta eſt repetundarum: cum qua conjungi poteſt Lex Glaucia eodem pertinens, ejuſdemque tituli Lex Cornelia. Quibus legibus privatæ pecuniæ ab avaris magiſtratibus repetebantur. At publicæ, Sacræque pecuniæ repetebantur aliis legibus, nempe Lege Julia peculatus, & de ſacrilegio; & de reſiduis, qua tenebantur, qui vel non omnem pecuniam publicam in rationes retuliſſent, vel relatam non integram reddidiſſent. Hiſque legibus reprimitur avaritia. Sequuntur leges, quæ compeſcebant ambitionem, quod præſtitit Lex Petilia, Bæbia, Mævia, Fabia, Tullia, Aufidia, Calfurnia, Licinia, Pompeja, & poſtremo Lex Julia de ambitu. Plura quoque de conſtituendis, regendiſque judiciis, Legibus Juliis continebantur. Multa porro crimina plectebantur Legibus Corneliis: quarum prima offertur illa de falſo, quæ falſa teſtamenta ſubjicientes, atque corrumpentes, & ſcripturas, ſive privatas, ſive publicas vitiantes puniebat: itemque omnes, qui veritatem fraude celaſſent, aut imagine veritatis falſum obtuliſſent. Cui ſimilis lex Cornelia nummaria, quæ crimen coercuit falſatæ, vel attonſæ monetæ. Fuit & lex Cornelia, quæ puniebat injurias, ſive verbis, ſive re, ſive ſcriptis illatas: & Lex etiam Cornelia de Sicariis, & Veneficis, quæ ſuppliciis afficiebat eos, qui ferro, vel veneno mortem alicui obtuliſſent. Quam legem plura comitabantur S.C. quorum nomina interciderunt. Ex quibus S. C. celebria ſunt illa, quæ caſtrationem puerorum prohibebant. Eademque lege Cornelia de Sicariis horribile parricidii crimen continebatur. Quod crimen complexa eſt deinde Lex Pompeja, quæ de parricidiis inſcribebatur. Denique lege Cornelia; quæ de luſu erat, vetita fuit alea, qua hominum patrimonia ſortis arbitrio ſubjiciuntur. De furtis conſtituit Lex Hoſtilia, ut abſentis nomine agere liceret. Plagium, ſive liberi hominis, aut alieni ſervi ſuppreſſionem, punivit Lex Fabia: in quam factum fuit S. C. ut ſervorum fugitivorum venditio legis ſententia comprehenderetur. Fuit Lex Remmia de puniendis calumniatoribus. Et de tergiverſationibus, ſive iis, qui accuſationem deſtituunt, pœnam ſtatuit S. C. Turpillianum, alio nomine lex Petronia nuncupatum. Eos vero, qui bene meritos vindicare neglexerint, ut ſunt heredes, qui, teſtatore occiſo, ſupplicium ſumere de ſervis omiſerint, plectit S. C. Silanianum. A cujus criminis accuſatione quinquennio heredes liberantur per S. C. Statilianum. S. C. autem Silaniani vis porrecta eſt etiam ad ſervos, qui teſtamento manumiſſi eodem ſub tecto manſiſſent. Eaque fuit ſententia S. C. Neroniani, vel Claudiani, quam ſententiam S. C. aliud Trajani temporibus conditum protraxit ad eos etiam ſervos, quos teſtator vivens manumiſiſſet. Superſunt duæ, quæ ſunt de damno ſarciendo leges: quarum altera, nempe Aquilia, cavit de

damno ſarciendo ab homine, vel per hominem dato. Altera, nempe Rhodia, e Rhodiis petita legibus: inter cujus capita illud fuit præcipuum, quo contributio mercium ſervatarum inſtituitur ad reparandam jacturam illius, cujus merces, levandæ navis cauſa, merſæ fuerunt.

CAPUT XXXV.

De jure honorario, & de Prætore Urbano, & Peregrino.

ET hæc quidem brevis legum, & S. C. ad jus Civile pertinentium ſumma eſt, quam in hoc expoſitionis curſu juvat habere perceptam, quo lector ad libros ſequentes accedat paratior. Verum inertes eſſent leges & otioſæ, niſi hominis miniſterio verterentur ad uſum, atque ex Civium conſenſu gravem, prudentemque virum nanciſcerentur, cujus voce, atque auctoritate vires ſuas explicarent, quod munus eſt Magiſtratus. Is enim legum quodammodo vita eſt, & manus: quæ vel languentes extollit: vel obſcuras evolvit, vel dilatat anguſtas. Eadem poteſtas ex totius populi arbitrio, vel optimatium, aut principis juſſu, certos ad homines ducta, atque continuata reddit brevi, & celeriter, quod præſtari a ſingulis, vel ab univerſis, uſu poſcente, ſine ſumma & inexplicabili difficultate, non poſſet. Ideo cunctus populus certos cives poteſtate armat univerſorum, ut ea utantur ad flectendas, regendaſque leges, & ad expediendа ex earum, vel aperto, vel abdito ſenſu, oblata negotia. Id præſtitit apud Romanos magiſtratus ille, unde omnis juriſdictio cauſarum, & judiciorum ratio fluebat, nempe Prætura: cujus antea vis, atque poteſtas ipſo Conſulatu continebatur. Prætoris generale nomen erat ſummis omnibus magiſtratibus conveniens; præcipue vero Conſulatui: propterea quod Conſul judiciis, & exercitui præeſſet. (*a*) Hinc legimus apud Livium, (*b*) vetuſtiſſimam fuiſſe legem: *Ut qui Prætor maximus eſſet, clavum pangeret:* id eſt Conſul, aut Dictator, apud quos erat ſummum imperium. (*c*) Propterea & Juſtinianus hujus initium verbi ante ipſum conſulatum ponit, docetque, nomen fuiſſe proprium Imperii, veteribuſque Romanis Imperatores ſuos appellatos fuiſſe Prætores. Verum poſtquam plebeii diuturnis contentionibus pervicerunt, ut alter Conſul de plebe fieret; Patres, ut jus cum plebe communicatum, deminutumque patriciis, aliqua ratione repararent, prætexentes nimias Conſulis occupationes, & cauſantes negotiorum urbanorum turbam, quæ a Conſulibus longa expeditione, aſſiduaque militia diſtractis evolvi minime poterant; impetrarunt, ut aliqua conſularis poteſtatis portio, ea nempe, qua res forenſis continebatur, conferretur in peculiarem magiſtratum creandum e numero patrum, quem communi hujus nominis ſignificatione, ad ſingulare munus contracta, prætorem appellarunt, anno ab V. C. CCCLXXXVI. (*d*) Hujus conſularia erant inſignia, pro conſulari poteſtate, quam exprimebant: cum Prætor Conſulis collega minor & diceretur, & eſſet: (*e*) quoniam iiſdem, ut Meſſalla tradidit, cum Conſule auſpiciis creabatur, & abſente Conſule ipſius munus in urbe gerebat. Ideo ſex lictoribus utebatur, cum ſecuribus: quod intelligendum eſt de Prætoribus provincialibus: nam qui erant in urbe, duobus tantum utebantur. (*f*) Utebatur etiam prætexta, ſella curuli, haſta, miniſtris, ſcribis, accenſis. (*g*) Hinc Cicero ſcribit: *Placuit nobis, ut ſtatim ad Cornutum prætorem urbis has literas deferrem: qui, quod conſules aberant, conſulare munus ſuſtinebat, more majorum*. Sub Imperatoribus Prætor centumviralibus quoque judiciis præſidebat. (*h*) Jus vero reddebat e ſella curuli, ex ebore: dictaque fuit curulis, quia veteres, magiſtratu jam perfuncti, curru conſueverat in curiam vehi, honoris gratia, quo in curru ſella erat. (*i*) At confluentibus ad Urbem exteris increbreſcebant in diem peregrina negotia:

(*a*) Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*
(*b*) *Lib* 7. *c.* 3.
(*c*) *Novell.* 25. *de proc. Lycaon.*
(*d*) Liv. *lib.* 7. *c.* 1. Hotom. *de Pretur.* Sigon. *de Judic. lib.* 1. *c* 7.
(*e*) Hotom. *de Præt. Urb.* Gell. *lib.* 12. *c.* 14. Plutarch. *Polyb.*

(*f*) Cic. *de leg. agraria con. Rul.*
(*g*) *In epiſt.* 1. *familiar. lib.* 12.
(*h*) Quintil. *lib.* 6. *c.* 3. Varro *in vit. Pop. Rom. lib.* 2. *apud Nonium*.
(*i*) Iſidor. *lib.* 20. *Etbym. c.* 1. Briſſonius *antiq. lib.* 3. *c.* 15.

tia: quibus expediendis cum Prætor urbanus minime ſufficeret, creatus fuit anno U. C. DX. vel DVIII. ut Sigon. in Chronol. Livian. Prætor alter peregrinus appellatus, qui jus redderet inter cives, & peregrinos Unde duplex erat in urbe juriſdictio prætoria, urbana altera, altera peregrina, quas Prætores creati ſortiebantur. Majorem autem & poteſtate, & dignitate urbanam peregrina fuiſſe, multis ex antiquitatis veſtigiis elucet. (*a*) Nihil vero ſtatuo de triplici diſcrimine inter has ab Hotomanno notato: nobis enim nondum liquet aliud, niſi quod inter peregrinos & Cives juriſdictionem exerceret. (*b*) Incertum eſt autem, an ſolus urbanus edictum in albo proponeret; an apud eum tantum legis actio fuiſſet: nec facile eſt ex uno, aut altero vetuſtatis loco, rem adeo obſcuram evolvere. Quin etiam ſi quid hac ſuper re definire vellemus, cogeremur ab Hotomanno (*) diſſentire: ſiquidem Theophilus in Inſtitutionibus ait: *Datum eſt jus legis ferendæ præcipue Prætori urbano, & peregrino, & Ædilibus curulibus, idque jus honorarium dictum*. (*c*)

CAPUT XXXVI.

De Prætoribus Provincialibus, & Quæſitoribus.

Adjectis pluribus Imperio provinciis, conſtat alios, novorum negotiorum cauſa, creatos fuiſſe Prætores. Itaque poſtquam ad Romanum Imperium acceſſit Sicilia, & Sardinia, duo etiam Prætores, qui eas regerent, acceſſere; totidemque adjectis duabus Hiſpaniarum provinciis. Qui Prætores annum provincias tenebant quiſque ſuas. Ac ſi eis ultra annum prorogaretur Imperium, proprætores appellabantur; quod commune fuit omnium Prætorum provincialium nomen, poſtquam ab anno U. C. DCIV. juſſi ſunt per annum in urbe manere, ac certo publicarum quæſtionum generi ſinguli præeſſe, antequam in ſuas quiſque provincias proficiſcerentur. (*d*) Eadem ratione Conſules, cum poſt exactum in urbe conſulatum in provincias mitterentur, proconſules appellabantur. Enim vero initio crimina publica penes Regem; poſtea penes Conſules agitabantur: ſed quia lege Valeria jus provocationis populo delatum fuit; itemque vetitum in caput Civis Romani animadvertere injuſſu populi; cœpere ſingula crimina per populum mandari vel Conſulibus, vel Dictatoribus, vel Prætoribus lege, aut Senatuſconſulto uſque ad annum DCIV. ſed exundante in dies numero criminum, cum incommodum eſſet, vel ſingulas cauſas ab univerſo populo mandari magiſtratibus, vel ad tempus creari quæſitores, qui de certis criminibus cognoſcerent; ſatius eſſe duxerunt, quæſtiones inſtituere perpetuas, cum annuo magiſtratu, qui eis præeſſet: creatique hi a populo Prætores dicebantur, & quæſitores. Unde anno DCIV. inſtitutæ ſunt quæſtiones perpetuæ, quæ proprium Prætorem, ſive quæſitorem haberent. Quamobrem; præter urbanum Prætorem, & peregrinum, erant in urbe Prætores provinciales, qui anno antequam in provincias proficiſcerentur, judiciis capitalibus, quæſitorum nomine, præerant. His acceſſerunt poſtea, ſimul cum novis criminibus, novæ queſtiones perpetuæ, & ſimul cum iis alii Prætores, ſive quæſitores rerum capitalium. Quæſtionum autem nomine ſignificatur merum imperium, ſive jus gladii, & capitalis animadverſio.

(*a*) Appian. *de Bell. Civ. lib.* 2. Dion. *lib.* 42.
(*b*) Sigon. *de Judic. lib.* 1. *c.* 7.
(*) Eidem Hotomanno alii veterum loci opponuntur, etiam noviſſime a Viris Eximiis, Everardo Ottone *ad Inſtitutiones pag.* 42. & Heineccio *ad Pandectas pag.* 14. Sed quorum interpretatio in utramque ſententiam flecti poſſit. Etſi etiam Albo diſtiterit Edictum Prætoris Peregrini ab Edicto Prætoris Urbani, vix tamen credibile eſt, ſententias utriuſque magis diverſas fuiſſe, quam ab Edicto Prætoris Urbani diverſum fuerit Edictum Proconſulis Provinciale. Horum autem ſimilitudo ſumma fuiſſe deprehenditur]: Sollemnitatibus juris quidem diſtringi peregrinus nequibat, ſed iiſdem etiam inter cives præſcindendis magna pars Edicti Urbani inſerviebat. Feſtinant plerumque peregrini, ſed & properantium deſiderio ſatisfieri facile poterat a Prætore peregrino, in ea Edicti Urbani ſimplicitate, de plano jus dicente. Denique quod Prætura Urbana & Peregrina in eodem Prætore conjuncta reperitur apud Livium, & in veteribus inſcriptionibus, hoc quoque argumentum tale non eſt, ut in contrariam partem trahi nequeat.
(*c*) Sigon. *de Judic. lib.* 1. *c.* 7.
(*d*) Roſin. *lib.* 7. *c.* 45. *Ant. Rom.*

ſio. Iidemque Prætores appellabantur quæſitores parricidii; propterea quod parricidii vocabulo criminum omnis contineretur atrocitas.

CAPUT XXXVII.
De Publicis Quæſtionibus.

AC prima quæſtio perpetua inſtituta eſt de pecuniis repetundis, L. Piſone Tribuno plebis legem ferente, ut Cicero teſtatur in Bruto. Hanc excepere quæſtiones de peculatu, de majeſtate, de ambitu: quæ illæ quæſtiones erant, quas ſortito exercebant, antequam irent in provincias Prætores provinciales. His L. Sylla quatuor alias publicas quæſtiones adjecit, & Prætores, ſive quæſitores etiam quatuor: nempe de ſicariis, de veneficiis, de falſo, & de parricidio, ſive homicidio. Cum autem eſſent decem juriſdictiones, raro ſingulis juriſdictionibus ſuus attribuebatur Prætor: ſed ſæpe juſſu Senatus juriſdictiones geminabantur, ut ſingulis Prætoribus binæ juriſdictiones mandarentur. Unde habemus exempla Prætorum urbanorum, qui quæſtionem de veneficiis ſuſceperant; qualis, teſte Cicerone, Cajus fuit Verres. Et parricidii quæſtio in Cajum Fannium Prætorem ſimul cum quæſtione de Sicariis collata fuit, ejuſdem Tullii teſtimonio in Roſciana. Ceterum ſi juriſdictiones non geminaſſet Senatus, decem ex earum numero erant Prætores. Itaque tollitur meo judicio diſſenſio inter Pomponium, & vetuſtiores ſcriptores a Lipſio notata. (*a*) ſiquidem Pomponius decem Prætores conſtituit; alii octo. Sub Cæſare vero decem Prætores fuiſſe, Dion (*b*) tradit, quorum unus urbanæ, alius peregrinæ juriſdictioni præerat: ceteri vero octo quæſtionibus publicis. Duos præterea Cæſar Prætores creavit, qui frumento præeſſent, ob id Cereales (*) appellatos. Auctus deinde fuit ſub Auguſto numerus, ut refert Svetonius, (*c*) Prætoribus duobus, ut tradit Pomponius. (*d*) Duos Præterea Claudius adjecit, qui jus de fideicommiſſis dicerent: quod quidem intelligitur uſque ad certam ſummam: nam majoris ſummæ juriſdictio erat Conſulis, (*e*) ut Quintilianus indicat ex Vallæ interpretatione, contra quam fruſtra pugnat Budæus. Etenim Vallæ ſuffragatur Ulpianus, qui ſcribit: (*f*) *Fideicommiſſa non per formulam petuntur, ut legata; ſed cognitio Romæ quidem eſt Conſulum, aut Prætoris, qui fideicommiſſarius vocatur; in provinciis vero Præſidum provinciarum*. Prætorum autem fideicommiſſariorum alterum ſuſtulit Titus, (*g*) ejuſque loco Nerva ſubjecit alium, qui Fiſcum inter & privatos jus diceret, quem Fiſcalem appellavit. Denique Marcus Antonius, (*h*) Capitolino teſte, adjecit tutelarem, ut pupillis adeſſet, & tutores cogeret ſuſcipere tutelam, atque ſatiſdare rem pupilli ſalvam fore; quo tutorum fraudibus occurreretur. Prætorum autem munus in reddenda juriſdictione, jureque civili cuſtodiendo, explicando, leniendo, atque ad uſum flectendo verſabatur. Etenim non ſatis eſt optimas leges condere, niſi viva quædam excitetur auctoritas, quæ legem per ſe mutam reddat quodammodo vocalem, & æquitate duce, ad oblatos caſus prudenter eam deducat: quod Prætores edicto, atque auctoritate ſua præſtabant.

CAPUT XXXVIII.
De Edicto perpetuo.

QUæ Prætor edicta ſtatim a magiſtratu inito proponebat: hoc eſt, in albo ſcribebat, ut populo ſignificaret, quo jure cum civibus eo anno eſſet uſurus. Atque initio ſane licebat Prætori, propoſitum edictum e re nata mutare, diverſumque ab eo jus conſtituere, ubi uſus poſceret; quod multis fraudibus pandebat viam. Siquidem Prætores, aut pro-

(*a*) *Antiq. Rom. cap.* 10.
(*b*) *Lib.* 42. 43.
(*) Imo Ædiles tantum Cereales conſtituit Cæſar, non etiam Prætores. Conſtantius Landus *theſ. jur. Tom. III. pag.* 1456. Ad illos quoque ſolos verba Pomponii pertinent *in L.* 1. §. 32. *D. de O. J.* Everardus Otto *in præf. Tom. III. theſ. jur. pag.* 56.
(*c*) *In Auguſt. cap.* 36.
(*d*) *Lib.* 2. *de orig. jur.* §. *capit.* 32.
(*e*) *Lib.* 3. *c.* 16.
(*f*) Ulpianus *tit.* 25.
(*g*) Pompon. *l.*2. §. 32. *de orig. Juris*.
(*h*) *In Marco*.

propriam cupiditatem explebant, aut alienam colligebant ambitioſe gratiam; dum ad beneficium, vel injuriam priora mutarent edicta, & conderent nova. (*a*) Ideo C. Cornelius Trib. pleb. legem tulit, ut Prætores ex edictis ſuis perpetuis, ſive fixis jus dicerent: neque eis toto magiſtratus anno recedere liceret ab eo jure, quo ſe uſuros initio magiſtratus civibus denunciaſſent. Quamobrem cogebatur Prætor initio magiſtratus, expromere quidquid ad univerſam ſuam totius anni juriſdictionem pertineret: poſtea enim neque addere, neque detrahere, & immutare de ſemel propoſito edicto licebat. (*b*) Itaque edicta Prætoris in certam juris reddendi normam tranſierunt. Id quod ab aliquibus adeo perplexe traditur, ut vix internoveris diſcrimen inter edictum perpetuum Cornelianorum temporum, & aliud edictum Adriani juſſu digeſtum. Scilicet Adriani ævo ex pluribus ſuperiorum Prætorum edictis, annuis illis quidem, ſed propter auctoritatem, & æquitatem eorum translatitiis, atque in aſſiduam juriſdictionem verſis; propterea que veterum Juriſconſultorum interpretatione ornatis, edictum unum compoſitum eſt, & in plura capita, mirabili arte, tributum, Adriani juſſu, per Salvium Julianum Juriſconſultum, quod perpetuum quoque fuit appellatum, (*c*) alio ſenſu, omni ſcilicet poſtero tempore duraturum: ex quo jus a futuris Prætoribus redderetur; quod in urbanum poſtea diviſum eſt, & provinciale: cui forte inferebatur, ſi quid potiſſimum ſingularum provinciarum conveniret moribus, aut legibus, quas provinciales ex fœdere ſibi retinuiſſet. Urbanum tamen, pro urbis auctoritate, nomen edicti prætorii præcipuum tulit. Varie igitur accipitur vox *perpetuum*: ſignificat enim fixum, & immutabile; ac præterea futuri temporis progreſſionem. Quamobrem edictum Cornelianorum temporum perpetuum dicitur, quod toto magiſtratus anno adeo teneret, ut interea temporis mutari nefas eſſet, ſequenti vero anno non niſi novi Prætoris auctoritate reviviſceret, more pontificiarum conſtitutionum, quas *Cancellariæ* regulas vocant; quæ quamvis maneant ſemper eædem; tamen a novi Pontificis confirmatione recipiunt auctoritatem, proximi Pontificis morte jam amiſſam. Edictum autem Adriani perpetuum dicitur, quia ejus poteſtas ſine novi Prætoris adprobatione, ſuopte robore, in omnem tendebat poſteritatem, ſinguliſque Prætoribus proponebatur obſervandum. (*d*) Porro Prætoris album Accurſius fuiſſe putat parietem dealbatum, edictique verbis inſcriptum; ne ſi appenſam tabulam confingamus, Prætoris jus furibus objiciamus, atque raptoribus. Quamvis etiam hanc loquendi formulam inveniamus in libris Juris, nempe *album ſublatum*; figuram tamen elocutionis hanc liceret exiſtimare; idemque pollere, quod inductum, vel corruptum. Tollit enim album, ſive ſententiam edicti, quod album appellatur, quicunque album corrumpit. Sed me aliorſum trahunt verba Juriſconſulti, qui diſtinguit *album ſublatum* ab *albo corrupto*, his verbis: *Hoc edicto tenetur & qui tollit, quamvis non corruperit*. L. 7. *ff. de juriſdict. omn. jud.* Cujacius porro tradit, in albo proponere aliud non ſignificare, quam exponere in luce, clarum facere, in mundo ponere. (*e*) Prætor autem vel ipſe cognoſcebat, ſi liberet, aut vacaret, aut appellaretur; vel alteri mandabat judicium: unde ipſius juriſdictio, vel in judicando, vel in judice dando, vel in poſſeſſionem immittendo verſabatur; ejuſque poteſtas, teſte Varrone, his exprimebatur verbis: *Do*, *Dico*, *Addico*. *Dicebant*, cum aliquem V. G. liberum pronunciarent: *Addicebant*, cum rem aliquam domino adjudicarent mancipatione, vel in jure ceſſione, vel adoptione: de quibus libro ſecundo. *Dabant* immittendo in poſſeſſionem, vel concedendo Judicem, vindicias, & actionem. (*f*) Cognoſcebant autem de civilibus tantum cauſis, cum eis alia quæſtio non mandabatur. Ex hujus igitur magiſtratus juriſdictione prodierunt edicta, quæ, oblata facultate, ſingulas prope juris civilis partes, vel explendo, vel addendo, vel leniendo attigerunt. Quod jus honorarium fuit appellatum a magiſtratu,

(*a*) Aſcon. *in Cornelian.*
(*b*) Dion. 36.
(*c*) L. 2 *Cod. de vet. jur. enucleand.* L. 1. *Cod. de condict. indeb.* Eutrop. *lib.* 9.
(*d*) L. 2. *ff. de ſtat. hom.*
(*e*) *In notis inſtit. de actionibus* §. *penult.*
(*f*) Sigon. *de Jud. lib.* 1. *c.* 7. Gothofred. *in manual. pag.* 170.

tu, ex quo proceſſit, qui vir Honoratus nuncupabatur. Cujus juris natura diſſimilis eſt aliquando a jure civili. Jus enim civile directum eſt, ſeverum, præciſum, atque totum e ſubtili ratione, verborumque nativa proprietate conceptum. Honorarium vero, utpote proditum e re nata, & e plurium eventorum cognitione, imo aliquando ex certarum commiſeratione perſonarum, & ex opportunitate temporum excitatum, remiſſius eſt, & humanius, pluſque trahit ex æquitate, ac ratione utilitatis communis, quam ex religione verborum, & ſuperſtitione vetuſtatis: nec tamen juri civili, & prioribus legibus adverſatur: ne ſuo exemplo populi venerationem ſolvat, cui ſe cives jurejurando obſtrinxerunt; ſed id aliquando, ſi cogatur varietate temporis, latenter facit, & verecunde: plerumque vero legibus ita obſequitur, ita obtemperat, ut mentem verbis reconditam conſequatur. Unde quo legis verba non perveniunt, eo magiſtratus poteſtate perducuntur, ſi fuerint anguſtiora; ſi vero ſeveriora ſint, per eundem magiſtratum, æquitatis lenocinio, mulcentur, & ad pleniorem populi utilitatem deflectuntur. Itaque jus honorarium lenimentum fuit, & benigna interpretatio Juris Civilis: quæ ubi verba deſtituerent, occurrebant pleniori vocabulo, ſenſuque ſuaviori. Quod totum jus, quæ lex annua, ut Ciceronis (*a*) verbis utar, ante Adrianum erat, & novi Prætoris auctoritate ſuſcitabatur: poſtea, ut diximus, Adriani juſſu diſtinctum titulis, digeſtumque fuit a Salvio Juliano, (*b*) ut in corpus juris civilis referretur, Prætoreſque jus dicerent, non amplius ex annuis, ſed ex perpetuis, & immutabilibus edictis: qui libri dicti ſunt digeſtorum edictorum. Julianus autem non modo contexuit edicta vetera; ſed iis interpretationes adjunxit ſimul cum edictis novis, quæ in noſtris legibus novæ clauſulæ vocantur: iſque edicti prætoriani ordinator appellatur a Juſtiniano, (*c*) & edicti perpetui ſubtiliſſimus conditor. Ad quod edictum ſequentes Juriſconſulti veterum exemplo, plures commentarios attexuerunt, ut præter ipſius Juliani ſcripta, teſtantur Pauli, & Ulpiani ad edictum libri. Tanta enim æquitate Prætorum edicta commendabantur, ut cum antea ſtudioſi juris civilis omnem prope operam ponerent in legibus XII. Tab. Ciceronis tempore, ſtudia juris auſpicarentur ab edicto Prætoris, ſuper quo Ser. Sulpicius duos conſcripſit libros. Ofilius autem ejus diſcipulus illud accurate compoſuit. Porro titulorum ordinem, quo edictorum ſeriem diſpoſuit Julianus, (*d*) revocavit ævo noſtro feliciter Jacobus Gothofredus, qui edictorum fragmenta Guillielmi Ranchini diligentia jampridem collecta, in ſedes quodammodo reſtituit ſuas. Nunc ad ædilitium edictum tranſeamus: ne quid ad compendiariam antiquitatis cognitionem, & ad initia juris honorari deſideretur. (*).

CAPUT XXXIX.

De Ædilibus.

ÆDiles dictos, Varro tradit, a ſacrarum, privatarumque rerum, atque ædium

(*a*) *In Verrem.*

(*b*) *Vide* Gujacium *in Juliano in princ.*

(*c*) *L.* 1. *§. ſi pater ff. de ventr. in poſſeſſ. mitt. l. penult. Cod. de condict. indeb. l.* 2. *§. ſi qui dicitur, C. de vet. jur. enucleand.*

(*d*) *Vide* Gothofred. *Manual. pag.* 10.

(*) Venuſtiſſimum eſt hoc caput, refertumqu rebus eximiis. Illa imprimis comparatione Juris Civilis & honorarii nihil artificioſius. Explicabatur autem jurisdictio Prætoria Albo Prætoris, quod non ſine mentis perturbatione intueri debitores ſolebant, propter remediorum Prætoriorum expeditiſſimam rationem. Accurſii ſententia motus Rævardus *Protrib. c.* 4. apud Plaut. *Perſ. l.* 2 *v.* 21. pro *albo rete* malebat *albo pariete*, Sed Rævardo renititur Taubmannus, qui vulgatam lectionem auctoritate codicum veterum tuetur. Et porro λεύκωμα quidem appellatur hoc Edictum Dioni Caſſio *Lib.* 36. & in *Novella* 70. & 101. & λεύκωμα Suidas album interpretatur parietem, gypſo obductum, ad inſcriptionem civilium rerum aptum: Sed etſi paries Suidæ hoc nomine veniat; patitur tamen ratio vocabuli, etiam tabulam dealbatam eodem nomine comprehendi. Quod præterea fieri ſuadent diſerta verba legis, quibus utitur Gravina. Edictum autem perpetuum Adriano debetur, ſeu, ſi mavis, Hadriano: adſpiratur enim id nomen in numis Latinis, quod Auctori non fuerat obſervatum. Seriem edicti perpetui a Jac. Gothofredo exhibitam in fontibus juris, theſaurus ſiſtit Ottonianus *T. III. p.* 241. Ad idem edictum commentarios ſuos ad Pandectas præcipue direxit Gerardus Noodt. Idem in ſynop. Pandectarum fundamenti loco ſubſtravit Vveſtenbergius. De ſingulis autem Prætorum edictis, veluti de Edicto Cn. Octavii de eo quod metus cauſſa, de Edicto C. Aquilii Galli de dolo malo, de Edicto Prætoris Publicii, quo propoſita eſt actio Publiciana, ut & de Edictis Prætorum repentinis dicere Auctor ſuperſedit, ne ſcriptoribus Hiſtoriæ Juris, qui de his data opera agunt, materiam omnem præriperet.

ædium procuratione. (*a*) Eodem enim tempore, quo plebs in montem ſacrum ſecedens impetravit a Senatu anno A. U. C. CCLX. Tribunos, obtinuit duos Ædiles e plebe creandos, qui Tribunis operam præberent, & miniſtrarent, (*b*) eorumque juſſu cauſas leviores, liteſque privatas aliquot dijudicandas ſuſciperent, & cum ædium ſacrarum, tum locorum publicorum, tum annonæ curam gererent, matronarum mores, civium ſumtus, dictaque, factaque immodeſta obſervarent, & coercerent. Sed cum contentio exorta inter Plebem, & Senatum de Conſule creando quieviſſet, Plebſque perviciſſet, ut alter Conſulum e plebejis fieret, ob eamque cauſam in honorem Deorum Senatus ludos decreviſſet; ædiles plebis munus ludorum recuſarunt: cui muneri ſeſe obtulerunt Patricii juvenes: (*c*) quibus ab univerſis gratiæ actæ, prodiitque S. C. ut duo ædiles ex patriciis, rogante Dictatore, a populo crearentur: atque ita in poſterum additi ſunt ædiles duo, qui ab ſella curuli, qua utebantur, curules ſunt appellati. Cumque initio ex patriciis crearentur, progredientibus temporibus, etiam his magiſtratus cum plebe fuit promiſcuus: ut non modo ædiles plebis, ſed etiam curules ex plebe ſæpe crearentur. Primique creati ſunt ædiles curules anno A. U. C. CCCLXXXVII. Cneus Quinctius Capitolinus, & Pub. Cornelius Scipio, L. Sextio, & L. Æmilio Mamerco Coſſ. Hi plura munera cum ædilibus plebis habuere communia, veluti annonæ curationem, pluriumque rerum cognitionem; præcipue vero curam gerebant Sacrarum ædium, publicorum locorum, & tutelam urbis. Hi & curabant ludos, eoſdemque proprio ſumtu magiſtratum ineuntes populo dabant: quorum plerumque magnificentia (ut eſt ambitio in primis honorum gradibus præceps) privatas opes exſuperabat: unde profuſo patrimonio, contractoque magno ære alieno, ſpoliis provincialium deinceps jacturam reparare cogebantur. Horum laborum, & ſumtuum præmio, antiquiorem in Senatu dicendæ ſententiæ locum impetrabant, & togam prætextam, & ſellam curulem, item jus imaginis in poſteritatem tranſmittebant. Matura hujus magiſtratus ætas erat annorum 37. præcipuam autem juriſdictionem exercebant in rebus venalibus, & rerum corruptarum vitium obſervabant, & fraudes aut præcavebant, aut redhibitionibus emendabant. Propterea, Prætorum inſtar, his de rebus edictum proponebant, quo populus admonebatur, ac docebatur, quam rationem ædiles tenere vellent anno ſui magiſtratus in reddendo jure: unde Hegio apud Plautum ita loquitur de paraſito feſtive legem ferente in laniones, & piſcatores:

Euge edictiones ædilitias habet.

Quod edictum, non minus quam prætorium Juriſconſultorum commentariis exornari meruit, ut partem juris honorarii conſtituerit. De quibus enim edicebat Ædilis, edicere poterat & Prætor, & deficientibus ædilibus, judicium transferebatur ad Prætorem. (*d*) Ex edicto igitur ædilitio, actiones manabant contra venditores rerum vitiatarum, & corruptarum: quarum altera actio *redhibitoria* dicitur; altera *quanti minoris*. Priori venditio tota reſcindebatur, & rei vitioſæ venditor cogebatur rem ſuam, reddito precio, ab emtore recipere. Poſteriori actione contractus reſcindebatur ex parte, repetita precii portione, quæ deerat rei venditæ; ſive reddito a venditore eo, quo minoris reperta fuit res, quam fuerat indicata, quæ actio æſtimatoria dicebatur. Duos præterea ædiles Cæſar addidit a mandata ſibi re frumentaria Cereales nuncupatos. (*e*) Nunc ad J. C. auctoritatem, & artem accedamus. (*)

CAPUT XL.

De Juriſprudentia.

PUblica voluntas legibus concredita, non modo miniſtrum poſtulat, cujus voce civibus expromatur, quod munus eſt magiſtratuum: ſed, præter legem, ipſa

(*a*) *De ling. lat. lib.* 4. *pag.* 20.
(*b*) Dionyſ. *lib.* 6.
(*c*) Liv. *lib.* 6. *cap.* 42. & *l.* 7. *cap.* 1. & 2.
(*d*) Cujac. *obſervation. lib.* 8. *c.* 38. *ex Dionyſ. lib.* 53.
(*e*) Dionyſ. *lib.* 43. *ſub fin.* Pompon. *lib.* 1. *de orig. jur.*
(*) Ad exemplum ædilium Romanorum creati ædiles in Coloniis & Municipiis, de quibus pleniſſime egit V. Cl. Everardus Otto, libro ſingulari.

ipſa magiſtratuum auctoritas comitem, atque adjutricem flagitat ſapientiam: quæ, pro re nata, ei ſubveniat, indicetque quorſum, & quouſque ſententia legis ratione ducta procurrat; unde deflectat, quo diffundatur; denique quando extendenda ſit, aut retrahenda: quod moralis philoſophiæ præceptis, & dialecticorum regulis expeditur. Præterea leges ævo ſuo notis, atque perſpicuis verbis expreſſæ, conformatæque ad ſui morem ſeculi, progredientibus temporibus, obſcurantur: quia longinquitas temporis, aut exuit hominibus mores priſcos, adductis novis, aut excutit e memoria, communique loquendi conſuetudine priſca vocabula, ſenſu illorum immutato: atque ita legum lux eripitur oculis civium, & nox offunditur publicæ voluntati, niſi præſto ſit aliquis morum, verborumque vetuſtorum gnarus, atque peritus, qui ſeptam priſcis vocabulis, & moribus legum ſententiam diligenter evolvat. Quamobrem e philoſophia, rectaque ratiocinandi norma, quæ abſtractas a rebus ſingulis leges aptat, adglutinatque negotiis: & ex antiquitate, atque perſpecta proprietate vocabulorum, tanquam e germanis radicibus, juriſprudentia conſurgit: quæ, cum ſit moderatrix & interpres legum, boni & æqui ars a ſuis cultoribus appellatur. Hoc apud Græcos munus, præſertim Athenis, fere præſtabant oratores: qui dum cauſas agebant, leges obſcuras, aut incertas, ex uſu ſuo explicabant, eoque vim ingenii, & rerum peritiam conferebant: quo Judicum voluntatem, & populares adfectiones ad clientis, vel cauſæ ſuæ utilitatem traducerent: quorum interpretationibus privati commodi ſtudium, neceſſitaſque defenſionis, & ſuſpicio mercedis acceptæ fidem adimebat. Verum Romæ legum interpretandarum ars longe gravior fuit, & ſanctior: non enim, ut apud Græcos, conducebantur interpretes; ſed ii tantum accipiebantur, quibus eam auctoritatem ſumma ſcientiæ, atque virtutis opinio tribuiſſet, quique hunc laborem nulla lucri cupiditate, ſed civium juvandorum ſtudio ſuſcepiſſent. Principio enim, ut diximus alibi, legum interpretationes tanquam oracula e collegio Pontificum proferebantur, poſterioribus vero temporibus, qui fide, atq; auctoritate ceteris anteiret, quique ſpectata virtute apud cives eſſet, is ſeſe publice ad reſpondendum dabat. Tantique apud Romanos id æſtimabatur, ut nobiliores, (**) & ſapientiores hunc laborem non refugerent: imo & ad ea quoque deſcendebant, quæ apud Græcos, nonniſi per pragmaticos, & legulejos ſubſervientes oratoribus expediebantur. Itaque tanto in honore præ ceteris gentibus jus civile apud Romanos erat, ut hæc ſcientia eximia, & peculiaris Romanorum fuerit: cujus inventores ipſi & habebantur, & erant. Unde Juriſconſultis æque, atque ſummis exercituum ducibus, maximiſque Oratoribus, potiores gradus in Republica patebant. Clariſſimus enim quiſque atq; ingenioſiſſimus, vel ſimul cum oratoria facultate juriſprudentiam conjungebat; vel, ſi a clamoribus fori ſeſe ſtudio quietis in juventute, aut in ſenectute tædio negotiorum avocaret, ad jus civile profitendum, tanquam in portum ſe recipiebat. Eo etenim ſtudio duo, quæ maxime in civitatibus pollent, ingenii laus, & exiſtimatio prudentiæ continebantur. (*a*) Hinc apud Romanos jus civile a recta ratione ductum præſtantioribus artibus excolebatur: cum jus aliarum gentium rude prorſus eſſet, & inconditum. Quam autem auctoritatem in publicis negotiis magiſtratus; eandem in privatis prope afferebant Juriſconſulti: qui ſingulis civium contractibus, teſtamentis, & litibus, ſuis conſiliis præſto erant, vel cavendo; vel ſtipulationes, & teſtamenta dictando; vel diſſenſiones, atque diſcordias arbitrio ſuo componendo. Quam ob cauſam, aut domi ſedentes excipiebant conſultores, aut ambulantes tranſverſo foro conſilii ſui copiam faciebant: aut amicis in judicio diſceptantibus operam dabant. Pluribus autem ſcripto-

(*) Qui ſplendor juriſprudentiæ dein nimium quantum obſcurari cœpit, cum civilis ſcientia libertorum artificium eſſet. Mamertinus *in Panegyr. c.* 20. & ſervus Scytha a cive Antiocheno emtus, jus profiteretur. Photius *in Biblioth. cod.* 271. & nomen Ulpiani pro piſce vel edulio haberetur. Ammianus Marcellinus *lib. XXX. c.* 4. Præſtantiam juriſprudentiæ Romane præ Græca pluribus extulit Gravina in oratione pro Romanis legibus ad magnum Moſchorum Regem.

(*a*) Cic. *de orat. lib.* 2.

ptorum generibus Juriſconſultorum doctrina proferebatur. Nam initio Juriſprudentia in Pontificum Sacrario latens ſancta erat & ſecreta diſciplina, quæ nullis adhuc mandata ſcriptis arcano tradebatur. Promta ſane erant, & pervulgata civibus jura, utpote brevi oratione concluſa, & publicis proſcripta tabulis: uſus tamen legum, ſententia illarum abſtruſior, earumque interpretandarum, atque tractandarum ratio, quæ non tam ex auctoritate publica; quam ex certorum hominum ingenio deducitur, quæque juriſprudentia nuncupatur, erat in ipſorum interpretum poteſtate.

CAPUT XLI.
De diſputatione fori.

CUM enim ambiguitas aliqua juris occurreret, prudentes viri convenientes, & inter ſe diſputantes occultam legum vim contentionibus vexatam, & e profundo ſuæ obſcuritatis excuſſam exprimebant, tradebantque populo ſenſum a majori parte comprobatum. (*a*) Quæ diſputatio fori appellabatur. Eaque ratio tractandi juris civilis abſque ſcripto, ea que prudentum auctoritas ad juris interpretationem inſtituta, peperit jus illud, quod ſine ſcriptis venire dicitur. Quamvis poſtea ſententiæ a fori diſputatione procedentes mandarentur ſcriptis. Hinc Ulpianus, Venulejus, Triphoninus, aliique Juriſconſulti, libros diſputationum inſcripſerunt: quibus complectebantur jus a prudentibus illatum, atque, ut Gellii verbis utar, tacito & illiterato hominum conſenſu, moribuſque receptum: (*b*) quo continebatur uſus, atque tritura fori, & auctoritas Juriſconſultorum: (*c*) quæ aut communi Juris civilis appellatione, aut peculiari juriſprudentiæ nomine appellabantur. Hinc reſponſa, quæ privatim antea dabantur conſulentibus, vel ab ipſis ſcripta Juriſconſultis, vel ex ore ipſorum excepta, (*d*) Judicique relata. Quibus reſponſis Judices plurimum tribuebant, non quidem ut poſtea, juſſu publico, legeve ulla: ſed tacito populi conſenſu, & quadam auctoritate, atque commendatione ſapientiæ, longo, rectoque reſpondendi uſu civibus comprobatæ. (*)

CAPUT XLII.
De reſpondendi jure.

INitio enim jus civile profeſſurus propriarum virium confidentia populo præbebat ſe. (*e*) Primus Auguſtus publicam Juriſconſultis tribuit auctoritatem; juſſitque, ut reſpondendi facultas non amplius e privato conſilio, (*f*) ſed ex Principis beneficio prodiret. Quod & noſtris temporibus tenet. (**)

(*a*) Pomp. *l.* 2. §. 2. *de orig. jur. ubi* Cujacius *Exemplum habemus* Juſtiniani *C. de vet. jur enucl.*

(*b*) Cujac. *ad l* 2. §. 2. *ff de orig jur.*

(*c*) Cic. *in Top. & 2. de Invent.* Ravard. *de auctor. prud. c.* 14

(*d*) *Leg* 2. §. 47. *& ut obiter ff. de orig. jur.* Briſſonius *de form. lib.* 3. *in fine.*

(*) Unde ad diſputationem fori referri debent jus, quod dicitur receptum, receptæ quæ dicuntur ſententiæ. Ejuſdem generis eſt jus, quod poſt multas varietates obtinuiſſe dicitur in *L.* 32. *D. de O. & A.* & paſſim. Nota Q Mucii & Supplicii controverſia de ſocietate inæquali in lucro percipiendo, damno penſando, cujus mentio in *L.* 30. *D. pro Socio, & in* §. 2. *J. de Societate.* Nec minus celebris quæſtio, an partus ancillæ in uſufructu ſit, agitata inter M. Manilium & Lælium Brutum, cujus præter Ciceronem meminit Ulpianus in *L.* 68. *pr. D. de uſufr.*

(*e*) Cujac. *ad l.* 2. §. 47. *verſ. & ut obiter ff. de orig. jur.*

(*f*) *Leg.* 2. *ff. de orig. jur.* §. 47. *l.* 2. *C. de advoc. diverſ. jud. & l.* 7. *de profeſſ. & med. C. lib.* 10. *& l.* 1. *C. Theodoſ de reſp. prud.*

(**) Veterem tamen morem de jure reſpondendi reſtituit Adrianus, qui iis omnibus reſpondendi facultatem dedit, qui ſtudiorum pollerent fiducia. Pomponius *in L.* 2. *D.* §. *ult. de O J.* Hodie contra, ut auctor obſervat, principis fere beneficio reſponſa dantur, ſive ab integris Collegiis, veluti a Rota Romana redduntur, ſive ſuppeditentur a privatis Doctoribus. Nam his quoque in Academiis publica auctoritate reſpondendi poteſtas conceditur, etſi eveniat interdum, ut hi Doctores vitio creati juris omnis tam publici quam privati, tam ſacri quam profani, ſint imperiti. Quod eſt ex malo more, quo pro dignitate Juriſconſulti grandis paſſim pecuniæ ſumma ſolvi ſolet, cujus illecebris animi Promotorum interdum deliniuntur. Exemplo fuit avaritia Doctorum Italorum. Jaſon enim & Alciatus L. imo C. aureos exegiſſe dicuntur pro bulla, ut vocant, Doctorali. Cujacio quoque manus, credo, inauratæ erant, cum lauream Doctoralem Marquardo Frehero, etſi egregiæ indolis puero, conferret anno ætatis decimo tertio. Quis enim juris peritiam expectet a puero impubere? ſi ſaltem decimum ſeptimum ætatis annum ſuperaſſet, exemplo uti poterat Nervæ filii, qui tot annorum adoleſcens, aut certe non multa major de jure publice reponſitaſſe dicitur in *L.* 1. §. 3. *D. de Poſtul.*

CAPUT XLIII.

De auctoritate prudentum.

TAntum autem inde Juriſconſultorum auctoritas valuit, ut imperaret etiam ſententiis Judicum: quibus minime recedere licuit ab opinione illa, quam aut nemo Juriſconſultus palam oppugnaſſet, ſi unum tantum haberet auctorem; aut omnes unanimes adprobaſſent: ita enim accipio, quod ſcribit Juſtinianus in Inſtitutionibus: (*a*) nam in contrariis Juriſconſultorum reſponſis, cur non licuerit Judicibus vertere ſeſe utro vellent? qua de re in *Codice Theodoſiano lib.* 1. *tit.* 4. traditur regula, & diſcrimen ſententiarum veterum Juriſconſultorum, quos Principis adprobavit auctoritas. Dabantur etiam reſponſa per epiſtolam, quando per epiſtolam petebantur. Cujuſmodi exempla invenimus in Digeſtis. Ceterum quia tanta erat Juriſconſultorum in Judiciis auctoritas Principum imperio fundata; conſueverunt reſponſa obſignata tradi Judicibus: ne ſi res patuiſſet, eventus cauſæ ante ſententiam Judicis palam fieret. (*b*) Cœpit autem juris interpretatio mandari ſcriptis poſt illata in Italiam ſtudia Græcorum. (*c*) Id tamen incondite fiebat, ut illis temporibus, & ſine arte. Quamobrem ſingula negotia, ſingularum perſonarum nominibus, ut propoſita eſſent, atque agitata, deſcribebantur: neque ad certum genus cauſarum, & infinitam quæſtionem abſtrahebantur: nec generibus definitionibuſque conſtitutis, res poſtea tribuebantur in partes, ut jus civile certa, conſtantique ratione tradi poſſet: (*d*) quod ſuo tempore, & deſiderabat Craſſus, & ſe præſtiturum ſperabat. (*e*) Princeps autem Tiberius Coruncanus, fertur, ſeſe publice ad reſpondendum dediſſe, diſcipuloſque habuiſſe, qui & doctrinam illius addiſcerent, & reſponſa magiſtri exciperent. (*f*) A Coruncano autem ad Servium Sulpicium jus civile ſcriptis quidem, ſed ſine arte ulla committebatur. Servius Sulpicius primus dialecticis regulis diſpoſuit juriſprudentiam, adhibuitque artem, qua & genera componi cœperunt, & diſtingui partes, & definitiones concipi, colligique regulæ: ut per hanc artem univerſa etiam philoſophia, quæ ad mores pertinebat, in jus civile manarit. & ſimul cum ea philoſophorum rixandi cupido, in tranquillam antea ſcientiam penetrarit. Cum aliter ſentirent Juriſconſulti, qui a Stoicis eſſent; aliter qui a Peripateticis, vel Epicureis: quodque ſua quiſque a familia imbiberat, in Juriſprudentiam refunderet. Ex interpretationibus igitur Juriſconſultorum in morem tranſeuntibus, & legum aſperitatem verecunde, ac furtim lenientibus, ortæ ſunt regulæ Juris æquitatis ratione temperatæ: quæ deinde influxerunt in edicta magiſtratuum, (*) atque decreta Principum; itaque duritiem perdomuerunt vetuſti, ac directi juris. (*g*) Hujuſmodi ſunt uſus codicillorum, actio doli, & actiones illæ fere omnes, quas utiles appellamus: quia non ex directo, & ſcripto jure; ſed ex utili, & æqua Juriſperitorum interpretatione proceſſerunt: & exheredatio poſthumi, ac differentia exheredationis filiorum, ab exheredatione filiarum, & nepotum; (*h*) & Aquilianæ ſtipulationes, auctore Aquilio Juriſconſulto; & variæ ſucceſſionum differentiæ. (*i*) Item regula Catoniana, & ſubſtitutio pupillaris; (*k*) & prohibitio donationis inter virum, & uxorem; & ut ſoli magiſtratus mandent juriſdictionem, (*l*) utpote ſibi jure ſuo competentem, (*m*) non alieno beneficio; & ne pupilli ſine tutore aucto-

(*a*) *Tit. de jur. nat gent. & civ.*

(*b*) Rævard. *de auctor. prudent. c.* 14.

(*c*) Cic. *de orat.*

(*d*) Cic. *de orat. lib.* 1.

(*e*) Pompon. *de orig. jur. l.* 2. § *jur. civil. ſcient* 35.

(*f*) Cicer. *de orat. & in Brut.*

(*) Reſponſis tamen Juriſconſultorum, poſt tempora Auguſti, qui vim iis juris conceſſerat, Majeſtatem Prætoris imminutam, ejuſdemque regnum forenſe tandem penitus everſum fuiſſe, cum cura demonſtrat Heineccius *Antiquit. T. I. p.* 67. Fuit igitur hæc Auguſti conceſſio inter artes Imperii, quibus id agebatur, ut priſtina magiſtratuum poteſtas pedetentim enervaretur & caderet. Notanda interim juris capita: quæ, tanquam auctoritate prudentum introducta, paulo poſt a Gravina recenſentur.

(*g*) *Inſtit. de Codicill.* Cic. *de off. lib.* 3.

(*h*) §. 1. *Inſtit. de exhered. liber. leg. ult. C de liber. præter.*

(*i*) §. *eſt autem Inſt. quib. mod. tollitur oblig.*

(*k*) *l. maximum vitium Cod. de lib. præter.*

(*l*) L. 2. *ff de vulg & pupill.*

(*m*) L. 1. *ff. de donat. inter vir. & uxor.*

auctore obligentur. (*a*) Quibus addendæ ſunt omnes regulæ juris & bonæ fidei judicia ſub ea formula: *ut inter bonos bene agier oportet*, & actio rei uxoriæ, & ex receptiori ſententia, inofficioſi teſtamenti querela. Denique quidquid a Juriſconſultis morum, & conſuetudinis, & recepti juris nomine fertur, omne ipſorum auctoritate prodiit, ac verſum eſt in uſum. Multa enim ex certis, ac privatis caſibus, in populum traducta ſunt univerſum, exceptaque a Juriſconſultis, civili ratione munita fuerunt; poſteaque rerum judicatarum conſtantia firmius hæſerunt. (*b*) Cumque his aggregandæ ſunt formulæ ſolemnes, & cautiones, & actiones legis, quæ omnia jam oſtendimus deberi Juriſconſultis.

CAPUT XLIV.

De Juriſconſultorum Philoſophia.

ET quoniam, ut diximus, ad prudentiam Romanorum fuit adtributa philoſophia (*) Græcorum; plura dogmata verſantur in jure civili, quæ philoſophorum

(*a*) *L. more ff. de juriſd. omn. Jud.*

(*b*) Cujac. *ad l. 2. ff. de orig. jur. §. his legibus 5.*

(*) De Stoica Juriſconſultorum Philoſophia, idem docendo Gravinæ præiverant Cujacius *obſ. Lib. XXVI. c.40.* & Merillius *obſ. L.1. c. 8. ſequent.* De eadem librum ſe ſingularem affectum habuiſſe, M. Aurelius Galvanus ſcribit, *de uſufr. c. 1. §. 1.* Sed his non credulus Paganinus Gaudentius *de Philoſophia apud Romanos cap. 43.* negabat, Philoſophiam, quæ in jure regnat, Stoicam eſſe. Argumenta pro Stoica JCtorum Philoſophia concinne complexus eſt Gravina, ſed, licet, inſectemur Stoicos, ne ſoli Philoſophi ſint. Primum igitur quod Zeno ſuos ad res civiles gerendas admittit, haberet aliquam vim, ſi omnes reliquæ Sectæ Philoſophorum ſuos ab iis avocaſſent; quamvis & ea vis exiſgua eſſet, quia dudum bene adminiſtrata Reſpublica erat, antequam Philoſophi Romæ innoteſcerent. Definitionem legis, laudata eorum ſapientia, a Stoicis petit Marcianus; Philoſophorum contra nomine ſolos Epicureos intelligere videtur Alfenus *in L. 76. D. de judiciis*. Vocabulorum indagare originem, cum Grammaticum; conciſis in oratione numeris uti, cum Rhetorem magis, quam Philoſophum deſignet: nihil inde proficitur ad rei ſummam, quod JCti quoque verborum proprietati ſtudent, & brevibus in ſententiis numeris utuntur. Atqui regulis & principiis Stoicorum delectantur. Cedo quibus? an opinionibus Stoicorum ſingularibus, ſeu, ſi mavis, opinionum portentis illis, quæ παράδοξα appellant. Imo minime; eum enim, qui partem acervi frumenti abſtulerit, totius acervi furem eſſe, negat Ulpianus in *L. 21. pr. D. de furtis*, contra ſententiam Stoicorum, qua ii omnia peccata æqualia putabant. Quodſi ii omnes Stoici ſunt, qui alluſionibus pro definitionibus utuntur, nemo veterum Stoicus non erit. Delectantur enim iis omnes Theologi, Medici, Juriſconſulti veteres. JCtos vero præterea a definiendo cohibebat invidia, qua plebem juris ignorantia premebant, ne ipſorum facile conſilio carere poſſent. Quare minime φιλορίζοντες erant, multoque minus ea definiendi libidine pruriebant, quæ recentiores quoſdam invaſit, & quam in Feltmanno deridet Ulricus Huberus, Juſtitiæ cum ſe ſacerdotes appellant, veramque non ſimulatam Philoſophiam colere profitentur, magis eſt, ut umbraticam Stoicorum ſapientiam contemnere videantur, quam quod ea magnopere delectentur. Juriſprudentia iis rerum divinarum & humanarum ſcientia definitur, non quod & Stoicis Philoſophia earundem rerum notitia dicitur, ſed quia Jus Pontificium magna pars erat juris civilis, utique quæ ad ſacra, ad vota, ad ferias, ad ſepulchra & ſi quid ejuſmodi eſt, pertinet. Nulla autem Philoſophorum ſecta adeo humanitatis oblita erat, quin ſuis ſocietatis humanæ commendaret commoda. Soli porro Epicurei a Stoicis, credo, diſſentiunt, quando hi, omnia hominis cauſa nata eſſe, ajunt. Ceteri, qui hunc orbem a Deo, auctore provido, profectum eſſe profitebantur, orbem aut nulli, quod providentiæ adverſabatur; aut uſui hominis, animalis omnium nobiliſſimi deſtinari, concedere cogebantur. Ergo non magis Stoica, quam Platonica, aut Peripatetica eſt hæc ſententia. Præterea rationibus hæc ratio jure annumerabitur claudicantibus. Quid enim! Si in uſufructu non eſt fœtus mulieris, quia natura omnia hominis cauſa produxit, nec in dominio, vi ejuſdem erit rationis. Uſuras Seneca quando humanæ cupiditatis extra naturam quæſita nomina appellat, quid aliud agit, quam ut avaritiam compeſcat & reprimat fœnebre malum? Juriſconſulti contra, cum uſuras natura provenire negant, ſed jure percipi, ajunt, uſuras non naturalibus quidem fructibus accenſent, ſed tamen habent pro civilibus, naturæ earum convenienter. Neque enim e re ipſa, ut poma, uvæ, frumenta, olivæ, fœnum & ſilva cædua naturæ vel ſolius ope, vel induſtria humana cooperante concipiuntur; ſed legum beneficio obveniunt, vice mutua utilitatis ejus, quam ex pecuniæ uſu mutuatarius capit. Septennes ætatis gradus jam Solon epigrammate celebraverat, dudum antequam Stoici eſſent. Mitto Hippocratem, quia non eſt, cur Medicorum principi teſtimonium denuntiem in re quotidianæ experientiæ, eademque vulgo notiſſima. Maternorum porro viſcerum latens onus, infantem nondum editum, hominem, imo animal eſſe, negant Juriſconſulti: idem Stoici putaſſe dicuntur Plutarcho, quod mirum, cum ipſas virtutes, juſtitiam, fortitudinem, prudentiam, animalia appellent, ut patet ex Seneca *epiſt.113.* Sed demus id Plutarcho de Stoicis. De Juriſconſultis vero idem inde colligitur, quod ſpem tantum animantis, adeoque non animal ipſum ex lege regia peremiſſe dicitur in *L. 2. D. de mortuo inſ.* qui mulierem gravidam,

rum ſcholam, ac Stoicam præcipue redolent. Hæc enin maxima doctrina ideo in jure civili dominabatur, quia Zeno a rebus gerendis minime, (*a*) ut aliæ ſectæ philoſophorum, avocabat. Jubebat enim Chryſippus, niſi prohiberetur, πολιτεύεσθαι τὸν σοφὸν, & Tacitus. (*b*) *aſſumpta etiam Stoicorum arrogantia, ſectaque, quæ turbidos, & negotiorum appetentes facit*. Unde Marcianus & ipſe Stoicus eorum ſapientiam extollit. Hinc multa juriſconſulti traxerunt e conſuetudine Stoicorum. Item enim atque Stoici vocabulorum originem, atque proprietatem veſtigabant, (*c*) brevibuſque atque conciſis numeris concludebant ſæpæ ſententias. (*d*) Multa etiam ſunt in jure noſtro tum dicendi genera, tum regulæ, atque principia juris e Stoicorum ducta principiis. Ut enim Stoici virtutis; ita & juriſconſulti ſeſe juſtitiæ Sacerdotes appellabant: (*e*) ut illi ſapientiam, ita & hi juriſprudentiam rerum divinarum, & humanarum ſcientiam definierunt. (*f*) Legis definitionem nobis Marcianus tradit a Stoicis. (*g*) Ab eorum doctrina commendatio eſt illa ſumma humanitatis, & mutuæ benevolentiæ ſtudium, ad mutuam opem. Nam Stoici, referente Tullio, (*h*) dicebant, communem eſſe hominum inter homines, & naturalem commendationem: (*i*) noſque Seneca docet, cognatos eſſe natura. Eadem ratione juriſconſulti cognationem quandam inter nos natura conſtitutam eſſe tradebant; ideoque negabant, fas eſſe homini hominem inſidiari, (*k*) Et Papinianus ait, beneficio affici hominem, hominis intereſſe. (*l*) Hominem porro in fructu eſſe juriſconſulti negarunt: (*m*) quanam ratione ducti, niſi quod natura omnes rerum fructus, hominis cauſa, comparaverit? quod eſt a Stoicis, qui cetera hominum cauſa nata eſſe dicebant. (*n*) De uſuris eandem, atque Stoicorum natio juriſconſulti ſententiam tulerunt: illi enim uſuras vocarunt humanæ cupiditatis extra naturam quæſita nomina: (*o*) juriſconſulti autem dixerunt, uſuras natura non provenire, ſed percipi jure. (*p*) Intervalla naturæ ſeptenis annis juriſconſulti ſimiliter, atque Stoici diſtinguebant. Hi enim ſeptimo quoque anno aliquid novi exiſtere in humana natura obſervabant: puer enim ſeptennis dentes mutat; in alterum ſeptennium pube veſtitur; tertio ſeptennio barbam induit; quod elegantiſſimis elegis antea Solon expreſſerat. Unde ſeptimo anno pueritia; (*q*) quarto decimo vero pubertas definitur, exemplo Stoicorum a compluribus juris auctoribus, quorum opinio prævaluit. De fœtu etiam, qui eſt in utero matris, juriſconſulti noſtri proxime atque Stoici exiſtimarunt: non enim animal, ſed portionem ventris materni plerique illum duxerunt: inter quos Ulpia-

---

dam, non exſecto partu, ſepeliverit. Agnoſco ſimilitudinem, ſed legem regiam ſimul latam animadverto, dudum antequam Zenonis nutrix naſceretur. In computatione Falcidiæ quoque placuit, ut fructus poſtea percepti, qui maturi mortis tempore fuerant, augeant hereditatis æſtimationem, excepto ventre, quia partus nondum editus homo non recte fuiſſe dicitur, in *L. 9. D. ad leg. Falcid.* quod quid aliud, quæſo, vult, quam, minime in hereditatis computatione hominem dici poſſe partum, qui antequam edatur, æſtimari & vendi nequeat? Quid denique verius & ad popularem ſenſum accommodatius dici poteſt, quam, in ventris inſpectione, partum, mulieris portionem, vel viſcerum eſſe? Imo non tantum non Stoica, ſeu παράδοξα eſt ſententia, quæ eum pro ſpe magis animantis vel hominis, quam pro animali vel homine ipſo habet, ſed etiam omnium veriſimillima. Neque enim ſua ſponte movetur infans in utero matris nondum perfectus, neque ſentire intelligitur, neque nutritur ſuapte, etſi his præcipue animalia cenſeantur.

(*a*) Laert. *in Zenon.*

(*b*) Tac. *lib.* 14. *c.* 58. *annal.* Plutarch. περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων.

(*c*) Senec. *ep* 88. Cic. *de fin.* 3.

(*d*) Laert. *in Zenon.* Arrian. *lib.* 1. *c.* 20. Senec. 1. *de benef. c.* 3.

(*e*) Diog. Laert. *in proœm. & in Zenon. Ulp. l.* 1. *ff. de juſt. & jur.* (*f*) Senec. *epiſt.* 89.

(*g*) *L.* 2. *ff. de legibus.*

(*h*) *L.* 3. *de finib.*

(*i*) *Epiſt.* 95.

(*k*) *L.* 3. *ff. de juſt. & jur.*

(*l*) *L.* 7. *ff. de Serv. export.*

(*m*) *L. vetus* 68. *ff de uſufr. & quem quis ut fruat.*

(*n*) Cic. *l.* 3. *de finib.*

(*o*) Senec. *lib.* 7. *de benef. c.* 10.

(*p*) Senec. *lib.* 7. *de benef. c* 1. Cenſorin. *de die natal. c.* 14. Artemid. *lib.* 2 ὀνειρ *c.* 75. Varr. 5. *de ling. lat.* Macrob. *lib.* 1. *in ſomn. Scip. c.* 6. Iſidor. *lib.* 11. *orig. c.* 2.

(*q*) Ulp. *l.* 1. §. 2. *ff. de admin. & peric. tutel. l. ſi infanti, cod. de jur. delib.*

Ulpianus ait: (*a*) *Partus enim anrequam edatur mulieris portio eſt, vel viſcerum.* Quam ſententiam Stoicis tributam ſcimus.

CAPUT XLV.

De Juriſconſultorum ſectis.

QUo autem in Juriſconſultis una cum doctrina etiam Philoſophorum ingenium agnoſcas: ecce tibi poſt intextam juriſprudentiæ philoſophiam, ex diſputationibus; & jurgiis opinionum, & ſcholarum nata varietas, Sciſſa eſt enim juriſprudentia in duas familias, quarum altera Caſſianorum erat, altera Proculianorum. Origo diſſidii ab Attejo Capitone, & Antiſtio Labeone; quorum alter fuit ab Ofilio, alter a Trebatio inſtitutus: utrique tamen oriundi a Tuberonis diſciplina. Attejus Capito, quæ a majoribus tradita fuerant, conſtantius tenebat, & verbis, atque inſtitutis hærebat firmius; Labeo vero mentis quodam ardore ſublatus, indulgebat ingenio, innixuſque propriæ ſapientiæ, ſibique amplius permittens, provehebatur in altum, & novitate ducebatur. Itaque plura intulit, vel ignota, vel intentata veteribus. Ingenium Præceptorum ſui cujuſque diſcipuli expreſſere: atque Attejo quidem ſucceſſit Maſurius Sabinus, unde ex quorundam ſententia Sabiniani; Sabino Caſſius, unde Caſſiani: Labeoni vero ſucceſſit Proculus, & Nerva Pater, & Pegaſus: unde Proculiani, & Pegaſiani. Atque in illos Attejus religionem vetuſtatis, in hos Labeo libertatem tranſmiſit novitatis. Manſit autem hoc diſſidium ortum ſub Tiberio ad Antonini tempora; hoſque utraque ſecta præcipuos habuit auctores: quorum ſeriem hoc ordine ſub oculos ponendam duximus a Gothofredo juniore ſumtam.

Sabiniani.	Proculiani
Caſſiani	Pegaſiani.
Sub Auguſto.	
Atejus Capito	Antiſtius Labeo
Ofilii diſcipulus	Trebatii diſcipulus.
Sub Tiberio	
Maſſurius Sabinus	Nerva Pater.
Sub Cajo Claudio Nerone	
Cajus Caſſius Longinus, a quo Caſſiani.	Proculus, unde Proculiani.
Sub Veſpaſianis.	
Cœlius Sabinus, a quo Sabiniani.	Nerva filius, & Pegaſus, a quo Pegaſiani.
Sub Trajano, Adriano, Antonino Pio	
Priſcus Javolenus	Celſus Pater.
Alburnius Valens	Celſus filius.
Tuſcianus	Priſcus Neratius.
Salv. Julianus.	

Quorum contentiones, & diſſidia, inclinante jam juriſprudentia, & remittente ingeniorum ardore, deflagrarunt. Hujus diſcordiæ plura veſtigia ſuperſunt in libris juris; multaſque retinemus reliquias confligtantium inter ſe ſcriptorum: quas Tribonianus cavere non ſatis potuit; quamvis Juſtinianus miram locorum concordiam polliceatur. Quibus promiſſis miſere torquet eorum ingenia, (*) qui fide illius dif-

(*a*) *L.1. §.1. ff. de vent. inſpicien.* Papinian. *l.9. ff. ad leg. falcid.*

(*) Imo diverſæ ſectarum ſententiæ parum remorantur juris ſtudioſos, etſi vulgo tradi ſoleat, cum Geminationibus & Emblematibus Triboniani inter nævos juris Romani, exundare etiam opiniones Juriſconſultorum, ſtudio ſectæ diſcrepantes. Pleraque enim veterum diſſidia dudum ante Juſtinianum conſtitutionibus principum anteriorum compoſita erant, & ſi quid controverſiæ ſupereſſet, id fere L. Deciſionibus Juſtiniani abolitum novimus. Proinde contrariarum ex ſectis ſententiarum rariſſima in jure veſtigia ſuperſunt, ſi ea excipias, quæ Hiſtorica de iis ratione referuntur. Antinomiæ præterea in jure paucæ & in quibus ipſis conciliandis nihil proſunt regulæ de Sectis traditæ. Earum certiſſima eſt, qua Sabinus veterum auctoritatem ſecutus, Labeo contra novaturiendi ſtudio ductus dicitur. Nititur ea fide Pomponii, poteſtque comprobari exemplis compluribus, præcipue de Sabinianis. Ecce enim Sabinus & cum Sabino Caſſius veterum ſententiam probare dicuntur in *L.27. §. 21. D ad legem Aquil. in L. 3. §. 18. & 19. D. de A. P. in L. 31. D. ad leg. Falcid.* Ille contra novandi pruritus, quo contraria Secta ferebatur, etſi parciora ſui in jure veſtigia reliquerit: novitatis tamen ſtudio Labeo uſuras in ſocietate obtentu ejus quod intereſt primus præſtari juſſiſſe videtur *in L. 60. D. pro Socio* ut obſervavit Gerardus Noodt *de fœnore & uſuris l. I. capit.* 5. Secunda regula eſt, quod Sabiniani ſimplicius rationes ſubducunt, quam Proculiani. Sic Sabiniani putabant, emtionem etiam

difficultates ex repugnantia ſententiarum injectas propriæ malunt ignorantiæ, quam alienæ negligentiæ aſſignare. Quod ſæpenumero Cujacius monet. Itaque plurimum refert ſcire, quam quiſque ſectam juriſconſultus amplectatur. Cumque hoc maxime differant, quod Sabiniani æquitatem: Proculiani ſummum jus potiſſimum ſpectent; variantes hæ opiniones in re univerſa ſuſceptæ, varias etiam, atque diverſas certis in juris articulis peperere ſententias. Nec parum auxit hæc diſſidia Stoicum philoſophandi genus: (*) cui ſeſe Proculiani magis obſtrinxerant. Quamobrem

---

etiam re pro re data contrahi, cum Proculiani pretium exigerent. Sabiniani eum tantum poſſidere putabant, qui corpore rem tenet, Proculianis contra, animo etiam poſſideri exiſtimantibus. Sabiniani in ſpecificatione priſtinum novæ ſpeciei dominium continuari putabant, Proculiani contra dominium ſpecificando rumpi, & prævalente rei forma mutari cenſebant. Sabiniani pubertatem generandi potentia explorabant, Proculiani contra annos metiebantur, opinionem magis hominum ſecuti, quam ſubſtantiam. Liquida eſt regula per adjecta exempla. Sed præſtare auſim, nullius eam de cetero in ſolvendis juris ænigmatibus futuram poteſtatis. Tertio loco ad æquitatem proni Sabiniani dicuntur, vergentibus Proculianis ad juris ſtricti rigorem. Illi enim utilitatis & humanitatis rationem habent in *L.* 51. §. 2, *D. ad L. Aquil. L.*20. *D. de reb. cred. & L.*13. *D. de lib. & poſt.* ex his contra Celſus *in L.* 91. §. 3. *D. de V. O.* quæſtionem de bono & equo eſſe, ait; in quarum genere plerumque ſub auctoritate juris ſcientiæ perniciose erretur. Hæc quoque regula magis a parte Sabinianorum munita eſt, quam a parte Proculianorum, ſed ſi vel veriſſima eſt, uſu tamen in decidendis juris controverſiis penitus deſtituitur.

(*) Remittere hoc loco auctor videtur a ſententia ſuperiore, qua omnes JCtos Stoicis faviſſe dixerat. Subſiſtit enim in ſolis Proculianis. Sed de his quoque idem parum veriſimiliter dicitur. Laborarunt Labeo & Proculus in texendis conjunctionum & disjunctionum regulis: idem Stoici facere non dedignati ſunt. Sed inde plus ſequitur, quam quidem hoc loco ſequi debebat. Si enim Stoici ſunt, quotquot de verborum figuris diſquirunt, JCti omnes Stoici erunt; omnes enim in titulo de verborum ſignificatione de vocum proprietate diſputant. Induerunt igitur Juriſconſulti perſonam interdum Grammatici, poſcente id conjectura voluntatis, aut ſtricto interpretandi genere, non ideo protinus, quibus in hoc cum Stoicis convenit, conveniet etiam in reliquis. Formam, veluti navis, ſine materia, veluti tabulis, intelligi poſſe rei convenienter Seneca monet; eadem materiam abſorberi Proculus ait, quæ ſententiæ minime ſunt eædem. Annos pubertatis JCtos ab Hippocrate, non a Stoicis didiciſſe, ſupra monitum eſt. Mortem voluntariam non ſoli Stoici apud Romanos obibant. Pomponium certe Atticum Epicureum fuiſſe, novimus. Fuerit ea proinde jure Romano non prohibita, nec punita, niſi in his, qui ob metum pœnæ ſe occidiſſent, ut cenſet Cornelius van Bynkershoek *Obſ. L. IV. cap.* 4. nec tamen ideo ſolis id Stoicis acceptum feremus. Imo horum ſententiæ id parum conſequens erat; cum enim ſapientem ſuum nulli injuriæ, nulli contumeliæ obnoxium, doloris autem expertem adeo fingerent, ut etiam in tauro Phalaridis exclamaturum dicerent, quam dulce eſt, quam hoc non curo: quomodo probare poterant laqueum torquentem, venenum bibentem, præcipitemve ſe ex alto mittentem, ne miſer eſſet. Imo Romæ quoque quam inviſi & abjecti animi fuerint habiti, qui ſibi manus intuliſſent, ex Virgilio colligas, qui

> *Proxima deinde*, inquit, *tenent mæſti loca, qui ſibi letum*
> *Inſontes peperere manu, lucemque peroſi*
> *Projecere animas. Quam vellent æthere in alto*
> *Nunc & pauperiem & duros perferre labores.*

Servo tamen naturaliter licere in ſuum corpus ſævire, Ulpianus ait *in L.* 9. §. 7. *D. de Pecul.* & eum, qui tædio vitæ mortem ſibi conſcivit, lugeri non vetat Marcianus, utut lugeri vetet eum, qui id fecerit conſcientia ſceleris. Scilicet in illis negligendam cenſebant injuriam ſibi ſolis illatam, in his vindicandam necem, quæ & aliis obeſſet. Ille enim civitati interimendo ſe ſubducit civem quemvis, hic civem tollit Reipublicæ antea gravem & cujus ſupplicium aliis terrori eſſe debebat formidine pœnæ. Plerique porro, exceptis Philoſophis, qui inſana ſibi ſapientia jactationis ergo manus interebant, non temere eo videbantur decurſuri, ut tædio vitæ mori decernerent, prævalente dulcedine vitæ, cujus amorem natura ipſa homini indidit. Alia ratio videbatur eorum, qui in vinculis habitant, inibique certam mortem opperiuntur, in primis deficiente, ut inter paganos, ſpe certa melioris vitæ. Hi facilius arrepturi ferrum aut venenum hauſturi fatale videbantur, dilaniati conſcientia ſcelerum & ſupplicii metuentes atrocitatem. Horum proinde infamiam intendi e publica viſum eſt utilitate. Arithmeticam quoque proportionem Stoici amabant, ajebantque, peccata omnia æqualia eſſe. Poſſet aliquis ſuſpicari, neque enim diſerte id traditur *in L.* 23. *C. de legatis*, eandem proportionem Proculianis arriſiſſe in agro dividendo, ſi pater familias alicui fundum in ſolidum legaverit, deinde alii partem ejus dimidiam tribuerit. Verum inde minime conſit, Proculianos Stoicis addictos fuiſſe. Non enim qui proportionem Arithmeticam in conjectura ſequitur voluntatis, eam ideo confeſtim probat in æſtimandis peccatis. Quicquid autem in proportione Arithmetica Stoicum eſt, id eo pertinet, ut omnia peccata ſint paria. Legis 23. *C. de Legatis*. ſpecies hæc eſt. Legaverat aliquis alicui fundum in ſolidum: deinde alii partem ejus dimidiam. Quidam duplo majorem primi partem eſſe

mobrem illi multas juris controverſias ejus ſcholæ ſeveritate defiinerunt: (*a*) cum Julianus, qui ex altera familia erat, ſubtilitates illas juris, atque nimiam ſcrupuloſitatem intrepide contemſerit. Conſuetudine igitur Stoicorum Proculiani maxime occupabantur in dialecticis; quarum Labeo peritiſſimus habebatur; (*b*) plurimumque laborabat in regulis conjunctionum, & diſtinctionum pertexendis, ordinandiſque verborum nexibus. (*c*) Igitur illi doctrina imbuti Stoicorum, ex eorundem ſententia ſæpe pronunciabant. Quamobrem in ea quæſtione artifex ne ſit ſpeciei dominus, an qui materiæ dominium habet: Proculiani pro artifice ſtabant: quia ex doctrina Stoicorum acceperant, res non tam materiæ, quam formæ, atque adeo ipſius conditori eſſe adjudicandas; cum id, quod ſunt res, a forma ducant, ſine qua materia prorſus eſt iners. (*d*) Pubertatem a decimo quarto ætatis anno Proculiani auſpicabantur, perinde atque Stoici, qui eam potiſſimum aptam nuptiis ætatem æſtimabant. (*e*) Licebat per Stoicos angorem animi effugere voluntaria morte, quod & Seneca ſæpenumero prædicat; & Zeno ipſe proprio ſanxit exemplo: licuit etiam & per Proculianos: ſiquidem Neratius, qui ea ex familia erat, lugeri vetat eum, qui ſceleris conſcientia mortem ſibi conſcivit; non qui tædio vitæ. (*f*) Idque Adrianus, & Antonius Pius adprobarunt. (*g*) proportionem Stoici arithmeticam ſequebantur: cum omnia peccata putarent æqualia, æquales virtutes, neque de ſapientibus alterum alteri ſapientia præſtare arbitrarentur (ut enim nec vero quid verius; neque falſo quid falſius: ita nullus error, aut crimen alio erat eorum ſententia majus) eandemque proportionem amplexos eſſe Proculianos oſtendit *lex viceſima tertia* C. *de legatis.* Nec mirum, quia Trebatius Labeonis Doctor, a quo Proculiani, crimina omnia exæquabat. (*h*) nam teſte Ulpiano, Trebatius putabat eum, qui aurem tangeret alicujus, totum attigiſſe corpus; & qui dolium aperiret, indeque parum vini auferret, non tantum ejus, quod abſtulit furem eſſe; verum etiam totius: quod Stoicam doctrinam ſapit. Quid de Caſtratorum a Spadonibus differentia? (*i*) Caſtratos Proculiani morboſos exiſtimarunt, auctoritate Stoicorum, & Cynicorum, quos Lucianus ait rejeciſſe Caſtratos inter imperfectos. (*k*) Ideo, ſi emtor ignoraſſet, Caſtratum hominem ab ſe emtum, Labeo Proculianorum princeps redhibendum cenſuit, quaſi morbo affectum. (*l*) Sed jam ad ſingulos, & celebriores Juriſconſultos veniamus: ac prius certa juriſprudentiæ genera percurramus.

CAPUT XLVI.

De variis ætatibus Juriſprudentiæ, & de Juriſconſultis antiquæ Juriſprudentiæ.

Quatuor igitur ſunt genera juriſprudentiæ a variis ducta temporibus: quo-

ſe volebant ea ſecundi, quia illi totus, huic dimidius tantum fundus relictus eſſet, & illi beſſem, huic trientem addicebant. Hi civiliter & ſubtili ſtrictaque ratione rem æſtimabant, alii naturaliter dividi fundum volebant, ut ſinguli legatarii ſemiſſes ferrent. Similis ſpecies de uſufructu proponitur *in L. 19. D. de Uſu & uſufr. leg* Si quis enim alii fundum, alii uſumfructum reliquiſſet, uſusfructus tanquam pars dominii, jam priori legatario conceſſus & poſtea pro parte tantum ademptus videbatur. *L. 6. D. de Uſufr. car. rer. L. 76. § 2 D. de Leg.* Neglexit in hac ſpecie Imperator ſimplicitatem naturalem, ut apparet ex §. 1 *J. de Uſufr* cum eam interpretationi ſtrictæ prætulerit *in L. 23 C. de Leg.* Trebatius quoque eum, qui dolium aperit & inde aliquid vini aufert, vel aliquid ex acervo frumenti tollit, non ideo totius dolii, totius acervi furem appellat, quod omnia peccata æqualia putet, ſed quod & totum corpus attigiſſe videatur, qui aurem hominis attigit. Aberrat in eo homo alias peritiſſimus, quod corpora fluida aut coacervata comparat ſolidis, & a quantitate ſejuncta concludit ad continuam. Everardus Otto *in juriſprudentia Symbolica L. II. capit.* 3. Caſtratos denique cum imperfectos dicant Proculiani, commune magis hominum judicium quam Stoicorum auctoritatem ſequuntur. Quis enim perfectum dicat hominem, cui deſit melior pars corporis?

(*a*) *L. ita* 51. §. 1. *ff. ad l. Aquil. l. ſi ſibi pecuniam ff. de reb. cred. l. ſi ita* 13. *ff. de liber. & poſt.*

(*b*) Gell. *lib.* 13. *c.* 10.

(*c*) *L. conjunct.* 29. *l. ſæpe* 53. §. 1. *ff de V S. l. hæc verba ille* 124. *ff. eod.* Diog. Laert. *in Zenon.*

(*d*) Senec. *epiſt.* 88.

(*e*) Plutarch. *lib.* 5. *de plac. cap.* 25. Tertull. *de anim. c.* 38.

(*f*) *L. liberorum* 11. §. 3. *ff. de his qui notant. infam.*

(*g*) *L.* 3. §. 4 & 5. *ff de bonis eorum, qui ante ſent. l.* 6. §. 7. *ff. de injuſto, rupto, & irr.*

(*h*) *L. vulgar. in princ.* 21. *ff de furt.*

(*i*) Gell. *lib.* 4. *c.* 2. *l* 6. *ff. de lib. & poſt.*

(*k*) Lucian. *in Eunuch.* (*l*) Gell. *lib* 4. *c.* 1.

quorum primum antiqua juriſprudentia nuncupatur, quæ ſtatim poſt latas leges duodecim Tab. prodiit: aſpera quidem illa, tenebricoſa, & triſtis non tam in æquitate, quam in verborum ſuperſtitione fundata; eaque Ciceronis ætatem fere attigit, manſitque annos circiter CCCL. Quæ hanc excepit, viguitque annos fere ſeptuaginta novem, media dicitur; ſuperiori longe humanior: quippe quæ magis utilitate communi, quam poteſtate verborum negotia moderaretur: ductaque interpretum, ac magiſtratuum auctoritate, leges veteres flecteret ad lenitatem. Huic ſucceſſit juriſprudentia nova ab Auguſti Imperio, anno ſcilicet ab U. C. DCCXXIX. ad Juſtinianum uſque protracta. Editis deinde a Juſtiniano Novellis, proceſſit juriſprudentia, quæ dicitur noviſſima, quæque pervenit ad annum Chriſti DCCLI. a quo tempore juriſprudentia, barbarorum colluvie merſa, uſque ad Lutharium latuit Italiæ.

CAPUT XLVII.

De Tiberio Coruncano.

SEd jam præcipuos juriſprudentiæ auctores producamus. Ut autem prætercam Appium Claudium Decemvirum conditorem legum XII. Tab. & ejus ſive pronepotem, ſive, ut alii volunt, abnepotem Appium Claudium Cœcum, Publium Sempronium, qui a civili prudentia dictus eſt Sophus, & Publium Cornelium Naſicam, patrem illius, qui a publico Populi Romani amore appellatus eſt Corculum; quorum ſane memoria maximis rebus regis, & veterum hiſtoricorum monumentis ſatis eſt pervagata. (*a*) Exordium ducam a Coruncano e Tuſculo, qui princeps publicam juris civilis profeſſionem eſt ingreſſus: quique auditores habuit, & ſententias plures, atque reſponſa reliquit ab eis excepta. Vixit is tempore primi belli Punici; primuſque de plebe Pontifex max. eſt creatus. Conſul fuit cum Pub. Valerio Lævino, anno A. U. C. CCCCLXXII. & cenſuram geſſit cum Cajo Claudio, anno ab U. C. CCCCLXXXV. & circa annum DVII. Dictator fuit comitiis habendis. De Vulſinienſibus triumphavit, tantaque auctoritate erat, ut ad eum, teſte Cicerone, (*b*) de humanis, & divinis omnibus referretur.

CAPUT XLVIII.

De Sext. & P. Æliis.

COnſecuti ſunt hunc Sex. & Pub. Ælii Fratres ambo Coſs. ex pauperrima Æliorum gente: (*c*) de qua ſexdecim una domuncula claudebantur. (*d*) Porro Sex. Ælium Ennius a prudentia Catum appellavit. *Egregie cordatus homo catus Ælius Sextus*. Conſul fuit cum T. Q. Flaminio, anno ab U. C. DLII. Publius autem Ælius Conſul fuit cum Cn. Cornelio Lentulo, anno U. C. DXLIX.

CAPUT XLIX.

De Lucio Atilio.

LUcii Atilii tanta fuit opinio prudentiæ civilis, ut primus a pop. Rom. latine *Sapiens* appellaretur; cum Sempronio *Sophi* nomen fuerit e græca lingua petitum: ut exiſtimem ab eruditis magis, quam a vulgo id ei contigiſſe.

CAPUT L.

De Marco Catone.

FLoruit etiam innumeris virtutibus immortalitati commendatis, teſtimonio hiſtoricorum, & juris etiam civilis ſcientia, Marcus Cato e municipio Tuſculano. Hic cum hortatu L. Valerii Flacci Romam veniſſet, ætatiſque ſuæ anno decimo ſeptimo in militiam profectus eſſet; brevi mira felicitate, atque incredibili favore populi ad ſummos honores pervenit; (*e*) Cenſorque creatus, tantam gravitatem, atque ſeveritatem adhibuit, ut inde *Cenſorius* fuerit appellatus: notandiſque ſumma libertate pluribus ex nobilitate in multorum offenſionem venerit: a quibus quoties in judicium capitis vocatus eſſet, quod crebro evenit, toties non abſolutus modo, verum etiam laudatus diſceſſit. Hic ex ſua prole inſignes

(*a*) Cic. *orat. pro Planc. c.* 8. Liv. *lib.*18. Cic. *pro Dom. & de leg. lib* 2.
(*b*) *Lib.*3. *de orat.*

(*c*) Valer. *l.*4 *c.*4. Plutarch. *in vit. Æmil.*
(*d*) Cic. *de orat. lib.*6. *l.*2. *ff. de orig. jur.* §. *deinde.*
(*e*) Liv. *lib.*39. *c.* 40.

gnes alios dedit Juriſconſultos , quales etiam fuere (*a*) M. Cato Prætor (*) & Marcus Cato Salonianus .

CAPUT LI.

de Bruto .

NOn minoris exiſtimationis in jure civili fuit (*b*) M. Junius Brutus, qui Præturam geſſit , & de jure tres (Scævolæ teſtimonio) edidit libros, (*c*) quamvis alii ſeptem numerent . Hunc Pomponius tradit ſimul cum P. Mutio Scævola . & Manilio jus civile fundaſſe ab U. C. DCXX.

CAPUT LII.

De P. Mutio Scævola Pontifice .

PUblius Mutius Scævola Pontifex Max. fuit & Tribunus plebis: in qua poteſtate Lucium Tubulum , rogatione lata , in exilium abire coegit: quod cum Prætor eſſet , & quæſtionem de Sicariis exerceret , pecuniam accepiſſet. Prætor etiam , & Conſul demum creatus eſt cum L. Calfurnio Piſone Frugi , Senatum vexante Tiberio Graccho , qui populari gratia Remp. evertebat. Unde Patres armis decertandum putabant. Et quia Scævola negarat ad vim deſcenſurum; Naſica, ſublata manu, ducem ſe obtulit eorum , qui Remp. ſalvam vellent; coactaque multitudine Tiberium Gracchum interemit. Cujus facti Scævola , qui ſocius eſſe recuſarat, in judicio tamen laudatorem ſeſe, ac vindicem præſtitit. Naſicam enim accuſatum, non defendit modo, ſed etiam ornavit, adprobavitque ab eo geſta; ut laudem fortitudinis, quam amiſerat re gerenda , ea poſtea tuenda recuperarit . Moriens vero P. Mutius (**) in Aſia, Pub. Licinium Craſſum Mutianum fratrem adoptivum in Pontificatu Max. ſucceſſorem I. C. & Q. Mutium Scæv. filium , Juriſconſultorum omnium principem , reliquit : totque familia hæc deinceps J. C. peperit , ut in ea juriſprudentia domicilium contuliſſe , ac Scævolarum vetuſtum eſſe , atque avitum patrimonium videretur.

CAPUT LIII.

De Manlio Torquato .

MAnlius, ſive Manilius , cui tres de jure civili libros Pomponius adſcribit , Conſul fuit cum L. Marcio (***) anno A. U. C. DCI. tantæ innocentiæ , ac ſeveritatis ; ut cum Decius Syllanus filius a ſe in adoptionem datus per legatos Provinciæ Macedoniæ peculatus poſtularetur ; ipſe hereditaria ſeveritate , publicam animadverſionem domeſtico ſupplicio antevertere voluerit . Nam ſuſcepta privatim cognitione antequam publice ea de re conſuleretur , Senatu jubente , auditis bi-

[*a*) Gell. *lib.* 13. *cap.* 19.

(*) Huic vulgo tribui videas regulam Catonianam, qua dein convaleſcere nequit quod ab initio invalidum fuit , & cujus eximius in jure uſus eſt, præcipue in ultimis voluntatibus. Poſſet tamen etiam Catoni , patri , tribui , cujus ſuperſint libri de re ruſtica. *Regulam Catonis* ſingularibus iiſdem elegantibus Commentariis illuſtrarunt Franciſcus Balduinus & Jo. Strauchius , noviſſime etiam junctim editis.

(*b*) Liv. *lib.* 5. *dec.* 4.

[*c*] *L.* 2. §. *poſt hos ff. d. orig. jur.* Cic. *de orat. l.* 2.

(**) Fertur hic Mucius, ſic enim legendum , non Mutius , numi & ſcriptores Græci docent , fertur inquam , quando animo indulgebat , pila bene & duodecim ſcrupis optime luſiſſe , animoque adeo intento , ut, cum aliquando ex certamine ſcruporum inferior diſceſſiſſet , rus petens , totius luſus ordinem repetere & ſic ſuum errorem detegere potuerit. Cicero *de orat.* 1. *c.* 50. Quinctilianus *lib. II. cap.* 2. Eum autem phtiriaſi extinctum , Bertrandus putat auctoritate Plutarchi *in Sulla p.* 475. ſed diſſentit Grotius, quia verba Plutarchi etiam de quovis alio Mucio, in quorum familia jura civilia jam pridem verſabantur intelligi poſſint. Ex hujus Mucii libro ὅρων, vel definitionum, quatuor fragmenta Pandectis illata l. 64. *D. de A. R D. L.* 8. *D. de aqua quot. & æſtiva L.* 241. *D de V. S. & L* 73. *D. de R. J.* eſtque is eorum omnium antiquiſſimus , quorum ſcripta in Pandectis digeſta ſunt . Eidem cautio Muciana vulgo tribuitur; qua is, cui conditio non faciendi impoſita eſt , reſtituturum cavet ſe relicta, ſi fecerit, quod facere prohibitus eſt, *L.* 7. *pr. D. de cond. & dem.* De juriſprudentia Muciana Franciſcus Balduinus egit *in Scævolis , editis Baſiliæ* 1558. *octavo* , & deinceps, Mucii Auguris arbitrium de finibus regundis inter Genuates & Veturios interpoſitum , legitur apud Gruterum *Inſcript. P. CCIV.*

[***] Imo cum Cn Octavio eum conſulem fuiſſe , A. U. C. DLXXXVII. ex Cicerone *de Fin.* 1. 7. colligit Heineccius *Hiſt. jur. L.* 1. *c.* 3. §. 103. Quare recenſeri debebat ante P. Mucium , cujus Conſulatum in annum demum DCXX. incidit. Eſt autem præſto in Manlio Torquato exemplum eximium patriæ poteſtatis . qua patri , tanquam judici domeſtico in filium animadvertere licebat .

biduum accuſatoribus, & teſtibus, tertio die adverſus filium ſententiam tulit: qua juvenem, utpote a majoribus ſuis degenerem, Republica, & domo ſua indignum pronunciavit; ablataque omni ſpe reditus, e conſpectu ſuo juſſit abire. Hac injuria filius exanimatus, voluntaria morte ſe infamiæ ſubtraxit. Quæ calamitas minime tamen Patris ferociam fregit: nam exequiis filii non ſolum corpore, ſed animo etiam abeſſe voluit; ſiquidem cum funus duceretur, ipſe domi ſedens, mente ſoluta, & libera conſultoribus audiendis, civiumque negotiis componendis, jucunde vacabat. (*a*)

CAPUT LIV.

De Cajo Martio Figulo.

CAjus Martius Figulus, Caji Martii filius illius, qui cum Naſica conſulatum geſſerat, anno a U. C. DXCI. etiam in Juriſconſultos a pluribus refertur. Is cum petitione conſulatus repulſam tuliſſet, & a civibus de more conſuleretur; injuriam indignatus *conſulere*, inquit, *ſcitis; Conſulem facere neſcitis.*

CAPUT LV.

De Cajo Livio Druſo.

CAjus Livius Druſus tanta ſcientia juris, tantaque caritate fuit, ut confecta jam ætate, luminibus etiam amiſſis, aſſidue tamen conſultoribus vacaret.

CAPUT LVI.

De Media Juriſprudentia, ejuſque Juriſconſultis, & de P. Rutilio Ruſo.

ATque hi antiquam juriſprudentiam condiderunt. Mediæ autem juriſprudentiæ a Ciceronis ævo profectæ, hi celebriores feruntur auctores. Primo loco producam Publium Rutilium Rufum, cujus extrema ætas in pueritiam Ciceronis incidit. Is græcis literis cumprimis eruditus P. Mutii Scævolæ, ac Panætii Stoici auditor fuit: ejuſque diſciplinæ alumnum, non mentis, & orationis tantum; ſed operum quoque ſeveritate tota vita ſe præſtitit. Siquidem neque injuria unquam, nec gratia victus, utramque adverſam pariter, ac ſecundam contemſit fortunam: & Civitatem, quam exul, & repetundarum injuſte damnatus reliquerat, etiam oblatam a Sylla repudiavit: quaſi opus non eſſet reddi ſibi Civitatem, quam, ſalva innocentia, retentaque animo romana virtute, nunquam amiſerat. Hinc in eo judicio, dum pro ſe diceret, neque ſummos Oratores L. Craſſum, & M. Antonium ſibi adeſſe voluit: neque ſupplices manus ad cujuſquam genua circumtulit: ſed majori ſibi gloriæ duxit innocentem damnari, quam ſuperborum opem implorantem abſolvi. Ac ſicuti nullæ hunc inimicitiæ, ita nec amicitia deflexit a virtute. Cum enim cujuſdam amici parum juſtæ rogationi reſiſteret, & amicus diceret: *Quid mihi amicitia tua, ſi nihil abs te impetro, opus eſt?* Rutilius retulit: *Imo quid mihi tua, ſi propter te ſum aliquid inhoneſti facturus?* Itaque rectiſſime hunc togatum, & Conſularem Socratem appellaveris. Diſciplinæ militari exquiſitam etiam artem inſeruit, evocatis e ludo Caji Æmilii Scauri magiſtris gladiatorum: uſuque ad rationem expenſo, militiam virtute jam florentem, etiam ſcientia munivit. Tribunus plebis fuit, & Conſul cum Cajo Manilio anno A. U. C. DCXLVIII. & Aſiæ Proconſul, teſte Pomponio. Deceſſit in exilio, reliquitque libros de jure non paucos, & orationes aliquot, judicio Ciceronis, exiles; inter quas unam de modo ædificiorum, quam Senatui Auguſtus recitavit, edictoque promulgavit, ut proprium ea de re conſilium, veterum auctoritate, comprobaret. Scripſit idem Rutilius hiſtorias, & de vita ſua libros. (*c*)

CAPUT LVII.

De Q. Ælio Tuberone.

QUintus Ælius Tubero Panætii etiam auditor a Stoicorum doctrina morum & orationis triſtitiam ſuſcepit cum dialectica ſubtilitate. Avita decora, & honores, honorum ipſe contemtu, longe ſupe-

[*a*] Val. Max. *l.* 5. *c.* 8. *n.* 3.
[*b*] Val. Max. *l.* 11. *c.* 3. *n.* 2.

[*c*] *De his* Tullius *in Brut. & de oratoribus lib.* 1.

ſuperavit. Nam paupertatem generis ab ſuis majoribus faſcibus, & triumphis ornatam, ipſe, prælata honoribus continentia, magis nobilitavit per acceptam repulſam. Epulum enim P. Africani nomine populo Rom. cum daret Fab. Maximus, ipſe rogatus, ut triclinium ſterneret, lectulos ligneos Punicanos pellibus texit hædinis, & fictilia veterum, pro argenteis vaſis expoſuit. Quam obſoletam jam frugalitatem populus mirari malebat, quam experiri, pluſque apud eum valuit tenuis illius apparatus indignatio, quam Lucii Pauli Tuberonis avi, ejuſque avunculi Africani merita: quibus hic in comitiis prætoriis, juſtum ſuffragiorum numerum minime tulit. Doctrina juris præſtitit omnes, quotquot ante ſe floruerant. Scripſit hiſtorias, & librum de officio Judicis ad Cajum Oppium. Hunc vero Conſulem fuiſſe, a nullo veterum, præter Pomponium, accepimus. Lucullum ob opulentiam, & ædificiorum magnificentiam, quibus in Campania non terras tantum, ſed & maria occupaverat, homo priſca ſeveritate Xerxem Togatum appellare ſolebat. (*a*)

CAPUT LVIII.
De Sex. Pompejo, & Cælio Antipatre.

IN Juriſconſultos etiam refertur Sextus Pompejus, Cn. Pompeji patruus: quem Cicero in Bruto ait præſtantiſſimum ingenium contuliſſe ad ſummam juris civilis, & ad perfectam Geometriæ, & rerum Stoicarum ſcientiam. Item Cælius Antipater, quem hiſtoriæ majorem ſonum addidiſſe, Cicero tradit: (*b*) cum ipſe primus fuerit rerum exornator; (*c*) alii vero ante illum narratores tantum.

CAPUT LIX.
De Q. Mutio Scævola Augure, & Scævola Pontifice.

QUintus Mutius Scævola Augur, injuria præteritus a Pomponio, multis a Cicerone laudibus, & crebro attollitur. In hujus enim diſciplinam Cicero adoleſcens fuerat a Patre traditus, ab eoque, pluſquam Oratoribus mos eſſet, jus civile addidicit, reſponſis ejus, atque diſputationibus, aſſidua conſuetudine, audiendis. Oratoris munus pro ſe tantum Scævola exercuit, in eo præſertim judicio, in quo repetundarum ab Albutio poſtulatus, accuſatore fracto, atque repreſſo, non ſine laude, fuit abſolutus. Lucilii mordacitatem, a quo pluribus verſibus laceſſebatur, magnifice contemſit: longeque majori gloria ſprevit Syllæ minas: quibus adduci numquam potuit, ut ſententiam ferret adverſus C. Marium, cum a Senatu hoſtis patriæ, cogente Sylla, judicabatur. A reſpondendi munere, providendiſque publicis, privatiſque negotiis, neque valetudine, neq; ingraveſcente avocabatur ætate. Atque ad ſummam ſenectutem, & morbum adductus, cum viribus deficeretur, voce tamen, atque præſentia in Saturnini tumultu civibus præſto fuit. Uxorem habuit filiam Lælii natu majorem, ab eoque in Collegium Augurum eſt cooptatus. Filiam nuptui dedit L. Craſſo Oratori Max. Tantæ vero modeſtiæ fuit, ut ex aliena ſcientia nil ſibi quidquam adſereret. Ideo cum de jure prædiatorio conſuleretur, ſuos conſultores amandabat ad Furium, & Caſcellium prædiatores: quamquam id ad Juriſconſulti ſcientiam, cujus erat peritiſſimus, etiam pertineret. Prætor in Aſiam eſt profectus. Conſul fuit cum L. Cæcilio Metello Dalmatico, anno A. U. C. DCXXXVI. cum quo & ipſe de Dalmaticis triumphavit. Ab hoc Mutio Augure alio dignitatis vocabulo diſtinguitur. (*d*) Q. Mutius Scævola Pontifex, Publii Mutii Pontificis filius, qui Tribunatum plebis geſſit, & Conſul fuit cum L. Craſſo, (*e*) cum quo & alios obivit honores, præter Cenſuram, qua Scævola, vel forte caruit, vel voluntate. In Conſulatu legem tulit, ne non civis pro cive haberetur. Aſiam Proconſul novem rexit menſes, tanta innocentia, & integritate; ut de hinc quaſi virtus omnis unius viri eſſet imitatio, quiſquis recte adminiſtraſſet, Scævola diceretur, illiuſque adminiſtratio ex S.C. pro exem-

[*a*] *De hoc* Gell. *l.* 1. *cap.* 22. Cic. *in Brut.* & *in orat. pro Muren.*
[*b*] *Lib.* 2. *de Orat.*
[*c*] Cic. *in Brut.* & *in l.* 1. *c.* 6. *de leg.*

[*d*] *De confuſione perſonarum apud* Pompon. *in variis Scævolis. Vide* Coccejum §. 40. & 41. *l.* 2. *ff. de orig. jur.*
[*e*] Cic. *in Brut.*

xemplo, atque forma ceteris magiſtratibus in provinciam proficiſcentibus proponeretur. Itaque multa multi rectores provinciarum ex edicto Mutiano in ſuum transferebant: Ob eam integritatem, qua totius provinciæ benevolentiam collegit, in offenſionem venit publicanorum, (*a*) quorum rapacitas ejus exemplo, & auctoritate coercebatur. Quanto ſuperavit omnes doctrina juris, tanto ceteros Juriſconſultos praſtitit eloquentia; ut eloquentium Juriſconſultiſſimus, & Juriſconſultorum eloquentiſſimus a Cicerone appellaretur. (*b*) Apud Centumviros in judicio Marci Curii, & Marci Coponii acute, ac vehementer pro ſubtili ratione juris pugnavit contra L. Craſſum, pro æquitate adverſus juris ſeveritatem, ſummo plauſu, dimicantem. Quæſtio erat illa: an ſubſtitutus poſthumo ſi is ante moreretur, quam in ſuam tutelam veniſſet, eo non nato, ſuccederet. Scævola ſeſe verbis continebat, neque ferebat, ut ſub uno duo caſus involverentur, & nondum natus pro mortuo haberetur: Craſſus indiciis, atque veſtigiis verborum ad reconditam voluntatem eruendam ducebatur, contendebatque ſubſtitutum, mortuo filio, vocatum, eadem voluntate vocari, eo non nato; quæ ſententia obtinuit, ceſſitque ſeveritas æquitati. Ex hujus familiaritate, tanquam ex communi Juriſprudentiæ ſchola inſigne ejus ætatis Juriſconſulti prodiere: nempe Gallus Aquilius, Lucilius Balbus, Sex. Papyrius, Cajus Juventius. Libros reliquit decem & octo, quibus Pomponius jus civile conſtitutum eſſe ſcripſit. Forte quod artem aliquam, & ordinem ad eam doctrinam primus adjunxerit. Cum Syllanis partibus faveret, fraudeque obſeſſi Patres in Senatu trucidarentur: ipſe fugiens, araſque Veſtæ complexus, eas ſanguine ſuo reſperſit: vulneratus Caji Fimbriæ juſſu, a quo, cum non omnem adhuc ſpiritum vir graviſſimus exhalaſſet, ludibrio habebatur: diem enim illi dixit apud Populum, ob id nempe crimen, quod parcius neque totum corpore ſuo telum excepiſſet. Quæ haud inopinanti mors eſt oblata: cum enim ſuas partes extra urbem ſequi poſſet, ille, ut conſilium ſuum in componendis diſcordiis populo præberet; neve ad mœnia patriæ armatus obverſaretur; mortem præoptavit, de quo Lucanus:

Te quoque neglectum violatæ Scevola dextræ
Ante ipſum penetrale Deæ, ſemperque calentes
Mactavere focos: parum ſed feſſa ſenectus
Sanguinis effudit jugulo, flammiſque pepercit.

CAPUT LX.

De C. Aquilio Gallo.

CAjus Aquilius Gallus æquiſſimus, una & ſolertiſſimus cautionum artifex, atque malitiarum, ut cum Cicerone loquar, (*c*) everriculum, plures habuit in jure civili auditores, & quidem nobiles, quos inter Servium quoque Sulpicium; qui fragmenta aliqua ſuis libris e ſcriptis Aquilianis inſeruit: quæ Aquilii ſcripta, ne quidem ad Pomponii ætatem integram pervenerunt. Ex aliorum igitur auctoritate, ac fide ſuperſunt in Digeſtis aliquot ſummi viri monumenta, tum celeberrimarum formularum, qualis eſt Aquiliana acceptilatio, & ratio inſtituendorum poſthumorum, itemque formula doli mali; tum utiliſſimæ legis de damno ſarciendo. (*) Hanc prudentiam, & æquitatem ſcriptis docuit, & exemplo: cum Octaciliæ Laterenſis impudicæ mulieris fraudem in judicium conſilio reſecuit. Etenim Octacilia, qua Cajus Viſellius Varro obſcœne utebatur, eo ægrotante, cum, ex illius teſtamento per leges capere non poſſet, quantum ipſa optabat; pellexit hominem ad voluntariam debiti confeſſionem, qua Varro accepta tulit Octaciliæ trecentum millia nummorum, quæ, redintegrata Varronis valetudine, Octacilia, cui ab illius heredibus petenda erant, ab ipſo Varrone in judicium vocato impudentiſſime petiit: Hic vero Aquilius, cui fraus extra judicium oboluerat judicem agens, etſi detegi dolus in judicio non poſſet; quo tamen exitum præcluderet fraudibus

(*a*) Cic. *pro Planc. c.* 13. (*b*) Cic. *l* 1. *de Orat.*
(*c*) *Lib.* 3. *de natur. Deor. cap* 74. *& lib.* 4. *de offic. & in Brut. & pro Cæcin.*
(*) Eidem debetur jus accreſcendi, *l.* 14. *D. de Hered. inſtit.* & jus poſthmorum ad patrui hereditatem admittendorum, *l.* 127. *D. de legat.* 1. Vitam ejus noviſſime Celeb. Heineccius ſingulari oratione illuſtravit.

bus, principibus Civitatis viris adhibitis, conſcientiam veritatis, ſcripturæ, ac teſtibus antepoſuit; abſolutoque Varrone, Octaciliam, cum ſuis turpiſſimis captionibus, e ſuo conſpectu abire juſſit. Hæc ejus equitas cum ſolertia, & ſumma ſcientia juris conſpirans, regnum quodammodo illi tradidit judiciorum; ut quamvis conſulatum non geſſerit, conſularis tamen ei non defuerit auctoritas. Tribunus plebis creatus legem tulit, quam habemus, Aquiliam. (*) Domum habuit in Viminali, magnificentia, & pulchritudine memorabilem. (*a*) Prætor fuit cum Cicerone.

CAPUT LXI.
De L. Lucio Balbo.

L. Lucilius Balbus Stoicæ doctrinæ principatum, ætate ſua, tenuit; ut nemo huic ex Græcis anteponeretur. Quapropter ſuum opus ei Antiochus philoſophus miſit, & a Cicerone in dialogis *de natura Deorum* Stoicarum partium defenſor inducitur. Serv. Sulpicium habuit in jure civili diſcipulum, qui plures Lucilii ſententias libris complexus eſt ſuis: cum Lucilii ſcripta non permanſerint. Eundem Balbum Cic. in Bruto doctum, eruditumque atque conſiderata tarditate hominem vocat. Henelius fratrem hunc facit illius, qui Stoicam doctrinam in Tullianis libris exponit.

CAPUT LXII.
De Cn. Aufidio.

CN. Aufidius omiſſus a Pomponio Ciceronis ætate in juriſperitorum numero fuit. Huic cæcitas neque ſcientiarum lumen neque rerum gerendarum facultatem ademit: nam vir prætorius fuit, & graviſſimas in Senatu ſententias dicebat, & græcam ſcripſit hiſtoriam, & ſuum officium amicis diligentiſſime præſtitit.

CAPUT LXIII.
De C. Juventio.

CAjus Juventius, cui ab aliquibus Titi prænomen imponitur, is eſſe putatur, quem Cicero ſcribit peritum fuiſſe juris, & non tam acri eloquentia, quam verſuta, ac magis ad irretiendum animos, (*b*) quam ad confutandum idonea. Hic inter Mutii diſcipulos, & Serv. Sulpicii præceptores ponitur: cujus Servii libris Juventii ſcripta promebantur.

CAPUT LXIV.
De Sex. Papyrio.

EJuſdem auctoritatis, ac ſortis fuit Sextus Papyrius: nam & Mutii auditor fuit, & Servii præceptor, ejuſdemque libris poſteris traditus.

CAPUT LXV.
De Servio Sulpicio.

SEd jam ad Servium Sulpicium, integrioris doctrinæ fontem, veniamus. Cujus prudentia cum privatim, tum publice populo Romano profuit: privatos enim ſcientiam juris; rem vero publicam animi virtute juvit, atque conſilio. (*c*) Ciceroni fuit communione ſtudiorum, & voluntate in Republica adminiſtranda conjunctiſſimus; quem ſibi Sulpicius eloquentia præſtantem, ſuperare juriſprudentia voluit: ad quam eum adpulit objurgatio Q. Mutii Scævolæ, qui a Sulpicio de cujuſdam amici negotio interrogatus, cum ſemel atque iterum reſpondiſſet, & Servius imperitia juris non adhuc perciperet; (*d*) indignatus parumper, turpe dixit eſſe patricio, & nobili, & cauſas oranti, jus, in quo verſaretur, ignorare. (*) Itaque Servius pudore affectus, ad

---

(*) Quod tamen non ſatis conſtare, ipſe profitetur, *de Leg & S. C. c CX.* qua in re aſſentientem habet Virum Summum Gerardum Noodt. *ad L. Aquiliam cap.* 1. Pighium tamen plerique ſequuntur, qui hanc legem latam putat A. U. C. DLXXII. a L. Aquilo Gallo, Tribuno plebis.

(*a*) Plin. *lib.* 17. *cap.* 1. (*b*) Cic. *in Brut.*

(*c*) Cic *in Brut.*

(*d*) Pompon. *l.* 2. *de orig. jur.* §. 43.

(*) Quod falſi arguit Ant. Auguſtinus *de Nominibus Pandectarum col.* 224. primum, quod Scævola ſuperſtite, Servius non floruerit gloria eloquentiæ, tum quod dudum poſt mortem Scævolæ, ex inſula Rhodo ſcilicet, reverſus, juriſprudentiæ demum ſe addixerit. Verum illud prius per anticipationem dicit Pomponius, Rhodum vero recens a Mucii objurgatione Sulpicius petiit, ut juri, cujus uſus ſolus penes Scævolam fuerat, artem adjiceret, quo nomine eum laudat, Scævolæque opponit Cicero *in Bruto c.* 41. Reſediſſe aliquid fellis in animo Sulpicii propter ſeveritatem reſponſi Muciani, ex acerbitate notarum colligi poteſt, quibus Mucii ſcripta perſtrinxit, & quæ reprehenſa Mucii capita appellantur Gellio *L. V. cap.* 1. Exemplum *in l.* 3. § 6. *D. de penu. leg.* Uberrime da eo egit Vir Celeb. Everardus Otto in oratione ſingulari.

ad jus civile ſe contulit; adeoque brevi profecit, ut omnibus ante ſe Juriſconſultis antecelleret; ac ſuperavit facilitate Gallum, conſilii celeritate Lucilium: id quod erat in utroque præſtantius, ad ſe pertrahens. Hoc etiam omnes Juriſconſultos vicit, quod juriſprudentiæ uſu potius, & moribus enutritæ, quam arte, ipſe addidit comitem, atque adjutricem dialecticam: qua res diſſipatas coegit in propria genera; generibuſque ſuas ſubtexuit partes: inque ſuum ordinem ſcientiam eam deſcripſit univerſam: ut mens antea errabunda, recta pergeret via; uſuque definiendi, diſtinguendique fallacias, captiones declinaret. (**) Proprietatis verborum ad eruendam ex Juriſconſultorum inſtituto primævam eorum ſignificationem erat ſtudioſiſſimus, ac ſi quid eum effugeret, Marcum Varronem conſulebat. (*a*) In Quæſturæ, atque Præturæ petitione L. Murænam vicit, ab eodem in Conſulatus petitione victus: quem Sulpicius ambitus accuſavit, defendente Cicerone, qui ne reus accuſatoris dignitate obrueretur, jucundiſſima cavillatione juriſprudentiam præ militari peritia extenuavit. Antepoſitus deinde Sulpicius fuit in eodem honore Marco Catoni recuſanti ſua in petitione prendere, aut compellere quemquam: collegamque habuit in conſulatu M. Marcellum: (*b*) cujus a Magio Chilone interemti funus ipſe curavit Athenis. Victore Cæſare, nec dum in Italiam reduce, Sulpicius, qui Pompejo ſtuduerat, ſibi metuens in Græciam conceſſit: pluresque ad ſolatium animi regiones oberravit. Tandem a Cæſare Romam reverſo, ſumma clementia, non modo reſtitutus, ſed & Græciæ præfectus fuit. Mortuo Cæſare, S. C. conditum eſt in Servii ſententiam, ut Octavio, quod egregiam Reipublicæ operam navaſſet, ac Antonium urbem direpturum ſtrenuo repuliſſet, ante tempus præfinitum legibus, magiſtratum petere liceret. Tandem legatus miſſus ad Antonium Mutinam obſidentem; ut eum juſſu Senatus ab ea obſidione dehortaretur, atque ad ſaniora conſilia revocaret: ingraveſcente valetudine in itinere occubuit, Hircio, & Panſa (*c*) Coſſ. cui Senatus ex Ciceronis ſententia ſumtus ampliſſimos decrevit in funus, & ſepulchrum, ſtatuamque in roſtris equeſtrem ex ære. Uxorem habuit Poſthumiam, quam rumor fuit a Cajo Cæſare adulterio pollutam. Scripta reliquit ſane permulta, & egregia: quæ Cicero pluris faciebat, quam ſuperiorum omnium opera peritorum: numerumque centum prope, & octoginta librorum ejus, Pomponius prodidit.

CAPUT LXVI.
De Cajo Trebatio Teſta.

CAjus Trebatius Teſta inſignem & ipſe locum inter ſui temporis Juriſconſultos tenuit: Ciceroni fuit familiariſſimus, per quem Trebatio aditus patuit ad Cæſaris amicitiam in Gallia; ubi (*d*) Ciceronis gratia tam benigne fuit receptus a Cæſare, ut ei Tribuni militum ſtipendia, ſine muneris labore, detulerit. Cæſar vero hunc adhibuit conciliatorem ad Ciceronem, & Servium Sulpicium, ut eos a Pompeji partibus traduceret ad ſuas; nullo tamen ſucceſſu. Rerum potitus Cæſar Trebatium ſe admonentem, ut Senatui adſurgeret, minaci vultu increpuit. Trebatii rogatu, Cicero Topicorum libros forenſibus exemplis refertos, conſcripſit, eidemque miſit. Apud Auguſtum eo in honore habebatur, ut de graviſſimis quibuſcunque negotiis conſuleretur. Itaque Trebatio auctore, ac ſuaſore codicillorum uſum adprobavit. (*e*) Unde non mirum, ſi tam honorifice ab Horatio (*) in Satyris appellatur. Libros compoſuit de jure civili haud paucos & de Religione novem: qui fortaſſe propter dicendi genus inconditum, rarius

(**) Sic pulcherrimum locum Ciceronis de Philoſophia Sulpicii *in Bruto c.* 41. ſuis noſter iterum verbis effert, dubiumque ſimul relinquit, Tullius ne ipſe rem majore vi eloquentiæ prodiderit. Antea eum attigerat *cap.* 43. & infra attinget *c.* 164. &t *in oratione de juriſprudentia.*

(*a*) Gel. *lib.* 2. *cap.* 10.

(*b*) Dion. *c.* 40.

(*c*) *Philipp.* 9.

(*d*(*Ex lib* 7. *epiſt.* Cic. *ad fam. lib.* 4. *epiſt.* 1.

(*e*) *Inſtit. de. codic. in princ.*

(*) Qui ſcilicet junior erat Trebatio, quocum Cicero, utpote ætate major, ſæpe joco liberiori cavillari deprehenditur. Quare Daniel Heinſius *in Diſſ. de Satyra Horatiana*, Trebatium tanquam hominem dubiæ ſanitatis traducit, quem excuſat Nic. Hier. Gundlingius *in diſſ. de C. Trebatio Teſta.*

rarius verſabantur in manibus : non enim admodum eloquentiæ ſtuduerat . Ingenio vero magis, quam Judicio valuit , utpote in definiendo præceps: ut ſe oſtendit in quæſtione illa : poſſetne de furto, ante aditam hereditatem commiſſo, heres agere; in qua cum neminem id ſenſiſſe reſponderit, a Cicerone coarguitur : qui Brutum, Manlium, & Sext. Ælium auctores produxit.

CAPUT LXVII.

De Offilio.

TRebatii fuit æqualis Offilius Servii auditor : cui Offilii Auguſti familiaritas nullum honorem attulit : nam ſupra equeſtrem gradum non aſcendit. Complexus eſt libris ſuis fundamenta juris civilis : nam princeps prætoris edictum diligenter convinnavit, & de juriſdictione ſcripſit, ac de viceſimis hæreditatum, (*) Juris partiti & actionum libros edidit , & ad Atticum epiſtolas aliquot, forſan de quæſtionibus juris. (*a*)

CAPUT LXVIII.

De A. Caſcellio.

VIxit eodem tempore A. Caſcellius : qui ut ſcientia juris par fuerit Offilio, & Trebatio ; (*b*) utrumque tamen eloquentia præſtitit. Vitam ad Auguſti tempora produxit : neque tamen mores cum Republica mutavit , retinuitque ſub novo Romanorum ſervitio veterem libertatem : cujus duo ſe habere præſidia contra tyrannorum potentiam exiſtimabat , ſenectutem ſcilicet, & orbitatem . Sunt enim filii obſides Principi paternæ voluntatis . Quapropter conſulatus honorem oblatum ab Auguſto recuſavit : ne accipiendis honoribus auctoritatem tribuentis aſſereret : aut, injuſtis honoribus gerendis, illi ſocium ad opprimendam Rempublicam ſe præberet . Ac ne proſcriptionibus bonorum, juris auctoritatem tribueret; noluit formulas componere, quibus Triumvirorum largitiones exprimerentur . Ejus in ſcribendo ſtudium antiquitatis Quintiliano commendatur. De ſcriptis tamen ſuis, ne ad Pomponii quidem ætatem ſuperfuit : præter librum benedictorum : (**) quæ interpretari licet , reſponſa ex tempore, cum conſultorum plauſu prolata. (*c*) Fuit enim ingenio celeri , & arguto . Honores nullos geſſit ſupra quæſturam. (*d*) De his autem tribus proximis Juriſconſultis hoc judicium ætas ea tulit : nempe Trebatium peritiorem fuiſſe Caſcellio ; Caſcellium Trebatio eloquentiorem; utroque vero doctiorem Offilium.

CAPUT LXIX.

De Q. Ælio Tuberone.

Q. Ælius Tubero L. filius patricia gente, cui Ligarium ab ſe Cæſari accuſatum,

(*) Imo de Viceſimis manumiſſionum , de quibus lata lex A. U. CCCXCVI. Livius *L. VII c.* 16. Lex enim *de Viceſima hæreditatum* ſub Auguſto demum lata , L. circiter annis poſt mortem Cæſaris , cum familiariſſimus fuiſſe Pomponio, dicitur Offilius. Et erat is ſane tempore eo adultæ jam ætatis. Tubero enim ; cum Ligarium apud Cæſarem fruſtra accuſaſſet , & ideo ab oratoria arte ad Jus Civile tranſiret , Offilio in primis operam dedit . Sed nec auctoris ſententiæ argumenta deſunt . Conſilium enim indicendæ Viceſimæ hæreditatum Auguſtus in Cæſaris ſe tabulis inveniſſe jactabat . cujus inſtituto commendando nemo aptior Offilio, Cæſaris familiari, nemo gravior ſene . Neque Offilium ad leges, ſed de legibus Viceſimarum ſcripſiſſe, Pomponius ait. Poteſt proinde Viceſimam quoque hereditatum commendaſſe, tanquam utile fiſco inventum, Cæſari autem jam probatum, ab Auguſto vero, civibus Offilii ſuaſione de initis, inſtitutum.

(*a*) *Leg.* 55. §. 1. *ff. de legat.* 3. *l.* 3. *ff de penu legat. l. quod nos* 234 *in fine ff. de verb ſign.*

(*b*) *De hoc* Gell. *lib.* 1. *cap.* 16. Ammian. Marcell. *hiſt lib.* 30. Valer. Max *lib* 6. *c.* 1.

(**) Conſenſiunt Gravinæ plerique, venire hoc nomine acute & facete dicta . Et appellavit Macrobius *L. II. Saturn. c.* 6 Caſcellium noſtrum Juriſconſultum miræ urbanitatis, Cato autem & Domitius Marſus apud Quinctilianum *L VI. c.* 4 hominem urbanum deſcribunt , cujus multa bene dicta reſponſaque ſint, & qui in ſermonibus, circulis, conviviis, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodeque dicat . Corn. van Bynkershoek *Præterm ad L.*2. *D. de O J.* §. 45. Sed quid ejuſmodi dicta ad originem juris pertinent , de qua agendum ſuſceperat Pomponius ? Forſitan Caſcellius exemplo Servi Sulpicii eo libro probatas tantum Juriſconſultorum majorum ſententias collegerat , quod Juriſconſultis Caſcellium inſecutis quoque familiare fuit . Chriſtiano ſenſu Marcus a Lycloma *Benedictorum libros IV.* oppoſuit male dictis Antonii Fabri *in libris de erroribus Pragmaticorum* .

(*c*) Macrob *lib.*2.*Saturn.c* 6. Freher.*l.*2.*parerg c* 6.

(*d*) *De libro benedictorum* . Menag. *in amænit. jur. civ. cap.* 8.

ſatum, jamque omnium opinione, atque ipſius etiam Cæſaris tacita cogitatione damnatum, eloquentia ſua Cicero eripuit. Ex infelici hujus accuſationis exitu, ſe ad jurisprudentiam adjunxit ſub Offilio præceptore, pluresque libros de jure publico, & privato doctiſſime ſcripſit: ſed antiquis uſus dicendi generibus, minus gratiæ libris ſuis a poſteris conciliavit. Sulpiciam Servii filiam uxorem duxit.

CAPUT LXX.

De Alfeno Varo.

ALfenus Varus Cremonenſis, omnium, vel hoc uno præſtantiſſimus, quod ſuam totam duxit a doctrina dignitatem. (*a*) Cum enim ſutor eſſet, arte abjecta, mira magnitudine animi Romam conceſſit, inque Servii ſeſe diſciplinam tradidit; ex qua per inſignes virtutes, ac juris ſcientiam evaſit ad Conſulatum, ac mortuus honore, ſumtuque publico fuit elatus. Libros reliquit Collectaneorum, & Digeſtorum, quos Julius Paulus in compendium contulit, quorumque fragmenta legimus in Digeſtis noſtris. Conſul fuiſſe creditur ab aliquibus cum P. Vinutio, triennio poſt Chriſtum natum. (*)

CAPUT LXXI.

De Cajo.

INter hos Servii auditores adſcriptum reperimus a Pomponio Cajum, de quo infra. Sed Cujacius id ex eo Pomponii loco cenſet expungendum, (**) tum quia Cajus ille ſub Antonino vixit; tum quod Pomponius ibi decem præfinit: quibus, ſi aggregetur Cajus, non decem, ſed undecim evenient.

CAPUT LXXII.

De Aufido Tucca, & Namuſa.

AUfidii duo, Tucca, & Namuſa magnam in libris noſtris præferunt auctoritatem. (*b*) Namuſa vero plures juriſconſultorum libros digeſſit in centum quadraginta.

CAPUT LXXIII.

De Sectarum Auctoribus, & Primum De Antiſtio Labeone.

AD hos uſque, uno quodam alveo, juriſprudentia fluxit: poſt autem diſceſſit in rivos. Deducta eſt enim ſuper pluribus juris articulis in oppoſitas ſententias a duobus, contrariarum ſcholarum auctoribus, Antiſtio Labeone, & C. Attejo Capitone. Antiſtius Labeo, nobiliſſima familia, Labeonis illius fuit filius, quem Brutus in Cæſaris cæde ſocium habuit, ac mox in morte comitem. (*c*) Labeo enim ille, cum exercitum ab Antonio fuſum, duceſque Brutum, & Caſſium voluntaria morte interemtos accepiſſet, audiſſetque ſuum ipſius nomen inter morientis Bruti ſuſpiria ſonuiſſe; turpe ſibi putavit vindicibus libertatis, & amicorum fato ſupereſſe. Itaque a ſervo, cui gladium obtulit, quemque mortem rogaverat, eſt interfectus: cum civibus juriſprudentia, & fortitudine in tuenda patria libertate, atque amicis in conſervanda fide plurimum profuiſſet. In filium autem non modo transfudit ingenium, quo patri cum juriſprudentia, tum in reliquis doctrinis excelluit: ſed amorem etiam ipſum libertatis: cujus amoris laus, mutatis jam cum Republica moribus, in infamiam, apud vulgi volubilitatem, tranſierat. Ob hanc enim cauſam Labeo contumax habebatur, quod Au-

---

(*a*) Horat. *lib. 1. Satyr. 2 ubi Acron.* Gell, *lib. 6. cap.* 5

(*) De vita & fragmenta Alfeni Henricus Brencmannus egit *in Pandectis Juris Civilis auctoribus ſuis & libris reſtitutis, editiſque Amſterodami* 1709 8. & plenius Celeb. Otto, qui *T. V. theſauri juris* inſeruit *Alfenum ab injuriis vindicatum*. Detrahit is fidem Scholiaſtæ Horatiano, nihil motus ſuffragiis gentis Alfenæ apud Cremonenſes, etſi ea immaginem Alfeni ex ære peregrinis inter viſenda urbis oſtentet, vel auctoritate Franciſci Ariſii, qui *in Cremona literata, ne dubitandum quidem eſſe*, ait, *quin vicus Alfenus in agro Cremonenſi a noſtro dicatur*. Et certe imago Alfeni ex eo genere commenti eſſe videtur, quo Patavini ſtatua Paulli, de qua videndus Schultingius *ad vitam Paulli initio*, aut ſepulchrum Livii exhibebant, de quo adeundus *Sertorius in marmoribus eruditis Epiſt.* 8. *p.* 244.

(**) Imo parcendum ſævo ferro, Cajique præ, nomen addendum Aulo Offilio, ut dicatur C. Aulus Offilius, quod noviſſime probavit Cornelius van Bynkershoek *in prætermiſſis p.* 77.

(*b*) *L.* 5. *§.* 7. *ff. commod. l* 2. *§.* 6. *ff. de aqu. & aq. pluv. arc.* (*c*) App. *lib.* 4. *de Bell. civil.*

Auguſto veteri libertate reſiſteret, neque adduci poſſet, ut ſervile illius ætatis ingenium ſuſciperet. Hinc Horatius, ut aſſentaretur Auguſto, temporibuſque ſerviret, Labeonem in Satyris appellat (*a*) inſanum. Itaque cum vir virum in Senatum legeret, veritus non eſt ipſe legere M. Lepidum; quamvis Octavii inimicum tum exulantem; nec aliam hujus facti excuſationem attulit; (*b*) niſi quod cuique homini ſuum ſit judicium. Et cum contra increparetur, ac tanquam puer illuderetur ab Auguſto, nihil ſe mali promeritum reſpondit, ſi legeret in Senatum, quem Auguſtus Pontificem eſſe pateretur: nondum enim auſus fuerat Auguſtus Lepido, ceteris ornamentis exuto, Pontificatum eripere. Quo reſponſo Principem Labeo delinivit. Cujus tamen ut contumaciam Auguſtus frangeret, Attejum Capitonem ſtudiorum illius æmulum, atque laudis obtrectatorem, in Conſulatus petitione prætulit Labeoni. (*c*) Etſi non deſint qui ſcribant, Labeonem Conſulem ſuffectum honorem accipere ab Octavio recuſaſſe. (*d*) Quamobrem intra Præturam ſe continuit, ac laude virtutis Conſulatum anteivit. Cum philoſophiam, ceteraſque ingenuas artes, ac præcipue dialecticam, & grammaticam impenſe didiciſſet, accepit a Trebatio juriſprudentiam: in qua meruit cum Servio Sulpicio conferri a Petronio Arbitro. Mirus erat in originibus latinarum vocum expiſcandis: quarum cognitione latentiores legum ſenſus eruebat. At ſcientia, miroque acumine ſub latus ingenii, longe ſibi plus indulſit, quam ſuperiores juriſconſulti. Nam extra veterum traditionum fines evagatus, novis luminibus jus civile ſuffudit; tentavitque plura nondum auſa prioribus. Ita ut ex ejus novitate doctrinæ peculiaris juriſprudentiæ ſchola extiterit: quæ ab eo, veluti a capite, longa ſucceſſione Proculo, Nervæ filio, & Pegaſo, & Cælio tradita, Proculianos peperit, & Pegaſianos. Studia ſua ita diſpertiebat, ut ſex menſes in ſolitudinem ſe conſcribendis libris conjiceret; ſex vero alios publice ſe conſulentibus præberet. Cum præter humanum, divini juris etiam eſſet peritiſſimus; duos Deorum ordines diſtinxit, malorum alterum, qui ærumnis hominum; alterum bonorum, (*) qui ludis, & voluptatibus placarentur: quod a Stoica, & Platonica doctrina retulerat. (*e*) Tantæ fuit auctoritatis in Urbe, ut cum acerrime certaretur de recipiendo codicillorum uſu; illius exemplum omnes alios ad ſe traxerit. Nemo enim de codicillorum auctoritate dubitavit, poſtquam iis uſum Labeonem apparuit. De numero librorum ejus ambigitur: nam apud Pomponium in aliquibus codicibus leguntur quadraginta volumina; in Cujaciano vero quadringenta. Qui autem libri poſt ejus mortem apparuerunt, appellati ſunt poſteriores: quibus multa, & abſtruſa de vocabulorum originibus, & eorum ſignificatione continebantur.

CAPUT LXXIV.

De Attejo Capitone.

Ejus Æmulus, ac diſcors moribus, & doctrina fuit Attejus Capito; ſiquidem Labeo ingenii æſtu, præter veterum traditiones vehebatur; at Capito religione quadam, ac veneratione præceptorum antiquitati obſtringebatur. Verum Labeo cum doctrinam ſperneret veterum, priſcam tamen libertatem retinebat. Capito vero novam lubens complectebatur ſervitutem, ita ut literas potius, quam animum arripuerit veterum Romanorum. Unde callidus aſſentandi artifex ab Auguſto conſulatum impetravit, tanta omnium invidia; ut popularem gratiam æmulo ſuo Labeoni haud exiguam pepererit. Auguſto mortuo adulationem vertit ad Tiberium: quo in adulando tectior, eo callidiſſimo Principi gratior. Admiſcebat enim ſuis aſſentationibus imitationem quandam priſtinæ libertatis: qua Tiberium invidia populari levabat. (*f*) Cum enim Tiberius in reos majeſtatis recipi vetaret Lucium Ennium, qui effigiem Principis in communem argenti uſum fuderat: ipſe, quaſi non Principis blanditor, ſed vindex priſcæ libertatis: *non eſſe*, inquit,

[*a*] *Lib.* 1. *Satyr.* 3. Gell. *lib.* 13. *c.* 12.
[*b*] Svet. *in Aug. c.* 54.
[*c*] Dionyſ. *lib.* 39. Tacit. *annal. lib.* 3. *cap.* 75.
[*d*] Pomp. *lib.* 2. *ff. de orig. jur.*
[*] Vel ipſe ideo accenſendus Manichæis ante Manetem, qui, ut notum eſt, *proſpera hominibus & ſalutaria Bono, adverſa contra & noxia Malo numini tribuere ſolebat*. Sed hujus ſententiæ auctorem Theologum & a noſtro diverſum fuiſſe, veriſimiliter putat laudatus van Bynkershoek *p.* 94.
[*e*] Aug. *lib.* 2. *de Civ. Dei c.* 77. *lib.* 8. *cap.* 13.
[*f*] Tacit. *ann. lib.* 3. *in fin. cap.* 75.

quit: *Patribus auctoritatem eripiendam; neque jus illi eſſe remittendi eas injurias, quas Reſpublica, læſo principe, accepiſſet*. Ac non modo in rebus gravibus, verum etiam in levioribus quibuſque gratiam Principis aucubatur. Veluti cum Tiberius vellet verbum ab edicto ſuo expungere aut ad Grammaticorum judicium referre quod ſibi parum latinum videretur; Attejus minime opus eſſe reſpondit; novo enim verbo uſuros cives, poſtquam Principi excidiſſet. (*a*) Qua reſponſione ſtomachatus Pomponius Grammaticus, ad Cæſarem converſus: *imo*, inquit, *hominibus quidem Civitatem dare Cæſar potes; verbis non potes*. Quæ libertas homini fuit impune, Curationem aquarum ei Cæſar, mortuo Mæcenate, delegavit: (*b*) eundemque triennio, quam Tiberis inundarat, coercendo flumini præfecit ſimul cum L. Arruntio. Quo in munere graviſſimus fuit municipiis, & Coloniis: quorum querelis auditis, abjecit conſilium avertendorum fluminum, & lacuum, quæ in Tiberim influebant: quod prohibendarum inundationum remedium ducebatur. Conſulatum geſſit cum Germanico. Sunt qui pro Attejo Fontejum ſcribant in eo conſulatu, ſed pro Attejo Tacitus pugnat. (*) Obiit ſub Tiberio, Cajo Sulpitio, & D. Haterio Coſſ. Libros plures edidit collectaneorum: quibus haud pauca Senatus, Tribunorumque decreta, edictaque Auguſti, Tiberiique inſeruit. (*c*) Multa quoque de jure Pontificio ſcripſit, & de publicis judiciis commentarium, aliaque plura (*d*) Gellio, Feſto, Macrobio, Nonio, Frontino memorata.

CAPUT LXXV.
De Nerva Patre, & Filio.

NErva pater ſcholam ſuſcepit Labeonis, eamque ingenio, & diſputationibus dilatavit. Conſul fuiſſe fertur ſub Tiberio: (*e*) cui Nerva erat adeo familiaris, ut ab eo ſecum Capreas fuerit deductus, ubi flagitioſæ libidinis ſpectator proximus erat, & invitus, oppreſſæque libertatis aſſiduus contemplator, tanta indignatione animi, ut quem orationis auctoritate comprimere non audebat, propriæ mortis exemplo admonere voluerit. (*f*) Cumque angore animi, atque triſti deſperatione haud obſcure ſignificaret, grave aliquid in ſe ipſum conſulere; Tiberius, quamvis cauſæ noſcendæ cupidus, nec eam eruere ab eo potuit; neque animum illius abſterrere a morte, quam obſtinaverat. Maluit enim ille honeſtum exitum, quam turpem vitæ cum Tyranno conjunctionem. Quoniam enim amicitiam illius declinare non poterat ſine periculo: vitam ſibi ademit, quæ vel ignominioſe traducenda erat, ſi Tyranno carus eſſe cupiebat; vel illius crudelitate deponenda, ſi placere ſtuduiſſet bonis. Itaque abſtinentia cibi ſemetipſum abſumſit: eoque facto corruptos mores Tiberio exprobravit, anno A. C. N. XXXIV. Reliquitque Nervam filium ea ingenii alacritate, ut anno ætatis decimo ſeptimo ſeſe publice conſulentibus obtulerit. Quo in munere cum liberius aliquando indulgeret ingenio, videbatur aliquanto argutior. (*g*) Libros edidit de uſucapionibus, & alios reſponſorum, quorum Papinianus, & Ulpianus haud raro meminerunt. (*h*) Ex hoc prognatum ferunt Nervam Imperatorem.

CAPUT LXXVI.
De Proculo.

NErvæ patris diſciplinam excepit Licinius Proculus: (**) de quo cum nihil certi traditum reperiatur, aliqui, etſi levi conjectura, eum eſſe putarunt, qui ſub

[*a*] Dion. *lib.* 57.

[*b*] Tacit. *lib.* 1. *annal. cap.* 76. *in fin. & cap.* 79.

[*] Imo apud Tacitum in optimis codicibus legitur Fontejus. Litera T. autem in nomine Atejus geminari non debet, ut docent inſcriptiones & Faſti. De Labeone & Capitone eorumque ſectatoribus. dixi *in diatriba de Sectis Juriſconſultorum*.

[*c*] Gell. *l.* 2. *c.* 24. *lib.* 4. *c.* 14.

[*d*] *Gel. lib.* 10. *cap.* 6. Feſtus *in verb. mundus.*

[*e*] Tacit. *l.* 4. *annal.* 58.

(*f*) Tacit. *annal. l.* 6. *c.* 26.

[*g*] Paul. *l. penult. ff. in quibus cauſis pign. vel hypoth.*

[*h*] L. 47. *ff. de acquir. poſſ. l.* 2. *ff. de his qui notant. infam. l.* 3. *ff. de uſuf & alibi.*

[**] Imo hunc Proculum Sempronium dici colligunt ex *L.* 47. *D. de Legatis II.* Sed hic Quæſitor Proculus Sempronius Reſponſor, Proculus ſine prænomine, dicitur. Ecce enim præmittitur: *Sempronius Proculus, Nepoti ſuo ſalutem*. Subjicitur, *Proculus reſpondit*, nec confundi debent perſonæ avi & nepotis. Forſitan nec Sempronius, nec Licinius dictus eſt. Licinii enim nomen nulla alia ei ratione tribuitur, quam quod per eadem tempora Licinius Proculus Præfectus Prætorio fuit, quæ ratio non eſt magni ponderis. Sectatores ejus Proculejanos non Proculianos ſcribi debere, Cujacius monet ad *Tit. de O. J. in fine & L. XXVII.*

ſub Othone prætorio præfuit. (*a*) Quicunque ille fuerit; certe magnam in jure civili auctoritatem eſt aſſecutus: ita ut extincto Labeonis nomine, ſchola illius, quæ per Nervam ad Proculum pervenerit, Proculianorum appellaretur.

CAPUT LXXVII.

De Pegaſo.

SUam hic ſectam tradidit Pegaſo: quem Juvenalis (*) obſcuro loco natum innuit, propriaque virtute ſummos honores adeptum. (*b*) Nam ſub Veſpaſiano præfectus urbi fuit, deinde Conſul cum Puſione. Quo in magiſtratu ſe auctore conditum eſt S. C. de retinenda per heredem quarta ex ſingulis rebus per fideicommiſſum relictis, exemplo Falcidiæ: quod Pegaſianum eſt appellatum.

CAPUT LXXVIII.

De Celſo Patre.

AB hoc Proculiana diſciplina tranſiit in Juventium Celſum patrem, indeque ad filium. Pater initæ conjurationis auctor a Domitiano compertus, cum fruſtra negaret, aſtu, & ſimulatione pœnam effugit. (*c*) Promiſit enim, clam inquiſiturum ſe, criminiſque conſcios delaturum, ſi ſibi vita condonaretur. Annuente Tyranno, ipſe aliud ex alio nectens, rem ad Domitiani mortem extraxit, ſeque ac ſocios periculo exemit. Apud Trajanum in magna æſtimatione fuit. Prætor creatus Licinium nepotem, (*d*) qui ambitus, & repetundarum reis facultatem teſtium Romam evocandorum fieri volebat, adeo acriter objurgavit; ut accenſis utrinque animis ad contumelias excurrerint.

CAPUT LXXIX.

De Celſo Filio.

HUnc excepit Celſus filius, qui adoleſcentis nomine in libris juris a Patre diſtinguitur. Conſul ſuffectus primo, deinde ordinarius fuit ſub Adriano: (*e*) qui ejus conſilio eſt uſus inter juriſconſultos ceteros, quos, adprobante Senatu, ſibi adjungere conſueverat. In Romano marmore invenimus Celſum, qui Promagiſter Scrinii libellorum ſub Antonino fuit. Præter libros triginta novem digeſtorum, reliquit etiam aliquos de uſucapionibus: quibus in libris crebra mentio eſt Patris. (**)

CAPUT LXXX.

De Neratio Priſco.

NEratius Priſcus Labeonis Scholam per Celſum patrem poſtremus accepit. Eum Trajanus tanta benevolentia, & honore complectebatur, ut multorum judicio eidem traditurus imperium videretur. Cui & provincias commendare fuerat auditus, ubi fatale aliquid ſibi contigiſſet. (*f*) Quam Neratio ſpem abſtulit Adrianus, forſan favore Plotinæ: ut ſat noſter habuerit ab Adriano in conſilium adhiberi. Conſul fuit, ut creditur, ſub M. Aurelio.

CAPUT LXXXI.

De Maſurio Sabino.

POſt quam totam jam Scholam Labeonis percurrimus, remeabimus ad Attejum

XXVII. *Obſ.* 28. Sed utraque ſcribendi ratio ferri poteſt. Pro illa ſtant Pomponius *in L.* 2. § 47. *D. O. I.* pro hac ſunt § 25. *J. de Rer. diviſ.* & Ulp. *tit. XI.* §. 28. una cum Anologia vocis Grammatica.

[*a*] Tacit. *l.* 1. *hiſt.* *cap* 46.

[*] Vel potius Scholiaſtes ejus, qui ad verſum. *Pegaſus attenita poſitus modo villicus urbi*, Pegaſum Trierarchi filium fuiſſe, ait, nomenque traxiſſe a liburnæ paternæ paraſemo, quod erat Pegaſus; dein addit, eum in juris ſtudio tantam memoriæ gloriam meruiſſe, ut liber vulgo, non homo diceretur. Ægid. Menagius *Amœnit. jur. civil. cap.* 17.

[*b*] Satyr. 4.

[*c*] Dion. *lib.* 67. [*d*] Plin. *lib.* 6. *epiſt.* 5.

[*e*] Spart. *in Æl. Adrian.*

[**] De Celſis in ſingulari diſſertatione egit Ill. Heineccius, ex qua tria hoc loco repetimus. Primo, quæ de Celſo, patre, a Gravina dicuntur, pleraque omnia ad filium pertinere; tum Promagiſtrum ſcriniorum, qui libello de feretro faciendo ſubſcripſit, eſſe nepotem; & tandem filio perperam tribui librum de uſucapionibus qui a nemine veterum appellatur, tantum abeſt, ut Celſus in eo patrem ſæpius laudet, qui rarenter plane in Pandectis nominatur.

[*f*] Spart. *in Æl. Adrian.*

Capitonem; cui ſucceſſit Maſurius Sabinus obſcuro loco, tenuibuſque facultatibus, quem diu aluit auditorum pietas, & liberalitas. Ad equeſtrem ordinem, ſua tantum virtute, nullis meritis majorum, quinquagenarius aſcendit. Is cum parum lucri colligeret e ſtudiis, novum tamen honorem Juriſprudentiæ peperit. Primus enim ab Auguſto, deinde ab Tiberio publicam accepit auctoritatem reſpondendi de jure: cum antea non e Principum auctoritate arceſſeretur munus reſpondendi; ſed e privatorum arbitrio, ac populari opinione ſuſciperetur. Ab eo igitur tempore quo neceſſe fuit hoc a Principe impetrari, reſponſa judicibus offerenda ſcriptis mandari obſignarique conſueverunt. Quod inſtitutum ex Principis auctoritate reſpondendi, gratia deinde, atque ambitione corruptum, neglexit Adrianus: qui non petendum id munus reſpondit, ſed præſtandum, hoc eſt non ex Principis conceſſione, ſed ex propriis doctrinæ meritis expromendum. Auctoritatem enim reſpondendi princeps, uti uſu venit tribuere poteſt vel indocto; reſpondere vero recte nemini; niſi docto licuerit. Ex hujus nomine, totam Juriſprudentiam Perſius notavit eo verſu:

Excepto ſi quid Maſuri rubrica notavit.

Is Coccejum Nervam alterius factionis principem habuit æmulum.

CAPUT LXXXII.

De C. Caſſio Longino.

CAſſius Longinus materna e ſtirpe juriſprudentiam; at a vindice libertatis gente conſtantiam ſimul, & judicandi ſeveritatem retulit. (*a*) Natus eſt enim ex Tuberonis filia, Serv. Sulpicii nepte: Majores vero paterni generis habuit inclitum illum Cæſaris interfectorem Cajum Caſſium, & L. Caſſium prætorem, ad cujus Tribunal in criminum ultionem tanta ſeveritas excubabat, ut reorum ſcopulus diceretur. Hos Caſſius noſter adeo expreſſit integros, ut Juriſprudentiam generis materni, & paterni virtutem, præclaris maximiſque rebus gerundis, dicendiſque graviſſimis ſententiis, haud impari laude, reddiderit. Conſul fuit cum M. Vinutio Quartino XVII. anno Imperii Tiberii Cæſaris. Sequenti anno de redigendis in fiſcum Sejani bonis, toto aſſentiente Senatu, vehementiſſime diſſeruit. Similitudine nominis in capitis diſcrimen fuit adductus, eum Caligula ad necem depoſcente; quod reſponſum a Fortuna Antiate accepiſſet, ut caveret a Caſſio: id autem pertinebat ad Chæream Caſſium, cujus manu occubuit. Syriæ præfecturam a Claudio accepit, ac pontificiam Judæorum ſtolam ſummis ſumtibus, & magnificentia elaboratam, quæ prius a Romanis adſervabatur, & Judæis poſcentibus ad Sacrificiorum uſum promebatur, quamque Tiberius in Judæorum poteſtatem retulerat: Caſſius, ne quid Romanis ex antiquo jure decederet, in Romanorum redegit cuſtodiam. Quæ cauſa Judæis fuit legationis mittendæ ad Claudium. Quamvis doctrinæ magis, quam bellis vacaret; priſcæ tamen diſciplinæ ſtudioſiſſimus fuit. Meherdatem deducere juſſus, metuens ne cunctando langueſcerent barbarorum animi; neve perfidia mutarentur ii, a quibus Meherdates in Regem poſtulabatur; prælii committendi urgendæque rei auctor erat. Sed id conſilium fraude neglectum ab Rege Arabum Abbaro. Quamobrem Meherdates ea mora nudatus auxiliis, poſtea infeliciter imparibuſque copiis pugnans in hoſtium poteſtatem eſt redactus. (*b*) Supplicationum frequentiam ob debellationem Parthorum, auctoritate ſua, compeſcuit: auctorque fuit dividendorum dierum in ſacros, & negotioſos; ne annus totus ſupplicationibus traduceretur, ſi pro Romanorum felicitate Diis agerentur gratiæ, quantæ deberentur. Compeſcendæ Puteolanæ ſeditioni a Senatu datus invitis, propter nimiam ſeveritatem ipſemet poſtulavit, ut negotium alteri mandaretur. Pedanio Secundo præfecto urbis ſervili manu obtruncato, multitudo ſervorum, quorum tueri dominum intererat, pœnas dare cogebatur Sed quia hinc plebs pro aliquorum innocentia; illinc Senatus pro dominorum ſecuritate certabat; Caſſius in me-

[*a*] *De hoc* Sveton. *in Calig. c.* 55. Dion. *l.* 59. *in fin.* Tacit. *l.* 26. *ann. cap.* 7. & 9. Sveton. *in Neron. cap.*35. & Tacit. *lib.*5. 3. & 14. *annal.* & *lib.*12.

[*b*] Tacit. *lib.* 12. *annal.*

medius progreſſus demonſtravit facinus tale, ac tam difficile ſine omnium, aut dolo, aut culpa explicari nequiſſe: cunctiſque perſuaſit, ſingulorum ſervorum conſcientiam fuiſſe criminoſam. Neronis crudelitate in exilium eſt actus: quod majorum imaginibus interpoſuiſſet illam Caji Caſſii, qui in Cæſarem conjuraverat, cum ea inſcriptione: *Duci partium*. Verum obiit tandem in urbe a Veſpaſiano revocatus. Ingenii certamen exercuit cum Proculo: Caſſius enim tanta æſtimatione ferebatur inter diſcipulos Capitonis, ſive inter Sabinianos, ut ſchola illa tota deinceps Caſſianorum appellaretur.

CAPUT LXXXIII.

De Cajo Iterum.

FUit & Cajus alius ex equeſtri ordine ſub Antonino: (*a*) cui ab aliquibus adſcribitur quidquid Caji nomine in libris juris occurrit. Hunc Menagius (*b*) in diſſertatione ſua *de utroque Cajo* accipit pro T. Cajo, quem prænomine diſtinguit a Cajo Caſſio Longino: ad quem pertinere ait verba iſta Cujacii: (*c*) *Fuit hic auctor grammaticis familiaris, propter bonarum literarum & Homeri potiſſimum tractandi, quæ in eo fuit, peritiam ſummam*. Scripſit autem recentior ille, quiſque fuerit, inſtitutiones: unde ſuas magnam partem deprompſit Juſtinianus, ut merito illum *Cajum noſtrum* appellet, (*d*) non quod eum inter ætatis ſuæ viventis Juriſconſultos miniſtrum haberet. De hoc doctiſſime Alexander in ſuis ad Cajum commentariis. (*e*) (*)

CAPUT LXXXIV.

De Cœlio Sabino.

COElius Sabinus e Caſſii Longini diſciplina profectus, magnæ fuit apud Veſpaſianum auctoritatis. (*f*) Honoris cauſa in duos menſes, nempe Quintilem, ac Sextilem, Conſulatum acceperat ab Othone: quam dignitatem ſub Vitellio quoque retinuit. Librum ſcripſiſſe fertur *ad Edictum Ædilium Curulium*, unde multæ ſententiæ illius in rebus venalibus obtinuerunt. (*g*) Ab hoc Sabinianorum appellatio proceſſit: quamvis eam Pancirolus (**) deducat a Maſurio Sabino.

CAPUT LXXXV.

De Priſco Javoleno.

COElii ſchola migravit ad Priſcum Javolenum, cui mentis levitas auctoritatem in juriſprudentia non imminuit. Habebatur enim parum ſanus, quod Paſſenio Poetæ recitanti elegos ad verba hæc: *Priſce jubes?* improviſo reſponderit: *Priſcus Javolenus non jubeo*: (*h*) unde repente riſus obortus. Non tam de jure acute minus, recteque reſpondit: neque ſuis conſiliis in legibus condendis minus profuit (*i*) Antonino Pio, ſub quo vixit, ac Syriæ præfuit, teſte Juliano. (*k*) Scripſit

[*a*] Pancirol. *de claris interpretib. lib.* 1. *c.* 28.
[*b*] *In Amœnitat. jur. civil.* [*c*] *Lib.* 11. *obſ. c.* 38.
[*d*] Cujac. *in proœm. inſtitut.*
[*e*] *L.* 8 9. *ff. ad S. C. Orphic.*
[*] Loco hic minime ſuo Gravina differit de Cajo, Juriſconſulto, juris ſtudioſis omnibus inde ab artis ingreſſu commendatiſſimo: Ad ipſum enim Inſtitutionum proœmiem. in quo eum ſuum Juſtinianus appellat, quæri ſolet, fueritne Cajus Chriſtianus nec ne? Affirmaverat id olim Ezechiel Spanhemius *in orbe Romano II. c.* 5. & *in Add. p.* 578. Sed idem confidentius jam negatur, poſtquam de vita & ætate Caji accuratius egerunt Antonius Schultingius, *ad vitam Caji a Bertrando deſcriptam*, & Fr. Caroli Conradi, *in Actis Eruditorum Lipſienſibus* 1727. *menſe Februario*, qui & *Aurea Caji exercitatione ſingulari* illuſtravit. Incidit autem ætas Caji in eam Antoninorum. Certe M. Aurelium Antoninum Philoſophum, ſacratiſſimum ſuum principem vocat *in L.* 9. *D. ad S. C. Tertullianum*, ut perſpicue apparet juncto *pr. J. ad SCtum Orficianum*. Ceterum nec de equeſtri ejus ordine, nec de prænomine Titi, conſtat.
[*f*] Tacit. *lib.* 2. *hiſt.* [*g*] Gell. *lib.* 7. *c.* 4.
[**] Imo vincere videtur Panciroli ſententia. Quod enim placitum Sabinianorum dicitur *in* §. 2. *J. de emtione & venditione*, id Sabino & Caſſio tribuitur *in L.* 1 *D. de contr. emp.* Sabinum autem, qui toties in Pandectis Caſſio præponitur, Maſurium Sabinum eſſe, nemo dubitat. Præterea tanta ejus auctoritas erat, ut Maſuri Rubricam Perſius pro tota juriſprudentia ponat, & in ejuſdem libros Juris Civilis juriſconſulti præcipui, Pomponius, Ulpianus & Paullus commentarios ſcripſerint. Apud Pomponium Proculianis Caſſiani quidem opponuntur, ſed nuſpiam Pegaſianis Sabinianos opponi videas, Pegaſianorum enim nomen ſolis interpretibus debetur.
[*h*] Plin. *l.* 6. *epiſt.* 15.
[*i*] Capitolin. *in Antonino Pio*.
[*k*] *L.* 5. *an apud ſe ff. de manumiſſ. vind.*

pſit libros ex Caſſio quindecim, & libros decem ex poſterioribus Labeonis, & epiſtolas ad Plautium, qui magnus & ipſe fuit Juriſconſultus. Auditores habuit Javolenus plures, inter quos Tuſcianum, & Valentem, & omnium præſtantiſſimum Julianum: in quo ſectarum diſſidia quieverunt: quamvis a Donello inter Proculianos (*) adnumeretur. (*a*)

CAPUT LXXVI.

De Salvio Juliano, & Tarrunteno.

IS non minus animi, quam corporis prole fuit inſignis. Avus etenim fuiſſe ab Eutropio: proavus a Spartiano traditur Juliani Imperatoris: qui & ipſe juriſprudentiæ laude floruit. Hinc in errorem inductus Aurelius Victor ipſum Imperatorem Julianum edicti perpetui compoſitorem appellat, ambigitque Salvium ne, an Didium Julianum Imperatorem nuncupet. Quem errorem Victor etiam Grotio *in ſparſis floribus* offudit. (**) (*b*) Cognomen Salvius habuit Severi, patria Mediolanenſis, illuſtri genere. Magnam vero ſapientiæ laudem adquiſivit ſub Adriano: cui familiariſſimus fuit, cujuſque juſſu ex veteribus, noviſque abs ſe commiſſis edictis, condidit, atque in concinnum titulorum ordinem digeſſit Edictum perpetuum; ſcripſitque libros, quos digeſtorum appellavit; nempe: ut Cujacius interpretatur, *edictorum digeſtorum*. (*c*) Prætor fuit, & ſub Antonino Pio Conſul cum Torquato: ac (ſi tacentibus faſtis conſularibus fas eſt credere Spartiano) Conſul factus eſt iterum ſub Marco Philoſopho cum Piſone. Quibus in magiſtratibus, exemplo Javoleni præceptoris ſui, proprios ſervos vindicta liberabat, eandemque ſententiam aliis prætoribus ſuadebat. (*d*) Hujus eſt præclarum illud: *Nulla lex tam late patet, ut ad omnia pertingat*. In pluribus juris civilis locis a Principibus honorificentiſſime appellatur. Sunt qui hujus vitam ad Commodi (**) uſque imperium extendant: eumque arbitrantur eundem eſſe, qui cum Paterno etiam Juriſconſulto particeps conjurationis fuit, quique ſimul cum Paterno, juſſu Principis, vitam amiſit. (*e*) Paternus autem, qui Tarruntenus erat cognomine, libros reliquit militarium quatuor: quorum in digeſtis aliquot monumenta ſuperſunt.

CAPUT LXXXVII.

De Domitio Labeone.

FLoruit ſub Adriano Domitius Labeo, qui dubium eruditis injecit, ſui ne, (*f*) an ſuperioris Labeonis (****) libri ſignificentur in Digeſtis.

CAPUT LXXXVIII.

De T. Ariſtone.

TItus Ariſto non modo fons publici, privatique juris, verum etiam omnium doctrinam, & omnis eruditionis a (*g*) Plinio fuiſſe traditur: cœptamque animo ſapientiam laudabilibus factis explicaſſe; ut nihil aut nos ad Plinii teſtimonium, aut Plinius ipſe ad majorem hominis laudem poſſit adjungere.

CAPUT LXXXIX.

De Ariano.

ARianus initio Senator, deinde ſeceſſit in otium literarium; atque ad hunc miſſæ creduntur epiſtolæ a Plinio ad Arianum ſcriptæ. Librum edidit de interdictis, & de re militari.

CA-

(*) Vide quæ *de Sectis JCtorum* ſcripſimus *p.* 51.

[*a*] *Comm. jur. civil. lib.* 5. *c.* 25. *l.* 1. §. 1. *quo her.* 14. *ad leg. Falcid*

[*b*] *Ad l.* 1. *de orig. jur.*

[**] Severi cognomen non habuit noſter, ſed pronepos ejus Imperator Didius Salvius Julianus Severus. Celeb. Otto *Pr. T. I. Theſ. juris p.* 17. ubi de Juliano copioſe diſſerit.

[*c*) *Ad Julian. in princ.*

[*d*] *L.* 5. *an apud ſe ff. de man. vind.*

[***] Confer. Celeb. Heineccii *diſſertationem de Salvio Juliano*.

[*e*] Lamprid. *in Commodo*. Dion. *l.* 72. *in Commod.*

[*f*] *L.* 27. *ff. qui teſt fac. poſſ.*

[****] Imo id temporis ratio nullatenus patitur. Et videtur Domitius omnino conſultor potius, quam Juriſconſultus dicendus, ſi quis inſpiciat L. 27 *D. qui teſt. fac. poſſ.* Reſpondit ei Celſus, ut habet Gloſſa, *minus curialiter*, quin ut homini dubiæ ſanitatis. Inde eſt, quod quæſtiones ineptæ & ridiculæ, quæſtiones dicuntur Domitianæ.

[*g*) *Lib.* 1. *epiſt.* 22.

CAPUT CX.

De Sexto Cæcilio Africano.

SExtus Cæcilius Africanus, Juliani diſcipulus, tantum præceptori ſuo tribuit, ut Africani ore videatur Julianus, tanquam Apollo ex tripode, oracula fudiſſe. Omnia enim fere de Juliani ſententia ſumma fide pronunciat per verba: *ait*, *exiſtimavit*, (*) *negavit*, *putavit*, *inquit*, *reſpondit*, *placet*, *notat*. Adeo ſapientiæ gloriam doctori ſuo non invidebat vir alioqui divini, humanique juris peritiſſimus. Siquidem Cæcilius ille fuiſſe creditur, quem Gellius (*a*) adverſus Favorinum philoſophum decemvirale jus propugnantem inducit; vixitque ſub Adriano, aut Antonino Pio. Extat de eo peculiaris Menagii diſſertatio. Ego nihil certi ſtatuo: & quoad aliud mihi illuceſcat, Cujacium ſequor. (*b*)

CAPUT XCI.

De Sexto Pomponio.

SExtus Pomponius, ut quidam putant, ex antiquiſſima Pomponii Attici familia, auctor fertur *legis* 2. *ff. de origine juris*: in qua non raro ſcriptoris diligentia ne dicam, an hiſtoriarum cognitio deſideratur? ut non mirum, ſi ab eruditis non paucis ea lex Pomponio adjudicetur. Cum Papinianum principem alioqui juriſprudentiæ inter Juriſconſultos non deſcripſerit, facile crediderim, aut ejus legis auctorem non eſſe Pomponium, aut ante Papinianum vixiſſe, Adriani puta ætate: (**) quamvis a Lampridio ſcriptore non diligentiſſimo ſub Alexandro ponatur, ſi locus eſt integer: nam ſi Salmaſii lectionem, & reſtitutionem amplectamur, Pomponius manebit extra numerum a Lampridio deſcriptum. Expungitur etiam inde a Caſaubono, auctoritate veterum codicum, ex regia Bibliotheca.

CAPUT XCII.

De Junio Mauriciano, & Ælio Marciano.

JUnius Mauricianus ſub Antonino Pio (***) vixit, & Ælius Marcianus, qui Bæticam Proconſul adminiſtravit. (*c*) Præter alios libros, ſcripſit inſtitutiones, unde multa Juſtinianus tranſtulit in ſuas.

CAPUT XCIII.

De Ulpio Marcello, Meciano, Saturnino.

EAdem ætate floruit Ulpius Marcellus, qui a conſiliis fuit Antonino Pio, ut exiſtimat Cujacius in *comment. ad Ulp. Marc.* Et Voluſius Mecianus Auctor (*d*) Voluſiani S. C. qui ſummis laudibus extollitur a M. Antonino: & Claudius Saturninus, qui Prætor fuit, (*e*) quique cum ſeorſum ſæpe ſentiret ab aliis, cauſam præbuit noſtratibus interpretibus, ut homines ſui ingenii Saturninos appellent. [*f*]

CAPUT XCIV.

De Tertulliano.

VIxit autem ſub Septimio Severo Tertullianus, qui an idem fuerit ac Sacer

---

(*) Imo hæ voces non Africani ſunt, referendæ ad Julianum, ſed Triboniani, pertinentes ad Africanum, ut liquidum ex iis, quæ de Africano diximus in libro *de Sectis Juriſconſultorum*. Menagii rationibus, quibus is Sextum Cæcilium, qui apud Gellium cum Favorino de XII. tabulis diſputat, & noſtrum eoſdem eſſe, negat; ſatisfieri poteſt iis, quæ habet Cujacius *Tract. I. in Afric. princ. Obſ. VII* 2. & Bern. Henr. Reinold. *ad L.* 23 *de R. J.* Et merito hic Cujacii ſententiam deſerere noſter dubitavit. Quantum enim doctrina & juriſprudentia poſſet Cujacius expertus videtur in elucidandis *Africani quæſtionibus*, quæ adeo ſubtiles & obſcuræ ſunt, ut antea vulgo circumferretur dicterium: *Africani lex eſt, ergo difficilis*.

(*a*) *Lib.* 20. *c.* 10.

(*b*) *In princip. comment. ad African.*

(**) Imo Antoninum Pium Divum appellat in *L. penult. D. de pollicitationibus*, adeoque Divorum ſaltem fratrum tempora attigit. Exſtat de eo Reinoldi oratio, in qua Enchiridion ejus a ſuſpicione νοθεύσεως vindicat. Eidem libello ἀντιςολογίας labem abſterſit Cornelius van Bynkershoek *in Prætermiſſis ad L.* 2. *D. de O. J.* Ut autem cum Antonio Auguſtino Pomponios geminos fuiſſe, credamus, quia Ulpianus *in L.* 32 *D. de legatis I.* ait: *Quod ita verum eſſe, tam Sextus quam Pomponius negant*, neceſſitas nulla eſt. Sexti enim voce Sextus Cæcilius Africanus deſignari videtur.

(***) Imo Severo & Antonino Caracalla. Conf. Cl. Noodkerk *de lege Petronia p.* 128.

(*c*) *L. ſi aug.* 57. *ff. de leg.* 2.

(*d*) *L. antepenult. ff. ad l. Jul. de vi priv. L. divi* 17. *ff. de jur. patr.*

(*e*) *L.* 1. *ff de Senator.*

(*f*) *DD. in l.* 1. *de Senat.* Bald. *in l.* 1. *rub.* 3. *C. de Sacroſ. Eccleſ.*

cer Scriptor: quamvis Cujacium (*a*) auctorem habeam, qui propter multa juriſprudentiæ ſemina in Sacri ſcriptoris libris collucentia, eundem eſſe cenſet; nihil ego tamen certi affirmare auſim; diſſentiente præſertim, non levibus ex cauſſis, (*) Hugone Grotio. (*b*) De hoc latius agit Menagius in *amœnitatibus juris civilis*.

CAPUT XCV.

De Papyrio Juſto, & aliis.

AD eandem ætatem refertur Papyrius Juſtus, & Meſſius Ruſticus, & Calliſtratus, & Tryphoninus, qui e Juliani ſchola profectus creditur, quique ſub Caracalla Syriæ præfuit; & Arius Menander, qui tot Severi Principis erat negotiis implicatus, ut excuſationem a tutela meruerit. (*c*)

CAPUT XCVI.

De Fabio Sabino.

FAbius Sabinus, ad quem ex aliquorum opinione ab Ulpiano, Paullo, Pomponio ſcripti ſunt libri, qui ad Sabinum nuncupantur, ab Æliogabalo capite damnatus, vitam ſervavit per Centurionem: qui cum ſurdus eſſet, & aliter mandata excepiſſet, eum urbe pellendum cenſuit.

CAPUT XCVII.

De Fabio Sabino F.

HUjus filius Fabius Sabinus J. C. quem Alexander in conſilium adhibuit; ea conſtantia, & vitæ integritate fuit, ut ætatis ſuæ Cato diceretur: (*d*) eo fortaſſe admirabilior, quod priſcam illius virtutem in corruptiſſima ætate retinuit. Sed his jam percurſis, ad celebriores ejuſdem temporis Juriſconſultos, a nobis e turba, honoris gratia, ſevocatos veniamus. (**)

CAPUT XCVIII.

De Cerbidio Scævola.

EOs ætate præceſſit (*e*) Cerbidius Scævola; cui laudem ſummam non propria tantum, ſed & diſcipulorum dignitas peperit: quorum in numero fuiſſe traditur Severus, poſtea Imperator, & Papinianus, & Paullus, a quo ideo *Scævola noſter* appellatur: (*f*) ac propter magnam in jure civili auctoritatem legum. Coryphæus a Modeſtino dicitur, & ab Arcadio, atque Honorio, prudentiſſimus. (*g*) Ejus conſilio in legibus, decretiſque condendis M. Antoninus philoſophus plurimum juvabatur. Nihil hujus reſponſis gravius; nihil priſcæ ſanctitati ſimilius, (***) nihil denique propius ad cauſæ veritatem: cum ex ipſius facti receſſibus, quo ingenio penetrabat, reſponſorum ſuorum vim & rationem extulerit; unde ſolemne illud apud Scevolam, *ſecundum ea, quæ proponerentur*. Peritis enim, illuceſcente facto, jus confeſtim occurrit. Huic tribuitur proverbium illud, *jura vigilantibus ſcripta ſunt*. Ejus ſchola Senatum quodammodo juriſconſultorum aperuit, fuditque clariores juriſprudentiæ proceres. (*h*) Atque inter ceteros Paullum, Triphoninum, & qui antiquitatem univerſam doctrina

---

(*a*) *Obſ 7. c. 2.*

(*) Præcipua petitur ſtili diverſitate. Juriſconſultus enim dicendi genere Rhodio utitur, cum tumida & phalerata ſit oratio Doctoris Eccleſiæ. Exemplum ſtili ſimplicis, quo Tertullianus, Juriſconſultus, uſus eſt, præbeat *L.33. D de teſtam. milit.*

(*b*) *In epiſt. ad Tit. c. 3.*

(*c*) *L. verum 2 §. ex facto ff. de minor.*

(*d*) Lamprid. *in Alex.*

(*) Sabinum, qui centurionis errore ſervatus eſt, ut eum, ad quem Ulpianus libros ſcripſit, eoſdem eſſe, ipſe Lampridius teſtatur *in Heliogabalo c. 16.* Sed fallitur Lampridius, uti obſervat Vvilhelmus Grotius *in vitis JCtorum II. XI. 9.* De Fabii Sabini juriſprudentia non conſtat, niſi quod in conſilio Alexandri Severi fuiſſe dicitur, Lampridius *in Alex. c. 68.*

(*e*) *De Scævola vide* Fabrot. *in Cujac. parat. ff. expilat. heredit.*

(*f*) *Vid* Cujac. *in recitat. ſolemn. in reſponſ. Cerbid. Scævol.*

(*g*) *L. ſcire oportet §. aliud ff. de excuſat. tutor. L. 3. cod. Theod. de teſtam.*

(***) Partium tamen ſtudio eum abripi *in L. 14. de Tranſact.* cenſet Ger. Noodt *Probabil. II. 2 & de Pactis & de Tranſact. c. 22.* ſed jam hujus criminis Scævolam abſolvere ſategit Schultingius *in enarratione Pandectarum ad tit. de Tranſactionibus § 17.* Variationes ejuſdem Scævolæ vide apud Cujacium *Obſ. IV. 1.* Merillium *Obſ. I. 9* & eundem Gerardum Noodt *Obſ II. 18.* Servilius quoque JCtus *in L. 10. D. de jure Patr.* Cornelio van Bynkershoek *Obſ. L. V. c 23.* mutandus videtur in Cervidium, quo Scævola ſignificetur. (*h*) Cujac. *ad Papinian. in princ.*

ctrina, & gloria ſuperavit; poſteritatem vero ejuſdem ſpe gradus exuit, Papinianum; cujus vix unquam nomen a Principibus abſque laude profertur, quemque juriſconſulti ejus æquales Ulpianus, & Paullus, quamvis habuerint ſtudiorum ſocium, tamen verebantur ut Magiſtrum. Nec enim prorſus erravit Lampridius, qui eos Papiniani diſcipulos facit: nam ſi non ætate, voluntate tamen fuerunt, & cultu.

CAPUT XCIX.

De Papiniano.

PApiniani clarior fuit vita, quam felicior: exitum enim habuit qualem ſub Tyranno fortiſſimi quique nanciſcuntur. (*a*) Hoſtilii Papiniani, atque Eugeniæ Gracilis filius fuit. Ætate, ac gloria procedens munus ſubiit procuratoris Fiſci. Præfecto prætorio abſedit. Septimio Severo, non ſolum affinitate per ſecundam uxorem, ſed ſocietate quoque ſtudiorum, ac vitæ gratus adeo fuit, ut ab illo ſtatim poſt ſuſceptum imperium Prætorio præfectus fuerit: qui ſummus erat, ſecundum Principem gradus: ab eodemque moriente curam filiorum illius acceperit. Quam ei fidem Papinianus capite ſuo perſolvit. Etenim, diſſidentibus inter ſe mutuis odiis, Geta, & Caracalla; ille nullam curam prætermiſit, quo animos eorum componeret. Qua caritate offenſus Caracalla: quia hoſtis loco habebatur ab eo, quicunque fratri non eſſet infeſtus; Papinianum, vel Getæ necem prohibentem; vel parricidium excuſare detrectantem; vel nolentem Imperatori orationem componere ad facinus apud populum diluendum, ſuis militibus occidendum tradidit. Feruntur autem hæ voces ſummæ conſtantiæ indices a morituro Papiniano editæ, nam cum ab Imperatore rogaretur; *non tam facile*, inquit, *parricidium excuſari poſſe, quam fieri*. Atque inſtante Imperatore, ut populo perſua-

deret, Getam propter ſua ſcelera merito interemptum, reſpondit: *Aliud eſt parricidium, accuſare innocentem occiſum:* Atque ſupplicio proximus vates etiam fuit poſterioris facinoris a Macrino ſuſcepti: qui cum præfectus Prætorio eſſet, Antoninum Papiniani occiſorem imperio ſpoliavit, & vita. Stultiſſimum enim fore Papinianus dixerat eum, qui ſibi eſſet ſucceſſurus, ſi proculcatam in ſe præfecturam relinqueret inultam. Cum autem audiſſet Caracalla, Papinianum bipenni fuiſſe obtruncatum, carnificem increpuit, quod ſuum juſſum gladio non fuiſſet executus. Tradit Soccinus (*) urnam argenteam ætate ſua Romæ repertam a ruſtico cum hac inſcriptione: *Æmilii Papiniani J.C. & Præfecti Prætorio requieſcunt hic oſſa, cui infelix Pater, & Mater ſacrum fecerunt mortuo anno ſuæ ætatis triceſimo ſexto.* Erat & alia inſcriptio: *Æmilio Papiniano Præfecto Præt. J.C. qui vixit annos triginta ſex, M. quatuor, D. decem, Papinianus Hoſtilius, Eugenia Gracilis turbato ordine in ſenio heu parentes fecerunt filio opt.* Lepidum vero eſt, quod latro comprehenſus reſpondiſſe fertur Papiniano eum interroganti, cur latrocinium feciſſet? nam ad hæc latro retulit: *& tu cur Præfectus es?* (*b*) Tanta vero illius in jure civili fuit auctoritas, ut nunquam ab Imperatoribus, niſi honorificentiſſime appelletur: inque variantibus J. C. ſententiis, ea præfertur, a qua ſteterat Papinianus: cum quo ſemper ipſa veritas habitare cenſebatur. Et cum alii Papiniani auctoritate nitantur, ipſe ad nullius unquam auctoritatem excurrit: ut quot reſponſa, totidem reddidiſſe oracula videatur. Hinc illa de ſummo J. C. crebra, & plena honoris elogia: nimirum, *Aſilum juris, & legalis doctrinæ Theſaurus*. (*c*) Hinc tertio anno auditores juris ſeſe libris Papiniani tradebant, & Papinianiſtæ dicebantur;

(*a*) Spartian. *in Caracall.* Dion. *libr.* 77. & 78.

(*) Imo utramque hanc inſcriptionem falſi arguit Everardus Otto *in Papiniani vita*, cujus ubertate & eruditione factum eſt, ut de Papiniano hodie parum dici poſſit, quod non ille dixerit prius. Abſtinemus a reliquis, id dixiſſe ſatis habentes, non uſquequaque verum eſſe, quod dicit Gravina, Papinianum ad nullius unquam auctoritatem excurriſſe. Labeonem enim & Pegaſum laudat *in L.* 95. §. 7. *D. de ſolutionibus*. Nervam ſequitur *in L.* 47 *D. de A. P.* Neratio Priſco adſtipulatur *in L.* 19. *D de dolo malo* & *L.* 33. *D. de uſufr.* Imprimis vero Juliani auctoritate ſæpiſſime utitur, ut *in L.* 62 *D. de Rei vind. L.* 50. *D. de Peculio*, *L.* 76. *D. de hered inſtit. L.* 43 *D. de bonis libertorum*, *L.* 26. *D. Si quis omiſſa cauſſa*, *L.* 47. *D. de Fidejuſſoribus*.

(*b*) Dion. *lib.* 76.

(*c*) Cujac. *in Papin. in princ.*

tur; eoque anno ineunte Papiniano feſtum diem agebant. Hinc Hieronymus aliud inquit Paullus noſter; aliud Papinianus præcipit: Eundemque locum Papiniano tribuit in humano jure, quem habet Paullus in Divino. Maximum ſane juriſprudentiæ incrementum, & vir priſcis Reipublicæ temporibus dignus, qui Romanam juſtitiam ſcriptis docuit, & ſui ipſius capitis pernicie. Quod ingenium ſuis omnibus in reſponſis totoque genere orationis elucet. Ineſt enim in eo præter elegantiam, & candorem latinitatis, omnibus Juriſconſultis familiarem, gravitas talis, ut non tam interpretem, quam latorem legum agere videatur. Catonianam nos conſtantiam Principis juriſconſultorum, in ſcenam ad popularem admirationem adduximus, Vernacularum Tragœdiarum (*) quarta, quæ inſcribitur *Papinianus*.

CAPUT C.

De Domitio Ulpiano.

HUnc ſequitur Domitius Ulpianus Syrus, qui prætoribus primo: deinde ipſi Papiniano præfecto prætorio adſedit. (*a*) Verum per Heliogabalum ob inviſam propudioſæ libidini probitatem a publicis muneribus jam ejectus, poſtea redditus Reipublicæ fuit, & Magiſter ſcrinii aſſumtus ab Alexandro Severo: cujus imperium regebatur, Ulpiani conſilio, quem repugnante primum, deinde laudante Mammæa matre pro tutore adhibuit, (*b*) eumque dilexit præ ceteris Juriſconſultis, quos advocare in conſilium conſueverat, quoſque veluti Pythiam conſulebat, antequam grave aliquid aggrederetur. (*c*) Horum ſapientiæ tribuenda eſt moderatio illa Severi ſuper fiſci negotiis, conditarumque ab eo conſtitutionum lenitas, atque æquitas. Cum neminem ad ſe ſolum Alexander admitteret; tum ne cui nimiam apud populum potentiam pareret favore ſuo; tum ne invidiam ſereret inter amicos; unum tamen excepit Ulpianum, quem, ſemotis arbitris, ad ſe introduci permiſit. Nam præter prudentiam, erudito ejus colloquio maxime capiebatur. Præfectus prætorio creatus ab eodem Principe Ulpianus adeo adverſas habuit militum voluntates, ut ab iis etiam ad necem peteretur: a qua illum ſæpe Imperator, & aliquando, objecta etiam ſumma purpura, eripuit. Quamvis vero tanta fuerit hominis doctrina, neſcias tamen, plus ne profuerit humano juri, quam obſtiterit Divino. Siquidem auctoritatem omnem, & gratiam ſuam apud Principem direxit adverſus Chriſtianos: a quibus benevolum Imperatoris animum, ſeminibus etiam noſtræ religionis, imitatione Mammææ matris, imbutum, detorſit: mitiſſimumque Principem, collectis omnibus Imperatorum conſtitutionibus in Chriſtianos conditis, in eos, exemplo ſuperiorum Principum, incitabat. Scribendi genere uſus eſt leni, temperato, & facili, ut nunquam tamen gravitas in eo deſideretur. Mira eſt ejus proprietas verborum: quorum adeo erat religioſus, curioſuſque inveſtigator; ut Theodorus Cynulcus apud Athenæum ſuperſtitionem hominis, & inutilem ſubtilitatem faſtidierit. Unde ſpinarum collector appellabatur. Moleſtiam enim familiaribus objiciebat crebris quæſtiunculis de ſingulis vocabulis rogitando, atque contendendo, nullique cedendo. Et cum inter epulas de cujuſque cibi appellatione percunctaretur, extaret ne alicubi verbum, an non extaret, κειτούκειτος fuit appellatus: quamvis Caſauboni ſententia hic alius ſit ab Ulpiano Juriſconſulto. (*d*) Vicit tandem auctoritatem hominis, & gratiam Principis militare odium, quo demum Ulpianus interiit. (*)

CA-

(*) Hæ numero quinque junctim *Neapoli excuſæ fuerunt* 1712. & 1717. *in* 8. Inſcribuntur vero prima Palamedes, ſecunda Andromeda, tertia Appius Claudius, quarta Papinianus, & quinta Servius Tullius. Quæ deinceps ab auctore in Latinum converſæ ſermonem cuſtodiuntur apud heredem ejus, Petrum Metaſtaſium.

(*a*) *L.* 1. *ff. de cenſib.* Lamprid. *in Sever. cap.* 26.

(*b*) Lamprid. *in Alex.*

(*c*) Lamprid. *in Alex. Sever.*

(*d*) *Animadv. in Ath. cap.* 7.

(*) Quæ de Ulpiano circumferuntur, accurato judicio caſtigavit Ant. Schultingius *in juriſprudentia Ante-Juſtinianea*. Reſcripta principum contra Chriſtianos colligentem excuſat van Bynkershoek *de religione peregrina par.* 240. Illum vero *κειτούκειτος* Athenæi, a Iuriſconſulto diverſum eſſe, etiam Celeb. Fabricius annotavit *Biblioth. Græcæ IV.* 20. 6. Jacobi Lectii orationem *de vita & ſcriptis Ulpiani*, exhibet *Tomus I. Theſauri* Ottoniani. Eminent inter ſcripta Ulpiani libri ejus ad Edictum laude candoris & perſpicuæ gravitatis.

CAPUT CI.

De Julio Paullo.

CUm Ulpiano conjungimus Julium Paullum Patavinum. (*a*) Is cum ſeſe cauſis defendendis exercuiſſet, & cum eodem Ulpiano Papiniani fuiſſet aſſeſſor, ſcrinii memoriæ magiſter creatus fuit, & poſtremo præfectus prætorio: (*b*) ita ut Ulpianum diſciplina, ætate, honoribus, & Principis gratia æquaverit; ſtyli tamen gravitate ſuperarit, & numero librorum, quo vicit ceteros: cum nullam non juris particulam attigerit. Hoc etiam Ulpiano diſſimilis, quod Ulpianus in juris definitionibus remiſſior eſt, & pronior ad æquitatem; Paullus vero ſeverior & religioſior juris. (*)

CAPUT CII.

De Herennio Modeſtino.

HErennius Modeſtinus Ulpianum habuit magiſtrum, a quo ſtudioſus ſuus appellatus. Eundemque Ulpianum ſæpe conſuluit, etiam abſens, cum Dalmatiam pro Conſule (**) adminiſtraret. (*c*) Græcarum fuit ac latinarum literarum cum primis doctus, pollenſque in utraque ſcribendi facultate, librumque de excuſationibus græce conſcripſit. Vixit ad Gordiani tempora, a quo non contemnendæ auctoritatis J. C. appellatur. Maximinus vero junior eum ſibi juris peritum, & magiſtrum adhibuit, ut refert Capitolinus. (*d*)

CAPUT CIII.

De aliis generatim.

ATque hunc poſtremam juriſprudentiæ vocem appellare licebit: quo ſublato hujus doctrinæ oracula conticuere, ac ſuperititibus rivis, juris exaruere fontes. Hermogenianus enim, qui ſub Conſtantino claruiſſet fertur, de quo Menagius quærit *in amœnitatibus juris civilis*, (*e*) aliique obſcurioris nominis, nihil prodidere novi: ſed vetera tantum retractarunt, aut explicarunt, remiſſoque priſco illo, & graviſſimo inſtituto reſpondendi, tantum docendo juri civili ſcholas aperuerunt. Fuerunt ſane plurimi, aut Modeſtini, aut Ulpiani æquales, iidemque Papiniani diſcipuli; ſed minus celebres: quorum cognitio repeti poteſt ex eorum libris, qui peculiares tractationes de Juriſconſultorum hiſtoria conſcripſerunt. Non etenim, omiſſis iis, quæ tantum curioſitatem explere poſſint, ea ſuggerenda duximus, quæ initia juris illuſtrare, atque utilitatem, opemque præbere poſſint laborantibus. Sane interruptam nunc narrationem opportune repetemus, & Juriſconſultorum hiſtoriam perſequemur poſtquam expedierimus Juſtinianeam juris civilis collectionem: ad quam ut accedamus, aperienda ſunt fundamenta ejus poteſtatis, qua uſi Principes, juſſa ſua partem fecerunt juris civilis. Quæ ut a ſuis naturalibus initiis deducamus, plura evolvenda ſunt de Principum Imperio, ejuſque vires expendendæ, progreſſioque veſtiganda: ut noſſe poſſimus, quibus ex

---

(*a*) *L. quæſt. §. cum vir. ff. de legat.3. L. lecta ff. de reb. cred.*

(*b*) Æl. Spart. *in Nigro*.

(*) Ex libris Pauli bina circiter millia fragmentorum, ſeu ſi mavis, bina circiter millia legum in Pandectis inveniuntur. Placet is ſibi in ſtudio brevitatis, unde ſæpe nimis ſubtilis eſt & obſcurus. Notum dictum Raph. Fulgoſii, *Iſte maledictus Paullus ſemper ita obſcure loquitur, ut vix poſſit intelligi, & ſi haberem eum in manibus, eum per capillos interrogarem*. Idem Duareno *ad L. 131. D. de V.O.* propter ſcribendi genus obſcurum, implicatum ac tortuoſum Heraclitus quidam eſſe videbatur, qui a veteribus σκυτεινός appellatus eſt. Bynkershoek *ad L. Lecta c. 1.* De patria ejus diſputant Patavium, Tyrus, Græcia & Roma. Conf. Bertrandus *in vita Paulli* & Pignorius *Symbol. Epiſtolic. L. I. epiſt.* 41. Juliam Corneliam Paullam, quam γυναῖκα εὐγενεστάτην, feminam illuſtriſſimam vocat Herodianus *Hiſt. V. 6.* & cujus numos expoſuit Vaillant *de numiſm. Imp. p. 137. & 269.* noſtri filiam putat Celeb. Heineccius *in Hiſtoria juris p. 280.* Fuit autem Paulla uxor Elagabali Imperatoris. Vitam ceterum Paulli quoque compluribus erroribus liberavit Ant. Schultingius *in Juriſprudentia Ante-Juſtinianea*.

(**) Quod ex vulgata colligunt Pandectarum editione, in qua *in L. 52. §. 20. D. de furtis*, ſic legitur: *Quod & Herennio Modeſtino, Proconſuli, me de Dalmatia conſulenti, reſcripſi*, cum Florentinus Codex vice Proconſuli exhibeat ſtudioſo meo. De Dalmatia autem conſulere dicitur, pro e Dalmatia.

(*b*) *L. 51. §. ſi quis, ff. de furt.*

(*d*) *In Maximin. junior.*

(*e*) *Cap. 11.*

initiis in libera Civitate orta fuerit ea poteſtas & quouſque pervenerit. Quoniam vero nihil certi explorative comprehendere poſſumus, niſi quod hauriamus de fonte naturæ, ideo tantiſper a matre veritatis philoſophia facem illam arripiam; qua per tenebricoſum iter & opinionibus obſeſſum libere percurram ad ea primordia, unde veritas protrahatur in lucem. Qui enim adhuc ſcriptis ſuis imperii fundamenta jecerunt e Juriſconſultis recentioribus, non tam abſtruſas naturæ notiones, quam auctoritates, & opiniones pro certis firmiſque principiis tradiderunt: & quæ conſequentia eſſe debuiſſent, pro antecedentibus acceperunt: ut non aliam firmitatem ea, quæ proponunt, habeant, niſi ſtudioſorum fidem atque conſenſum; ne dicam inquirendi negligentiam.

CAPUT CIV.

De Romano Imperatore.

HUmanæ naturæ vitium, dum innaſcitur anima corpori, e parentum culpa ſuſceptum, ad omnem effunditur poſteritatem. Eodem vitio elata cupiditas noſtra omnes corripit facultates, e quarum regimine pellit excluditque rationem: qua depreſſa cupiditas impotenter dominatur, ſuumque jus viribus metitur: ut eo uſque imperium extendat, quo ad vires cujuſque perveniunt. Cum enim cupiditate, non ratione decernimus, tantum exultant jura corporis, quæ illi dominium rerum addicunt, qui vim ad capiundum, & retinendum idoneam habet a natura tributam. Unde, ſecluſa ratione, quæ rerum inæqualitatem inter homines pro imparibus meritis ad communem utilitatem inducit, exurgit appetitio naturæ, quæ conſtituit juris æqualitatem, eamque dirimit, atque diſtinguit potentia ſingulorum: ut cum omnia pateant omnibus, ea tamen cujuſque ſint propria, quæ ſuæ cuique vires attraxerunt. At quoniam æqualitas, dum omnes omnia ſibi arripiunt, bellum excitat, & mutuas cædes: hinc metus inteſtinæ diſcordiæ, atque pericula externæ potentiæ, revocarunt velut ab exilio rationem; quæ veram aperuit utilitatem, docuitque homines magis ad ſecuritatem, quam ad magnitudinem virium expendere jura ſua. Quamobrem proprias cupiditates, & vires communi voluntati, & publicæ potentiæ ad univerſorum tranquillitatem intentæ ſummiſerunt, fœderaque percuſſerunt, injeruntque pacta, quorum in fidem, atque tutelam, inſtituta ſocietate vitæ, ſe ſuaque omnia tradiderunt, eique ſocietati regendæ præfecerunt Imperium, ſive vim ſummam undique contractam, animis omnium atque corporibus dominantem. Itaque ſervitute ſecuritatem emerunt, & parere legibus duriter, quam propriis cupiditatibus obſequi cum periculo, maluerunt. Duabus igitur facultatibus hominum conditio regitur, naturali ſcilicet, & civili. Prior ſtatum corruptum (*) hominum, liberum, & ſolitarium comitatur. Poſterior vero eorundem ſocietatem, vitæque communionem conſequitur, quam Civitatem appellamus. Etenim facultatibus naturalibus facultati civili ſubjectis, Civitas coaleſcit. Cum vero iſtæ diſſiliunt, ſeque homo refert ad naturalis potentiæ ſtatum, diſcordia erumpit, civitaſque diſſolvitur. Quia ſublato ſtatu inæqualitatis rerum, atque pacis: homines redeunt ad juris æqualitatem, cujus obtinendæ cauſa bellum inter eos exoritur. Civilis autem facultas, quæ naſcitur a multitudine, minime tamen poteſt ſeorſum a perſona publica reſidere, neque in ſingulos diſſipari: hac enim ratione jus quiſque repeteret ſuum: ſed in perſonam aliquam transfundenda eſt, quæ multitudinem ipſam referat, qualis eſt cœtus plurium, vel paucorum, vel communis ab uno adminiſtrata voluntas, ex qua exiſtit Princeps, in quem pro cujuſque civitatis legibus, vel poteſtas

(*) Ferri poteſt ſuperior Philoſophia Auctoris noſtri, etſi eam a perditæ famæ Philoſopho, Thoma Hobbeſio, mutuatus videatur, eademque valde diſpliceat Auctori *conſiderationum ad tres libros de origine juris*. Conſiderat enim mutuam vim tanquam rem facti, id magis intuens quod fit, quam quod fieri debeat. Nec tamen ſola ſecuritas omnium civitatum finis eſt. Quaſdam etiam *αὐτάρκεια* ſeu ſtudium ſufficientiæ inſtituit, quod docet naturalis indigentia noſtra. Statum autem naturalem minus apte dein corruptum vocat. Affluit is deliciis ſuis perinde ut civilis, quanquam ut nihil eſt ex omni parte beatum, ſuis quoque premitur incommodis. Et gentes quidem etiam in ſtatu naturali felices eſſe, experientia docet.

ſtas univerſa multitudinis, vel portio transfertur illius. An autem poteſtas omnis popularis, an tantum portio tranſierit in Romanum Imperatorem, e veteribus monumentis explorabimus. Nam quæ poteſtas aliunde acceſſit, quam ex populi voluntate, non e civili facultate, ſocietatiſque jure manavit; ſed a facultate naturali, & militari vi a Principe explicata: per quam vim exolvebat ſeſe jure illo; cui tuendo fuerat aſſumtus, quoque alios in civili ſtatu continebat. Quamvis autem Princeps injuſte fines civilis facultatis exceſſerit, fidemque poſtpoſuerit publici fœderis, privataque uteretur naturæ facultate, quam in commune depoſuiſſe oportebat; juſtum tamen erat (*) cives obtemperare Principi: cum alia ratio tranquillitatis publicæ nulla pateret. Nam ſi Principis vim majori vi coercere voluiſſent, hortarique ſingulos ad repetendam e Principis manu ſuam cujuſque facultatem; res rediiſſet ad corruptum naturæ ſtatum, omnium peſſimum: nempe ad internecionem, atque diſcordiam, quo revolvimur, quoties obſiſtimus facultati publice traditæ: cui diſſolvendæ, ſine rerum perturbatione, minime ſufficimus. Sed jam ipſius Imperii Romani ortum, atque ſtatum contemplemur, & explicemus. Libertatem inditam ferociæ animorum, quam, pulſis Regibus, repetierant Romani, non negligentia, neque voluntate; ſed nimio potius ejus retinendæ, ac dilatandæ ſtudio amiſerunt. Etenim plebeji metuentes potentiam patriciorum, quos inſidiari publicæ libertati ſuſpicabantur, variis contentionibus, majorum omnium magiſtratuum communionem impetrarunt. Unde muneribus, & honoribus communicatis, Patres, quamvis conſilio, & auctoritate anteirent: numero tamen, & viribus vincebantur: attritaque potentia Senatus, victoque conſilio meliorum, publica res populari temeritate agitabatur. Multitudo vero cœca, & præceps majora ſemper impetrando, adeo inſoleſcebat, ut cum plus in dies libidini ſuæ permitteret, ad infinitam tenderet libertatem. Quamobrem, diſſoluta priſca illa temperie civitatis, majorum inſtituta ſenſim dilabebantur, & plebs inconſulta in poteſtatem decidit callidiorum, & potentiorum, qui ejus cupiditati aſtu, audaciaque ſua velificabantur. Et quoniam ſtudia plebis pro varia utilitate, atque ingeniorum diverſitate dividebantur; multitudo diſceſſit in factiones: quarum ſingulæ ſuos ſibi Duces, & Principes conſtituentes, in certamen venerunt; & victrix factio ſemetipſam, cum partibus reliquis profligatis, atque devictis, in poteſtatem deduxit illius, cujus conſilio, atque Imperio vicerat: qui deinceps plebem in fraudem jam inductam poſtea militari metu continuit. Itaque plebs contrariæ factionis opprimendæ ſtudio ab eo fuit oppreſſa, per quem alios opprimere conabatur. Quia vero militiam Romanam Romani Spiritus permeabant, ac ſimul cum Romano nomine adhuc opinio veteris Reipublicæ vivebat in animis: neque militia, neque populus parere poterat uni, niſi falſa libertatis opinione duceretur. Unde manſit ſub Principe mendax imago libertatis in exteriori Senatus majeſtate, ac priſcis ſplendidiſque magiſtratuum nominibus impreſſa. Trifariam autem res Romana ſub Imperatore diſpertiebatur: in Senatum, militiam, & plebem. His præerat Princeps, qui tum ſecurus erat, & firmior, cum auctoritatem Senatus, militum vim, & plebis poteſtatem æquabiliter dirimeret, atque libraret. Porro quia Romani abominabantur extraordinaria imperia, juſtaque rerum poteſtas magiſtratibus continebatur; Princeps, ut offenſionem ferocis

populi

(*) Imo pactorum fides, cui & in quam ſe ſuaque omnia tradere homines ſolere dixerat, parum profuit Romanis, ſi Principi etiam fines imperii excedenti obtemperare, cives oportebat. Repugnat id nativæ indoli pactorum, quia alteri reſilire a fide data licet, ſi eandem ab altero non ſervari intelligat. Armis vero naturalique vi renunciare princeps intelligitur, quam primum cum populo paciſcitur. Utrum autem ratio tranquillitatis patiatur principi reſiſti, non juris ſed utilitatis quæſtio eſt, etſi ſæpe contigerit, ut publicæ quietis intuitu cives a jure ſuo receſſerint. Itaque dicendum, populo quidem Romano integrum fuiſſe, principem leges conventionis migrantem in ordinem cogere, ſed remiſiſſe eum de jure ſuo videri, poſtquam ex ſilentio ejus derelictio colligi potuit, tacitoque populi conſenſu vis probata convaleſcere, & juris præſidiis muniri cœpit. Idem conveniens eſt iis, quæ paulo poſt ab auctore dicuntur. Agnoſcit enim plebem Romanam aſtu ab imperatoribus deluſam, in poteſtatem eorum conceſſiſſe. Ut enim expreſſo conſenſu purgari vitium per legem regiam potuit, ſic idem contingere potuiſſe videtur conſenſu tacito.

populi declinaret, & legitima imperia videretur exercere, præcipiebat ſibi magiſtratus majores: quo auſpicato agere, & more majorum, juſſaque ſua populo, auctoritate legitima, comprobaret: Unde imperia Principum, non certæ perſonæ juſſa; ſed plurium magiſtratuum auctoritates reputabantur.

CAPTU CV.

De Variis Muneribus Imperatoris.

ERat itaque Romanus Imperator plurium, atque ſummorum complexio magiſtratuum, cumuluſque variarum poteſtatum in militiæ Principem, in cujus unius perſona veteris Reipublicæ vis, atque majeſtas per cumulatas magiſtratuum poteſtates exprimebatur. Etenim, per ſpeciem conſtituendæ Reipublicæ bellis quaſſatæ, ac diſſolutæ civilibus, Triumviri, Octavius, Antonius, Lepidus, potiti ſunt rerum: atque initio Triumviratum ad quinquennium ſuſceperunt, nullo invidioſo nomine novæ dignitatis aſſumto. Deinde in aliud quinquennium imperium ſibi prorogarunt. Tandem, oppreſſo Lepido, Antonioque devicto, ſumma Reipublicæ ad Octavium devenit. Is autem, ut invidiæ pericula vitaret, ſibi ad decennium ſuſcipiebat imperium, denis annis tota vita prorogatum: ne aut abſtuliſſe libertatem populo videretur, aut eidem ſpem unquam adimeret recipiendæ priſtinæ poteſtatis; quam non abjeciſſe, ſed ad tempus depoſuiſſe in unius manu ſibi videbatur. Et quamvis Dictatorem egiſſet Octavius; nunquam tamen formidabile jam Dictatoris nomen admiſit: ut appellatione ſublata, odium removeret, contentus Imperatoris nomine longe mitiori; quo re bene geſta Duces a militibus non ſolum in libera Republica; ſed etiam ſub Principibus, ob honorificentiam appellabantur: unde ad victoriarum numerum legimus ſemel, bis, ter, quater, quinquies Imperatores appellatos. Quo effecit, ut militaris potius honoris, ac felicitatis nomen, quam poteſtatis præferre videretur. Præterea, ut Octavius, jam nationum omnium, ſubacta patria, victor ſecerneretur a ceteris mortalibus; quia Romuli nomen reſpuerat, ne regiæ memoriæ ſubiret invidiam, Auguſtus appellari maluit, conſecrato jam religione vocabulo, rebuſque ſacris, ac divinis uſitato: ut ſe Deorum quodammodo nomine muniret. Cæſaris autem nomine ſuſcepto, hereditatem, ac ſucceſſionem prætulit illius: quod poſtea nomen ad alios una cum Imperio tranſivit. Tribus igitur iſtis appellationibus Imperatoris nempe, Auguſti, & Cæſaris, rei militaris arbitrium, ſplendor dignitatis, & ſucceſſio ſignificabatur.

CAPUT CVI.

De Pontificatu Maximo Imperatoris.

SEquuntur aliæ appellationes ea jura continentes, quibus retenta ſpecie veteris Reipublicæ, populi ac Senatus poteſtatem, & Sacrorum arbitrium Princeps ad ſe trahebat. Igitur cum ſuperſtitionis vim, atque potentiam in ſubigendis animis intelligeret; ſuſcepto Pontificatu Maximo, poteſtatem arripuit Sacrorum: ut omnis a Principe religio proficiſceretur, ejuſdemque Imperium a Diis arceſſeretur. Ideo & in collegio Augurum eſſe voluit: quippe norat, quantopere aruſpicum reſponſa multitudinis animos permoverent, Extat Veſpaſiani nummus hac inſcriptione:

IMP. CÆS. VESP. AUG. P.M. AUGUR TRIB. POT.

CAPUT CVII.

De Tribunitia Poteſtate.

PRæter poteſtatem Divinam, ſepſit etiam ſe Princeps auctoritate plebis, adſcita ſibi Poteſtate Tribunitia; non vero Tribuni munere, quo fungi non poterat, niſi plebejus: Princeps autem ſemper inter patricios cenſebatur: ideo relicta perſona Tribunorum, quæ cohærere patricio non poterat, retinuit poteſtatem: per quam non modo intercedendi cum ceteris Tribunis jus obtinuit, ſed & ſe præſtitit Sacroſanctum. Ut, quiſquis eum attigiſſet, publicam violaret majeſtatem: ideoque indicta cauſa poſſet occidi: quo facto ignaræ plebis captavit gratiam: quaſi ſuſcepto munere plebejo, ſuam Princeps plebi dignitatem impertiiſſet. Eam poteſtatem Auguſtus perpetuam accepit, adſcito ad quinquennium ſemel, atque iterum ſibi col-

collega. (*a*) Cum Imperatores alii temporariam deinceps habuerint, poſt exitum renovandam.

CAPUT CVIII.

De Cenſura Imperatoris.

INter magiſtratus Romanos maxime præcellebat cenſura: quippe quæ moribus immineret, atque in facta civium, & vitam animadverteret. (*b*) Hanc Julius Cæſar ſibi delatam, præfecturam morum appellare maluit, ſive ut vetuſtum nominis odium effugeret, ſive quia Cenſoris nomen Pompejus detrectaverat. Eandem morum præfecturam ſibi adjunxit Auguſtus: ut ſicuti Tribunatum plebis gerebat, nec Tribunus plebis dicebatur; ita ſublata formidine cenſorii nominis, cenſuram exerceret. Quamobrem ſexto Conſulatu præfecturam morum accepit, (*c*) egitque cenſum ter, ſine honore cenſuræ. (*d*) Antiquum Cenſoris munus non eſt veritus palam aſſumere (*e*) Claudius, & Domitianus, qui Cenſor appellatur in Faſtis Capitolinis. (*f*)

CAPUT CIX.

De Conſulatibus Imperatoris. (*)

EXtollebant vero maxime potentiam ſuam Imperatores frequentia Conſulatuum, quos vel cum aliquo ex familia Cæſarum, vel cum præclaræ nobilitatis, aut ſummæ auctoritatis viro gerebant. Conſulatus enim etiam, devicta Republica, quamvis fractis ejus magiſtratus viribus, vertex dignitatum fuit, & honorum faſtigium. Unde Principes, qui gloriæ avidiores erant, honoremque tantum ſubjectis ſuis invidebant, conſulatum gerebant ſoli, aliquando etiam perpetuum: uti de Vitellio vetus inſcriptio teſtatur: (*g*)

A. VITELLIUS L. F. IMPERATOR
COS. PERP.

CAPUT CX.

De Proconſulari Imperio.

PRoconſulare vero Imperium *, quod frenum erat provinciarum, ſemel arreptum, nunquam dimiſerunt Imperatores. Quanquam enim in provincias Proconſules mittebantur, & Proprætores, & Præſides; Princeps tamen Proconſulare imperium obtinebat in provincias univerſas, quod illi adminiſtrabant in ſingulis earum. Eaque imago erat poteſtatis illius militaris, quæ Conſulibus ad bellum proficiſcentibus lege curiata tribuebatur; (*h*) quam longe pleniorem impetravit Cn. Pompejus, cujus imperio circum oras maritimas Romanæ omnes provinciæ olim ſuberant. Imperatores igitur ſtatim extra pomœrium exeuntes proconſulare imperium explicabant: quo velut in perpetuo Conſulatu provinciarum omnium adminiſtratio, & rei militaris arbitrium, & vitæ neciſque poteſtas comprehendebatur.

CAPUT CXI.

De Referendi Jure.

QUoniam vero libera Republica Senatum habere, ad eumque referre, ſive illum conſulere non licebat, niſi magiſtratibus majoribus, jus hoc, tanquam uni ex illis magiſtratibus, conceſſum etiam fuit Imperatoribus. Atque initio quidem admodum parce: Auguſto enim tantum licuit una de re interrogare Senatum: quod relationem facere dicebatur. Extenſum deinde fuit hoc jus, ut de pluribus rebus relationem facere liceret: nempe

(*a*) Sveton. *in Aug. c.* 27. *Faſti conſulares.*
(*b*) Cic. *lib.* 9. *epiſt.* 15. Dion. *lib.* 43. Sveton. *in Jul. c.* 76.
(*c*) *Faſti conſulares.*
(*d*) Sveton. *in Aug. c.* 27.
(*e*) Sveton. *in Claud. c.* 16.
(*f*) Sveton. *in Domit. c.* 14.
(*) De variis muneribus Imperatoris plenius auctor egit in libro ſingulari *de Romano Imperio*, cujus caput ſeptimum ad Pontificatum maximum, caput octavum ad Tribuniciam poteſtatem, caput nonum ad Cenſuram, caput decimum ad Proconſulatum, caput undecimum ad jus referendi, caput decimum tertium ad Senatoriam Imperatoris dignitatem, caput duodecimum ad Patris patriæ appellationem pertinet, omiſſa mentione conſulatus imperatorum, de quo hoc loco agitur. Eaſdem imperatorias dignitates plenius illuſtrarunt Ezechiel Spanhemius, *de uſu & præſtantia numiſmatum*, & Auguſtinus Campianus Anteceſſor Taurinenſis, *de officio & poteſtate magiſtratuum Romanorum.*
[*g*] *Apud* Gruterum. (*h*) Cic. *in Rullum.*

pe uti binæ, ternæ, vel quaternæ, atque etiam quinæ, relationes fieri poſſent: quod jus dicebatur ſecundæ, tertiæ, quartæ, quintæ relationis. (*a*)

CAPUT CXII.
De Senatoria Imperatoris Dignitate.

CUm hiſce muneribus dignitatem Senatoriam iis adjunctam Princeps induebat: (*b*) & quamvis eſſet e plebe, inter patricios recipiebatur.

CAPUT CXIII.
De Patris Patriæ Appellatione.

SUmmorum numerum iſtorum invidiam Principes gratioſo apud plebem Patris patriæ nomine levabant. Qui honos M. Tullio primum ob oppreſſam Catilinæ conjurationem delatus, deinde tranſiit ad Auguſtum, & poſteriores Imperatores: qui ejus appellationis honore, aliquorum opinione (*c*) jus etiam nanciſcebantur in populum, quale parentes habent in liberos. Hæc autem non omnia ſimul Principi, ſed intervallis aliquot proferebantur. Etenim de Pertinace, atque Severo id memorabile ducitur, quod uno die haſce dignitates acceperint: cum Adrianus Patris Patriæ nomen ſemel atque iterum oblatum diſtulerit, & Tiberius prorſus recuſarit: quod nominis dignitas ab eo majora poſceret, quam ſe confideret præſtiturum.

CAPUT CXIV.
De Lege Regia.

HÆc autem ex pluribus magiſtratibus collecta poteſtas, Principi tradita, Senatus Populique decreto, ut mea fert opinio, confirmabatur. Cujus decreti fragmentum eſſe arbitror illud Capitolinum, quod legis Regiæ nomine producitur. Ea enim, ni fallor, erat recenſio, & enumeratio ſingularum facultatum, ex ſuſceptis magiſtratibus in Principem immigrantium: quæ publico populi monumento conſecrabantur. Quod Auguſto primum tributum, translatitium deinde fuiſſe arbitror: atque ad ſequentes Principes deſcendiſſe. Ideo legimus in hac tabula, Veſpaſiano eadem tributa fuiſſe, quæ D. Auguſto, Tiberio, & Claudio. Quamobrem nec falſi damnaverim fragmentum hoc, quod non ſatis prudenter aliqui fecerunt: cum dictione, ſcriptura, & notarum lineamentis convincantur erroris ſui: ut duo noſtrorum temporum clariſſima Romanæ antiquitatis lumina obſervarunt, Blanchius, & Fabrettus, quorum teſtimonium ad hujus libri extremum adjiciemus: Neque hoc decreto exutum perpetuo fuiſſe poteſtate ſua populum, atque Senatum exiſtimaverim; ut aſſentandi ſtudio Ulpianus, aut Tribonianus. uter eorum fuerit, (*) interpretatur, contra omnium temporum, atque rerum geſtarum teſtimonia: quibus populo, atque Senatui jus magiſtratuom, & comitiorum aſſeritur. Ipſe namque ordo dignitatum, atque munerum, quibus Princeps muniebatur, docet, nulla fixa, certaque, ac perpetua lege; ſed ſuſcipiendorum auctoritate magiſtratuum Principi ſummam poteſtatem eſſe patefactam, eamque futuri teſtimonii gratia in monumentum hoc, quod legis Regiæ nomen ab adulatoribus tulit, cum ſuis gradibus fuiſſe deſcriptam. Cur enim nominatim, ac ſeorſim ſingula munera Imperatori deferebantur, ſi vis earum ipſa Imperatoris per-

---

(*a*) Dion. *l.*53. Vopiſc. *in Probo*, *&* *in Aurelian.* Capitolin. *in Pertinac.* & *in Marc. Ant.*

(*b*) *L.*8. *Cod. de dignit.* Capit. *in Macrin.*

(*c*) Dion. *lib.*53.

(*) De lege regia quoque plenius noſter egit in libro *de Romano Imperio c.* 23. *ſeqq.* Sed non ideo minus notabilis hæc de ea tractatio eſt, in primis propter *litteras* Fabretti, in fine operis ſubjectas, quibus is ſuum & Franciſci Blanchini judicium de veteri ejus fragmento exhibet, idque a *νοθείας* ſuſpicione liberat. Poteſt vero & huic fragmento ſuus haberi honos, & Ulpianus mendacii vel adulationis abſolvi, ſi dicamus, poteſtatem Principum, pedetentim dein auctam, Antonini jam Caracallæ ævo eo excreviſſe, ut jus omne populi complecteretur, qui dudum oblitus veteris Regum odii, neque legis regiæ nomen amplius faſtidierit. Quæ ſententia Jo. Fr. Gronovii fuit, quam hodie quoque plerique ſequuntur. Alia ratione Ger. Noodtius *Obſ.* 1. 3. hunc nodum ſolvebat, & verba Ulpiani: *populus ei & in eum omne ſuum imperium & poteſtatem conferat*, interpretabatur de facultate condendi juris in reſcriptis, decretis & edictis. Verum hæc facile in ſententiam Gronovii reſolvuntur. Idem Noodtius quoque *ad Pand. L.*1. *tit* 3. *p.*13. id tantum ab Ulpiano dici *in L.*31. *D. de legibus* contendit, principem lege Julia & Papia ſolutum eſſe, idque plenius illuſtrat *diſſ. de jure ſummi imperii*, & *Lib.*2. *obſ. c.* 3. *&* 4. quæ ſententia & Gravinæ verior videtur in ſeqq.

perſona ex legis poteſtate continebatur? Quorſum in populo, vel in Senatu comitia diu permanſiſſent, ſi, extincta prorſus imagine veteris Reipublicæ, Principis voce omnia populi ſuffragia, & Patrum conſulta comprehendebantur? Si, inquam, e Principis tantum voluntate leges exibant, quid opus erat, vocare Senatum ad legem ei ſuadendam, & ad Senatus conſultum a Senatoribus, poſt orationem a Principe habitam, exprimendum? At, inquiunt, Princeps fertur eſſe ſolutus legibus. Quaſi vero, qui ſolutus eſt ipſe legibus, jure ſuo retexere poſſit veteres, & imperare novas: aut per univerſarum legum veniam, continuo populus infinitam poteſtatem conceſſerit. Quid ſi anguſtius accipiendum eſt, quod dicitur *Principem eſſe ſolutum legibus*, ex integerrimorum interpretum ſententia? Quod enim Ulpianus (*a*) ait, abſciſſum eſt ex ejus libris ad legem Juliam & Papiam, quæ ob earum præſtantiam *leges* abſque adjectione alia dicebantur. Ex quo colligitur, ex legibus tantum conjugalibus, non autem ex aliis legibus, Ulpiani ſententia, Principem eſſe ſolutum. Sed fac id ſignificare latius; fines certe legum civilium non egredietur; neque Principem naturalis juſtitiæ vinculis exolvet, nec parum ei tribuetur, ſi ſolemnitatibus legum, & juris civilis ritibus eximatur: quod a gravioribus traditur interpretibus: quorum nemo fert, ut Princeps, quia ſolutus eſt legibus, eas poſſit voluntati ſuæ ſubjicere, ac publicam exagitare pacem, cui tuendæ fuit aſſumtus. Atque ita ex Dionyſio Halicarnaſſæo explicatur a Cujacio (*b*) *lex imperii*, quæ in libris Codicis memoratur. Etenim Imperatores imperium accipientes minime jurabant in leges; (*c*) ideo cum novam perſonam induerent, eamque legibus non obligarent, ſoluti legibus dicebantur. Ita igitur Principes legibus exolvebantur; ut ne tamen legibus antecellerent. Ideo vox illa maxime celebratur: (*d*) *Majus Imperio eſt ſubmittere legibus Principatum*. Hinc ea, quæ inter Principem, & privatum gererentur, niſi legibus congruerent, irrita ducebantur. Unde nihil in Principem ex imperfecto teſtamento tranſibat: (*e*) legum enim venia Principum perſonam haud egrediebatur: neque porrigebatur ad privatum, ex cujus teſtamento Princeps inſtitueretur, nihilque a privato transferri poterat in Principem, neglectis ſolemnitatibus juris, quia libertas Principis alteri prodeſſe non poterat: non enim extenditur, quod contra juris regulam recipitur. Tandem quantumcunque illo veteri fragmento in Principem tranſierit ſupra ſuſceptorum magiſtratuum poteſtatem; jura tamen populi extincta fuiſſe, nuſquam apparet, ut ambitioſe magis Juriſconſultus, (*f*) quiſquis ille fuerit, interpretatur, quam vere. Quis vero credat, regium nomen adeo exoſum populo Romano, a populo potius, quam ab Aulicorum recentioris ætatis Juriſconſultorum aſſentatione huic legi fuiſſe tributum? Sed jam rationes explicemus, quibus acceptam rite poteſtatem Principes ad communem uſum adducebant: ut eodem tempore oſtendamus, quid conſtitutiones Principum fuerint, & pragmaticæ ſanctiones, quid reſcripta, quidve decreta, quæ nomina crebro in libris juris occurrunt.

CAPUT CXV.

De Orationibus Principum.

IGitur Principes poteſtatem ſuam præcipue orationibus in Senatu habitis evolvebant: quibus aut hortabantur, aut admonebant, aut increpabant Senatum, aut ſuam ſententiam in ſuſcepta deliberatione proponebant ad S. C. condendum: quod nunquam a ſententia Principis diſcrepabat: hinc promiſcue Senatuſconſulta (*) & Orationes Principis accipiuntur, ut notat Briſſonius. (*g*) Has autem ora-

(*a*) *In l. Princeps, ff. de legibus*.
(*b*) Cujac. *enarr. in L. 3. C. de teſtam. & quemad.*
(*c*) Plin. *in Paneg.* Cujac. *in l.6. C. enarrat. ad L.3. C. de teſtam. & quemad.*
(*d*) *L. digna vox. Cod. de leg.*
(*e*) *L. ex imperf.23. ff. de legat 3.*
(*f*) *L. 1. ff. de conſtit. princ.*
(*) Quod *σκέμμα πολιτικὸν* valde profuit dilatandis Imperii finibus mendaci ſpecie libertatis priſtinæ. Exempla talium Senatusconſultorum vel orationum recenſet Noſter infra *c.* 118. & plenius Chriſtianus Otto a Bœkelen *in diſſertatione de orationibus principum in Senatu Romano, quæ eſt inter opuſcula ejus junctim edita Lugduni Batavorum* 1678. *in* 12.
(*g*) *Antiquit. l. 1. cap.16.*

orationes eruditiores Principes, quales ſere uſque ad Vitellium fuere, per ſeſe recitabant: (*a*) rudiores vero per quæſtores.

CAPUT CXVI.

De Quæſtoribus.

QUæſtores dicti a quærenda, vel conquirenda pecunia publica, & in rationes redigenda: quod munus fuit Quæſtorum ærarii, ad quos ærarii cuſtodia pertinebat: dictique ſunt Quæſtores urbani, origine antiquiſſima: quam vel ab ipſo Romulo, & Numa; vel certe a Tullo Hoſtilio deducere licet. Sub Imperatoribus autem fuerunt Quæſtores, quos candidatos appellabant, quod is primus eſſet aditus ad honores, indeque ad Præturam aſcenderetur. Hique loco Principis, cujus in intima conſilia vocabantur, in Senatu aderant, (*b*) ſi Princeps vel refugeret laborem, (*c*) vel adeſſe nequiret. (*d*) Iidemque libellos, epiſtolas, & orationes Principis in Senatu legebant, & reſcripta dictabant.

CAPUT CXVII.

De Magiſtro Officiorum.

HUic aderat comes Magiſter officiorum, cui concredita erat morum diſciplina, qua palatium Principis regebatur: unde non mandabatur, niſi Philoſopho, vel Juriſconſulto. (*e*)

CAPUT CXVIII.

De Majori, & Minori Laterculo.

CUram autem Quæſtor gerebat minoris Laterculi, ſive codicis, (*) in quo minora officia deſcribebantur, nempe tribunatus, & præfecturæ omnes, quas Quæſtor, auctoritate Principis, diſtribuebat. (*f*) Majus Laterculum codex erat, (*g*) qui majora officia majoreſque dignitates continebat. Nero autem non modo Quæſtoribus, verum etiam Conſulibus orationes ſuas recitandas mandabat: (*h*) cujuſmodi orationes libelli quoque dicebantur. Exemplum earum habemus in æs inciſum, qualis eſt illa Claudii oratio de ſupplendo Senatu ex nationibus exteris, *pag.* 502. *inſcriptionum*. Eædem orationes ad S. C. condendum directæ, condito S. C. vim legis habebant: ut inde, tanquam ex mente S. C. ubi eſſet obſcurum, explicaretur: quod faciunt frequenter Juriſperiti. Ex hoc genere illa eſt Auguſti oratio, qua ſuaſit legem Papiam, aliaque Divi Marci de prohibendis nuptiis inter Senatoris filium, & libertinam, in quam Paullus librum ſcripſit ſingularem (*i*) Item alia ejuſdem de feriis, & quibus de rebus Prætor adiri poſſit diebus feriatis, vel non: (*k*) & illa de tranſactione alimentorum, ne aliter, quam Prætoris auctoritate (*l*) rata eſſet. Itemque illa Severi de prædiis ruſticis, & ſuburbanis minime diſtrahendis a tutoribus, aut curatoribus, niſi ex præcepto parentum in teſtamento, (*m*) vel codicillis: aliaque Antonini de donationibus inter virum, & uxorem. (*n*) His orationibus Princeps viam poteſtati ſuæ adeo patefecit, ut ejus voluntas prope tranſierit in legem, ejuſque juſſus ita expoſitus neceſſitatem attulerit parendi, tanquam ex S. C. Quæ Principis juſſa ſunt conſtitutiones appellata, eaque ad hæc tria ſumma genera referuntur. (*o*) Edicta nempe, decreta, reſcripta: quæ alii ſubtilius diſtinguunt in pragmaticas juſſiones, edicta, mandata, decreta, epiſtolas, reſcripta, interpretationes, interlocutiones, beneficia, & quæ generali etiam conſtitutionum nomine veniunt, orationes.

CA-

(*a*) Aurel. Victor. *in Vitell.*
(*b*) *L.* 1. *ff. de offic. Quæſt.*
(*c*) *L. ult. C. de diverſ reſcript.*
(*d*) Briſſ. *antiquit. lib.*1. *c.* 17.
(*e*) Guther. *de offic. Dom. Aug. cap.*20. *lib.*2.
(*) Qui ſic dictus a forma, quo laterem, ſive lapidem coctum imitabatur, quo exemplo quadratum quodvis ad aliquam exſurgens latitudinem laterculum dicebatur. Eodem exemplo rei militaris ſcriptoribus agmen quadratum [*Bataillon quarre*] laterculum dicitur. Modeſtinus *in l.*32. *D. ex quibus cauſis majores*, hunc codicem commentarium principis appellat.
(*f*) *L.*1. *C. de offic. quæſt.*
(*g*) *L.*2. *C. eodem* Tac. *l.*16. *ann.*
(*h*) Guther. *de offic. dom. Aug. l.*2. *c.* 18.
(*i*) *L. oratione ff. de rit. nupt.*
(*k*) *L.* 1. *ff. de feriis.*
(*l*) *L. cum ii ff. de tranſact.*
(*m*) *L.* 1. *ff. de reb. eorum.*
(*n*) Briſſon. *antiq. l.*1. *cap.*6.
(*o*) *Enarrator. ad* Cuj. *ff. de Conſt. pr. in par.*

CAPUT CXIX.

De Pragmaticis Juſſionibus.

PRagmaticæ juſſiones erant imperia Principis, quæ petente aliquo collegio, vel ſocietate, vel urbe, vel provincia, de conſilii ſententia manabant: (*a*) quæ ſi quid juberent, juſſiones dicebantur, ſi quid vetarent, ſanctiones.

CAPUT CXX.

De Edictis Principum.

EDictum erat Principis voluntas nullo rogante, vel impellente; ſed ſponte ſua publicæ, vel certæ rei gratia promulgata (*b*) Si quid enim conſilii ſui Principes aperire populo volebant, id Edicto mandabant, more majorum (*c*) Etenim vigente Republica idem a Marco Antonio, & aliis, qui populum vellent admonere, factum novimus. Si quid vero Principes Edicto comprehenderent, quod ad omnes pertineret, vertebatur in legem: quæ lex vocabatur Edictalis, qua omnes populi, & provinciæ tenebantur.

CAPUT CXXI.

De Mandatis Principum.

MAndata Principum ſunt monita, & præcepta, quæ Rectoribus provinciarum, aliiſque magiſtratibus Reipublicæ, vel provinciæ recte adminiſtrandæ, civilique diſciplinæ regendæ palam, vel arcano literis dabantur: (*d*) Quæ ſi publice darentur, commonitoria, ſi clam, ſecreta vocabantur. (*e*) Mandatorum vero nullæ vires erant ſine ſcripto, niſi de mandatis privatorum ageretur: quæ ſine ſcripto etiam valuiſſe docet Cujacius. (*f*)

CAPUT CXXII.

De Decretis Principum.

DEcreta Principum erant ſententiæ, quas Imperator in cauſarum cognitionibus cum ſuo conſilio, & ſibi adſidentibus juriſperitis proferebat. Horum ſex libros Paullus reliquit, in quos Antonini, & Severi ſententias contulit: quæ pronunciatæ ſunt Paullo, Papiniano, Meſſio, & Triphonino adſidentibus; (*g*) diſſentiente plerumque Paullo.

CAPUT CXXIII.

De Epiſtolis Principum.

EPiſtolæ Principum ſi quid continerent, quod in publicam rem, civilemque diſciplinam tenderet, in leges etiam referebantur: qualis illa eſt Antonini, qua mandata de repudiandis provincialium donis explicantur, ne xeniola comprehendant. (*h*)

CAPUT CXXIV.

De reſcriptis Principum, & Libellis.

REſcripta ſunt reſponſa Principum ad ea, de quibus, vel a præſentibus quibuſque ſupplici libello rogabantur, vel per literas conſulebantur ab abſentibus magiſtratibus, quibus reſponſis Princeps oſtendebat, quid ſibi ea de re fieri placeret. His pleraque pars contexta eſt librorum Codicis Juſtinianei. Ex iiſdem exempla, & regulæ ducebantur ad ſimilia definienda. Etenim ad Principem privatis vix patebat aditus, niſi per libellos deſideria ſingulorum, & negotia continentes. Majeſtas enim Principis, graviſſimæque occupationes eum privatis denegabant: quamobrem non modo ſub Tiberio, & Auguſto; (*i*) ſed etiam ſub ipſo Julio Cæſare conſuetum fuit, Principem alloqui per libellos: quibus legendis Julius Cæſar inter ſpectacula occupabatur. Qui mos eo viſus eſt commodior, quod ſpatium Principibus daret ad cogitandum: (*k*) ne plus minuſque loquerentur ex tempore. Porro ex ſententia, & reſponſis Juriſconſultorum, ſæpe Principes ad oblatos libellos de negotiis forenſibus reſpondebant:

(*a*) L. 2. Baſilic. *to. 5. cap. 27.*
(*b*) Theophil. *tit. Inſtit. de jur. nat. gent. & civ.*
(*c*) *Sæpe* Cic. *in Philipp.*
(*d*) *L. 1. C. de mand. Princ.*
(*e*) *L. 1. l. 2. C. de mand. Princ.*
(*f*) *L. obſerv 27. cap. 39.*
(*g*) Cujac. *obſerv. 2. cap. 26.*
(*h*) *L. ſolent §. non vero ff. de offic. proconſ.*
(*i*) Tac. *l. 4. annal.* Sveton. *in Aug. cap. 84.*
(*k*) Tac. *l. 1. annal.*

(*a*) unde illud Alexandri Severi, *ſecundum reſponſum Domitii Ulpiani amici mei*. Si qua vero ambiguitas in veteribus legibus, aut conſtitutionibus inveniretur, eam diſſolvebat, dubiamque legem, & conſtitutionem declarabat, aut Imperator ipſe, aut ex illius auctoritate Juriſconſultus. (*b*) Unde pro legibus accipiuntur (*) Principum interpretationes, ac definitiones.

Sed hæc latius patebunt ex libro de Romano imperio, quem his adjungemus, ut ſit velut originum quartus: ex quo, velut e capite, fluat jus omne Romanorum publicum, quod poſt Reip. converſionem, & deſuetudinem legum a nobis omiſſarum in jus imperatorium ceſſit.

C A P U T CXXV.

De Præfectis Prætorio.

PAucis hiſce ſatis explicatam arbitror Imperatorum Romanorum poteſtatem in legibus interpretandis, condendiſque, nunc Præfecti prætorio vim, imperiumque prodemus. Qui magiſtratus extra ordinem, veteremque numerum ab Imperatoribus inſtitutus, adeo anteivit ceteros, ut proximus eſſet a Principe gradus, & apex omnium magiſtratuum: complectebatur enim omnes Imperii Romani Provincias, juſſuque ſuo Principem referebat, ſummum imperium exercendo, edictaque generalia proponendo, quæ ἐπαρχικὰ dicuntur a nomine ipſius magiſtratus, qui græce appellatur ἔπαρχος. Is quamvis dignitate Conſuli cederet, poteſtate tamen longe præcellebat (*c*) Siquidem Conſul merum imperium gladio tantum, non relegatione poterat exercere: Præfectus vero prætorio genus omne animadverſionis habebat, cunctiſque præerat generibus judiciorum. Etenim ad exemplum Tribuni Celerum, qui Priſco Regum ævo cuſtodes erant regii corporis, eumque Tribunum habebant ducem; itemque ad ſimilitudinem magiſtri equitum, qui vicariam Dictatoris poteſtatem gerebat; Auguſtus ex Mæcenatis conſilio, ut maximam auctoritatem magiſtratuum, non ex populi voluntate, ſed e propria facultate traheret: hanc extulit Præfecti prætorio poteſtatem, quam contulit in ducem cohortium prætorianarum ex equeſtri ordine, quas Principes ſui corporis cuſtodiam adhibebant: (*d*) & prætorianæ dicebantur, quod in prætorio, ſive aula Principum (**) verſarentur. (*e*) Duos igitur creavit, qui ſummo imperio prætorianis militibus præeſſent, quos Præfectos prætorio appellavit: ut quorum fidei mandata erat vita Principis, iis etiam poteſtas ejuſdem tutius concrederetur. Quamobrem Præfectus prætorio publicæ diſciplinæ fuit emendator. Ideo ſecundus dicebatur a Principe, & imperium ſecundum, itemque imperium ſine purpura vocabatur, nominibuſque aliis haud diſſimilibus. (*f*) Cui ſane prævalidæ poteſtati exprimendæ gladius ei ſolemniter tradebatur: ut omnium vitæ neciſque poteſtas ei tradita intelligeretur. (*g*) Nota eſt vox illa Trajani, cum Præfectum ſuum cingulo donaret: *Accipe*, inquit, *hunc enſem: & ſiquidem recte, & pro Republica imperavero pro me, ſin ſecus in me*

utere

(*a*) *L. 4. C. de contrah. & commit. ſtip.*

(*b*) *L. 11. ff. de legib. L. ult. C. eodem.*

[*] Imo plena earum vi carebant, ut obſervat Franc. Duarenus *Comment. ad tit. de condict. indeb. cap.* 6. Quare iis neglectis quoque, JCti de jure ſolliciti ſunt, quemadmodum Marcianus *in L. 6 §. ult. D. de rer. diviſ.* cenotaphium locum religioſum eſſe ait, quamvis Divi Fratres contra reſcripſiſſent, teſte Ulpiano *in l. D. & l. 6. §. ult. D. de Religioſ.* Schultingius *pro reſcriptis Impp. Rom.* §. 4. Bynkershoek *obſ. l. 5.* Hoc, & præcedentia capita novem, in compendio ſiſtit auctor *in libro de Romano Imperio*, unde eſt, quod quæ mox de latiori tractatione ibi facienda dicit, præcipue ad dignitates Imperatorias referenda ſunt.

(*c*) *Vide* Cujac. *in parat. ff. & C. de offic. præf. præt.*

(*d*) Svet. Plin.

(**) Sequitur ſententiam veterum, qua Prætorium aula Principis vel ſaltem pars ejus erat, quare ἔπαρχος αὐλῆς dicitur Plutarcho, Herodiano & Zoſimo. Eam ſententiam validiſſime oppugnavit Perizonius *in diſſertationibus de Prætorio*, Prætorium non de loco ſed de cohortibus accipiens Prætorianis, quæ ad ſalutem Cæſarum tuendam extra urbem ad portam Viminalem locatæ fuerint, & in urbe per vices ſtationum, tum præcipue ad palatium excubuerint. Prætorium ſuper Præfectum ſuum ruens fultum iverat Ulricus Huberus, ſed prævaluit ſententia Perizonii, ut apparet ex iis quæ habent Gerardus Noodt, & Ant. Schultingius *ad tit. Pandectarum, de offic. Præfecti Prætor.* Erat autem in Prætorio Auditorium *L. 40 D. de reb. cred.* in quo cauſam dixit Paulus Apoſtolus, ut apparet *ex epiſtola ejus ad Philemonem* 1. 13.

(*e*) Faber. *ſemeſt. c. 1. lib. 1.* Dion. *lib. 55.*

(*f*) Eunap. *l. de vit. phil.* Aurel. Vict. *in Veſpaſ.* Socrat. *ſecundo hiſt. c. 12.*

(*g*) Plin. *in panegyr.*

utere. (*a*) Unde ſimul cum iis commune aliquando tribunal Imperatores habebant, eoſque parentes cariſſimos, & amantiſſimos ſalutabant; propriam in illis poteſtatem, ad documentum populorum hortantes. (*b*) Eorum igitur erat poſt Principem ſumma Imperii adminiſtratio, ab iiſque mandata, juſſaque Principis ceteris magiſtratibus, ſive urbanis, ſive provincialibus diſtribuebantur. Eorum erat deligere Judices, & removere; delicta provincialium Judicum punire; (*c*) atque in Senatores Conſtantinopoli ex Conſtantini lege juriſdictionem exercere; (*d*) cauſas a præſidibus, & rectoribus provinciarum ad ſeſe per appellationem adductas ſupremo loco cognoſcere. Nam progredientibus temporibus poteſtas hæc eo adſcendit, ut a Præfecti prætorio ſententia non licuerit appellare. (*e*) Minus decorum enim viſum fuit tantæ poteſtatis judicia, cujus in fide Princeps omnem Imperii ſui majeſtatem depoſuerat, ad alterius examen adducere. Quamobrem, appellatione interdicta, Princeps tantum permiſit, ut cum ille magiſtratu abiret, per libellum poſtulari poſſet a Principe intra biennium ſententiæ retractatio. (*f*) At ex Juſtiniani *Novella* 119. *cap*. 5. libellus pro retractatione offertur ipſi Præfecto prætorio (*) intra decem dies a prolata ſententia: dandis a victore fidejuſſoribus pro reſtitutione, ſi ſententia revocetur. Sin decem dies abſque ſupplicatione præterierint, ſine fidejuſſoribus executio procedet: ſupereritque parti alteri Imperatoris auxilium intra biennium implorandum. (*g*) Cum ad hoc munus olim nemo, niſi ex equeſtri ordine (*h*) vocari poſſet, ita ut hæc poteſtas pugnaret cum dignitate Senatoria, quam Princeps conferebat ei, quem Præfectura ſpoliare cupiebat: primus e Senatoribus eam ſuſcepit Titus Veſpaſiani filius: qui ut eam acciperet, ante ad equeſtrem ordinem tranſiiſſe dicitur: (*i*) deinde Arretinus Clemens Senatorii & ipſe ordinis: poſtremo nonniſi e Senatu aſſumi oportuit, cum in Senatores animadverteret. (*k*) Ante Conſtantinum uni tantum, aut alteri ea poteſtas ferme tribuebatur exercenda in comitatu, ſive in Aula Principis. Conſtantinum eam, utpote ipſi Principibus formidabilem, ut extenuaret, diſtinxit in quatuor Præfectos: (*l*) Unum Orientis; alterum Illyrici; tertium Italiæ; quartum Galliarum; quibus Juſtinianus adjecit quintum, nempe Africæ.

CAPUT CXXVI.

De Aſſeſſoribus.

ADſidebant autem Præfecto prætorio, ſicuti & aliis magiſtratibus, juriſperiti, quorum ex conſilio ille judicabat: quod munus tanto erat in pretio, ut & ipſi Principes magiſtratibus adſederint aliquando. (*m*) Adſeſſoreſque hi conſiliarii erant, negotiorumque participes, comiteſque magiſtratuum: quibus ſalaria conſtituit Alexander Severus. (*n*)

CAPUT CXXVII.

De Magiſtris Scriniorum.

INter alia munera, quæ Juriſconſultis mandari ſolerent, præcipua erant munera Magiſtri ſcriniorum, ſive capſarum, in quibus acta Principis ad jus pertinentia condebantur. (*o*) Quorum quatuor erant genera, nempe ſcrinia memoriæ; ſcrinia epiſtolarum; ſcrinia libellorum; ſcri-

(*a*) Surius *tom*.4. *in vita S.Laurent.*
(*b*) *Novell*.6. & 7. Theodoſ. & Valent. *inſcr*. 430. Caſſiodor.3. *var*.20.
(*c*) Cujac. *paralit. C. de off. præfecti præt. orien.*
(*d*) *L*.2. § 2. *C. de his, qui veniam ætat.*
(*e*) *L*.1. §. *his cunab. ff. de off. præf. præf. l*.19. *C. de appell.*
(*f*) *L. unic. C. de ſent. præf. præt. ubi* Cujac.
(*) Quæ de retractatione ſententiæ intra decem dies Præfecto Prætorio offerenda dicuntur, vulgo non ſolent obſervari, etſi inde origo *leuterationis* peti poſſit, quam Doctores Saxones alias moribus ſuis acceptam ferunt.
(*g*) *Auth. quæ ſupplicatio C. de precib. Imp. offer.*
(*h*) Dion. *lib*.55. *hiſtor.*
(*i*) Plin. *in præfat. hiſt. ad Tit. ipſum*.
(*k*) Lamprid. *in Alex.*
(*l*) Guth. *de off. Dom. Aug. pag*. 337. Roſin. *l*.2.
(*m*) Svet. *in Tib. & in Claud. cap*. 12.
(*n*) Cujac. *paralit. C. de annonis, & c.adminiſtr. &c.*
(*o*) *L. omnium* 19. & *L. ult. Cod. de teſt. L*. 3. *Cod. de agent. in reb.*

ſcrinia diſpoſitionum. (*a*) Scriniis memoriæ qui præerat, magiſter memoriæ dicebatur, iſque dictabat Principi adnotationes, ſive reſcripta ſubnotata Principis manu, quibus delicta condonabantur. (*b*) Scrinia epiſtolarum, ſive reſcriptorum, continebant reſponſa Principum ad epiſtolas magiſtratuum ordinum, aut Senatorum quæſtionem aliquam juris proponentium. Quas epiſtolas Principis nomine ſcribebat magiſter epiſtolarum, qui & orationes Principum componebat; iſque ſub ſe habebat ſcribas ab epiſtolis cum Græcis, tum Latinis. Præterea legationes Civitatum, aliorumque poſtulata, & preces audiebat, ut referret ad Principem. Scrinia libellorum complectebantur libellos ſupplices Principi oblatos, quos magiſter libellorum eidem recitandos accipiebat, ut quod ille juſſiſſet, poſtea reſcriberet, dicebaturque libellos agere. (*c*) Qui ſuberant magiſtro libellorum in hoc munere libellantes appellabantur. Scrinia diſpoſitionum comprehendebant diſpoſitiones Principum, ſive conſtitutiones, pragmaticas ſanctiones, edicta, promotiones ad honores, mandata, conſuetudines, privilegia, beneficia ex liberalitate Principis, & quidquid denique ex illius voluntate, nulla juris neceſſitate cogente, manaret. Quibus qui præerat magiſter diſpoſitionum, ſive potius comes diſpoſitionum vocabatur. Negat enin Cujacius (*d*) inveniri magiſtri nomen in diſpoſitionibus, diſſentiente Guthero. (*e*) Qui vero ſimilia negotia pro his quatuor magiſtris, aut abſentibus, aut valetudine impeditis ſuſciperent ac tractarent apud Principem, proximi Sacrorum Scriniorum dicebantur: propterea quod hæc munera prope attingerent, proximumque a magiſtris ſcriniorum locum tenerent. (*f*)

CAPUT CXXVIII.

De Fiſci Advocatis.

ERant & Fiſci Advocati, qui etiam ex Juriſconſultorum ordine ſumebantur, veſtituque inſigniori diſtinguebantur a ceteris: iiſque defenſio, & rerum fiſcalium cura mandabatur.

CAPUT CXXIX.

De Digeſtione Juris Civilis ſub Juſtiniano.

EX his patet, qui fuerit civilis doctrinæ ſtatus ſub Principibus uſque ad Juſtinianum, & quæ munera profeſſoribus patuiſſent illius. Verum faciem juriſprudentia ſub Juſtiniano mutavit. Nam cum antea veteres leges, & Edicta Prætorum, & Juriſconſultorum libri omnes verſarentur in manibus; Juſtiniani tempore, ne juventus tanta librorum ſtrue, ac lectionis varietate opprimeretur; abſciſſa, rejectaque ſunt obſoleta jura; totumque jus civile compoſitum, ſelectis ex Juriſconſultorum libris, quæ tum eſſent in uſu, quo in poſterum jus brevius eſſet, & expeditius. Cujus emendationis opus, ac ratio ex ſequentibus palam fiet.

CAPUT CXXX.

De Juſtiniano.

JUſtinianus propter contraria ſcriptorum ſtudia, & imperium cum Theodora muliere Scenica, quam uxorem duxerat, communicatum, Princeps fuit ancipitis famæ. Utrobique tamen cum in erroribus, tum in virtutibus maximi nominis. In extollenda pariter veritate Religionis, & in promovendis erroribus, ad extremum vitæ ſuſceptis, acerrimus. Ad reparandas item, & ſimul ad evertendas pretio leges, paratiſſimus: ut intelligas, præclara illius facinora non e virtutis ſtudio, ſed e popularis gloriæ cupiditate proceſſiſſe, quam ſæpe ſuperabat alia cupiditas, nempe avaritia; eaque ſimulatas virtutes retegebat. Evectus ad imperium fuit a Juſtino Thrace avunculo, quatuor quam mortem oppeteret menſibus, anno DXXVII cum

(*a*) Guther. *de offic. Dom. Aug. cap.* 3. 4. 5. 6. 7. *l.* 3.

(*b*) *L.* 5. *Cod. ad l. Corn. de Sicariis. l. ult. Cod. de diverſ. reſcript.*

(*c*) *L. reſcriptum in princ. ff. de diſtract. pign. l. præcipimus* §. *noſtr. Cod. de appel. l. ult. Cod. ubi Senat.* Guth. *de offic. Dom. Aug. lib.* 1. *c.* 26.

(*d*) *Ad. l.* 1. *C. de prox. ſacr. ſcrin.*

(*e*) *De offic. Dom. Aug. lib.* 3. *c.* 7.

(*f*) *Tit. Cod. de prox. ſacr. ſcrin.*

cùm triennio ante (*) ab eodem Cæſar fuit appellatus. Imperio ſuſcepto, curas vertit ad bellum adverſus Perſas, Vandalos, Gothos, oblatis ſibi ducibus maxime ſtrenuis, Beliſario ſcilicet, atque Narſete: quorum virtute cuncta ſibi proſpere ceſſerunt. Siquidem Perſas coercuit, Vandalos ex Africa ejecit; Hunnos Thraciam vaſtantes extrema clade affecit, ſubegit Gothos; Italiamque a Totila varia & improba laceratam dominatione, recepit.

CAPUT CXXXI.

De Codice Juſtinianeo.

PRincipem ſi non optimum, at certe vigilantiſſimum tot bellorum curæ a pacis artibus minime avocabant. Siquidem dum imperium ab hoſtibus liberaret; leges etiam ab obſcuritate ſtuduit eripere, ipſo initio Imperii ſui, ſcilicet anno ſecundo, a Chriſto nato DXXVIII. atque ad eas componendas, inque faciliorem, & breviorem ordinem digerendas, miro ardore, ſe contulit. Prima cura fuit, ſuperiorum Imperatorum colligere conſtitutiones, quas antea vagas, atque confuſas, privato ſtudio, nullaque auctoritate publica, in peculiarem Codicem conjecerat Gregorius anno Chriſti CCLXXII. initio ducto ab Adriano uſque ad Valerianum, & Gallienum. Unde Gregorianus Codex fuit appellatus. Hunc excepit Hermogenianus Codex, cujus auctor Hermogenianus, qui ſequentium Imperatorum, uſque ad Conſtantium conſtitutiones collegit. Poſtremus procedit Codex Theodoſianus: in quem Theodoſii junioris juſſu conſtitutiones Imperatorum, uſque ad Imperium ipſius Theodoſii congeſtæ fuerunt. Cui magnam auctoritatem tribuerat Alaricus Gothorum Rex, & poſtea tribuit Carolus Magnus. (a) Nunc autem qualiſcunque temporis injuria ſupereſt, non tam ad jubendum, quam ad Juſtinianeum Codicem explicandum habet auctoritatem. (b) Ex his Codicibus, aliiſque conſtitutionibus poſtea exortis, Juſtinianus Codicem confecit ſuum, ediditque anno Imperii ſui tertio, quæ prima Codicis editio præceſſit omnes alios juris libros, quos nobis reliquit.

CAPUT CXXXII.

De Digeſtis.

CUm autem veterum Juriſconſultorum volumina eum ad numerum, & molem adſcendiſſent, ut adoleſcentium ſtudium, & induſtriam exuperarent, jamque duo millia librorum juventuti pervolvenda traderentur, & trecenties decem millia verſuum, (c) ſive ſententiarum, (**) ut Gothofredus junior exponit; quorum lectio propter ſummam dictorum auctoritatem negligenda non erat; Juſtinianus, ut juventuti hoc onus allevaret; ſtudiaque a rebus aliquando ſupervacuis & obſoletis, in iis libris occurrentibus, ad ſola neceſſaria traduceret; anno imperii ſui quarto, Triboniano, qui doctrina, & gratia

(*) Imo eodem plane tempore, quo ad imperium evectus eſt, Calendis, puta, Aprilibus A. DXXVI. Qui enim vivo prædeceſſore Majeſtatis Auguſtæ heredes appellantur, Cæſares dicuntur. Id autem Juſtiniano dictis demum Calendis contigit, ut conſtat ex Procopii *Arc. Hiſt. p.* 45. a quibus annos quoque imperii ſui computari vult Juſtinianus *in Nov.* 47. *c.* 1. §. 1. In reprehendendo eo modicus eſt Gravina, utique ſi comparetur aliis ejus obtrectatoribus, qui immaniter debacchari ſolent in memoriam Principis Maximi. Indulgendum præterea aliquid ſtudio aulæ Romanæ, cui ſemper inviſus Juſtinianus fuit propter ſuſceptas partes hæreſis Eutychianæ, & male habitum Papam Vigilium. Neque tamen Juſtiniano Gravina invidet gloriam rerum feliciſſime geſtarum, qua pleroſque ante & poſt ſe Principes vicit, ſed exprobrat avaritiam, reprehendit mutationes legum, contemnit uxorem, mulierem ſcenicam, in quibus omnibus jure vituperari poterat Juſtinianus.

(a) *In ejus capitular. Prod. Juſtinian. p.* 337.

(b) *L.* 1. *Cod. de Juſt. Cod. confirm.*

(c) *L.* 2. §. *omnia igitur* 1. *l.* 2. § 1. *C. de vet. jur. enucl.*

(**) Alii lineas malunt. Vide Schultingii *Enarrat. Pand. in Proleg.* § 4. Cujus generis verſum centum pene quinquaginta millia Pandectis contineri Juſtinianus ait *in Conſt. de conf. Dig. ad Sen. & omnes pop.* Et ſatis credimus Antonio Contio, *Lect. Subciſ. l. I. c.* 8. ſubductis calculis ſancte affirmanti, poſſe & hodie totidem lineis Pandectis contineri, ſi quis eis 695. paginas deſtinet, ſingulas paginas in duas columnas dividat & in ſingulis columnis 40. lineas ſcribat. Verba Svetonii *in Auguſto cap.* 87. *Notavi in chirographo ejus illa præcipue, non dividi verba, nec ab extrema parte verſuum abundantes litteras in alterum transferre, ſed ibidem ſtatim ſubjicit circumducitque*; nihil aliud indicant, quam Auguſtum, aliter ac reliqui ſolebant, & nunc ſolent homines, literas vocum prolixiorum, quæ in verſum cogi non poterant, non in ſequenti linea repetiiſſe, ſed ſubſcripſiſſe more Poetarum. Dicuntur autem verſus non a vertendo ſtilo, hunc enim non vertebant niſi deleturi, ſed quia, in primis ſi in cera ſcribatur, ſulcum imitatur, quo ad finem perducto, jumentum vertitur.

gratia Imperatori erat eximius, mandavit, ut ſimul cum aliis inſignioribus juriſperitis, quos ipſemet in Codice recenſet, ex veterum Juriſconſultorum libris caperet ea tantum, quæ uſum haberent; & ex variorum ſententiis atque particulis pertexeret ſeriem, ex variis quidem deductam auctoribus; at ordine tamen, atque ſenſu cohærentem ſibi, maximeque convenientem quaſi una mens eſſent, unaque vox, idemque ſonus. Huic laudem labori Juſtinianus decennium præfinivit: Tribonianus vero ſibi potius ex celeritate gloriam, quam poſteris utilitatem ex operis maturitate pariturus; decennium ad quadriennium (*) contraxit: volumenque extulit, quod ex varietate rerum in eo comprehenſarum pandectas; & propter ordinem perductum ad exemplum Edictorum a Juliano Juriſconſulto digeſtorum, digeſta nuncupavit. In quæ, pleriſque operibus vetuſtiorum Juriſconſultorum excluſis, ea contulit, quæ proximiora erant ætati, moribuſque ſuis: ſatis poſteritati conſultum autumans, ſi veteris, ac mediæ juriſprudentiæ notitiam colligere poſſet e ſeminibus inter opera ſparſis Juriſconſultorum recentium, qui omnes ſub Imperatoribus floruerunt. Unde ſubductis primævæ juriſprudentiæ capitibus, exſtinctaque originum luce, eam juri civili nubem offudit; ut vix veterum Hiſtoricorum, Poetarum, & Oratorum lectione, atque eruditorum interpretum induſtria, & acumine diluatur.

CAPUT CXXXIII.

De Inſtitutionibus.

ANtequam autem Digeſta Juſtinianus emitteret, libros Inſtitutionum quatuor componendos curavit, magnam partem ex veteribus Caji, & Ulpiani, Marcianique inſtitutionibus; ut juventus ab his, veluti a ſimplicioribus elementis juriſprudentiam auſpicaretur. Quibus libris vix aliquid ſuperfuit elegantius aut ſelectius; ſi quis e contextu veterum, mixturam diſcuſſerit recentioris ætatis. Has autem Inſtitutiones Juſtinianus edidit, & confirmavit anno Imperii ſui ſeptimo, uno menſe (**) ante editionem, atque confirmationem Digeſtorum: quibus una cum Inſtitutionibus publicam tribuit auctoritatem, ut quidquid ibi continetur, pro voce Principis habeatur. Igitur Digeſta fuerunt ante Inſtitutiones abſoluta, ſed confirmata, & edita poſterius.

CAPUT CXXXIV.

De L. Deciſionibus.

VErum quia de quinquaginta juris controverſiis variæ veterum Juriſconſultorum, diſcrepanteſque ſententiæ prodierant, ne ſuper his mentes Judicum, incerto jure, jactarentur, eas diſſenſiones compoſuit Juſtinianus quinquaginta conſtitutionibus (***) ſingularum controverſiarum definitiones continentibus, quas Codici ſuo inſertas, per titulos diſtribuit: eodemque tempore priorem Codicis editionem emendavit, novamque protulit auctiorem, & emendatiorem, quam ſolam publica auctoritate munivit, abrogata priori. (*a*) Quam poſteriorem editionem, ut a priori diſtingueret, Codicem repetitæ prælectionis appellavit: quorum librorum, ac temporum ordo ita deſcribitur a Gothofredo juniore in manuali juris:

A. D. DXXVIII. Juſtiniano A. II. Coſſ.
DXXIX. Decio. V. C. Coſ.
DXXX.

(*) Imo triennium. Pandectas enim Imperator componi juſſit XVIII. Cal. Januarii, ſeu die 14. Decembris DXXX. eædemque promulgatæ ſunt XVII Cal. Januarii, ſeu die 15. Dec. DXXXIII Quodſi quis cogitet, adfuiſſe Triboniano collegas ſexdecim, quorum ſinguli, ut ipſe, enucleationi Pandectarum per triennium vocaverit, facile intelliget, ſiſti ætatem annorum L., qua nemini juſto brevior videbitur.

(**) Editæ enim ſunt Inſtitutiones XI. Cal. Dec. ſeu die 21. Novemb. An. DXXXII. cum Pandectæ promulgatæ ſint XVII. Cal. Januarii. ſeu die 15. Decembris. Pandectas tamen & Inſtitutiones ex eodem ſimul die, tertio ſcilicet Cal. Jan., ſeu 29 Dec. valere voluit Imperator, § *pen. de confirm. Dig. ad Sen. & omnes populos*, §. *pen. C. de confirm. Dig. ad magn. Sen.* Præter Inſtitutiones Caji, Ulpiani & Marciani hauſta ſunt quædam ex Calliſtrati & Florentini *inſtitutionibus*, tum quoque *ex Caji aureis, ſeu libris rerum quotidianarum*.

(***) In ea literarum luce, vix opere pretium eſſet, monere, *abſolutiſſimum Commentarium in has L. deciſiones* deberi Emundo Merillio *eudemque cum præcipuis reliquis ejus opuſculis editum eſſe Neapoli* 1720. *in* 4.; niſi Auctor *Conſiderationum ad libros tres de orig. jur.*, Gravinæ ſuccenſens, quod nullos commentarios in L. deciſiones, commendaverit, Merillium prætermiſiſſet, habita ſola ratione Strauchii, & Deorum Semonum, Lingleſii & Baſſi.

(*a*) *Cod. de ver. jur. enucl. l. 1. & 2.*

DXXX. Lampadio, & Oreſte Coſs.
Codicem fieri mandavit Juſtinianus.
Idib. Feb.
Codex editus ibid. April.
Deciſionum 50. initium ab hoc anno.
Digeſta componi mandat Dec. menſe.
DXXXI. Poſt Coſ. Lamp. Or. I.
DXXXII. Poſt Coſ. Lamp. Or. II.
DXXXIII. Juſtiniano III. Coſ.
Inſtitutiones eduntur menſe Novemb.
Digeſta eduntur menſe Decembri.
DXXXIV. Juſtiniano, & Paullo Coſs.
Codex repetitæ prælectionis editur menſe Novembri, abrogato priori.

Secundas autem editiones, veteres vocabant repetitas prælectiones: quo nomine Ulpianus retractatos ſuos libros ad Sabinum appellavit: prælectiones vero dicebantur lectiones, quibus præceptores præibant diſcipulis. (*a*) Tributus eſt autem Codex in libros duodecim, imitatione XII. Tab.

CAPUT CXXXV.

De Novellis conſtitutionis, ſive Authenticis.

POſt editum Codicem reliquo Imperii tempore varias conſtitutiones edidit novum jus afferentes, quas vel ob id, vel quod poſt abſolutum corpus juris proceſſerant, Novellas appellarunt. Eæque ſparſæ prius, utpote oblata occaſione conditæ, in unum volumen cojerunt anno Chriſti DLXVI. & Imperii Juſtinianei XXXIX. qui vitæ ſuæ fuit extremus: quarum quæ apud nos juris habent auctoritatem, ſunt nonaginta octo (*) expoſitæ ab Accurſio, & aliis interpretibus, eorumque auctoritatæ receptæ: cum Julianus vetus Juriſconſultus, qui eas poſt Juſtiniani mortem in compendium contulit, ediderit centum viginti quinque: Haloander vero centum ſexaginta quinque: quibus acceſſerunt tres repertæ a Cujacio. (*b*) Hæ Novellæ primo græce prodierunt, deinde verſæ fuerunt latine ab Anonymo, & evulgatæ imperante Juſtino Secundo. (**) Hujus enim verſionis mentio eſt apud Gregorium Pontificem. (*c*) Prodierunt & aliæ verſiones, nempe Haloandri, Agilæi, & Scrimgeri: quibus, ut elegantia major acceſſerit, legis tamen defuit auctoritas: quæ tributa tantum fuit Anonymo illi, qui, præceptum Juſtiniani (*d*) ſecutus, eas vertit *κατὰ πόδας*, hoc eſt, verbum verbo, eodem ordine ſervato, reddidit, (*e*) propterea que vocatum hoc volumen fuit Authenticum: quia id unum cum ſua verſione legis auctoritatem haberet; vel quod eſſet integrum: cum verſio Juliani, de qua mox, brevior fuerit, & contractior. Quamobrem & nos una cum Græco textu hanc Anonymi verſionem retinemus in foro: quamvis, ut liberius loquar, abſonam, & confragoſam, quæ Græcæ linguæ verbis reſpondet, non loquendi generibus. Cujus tamen operis eruditionem, & antiquitatem haud parvi fecit Cujacius. (*f*)

(*a*) Cujac. *paratit. C. de vet. jur enucl.*

(*) Sunt qui omnes receptas exiſtiment, eo quod non Accurſii ſomnia receperimus; ſed Novellas ipſas tanquam partem juris Juſtinianei. Quod in Germania verius videtur. Hiſtoriam ejus litis diligenter expoſuit Celeb. Brunnuel. *Hiſt. Juris p.* 277.

(*b*) *In comm. ad novell.* 166. Duck. *de auct. jur civil. lib.* 1. *c.* 4 *n.* 15.

(**) Imo ab ipſo Juſtiniano, ut conſtat ex Paullo Diacono *Hiſt. Longob. l.* 25. quod ſe facturum ſpoponderat Juſtinianus *in Conſt. Cordi nobis* §. 4. *D. de Emend. Cod.* Nota *nova verſio Novellarum*, quæ Juriſconſulto Eximio, Jo. Friederico Hombergk zu Vach debetur, & *Marpurgi prodiit* 1717. *in quarto* Si qua diſcrepet verſio Novellarum vulgata Latina a lectione Græca, lectionem Græcam prævalere crediderim, quod & auctori videtur, quando verſionem cum Græco textu in foro retineri, ait. Sic in *Novell.* 117. *ἐτοιχῶν* legitur, quod ad ſolam diſpoſitionem inter vivos pertinet, & quamvis id in vulgata reddatur, *Quo volunt modo diſponere*, tamen filio familias nunquam permittimus teſtari de peculio adventitio. Sic porro *in Novel.* 134. *cap. ult.* Juſtinianus Imperator bona capitis damnatorum deſcendentibus quidem ſine gradus adjicit diſcrimine, ut, deficientibus iis, aſcendentibus eadem concedit ad gradum uſque tertium. Quo jure utimur, etſi male interpres vulgatus ſucceſſionem in utroque ordine ſuccedentium ad tertium gradum reſtrinxerit. In *Nov.* 99. quoque verba *περὶ ἀλληλεγγύων* male verti dicuntur de correis, vertique debere de fidejuſſoribus; ſed opportune Cujacius *Obſ. I. XXVI. cap.* 26. idemque Celeb. Hombergk *ad laudatam Novellam* 99. monuerunt, ea voce apud Græcos recenſiores omnino correos promittendi deſignari.

(*c*) *Canon. de perſon.* 11. *qu.* 1. & *c.* 2. *de teſtibus. Vid.* Anton. Contium *in novell. præf.*

(*d*) *L.* 1. & 2. *Cod. de vet. jur. enucl.*

(*e*) Alciat. *parerg. lib.* 2 *c.* 46.

(*f*) *Lib. Obſ. IV. capit.* 38. & *VIII. capit. ultimo.*

CAPUT CXXXVI.

De Novellis Juliani.

HAnc autem verſionem, adſperſa etiam aliqua elegantia, in epitomen coegit Julianus anteceſſor, ſive publicus legum interpres Conſtantinopolitanus, qui ſub Juſtino ſecundo, Tiberio ſecundo, & Mauricio floruit. Verum, quia verſio non eſſet κατὰ πόδας, publicaque auctoritate careret, grave nomen Autenticorum priori illi, ac locupletiori ceſſit: iſta vero verſio nomen retinuit auctoris ſui, appellanturque Juliani novellæ. Porro Anonymi verſio illa diu in barbariæ tenebris latuit: unde ad nos Lotharii II. temporibus, perturbata pervenit, plurimiſque lacunis hians, diminuto etiam numero novellarum. Hinc Irnerius, Juriſconſultorum Lotharii tempore maximus, aut quiſquis fuerit alius Græcæ linguæ minime peritiſſimus, lacunas illas explevit. Burguntio vero, ſive interpres alius, neglecto prorſus veteri novellarum numero, ex antiqua ſerie jam perturbata anno Chriſti MCXL. novam pertexuit in novem collationes tributam: in quas, ſuppreſſo priori ordine, ſuperſtites novellas digeſſit. Dictæ ſunt autem collationes, quaſi collatæ ad alias, atque oppoſitæ ad declarandas, vel abrogandas ſuperiores leges Codicis: & propterea extremo Codici adjectæ. Quod volumen in uſu poſitum, ſpretis aliis editionibus, authenticum fuit appellatum: publicam enim ab Imperatoribus auctoritatem accepit. Aliæ vero Juſtiniani Novellæ, quæ opera eruditorum poſtea emerſerunt: item novellæ Leonis, aut aliorum Imperatorum, non corpus juris auxerunt; ſed tantum eruditionem, & recepti juris intelligentiam.

CAPUT CXXXVII.

De Triboniano, & Sociis.

COmmodum nunc de compoſitore juris Triboniano diſſeremus: ne in variis judiciis, quæ de hoc apud auctores inveniuntur, ſtudioſus aut hæreat, aut labatur. Hic ſi talis fuiſſet, qualis traditur a Suida; minime dignus erat, cui Juſtinianus tantæ fidei opus concrederet; qualis emendatio fuit, atque digeſtio juris civilis. Nam præter avaritiam, & mercimonium quodammodo legum, nullum eſt crimen, cujus a Suida non poſtuletur. Homini enim in tanta dignitate conſtituto religionem detrahit, & pietatem omnem, atque honeſtatem. Eum præterea facit aſſentatorem improbum, & fallaciarum artificem callidiſſimum, cujus aſtu ſcribit Juſtinianum ſibi perſuaſiſſe nunquam interiturum; ſed ſimul cum corpore, atque animo in Cœlum advolaturum. Teſtimonium ſane non tam Triboniano pudendum, quam ipſi Suidæ: qui auctoritate redarguitur Procopii ſe longe majoris fidei. Etenim Procopius, etſi ab hac fœda Tribonianum aſſentatione non excuſat in arcana hiſtoria; in ceteris tamen libris haud levia de illo virtutis argumenta reliquit. Refert enim, Tribonianum ingenio fuiſſe miti, atque humano, & lucri quidem cupidum, ſed honeſti, atque ad leges figendas refigendaſque, non tam precio, quam inconſtantia rerum humanarum adductum fuiſſe. Ego ſane illum, perinde ac vulgo ſolent homines, neque vitiorum crediderim, neque virtutum ſummam attigiſſe: & ſi non ſemper, at aliquando certe in mutatione juris veteris, & novi creatione precio, aut potentiæ fidem addixiſſe. Neque tamen conceſſerim Hotomanno, qui hominem totis libellis concidit, Tribonianum quidquid antiqui juris attigerit, veluti veneno, aut tabe aliqua corrupiſſe. Quam multa enim eorum, quæ nova protulit Juſtinianus, utpote commodiora temporibus; expeditiora ſunt veteribus legibus, atque ſimpliciora? Quis vero tulerit inclementiam eorum, qui quodcunque in libris juris, vel in hiſtoria, vel in verbis fuerit erratum, uni Triboniano adſcribunt: quaſi ſcriptores omnes, omneſque Juriſconſulti, ab omni errore, præter humanam conditionem fuerint immunes, totam vero humanitatis labem exhauſerit Tribonianus? Erravit nimirum ille: quid ni? imo & ſæpiuſcule: quippe implicitus tantis commentariorum involucris: e quibus neſcio quiſnam accuſatorum melius, tam brevi tempore ſe felicius explicaſſet. Erravit ille, fateor: ſed neque in omnibus, neque unus. At fuit poſteris noxius, propter intercepta vete-

veterum Juriſconſultorum ſcripta. Quaſi tot alia Græcæ, ac Latinæ ſapientiæ volumina ſuperſint; aut receptos e tanto naufragio libros, ulli præterquam ſorti debeamus. Imo ſi jus temporibus illis barbaris petendum fuiſſet e toto illo commentariorum pelago, ſocordia hominum potius in tenebris jacuiſſet. Quis ſcit igitur, an Juriſprudentiæ veſtigium ullum retineremus; niſi has nobis Tribonianus particulas excerpſiſſet? (*) Unius Maximi Cujacii teſtimonio contra omnes hoſtes Tribonianus intrepide dimicaverit. *Et omnes* (ait ille) (*a*) *conſtitutiones Juſtiniani ſunt eruditiſſimæ: utpote conditæ a maximo Juriſconſulto Triboniano, qui fuit alter Papinianus, ſtudioſiſſimus juris: ſine quo periiſſent omnes libri veterum Juriſconſultorum, quorum ille copia ſolus abundabat ætate Juſtiniani*. Et in Ep. præfixa Paratitlis Cod. ait: *Qui earum vim tenet* (nempe Conſtitutionum Imperialium) *hunc ego facile ſim habiturus pro doctiſſimo J. C. ac pene pari Triboniano ipſi. Quo ego tandem cognito pondere earum Conſtitutionum, quas ſuo Imperatori eum perſuaſiſſe certo certius eſt, mihi gaudeo, quod cognoverim, eam ætatem non tuliſſe excellentiorem in jure civili, quod utique & ſine illius ope, curaque intercidiſſet*. Neque tamen illum omnibus in locis abſque nota dimittit: nam cum ſæpe alibi; tum præſertim in obſervationibus, illius incuriam reprehendit: unde *lib. obſ.* 5. *c.* 33. *Tribonianus* (ait) *ut erat in eo opere non tam diligens, & accuratus, quam ſe imprudenter profitetur, quod uno in loco mutabat, non mutabat in alio*. Unde non inficior, multa in Triboniani collectione vitia irrepſiſſe; neque prorſus fidem habuerim Juſtiniano, aut potius Triboniano ipſi audacter prædicanti, nullam jam eſſe in tanta ſcribentium varietate dictorum repugnantiam, nullam ſuperfluitatem: cum ejus aſſertio ipſa Digeſtorum, & Codicis lectione coarguatur. Eam enim ſæpe diſcordiam animadvertimus; ut qui fateri nolit, cogatur ſeſe diu, & fruſtra torquere: aliaque vitia qui negaverit, næ ille palam oſtendet oſcitantiam in legendo ſuam. Ea tamen talia non ſunt, ut homini de poſteritate optime merito, tam præclari, magnique operis laudem eripiant. Quamobrem ſicuti Cujacii æquitatem admiramur; ita inſolentia ſtomachamur illorum, qui nunquam tantopere ſibi plaudunt, quam ſi quid Triboniano exprobrandum invenerint. Quorum auctoritas, quæ certe & magna eſt, & eſſe debet; ne juvenes in fraudem inducat, eos hoc loco monere voluimus, ut æqui ſint rerum æſtimatores, atque in doctis viris virtutem potius, & ingenium, quam reprehendendi vitia æmulentur. Sed jam de Triboniano reliqua perſequamur. Is e Pamphylia fuit, Macedoniani filius, ab Juſtiniano Magiſter officiorum, Aſſeſſor, & Quæſtor creatus, atque etiam ad Conſulatum evectus. Apud ſeditioſos, quorum factio Veneti, Praſſinique vocabantur, ea invidia flagrabat, ut concitato tumultu, ipſe, ac Joannes Præfecti utrique prætorio ad necem depoſcerentur. Quorum furorem ut compeſceret Juſtinianus, utroſque magiſtratu movit: poſtea vero Tribonianum reſtituit, deferveſcente jam ira factionum, invidiaque reſtincta. Hinc illius apud Juſtinianum auctoritas quanta fuerit eluceſcit. Cum autem Quæſtura, & Conſulatu perfunctus fuiſſet; ideo *Ex Quæſtor* appellatur, & *Ex Conſul*. (**) Socios in componendo corpore juris habuit viros doctiſſimos, (*b*) & illuſtres ejus ætatis Theophilum, Do-

(*) Tribonianum data opera excuſat Antonius Schultingius in oratione, qua diſquirit, culpandus ne ſit Tribonianus, quod Juriſconſultorum, qui ſtante libera Republica Romana claruere, ſcripta ſuppreſſerit: ac poſteriorum, qui ſub Imperatoribus floruere, Reſponſa in Pandectas retulerint. Subjecta eſt ea *juriſprudentia* ejus *Ante Juſtinianea*.

(*a*) *In C. comm. de legat.*

(**) De Novellis Juliani conferendi ſcriptores Hiſtoriæ Juris. De Triboniano autem, perinde ut de Juſtiniano in utramque partem diſputatur. Alii in eo ſuſpiciunt ſummam ſcientiam Juris, fidem ſingularem, ingenium haud mediocre. Aliis contra juris omnis imperitiſſimus fuiſſe videtur, fidei porro ſubleſtæ, ingenii plane nullius, fungus magis quam homo. Sic modum utrinque migrari videas. Evenit enim tam defenſoribus quam reprehenſoribus Triboniani, quod Comicis accidere videmus, ut ſpreta mediocritate vitæ humanæ res valde ultra verum intendant, ut amorem inſolitorum expleant, quo natura ducimur. Mediam viam noſter init, qui, quemadmodum non immerito ſuſpicatur, fuiſſe aliquid virtutis in homine ſummos dignitatis gradus adepto, reſediſſeque aliquid ſcientiæ in conditore juris, quod cultiſſima pars Europæ recepit; ita in ipſo quoque agnoſcit veſtigia humanæ imbecillitatis.

(*b*) *L. 2. Cod. de vet. jur. enucl.*

rotheum, Conſtantinos, Anatolium, Cratinum, Stephanum, Mennam, Proſdocium, Eutholmium, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Jacobum, Joannem.

CAPUT CXXXVIII.

De Baſilicorum Libris.

HOc ordine, hiſce auctoribus conſtitutum fuit jus civile Juſtinianeum, ſed infelici ſucceſſu. Nomen enim in Græcia Imperatorum aliorum ambitione; in Italia vero uſum, injuria barbarorum, amiſit. Erant ſane jam ante Juſtinianum, ex toto terrarum Orbe, tres ampliſſimæ Civitatis delectæ, ubi juriſprudentiæ ſcholæ patebant, Berytus (*a*) nempe Phœniciæ Metropolis, Conſtantinopolis, & Roma: interdictis ubique locorum ſcholis aliis: quodque miremur in tanta noſtrorum temporum copia docentium, & ſterilitate doctrinæ: binos tantum quæque Civitas habebat præceptores. (*b*) Cum igitur Juſtinianeum jus tribus hiſce celeberrimis in gymnaſiis conſederit: recedente paulatim uſu linguæ latinæ, (*c*) Pandectæ in Græcam linguam translatæ fuerunt per Thalelæum, qui ob ſcientiæ præſtantiam dictus fuit legum ocellus, νομικῆς ὀφθαλμὸς. Converſus fuit & Codex: Inſtitutiones vero translatæ per Theophilum, alium, ut arbitror ab eo, (*) qui condendo juri operam navavit, ex quibus, & ex poſterioribus Imperatorum conſtitutionibus poſt Juſtinianum, jus in Oriente reddebatur, uſque ad annum Chriſti DCCCLXVII. nempe uſque ad Baſilium Macedonem Imperatorem: qui ut Juſtiniani nomine depreſſo, ſuum attolleret, excluſa prorſus latina, & Juſtinianea juris editione, novum corpus e græcis Digeſtorum Codicis, & Novellarum verſionibus, idemque brevius, atque contractius extulit; perduxitque uſque ad quadraginta libros abſolutum poſtea libris ſexaginta a Leonis filio: qui eos libros βασιλικῶν, nempe imperatoriarum legum appellavit. Eoſdemque in aliam formam Conſtantinus Porphyrogeneta mutavit. Is enim, & hiſtoricos univerſos in unum corpus trium locorum communium collegerat; ideoque noluit diligentiam ſuam deeſſe juriſprudentiæ, quæ ſociam habet hiſtoriam, & adjutricem. Suppreſſis autem Juſtiniani libris, Baſilicorum auctoritas in Oriente uſque ad finem Græci permanſit Imperii, nempe ad annum MCCCCLII. interiitque illius uſus cum Conſtantino Palæologo, qui per Turcas fuit Imperio ſpoliatus. Interea vero dum Baſilicorum vigebat auctoritas, omnis in iis Græcorum Juriſconſultorum cura verſabatur, nempe Balſamonis, Stephani, Nicæi, Thalelæi, Euſtachii, atque aliorum, quorum reliquias conſervamus: cui vel paratitlis conficiendis, colligendiſque argumentis titulorum, & legum uberiorum, iiſque pro ſua ſerie diſtinguendis; vel concinnanda epitome rerum omnium; vel ſententiis dilatandis; vel ſimilibus, ac diſſimilibus colligendis; vel interponendis in contextu brevibus interpretatiunculis, aut iiſdem ad marginem attexendis vacarunt. Quamobrem plures juris collectiones, & epitomæ partim ipſorum Imperatorum juſſu, partim privato labore, conſilioque prodierunt: quas paucis indicabimus: ne cum varios titulos præferant, ſtudioſis errorem objiciant. (*d*) Ac primo diſtinguendus eſt Codex ipſe Baſilicus, ſive Prochiron magnum aparvis, quod πρόχειρον νομικὸν, ſive promtuarium juris, & ἐκλογὴ τῶν νομῶν, hoc eſt legum ſelectio appellatur; utpote compoſitus ex uſitatioribus Juſtinianeorum librorum legibus: quem codicem diximus auctorem habuiſſe Baſilium; incrementum accepiſſe a Leone, formam vero emendatiorem, atque novam a Coſtantino. Idemque dictus fuit τὸ πλωτος τῶν νόμων & τὸ πλατός. Poſt hunc iidem Imperatores Inſtitu-

(*a*) *L. 1. Cod. de metrop. Beryti.*

(*b*) *C. de ſtud liberal. Urb. Rom. & Conſtant.*

(*c*) Suar. *in notit. Baſilic.* Cujac. *obſ. c. 31. lib. 17. & c. 10. lib. 6 & c. 33. lib. 13.*

(*) Imo eundem. Etenim Juſtinianum principem ſæpe & dominum ſuum vocat, & Thalelæo laudatur, qui Juſtiniani tempore floruit. A Conſtantino autem Porphyrogeneta ea publicata ſunt Baſilica, quibus hodie utimur, quod minus perſpicue retulit Gravina. Diſtinctio librorum juriſprudentiæ, quam deinceps ſuppeditat, quo ſuccinctior eo gratior erit Juris ſtudioſis. In horum numero Baſilica præcipuæ ſunt, ad quæ decurrere ſolemus, quoties lux deficit lectioni latinæ, & ex quibus complura juris Romani capita reſtituit Cujacius.

(*d*) Prodrom. Juſtin. *p.* 3. §. 5. *ſect.* 2. & 3. *cum auctoribus ibi adductis.*

ſtitutionum inſtar edidere πρόχειρον μικρὸν, ſive promtuarium parvum ex magno contractum: quod etiam ecloga, & Synopſis conjunctim, ſive ſelectio compendiaria dicitur: item & ἐκλογὴ καὶ ἐπιδιόρθωσις, ſive ſelectio correcta: quæ primo ipſum Baſilium; deinde Conſtantinum, & Alexandrum auctores agnoſcit ſuos. Tertium Procheiron appellatur index ὁμικῶν κατὰ τὸ στοιχεῖον, ſive jus per elementa literarum, aut jus alphabeticum. Eſt enim ſelectio major per alphabeti ſeriem digeſta, quæ continet majorum Baſilicorum leges & titulos ad literarum ordinem relatos. Qui Codex repertus Tarenti fuit a Joanne Sambuco viro Pannonio: ea enim Civitas diutius Græco Imperio paruit, retinuitque græcos mores, & inſtituta. Quartum Procheiron, Tarenti quoque repertum, dicitur μικρὸν κατὰ στοιχεῖον, ſive Alphabeticum parvum, quod diſtinguitur a Procheiro alphabetico magno, de quo ſupra diximus. Quintum Procheiron opus eſt Michaelis Attaliatæ judicis, & proconſulis, editum tempore Michaelis Ducæ titulis XCV. anno MLXXV. quod πραγματικὸν, vel πόνημα, ſive opus juris appellavit. Sextum Procheiron condidit Michael Pſellus, qui compendiarium jus verſibus clauſit. Septimum Procheiron eſt Conſtantini Harmenopuli, contractum ex Baſilicorum Codice, nuncupatum Ἑξάβιβλον. Ex quibus atque ex Græcorum Juriſconſultorum ſuperſtitibus notis, & interpretatiunculis, Cujacius multos juris civilis locos reſtituit, & explicavit & illuſtravit: ita ut illius eruditio Græcorum luminibus adſperſa germanam Romanorum juriſprudentiam, caligine temporum intermortuam, ſuſcitarit.

CAPUT CXXXIX.

De Fato Juriſprudentiæ Juſtinianeæ in Italia.

ATque is in Græcia, & in Oriente Juſtinianei juris progreſſus fuit & exitus. In Italia vero, & in Occidente, multis poſt ſeculis, floruit: latebatque interea in Ravennæ editione, atque in Illyricis finibus: ubi quod Græco Imperatori parerent, jus ex Juſtinianeis libris reddebatur. A regionibus vero ceteris, quas ſtatim ab expulſis Gothis, Longobardorum colluvies occupaverat, Romanum jus diu exulavit: tandemque ab ipſa Ravenna exceſſit: poſtquam ab Imperio Romano per Aiſtulphum Longobardorum Regem fuit avulſa, circa annum DCCLII. Itaque Italia majeſtate ſimul, & legibus exuta ſuis, jugum Imperii, legumque ſubiit barbararum, dominaque rerum humanarum ſenſu priſtinæ libertatis, veteriſque magnitudinis per longum, ac vile ſervitium privata, pro Romani ſplendore, atque humanitatis juris, belluinas, atque ferinas, immaneſque Longobardorum leges accepit. Et quas regiones jus Atticum in Romanos mores traductum, & ex priſca omnium ſeculorum ſapientia conflatum diu rexerat; poſtea uſque ad Lotharii tempora occuparunt Viſigothicæ, Longobardicæ, Francicæ, ac Burgundiorum pudendæ leges, ſive potius barbarici ingenii libidines: quæ continentur in Codice inſcripto *Corpus legum antiquarum*, appellatum vero a Rothario Rege, qui primus eas collegerat, *Edictum*: ex quo jus Longobardicæ dominationis tempore reddebatur: Cum ex Romano jure non aliud ſuperfuerit, quam id, quod moribus adhæſerat Italorum, quodque ipſum civile commercium, uſitataque contrahendi ratio retinuerat. Ex libris autem juris ſupererant ad uſum etiam judiciorum tantum fragmenta quædam; non e Juſtinianeis decerpta codicibus, quorum lucem, præter Ravennam, ut diximus, Italia publice nunquam adſpexerat; verum e Codice Theodoſiano, cui Anianus Alarici Gothorum Regis, qui Codicem illum confirmaverat, juſſu ſuas breves interpretationes adjunxit: & e Gregoriano, Hermogeniano, ac regulis Ulpiani, Cajique inſtitutionibus, Paullique ſententiis. Tantaque Italiam, ac tam diuturna barbaries inundavit, ut jus Romanorum, etſi magno ſtudio, deletis Longobardis, a Carolo magno quæſitum: tamen exemplariorum inopia, longaque oblivione populorum, uſque ad ſeculum duodecimum, nempe ad Lotharii tempora in tenebris delituerit. Igitur, ut fatum omne Juſtinianeorum librorum oculis legentium ſubjiciamus, vixere illi quidem in Græcia a Juſtiniano uſque ad Leonem, nempe ab anno Chriſti DXXXVI. ad CMX. per annos ſcilicet CCCLXXIV. In Italia vero (ſi Ravennam excipias) reſiſtente ab initio barbarie Gothorum, nunquam

floruc-

floruerunt: (*) vixque tandem emerſerunt anno MCXXX.

CAPUT CXL.

De Inſtauratione juris Juſtinianei ſub Lothario.

EO tempore, injuſtis perturbatiſque comitiis, lacerarat Eccleſiam falſus Pontifex Petrus Leonis, Anacletus Secundus nuncupatus ab ſua factione: Cujus Dux erat Rogerius Apuliæ ac Siciliæ comes, Regis nomine a falſo Pontifice donatus. Adverſus Anacletum creatus rite ac ſolemniter fuerat Innocentius Secundus, cui favebat Imperator Lotharius Saxo, ſumma virtute, atque prudentia Princeps. (*a*) Quo bellum gerente adverſus Rogerium, Amalphi, Urbe Salerno proxima (quam perperam aliqui locant in Apulia, Melphiam cum Amalphi confundentes) inopinato reperti fuerunt Digeſtorum libri: quos Piſani, qui claſſe Lotharium contra Rogerium adjuverant, præmio bene navatæ operæ (**) ſibi exorarunt. Piſis vero, poſt longam obſidionem a Caponio militiæ Duce ſtrenuo expugnatis, translati fuere Florentiam: (*b*) ubi pro Auguſta Mediceæ domus magnificentia, in Muſeo magni Ducis conſervantur. Hinc promiſcua Piſanarum, & Florentinarum apud ſcriptores Pandectarum appellatio. Iiſdem temporibus repertum Ravennæ fuit conſtitutionum Imperialium vo umen, quod Codex appellatur: indeque ceteros libros juris; imo, & Digeſtorum aliud exemplar in lucem aliqui rediiſſe putant: nec mirum, cum ea Urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum Imperio diu obtemperarit. Novellæ vero conſtitutiones etiam antea per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, poſtquam inceſſit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere, quam reperti; nam & aliquot ante Lotharium annis, jus civile Juſtiniani commemoravit Ivo Carnotenſis, (*c*) & libros Pandectarum: cum antea ſi occurrerent, forſan ſocordia, & oblivione prætermitterentur.

CAPUT CXLI.

De Pandectis Florentinis.

LEgum autem Romanarum oraculis poſt diuturnum ſilentium ſuſcitatis, Italia jam pridem oblita ſui, reſpexit tandem ipſa ſeſe, inque ſuis legibus vetuſtam Imperii majeſtatem recognovit: recepitque per eas in toto ſubjecto ſibi olim terrarum Orbe, ſi non Imperium, at ſaltem nominis auctoritatem, quæque vires dominationis amiſerat, ratione in poſterum imperavit. Noſtris enim legibus omnes populi ſubmiſere faſces; quique ab Imperio deſciverant Romanorum, eorundem ſapientiæ perpetuo paruerunt. Porro Co-

(*) Imo veriſimile eſt, poſt recuperatam a Juſtiniano, victis Gothis, Italiam, jus Juſtinianeum quoque in Italia promulgatum fuiſſe. Longobardi Romanis ſua lege vivere permiſerunt, Paulus Diaconus *de geſtis Longobard. L. II. c.* 5. Et in ipſis eorum legibus legum Romanarum non vilis dicitur auctoritas: *II. F. I.* Eundem morem nec devictæ genti Carolus M. invidit, in cujus conſtitutionibus, quæ legibus ſubjiciuntur Longobardicis frequens mentio juris Romani. Multo magis igitur Romæ tum viguit jus Romanum & in Exarchatu, nec deinceps unquam in honore eſſe deſiit. Præcipua tamen Codicis & Novellarum auctoritas, primum quod in iis jus noviſſimum, tum, quod libri utriuſque capita complura clero faverent; quare tam ſero Pandectæ detectæ & quidem occaſione litis Gramaticæ.

(*a*) Sigon. *de Regn. Ital. l.* 4.

(**) Quod caſu magis contigiſſe exiſtimat V. A. Henricus Brencmannus *in Hiſtoria Pandectarum l.* 1. *cap.* 6. & *diſs. poſteriori de Amalphi a Piſanis direpta*. Imo quicquid de Pandectis Amalphi repertis dicitur, non immerito dubium videtur Celeb. Heineccio *in Hiſtoria Juris*, vel ideo inter cætera, quia rem, quam, vulgo contigiſſe ferunt Anno MCXXXVII., nemo antiquior literis tradiderit, quam Raynerius de Grancis, ſcriptor Piſanus ſæculi XIV. Aſſervantur autem Pandectæ Florentinæ, non, ut auctor tradit in muſeo magni Ducis Florentiæ, ſed in publico urbis palatio. Mabillon *de re diplom. l. V. tab. 7. pag.* 356. Jure vero miretur quiſquam. Florentinas Pandectas tanto ſemper in honore habitas, & ſollicite adeo cuſtoditas fuiſſe, cum exemplar contra Codicis Ravennatenſe ſic negligeretur, ut hodie vix memoria ejus ſuperſit. Idem de Codicibus reliquarum partium juris civilis dicendum, niſi quod ante paucos annos Herbipoli repertus eſt Codex Thedoſianus manuſcriptus, quem Pandectis Florentinis comparare imo præferre non dubitarunt admiratores ejus.

(*b*) Polit. *l.* 10. *ep.* 4.

(*c*) *Epiſt.* 134. & 99.

Codicem hunc Florentiam translatum (*a*) Politianus cenſuit ipſius Triboniani ætate prodiiſſe: ita ut omnium exemplariorum auctoritatem ipſius judicio vincat; a quo diſſenſit Alciatus, (*b*) propter mendas, quæ hoc etiam in Codice inſunt. Antiquiſſimum tamen fuiſſe non ambigitur; (*c*) & ad ejus fidem in re ancipiti omnes interpretes noſtri recurrerunt; omniaque alia exempla ex hoc uno fluxiſſe creduntur.

CAPUT CXLII.

De Inſtauratione Studiorum Juris.

ITaque, recepto Romanorum jure univerſo, & poſt longum exilium in patriam reſtituto; ſtudia Italorum ad interpretationem, atque uſum illius continuo exarſere; ob eamque cauſam publica Imperatoris auctoritas expetebatur, qua ſublatis Longobardorum legibus, deletiſque veſtigiis priſtinæ ſervitutis, Italia per uſum Romani juris majeſtatem priſtinam recuperaret. Hoc juriſprudentiæ officium præſtitit idem Lotharius, quo imperante rexiverat. Is enim publico Edicto (*) in omnes Imperii regiones emiſſo juſſit, ut Romanorum jus in ſcholas publicas, inque omnia tribunalia reciperetur: ex eoque in poſterum cauſæ judicarentur, deletis barbaris legibus, profligatiſque cruentis moribus, Italico nomine prorſus indignis: Itaque hoc Edicto Romano juri faſces reddidit ab hoſtibus ereptos; eique publicam auctoritatem, lucemque reſtituit.

CAPUT CXLIII.

De Bononienſi Schola, & de Irnerio.

PRimam autem, atque celebriorem ſcholam juris civilis Imperator aperuit Bononiæ; ubi ſedes bonarum artium, & publicum, cujuſque doctrinæ docendæ munus, vel a Theodoſio minore, (*d*) ut Bononienſes contendunt: vel, ut alii putant, ab ipſo Lothario fuerat conſtitutum. Hujus tam egregii facinoris Imperatori optimo auctor fuit, atque ſuaſor Juriſconſultorum ea tempeſtate maximus Irnerius, vel, ut alii ſcribunt, Vernerius; qui Mediolanenſis ne, an Germanus fuerit, ambigitur. Is non ſuis modo, ſed & Mathildis precibus eximia tum auctoritate mulieris id impetravit, teſte Abbate Uſpergenſi: (*e*) quem etſi erroris arguat Sigonius, (*f*) quod eo tempore Mathildis jam e vivis exceſſerat; tamen alia potuit eſſe Mathildis (**) e tribus, quas ejuſdem nominis circiter iis temporibus floruiſſe Baronius (*g*) e veteribus monumentis comprobavit. Patebant adhuc iis temporibus Conſtantinopoli cum ceterarum artium ſcholæ; tum juris præcipue civilis, quod ſuppreſſis latinis Juſtiniani, e græcis Baſilicorum codicibus promebatur. (*b*) Inde Irnerius cum græcam linguam addidiciſſet, juris quoque ſcientiam ſecum in Italiam advexiſſe creditur: (*i*) cum neque ex ſe edere in tantis doctrinarum tenebris; neque aliunde arripere tantum juriſprudentiæ lumen potuerit, quantum ille in componendo, & redintegrando, illu-

(*a*) *Lib* 10 *epiſt.* 4.
(*b*) *Diſpunct.* 3. *c.* 12.
(*c*) Bart.. *l. ſi credit.* §. *ult. ff. de diſtract. pign.* Alex. *in l ſi filii famil* § *ſi vir. ff. ſolut. matrim.*
(*) Quod adhuc fruſtra inter veteres tabulas ſuas Bononienſes quæſiverunt, & cujus memoriam vulgi iiſdemque falſis rumoribus deberi, dudum oſtendit Conringius *de orig. jur. Germ. c* 21. *ſeqq.* Juris autem Romani laus eo major, quod non principis juſſu, ſed ſenſim per mores hominum ſerpens ſua ſola præſtantia invaluit. Origo fabulæ a numero ſtudioſorum repetenda, qui jam Lotharii temporibus Bononiæ ingens erat. Eadem circiter tempora jus Romanum impenſius cultum bilem jam moverat S. Bernardo. *Quotidie enim*, inquit *L. II. ad Eugenium*, *perſtrepunt in tuo palatio leges; ſed Juſtiniani, non domini; Rectius etiam? Iſtud tu videris. Nam lex domini immaculata, convertens animas, ea autem non tam leges ſunt, quam lites & cavillationes.*
(*d*) Pancir. *de clar. leg. interp. l.* 2. *c.* 31. *in fin.*
(*e*) *In Chronico.*
(*f*) *Lib* 11. *de Regn. Ital. in fin.*
(**) Quam excuſationem admittit. Henricus Brencmannus *Hiſt. Pand. pag.* 40. Germanum autem, non Mediolanenſem fuiſſe Irnerium, Brencmanno conſentiunt Petrus Baylius & Cornelius van Binkershoek *de auctoritate & auctoribus Authenticarum*. Idem ſuadere videtur nomen viri; quod eſt Vvernher, idque purum putum Germanicum. Locus Citonii de Irnerio, jus civile Conſtantinopoli docto, notabilis. Authenticas vero & Irnerio, & aliis, ante & poſt eum JCtis, deberi, evincit Bynkershoekius laudato loco. Civium Bononienſium epiſtolam ad Neuhuſium inter rariora opuſcula a Gravina relatam, exhibet Coringius *de origine juris Germanici*.
(*g*) *Anno* 1074.
(*b*) Abbas Uſperg. *fol.* 291. Decian. *in Apolog. adverſ. Alciat.*
(*i*) Ciceron. *l.* 5. *obſ. jur. canon.*

illuſtrandoque diſſoluto illo & caliginoſo legum corpore profudit; ut merito lucerna juris appellaretur. Qui enim ante ipſum, etiam in Bononienſi ſchola, interpretationem fuerat aggreſſus Pepo, probatu dignum extulit nihil. Quamobrem uni Irnerio Juſtinianeum jus integritatem ſuam, & juriſprudentia vitam acceptam refert. Is enim e variis codicibus, ut credere eſt, undique coactis, & ſimul collatis, atque pluribus ex fragmentis judicio, & acumine ſuo commiſſis, ſparſa juris membra collegit: quemque nunc habemus voluminum ordinem in regiones, ætateſque omnes, additis obſcuriorum locorum interpretationibus, implorataque Imperatoris auctoritate tranſmiſit. Studioſorum autem laborem levavit laudabili ſane opera; redactis nempe in epitomen ſalebroſis, atque garrulis Juſtiniani Novellis: quarum ſummas perſpicuas ſimul, atque breves per Codicis titulos diſpertivit, attexuitque legibus iis, quæ novellis aut abrogabantur, aut detractione, vel adiectione mutabantur: quas Authenticas vulgus appellat. Unde per Irnerium una ſerie, eademque lectione, Codicis & Novellarum ſenſum licet arripere. Cavendum tamen ab erroribus, quos in iis deprehenderunt eruditi: qui non paucas earum authenticarum, aut male Novellis reſpondentes, aut non ad ſuos titulos relatas, obſervarunt. Quorum errorum ſeriem pertexit Jacobus Viſſembachius: eamque adſuit *diſſertationi ſuæ de mutuo*. Sunt qui ſero Novellas Irnerio innotuiſſe tradunt: adduntque, illum, dum cauſas oraret, Novellarum auctoritate confutatum, negaſſe germanum eas eſſe Imperatoris partum, ſed nebulonis alicujus commentum, quod vim ſibi legis adrogaret. Ipſe vero Irnerius, cum Ravennæ artes liberales doceret, Bononiam vocatus, jus civile ſuſcepit explicandum publice: ac privatim domi mercede ab auditoribus accepta, paucis ante annis, quam jus civile Imperatoris Edicto publicaretur: ut ſuſpicantur Bononienſes Cives in epiſtola ad Neuhuſium ſcripta: quam mecum inter alia ſelectiora, & rariora opuſcula, quorum bibliothecam ſuam habet refertiſſimam, humaniſſime communicavit *Marcellus Severollus*. Eo pacto Irnerius lucem, quam interpretationibus ſuis attulit juriſprudentiæ, per diſcipulos ad omnem tranſmiſit poſteritatem.

CAPUT CXLIV.

De variis Irnerianæ Scholæ Sectis.

EJus e ſchola celebriores interpretes profluxerunt uſque ad Accurſium: a quo plenior juris cœpit explicatio uſque ad Bartolum: a quo latiora commentaria inundarunt, non modo in leges, ſed etiam in ipſas Accurſii, & veterum explicationes longe verecundiores textui circumdatas, quas græco vocabulo Gloſſas vocamus: quod per eas, veluti per linguas legum ſententiæ alioquin obſcuræ pandantur. Bartoli profuſa commentandi libido poſteriores inceſſit interpretes uſque ad Alciatum: qui novis luminibus ex græca, & Romana antiquitate, abſtruſaque linguæ latinæ notitia, & ope artis criticæ ſecum reviviſcentis, priſcam & germanam juriſprudentiæ faciem diſclufit: barbariæ vero ſquallorem prorſus omnem detraxit Cujacius, qui memorabile in ævum Alciati cœptum abſolvit, ea interpretationis felicitate, eaque elegantia, & veritate majori, ut unus Cujacius dignus ſit, cui, etſi tempore, atque auſu non primo, tota juriſprudentiæ reſtitutio, propter præſtantiam ejus ſupra ceteros interpretes, adſcribatur. Hinc a nobis ſincera omnis, & erudita interpretatio Cujaciana juriſprudentia nuncupatur: exemplo veterum, qui ob nominis celebritatem, Pythagoreos appellarunt eos etiam philoſophos, qui ante Pythagoram in Italia floruerunt. Igitur diſtinctionis, & memoriæ gratia, in quatuor gradus noſtratem juriſprudentiam tribuemus. Primam facimus Irnerianam: ſecundam ponimus Accurſianam: tertiam conſtituimus Bartolinam: poſtremam, quam, uti germanam vetuſtatis mentem, omnibus anteponimus, Cujacianam. Ab Irnerio autem uſque ad Alciatum, a qua juriſprudentia Cujaciana duxit initium, hyems quodammodo juriſprudentiæ fuit: adhuc enim barbarie premebatur, carebatque pura illa luce veteris eruditionis, ſinuoſiſque ſubtilitatibus, ex Arabicæ philoſophiæ ſcholis, a Bartolo maxime, ad ſtudium juris traductis implicabatur, opeque deſtituta cognata ſibi latinitatis, & eruditionis, aptoque miniſterio privata, evolvere ſeſe neſciebat: unde rigebat illa, tanquam hyeme

hyeme cohorruiſſet. Quare, cum verus Romanæ Reipublicæ, juriſque Romani ſenſus ſub Alciato primum, & ſub Cujacio maxime refloruerit: ideo Cujacianam doctrinam ver juriſprudentiæ appellamus. Quamobrem ab hyeme ad ver convolaturi, obibimus prius Irnerianæ, Accurſianæ, atque Bartolinæ juriſprudentiæ ſeriem, celebriores cujuſque auctores indicantes: deinde ad Cujacianæ juriſprudentiæ interpretes progrediemur.

CAPUT CXLV.
De Martino.

PRoderat autem ante omnes ex Irnerii ſchola Martinus Cremonenſis, ex Bononienſi Goſiorum; nobiliſque familia: (*a*) quam temporum factiones patria ejecerunt. Is cum plures in jure quæſtiones moviſſet, atque in opinando liberior; ſeque nimium audiret; (*) adverſarium habuit, ex eadem Irnerii ſchola, Bulgarum. Ita ut ipſorum contentiones inter utriuſque diſcipulos opinionum, & animorum diſſidia parerent. Itaque ſtudioſorum turba, Proculianorum, & Sabinianorum inſtar, in duas factiones diſceſſerunt. Quarum altera Bulgarum ſequebatur, altera Martinum; a quo ex Goſia familia dicti ſunt Goſiani: quos contraria factio auctoritate, ac numero ſuperavit: etſi Martinus Frederico Ænobarbo haud liberaliter aſſentatus ſuarum ſententiarum non pau-

cas publica Imperatoris auctoritate ſundarit: (*b*) nec mirum Martino tam ſecundum fuiſſe Fredericum; cum, ut Imperatoris gratiam ſibi Martinus pareret, (*c*) in maxima contentione illorum temporum inter populos, & Principem de juribus Imperii, Martinus veritus non fuerit ſententia ſua rerum omnium dominium, & proprietatem Imperatori adjudicare. (**) Quo meruit, ut ipſius agnati a Cæſare (***) inter Principes referrentur. (*d*) Hac autem pudenda ſane ambitione, arbitror Martinum apud æquales, & poſteros invidia flagrantem, adeo paucis opiniones probaſſe ſuas; ut ejus diſcipuli ab Accurſio, per deridiculum Goſiani appellentur: & Jaſon pronunciare non dubitaverit: nihil veri a Martino afferri ſolere. (*e*) Anceps fama eſt, illum ab Azone clavibus auditorii percuſſum exanimem concidiſſe, fremente Azone, quod eſſet a Martino in diſputatione ſuperatus. Floruit Martinus ſeculo duodecimo anno ætatis ſuæ LXXVIII.

CAPUT CXLVI.
De Bulgaro.

OFfert ſe huic ex adverſo Bulgarus æqualis ejus, & æmulus, quem plerique faciunt Bononienſem. Is apud populos, non ſolum doctrina, ſed & gratia valuit: atque ob pronunciationis leporem,

[*a*] Cynus *lib.* 1. §. *taceat*, *in fin. C. de rei uxo. action.*

(*) Solus enim ſæpe in opinionibus erat, licet totus mundus contrarium teneret, ut refert Gloſſa *regularum Cancellariæ*. Aſſentationis autem præmium a Friderico I. equum tulit, ut eſt apud Ottonem & Acerbum Morenam *de rebus Laudenſibus in collectione Leibnitii T. I. p.* 818. quamvis noſter fide Panciroli non a Friderico, ſed ab Henrico, neque Martino, ſed Azoni, equum eadem de cauſa tributum, referat.

(*b*) Odof. *L. rem non novam*, *in fin. Cod. de judic.* Iſern. *conſt. ſi dubite* Roland. a Val. *conſ. 46 nu. 14. lib.* 3.

[*c*] Gloſſ. & Odofr. *L. bene a Zenon. C. de quadrien. præſcript.*

[**] Aucta dein adulatio a Bartolo & Baldo, quorum ille *ad L.* 24. *D. de capt. & poſtlim. rev. Et forte*, inquit, *ſi quis diceret, dominum Imperatorem non eſſe Dominum & Monarcham totius orbis, eſſet hæreticus, quia diceret contra determinationem Eccleſiæ.* Baldus vero *in Proœm. Dig. imperatorem dominum appellat univerſæ ditionis, quæ aſcendentem deſcendentemque & utrumque latius adſpicientem Solem reſpicit.* Fuit tamen is mos jam veteribus quodammodo in uſu, ut apparet *ex L. 9. de Lege Rhodia de jactu.* Ultra adhuc pergunt Reges in Siam, qui cœli terræque imperium ſibi adſcribunt & Sultani Babilonienſes & Ægyptii, qui Diis ſe imperare ajunt, ut obſervat. III. van Bynkershoek ad laudatam legem *cap.* 6. Idem vidiſſe teſtatur in Archiviis Curiæ Feudalis Hollandicæ edictum hujuſmodi Sultani, in quo inter reliquos titulos bis etiam inferni imperium enumeretur; datum, ut habebat ſubſcriptio, anno mundi 6015. ætatis ſuæ 91. Nazareni autem, filii Joſeph, ex gente David cognati ſui 1415.

(***) Qui etiam notiſſima *Authentica habita C. ne filius pro patre*, profeſſores & ſtudioſos juris eximiis privilegiis ornavit, id agens, ut excitato juris civilis ſtudio exemplo veteris Imperii majeſtas imperatoria aſſereretur, primo, contra Status Germaniæ, libertatis ſtudioſos, tum quoque contra Pontificem Romanum, Imperium in Imperio molientem. Quam Authenticam lepido commentario illuſtravit Vir acris & amœni ingenii Rebuffus.

(*d*) Cyn. *L.* 1. §. *taceat C. de rei uxor. action.*

(*e*) Alciat. *parerg. l.* 9. *cap. ult.*

os aureum (*) appellabatur. Laudi huic ſucceſſus reſpondit. Cum enim is Bononiæ doceret ſimul, & judicaret in appellationum cauſis ſupra libras viginti quinque, juſſu Frederici Ænobarbi, qui eum una cum ceteris ad jura Imperii definienda vocaverat; ſententiæ ab ipſo latæ, ſive in explicando, ſive in reddendo jure, tanto plauſu, atque conſenſu populorum attollebantur, ut per omnem Italiam pro legibus acciperentur. Hinc in omnium ore Bulgari conſuetudines: eo quod interpretationes ipſius in re dubia cederent in communes mores. Hanc auctoritatem ſuarum ſententiarum apud populos, ipſe damnoſo ſibi exemplo mutavit: jacturaque rei familiaris interpretationes proprias, præter morem, ſancivit. Docuerat enim ille, contradicente Martino, dotem, veluti peculium Patris profectitium, uxore, ſuperſtitibus liberis, mortua, debere ad Patrem, qui dotaverat, redire: Martinus contra mulieris patrimonium ajebat eſſe dotem, prætereaque in ipſius mulieris poſteritate permanſuram. Sors tulit, ut Bulgari uxor moreretur. Unde Martinus a Bulgari ſocero conſultus reſpondit, ſe quidem, cum in contraria ſententia eſſet, dotem non fuiſſe redditurum; Bulgarum vero, cum aliter ſentiret, ſua ſe doctrina implicuiſſe, propriaque ſententia damnaſſe, ideoque reddere cogendum. At Bulgarus doctrinæ ſuæ fidem patrimonio anteponens, oblata ſponte dote, ſui æmuli judicium antevenit. Sortem hic habuit quanto in prole ſuſcipienda ſecundam; tanto adverſam in retinenda, amiſſis omnibus liberis, (**) quos ſuſtulerat: unde animo æger pronunciavit vulgatum illud:

Ordine mutato ſuccedis, Bulgare, nato.

CAPUT CXLVII.

De Hugolino.

EAdem ætate ſcholam Bononiæ juris civilis habuit Hugolinus a Porta Ravennate, clarus ob adjectos Authenticorum volumini Feudorum libros Bononiam a Frederico miſſos, ut juri civili insererentur. Quos cum alii per plures Codicis titulos diſpertiiſſent; Hugolinus eos ſeorſum collectos authenticorum collationibus attexuit: eoſdemque ita compoſitos, decimam collationem appellavit. (*a*) Deceſſitque anno MCLXVIII.

CAPUT CXLVIII.

De Rogerio, & Othone, & Placentino.

CLaruit etiam eo tempore Rogerius, qui epitomen, (*** ſummam appellatam, ſcribendam ſuſcepit, non ultra viginti chartarum, ut cum ſcriptoribus illis loquar, ſpatium excurrentem. Item & Otho: qui judiciorum ſummarium reliquit. Ex Italia vero in Galliam repullulantem ſcientiam juris retulit ſecum Placentinus Gallus a Martino inſtitutus, qui Agathopoli, nunc Montepeſſulanum, in Gallia Narbonenſi, publice jus explicavit, ediditque pinguiorem epitomen, æmulatione Rogerii, quem hac laude ſuperavit.

CAPUT CXLIX.

De Pyleo.

NEc memoratu indignus eſt Pyleus ex pago Mutinenſi, qui exoſam a Placentino poſtremorum Codicis librorum abſolvit epitomen. Is Bononiæ jus expoſuit, poſteaque Mutinam precibus pretioque a Mutinenſibus abductus fuit, ac denique civitate donatus, ut apud eos publice doceret. Idem, cum in judicio defenderet machinarios, a quibus projectu lapidum quidam e prætereuntibus ictus fuerat, & antea monitus, ut ſibi caveret, cujus moniti teſtes nulli aderant: machinarios in jus duxit. Quos ubi Prætor interrogaſſet, ac tacentes

(*) Quo nomine eum Irnerius ipſe moribundus donavit. Cum enim ad hunc extrema agentem acceſſiſſent diſcipuli, & dixiſſent: *Domine, quem vultis poſt mortem noſtrum Doctorem nobis conſtituere*, reſpondiſſe fertur Irnerius:

Bulgarus os aureum, e. q. ſ.

Sententia autem Bulgari de dote Juri Romano conſentanea eſt per *l. 4 & 5. § 11. D. de jur. dot. L. 5. D. de divortiis, L. 59. D & L 4. C. Sol. matrim.* in primis *per L 6. D. de jur dot.* In foro tamen Martini paſſim ſententia prævalet ſpecie æquitatis.

(**) Inſtaurando tamen generi ſtuduit, ſecundaſque iniit nuptias, ſed ducta muliere pro virgine, cum poſtridie legem interpretaretur, cujus initium eſt, *Rem non novam neque inſolitam aggredimur*, auditoribus riſui fuit. Pancirolus *L. II c 15.* Eſt ea lex 14. *L. de judiciis.* Duarenus tamen *de ſacroſanctis Eccleſiæ miniſteriis L. IV. c. 8.* verba gloſſæ ad d. l. non de corrupta, ſed de vidua interpretatur.

(*a*) Odofr. *in auth. caſſa C. de Sacroſ. Eccleſ* Alvator. *in proœm. tend. colum. 4. quæſt. 3.*

(***) Quod primum, ut hodie loquimur, juris compendium fuit. Obſcura tamen ejus fama Summula Azonis de qua *in capite* 151.

centes vidiſſet, admiratus, ad Pyleum converſus eſt, ſilentiique cauſam rogavit: tum Pyleus, quia muti ſunt, inquit. Ad hæc accuſator mendacium exprobrans, exclamavit: imo audivi eos vociferantes, ac tranſeuntibus dicentes, *cavete*. Tum Pyleus: *Ergo abſolvantur*, inquit, *præmonens enim de damno non tenetur*. (*a*) Itaque impetravit, ut eis a Prætore noxa remitteretur. Uxoris teſtamentum, quo heredem inſtituit eum, de quo fuerat interrogata, defendit, non ſine multis oppoſitoribus. (*) Librum ſcripſit de ordine judiciorum, & aliqua in Feudorum libris annotavit. Ab hoc, quod ſingulis Saturni diebus in utramque partem diſputationes haberentur, ortum eſt ſabbatinarum quæſtionum nomen ab ipſo conſcriptarum. Ex qua exercitatione proceſſere Brocardica, ſive enunciata illa, quæ uſum habent ancipitem, (**) & in utramque partem flectunt, peculiari libro ab eo comprehenſa.

CAPUT CL.

De Alberico, & Joanne.

INter Bulgari diſcipulos ponitur Albericus a Porta Ravennate doctrina potius, quam moribus, magiſtro ſimilis: quippe temulentus, & helluo, egregieque impudens: cum non veritus ſit, propter turpe lucrum, fidem ſuæ abrogare doctrinæ. Etenim de reſtitutione dotis poſt mortem, ſuperſtitibus liberis; idem quod Bulgarus magiſter & ſenſerat, & docuerat: verum cum idem ſibi, ac Bulgaro contigiſſet, dotem rogatus a ſocero, redditurum negavit, propriiſque ſcriptis redargutus, reſpondit mutaſſe ſententiam. Longe vero ceteris Bulgari auditoribus celebritate nominis præſtitit Joannes Boſſianus Cremonenſis, qui Novellarum libros in epitomen redegit, arboremque actionum (***) primus invenit, obiitque anno MCXCVII.

CAPUT CLI.

De Azone, Ejuſque Schola.

SPlendorem huic addidit ejus diſcipulus Azo Bononienſis, a Baldo haud præcipitis judicii viro, fons legum appellatus, cujus epitome, quam ſummam vocant, tanto fuit in pretio; ut merito alias ante ſe omnes obruerit. Hinc traditur Mediolani; & Cremonæ nulli patuiſſe aditum ad juriſconſulti munus, qui ea epitome careret. Azonis celebritas ex omnibus Italiæ regionibus auditores excibat. Ita ut Bononiam adtraxerit juvenum fere decem millia. Ex quibus cum Longobardi, & Etruſci ſecum accerrime diſſiderent, ab eo tumultu res ad cædem prope devenit: ut & Urbs univerſa perturbaretur. Habebant eo tempore Doctores in auditores ſuos, qui deliquerant, animadverſionem & juriſdictionem in cauſis civilibus: verum, retanta hac poſtrema, priorem amiſerant, propter condonandi facilitatem, quam poſtea animadverſionem recuperatam rurſus amiſerunt, nec eam in poſterum receperunt. Henrico Cæſari, qui medius inter eum, & Lotharium Juriſconſultum Azonis æmulum equo per Urbem incedebat, interroganti, cujus nam eſſet merum imperium? Lotharius Cæſaris ſolius eſſe reſpondit: Azo vero intrepide, non Cæſaris tantum, ſed & Præſidum Provinciarum Gratior tamen Principi fuit improbitas, & aſſentatio Lotharii, qui equo a Cæſare donatus cauſam præbuit Azoni, ut cum eodem de argumento diſſereret, inque ſua ſententia permaneret, ambiguo illo luderet: quod ſcilicet ipſe æquum dixiſſet, equum vero abduxiſſet Lotharius. Cum nondum Azo admodum in jure Pontificio profeciſſet; contenderetque in foro contra Boarinum Mantuanam, mortuo ante litem conteſtatam delegante, dele-

 gati

[*a*] Bald. *in prax. de utriuſque jur. reg. de cavill.*

[*] Aſſenſerat enim interroganti affirmatione ſimplici; cum in teſtamento nuncupativo nomen heredis voce teſtatoris nuncupari debeat. *L. 29. C. de teſtamentis.*

[**] Imo Brocardica regulæ ſunt omni exceptione majores, non quidem juris civilis, ſed proprie juris Canonici. Dicuntur enim quaſi Burcardica, quia Burcardo debentur, Vvormatienſi Epiſopo, *cujus magnum canonum volumen, editum Coloniæ A.* 1548. *Pariſiis* 1550. tantæ Auctoritatis fuit, ut ſuo adhuc tempore Sigebertus Gamblacenſis *de ſcriptoribus Eccleſiaſticis cap.* 141. *omnium conciliorum decreta ex eo Auctorizari* ſcribat.

[***] Sive ſchema, quo actionum delineabatur diverſitas, perinde ut conſanguinitatis & affinitatis arbore propinquorum & affinium ſiſtuntur gradus, qui ſcalarum & rotarum imagine a veteribus repræſentabantur.

gati juriſdictionem extinguit; neque ad id probandum ei certus ex jure locus occurreret: amico ſuggerente, citavit caput *relatum de officio delegati*: at adverſarius confeſtim oppoſuit proxime ſequens caput *gratum* eodem titulo; quo traditur, juriſdictionem excitari a ſola citatione, indeque perpetuam permanere. Hac redargutione Azo perculſus amicos reſpexit, & pudibundus dixit:

Gratum, & relatum me habet vituperatum.

Ad gymnaſii cuſtodiam famulo eſt uſus Tarentino, Gallopreſſus nomine, qui coloris nigredine, ſtaturæque brevitate, & oris corporiſque deformitate, juvenili petulantiæ jucundum ludibrium fuit, preciumque ſcurrilitatis ab adoleſcentibus duo millia florenorum, ut vocant, ſervitii ſui tempore collegit. Mortuus eſt (*) Azo anno MCC. tanto mœrore omnium, ut univerſa lugere Academia videretur: ac, veluti prolatis funeris cauſa rebus, non niſi poſt anniverſarium Divorum omnium feſtum interpretatio juris eſt inchoata. Hinc aperte mendacii redarguitur, quiſquis fabulam illam excogitavit ab Alciato (*a*) evulgatam, de ignominioſa morte Azonis, ob Martini necem: cui commento fidem prorſus abrogat honorificum Azoni monumentum extructum: &, cum vetuſtate collaberetur, publico juſſu reſtitutum anno MCCCCXVI. Ejus autem ſumma talis eſt, tantique acuminis, & ſoliditatis; ut, quamvis barbaris temporibus nata, ea tamen in hac eruditionis luce, ſine damno, ac fraude noſtra carere non poſſimus.

CAPUT CLII.

De Lothario Cremonenſi.

IPſius æmulus Lotharius Cremonenſis non tam ſtudiis, quam armis claruit. Ope Cæſarea, vir talis, Piſanus Archiepiſcopus creatur. Nec erubeſcebat contra Eccleſiam ſententiam ferre: docebat enim Sacros viros, nempe Eccleſiaſticos, poſſe foro ſuo cedere: cumque factis etiam iniquis Eccleſiam Romanam læderet, juraque judicatus Calaritani uſurparet, (*b*) ab Innocentio III. vehementer objurgabatur.

CAPUT CLIII.

De Balduino Bononienſi.

JAcobus Balduini, Bononienſis, auditor & ipſe Azonis, & Decurio creatus a Civitate ſua, peſſime de utroque meruit, indignuſque prorſus fuit juſtitiæ ſacerdotio: nam, & magiſtrum inſimulavit falſæ doctrinæ per calumniam, quam in illius caput magiſter reflexit, & cauſam ſuſcepit adverſus patriam. Cumque ſceleris in patriam argueretur, reſpondit, eo facto germanum Bononiæ civem præſtitiſſe: hominem effrontem, & inclita virtutibus patria prorſus indignum! A Genuenſibus Prætor creatus, cum patricium laqueo damnaſſet contra ejus Reipublicæ leges, cauſam præbuit Genuenſibus edicendi, ne ullus in poſterum legum doctor ad jus dicendum vocaretur.

CAPUT CLIV.

De Roſredo Beneventano.

ROſredus quoque Beneventanus Azonem habuit magiſtrum, idemque Bononiæ libros Juris explicavit, pluraque ſcripta reliquit, inter quæ diſputatas ſaturni diebus quæſtiones, quas ſabbatinas, ut dixi-

(*) Rem autem miram de eo narrat Sigonius *Hiſt. Bonon. l. IV. exeunte*, Azonem nimirum, ut Sigonio Odofredus retulerat, ægrotare ſolitum non fuiſſe, niſi tempore vacationuum. Appellabatur autem a diſcipulis ſuis honoris cauſa, Dominus Azo, iidemque Azonem etiam intelligebant, quando omiſſo nomine Dominum appellabant, Cardinalis Hoſtienſis *in capite primo pr. X. de teſtamentis numer* *2. As, id eſt duodecim unciæ. As ergo quandoque ponitur pro obolo, propter quod verbum venit Bononiam ſtudium civile, ſicut audivi a domino meo,* [*Azone.*]

[*a*] *L. 9. parerg. cap. ult.*

[*b*] *Cap. ſi diligent. de foro compet. & de praeſcript.*

diximus, appellarunt; formulaſque compoſuit, quibus rei convenirentur in foro: quarum magnus erat uſus, antequam aliæ locupletiores prodirent. Hunc judicem adhibuit in cauſis Fridericus II. Imperator.

CAPUT CLV.

De Accurſio, & ejus ſchola.

QUæ autem ſumma laus eſt Azonis, ab ejus diſciplina profectus eſt Franciſcus Accurſius Florentinus: cujus labor, & induſtria ſuperiorum omnium ab Irnerio juriſconſultorum laudem perſtrinxit, & obruit, cunctaque ſcripta merſit aliorum. Is enim ea animi alacritate ad juriſprudentiam acceſſit: ut ætate provecta juveniles ſpiritus gerens, juvenilia ſtudia minime refugerit. Fertur enim, prope quadragenarium ad juriſprudentiam ſe contuliſſe; conductiſque ſuperiorum interpretum expoſitionibus, Irnerii, ſcilicet, Bulgari, Martini, Placentini, Pylei, Joannis, & aliorum in ſolitudinem ſeſe abduxiſſe, ubi illorum & ſuis interpretationibus particulas omnes juris civilis obiit, ut inde, tanquam ex tripode, forenſium cauſarum definitiones, & judiciorum oracula peterentur. Ideoque Accurſius a Cino Advocatorum Idolum appellatur. Nemo enim ante ipſum exortus erat, qui ſcientiam juris brevius, uberiuſque ſuppeditaſſet. Sententia enim legum tum in univerſum, tum particulatim expoſita; ſimilia loca ex univerſo juris corpore colligit, & contraria mire componit, adductis, aliorum ac modo adprobatis, modo rejectis opinionibus, quæſtionibuſque plurimis, utiliſſimiſque ad locum excitatis, ac definitis. In ſenſibus autem veſtigandis adeo fuit acutus, & ſolers; perſpicuus autem in verbis, & ſobrius; felixque in abditis ſententiis eruendis; ut, niſi temporum barbaries antiquitatis ei lucem, & ſermonis elegantiam ademiſſet; nullam fortaſſe laboris partem reliquiſſet eruditis recentioribus. Quo magis mihi ſtomachum faceſſit eorum inſolentia ne dicam, an immanitas? qui, cum ejus lectione legum ſenſus levi labore adipiſcantur; ubi tamen aliquid nubeculæ ab eo relinquitur eorum eruditione diluendum, feroces victoria, ſtatim perſtrepunt, & cachinnos tollunt: nec verentur viro de illis, ac de poſteritate optime merito temporum caliginem vitio vertere; ſive vero laudi ducere naſcendi ſortem. Quæ autem inhumanitas eſt; ei, qui facem prætulit in tantis tenebris juris civilis, qua ſine face vel eruditiſſimi novorum Juriſconſultorum oberraſſent; vitia illa nolle condonare, in quæ decidit, non propter juris civilis inſcitiam; ſed ob imperitiam hiſtoriarum, & latinæ proprietatis, ſibi ab ætate illa denegatæ: cum tamen, iis etiam præſidiis ſpoliatus, ingenii acie non raro collineet: ut non tam ejus errores exagitare, quam paucitatem illorum in tam crebris peccandi periculis, lubriciſque locis admirari debeamus. Quo magis Cujacii modeſtiam, & probitatem commendo: qui cum in Accurſii nomen incidit, non modo parcit a conſuetis eruditorum injuriis, in quibus Duarenus potiſſimum eſt intemperans; verum etiam hominem honorifice appellat, optimum ſcilicet Accurſium. Cujus auctoritatem non modo præ Bartolo tanti fecit, ut ſomnia duxerit, & deliria, quidquid ei Bartolus contradicit; verum etiam Accurſium, teſte (a) Mornacio, Latinis; & Græcis omnibus interpretibus antepoſuit. Nec mirum: quid enim Græcorum exilitas, eorumque lineolæ, ad Accurſi abundantiam, acumen, curioſitatem, & diligentiam? Ob quam in ſuo ipſe nomine ludens, haud abſurde dixit ſe (b) Accurſium appellatum, quo in jure civili vacillantibus atque laborantibus opportune accurrat. Religio mihi fuerit omittere Cujacii de eo judicium his ab eo expreſſum verbis. *Neque δικαιομάστιγας (c) hujuſmodi Juriſprudentibus comparaverim: & Accurſium longe magis corona donaverim, a quo quidquid aberrat Bartolus, vanæ fictiones, & ægri ſomnia videntur.* In ſententiarum diſcrepantia Bulgari cauſam contra Martinum amplectitur: ut Azonis diſcipulum poſſis agnoſcere. Cum Bononiæ ſumma celebritate docuiſſet, filios reliquit Franciſcum & Cervotum, non bonorum modo heredes; ſed etiam doctrinæ: qui & in docendi munere patri ſucceſſerunt: & quod mirere magis, fama eſt,

[a] *Ad l. 2. paragraph. hoc autem C. de vet. jur. enucleand.*

[b] *In l. facta §. ſi in danda ff. ad Trebell.*

[c] *Obſervat. l. 12. c. 16.*

eſt, etiam reliquiſſe filiam, quæ jus civile publice docuerit. (*a*) Ipſe vero Accurſius anno MCCXXIX. ætatis vero ſuæ LXXVII. ſupremum obiit diem. (*)

CAPUT CLVI.

De Jacobo Ardizono, & Odofredo.

EDidit & Azonis ſchola Jacobum Ardizonum Veronenſem, qui præclarum doctrinæ ſue monumentum reliquit feudorum ſummam: quam diu latentem, e ſua tandem bibliotheca extulit Daniel Scarameus Juriſconſultus Aſtenſis anno MDXVIII: Emiſit eadem Azonis ſchola Odofredum Bononienſem, vel ut alii credunt Beneventanum, ad ambiguas quaſque cauſas a Gregorio Montelongo Gregorii Pontificis legato adhibitum, dum Bononiæ doceret: cujus in interpretando facilitatem, atque utilitatem ejus uberrimis in Pandectas, & Codicem commentariis noſcere licebit. Vita exceſſit anno MCCLXV. Ceteros obſcurioris nominis commemorare non eſt ex noſtro, aut legentium uſu: ſatiſque habebimus adoleſcentibus oſtendere clariores uſque ad Bartolum, a quo aliam juriſconſultorum ſeriem exordiemur.

CAPUT CLVII.

De Dino.

ATque mihi excitanda eſt in primis Dini ex Florentino pago memoria: cujus tanta in diſputando ſublimitas fuit; ut Dini diſputatio in proverbium abierit: tantaque auctoritate claruit, ut ad ſextum decretalium librum componendum a Bonifacio VIII. fuerit adhibitus, una cum Ricardo Petronio Senenſi: qui honos Dino magno ſtetit. Cum enim Ricardum ſocium operis a Pontifice in Cardinalium numerum lectum vidiſſet, ſe vero prætcritum, etſi aliis præmiis cumulatus, tamen angore animi vitam amiſit. Etſi non deſint, qui occulto veneno ſublatum tradant. Obiit Bononiæ, ubi docuerat, anno MCCCIII.

CAPUT CLVIII.

De Bartholomæo a Capua.

SUb idem tempus non doctrina modo civili, quam Neapoli in Gymnaſio inſtituto a Friderico II. Cæſare, ſumma gloria docuit, ſed ampliſſimis etiam honoribus floruit Bartolomæus a Capua Neapolitanus, patriæ, ac poſteritatis ſuæ nobiliſſimæ perenne decus. Cujus patrocinio Robertus adverſus (*b*) Carolum, Regni ſucceſſionem ſibi aſſerentem, cauſam obtinuit, tandem anno MCCCX. Bartholomæus felicem vitæ honorumque curſum abſolvit.

CAPUT CLIX.

De Petro de Bella Pertica, & Jacobo de Arena; & Oldrado.

NEc mihi reticendi ſunt Petrus de Bella Pertica Burgundus, aliis Sequanus, aliis Aurelianenſis: qui haud minus octies Infortiatum, quod vocant, Toloſæ, & aliquo etiam tempore Bononiæ explicavit; atque haud imperite ſcripſit in plures juris locos anno MCCC. Et Jacobus de Arena Bononiæ, vel Toloſæ, vel, ut alii putant Patavii profeſſus, anno MCCC. cujus opiniones ex legum mente petitas (*c*) Bartolus arbitrabatur. Et Oldravus de Ponte ex Laude Pompeja, ob diſpu-

[*a*] Alberic. *in l. qui filium in f. ff. ubi pupill educar. deb.* Tiraquell. *l. connub. gloſſ.* 1. *p.* 2.

[*] Hodie quoque qui ex fontibus bibere, quam ex lacunis malunt, ſi quid dubii incidat, cui tollendo Baſilica non ſufficiant, ad gloſſas Accurſii decurrunt. De ætate Accurſii, qua ſe contulerit ad juris civilis ſtudium, diſſentiunt interpretes. Quidam id annos natum *XX*VIII. feciſſe ajunt: ſecundum Gravinam vero prope quadragenarius erat, cum Pancirolus a quadragenario plane jus civile apud Azonem auditum referat. Verum ideo minime negat Pancirolus: Accurſium id antea ab aliis didiciſſe. Barbariem ejus non tantam fuiſſe, quanta vulgo fuiſſe fertur, contendit Albericus Gentilis, *de juris interpretibus*, qui illud: *Græcum eſt, non poteſt legi, Accurſii eſſe*, conſtanter negat. Refertur tamen Accurſius inter Semi juriſconſultos ab ipſo Cujacio *Obſ. IV.* 3. & multos ejus errores notat Antonius Nebriſſenſis *in Lexico juris civilis*. Filio ejus Cervoto Accurſio contigit, ut hebes & exigui ingenii eſſet, unde paſſim ſententiæ ejus rejici ſolent modo ut exſangues & frigidæ, modo ut abſurdæ & ineptæ, adeo, ut opiniones inſipidas Ceruotianas appellent.

[*b*] Aff. *c* 1. *de ſucceſſ. Feudor. nu.* 88.

[*c*] Bart. *in tract. banditor. nu.* 11.

diſputandi acumen, Pater legum nuncupatus, cujus reſponſa non pauca imperant adhuc in foro: etſi dum viveret, adeo callide verſaretur in cauſis, ut haud raro prævaricator haberetur: quo nomine fuit a Summo Pontifice objurgatus. Enim Oldradus Romæ docuit, ubi & in collegium lectus Advocatorum, ut vocant, Conſiſtorialium, a Joanne XXII. Pontifice ad graviora Reipublicæ negotia explicanda frequenter vocabatur. Præ ceteris vero illuſtre patrocinium coram Roberto Apuliæ Rege Thomæ defuncti Principis filio natu maximo præſtitit: cui Sancti Severini Comitatum impetravit. Demum doctior, quam honeſtior reputatus, gravi Pontificis reprehenſione perculſus, in morbum incidit, obiitque anno MCCCXCV. Avenione.

CAPUT CLX.

De Jacobo de Belviſo, & Butrigario.

NEque omiſerim Jacobum de Belviſo Aquenſem, qui Bononiæ docuit eadem ætate, atque etiam Neapoli, ubi Feudorum libros octies explicavit. Quocum conjungere placet Jacobum Butrigarium Bononienſem, qui gloriæ ſuæ, quam doctiſſime ſcribendo comparavit, magnum habuit incrementum Bartolum ejus diſcipulum. Docuit Jacobus Bononiæ anno MCCCXXX. de quo illud fertur haud illepidum: quod interpretatus legem, quæ communes nummos ad numeri, non materiæ rationem dividendos præcipit: ubi anum cum caniſtro ficuum prætereuntem vidiſſet, pactuſque ab ea eſſet dimidium: ſingulas ſcindere ficus velle ſimulavit, ut e ſingulis dimidium ſibi auferret. Cum vero anus clamaret, ſe numerum ficuum vendidiſſe, non medietatem ſingularum: Jacobus ad auditores, qui ſecum erant, converſus: En, inquit, quam belle anus hæc explicatæ dudum legis uſum oſtendit!

CAPUT CLXI.

De Cino Piſtorienſi.

SEd jam ad Cinum veniamus Piſtorienſem, cui pluribus e ſapientiæ generibus gloria parta eſt. De ſummo enim Juriſconſulto, & elegantiſſimo ſimul Poeta, certant inter ſe Juriſprudentia, & Poeſis, utri earum ſit adjudicandus. Verſibus ejus, quos etruſce ſcripſit, nihil venuſtius: interpretationibus vero illius in jure civili nihil ſanius, nihil preſſius. (*) Floruit etiam gloria diſcipulorum: quorum habuit in juriſprudentia Bartolum; in humanioribus autem literis ſocios Petrarcham, & Bocacium, & Cavalcantium, quibuſcum conjunctiſſime vixit. Quorum quoque conjunctionem pictor, dum egregium factum deſcriberet Utini in Divi Nicolai Sacello, expreſſit in tabula: in qua Cinum, Petrarcham, & Bocacium, & Guidum Cavalcantium effinxit: ubi Cinus Judicis Aſſeſſorem refert; Petrarcha ſcribam; Bocacius ruſticum; Guidus vero Cavalcantius Hebræum, quibus imaginibus hiſtoria proditur illius temporis haud illepida: cujus non eſt hic referendæ locus. Morum quoque Cinus honeſtate; & lenitate commendabatur: magis profecto laudandus, niſi arrogantius in jus Pontificium invectus fuiſſet. Nollem huc temeritatis, hominem alioqui modeſtum, eſſe provectum. Adoleſcens adhuc aſſeſſoris munus apud Ludovicum Allobrogem Romanum Senatorem exercuit, & jus civile Bononiæ primum, deinde Peruſii docuit: ubi Bartolus in ejus ſeſe diſciplinam tradidit. Demum an. MCCCXXXVI. Cinus exceſſit e vita.

CA-

(a) Imo aliquando etiam nugatur. Cape exemplum adductum ab Ill. van Bynkershoek *ad l. Lecta c. 12. Hac reſponſione data per Dominum, ſurrexerunt ex adverſo quidam alii Baccalaurei de Schola domini Papiniani, vel alii Advocati Prætoriani fori; & dixerunt; Nos dicimus contrarium, & audiatis; Dominus Paulus ſalva ſua reverentia, dixit duo falſa.* Quibus dein reſpondentem inducit Paullum, *Falſum dicitis vos, ſalva veſtra reverentia, non ego.* Aliud ex Julio Claro, *recept. ſent. l. V.* refertur a Baylo *in vita Cyni.* Cyni mortem ſuis carminibus Franciſcus Petrarcha deploravit, & accenſetur Cynus illuſtribus Italiæ poetis a Creſcimbenio in *Iſtoria della volgare Poeſia p. 87.* Solebant autem ejus temporis JCti barbariem in ſcriptis juridicis ſæpe ſtudio affectare, ne, ſi elegantiam ſectarentur, Grammatici magis quam JCti eſſe viderentur. Exemplum *ex Conſilio LXXXIII.* Franciſci Aretini, literarum alias & latinarum & Græcarum laude florentiſſimi, idem appoſuit Baylius *in vita Aretini. Sunt etiam*, inquit Aretinus, *multi teſtes, qui viderunt, aquam bene ire ad molendinum, & ipſum bene molere, & ſtechatam lignaminis bene in puncto.*

CAPUT CLXII.

De Alberico de Roſata.

EOdem ſeculo floruit Albericus de Roſata Bergomenſis, quo genere obſcurior, eo doctrina illuſtrior: qua meruit, ut a Joanne Novarienſi Epiſcopo, & Luchino Vicecomite Mediolanenſium Principe, ad Benedictum XII. Pontificem legatus mitteretur: cum in Patria, atque etiam Romæ cauſarum patrocinio diu vacaſſet. Denique, ubi ſe abduxiſſet a negotiis, præter interpretationes vocabulorum, etiam utriſque juris commentarios edidit: quo opere ſtudioſorum laborem plurimum levavit, antequam eruditiores, & ſinceriores noſtrorum temporum explicationes ab eruditioribus Juriſconſultis prodirent. Fertur idem in Dantis Aligerii Poema fuiſſe commentatum, ut conſuetam Juriſconſultorum ſui temporis doctrinam ſuperaſſe appareat. Demum anno MCCCLIV. migravit e vita.

CAPUT CLXIII.

De aliis turmatim.

PRæterea nunc ejuſdem claſſis Juriſconſultos alios, nempe Rolandrum Placiolum, Andream Ciaffi, & Franciſcum Tigrini Piſanos; Ricardum de Malumbris Cremonenſem, Bartholomæum Butrigarium Bononienſem, ejuſque cives Lambertinum, & Franciſcum Ramponi; Nicolaum Mattarellum Mutinenſem, Gulielmum a Cuneo, & Beltrandum de Monte Faventino, Joannem Fabrum Burdegalenſem, Rainerium Forolivienſem; Taddæum Pepulum Bononienſem; Signorinum Homodeum Mediolanenſem, & alios uſque ad Bartolum Cini diſcipulum, novæque claſſis Juriſconſultorum Principis.

CAPUT CLXIV.

De Bartolo.

HIc, ſi tam ſublimi e loco ſimilitudinem ducere licet, Servium Sulpicium imitatus, præ ceteris ante ſe interpretibus, dialecticorum regulis, & Philoſophorum acumine juriſprudentiam inſtruxit: haud pari tamen judicio, contrarioque ſucceſſu. Nam Servius dialectica ſobrie, atque frugaliter uſus, ex ea tantum ordinem, partitionem, atque perſpicuitatem, rationemque definiendi, & ex notis ignota colligendi traduxit ad juriſprudentiam, quam & eloquentia, ſive lepore puræ, atque concinnæ dictionis, mirabiliter excoluit, effugitque dialecticorum exilitatem, & ſyrtes illas orationis: Bartolus vero, cum in ea tempora incidiſſet, in quibus omnis dicendi cogitandique ratio a ſcholarum barbarie petebatur; non modo ſpinas dialecticorum non abjecit; ſed eas conſulto ſparſit in juriſprudentiam, in eamque Arabum doctrinam effudit: quæ jampridem Europæ ſcholas veterum ſcientiarum, atque artium elegantia exutas, fœde pervagabatur. His copiis Bartolus eſt uſus immodice, tamque crebris, ac tenuibus gaudet diſtinctionibus; ut non dividat rem, ſed frangat, atque comminuat: cujus deinde fruſtula, nimia ingenii jactatione, veluti vento diſſipantur: ut non mirum, ſi ſcripta illius nubila, & confragoſa negotium legentibus adeo faceſſunt, ut aliquibus videatur theutonice locutus. (*a*) Quæ vitia non hominis fuere, ſed ætatis: quæ relictis puris Peripateticorum fontibus, pro iis Arabum fæcem exhauriebat. Quid minus enim Peripateticum: quam inconcinna mens, & oratio: cum, teſte Cicerone, peripatetica ſchola, in ingenii, & orationis regimine, cultuque unice verſaretur? Ætatis igitur illius ſcientiis excellens Bartolus, quo plus ingenio pollebat; eo majores ſibi aliquando, aliiſque tendebat ambages. Unde ſcholam juriſprudentiæ inſtitnit acutam illam quidem, & forenſibus cavillationibus percommodam; flexuoſam tamen, & ob inanem ſæpe ſubtilitatem anxiam ſane, & importunam, unde Bartolinæ ſcholæ interpretes plerumque ingenio plurimum indulgentes, exili qualibet ex affinitate diſcrepantia longe inter ſe non raro comparant, atque committunt: Contra vero ſæpe ob leve quodlibet diſcrimen ſimillima quæque diſtrahunt, & a rebus aliquando alieniſſimis vaticinando, & ario-

(*a*) Alex. *l. miles, paragraph. decem in fin. Digeſt. de re judiciaria.*

& ariolando argumenta ducunt , inque ſententiis ferendis haud ſemper ſolent auctoritatum, atque teſtimoniorum habere delectum. Hinc non raro ſtomachum Cujacio movent, ut ſæpe in illos excandeſcat, pluribus quidem in locis, præcipue in librum quintum reſponſorum Papiniani: (*a*) *Vim*, inquit, *hujus reſponſi*, & *poteſtatem non bene percipiunt interpretes. Inani ſermone imprudentia utuntur. Sunt verboſi*, & *prolixi*, *more ſuo*, *ut ſolent in re futili eſſe multi; in difficili muti; in anguſtia diffuſi*. Sed hæc mihi tanti non ſunt: ut ſi errores damnem; Bartoli tamen,& ſuorum doctrinam, ingeniumque longe magis non admirer, quam cæci quidam illorum laudatores: qui, ut probent ſimplicioribus Bartoli ſe triviſſe libros, quos nunquam ſumſere in manus, pro illorum erroribus fama tantum, & inconſulta credulitate ducti, ratione prorſus nulla, ſed ore tantum, ac fronte dimicant, quaſi pro aris, & focis. Nec minus tamen eruditioribus interpretibus indignor: qui cum a Bartolo, ſcholaque illius multa didicerint; ubi tamen aliquod ejus peccatum animadvertunt, deſiſtere neſciunt a conviciis: inter quos præter Budæum, Duarenum, alioſque plures, Goveanus præcipue non erubeſcit Bartolum peſſimum juris interpretem appellare, miraturque illum ab iis laudari, quos ipſe Goveanus laudat. (*b*) Quis vero tulerit illos, qui cum prorſus juriſprudentiam ignoraverint, ac tantum eruditioni vacaverint, & humanioribus literis; hoc ſeſe tamen veteris juriſprudentiæ vindices profitentur; quod ſciant & ipſi quoque Bartolo, ejuſque diſcipulis maledicere. Quales, præter ceteros, ſunt Laurentius Valla, & Ludovicus Vives, qui barbariem quidem Bartoli omnium expoſitam oculis animadverterunt: doctrinæ vero illius, neque receſſus introſpicere, neque pondus expendere voluerunt: ignari prorſus, quanta Bartolus cum ſuis commoda juriſprudentiæ attulerint, tot ſolutis quæſtionibus quotidie in foro emergentibus: quibus dirimendis veterum ſcripta minime ſufficerent, niſi ea Bartolus, & Bartolini Juriſconſulti ratiocinando, ſimiliaque colligendo ad quotidianum uſum, & etiam ad non expreſſa produxiſſent: ita ut reddiderint quodammodo amiſſa jam, excluſaque e corpore juris veterum reſponſa conſultorum. Qua opera, & judices difficultatibus liberarunt, & reos a judicum fraudibus eripuerunt. Præſtat enim parere mortuo, quam viventi: ac tutius judices obtemperant auctoritati ſapientum, quæ affectionibus eſt expers: quam propriis animi ſenſibus, qui ſtudio perſonarum, & cauſarum, vel odio, aut gratia non raro in fraudem inducuntur. (*c*) Quam hic interpretibus laudem Alciatus, pro ſua ingenuitate, quamvis primus ab eorum via deflexerit, minime denegavit. Quamobrem neque Bartolum cum ſuis omni errore abſolverim, ut vulgus pragmaticorum ſolet: neque maximi ingenii, ſummique beneficii laudem eis detraxerim; neque imitabor eruditos illos, qui cum ipſi raro meliora præſtent; aliorum benefacta ob quodlibet peccatum obliviſcuntur. Natus eſt Bartolus in Umbria ex oppido, quod olim Setinum appellabatur, nunc Saxoferratum anno MCCCXIII. Patrem habuit Franciſcum Bonaccurſium: falſo enim ab aliquibus incerto patre natus traditur. Fefellit eos, quod prima literarum elementa Bartolus addidicerit a Petro Minorita, qui Venetiis pie vacabat expoſitis infantibus inſtituendis. Hic error apud aliquos hanc temere Bartolo notam impegit. Annum nondum XIII. egreſſus ad jus civile ſe ſub Cino præceptore, poſteaque ſub Jacobo Butrigario, & Reinero contulit, ſuique magnam expectationem acutis diſputationibus in ſcholis excitavit. Cum Tuderti aſſediſſet, deinde Piſis, ubi capitalibus cauſis præfuit, fertur in villam ſecedere coactus, propter invidiam, quam ſubierat, ob reum præcipiti ſententia damnatum: Propterea que a judicando ſeſe, ad docendam tranſtuliſſe Piſas primum; deinde Peruſiam, ibique & Civitate donatum. Eo in munere propter auditorum frequentiam, & admirationem ingenii, laboriſque aſſiduitatem, primas facile tulit. Mane enim ac veſpere docendo, atque in die tredecim circiter capita juris civilis exponendo: ſingulis annis dimidiam Pandectarum partem emetiebatur. A Peruſinis publici negotii cauſa legatus ad Carolum Romanorum Imperatorem, non minus communem rem, quam pri-

(*a*) *L. filie ff. de in juſt. rupto.*
(*b*) *pag* 261.
(*c*) *L. apud Labeonem ff. de verborum ſignificatione.*

privatam optime geſſit. Speciem enim tantam doctrinæ Imperatori præbuit, & virtutis; ut inter illius aſſeſſores, ſive Conſiliarios (*) lectus, ab eo, præter inſignia gentilitia ſibi, ſuæque familiæ impetrata, Leonis nempe aurei, cum duplici cauda in campo crocei coloris; obtinuerit etiam, ut ſibi, ſuiſque liberis liceret veniam ætatis ſcholæ ſuæ auditoribus concedere, ac ſpurios reddere legitimos, & natalibus reſtituere. Cum Franciſco Tigrini, qui eum ætate anteibat, non raro diſputavit, atque aliquando tam acerrime inter ſe conflixerunt: ut controverſiæ dirimendæ gratia Piſas miſerint inſpectum Pandectarum codicem, quo vera lectio inde referretur legis: *Si creditor*, *D. de diſtractione pignorum:* Cum Bartolus *nullam eſſe venditionem*: Alter vero *nullam eſſe conventionem* legendum contenderet. Quam controverſiam inter Bartolum, & Baldum exortam eſſe, aliqui perperam tradiderunt. Non tamen ſimultates adeo graves ob ingenii gloriam inter Bartolum, & Tigrinum interceſſerunt; ut amicitiam prorſus diſtraxerint. Non enim deſunt, qui retulerint, Bartolum accerrimo quamvis ingenio; tamen propter labilem fluxamque memoriam, legibus, & auctoritatibus a Tigrino acceptis cogitata ſua comprobaſſe. Plura etiam ejuſdem Tigrini & egregie ſcripta Bartolus, ordine mutato, ſuppreſſoque auctoris nomine, in ſuos contuliſſe commentarios, traditur. Laudem ſcriptis ſuis eo eſt majorem aſſecutus, quod rem in univerſum explicatam, poſtea trahit ad uſum, lectoreſque de ſchola traducit ad forum: ita ut ſcientiam cum utilitate mire conjunxerit. Adeo vero diſcendi cupiditate rapiebatur, ut ederet, ac biberet ad pondus: quo ingenii æquabilitatem, ac mentis ad ſtudia firmitatem conſervaret. Unde nihil eorum Bartolum latuit, quæ ſua ferebat ætas. Nam præter juriſprudentiam, Hebraicis etiam literis, & Geometriæ operam dedit: de qua lucem ad jus civile illuſtrandum elicuit, in opuſculo de fluminibus, quam Tiberiadem appellavit. Vir frugi fuit, & integer: & quia honeſtis artibus lucrum quærebat, haud ſibi magnas peperit facultates. Filios ex Pellina uxore ſuſcepit duos, filias quatuor. Demum anno MCCCLV. abſceſſit e vivis, annos natus circiter XLIII. Eo majori apud poſteros gloria, quod plurium ſeculorum labores ævo tam brevi concluſit. Neque viro de jure civili optime merenti fuit ingrata poſteritas. Haud ſcio enim an plus antiquitas tribuerit Papiniano, quam noſtrates Bartolo: cujus omnibus fere tribunalibus auctoritas imperat; præcipue apud Hiſpanos: apud quos ea ſententia vincit, a qua Bartolus ſtetit. Imo ubi deeſt lex, illius vice Bartolus conſulitur. Hinc crebra, & vulgata illa de Bartolo, frementibus eruditis, nempe, *Speculum*, *& Lucerna juris; virtus juris; Dux univerſorum; robur veritatis; Auriga optimus; Apollo Pythius; Apollinis oraculum; ac modo Pater*, *modo Magiſter*, *modo lumen humani juris appellatur*.

CA-

[*] Unde etiam confectioni Aureæ Bullæ adhibitus dicitur Thulmerario *de octoviratu capis VI.* § 15. Sed hoc dubium, & a multis negatur primum ob imperitiam Status regni Germanici in homine Italo, tum, quod anno ante mortuus eſt Bartolus, quam aurea Bulla ederetur. Carolo IV. autem a conſiliis fuiſſe Bartolum, teſtatur gloſſa *ad conſtitutionem Henrici VII. Qui ſint rebelles*, quæ eſt inter extravagantes feudorum. De vera lectione *L. Si creditor*, Bartolus non cum Franciſco Tigrini diſputavit, ſed cum Franciſco, Accurſii filio, ut ipſe teſtatur *ad l. 3. C. de condict. ob. cauſ. dat. n. 4.* qui Accurſius non ille gloſſator eſt, ſed veriſimiliter Anteceſſor Regienſis. V. Pancirolum *de claris leg. interp. II.* 42. Legem ipſam illuſtrant Stekius *in obſervationibus Anti-Criticis c.* 14. & Jacobus Gothofredus *animad. jur civ. c.* 14. In epitaphio ſuo apud Franciſcanos Peruſiæ anno Chriſti 1355. ætatis 46. diem objiſſe dicitur. Adſcribuntur hi verſus:

Hic eſt Bartolus ille juris ingens
Lux & commodus explicator: hic eſt,
Quem mors ante diem abſtulit maligna.
Heu mors invida & ævo iniqua noſtro!
Quæ leges iterum jacere cogis.

Sed hoc epitaphium ſeculo cultiori decimo demum ſexto poſitum videtur. Quare inde argumentum nullum duci poteſt contra Pancirolum, qui de ætate Bartoli dubitatum innuit, & ſarcophago Bartoli marmoreo nihil amplius inſcriptum memorat, quam OSSA BARTOLI. Diſciplinæ forenſis princeps librum etiam emiſit inſcriptum, *Proceſſus Satanæ contra D. virginem coram judice Jeſu*. Latinitatis, qua uſus eſt Bartolus, circumfertur memorabile exemplum, *Ruſticus quidam falconem comitis Guidonis cepit cum ſonaleis, & jectis, & ipſum captum poſuit ſub banco dando ei beccare panem, & rapas*.

CAPUT CLXV.

De Baldo, & Fratribus.

HUjus gloriæ non parum acceſſit ex Baldo diſcipulo: quo abſente, Bartolus videbatur ſibi carere auditoribus, ideoque ſine Baldo Bartoli ſchola conglaciabat. Etenim tantum ille huic uni diſcipulo tribuebat, ut Baldo adhuc puero ſæpe aliquid objiciente; (*a*) Bartolus ad reſpondendum tempus petere non erubeſceret. Hinc diſcipulus tandem evaſit æmulus, & etiam in certamine, ac quinque horarum diſputatione victor. Quæ tamen æmulatio, ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur. Quid enim inhumanius, quam carpere ubique occaſione data magiſtrum, ut ſolet Baldus? Diſcordia tamen ingenia dum viverent, poſt mortem concors hominum admiratio comitatur: hoc enim eſt commune in omni foro judicium, ut ibi conſediſſe veritas exiſtimeur, quo concors utriuſque ſententia convenerit. (*b*) Hujus tamen petulantiæ graviſſimas pœnas Baldus dedit. Ex frequentibus enim rixis cum præceptore, orta eſt fabula, & commentum illud putidum, quod forenſes nebulones imbiberunt, de Baldo publice flagellis cæſo, propter corruptos omnes Pandectarum, qui Peruſii erant codices (*) in lege *Si Creditor*, *D. de diſtractione pignorum*: ut adulteratæ lectionis teſtimonio Bartolum confutaret: cum eam contentionem, uti diximus, non cum Baldo Bartolus habuerit, ſed cum Franciſco Tigrini; ut optimis relationibus oſtendit. Lancellotus, (*c*) ſelectioris notæ Juriſconſultus. Natus eſt Baldus Peruſii ex Franciſco Ubaldo medico, egregiæ prolis parente feliciſſimo: ſiquidem, præter Baldum, genuit etiam Angelum, & Petrum Juriſconſultos ſcriptis non incelebres, & Baldo fratre minime indignos. Annum iniens Baldus decimum ſeptimum admirationi fuit omnibus, ſubtili explicatione legis *centum Capuæ*, *D. de eo quod certo loco*. Docuit primo in Patria, ubi Petrum Belfortem Cardinalem in jure civili erudiendum, atque ad maxima negotia inſtituendum accepit. Deinde Ticinum ad idem munus ampliſſimis ſtipendiis arceſſitus: ubi cum ſe auditoribus nominis ejus celebritate ſuſpenſis oſtendit: quia ſtatura puſillus erat, continuo exclamatum eſt, *minuit præſentia famam:* Ipſe vero minime deterritus, confeſtim excepit: *Augebit cetera virtus*. Cum ibi Philippus Caſſolus, qui ſatis glorioſe *Doctorum Doctor* appellabatur, more veterum Sophiſtarum, prodiiſſet in medium, quæſtionibuſque omnibus de ultimis voluntatibus ex tempore ſe reſponſurum obtuliſſet; Baldus, ut hominis petulantiam reprimeret, rogavit ubi cautum eſſet in jure, ut ſubſtitutio vulgaris in legato facta non comprehendat, niſi caſum, quo noluerit, vel potuerit. Hærenti Philippo Baldus ei oſtendit legem *Pater Severinam*, *D. de conditionibus*, *& demonſtrationibus*. Ad quem locum hanc enarrationem Caſtrenſis attexuit. Ingenio autem Baldus tam promto fuit, ut vel legem, quæ de muſcis, & veſpis loqueretur, petentibus obtulerit. Interrogatus ab Epiſcopo Ticinenſi, cur leges tam facile, ac toties mutarentur: ille retulit, legislatores, medicorum inſtar, pro temporibus remedia parare: id enim eſſe juſtum, quod temporibus conveniret; & propterea, quæ in pace vetantur, in bello licere. Ticinenſium ſtatuta ſolus publico juſſu condidit: om-

(*a*) Caſtrenſ. *in l. ſi inſtit. 17. §. de Teſtamento ult. ff. de inoff. teſtam.*

(*b*) Tiraq. *de retract. convent.* §. 4. *gloſs.* 6. *n.*12.

[*] Damnatum ſed nihilominus dein abſolutum narrat Joannes Neviſanus. *L. IV. n.* 25. *ſylvæ ſuæ nuptialis* apud Baylium *in vita Baldi*, ipſo intercedente Bartolo, utenteque argumento *l. ad beſtias* 31. *D. de pœnis*, in qua artificio damnatorum aliquid datur. Sed Pancirolus rem totam figmentis annumerat, & ex eodem genere eſt alloquium Bartoli ad Baldum quadragenarium ſcholam ejus intrantem: *Tarde veniſti Balde*, & hujus Reſponſum, *Citius recedam*, vel *ſero venis Balde*, *eris advocatus in alio ſeculo*. Adoleſcens enim quindecim annos natus Bartolo tam argute contradixit, ut ille tempus ad reſpondendum petierit, quod tamen ſemel, non ſæpe factum, Pancirolus teſtatur. Si vera eſſent, quæ Neviſanus narrat, ex duplici capite damnanda Baldi memoria eſſet. Non enim ingratus tantum videretur in Bartolum, quem ubivis in ſcriptis ſuis inſectatur ut præceptorem, ſed etiam immemor patrocinii, quo formidini flagellorum ereptus fuerat. Bartolus autem eo majori animi magnitudine uſus videretur, quod defenſionem ejus ſuſcepiſſet, qui codices in necem ipſius corrupiſſet.

(*c*) *In vita Bartoli*.

omniumque conſenſu cautum eſt, ut nemo ſine Baldo auſpice doctoratus, ut vocant, lauream caperet. Opum fuit haud minus, quam doctrinæ cupidus. Quas adeo magnas tum e ſchola, tum etiam e foro collegit: ut ex ſolis ſubſtitutionum litibus quindecim millia contraxerit aureorum, ſive ſcutorum, (*a*) ut vocant, præter ea, quæ ex criminum cauſis, & ex contractibus adjecit. Mentis ejus magis acumen laudatur, quam conſtantia: ſæpe enim ingenii æſtu a veritate, atque etiam ſemetipſo abreptus, ſibi repugnat: ut Baldo ſubtilitas; Bartolo vero ſententiarum veritas, & judicii firmitas tribuatur. Etenim illius ingenium rapidum; hujus frugale: Ille argutior; hic ſanior. Ille ad diſputandum; hic ad judicandum utilior. Forenſis enim exercitatio Baldum quo magis exacuit; ita longius aliquando avexit a vero. Ita ut in Baldo ambitionem, & avaritiam olfacias; in Bartolo vero ſolius juſtitiæ cultum admireris. Unde Baldus opulentiſſimus, Bartolus inops. Ambitio vero Baldi, cupidoque gloriæ ſtudiis poſterorum plurimum contulit: vix enim ullus eſt divini, aut humani juris locus ingenio illius non exploratus: neque pars ulla juris, aut Civilis, Pontificii, aut Feudalis illi non experta. Vultu fuit hilari, colloquioque grato. In pauperes erat adeo munificus, ut eis turmatim convocatis, jus & carnes bovillas ſæpe objiceret. Mortem tamen obiit viro graviſſimo indignam. Dum enim rabido catello, quem in deliciis habebat, abblandiretur, imprudens labii morſu venenum hauſit: quo in venas manante, lucem tremebundus reliquit Kal. Maiis anno MCCCCIV. Zenobio Tipherni Epiſcopo, & Franciſco filiis, utriſque Juriſconſultis, ſuperſtitibus.

CAPUT CLXVI.
De Paullo Caſtrenſi.

PRoximum Baldo locum damus Paullo Caſtrenſi e Faliſcis, quem aliqui anteponunt ipſi Baldo, cui Paullus diſcipulus fuit, & amanuenſis: quippe pauperrimus, & genere tam obſcuro; ut ne familiæ quidem nomen prætulit, humilique ſervitio victum, & doctrinam ſibi paraverit. Nam ſimul cum Baldi liberis aſſidebat in ſchola, domumque reverſus magiſtri verba, ne ſibi exciderent, ſtatim ſcriptis mandabat. (*b*) Auxit vero illi, ut ſæpe aliis, ſcientiam egeſtas. Cum enim pecunia careret ad emendos commentarios, coactus eſt omne tempus in ipſarum lectione legum ponere: cujus aſſiduitate ſtudii, ad priſcæ ac germanæ ſapientiæ integritatem aſſueſecit ingenium. Hinc ſcripta illius, præ aliis, veterem diſciplinæ candorem, ac veritatem arripuerunt: quem nobis fructum ingens voluminum in diem increbreſcentium, ac mentis libertatem irretientium ſtrues intercipit. Avenione de prorogatione juriſdictionis Paullus adeo diſputavit egregie; ut ea fama excitatus Cardinalis Zabarella Florentinus Archiepiſcopus, vicariam Paullo aſſeſſori ſuo poteſtatem exercendam tradiderit Florentiæ: ubi cum jus doceret, Senatum compoſuit, & ſtatuta. Inde Senas primo, deinde Bononiam ad idem ſe munus, ac poſtremo Patavium contulit, ibidemque annis confectus mortem oppetiit anno MCCCCXX. omnium æſtimatione ipſius Bartoli loco dignus.

CAPUT CLXVII.
De Alexandro Tartagno.

IS Alexandro Tartagno Imolenſi doctrinam juris tradidit. (*c*) Paullum enim audiſſe Alexander dicitur, præter Joannem Imolenſem, & Joannem ab Anania, Ludovicum Romanum, & Caſparem Arengherium in Bononienſi ſchola doctorem. Doctrinæ illius fama undique percurrens, urbes plurimas ad cupiditatem hominis excivit. Igitur Ferrariæ primum, deinde Patavii docuit, ubi Bartholomæum Cœpollam acerrimum doctrinæ, ac dignitatis competitorem conſtantiſſime toleravit. Illinc Ticinum, ac poſtremo Bononiam ad jus civile docendum conceſſit: ubi æmulum expertus eſt Andream Barbatium, minorem quidem doctrina; memoria vero, quæ maxime ad plauſum popularem valet, longe præſtantiorem. Cui

(*a*) Cuman. *ex Alex. in rubric. ff. de vulgar. & pupill.*

(*b*) *Caſtrenſ. l. primo §. aditio in fin. ff. de edendo & in l. ſecunda §. ultimo.*

[*c*] Hieron. Prævidell. *de peſte part. ult. capit.* 21.

Cui tamen facultati Alexander ſuccurrebat aſſidua ſcriptione, quam adeo neceſſariam ſtudioſis exiſtimabat; ut interrogatus quomodo adoleſcens proficere poſſet, reſponderit: ſi vapularet, quotieſcumque ſine calamo adminiſtro libros evolvere deprehenderetur. Scientiæ magis, quam lucri fuit appetens, ideoque in ore ſemper habebat iſtud, *legibus vacavi, ut ſcirem, non ut eas venderem.* Vir præterea gravis erat, & cavillationum oſor, ingenioque recto ac ſimplici: ut merito veritatis pater appellaretur: & quamvis modeſtia eſſet inſignis, ea tamen haud potuit abs ſe deflectere, imminentem ſemper doctrinæ maledicentiam. Nec enim deerant, qui Sophiſtam eum vocarent, & ingenio verſatili: quod leges pretio figeret atque refigeret. Obiit anno MCCCCLXXXVII. annos natus tres & quinquaginta: quorum triginta docendo tranſegit.

CAPUT CLXVIII.

De Jaſone Mayno.

HEredem is doctrinæ reliquit Jaſonem Maynum auditorem ſuum quo non ullus felicius, & turpiſſimis moribus, & natalibus ad ſplendorem, & dignitatem, per ſtudia literarum emerſit. Suſceptus eſt enim e concubina, dum pater ejus Andreonus Maynus Mediolanenſis Piſauri exularet. Jaſon autem ad literas addiſcendas miſſus, quod injuſtis eſſet natalibus, ideoque negligentius, atque aſperius tractaretur, perdite ac diſſolute vivendo alea, & luxuria peſſum ſe, ſuaque omnia dedit: ut paſſus fuerit etiam venum ire legum libros, in pretioſis membranis deſcriptos. Cumque ob ſummam inopiam ſorderet omnibus, inſperato ad meliorem frugem venit; ut non juriſprudentiæ modo, ſed & humanioribus literis vacaverit, delibata etiam poetice: dignuſque fuerit, qui a Ludovico Sfortia legatus ad Alexandrum VI. Pontificem, una cum aliis mitteretur: inter quos ipſe orandi munus obivit. Quas etiam partes egit in Maximiliani nuptiis: unde Palatina, & equeſtri dignitate, Cæſariſque patriciatu decoratus in Patriam ſe recepit. Ubi cum Ludovicus Sfortia Mediolanenſium Dux crearetur, aliam orationem ſummo plauſu recitavit: eaque meruit, ut in Senatores, patricioſque referretur. Juris autem profeſſionem ad tantam exiſtimationem dignitatemque perduxit, ut primus ad docendum pretio mille aureorum, ſive ducatorum, ut vocant, conduceretur: unuſque meruerit, ſummum Galliarum Regem, Ludovicum nempe XII. una cum quinque Cardinalibus, qui eum aſſectabantur, auditorem habere. Quibus Ticini gymnaſium ingredientibus, Jaſon præibat juſſu ipſius Regis: qui eo in loco præceptorem Regi antecellere dicebat. Ibi Jaſon ampliſſima diſputatione docuit, equeſtrem dignitatem ob militarem virtutem a Principe acceptam tranſire ad liberos: Propter hanc autem ingenii gloriam Caſtello fuit ab Rege donatus. Quod ſibi a Præfecto Regiæ Domus poſtea ereptum, ne Regiarum quidem literarum auctoritate unquam recipere potuit: nuncius enim ab eo ad res repetendas cum literis miſſus, calcibus humi proſtratus fuit, ſparſis ad terram, & conculcatis literis. Cum Francisco Curtio graves inimicitias Jaſon ſuſcepit: ſed cum Philippo Decio longe graviores: cum quo ſæpe ventum eſt ad manus: ut & lapidibus invicem ſe petierint. Ejus interpretandi ratio perſpicuitate, atque ordine, itemque ubertate plurimum pollet. Auxere Jaſonis commentarios etiam Bartholomæi Soccini, & Caroli Ruini labores: quos magno ſtudio, & mercede conquiſitos ſibi veritus non eſt Jaſon adſcribere. Opibus tandem, & honoribus cumulatus obiit anno MDXIX. ætatis vero ſuæ octogeſimo quarto, cum jam, ut fertur, ſenio deſipuiſſet. Atque is mihi ſit, pro inſtituto opere, Bartolinæ juriſprudentiæ poſtremus: tum quod omnes recenſere peculiaris eſſet operis ab aliis egregie præſtiti; tum quod Alciati judicio, hiſce auctoribus forenſis doctrina, & hoc juriſprudentiæ genus abſolvitur: quemadmodum ille hoc eleganti epigrammate docuit:

In jure primas comparatus ceteris
Partes habebit Bartolus.
Deciſiones ob frequentes, actio
Baldum forenſis ſuſtinet.
Non negligenda maxime eſt tyronibus
Caſtrenſis explanatio.
Opinionum tutius Symplegadas
Superabis Alexandro duce.
Ordinis Jaſon, atque lucis nomine
Videndus eſt properantibus.
His ſi quis alios addidit interpretes,
Onerat quam honorat is magis.

CA-

CAPUT CLXIX.

De Saliceto, Fulgoſio, Cumano, Caſtilioneo, Cœpolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Deciis, Nicolao Spinello.

AC mihi, ſi ex tanta ingenioſorum interpretum turba, quam ſilentio præterimus, alterius ordinis deſcribendi negotium daretur; fidenter legerim Bartholomæum Salicetum Bononienſem, factionibus, & exilio clarum, Raphaelem Fulgoſium Placentinum, cujus ingenium in Conſtantienſi Concilio eluxit, ejuſque ſocium, & æqualem Raphaelem alterum Cumanum, ſeu Comenſem, atque utriuſque iſtorum præceptorum Chriſtophorum Caſtilioneum Mediolanenſem Baldi auditorem, & antagoniſtam: per quem ſubtilior juriſprudentia reſilire & ſincerior juris ratio imperare auctoritati cœpit. Cujus ingenioſa ſane ſcripta, & judicii ſelectioris, diviſiſſe inter ſe Raphaeles duo, ac ſuppreſſo magiſtri nomine ſibi adſcripſiſſe feruntur. Adderem his Bartholomæum Cæpollam legum captatorem vaferrimum, & Bartholomæum Soccinum Senenſem ſummi acuminis juriſconſultum, & latinis, græciſque florentem literis; quicum & Marianum, ex eadem familia, conjunxerim: & denique Ruinum, Riminaldos, Curtios, Decios, & quem tum ob antiquitatem, tum ob doctrinæ, ac generis nobilitatem, piaculum eſſet præterire Nicolaum Spinellum Neapolitanum, qui ſua in patria, & Patavii, ſumma celebritate, docuit, anno MCCCL. ubi & Fulgoſium habuit auditorem. Ille vero ad ſumma Neapolitani Regni negotia per Joannam Reginam adhibitus, ab eademque ad Urbanum II. legatus, ingentibus perfunctus honoribus, obiit anno MCCCXXC. ſuperſtitibus liberis Luca natu majori, & Belforte Catanenſi Epiſcopo: per quem collegium bonarum artium, quod Spinellorum dicitur, Patavii fuit inſtitutum. Atque hi omnes ab Irnerio uſque ad Alciatum explicandi ratione uſi ſunt utili quidem illa, & peracuta; ſed non ubique vera: nam ubi non tam ingenii vires proficiunt, quam lectio veterum, & morum temporumque cognitio, notitiaque ſermonis abſtruſior; hærent ipſi miſere, ac ſæpe labuntur: etſi aliquando audaci conjectura freti; divinatione potius, quam arte rem conſequantur. Stylo præterea utuntur illorum temporum inquinato & barbaro; a cujus tamen lectione, ob rationum acumen, & rerum ubertatem, viri maturioris judicii minime abhorrent: imo vanitatem rident eorum, qui non tam eruditione propria, quam ineruditorum interpretum contemtu, atque faſtidio ſe profitentur eruditos.

CAPUT CLXX.

De Alciato, & ſanctiori Juriſprudentia, ſive de Cujaciana ſchola.

VErum ſub idem tempus, quo in Italiam, indeque in Europam univerſam ſtudia bonarum artium, & priſca elegantia divinitus remeabant; dum præcinente Valla, Politianus, Parrhaſius, Bembus, Eraſmus, aliique complures vetuſta ſecula tenebris obducta recludunt; dum inde artes omnes priſtinum nitorem recipiunt; juriſprudentia quoque Alciati manu ex humo ſublata, oculos ad primordia ſua reflectens, vetera ornamenta, nativamque dignitatem a priſcis repetiit auctoribus. Cumque Alciati diſcipuli ex Gallia, & Italia univerſa conſpirarent; eorum præſidio juriſprudentia ſe in primæva eruditione, atque elegantia collocavit. Quæque in Irnerii, Accurſii, & Bartoli ſcholis vires exuerat, retenta rubigine: cultu eruditorum, & induſtria literarum elegantiorum exuit barbariem, & nativam explicuit venuſtatem; tum præſertim, cum ad nos expugnata Conſtantinopoli, Baſilicorum libri, Græcique pervenere legum interpretes: apud quos latina juris eruditio cum Imperii Romani reliquiis manſerat incorruptior. Romana enim antiquitas, cujus lumen ab Italia dominatio barbarorum excluſerat, in Græcis juriſprudentiæ ſcholis, uſque ad recens Conſtantinopolis excidium vixit, uſu atque aſſiduitate Juris civilis. Quam deinde antiquitatem Græcorum eruditiſſimi, a vi hoſtium ad nos confugientes, in maternum Italiæ ſinum retulerunt, ſimul cum libris Baſilicorum illinc abductis, atque deinde in Galliam translatis: ubi poſtquam eos Cujacius diu triviſſet, vimque illorum expreſſiſſet, publicam tandem reſpexere lucem. Suſtulerant ſane ante Alcia-

ciatum animos Caſtilioneus, ejuſque diſcipuli Cumanus, atque Fulgoſius: qui explicando jure, non raro a vulgarium interpretum via deflectebant. Verum occupatis auctoritate animis, eorum opiniones, etſi antiquitati proximiores, tamen propter ſuſpicionem novitatis, continuo rejiciebantur, antequam eſſent expenſæ: donec Alciatus, ſtudio vetuſtatis, teſtimoniiſque ſincerioribus, & eruditionis fide, vulgaribus interpretibus non raro redargutis; auditores ſuos ad novum genus interpretandi traduxit. Natus eſt Alciatus Mediolani, patre opulento, nulloque matris parturientis dolore. Cum puer Ticini Jaſonem, Bononiæ vero Carolum Ruinum audiſſet, græcas, & latinas literas juri civili adjungendo, annum vix attingens XXII. frementibus barbaris; doctoribus vero novum juriſprudentiæ nitorem admirantibus, diſpunctionum libros edidit, & paradoxorum. Docuit primo Ticini, deinde ab oblatratoribus, ob quos ſtomachabatur, in fugam actus, conceſſit in Galliam: atque initio Avenione, poſtea Biturigibus jus explicavit, ea auditorum frequentia, eaque felicitate, ut a munificentiſſimo Regum, Franciſco Primo, annuam MCC. ſcutatorum, quæ vocant, mercedem acceperit, & a Regis filio natu maximo, numiſma CCCC. ſcutatorum poteſtate: quod urbis Cives ei Principi obtulerant in futuræ dominationis obſequium. Sed eadem gloria, qua in Gallia florebat, Alciatum extra Galliam traxit. Etenim Franciſcus Maria Mediolanenſium Dux hominis ſibi ſubjecti virtutem optans habere præſentem, interminata publicatione bonorum, niſi pareret, pari quo in Gallia fruebatur ſtipendio conſtituto, Alciatum ad Ticinenſe gymnaſium revocavit: unde bellorum fluctibus una cum literarum ſtudiis bis ejectus, primo eadem mercede Bononiæ; poſtea Ferrariæ, ſtipendio ampliori, docuit, aureorum ſcilicet ſcutatorum ex præſenti æſtimatione MCCCL. Per id tempus, cum Paulus III. Pontifex Urbes Eccleſiæ peragraret, captus Alciati doctrina, hominem ad Eccleſiaſticos honores capeſſendos hortabatur. Ille vero docendi munus dignitatibus anteponens, in ſolo ſe Protonotariatu continuit. Adeo autem ſummi Principes erga illum certabant honoribus; ut reverſus Ticinum Mediolani a Cæſare Senatoriam, & Palatinam dignitatem: a Philippo vero Rege Ticinum adeunte aurei torquis honorem retulerit. In cauſarum reſponſis veterum gravitatem tenuit ſimul, & modum: longeque parcius auditorum objectionibus reſpondebat. Pomœridianas horas non raro in Poetarum, & hiſtoriarum lectione; ſæpe vero in alea, præſertim æſtate, collocabat. Gula tandem, & cibo abundantiori mortem ſibi arceſſivit immaturam, anno MDL. ætatis vero ſuæ LVIII. Cui defuncto, præter ſcripta celeberrima, non parum adjecit gloriæ Franciſci gentilis ſui ab ipſo in jure civili, & in elegantioribus artibus inſtituti, virtus, & virtuti tributa Cardinalatus dignitas: poſtquam docendi munus ab Andrea ſibi traditum, laudabiliter exercuiſſet, & e ſua diſciplina emiſiſſet Cardinalem Borromæum, a quo Romam fuit evocatus. (*)

CAPUT CLXXI.

De Emilio Ferretto.

PRæter Alciatum cultioris juriſprudentiæ diluculum, ejuſdem doctrinæ ſplendorem in Galliam attulit Æmilius Ferrettus Etruſcus Ravenna oriundus, ex pervetuſta familia: cujus nulla fere vitæ pars honoribus præmiiſque vacavit. Poſtquam enim Piſis Philippum Decium, & Camillum Petruccium Senenſem audivit, Cardinali Salviato Florentino primum, poſtea vero Leoni X. fuit a ſecretis. Quo mune-

(*) Reprehenditur a Baylio inconſtantia Alciati, qua Ticino Avenionem, Avenione Bituriges, Biturigibus iterum Ticinum, Ticino Bononiam, Bononia Ferrariam, Ferraria tertio Ticinum commigraverit, totieſque domicilium mutaverit docendi cauſſa, extinctus intra ætatis annum ſexageſimum. Verum Ticini primum Alciatus ab obtrectatoribus ſolum vertere coactus, eodemque dein a Duce Sfortia Biturigibus ſub interminatione publicationis bonorum revocatus eſt, indeque bis bellorum fluctibus ejectus, primo Bononiæ, tum Ferrariæ conſederat. Idem Alciatus pleriſque etiam Collegis ſuis inviſus erat. Sed premebat eum invidia hominum innutritorum barbariei Bartoli, qui primum ferre nequibant genus dicendi cultius, ſimulque Alciato ingentem numerum ſtudioſorum, qui eum ſequebantur, & eximia rei familiaris incrementa invidebant. Philippus Rex torquem Alciato offerens, tum adhuc princeps juventutis erat. *Poſtea* enim A. 1556. demum Regno ex abdicatione Caroli patris admotus fuit.

munere ſponte abdicato, ad bellum profectus, dum e Lautreci exercitu infelici clade profligato rediret, ab Hiſpanis capitur, ac ſexcentis aureis redemtus a fratre, Valentiam ad jus civile docendum conceſſit: unde a Franciſco I. accitus, & inter Pariſienſes Senatores lectus, plures, atque honorificas obiit Regis juſſu legationes, ad Venetos nempe, ad Florentinos, & ad Cæſarem (*). Quibus egregie geſtis, in Galliam redux, Avenione jus civile docuit, uſque ad annum MDLII. qui ſuæ fuit ætatis ſexageſimus tertius, & extremus. Tantaque populorum gratia, & amore docuit; ut cum ſucceſſor ejus Cravetta defuncti famam orationis initio carperet, ſtrepitu atque tumultu, non modo ſchola, ſed etiam Urbe fuerit expulſus.

CAPUT CLXXII.
De Goveano.

EX hujus conſultiſſimi ſimul, & eloquentiſſimi hominis diſciplina ortus eſt nobis Antonius Goveanus: qui Ferrettum in fine libri *de jure accreſcendi* parentem ſuum alterum appellat. Natus eſt Goveanus in Luſitania, educatus in Gallia, omnibuſque bonis artibus excultus: ut unus Ariſtotelis patrocinium viriliter ſuſceperit adverſus Petrum Ramum, publice bellum indicentem ſcholæ Peripateticæ, noſtris his temporibus jam delabenti: allato in forum Græco ejus philoſophi exemplari. Ingenium habuit varium & velox, (**) ut rerum ab eo tum in philoſophia, tum in humanioribus literis, tum in Jure civili agitatarum finem ante initium animadverteres. Neque ullum fuit involucrum, unde non ſe celeriter, ac feliciter expediret. Hinc brevi ſpatio, quo juri civili vacavit, acuta, & ſolida protulit multa: dum paucis annis in pluribus Galliæ gymnaſiis, Cadurci nempe, Valentiæ, Toloſæ, Gratianopoli magna celebritate doceret. A quo cum ille ſe munere contuliſſet in aulam apud Allobrogum Ducem, cujus in conſilium lectus fuerat, & magiſter libellorum creatus, Taurinis deceſſiſſe fertur, nondum ſexagenarius. Ad cujus laudem id eſſet ſatis, quod tam exiguis, pauciſque libellis meruerit, ut ab Antonio Fabro cum Cujacio conferretur. Qua in contentione Faber diligentiam, copiam, laborem Cujacio: Goveano vero acumen, atque ingenii præſtantiam attribuit. Verum quod omnium ante ſe interpretum laudem, & ſpem poſterorum exuperat, Cujacius ipſe principem inter Juriſconſultos locum ſibi uni debitum, Goveano concedere non dubitavit, hiſce ſane honorificentiſſimis verbis, utque mea fert opinio, in ipſum Cujacium tantummodo congruentibus: (*a*) *Antonius*, inquit, *Goveanus, cui ex omnibus quotquot ſunt, aut fuerunt Juſtinianei juris interpretibus ſi quæramus quis unus excellat, palma deferenda eſt*. Sed vereor candide ne, an odio aliorum hunc adeo extollat Cujacius; an potius ambitione quadam, ut nimirum intelligamus interpretes omnes ſub jugum abs ſe miſſos, qui Goveanum, omnium, ſuo judicio, victorem communi ceterorum judicio vicit. Quamvis enim ingenio præcelluerit Goveanus, tamen ſcriptorum paucitate nemo latiorem locum Cujacio reliquit, in quo exultaret. Hinc non mirum, ſi eum ſibi Cujacius præferat, qui ſecum rarius

(*) Quem & in Africam eſt ſecutus, cum Carolus expeditionem illic parans inſtructa claſſe, Carthaginem navigaret. Catharinus Pobellus *in vita Ferretti, inter vitas Clariſs. JCtorum, editas a Budero. Opera Ferretti Francofurti* junctim *edidit*. Zacharias Paltenius *Anno* 1598. 4. Qua tamen collectione non continetur liber ejus inſcriptus *Everriculum Bartoli* in quo refellebat, quæ in Bartoli ſcriptis minus ei toleranda videbantur.

(*) Adeo ut etiam Atheiſmi accuſaretur, quam criminationem deſerta oratione diluit. Eundem etiam Calvinus in tractatu *de ſcandalis Agrippæ*, Villanovano, Doleto & Rabbelæſio aggregat, qui quantum ad animæ vitam attinet, nihil a canibus & porcis putaverit ſe diſcere. Eodem collineat epigramma in *Scaligeranis*:

Antoni Goveane, tua hæc Marana propago.
In Cælo & cellis non putat eſſe Deum.

Oppoſitum diſticho, quo conſiliario cuidam illuſerat:

Dum tonat, in cellas propero pede Vallius imas
Confugit, in cellis non putat eſſe Deum.

Vide Baylium *in vita Andreæ Goveani*. Opera Goveani *junctim edita Lugduni* 1564. *f.* & *ibidem* 1599. *in f.* & 8.

(*a*) *Tit. 6. in frag. Ulp. ver. nec. intereſt.*

rarius concurrit. Nobis certe, ut præ ceteris acutus, & explicando perbrevis, & expeditus Goveanus; ita & in reprehenſione veterum, quibus vel invitus multum ipſe debet, ingratus videtur, & immoderatior.

CAPUT CLXXIII.

De Budæo.

PRoprio vero marte in jure civili Budæus profecit, emendator magis librorum juris, quam interpres: nec tam legum, quam eruditionis earum doctor. Non alium enim ſe præſtat in ſuis ad Pandectas adnotationibus: ubi neſcio cur homo graviſſimus adeo ſibi indulgeat, & blandiatur in Accurſianis interpretibus reprehendendis, a quibus ſcientia vincitur; quamvis eruditione pro temporum conditione vincantur. Natus eſt Budæus Lutetiæ illuſtri loco. Is prima adoleſcentia in venationibus, otioque traducta, reliquum vitæ adeo ſtudiis literarum occupavit, ut neque labori, neque ſumtui pepercerit; ſæpeque morbum incurrerit, & vitæ periculum. Ab Laſcare, qui tum erat in Gallia, ſelectiorem græcæ linguæ notitiam accepit, ea progreſſus celeritate, ut exemplo Apollonii; qui Cicerone græcæ orante græcam eloquentiam ad Romanos translatam lugebat; etiam Laſcares eam ſibi a Gallis ereptam quereretur. Cujus linguæ ſacrarium eruditiſſimis commentariis Budæus poſteritati reſeravit. Nec minori utilitate pandit rem nummariam eruditiſſimis de aſſe libris: quorum cauſa diu de inventionis laude certavit cum Leonardo Portio Italo: qui eodem tempore idem argumentum tractarat egregie. Quæ diſſenſio, utpote hominum humaniſſimorum, per Laſcarem interpretem facile in concordiam, imo & in mutuam benevolentiam eſt redacta. Gallis regibus in graviſſimis legationibus laudabilem operam præſtitit: ſed poſt reditum, cum in exoptatam ſolitudinem, ſtudiorumque ſuorum portum ſe recepiſſet; Franciſci I. benevolentia fuit in aulam revocatus, atque ab eodem Regiæ Bibliothecæ præfectus, & magiſter libellorum creatus, ingenti, ac nova ſignificatione honoris. Miſit enim ei demum libellorum faſciculum: quo ejus muneris poſſeſſio tradita intelligeretur. Tandem cum eſſet in comitatu Regio, ad oram maritimam, æſtuoſi aeris inclementia, non ſine omnium lacrymis, vitam reliquit, uxore ſuperſtite, atque undecim liberis; virilis quidem ſexus ſeptem; & muliebris quatuor, ſeptuageſimo ætatis anno; a Chriſto vero nato MDXL. Sed aliquantiſper in Hiſpaniam concedamus, paullo poſt in Galliam redituri.

CAPUT CLXXIV.

De Antonio Auguſtino.

HIſpania vetus Romanæ fortunæ ſocia, ſicuti civium virtute, ac fide militiam Romanorum diu munivit; ita & recentioribus temporibus eorundem fulſit leges per Antonium Auguſtinum: qui ſuis emendationum (*) libris a civili, & pontificio jure labes abſterſit, commentariiſque rerum antiquarum Romæ veteris imaginem poſteris aperuit.

Natus eſt Auguſtinus illuſtribus majoribus Cæſareæ Auguſtæ Celtiberorum, humanaſque literas Compluti didicit, & juris civilis primordia Salmanticæ. Uberiorem vero juris doctrinam accepit Bononiæ a ſummo Juriſconſulto Joanne Paullo Pariſio Conſentino, & Alciato; Patavii a Mariano Soccino. Unde Florentiam profectus, Pandectas Piſanas luſtraturus, Romam ſe contulit: ubi primo, Hiſpanorum nomine, lectus in Collegium Duodecim virorum litibus judi-

(*) Omiſſa mentio *dialogorum* Antonii Auguſtini *de emendatione Gratiani, qui Terracone primum editi* 1587. 410. *dein Pariſiis cum notis Baluzii, & tandem Duisburgi, cum notis ejuſdem & Maſtrichti typis repetiti fuerunt*, dignique ſunt, qui in theſauro juris Canonici familiam ducunt, ut in theſauro Juris Civilis Ottoniano reliquis opuſculis præmittitur ejuſdem Auguſtini liber *de nominibus Pandectarum*, qui inſano olim pretio vendebatur. De ipſo quoque Auguſtino, ut merebatur viri dignitas, & eruditio late diſſerunt Celeb. Otto *in Præf. T. I. Th. Juris p. 6. & T. IV. p.* 24 Ex cujus dictis apparet, ſatis bene de Auguſtino rationes ſubductas habuiſſe noſtrum, cum vitam ejus literis tradendam ſuſciperet.

judicandis, quos Rotæ auditores vocant; poſteaque Bononiam legatus, ut Regiis Philippi Regis Hiſpaniarum, & Mariæ Anglæ nuptiis intereſſet; indeque Romam reverſus, & Allifanus Epiſcopus creatus; rurſus, juſſu Pontificis, proſpero ſucceſſu, ad Ferdinandum Cæſarem legationem ſuſcepit. Inde Siculienſi cenſura, juſſu Regio, perfunctus, Allifanam Eccleſiam cum Ilerdenſi mutavit. Conferens vero ſe ad Tridentinam Synodum, nihil hortando, & diſputando prætermiſit, quo dilapſam Eccleſiæ diſciplinam ad veterem ſeveritatem revocaret. Tandem ad Tarraconenſem translatus Eccleſiam, ingenti fama, imparique meritis præmio, migravit e vita. Siquidem viro egregio, & de divinis literis ac Sacra Republica optime merito, purpura defuit.

CAPUT CLXXV.

De Bituricenſi Schola.

SEd jam regrediamur in Galliam, ac Bituricenſium Academiam, veteris Beryti æmulam, reviſamus: ubi Alciatus perpetuum antiquæ juriſprudentiæ domicilium locavit. Eo enim viri doctiſſimi ex univerſis regionibus ad jus civile docendum confluxerunt, ut Romanum forum in Galliam videretur eſſe translatum. Nam præter eos, quos recenſebimus, docuerunt eo in gymnaſio Contius, Boerius, Ruſſardus, Raguellus, Balduinus, Ægidius, Hortenſius, Emundus Merillius, Pinſonius, Broeus, & Joannes, atque Jacobus Mercerus: ita ut Cujacius (*a*) nullam adhuc ſcholam dixerit ſimilem (*) inveniri Bituricenſi Academiæ, in eaque omnes jus docere caſte, pure, cordate, ſine fuco; ſine fallaciis.

CAPUT CLXXVI.

De Enguinario Barone.

POſt Alciatum præclaram illius inſtitutionem tenuit Enguinarius Baro: cujus major viventis, quam mortui fuit auctoritas, oppoſitionibus potius aliorum, quam propriis ſcriptis, alioqui eruditis, memoriæ commendata. Cum eo non modo Goveanus vehementer; ſed & Duarenus in controverſiis de juriſdictione, & imperio acerbiſſime dimicavit: quorum poſtea iræ deferbuerunt: ita ut Barone mortuo (**) anno MDL. Duarenus laudes illius tumulo inſcripſerit.

CAPUT CLXXVII.

De Duareno.

NAtus vero Duarenus ex illuſtri familia, Alciato præceptori operam dedit Avarici Biturigum: ubi in docendi munere Baroni ſucceſſit, ibique auditores habuit Budæi liberos: quibus patris eruditionem, quam ab ore, & ſcriptis illius imbiberat, grato animo retribuit. (*b*) Memoria, dicitur, fuiſſe parum firma: ita ut aliquando cogeretur orationes recitare de ſcripto. (***) Cujacio adhuc juveni vehementer obtrectabat: ita ut inter utriuſque diſcipulos partium ſtudio concitatos tumultus orirentur: qui nonniſi Cujacii diſceſſu quieverunt. Obiit Duarenus anno MDLIX. ætatis vero ſuæ L. Vir ingenio fuit, & dictione facili; nemoque melius

---

(*a*) *Ad Margarit. Valeſ.*

(*) Neque deinceps habuit, aut habitura eſt temere. Floruerunt vero Accademiæ Bituricenſis Doctores præcipue eruditionis laude, quemadmodum ſcholæ Bononienſis omnia ad uſum forenſem referebat. Utriſque idem propoſitus erat finis, nimirum, exemplo & experientia Romanorum, populi potentiſſimi & ſapientiſſimi juvare commoda ſocietatis civilis, etiam inter gentes hodiernas. Sed præſtitiſſet, ſcholam Cujacianam floruiſſe ante Bononienſem. Errores enim, qui ſemel invaluerunt, rariſſime eradicantur, videaſque in ſumma literarum luce homines forenſes ſæpiſſime adhuc in denſiſſimis tenebris verſari.

(**) Fertur autem mœrore exſtinctus, quem ei injecerat collega Franciſcus Balduinus vindictæ ſtudio, quod renitente Barone Biturigibus Profeſſor creatus erat. *Opera* Enguinarii Baronis *junctim edita Pariſ. apud Fr. Morell.* 1598. *tribus tomis in folio.*

(*b*) *Epiſt. Bud. apud Duaren.*

(*** Imo nunquam ſtudioſis, niſi ex ſcripto prælegeret, quod damno homini fuit apud imperitos, cum in Germania peregrinaretur, & ad prælegendum invitatus, quod commentariis ſuis deſtitueretur, ſuggeſtum conſcendere nollet. Sammarth. *Elog. L.* 1. *p.*38. Qua in re dubium, utrum prudentiam ejus magis mirere, an imperite judicantium iniquitatem. Cum enim quæ antea emiſiſſet, librorum apparatu inſtructus edidiſſet, nunc libris deſtitutus timebat, ne prælectiones extemporaneæ illis elaboratis minus reſponderent. Deſiit hodie is mos profeſſores peregrinos ad lectiones publicas provocandi, quia contigit, ut cum promtior & doctior videretur profeſſor peregrinus, quam indigenæ, indigenis ſtudioſi ſubducerentur.

melius orationis lenocinium juri civili adplicuit. (*) Ab Accurſianis, & Bartolinis interpretibus; quos in foro triverat, quoſque nova inſtituta docendi ratione ubique mordet, haud pauca tamen ſumſit, quæ adſperſa ſermonis elegantia, in novam vertebat faciem. Solebat enim ex abſtruſioribus & prolixioribus eorum commentariis legere optima. Quod ne videatur a me de viro doctiſſimo confictum, teſtimonium producam ex præfatione ſecundæ partis operum ejus, a gentili ſuo conſcripta. Is ait: Duarenum ſæpe in ore habuiſſe illud Lucretii:

Floriferis ut apes in ſaltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depaſcimus aurea dicta.

CAPUT CLXXVIII.

De Hugone Donello.

MOriens Duarenus haud imparem doctrinæ, atque ſimultatum ſuarum heredem reliquit Hugonem Donellum diſcipulum, quem eleganti oratione in præceptorum collegium cooptavit. Is magiſtri rationem in docendo jure complexus eſt, & indictum olim Cujacio bellum redintegravit. Verum cum in Calvinianorum partes, abjecta veteri veraque religione, tranſiiſſet; mutato cultu divino, coactus eſt etiam ſolum vertere. Variaque fortuna jactatus, & in Germaniam profectus, docuit Heidelbergæ: unde ad idem munus Leodium (**) conceſſit: indeque quod Britannorum factioni res novas molientium ſtuderet, patefactis inſidiis, coactus eſt in Franconiam confugere: ubi ceſſit e vita anno MDXCI. ætatis ſuæ LXIV. Commentarios juris civilis reliquit uberrimos, & acutiſſimos: quibus juriſprudentiam in commodiorem ordinem redigere ſtuduit. Cui operi utinam extremam manum addere potuiſſet; neque tamen minus quales nunc ſunt juventuti conferunt, propter ſoliditatem rerum, & rectam ſeriem. Puer vero adeo literas averſabatur, ut ad eas non ante ſe flexerit, quam illum pater pudore, ac metu afficeret: qui arceſſito ad ſe, coram puero, paſtore ſuario, pacta mercede, filium ei ſe traditurum ſimulavit: quo Donellus intelligeret, qualis vita ſibi, niſi ſtuderet literis proponeretur: Fallacia hæc puerilis animum illius vertit, ac tantum ingenium poſteritati, & literis dedit.

CAPUT CLXXIX.

De Franciſco Hottomanno.

PRotulit & Gallia Franciſcum Hottomannum ex illuſtri, & veteri familia, quæ ſub Ludovico VI. (***) e Germania, occaſione militiæ, migravit in Galliam: ubi claris affinitatibus & continuatis honoribus floruit. Franciſci tamen hujus ingenio fuit longe ſplendidior. Is enim Juriſconſultus fuit, & orator eximius. Jus civile didicit in Aurelianenſi ſchola, indeque Lutetiam Pariſiorum ad Senatoriam Patris dignitatem vocatus, forenſium jurgiorum ſtomacho, ad ſua vetuſti juris, &

bona-

(*) Docendi quoque methodo reliquis palmam præripit. Quo pertinet illud diſertiſſimi Burmanni:

Et ſuperans omnes Duarenus in arte docendi.

Annum tamen integrum conſumſit in definitione judicii explicanda cum aliquot diviſionibus, ut ipſe refert *Tit. de judic.* 153. Orationis tamen lenociniis Duareno, ut reliquis omnibus præſtat Hottomannus, cujus ſtylus vena Ciceronis fluebat. *Opera* Duareni *junctim edita cura Ciſner, Francof.* 1592. *II. Vol. in fol.*

(**) Imo Leidam, ſeu Lugdunum Batavorum, in cujus Bibliotheca Academica adhuc cuſtoditur in effigie os illud probum & generoſum Donelli recens defuncti. Leida autem triennio ante mortem Altorfium in Franconiam conceſſerat. Biturigibus vero eo tempore profugit, quo Catholici magna crudelitate & publica clade in Reformatos ſæviebant, quæ ſtrages quia Pariſiis potiſſimum data fuit, nuptiæ Pariſinæ appellantur. Erat autem tempore fugæ veſte indutus Germanica, eaque a Germanis adoleſcentibus ſicariis ſuis ereptus eſt. Cum vero Biturigibus Lugdunum & inde Genevam pergeret, captus eſt in eo itinere, & quamvis, quis eſſet, ignoraretur, tamen pro Hugonotto agnitus & objurgatus eſt, quod in ſermonibus ſuis (tanta tum erat licentia ſeculi) nunquam auditus fuiſſet dejerare. Scipio Gentilis *in vita Donelli*, *adjecta Donelli opuſculis poſthumis*, *impreſſis Hanoviæ* 1603. 8. unde eam Buderus inſeruit *collectioni* ſuæ *vitarum Clariſſimorum Juriſconſultorum*, qui Grotii, Reidani, Stradæ. Haberi & Thuani loca adjecit de cauſis exilii, quo Donellus Leidæ ſolum vertere coactus eſt. *Compendium commentariorum* ejus *de jure Civili* Oſvvaldus Hilliger edidit, quemadmodum Arnoldus Vinnius, excitatus exemplo ejus, *nova methodo partitiones Juris Civilis* edidit, qui ipſe quoque crebris Cujacii inſectationibus delectatur.

(***) Imo Ludovico XI. ut ſuſpicatur Baylius. Satis accurate autem noſter de Hottomanno diſſerit, uſus, ut in fine teſtatur, *vita ejus*, a Petro Nevelato Doſchio edita, & quam ſuæ *vitarum collectioni* etiam inſeruit Leikherus.

bonarum artium ſtudia, invito parente, ſeceſſit. Qui tamen parens hanc nato culpam condonaſſet; niſi paullo poſt ab avita, veraque religione ad Calvini doctrinam ſeceſſiſſet, ſeque Lugdunum, libertatis cauſa, contuliſſet, relictis patriis laribus, abjectaque proxima ſpe honorum, & opulenti conjugii. Quo facinore pater exulceratus alimentorum etiam ſpem filio præcidit. Qua nunciata re, Franciſcus minime exanimatus, illa Epicuri voce continuo exclamavit: *Habeamus aquam; habeamus polentam: Jovi ipſi de felicitate controverſiam faciemus*. Itaque ſuis e ſtudiis non ſolum laudem, ſed & vitæ ſubſidium ducere decrevit. Unde primo Lauſannam, poſtea vero Argentoratum vocatus a Germaniæ primoribus, qui honores ei certatim offerebant: ea facundia docuit, ut nobiliſſimos quoſque ad ſe audiendum e remotiſſimis regionibus contraheret. A quo docendi munere ſuperſedit tantiſper, quoad in Navarrenna Regia, inque variis legationibus honorifice ſuſceptis, regiis Galliarum adminiſtratoribus paruit. Ab his vero, ut potuit celerius, homo quietis, quam honorum cupidior, expeditus, retulit ſe ad ſtudiorum tranquillitatem. Deinde, rogatu Epiſcopi Valentini, Valentiam concedens, eo dilapſa jam bonarum artium ſtudia, voce atque inſtitutione ſua retraxit. Inde ſemel, atque iterum ad Bituricenſem academiam explicaturus jus civile ſimul cum auditorum turba ſibi maxime benevolam reductus; ac poſtea civilium bellorum naufragiis rejectus, redeundi propoſitum in poſterum omnino dimiſit, illud ſæpe prædicans: *Fruſtra Neptunum accuſat, iterum qui naufragium facit*. Etenim everſus bonis omnibus, & amiſſa illuſtri bibliotheca, ex inſigni illa Calviniſtarum clade vix vitam ſalvatam retulit. Igitur patria profugus, etſi a pluribus Germaniæ Principibus ad ſuas cujuſque accademias repoſceretur; tamen Baſileam Rauracorum, cum omni ſe familia, contulit: ubi eum annum quintum, & ſexageſimum agentem aqua intercus extinxit, an. MDXC. relictis filiis duobus, Joanne, & Daniele, ac filiabus quatuor. Vir fuit univerſæ antiquitatis tum Sacræ, tum profanæ oppido peritiſſimus; & non minus ingenio, quam oratione felix & candidus; cui ad veram virtutem nihil defuiſſet, niſi bonitatem, quam a natura traxerat, mutata religione, perverttiſſet. Non modo in Accurſianis, & Bartolinis interpretibus reprehendendis; ſed in ipſo Triboniano, quem & Antitriboniano (*) peculiari libello concidit, perpetuo exagitando; collectam tota vita opinionem verecundiæ; atque modeſtiæ prorſus amiſit. Ordinem prætereа librorum juris antiquitate munitum in ſermonibus, atque ſcriptis carpebat, præquam decet Juriſconſultum; aliamque ordinis rationem comminiſcebatur. Itaque in illum videntur mihi a Cujacio hæc oblique jacta: (*a*) *cohærent*, inquit, *digeſtaque ſunt omnia arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani, quam Juliani, Hermogeniani, & veterum prudentum, quorum ille veſtigia ſecutus eſt. Et qui aliam deſiderant, vel comminiſcunt autem: næ quam illi ſunt imperitiſſimi! Nam neque quid ars ſit ſciunt; neque artem digeſtorum, aut principia certa juris ulla perceperunt unquam, ſuaves tandem ad ridendi materiam*. Hæc de aliquibus, ac de iſto fortaſſe potiſſimum (**) Cujacius: quem unum Hottomannus, miſſo Balduino, aliiſque antiquioribus æmulis, dignum habuit, cum quo manus confereret, & quem aliquando clam, aliquando palam oppugnaret, ſuppreſſo nomine, ſed illius expreſſa ſententia: ut in locis aliquot obſervationum, obſervationibus (*b*.) Cujacii oppoſitis, & in libris amicabilium reſponſionum. Animadverti etiam, Hottomannum obſervationum 12. capit. 30. & illuſtrium quæſtionum 34. non obſcure adverſari Cujacio, illiuſque obſervationi decimæ ſextæ libri primi. Sed ea non

(*) Qui non inſertus eſt *collectioni operum*, quam Jacobus Lectius edidit *Genevæ* 1593. *III. Fol. in fol.* Sed primum *Hamburgi editus eſt* 1647. Ex eo hodie quoque ſapiunt obtrectatores Triboniani.

(*a*) *In paratit. D. tit. mandati*.

(**) Imo hæc verba Cujacii non magis ad Hottomannum quam ad Donellum pertinere videntur, qui in commentariis ſuis, methodum diverſiſſimam ab ea librorum juris veteris ſequebatur. Præcipuas controverſias, quæ, inter Hottomannum & Cujacium agitatæ fuerunt, libro ſingulari exhibuit Marcus Lyclama. *Franequeræ* 1699. Nec ſoli autem Hottomanno litem cum Cujacio fuiſſe, docent ſcripta hujus eriſtica cum Antonio Roberto & Guilielmo Fornerio.

(*b*) *L.* 19. *c.* 31. *Vid.* Boſchii *vitam Hottoman.*

non tam contentio fuit, quam ira, quæ brevi deflagravit. Cujacium enim abs ſe oppugnatum tanti tamen fecit Hottomannus: ut filium admonuerit, ne pſalmos Davidis, & Cujacii paratitla ſibi unquam excidere pateretur. Quo magis Hottomanni candorem admiror, & judicium: cum ne ſui ipſius quidem amore a vero ſenſu fuerit abreptus. Quam animi æquitatem haud minus candide (a) Cujacius ei rependit: Hottomannum enim appellat *virum ingenii probi & recti*; haud parvi momenti laude a tam parco laudatore.

CAPUT CLXXX.

De Jacobo Cujacio.

SEd jam de ipſo Cujacio dicendum: qui ſi antea natus eſſet, omnium interpretum vice fuiſſet. Neque enim aliquid ignorare per illum, neque ſine illo diſcere quidquam licet. Docet nimirum unus omnia, & ſemper ſua. (*) Quæ ratio nos movit, ut eruditam Juriſprudentiam, quamvis ad ortum ab Alciato revocatam, tamen Cujacianam appellemus. Adeo enim Cujacius eruendo, & illuminando veteri juri aliorum induſtriam, & judicium ſuperavit, ut quidquid eſt optimum, ei ſit adſcribendum; ipſeque appellandus redivivæ Juriſprudentiæ pater. Natus (**) Cujacius Toloſæ, puer adhuc propriis viribus, nullo docente, connixus eſt ad græcam, & latinam eruditionem, atque Arnoldum Ferrerium in Patria jus civile docentem audivit: a nemine vero melius, quam a ſua ipſius Minerva edoctus. Quem tamen mortuum omnis poſteritas magiſtrum agnoſcet, proh nefas, viventem ſui repudiavere cives, & Cujacio in honorum contentione prætulere Forcatulum, (***) homini ſimiam! Atque initio quidem ignorantia magiſtratuum; poſtea vero communis admiratio, quæ invidiam æqualium illi peperit, procul diſtulit ab eo doctrinæ præmia, quæ poſt variam jactationem fuit aſſecutus. Patria ſiquidem repulſa ſtomachatus, & Michaelis Hoſpitalis juſſu collega datus Duareno, & Donello in Balduini, qui in Germaniam abſceſſerat, locum; ad Biturigas migravit, hoc miſſo libello (****) repudii ad cives ſuos poſt ſero reſipiſcentes, eumque fruſtra repetentes:

S.P.Q. Toloſano Jacobus Cujacius S.P.D. Fruſtra abſentem requiritis, quem præſentem neglexiſtis.

Verum Duareno, & Donello antiquis ejus ſcholæ poſſeſſoribus ob novitatem, & doctrinæ præſtantiam inviſus, ipſo quodammodo in portu navem fregit. Illi enim viribus in unum collatis, factioniſque ſuæ diſcipulis novum in præceptorem concitatis, inſidiarum, & juvenilis petulantiæ metu Cujacium recedere, ac retro flectere curſum coegerunt, non ſine magna Michaelis Hoſpitalis indignatione: qui hac improbitate audita, Donellum ea de re acerbiſſimis literis objurgavit, compreſſoque tumultu, Cujacium ad Biturigas honorificentiſſime remiſit: ubi eo majori gloria docuit; quo magis ab adverſariorum odio exacuebatur; ut dicere ſoleret, ſe quidquid in jure civili profeciſſet, acceptum ferre obtrectatori ſuo Duareno. Docuit etiam Toloſæ, credo, antequam repulſam acciperet, Dujonæ Cadurcorum, Valentiæ Canacum ad Rhodanum, & Auguſtæ Taurinorum, ingentibus acceptis a Margarita, Emanuelis Philiberti uxore præmiis;

(a) Cujac. *ad tit. Ulp.* 22. *verbis quibus ſcieris poteriſque.*

(*) Inveniuntur tamen complures Cujacii emendationes in variis veterum Codicum lectionibus; quædam etiam ab aliis occupatæ erant ante Cujacium, ut obſervat Cornelius van Bynkershoek *in Præf. T. II. Obſ. p.* 2. qui tamen id a Cujacio ignoratum fuiſſe putat, & ſola ingenii felicitate, ad optima quævis conſpirante, detecta.

(**) Patre Cujacius fullone uſus dicitur Teiſſierio, eoque non admodum pecunioſo, unde literas ſine magiſtro didicit.

[***] Quæ de contentione Cujacii cum Forcatulo vulgo circumferuntur, ea fabulis annumerat Auctor *Bibliothecæ Gallicæ*, (*de la bibliotheque Françoiſe,*) *Tom I. pag.* 275. Idem etiam de Suſanna, filia Cujacii, multa lectu digna retulit.

(****) Imitatus Lacones, gentem aſperam & rudem, eandemque brevitatis ſtudioſiſſimam. Ab his cum Samii apud Herodotum *L. III. pag.* 114. auxilium peterent, reſponderunt Lacedæmonii, Priorum quidem ſe jam oblitos eſſe, Poſteriora vero non intelligere. Quare cum deinceps panarium Samii attuliſſent, & id ſolum adjeciſſent, Panario deeſſe panem, Spartani ſic ſupervacuam fuiſſe orationem, regeſſerunt. Aliud exemplum epiſtolæ Laconicæ apud Plutarchum *in Alcibiade p.* 207. Cujacii tamen epiſtola ſuppoſititia videri poterit, ſi vera ſunt, quæ in nota proxima de contentione Forcatuli cum Cujacio ex auctore Gallo retulimus.

miis; ibique, atque etiam in Galliis inter Senatores lectus, ut dignitate, ubi liceret, uteretur. Bononiam vero vocatus a Gregorio XIII. neſcio qua Italiæ infelicitate, recuſavit ad antiquum bonarum artium domicilium venire: quo eum veterum ſaltem Juriſconſultorum celebritas, eorumque memoria religione quadam antiquitatis conſecrata, pertrahere debuiſſet. Porro Cujacii fama in remotiſſimas regiones tam late, ac rapide vagabatur, ut incredibilem auditorum turbam ſedibus patriis motos ad eum conduxerit. Unaque hæc omnium ejus laudum inſtar erit, quod & Joſephum Scaligerum habuerit auditorem: qui gloriatur in jure civili doctorem habuiſſe Cujacium, nunquam abs ſe ſine peculiari laude commemoratum. Etenim, præter alia loca, invenimns in Scaligerianis Cujacium a Joſepho margaritam Juriſconſultorum vocari: quem ſibi tantum ſcripſiſſe tradit, & doctis: ipſum vero Scaligerum, relicta patria, exceptum a Cujacio Valentiæ, qui eum (ut verba ipſa referam) *in illa navi nauſeantem bonorum ſtudiorum guſtu refecit.* Quam ob cauſam ei ab Deo bona omnia precatur *optimo & incomparabili viro, a quo fuiſſet bona ſpe ſuſtentatus*. Idem Scaliger ſcribit: *quidquid Alciatus inchoaſſet, abſolviſſe Cujacium, & Juriſprudentiam per ſuam ipſius vim explicaſſe*. Eundem refert ſuper tapeto pronum, libriſque circumfuſum legere conſueviſſe. Poſt ſubjicit, Cujacium *Theoriam Juris Romani veteris calluiſſe optime*: uſus vero forenſis non tantum fuiſſe ignarum, ſed cupidum quoque dediſcendi, ſi quid imbibiſſet: ne a Romano jure diſtraheretur. Ejuſdem autem probitatem hoc argumento comprobat, quod haud exiguam auri ſummam in alendis diſcipulis amiſit, dum a Patria pecuniam expectarent. Eodem Scaligero teſte, Cujacius ad jus omnia referebat, & cum ab imperito aliquo Grammaticus appellaretur, ſubridens excipiebat: *Dolet huic ſcilicet ſe non eſſe talem*. In legibus tamen XII. Tabularum, Scaliger tradit, abs ſe multa Cujacium didiciſſe, his verbis: *Nullus eſt, qui de legibus XII. Tabul. quidquam docere me poſſit, ne* Cujacius *quidem: qui non inficiabatur, me illi multa indicaſſe, quæ hactenus eum latuerant*. Sibique multæ laudi ducit, quod a Cujacio laudetur, homo alioqui non modeſtiſſimus. Non ante Cujacius ad docendum accedebat, quam ſeptenis, aut octonis horis commentaretur; & ubi difficilem locum inveniret, haud pudebat virum, ſolius veritatis cupidum, tempus ad meditandum ſumere. Veterem eruditionem tanti faciebat, ut ea ſe diceret in jure civili tanquam hamo piſcari. Cum animum laxaret, & intervalla ſtudiorum frequentibus conviviis una cum diſcipulis occuparet, nullam interea juris mentionem inferri patiebatur. Belli Civilis tempore, cum putaretur Henricianis partibus favere, credereturque de tradenda Henrico per inſidias Biturigum urbe occulta conſilia inire, ſeditione populari pene fuit oppreſſus, vir alioqui Religionis Romanæ tenaciſſimus, impatienſque adeo rerum novarum, ut de rebus ad religionem pertinentibus rogatus, quæſtionem ad Eccleſiæ judicium (*) remitteret, his verbis: *Nihil hoc ad Edictum Prætoris*. Præterea erat adeo a factionibus alienus, ingenioque tam placidus, ut militarium tumultuum & frequentium ſeditionum tædio, vitæ naturalem abruperit curſum, quem pro corporis firmitate, atque integra valetudine longius produxiſſet: niſi defeciſſet angore animi, ſuſcepto e luctuoſa eorum temporum in Gallia literarum, & bonarum artium facie: quæ nobis Cujacium abſtulit octavo & ſexageſimo ætatis ſuæ anno, a Chriſto autem nato MDXC. quarto Kalendas octobris, relicta ex ſecunda uxore filia Suſanna: cui mandavit, ut bibliothecam in hereditate repertam ſparſim venderet, quo libris in

(*) Quod tamen aliis callide magis religionem Proteſtantium diſſimulantis, quam rem ad Eccleſiæ judicium remittentis videtur. Denatus eſt Cujacius anno ætatis ſeptuageſimo. Anno enim Chriſti 1520. natum eſſe, ex teſtamento ejus conſtat, Filia ejus, Suſanna, tempore mortis ejus trimula erat, aut certe ætate non multo major, progenita ex ſecunda Cujacii uxore, Gabriele Harvea. Illa famam Patris impudica vita dehoneſtavit, quam in rem luſit Merillius,

Viderat, immenſos Cujaci nata labores
Æternum patri promeruiſſe decus.
Ingenio haud poterat tam magnum æquare parentem
Filia, quod potuit, corpore fecit opus.

in plurium diſſipatis manus, nullus eſſet, qui abs ſe adnotata colligeret, atque vulgaret: ne ex rebus propere ſcriptis, maleque a collectore intellectis, ſtudioſi in errorem inducerentur. Ante vero uxorem duxerat Magdalenam Roriam, ex qua ſuſceperat Jacobum filium jam puberem, & ad Reipublicæ literariæ ſpem a genitore ſumma cura educatum. Cum talis fuerit Cujacius, auditoribus tamen ſcriptis profuit potius, quam voce: quæ non admodum ſonora erat, nec ſatis explicita. In dictando præterea varius fuit, & anceps, & perturbatus, (*) oratione modo citata, modo remiſſa; nec raro interrupta: ut pronunciantem auditores neque ſtilo, neque auribus commode conſequerentur. Cum enim alte, atque acute excogitaret nimia intentione animus, a pronunciationis legibus abſtrahebatur. Quamobrem cogebantur diſcipuli, eo dictante, ſæpe ſtilum vertere, atque interdum convenire ſimul, ut ſcriptis collatis ſententias colligerent integras. Romanarum legum ſanctimoniam non modo ſuis interpretationibus pene divinis, verum etiam incorruptis moribus præſtitit. Præter Duarenum, Donellum, Hotomannum, obtrectatorem habuit & Joannem Robertum Aurelianenſem: quem noſter lepide vexavit, eumque tum exulceravit maxime, cum literis tranſpoſitis nomen illius vertit in hæc verba:

Sero in Orbe natus.

Denique, ut ſors eſt noſtra, qui vix Cujacio præceptore digni ſumus, infenſos habuit minus doctos omnes: quos tamen haud eadem patientia tulit, qua nos fæcem hanc literatorum decem jam annos totos ope divina toleramus. Neque enim ille ſilebat, neque abſtinebat ab injuriis, quarum nomine ab Hotomanno reprehenditur, qualia ſunt *ſcutica dignus*, *ſtultus*, *mendax*, *cæcus*, *caliginoſus*, *os durum*, *& ſimilia*, quibus ſuos Cujacius hoſtes inceſſebat, non propter conſtantiam hominis noſtra minorem: ſed forte quia illi, non calumniis, ut iſti, & conviciis de trivio arreptis occentabant: ſed ingenio potiſſimum certabant, & literis, ut non prorſus docto adverſario eſſent indigni; diſſimiles certe ſannionibus noſtris, minime idoneis ad eruditi ullius hominis iram. Sed hos mittamus livore, otio, & alienis opibus in bonorum contumeliam abundantiores, qui ſcelerum ſtupore haud intelligunt, *injuriam, unde exorta eſt, ad eum plerumque reverti*. Fertur etiam in doctos viros Cujacius iracundus, etſi non provocatus: quale eſt ſuum illud de Connano judicium: *Connanus*, inquit, *doctiſſimus quidem vir, ſed non juris. Corrumpit judicium, & tempus perdit, qui illud in illius commentariis ponit*. Nimis profecto aſpere, nimis præciſe. Mortui Cujacii funus honore nullo caruit. Corpus enim nobilium diſcipulorum humeris fuit elatum, hominiſque virtus funebri oratione a Claudio Mareſcallo Senatore, ac Regio Conſiliario collaudata. Poſteritas vero de Cujacio neque tacuit adhuc, neque tacebit, donec Romanæ loquentur leges: de quibus tam bene promeruit, quam qui juriſprudentiam ab ſe lateritiam acceptam, auream reddidit: ut de eo Jacobus Gothofredus, vir judicio acerrimus, pronunciavit. De illo etiam Antonius Oiſelius ſcripſit hanc merito laudem:

Ὀφθαλμὸς νομικῶν βεβιῶκεν καὶ κορυφαῖος.

Non alia vero laus præſtantior, aut Cujacio dignior illa Pithoei: a quo nuncupatur, *interpres Romani juris a ſummis conditoribus primus, & ultimus*: qua inſcriptione nulla veracior.

CAPUT CLXXXI.

De Barnaba Briſſonio.

VIxit eodem ævo Barnabas Briſſonius, qui cauſas diu, ſummaque gloria patrocinatus, famaque doctrinæ ad Henrici III. notitiam adductus, a cauſis privatis ad fiſci patrocinium ab Rege fuit vocatus; deinde Regii conſilii adſeſſor, & Pariſienſis Præſes denique creatus: ſuſcepitque, juſſu Regis, multas, & honorificas legationes; dicebat enim Rex: nullum in orbe Chriſtiano Principem eſſe, cui Briſſonius alter adeſſet. Mirum autem

(*) Imo ferunt, Cujacium penitus dictare ſolitum non fuiſſe, ſed tam diſtincte locutum, ut diſcipuli ejus ſermonem ipſius vel ſic ſcribendo aſſecuti ſint. Sed multa in his ingruens hominis ætas, multa commutata auditorum voluntas convertere poteſt. Quare neutrius dicti auctoribus fides detrahenda.

autem fuit in hoc viro, ut neque eruditæ juriſprudentiæ ſtudio a forenſi labore; neque hoc ab illa diſtraheretur. In forenſibus enim vacationibus ad ſeveriora ſtudia juris antiqui, tanquam ad laborum levamen confugiebat; quodque aliis curarum ſumma fuiſſet, id erat homini laborioſiſſimo diverticulum. Quo interea tempore, omnes Juriſprudentiæ receſſus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, ſimulque mores veteres ad memoriam hominum revocabat, collectis explicatiſque, non vocabulis modo priſci juris, ſed formulis etiam verborum ſollemnibus per varios auctorum locos latentibus: quibus diſtinguendis, non minus quam exponendis opus fuit acumine ſolertiaque incredibili. Adeo enim intertextæ ſunt ſcriptis veterum, & confuſæ, ut vix lynceus internoſceret, atque diſcerneret. Illis autem expromtis, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum privata Romanorum: quæ, velut cortice, formularum continetur involucris: quibus prophana, & Sacra; publica, & privata negotia expediebantur. Utinam vero ſola literarum gloria contentus fuiſſet, nec ſe ambitione in popularem flammam calamitoſis illis Galliæ temporibus conjeciſſet! Pariſinis enim tumultuantibus adverſus Regem, cum ipſe collegarum exemplo, abſceſſu ſuo, vim declinare potuiſſet; populari tamen auræ confiſus: manere decrevit in urbe: ſperabat enim ſeditionem illam præſentia, & auctoritate ſua repreſſum iri. A qua ſententia nullis amicorum admonitionibus deduci potuit. Quamobrem lapſus in manus inimicorum, inque teterrimum carcerem conjectus, vitæ miſerabilem nactus eſt exitum: traditusque carnifici, extremas contumelias ab inſolentiſſimis & efferatis hoſtibus toleravit. Carnifex vero initio ad tantum facinus exhorreſcebat, clariſſime Præſulis dignitatem adeo reverebatur; ut membris expaveſceret, brachiaque illius, dum necem tentarent, inſolito torpore corriperentur. Tandem, urgentibus inimicis, victaque metu reverentia, vi ſubactus carnifex celeberrimo viro de infelici trabe ſuſpenſo, gulam laqueo fregit, (*) abſtulitque poſteris utilitatem eruditiſſimi operis, cui abſolvendo Briſſonius haudquaquam potuit exiguum vitæ ſpatium a belluis illis immanibus exorare.

CAPUT CLXXXII.

De aliis acervatim.

Atque horum ſane laboribus, & ingenio excultum jus civile fuit, eorumque opera Reſpublica Romana convaluit. Præſtiterat vero aliquid & Connanus: neque contemnenda eſt induſtria Balduini, & Revardi, Petri Fabri, & Vigilii, & Vulteii, & Pacii, & Coraſii, aliorumque hiſce ſimilium, qui flores potius, quam fructus attulerunt: quod noſtrates pragmatici de univerſo eruditorum juriſconſultorum genere inſulſe admodum, ne dicam ſtulte, pronunciarunt. Omnium enim fructuum origo eſt, qui radices educat.

CAPUT CLXXXIII.

De Marano, Gothofredis, Veſembegio, Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grotio, Antonio Fabro, Gregorio Toloſano.

Ex eruditorum vero turba ſunt mihi ſevocandi, ac nominatim appellandi aliquot, qui proximum a Cujacio, ac majorum gentium Juriſconſultis locum occupant: utpote cum non modo ſplendida, & jucunda, ſed ſolida maxime, atque utilia tum in forum, tum in ſcholas adduxerint, ex Cujacianis præcipue libris, tanquam e Juriſprudentiæ latifundio. unde quo magis effoditur, majora ſummittuntur. Hi vero ſunt in primis Maranus Cujacii diſcipulus, luculentiſſimus auctor, Gothofredus ſenior, qui perpetuis notis ex eruditorum penu depromtis, jus civile ambiit: cujus doctrinæ varietatem potius laudaverim, quam acumen; Veſembegius, præter forenſem profeſſionem eruditus; Antonius Perez in Inſtitutionibus aptus, & commodus, & in Codice uber, ac facilis; Guido Pancirolus Italicæ gloriæ in hac meritoria noſtratium Juriſprudentia vindex; Mornacius fru-

(*) Ominoſe ad ſymbolum ejus *Nondum effugimus fortuna laqueos*. Res pluribus refertur a Thuano *L. II. Hiſtor. ad An. DXCI. & in vita Briſſonii apud Leikherum*.

frugaliſſimus interpres ; Arnaldus Vinnius vir lectiſſimus , cujus commentariis Inſtitutionum omnium ante ſe opera vincitur, cujuſque in notis earundem brevitas mire cum perſpicuitate conſpirat ; Grotius etiam occurrit, fax Juris gentium, nec minor naturalis , quam civilis honeſtatis interpres , atque præceptor ; Gothofredus junior abſtruſa eruditione ſelectaque ſcientia juris , judicii que integritate ſecundus certe a Cujacio Juriſconſultus ; & Gregorius Toloſanus ſcriptor expeditiſſimus . Tandem in Antonio Fabro conſiſtam interpretum audaciſſimo, & pragmaticorum hoſte vehementiſſimo : qui aliis quidem in operibus acumen magis , quam veritatem præſtitit : in Codice vero ſuo uſum rerum , & ingenii ſui jam maturi reddidit nobis utilitatem: ut meliora ſint illius , quæ minus acuta.

CAPUT CLXXXVI.

De Quatuor Scholis poſt renovatam juriſprudentiam judicium.

NUnc quatuor harum diſcrimina , & inſtituta Scholarum ex rebus adhuc expoſitis ad ſtudioſorum utilitatem breviter notabimus , atque diſtinguemus . Et ſane Irneriana Schola, renatis recenter legibus , tanta religione parebat; ut non modo in adminiſtratione rerum civilium ; ſed etiam in docendi ratione , atque ordine Juſtiniani præcepto ſubjiceretur . Et quia Juſtinianus omnia commentaria , omneſque interpretationes a finibus juris civilis Edicto ſuo ejecerat , retentis tantummodo paratitlis , quæ alii brevia titulorum argumenta interpretantur , (*a*) alii breves unius tituli ex alio repletiones ; permiſſiſque interpretationibus κατὰ πόδας, ſive quæ veſtigiis inſiſtunt; Ideo Irneriani Juriſconſulti nihil ſibi amplius in jure interpretando permiſerunt , præter breves titulorum aut legum ſummas , & verborum expoſitiones , quibus obſcuriorem legum ſenſum recludebant . Unde Azo , qui aliorum ſummas & ſuas uno eodemque opere collegit , viſus eſt excurriſſe liberius . Ejus libertatem imitata eſt Accurſiana Schola , duce Accurſio , Azonis diſcipulo , qui veterum Irnerianorum notas , & ſuas legibus applicando ſingulis , ſuperiorum interpretationum modum exceſſit . Verum hi mediam inter Bartolinos , & Irnerianos viam inierunt , ut uberiores quidem Irnerianis eſſent, modeſtiores vero Bartolinis . Bartolus enim cum ſua familia , quia e Schola ſepe diſcurrunt in forum , & alas utrobique tendunt , adeo nonnunquam in altum evehuntur, & in quæſtionum pelagum abducuntur ; ut ipſius aliquando litoris conſpectum amittant, unde ſolverunt . Quamobrem Bartolini Juriſconſulti a veterum definitionum explicatione, ad nova ipſi ſe definienda vertebant, condendoque magis , quam interpretando juri civili vacabant. Ut non tam interpretes , quam (fas mihi ſit laude iſta hoc loco uti) compares quodammodo veterum juris auctorum evaſerint . Itaque tantum in bono, & æquo; juſto , & injuſto tradendo , ac definiendo valuerunt ; quantum in hiſtoria , veteribuſque vocabulis , & moribus caligarunt . Quod noſtrum de Bartolina Schola judicium ne videatur ab Italici nativique ſoli amore profectum ; auctorem proferam peregrinum , & ſummi ordinis juriſconſultum Hugonem Grotium : quicum hac mihi de re convenire ſummopere gaudeo . Hæc autem ille in prolegomenis : (*b*) *Secunda claſſis* (nempe Accurſiani , & Bartolini, quos ille confundit (*hiſtoriæ veteris incurioſa omnes regum , populorumque controverſias definire voluit ex legibus Romanis , aſſumtis interdum canonibus . Sed his quoque temporum ſuorum infelicitas , impedimento ſæpe fuit , quo minus leges illas intelligerent : ſolertes alioqui ad indagandam æqui bonique naturam . Quo factum , ut ſæpe optimi ſint condendi juris etiam tum , cum conditi juris mali ſunt interpretes* . Cujaciana tamdem Schola merito exiſtimabitur tranquilla & ſerena Juriſprudentiæ dies : cujus luce , diſſlatis barbariæ nubibus , patuit ſincerus Romani juris adſpectus . Hujus autem Scholæ primores miniſtri tantum ſunt Juriſprudentiæ veteris : nova enim , & forenſia negotia vix attingunt . Quamobrem hoc a ſuperioribus differunt , quod illi jus vetus perperam ab eis aliquando tractatum, prudenter tamen , & utiliter ad nova negotia perducunt ; Hi vero cum interpretis munus obeant

(*a*) *Vid.* Goth. Jun. *in Cod. Theod. in princ.* & Menag. *amæn. jur. c.* 15. (*b*) *De jur. beli & pac.*

obeant optime ; aliud , aut contemnant , aut raptim attrectant , ut hanc illis laudem ultro remiſerint.

CAPUT CLXXV.

Concluſio de interpretum uſu.

QUapropter ſua ſtudia recte inſtituturus primordia , & elementa juris e Cujaciana Schola petat : ut nihil initio imbibat niſi ſincerum , & incorruptum , ac vere Romanum : quæ cum in ſanguinem verterit , tum poterit certis , & obſcurioribus in locis ad intelligendi facilitatem Accurſium adhibere . Quo in labore , cum ſe probe exercuerit , expenderitque vires ſuas , Bartolinis utatur interpretibus : ut ad patrocinia cauſarum , ſcientia munitus accedat & uſu . Ex hoc enim ſtudio ei facile ad ſubortas quæſtiones , & quotidiana negotia rationes , & auctoritates , exemplaque abunde offerentur . Quibus ubi deſtituatur , commodam opem poſcet *a tractatibus , conſiliis , deciſionibus , reſolutionibus* , & ſimilibus forenſium diſquiſitionum acervis : quibus legum ſtudioſus maxime juvabitur , ſi eos non pro magiſtris , ſed pro nomenclatoribus , & indicibus memoriæ adminiculo adhibuerit : recentioribuſque utatur tantum , ut famulis veterum interpretum , eorumque præconibus . Is enim e forenſibus conſarcinatoribus in hac nundinali Juriſprudentia præſtat ceteris , qui plus attulerit alieni : Conſulendique ſunt recentiores , non ad judicium , cujus ipſimet magnopere indigent ; ſed ad laborum levamen : ut ſcilicet per flexuoſam , & ſalebroſam hanc viam , novorum ductu , celerius conſequamur antiquos . Eo enim nunc exceſſit in jure civili copia , moleſque ſcriptorum , ut is eſſe cœperit utilior , qui magis legendi neceſſitatem imminuerit. Quam ob cauſam & nos primordia juris antiqui diſtracta in tot ſelectiorum juriſconſultorum volumina , quorum jam numerum ſtudioſi reformidant , tribus contraximus libellis , & in faciliorem digeſſimus ordinem : ut ad temporis compendium , ubertatem etiam , & utilitatem longiorum operum adjungeremus. Supereſt , ut , quod promiſimus , Raphaelis Fabretti , & Franciſci Blanchini de lege Regia judicium hic adſcribamus .

J. VINCENTIUS GRAVINA

RAPHAELI FABRETTO

S.

CUm juris civilis origines , quas jam pridem nobis explicandas eſſe ſuſceptas non ignoras , nunc prope abſolverimus ; nefas viſum eſt de lege regia definire quidquam , antequam te conſuleremus Romanæ antiquitatis oraculum : quamobrem in ædes me Carpinianas contuleram , ut te convenirem . Non enim tibi latet , quam variæ ſint eruditorum ſententiæ de fragmento illo Capitolino : germanum ne ſit , an potius confictum , quod ab aliquo , nec prorſus temere , contenditur . Quid tu ea de re cenſeas cognoſcere plurimum intereſt noſtra . Cum te namque uno mihi tuto videbor opinari , homine pari eruditione , atque virtute ; qui facile patieris , ut nos periculo ſcribamus tuo : quippe qui non ſis veritus in nova & eleganti tua inſcriptionum collectione oblatratores noſtros præclaro , & graviſſimo de me teſtimonio ultro laceſſere ; quaſi te pudeat virum priſca probitate , in bonorum cenſum ab illis maledicentia ſua non eſſe deſcriptum . Nos vero (vide quem hominem beneficio tuo demerueris !) quamvis illi noxiam tibi remiſerint ; ubi nodus tamen aliquis erit in hac lege ſolvendus , moleſtia noſtra eorum vicem te ulciſcemur ; & rogando , atque conſulendo curabimus , ne nos impune defenderis . Amici tui periculum in hujus legis judicio vides , minuere videbor majeſtatem , ſi temere fragmentum rejecero ; arguar vero lege Cornelia de falſis , ſi falſam tabulam aſſeruero . Omnes igitur opes meæ ſunt in eruditione atque humanitate tua , quas , ſi unquam alias , in hoc maxime diſcrimine mihi velim adfuturas . Noſti enim , quam vigiles , & gratuitos habeam delatores , ſi quid offendero ; cum adhuc tam male meus mihi candor ceſſerit , & innocentia . Vale . Ex ædibus Carpinianis .

XII. Kal. April. MDCXCIX.

RA-

RAPHAEL FABRETTUS

J. VINCENTIO GRAVINÆ

S. P. D.

EGo quidem receptis a primariis literatorum monumentis bellum indicere non ſoleo : & propterea legem illam Regiam (quam vocas) apud Gruterum pag. CCXLII. *nunquam in dubium revocavi , quin eſſet bona ſide conſcripta , atque ex formula vetuſtatem ſimul ac dignitatem Romani Senatus ſapienter rogata . Dubium vero quod apud aliquos innatum eſſe memoras , Franciſcus Blanchinus noſter (ingenium viri bene noſti) examinandum ex Tabulæ inſpectione ſuſcepit , & ſinceram eſſe ſerio pronunciavit, cui meus calculus libenter accedit . Praterea quatenus unius , alteriuſque diſſenſus ad rem in controverſiam adducendam ſufficeret , legem hic* Barbarius *de Off. Præt. locum habere putarem , ex qua communis tot majorum gentium literatorum error (ita vocare liceat) jus facere diceretur. Aude igitur meo periculo , poſtquam meum judicium de hac re ſequi placet . Ego enim in te tuendo , atque obſervando periculum quodcumque ſubire paratus ſum , ubi illud imminere certo ſcirem ; nedum ob hanc , quam puto inanem diſceptationem , juvante nobis tum ſtilo , qui puram putam genuinamque vetuſtatem redolet , tum magnificentia inſcriptionis in materia , quæ omnem fictionis ſuſpicionem excludit .*

Vale Ex noſtro Muſeo .

X. Kal. April. MDCXCIX.

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER SECUNDUS

QUI EST

DE JURE NATURALI, GENTIUM, ET XII. TABULARUM.

SI veteribus in monumentis, tuo juſſu erutis, atque meliori auſpicio reſtituendis, animi tui magnificentiam, CLEMENS OPTIME, ſumma cum admiratione contemplantur omnes; multo magis frontem contrahent eruditiores, dum intra ſe volvent utilitatem, quæ in omne genus hominum inſtauratione ſtudiorum a te laudabiliter ſuſcepta manaverit: Etenim quanto æternitas mortalitati, anima corpori, divina humanis antecellunt; tanto anteire ceteris operibus tuis oportet ea, quæ quotidie conferuntur in incrementum Religionis, & literarum; quæ utpote immortales, neque incendiis, aut direptionibus, aut naturæ, temporiſque injuriis perituræ immortalitatem propriam Principis beneficentiæ circumfundentes, & patronum, vindicemque ſuum gloriæ perennitate remunerantes, memoriam, & exempla illius tranſmittunt ad imitationem poſteritatis; ut virtus, quæ unius interitu occideret, in omne ævum, inque gentes univerſas literarum ope multiplicetur. Cumque tantopere gaudeas priſcis Romanorum ſignis, atque marmoribus inventis, quæ antiquam animorum, & Imperii magnitudinem produnt; miremur ſi majori munificentia tibi excipiendas cenſueris veteres Leges, quæ illorum ſapientiam ad nos referunt, atque juſtitiam, civileſque virtutes exemplo ſuo profuturas univerſis, ac perpetuo reſpublicas, & regna ſumma cum populorum felicitate conſervaturas! Hanc nos vetuſtiſſimam Romanorum prudentiam, & æquitatem in XII. tabul. legibus adhuc viventem, hoc ſecundo libro ſtatuimus ante oculos ſtudioſorum; quo ſane opere, velut imaginem animi tui adumbraſſe videbimur. Et quia libro primo, quatuor circiter abhinc annis edito, Romani juris originem, & progreſſum exterioribus ab initiis, nempe a monumentis hiſtoriarum; & memoriis temporum deduximus: nunc hujus initio, fontes recludemus uberiores, & non Romani ſolum, ſed univerſi gentium juris originem inteſtinis ex cauſis protrahemus, ex ipſa ſcilicet honeſtate naturæ. Quam honeſtatem, non opinione, ſed veritate conſtare oſtendemus, ut qui ab illa deſciverint, & illicita imperaverint, quidvis potius populis tuliſſe putemus quam Leges: quas, ut Cicero ait, neque ingeniis hominum excogitatas, neque ſcitum aliquod eſſe populorum, apparebit; ſed alterum quoddam, quod univerſum mundum regeret, imperandi prohibendique ſapientiam. Quamobrem principem illam, & ultimam Legem, e ſapientiſſimorum ſententia definit mentem omnia ratione cogentis, & imperantis Dei. Quibus comprobatis, palam erroris coarguentur Phyſici illi, qui legem inter ea quæ neque vera, neque falſa conſtituuntur, a natura rejecerunt. Quod, te favente, aggredimur, CLEMENS JUSTIS-

STISSIME, cujus e vita merito poſteritas exemplum ducet Legum divinarum.

Cum igitur acres, ac diuturnæ de naturali lege contentiones inter Philoſophos jam diu excitatæ fuerint, & etiam in dies in hac ætatis noſtræ illuſtri concertatione ingeniorum excitentur & ferveant; aliis ipſam appetitionem pro lege naturæ ponentibus; aliis eam rationi ſubjugantibus: certe nihil in hoc opinionum, & animorum fluctuatione Chriſtiano homine felicius eſt, atque tranquillius in orbe terrarum, qui divino numine hos evolat laqueos, ipſaque voce veritatis ex infinita errantium turba detrahitur. Iis vero nihil profecto miſerius, nihil perturbatius, qui vel falſa, vel nulla religione imbuti, aut in fallaci Philoſophiæ genere verſati, partim a corrupta divinitatis notione juſti, atque injuſti regulam petunt, caducas affectiones Deo adplicantes, ejuſque juſtitiam ex humana lege definientes; partim ſua ſibi vitia pro naturæ legibus habent, fas nefaſque propriis cupiditatibus æſtimantes, ac bonum, & æquum humanis libidinibus expendentes. Quos, abjecta duce animorum ratione, quæ ſingulorum cupiditates, juſti, atque injuſti notione moderatur, aſſiduis oportet jactari moleſtiis, cum, excluſa curatione, morborum radicem uti propriæ naturæ portionem amplexentur. Atque hi cum numinis auctoritate minime impellantur, ſcientia pertrahendi ſunt ad primævi juris cognitionem, & naturalibus rationibus eo perducendi: ut quæ ratio eos verterit ad juſtitiam, eadem expeditius deferat ad religionem: ſi ſemel imbiberint, nihil eſſe aliud jus naturale, quam adumbrata quædam in hominibus divinæ lineamenta legis, etſi non perfectam, at inchoatam tamen, affectamque ab ipſomet animorum exordio religionem. Quo longius ab eorum opinione recedimus, qui ex inſtitutione Chriſtianorum ſtudium pellunt, excluduntque moralis Philoſophiæ, veluti ſupervacuum, & profanum, ac minime dignum, quod in hac præceptorum divinitate ſe offerat. Quaſi aliquid religioni detrahatur, ſi Philoſophia etiam eandem ad cauſam advocetur. Ut enim ea ſapientiæ decreta, quæ noſtros excedunt ſenſus, ab auctoritate ſolius religionis arceſſamus: morum tamen regulas, quarum cognitio etiam humanæ facultati patet; cur ſegregemus a conſideratione naturæ, quæ, ſemotis erroribus conſuetudinis, ipſa per ſe tendit ad honeſtatem? Attollitur enim religione honeſtas altius; at minime aufertur a conſpectu naturæ: quæ philoſophorum adjuta ſtudiis, expedit nobis iter: ita ut proprius adſpiremus ad chriſtianam virtutem, ſi naturalibus etiam rationibus enitamur. Ac ſicuti homines longe de re communi generoſius, quam de alterius dominatione decertant; quia intelligunt incluſam eſſe in patriæ ſalute libertatem; ita multo alacrius contra vitia pro virtute pugnaverint, ſi a Philoſophia didicerint, nihil aliud eſſe virtutes, niſi productionem, uſumque propriæ rationis, atque humanæ incrementa naturæ. Præterea ſponte ſuſcepta libentius, quam imperata geruntur: cum libertatis ex illis, ex his vero ſervitutis oriatur opinio. Pro libero autem agit quiſquis rationi paret: & pro ſervo quiſquis obtemperat auctoritati. Percellit enim tanquam vox Imperantis, animoſque ſiſtit auctoritas; at ratio ingreſſa mentes, & interius leniter illabens, flectit paullatim ſenſus: vertitque jucunde voluntates: ut quo plures in comitatu ſuo rationes adduxerit auctoritas; eo longius ab illius dominatu videatur abeſſe violentia. Tandem quid importunius, obſecro, quam euntes ultro malle machinis tollere, ac raptim abſtrahere tenentes viam? quos alioqui propter chriſtianæ pietatis cum naturali honeſtate convenientiam ſatis religio incitaverit, ſublato ſigno, quo fuerit intendendum. Neque me quiſquam veterum Patrum vocibus abſterruerit: quorum ceteroqui auctoritatem, ac numen maxime pro eo ac debeo, vereor, veneror que. Nam ſi aliquando videantur illi contra ſtudia philoſophorum exardeſcere; non tamen doctrinam adoriuntur univerſam, ſed illius mores ætatis, in qua philoſophi vel falſa cum vera religione commutata, propter veterem tamen conſuetudinem adeo primis illis repetebantur, atque revocabantur ſtudiis, ut aliquando auferrentur longius; vel ſemotis a rerum gubernatione atque cura numinibus, morum regimen, artemque vitæ non ab auctoritate divina; ſed ab humana tantum ratione, atque a philoſophia ducebant. Ceterum qui divinis præceptis naturales rationes intexuiſſet, ac moralem philoſophorum doctrinam; expun-

expunctis erroribus, in Chriſtianorum ſcholas advocaſſet, tantum abeſt ut reprehenderet; ut etiam exemplo ipſi ſuo excitarent, atque præirent. Quid enim refertius philoſophorum ſenſibus, quam veterum ſcripta, & monumenta Patrum? Quid morali Græcorum philoſophia præ illis abundantius? Quis eis impenſius religionis noſtræ cum naturali honeſtate conſenſum deducit, atque declarat? Hinc non modo chriſtiana inſtitutio philoſophiæ præceptis mirifice augetur: verum etiam inſita illa noſtræ doctrinæ ſeveritas, quam initio animi reformidant, adjumento rationis veluti quadam naturæ illecebra ita demulcetur; ut qui e noſtratibus a ſtudiis fluxere philoſophorum, longe ſint humaniores; atque ad lenitudinem proniores iis, qui nulla doctrinæ jucunditate, nullaque rationis perſuaſione, ſed ſola formidine, atque auctoritate retinentur: Qui plerumque, ut in optimum quodque inſtitutum vitia facile penetrant, ſimulato divinitatis amore, humanitatem adeo deponunt; ut mutantes, & ſeligentes potius vitia, quam reſecantes, non tam ſtudio ſuæ, atque alienæ ſalutis; quam ardore nocendi, atque vexandi auſteritatem vitæ profiteantur. Itaque ſicuti Juriſprudentiæ maxime conducibile; ita neque a religione alienum fore duco; ſi juris fundamenta in ipſa hominis mente locavero, & cum divino jure naturalem juſtitiæ rationem compoſuero: ut qui chriſtianis inſtitutis adverſantur, intelligant etiam cum natura ſe dimicare. (*)

CAPUT I.

De boni malique natura, ſive de juſtitia & injuſtitia naturali.

QUoniam vero confuſa quædam aliquando, nec ſatis diſtincta legis naturalis notio, tum e juriſconſultorum, tum e philoſophorum profertur ſcholis, quæ non homines modo, ſed & bruta etiam amplectitur, ac pluribus ex partibus obnititur humanæ rationi, quæ vitanda & expetenda non fuga, & appetitione naturali, ſed boni, & mali definitione diſcernit; Hinc multi legem naturalem a ſola humana ratione, tanquam ab radice ſua efferunt, rectumque animi judicium, inconſultis naturæ affectionibus, adeo anteponunt, ut ſenſus honeſtati contrarios, vitium exiſtiment naturæ univerſæ, quodammodo ægrotantis, atque ab inſtitutione ſua turpiter deflectentis.. Contra vero alii abſurdum autumant, partem anteferre toti, legemque communem rerum creatarum contrahere ad certæ, ac peculiaris naturæ ſenſum; & ad rationem humanam res ita expendere univerſas, ut quod homunculis conveniat, aut repugnet, id infinitatis totius perfectio, aut vitium habeatur. Unde nullam ponunt boni, malive naturam, eique inhærens jus naturale omnino convellunt, ne honeſtatis lege, per naturam conſtituta, ſuis ipſamet legibus, natura damnetur: quod eveniret, ſi virtus una, & vitium eadem natura conſiſterent: nam lex virtutis a natura veniens damnaret vitium ab eadem natura profectum. Et ſane quis mente ſua, non aliena utens, definitionem illam, qua jus naturale dicitur id, quod natura omnia animalia docuit, eo ſenſu, quo vulgo accipitur, compoſuerit cum præceptis honeſtatis, quæ nos abſtrahunt ab iis corporis voluptatibus, ad quas natura ipſa etiam invehimur? Aut qua ratione definitio altera; quæ jus naturale docet eſſe dictata rectæ rationis, quadraverit in ferinas affectiones, quibus humana etiam natura corripitur, ab omni prorſus ratione deerrantes? Quæ affectiones inter ſe oppo-

(*) Dedicat hoc capite Gravina originum juris civilis librum ſecundum Clementi XI. Pontifici Maximo. Differit autem de fonte præceptorum juris naturæ, eaque non inconcinne repeti jubet ex honeſtate naturali, ſecutus Grotium, cujus ſententiam nunc paſſim prævalere videas: Dicetur autem honeſtum, quicquid juvat ſocietatis humanæ commoda, cui, quæ obſunt, ea contra turpia appellabimus. Contendit dein magno animi candore, & inſolita ingeniis Italis libertate, *Philoſophiam* morum rationalem non obeſſe ſtudio Theologiæ revelatæ, id tamen quod res eſt, minime diſſimulans, naturalem juſtitiæ rationem ad impetrandam ſalutem æternam non ſufficere. Occurritur ſic petulantibus Phyſicorum ingeniis, quibus ætas noſtra abundat, & quibus leges omnes arbitrariæ videntur. Munitur ipſa religio Chriſtiana, etſi alias ſua ſatis excellentia commendabilis, quando oſtenditur, præcepta ejus morum ipſa quoque aptiſſime convenire naturæ humanæ.

oppoſitæ ab oppoſitis certe principiis oriuntur, & leges hæ diffidentes a naturis fluxere diverſis: ut non mirum, ſi homo duplici natura, mentis, & corporis conditus, duplicibus implicetur legibus e ſua cujuſque natura, tanquam proprio de fonte manantibus: quæ ſibi occurrentes, atque inter ſe pugnantes hominem diſtrahunt, atque divellunt: eumque modo a ſenſu corporis ad mentis rationem; ac modo a ratione mentis ad ſenſum corporis perpetuo ſurſum, ac deorſum volvunt.

CAPUT II.

De duplici naturæ lege.

NImirum præter legem univerſam, cujus participat etiam corpus, & mens, quatenus cum corpore conjungitur, ineſt in rationali natura lex ſibi propria, & peculiaris, alteri quæ corpori etiam adhæreſcit, ſæpe repugnans. Quarum alteram promiſcuam legem appellamus, alteram vero legem ſolius mentis. Lex promiſcua tam longe lateque diſcurrit, ut ambitus hujus immenſitatem, omnia continentem, reſque ſingulas eodem ambitu comprehenſas involvat, atque circumeat, ipſumque etiam hauriat hominem, qui communi hac lege irretitur, præter legem peculiarem naturæ illius, quæ in cogitando verſatur: ut merito legem hanc etiam corpus involventem, legem vocemus naturæ communem, aut legem promiſcuam; legem vero ſolius mentis nuncupemus legem naturæ peculiaris, aut legem rationalem, quæ (poſt illatam humanæ naturæ univerſæ, primorum parentum inobedientia, labem) ab lege promiſcua, utpote communiori, atque potentiori adeo premitur, ut nunquam non ſuperaretur, niſi virtutum auctor Deus animos noſtros, numine ſuo, attolleret ac ſuſtineret. Sed ne more ſcholaſticorum voces, notionibus vacuas, anteponamus; ſubjiciendum eſt oculis aliquod natura notum, quod nos legis promiſcuæ nomine comprehendimus. Qua voce nihil ſignificamus aliud, niſi motionem illam ubique pervadentem, omniaque cientem, & agitantem, reſque varias aſſiduo producentem ſimul, & interimentem, ex interituque unius alteram ſuſcitantem: ſine qua otioſa, & inertia, conſtipataque forent univerſa.

CAPUT III.

De Lege rerum univerſarum, ſive de lege promiſcua.

HAnc Deus Optim. Maxim. indidit etiam, infuditque corporibus pro vita, & veluti anima rerum ratione carentium, quæ ſicuti a motu ortum ſuum auſpicantur, ita eodem variante vertuntur. Unde ut ordinem Deus, & vitam rebus certam, interitumque tribueret, motum ipſum certis ordinavit legibus: quarum ſeriem, in rerum univerſitatem explicatam, & in ſpecies ſingulas diſtributam, legem dicimus naturæ communem: quia ex harum legum nexu ita res creatæ pendent, ut nihil præter hunc ordinem, neque intereat, neque maneat, neque oriatur: Hoc enim ordine vel in re minima perturbato, corruerent omnia. Igitur eventus omnes rerum cum univerſarum, tum ſingularum, ita hoc ab ordine prodeunt, itaque ad eumdem remeant; ut certarum rerum corruptio in integritatem cedat univerſitatis hujuſce rerum. Conſecutio eſt enim illius ordinis, ubique imperantis, ubique vigentis; a quo non maxima modo, ſed & minima quælibet eventa devolvuntur. Hinc etſi res vitientur ſingulæ, natura tamen univerſa vitium ſibi contrahit nullum, etenim ipſæ affectiones noxiæ rerum ſingularum emittuntur a lege illa ſumma, per quam e diſſolutis rebus aliæ recreantur, eaque ratione communis omnium natura reparatur. Unde ſi alicubi terra hiſcens urbes hauſerit, & oppida; vitium quidem illis regionibus adfertur; nihil vero naturæ communi detrahitur, quæ ſuis progrediens legibus, dum terras eas diſcludit, e ruentibus illis molibus; vel expleverit inane aliquid; vel montem alicubi, aut inſulam excitaverit. Fera ſi mortifere vulneretur, tale vitium ex vulnere concipit, ut vitam profundat; verum idem vulnus, quod illius abſtulit vitam, vitam producit eorum, qui fera veſcuntur: ut intelligamus naturam lege ſua interitum cuiquam adferre nunquam, quin tri-

tribuat alteri lucem: ut unius vitio in alterius utilitatem converſo, cum varietate rerum creatarum univerſitatem perpetuo tueatur. Unde a communi natura procul abſunt vitia, ſingulisque tantum inſident rebus ratione cujuſque ſpeciei, quæ diſſolvitur; non vero aliarum, quæ diſſolutione illa gignuntur.

CAPUT IV.

De Lege peculiari humanæ naturæ, ſive de lege rationis.

NUm autem quia ſingulæ res inanimes vitia ſuſcipiunt, ideo cum vitio ſimul culpam etiam contrahunt? At quam, obſecro, adſcripſerimus culpam rebus, ratione carentibus, quæ motibus actibuſque ſuis naturæ univerſæ perpetuo parent; eique reddunt, quod acceperunt, neque vim in ſe habent ullam; qua renitantur, & a communi rerum lege proprio niſu deflectant? Longe tamen aliud contingit in homine, qui motus habet voluntarios, & in quem duo confluxere naturæ, a quibus duo item in eum convenere leges. Oportet enim naturam cogitationis alia prorſus lege gaudere, quam natura corporis: cum enim nulla in parte corpus, & cogitatio conveniat, communem ubique nequeunt habere legem. Hinc homo qua corpore conſtat, fertur lege naturæ promiſcua; qua vero mente conſiſtit, ducitur lege ſola rationis, quæ hominis eſt natura præſtantior. Unde cum lege corporis deflectitur a lege rationis, culpam certe concipit, quia contra propriam peccat & potiorem ſui naturam, cujus lex præcellere debet legi corporis; perinde atque naturæ corporeæ præſtat natura mentis. Quamobrem in hac univerſitate rerum ſolus homo eſt culpæ capax; quia ſolus homo peculiarem accepit naturam ſeorſum a rebus corporeis aliis, ac ſolus legem ſubiit præcipuam, naturæ mentis congruentem, ſejunctamque ab lege communi rerum aliarum: unde ſecum ſolus ipſe dimicat, cum duabus diſcrepantibus inter ſe legibus, horſum, illorſum pellatur, ſolus denique culpam incurrit, quando lege corporis abducitur a lege mentis: quæ, utpote hominis propria, debet ei unice imperare, perinde atque lex corporis naturæ corporum dominatur univerſæ. De qua lege tantum eſt homini ad ſe derivandum, quantum cum ſui potiore natura, nempe cum cogitatione concordet. Qualia ſunt nutritio, liberorum ſuſceptio, educatio, juſta, & rationi congruens perſunctio ſenſuum: tantiſper quoad cogitationis natura præſtantior in corpore vigeat. Quo reſpexiſſe videntur Juriſconſulti, cum hæc naturæ officia communia nobis cum ceteris animalibus, e naturali lege repetierunt. Non enim, arbitror, ea pro naturali lege hominis habuerunt; niſi quatenus cum ratione conjunguntur; nam quatenus a communi rerum ceterarum natura proficiſcuntur, leges quidem ſunt naturæ univerſæ, non leges hominum naturæ peculiaris. Atque ita dictorum repugnantia, ſuperius indicata, removebitur: & jus, quod natura omnia animalia docuit, cum lege conveniet rationis: quæ munera corporis nobis communia cum animantibus obeunda præcipit, tantiſper dum animi, corporiſque conjunctio conſervetur. Unde quæ officia corporis humani, ratione ſoluta, non cum propria lege humanæ naturæ, ſed cum legæ naturæ promiſcua conveniunt: ea ſi ad rationis uſum convertentur, partes erunt juris illius, quod in hominem concorditer a corporis, mentiſque lege confluxit: quodque procedit ex conjunctione mentis, & corporis: quæ ſi ſecum ita conſpirent, ut mens imperet, corpus obſequatur, ad præſcriptum naturalis juris opus exigent commune ſuum. Hinc vivere ſecundum naturam, ipſam Stoici dixerunt eſſe virtutem traditam nobis ab lege rationis, qua peculiaris hominum & rerum univerſa natura concilientur. Expoſitis autem iis, quæ in animos noſtros veniunt ab lege promiſcua; nunc explicanda ſunt ea, quæ ab ſola rationis lege proficiſcuntur: ita enim intellexerimus, unaque diſtinxerimus, quæ mentem corpori conjunctam, quæve mentem puram ſeorſum a corpore conſequantur. Quod nunquam aſſequemur, niſi per cognitionem finis bonorum, & malorum, quo vel ad cupiditatem, vel ad fugam commovemur; eas nobis leges attribuentes, quæ ducunt ad finem, quo natura tendimus: ea vero extra

extra naturam humanam arcentes, quibus ab eo communi fine diſtrahimur. (*)

CAPUT V.

De Naturali bonorum extremo.

ILlum autem communem appellamus finem, quo appetitiones hominum, cupiditateſque feruntur omnes: utpote ad bonorum extremum, atque ſummum expetendorum, unde quæcunque diſconveniunt, noxia nobis evadunt; cuique aſſequendo natæ ſunt in homine leges rationis, atque ab rationis legibus ortæ virtutes. Quamobrem quæ affectiones ab extremo illo nos bonorum avertunt, vitia ducimus, & nuncupamus, ideoque a nobis aliena cenſemus, ita ut virtutum, vitiorumque ratio ab eo bonorum extremo ſit ineunda. Porro quæ ab animi, corporiſque conjunctione procedunt affectiones, & ſenſuum functiones, unum tamquam commune bonum circumeunt, perreptantque voluptatem, cujus adſpectu cientur, inimicamque voluptatis fugiunt, averſanturque moleſtiam: nec tamen ea, quibus ſenſuum voluptates procreantur, ponimus inter virtutes: quia jucundum illud e corpore manans in animum, haudquaquam eſt proprium & ſummum humanæ naturæ bonum: quale illud eſt in ſola ratione ſeorſum a corpore locatum, cui ſubjiciendum eſt bonum ex corpore animoque participans, quæ voluptas appellatur. Ut enim cuncta hominis debent rationi parere, ita & miſtum corporis, animique bonum oportet obtemperare incorrupto, puroque bono rationis a corpore ſecretæ, qualis eſt animi tranquillitas. Quam ideo extremum in hac vita bonorum conſtituimus, quia illius tantum cauſa, mens vires omnes exercet, atque facultates experitur ſuas; illudque nacta continuo a curis omnibus conquieſcit. Quidquid enim ſeorſum a religione, cujus finis longe dominantior eſt aliis, naturaliter agunt homines, propoſitam habet voluptatem, ſi corpore ſimul, & animo ſit obeundum; Si vero ſola ratione, tranquillitatem: cujus fons uberrimus eſt cognitio rerum, atque ſcientia, (**) quæ utpote ſenſibus exſors, atque ad ſolam cogitationem pertinens proprium eſt patrimonium rationis. Sola ſcientia enim adducimur ad cognitionem illius boni, quod nobis affertur a virtutibus, aufertur a vitiis.

CAPUT VI.

De virtutum origine ex lege naturæ.

HOminem namque ſummus opifex ita concinnavit, ut ſicuti palatus dulcedine, oculus pulchritudine capitur, ita & animus lætetur utendis, obeundiſque virtutibus, utpote noſtræ cognatis, convenientibuſque naturæ, ſecumque adducentibus perennem, incorruptamque voluptatem. Quam illecebram rebus omnibus ad vitam, atque ad honeſtatem neceſſariis providentia divina perfudit. Nec vitia unquam hærerent animis, niſi mens virtutum ſpecie falleretur, aut extenuatis

(*) Elegans eſt hæc Philoſophia Auctoris de duplici lege naturæ, & admodum conveniens definitionibus juris naturæ & gentium, in Jure Civili traditis. Solent eas multi deſpicere, imo albis deridere dentibus, ſed hi vel minus eas intelligunt, vel nimio ducuntur cavillandi ſtudio. Noviſſime his juris civilis definitionibus ſuppetias quoque tulit Illuſtris Præſes Cornelius van Bynkershoek *in Obſ. L. V. c. 1.*

(**) Jure Gravinam reprehendere videtur Auctor *conſiderationum*, quod ſummum hominis bonum in tranquillitate animi, tranquillitatem autem animi in cognitione rerum & ſcientia collocet. Tranquillitatem quidem animi etiam veteres ſectabantur, inprimis Epicurei, etſi Varro apud Auguſtinum *de civit. Dei. Lib. XIX. c. 1.* referat, ducentas & octoginta octo diverſas veterum Philoſophorum de ſummo bono fuiſſe ſententias. Sed ſi ad hoc extremum bonum, tanquam ad communem finem, appetitiones hominum omnium ducuntur, præſtiterit, in noſmetipſos altius deſcendere, quam opiniones aliorum ſollicite exquirere. Appetit igitur natura homo voluptatem, refugit moleſtiam, ſed animi tranquillitas non ideo voluptate affluit, quia caret dolore & moleſtia. Neque ſolam animi tranquillitatem, ſed æterna gaudia, æternam voluptatem piis in vita poſt mortem beata Deus ſpondet. Fallimur autem quotidie umbra voluptatis, amplectentes res vanas, fluxas & caducas, niſi unionem cum Deo ſummam felicitatem noſtram eſſe opinemur. Hæc voluptatis inexauſtus fons, hæc ſcaturigo gaudii veri & perennis, hoc germen plenum ſpei ſtabilis & inconcuſſæ: quod & ex paganis Pythagorei & Platonici ſtatuebant, quibus ſummum bonum erat *ὁμοίωσις τῦ Θεῦ*, Voluptate autem appetitiones noſtræ ſatiantur, quæ manant ex voluntate, non ex intellectu, unde eſt, quod ſummum bonum conſiſtere nequit in cognitione ſolius veri, in qua Pythagoras apud Stobæum *Tom. XI.* *τὴν ὁμοίωσιν τῦ Θεῦ* quærebat.

ejus viribus, corporis traheretur ſenſibus, qui hauriunt etiam e vitiis voluptatem: quam refundentes in mentem, in oblivionem boni præſtantioris, violenter eam adducunt. Voluptates enim a virtutibus ortæ juvant hominis naturam; lædunt vero venientes a vitiis: quoniam componunt, ac temperant virtutes animum, pariuntque, ſedatis affectionibus, omni expertem ægritudine tranquillitatem. At vitia diſtrahendo, ac violenter exagitando excitant e media corporis voluptate perturbationem. Virtus enim non egreditur naturæ fines; vitia vero exundantia exterius ad animum attrahunt morbos, nempe rerum extra ſe poſitarum cupiditates, quæ progrediuntur in immenſum. Atqui natura certam nobis præfinivit menſuram voluptatum: cui ſi quid inſuper acceſſerit, non delectatio, ſed pondus animo accedet. Modus autem voluptatis nobis a natura definitus vulgaribus expletur, atque parabilibus, quibus cupiditas naturalis, & motus corporis facile ſedatur: iiſdemque ſatiaretur, ſibique ipſi placaretur etiam animus, niſi opinione majoris boni, ſtultaque admiratione rerum ſuperfluarum, procul a naturalis neceſſitatis finibus, in cœcum rerum inanium pelagus auferretur.

CAPUT VII.

De Morbis naturæ rationalis, ſive de vitiis.

HInc incenſus homo divitiarum, atque deliciarum amore, aſſiduo ſenſu laborat egeſtatis: quia præſentia nihil reputat, ſed abſentia, quæ ſunt infinita: ut ea qui appetierit; pauperie quoque infinita prematur: ambitione vero flagrans, ut imperet aliis, adimit ſibi nativam libertatem, tum quia cogitur parere omnibus, quorum ſuffragia captat, antequam imperii potiatur; tum quia potitus cogitur eos aſſidue formidare, quibus eſt ipſe formidini: ut vulgaris animus, proſpera mutatione fortunæ, non finem, ſed novitatem inveniat miſeriarum. Quibus nemo ſe ultro committeret, ſi civilem ingrediens vitam, animadverteret modum, & fines, quos ultra citraque neſcit conſiſtere voluptas corporis, animique tranquillitas. Eos autem fines pandit ſola ſcientia, quæ, utpote ſocia rationis, mater eſt etiam virtutum: quia ſola ſcientia oſtendit humanam naturam certis capacem eſſe finitiſque voluptatibus, quas ubi cupiditate tranſilierimus, in infinitatem delabimur deſideriorum: ut quo ulterius appetendo pergimus; eo longius aberremus ab ea meta, ubi natura voluptatem corporis, & animi tranquillitatem hominibus condidit. Qua de conditione oritur temperantia, quæ appetitiones extinguit inanes; & juſtitia, quæ nos abſtinet ab alienis; & fortitudo, quæ perſuaſione veri boni vanos adimit metus; ac denique prudentia caput virtutum aliarum, qua retrahimur ad naturæ fines, ibique perpetuo continemur. Unde virtutes per ſcientiam adipiſcentes, & perturbationes immoderatarum effugientes cupiditatum, ſola emendatione mentis ad verticem felicitatis evadimus, quo vulgus, aut volvendo aſſidue ſaxum per ambitionem, & honorem, aut fugitivas aquas captando per opulentiam, & avaritiam; aut paſcendis jecore ſuo vulturibus per amores & libidines tota vita miſere, ac fruſtra contendit.

CAPUT VIII.

De Vita Beata Sapientis.

QUid autem eo beatius homine, qui contra calumnias benefactorum conſcientia munitur; qui animi ſecuritate adverſa contemnit; qui frugalitate dimicat adverſus fortunam; cujus vires nunquam pervenerint, quo naturæ benignitas locavit neceſſaria vitæ, quibus purgati pectoris tranquillitas continetur? Quid lætius illo, qui cognitione præteritorum futuris occurrit, præſentia moderatur; quique redactis in poteſtatem ſuam cupidinibus pervolat ubique liber ab imperiis potentiorum; quorum in ſervitutem noſtra nos cupiditas tradit: quæ ut honoribus, opibus, & deliciis potiatur, nos mancipat arbitris, atque largitoribus illorum? Cum igitur omnibus expenſis nihil deprehendamus noſtræ magis convenire naturæ, quam virtutes: certe nuſquam verius jus naturale hominis, quam in ipſa honeſtate poſuerimus, quæ ſoboles eſt rationis: quæque ſuis præceptis non ſolum præſtantiorem hominis naturam, nempe animum tuetur; ſed etiam corpus, cui honeſta vivendi norma plurimum confert. Eademque

que honeſtas philoſophorum fuit voluntaria, & ingenua religio: qua veluti anſa non paucos eorum Apoſtoli ad Chriſtianam adduxere legem, ad quam antea mores, & mentes philoſophia compoſuerat. Qui enim propter caducam felicitatem virtutes colunt naturales, longe procliviores profecto fuerint ad divinas, unde perennis fluit & nunquam interitura felicitas.

CAPUT IX.

De Juribus humanæ rationis.

IGitur quiſque noſtrum jure naturæ propriæ rationi ſubjicitur: jure naturæ paremus virtutibus, tanquam creatis a ratione magiſtratibus, ut jus dicerent actionibus noſtris, atque affectionibus, & ſenſibus præeſſent humanis. Enimvero e ſenſuum variis perceptionibus, varias homo ſuſcipit affectiones, varios appetitus, varias voluntates, adeo ſæpe inter ſe diſcordes, ut in populo illo affectionum crebræ ſeditiones oriantur, videanturque uno tempore intra eundem hominem plures animi oberrare, niſi motus inter ſe diſſidentes revocentur ad rationem, cujus conſtans eſt firmumque conſilium, cum eadem ſemper boni ſpecie teneatur. Unde ſola ratio peculiarem ſervat cujuſque naturam; ſola ratio ſemper hominem præſtat eundem. Senſus vero non ſolum hominem diſtrahunt in plures, verum ipſam etiam evertunt humanitatem. An enim eum ducamus hominem, qui ſenſibus perfungedis extra ſe ſemper occupatus omnino ſui vivit ignarus? An manere hominem cenſeamus eundem, qui ſemet ſingulis momentis amittit perenni mutatione mentis, aſſiduaque renovatione voluntatis? Unde qui a virtutibus deſciverit, earumque juriſdictionis ſubtraxerit affectiones, & imperium ſui ab ratione tranſtulerit ad ſenſus, perduellis eſt atque hoſtis humanæ naturæ, cui legitimum rectorem, juſtoſque magiſtratus ademit; cujuſque compoſitum tranquillumque ſtatum in tumultuoſum vertit atque turbulentum. Sicuti autem ratio redigit in concordiam affectiones; ita etiam & plures homines inter ſe diſcrepantes placat, atque componit, inducitque caritatem cœleſte ſimul ac civile vinculum.

CAPUT X.

De Origine Societatis Humanæ.

ATque initio quidem animos per mutuum amorem communicat ipſa natura commiſſione corporum, quæ per conjugium diverſorum evadit conjunctio animorum, atque naturale initium humanæ ſocietatis. Commiſſis enim quodammodo ſimul cum corpore mentibus, membrorum & ſenſuum ſimilitudo, generationis ope, tranſmittitur ad prolem, quæ imbibit educatione mores parentum. Unde quia ratio eadem ex unius viri mente ad mulierem, & ad ſobolem imitatione permanat; ea communicatione familiaris conflatur atque domeſtica ſocietas, in qua, naturalis occupationis jure, patrisfamilias naturale ac familiare fundatur imperium. Vir enim, utpote corpore, ac ratione potentior, occupat fœminam, jure utriuſque naturæ, mentis nimirum, & corporis: multoque juſtius occupat fœtum, qui ſua ipſius portio eſt, & maternorum ab ſe occupatorum viſcerum: ut ipſa natura filios tradat in patris poteſtatem; falſoque docuerit Obeſius, eos in matris naturali jure, non in patris naſci poteſtate: utpote cum concipiendo prima eos occuparit. Illud enim homo acutus minime cogitavit, (*) fœminam ipſam jam fuiſſe jure naturæ ante occupatam præſtantia corporis mentiſque virilis: ut quidquid occupatæ cohæret, eodem jure in poteſtatem deducatur occupantis. Præterea cum vir fœminam conſilio præſtet, ætas autem infirma conſilio egeat alieno; ſequitur, ut proles ſubjicienda ſit conſilio præſtantiori, nempe virili; quod libro tertio diſtinctius explicabimus. Occupatio autem primæva eſt, ac naturalis adquiſitio, qua dominium nobis aſſeruimus prædiorum, aliarumque comprehenſibilium, & finitarum rerum, quæ communia cum eſſent, poſtea pro-

(*) Imo, ſi id cogitaſſet, non minus a ſcopo abberraſſet, quam cum matri ſoli poteſtatem in liberos tribueret. Neque enim ad occupationem matris marito ſufficit ſola præſtantia corporis mentiſque virilis, neque ſola mater dici poteſt fœtum occupaſſe, qui ſine accedente mariti opera non concipitur. Sed ſunt hæc dulcia & Obeſii & Gravinæ ſomnia, gratique utrique errores, quibus neuter, ſi ſupereſſet vel liberari dignaretur.

propria occupantium evaſerunt, quaque utilitatem quotidie capimus incomprehenſibilium, & infinitarum; quæ cum neque diviſionem recipiant, neque menſuram; perpetuo communia omnibus permanſerunt, nec propria fiunt ſingulorum, niſi quoad corpore adprehenduntur: qualia ſunt hæc, aer, aqua profluens, mare, ac propter maris uſum ad humana commercia omnibus neceſſarium, litora, ſine quibus mare clauderetur: quia nemo ſe in altum capeſſeret, niſi ad litora tutum receptum a ventis, atque tempeſtatibus haberet.

C A P U T XI.

De Jure Gentium, & Origine Commerciorum.

HActenus autem in jure, imperioque naturæ verſamur, quæ mutuo deſiderio conjugia conciliavit, & imbecilliorem ſexum validiori ſubjecit, & matrem cum liberis continet ſub imperio parentis. Ideoque recte conjugiorum ratio, & liberorum educatio a Juriſconſultis ad primævum jus naturæ relata invenitur, & ad imperium familiare: quod aliud certe non eſt, niſi recta parentis ratio cum muliere, ac liberis communicata. Nam ratio illa, quæ non uni familiæ, ſed pluribus regendis eſt inſtituta, cumque pluribus gentibus communicata, peculiari vocabulo jus gentium appellatur; cujus nunc ortum atque progreſſionem detegemus. Igitur naturali jure quot familiæ, totidem exiſtunt imperia; ſingulæ autem familiæ initio ſeorſum in agris ab ſe occupatis habitabant; regionibus inter ſe, locisque disjunctæ, ac diſſipatæ; quales Theſeus invenit Athenienſes, quos ille primus ex agris coegit in civitatem. Sed quoniam non omnes rebus omnibus regiones abundant; ſæpeque quod regio una dat, altera negat; opus fuit mortalibus permutare bona ſua: ut quod uni ſupererat, alteri viciſſim, cui deerat, adderetur; qua communicatione mutua commodorum egeſtas omnium explebatur, & regionum exæquabatur diſparitas.

C A P U T XII.

De Permutatione Contractuum Omnium Elemento.

HInc omnium contractuum antiquiſſima permutatio, quæ in venditionis nomen apud veteres tranſibat, ſi qua gens unica merce, quæ ibi communior eſſet, alibi rarior, merces alias ab exteris repararet, quod fortaſſe meditabantur Sabiniani, & Caſſiani, cum docuerunt, venditionem etiam eſſe ſine nummis. (*a*) Alioquin falſo (*) venditio a Juriſconſultis referretur ad jus gentium, quorum vetuſtiores, utpote rudes, nondum norant nummorum uſum: quapropter neceſſe habuerunt, mercem aliquam in commune aliarum precium vertere; ut non mirum, ſi vendere, ac permutare promiſcue acceptum apud Homerum, alioſque veterum inveniamus. Hinc illud Odyſ. (*b*) quo Sabiniani adverſus Proculianos contendebant, *τὴν ποτὶ Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν*. *Quam* (ancillam) *Laertes emerat poſſeſſionibus ſuis*. Qua ſane animadverſione noſtra facile vetus hæc atque vehemens Sabinianorum, & Proculianorum diſſenſio dirimetur. Neque enim permutationem quamlibet pro venditione habuerim, neque contenderim, nunquam venditionem ſine pretio conſtitiſſe; ſed potius exiſtimarim, aut initio commerciorum communem aliquam alicujus populi mercem, pro pretio rerum aliarum eſſe conſtitutam; aut ubi uſus poſceret, inter certos homines ita ſæpe conveniſſe, ut pro mutua utilitate modo una, modo alia ſpecies in aliarum pretium cederet: inter quos cum unus diſtrahendæ rei ſuæ; alius ejuſdem comparandæ animum haberet: ille venditoris loco erat, iſte vero emtoris; itaque ſine nummis facile venditio a permutatione diſtinguebatur, quam, arbitror, mentem fuiſſe Sabinianorum: contra quos tamen, Imperatorum auctori-

(*a*) *L. 1. ff. de contrab. emt. l. 1. C. de rer. permut. l. precii C. de reſcind. vendit.*

(*) Quin, etiamſi non unica ſit, modo iis, quorum res emimus, gratior ſit, quam id, quod præſtant, & pro re fungibili haberi queat. Sic enim pecuniam numeratam proxime imitabitur. Quod *in l. 1. §. 1. D. de contrab. empt.* Sabini familia etiam in toga pro tunica data obtinere exiſtimabat, & ferri poteſt, ſi plures togas inter ſe ſimiles emtor habeat, quæ pecuniæ vice fungi poſſint; cum contra permutatio dicenda ſit, ſi ſingulæ viciſſim ſpecies præbeantur, veluti ſi qui unam togam habet, eam det alteri pro tunica, quam is ſolam habebat. Conf. Branch. *Obſ. cap. XI.*

(*b*) *Lib. 1. circa finem.*

ctoritate, Proculianorum ſententia vicit. Hinc Romani, qui re pecuaria erant abundantiores, pretii loco, pecudes tradebant venditoribus; ideoque patrimonium peculii nomine continetur: poſtea rudi ære appenſo uti cœperunt: donec a Græcis nummos percutere, atque in publico ſigno pretii auctoritatem & notam, communemque rerum æſtimationem ponere didicerunt. Pecuniarum enim nota ſignificat pondus earum, ut contrahentes ponderandi onere liberentur per impreſſam in nummo publicam fidem. Argentum vero & aurum, propterea quod eſſent ad uſum expeditiora, inventa fuerunt pro communi materia permutationis. Eſt enim nummus commune permutationis elementum, communiſque terminus, ad quam omnis permutatio trahitur. Nam ubi res cum rebus aliis permutata devenit ad pecuniam, ibi omnis continuo commutatio conſiſtit. Nec modo antiquiſſima, ſed & mater & ſemen permutatio eſt contractuum fere univerſorum. Nam præter permutationem rei cum re, quæ peculiari permutationis nomine venit, in aliis itidem contractibus fere omnibus ſive nominatis, ſive innominatis, permutatio continetur. Etenim in reliquis innominatis, vel opera cum opera, vel opera cum re, vel res cum opera permutatur: qualia ſunt pacta illa *facio, ut facias: facio, ut des: do, ut facias*. In contractibus autem nominatis vel permutatur pecunia cum re, unde venditio, vel pecunia cum pecunia, unde græco vocabulo collybus, vulgo cambium, vel quantitas cum ejuſdem generis quantitate, unde mutuum; (*) vel uſus rei cum pecunia, & mercede, unde locatio; vel uſus rei cum gratia utentis, unde commodatum; vel ipſa res, aut cum gratia tantum, aut cum præcedentibus meritis accipientis, unde donatio, ſive gratuita, ſive remuneratoria: ut contractus fere omnes facile ad unam permutationem revocentur: quia commercia inter homines peperit, vel inopia rerum, quarum erat apud alios copia; vel egeſtas operis alieni: unde rerum, & operum diverſorum commutatione communibus neceſſitatibus fuit occurrendum. Frequentia vero commerciorum atque permutationum, ſenſim inter homines benevolentiam peperit, qua conciliati cœperunt propriam quiſque cum aliena diligentia operaque, commune ad lucrum damnumve, mercium communicatione conjungere, unde ſocietates negotiorum: quibus exercendis, ubi alterius fidei periculum feciſſent, res aut ſocio, aut amico facile credebant in inſidiarum rapinarumque periculo, unde depoſitum: aut eidem, ſi mors immineret, ita donabant, ut danti, ſi mortem effugeret, redderentur, unde donationes cauſa mortis: atque ad eorum exemplum teſtamenta; quæ ſi ſolvantur ſolemnitatibus juris civilis, & ad ſimplicitatem juris gentium redigantur, non alio diſtant a donationibus cauſa mortis: niſi quod hic inſit ſpes aliqua vitæ; ibi vero tantum conſideratio mortis intervenit; cum tamen iidem effectus utrinque procedant: ut & id etiam habeant commune, quod teſtamenta quoque recidant in permutationem; nam ſicuti donando, ita teſtando rem cum ſuperſtitis gratia, ejuſdemque manes erga noſtros pietate commutamus. Vix enim ullam inter homines beneficientiam undique gratuitam invenerimus.

CAPUT XIII.

De Jure Pacis.

IGitur, progredientibus commerciis, plurimiſque familiis in eadem jura coeuntibus, communemque commodorum, & incommodorum ſibi ducentibus regulam, quæ ſibi pariter mala defenderet, bona contribueret; unam omnes eandemque illa ex inſtitutione conflatam ſuſcepere mentem:

(*) Quod genus nemo permutationem dixerit, Finito enim contractu redditur ſimilis quantitas, adeoque idem, non aliud, quam quod datum erat. Idem dicendum de omnibus contractibus unilateralibus, niſi, quæ ſunt voluntatis, iis confundere velimus, quæ neceſſitatis habentur. Depoſitum enim jure civili quoque gratuitum eſt, etſi vice cuſtodiæ mercedem præſtari lex gratitudinis jubeat. Mutuo & depoſito ſimilia reliqua negotia, in quibus benignitas vertitur, veluti donatio, heredis inſtitutio, legatum, fideicommiſſum, niſi quod in poſterioribus reciproca præſtatio defuncto ne quidem reddi poteſt, adeoque a permutatione longiſſime recedit, cum ſine mutuis præſtationibus permutatio non intelligatur. Annumeretur ergo & hoc, per nos licet, luſibus ingenii, quibus Auctor interdum in philoſophando delectatur.

tem: quæ ſicuti certas ante familiares regebat ſeparatim; ita plures earum deinceps conjunctim adminiſtravit. Unde recte a Platone lex appellatur diſtributio mentis. Eaque mens ratio eſt communis commodi, & norma univerſæ utilitatis, publicæque tutela ſalutis, commerciorum altrix, præſes atque cuſtos humanarum ſocietatum, quam juſtitiam appellamus. Cujus cognatam humanæ naturæ notitiam in ſublimioribus ingeniis ex ſe promicantem, in humilioribus exſuſcitarunt quotidiana exempla utilitatum, quas capiebant, qui ad ejus præcepta vitam inſtituerant. Quos mutua inter ſe pace gaudere, atque animorum conjunctione cavere inſidias, injuriaſque feliciter propulſare videbant. Quæ notitia quocunque incideret, oblata ſpe paris utilitatis, atque quietis, ad eandem vivendi rationem animos accendebat. Ita ut ſenſim juſtitia ex animis, vel ſua ſponte, vel aliorum imitatione coorta in univerſum genus manarit humanum. Unde quidquid non certis tantum familiis, certiſve ſocietatibus, ſed gentibus conveniret univerſis, jus gentium fuit appellatum: quo nimirum gentibus omnibus commodum utilitaſque procuditur. Cujus exordia juris ſibi adſerebant Athenienſes, quos primos ferunt hanc ex animis notitiam exculpſiſſe, juſque gentium finitimis traditum dimiſiſſe ad mortales ceteros una cum rei agrariæ legibus; ut corporis, animique opes una omnibus regio procrearit. Hinc Lucretius:

Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dididerunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legeſque rogarunt.

Verum Ægyptii hanc ſibi contra vindicant laudem, & quovis pignore contendunt, Oſirim ſuum cum uxore Iſide terras peragrantem, agrorum cultum, & commune jus mortalibus aperuiſſe.

CAPUT XIV.

De Jure Belli.

AT ſi qua gens communionem juris, & fœdus humanæ ſocietatis laceraret, ac frangeret: quieteque viventibus inſidiaretur; tum ea tanquam hoſtis humanitatis juſto bello a finitimus petebatur. Nam ſicuti domina humanæ naturæ mens affectiones jure ſuo coercet ab ſe diſcordes; ita & gentium ratio, cui noſtrum omnium regimen mens humana mandavit, merito armis coercuerit eos, qui ferinis moribus, aut nondum exutis, aut improbe repetitis communem hominum ſollicitant pacem, naturalemque ſtatum humanæ rationis evertunt. Atque ut horum furor non modo ad belli gerendi tempus; verum etiam impoſterum, ac ſi fieri queat, perpetuo comprimatur; invenit ratio ſervitutem, qua victi a victoribus multentur: ut victores captorum vitæ propter propriam utilitatem facilius parcerent; victi vero ſi mortem effugerent, amiſſionem libertatis a bellis pertimeſcerent: itaque a mutuis injuriis temperarent; communiſque pax non mortis tantum, ſed etiam ignominioſæ vitæ formidine muniretur. Unde quamvis rationis lex, quæ mater eſt juris gentium, nihil magis abhorreat, quam violentiam, nihilque majori ſtudio promoveat, quam libertatem; tamen Juriſconſulti bella & ſervitutes ad jus gentium retulerunt; quia ſine hoc ſatellitio, nequit ratio contra feritatem ſtatum aliter tueri ſuum; nec licet ſine brevi temporis violentia pacem retinere diuturnam, aut perpetuam libertatem ſine paucorum ſervitute conſervare. Qua de ratione omnia belli, paciſque jura profluxerunt. Et quoniam omne bellum jure gentium temporarium eſt, perpetuæque pacis cauſa movetur; ab eodem jure deſcendit ſanctitas, immunitaſque Legatorum, quos nefas eſt verbo, aut re violare: cum ſint interpretes humanæ ſocietatis, & inſtrumenta pariundæ pacis, ad quam per eorum perſonam reditus patet: ut qui ſuis injuriis ea inſtrumenta diſſolverit, hoſtem ſe præbeat humanitatis; cum homines a naturali ſtatu rationis, qui pace coaleſcit, ad feritatem, quæ bellis exultat, quantum in ſe eſt, perpetuo traducat. Eadem de cauſa etiam in bello, ipſoque ardore pugnæ, cum ratio muta videtur, & exanimis: ne tamen omnis ad pacem via præcludatur, fœdera inter homines data utrinque, acceptaque fide ſervantur: certæque leges uti ſponſores, ac vades futuræ pacis, militum regunt iras, & micantibus gladiis præſunt: adeo ut nihil videa-

tur

tur inhumanius voce illius; qui leges inter arma ſilere pronunciavit. Etenim ut ex ante probatis patet; in hominis animo ferinum, & rationabile ſecum aſſidue certant; ferinum vero natura oportet rationabili parere: Unde jus eſt homini ferinum, ſi rebellaverit, undecunque pellere ſive ab animo ſuo, ſive uxoris, ſive liberorum, ſive totius familiæ, ſive univerſæ ſocietatis; ubi plures familiæ in ejuſdem juris communionem convenerunt.

CAPUT XV.

De Civili Poteſtate.

HInc pœnæ inventæ, & multæ, quæ militia domeſtica ſunt, & arma pacis ad ſubigendam, ac perdomandam ſui populi feritatem comparata. Cumque ille ſit ſtatus naturalis hominis, qui ex rationis inſtituitur norma; ſtatus autem ferinus, utpote rationi contrarius, naturæ adverſetur humanæ; certe nihil tam eſt hominis, quam producere quoad quiſque poteſt rationabilem vitam, & non a ſua tantum, ſed ab aliena etiam ſocietate avellere feritatem, (*) a qua mala, & pericula in populos imminent humaniores. Quamobrem recte inſtituta ſocietas juſtam ſemper habet belli cauſam adverſus ferinos alterius mores: ut ſicuti feritatem populi ſui capitalibus animadverſionibus, quæ ſunt bella domeſtica, perdomat; ita juſtis præliis, quæ armatæ ſunt animadverſiones, & armata judicia vindicet immanitatem finitimorum: (*a*) tum ut populo ſuo pacem pariat firmiorem, quod docet & Iſocrates; tum ut ſtrenuam navet operam rationi, cujus recte inſtitutas ſocietates, & ad muniendam eam, & ad propagandam oportet eſſe miniſtras: cum ab ipſa ratione, quæ naturæ dominatur humanæ, dominium acceperint barbarorum: qui ſapientibus eodem jure ſubjiciuntur, quo ſubeſt feritas rationi, cui veluti medico ægrotum, ſalubre fuerit parere feritatem.

CAPUT XVI.

De Juſtitia Romanorum.

HInc Romanorum unice, atque undequaque juſtiſſimum fuit imperium, quippe fundatum in vertice rationis humanæ: hoc eſt in Atticis legibus ex uberiori Græcæ ſapientiæ fonte manantibus: & propaganda humanitate in univerſum terrarum orbem utiliſſime dilatatum. Humanitatis enim hoſtes tantum Romani ducebant ſuos: unde, præter provocantes, non alios bello urgebant, quam fœdifragos, quibus victis, ut ait Salluſtius, nihil eripiebant præter injuriæ licentiam; (*b*) nec ſervitute premebant, niſi qui rationis legibus repugnarent; & civili vitæ immanem vivendi ritum anteponerent. Græcos vero, cultoſque alios populos propriis vivere ſinebant legibus, nec ſervitium, ſed armorum ab iis & conſiliorum ſocietatem ſibi poſcebant: ut imperio proferendo, viribus, & opibus eorum ad univerſalem juris gentium communionem, extenſionemque rationabilis vitæ, atque ad humani generis emendationem uterentur. Ut qui pudori ducunt imperio paruiſſe Romanorum, aſſerant ſibi ultro barbariem, (**) atque opinionem ab ſe deprecentur humanitatis.

CA-

(*) Sic noſtro efferre viſum eſt bellum Grotii punitivum, quod pleriſque diſplicet, quia pœna inferiori a ſuperiore infligitur; gentes autem inter ſe pares ſunt. Videntur autem hi ſola nominis ratione moveri, rem enim, credimus, non dedignabuntur ſi bellum hoc vocetur vindicativum. Aſt ſic quoque difficilis ſemper indagationis erit, ſitne populus aggreſſor ferinus, nec ne?

(*a*) Grot. *de jure belli lib.* 3. *cap.* 15. *n.* 1. & *n.* 11. & 12.

(*b*) Grot. *lib.* 3. *cap.* 15. *n.* 11. & 12.

(**) De barbarie gentium reliquarum præter Romanam aliter Romani inde a vetuſtiſſimis temporibus, aliter ipſæ gentes ſentiunt. Romanis & inter eos Gravinæ, aliquid dari poteſt, ſi ceteros contemnant, primum quia is mos eſt omnium gentium, deſpicere reliquas, tum, quia Romani moribus utique politiſſimis, virtutibuſque, quibus humanitas dignoſcitur, præſtare ſe reliquis credebant. Sed hæc barbaries gentium vicinarum Romanis jus nullum tribuere poterat eas ſubiiciendi, qui ipſi indigniſſime tuliſſent, ſi ab Ægyptiis, Hebræis, & Græcis, morum nomine laceſſiti fuiſſent, & Græcos, ante ſe morum nitore florentes ſubegerant. Nam

Græcia capta ferum victorem cepit, & artes
Intulit agreſti Latio.

CAPUT XVII.

De Jure Sapientis in ceteros.

QUamobrem ſapientes, qui ſuam, & aliorum norunt pacare feritatem, a qua rationem præ ceteris illi habent expeditam, ſuo ſibi conſilio regendos ſuſceperunt eos, qui animum quodammodo in poteſtate non tenent, quique magis alienarum opum, quam propriæ tranquillitatis deſiderio capiuntur, & a cupiditatibus & voluptatibus, quibus indulgent, ſuo, & aliorum detrimento in maxima pericula conjiciuntur. Quoniam igitur uſu compertum fuit, & ratione præviſum, homines, ſi quiſque ſibi quod cupiebat, auferrent, mutuis cædibus interituros: propterea ſapientia, ſive adulta ratio ſua cuique rerum portione tributa, eos contraxit in civitatem, adegitque ad mutuam commodorum, & incommodorum participationem, exemplo privatarum ſocietatum: nihil eſt enim aliud civitas, quam publica multorum ad communem utilitatem, ac vitæ bonorumque tutamen inſtituta ſocietas, quæ perpetuis publicarum pactionum vinculis, nempe legibus continetur. Quibus firmandis, atque conſtituendis ſuam quiſque voluntatem contribuunt, propriaſque in medium conferunt pro communi ſecuritate vires. Atque his e voluntatibus & viribus in unum confluentibus, publica voluntas conflatur, ſummaque poteſtas: quarum altera dicta lex eſt, ſive communis ratio, vel civilis ſapientia, & publica philoſophia: altera imperium, ſive vis, & poteſtas univerſorum: eaque non ſapientibus, ſua quibus ratio lex eſt, & imperium, ſed iis ſunt poſita coercendis, ad quorum animos componendos ratio non valet: ut quæ perturbatio propria ratione non reprimitur, poteſtate, & ratione publica, & alia majori perturbatione, mortis nimirum, pœnarumque metu, compeſcatur. Etenim ad importunos morbos medicinam adhibemus ſæpe triſtiorem, & ubi vulnus fomentis non levatur, ferrum tandem, & ignem admovemus. (*)

CAPUT XVIII.

De Origine Imperii, & Juriſdictionis.

HInc ex placida, & inermi, armata prodiit & imperioſa ſapientia: cujus vi libertas noſtra minime præciditur; quoniam eo poteſtas extitit e confuſis omnium viribus: & lex univerſorum complexa voluntates, rationem ſingulorum & poteſtatem in ſe conditas perpetuo conſervat. Unde qui lege involvitur non aliena vi, ſed ſua voluntate, ſuaque imperii portione gubernatur. Quocirca omnium intereſt vigere leges, utpote radices publicæ ſalutis, qua unuſquiſque intelligit contineri ſuam. Ubi enim homines convenerunt in civitatem, portio fit ſuæ quiſque reipublicæ, cujus commodum privatorum criminibus reſciſſum, eorundem eſt pœna farciendum: ut exemplo alieni ſupplicii a publica ſalute, quæ ſingulos tuetur, novorum criminum pericula propulſentur. Ideo conditis legibus, & imperio conſtituto, rei adminiſtrandæ ratio quærenda fuit: unde publica poteſtas, vel in multitudine conſtitit, vel ad optimates aſcendit, vel conſedit in principe, vel tributis communi conſenſu partibus per ſingulos ordines permeavit. Quæ poteſtas ad communem utilitatem publica voluntate inſtituta, ſi publicæ ſalutis detrimento, & ſingulorum injuria, vel ad unius, vel ad paucorum utilitatem detorqueatur, ipſo jure ad primævum revolvitur ſtatum. Abeſt enim a tyrannide conſenſus univerſorum, ſine quo nullum ratum eſt, & juſtum imperium. Unde quod commodo civium fieri poſſit, licebit ſane rempublicam a prædone

(*) Militabat Auctor *ſupra c.* 8. in caſtris Zenonis, de ſapientis vita differens beata, ſapientemque omnia recte facere contendebat, etiam cum lenticulam condit, Hic ſub ſignis merere maluit Ariſtotelis, qui ſtultos ſervos, ſapientes Dominos appellare ſolebat. Ex hac enim ſervitute ducit jus ſapientis in ceteros. Sed, ut fieri poteſt, & fieri convenit, ut ſapienti deferatur imperium, ſic ſæpe id uſu deſtituitur, vel, quia non conſtat, quis ſit omnium ſapientiſſimus, vel, quod magis credo, quia pactis civium imperia tribuuntur, non corporis aut animi præſtantia, & in Regnis ſucceſſivis is omnium ſapientiſſimus eſſe creditur, qui omnium optime inſtitutus ſit, quales ſunt Principes juventutis, in Regnis contra electivis is omnium cenſeatur ſapientiſſimus, quem plurium probaverint ſuffragia.

done repetere: ne cunctorum opes, & ſalus, paucorum aut unius cupiditatibus, vel libidinibus devoveatur. Etenim res eſt ſacro ſancta libertas, & divini juris: quippe humanæ a Deo implicata naturæ: ut eam tentare ſcelus ſit, impium circumvenire, occupare nefarium. Et contra, publicæ utilitatis cauſa, jus eſt principibus, atque potentioribus legum vim armis & auctoritate reſtituere, ſi juſtam libertatem effuſiori licentia multitudo corruperit.

CAPUT XIX.

De converſione rerum.

Etenim utcunque ab initio reipublicæ ſtatus optime fundetur; propter humani tamen animi volubilitatem, procedentibus temporibus, vertitur; ut aut pereundum ei ſit, aut ſorte, vel conſilio alieno ad integritatem priſtinam revertendum. Civilia etenim exemta non ſunt a conditione rerum naturalium; quæ ſecum una res creatas alias perpetua viciſſitudine volvunt: ita ut in earum converſione, velut in tabula volvendarum ætatum, motuum etiam civilium rationem intueamur: cum illa vi divina, quæ ubique penetrat, totum & partes verſentur in orbem, ac motu obeunte circumferantur: ex quo alia intereunt, alia naſcuntur, integra ſemper manente natura: cui nihil perit ſuarum diſſolutione partium, neque novi quidquam novarum ortu rerum accedit: quia res, vel a primordiis ab initio in natura conditis, vel e ruderibus rerum antea diſſolutarum oriuntur. Unde motus circumfluens, & rerum immenſitatem, orbeſque minores, divina certaque lege verſans, poſtquam circuitione ſua ſpecies extulerit, & excitarit innumeras orbeſque ſuos abſolverit: remeans tandem eodem ſimiles reducit vultus, omnemque quodammodo replicat rerum ſeriem atque convertit. Hinc novæ intercidunt formæ, ac veterum imagines reviviſcunt: fluunt enim, & refluunt omnia, quoad finis appetat rebus initio a Deo optimo maximo conſtitutus. Qui autem civilia cum naturalibus compoſuerit, ſentiet, omnia iiſdem ire gradibus: etenim hominum animi rebus implicantur externis: & humanæ affectionibus, quibus civilia negotia involvuntur, nunquam conquieſcunt: ſed modo adverſis contractæ, modo inflatæ ſecundis, & jactatæ frequenter incertis, res ſibi ſubjectas pari ſecum agitatione ac motu perpetuo verſant.

CAPUT XX.

De motibus civilibus.

Animus nimirum humanus cupiditate, ac fuga tanquam calcaribus, & frenis impellitur, & coercetur. Cupiditatem ſpes comitatur, fugam antevenit metus; ut unde animus metu non reflectitur, eo ſpe, atque cupiditate vehatur, ſi quid ibi ſit appetendorum. Porro cupiditas imminet ante partis, quoad certo jure caremus, aut recentem egeſtatis memoriam conſervamus; at cum ea nobis confirmavimus, aut egeſtatis memoriam depoſuimus; confeſtim noſtra negligimus, & appetere incipimus aliena. Hinc jacentes in malis, eorum depulſionem in bonis ponimus; ubi e malis emerſerimus, continuo majoris boni deſiderio torquemur. Quo motu civilia, & humana omnia circumferuntur. Qui enim legibus, & hominibus parent, dum externarum injuriarum, aut recentium ſeditionum recordantur: nihil ducunt quiete ac ſecuritate illa beatius: & qui recens eſt a privato princeps, ſat habet opibus & honoribus anteire ceteris. Hinc homines vel peſtibus, diluviis, incendiiſque ſuperſtites, vel diſſipati fuga, vel ſeditione, ac fame jactati, ſi a fortiori, & prudentiori cogantur in civitatem, tranquillo ſtatu fruuntur & æquabili jure; quoniam cupiditas rerum novarum a recenti memoria malorum excluditur. At proles principis illius, neſcia periculorum, erigit animum altius, incipitque ſpectare potentiam opulentiamque majorem, converſaque ad injurias & rapinas amittit populi voluntatem, violentiaque ſua multitudinem adeo exulcerat, ut primores civitatis nacti occaſionem publici odii, adnitentibus ceteris, gubernacula civitatis arripiant. Et dum populus favet iis quorum opera libertatem repetiit, imperium a tyrannide devolvitur ad optimates. Quorum filii faſtidio quodam rerum ſecundarum, longaque dominatione tumeſcentes, omniaque ſibi attrahentes, contemnunt populum, & dum inopes a divitibus, imbecilles a validioribus,

ac ſimplices ab aſtutioribus premuntur, fit regimen paucorum, quod fuerat optimatum. Unde multitudo præſentibus injuriis exaſperata, & memoria dominationis illius, qui ante optimates regebat, exterrita, regimen ſibi præ ſe ſumit, communique omnium conſilio res moderatur. Defluente vero memoria malorum, & ſublatis e vita prudentioribus illis & ſenioribus, poſteri periculorum ignari, ſpreta juris æqualitate, inter ſe de potentia, honoribuſque contendunt, ſuffragia multitudinis largitionibus doniſque captantes, atque ab avita modeſtia, & ſobrietate ad compotationes, epulaſque traducentes plebem, quæ gulæ, laſciviæque dedita ſuffragium gratiamque ſuam a meritis transfert ad opes. At cum potentiores illi ſatiandæ plebi ſua patrimonia exhauſerint: poſtremo cum univerſa factione ſua convertuntur ad prædam: unde factionibus, & ſeditionibus reſpublica laceratur: ut alicui ex principibus factionum ſit occumbendum: ex quibus qui ſuperaverit, remotis impedimentis, occupat omnia. Itaque reſpublica, quæ ab uno venerat ad plures, a pluribus denique refertur ad unum, quas viciſſitudines initio libri tertii diſtinctius explicabimus, idque evenit propter ſatietatem præſentium, & abſentium cupiditatem: ac propter oblivionem malorum veterum, atque ignorationem imminentium periculorum. Hinc ſenſim ſtatus quilibet civitatis inclinat; ac ſemper in deterius ruit: unde Horatius:

Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

Quamvis enim arceatur vis externa, tamen ut ferrum rubigine, lignum blattis, & tineis exeditur: ita reſpublicæ inteſtinis malorum ſeminibus & cognatis vitiis denique ſubruuntur. Fundatæ ſunt enim in moribus hominum, qui vitium ab origine ſua contraxerunt: ut non mirum, ſi opus quodlibet humanum concipiat morbum auctoris ſui: quod agnoviſſe videntur Perſarum primores apud Herodotum, (*a*) cum de abolenda monarchia conſultarent, ajunt enim *ἐγγίνεται μὲν γὰρ οἱ (ἀνθρώπῳ ὕβρις ὑπὸ τῶν παρεόντων ἀγαθῶν, φθόνος δὲ ἀρχῆθεν ἐμφύεται ἀνθρώπῳ.*

CAPUT XXI.

De variarum regionum legibus, & earum origine.

Suprema vero poteſtas, ſive in optimatibus, ſive in principe, ſive pro ſua cujuſque portione conſiſtat in omnibus, explicatus per magiſtratus, & judices, adhibitis in conſilium Juriſconſultis, qui ſunt legum voces, & juris cuſtodes, atque juſtitiæ ſacerdotes. Hanc autem univerſam rationem publicæ tranquillitatis prudentiſſimi legumlatores, ut populorum natura ferebat, formarunt, atque flexerunt, & ad ſuos cujuſque regionis, & temporis mores derivarunt. Hinc quamvis unam omnibus honeſtatis informationem natura dediſſet; vultu tamen ac ſpecie minime apud omnes exprimitur eadem ac diverſæ populorum, & diſcrepantes (*) ſunt inter ſe leges; quoniam non iiſdem ex fontibus ſuam omnes dicunt utilitatem: cumque unum ſit opus univerſorum, ſingularum tamen urbium regimen pro temporum & morum varietate diſtinguitur. Sane Judæis, quem ſibi populum Deus olim habuit eximium, lex divinis promta fuit oraculis, eorumque regimen ipſius divinitatis voce conſtitutum: unde recte Joſephus Judæorum rempublicam Θεοκρατίαν, ſive divinum regimen appellavit. Aliarum gentium, & Romanorum leges, ad quas deſcendemus, ex humano profluxere conſilio. Omnium autem principem leges dediſſe ferunt (*b*) Cererem in majorum Deorum numerum, quos Cabiros vocabant, ab Ægyptiis relatam: quorum ſimulacra Deorum nemini, niſi ſacerdotibus, adeunda, Cambyſes poſt longam ejus ſuperſtitionis deriſio-

(*a*) *Lib.* 3. *cap.* 220.

(*) Plane, ut & pondera & menſuræ in omnibus fere civitatibus diſcrepant, etſi utroque ubivis genere fraudibus occurratur. Complures Judæorum leges per inſtituta Ægyptiorum, a quibus ſua Græci mutuati ſunt, in urbem Romam manarunt, unde nata occaſio collationis legis Romanæ & Hebraicæ. Conf. Celeb. Fabricius *Bibliographia antiquaria* c. 15.

(*b*) Plin. *hiſt. lib.* 7. *c.* 56.

riſionem incendit. (*a*) Ea ſacra Erichteus Ægyptius, Athenas, ubi magna erat rei frumentariæ penuria, comparato frumento tranſtulit; (*b*) eoque beneficio meruit, ut regnum ei deferretur, ac in Eleuſi ſacrum Cereri ſolemne inſtitueretur. Sunt, qui legum inſtitutionem tribuant Onomacrito, de quo hæc ab Ariſtotele traduntur: (*c*) *Πειρᾶνται δὲ καί τινες καὶ συνάγειν ὡς Ὀνομακρίτου μὲν γενομένου πρώτου δεινου περὶ νομοθεσίαν*. Alii primas leges docent a Rhadamanto (*d*) Lyciæ rege, hoc nomen adepto, quod apud Rhodum ab Illienſibus fuerit inſtitutus: iiſque ob inſigne ſtudium juſtitiæ, quo in vita tenebatur, fingitur apud inferos mortuorum culpas æſtimare. Perſis Zoroaſtrum leges tradidiſſe complures exiſtimarunt, ac eum eſſe cenſuerunt antiquiſſimum. Cum autem de illius ætate ſummopere contenderetur, ac a Xanto Lydio ſexcentum annos (*e*) a Zoroaſtro ad Xerxem, ab Hermodoro Platonico annorum quinque millia fluxiſſe a Zoroaſtro ad excidium Trojæ crederetur; duo ab aliquibus poſiti fuere Zoroaſtri, cum teſtimonia ſcriptorum frequentiora ſint de illo Aſtronomiæ peritiſſimo, quem Perſæ recentiores Hyſtaſpis Darii regis patris æqualem faciunt: a quo Hyſtaſpe Magorum doctrinam enatam eſſe, Darius filius in patris monumento inſcribendum curavit. Ceterum Apulejus Zoroaſtrum conſtituit ſub imperio Cambyſis, cujus inter captivos Pythagoras, ut idem Apulejus tradit, doctores habuit Perſarum Magos, ac præcipue Zoroaſtrum. Ægyptii ab utroque Mercurio leges acceperunt; ab eo ſcilicet, de quo (*f*) Cicero tradit, *Ægyptios non leges modo, ſed & literas accepiſſe*, quem Theut appellabant, quemque poſteriores rerum Ægyptiarum ſcriptores antiquiſſimum faciunt, (*g*) & ab eo quem Mœri regi ſucceſſiſſe Marſhamus ex Syncello colligit. Atque ille cum prioris Mercurii artes coluit, & confirmavit, libriſque quadraginta duobus humana, divinaque omnia comprehendit; tum vel priores reſtituit leges, vel condidit novas. (*h*) Atque huic vulgo adſignatur commentitius, ac male ſartus ille Pimander. Porro ante paſtorum colluviem, quæ ſe in Ægyptum profudit, jus in tribus majoribus regionis illius urbibus reddebatur, Thebis ſcilicet, Memphi, & Heliopoli, quam a paſtorum dominatione liberatam, Amoſis, qui regum Ægyptiorum primus Heliopoli præfuit, legibus munivit, & tribunal conſtituit ex triginta judicibus, quorum denos civitatum ſingulæ dabant; de quibus unus ceteris, & auctoritate in conſiliis & gratia apud regem, & dignitatis inſignibus præcellebat: etenim e collo catena ſuſpenſam aurea gerebat veritatis imaginem gemmis ornatum, (*i*) cunctiſque judicibus in conſilio leges omnes octo deſcriptæ libris proponebantur. Horum leges, & inſtituta Pythagoras tranſtulit ad Crotoniatas. Hinc e magna Græcia, ubi divinæ ille locavit ac humanæ fundamenta ſapientiæ, facta ſunt civilis doctrinæ, juriſque divortia, legeſque ab ejus diſcipulis ad finitimos populos traductæ fuerunt a Pythagorica ſchola: quorum celeberrimi ſunt duo, Charondas, (quem plerique Thuriis leges tuliſſe volunt,) & Zaleucus, qui Locrorum regimen conſtituit, & ambo ſanxerunt, ut qui leges proponerent novas capite plecterentur, niſi legibus ſuis univerſorum civium utilitati conſulerent, ac Zaleuco non mortuo tantum, ſed & vivo, atque videnti cives mactarunt victimas, & oraculi juſſu divinos honores habuerunt; ſicuti Scythæ Zamolxi eorum legiſlatori, Pythagoræ ſervo, qui dominum in Ægypti peregrinatione ſequutus; quos inde abripuit ritus, & inſtituta tranſtulit ad ſuos. Tarentinis Architas leges condidit, Parmenides, & Zeno Eleatis. His conſimiles legiſlatores prodierunt Eudoxus, a quo Gnidii, Andromadus Rheginus, a quo Chalcidenſes: qui ſunt in Thracia. Verum legumlatorum omnium celeberrimi, & prudentiſſimi fuere Phoronæus Inachi filius, Græcorum regum antiquiſſimus, a quo exuti feritate, & in urbem coacti, & legibus fuerunt inſtituti, atque educati: Minos, Lycurgus, & cum Dracone Solon. Minos,

 (Gnoſ-

(*a*) Herodot. *lib.* 3.
(*b*) Diod. Sicul. *lib.* 1.
(*c*) *Polit. lib.* 2. (*d*) Plin. *lib.* 7. *cap.* 56.
(*e*) Diog. Laert. *proœm.*
(*f*) *De nat. Deorum lib.* 3.
(*g*) Marſham. *ſecul.* 1.
(*h*) Clemens Alex. *Strom. lib.* 6.
(*i*) Diod. Sicul. *lib.* 1. *pag.* 48.

(Gnoſſium intelligo, non eum, qui Apolloniæ regnavit, ut ex Platone Strabo, & Valerius Max. colligunt,) nono quoque anno Jovis antrum ſubire ſolebat, unde prodiens decreta, & leges in eo receſſu conditas Jovis nomine proponebat: unde Homero *ἐννέωρος Διὸς μεγάλου ὀαριστής* dicitur, & Platoni in Minoi: *φοιτῆσαι εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Διὸς*. Lycurgus in Cretam profectus Minois inſtituta cognovit, & eorum multa in ſuas tranſtulit leges, quas Lacedæmoniis promulgavit, ac ne ſuum ei numen deeſſet, eas Apollini adſignavit. Quas leges utpote non tam ad urbanitatem, quam ad militum ferociam inſtitutas, Plato & Ariſtoteles agreſtes cenſuerunt & aſperas. Athenæ vero, qua ex urbe omnis fluxit humanitas, & morum atque ſermonis elegantia, poſt ejectos reges, diuturnis jactatæ ſeditionibus nec dum firmis radicibus in populari ſtatu conſtitutæ, ac præter paucas, quas tulerant reges, nondum certis legibus illigatæ acceperunt eas a Dracone; qui auctoritate magis quam legibus, ſuis civibus imperavit. Siquidem jus ab eo conditum propter nimiam ſeveritatem, ad feritatem deflectebat, ac minime congruebat humanæ imbecillitati naturæ, quam ille voluiſſe videtur extinguere, cum vel minima crimina maximis exæquaret. Quas leges ipſa ſeveritas relaxavit. Cum etenim vel leviter errantibus pœnam capitis minarentur, levibus autem erroribus vel ſapientiſſimi ſint obnoxii; nemo tuebatur id, quod omnibus erat æque formidandum: ideo per ſe concidit, quod neque populi, neque ullius magiſtratus auctoritate fulciebatur, Quippe malum Draco non tam ex magnitudine facinoris, quam ex vitiato peccantium animo æſtimabat, ac ex omni vitio quodlibet maleficium, oblata facultate, putabat erupturum, quæ fuit ratio Stoicorum. Quærenti autem cuidam, cur omnibus delictis capitale ſupplicium ſtatuiſſet, reſpondit: ſe delictorum vel minimum morte dignum judicare: ad maxima vero nullam pœnam invenire morte majorem: *τὰ μὲν μικρὰ ἀδικήματα θανάτου ἄξια νομίζειν τοῖς δὲ μεγάλοις οὐκ ἔχειν μείζονα ζημίαν*. Hinc & otium pœna obſtrinxit exemplo forſan Ægyptiorum, a quibus Solonem hanc tranſtuliſſe leges in ſuas, Herodotus tradit: nempe ut ſinguli ſuum vivendi genus apud magiſtratus profiterentur; cum legem Pollux *de otioſis* Draconi tribuat, qui ante Solonem leges tulit, ac a Solone otii tertio damnatum infamiæ puniri ſcribat. Certe Solon Areopago negotium dedit, ut viderent, quod quiſque vivendi genus inſtituiſſet, & in eos, quos otioſos offendiſſent, animadverterent. Theophraſtus vero *τὸν τῆς ἀργίας νόμον legem de otioſis* Piſiſtrato adſignat. Ceterum propter earum ſeveritatem, Draconis leges natæ dicebantur a ſanguine. Quas tandem, novis conditis legibus, abrogavit Solon, poſtquam ab Athenienſibus Archon non ſorte, ſed ſponte fuit conſtitutus. Iſque, cum rempublicam (*a*) accepiſſet inteſtino morbo laborantem, & adhuc veterum ſeditionum reliquiis periclitantem, relictis magiſtratibus penes divites, in quibus antea conſtiterant, cenſum civium egit, ordines deſcripſit, & pro tributa ſibi a populo poteſtate magiſtratus, conciones, judicia, curias; numero, tempore, munereque diſtinxit: juraque cum privata, tum publica ſuis legibus definivit, & Senatum Areopagiticum graviſſimum illum, & pervetuſtum conſtituit ex iis, qui annuum magiſtratum geſſerant, atque novem Archontibus, qui antea ſummi judices erant, nihil reliquit, præter examen reorum. (*b*) Senatum præterea decretis ante comitia populi faciendis conſtituit e quatuor tribuum centenis, ut plebem ob remiſſum æs alienum ferocientem comprimeret. Utque Ariſtotelis teſtimonio concludam, *Solonem*, ait ille, *Senatum & magiſtratuum electionem priſtinam minime ſuſtuliſſe; ſed omnibus judicandi poteſtate tributa, populi tenuiſſe voluntatem*. Itaque miſtum regimen inſtituit, quod deinde converſum eſt ad popularem ſtatum. Solon autem ſuas a Draconis legibus non re ſolum, ſed vocabulo quoque diſcrevit: appellatæ namque ſunt Draconis leges *θεσμοὶ*, ſive ſanctiones (*c*) vel, ut ab aliis exponitur, inſtituta; Solonis vero *νόμοι* ſive leges. (*) Eandem rem-

(*a*) Plutarch. *in Solon.* (*b*) Suid. *verbo ἄρχων.*
(*c*) Ælian. *var. hiſt. lib.* 8. *cap.* 10.
(*) Cererem & Mercurium, qui Ægyptios legibus imbuerant, in Deorum numerum retulerat ſuperſtitio pagana. A Rhadamanto jus derivatur talionis. Zoroaſter legiſlator Perſarum, de quo Thomas

rempublicam poſtea Piſiſtraridarum tyrannide diſſolutam, iis expulſis, & novis additis legibus, compoſuit Cliſthenes & ſecundum hunc leges aliæ conditæ ſunt Ariſtophane, Diocle, aliiſque rogantibus; aliæ a Demetrio Phaleræo, cum rerum potiretur Athenis. Primis autem legum Atticarum auctoribus adjicit Suidas Æſchylum & Thaletem. Ex Athenienſium autem legibus in magnam partem manavit jus Romanorum, in quo verſamur: quamvis non translatitio, ſed ſuo proprio, ac peculiari jure Urbs fuerit uſa ſub regibus, a quibus de ſacris, & de publico, privatoque jure latæ ſunt leges: nempe a Romulo, Numa, & Servio Tullio. Quorum primus naturæ jus extulit, ac educationis liberorum, matrimonii & parentum jura ſtabilivit; alter jus gentium expreſſit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de ſepultura leges aliquot promulgavit, præter ritus, & cæremonias, & ſacrorum religionem, quæ fere omnis ab ejus inſtitutione profluxit; poſtremus majorem (*) operam ad jus civile contulit; & de contractibus, ac delictis quinquaginta rogavit leges: (*a*) item, & de fœnore, de nexis, & de ære alieno. Quæ omnia in unum volumen contulit Sext. Papyr. unde jus Papyrianum, de quo librum conſcripſiſſe Granium Flaccum, auctor eſt Paullus juriſconſultus. (*b*) Quod jus exactis regibus exolevit. Imo lege Terentia fuiſſe abrogatum, Hotomannus (*c*) ex Pomponio ſcribit. Joſephus vero Scaliger (**) putat, leges regias minime fuiſſe ſublatas, ſed conjectas in tres priores XII. Tab. quam conjecturam auctoritate tuetur Livii. (*d*) *Fœdera*, inquit, *& leges (erant autem eæ XII. Tabulæ & quædam regiæ leges,) conquiri, quæ comparerent, juſſerunt*. Hinc Caroli Sigonii judicium probo, qui L. Bruto trib. Celerum ferente, cenſet eas tantùm ſublatas, quæ ad regiam dominationem ſtabiliendam pertinebant.

CAPUT XXII.

Fragmenta aliquot legum Regiarum, ſive Juris Papyriani.

SAne regias inter leges ab eruditis multa Romanæ diſciplinæ capita collocantur, quæ potius ad mores (***) pertinent, e regum exemplo ductos, eorumque auctoritate inſtitutos, quam ad leges: veluti rerum agendarum initium ex auſpiciis captum, diſcretio ſenatus a plebe, rejectio inanium fabularum, quæ de Diis vulgo ferebantur, & ſimilia per Balduinum in legum formam redacta, quæ merito prætermittenda cenſemus. Nam ex illis, quæ ad juriſprudentiam ſcitu neceſſaria fuerint, loco ſuo diſpoſuimus; quæ vero ex integro ſunt conficta, relatu indigna reputamus, non minus enim meo judicio profuerit excuſſiſſe falſa, (****) quam extuliſſe vera. Quarum igi-

tur

mas Hyde *de rel. vet. Perſarum*, utique diverſus. Zoroaſtro Chaldæorum, cujus nomine ipſum Moſem deſignari putat Huetius *Demonſtr. Evang. L. II. c.* 4. De Lycurgo, Zaleuco, Charonda, Dracone & Solone uberrime egit Celeb. Otto *Præfat. T. III. Th. jur. p.* 8. *ſeqq.*

(*) Quæ diſtributio aliis diſplicet. Vide Celeb. Ottonis *Præf. T. III. p.* 14. ſed tolerari poteſt per ea, quæ ſupra diximus *ad l. I. c.* 31. Romulum autem & Numam & Servium legislatoribus Græcorum minime cedere, ſed contra in legibus ferendis prudentia eos vehementer ſuperare Dionyſius Halicarnaſſenſis auctor eſt, *l. II c.* 27. *&* 36.

(*a*) Dion. Halicarn. *lib.* 4.

(*b*) *L* 144. *ff. de verb. ſignif.* (*c*) *Obſ. l.* 1. *c.* 1.

(**) Ejus conjecturæ de legibus Regiis in tres priores tabulas rejectis repugnant Dioniſius *l. II. cap.* 28. ubi legem de jure occidendi liberos in quarta tabula locat, quod & Auctor ipſe refert *infra cap.* 25 A Regibus autem hoc jus patri datum eſſe, apparet ex *collatione legum Moſaicarum & Romanarum titul.* 4.

(*d*) *Lib.* 6. *cap.* 1.

(***) Mores tamen & leges Regias ſæpe promiſcue appellari, obſervant Pythœus *ad Collat. legum Moſaic. & Rom. tit. IV.* §. 8. Gerardus Noodt *L. I. Probabilium c.* 12. Otto *in Præf. T. III. Theſ. juris p* 15. & ipſe Noſter *infra cap* 25.

(****) Recentioris enim commentum ſunt octodecim Romuli leges, quas exhibet Balduinus in *ſingulari opuſculo, edito cum commentario ejus ad Inſt. Lugd.* 1555. *f.* & dein ſeparatim *Baſileæ* 1557. 8. & quas ex columna ſe aurea in Capitolio Romano deſcripſiſſe jactabat. Fraudem vel ſola ſtili nitiditas refellit, quæ minime ſapit ruditatem ſeculi Romulei. Ab eodem autem Romulo ſanctitatem murorum repetunt, per *L. ult. D. de rerum divif.* Plut. *in Romulo p.* 30. Alias ejus leges recenſet Dionyſius Halicarnaſſenſis *L. II. p.* 95. inter quas ea eſt de conventione mulieris in manum mariti, quæ ad Tiberii uſque tempus duravit. Tacitus, *Annal. L. IV. cap.* 6. & alia de jure vitæ & necis, patri in filium competente, ejuſdemque filium ter venundandi poteſtate. Legi de nuptiarum ſævitia in ſoceros ferociam raptarum Sabinarum occaſionem dediſſe, conjicit Merula *de leg bus cap II* § 41. Numæ legibus addenda ea, qua cautum, ne quis vino rogum reſpergeret. Plinius *Hiſt. Nat. XIV.* 12 cujus ratio, ut acute colligit Celeb Heinneccius *Hiſt jur. p.* 9. hæc erat, ut cives vitam diligentius putarent.

tur legum regiarum, præter eas, quas in XII. Tab. contulimus, certiora veſtigia ſuperſunt, hæc ſunt, quæ modo ſubjiciemus. Primum locum dabimus legi, quæ injurias filiorum ergi parentes vindicat, quæque jubet, ut puer, qui parentem, aut nurus, quæ ſocerum verberaſſet, ſacer ſit, ſive devoveatur Diis parentum, ut iis tanquam hoſtia mactari poſſit: cujus legis hæc ſunt verba ex emendatione Scaligeri: (*a*)

Sei parentem puer verberit, aſt oloe ploraſſit, (*) puer diveis parentum ſacer eſto.

Sei nurus ſacra diveis parentum eſto.

Sei) veteres ſcribebant pro *ſi* græca diphthongo, ut ſit *i* pinguius.

Verberit) pro *verberet*, ut *edim*, *edis*, *edit* pro *edam*, *edas*, *edat* antique.

Olee) una *l*, *olli*, *illi*, de quibus antiquis dicendi generibus paſſim libro præſenti.

Hæc autem lex adſcribitur vel Romulo a pluribus, vel Tatio vel Servio. (**) Sequens adſcribitur Numæ, quæ vetat hominem fulmine ictum attolli humo, jubetque, ut defoſſa terra ibidem, ubi cecidit, ſine rogo, ſine ullo funere condatur: quo ſpectat Plinius. (*b*) Neque ulli ea membra colligere licebat præterquam Aruſpicibus: ut indicat Seneca, (*c*) cum neminem, ne regem quidem tutum a fulminibus dicat, atque ideo ſcribat: *Ecquis regum erit tutus cujus non membra Aruſpices colligant?* Legem autem, quæ apud Feſtum (*d*) invenitur, ita reſtituit Scaliger.

Sei hominem fulmin Jobis occiſit, eum ſupra genua tollito. (***) homo ſei fulmine occiſus eſit, ei juſta nulla fieri oporteto.

Fulmin) pro *fulmen*. Sed ego mallem cum Lipſio *fulminis*, qui apud veteres rectus erat caſus; olim enim in tertia declinatione eadem erat primi, & ſecundi caſus terminatio in is. Em autem olim pro *eum*, ut fuſius infra.

Jobis) pro *Jovis* ſumta ob affinem ſonum B pro *V*. Alia lex adſcribitur Numæ de homicidiis, quæ recenſetur inter leges XII. Tabul.

Alia lex fuit de mulieribus, quæ miſcentur alienis viris, quas antiqui pellices appellabant, quaſque conjugalibus aliorum cubilibus arcebat Numa jubens, ut quæ hoc in ſe probrum admiſiſſet, crinibus demiſſis, quod luctus erat, atquæ mœſtitiæ ſignum, cæderet Junoni agnum fœminam: etenim *agnus* utrumque olim genus complectebatnr. Uſus autem fuit Numa in ea lege tropica locutione, fortaſſe ut actus inhoneſtus, honeſta verborum figura tegeretur: cumque vetare voluerit; fœminam viri alieni concubitum appetere, ſcripſit, *ne aram Junonis tangeret*: ut optime meo judicio Rævardus (*e*) interpretatur, per aram enim Junonis maritalem lectum (****) ſignificari propius vero

---

[*a*] *Apud* Feſtum *in verbo ploraſſet*.

[*] Antiquos Romanos literas geminare ſolitos non fuiſſe, adeoque ut in legibus *XII*. tabularum, ſic & in legibus regiis ploraſit pro plorarit legendum eſſe, e Quintiliano & Feſto obſervat Branchu *Obſ. cap.* 10. quam conſuetudinem Ennius mutaverit, homo ſcilicet Græcus, Græco ſcribendi more uſus.

(**) Imo lex de nuruum ſævitia in ſoceros Romuli & Tatii eſt; Servii contra Tullii ea de ſævitia liberorum in parentes. Feſtus voce *plorare*. Nec ratio ſuppetit, quare aſſentiamur Scaligero, utramque ad Romulum, Tatium & Servium Tullium referenti.

(*b*) *Lib. 2. cap. 34.* (*c*) *Lib. 1. de clemen.*

(*d*) *In verbo* occiſum.

(***) Quæ lex ipſa quoque ad religiones pertinuit, quibus Numa populum devinxit. Major enim religio fore videbatur, ſi Jovis fulmine ictus ſacer haberetur. Maluit autem Auctor emendationem Scaligeri, quam ipſum Feſtum ſequi, apud quem negative legitur, ne ſupra genua tollito, quæ lectio præferenda, quia eo loco, quo fulmine quis tactus erat, ibi & ſepeliebatur ſine ullis juſtorum funebrium ſolemnibus.

(*e*) *De auct. prudent. cap.* 1.

(****) Imo, figura duriori ara Junonis pro lecto diceretur maritali, & aram Junonis nativo & proprio ſenſu accipi nihil vetat. Certe Juno, ut legitimis matrimoniis, ſic nuptiis quoque præerat, unde domiduca, interduca, patulca dicitur in veteribus inſcriptionibus apud Reineſium *Inſcript. claſſ. l.* 33. 34. in quibus nuptiis ſolemne ei ſacrificium fiebat, in quo fœminæ nubentes, dum in manum mariti venirent. Junoni libabant. Caſtos autem & legitimos eſſe volens civium amplexus, pellices ab hoc ſacrificio arcet Numa, niſi ad ignominiam priſtinæ fœditatis agnum fœminam Junoni mactent, crinibus demiſſis.

vero apparet. Hæc igitur legis verba traduntur a Feſto: (a)

Pellex aram Junonis ne tangito: ſi tanget Junoni crinibus demiſſis agnum fœminam cædito.

Quem ſenſum a Rævardo erutum tribuere huic legi videtur ipſe Feſtus, cum ait: *Antiqui eam proprie pellicem nominabant quæ uxorem habenti nubebat;* cui generi mulierum etiam pœna conſtituta eſt a Numa hac lege; (b) nec aliter videtur hanc legem accepiſſe Cujacius. (c) Habemus & Numæ legem militarem de ſpoliis, quæ ipſemet belli dux hoſtium duci a ſe cæſo detraxerit, quæ *opima ſpolia* (*) veteres appellabant, cujuſmodi pauca admodum ex veteri memoria proferuntur. Quam appellationem Varro tribuebat etiam ſpoliis hominum duci detractis a manipulari milite, ut Feſtus teſtatur. Statuit autem lex templum: quo inferri debebant opima ſpolia, & ſacrificia, quæ Diis offerri ob eam cauſam oportebat; & præmium, quod victor ex ea cæde merebatur. Itaque prima ſpolia deſtinat Jovi Feretrio, imperatque hoſtias majores, nempe bovem qui Jovi Deorum maximo a veteribus immolabatur; & victori ducenta æris attribuit. Secunda ſpolia Marti deſtinat cum ſolitaurilibus, quo verbo ſimul ſignificantur tauri, arietes, verres, cum integro corpore, hoc eſt cum tota lana, non tonſi, non caſtrati: etenim, ut ex Martiale colligit Joſep. Scaliger ad Feſt. in verbo *ſolitaurilia*, verres, aries, taurus, cum admovebantur aræ mola mactati, priuſquam corio exuerentur, caſtrabantur. *Solum* vero Oſca lingua ſignificabat *ſolidum totum*. (d) Quoniam autem majora erant taurus: minora aries, (**) aut verres; Lex utraque, ſive majora, ſive minora quis voluerit, immolari permittit. Tertia ſpolia deſtinat Jano Quirino, ſimul cum agno mare, victorique præmium conſtituit centum æris, quæ ſententia comprehenditur hiſce antiquæ legis verbis, ab eruditis aliis & poſtremo a Scaligero reſtitutis: (e)

Quo jus auſpicio claſse procincta opeima ſpolia capiuntur. Jovei Feretrio bovem cædito, quei cepit æris ducenta darier oporteto.

Secunda ſpolia in Martis aram in campo ſolitaurilia utra voluerit cædito. Tertia ſpolia Jano Quirino, agnum marem cædito, centum quei ceperit ex ære dato.

Sequitur ejuſdem regis lex ad ſacrificia pertinens. Et quoniam is voluit, ut crebro, & abunde Diis ſacrificaretur, & ſolemnia convivia celebrarentur in eorum honorem; removet a ſacris id, quod gravi ſumtu comparabatur, cujuſque rara eſſe poterat oblatio, veluti piſces ſine ſquamis, qui maritimis in regionibus rariores multo ſunt ſquamoſis, quibus capiundis mare latiſſime patet. Ideo vetuit piſces ſine ſquama Diis polluceri, quod Varro explicat *porrigi*, ſive pro libaminibus Divis offerri. Verbum enim erat proprium mercatorum, quando mercium primitias Diis offerebant. Unde *pollutum* dicebatur convivium in Deorum honorem paratum: quod quia extruebatur magnifice hinc *polluctum*, *pollucte*, *pollucibiliter*, & *pollucibile* verba erant magnificentiæ, & largitatis. (f) Piſces autem ſquamoſos omnes offerri per legem licuit præter ſcarum, ob raritatem, de qua Horatius (g) eſt teſtis:

Nec Scarus, aut poterit peregrina juvare
lagois.

& alibi: Epod. od. 2. verſ. 50.

Non me lucrina moverint conchilia
Magiſve rhombus, aut ſcari,
Si quos eois intonata fluctibus
Hyems ad hoc vertat mare.

Atque

(a) *Verbo* pellices.

(b) Gell. *l.* 4. *c.* 3. *L.* 144. *ff. de V. S.*

(c) *L.* 144. *ff. eod.*

(*) Qualia ſunt, quæ M. Claudius Marcellus Conſul de Gallis Inſubribus & Germanis retulit, duce hoſtium Virdomaro ad Claſtidium interfecto. *Faſti Capitolini ad A. DXXXI.*

(d) Feſtus *in verbo ſolitaurilia*, *ubi* Scalig. & Jul. *ejus pater*, *de cauſis linguæ Lat. lib.* 4. *c.* 89.

(**) Solitaurilium nomine ſacrificium ex ſolido tauro venire, intelligi poteſt. Sed eodem nomine etiam ſacrificium ex ariete & verre deſignari, non eſt captu facile, quamvis id Feſtus quoque affirmet. Quare præſtat ſuovertaurilia cum aliis apud eundem Feſtum a ſue, ove, & tauro repetere, quæ animalia certe ſolemni ſacrificio in cenſu adhibebantur. Gruterus. *Inſcript. p. CXXI.* 1. *HUJUS OPER. PERFECTI CAUSA LUSTRUM MISSUM SUOVET AURILIB. MAJORIBUS*,

(e) *In* Feſt. *verb.* opima.

(f) Voſſ. *etymol. verbo* polluceo.

(g) *Serm.* 2. *Sat.* 2. *v.* 22.

Atque is legis ſenſus patet ex Caſſio Hemina, cujus verba extant apud Plinium (*a*) ſimul cum lege ipſa ita per Scaligerum reſtituta: (*b*)

Piſceis quei ſquamoſei non ſunt, nei, polluceto, ſquamoſos omneis præter Scarum polluceto.

Parſimoniæ quoque ſtudio, lege ſua Numa vetuit in funeribus vino rogum reſpergi.

Vino rogum ne reſpergito: de qua inferius. Idem Numa, qui diſciplina ſacrorum & Deorum cultu munivit rempublicam, agros etiam religione circumdedit; & metu Deorum Terminalium firmiori nempe ſepe cinxit, quorum in cuſtodia fines agrorum eſſe conſebantur; ideo juſſit, ut qui terminum exaraſſet, ſive tranſtuliſſet, quo fines agrorum conturbarentur, ſacer eſſet Diis Terminalibus, ſive ea conditione eſſet, ut impune ſimul cum ſuis bobus poſſet occidi, tanquam victima Diis cædenda Terminalibus: cujus legis hæc verba retulit Feſtus: (*c*)

Quei terminom exaraſſit, ipſus, & boveis ſacrei ſunto.

Refertur etiam ad leges regias illa, de qua meminit Marcellus: (*d*) ne mulier, quæ prægnans mortua eſſet, humaretur, antequam ejus excinderetur partus.

CAPUT XXIII.

De Legibus XII. Tabul.

VErum quia inſtituta vetera, & quæ de regio jure ſuperant, regendis tractandiſque negotiis recens in dies emergentibus, minime ſufficiebant; adeo ut res civiles potius arbitrii æquitate quam certis ubique juris præceptis definirentur; opus fuit augendi juris novarumque legum conſilium inire. Nam creſcente in dies numero civium, exundante negotiorum copia, & vi, atque injuria, pro natura multitudinis, æſtuante; prudentiores nova morborum ſemina, novis opprimenda remediis cenſuerunt, Propterea, ut libro primo retulimus, miſſi tres legati fuerunt petitum leges, quas partim ex Athenienſibus, & Lacedemoniis, partim ex Magnæ Græciæ urbibus civili Pythagoreorum philoſophia inſtitutis atque fundatis retulerunt. Ea tum enim Italiæ pars pro naturali feracitate ingeniorum, & ob illorum temporum culturam ceteris præſtabat nationibus. Quo jure adducto, condendis inde Romanis legibus creati fuere cum ſumma poteſtate, abſque provocatione, decem hi conſulares viri, quorum in nominibus diſcrepant ſcriptores, quoſque nos ex Dionyſio, cui magis fidimus, referemus. Fuerunt autem Appius Claudius, T. Genucius, P. Sextius, T. Romilius, C. Julius, T. Veturius, & P. Horatius. Quibus cum acceſſiſſent iidem illi tres, qui legati fuerant, P. Poſthumius, Sex. Sulpitius, A. Manlius, & decem virorum numerum complerent, evenit, ut Pomponius ſcriberet, Decemviros fuiſſe in græciam miſſos: non numerum legatorum denarium, ſed ut dignitatem decemviralem tribus hiſce poſtea tributam (*) ſignificaret. Qui cum inter Decemviros fuiſſent, Decemviri vulgo a poſteris appellabantur: quaſi diceret legatos fuiſſe eos, qui poſtea fuere Decemviri. Quod alii minime animadvertentes, cum Pomponium vereantur, accuſationem vertunt in Tribonianum, cui & legem hanc totam Pomponii ætate certe digniſſimam adſignant, propter aliquos, in quos offendunt locos: quaſi nemo falli queat, aut fallere, niſi Tribonianus; qui morbus eſt familiaris omnium in jure criticorum, minime alioqui reputantium adeo incunabula rerum plena eſſe caliginis, ut tertio quoque verbo, cum eo ventum fuerit, inter ſe pugnent hiſtoriæ. Decemviri autem illi, quamvis Romanæ, ac civilis prudentiæ ſatis compotes; quia tamen e græcis literis & inſtitutis leges erant eruendæ, adhibuerunt in conſilium Hermodorum Epheſium, in Italia tum temporis exulantem, qui Romanis

(*a*) *Lib.* 32. *cap.* 2.
(*b*) *Ad Feſtum in verb.* pollucere.
(*c*) *Verbo* termino, *ubi* Scal.
(*d*) *L.* 2. *ff. de mortuo inferendo.*

(*) Alia conjectura, eaque non minus ingenioſa, tranſpoſitis Pomponii verbis ſectionem quartam *L.* 2. *ff. de O. J.* interpretatur Ill. van Bynkershoek in *Prætermiſſis ad dictum locum.*

manis ejus legationis auctor fuerat: quemque plurimum ei negotio contribuiſſe, atque aliquas etiam leges Romanorum condidiſſe, accepimus a Strabone (*a*) (*) Quo pertinet omen illud Heracliti, qui ad Hermodorum ſcribens, ſpeciem ſibi ait oblatam in ſomnis orbis terrarum univerſi venerabundi, & ad illius leges, Perſarum more compoſitis ad oſculum labiis procumbentis.

Ο' γαρ ἔδοκων, τοῖς σοῖς νόμοις τα παρὰ πάσης τῆς οἰκουμένης διαδήματα προσιέναι, καὶ κατὰ τὸ ἔθος τῶν Περσῶν ἐκγνοντας τὸ σόμα προσκυνεῖν αὐτούς.

His autem tabulis publice propoſitis, facta unicuique objiciendi & corrigendi poteſtate, poſteaque omnium conſenſu probatis, ut corpus integrum Romani juris abſolveretur, duas Decemviri adjecerunt, factoque S. Cto, captis auſpiciis, accitis Pontificibus, & Auguribus, Comitiis centuriatis, leges univerſi ſciverunt. Quod jus ad omnium notitiam & utilitatem æneis inciſum tabulis fuit, & in foro, juſſu populi, collocatum. Mos hic incidendarum legum deſcendit a Corybantibus, qui columnis inſculpere leges docuerunt, ut refert Theopompus. Solon (*b*) in ligneis incidit tabulis, quas ἄξονας, καὶ κύρβεις appellarunt: cum ante tabularum uſum ediſcerent populi leges, & frequenti cantu eas memoriæ mandarent. Quamvis autem Pomponius XII. tabulas eboreas (quæ lectio eſt Florentini codicis) ſive, ut fortaſſe legendum eſt, roboreas fuiſſe ſcripſerit; tamen id de iis accipiendum eſt tabulis; quæ populo emendandæ, non de iis, quæ in perpetuum obſervandæ propoſitæ fuerunt, quæ erant æreæ; niſi vel Triboniano culpam tribuamus, vel Pomponium adverſus omnium veterum auctoritatem locutum exiſtimemus. Id autem jus cum propter miram verborum proprietatem, atque brevitatem ſane concinnam; tum propter ſummam æquitatem, atque prudentiam, rerumque pondus, & majeſtatem univerſam continere ſapientiam, atque omnium Philoſophorum doctrinam gravita-

te ſuperare putabatur. Hæ leges ordine vario locantur a recentioribus. Alii enim Othomannum ſecuti, explicationem earum tribus ſummis capitibus concluſerunt. Ac primo de jure ſacro, deinde de jure publico, poſtremo de jure privato tractarunt. Alii, quos inter egregie Jacobus Gothofredus, antiquitatis veſtigia proſequentes conjectura ſua priſtinum nobis XII. Tabul. ordinem reddere ſtuduerunt. Neutram nos harum diviſionem repudiabimus, ſed utraſque ad diverſum ſcribendi conſilium conferemus. Quo enim jus omne hoc priſcum breviter ac perſpicue ſimul expediamus: ex ordine materiarum, arte, ac ratione progredientes, ad eas revocabimns ſingulas leges, dum illas explicamus, Otthomanni ordinem ſervabimus: ad extremum vero Gothofredi tabulas ex ordine ab eo ad vetus exemplar ex conjectura reſtitutum ſubjiciemus. Germana enim & vera legum harum fragmenta producere in animum induximus: neglectis iis, quæ potius ex interpretum ingenio, quam ex veterum fide monumentorum extiterunt. Ideo earum, quæ mutilæ ſuperſunt, ſententias adferemus: nec tamen omittemus exponere verba illa vetera, quæ ad nos pervenerunt; quæque Gothofredus, & eruditi interpretes alii diſtinxerunt a commentitiis; quæ adjecta fuerant: ut e veris una & ſuppoſititiis integer ſenſus earum colligeretur. Nam quas e Ciceronis libris de legibus in XII. Tabul. retulerunt; non veras arbitramur, ſed a Cicerone confictas, exemplo legum Platonicarum: quamvis multas legum decemviralium ſententias propter æquitatem, quam continebant, ex intima philoſophia ductam Cicero ſuis legibus comprehenderit.

CAPUT XXIV.

De Scriptoribus ad has leges priſcis, & variis hujus juris appellationibus.

SCripſere autem ad has leges e veteribus Juriſconſultis Sex. Ælius, (*c*) & M. Por-

(*a*) *Lib.* 14. Plin. *lib.* 4. *cap.* 5.

(*) Cui repugnare videtur Plinius *Hiſt. Nat. L. XXXIV cap.* 5. qui eum magis veriſimiliter legum Græcarum interpretem vocat, niſi Strabo conſequens pro antecedenti ponit. De Epheſino autem legiſlatore, cujus mentio in *capit.* 5. *X. de præſcript.* adeundi Otto *in Pr. T. III. Th. jur* p. 4 & Heinneccius in *Hiſtoria juris* p. 24. Nihil autem obſtat, quo minus XII. tabulæ primum in robore, dein in ebore, tandem in ære propoſitæ fuiſſe credantur.

(*b*) *Vide* Petit. *ad L. Attic. in princ.*

(*c*) *L.* 2. §. 38. *ff. de orig. juris.*

Porcius Cato J. C. & Servius Sulpicius, quem XII. tabul. interpretem prodit Feſtus, & Antiſtius Labeo, de cujus commentariis mentio eſt apud Gellium, (*a*) & denique Cajus, cujus fragmenta e commentariis ad leges XII. tabularum in lectione Digeſtorum occurrunt. (*b*) Pluribus autem appellationibus harum legum præſtantia ſignificatur. Eas enim Cicero (*c*) XII. ſimpliciter vocat, & Horatius *tabulas peccare vetantes*: (*d*) & auctor ad Herennium *leges*: & alibi Horatius (*e*) *leges ſanctas*: & Arnob. *ſcita decemviralia*: & Prudentius (*f*) *bis ſex tabulas*: & Gellius (*g*) *legem decemviralem*: & JCtis noſtris, atque Imperatoribus (*h*) dicuntur *jus vetus*, *jus priſcum* & Feſto *Decemviri*, Ciceroni *majores*. Item JCtis (*i*) *veteres*, & *lex antiqua*, *jus antiquum*, *jus civile*, *jus antiquiſſimum*. Quas appellationes collegimus, ne notæ ignorentur quibus a veteribus jus XII. tabularum indicatur; quibuſque & nos ubi occurret in curſu noſtræ tractationis forſan utemur. Leges autem univerſas ad duo præcipue capita revocabimus: ad privatum ſcilicet jus, & ad publicum, ſub quo & ſacrum continetur. Et ab Hottomanni ordine tantiſper deflectentes, primo privatum, deinde publicum evolvemus. Ac veterem, & ſolemnem juris conditorum diviſionem amplectentes, primo juris privati, deinde juris publici ſeriem deducemus.

CAPUT XXV.

De Jure Patrio.

A Jure autem patrio exordiamur: quod ſummi quodammodo eſt imperii ſimulacrum. Parenti ſane in liberos poteſtatem tribuit ipſa natura. Etenim neceſſitudinis vinculo, & communione ſanguinis filius cum patre, tanquam eventus cum ſuis initiis nectitur. Primordia enim filiorum in parentibus inſunt: quorum filii ſunt veluti ramus, quia parentum ſanguine concipiuntur, ejuſdemque aluntur opibus, & cura educantur. Ætas enim prima, ut Æſchilus dicebat, alienæ mentis indiget, ut educetur. Quamobrem poteſtas patria, uti rationabilis naturæ dictatum, in mores omnium cultiorum gentium permanavit, conſtituitque inter homines veluti quoddam naturale regnum, quod apud Perſas, & apud majores noſtros tranſierat in tyrannidem. Refert enim Ariſtoteles, (*k*) Perſas uſos fuiſſe liberis tanquam ſervis. Taliſque liberorum erga patrem amor erat, & obſequium, ut gloriarentur, neminem fuiſſe repertum, qui patrem ſponte occidiſſet: ac ſi qui forte tale facinus admiſiſſet, ſpurium, aut ſuppoſititium fuiſſe compertum. (*l*) Athenienſibus, etſi non quidlibet permitteretur (*) in filios, tamen licebat eos abdicare, ſive abalienare a ſe ac familia ſua, cauſa cognita, & crimine apud judices probato. (*m*) Moribus quoque receptum apud eos fuit vendere filios: quod temperavit Solon prohibens, filiam, aut ſororem, niſi in ſtupro deprehenſam venundari. (*n*) Arbitrium etiam patris erat exponere infantem filium, quod colligimus ab exemplis comicorum eum morem reſpicientibus. (*o*) Et cum alendæ prolis copiam non haberent, eam vendere fas erat etiam ex veteri Thebanorum lege ad alios populos poſt fortaſſe producta. (*p*) Veteres etiam Gallos refert Cæſar in uxores liberoſque, vitæ neciſque poteſtatem habuiſſe. (*q*) Non diſſimilis poteſtas fuit in filios Roma-

(*a*) *L. 1. c. 12. lib 7. c. 15.*
(*b*) *Veluti L. ſi calvitur cum ſeq. ff. de V. S.*
(*c*) *Lib. 2. de legib.*
(*d*) 2. *Epiſt.1.*
(*e*) 2. *Satyr.2.*
(*f*) *Lib 2. adverſ. Symmach.*
(*g*) *Lib.20. c. 1.*
(*h*) *L.1. ff. de petit. hered. L. unic. C. Theodoſ. de uſu rei judic.*
(*i*) *L.53 ff. de V.S. l 2. ff. de orig. jur. l. 29. §.7. ff. de lib. & poſth. §. 9. Inſtit. de hered. quæ ab inteſt. deferuntur, Novell.22. cap 9.*
(*k*) *Lib. ethic.8. cap.10.*
(*l*) Herodot. *lib. 1. pag. 65.* Stobæus *ſermon. 42.* Briſſon. *de regn. Perſic. lib.2. pag.198.*
(*) Jure enim vitæ & necis minime utebantur, ut apparet ex Meurſio in *Them. Att. l.2. & 3.*
(*m*) Demoſth. *in Bootum.* Lucian. *in abdicato*. Petit. *ad leg. Attic. lib.1. titul.4. p.158.*
(*n*) Plutarch. *in Solon. pag.91.* Petit. *ibid. p.159.*
(*o*) Terent. *in Heauton. act. 4. ſc.1.* & Ariſtoph. *in ranis*. Petit. *ibid. pag.144.*
(*p*) Ælianus *lib.2. hiſt.* Grot. *de jure bell.2. c.5.*
(*q*) *De bello Gallic. lib.6. pag.257. in edit. cum notis varior.*

Romanorum, apud quos, cum antea moribus exorientis Romæ, barbaris illis quidem, & atrocibus coaluiſſet, deinde migravit in leges Romuli: proptereaque minime pugnat Ulpianus, (*) qui eam adſcribit moribus, cum Papiniano (*a*) atque aliis, qui eandem a legibus deducunt regiis: qua in diſſenſione componenda tantopere laboratur. Non eſt novum enim, ut mores adducantur in leges, quo æternam accipiant firmitatem. Hæc autem regia lex de poteſtate parentum, translata fuit a Decemviris in quartam tabulam, (*b*) ut Dionyſius refert, qui omnem hanc poteſtatem in iſta diſpertit, nempe *ut liceat parentibus loris cædere filios, carcere coercere, in agros ad opera ruſtica vinctos amandare, venundare, denique interficere*.

Eos vero abdicare ac negare filios, Romanis minime licebat: (*c*) ſed tantum jubere, ut e conſpectu patris abirent, ac diſcedentes a domo paterna, jus in paterna bona minime amittebant; niſi exheredarentur. His armata juribus patria poteſtas, merito propria Romanorum & civilis modo juris portio habebatur: cum vix apud alios hunc auctoritatis apicem attigiſſet: apud Romanos enim familiaris quodammodo erat magiſtratus in patre conſtitutus, cum jure gladii; propter quam auctoritatem a jure civili acceptam, patria poteſtas a JCtis propria dicitur civium Romanorum; nec enim eam obtinebat quis, niſi civitatem Romanam impetraret; quam ſi amitteret, poteſtatem patriam haud quaquam retinebat: quales erant ii, quibus aqua, & igni interdicebatur. Hinc jus patris a Livio (*d*) *paterna majeſtas* appellatur. Patri enim licebat in filios idem, quod in ſervos: qui hoc meliori conditione, quam filii erant, quod ſervus una tantum, filius vero nonniſi terna manumiſſione (**) libertatem nanciſceretur. Liberatus vero filius hoc præſtabat liberatis ſervis, quod hi libertini manebant, filius vero naturalem præferebat ingenuitatem: quæ tanti erat, ut vendendo filio nunquam perimeretur, ſed tegeretur potius: ita ut manumiſſus filius eam, quam in ſe conditam habebat, veluti abruptis vinculis explicaret. Hinc ait Conſtantinus, *non poſſe parentes eripere filiis libertatem*. (*e*) Quo igitur aliquando filius e poteſtate patris exiret, lex juſſit, uti terna venditione liber eſſet: nec manumiſſus tertio ab emtore in poteſtatem patris denuo recideret; ut reciderat ſemel & iterum antea manumiſſus. Ne vero filio ſpes libertatis tamdiu protraheretur, ternæque venditiones & manumiſſiones ei eſſent expectandæ, rationem veteres excogitarunt, qua & legis in ſpeciem conſervaretur auctoritas, & moræ illæ libertatis præciderentur. (*f*) Itaque per ſimulatas venditiones ter filius a patre tradebatur emtori, uti ternas poſt venditiones liberaretur: hiſque tribus venditionibus ad veritatis imaginem adhibitis, filius tertia denique manumiſſione, aſſequebatur irrevocabilem libertatem. Hinc autem actus dicebatur emancipatio; emtor vero pater fiduciarius appellabatur: quia filium ea fiducia naturali a patre accipiebat ut manumitteret. Filia vero, & nepotes unica venditione ac manumiſſione ad libertatem perveniebant. (*g*) Legem vero fertur tuliſſe Numa, (*h*) ne liceret patri vendere filium, cui uxorem ducere permiſiſſet. Abſurdum enim, arbitror, putavit fore, ut mulier nupta, ſe inopinante atque invita, ſervitutem ſubiret, in quam ſuus conjux per venditionem a patre traderetur, curavitque, ne per hanc viam conjugia diſtrahe-

 rentur,

[*] Dionyſius Halicarnaſſenſis *II. p.* 96. Romulum patriæ poteſtatis apud Romanos auctorem introducit, & proinde mores apud Ulpianum *L.* 8. *D. de his, qui ſui vel alieni juris ſunt*, non incommode, de ipſis Romuli legibus accipiuntur, quæ in mores abierant & mores dicebantur, ne inviſo nomine regio uti neceſſe eſſet. Vide dicta ad c. 22.

(*a*) *Apud* Auct. *collat. legum Moſaic.*

(*b*) Dionyſ. *lib.* 2. *pag.* 97.

(*c*) L. 9. *Cod. de patria poteſt.*

(*d*) *Lib. quarto.*

(**) Seneca *de Benef. III. c.* 11. *Parentum conditionem ſacravimus, quia expediebat liberos tolli; ſollicitandi ad hunc laborem erant incertam adituri fortunam. Non poterat illis dici quod beneficia dantibus dicitur: cui des, elige ipſe tecum. Si deceptus es, quære dignum; adjuva. In liberis tollendis nihil judicio tollentium licet, tota res voti eſt. Itaque ut æquiore animo adirent aleam, danda illis aliqua poteſtas fuit.*

(*e*) *L.* 10. *C. de patr. pot.*

(*f*) *Inſtit. quib mod. jus patr. poteſt. ſol. §. præterea.* Cujac. *lib.* 1. *tit.* 6. *Inſtit. in §. item per emancip.* Ulp. *in fragm. tit.* 16. *in princ.*

(*g*) Ulpian. *in fragm. tit.* 10. *in princ.*

(*h*) Dionyſ. *lib.* 1. Plutarch. *in Numa.*

rentur, (*a*) ſive ut eleganter ait JCtus, *bene concordantia matrimonia jure Patriæ poteſtatis turbentur*. (*) Verum hanc paterni juris atrocitatem Romani remittere cœperunt, poſtquam cognitio humaniorum ſtudiorum cultiorumque nationum uſus rubiginem priſtinam e moribus eorum excuſſit. Raro enim, ac parce admodum deinceps hac ſuprema poteſtate in filios utebantur: ut ad terrorem potius liberorum, quam ad liberam ejus exercitationem ſuperfuiſſe videatur: cum Brutus ad Atticum ſcribat: *Dominum ne parentem quidem majores noſtri voluerunt eſſe*. Ac Pauli JCti ætate, ne opinione quidem hominum jus vitæ neciſque in filios permanebat, cum ſcribat, (*b*) *filios exheredare, quos & occidere licebat*. Unde Adrianus in inſulam deportavit eum, qui filium novercæ adulterum interfecerat, (*c*) atque adjecit JCtus: *patriam poteſtatem in pietate debere, non atrocitate conſiſtere*. Unde recentioribus temporibus licebat ſane patri filium caſtigare; ſed ſi majori animadverſione indigeret, illum tradere magiſtratui cogebatur afficiendum ea pœna; qua ipſemet pater cenſuiſſet. (*d*) Ceterum Ciceronis etiam ævo ferociebat in filios patria poteſtas: narrat enim Salluſtius & Valerius, Fulvium Senatoris filium retractum ex itinere, juſſu patris occiſum, quod adverſus patriam inter Catilinarios conjuraſſet; (*e*) nec deſunt apud Senecam, & alios alia recentioris ætatis exempla. (*f*) Exercebant enim parentes in filios domeſtica judicia, conſultis plerumque neceſſariis, vel principibus, vel Senatoribus, aut magiſtratibus: ut ante Adrianum, vel ut alii exiſtimant Diocletianum, temperatum quidem jus necandi filios fuerit; funditus vero minime ſublatum, ſed meo judicio jam ceſſaverat ante Diocletianum; cum ante illum etiam venditio filiorum interdicta fuiſſet: ut ex ſuæ conſtitutionis verbis intelligitur. (*g*) Verum quia parentes ob inopiam filios exponebant, & commovendæ miſericordiæ prætereuntibus miſere objiciebant; poteſtatem parentibus egenis filios vendendi fecit Conſtantinus, ut emtoris dominio ſubeſſent, donec reddito precio, aliove mancipio, vel a patre, vel ab alio quovis liberarentur. (*h*) Sed jam leges ipſas XII. tabularum, quibus patria poteſtas comprehenditur, producamus, quales Jacobus reſtituit Gothofredus.

Endo liberis juſtis, jus vitæ, necis venumdandique poteſtas patri.

Si pater filium ter venumduit, filius a patre liber eſto.

Endo) veteres dicebant pro *in*, & Duit pro *dederit*. *Juſti* autem filii ſunt legitimi, ſive ſuſcepti ex juſtis nuptiis: *juſtum* enim dicitur quidquid a lege habet auctoritatem. (**)

CAPUT XXVI.

De Jure Tutorum.

POteſtas hæc minime per mortem patris extinguitur; ſed eo decedente aliquatenus producitur, vel ex teſtamento patris ipſius, vel imperio legis ad tuendum filium ſuperſtitem, qui ſe per ætatem defendere nequeat. Eaque patriæ poteſtatis imago, quæ poſt parentis mortem ſupereſt, tutela nuncupatur. Quæ legibus plurium gentium, ac præcipue Athenienſium

(*a*) *L. 1. §. ult. ff. de lib. exhib.*

(*) Simul ut ab illecebris vagæ Veneris ad matrimonia legitima pellicerentur juvenes, dein liberi futuri a triſti illa ſeveritate, in quam eos patribus dira lex Romuli tradiderat, cum alias juvenes qui amant graviter ſibi dari uxorem ferant.

(*b*) *L. 11. ff. de lib. & poſth.*

(*c*) *L. Divus 5. ff. ad L. Pomp. de parricid.*

(*d*) *L. 3. Cod. de patr. poteſt.*

(*e*) Salluſt. *in Catil. cap.* 39. Valer. Max. *lib.* 5. *cap.* 8. *nu.* 5.

(*f*) Senec. *de Clem. lib.* 1. *c.* 14. & 15. Dion. *lib.* 37. Sveton. *in Claud.*

(*g*) *L. 1. C. de patrib. qui fil. diſtrax.*

(*h*) *L. 2. Cod. de patr. qui fil. diſtrax. & C. de infantib. expoſit. ubi* Cujac.

(**) Suppliciorum a patribus in filios exercitorum catalogum ſiſtit Carnelius van Bynkershoek *de jure occidendi liberos capite* 3. quo opuſculo jus Trajani, Adriani & Antonini Pii temporibus evanuiſſe contendit. Occurrebat is ſententiæ Gerardi Noodtii, qua is jus exponendi liberos a Valentino demum, Valente & Gratiano in *L. 2 Cod. de Infant. expoſ.* ſublatum putabat, quæ lis dein amica Noodtii reſponſione, eique oppoſitis Bynkershorkii curis ſecundis agitata fuit. Locus Tertulliani ad *Nation. I.* 15. qui rem totam conficere dicitur, neutri ſententiæ favet. Ut enim leges, quibus infanticidium prohiberi ait, nequiquam de Conſtitutionibus Valentini, Valentis, & Gratiani, ſic nec de Edictis Trajani, Adriani, & Antonini Pii intelligi poſſunt; ſed populi ſcita antea lata deſignari videntur.

ſium inſtitutâ, migravit etiam in Romanas, ante conditas XII. tabulas. Etenim Ancus Martius Lucium Tarquinium filiis tutorem dedit. Hæc deinde poteſtas redacta in eam XII. Tabularum legem fuit, qua teſtandi facultas permittebatur. At ſi nullum patris teſtamentum extitiſſet, vel in eo tutelæ mentio nulla fuiſſet, lex patris vicem ſubibat, & tutelam ad eos agnatos deferebat, qui legitimam ad ſucceſſionem vocarentur. Æquum enim Decemviri cenſuerunt, ut ad quos lucrum ſucceſſionis pervenire poterat, ad eoſdem onus tutelæ dirigeretur; ideoque ſucceſſionem cum tutela conjunxerunt, maxime quia major bonorum cuſtodia ſperaretur ab iis, ad quos poſſent aliquando eadem bona tranſire. Quæ cogitatio tanti apud Solonem non fuit, ut objicere vitam pupilli volerit inſidiis eorum, qui eo mortuo ad illius bona vocabantur: forte quia non eadem, quæ apud Romanos, erat apud Athenienſes morum honeſtas, (*) ideo removit conſanguineos & agnatos a cura pupillorum, ob eam ipſam rationem, quia legitimi eſſent ſucceſſores. Hinc Archontibus negotium dabatur inveniendi, cui pupillum regendum darent. (*a*) Eodemque conſilio & Charondas paternis conſanguineis ſucceſſionem tradidit & bonorum adminiſtrationem; maternis vero pueri educationem, ut omne periculum, ſublata ſpe ſucceſſionis, a vita pupillorum amoveretur, (*b*) & bona cautius adminiſtrarentur ab iis, ad quos poſſent aliquando deferri. Plato vero utroſque conjunxit proximos ſcilicet ex parte patris duos; & ex parte matris totidem; ut invicem ſeſe obſervarent, atque ita alteri ab alteris pupillum tutum præſtarent: quibus adjecit unum ex defuncti amicis, qui tanquam arbiter præeſſet omnibus. Atque ita ſecuritatem pupilli cum tutorum ſucceſſione copulavit; Romanorum, quos ignorabat, & Charondæ ſimul prudentiam amplexus. (*c*) Quamvis autem Alcibiades tutores habuerit propinquos, nempe Periclem, & Ariphontem, (*d*) neſcimus tamen, an ex lege dati fuerint; neque vero arbitror agnatos omnes a tutela remotos, ſed eos tantum, qui proximiores eſſent ad ſucceſſionem: ut neceſſe non ſit aſſentiri Balduino, qui hoc ab exemplo legem hanc Romanorum ad Atticas revocavit. (*e*) Et quoniam familiarum conſervandarum cauſa leges XII. tabul. ſeclusis cognatis, ſive conjunctis ex materno latere ad hereditatem vocabant agnatos, ſive conjunctos ex latere paterno; (*f*) ideo agnatis primo loco tutela defertur, deinde gentilibus, ad quos olim poſt agnatos, ut infra demonſtrabimus, legitima hereditas devolvebatur: (*g*) qui autem gentiles fuerint, res poſcit ut explicemus. Initio condendæ Urbis tantum patriciis gentiles habebant, cum ii tantum potuiſſent oſtendere genus ſuum, utpote certo e patre deſcendentes, plebei vero minime, utpote patre incerto, e fugitivis, exulibus terræque filiis raptim, ac temere collecti; Unde tantum eorum filii gentiles habere cœperunt parentum nomine capientes; hinc apud Ciceronem *gentiles a Scævola definiuntur ii, qui eodem inter ſe nomine ſunt; quorum nemo ſervitutem ſervivit; nec capite diminutus ſit*. Hinc apud Livium Decii hæc adverſus patricios, *ſemper iſta audita ſunt eadem, vos ſolos gentem habere*. (*h*) Gens igitur, ſive genus nomine ſignificabatur; prænomine vero notabatur homo ille, qui ea de gente oriretur; veluti in hac appellatione *Lucius Cornelius Scipio*: *Cornelius* nomen eſt gentis, ex qua plures familiæ fluxerunt, nempe *Scipio*, *Lentulus*, *Dolabella*, qui quia gentiles erant, & ab una gente Cornelia proficiſcentes, Cornelium omnes nomen gentilitium præferebant. *Lucius* autem nomen erat proprium hominis, hinc

(*) Attamen Athenis quoque ut malos peſſimos, ſic bonos optimos eſſe, veteres ajebant. Apud Romanos contra pupillos, quibus amplior res eſſet, animam cuſtodire Juvenalis jubet, ne ab agnatis iiſdemque tutoribus veneno, vel aliis malis artibus e medio tollerentur. Adeo verum eſt, eximia & virtutis & ſceleris exempla ubivis gentium deprehendi.

(*a*) Pollux *lib* 8. *Petit. ad leg. Attic. lib* 6. *tit*. 7.

(*b*) Diodor. Sicul. *biblioth*. *l*. 12. Balduin. *c*. 38. *ad leg. XII. tabul.* (*c*) *lib*. 11. *de legib.*

(*d*) Plutarch *in Alcibiade*.

(*e*) Balduin. *ad leg. XII. Tabular cap* 38.

(*f*) *Inſtit. tit. de SCto Tertul. in prin. & de leg. agn. ſucceſ §. cæterum L. pronunciatio* 195. *ff. de V.S.*

(*g*) Ulp. *a ud Collat. leg. Moſaic tit. ult.*

(*h*) *Vide* Sigon *de ant. jur civ. Rom. l.* 1. *c*. 7. *Hæc Scævolæ verba ex Topic. Cic. ita legit* Gothofredus *lib. de XII. Tab. p*. 205. Gentiles ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum majorum nemo ſervitutem ſervit, qui capite non ſunt minuti.

hinc agnatorum jus, & gentilitium. Agnatorum jure potiebantur ii, qui eadem de familia proficiſcerentur, veluti Scipiones omnes; jure vero gentilitio gaudebant omnes *Corneliæ* gentis familiæ; nempe *Scipiones*, *Lentuli*, *Dolabellæ*. Unde tutela legitima *Lentulorum* primo ad Lentulos alios veniebat; poſtea vero, deficientibus Lentulis, ad alios ex genere Cornelia, puta vel ad Dolabellas, vel Scipiones, vel alios ex aliis familiis, qui eſſent pupillo proximiores. Sunt igitur gentiles cognomines, ejuſdem nempe nominis tantum, non familiæ: propterea Marcus Tullius in libris de legibus gentilem ſe fert Tullii regis: idemque quos Plato vocat ὁμωνύμους gentiles interpretatur. (*a*) De libertorum vero tutela, quamvis nihil XII. Tabul. verbis caveatur; tamen fida earum interpretatio detulit eam ad patronos, qui & ad liberti vocantur legitimam hereditatem. Tutela igitur poteſtas eſt, quæ ad pupilli bona, & præcipue ad perſonam dirigitur, cui proxima eſt poteſtas alia tenuior, quæ ad bona tantum extenditur. Unde non tutela, ſed curatio dicitur, & patrimonio præficitur, non moribus, qualis eſt cura minorum XXV. annis, quæ de Prætoris Edicto proceſſit. Eſt etiam cura alia furioſorum, & prodigorum, quæ de XII. Tabul. legibus proficiſcitur ad exemplum inſtituta juris Attici, ex quo licebat filio patrem ſenio deſipientem in judicium vocare, ut non modo ab re familiari amoveretur, verum etiam, deſipere convictus, in vincula duceretur. Quod judicium ſumma cum gloria declinavit Sophocles, cum allato ad judices Oepido Colonæo, quem recens abſolverat, oſtendit non ſe, qui confecta ætate adeo cogitando valeret, ſed filios, qui eum accuſaverant mentis errore jactari. (*b*) Prodigi quoque luxurioſe viventes nempe aſoti, Atticis legibus judicio ſubjiciebantur, eoque nomine damnabantur infamia, ut foro & concionibus averterentur. (*c*) At Romæ ante XII. Tabul. utrumque genus hominum furioſi ſcilicet, & prodigi, traditi agnatorum, & gentilitium cuſtodiæ, bonorum adminiſtratione privabantur (*d*) non tam lege, quam moribus, qui deinde in decemvirales leges conceſſerunt. Hinc in libris juris modo moribus, modo XII. Tabul. legibus hoc adſcribitur: (*e*) quia vero tam furioſus, quam prodigus ob inopiam conſilii rem ſuam deterunt atque diffunditant; ſub uno eodemque XII. Tabul. capite ob concinnam earum brevitatem utramque interdictionem comprehenſam cum Jacobo Gothofredo exiſtimamus. (*f*) De furioſis autem lex XII. Tabul nominatim cavit; quia furor, ut ait Cicero, eſt mentis ad omnia cæcitas, ac major quam inſania, quæ inſania minor eſt furore, quia tueri poteſt officiorum mediocritatem, atque communem & uſitatum vitæ cultum; major vero quam ſtultitia; unde Terentius:

Hic homines prorſus ex ſtultis inſanos facit.

Itaque furioſi, cujus mentis uſus eſt interceptus, contractus nullus jure civili probatur, etſi nondum ſubierit agnatorum & gentilium tutelam; quo enim omne geſtum a tempore furoris irritetur, furorem probaſſe ſufficiet. (*g*) furor autem omnium oculis æſtimatur. Quamobrem qui eo corripitur, adminiſtrationem amittit ipſo jure, & poteſt ipſius filii, ſi filium habeat ſobrium, curationi ſubjici. (*h*) Prodigus contra recte contrahit, antequam ſententia magiſtratus a ſuorum bonorum commercio arceatur. Mentis enim prodigus habet uſum; ſed eo peccat, quod animi rationem appetitioni ſubmittit. Ideo adminiſtrationem non ipſo jure, ſed interdictione magiſtratus amittit. Hinc Julianus ait (*i*) *eos*, *quibus per Prætorem bonis interdictum eſt*, Prætor autem auctoritatem ex legis poteſtate ſumtam, hac formula exercebat: (*k*)

Quando tua bona paterna avitaque nequitia tua diſperdis, liberoſque tuos ad egeſtatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.

Qua

(*a*) *Vide* Cujac. *l. ſæpe* 43. *ff. V. S. ſive ad l.* 59. *Paulli ad edict.*

(*b*) Cic. *de ſenectute*.

(*c*) Athenæus *Dipnoſoph. l.* 4. Æſchin. *in Timarch.*

(*d*) Cic. *lib* 3. *Tuſcul. quæſt.* & *lib.* 2. *de invent.* & *ad Herenn. Inſtit. de Curat. §. furioſ.*

(*e*) *l.* 1. *ff. de curat. furioſ.* Cujac. *l.* 3. *ſent. Paul. tit.* 4.

(*f*) *in notis ad hoc caput XII. tab. §. furioſ. aut prodigus.*

(*g*) *gloſſ.* & *DD. in l. is cui ff. d. V. O.*

(*h*) *l. his qui in ea ff. de tutel.*

(*i*) *l. Julianus ff. de curat. fur.*

(*k*) Paul. *lib.* 3. *ſent. tit.* 4. *ubi* Cujac. *qui ita formulam hanc reſtituit.*

Qua formula interdicti, agnatorum, aut gentilium curæ tradebantur, unde proverbium in homines ſtultos:

Ad agnatos, & gentiles. (*a*)

Ut autem ad tutelas redeamus: iidem Decemviri, qui pupilli vitam, & bona tutoribus concrediderunt, opem quoque tulerunt pupillis adverſus perfidiam illorum, prodita e legibus actione tutelæ, qua etiam duplum repetitur ejus, quod tutores e rebus pupilli ſubtraxerint. (*b*) Quod judicium turpe a Cicerone vocatur: quia, fraude detecta, minuitur tutorum exiſtimatio. (*c*) Apud Athenienſes etiam frequentia erant judicia contra tutorum fraudes, (*d*) quas, elapſo quinquennio, vindicare amplius non licebat. Nec tantum diſtractio bonorum revocabatur; ſed & dolus tutoris fraudulenter tutelam gerentis ex legibus decemviralibus coercebatur (*e*) per accuſationem ſuſpecti tutoris: qui toto ejus judicii tempore adeo arcebatur a re pupilli, ut administratione illius interdicta, neque utiliter cum eo contraheretur. (*f*) Quod itidem venit ab Athenienſibus, qui ſuſpectum tutorem etiam judicio ſubjiciebant: & patrimonium illius pupillo tanquam jure quodam tacitæ hypothecæ obligabant: (*g*) ut elicitur ex Demoſthene contra Onetorem. (*h*) Hæc autem capita ex verbis apud varios auctores diſſipatis inter ceteros egregie concinnavit, & quantum conjectura dedit, candide reſtituit Jacobus Gothofredus, eaque hic noſtro more ſubjungimus:

Si paterfamilias inteſtato moritur, cui impubes ſuus heres eſcit: agnatus proximior tutelam nancitor. (*)

Si furioſus, aut prodigus exiſtat, aſt ei cuſtos nec eſcit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniæve ejus poteſtas eſto.

Si tutor dolo malo gerat vituperato: quandoque finita tutela eſcit, duplione luito

Eſcit) (**) veteres dicebant pro *erit*. Lucretius enim ait:

Inter Summam minimamque quid eſcit?

Et alio loco XII. tabul. vitium eſcit. Scaliger ad Feſtum in *Nec*, vult *eſit*, etſi non improbet *eſcit*. Priſci autem pro *ſum* dicebant *eſum* retenta in ceteris *E*: ut tradit Varro. (*i*) Hinc adhuc litera *E* reſidet in aliquibus hujus verbi perſonis, atque temporibus.

Nancitor) *nancitor* vetuſtum eſt ex *nancio*, ut ex oratione Gracchi pro ſe; unde Priſcianus hæc verba promiſit. *Si nanciam populi deſiderium comprobabo reipublicæ commoda*, & in fœdere latino apud Feſtum:

Pecuniam quis nancitor habeto. Et ſi quid pignoris nancitor ſibi habeto. Ex quo verbo linquitur *nactus ſum*. *Nancior* enim, & *nacio* ſine *N* ſcribi, tradit Priſcianus ex Probo, Capro, Pollione: de quo verbo factum eſt poſtea *nanciſcor*, ut a *paco paciſcor*.

Nec) His XII. tabularum verbis Feſtus probat *nec* pro *non* apud veteres poni, quod eſt frequens apud Plautum. Hinc illa *nec recte loqui*, pro maledicere, & *nefrendes porci*: qui fabas comedere non valent, & *nequeo* pro *non queo*: & *funera*

(*a*) Varro *lib.* 1. *de re ruſt. capit.* 2. Horat. *ſermon. lib.* 2. *ſat.* 3.

(*b*) Gothofr. *tab.* 7.

(*c*) *lib.* 1. *de oratore, & pro Cæcin. & pro Roſcio Comœd.*

(*d*) Demoſth. *orat. contra Aphob. contra Onetorem contra Nauſimach. & Pſeudomartyr.*

(*e*) *l.* 1. *in princ ff. de ſuſpect. tutor. vel curat. & Inſtitut. eod* § 2. Cic. *de offic.* 3.

(*f*) *Inſtit. ibid.* §. 2.

(*g*) Scholiaſt. Ariſtoph. *in Veſp.*.

(*h*) Marcil. *ad leg XII. tabul. capit* 31.

[*] Vocem Nancitor in XII. tabulis fuiſſe, ex Feſto apparet in voce *Nancitor*, qui eam interpretatur, nactus erit, pro datus erit. Inde eam legibus XII. tabularum intulit Cujacius *Obſ. X.* 11. quem in confingenda lege ſequitur Gothofredus. Juvant conjecturam verba Caji in *L.* 9. *D de legit. tut. Si plures*, inquit, *ſunt agnati, proximus tutelam nanciſcitur.* Simplicius legem Marcilius ſic exhibet, *ſi inteſtatus moritur, cui impubes ſuus extabit heres, agnatorum, gentiliumque tutela eſto.* In Pandectis autem non tantum nactus, præteritum verbi nacior, ſed & nanctus à nancior ſæpe occurrit.

(**) Vocem eſcit extra Poetas damnat Balthaſar. Branchu *Obſ.* 10. Sed forſitan fallitur. Refertur enim hæc vox in ipſis XII. tabularum verbis apud Gellium XX. 1 *Si morbus ævitaſve vitium eſcit.*

(*i*) *Lib.* 8. *de ling. lat.*

ra ne funera portarentur apud Catullum Unde Cicero: (*a*) *Senatori, qui nec aderit, aut cauſa aut culpa eſto.*

Agnatorum gentiliumque] Conjuncto hic vim diſpergendi habet. Paullo teſte: qui ex hoc probat conjunctiones in jure ſæpe poteſtatem habere disjungendi: ſicuti & disjuncta pro conjunctis accipiuntur. Non enim gentiles cum agnatis una vocantur, ſed poſt agnatos. Horum autem capitum ſenſus clarioribus verbis expediamus; *Si paterfamilias inteſtato decedat, cui ſuus heres extabit impubes, agnatus proximus tutor hujus ſui heredis eſto.*

Si quis furioſus aut prodigus eſſe incipiet, neque is curatorem habeat, agnatorum, iiſque deficientibus gentilium curæ tam ipſe, quam ejus bona committuntor.

Si tutor tutelam dolo malo gerat ſuſpectum eum facere cuivis liceto: ſi quid de rebus pupilli furatus fuerit; cum finita fuerit tutela duplum præſtato.

CAPUT XXVII.

De Jure Patronatus.

Patriæ poteſtatis, atque tutelæ, quæ quaſi productio eſt patriæ poteſtatis, proxima eſt auctoritas patronorum. Patroni autem dicuntur quaſi patres, ut a matre matrona. Non enim de libertorum, verum de civium patronis agimus inſtitutis a Romulo, qui ſumma reipublicæ patribus, nempe patriciis tradita, concredidit etiam eis plebem, ut eam tuerentur ab injuriis potentiorum, adverſus quos patrum auxilio jus plebeji ſuum obtinerent; (*b*) ipſi vero ſuos patronos officiis, & muneribus colerent, unde dicti *clientes*, quaſi colientes, ſive *colentes*, quod patronos colerent, vel a *κλέω celebro, honoro*, quod patronos honorarent. Quamobrem patronorum erat clientem in judicio defendere, (*) de jure ſuo admonere, tueri abſentem nihilominus, quam præſentem, eique ubicumque opus foret adeſſe; clientum vero patronos, quos ſibi quiſque cooptaſſent, pecunia juvare, vel ad elocandam filiam, vel ad captivum filium redimendum, vel ad æs alienum luendum, vel ad multam ſolvendam: eidemque omnia officia exhibere. Quæ mutua obligatio tanta neceſſitudine ac fide adſtringebatur, ut M. Cato locum patrono dederit ſecundum patrem. (*c*) Unde nefas erat patrono adverſus clientem, clienti adverſus patronum dicere teſtimonium: ac ſi alter ab altero ſuſceptis inimicitiis aut inſtitutis adverſus alterum accuſationibus diſtraheretur, proditor habebatur, (*d*) execratuſque diris, Diiſque inferis devotus cujuſvis arbitrio dimittebatur occidendus, quod jus redactum fuit in leges XII. tabularum, quarum caput adfert Servius in illud Virgilii (*e*)

Et fraus innexa clienti.

Eoque continetur, ut qui clientem fraudaſſet, vel ut veteres loquebantur *fraudem frauſus eſſet*, (*f*) ſive prævaricando, ut interpretantur aliqui; ſive alio modo decipiendo, is ſacer eſſet, ſive Orco victima deſponderetur: ut liceret cuilibet eum infero Jovi mactare (*g*) ex his verbis legis:

Patronus ſi clienti fraudem faxit, ſacer eſto. (*)

CA-

(*a*) *Lib. 3. de legibus.*

(*b*) Gell. *lib.5. c.13.* Plutarch. *in Rom.* Dionyſ. *lib.2. antiq.*

(*) Quia vero tum advocari a clientibus ſolebant patroni, qui lites eorum ſuſceperant, dicti ſunt Advocati. Quod ſi patronus cauſam ſuſciperet, rem diſcebat, ſin mallet recuſare, tum demum clienti non penitus ingratus erat, ſi blande negaret, non vero præciſe, aut contumaciter, quippe

Pars beneficii eſt, quod petitur ſi belle neges.

Coloniæ quoque, urbes ſociæ, gentes amicæ & devictæ ſuos habebant patronos, de quibus alii affatim egerunt. (*c* Gell. *loco citato.*

(*d*) Dionyſ. *l. 2.* & Rævard. *ad leg. XII. Tab. c. 4.*

(*e*) *Lib 6. Æneid verſ. 609.*

(*f*) Plaut. *in aſin.* Liv. *lib.23. cap.14.*

(*g*) Feſt. *in verb.* ſacer, *ubi* Scalig. & Macrob. *lib.3. cap 3.* Livius *lib.3.* Dionyſ. Horat. *ibi* inteſtabilis, & ſacer eſto.

(*) Sacrum Feſto in voce *Sacer mons* dicitur quicquid Diis dicatum. Quare infelices apud Gellium *III.* 9. aurum Toloſanum attigiſſe, dicebatur, quia quicquid ibi in templis Deorum cuſtoditum fuerat, ſacrum dicebatur. Patronos tamen & clientes Diti, ſeu Plutoni præcipue ſacrari inde colligit Everardus Otto *Præf. T. III. Th. jur.* quia Dionyſius Halicarnaſſenſis auctor eſt, impune occidendos Diis præcipue inferis devoveri ſolitos fuiſſe.

CAPUT XXVIII.

De Jure Conjugum, & Connubiorum.

SEd. jam ad poteſtatem virorum in uxores, & ad conjunctiones perſonarum, quas adhuc ſeparatim conſideravimus, ſive ad matrimonia progrediamur, de quibus legem Decemviri condiderunt, qua patribus cum plebeis connubia interdicebantur: ne plebei cum patribus per matrimonia unquam convenirent. Quod fuit conſilium, ut puto, Appii Claudii, (*a*) cujus in caput vertit acerbitas legis. Appius enim accenſus plebeja virgine, cum omni ſpe connubii careret, fraudibus ante pudicitiam puellæ tentavit; poſtea vi & injuriis; quibus parens illius Virginius exulceratus puellam ferro transfixit, ut vita illam ſimul & ignominia eximeret. De privata vero contumelia orta repente indignatio publica intollerabile jam Decemvirorum convellit imperium. (*b*) Alia etiam ratione vetita erant connubia inter patricios, & plebejos, nimirum ne auſpicia turbarentur; etenim nuptiæ ſine auſpiciis minime celebrabantur: auſpicia vero nulla patres communia cum plebeis habebant. Quod ſane inter eos diſcrimen in crebras & periculoſas diſcordias erumpebat, donec inſtante finitimorum bello, & Tribunis plebis dilectum impedientibus, unus ex eis turbulentiſſimus Canulejus, ſeditioſis concionibus, pervicit, ut ea lex abrogaretur, & ex Plebiſcito promiſcuus conjugiorum uſus inter patres, plebejoſque permitteretur. (*c*) Erat & lex, qua uſucapio inſtituebatur uxorum: [*d*] nam ſi ea vir annum integrum pro uxore uteretur, in viri manum, ac poteſtatem veniebat: niſi trinoctium intra id tempus ab eo mulier abſuiſſet: etenim tum interrumpebatur uſucapio: quæ interruptio a veteribus uſurpatio dicebatur. (*e*) Hæc autem proprie dicebatur uxor, quæ non tranſibat in mariti familiam, nec jure XII. tabul. ad illius hereditatem vocabatur: unde longe differebat a matreſfamilias, ſive conjuge illa, quæ non uſu, [*] ſed ſolemnitatibus nuptialibus in poteſtatem & familiam viri tranſierat, ideoque ad ſucceſſionem etiam illius, tanquam agnata veniebat, de qua in S. Cto Tertulliano. Has excipiunt aliæ leges, ex regiis fere legibus in XII. tabul. a Decemviris adductæ, ut plerique credunt, repugnante Cujacio, (*f*) quibus atrocior maritorum in mulieres poteſtas conſtituitur, qualis eſt illa, quæ uxoris probrum, ſive adulterium permittit marito vindicandum, ſive convocatis propinquis, & cognatis ad pœnam ex eorum ſententia more majorum imponendam, ſi vir mulieris flagitium aliquo argumento comperiſſet, ſive ſine conſilio tantum ex arbitrio mariti; cui ad cædem uſque uxoris licebat excurrere, ſi cum ipſo adultero eam deprehendiſſet, juſtoque dolori ſuo atque iræ, in re calida indulſiſſet; de quo ad legem Juliam de adulteriis latius. Quo autem caſtitas facilius ſervaretur vini uſus fœminis interdicebatur. Fax enim libidinis vinum, neque ad eam quidquam temulentia pronius: utpote quæ corpus agitet, & lucem rationis, qua petulantia coercetur, obumbret. (*g*) Quamobrem longe ante Romulum fæminis vini uſus interdicebatur. Ferunt enim Faunam, Fauni ſororem eandem & conjugem, quod vinum præter morem regium bibiſſet, a viro dum cæderetur, inter virgas vitam liquiſſe. Criminis autem hujus apud veteres maritus vindex idem conſtituebatur & judex. Etenim Egnatii Mecennii uxor, quod vinum bibiſſet, occiſa fuit a marito impune: haud ægre id patiente Romulo. [*h*] Et matrona quædam; quod e loculis cellæ vinariæ claves

(*a*) Dionyſ. *lib.*10. *in fine*.
(*b*) Livius, Dionyſ. *lib.*11.
(*c*) Livius *lib.*4. *cap.*6.
(*d*) Gell. *lib.*3. *cap.*2.
(*e*) Sigon. *de jur. civ. Roman. lib.* 1. *c.* 9. Petrus Faber. Hottoman. Ræevard. *ad leg XII. tabul. cap.*21.
[*] Imo finito uſu hæc etiam materfamilias dicebatur. Marcilius *p* 253. In poteſtatem autem non tranſibat quæ ſingulis annis trinoctio a marito abſuiſſet, & ſic uſucapionem uſurpaſſet, malens in manu manere patris, vel tutela agnatorum quam in poteſtatem concedere mariti. Uxor autem dicitur tanquam unxor, ab ungendo, quia cum domum primum duceretur, poſtes ædium ſponſi adipe lupino, vel ſuillo ungebat, Plinius *Hiſt. Nat. XXVIII.* 9. averruncandæ faſcinationis cauſa, ne poſtquam cingulum ex priſco more *raxim* & taciturnus ſolviſſet maritus, confeſtim ſpe ſua excideret, neque voluptate ex voto perfrui poſſet.
(*f*) *Obſerv. lib.*18. *cap.*38.
[*g*] Dion. *l.*2. Cic.4. *de rep. apud Nonium*.
[*h*] Plin. *lib.*14. *cap.* 13. *ubi plura id genus exempla*.

ves abſtuliſſet, fame necata fuit a ſuis. Ac ne quo pacto fœminæ vini potum celarent, Cato ſeverus earum adverſarius, cenſuit mulieres propinquis oſculum ferre, ut fraudem odore proderent. Quamobrem vini potus inter juſtas repudii cauſas numerabatur.

CAPUT XXIX.

De Divortiis.

PORRO legibus XII. tabul. fuit & de divortiis cautum, non de forma repudii, quam concepere prudentes e ſententia legis, contra id quod aliqui tradiderunt. (*a*) Divortendi vero facultas non e Romuli ſolum legibus; (*b*) verum etiam ex Attico jure naſcitur: ut jus divortiorum Decemviri duplici de fonte deduxerint. Apud Athenienſes autem uxori pariter atque viro libera erat nuptiarum diſſolutio, dummodo Archontem adirent, tum ut ei diſſidii rationem probarent; tum, credo, ut ſi levioribus cauſis diſtraherentur animi, auctoritate atque conſilio magiſtratus, in gratiam redirent. Memorabile autem eſt illud Alcibiadis, qui uxorem apud Archontem de divortio ſuo agentem, virique injurias & maritalis thori contentum conquerentem, e medio foro raptam tranſtulit domum, eamque conjugalibus delenimentis placatam, a ſententia dimovit. (*c*) Vir autem ἀποπέμπειν dicebatur, quia domum olim deductam, poſtea exigebat: uxor vero ἀπολείπειν, quia deſerebat virum, & unde diſceſſerat, remigrabat: hinc ἀποπομπὴ & ἀπόλειψις. Apud Romanos vero dirimendarum nuptiarum facultatem initio ſolius viri fuiſſe, haud prorſus temere quis exiſtimaverit, qui mos etiam erat Hebræorum. (*d*) Mulieres enim apud Romanos uti mancipium habebantur, & longe majorem, quam viri pudicitiam, & fidem præſtare cogebantur (*e*). Verum ut virorum initio tota fuerit libertas in divortiis, jus tamen civile deinde mutavit. Nec enim aut vir uxorem dimittere, aut uxor maritum deſerere poterat, niſi certis ex cauſis, quas partim ex XII. tabul. partim ex moribus collectas, partim recenter conſtitutas enumerat atque definit Theodoſius, & Valentinianus. (*f*) Aliquando vero ſine cauſa matrimonia diſſolvebantur, ſi conjuges ambo conſentirent; ac tum dicebatur matrimonium dirimi *bona gratia*. (*g*) Quod ſuſtulit Juſtinianus, (*h*) qui ambobus etiam diſcedere volentibus cauſas adjungendas conſtituit: quas ſive ex veteri, ſive ex novo Juſtiniani jure venientes; exponit Cujacius luculenter. (*i*) Quamvis autem antiquiores dimittendæ uxoris poteſtatem haberent; tamen lege pudoris & nuptialium ſacrorum religione atque auſpiciorum auctoritate, diu ejus facultatis uſu abſtinuerunt, initiumque factum a Sp. Carvilio Ruga, (*) qui ſterilitatis cauſa uxorem repudiavit. (*k*) Deinceps tanta morum diſſolutio nata eſt, ut quotannis prope uxores mutarent virum, atque annos frequentius a maritorum, quam a Conſulum ſerie numerarent. (**) Sed jam reliquias legum nuptialium e doctorum virorum conjectura promamus.

Patribus cum plebeis connubi jus nec eſto.

Mulieris, quæ annum matrimonii ergo apud virum remanſit, ni trinoctium ab eo uſurpandi ergo abeſcit, uſus eſto.

Si

(*a*) Goth. *ad tab. 6. in fin in not.*
(*b*) Plutarch. *in Romulo*. Dionyſ. *lib.* 2.
(*c*) Plutarch. *in Alcibiade*.
(*d*) *Deut. cap.* 24.
(*e*) Cato *apud* Gell. *lib.* 10. *c.* 24.
(*f*) *L. conſenſu C. de repud. l.* 43. *ff. ad l. Jul. de adult.* Cicero *Philippic.* 2.
(*g*) *L. ſi conſtante, C. de repud.*
(*h*) *Novell.* 117. *cap.* 10.
[*i*] *ad Novell.* 22. & 117.
(*) Aliud exemplum Sempronii Sophi præſto eſt apud Valer. Max. *L. VI. c* 3. quo motus Celeb Otto *Præf. T. IV. Th. jur. p.* 10. Valerium Maximum, Gellium, & Tertullianum, primis ſexcentis ab urbe condita annis nullum divortium factum narrantes de divortio intelligit ex cauſa legibus non permiſſa facto. Abſciſſe tamen Gellius, *L. IV. c.* 3. quingentis fere annis poſt Romam conditam, *nullas* rei uxoriæ actiones fuiſſe ait, quia non deſiderabantur, *nullis* plane tunc matrimoniis divertentibus.
(*k*) Plutarch. *in Romul. in fin.* Valer. *lib.* 2. *cap.* 1. Gell. *lib.* 4 *cap* 3. Dionyſ. *lib.* 2.
(**) Quod per profligatos ſexus ſequioris mores Auguſti in primis temporibus invaluiſſe ajunt. Apud Plautum certe Syra conqueritur, impune marito adulterium eſſe, uxori non eſſe. Juvenalis contra

Sic fiunt, inquit, *octo mariti*
Quinque per autumnos titulo res digna ſepulchri.

Si mulieri repudium mittere volet cauſam dicito harumce unam. (*)

Uſurpandi) hoc eſt uſucapionis interrumpendæ.

Abeſcit) hoc eſt aberit.

Uſus eſto) hoc eſt uſu capta eſto, ſive uxor eſto.

CAPUT XXX.

De Partu XI. Menſium.

A Nuptiis ad partum, ſervato naturæ ordine, progrediamur. Refert enim plurimum cognoſcere liquido, quonam ex concubitu ſit partus conceptus, ne adultera proles, legibus reſiſtentibus, patrimonium occupet alienum. Ideo leges tempus præfinierunt, unde dijudicaretur, an partus marito mortuo natus, ex eo conceptus fuerit; an ex concubitu alieno, cujus turpitudinem mulier ſoluti jam conjugii auctoritate velaverit? Legitimum igitur pariendi tempus Decemviri non ultra decem lunarium (**) menſium ſpatium extenderunt: forte quia jus verſatur in iis, quæ plerumque contingunt, ἐπὶ πλεῖστον, ut Theophraſtus loquitur, (*a*) non in iis, quæ ἐκ παραλόγου, id eſt inopinato eveniunt. Sed ubi hominum exiſtimatio vertitur, inſolitos etiam caſus oportebat reſpexiſſe Decemviros: quos credo fefellit vulgaris eo quoque tempore medicorum opinio ubique pervagata, cujus multi auctorem faciunt Hippocratem, qui mihi potius in contrariam videtur opinionem abire: nam in libro περὶ ὀκταμήνου conjungit (*b*) partum undecim cum partu decem menſium: atque oſtendit, oportere ſæpe mulierem undecimum menſem attingere, ut ad ultimum circuitum perveniat: & ejuſdem Hippocratis Gellius hæc verba producit, γίνεται δὲ ἐν τούτοις, καὶ πλείω, καὶ ἐλάσσω, καὶ ὅλου κατὰ μέρος, καὶ ἐ ἴπομεν δὲ καὶ πλείω πλειόνων, καὶ ἐλάσσω ἐλασσόνων. (*c*) Hinc orta eſt & alia definitio ad pariendi tempus collata: cum enim decem menſium ſpatio partus maturitas conſtituatur; lugendi conjugis tempus fuit eodem fere ſpatio concluſum: ut ante decimum exactum menſem nubere alteri non licuerit. (*d*) Unde Ovidius in faſtis:

Quod ſatis eſt utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno ſtatuit temporis eſſe ſatis;
Poſt totidem menſes a funere conjugis uxor
Suſtinet in vidua triſtia ſigna domo.

Hinc vulgaris illa de poſthumis inſtituendis apud veteres formula: *Qui poſt mortem meam in decem menſibus proximis natus erit.* Verum experiendo compertum eſt, breve admodum leges conſtituiſſe tempus ad naturæ licentiam: quæ ab opinione noſtra ſæpe, ab ordine vero ſuo nunquam aberrans ultra cognitionis noſtræ fines non raro vagatur. Quamobrem Ariſtoteles, & Diocles philoſophus, & M. Varro ad undecimum uſque menſem pariendi tempus produxerunt: & Adrianus conſultis philoſophis fœminam pudicam, quæ XI. menſe pepererat, ab ignominia eripuit, ac legitimum talem partum eſſe decrevit. (*e*) Cui ſententiæ comprobandæ noſtris temporibus perutilem diſſertationem, ſolidioris philoſophiæ luce perfuſam, & poſtea Romani fori auctoritate munitam, conſcripſit interpres naturæ ſolertiſſimus Joannes Maria Lanciſius: Lucius autem

(*) Propter mores puta uxoris intolerabiles, quales Romulo viſi fuerant, ſi adulterium uxor commiſiſſet, ſi vinum bibiſſet, ſi veneficio circa prolem uſa eſſet, & ſi denique partum alienum pro ſuo ſubjeciſſet. Dionyſius Halicarnaſſ. *L. II. cap.* 26. Plutarchus *in Romulo cap.* 42. Quam legem Romuli legibus XII. tabularum illatam putat Celeb. Otto *Pr. T.IV. theſ. jur. p.* 10.

(**) Immo ſolarium; utique *XXX.* dierum. Auctor enim eſt Gellius III. 16. Decemviros ſcripſiſſe, in decem menſibus hominem gigni; menſis autem ſpatium pro diebus accipitur *XXX. L.* 40. *D. de reg. eod. L.* 101. *D. de R. J.* Provide autem Decemviri nativitati partus legitimi præfigunt menſes decem, quia nono menſe plerique naſcuntur, & ſuppoſita prole hereditates per ſtupra captari poſſent, ſi liberalitas decemvirorum ultra *XXX.* dies pergeret. Qui vero decimo demum menſe partum legitimum naſci ajunt, utique negant, idem initio undecimi contingere poſſe, nec jus vetus mutavit Juſtinianus in *Nov.* 39. partum in fine menſis undecimi editum negans legitimum eſſe. Minime enim idoneo inde argumento colligitur, legitimum eum eſſe initio ejuſdem menſis.

(*a*) *L.* 3. *ff. de legibus.* (*b*) *n.* 5. *& 6.*

(*c*) Gell. *lib.* 3. *cap.* 16.

(*d*) Hottom. *ad leg. XII. tab. pag.* 422. *l.* 2. *C. de ſecund. nupt.* (*e*) Gell. *lib.* 3. *c.* 6.

autem Papyrius Prætor tempus hoc longius traxit: bonorum enim poſſeſſionem dedit ei, quem decimo tertio menſe mater ediderat, Plinio teſte. (*a*) Quo loco, quem corruptiſſimum putat Cujacius, (*b*) in veteribus codicibus refert legi *pro XIII. X. menſibus*: quo ſenſu nihil Plinius diverſum attuliſſet a vulgari opinione: cum tamen oſtendat ibi, velle ſe aliquid præter communem naſcendi formam literis tradere. Frigeſcet igitur Plinii locus, niſi ex vulgaribus codicibus XIII. menſes legamus fuiſſe a Prætore toleratos; quam ejus indulgentiam erga mulierem, & prolem non prorſus temere ſuſpectam habuit Balduinus. Decretum autem illud Adriani, haud ſcio an in morem, & in diſciplinam ceſſerit Juriſconſultorum: qui quæſtionem hanc e ſola XII. tabularum auctoritate definierunt; unde Paullus (*c*) (*) *Septimo menſe natus matri prodeſt. Ratio enim Pythagoræi numeri hoc videtur admittere, ut aut ſeptimo pleno, aut decimo menſe partus maturior videatur*, a quibus diſceſſit Juſtinianus. (*d*) Niſi decretum Adriani de undecimo menſe non exacto, ſed incœpto accipiamus, atque ita nullam diſcrepantiam inter Adrianum, & Juriſconſultos, & jus deinde receptum inveniremus: neque novi quidquam Gellius protuliſſet: Siquidem non negaverint hi, ſub initium undecimi menſis partum eſſe legitimum, ut notat Cujacius eodem Paulli loco.

Si quis ei in X. menſibus proximis poſtumus natus eſcit juſtus eſto.

Juſtus) hoc eſt legitimus, ut *juſtæ nuptiæ*, *liberi juſti*, & alia complura.

CAPUT XXXI.

De Partu Monſtroſo.

Aliquando partus non ſunt integri, ſed monſtroſi. Atque hi, vetuſtiſſima Romuli lege a Decemviris in XII. tabulas relata, ſi deformitate ſint inſignes, necandi ſtatim ſunt a parentibus. (*e*) Cujus etiam legis Cicero meminit *lib.* 3. *de leg.* ubi pro *legatus* legerim *negatus*. (**) Hinc illud Ennii apud Nonium in *auſcultare*: *mihi auſculta nate, pueros necari jube*, atque illud Tibulli: (*f*)

Prodigia indomitis merſa ſub æquoribus. An autem partus monſtroſus eſſet, id Romulus non parentibus proprios in ſuos amore corruptis, ſed quinque viris e vicinia judicandum tradidit. Non continuo enim partus monſtroſus reputatur, quod aliquid ab humana figura diſcrepet, veluti ſi officia humanorum membrorum ampliaverit, (*g*) uti ſunt ſedigiti, qui ſenos digitos habent in manu. Monſtrum vero eſt, quod contra formam humani generis, converſo more, procreatur. Quod monſtrum fuit appellatum, quia monſtret mala futura, ſitque triſte omen: ut *oſtentum* ab *oſtendo*, *portentum* a *portendo*: (*h*) niſi, ut Stilo putat apud Feſtum, venerit a *monendo*, quaſi *moneſtrum*: unde poſtea monſtrum E litera excluſa. Hoc autem diſcrimen Cornelius Fronto inter monſtrum, & oſtentum ponit, quod oſtentum præter conſuetudinem, at monſtrum præter naturam oboriatur. (*i*) Talis autem partus matri ad lucrum nihil prodeſt, cum pro filio non habeatur: velut in S.C. Tertulliano, ubi de lucro contenditur, (*k*) at prodeſt ae excludendam pœnam legis Papiæ ſatis odioſæ, ubi de pœna

(*a*) *lib.* 7. *c.* 5. (*b*) Novell. 39.

(*c*) *ſent. lib.* 4. *tit.* 9.

(*) Incipit partus juſtus naſci initio menſis ſeptimi, id eſt centeſimo octogeſimo ſecundo die; ut auctoritate Hippocratis docet Ulpianus in *L.* 3. § 12. *D. de ſuis & legitimis heredibus*, a quo ne amplius diſſentire videatur Paullus *Sent. l. IV. c.* 9. Celeb. Noodtius ad *tit. P. de ſtatu hominum p.* 26. verba ejus ingenioſe tranſpoſuit, legitque, *aut ſeptimo aut pleno decimo menſe*.

(*d*) *Novell* 39. *cap* 2. Alciat. *parodox. lib.* 3. *cap.* 3.

(*e*) Dion. *l.* 2.

(**) Sic leni ſatis medicina ſuccurritur morbo olim deſperato. Eadem emendatio inciderat antea Marcilio, *c.* 23. & aliis, quos laudat Otto *Pr. T. III. p.* 31. probante conjecturam Cornelio van Bynkerſohoek *de jure occidendi liberos p.* 228. cuſi, qua eſt ingenii ubertate; nec ipſe hunc locum intentatum dimittat. Monſtrum autem bruto animali ſimile eſt, ideoque contra formam humani generis converſo more procreatum dicitur, cum in oſtento digiti ſeni aut pedes tres rationis uſum impediant nihil.

(*f*) *l.* 2. *eleg.* 2.

(*g*) *L. non ſunt ff. de ſtatu hominum*.

(*h*) Nonius.

(*i*) *Vide* Voſs. *etymolog.*

(*k*) Paul. 4. *ſent.* §. *mulier*, *ubi* Cujac. *tit.* 9.

pœna declinanda certatur : erat enim hac lege turpe, atque damnoſum non habere liberos : ideo humanitatis cauſa nomen filii latius accipitur pro fœtu quolibet. (*a*) Androgynos (*) etiam Romani veteres abominabantur : ex humanitate tamen Juriſconſultorum conſervabantur : recentiores vero eos, quos veteres prodigia reputabant, mutatis moribus, in deliciis habuerunt. Sed legem ipſam, ut reſtitui conjectura potuit, ſubjiciamus.

Pater inſignem ad deformitatem puerum cito necato.

Inſignem] inſignis dicitur aliquo ſigno turpiter notatus : veluti membro mutilo, aut alia figura quam humana. Plautus (*b*)

Tum ne uxor mihi inſignitos pueros pariat poſtea,
Aut varum, aut valgum, aut compernem, aut pœtum,

& Lucret. *Inſignis varis cruribus.*

CAPUT XXXII.

De Rebus Litigioſis.

QUas hactenus explicavimus leges, ad ſtatum pertinent perſonarum ; deinceps occurrunt eæ, quibus civilia negotia diriguntur, quas ordine ſuo expediemus, incipientes a rebus litigioſis, hoc eſt in judicium deductis : quarum nomine venit non tantum res mobilis & immobilis, verum etiam nomen debitoris & ambiguum chirographum. (*c*) Res igitur litigioſi vitio affectas, vetuit lex XII. Tabul. Numinibus tradi, ſive in ſacrum dicari ; ne hac fraude ſpes ejus recuperandæ domino deſineret, calliduſve adverſarius in invidiam ſacrorum auctoritatem adducens, religionem detorqueret in damnum aliorum. Res enim ſemel conſecrata, nunquam a Pontificibus reſecrabatur, ſive religione ſolvebatur. Ideo quia ſemel religione obligatam perpetuo dominus amittebat, juſſere Decemviri, ut qui rem litigioſam in ſacrum dedicaſſet, ejus rei nomine duplum adverſario redderet : ut hoc veluti ſolatium amiſſæ rei dominus haberet. Et quamvis lege non pateret, duplum illud adverſario ne, an fiſco cederet ; benignius tamen viſum eſt, & humanius, adverſario deferre pro ſolatio, quod potentiori adverſario traditus fuerit. (*d*) Hanc autem legem ita Gothofredus ex conjectura contexuit.

Si qui rem de qua ſtlis fiet in ſacrum dedicaſſit duplione decidito.

Stlis.) dicebant veteres pro lis : ſtlocum pro *loco* : deinde linguæ cultus & urbanitas literarum aſperitatem eliſit : Vide Feſtum vero *ſtlata*.

CAPUT XXXIII.

De Servitutibus Prædiorum.

SEd de his ſatis. Pergamus nunc ad ſervitutes, quarum aliæ prædiorum ruſticorum ſunt, aliæ urbanorum : de quibus fuiſſe primo loco in XII. tab. cautum, ſignificat ordo a Cajo in Inſtitutionibus, & in Digeſtis a Juſtiniano inſtitutus : quos ab ordine priſco quam minimum recedere voluiſſe crediderim. E veteribus autem fragmentis lex eruitur, quæ ſpatium inter vicinas ædes duorum pedum cum ſemiſſe præſcribebat ædificantibus : ut non modo tranſitus circumeuntibus panderetur, ſed incendium etiam a proximis ædibus, eo intervallo averteretur ; (**) (*e*) unde lex ita reſtituitur.

Ambitus parietis ſextertius pes eſto.

Ambitus) quaſi circuitus eſt enim *ambire* proprie *circumire*, *Am* enim veteri-

---

[*a*] Ulp. *leg. quæret. de V. S.*

(*) Androgynus :

Cui forma duplex, nec femina dici
Nec puer ut poſſit, neutrumque & utrumque videtur
Nec duo ſunt.

inter ea multis refertur, quæ crebris hominum ſermonibus celebrantur, etſi exſtiterint nunquam. Recte credo, ſi eundem utriuſque ſexus officiis fungi poſſe negant in conjunctione maris & fæminæ, minus bene, ſi de ludibriis formæ dubitant, de quibus & veterum fide & hodierna experientia refelluntur.

(*b*) *Milit. act. 3. ſcæna prima.*

(*c*) *L. 3. C. de litig.* Cujac. *parat. ibid.*

[*d*] *L. ult. ff. de litig.*

[**] Litibus etiam de ſtillicidiis ſic obviam itum, etſi de iis Decemviros cogitaſſe, vix veri ſimile ſit. Dicebantur ejuſmodi domus cum ambitu inſulæ, quarum frequentiſſime in Pandectis mentio eſt.

(*e*) Briſſ. *l. 1. antiq. c. 1. & 3.* Cujac. *obſ. l. 1. c. 4.*

teribus ſignificabat *circum* a græco ἀμφὶ, unde *ambitus bonorum*, propterea quod in eorum petitione ſupplicando circumirent. (*a*) *Sextertius* valet duos aſſes cum ſemiſſe: unde duo pedes, & ſemis dicitur pes ſextertius in lege XII. tabul. ut Voluſius Martianus de aſſe ſcribit. (*b*) Ruſticorum autem prædiorum ſervitutes contrahentium arbitrium & voluntas moderatur: quo vero pacta non pervenerunt; eo leges extenduntur. Atque ex legibus XII. tabul. tantum definitam habemus, atque præſcriptam viæ latitudinem, quam octo pedum in porrectum, hoc eſt in directum, ſive qua recta tenditur, eſſe voluerunt, (*c*) ſexdecim in amfractum, ſive in flexu, propter commodum ducendi vehiculi, quod in anguſtiori ſpatio verti non poteſt, niſi viæ nomen laxius, & præter XII. tabul. ſenſum accipiamus cum Ælio Gallo; (*) (*d*) ut non modo ſpatium ducendi vehiculi, ſed & ſemita, & iter eodem viæ vocabulo veniat, ampliori tamen ſignificatione. Qui autem lege ſervitutis alteri debet viam, curare oportet, ut ea perpetua munita ſit ad vehiculi commoditatem, (*e*) quod ſi neglexerit, tum ex legibus XII. tabularum jus domino tribuitur vehiculi ducendi per fundum ſervientem quacumque velit. Quæ facultas quamvis ex legibus XII. tabul. ſit infinita: tamen interpretatione prudentum ita temperatur, ut ſi via commode pateat alia ex parte ſine detrimento fundi ſervientis: tum parcendum ſit vineis, villis, & ſatis:, eaque via ſemel electa, impoſterum teneatur. Sed etiam latius extenditur ſenſus legis, quo non tantum de fundo ſerviente, ſed de fundis omnibus viæ continentibus accipiatur: ut ſi domini viam non muniant, cuivis liceat per agros eorum, qua commodum eſt, ſive cum vehiculo, ſive cum jumento tranſire. En verba legis, ut a novis redduntur interpretibus:

Via in porrectum VIII. pedum, in amfracto XVI. pedum eſto.

Si via per amſegetes immunita eſcit, qua volet jumentum ducito.

Amfracto) Varro: (*f*) *Amfractum eſt ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu, & frangendo. Ab eo leges jubent in directo pedum octo eſſe, in amfracto ſexdecim, id eſt in flexu.*

Amſegetes] dicuntur agri ſibi eadem in via occurrentes, ſive quorum affinis ſeges viam attingit: unde Feſtus, *Amſegetes dicuntur, quorum affinis ſeges viam attingit.* Senſus autem legis eſt: *Si via ab his, qui vicina prædia poſſident, munita non ſit, jumentum agere quiſquis velit jus eſto.*

CAPUT XXXIV.

De Aqua pluvia arcenda. (**)

CAvit etiam lex XII. tabul. ne quis opere manufacto aquam pluviam excipiens, curſum illius dirigat in alienum prædium, quod inde deterius reddatur: unde orta eſt aquæ pluviæ arcendæ actio, quam Welembecius perperam refert ad Prætoris Edictum, cum initium duxerit a XII. tabul. cujus hæc verba profert ex La-

(*a*) Feſtus *in verbo ambitus*. Varro *lib.4. de ling.lat. L. Imperatores ff. de ſervit. urban. prædior.*

(*b*) Hottomannus *in leg.XII.tabul.ad hanc leg. Briſs. loc. cit.* & Cujac. *ead. obſerv.*

(*c*) *L 8. de ſervit. ruſt præſt.*

(*) Interpretatio verborum Ælii Galli in *L.157.ff. de V. S.* naturali pulchritudine placet, minime tamen talis eſt, ut de ejus inventione adeo glorietur Marcilius c. 32 quem Auctori noſtro præiviſſe dicerem, niſi res talis eſſet, quæ facile cuivis in mentem venire poſſet.

(*d*) *L. paries, 157. ff. de V. S.*

(*e*) Cic. *orat. pro Cæcin.*

(*f*) *Lib.6. de ling. lat.*

(**) Aqua pluvia ex earum rerum numero eſſe videri poſſit, quæ, quod ab omnibus facile diſcernuntur, definitione non indigent, niſi veteres aliter voce uſi eſſent ac vulgo fit. Ecce enim aqua pluvia iis non quamvis aquam imbri collectam, ſed eam, quæ de cœlo venit & loci vitio vel manu nocet, ſignificet. Cicero *Top. c. 9* Ab aqua pluvia exemplum ducit Lactantius, quando Juriſconſultos in rebus vilibus verſari contendit. Sed eo auguſtior ars videri debebat, qua cum res ſplendidas minime negligat, etiam ad viliores deſcendit De ſplendidis tamen rarius quæſitum credo, tempore latæ legis, quam de aqua pluvia. Ne vero juſto tenuior videretur tractatio de aqua pluvia, interſpergit ei Auctor doctrinam de aquæ ductibus & regionum varietate, eoque decus & ſublimitatem rei etiam minimæ & agreſti adjicit. Affinis legi noſtræ lex vetus de aqua non oletanda apud Frontinum. Oletare autem aqua dicebantur, qui eam per injuriam corrumpebant.

Labeone Pomponius, (*a*) *ſi aqua pluvia nocet*. Non vindicat autem hæc actio damnum ortum ab aqua profluente per ductum naturalem, ſed per manufactum: (*b*) unde non ſua ſponte, vel natura loci, ſed opera hominis ducitur. Sive quis igitur aquam ab naturali curſu alieno damno deflexerit, ſive comprimendo, citatiorem eam reddiderit, aut nova immittenda uberiorem; (*c*) tamen quia imminet, coercetur hac actione, qua vel opere reſtituto avertitur aqua; vel tanti dominus, quanti reſtitui opus intereſt, condemnatur: cogiturque damnum poſt conteſtatam litem allatum ſarcire: & de eo, quod poſt ſententiam afferri poterit, damni infecti cavere. (*d*) Similem quoque actionem proditam legibus XII tabul. Ulpianus refert, (*e*) qua ſi rivus aquæductus per publicum locum privato nocebit, ei de damno cavetur. Quod accipitur de opere privato, quo aqua per publicum locum ducitur, ſive de aquæductu privato: nam nihil de publico XII. tabularum leges cooſtituere cum illius uſum Romani non norint ante annum DCXLII. A. U. C. uti Frontinus initio de aquæductibus refert. Regionum autem varietas, variam utilitatis rationem inducens, leges parit ſæpe contrarias. Quamobrem in Africæ regionibus æſtuoſis, ubi aquæ inopia laboratur, actio datur adverſus eum, qui aquam pluviam coercet, nec ſinit eam ad fundum alterius tendere. (*f*) Hujus autem legis ex XII. tabul. apud Pomponium verba ſuperſunt admodum pauca: ſententia vero colligitur integra ex Ciceronis topicis, aliiſque locis juris civilis.

Si aqua pluvia manu nocet; Prætor arcendæ aquæ arbitros tres addicito: noxæque domino cavetor.

Nocet) ſenſum habet, quem grammatici vocat potentialem: id eſt ſi nocere poterit. Pomponius. (*g*)

CAPUT XXXV.

De Arboribus cædendis.

NOn ſolum aquis; verum & arborum ramis, præter modum diffluentibus, ac latiorem umbram projicientibus vicino agro nocemus: intercipitur enim ſolis æſtus, quo terra maxime fovetur, & ſemen ad ortum excitatur. Ideo XII. tabulæ prodiderunt actionem adverſus dominum arboris latius effuſæ, quo ramos ejus pedes quindecim altius a terra coerceat, (*h*) eorumque luxuriem vicino agro impendentem compeſcat, quod ſublucare, ut mox explicabimus, dicebatur. At ſi dominus ramos circumcidere noluerit, lex, domino invito, poteſtatem circumcidendi permittit ei, cujus fundo nocetur. Quam ſententiam legis Prætor ſuo quoque comprehendit Edicto, quo lex eadem porrecta fuit ad arbores impendentes in ædes, de quibus nihil XII. Tabul. legibus cavebatur; (*i*) juſſit enim Prætor, ut niſi dominus arborum ab ædium domino monitus paruerit, vel circumcidendo arborem, vel radicitus, ut ædium incolumitas exigit, evellendo, quod collucare dicebatur; tum ædium domino liceat exciſa ab ſtirpe arbore damnum pellere. Item Pomponius ait, in eodem titulo agi poſſe leg. XII. tabul. de tollenda arbore, ſi ex alterius fundo in vicinum agrum vento inclinata fuerit. Sed jam legis reliquias ſubjiciamus.

Si arbor in vicinum fundum impendet XV. pedes altius ſublucator.

hoc eſt, *ſi arbor e vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedes altius circumcidantur.*

Sublucare) eſt compeſcere luxuriem ramorum: quaſi ſubtus lucem mittere. Collucare quid ſit, dubitari poteſt. Vel enim ſignificat ſuperiores ramos lumini offi-

(*a*) *L. Labeo* 21. *ff. de ſtatu liber.*
(*b*) Cic. *in topic. L.* 1. *ff. de aqua, & aqu. pluv. arcend.*
(*c*) *L. vicinus* 24. *eod.* §. 2.
(*d*) Cujac. *parat. ff. de aqua, & aqua pluv. arcend.*
(*e*) *L.* 5. *ff. ne quid in loc. publ.*
(*f*) Aggenus *l.* 2.
(*g*) *L. Labeo* 71. *ff. de ſtatu lib.* Paul. *l.* 5. *ff. ne quid in loco pub. fiat.*
(*h*) *L.* 1. § 8. *ff. de arbor. cædend.* Paul. *l. ſent* 5. *tit.* 6. §. *arbor quæ.*
(*i*) *toto tit. ff. de arbor. cæd.*

officientes ſuccidere, vel ipſam ex ſtirpe arborem excindere, quod verius puto. (*a*) (*)

CAPUT XXXVI.

De Glande legenda.

SI glans ex alicujus fundo proximum in agrum deciderit, facultatem fecerunt XII. tabul. domino arboris colligendi glandem ſuam ex alieno ſolo. Quæ lex translata fuit in Prætoris Edictum. (*b*) Non ſola vero glans querna, vel iligna his verbis domino colligenda permittitur, ſed fructus quilibet: fructus enim omnes glandis appellatione veniunt; [*c*] ut apud græcos ἀκρόδρυα extremitates arborum [**] appellantur ἀρχαῖοι, ſive priſci, ut Scholiaſtes Ariſtophanis tradit in equitibus, πᾶν δένδρον δρῦν ἐκάλουν, *omnem arborem quercum appellabant*. Hinc veteri latinorum lingua, quæ proprius accedit ad morem græcorum, fructus omnes glandis appellatione continebantur. Ex quo, aliiſque civilis juris exemplis intelligitur, quanti referat callere latinæ linguæ originem & proprietatem: ut non mirum, ſi ea magis apud juriſconſultos, quam apud oratores omnibus temporibus floruiſſet: juriſconſultos enim adigebat muneris neceſſitas; oratores vero artis ornamentum, quod ſimul cum auribus multitudinis mutabatur: lex autem hæc fuit:

Si glans in emem caduca fiet, domino legere jus eſto.

Emem) enim pro *eundem* dicebant veteres. (*d*)

CAPUT XXXVII.

De Interſtitio ſepis.

INter confines autem fundos liberum eſſe tranſitum oportuit, qua ſine agrorum incommodo ire, agere, aratrum circumvertere (*e*) liceret, quod confinium appellatur, ſi via publica non interveniat. Confinio autem quinque pedum ſpatium Decemviri ſtatuerunt: cujus præfinitionem ſpatii, quam præſcriptionem etiam appellatam invenimus, (*f*) ſumſerunt e Solonis legibus, qui ſingula notarat, atque diſtinxerat intervalla ſepium, maceriarum, & arborum. Quem locum quia Cajus retulerat in commentario ad leges XII. tabul. (*g*) multi crediderunt integram Solonis ſententiam omnibus ex partibus fuiſſe XII. tabul. legibus comprehenſam: cum ex monumentis, quæ ſuperſunt, præfinitionem ſolam quinque pedum colligamus: & a Cajo habeamus exemplum tantum Solonis Decemviros fuiſſe ſecutos. Statuerat autem Solon, ne qui ſepem foderet, (*h*) excederet præſcriptos fundi terminos: ac voluit, ut parientem ſi extrueret, pedem ille relinqueret ſpatii; ſi domum pedes duos; ſi ſepulchrum, aut ſcrobem foderet, quantum profunditatis habuerit, tantum ſpatii relinqueret; ſi puteum ſex pedum latitudinem. Oleam vero, aut ficum, ut ne in alieno radices agerent, novem pedes e vicini fundo diſtare voluit; ceteras arbores quinque: quod ſpatium eſt XII. tab. legibus præfinitum, & ab omni-

---

(*a*) Cujac. *ad Paul. ſent. lib.5. tit.6. §. arbor.*

(*) Et Feſtus tuetur in voce *ſublucare*. Utraque vox dicta a luce ſubmittenda, vel committenda. Ex eodem forte Iſidorus *Etymol. XIV.* 8. luci vocabulum derivat, quo veteres ſylvam Diis ſacram ſignificabant. Nam luci quoque a luce dicuntur, vel per ἀντίφρασιν, quod in his ſylvis Numinibus ſacris lux rara fuerit, vel, quod tempore feſto lumina in iis plurima in Deorum honorem accenderentur, quod & Græcis in more poſitum fuit, unde ἀγλαὸν ἄλσος apud Homerum *Iliad. β. v.* 506. Feſtum perperam contradictionis inſimulat Salmaſius ad *Solinum p.*585. Quod autem dicitur, XV. pedes altius ſublucandam arborem eſſe, de ſolo intelligo, non de ea altitudine, ad quam arboris rami antea deſcendebant.

(*b*) *L.1. ff. de glande legenda.*

(*c*) *L.236. §.1. ff. de V. S.*

(**) Adeoque fructus omnes. Quare non inepte ἀκρόδρυα ſubſtitui poſſent voci ἀκρίδες, quæ vulgo locuſtas ſignificat apud Matthæum, *cap. III. v.* 4. niſi exemplo grave videretur mutare quicquam in literis ſacris. Eccur enim hominem divinum æſtimemus ex noſtro more, id eſt, profano. Glandes Virgil. *Æneid. l. VIII v.*686. etiam miſſilia quædam militaria dici, vix animadverterem, niſi locus ejus noſtris quoque globulis, ut vocant, ignitis applicari poſſet.

Pars maxima, inquit, *glandes*
Liventis plumbi ſpargit.

(*d*) Feſtus *verbo* emem.

(*e*) *L.4. §. pen. cum l. ſeq. ff. fin. regund. l.7. §. ult. ff. de acq. rerum dom.* Varro *de ling. lat. lib.*4.

(*f*) *L. quinque pedum, C. fin. reg.*

(*g*) *L. ult. ff. fin. regund.*

(*h*) Plutarch. *in Solone pag.*91. Cujac. *ad l.ult. ff. fin. regund.*

omni uſucapione prorſus exemtum. Scio, diſplicuiſſe Salmaſio (*a*) veterem verſionem verborum Solonis, quæ τὴν αἱμασιὰν reddit *ſepem*: cum ille interpretetur maceriem: utraque tamen interpretatio veterum auctoritate defenditur. Illa Suidam habet auctorem, & Orionem, & Theocriti Scholiaſtem; hæc Herodotum, & Demoſthenem, & Heſychium, & alios quos collegit Menagius, (*b*) qui Salmaſii opinionem propugnat adverſus Heraldum Salmaſio infeſtum. Verum ne alicui veterum, præcipue vero Euſtachio Homeri graviſſimo interpreti, vocabuli hujus ignorantiam adſcribamus, qui vetuſtiori ævo tradit ſepes agrorum ſpinis & ramis fuiſſe contextas; αἱμασιὰν acceperim uti genus lignea ſimul, & lapidea ſepta complectens. Sed ut ad propoſitum redeamus, duplex erat agrorum controverſia, finalis nempe ſpatii & locorum: finale ſpatium quinque pedum præſcriptione, ſive præfinitione conſtabat ex lege XII. tabul. omni uſucapione liberum, ut in controverſiam nunquam veniret. Locorum vero ſpatium id erat, quod quinque pedes excedebat. Quod enim ſupra quinque pedes extendebatur, id adducebatur in controverſiam apud judicem, ſive arbitrum finium regundorum; eaque controverſia locorum appellabatur. Quam diſtinctionem inveneris in celeberrima lege, breviſſima ſimul & obſcuriſſima *quinque pedum* C. Juſt. & Theod. *fin. regund.* Cujus explicationem ab omnibus interpretibus quidem laborioſe, ab eruditioribus tamen, Alciato duce, felicius tentatam, petere utilius licebit a Jacobo Gothofredo. (*) Nolo enim hic ego, vel eandem cantilenam canere, vel ut nova proferam ineptire: cum & Petrus Abailardus, qui ſenſum undecunque germanum ſe prolaturum gloriabatur, hac tamen ſuper lege obmutuerit. (*d*) Itaque ſuper confinium, ſive ſuper quinque pedes vicinis fundis ad iter, ac tranſitum interjectos, nulla ex XII. tab. uſucapio cadebat, quod hiſce fortaſſe legis verbis comprehendebatur:

Intra quinque pedes uſus auctoritas nec eſto.

Uſus auctoritas) hoc eſt jus uſucapionis, quam loquendi rationem pandemus infra, cum de uſucapione tractabimus: nunc de regendis finibus videamus.

CAPUT XXXVIII.

De Finibus regundis.

SI quando contentio inter vicinos fundos oriretur de finibus aut obſcuratis, aut turbatis, vel de ſpatio locorum, & modo agrorum, quod tertium in limitibus controverſiarum genus Frontinus appellat, (*c*) ibi leges XII. tabul. juſſerunt, ut tres arbitri darentur regendis, hoc eſt dirigendis finibus, (*f*) apponendiſque terminis & agris definiendis, ut colligitur ex his Cic. verbis: *Nec ex Mamilia lege ſinguli: ſed ex XII. tab. tres arbitri fines regemus* (*g*) Ita locum hunc, eruditis omnibus adprobantibus, reſtituit Cujacius. (*h*) Acceſſit enim deinde lex Mamilia, quæ aut ex XII. tab. quinque, aut ſex pedes inter confines fundos conſtituens ſingulis arbitris, contenta fuit in finium controverſiis. Quam legem tulit C. Mamilius Trib. plebis; is, qui belli Jugurthini tempore rogationem ad populum tulit (*i*) in eos, quos Jugurtha pecunia corrupiſſet. Iſque propter legem de limitibus latam, *Limitanei* cognomen tulit: quod Manucius in nummo etiam argenteo obſervavit, in quo erat C. Mamilii Limetan. ut perperam Jacobus Gothofredus *Maniliam* legat. Lex autem ita ex veteribus reliquiis concinnatur:

Si jurgant affines, finibus regundis Prætor arbitros tres addicito.

Jurgant) jurgium, & *lis* hoc diſcrepant: quod *jurgium* contentio eſt juris inter benevolos, & propinquos exorta, unde *jurgatio*, quaſi *juris actio* apud Feſtum

(*a*) *Obſerv. ad jus Atticum.*
(*b*) *Amænit. juris civil. c.* 33.
(*c*) *Vide* Frontinum, & Cujac. *obſ. l.* 10 *c.* 2. & *ibi* Dionyſ. Goth. & Alciatus.
(*) Reliquos interpretes hujus legis recenſet Everardus Otto *Pr. T. III Theſ. jur. p.* 36.
(*d*) *Vide gloſs. in L. quinque pedum, C. fin. regun.*
(*e*) Cujac. *obſ. l.* 10. *c.* 2.
(*f*) Boethius *in topic. Cic.*
(*g*) *Lib.* 2. *de legibus.*
(*h*) *Obſ.* 5. *c.* 21.
(*i*) Salluſt. *in bello Jugur.*

Feſtum, & *jurgare* ab jure deducit Varro. (*a*) Lis vero eſt animorum concertatio vehementior ex ira & odio inter inimicos exardeſcens: ut non immerito Cic. cum alibi ſæpæ, tum in libris de republica apud *Nonium* in verbo *jurgium* non rerum tantum; ſed & verborum dilectum in legibus XII. tabularum admiretur. Itaque nulla nobis lis eſſe poteſt cum eo, quem in poteſtate habemus.

Affines) ſive vicini, qui prædia vicina poſſideant: affines enim dicuntur tam qui ſanguine, quam qui prædiis conjunguntur, ut tradit Feſtus, & gloſs. verbo ἀγχιτέρμων.

CAPUT XXXIX.

De Uſucapionibus.

NUnc ad uſucapionem tranſeamus, quam ſuis legibus in rebus mobilibus etiam amplexus eſt Plato: (*b*) ut a jure Attico fluxiſſe ſuſpicemur, quo ille fortaſſe reſpexit: etſi hujus juris ex Atticis aut aliarum gentium legibus monumentum ſuperſit nullum: ut merito jus hoc proprium civium Romanorum reputemus, a quibus peculiari ratione cultum fuit, atque conſtitutum: unde nulla hujus juris communio peregrinis, quibus nihil ex civium Romanorum bonis uſucapere licebat: ut patet ex lege XII. tab. quam ad nos Cicero tranſmiſit, (*c*) quamque inferius producemus. Igitur jure civili dominium ſola capione, ſive tantum capiendo nanciſcimur: capimus autem rem, vel manu, ſive ab alio traditam; vel uſu, nempe poſſeſſam ab initio bona fide. Unde duplex oritur adquirendi dominii ratio ex jure civili, mancipium, & uſucapio. Mancipium dicitur quaſi manu capio per traditionem; uſucapio vero quaſi capio per uſum, ſive per poſſeſſionem. Quæ uſucapio introducta fuit, ne dominia in incerto diu manerent, & ſimul ut rerum domini verentes juris civilis poteſtatem, quæ dominium ab iis tacite ad diverſos poſſeſſores transferebat, cautius res cuſtodirent (*) atque tuerentur ſuas: ac denique ut certo tempore litium facultas perimeretur. Quamobrem Decemviri ſtatuerunt, ut mobiles quidem res anno; fundus vero biennio uſucaperetur: hoc eſt redigeretur in dominium illius, qui rem illam anno, aut fundum biennio bona fide poſſederit. Fundi autem nomine quælibet res immobilis & etiam ædes comprehenduntur: non quia manifeſta vocabuli proprietas eas etiam complectatur; ſed quia vis & ratio legis etiam ad ædes extenditur: ut colligitur ex his Ciceronis verbis: (*d*) *At utimur eodem jure uſucapionis in ædibus, quæ in lege non appellantur*, & alibi: (*e*) *Aſt in lege ædes non appellantur: & ſunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus eſt uſus. Valet æquitas, quæ paribus in cauſis paria jura deſiderat.* Fundi igitur appellatio ad rem omnem porrigitur, quæ ſolo tenetur. (*f*) Et quia tempore inſtitutæ uſucapionis Romanorum ditio nondum exceſſerat Italiam: res Italicæ ſub uſucapionem ceciderunt, eæque res mancipi dicebantur, quia proprietatem privati etiam nanciſcebantur illarum; rerum vero provincialium, quia tributa pendebant populo Romano, ſolus populus proprietatem adquirebat; privati tantum poſſeſſionem: unde nec mancipi nuncupabantur, & tantum rerum mancipi, ſive Italicarum erat uſucapio; non vero rerum nec mancipi, ſive provincialium. Sed quoniam Juſtinianus hanc differentiam ſuſtulit, (*g*) coactus quoque fuit aliis etiam in articulis a veteri jure diſcedere. Cum enim uſucapionem extendiſſet etiam ad prædia provincialia, quæ ſita procul erant: viſum fuit inhumanum retinere intervalla temporum eadem in diverſitate regionum. Unde propter locorum longinquitatem, tempora quoque produxit uſucapionis, & annuum ſpatium, quod erat uſucapiendis mobilibus conſtitutum, ad triennium protraxit; tempora vero ad uſucapionem immobilium juſſit eſſe decem annos inter præſentes; viginti vero inter abſentes. Sed quid ad hunc Ulpiani locum reſpondebimus? ubi ſcribit: (*h*) *Uſucapione dominia adipiſcimur,*

[a] *Lib.6. de ling. lat.*
[b] *Lib.12. de legibus.*
[c] *Lib.1. de offic.*
[*] Aut ſi neque cuſtodiviſſent, neque intra tempus legitimum vindicaſſent, dominio earum caderent, perinde ac ſi dereliquiſſent.

[d] *Orat. pro* Cæcin.
[e] *In topic.*
[f] *L. quæſtio ff. de V.S.*
[g] *Inſtit. de uſucap. & C. de uſucap. transforend.*
(h) *Inſtit. c. 19.*

mur, *tam mancipi rerum*, *quam non mancipi*. Ergo & ante Juſtinianum uſucapionis jus ad res etiam provinciales excurrebat. Hanc difficultatem neque Balduinus, neque alii ante Cujacium animadverterunt; qui ut eam ſolveret, locum hunc accepit de rebus mobilibus tantum ac ſe moventibus: (*) quæ docet, etiam ante Juſtinianum uſucapioni patuiſſe. (*a*) Sed neque peregrinis, ut diximus, jus uſucapiendi dabatur, neque permittebatur cuiquam rei furtivæ uſucapio: quippe quæ initium capere non poteſt, niſi a bona fide. Quamobrem ex legibus XII. tabul. adverſus hoſtem, ſive peregrinum æterna eſt auctoritas, hoc eſt ſalvum ſemper & integrum eſt rei dominium, ita ut nunquam peregrinus poſſit rem uſucapere civis Romani, quia cum peregrinis non eſt communio juris civilis; item rei quoque furtivæ æterna eſt auctoritas, nempe nemo fur dominium rei furtivæ adquirit, propter malam fidem, ut ex ſubjectis duarum legum fragmentis apparebit.

Uſus auctoritas fundi biennium: ceterarum rerum annuus uſus eſto.

Furtivæ rei æterna auctoritas eſto: adverſus hoſtem æterna auctoritas eſto.

Uſus) ſignificat poſſeſſionem.

Auctoritas) ſignificat dominium, ut ſit dominium ex poſſeſſione quæſitum. Hinc Harmenopolus κυριότης διὰ χρήσεως; unde genitivum hic eſſe arbitror *uſus* contra ceterorum ſententiam: (**) hoc ſenſu, ut dominium rerum immobilium biennio; mobilium ſeque moventium anno ex continua poſſeſſione adquiratur.

Hoſtem) ſcilicet peregrinum, quo vocabulo veteres Romani ſatis humaniter etiam perduellem appellarunt; poſtea vero amiſit ſignificationem *peregrini* vox hæc, & eam perduellis retinuit, quam ab origine non habuerat; unde Ennius de Scipione Africano:

Hic eſt ille ſitus, cui nemo civis neque hoſtis
Quivit pro factis reddere operæ pretium.

& Plautus: *ſi ſtatus condictus cum hoſte intercedit dies*, & Cicero de offic. I. itaque ſenſus eſt nullo tempore peregrinus rem civium Romanorum uſucapit.

CAPUT XL.

De Teſtamentis.

AC ſuperiora quidem inter viventes vertuntur: nunc ad ea veniamus, quæ a morte proficiſcuntur aliena; nempe ad jura teſtamentorum. Cujus vocabuli originem, qui a teſtatione mentis trahunt, ii Servii Sulpicii (*b*) auctoritatem, cui alioqui nemo ſanus non tribuerit plurimum, manifeſtæ veritati anteponunt. Is enim hanc primum nominis rationem protulit. Unde non inurbane Valla, Gellio auctore, jocatur: quaſi & fragmentum fractionem mentis, & lomentum, lotionem mentis, & calceamentum, calceationem mentis dicere poſſimus. Revera igitur non eſt ex pluribus compoſitum vocabulum; ſed potius natum a verbo *teſtor*, tanquam *teſtamen*, unde *teſtamentum*: ut a *munio munimen*, poſtea *munimentum*, & a *doceo documen documentum*. Quamobrem recte Cujacius (*c*) arbitratur, juriſconſultos morem Stoicorum ſecutos eam commentos non raro fuiſſe originem, quæ rei natu-

(*) In rebus enim ſolis, in provincia ſitis non uſucapioni ſed præſcriptioni tantum locus erat, §. 2. *J. de Uſucap.*

(*a*) *Parat. & enarr. ad C. de uſucap. transfer.*

(**) Sed ſic vox auctoritas alio ſenſu in prima, alio in ſecunda lege venit. In prima ſignificat dominium uſu quæſitum, in ſecunda rei perſecutionem, vindicationem & evictionem. Hottomannus *in commentario ad orat. Cic. pro Cæcinna c. 19. & Lib. II. Obſ. c. 2.* appoſitive uſum & auctoritatem accipit, tanquam de una re duobus expreſſa vocabulis, & pro *biennium* legit *biennis*, ut ſenſus ſit, auctoritatem biennem eſſe. ſive, rei vindicationem per biennium dari. Quæ conjectura etiam ſine emendatione admitti poteſt, & vocem *auctoritas* in utraque lege eodem ſenſu accipit, ideoque ceteris virorum doctorum ſententiis palmam præripit, probaturque Salmaſio *de Uſur. c. 8. pag. 210.* Equidem obſtat ei Boethii auctoritas, qui in *Topicis*, *Hic igitur*, inquit, *etiam uſus auctoritatem biennii fieri ſentis*; in quibus verbis manifeſta vox uſus ſine appoſitione in gignendi caſu ponitur. Sed Boethius idoneus arbiter non videtur in re ab ætate ejus complurium ſeculorum intercapedine remota.

(*b*) Gell. *l. 6. c. 12.* (*c*) *Lib. 11. obſ. c. 37.*

naturæ conveniret: ratione ſcita potius & concinna, quam vera. Sed jam a nomine ad rem ipſam veniamus. Teſtamentorum jus quamvis apud omnes fere gentes celebretur, quia tamen certis ritibus ac ſolemnibus formulis e quibus ultimæ voluntatis auctoritas pendebat a Romanis munitum fuit atque fundatum; propterea dicitur eſſe profectum a jure civili, ac primo ex moribus: qualia fuere teſtamenta, quæ dicuntur in procinctu, quæ a tempore Coriolani Plutarchus ducit. (*a*) Eorundem poſtea facultas ac ratio inſtituta fuit ex legibus XII. tab. quæ latiſſimam patrifamilias poteſtatem ſuper re ſua teſtandi permiſerunt, longeque pleniorem, quam tribuerat ſuis legibus Solon, quem etiam in hac teſtamentaria re Decemviri condendis legibus imitabantur. (*b*) (*) Ante Solonem enim non licebat Athenienſibus res proprias morientis auferre ſucceſſoribus legitimis: At Solon, qui teſtandi facultatem primus detulit; non tamen omnem, ſed eam tantum voluntatem decedentis probavit, quæ a teſtatore ſine liberis decedenre incolumi ac prorſus tum a morbo, tum a medicamentis, tum a vinculis, tum a muliebribus blanditiis libero prodiret. Plena vero poteſtas teſtamentis ex legibus XII. tab. acceſſit: nam exceptis iis, qui pœnæ nomine redduntur inteſtabiles & qui adminiſtratione rei ſuæ lege privantur; (*c*) liberum fuit, excluſis etiam liberis, hereditatem, & bona ſua teſtamento relinquere. (*d*) Huic tam amplæ teſtandi facultati modum poſuerunt aliquem latæ deinceps leges, nempe Voconia, Furia, Ælia, quæ ſequenti libro erunt explicandæ. Quamobrem legem ipſam jam adferamus.

Paterfamilias uti legaſſit ſuper pecuniæ, tutelæve ſuæ rei ita jus eſto.

Legaſſit) legare apud Decemviros non modo ſingulas res teſtamento relictas ſed & omne teſtamentarium negotium, complectebatur, & ipſam heredis inſtitutionem. Etenim *legare* ſignificat *ſtatuere*, *decernere*. Unde Livius libro primo *Regnum vetuſtæ Sylviæ gentis legat*; (*e*) *legaſſit* autem eſt ab antiqua ſcribendi ratione pro *legarit* poſito *s* pro *r*, ut *eſit* pro *erit*.

Super pecuniæ) ita legitur in Pandectis Florentinis, [*f*] poſito ſecundo pro ſexto caſu, (**) more Græcorum, ut obſervavit Cujacius, (*g*) qui antiquam hanc lectionem primus variis in locis juris reſtituit; aliaque more Græcorum uſurpata notavit Antonius etiam Auguſtinus & Briſſonius. Porro *pecuniæ* ſignificatio hic ad omnia extenditur; non tantum ſcilicet ad pecuniam numeratam, ſed ad mobilia etiam & immobilia, & ad jura omnia. (*h*)

CAPUT XLI.

De Succeſſionibus ab inteſtato.

Occurrunt nunc ſucceſſiones ab inteſtato, quibus locum in XII. tab. fuiſſe, poſt leges de teſtamento ex Ulpiano colligitur. (*i*) Inteſtatus autem dicitur non is tantum, qui ſine teſtamento moritur, ſed & is, cujus teſtamentum deſtituitur: imo inteſtatus non a mortis, ſed a deſtituti teſtamenti tempore perhibetur: unde proximorum nomine veniunt non ii proximi, qui teſtatore decedente fuerunt, ſed qui tempore deſtituti teſtamenti reperiuntur. [*k*] Igitur ad inteſtati hereditatem lex XII. tabul. primo voca-

(*a*) *In Coriolano.*

(*b*) Plutarch. *in Solon. vide* Petit. *ad leg. Attic.* Demoſth. *pro Coron.*

(*) Quæ ſententia ferri poteſt, etſi conſtet, etiam ante LL. XII. tabul. teſtamenta in pace facta eſſe. Exemplum Tarrutii, Laurentiam, Anci Marci temporibus, heredem ut videtur inſtituentis, adducit Perizon. *ad leg. Vocon. p.* 134.

(*c*) *L. is cui lege ff. de teſt. & qui teſt. fac.*

(*d*) *Inſtit. de lege Falcid. in princ.*

(*e*) *L. verbis* 120. *ff. de V. S.*

(*f*) *L. ſæpe* 53. *ff. de V. S.*

[**] Verba legis utrum in Genitivo, an in Ablativo caſu ponantur, parum intereſt, cum Græco more Genitivum ſæpe pro Ablativo poni Voſſius notaverit *de arte Gramm L. VIII c.* 65. Quid autem ſibi vult *tutela ſuæ rei?* Suam rem pro filio dici reſpondent, quia & filius fuerit res mancipi. Sed durior videtur hæc commutatio generis & ſpeciei. Omnium feliciſſime locum tentavit Fr. Hotomannus *L. IX. Obſ. c.* 10. pro ſuæ rei, legens, ſui heredis.

(*g*) *Super l.* 28. & 29. *ff. de V. S.*

(*h*) *L. pecuniæ verbum, & pecuniæ nomine ff. de V. S.*

(*i*) *L.* 1. *ff. ſi tab. teſt. null. extab.*

(*k*) *L. poſt conſanguineos, §.* 6. *ff. de ſuis, & legit, & §. proximus Inſtit. de legit. agnat. ſucceſſ.*

vocabat ſuos, deinde agnatos, poſtremo gentiles. Sui dicuntur filii, aut nepotes, qui ab ipſa quodammodo natura inſtituuntur heredes, atque vivente adhuc patre, rerum paternarum domini naſcuntur: eoque mortuo tales non fiunt, ſed fuiſſe deteguntur. (*a*) patefit enim dominium eorum, quod patria poteſtate obumbrabatur. Unde primum filiis locum in ſucceſſione omnium gentium jura tribuerunt: eoſque Juriſconſulti heredes etiam neceſſarios appellarunt: quia cum naſcantur heredes, nequeunt ſe tales negare ſi velint. Ideo beneficio Prætoris opus eis fuit, ut poſſent hereditate paterna, quam ſibi damnoſam ſuſpicarentur, abſtinere. Non ſolum autem filii, aut nepotes jam nati ſuorum nomine comprehenduntur; ſed etiam poſtumi, qui, niſi pater deceſſiſſet, in ipſius poteſtate nati eſſent. (*b*) Filiorum etiam nomine veniunt filiæ: ac naturalis ratio ſuaſit Decemviris, ut ſine ſexus diſcretione par jus in ſucceſſione ſuorum & agnatorum maſculis ac fœminis ex agnatione tribuerent: (*c*) quamvis id ſequentibus temporibus mutaverit, variis editis legibus, libro ſequenti explicandis, quæ fœminis facultatem ſuccedendi minuerunt. At agnatorum nomine conſanguinei (*) primo veniunt, etſi peculiari quoque nomine notentur, quales ſunt frater & ſoror ex eodem patre, qui cum proprie conſanguinei appellentur, lege XII. tabul. generali agnatorum nomine comprehenduntur. Conſanguinei autem proxime poſt ſuos vocantur, (*d*) deinde ceteri; etſi decimo gradu ſint agnati, ex ordine atque gradus prærogativa. Ac tanti fecerunt agnationem Decemviri, ut eos, qui agnati non eſſent, a legitima hereditate ſubmoverint: unde neque mater, & filius invicem ſuccedebant: quia quamvis a matre ac patre oriatur agnatio, mater tamen agnatione non continetur. Neque vero matri ſuus heres filius agnoſcebatur, quia mulieres filios in poteſtate non habent: ideoque neque ex eo capite filius matri ſuccedere poterat. (*e*) Quam juris aſperitatem poſtea lenivit S. C. Tertullianum, de quo libro ſequenti. Poſt agnatos, gentiles vocabantur, ſive qui eadem de gente eſſent, non ex eadem familia. Quorum jus poſtea ceſſavit: unde nihil hic explicandum ſupereſt præter id, quod ſupra de tutelis expoſuimus. Ceterum ex lege XII. tabul. hereditas inter paris gradus agnatos in capita dividebatur. (*f*) Quod ex abdito ſenſu legum potius, quam ab ipſis verbis deductum exiſtimaverim, cum nihil expreſſe cautum inveniatur. Verum ſi cum patruo concurrant filii mortui fratris: ii non ſuo proprio jure veniunt, ſed patris defuncti, cujus locum ingrediuntur: ideo non ſinguli æqualem cum patruo partem, ſed ſimul omnes eam portionem hereditatis auferent, quam pater eorum, ſi viveret, habuiſſet, cujus mortui jus filii repræſentant: quæ ſucceſſio dicitur in ſtirpes; quia non per ſingula capita æqualiter, ſed ratione gradus, quem præferunt, hereditas avi inter filium, & nepotes ex mortuo filio dividitur. Illud vero ad antiquitatis cognitionem ſcitu dignum arbitror, quod Gellius ex Labeone retulit: (*g*) *virginem Veſtalem neque heredem eſſe cuiquam inteſtato, neque inteſtatæ quemquam: ſed bona ejus in publicum redigi*. (**) Jam vero ipſa legis verba proferamus.

Aſt ſi inteſtato moritur, cui ſuus heres nec eſcit, agnatus proximus familiam habeto. Si agnatus nec eſcit gentilis familiam nancitor.

Ad

(*a*) *§. 2. Inſtit. de hered. qualit. & diff.*

(*b*) *L. 4. C. de ſuis & legit. & §. 2. Inſtit. de hered. quæ ab inteſt. defer.*

(*c*) *Inſtit. de legit. agnat. ſucc. §. 3. L. penult. & ult. C. de legit. hered.* Paul. *l. 4. ſent. 8. § 3.*

(*) Qui ideo ſic dicti, quia ex iiſdem ſeminibus prognati eſſent, ſanguine verecunde pro ſemine dicto. Conſanguinei enim appellantur ex eodem patre progeniti, quemadmodum contra uterini dicuntur, qui ex eadem matre editi fuerint. De utroque parente promiſcue Horatius: *Non ego pauperum ſanguis parentum*.

(*d*) *L. 2. ff. de ſuis, & legit. §. 1. Inſtit. de legit. agnat. ſucceſſ.*

(*e*) *Inſtit. de S. C. Tertul.*

(*f*) *L. 2. § 2. ff. de ſuis, & legit.* Ulp. *Inſtit. tit. 25. § 4.*

(*g*) *lib. 1. c. 12.*

(**) Quemadmodum hodie Moniales, quæ Veſtalibus ſucceſſerunt, ipſæ quoque dominium rerum ſuarum ad monaſterium transferunt, & neque heredes habent, neque heredes exſiſtunt, *Novell. V. capit. 5. Auth. Ingreſſi C. de SS. Eccleſ.*

Ad hujus legis interpretationem ſatis meminiſſe fuerit *eſcit* ſignificare *erit* :

Familiam) accipi pro *hereditate* & *nancitor* exponendum eſſe nanciſcitor.

Sequitur lex de libertis inteſtato morientibus, (*a*) qui ſi ſuum heredem non habeant, heredem ex legibus XII. tabul. habebunt patronum, vel patroni liberos in capita hereditate diviſa, & gradibus remotioribus excluſis : (*b*) itaque ſi filius patroni ſupererit, nepotes ex filio mortuo removentur. Cum autem lege XII. tabul. libertus teſtamento poſſet excludere patronum ; Prætor legis aſperitatem correxit, Edictoque ſuo patronum vocavit ad dimidium bonorum, ſi libertus teſtamento facto nullum ſibi ex naturalibus liberis ſucceſſorem reliquiſſet ; aut ſi ab inteſtato decedens uxorem, quæ in manum convenerat, vel adoptivum filium habuiſſet : nam æque pro dimidia parte ad bonorum poſſeſſionem patronus veniebat. (*c*) Legis autem verba hæc propemodum fuere :

Si libertus inteſtato moritur, cui ſuus heres nec extabit, eſt patronus, patronique liberi eſcint, ex ea familia in eam familiam proximo pecunia adducitor.

Adducitor) * hoc eſt addicitor, vel additor.

CAPUT XLII.

De Diviſione hereditatis.

MOrtuo teſtatore, pluribuſque relictis heredibus, contrahitur ſtatim inter eos tacita ſocietas & naſcitur communio juris : adeo ut in ſingulos & in univerſos, defuncti jura omnia tranſeant, rerumque dominium & actiones atque obligationes ejuſdem. Ut autem ſucceſſio ad exitum perducatur, neceſſaria fuit jurium & bonorum inter heredes diviſio, quæ vel a jure ipſo, vel a magiſtratus arbitrio procedit. (*d*) Dividuntur ipſo jure actiones, & obligationes ut ſinguli heredes per legem XII. tabul. obligationibus hereditariis, & creditoribus defuncti pro hereditaria portione teneantur : & ſimul actiones pro eadem portione adverſus hereditarios debitores nanciſcantur ex leg. XII. tabul. ex quibus, quia tantum heredes creditoribus hereditariis ſubjiciuntur, ideo prudentes ducti verbis & ſententia legis legatarios his oneribus exemerunt : uti tamen legata nonniſi ære alieno deducto præſtentur. (*e*) Alia diviſio ceterarum rerum, & bonorum inducitur per arbitrum familiæ erciſcundæ, ſive hereditatis dividendæ. (*f*) Nam leges XII. tabul. præcidendis diſcordiarum radicibus, quæ communione prodeunt, inſtituerunt ; ut ſi heredes in ea manere nolint, arbitrum peterent a magiſtratu, qui ſuas portiones ex teſtamento ſingulis attribuat : unde actio prodiit familiæ erciſcundæ. Cujus legis capita in duas ab Hottomanno diſtracta leges: in unam Gothofredus junior coegit, meo judicio, rectiſſime, propter brevitatis ſtudium, quod ubique Decemviros tenuit. Sed autem hæc :

Nomina inter heredes pro portionibus hereditariis ercta cita ſunt. Ceterarum familiæ rerum ercto non cito (*) ſi volent: erctum citum faciunto. Prætor ad erctum ciendum arbitros tris dato : ſive

De-

(*a*) Ulp. *Inſtit. tit.* 29. & Juſtin. *Inſtit. de ſucceſſ. libert. in princ.*

(*b*) *Lib* 23. § 1. *ff. de bon. libert.*

(*c*) Ulpianus *ibid.*

(*) Ratione ſuccedendi ab inteſtato ex L.XII. tabularum egregie illuſtrat Cornelius van Bynkerſhoek *L.* 11. *Obſ c.*1. de ſucceſſione autem patronorum in bona libertorum conferendus Heineccius *ad legem Papiam p.* 349.

(*d*) *L.*25. §.8. & §. 13. *ff. fam. erciſc. L.* 1. *C. de except. L.* 1. *C. ſi certum petatur.*

(*e*) *Creditores* 7. & *ult. Cap. de heredit. action.* & *l.* 10. *C. de jur. delib.*

(*f*) *L.* 1. *ff. fam. erciſc.* & *L.*2. *C. eodem.*

(**) His verbis neceſſaria deeſt interpretatio. Significant autem Prædio non diviſo. Erctum enim, ſive herctum, patrimonium, citum diviſum ſignificat, ut Donatus docet loco ab Auctore laudato. Herctum autem adſpirat Gellius *l.* 9., Cicero quoque herciſcundæ, quam erciſcundæ mavult *de Orat. I* 56. & Græci quoque ſuum ἕρκος adſpirant, unde vox deducenda videtur. ἕρκος ſeptum, erctum autem, ſecundum Feſtum, a coercendo dictum. Ab eadem radice herum & herditatem dici, minime dubitandum cenſemus. Paſſim tamen negligitur adſpiratio non tantum a recentioribus, verum etiam apud veteres, ut in rubrica tituli Pandectarum, familiæ erciſcundæ.

Defunćto creditore, vel debitore, ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire, & conveniri tantum poſſunt: ipſoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum, ſi volent, heredes diviſionem faciunto: ad eam diviſionem Prætor tres arbitros dato.

Erćta cita) magna eſt de harum vocum origine ac ſignificatione diſſenſio. Feſtus enim verbo *erćtum*, putat *erćtum* a *coercendo* dićtum: *citum* a *ciendo*. *Ciere* autem Donatus ad *VIII. Æneid.* explicat *dividere*, unde *citum diviſum* ex illo Virgilii:

> *citæ Metium in diverſa quadrigæ*
> *Diſtulerant.*

Inde Jacobus Gothofredus *erćtum*, ſive *coercitum* accipit pro *indiviſo*. Mihi olim placuit erciſcere deducere ab ἑρχίζειν, ſive ἕρκιον, quod eſt quaſi ſeptum, ut ſignificet *ſeptum dividere*. Sed cum veteres habuerint *horćtum*, quod eſt *bonum* ſuſpicor *o* in *e*, ut ſæpe mutata, natum eſſe *herćtum*; *citum* antea a *cio*, quod eſt divido, a veteri σχίω, unde σχίζω divido. Inde compoſita eſt vox *erciſcere*, quaſi *erćtum*, ſive *bona dividere.*

CAPUT XLIII.

De Statuliberis.

Fuiſſe creditur & in XII. tabul. legem de ſtatuliberis: cujus cum nullæ ad nos reliquiæ pervenerint, ſatis fuerit ſententiam illius ex Hottomanno depromere, qui eam ex variis juris auctoribus collegit. Continebat autem ea lex, ut quando teſtator ſervum aliquem, cum is certam heredi pecuniam dabit, liberum eſſe juſſiſſet, ſi eum heres abalienaret; tamen ſi emtori eam pecuniam ſervus daret, liber eſſet. (*a*) Quamobrem legem eam Gothofredus ita concipit:

Statuliber emtori dando liber eſto.

CAPUT XLIV.

De Mancipationibus.

Nunc a teſtamentis ad contractus tranſeamus, & primo ad eos, qui mancipatione ac nexu inibantur. Quæ verba ſatis patebunt, ſi in memoriam redeamus eorum, quæ attulimus de uſucapionibus agentes. Uberiorem vero notitiam in actibus ſolemnibus inferius explicandis adferemus. Ad id autem, quod habemus in manu, ſatis fuerit noſſe mancipationis nomine venire venditionem earum rerum, quarum in dominio noſtro proprietatem habemus, quæ res mancipi nuncupantur, ut mobilia ſunt & predia Italica: non autem provincialia prædia, quæ tantum poſſeſſiones appellantur; quod poſſeſſio tantum eorum apud privatos, dominium vero maneat apud Pop. Rom. (*b*) Nexus vero erat legitima dominii ex jure civili transferendi ratio, ſine qua nihil in dominium tranſire poterat alicujus. Emtor enim, qui ſine nexu, (*) hoc eſt non adhibito libripende & quinque teſtibus, rem acceperat, percipiebat quidem rei venditæ utilitatem ex conſenſu venditoris; minime tamen rei dominium adquirebat. Ideo venditor ille, quia dominium ex jure Quiritium retineret, Quiritarius dominus; emtor vero bonitarius appellabatur, quod venditorum bonorum utilitatem potius, quam dominium aſſequeretur. Unde mancipatio, quæ venditio eſt nexu contracta, inter nexus genera refertur: cum alii quoque contractus & etiam teſtamenta, ubi eædem ſolemnitates adhibebantur, nexus quoque nomine veniant; Res vero, quæ mancipi non eſſent, ſub nexum non cadebant, ideo dominium eorum transferebatur per ceſſionem in jure; de qua in actibus legitimis. Nunc Decemvirorum ſenſus in venditionibus rerum mancipi, ceteriſque contractibus formam juris civilis habentibus, ſive in

(*a*) *L. ſtatul.* 28. *ff. de ſtatu lib.* Ulp. *inſtit. tit.*2. *de ſtatul.*

(*b*) Boet. *in topic. Cic.* 3.

(*) Unde autem dictus eſt nexus? Varro *L.VI.cap* 5. a formula eum *Ni quid ſuum ſit*, dictum cenſet, quia uſi ſint ea venditores duplum promittentes, ſi res emptori evinceretur tanquam aliena. Marcilius nexum de libræ penſis intelligit, &, quod minime obvium eſt, ſatis notum dicit. Figurate arctitudinem vinculi nexu deſignari, nemo dubitet: ſed forſitan ſymbolice adhibita alligatio quædam cum nexu, ut meminiſſet debitor, fore, ut ex veteri more nexus vinctus eſſet, ſi fidem falleret. Ecce enim a ligando quoque obligatio dicitur, & ligati veteribus nexi dicebantur.

in mancipationibus, & nexibus omnibus inquiramus. Igitur Decemviri, ut fraudem omnem a contractibus averterent, quæcunque contractibus verbis comprehenderentur præſtanda juſſerunt, (*a*) ſive ut lex ait, *quæ lingua eſſent nuncupata*; idque cum in venditionibus, tum in contractibus aliis, qui omnes clauduntur verbis illis: *ſi nexum faciet mancipiumque*. Quam in contractibus fidem poſtea JCti non minori ſtudio exegerunt, jubentes, ut non modo quod expreſſum, ſed & quod ſuppreſſum eſſet, præſtaretur: (*b*) fallit enim emtorem venditor non modo, ſi plus de re vendita promittat, quam re vera ineſt, verum etiam ſi reticeat vitium in ea latens: utroque modo enim res pluris, quam eſt digna, æſtimatur. Utinam hoc inſideret caſuiſtis noſtris! Prudentum vero auctoritatem, qua vitiorum reticentia damnabatur; munivit etiam Ædilis Edicto ſuo, quo contrahentium fallaciis occurrit, ut late in titulo Digeſtorum *de ædilitio Edicto*. Nec ſciens modo, ſed etiam ignorans venditor vitium rei, quod reticuit, præſtabit actione ex emto, quanto minoris erat venditurus, ſi vitium indicaſſet; ſi reticuerit ſciens, damna præſtabit omnia, quæ ex venditione illa emtor traxerit. (*c*) Non tamen venditor tenebitur, ſi rem vitio carentem verbis extulerit; commendationem enim rei ſuæ ſuggerit ipſa natura. (*) Si vero patefacto vitio, venditor inficietur, dupli pœnam ex XII. tabul. lege ſubibit. (*d*) En legis verba:

Quum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupaſſit, ita jus eſto; ſi inficias jerit, duplione damnator.

Nexum) *nexus* nomine veniunt contractus omnes, in quibus, more veteri, de quo inferius, libripens & quinque teſtes adhibebantur, ut quod ex jure gentium procedebat, juris civilis formam induceret, actionemque pareret inter cives Romanos.

Mancipiumque) mancipium facere, eſt abalienare rem mancipi, & dominium in alios transferre per nexum, ſive ſolemnia Juris civilis.

Nuncupaſſit) nuncupare ſignificat nominare: (*e*) hinc ſcriptæ pecuniæ, ut ille refert, in legibus, nuncupatæ dicebantur. (*f*) Superiori lege conſulitur emtori, ne in fraudem inducatur. Sequitur alia, qua Decemviri proſpexerunt venditori, ne rei dominium ante acceptum precium amitteret. Ideo rem, etſi traditam, tamen dominium mutare noluerunt, niſi emtor, aut precium reddidiſſet, aut alio modo ſatisfeciſſet, puta fidejuſſore, aut pignore dato, quibus pro precio caveretur. Quod ex legibus XII. tabul. deſcendere, præter Juſtinianum, (*g*) colligitur ex Varrone. (*h*) Si autem obtulerit precium emtor, nec venditor acceperit, aut fidem de precio emtori habuerit, videtur precium quaſi perſolutum, ideoque dominium tranſibit in emtorem. Sed jam legis quæ ſuperſunt verba ſubjiciamus.

Res vendita tranſque data emtori non adquiritor donicum ſatisfactum eſcit.

Tranſque data) hoc eſt tradita, a *trans* enim, & *dare* fit *tranſdere*, inde eliſo ns fit tradere.

Donicum) antique pro *donec*.

CAPUT XLV.

De Collegiis, & Sodalibus.

Occurit nunc ex eo, quem ſequimur, ordine, lex de collegiis, vel ſodalibus: quæ vulgo inſtitui minime poterant. Non enim omnibus leges permittebant certum, ac ſeorſum a ceteris civibus corpus una conveniendo componere, ne de

(*a*) Feſtus *verbo nuncupata*. Varro 5. *de Ling. Lat. c. 7*. Cic. *de orat.* 1. *& pro* Cæcin. *& l. 3. de offic.*

(*b*) Cic. *de offic l. 3.*

(*c*) L. *Julianus ff. de act. emt.*

(*) Ubi enim judicium emptoris eſt, ibi venditor fraudis argui nequit. Exemplum Mangonis mancipium dilaudantis apud Horatium *Lib. II. epiſt.* 2.

Hic &
Candidus, & talos a vertice pulcher ad imos.

(*d*) Cic. *de offic. l. 3.* (*e*) Varro 5. *de ling. lat. c. 7.*

(*f*) Feſtus *in verbo nuncupata*.

(*g*) §. *rei venditæ*. *Inſtit. de rer. diviſ.*

(*h*). *Lib. 2. de re ruſtic. L. quod vendidi. ff. de contrahend. emt. & L. 5. §. ſed & ſi ff. de trib. act.*

de coeuntibus conſiliis privatorum, publicum aliquando malum erumperet. Quamobrem certa erant, ac præfinita collegia & cœtus privatorum, quibus lex coeundi ſimul veniam dederat. Ac Decemvirorum ætate, ſub quibus lex de ſodalibus prodiit, non alios Gothofredus fuiſſe ſententia legis comprehenſos arbitratur & ſodalitii jus habuiſſe, quam fratres Arvales: quorum collegium Romæ fuit antiquiſſimum ab ætate nempe Romuli: qui Accæ Larentiæ nutrici pro filio eſſe voluit, poſtquam ex duodecim, quos habebat illa, unum amiſiſſet: ſeque ſimul cum undedecim fratribus ſacerdotem appellavit Arvalem. (*a*) Quod ſacerdotium frugum a Diis petendarum ac finium diſcernendorum litiumque iſtiuſmodi judicandarum cauſa fuit inſtitutum, (*b*) ut ex veteri gloſſa Cujacius retulit. (*c*) Plura deinde ſimilia Romæ, ſicut & noſtris temporibus, inſtituta fuere collegia vel ſacerdotum, vel artificum, prout, legibus adprobantibus, publica poſcebat utilitas. Quibus conveniendi, ſibique jus certum condendi facultatem tribuit lex XII. tabul. ducta a lege Solonis Cajo relata. (*d*) Quam aliter Cujacius (*e*) ex libris Baſilicorum; aliter quoque Salmaſius: aliter Heraldus: aliter tandem Petitus legerunt. Verum ne tam fuſe, ac varie diſputata retractemus, ſuum cuique judicium relinquimus, illud vero præterire minime poſſum, quod Salmaſius non tam fortaſſe docendi, quam contradicendi ſtudio ſcripſit: [*] illicita nempe fuiſſe veteribus Athenienſibus collegia prædonum, propter infamem vitæ illius rationem, communi judicio reprobatam: unde verba illa in lege Solonis ἐπιγείαν vertit in χαώργειαν, & pro collegio prædonum ſubſtituit collegium circumforaneorum & propolarum, qui a prædonibus emunt, ut carius vendant. Qua in re de induſtria videtur oblitus illius Thucydidis, (*f*) ſcribentis, vetuſta ætate præſtantiſſimum quemque virum, & ipſos heroas in mare prædatum exiſſe, tantum ut a ſuis civibus abſtinerent. Quod fuit honorificum vitæ genus; tanquam privatæ imago militiæ, ut non mirum, ſi mos hic non omnino, neque omnibus ex partibus tempore Solonis evanuerat. Adeſt & Homerus, (*g*) apud quem ſine offenſione Telemachus a Neſtore interrogatur, an prædæ cauſa eo appuliſſet? Ob eandem cauſam & Petiti (*h*) emendationem quoque rejecerim; qui legit ἐπιγεῖον ad *frumentum*: cujus ſignificationis auctorem habet Heſychium. Sed ne de collegiorum generibus laboremus, quæ licita eſſent, quæve illicita, ſatis erit noſſe illa fuiſſe licita, quæ fraude, maliſve artibus carerent. Quæcunque autem collegia legibus permitterentur, ea certi juris condendi ſibi facultatem habebant, dum ne publicis legibus adverſarentur. Hinc lex quæ ſequitur:

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica lege corrumpant, ſibi ferunto.

CAPUT XLVI.

De Jurejurando.

POrro cum nullum habebant homines vinculum firmandarum pactionum jurejurando firmius; ideo cautum fuiſſe de jurejurando legibus XII. tab. oportet: atque inde legem traxiſſe Ciceronem (*i*) de religione jurisjurandi hanc:

Perjurii pœna divina exitium, humana dedecus eſto. (**)

CAPUT XLVII.

De Fœnore.

INter contractus crebra in civili vita eſt fœneratio, propter diſſolutos mores

(*a*) Plin. *lib.* 18. *cap.* 1. & Gell. *lib.* 6. *c.* 7.
(*b*) Varro *l.* 4. *de ling. lat.* (*c*) *Obſ. l.* 11. *c.* 5.
(*d*) L. 4. *ff. de colleg.* (*e*) *Obſ. l.* 7. *c.* 30.
(*) Salmaſium pluribus refutat Corn. van Bynkershoek *Obſ. l. I. c.* 16. Sententia, qua Auctor utitur, omnium veriſimillima, & quam ſuo calculo muniverunt Bodinus *de repud. l. III. cap.* 7. Grotius *de J. B. & P. l. II. c.* 15 § 5. Exemplum quotidianæ experientiæ hodie præſto in Algerienſibus & reliquis pyratis ad mare mediterraneum. Cum enim his per Alcoranum ſuum integrum ſit ſociari ad prædam faciendam, idem Athenienſibus quoque licere potuit per legem Solonis.
(*f*) *Init. hiſt.*
(*g*) *Odyſſ.* 3.
(*h*) *Ad leg. Attic. pag.* 418.
(*i*) Cic. *de offic.* Gell. *l.* 7. *c.* 18.
(**) *Hanc legem ex moribus, non ex legibus duodecim tabularum a Cicerone confingi, probat* Otto *Pr. T. IV. p.* 14.

res eorum, qui abſumtis propriis, indigent alienis. Rarior vero eſt in bene conſtituta republica, unde fœneratio exulat ſimul cum luxu, & intemperantia egeſtatis parente ac voragine patrimoniorum. Luxuries enim exoriens, quas invenit, brevi ſuperat ac tandem atterit opes: e quibus qui exciderunt occupati a vitiis, & eorum alendorum facultate ſpoliati vel rapere coguntur, vel quæſtum laboreſque ſuos ſubjicere rapinis fœneratorum, quorum oportet avariſſimas quaſcunque leges atque intolerandas conditiones tota vita ſubire. Quamobrem priſcis Romanæ reipublicæ temporibus, quando nondum peregrina luxuries ex urbe nativam frugalitatem ejecerat, ſublevibus admodum uſuris pecunia mutua dabatur: præcipue cum ea ætate, nonniſi terreſtris uſura eſſet in uſu, rei nauticæ peritia nondum a Romanis comparata, in qua ſeſe non ante primum bellum Punicum exercuerunt. Creſcit autem uſura ex lucro pecuniæ: quod a maritimis mercimoniis, & frequenti ac celeri trajectione ac venditione mercium venit. Ideo Athenis, unde facilis erat ad exteras oras appulſus & crebri excurſus receſſuſque navium propter navigandi facultatem atque peritiam & mercimoniorum facilitatem; non a lege, ſed a voluntate fœneratorum uſuris ponebatur modus. Unde quæ apud Romanos maxima erat uſura, nempe centeſima, erat inter Græcos minima. Quamobrem & inter Romanos, poſtquam mare pervium habuerunt uſuræ, etiam prodiere matitimæ, terreſtribus & communibus longe majores, propter pecuniæ periculum, & lucrum navigationis. Modus autem a Decemviris conſtitutus uſuris communibus atque terreſtribus maxime conveniebat frugalitati ac parſimoniæ veterum. Non enim quæſtum permiſerunt ſupra uſuras uncias, vel unciarum fœnus, cujus origo atque cognitio eſt altius aliquanto repetenda. Sortem ſive pecuniam fœnori occupandam Romani dividebant in centena denariorum; de qua ſumma, quam ſtipulari licebat uſura, erat centeſima pars in menſem, quæ duodecies repetita reddebat in ſingulos annos uncias, hoc eſt partes duodecim, ſive duodecim denarios annuos. Eaque dicebatur uſura centeſima, ſive quod ſingulis menſibus centeſimam partem, nempe unciam redderet, ſive quod centeſimo menſe uſuræ illæ ſortem æquarent. Quæ uſura quia duodecim continebat uncias in ſingulos annos, *as*, vel *as uſurarius* appellabatur: eratque veluti corpus & fons ceterarum, quæ ſub ea, veluti ſub majori minores, continebantur: quia Romani rerum integritatem, ſive rationem totius conſtituebant in duodenario numero: idque ſolidum putabant, & integrum in ſua ſpecie, quod partibus duodecim componeretur: ex eoque numero diviſionis cujuslibet ratio deducebatur: hinc as hereditarius eſt hereditas integra in duodecim tribuenda partes. Multa enim, ut Varro ait, (*a*) antiqui duodenario numero finiebant. Hinc iiſdem appellationibus partes aſſis & partes uſuræ centeſimæ complectebantur, ſive in ſingulos menſes, ſive in ſingulos annos quis eas ſtipularetur. Annuæ namque uſuræ cumulus erant plurium menſtruarum, quæ ſingulæ ad annuam ſuæ quantitatis uſuram eandem rationem habebant, quam unus ad duodecim. Unde qui ſtipulabatur ſex uncias annuas, poterat ſingulis menſibus repoſcere ſemunciam; qui ſtipularetur annuas duodecim, poterat ſingulis menſibus exigere unciam, ſive centeſimam ſortis partem. Eademque ratione per reliquam uſurarum quantitatem excurritur: revocantur enim omnes ad aſſis rationem, iiſdemque nominibus notantur. Unde uſuræ centeſimæ ſunt uncia perſolvenda ſingulis menſibus ex denariorum centenis. Semiſſes uſuræ ſunt ſemuncia ſingulis menſibus, & ſemiſſis in annum. Trientes uſuræ ſunt tertia pars unciæ in menſem, quatuor unciæ in annum. Quadrantes uſuræ ſunt quarta pars unciæ in menſem, tres unciæ in annum. Sextantes uſuræ ſunt ſexta pars unciæ in menſem, duæ unciæ in annum. Quincunces uſuræ ſunt tertia & duodecima (*) pars unciæ in menſem, quinque in annum. Septunces uſuræ ſunt dimidium, & duodecima pars unciæ in menſem, ſeptem unciæ in annum. Beſſes uſuræ ſunt duo trientes unciæ, ſive duæ tertiæ partes in menſem, octo unciæ

(a) *Lib. 4. de ling. lat.*

(*) Primo enim quatuor unciæ partes in quincuncibus ſingulis menſibus debentur, quas veteres Sicilicum appellabant, dein ſingulæ.

ciæ in annum. Dodrantes uſuræ ſunt tres quadrantes unciæ, ſive tres quartæ partes in menſem, novem unciæ in annum. Dextantes, vel decunces uſuræ ſunt tres quadrantes, & duodecima, ſive tres quartæ partes, & duodecima unciæ in menſem, decem unciæ in annum. Deunces uſuræ ſunt tres quadrantes, ſive quartæ partes, & duo duodecimæ unciæ in menſem, vel quot menſibus, duodecim unciæ quotannis, hoc eſt uſura centeſima, ad quam initio jam expoſitam, nunc partium enumeratione recurrimus. Cum autem ſtipulabantur uſuras majores centeſimis, tum aſſem multiplicabant & partes ejus: exigentes aliquando ſupra legitimam uſurarum ſummam, nempe binas, ternaſve centeſimas: ut nunquam tamen ab aſſis ratione diſcederent: quæ ſumma eſt ratio apud Romanos diviſionum omnium, ſive perfecta cujuſque integri corporis menſura, & numerus abſolutus. Eſt enim *as* quidquid ad *μονάδα*: & ad unitatis, quam vocant, rationem reducitur. Unde quidquid eſt unum in duodecium tributum partes, *as* nempe totum appellatur, idemque eſt quod Græcorum *εἷ*. (*a*) Hinc *aſſa vox*, quæ ſola ſine tibiis canit. (*b*) Fluxit autem *aſſis* vox a Doribus, Siculis, & Tarentinis, a quibus Romani & nummum gravis ponderis nempe *χαλκὸν*, & ipſius nomen acceperunt. (*c*) Nam ex Dorico *αἶς* Tarentini, & Siculi, eliſa media litera, fecerunt *ἂς*; indeque Romani utrunque vocabulum, nempe *æs*, & *as* habuerunt. Quorum olim nominum eadem erat ſignificatio, quia *æs*, & *as* primus nummus fuit Romanorum ex *χάλκῳ*, ſive ære percuſſus: unde *æs* pro *as* ſæpe veteres dixiſſe refert Varro, (*d*) Cum igitur ſummam uſurarum, nempe centeſimam vocarent *aſſem*; quando centeſimas multiplicabant, earum numerum per multiplicationem aſſium exprimebant, nempe treſſes dicebant, quatruſſes, ſextuſſes, pro ternas, quaternas, ſenas centeſimas: vel dupondiarium, ſive binas centeſimas, tripondiarum ternas. (*e*) Porro cum Siculi *ἂς*, & *λίτραν* quoque Dorice dicerent; Romani *as* etiam appellaverunt libram: quæ vox orta eſt ex Græcorum *λίτρα*, & ita noſtra etiam ætate in magnæ Græciæ regionibus certum pondus appellant. Quia vero pars duodecima *λίτρας*, ſive libræ apud Siculos vocabatur *οὐγκία*, ut Ariſtoteles apud Pollucem docet; (*f*) ideo Romanis uſurpatum fuit unciæ nomen pro duodecima parte libræ, ſive aſſis. (*g*) Ceteræ autem partes utrimque traxere appellationem ſuam, ut inveſtigando patebit. Ab aſſe igitur uſurario, dempta uncia, ſuperſunt undecim, ſive *deunx*, quaſi aſſis, una demta. (*h*) Etenim *de* apud Latinos tollit, ut apud Græcos *ἀπὸ*: unde *demens*, hoc eſt ſine mente, *deſtruere*, hoc eſt ſtructuram tollere: undeviginti, vel duodeviginti, quaſi viginti, una, vel duabus demtis partibus. Eadem ratione dicuntur uſuræ dextantes, ſive decem unciarum: quia demta ſexta aſſis parte, nempe ſextante, ſuperſunt decem. Unde dicitur *dextans*, quaſi *deſextans*, hoc eſt *demta ſexta*. Item dicitur *dodrans*, quaſi de quadrans as: a demto enim quadrante ſuperſunt partes novem, nempe dodrans. Quam nominis originem retineo, donec in mentem venerit melior. Non minus tenebrarum invenio in voce *bes*, ſive octo unciæ: quam vocem Varro deducit ex veteri *des*: etenim ſæpe apud antiquos *d* pro *b*, ſic *duellum* pro *bello*. Unde Varro *bes* pro *des*, quaſi demtis unciis quatuor, nempe triente: quo ablato ſuperſunt partes octo. Feſtus inde dictum putat, qood *bes*, bis triens ſit aſſis: nempe octo partes, quæ dividuntur in duos trientes. Quam ſententiam a Scaligero rejectam fulcit opinione ſua Salmaſius, putans olim dictum fuiſſe *dues* pro *bes*. *Duis* autem pro duo, unde *dues*, quaſi duæ partes aſſis, ac poſtremo *bes*, indeque natum ait, ut non *dueſſes* dicerent pro *duobus aſſibus*, ſed *dupondium*: quia *dueſſis*, vel *beſſis* vocabulum jam ſuſceperat ſignificationem duarum partium aſſis, ſive duorum trientium. Quam ego Scaligeri (*i*) antepono

(*a*) Salmaſ. *de uſuris pag.*576.
(*b*) *Idem de modo uſur. pag.*261.
(*c*) Pollux. *lib.* 9. *vide* Scalig. *conject. in Varr. l.*4. *de ling. lat. pag.*42.
(*d*) *Lib.*8. *de ling. lat. pag.*132.
(*e*) Salmaſ. *pag.*268. *de modo uſurar.*
(*f*) *Lib.*9. *vid.* Scalig. *conject. in Varr. pag.*41.
(*g*) Salmaſ. *de modo uſur. pag.*241.
(*h*) Varro *lib* 4. *de ling. lat. pag.*41.
(*i*) *Apud* Feſtum *in verbo* bes.

conjecturæ ſcribentis, *bes* ſive *des* inde dictum, quia deinceps ab eſſe dematur: nam dodrans demit ab eſſe quadrantem; dextans duas uncias; deunx unam. Nihilo felicior eſt Voſſius *bes*, ſive *des* dictum exiſtimans, quia demitur triens (*) Septunx originem ſui nominis ex ſe profert. Semis quamquam deduci poteſt ab ἥμισυ, trajectis extremis literis, tamen Varrone auctore, placet hanc vocem aſſerere linguæ latinæ, *ſe* enim ſignificat dimidium, ut *ſelibra* & *ſemodius*, quaſi libræ dimidium & modii: atque ita *ſemis*, veluti *ſemias dimidium aſſis*. Sextans etiam Romanorum eſt vocabulum, quaſi ſexta pars aſſis: quod ſimile videtur Græco ἕξας ejuſdem ſignificationis. Magis tamen ad Græcum ſonum accedunt *quadrans* & *triens*, ſignificatione tamen a Græcis diverſa. Τριὰς enim Græcorum, unde Romanorum triens, tres aſſis partes ſunt, ſive tres unciæ: apud Romanos vero triens uncias continet quatuor: eſt etenim tertia pars aſſis. Τετρὰς ad cujus exemplum natum eſt Romanorum quadrans, apud Græcos quatuor complectitur uncias: cum quadrans apud Romanos uncias complectatur tres; eſt etenim pars aſſis quarta. (*a*) His vocabulis apud idoneos cultoſque ſcriptores uſurarius aſſis cum ſuis exprimitur partibus: pro quo barbari ſubſtituerunt duodecim, pro centenario, ut undecim, vel decem, vel novem, vel octo, vel ſeptem, vel ſex, vel quinque, vel quatuor, vel tres, vel duo, vel unum: cum dicere oportuiſſet uſuras centeſimas, deunces, dextantes, dodrantes, beſſes, ſeptunces, ſemiſſes, quincunces trientes, quadrantes ſextantes, uncias: unde qui ſcribunt pecuniam fœnerat ad rationem quatuor pro centenario, latine dicerent expeditius, pecuniam fœnerat ſub uſuris trientibus, & ita in reliquis. Centeſimæ uſuræ, quam frequenter invenimus apud ſcriptores veteres, inſigne monumentum adducit ex veteri inſcriptione Salmaſius: (*b*) unde ratione bene ſubducta, manifeſto apparebit quantitas unciarum duodecim in annos ſingulos. Hanc non Romani exemplo Græcorum centeſimam, ut Salmaſius exiſtimabat; ſed Græci exemplo Romanorum ἑκατοστὸν τόκον appellarunt, ut Gronovius oſtendit; eaſdemque vocarunt, ob ea, quæ præeximus, uſuras aſſes. Quincunces, & deunces memorat Perſius: (*c*)

Quid petis? ut nummi, quos hic quincunce modeſto

Nutrieras avidos pergant ſudore deunces.

Dextantium uſurarum veſtigium oſtendit Salmaſius in alia inſcriptione: quam eodem capite adducit.

Dodrantium uſurarum nulla mihi adhuc oblata eſt mentio. (**) Uſurarum beſſium teſtis eſt Cicero ad Atticum (*d*) his verbis: *Fœnus ex triente idibus quintilibus factum eſt beſſibus*. Septunces uſuras conſervavit marmorea tabula teſtamenti Venetiis, quam eodem capite Salmaſius explicavit. (*e*) Semiſſium vero uſurarum plura teſtimonia occurrunt, cum eſſent crebriores, utpote mediæ inter maximas, & minimas uſuras: & finis graviorum, ac leviorum initium. Unde Ulpianus. (*f*) *Et niſi poſuerint heredes uſuras leviores intra ſex menſes, ſin minus uſuras ſemiſſes Reipublicæ pendant*. Eaſdem ſemiſſes uſuras Modeſtinus appellat. (*g*) Quincunces uſuras præter Perſium Scævola, (*h*) memorat etiam & Ulpianus: (*i*) apud quem etiam eſt mentio de trientibus uſuris, (*k*) quas paſſim reperies apud veteres, præcipue Lampridium, [*l*] Capitolinum, (*m*) Ciceronem, (*n*) Quadrantes uſuræ leguntur apud Scævolam. (*o*) Sed nulla mentio in jure ſextantium. Tandem deſcendimus ad uſuras uncias, nempe ad un-

(*) Cujus tamen conjectura eam imitatur, qua paulo ante deunx dicebatur quaſi as demta uncia, aut dextans quaſi deſextans, aut dodrans quaſi dequadrans. Et fallitur forſan Salmaſius, nec minus veteres dueſſem pro dupondio dixerunt, quam treſſem pro tripondio, etſi vox dueſſis dein interciderit.

(*a*) Salmaſ. *de modo uſur. cap. 6. pag.* 255.

(*b*) *De modo uſur. cap. 7. pag.* 273.

(*c*) *Satyr.* 5.

[**] Quæ tamen aliquoties in jure memorantur, ut apparet ex Briſſonio in voce dodrans.

(*d*) *Epiſt.* 14. *lib* 4. (*e*) *Pag.* 278.

(*f*) L. 5. *ff. de oper. pub.*

(*g*) Modeſtinus *l.* 10. *ff. de pollicitat.* Columella *lib.* 3. *cap.* 3.

(*h*) *L. creditor.* §. *Titius ff. de ſolution.*

(*i*) *L.* 7. *ff. de adminiſtr. tut.*

(*k*) L. 7 §. 10. *ff. de adminiſtr. tut.*

(*l*) *In* Alex. Sever.

(*m*) *In vita Antonini Pii.*

(*n*) *In epiſt ad Attic.*

(*o*) *L. liberto* 21. §. *largius* 4. *ff. de ann. legat.*

unciarium fœnus, quod unum habitum fuit juſtum in legibus XII. tabul. temporibus nempe modeſtiſſimis, & mercatura quam rariſſima: nondum aperto mari commercioque aliarum nationum. Ad quas Romani aditum ſibi armis patefecerunt, unde victores in urbem redeuntes, eam in ſervitutem dedere peregrinæ luxuriæ, quam ſecum advexerant. Creſcentibus autem in dies rerum hominumque commerciis, crevit etiam opulentia paucorum: cum plurimorum egeſtate: unde legitimum uſuræ modum ſuperarunt: ut non raro novis legibus modeſtiam priſtinam renovare oportuerit & uſuras effrenes coercere. Nam & peregrinam luxuriam jam antevenerat avaritia. Etenim ab anno urbis uſque CCCLXXI. in Manliano tumultu ingraveſcentis fœnoris teſtem habemus vocem Centurionis, qui ſe poſt multiplicem ſortem perſolutam, uſuris eam ſemper mergentibus, obrutum ære alieno querebatur. (*a*) Quamobrem anno A. U. C. CCCLXXVI. Licinia lex a C. Licinio Stolone Tribuno plebis Sp. Furio Medullino, P. Clælio Siculo lata conſtituit, ut eo deducto de capite, ſive de ſorte, quod erat uſuris pernumeratum, id quod ſuperfuiſſet triennio, æquis portionibus perſolveretur. (*b*) Cumque a fœneratorum immanitate, pauperum vulnera recrudeſcerent, an. CCCXCVI. M. Duillius, & L. Mœnius Trib. plebis tulerunt, ut fœnus ne majus unciario exerceretur, (*c*) quæ fuit reſtitutio legis Decemviralis, (*d*) quod fænus anno CDVI. redactum fuit ad ſemiunciarium. (*e*) Tandem anno CDXI. L. Genutius Trib. plebis tulit, ne amplius fœnerari liceret. (*f*) Quod non longum permanſit. Moribus enim in diem vitiatis, dum luxuria ſupergrederetur opes, exceſſit etiam uſura legitimum XII. tabul. modum; adeo ut legitima uſura jam centeſima duceretur. Vicit omnes tandem avaritia leges: ut fœneratores binas etiam, ternas, quaternas, plureſque centeſimas ſtipularentur. Unde Scaptius, teſte Cicerone, quaternas poſtulabat centeſimas (*g*) a Salaminiis. Plura exempla prætereo. Hæc quantum tenuis noſtra facultas tulit, ex involutiſſimis hac de re Criticorum commentariis, ac ſane perplexis enucleate promere ſtuduimus: & e variis ac diſcrepantibus opinionibus eam ſelegimus, quæ magis cum veteribus monumentis congruere videatur. Siquidem homines, alioqui doctiſſimi, fœnus unciarium cum uſura centeſima confuderunt: (*) ne Accurſium cum ſuis; magis temporum barbarie, quam propria culpa interdum peccantem, accuſemus, qui uſuras centeſimas exponit eas, quæ anno ſortem æquarent; ſemiſſes, quæ dimidium ſortis; trientes, quæ tertiam, quadrantes, quæ quartam illius partem quotannis redderent. Manucius cum diſtinctionem annuarum uſurarum & menſtruarum excogitaſſet, uſuras annuas conſtituit ſemiſſes, beſſes, trientes: menſtruas vero (**) fecit centeſimas, quæ ſcilicet ſingulis menſibus redderent unciam. Et tam ipſe, quam Adrianus Junius, Joſephus Scaliger, & Rittershuſius ad hanc legem, unciarium fœnus acceperunt pro uſura centeſima: quibus neſcio quam recte Salmaſius accenſeat Hottomannum, longe alia tradentem in expoſitione legum XII. tabul. Primam vero, & puram hujus eruditionis lucem extulit Hermolaus Barbarus in caſtigationibus Plinianis. Qua ducti Bartolomæus Soccinus, Budæus, Alciatus, Antonius Auguſtinus, Sigonius hæc antiquitatis monumenta feliciter illuſtrarunt; ut poſtremo Salmaſius & Joannes Fridericus Gronovius, alter in tractationibus de uſuris, alter in diſputationibus tribus de centeſima & aſſe unciario, ſingulis erroribus, exploſis, & veterum teſtimoniis explicatis, diluerint quidquid adhuc tenebrarum incumbebat.

(*a*) Livius *lib. 6. cap.* 14.
(*b*) Livius *lib. 6. cap.* 31.
(*c*) Livius *lib. 7. cap.* 16.
(*d*) Tacit. *lib. 6. annal.*
(*e*) Livius *lib.* 7. Tacit. *eod.*
(*f*) Livius *eod.*
(*g*) *Lib. 5. ad Attic. epiſt. ult.*

[*] Quorum illud fœnus lege XII. Tabul. probatum, ut patet ex Tacito *l. VI. Annal. cap.* 16. Erat autem uſura leviſſima ſingulis menſibus e centenis denariis reddens denarii ſive unciæ partem duodecimam, unde anno vertente cogeretur uncia integra denarii unius. Centeſima contra uſura e centum denariis ſingulis menſibus conficiebatur uncia integra, unde anno vertente confiebat as. Conf. Vir. Eximius Gerardus Noodt *de fœnore & uſuris l. II. c.* 4.

[**] Cum uſuræ ſemiſſes, beſſes, & trientes non minus annuæ ſint, quam centeſimæ.

bebat. Tandem ne quid ad legem Decemviralem pertinens reticeamus, cum abſurdum videretur pecunia re ſterili pecuniam oriri, uſura ſupra unciam veteres turpiorem ipſo furto duxerunt. Etenim furem in duplum, fœneratorem in quadruplum damnarunt: utpote cujus pecunia tanquam teredo obliguriret alienas opes, & ex Catonis ſententia ſanguinem etiam & vitam hominum hauriret. Hinc lex:

Si quis unciario fœnore amplius fœneraſſit, quadruplione luito.

Eſt autem, ut diximus, uſura uncia, centeſima pars, quæ de ſorte quotannis pendebatur.

CAPUT XLVIII.

De criminibus, & primo de furtis.

EXpeditis civilibus negotiis, tranſeamus ad delicta tum privata, tum publica, cum quibus tractationem de judiciis conjungemus, poſtremoque publicum jus univerſum & leges ad religionem pertinentes explicabimus. Exordiemur autem a furto, quod Lacedæmones pœna exemerunt, exiſtimantes hoc veluti ludo exerceri pueros ad inſidias militares: eademque furtorum licentia erat apud Ægyptios. (*a*) Draco tamen Athenienſium legiſlator cruentus omnia genere furtorum capite punivit. Quam legem temperavit Solon, qui pœnam capitis tantum ad furta graviora cohibuit. (*b*) Itaque furtum ad quinquaginta drachmas duplione multavit & carcere: ſupra vero quinquaginta drachmas, furem ad undecim viros puniendum abduci juſſit: itemque ſi noctu quis furaretur aut in balneo aut in gymnaſio, capite plectebatur. (*c*) Sicuti & ſacculari, cingula cincidentes, ut marſupium auferant, quos Plautus appellat ſectores zonarios. (*d*) Non diſſimile ſanxit Plato, (*e*) ut qui noctu furandi cauſa ingredientem occidiſſet, ei eſſet impune. Lex vero divina (*f*) nocturnum furem occidi permiſit, non vero interdiarium ἡμεροκλέπτην cui contrarius eſt ἡμερόκοιτος, (*g*) dormitator, fur nocturnus, ut appellatur a Plauto in *Trinummo*:

mira ſunt
Ni illic homo ſit, aut dormitator, aut ſector zonarius.

Majoris autem periculi tempore, nempe nocturno cautiores eſſe oportebat homines ab inſidiis & rapinis: a quibus ut malefici abſtinerent leges nocturni furis cædem impunitam dimiſerunt. Quæ fuit etiam ſententia legis XII. tabul. in quas Atticarum legum convenere ſenſus. Igitur Decemviri nocturnum furem quoquo modo interfici permiſerunt: ne, dum quis modum in re ſua defendenda teneret & quæreret; lucis ope deſtitutus, aut ſpoliaretur a fure, aut obtruncaretur. (*h*) Quamobrem Jacobus Gothofredus haud temere meo judicio, ſuſpicatur verba illa apud Cajum, (*i*) uti legis hujus ſententiam refert: *ut tamen id cum clamore teſtificetur*, adjecta fuiſſe a Triboniano; (*) cum Cicero, (*k*) Seneca, eoſque ſecutus Auguſtinus licere ſcribant furem occidere quoquo modo: niſi putemus interpretatione Juriſconſultorum XII. tabul. verba flexa fuiſſe ad lenitatem. Interdiarii vero furis occidendi poteſtatem ita Decemviri fecerunt, ſi adverſus dominum rem ſuam reprehendentem fur ſe telo defenderet, ac dominus quiritaret, ſive publice Quiritium, nempe Civium Romanorum fidem imploraret, ſolemnibus illis; ut mos erat, verbis:

Porro Quirites veſtram fidem imploro.

Telorum autem appellatione veniunt fuſtis, lapis, ferrum, & quidquid denique nocendi cauſa comparatur. (*l*) Quid ſi deprehendatur a non domino; an idem ei licebit in furem? Hotthomannus ait; quia lex

(*a*) Gellius *l.* 11. *c.* 18. Diod. Sicul. *l.* 1.
(*b*) Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. tit. 5. Gell. *lib.* 11. *cap.* 18.
(*c*) Demoſth. *contra Timocrat.* Pollux. *lib.* 4. *c.* 6.
(*d*) *In Trinum.*
(*e*) *Lib.* 9 *de legibus.* (*f*) *Exod.* 22.
(*g*) Cujac. *obſ. lib.* 11. *cap* 27.
(*h*) Gell. *lib.* 11. *cap.* 18. Theophil. *Inſtit. de per. pet. & tempor. act. Servius in* 8. *Æneid.*
(*i*) *L* 4. *ff ad L. Aquil.*
(*) Niſi quis cum Gerardo Noodt *L.* 1. *Obſ. cap.* 15. verba Caji ad legem Aquiliam referre malit, quæ obſervatio pulchra & ingenioſa eſt. Poteſt tamen mens legis, ut Gravina paulo poſt animadvertit, ſola Juriſconſultorum interpretatione ad æquitatem inflexa eſſe, quam ſententiam etiam probat Celeb. Otto *Præfat. T. III. Theſ. jur. pag.* 30. Acclamationis formulam exhibet Cujacius *Obſ. lib. XI. c.* 38. *Quo, te proripis? Tene Pene! Tenete furem! Prehende furem.*
(*k*) Cic. *pro Milone*, Seneca 10. *controv. ult in fin.* Aug. *quæſt. ſup.* Exod Cujac. *obſ.* 11. *cap.* 27.
(*l*) L. 54. *ff. de furtis.*

lex XII. tab. indefinite loquitur, neque dominum nominatim ſignificat. Alii negant, quibus durum videtur a non domino alienum damnum morte vindicari, niſi non tam ut furem, quam ut ſicarium, qui arma expediſſet, hunc etiam a non domino puniri dicamus: ut recte interpretatur D. Auguſtinus, (*a*) inquiens: *Hoc etiam in antiquis legibus ſæcularibus invenitur, impune ſcilicet occidi nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem ſi ſe telo defenderit: jam enim plus eſt, quam fur*. Si vero fur neque noctu, neque cum telo deprehenderetur, verberibus cæſus domino rei ad ſervile miniſterium tradebatur. Verum humanioribus poſtea temporibus lex Portia pro dignitate civium Romanorum lata ſuſtulit verberum pænam, & Prætor loco alterius pænæ, qua fur tanquam ſervus domino addicebatur, ſubſtituit multam quadrupli ejus rei, quæ ſurrepta eſſet. (*b*) Erga impuberes propter ætatem Decemviri fuere mitiores: non enim eos addixerunt; ſed magiſtratus arbitratu verberandos dederunt, ut & noxam quoque ſarcirent. (*c*) In ſervis vero ſupplicium exaſperarunt maxime: ut enim in graviſſimis criminibus conſueverat, verberibus affectos e ſaxo Tarpejo dejiciebant: quam pœnam leniorum temporum diſciplina mitigavit. Si vero furtum ſciente domino, factum eſſet, is ſervum noxæ tradere (*) jubebatur. (*d*) Furtum vero non manifeſtum, quia inde abeſt audacia, quæ merito in furto punitur, non quadruplo, ſed dupli pœna vindicatur etiam ex XII. tabul. (*e*) Jus tamen domino erat cum fure tranſigere, atque pænam ei condonare: quam facultatem etiam a XII. tabul. legibus trahebat. Eaque pactione ipſo jure furti actio tollitur, cum aliæ pactiones neque ad perimendam, neque ad ſuſcitandam actionem ſufficiant. (*f*) Ideo autem hic pactiones actionem perimunt, quia paciſcendi facultas ab ipſa lege conceditur. Nec tantum pœna furti nec manifeſti: ſed etiam quadruplum furti, ſive pœna Prætoria, Cujacii ſententia, pacto remittitur; (*g*) ſicuti & pacto remittitur actio injuriarum ex lege Cornelia. (*h*) At quoniam ad ulciſcendum furtum actionem pœnalem & condictionem in ipſam rem furto ablatam habemus: ſi ſuper actione pœnali decidatur, condictio ſupererit: & neque per actionem condictio, neque per condictionem pœnalis actio conſumitur. (*i*)

CAPUT XLIX.

De furto per lancem, & licium.

Ad furti manifeſti pœnam leges XII. tabul. furtum redegerunt, quod per lancem, & licium conceptum dicebatur, a Gellio ſine ulla illius explicatione memoratum. Unde locum dedit poſteriorum ætatum vaticiniis & proximiorum præcipue temporum: quibus quaſi non liceat quidquam ex antiquitate neſcire, malunt eruditi augurando ſe alioſque decipere, quam tantiſper in re ulla dubitare. Nos, quamvis & augurari etiam poſſemus (non enim ut rerum, ita ſumus & nugarum inopes,) abſtinere tamen malumus hanc a lectore moleſtiam; ſatis enim fatigabitur aliorum opinionibus cognoſcendis: e quibus & nos afferemus aliquot, ac primo illam Alciati, (*k*) quam paucis immutatis adrogat ſibi Pithœus, (*l*) tradens, lictores, jubente magiſtratu, licio ſuccinctos, ad oſtendendam auctoritatem publicam, cujus licium erat inſigne, cum alio comite judicium in lance fidemque præferente, furtum quæſitum in domos intrare conſueviſſe; indeque dictum eſſe *conceptum*, ſive *inventum per lancem, & licium*. Cum ſcilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipſum furem: nam ſi a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum

(*a*) *cap.* 3. *extra de homicid. vol. vel caſual.* Hottom. *in hanc leg.*

(*b*) *L. in furti* 50. *ff. de furt.* Contius, Cujac. Ant. Ang.

(*c*) Gell. *lib.* 31. *cap.* 28.

(*) Quaſi lex voluerit; ſervos domini hac in re non obtemperare.

(*d*) *L.* 2 § 2. *ff. de noxal act.*

(*e*) Gell. *lib.* 12. *cap.* 18. Cat. *de re ruſtic. in proœm.* Cujac. *ad Theophil. Inſtit. lib.* 4. *tit.* 8. §. 4.

(*f*) Paul. *leg.* 13 § 1. *ff. de pact.*

(*g*) Cujac. *ad l.* 17. *ſive ad lib.* 3. Paulli *ad edict.* §. 1.

(*h*) *L. non ſolum* §. 1. *ff. de injur. L. ſtichum* §. *natural. ff. de ſolut. L.* 1. § *penult. C. de natural. liber.*

(*i*) Ulp. *l.* 3. *ff. de condit. furt.*

(*k*) *L.* 1. *parerg. cap.* 8.

(*l*) *Subſeciv. lib.* 1. *cap.* 2. Petit. *ad leg. Attic lib.* 7. *lib.* 5. *de furtis.* Cujac. *ad l. in rem ff. de rei vindic. ſive ad l.* 21. *Paulli ad edict.*

tum non conceptum, ſed oblatum furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hottomannus. Caput vero interpretationum aliarum (*) eſt ea, quam legimus apud Feſtum, & cum qua convenit Ariſtophane: *in Nebulis*, & Plato *de legibus lib.*12. ad eundem reſpicientes morem, de quo hæc Feſtus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quærere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamilias, aut virginum præſentiam*. Quem Joſephus Scaliger morem, ex ſupra demonſtratis auctoribus, ab Athenienſibus repetit, ac licium explicat cincticulum, quo qui furtum quærebant nudi amiciebantur, dum ædes ſuſpectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conſpicerentur, lancem ſibi ponebant ob oculos, & ingrediebantur nudi, ne aliquid inferre poſſent in eam domum fraudulenter, quo poſtea dominum illius calumnioſe accuſarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehenſam, ut colligitur ex Ariſtophanis Scholiaſte in *Nubibus*. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium ſubjiciamus:

Si nox (**) furtum faxit, ſi im aliquis occiſit, jure cæſus eſto.

Si luci furtum faxit, ſi im aliquis endo ipſo capſit, verberator, illique, cui furtum factum eſcit addicitor.

Servus virgis cæſus ſaxo dejicitor.

Si ſervus, ſciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxæ dedito.

Si ſe telo defenſit quiritato, endoque plorato: poſt deinde ſi cæſi eſcint ſe fraude eſto.

Si adorat furto, quod nec manifeſtum eſcit, duplione decidito.

Si pro fure damnum deciſum eſcit, furti ne adorato.

Si furtum lance, licioque conceptum eſcit atque uti manifeſtum vindicator.

Nox) pro noctu ſæpe veteres. (a)

Im) pro eum dixerunt veteres, ut notat Feſtus & Macrobius eodem loco. Ennius

Omnes corde patrem præbent, animoque parentem
Circumfuſi im.

Endo) veteribus pro *in*, ut alibi. (***)

Capſit) pro *ceperit*.

Eſcit) pro *erit*: ab *eſum* [****] pro *ſom*, ut notavimus alio loco.

Quiritare) *clamare*, ab iis natum, qui Quiritum, hoc eſt Pop. Rom. opem in periculis implorabant. (*b*) Lucil.

Hæc in quam rudet e roſtris, atque ejulavit
Concurſas velut arenarius clareque quiritans.

Endoplorato) ab *endo* pro *in*, & *ploro* veteres fecerunt *endoploro*: unde *endoplorato*, *implorato*, ſive opem civium invocato. Feſtus:

Se fraude eſto) ſine fraude eſto, hoc eſt impune eſto.

Adorat) *adorare* priſce ſignificabat *agere*. Feſtus in verbo *adorare*: atque hinc ait legatos dictos oratores, quod mandata populi agerent. [*****]

De-

(*) Primam ſententiam Otto *ad I. §. 4. de oblig. quæ ex del. naſc.* poſteriorem Heineccius *in Antiquit. tit. eodem*, §. 13. tuentur. Neutra ſuis deſtituitur argumentis. Data vero opera de furto per lancem & licium concepto egit Abrahamus Vvielingius in opuſculo ſingulari.

(**) Ennii verſum ex Priſciani *l. IV.* exhibet Marcilius:

Si luci, ſi nox, ſi mox, ſi jam data ſit frux.

[a] Macrob. *l.* 1. *ſaturnal.* 4. Auſonius Popma *de uſu antiquæ locutionis c.* 10.

(***) Tanquam ſi Græce diceres *ἐν τῷ*.

(****) Imo a veteri eſco. (*b*) Lucil. *Satyr.* 6.

(*****) Furto adorare ex Feſto non ſatis probatur, quia de ſolo *adorare* agit. Quare malebat Marcilius adolat, Duumviros intelligens de fure manticulatore, ac cedente, & alludente, ſeu adolante, vel blanditiis adſcititiis fallente & circumſcribente, ut apud Ennium:

Huic eſt animus propitiabilis ira & adolabilis. Sed eam conjecturam merito damnat Vir Eximius Jo. Gott. Heineccius *Antiq. P. II. p.* 165.

Deciſum eſcit] tranſactum fuerit : *decidere* namque dicebant pro *tranſigere*, *paciſci*: quod loquendi genus ex uſu librorum veterum JCtis inhæſit, ut notavit Cujac. *obſer*. 10. *cap*.11.

Lance licioque) quid ſit lance & licio, docuimus in contextu.

Conceptum) furtum conceptum ſcribit Juſtinianus dici, cum apud aliquem teſtibus præſentibus res quæſita erat & inventa.

CAPUT L.

De arboribus furtim cæſis, & fruge ſecta.

NOn minori ſtudio, quam urbem, Romani agros cuſtodiebant: cum ſecundum militiam, agrorum cultus apud eos eſſet illuſtris. Quo igitur a frugibus fures abſterrerent, graviter animadverterunt in eos, qui noctu fruges aratro quæſitas, excuſſas, aut paviſſent, hoc eſt excuſſiſſent immaturas, aut maturas ſecuiſſent. Paveri enim frumenta veteres dicebant ea, quæ de vagina, de qua nondum exiſſent, excudebantur, ut Feſtus docet: An idem quod *pavire* unde *pavimentum*: quia *pavire* eſt *tundere* & pulſare terram, ut æquetur & condenſetur, unde & frumenta, quod excuterentur, *paviri* dicebantur? ductum eſt enim *pavire* a παίειν ferire, eſt igitur *pavire* quaſi *quatere*. Quoniam autem qui fruges alienas obtriviſſet, rapuiſſetve, Cererem, quæ frugibus præerat, læſiſſe credebatur; ideo illum hominem Cereri devovebant, veluti gratam Deæ victimam, & Cereri ſacrum appellabant ſuſpendioque necabant. Qua in re non procul abiere Romani ab auſteritate Draconis Athenienſis legiſlatoris, quem Plutarchus refert, fures agrorum pari cum ſacrilegis & homicidis pœna damnaſſe. (*a*) Lenius vero propter ætatem agebatur cum impuberibus: qui verberibus affecti damnum duplione farciebant. Quæ pœna poſtea, ſublatis verberibus, ex Edicto Prætoris, & mitigata ſeveritate legum XII. tabul. complexa eſt ætates hominum alias & omnes caſus: (*b*) unde porrigitur etiam ad arbores furtim cæſas: pro quibus ex legibus XII. tabul. conſtituta fuerat multa XXV. æris in ſingulas arbores: ſiquidem non furtum, ſed damnum puniebatur: Neque enim qui alienas arbores cædit, continuo furandi animum habet. Furtim enim cædere eſt cædere clam, potius alieni damni, quam ſui lucri cauſa; ignorante arborum domino: nam ſi eo ſciente, atque invito cædantur, non clam, ſed vi cædi videntur: ideoque adverſus reum oritur actio de vi, longe gravior. (*c*) Igitur quia furtum ex furandi cupiditate conſtituitur; (*d*) ideo ſi furandi animus probetur, concurret cum hac actione actio etiam furti & rei perſequendæ gratia condictio furtiva, vel actio ad exhibendum. (*e*) Imo & tanquam latrones puniuntur, qui arbores cædunt, & maxime vites, quarum eſt utilitas major: (*f*) unde colligitur ex hac cauſa, poſſe actorem civili & criminali judicio experiri. Quamobrem Servius ad illud Virgilii *eclog*. 3.

Atque mala vites incidere falce novellas

addit: *Fuerat autem capitale ſupplicium arbores alienas incidere*. Quid autem arborum nomine veniat, Ulpianus quærit, docens & vites, & hederas, & arundines, & ſalicta ea ſub appellatione contineri. (*g*) In duplo autem, quod ex Prætoris Edicto venit, continetur, quidquid domino damni acciderit. Atque ut Cujacius notat (*h*) duplum in actione non eſt extra rem: duplo ineſt res, quæ abeſt actori; & pœna eſt ſimpli tantum, quod rei accedit. Sed jam legem exhibeamus:

Qui frugem aratro quæſitam furtim nox pavit, ſecuitve ſuſpenſus Cereri necator. (*)

(*a*) *Vide* Balduin. *ad hanc leg.*
(*b*) Paul. *lib.* 2. *ſent. ubi* Cujac. *tit. penult. & tit.* 20. *lib.* 5. *ubi idem* Cujac.
(*c*) Cujac. *ad l.* 8. *ff. de. arb. furt. cæſ. ſivè ad lib.* 39. Paulli *ad Edictum*.
(*d*) L. *furtim* 7. §. 12. *ff. de arbor. furt. cæſ.*
(*e*) Cujac. *loco cit.*
(*f*) L. 2. *ff. de arbor. furtim cæſis*.
[*g*] L. 3. *ff. de arbor. furt. cæſ.*
(*h*) L. 8. *ff. de arbor. furt. cæſ. ſive lib.* 38. Paulli *ad Edict.*
(*) Qua de re ex Plinii *Hiſtor. Natur. l. XVIII. c.* 3. conſtat, unde apparet, Romanis propter delicti frequentiam & quod veterum bona in fruge ſola eſſent, pœnam ſuſpendii non minus placuiſſe in furibus frumentariis, quam Germanis

Impubes Prætoris arbitrio verberator, noxiamve duplione decernito.

Si injuria alienas arbores cæſit in ſingulas XXV. æris luito.

Nox] pro *noctu* priſce dici conſueviſſe, ſupra jam oſtendimus.

Pavire) ferire a παίω, uti diximus, interpoſito *v* conſona factum eſt *pavio*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc eſt duplum pro noxa, ſive damno præſtare jubeto.

CAPUT LI.

De dolo in re depoſita.

FUrto proximus eſt dolus in depoſito admiſſus: quod crimen Decemviri duplione punierunt: hoc eſt, non ut aliqui explicant duplicibus fructibus; ſed dupli ejus rei præſtatione, quam quis cuſtodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (*a*) Quam ſententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetuſtatis expreſſit.

Si quid endo depoſito dolo malo factum eſcit, duplione luito.

CAPUT LII.

Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur.

PRæter ſuperiora damna, quæ clam & conſulto inferuntur agris, occurrunt ea, quæ non hominis dolo, neque data opera, ſed caſu potius oriuntur; veluti quæ veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote rationis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptos homines mentis uſu carere arbitraretur, percuſſus ab homine irato, non plus commovebatur, quam ſi, ut ipſe dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut ſubvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupede, quæ laſcivia, furore, aut feritate acta damnum dediſſet, ſtatuerunt, ut dominus quadrupedis ſi noxiæ, ſive damni dati æſtimationem ſubire nollet, quadrupedem noxæ dederet, hoc eſt traderet ei, qui damnum accepiſſet. (*b*) Ideo hanc reo conditionem Decemviri deferunt, ut aut damnum ſuo ſumtu ſarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane, qui momorderat, quem quatuor cubitorum catena vinctum noxæ dandum conſtituerat, (*c*) ceteraque ad pauperiem pertinentia ex Attico jure in Romanum fluxiſſe credendum, ex eo præcipue, quod jus noſtrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat, qui forſan eam ex Attico jure decerpſit. (*d*) Ex lege autem Solonia *de cane* Cujacius putat corrupte dici *Peſolaniam* (*) *de cane*: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis, perperam appellatam ex corrupta ſcriptura *Peſoloniam*, (*e*) Democritus vero quadrupedem alteri noxiam necandam omnino jubebat. (*f*)

CAPUT LIII.

De paſtu pecoris.

ADjungitur huic alia noxalis actio de paſtu pecoris, nempe de damno dato a pe-

---

in furibus quibuſvis. Apparet ſimul, Decemviros perinde ac Germanos cædem mitius, quam interdum furtum puniviſſe, quod quibuſdam in Germanis barbarum ac belluinum videtur. Nec tamen Germani fures ſuos ſuſpendio plectere ſoliti fuerunt. *Acta Lugderi* apud Leibnitium *T. I. p. 97. Ferebant autem veraciſſimi viri de diſcipulis ejus, quod quodam tempore ad comitatum pergens, qui Haſſi dicuntur, iter ageret, per orationes ejus homo mortuus revixerit. Qui ſcilicet propter furatum caballum Witekindi Ducis Saxonum huic morti adjudicatus fuit, ut in campo ad ſtipitem ligatus jactatis in eum ſudibus acutis & lapidibus necaretur. Quod dum factum fuiſſet, corpus exanime in campo relictum eſt.*

(*a*) *L. parat. C. depoſit. & in ſent.* Paulli *lib.* 1. *tit.* 19. *L.* 55. §. 1. *ff. de adminiſt tut.* Paul. *apud. Auct. collat. leg. Moſaic. tit.* 10. *de depoſito.*

[*b*] *L.* 1. *ff. ſi quadrupes paup. feciſſ. dicatur.*

(*c*) Plutarch. *in Solon. pag.* 91.

(*d*) *lib.* 2. *de legibus.*

(*) Apud Paullum tamen vulgo Peſulania legitur. nec Soloniam ex Cujacii conjectura admittit Schultingius ad laudatum Paulli locum. Mirum tamen fuerit, nihil Romæ quoque temporibus Paulli de cane, animali ſæpe homini infeſto & noxio, cautum fuiſſe. Quare accedendum putamus Illuſtri Heineccio, qui *Antiq. P. II. p.* 270. 271. legem Peſulaniam cuidam Tribuno plebis, Peſulano, acceptam fert.

(*e*) *ad tit.* 15. Paulli *ſent.* 1.

(*f*) Stobæus *ſerm.* 145.

a pecore in alienum agrum immiſſo , (*) ut pariter aut pecus dedatur , aut damnum ſarciatur : quam particulam ſuperioris legis fuiſſe putat Hottomannus , hac tamen ratione diſtinctam , quod pauperies damnum eſt cum detrimento rei , ſive corruptæ ſive obtritæ : paſcendis autem pecoribus dominus quidem damno afficitur in re ſua , ſed res ipſa non corrumpitur , non labefactatur , quia non vertitur in uſum alienum a ſua natura : ideo diſcreverunt Decemviri has actiones , quas Paullus permiſcet , quia diſtinctis ex initiis oriantur . Lege vero Salaminia ſi porcus alienam frugem depaſceretur , ei dentes excutiebantur . (*a*) (**) Recte vero Cujacius notat , in has actiones pecudes venire , non beſtias , (*b*) non canes , qui non ſunt inter pecudes . Non deerat fortaſſe certum caput in XII. tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur . Quod adeo excidit , ut vix verba ſuperſint ad indicium . Orta enim lex Aquilia , quæ argumentum hoc luculentius credo tractabat , omne prorſus ad ſe ſtudium JCtorum avertit : unde non mirum , ſi caput illud XII. tabul. jacuerit ac denique perierit , ſicuti , & ceteræ leges de damno , quibus una cum lege XII. tab. derogatum fuiſſe per legem Aquiliam Ulpianus refert . (*c*) Supereſſe credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Feſtum , niſi malimus cum Scaligero legere *rupſit* , ſive *damnum dederit* , ut relatum invenimus apud Ulpianum ex legis Aquiliæ contextu eodem tit. l. 27. §. 5. *Quod uſſerit , fregerit , ruperit injuria* . En autem Decemviralium legum veſtigia :

Si quadrupes pauperiem faxit , dominus noxiæ æſtimiam offerto : ſi nolit quod noxit dato .

Si injuria rupitias (***) - - - - - - - - - - - - aſt ſi in caſu ſarcito .

Qui pecu endo alieno impeſcit.

Impeſcit] verbum hoc in lege ita reſtituit Gothofredus Feſti auctoritate ſcribentis : *Impeſcere in latam ſegetem paſcendi gratia immittere* . Cetera ſatis declarantur ex iis , quæ ſupra notavimus .

CAPUT LIV.

De tigno injuncto .

Antequam a damnis diſcedamus , exponenda lex eſt de tigno injuncto , quod etiam eſt damni genus : ejuſque præſtandi cauſa leges XII. tabular. prodiderunt actionem . Tigni nomine materies omnis venit ad domos ædificandas & vineas conſtruendas idonea : ut etiam lapides , teſtæ , tegulæ , perticæ , & pedamenta eo vocabulo contineantur . (*d*) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum ſuo ædificio junxerit ſciens , quaſi furti tenetur . Et adverſus eum dominus agere poteſt ad exhibendum , non quidem ut tignum ſolvatur , cum hoc publica utilitas vetet , ne per eam cauſam ædificia diruantur , & vinearum cultus turbetur ; ſed

(*) Imo qui pecus in alienum agrum immittit , damni injuriæ reus eſt , poteſt enim argui dolus vel culpa ejus , idemque nominatim cautum in *L. ultim. C. ad leg. Aquil.* Contra depaviſſe pecus dicitur , quod ſua ſponte agrum alienum ingreditur , ibique paſcitur . Paſtus autem a pauperie differt ut genus a ſpecie , etſi opponi pauperies etiam paſtui poſſit , ſi illam in urbe , hunc in agris præcipue fieri dicamus .

(*a*) Ælian. *l.* 5. Euſt. *in Odyſſ. lib.* 18.

(**) Huic mori affinem conſuetudinem mutilandi animalia in pauperie deprehenſa ex *legibus Colonariis p.* 261. obſervat Cl. Cannegieter ad *Aviani fabulam XXX. p.* 171. *Si quis* , ſic latine exhibet verba Græca , *deprehenderit porcum in pauperie ſeu ovem , ſeu canem , & tradiderit primum domino , deinde iterum hoc fecerit , ac renunciaverit , tertio caudam reciderit , aut jaculis confixerit , indemnis eſto* .

(*b*) *ad* Paul. *ſent. lib.* 1. *tit. ſi quadrup. damn. inſul.*

(*c*) *L.* 1. *ff. ad l. Aquil.*

[***] Nimis oſca vox eſt , quam ut ferri poſſe videatur Scaligero & Dacerio ad Feſtum in voce *Rupitias* , quamvis Dacerius dein ſubſiſtat . Uterque *rupſet* vel *rupit* , malebat . Idem Feſtus in voce *ſarcito* vocem *Rupitias damnum ſolvito* interpretatur , motus auctoritate Servii Sulpicii . Sed non ſubjicit Feſtus , ſarciendum tantum damnum caſu datum fuiſſe , ut volunt Gothofredus & Gravina : quin , quod veriſimile non eſt , damnum caſu datum omnino ſarcitum fuiſſe . Neque ideo repugno , quo minus utrumque caput contrahatur , legaturque , *qui ruperit ſarcito* . Eſt enim hæc præſtatio naturalis , cum pœna legis Aquiliæ , quanti ſcilicet res fuerit intra annum , vel intra xxx. dies proximos , mere civilis ſit.

(*d*) *L.* 1. *§.* 1. *ff. de tigno juncto , l. tigni* 62. *ff. de V. S.*

ut æſtimatio damni præſtetur. (*a*) Actio autem ex XII. tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio ſurreptum ignorans (*) ædificio ſuo junxerit. (*b*) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, ſive inventum, quod vindicari non poteſt. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetet quidquid per hanc actionem domino rei præſtiterit. (*c*) Si vero quis ignorans tignum quidem junxerit, ſed non furtivum; precii tantum nomine (**) condemnabitur. (*d*) At ſi tignum aut nunquam ædibus junctum fuerit & vineis; aut ædibus everſis diſturbatiſque vineis poſtea diſſolutum: domino tignum ipſum vindicare licebit; ſi tamen duplum, aut æſtimationem non accepiſſet. (*e*) Quæ ab Ulpiano dicuntur extrinſecus vindicari: quod vel nunquam hæſerunt, vel non inhæreant amplius. (*f*) *Extrinſecus enim* (inquit Cicero) *aſſumuntur, cum quæ ſunt foris, neque inhærent, in rei natura colliguntur.*

En autem verba legis:

Tignum junctum ædibus vineæve concapes ne ſolvito: aſt qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque ſarpta, (***) donec demta erunt, vindicato.

Concapes) verba legis hujus apud Feſtum ſuperſunt, quæ ita Scaligera, quo vel Cujacium (*g*) diſſentire puduit, emendavit: *Tignom juncto'm ædibus vineæve concapes nec ſolvito, ubi concapes* repoſuit pro veteri ſcriptura *concapet*. *Concapes* autem ait fuiſſe in vineis, quod in ædibus tigna: quod haberent caput ſuum cum capite veniunt *biceps*, *triceps*, ita & *concapes* quaſi junctum caput. Quam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum comminiſcitur, ſubjicitque pro *concapes*, *concapet*, quod priſce poſitum putat pro *vindicet*, nullo auctore. Ego vero Scaligeri lectionem lubens retineo. (****) Nec me movet, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuiſſe aliud ſubjicere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat. *Concapes* enim hic nomen eſt adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod ædibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tanquam capite innixum, ſubauditur enim *tignum*, quaſi tignum Concapes hoc eſt capite innixum vineæ: proinde ac ſi lex diceret: *tignum quod eſt injunctum ædibus, & tignum, quod eſt capite innixum vineæ ne ſolvito*: ſicut enim *biceps*, *triceps*, *quadriceps* adjectiva ſunt, ita & *concapes*.

CA-

(*a*) *L. in rem 23 §. 6. ff. de rei vindicat.*

(*) Sed is durius ita puniretur quam ſciens, quod non admittendum. Potius actio de tigno juncto tam adverſus ſcientem, quam ignorantem datur *L. 23. §. 6. D de Rei vindic.* contra ſcientem vero præterea actioni ad exhibendum locus eſt, quia dolo malo fecit, quo minus exhibere poſſit, & dolus malus habetur pro poſſeſſione.

(*b*) *L. in rem § penult. ff. de rei vindicat.*

(*c*) § *conceptum. Inſtit. de obligat. quæ ex delicto naſcuntur.*

(**) Paullus cum in *l. 98. § ult. D. de Solut.* pretium tigni ex lege duodecim tabularum dari vult, non ideo negat, pœnam etiam præſtari debere, neque generaliter loquens reſtringendus eſt ad tignum non furtivum. Contra adverſus eum quoque, qui bona fide junxit, actio de tigno juncto in duplum datur. *§ 29. J. de Rerum diviſ. & L. 7. §. 10. D de Re judic.* Utrobique enim rei vindicatio domino adverſus bonæ fidei poſſeſſorem tum demum dari dicitur, ſi duplum nondum fuerit conſecutus, cum id duplum in malæ fidei poſſeſſore mere pœnale ſit, & diruto ædificio extrinſecus adhuc detur rei vindicatio, *L. 2. D. de tigno juncto.*

(*d*) *L. qui rei §. ult. ff. de ſol.*

(*e*) *L. in rem §. ult. ff. de rei vindic. Inſtit. de rer. diviſ. §. cum in ſuo*, Cujac. *obſ. 23. cap. 19.*

[*f*] *L. 2. ff. de tigno juncto l. gemma ff. ad exhiben l. de eo ff. de donat. inter vir. & uxor. l. 7. § 7. ff. de acquir. rer. domin.*

(*** Id eſt putata. Feſtus in voce Sarpuntur. Proinde vox Sarpta in fragmento legis XII. tabularum apud eundem non ad tigna, ſed ad vineam referenda, & lex negative fingenda, *Tigna, vinea ſarpta, donec demta erunt, ne vindicato.*

(*g*) *In Parat ff de tigno juncto.*

(****) Eandem, tacito Cujacii & Scaligeri nomine, ſequitur Marcilius, utiturque exemplo *procapis* apud Feſtum; concapim autem interpretatur perticam junctam capiti, ſeu radici vineæ. Præferenda vero Gothofredi ſententia videtur, qui, *ne concapET ne ſolvito*, ſive, ne concape & ne ſolvito legendum putabat, & illud ne concape interpretatur, ne vindicato. Eadem lectio Celeb. Ottoni quoque probatur *Præf. T. III. p. 34.* Neque alienum videri debet a ſtudio brevitatis, quo Decemviri ferebantur, adhibere voces binas in eandem rem, quia nimirum vindicari tignum nequeat, niſi ſolutum, Nam his occurrit Ulpianus in *L. 1. D. de tigno juncto*, ubi lex, inquit XII. tabularum neque ſolvere permittet tignum, neque vindicare. De rebus enim noſtris, rebus alienis junctis, primum ut ſolvatur, ad exhibendum experiri ſolemus, dein ſolutas vindicare.

CAPUT LV.

De famoſis libellis.

DAmno in rebus accepto proximum eſt damnum in perſonam, & famam qualis eſt injuria: quæ gravis habetur, etiam ſi ſolis verbis inferatur, tum quia honeſtiſſimus quiſque pluris reputat exiſtimationem & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilior hæc lædendi ratio eſt & occultior, ideoque diligentius præcavenda. Quamobrem Romani, quo Græcis honeſtiores, ita ſeveriores alienæ famæ vindices. Apud Græcos enim non humiles modo; ſed & proceres patebant licentiæ & petulantiæ poetarum, præcipue Comicorum, qui perſonam alienam protrahebant in ſcænam publice ludibrio habendam & conviciis exagitandam. Nec magiſtratum ipſum verebantur. Nam Ariſtophanes cum Cleonem principem tum civitatis in ſcænam induxiſſet, & præ reverentia & metu nemo Hiſtrionum eum reddere vellet: ipſemet poeta Cleonem egit: quamvis vetuſta lex prohiberet τὸν ἄρχοντα φανερῶς κωμῳδεῖν (*a*) *Magiſtratum in comœdia palam carpere*, de qua lege interpres Ariſtophanes in *Nubibus*. Gliſcente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comœdia perſtringere. Cumque ne ſic quidem effrena maledicentia conticeſceret, oportuit ab radice petulantiam excindere, ſublata comœdia illa, quam deinceps veterem appellarunt, ut eam diſtinguerent a nova, & pudentiori in illius locum ſubſtituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon pœnam levem admodum poſuerat & certorum cauſa locorum. Plutarchus enim tradit, eum, qui maledictis aliquem petierit inter ſacra, vel inter ſubſellia judicum, & magiſtratuum, aut inter ſpectacula, Solonis lege mulctatum fuiſſe quinque drachmis: quarum tres ærario publico cederent, duæ autem injuriam paſſo: cum ubique punire ingenitam humanæ pravitati maledicentiam difficile reputaverit, nuſquam vero periculoſum; propterea crimen ex loco diſtinxit. Sed mirum, cur Solon fuerit adeo levi pœna contentus. Salmaſius, ut rem expediat, comminiſcitur diſcrimen iter κακολογίαν, & κατηγορίαν; κακολογίαν docet, fuiſſe maledicentiam adverſus abſentem ſine convicio; κατηγορίαν convicium & injuriam inter præſentes, ad quam refert multam quingentum drachmarum, quæ alia in lege continebatur. (*b*) multam vero leviorem refert ad κακολογίαν *maledicentiam ſine convicio*. Quam vocum diſtinctionem nulli Grammaticorum ante Salmaſium agnitam deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim, pœnam hanc initio levem propter criminis raritatem, veterumque modeſtiam, poſtea fuiſſe auctam, creſcente hominum audacia, cum qua crevit etiam illius coercendæ neceſſitas. Nam ſimile habemus exemplum in legibus XII. tab. de percuſſione oris, cujus ab initio levis multa fuit XXV. aſſium, de qua inferius. Romani vero moribus graviores & diligentiores famæ cuſtodes, convicia & famoſos libellos non indicia vitiorum, ſed potius innocentiæ alienæ teſtimonium eſſe putarunt, omnis criminis ſuſpicionem auferentes ab eo, cui defuit accuſator, cum non defuerit inimicus, ut egregie Conſtantinus Imperator exiſtimat. (*c*) Quamobrem fuſtibus ad necem feriendum juſſerunt hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam laceraſſet. (*d*) Quam legem ſummis laudibus Cicero extulit his verbis: *Judiciis enim & magiſtratuum diſputationibus legitimis propoſitam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire niſi ea lege, ut reſpondere liceat, & judicio defendere*, atque iterum: *Probris & injuriis poetarum ſubjectam vitam famamque habere noluerunt: capite etiam puniri ſancientes tale carmen condere ſi quis auderet*. (*e*) En vero legem:

Si qui carmen occentaſſit, quod alteri flagitium faxit, capital eſto. (*)

Occen-

(*a*) Petit. *ad l. Attic. l. 1. p. 80.*
(*b*) Iſocrat. *in orat. contra Lochitem in princ.*
(*c*) Balduini *in XII. tab. in hanc leg. in fin.*
(*d*) Horat. *ſerm 2. Sat. 2.* Cic. 4 *Tuſcul.* Arnob. 4. *adverſ. gentes*. Cornut. *in Perſ Sat. 1* Horat. 2. *epiſt. 1.*
(*e*) Cic. *lib. 4. de repub. apud* D. Aug. *de civit. Dei lib. 2. cap. 11.*

(*) Præiverant Gravinæ Scaliger & Marcilius, quorum ſententia vincit eam Gothofredi, quia & Auguſtinus *l. II. de Civit. Dei cap. 9.* ex Ciceroms *lib. 4. de Republica* refert, libellis famoſis in legibus XII. Tabularum pœnam capitalem præfinitam fuiſſe, & ſupplicii fuſtuarii deſti-

Occentaſſit) *occentare* eſt convicium facere, obſtrepere adverſus aliquem. Plaut. in *Curcul.*

Quid ſi adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus eſt *convicium*. Plautus:

Majore cum flagitio reddes poſtea, hoc eſt infamia, quia quo acrius petimus noſtra, eo eſt mora turpior. Et Cato *Intercutibus ſtupris flagitatus*, hoc eſt inteſtinis injuriis adfectus. Livius lib. XXV. *Simul & ingens flagitium imperii demturus*. Gracchus apud Iſidor. *lib. 2. orig. cap. 21. Pueritia tua adoleſcentiæ tuæ inhoneſtamentum fuit, adoleſcentia ſenectutis dedecoramentum, ſenectus reipublicæ flagitium*. Vide Feſtum verbo *occentaſſit*, & ibi Scaligerum. (*) Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert:

Si qui pipulo occentaſſit, carmenve condidiſſit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuſte ferito.

Pipulum eſt convicium a *pipatu* pullorum. *Pipare* enim Oſci dicebant pro ejulabunde *conqueri*. Unde *pipulo differre*, eſt afficere infamia. *Fuſte* autem *ferire* eſt ad necem cædere. (*a*).

CAPUT LVI.

De reliquis injuriis.

NUnc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienſes dabatur accuſatio, ſive actio in caput, & multatio, ſive actio in pecuniam: hæc privata erat, illa publica: privata dicebatur αἰκίας δίκη; publica ὕβρεως γραφή, de his acrius, quam res ferret, inter Salmaſium & (*b*) Heraldum (*c*) dimicatur. Hic enim utramque actionem trahit ab uno eodemque genere injuriarum, ſub diverſis agendi modis. At ille a diverſis generibus injuriarum, diverſas ducit actiones, Patronum adoptat ſibi uterque Demoſthenem, (*d*) apud quem dicitur prælatam fuiſſe actionem αἰκίας, cum potuiſſet agi γραφὴ ὕβρεως. En, inquit Heraldus: ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmaſius plura genera injuriarum putat conveniſſe in illud crimen, atrocius videlicet & levius; nec verberibus tantum petitum fuiſſe accuſatorem, ſed vulneribus & luto inquinatum: docetque de injuria graviori ὕβρεως γραφὴν, αἰκίας vero δίκην de leviori deſcendere. Qua in re Salmaſius veteres Grammaticos habet auctores; Heraldus vero rationibus & ſubtilitate contendit. Configunt acriter, nec pugnæ finis, aut ſpes ulla pacis: nec noſtrum, aut hujus loci dirimere tale prælium. Verberationis autem ex Athenienſium legibus pœna erat pecuniaria: (*e*) quæ, ſi læſus accuſaret, læſo cædebat; ſin alius Fiſco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatam privato vim, cum in ea publicæ auctoritatis & cuſtodiæ contemtus verteretur. (*f*) Meditati vero, conſilioque illati vulneris, pœna erat exilium & publicatio bonorum & tandem ſupplicium capitale, ſi reus, contemta exilii pœna rediret in patriam. (*g*) Qui monoculo vero excuſſiſſet oculum, ei amittendus erat uterque per talionis pœnam, quam e Solonis tabulis in ſuas Decemviri leges traduxerunt: eo ſcilicet capite, ubi de membro rupto cavebatur: pro quo par membro-

---

ſtinati auctoribus carminis famoſi meminit Porphyrion ad illa Horatii *Epiſt II. 1.*

Quin etiam lex
Pœnaque lata, malo quæ nollet carmine quemquam
Deſcribi: vertere modum, formidine fuſtis
Ad bene dicendum delectandumque redacti.

Accedet Cornutus, qui ad Perſii *Satyr. 1. Lege*, inquit, *XII. Tabularum cautum eſt, ut fuſtibus feriretur, qui publice inveheretur.* Ulpianus tamen *in L. 8. §. 1. D. de pœnis* fuſtem inter ea inſtrumenta numerat, quibus cum animadverti in neminem debeat. Valentinianus, quoque & Valens Imperatores, quando *in L. un. C. de famoſis libellis* pœnam iis capitalem ſtatuunt, nullam mentionem injiciunt legis duodecim tabularum.

(*) Cui hæc nota debetur, & cujus ſententiam Taubmannus quoque ſequitur ad Plautum. Marcilius recte quidem *occentare carmen*, *occentare Hymenæum* dici, putat, ſed non occentare ſimpliciter. Sed vocem carmen ſæpe intelligi, vel adductus Plauti locus oſtendit.

Quid ſi adeam atque ad fores occentem?

(*a*) *L. 1. §. occiſor. ff. de S. C. Syllan. L. 8. §. 1. ff. de pœnis.*

(*b*) *In obſervat. ad jus Attic. & Rom.*

(*c*) *In animadverſ. adverſ. Salmaſ.*

(*d*) *In orat. adverſ. Conon.*

[*e*] Lyſias ἐν τῷ περὶ αἰκίας πρὸς Ισοκράτη.

(*f*) Ulp. *in Midian.* Petit. *ad leg. Attic. pag.* 526.

[*g*] Lyſias ἐν τῷ ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογίᾳ.

brorum amputandum erat ei, qui ruperat, (*a*) niſi pactione quis pœnam redemiſſet, quod lege permittebatur. (*b*) Os autem fractum pecunia vindicarunt in libero quidem CCC. æris, in ſervo CL. Diſtinxerunt autem ab oſſe membrum, quia proprie membrum caro eſt & pellis, qua artus teguntur, ut Popma notat; [*] [*c*] hinc aliud membrum rumpere, aliud os frangere. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non abſimilem legem ex Catonis originibus profert Priſcianus lib.6. quam ad aliarum gentium mores reſpicere cenſet Hottomannus. (*d*) Ob oris percuſſionem aliamve injuriam non amplius vigintiquinque gravis æris pœnam Decemviri conſtituerunt: quæ quamvis a Favorino (*e*) propter levitatem etiam, Labeone auctore, irrideatur; tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortaſſe tam levis. Prolatis vero finibus auctaque urbe ſpoliis & opibus exterorum, viluit ea pœna. Quem enim jactura XXV. aſſium ab injuria in tanta opulentia revocaſſet? Unde quid mirum, ſi L. Neratius, homo egregie improbus, homines & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum os palma percuteret, oblatis continuo XXV. aſſibus per ſervum, quem pecunia onuſtum ſecum (**) circumferebat? Cum igitur ea pœna contemneretur, cœperunt a Prætore judices injuriis æſtimandis dari, quos propterea Recuperatores appellarunt, quia in privatis commerciis jus quiſque ſuum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Collatoris legum Moſaicarum concludere, apud quem hæc leguntur, prout Salmaſius reſtituit. *Injuriarum actio aut legitima eſt, aut honoraria, legitima ex lege XII qui injuriam ſaxit quinque & XX. æris pœnæ ſunto. Qui membrum rupſit, talio eſtô. Qui oſſa fraxit, libero terrenti æris, ſervo centum & triginta pœnæ ſunto.* Nunc leges producamus:

Si membrum rupſit, ni cum eo pacit, talio eſto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. æris pœnæ ſunto.

Qui os ex genitali fudit libero CCC. ſervo CL. æris pœnæ ſunto.

Si membrum rupſit] ita legem hanc omnibus probantibus reſtituit (*f*) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *paciſcor*. Cujacius ibid. niſi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago*, & *pagit*. Dicitur *talio* a *tale*, quia tale ac ſimile rependitur.

Qui os) ita reſtituitur a Petro Pithoeo; ceterum genitale dictum arbitror ubi gignitur, (***) non ut P. Pithoeus, dentem excuſſum a gingiva, ne nimis coanguſtemus legis ſenſum: quaſi non quælibet oſſis fractio, ſed ſolum dentis e gingiva excuſſio puniatur.

CAPUT LVII.

De pecuniis repetundis.

ABſolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices arbitroſve pecunia corruptos. Quod flagitium, quia integritate judiciorum ſalus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius longe

(*a*) *Inſtit. lib. 4 de injur.* §. 7. Feſtus *verbo talio*. *L. 3. C. Theodoſ. de exhibendis reis*.

(*b*) Gell. *lib.* 20. *cap* 1 Paul. 5. *ſent. cap* 4.

(*) Etſi improprie membra etiam pro artubus ponantur, qui ſignificatus vulgo notior. Scita ſic diſtinctio inter os & membrum, qua Tribonianus in §. 7. *J. de injuriis*, *propter membrum quidem ruptum*, inquit, *talio erat*, *propter os vero fractum numariæ pœnæ conſtitutæ erant*, *quaſi in magna veterum paupertate*. Eadem membra ab oſſibus diſtinguit Plautus *in Menæchmis Act. V. Sc. II. v.* 102.

Ita mihi imperas ut ego hujus membra atque
oſſa atque artus
Comminuam illo ſcipione, quem ipſe habet.

(*c*) *De diff. verb. verb. artus*.

(*d*) *Ad leg. XII. tabul. in hanc leg. pag.* 470.

(*e*) *Apud* Gell. *lib.* 20. *c.* 1.

[**] Nam librariis aſſibus ea tempeſtate populus utebatur. Imo robuſtum Neratii ſervum & XXV. libras æris toties ſimul portantem, & immanem crumenam, totidem aſſes toties ſimul continentem! Niſi hæ alapæ nummis ſeſtertiis addictæ ſunt, qui utique portatu faciliores erant, & aſſes æris in argento referebant. (*f*) Cujac. *Inſtit. de injur.* §. 7.

(***) Ut ſit os loco ſuo motum vel fuſum, Pithoeus malebat, dentem ex gingiva, quia in ea dens tanquam in genitali ſuo naſcitur. Quæ tamen conjectura Pithoei occaſionem præbuit illi Gothofr. & Gravinæ, qua facile carere poſſumus. Fuerat ea *Collationi* quoque *legum Moſaicarum & Romanorum* illata, in qua eam damnat Schultingius ad *Tit II.* §. 5. *n.*33. Et quidni precante Triboniano & Cajo apud Pariatorem LL. legem ſimpliciter effingimus.

Si os fregit libero CCC. ſervo CL. æris pœnæ ſunto.

ge agentes, quam Athenienſes, (*a*) & ipſe Plato, (*b*) nam illi pecunia crimen æſtimarunt: hic duplo ejus rei, quæ in judicium deducebatur, quod judex reddere cogitur ei, quem ſua ſententia læſit. Ab hac autem XII. tab. ſeveritate receſſit poſterior ætas in deteriores prolapſa mores. Cumque veterum legum oblivio & impunitas judicum pudendam judiciorum corruptelam peperiſſet; ſupervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coerceretur: de qua lege diſputandi locus erit libro ſequenti. Præterea ex Prætoris Edicto, qui litem ſuam feciſſet, ſive per dolum injuſte judicaſſet, parti læſæ veram judicii æſtimationem præſtare jubetur, (*c*) aliæque pœnæ a conſtitutionibus principum acceſſerunt. [*d*] Dolo autem judicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per ſordes in fraudem legis ſententiam tulerit. Lex autem talis fortaſſe fuit:

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam acceperit, capital eſto, (*)

C A P U T LVIII.

De falſis teſtibus.

PОrro judiciorum integritas non ſolum avaritia judicis coercenda, ſed etiam perfidia teſtium avertenda conſervatur. Judices enim e dictis ac fide teſtium ſententiam expromunt ſuam. Quamobrem ne falſitas teſtium ſententias pariat injuſtas: oportuit metu pœnarum falſos teſtes ab aditu judiciorum abſterrere. Ideo apud Græcos, (quam nationem Cicero ajebat ſacramentorum fidem nunquam coluiſſe,) gravibus pœnis mendacia teſtium prohibebantur: ut Atticis legibus, qui falſum in judicio protuliſſent, præter multam etiam

(*a*) Jul. Pollux. *l.*8. *cap.*1. *Interp.* Thucyd. *ad* 6.
(*b*) *Lib.*8. *de legibus*.
(*c*) *L.*15. § *filiusfam. ff. de judic.*
(*d*) *C. de pœn. jud. qui male jud. & nov.* 124. *c.* 2.
[*] Summam legis Gellius exhibet *L.XX. c.*1. verba ejus ab interpretibus penitus confiſta ſunt.
[*e*] Demoſt. *ἐν τῷ κατ' Εὐέργου ἐν τῷ πρὸς Τιμόθεον* Pollux. *l.*8. Petit. *ad leg. Attic. lib.*4. *tit.*7.
[*f*] Gellius *lib.*29. *cap.*1.

infamiam ſuſtinerent: quæ & in producentem quoque falſos teſtes redundabat. Quod judicium *κακοτεχνιῶν* vocabatur. (*e*) Romani vero quamvis integrioris fidei, tamen propter majorem judiciorum religionem ſupplicium exacerbarunt. (*f*) Igitur exemplo Platonis, qui ter falſis convictum teſtem neci dedendum decrevit *lib.* 11. *de leg.* juſſerunt Decemviri, ut falſus teſtis e ſaxo Tarpejo dejiceretur: cujus loci profunditatem, nondum, ut poſtea everſa Roma veteri, ruinæ ædificiorum impleverant, ut altior anteà, nunc in planitiem vergat. Verum relaxata ſimul cum virtutibus civium lege, capitalis pœna converſa fuit in exilium, aut relegationem in inſulam, (*g*) quam perpetua infamia comitabatur, aliæque pœnæ a judicis arbitrio pendentes: [*h*] quæ tamen ab eruditis Triboniani adjectio reputatur. Noluit enim Tribonianus, ut Cujacius ſuſpicatur, has pœnas, forte quia ſibi graviores viderentur, exprimere: unde adjecit ad legem qui falſo ff. de teſtibus: *a judicibus competenter puniantur*, vel ut legit Harmenopulus, *a judicibus competentibus puniantur*, *ὑπὸ τῶν προσφόρων* (*) *ἀρχόντων τιμωροῦνται*. Unde conſulto ſuppreſſit Paulli verba, quæ in ſententiarum libris, unde lex illa ſumta, fuit inveniuntur.

C A P U T LIX.

De Teſte Deſertore.

A Falſo teſte tranſeamus ad eum, qui cum ſeſe teſtem obtulerit, vel libripendem, quem loco teſtis adhibebant, poſtea teſtimonium ferre in judicio, dictaque ſua comprobare detrectet: qui teſtimonii deſertor, meo judicio, recte appellabitur, iſque etiam teſtimonium defugere dicitur, ut & qui rei alicujus auctor haberi nolit. is defugere dicitur auctoritatem. Quod apud Græcos crimen dicitur

(*g*) Paul. *ſent. lib.*5. *cap.* 15. *& lib.* 1. *ff. ad leg. Cornel de falſ.*
(*h*) *L. qui falſo ff. de teſtib.*
(**) Harmenopuli lectio etiam refellitur *l.*14. *C. de teſtibus*, ex qua apparet, ad pœnam falſariis infligendam, opus non eſſe, ut judex ſit competens, modo falſarium puniat competenter. Baſilicorum quoque ſcholia illud competenter probant; habent enim *προσφόρων*, etſi aliter in ipſis Baſilicis legatur, ut obſervat Schultingius ad *Paulli ſent. L.V. tit.*15. §.5.

tur Αντομαρτύριον, quaſi teſtimonii deſtitutio. (*a*) De qua Decemviralem legem adfert Gellius, (*b*) verbis adeo depravatis, ut neſcio an iis reſtituendis doctiſſimorum virorum conamina ſuffecerint, de quibus inferius. Pœna hujus criminis ex XII. tabul. legibus erat, ut qui teſtimonium ferre refugiſſet, eſſet inteſtabilis nempe ut neque alios in re ſua teſtes adhibere poſſet; neque adhiberi ipſe in re aliena, (*c*) & inſuper improbus haberetur. Cujus vocabuli ſignificatio veteribus erat atrocior: continebat enim infamiam & publicam ignominiam. Unde Livius *lib. X. cap.* 9. refert: *Valeriam legem, quæ vetaret necari, aut virgis cædi eum, qui ad populum provocaſſet adverſus eum, qui in legem incidiſſet, non aliam pœnam ſtatuiſſe, quam ut haberetur improbe factum:* tantuſque hominum erat pudor, ut validiſſimum eſſet honeſtatis vinculum infamiæ metus. Nunc legem proferamus:

Si falſum teſtimonium dicaſſit, (*) ſaxo dejicitor.

Qui ſe ſirit teſtarier, libripenſve fuerit, ni teſtimonium fariatur, improbus inteſtabiliſque eſto.

Sirit) pro *ſiverit*.

Teſtarier) hoc fuit apud veteres ex iis verbis unum, quæ ad actionem ſimul & paſſionem ſignificandam adhibebantur, ut notat Gellius ex hac lege *lib.* 15. *cap.* 13. ubi verbum hoc μαθητικῶς accipitur, ut *qui ſe ſirit teſtarier* ſignificet, qui ſe paſſus ſit in teſtem adſcribi.

Fariatur) ita repono cum Rævardo, [**] donec melius aliquid emergat. Priſco enim ſermone *moriri* dicitur pro *mori; aggrediri*, pro *aggredi*, unde & dici potuit *fariri* pro *fari*: niſi legere malimus cum Hottomanno *fateatur*, vel cum Cujacio *feriatur* pro *cogatur*, ſatis dure; vel cum Salmaſio (*d*) *fariatur*, hoc eſt eatur ad fatendum.

CAPUT LX.

De Cœtibus nocturnis.

NUnc ad crimina veniamus ea, quibus reipublicæ ſtatus graviter perturbatur; quibuſque prohibendis Decemviri, lege lata, nocturnos cœtus, & clandeſtinas coitiones prohibuerunt. Noctem enim τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν, ducem plurimorum malorum appellat Menander. Ut igitur cauſam omnem nocturni cœtus removerent Romani, ne S. Ctum quidem condi licere voluerunt poſt Solis occaſum. Unde, abeunte die, horam, quæ ſequebatur, *intempeſtam*, appellarunt, quaſi tempus minime rebus gerendis idoneum. Quo nomine Porcius Latro Catilinam inſimulat in ea declamatione, (*e*) ubi legis hujus Decemviralis monumentum reliquit. Hæc etiam inter alias damnandorum Bacchanalium (***) cauſas adfertur, quod ſcilicet nocte agitarentur. (*f*) Ideo & Diagondas Thebanorum Imperator ſacra nocturna omnino delevit. Legis autem Decemviralis hæc videtur fuiſſe ſententia.

Si qui in Urbe cætus nocturnos agitaſſit, capital eſto.

CAPUT LXI.

De Crimine Perduellionis.

NIhil vero crimine perduellionis atrocius, quo ſtatus civitatis evertitur, & publica Populi Romani majeſtas vio-

[a] Petit. *ad leg. Attic. l* 4. *c.* 7. *p.* 357.

(*b*) *Lib.* 15. *c.* 13.

(*c*) *L. cum leg.* 26. & *L. is cui* 18. *§. ult. ff. qui teſt. fac.*

(*) Hujus legis ſententiam exhibet Gellius XX. 1. Verba a Doctoribus conficta, qui huc conferunt vocem *dicavit*, qua veteres pro dixerit uſos Feſtus auctor eſt. Secundæ etiam legis verba exhibet Gellius *l. XV. c.* 13.

(**) Rævardi conjectura non idonea eſſet, modo; ut a moriri ſupereſt morior, ab aggrediri aggredior; ſic a fariri ſupereſſet farior. Hottomanni lectio expeditiſſima eſſet, niſi in antiquiſſimo codice Gellii *fariatur* legi, Urſinus teſtaretur. Si probari poſſet, eos, qui ad fatendum pergebant fariantes dictos eſſe, accederem ſententiæ Salmaſii.

[d] *Obſ. ad leg. Attic. c. ult. p.* 817.

(*e*) *Declamat. in Catil.*

(***) Quæ proſcripta Senatus conſulto, lato A. U. C. DLXVII. Qu. Marcio Philippo & Sp. Poſtumio Albino Conſulibus. Senatus conſultum ipſum exhibet & diſſertatione ſingulari illuſtrat Cornelius van Bynkershoek in opuſculo *de religione peregrina*.

(*f*) Cic. *l.* 2. *de legib.* Livius *l.* 39.

violatur, de qua plenius libro ſequenti. (*a*) Lege autem XII. tabul. hæc præcipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui hoſtem concitaſſet, (*b*) ſive ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Populi Romani hoſtem dolo (*) conſilioque ſuo reddidiſſet; & clam commoviſſet, ſollicitaſſet, ſubegiſſet, ut adverſus Rempublic. ſe compararet. Et quanquam is etiam, qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoſte pugnaſſet, idem crimen incurreret; tamen atrociorem ſenſum, quem ſupra expoſuimus, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput eſt illius, qui civem in hoſtium poteſtatem tradidiſſet. Quæ ſcelera capite plectebantur. Perduellis autem dicitur hoſtis, (*c*) quia veteres pro *bello duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano definitur, (*d*) *qui hoſtilem animum adverſus Rempublicam aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis hæc fortaſſe fuit:

Si quis perduellem concitaſſit, civemque perduelli trænsduit, capital eſto.

Transduit) pro *tradiderit*: veteres enim *duit* dicebant pro *det*.

CAPUT LXII.

De Parricidio, ſive Hominis Cæde, & Veneficiis.

PErgamus nunc jam ad eos, qui hominem cæde ſuſtulerunt: quorum pœna ſi ſuſceptum conſilio facinus eſſet apud Athenienſes, ad ultimum extendebatur ſupplicium, quod voluntario exilio, antequam judex pronunciaret, effugere licebat, (*e*) ut interpretatur Samuel Petitus, quia rei poſt primam orationem apud Areopagitas poterant exilio ſe ſubducere, quod exilium publicatio bonorum conſequebatur. [*f*] Verum ſi qui hac ex cauſa ſolum vertiſſet, in Atticæ finibus deprehenderetur, impune poterat occidi., aut Magiſtratibus tradi multandus. Quod in ſuas quoque leges Plato tranſtulit, (*g*) & pluribus Demoſthenis locis comprobatur: quos locos fruſtra ſuis conjecturis tuendis vexat Salmaſius optimis rationibus ab Heraldo [*h*] redargutus. At ſi caſu hominem quis interemiſſet, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (*i*) Non minori vero pœna homicidium dolo admiſſum ulciſcuntur leges Decemvirales, vel lex Regia, nempe Numæ, ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. tabul. traducta: quæ priſca locutione homicidam notat *parricidæ* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (*k*) neque apud eos diſcrimen ullum invenitur inter *capital eſto*, & *parricida eſto*, quæ clauſula pœnis omnibus capitalibus attexebatur, ut Cicero (*l*) fecit: *Sacrum*: inquit, *ſacrove commendatum qui clepſerit, rapſitve, parricida eſto*. De illo vero, qui hominem imprudens occidiſſet, hæc a Scaligero e Schedis Servianis adferuntur ad hanc legem ut ſcilicet cædem expiet in concione ariete cæſo. Quod cum ad hanc legem pertinere non conſtet, longioris moræ mihi cauſam non præbebit. (*m*) Paribus etiam ſubjicitur pœnis, qui hominem veneno ſuſtulit: quinimmo eo gravius hic delinquit, quod latendi facilitate poſſit delinquere liberius; majuſque periculum ab inſidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator ſæpe miſcet huic maleficio magicas artes, quas profitentur præſtigiatores, & mulieres eæ, quas ſagas appellabant: (*n*) quorum incantationes & carmina vi Dæmonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugeſque ab agro traducere veteres exiſtimabant; (*o*) adeo ut Cajus Furius, qui agrum

---

[*a*] Cic. *pro Rabir. & in Verr.* 3. & *tot. tit. ff. ad l. Jul. majeſt.*

(*b*) *L. 1. ff. ad l. Jul. majeſt.*

[*] Puta, ut ex amico hoſtis, vel ex hoſte infenſo infenſior fieret.

[*c*] *L quos nos hoſtes 234. ff. de V. S.*

(*d*) *L ult. ff. ad l. Jul. majeſt.*

[**] Sententiam legis exhibet Marcianus in *L* 3. *D. ad L. Jul Maj.*

(*e*) Demoſt. *in Midiana*, & *ἐν τῷ κατὰ Ἀριστοκράτους*.

[*f*] Samuel Petit. *ad leg. Attic. l.7. tit.5. p.508.*

(*g*) *Lib. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquitur.*

(*h*) *In animadverſ. adverſ.* Salmaſ. *ad jus Attic. & Rom. lib.4. tit.4.*

[*i*] Petit. *ad leg. Attic. l. 7. tit.1. p.512.* Scholiaſt. Euripid. *in Hipp.* Tzezes *ad Lycophron.* Heſychius. Demoſth. *ἐν τῷ κατ᾽ Ἀριστοκράτους*.

[*k*] Feſtus *verbo* Parricid.

[*l*] *Lib. 2. de leg.* Scalig. *ad* Feſt *verbo parric.*

(*m*) *Vide* Roſin. *ad leg. Reg. in lege Numæ.*

[*n*] Plin. *l.* 28. *c.*2.

(*o*) Tibull. *l.* 1. *eleg.* 8.

agrum ſuum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus maleficii ſuſpicionem facile venerit; (*a*) propterea pœnam edixere Decemviri adverſus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculaſſent, aut ſegetes frugeſque alienas pellexiſſent. Pœnam hujus criminis habemus, ſi Scaligeri conjecturam in reſtituendo ſupplendoque mutilato Feſti loco amplectamur: diſcemuſque illam ex ſequentibus: ſiquidem ita Scaliger explet Feſti lacunam, ſcribens: (*b*) *Nam in fine manifeſto hæc ſcripta fuere. Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis ſtatuere, niſi maximo comitiatu vetant* XII. *tabul. leges, præter quam veneficos, quique malum carmen incantant, quia ipſi indemnati jure occiduntur*. Fuit autem fortaſſe lex homicidia, incantationes, & veneficia coercens hæc:

Si quis liberum hominem (*) dolo ſciens morti duit; quive malum carmen (**) incantaſſit, aut malum venenum ſaxit duitve, parricida eſto.

Duit) pro *dederit* ſatis notum.

CAPUT LXIII.

De Cæde Parentum.

Atque cædes hæ, ut monuimus, priſca ſignificatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero cædem, cui uni proprietate ſua hoc nomen convenit, utpote criminum atrociſſimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod ſatis non poſſet vocibus, ſilentio deteſtarentur: utpote indignum, quod in cogitationem hominum verbis adduceretur: ne, cujus criminis notitiam natura non ſuggerit, a lege offerretur. (*c*) Veteres vero Romanorum longe deterius de humanæ naturæ pravitate judicantes, non ſilentio, ſed metu & atrocitate pœnarum illud avertere ſtuduerunt, lege lata, quam Scaliger (*d*) aliique doctiorum adſcribunt Regibus, nempe Romulo, aut Tatio, aut Servio; ut qui pueri, aut nurus parentes verberaſſent, divis parentum ſacri eſſent. hoc eſt divis illis devoverentur. Diis enim devoti ſacri fiebant, & a quolibet impune occidi poterant: tanquam Diis criminis ejus ultoribus victima illa mactaretur. Cum hac de re a Regibus nominatim cautum reperiamus; fas erit ſuſpicari, minime ſiluiſſe illos de cæde parentum, eoſque auctores fuiſſe (***) legis ejus: quam poſtea Decemviros credo in XII. tabul. conjeciſſe. Hujus autem ſceleris reus cæſus

 cruen-

(*a*) Plin. *l.* 18. *c. 6.* (*b*) *Lit. P. in fine*.

(*) Pars prima legis, de libero homine occiſo, lex Regis Numæ Pompilii erat, ut apparet ex Feſto in voce *Parric.* Numæ ævo parricida Diis parentum, ut videtur, ſacer erat, ſi capitis damnabatur, quod ad eos quoque porrexit Servius Tullius, qui patrem pulſaſſent, ut apparet ex Feſto in voce *plorare*. Tunc igitur parricidæ comparari poterat occiſor liberi hominis quivis, quia ipſius quoque delictum capital erat. Dein legibus XII. tabularum culleus, nova pœna parricidis propoſita, ut apparet ex Valerio Maximo *l.I. c.* 1. Occiſorem autem quemvis culleo inſutum fuiſſe, nec credibile eſt, nec uſpiam legitur. Mallem igitur hoc loco capital eſto, quia utique ex Plinio in *Hiſt. Nat. l. XVIII. c.* 3. conſtat, aliquid de cæde in legibus XII. tabularum cautum fuiſſe.

(**) Pars legis de malo carmine & veneno perperam hic infercitur a viris eruditis, cum de neutrius delicti pœna in legibus Decemviralibus ſancita, conſtet. Mali carminis decantati reus eſt etiam is, qui fruges *excantaſſit*, de quo tamen fragmentum ſingulare, ſed ſine mentione pœnæ exhibet Auctor in tabula VII. ſecutus Gothofredum.

(*c*) Cic. *pro Roſc.*

(*d*) *In verbo plorare, & verbo nuptias apud* Feſtum.

(***) Imo poſt regum tempora hoc ſupplicium demum parricidis irrogari cœpiſſe, modo ex Valerio didicimus. Primus anno circiter DCL. Publicius Malleolus, matre interempta, culleo inſutus & in mare præcipitatus eſt, ut ex epitome Liviana *l. LXVIII.* intelligitur. Cui damnato ſtatim folliculo lupino os obvolutum, ſoleas ligneas pedibus inductas, ait Auctor ad Herennium *l.* 1. *c.* 13. ut ne terram, communem matrem, pedibus amplius attingeret, vel, communem aerem aliter hauriret, quam per follem ſævæ & perfidæ beſtiæ. De animalibus culleo dein inſeri ſolitis, repetitaque ab Imperatoribus pœna, uſu jam fere intermiſſa conferendus Colerus *Parerg. cap.* 3. & Nevius *lib.* 1. *analect. cap.* 39. & Ant. Matthæi *de criminibus l. XLVIII. Dig. tit.* 5. *cap. ſecundo*. Inſerta culleo vipera, quod naſcendo matrem, coeundo marem enecare dicitur. Inſerta ſimia quod fœtum arctiore complexu ſtrangulat. Inſerti canes & galli, quia nec ipſi proprio ſanguini & generi parcunt.

cruentis virgis, culleoque inſutus cum cane, gallo gallinaceo, vipera, & ſimia, quibus rabie incenſis laniaretur, mari mergeretur, ab omnium elementorum commerciis quaſi ſegregatus, cum nec terram attingeret, neque aquam: etenim ab ea culleo diſcernebatur. Cujus exemplum ſupplicii, Tarquinius jam ediderat in M. Tullio Duumviro, propter proditam arcanorum fidem. (*a*) Lex autem hæc eſt:

Qui parentem necaſſit, caput obnubito: culleoque inſutus in profluentem mergitor.

Obnubito) notum eſt, *nubere* quid ſignificet priſca origine, ſcilicet *velare*. Et quia ſponſa ob pudorem velabatur, cum ad mariti domum deduceretur: inde *nupta*, & *nuptiæ*: verbumque *nubere* in conjugalem ſignificationem vulgo tranſivit.

CAPUT LXIV.

De Incendio.

NUlli criminum atrocitate cedit incendium dolo excitatum: cujus rei leges XII. tabul. exemplum poſuerunt in eo, qui acervum frumenti ad alienas ædes poſitum combuſſiſſet, non quia hoc tantum incendium punierint, ſed quia rei ruſticæ tota vita deditis hæc exempla crebriùs occurrebant: unde ſub ea reliqua incendiorum genera comprehenderunt, & eos, qui quovis modo incendium conflaſſent, igne cremandos juſſerunt: ut unde damnum aliis attuliſſent, inde & ipſi mortem haberent: poſtquam vincti verberatique fuiſſent, quæ capitalium omnium ſuppliciorum erant exordia; ſervi tamen & viliora capita pergentes ad ſupplicium, nudi crucem, & furcam ſibi ferentes per vias cædebantur, unde *furciferi*, crebrum apud Plautum & Terentium convicium. At ſi ex aliena negligentia incendium aliquo ſerperet, civili actione dupli perſecutio dabatur, (*b*) eaque actio incenſarum ædium dicitur in pluribus juris locis. (*c*) At ſi ſolvendo reus non eſſet, leviter verberabatur; propter eam de pœnis regulam, uti qui ære nequit, corpore damnum luat. (*d*) Legis porro ſententiam his verbis reddidit Gothofredus:

Qui ædes acervumve frumenti ad ædes poſitum dolo ſciens incenſit, vinctus verberatus igni necator: ac ſi cauſa (*) noxiam ſarcito; ſi nec idoneus eſcit, levius caſtigator.

Incenſit) pro *incenderit*, ſicut *incæpſit*, ut notat Feſtus verbo *incenſit*. (*e*)

CAPUT LXV.

De Ordine Judiciorum, & de in jus vocando.

EXpoſitis legibus, quibus crimina coercentur, leges judiciarias, judiciorum ordinem dirigentes, explicemus. Judiciorum autem exordium erat vocatio in jus: Jus enim dicebatur etiam locus, ubi cauſæ agitantur. Igitur actor reum conveniens vocabat in jus ad eum, qui juriſdictioni præeſt, ad Prætorem, cupiens cum eo diſceptare, ac jus experiri ſuum. Cujus vocationis hæ ſolemnes erant formulæ: *In jus eamus*: vel *in jus veni*: vel *ſequere ad tribunal*: vel *in jus ambula*. (*f*) Vocationi reus ex Legibus XII. tabul. confeſtim parere jubebatur, ac ſi declinare vellet judicium & ſeſe actori ſubducere ſatageret, licebat repugnantem obtorto collo (**) ad Prætorem rapere

(*a*) Valer. Max. *l.* 1. *c.* 1. *n.* 13. Nonius *c.* 1. *verb* Perbiter.

[*b*] *L. capitalium* 28. §. 12. *de pœnis*. Paull. *l.* 5 *ſent tit.* 3. *ubi Cujac.*

[*c*] *L. juris gentium* §. 13. *ff. de pactis*, *L.* 1. *C. ad l. Aquil.*

(*d*) Balduin. & Ritt. *ad hanc l. vide capit. de incendiariis apud eundem* Rittersh.

(*) Quem hoc loco negligentiam interpretatur Cajus in *L. 9. D. de incendio*. Quod ſi enim fulguri vi incendium ex ignibus cœleſtibus contigerit, id nemini fraudi eſſe debet.

[*e*] *Vide l.* 9. § 1. *qui ædes ff. incend. ruin. nauf.*

(*f*) Briſſon. *l.* 5. *de formul. in princ.*

(**) Quod non eſt extra controverſiam, & jam olim negatum fuit a Joanne Bachovio. Nuper etiam Gundlingius *in diſſertatione de commento violentæ in jus vocationis*, inſerta *Gundlingianis T. V. P. XXV. K.* 2. contendit, violentæ in jus vocationi neque apud Athenienſes, neque apud Romanos loco fuiſſe in cauſis civilibus. Juvat tamen ſententiam Gravinæ, primo quod apud Horatium, in notiſſimis verbis, *Rapit in jus, clamor utrinque* nec fur nec leno in jus trahitur, ſed deſertor vadimonij in cauſa civili. Lex dein XII. tabularum cum ire detre-

ctan-

pere ſine injuria: dummodo actor, antequam reo manus injiceret, adſtantes feciſſet ejus negocii teſtes: quo pateret reum ab actore nolentem in judicium trahi, non contumeliæ, ſed ſui juris experiendi cauſa. Teſtes autem cum faceret, eos ita interrogabat, *licet amteſtari?* ac ſi per eos liceret, admotis digitis, imam eis vellicabat auriculam, quam & *oricillam* dicimus; adiecto verbo *memento*, vel *memor eſto*: quo ejus rei recordarentur. (*a*) Aures enim veteres phyſici memoriæ dicarunt, ut alias partes corporis aliis facultatibus, veluti dexteram fidei, genua miſericordiæ, frontem genio: Ritum autem hunc didicerunt Lipſius & Rævardus ex veteri lapillo ſibi oſtenſo a Guido Latino, quo in lapillo inſculpta erat manus atterens auriculam hoc Græco verbo *μνημόνευε memento*. Hinc Virg. in *Bucolic*.

Cynthius aurem
Vellit, & admonuit. (*b*)

Idque *amteſtari* dicebatur, hoc eſt, adſtantes & proximos facere teſtes, ut optime Salmaſius exponit: (*c*) *am* enim particula proximitatem ſignificat, ut *amtermini* terminorum accolæ, & *amſegetes*, quorum ager viam tangebat, & *amſanctæ* valles, quæ in circuitu ſunt & vicinæ. Male aliqui explicant *ante teſtari*. Poſt anteſtationem autem ſequebatur manus injectio, tactis enim teſtibus jus erat in adverſarium fugam molientem injicere manus & ducere ad Prætorem. Qui mos omnis ab Athenienſibus deſcendit. (*d*) Apud eos enim reus ex auctoritate magiſtratus, vel per apparitores, quos κλητῆρας dicebant; (*e*) vel per ipſum actorem vocabatur in jus, advocatis teſtibus, quos etiam κλητῆρας appellabant, teſte Scholiaſte Ariſtophan. in Veſp. At ſi reus actori vocanti non obtemperaſſet, tunc in eum manus injiciebatur; cujus apud Græcos moris teſtis eſt Lucianus; & veteres comœdiæ Plauti & Terentii græcos mores, utpote græcis ex auctoribus converſæ referentes. Omitto feſtivum illum & vulgatum ſimul Horatii locum lib. pr. ſatyr. ad Romanos mores pertinentem: Verum tum demum manum iniecturi anteſtabantur, cum honeſta perſona in jus vocabatur, quo actor ab eo injuriam abſtinere videretur, (*f*) nam turpis vitæ hominem, veluti lenonem licebat invitum ſine anteſtatione obtorto collo rapere, ut paret ex Plauto in Perſa, ubi paraſitus a lenone interrogatus; anne anteſtaretur, ita reſpondit:

tuane ego cauſa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?
Qui hic commercaris cives homines liberos.

& luculentius in Rudente, ubi hanc ob cauſam Labrax cum Pleuxippo rixatur. Si qui vero in jus honoris cauſa non raperetur, ei diem actor dicebat, ut datis pignoribus, vel vadibus ſeſe judicio ſtiturum promitteret, & ni judicio ad diem adeſſet, certam pœnam, ſive multam perſolveret. Hæc autem vadatio dicebatur, quia ſcilicet adverſarius vadabatur ab actore, cui ſeſe eximere non licebat, (*g*) niſi datis pignoribus, aut vadibus certaque pœna promiſſa: atque ita ſatis aut cautum dabant. Vades autem dicti ſunt ii, qui ſuo periculo reum in judicio ſtituros offerebant: quos ita dictos Acron arbitratur, quod his ſponſoribus actori oblatis, reo vadere, ſive abire liceret. Cum enim rei fides ſuſpecta eſſet, cogebatur pro ſe ſponſorem dare, idque promittere, vadimonium dicebatur: unde deſerere vadimonium, cum ad certam diem quis ſe judicio non præſtitiſſet; ut differre vadimonium, cum judicii dies a judice gravibus ex cauſis producebatur. Porro matronarum pudori ac reverentiæ tribuebatur, ut in jus vocatas nefas eſſet at-

---

ctantem capi, & fugam molienti manus injici ſinit, nec abigeum nec zoniſectorem deſignat, ſed ad obligationes non minus ex contractu, quam ex delicto pertinet. Imo nimis liberalis & parum provida eſt lex, ſi furem capi non ſinit, niſi poſt anteſtationem, ſi crumeniſecæ manus injici vetat niſi fruſtranti, pedemque fugæ ſtruenti. Cur denique in *L.* 18. *D de in jus voc.* domus unicuique tutiſſimum præſidium & receptaculum diceretur, ſi in jus vocatio fiebat ſine vi. Civibus honeſtis lex conſulit verbis, *Si it*, honeſtiores enim in jus vocantem ſequebantur, eoque vitabant quicquid turpe erat in manuum injectione.

[*a*] Porphyr. & Acron *in* Horat. *l.* 1. *ſat.*9. Cicero *l.*2. *de leg.* Auct. ad Heren. *l.* 2. Nonius *verbo* calvitur. Cajus *l* 233. *ff. de V.S.*

(*b*) Serv. *ad eclog.*3. Senec. *c.* 36. *l.* 4. *de benef.* & *l.*5. *c.*3.

(*c*) *Ad jus Attic.* & *Rom. pag.*110.

(*d*) Petit. *ad leg. Attic. l* 4. *tit.*2. *p.*315.

(*e*) Ariſtoph. *in Avibus*, *ubi Scholiaſt.* Ulp. *in Orat. Demoſt. pro Coron.*

[*f*] Rævard. *in l. XII. tab. c.* 5.

[*g*] L.5. *ſi vero ff. qui ſatiſd. cogant.*

attingere: (a) neque licebat in jus vocare impuberes puellas alieno juri ſubjectas. (b) Lenimentum quoque aliquod hujus legis Juriſconſulti ſua interpretatione invenerunt, ne quis ſcilicet e domo ſua in jus protraheretur: (c) ſatis enim pœnarum perferre latitando: niſi aditum ad ſe præſtaret, aut ex publico conſpiceretur. (d) Præterea oratione Divi Marci cautum fuit, ne vindemiarum tempore cives ab opere ruſtico ad judicium abducerentur. (e) Quæ quidem exceptiones poſt latas XII. tabulas prodierunt: illa vero particula ex ipſis XII. tabulis proficiſcitur, quæ jubet in jus vocatum morbo correptum non tamen adeo gravi, ut ſenſus confundat, juncto, non vero molliter inſtrato vehiculo, in judicium venire: cujus legis rationem Phavorinus Philoſophus non ſatis percipiens XII. tabul. adſperitatis accuſabat: quaſi juberent etiam eum, qui gravitate morbi cohærere non poſſit, in jus duci, uti funus ſuper jumento ſine plauſtro. A qua eum opinione, ſenſu legis benignius expoſito, depulit Cœcilius, qui jumenti nomine docet ſignificari pecora juncta curriculis vehendis: putatque jumentum a jungendo dictum: eaque verba legis *arceram ne ſternito*, ita explicat, ne ſcilicet veſtibus plauſtrum ſternatur, aut mollius inſtruatur. Ceterum negat a legibus prohiberi plauſtrorum uſum ad vehendum reum. (f) Nec civis tantum compellere poterat reum ad judicium ſubeundum; ſed etiam peregrinus, quem veteres vocabant *hoſtem*, cuius vocis antea mitior, poſt vero ſignificatio fuit adſperior; notavit enim ſolos inimicos populi Romani, quæ antea ſignificaverat & peregrinos. Eratque lex, ut conjectura erui potuit ex Cic. 1. *de offic.* e Plauto in *Curcul.* ſcripta his verbis:

Si ſtatus condictus (*) dies intercedat, cum hoſte ito.

Status dies, & condictus) levi diſcrimine diſtinguuntur. *Status*, enim *dies* eſt, quem Prætor ſtatuit litigantibus, ut ad ſe iretur: *condictus*, quem ſibi ipſi ex compacto litigantes præfiniunt, ut ad Prætorem eant. Sed jam legum reliquias, utcunque ab eruditis coactas proferamus, Gothofredum ſequentes, qui unam conſtituit ex tribus, quas alii faciunt, legibus, eamque in tria diſtinguit capita, quod & veterum auctoritate, atque ipſo ſententiarum nexu comprobatur.

Si in jus vocat atque eat. (**)

Ni it anteſtamino: igitur em capito.

Si calvitur, pedemve ſtruit, manum endo jacito.

Si morbus ævitaſve vitium eſcit, qui in jus vocabit, jumentum dato: ſi volet, arceram ne ſternito.

Atque) ſenſus eſt: *ſi quis in jus vocat, vocatus ſtatim eat*. Quæ lex cum eſſet initium ceterarum, pueris omnibus, qui jus addiſcebant, velut ſolemne carmen erat in ore, ut Cicero teſtatur *lib.2. de legibus*.

Atque] ſignificat veteribus *illico*, *ſtatim*, *e veſtigio*, cujus innumera ſunt apud Plautum exempla, quæ collegit Pareus (***) in *lexico critico* in hac particula, & Virg. *lib.3. Georg.*

- - - - *Si brachia forte remiſit,*
Atque illum præceps prono rapit alveus amni.

quibus in locis *atque* ſignificat rem inopinatam. (****)

Em]

(a) Valer. *l.* 2. Hottoman. *in leg. XII. tabul. V. v.* ſi calvitur.

(b) *L.22. in princ. ff. de in jus voc.*

(c) L.18. *cum ſeq. ff. de in jus voc.*

(d) *L.19. eodem.*

(e) *L.1. ff. de fer.*

(f) Gell. *lib.*20. *cap.*1.

(*) Ita hanc legem ex Cic. *de off. l* 12. & Plauto *in Curculione Act I. Sc.I. v.*5. tum quoque L. Cincio apud Gellium *l. XVI. cap.*4. exhibet Marcilius *col.* 233. Gothofredo omittente vocem condictus.

(**) Hæc verba non comparent in quibuſdam libris manuſcriptis, & in optimis editionibus Cic. *de legib. l.II. c.*4. omittuntur etiam a Gellio *l.XX. c.*1. etſi Cic. & Gellio præcipue teſtibus utuntur collectores legum X*II*. tabul. uti obſervat Antonius Schultingius *in enarrat. Pand. ad tit. de in jus voc.* § 1.

(***) Pareo adde Everardum Ottonem *Præfat. T. III. Theſ. jur. p.*26.

(****) Vocem *anteſtamino* exponere neglexit Gravina. Erat autem anteſtari teſtes circumadvocare, quorum aures tangebantur, ad quem morem alludit Trebatius in *L.* 21. *pr. D. de Furtis*, quod fieri ſolebat, antequam manus reo injicerentur. De anteſtatione ubertim Cel. Otto *in juriſprudentia ſymbolica l. II. c.* 3.

Em) priſce pro *eum*, quemadmodum & alibi, ut ſit ſenſus: *Si ſequi nolit reus vocantem, facito teſtes, deinde ipſum reum ducito.*

Igitur) pro *deinde* veteribus eſt uſitatiſſimum. Piget exempla referre in re tam nota.

Si calvitur) hoc eſt, *ſi moretur, ſubſiſtat, obnitatur, effugium quærat*, in eum *manus injicito, ac per vim rapito*: *calvitur* enim ſignificat *decipere, fruſtrare*, ut docet JCtus in leg. *ſi calvitur* 203. *in princip. ff. de V.S.* Gloſſæ Philoxeni. *Calvitur*, ἐξαπατᾷ Pacuvius: *poſtquam calamitas plures annos arva calvitur*, apud Nonium in *arva.* Plaut. *Caſin. ſc.* 2. *verſ.* 4. *ſopor manus calvitur*: id eſt ſopore manus torpent. Nonius in verbo *calvitur*.

Pedemve ſtruit) omnes ducti auctoritate Feſti & Servii Sulpicii *pedem ſtruit*, explicant, *fugit*: quod mihi videtur ſatis durum & remotum a nativa hujus verbi ſignificatione, quo verbo firmitas notatur. Factum eſt enim, ut recte Voſſius putat, ex στρώω per contractionem *ſtruo*, quamobrem ſuſpicor, in Feſti loco ineſſe mendum, ac pro *fugit* legendum *figit*, (*) ſive *reſiſtat, repugnet*: idque magis cohæret cum tota ſententia legis, & antecedenti verbo *calvitur*.

Endo jacito] *injicito* priſce *endo* pro *in* ſatis notum omnibus.

Si morbus ævitaſve) ſenſus eſt: *ſi affecta valetudo, ſeniumve inpediat volentem ſequi in jus, juncto plauſtro quidem ducatur: ſi repugnet plauſtro quidem ducatur invitus; ſed minime ſuperne, in arcus formam* (**) *pellibus tecto*. Quod plauſtri tegmen *arcera* vocabatur. Unde Nonius *arceram* interpretatur *plauſtrum tectum.* (*a*)

Eſcit) pro *erit*, ut ſupra diximus.

CAPUT LXVI.

De Vindicibus.

Diximus reum datis vadibus eximi poſſe actori, ea conditione, ut ad certam diem a vadibus, ſive ſponſoribus ſiſteretur. Hos autem vindices quoque fuiſſe appellatos in legibus XII. tabul. apparet ex lege inferius ſubjicienda: nec re alia differre vades a vindicibus (***) arbitror; niſi quod vades dicerentur ii tantum vindices, qui reum præſtabant; vindicis vero nomen latius fundebatur: nam & aſſertorem ſignificabat libertatis alienæ, & quemvis alium, qui periculum alterius re, aut perſona ſubiiſſet, aut quid quovis modo liberaſſet; unde vindex honorum, dignitatis & bonorum dicebatur. Fallitur vero Boetius, (*b*) qui hac in lege vindicem ait eſſe procuratorem, a quo aliena cauſa vindicanda ſuſcipitur: non enim procuratoris, ſed ſponſoris vice fungebatur, qui reum ad certum tempus judicio eximebat, ne obtorto collo raperetur: niſi malimus legere *prædiatorem* ex emendatione Cujacii, quam probat Hottomannus, (*c*) negat eius tamen vocabuli ſignificationem ad hanc pertinere legem; *prædiatores* autem dicuntur ii, qui bona, & fortunas eorum emunt, qui pro vectigalibus populi obligabantur. (*d*) Feſtus longe melius, qui *vindicem* inde dictum docet, quod vindicet, quo minus, qui prehenſus eſt ab alio, teneatur. Porro vindices non omnes omnibus, ſed pro reorum conditione dandos Decemviri cenſuerunt: nempe ut locupleti reo locuples daretur vindex; inopi vero quilibet, ſive locuples, ſive inops. Difficile namque eſſet inopi ſponſorem invenire locupletem; ideo ne miſerrima conditione uteretur, quemlibet ſponſorem ab eo Decemviri ob inopiam acceperunt. Quibus de rebus has ex

(*) Gloſſæ tamen *pedem ſtruit* voce φεύγει interpretantur. neque uſitatius reſiſtere dicatur, qui pedem figit, quam fugere dicitur, qui pedem ſtruit.

(**) A quo arcu arcera dici videatur. Sed eſt potius dicta ab arcendo, quia tempeſtatum injuriæ ea arcentur, unde Nonius vocem interpretatur plauſtrum tectum. Sternere autem, ut vulgo notum, eſt ſtratis adornare, veluti cum dicimus, equum ſternere. Locum Nonii illuſtrat Gothofred. 156.

(*a*) Varro *de ling. lat. lib.*4.

(***) Imo vades in judicium vocatum certo die adfuturum cavebant, vindices contra eundem a neceſſitate in jus eundi liberabant, veluti quando filiæ in ſervitutem petitæ cauſſam in ſe ſuſcipiebat vindex Virginius. Feſtus in voce *vindex*. Vide tamen noſtrum infra *cap.* 69. Vas autem proprie in rebus capitalibus datur, in mulcta præſertim. Gronovius ad *Livium III* 13.

(*b*) *In topic. Cic* 2.

(*c*) *Ad leg. XII. tab.* aſſiduo vindex. Cujac. *l.* 5. *obſerv.* 29.

(*d*) Turneb. *adverſ.*20. *cap.*30. *ex veter. gloſſ.*

ex Cicerone *in topicis*, & Gellio (*a*) veterum legum reliquias ab eruditis emendatas habemus.

Si en ſiet qui in jus vocatum vindicet, mittito.

Aſſiduo vindex aſſiduus eſto: proletario cuique volet vindex eſto.

Si en ſiet] ſenſus eſt: *ſi autem ſit, qui reum in jus vocatum vindicet, ſive ſe pro illo offerat, reus dimittatur.*

Si en ſiet) pro ſi *autem ſiet* priſca lingua: ita enim explicat Philoxenus in gloſſis, *ubi en ſiet* reddit ἂν δὲ. Hujus priſcæ locutionis ignoratione corruptus eſt ab imperitis locus Ciceronis *in topicis*, ubi hæc lex confunditur cum lege Ælia Sentia nimis abſurde, nam & ratio temporum hanc lectionem rejicit, & teſtimonium Gellii, qui hanc legem adſcribit XII. tab. ex initio autem legis, cujus meminerat Cicero, *ſi en ſiet*, imperitia librariorum factum eſt *Ælia Sentia* (*) & quomodo is error irrepſerit, ſubtilius & latius invenies explicatum a Jacobo Gothofredo in hac XII. tabul. lege.

Aſſiduo) hoc eſt *locupleti*, ut ſit ſenſus: *locupleti reo, locuples ſponſor, aut vindex eſto*. Veteres enim pro locuplete *aſſiduum* dicebant ab *aſſibus*: cum qui multos haberet aſſes, is eſſet locuples. Unde Cicero *in topicis: locuples enim eſt aſſiduus ab aſſe dando*: (*b*) (**) atque ita explicant aliqui Plauti verſum 13. *act.* 1. *ſcæn.* 1. *Amphytr.*

Proletario) hoc eſt *homini inopi quiſquis volet ſit vindex*. Veteres enim *proletarium* appellabant eum, qui propter inopiam non re, ac cenſu ſed tantum prole poſſet augere rempublicam (*c*).

CAPUT LXVII.

De Pactis.

ERat & alia declinandi judicii ratio per pactiones, quæ inter actorem, & reum inirentur, dum irent ad Prætorem. (*d*) Etenim de quibus inter eos convenerat, illa magiſtratum rata oportebat habere. Cujus legis æquitas ex pluribus Demoſthenis locis a Petito (*e*) collectis apparet. Quamvis autem pacta nuda, quæ in contractum non tranſierunt, nullius efficaciæ ſint; ſi tamen lege, aut S. Cto confirmentur, legitima dicuntur: ideoque interdum ex pacto naſcitur, aut tollitur actio (*f*) Porro lex ita reſtitui poterit ex aliquot eruditorum ſententia:

Endo via rem uti pacunt orato.

Endo via) in via *endo* pro *in*, ut ſæpe alias: eſt autem ſenſus, quemadmodum inter vias paciſcuntur, ita & cauſa inter eos agatur. (***) Gothofredi enim conjecturam non probo; tum quia nunquam inveni, aut *ratato* pro *ratum habeat*, aut pro *ratato rato*, nec analogiæ ratio ſuffragatur; tum quia ſine mutatione ulla ſatis conſtat ſententia retentis verbis ſuperioribus: nam *orato* ſignificat, *cauſam quiſque agito, perorato ſecundum pactiones*.

Pacunt) veteres pro *paſciſcor* dicebant *pago*, unde uſus deinde induxit *paciſcor*. Terentius Scaurus in *orthographia* notat, Decemviros ſcripſiſſe *pacunt* per K grecam literam: a *pago* autem veniſſe *pepigi*, ut a *cado occidi*, tradit Quintilianus. (*g*) Hæc autem verba directa ſunt litigantibus: quæ vero ſequuntur, Prætorem reſpiciunt, eaque ſubjicientur inferius. CA-

(*a*) *Lib.* 16. *cap.* 10. Quintil. I. *cap.* 5. 10.

(*) Quæ verba apud Ciceronem in libris antiquis penitus deſunt, adeoque neminis ingenium amplius fatigare debent.

(*b* Gell. *lib.* 6. *cap.* 10.

(**) De origine vocis aſſiduus ipſi veteres dubitabant, ut apparet ex Gellio *l.* XX. 1. eamque vel ab aſſibus duendis, ſeu dandis, quæ alluſio Stoicas imitatur, vel ab aſſidendo derivabant.

(*c*) Gellius *ibidem*.

(*d*) *Auctor ad* Heren. *lib.* 2. Priſcian. *l.* 10.

(*e*) *Ad leg. Attic. lib* 4. *tit.* 2. *pag.* 338.

(*f*) *L.* 5. 6. 7. *ff. de pactis*.

(***) Verba legis, ut ab Auctore exhibentur, *Rem uti pacunt orato*, proxime accedunt primævæ ſcripturæ Ciceronis *ad Herennium lib.* 11. *cap.* 13. ubi legitur, *Rem ubi pagunt oratione pagunt*, & unde ſic repetuntur a Priſciano *l.* 10. editionis Putſchianæ *p* 894. Voculam vero *ne*, ab ea, *oratio*, ſeparari debere, ex Terentio Scauro in *Orthographia* patet. Interpretationem autem Gravinæ, qua, niſi inferatur vox *quiſque*, intelligi lex nequeat, nemo tulerit. Non inconcinne Gerardus Noodt *de Pactis l.* 1. *c.* 1. ſuſpicabatur, voces, ratum eſto, ab ea oratione abſorptas fuiſſe, ut integra verba legis hæc fuerint: *Rem uti pacunt oratione, ratum eſto*. Gothofredi conjectura, quo ad ſententiam eodem redit, ſed minus expedita eſt ratione verborum.

(*g*) *Lib.* 1. *cap.* 6.

CAPUT LXVIII.
De Cauſa peroranda.

AT ſi de cauſa non fuiſſet inter litigantes tranſactum, agenda erat apud ſtantem judicem (*) in foro, aut in comitio, qui locus privatarum erat cauſarum, ubi tota die litigantes obverſabantur, & advocati: eratque ibi Puteal Libonis, (**) de quo meminit Cicero & Horatius, quod Puteal erat ara, quo ſæpe advocati, & rei condicere ſolebant. (*a*) Plautus in *Pœnul.*

Nam iſtorum (ſcilicet advocatorum) *nullus nefaſtus eſt, comitiales ſunt meri;*
Ibi habitant: ibi eos conſpicias, quam Prætorem ſæpius.

Cauſam autem iis orare uſque ad meridiem licebat per leg. XII. tabul. (*b*) qua ætate Romani craſſius diem diſtribuebant: quippe qui non ante bellum Punicum primum Catina in Sicilia capta, ex horologii uſu didicerint horas notare: anteaque diem diſtinguebant more ruſticorum. (*c*) Poſt meridiem autem judices ſententiam ferebant, & rem ei, ad quem ex jure pertineret, (***) addicebant, ſi eſſent ambo præſentes; ſi alter abeſſet propter deſertum vadimonium, ſtipulatio committebatur & deſertor eo nomine damnabatur, ut promiſſam pœnam ex ſponſione, atque ex ſtipulatu penderet. (*d*) Neque enim adſentior docentibus, abſentem, ſi ad promiſſam diem ſeſe judicio non ſtitiſſet, cauſa caſurum (****) ex leg. XII. tabul. Quid enim opus fuiſſet cautionibus? aut cur abſens re & pœna dupliciter damnandus adeo inhumane? Non me fugit plura ſupereſſe veterum auctorum loca, quæ oſtendant, abſentem cauſa cecidiſſe: (*e*) non tamen liquet, an hanc ob rationem, nempe ob deſertum vadimonium. Quin arbitror potius, quia non defenderetur, ſæpe abſentem, ut ſolet, fuiſſe damnatum: cum deeſſet, qui jura ipſius judici exponeret: contra vero adverſarius urgens oratione, tabulis, & advocatis ſuum jus judici comprobaret: ut non mirum, ſi abſentes cauſa cecidiſſent. Quamobrem verba illa XII. tab. *Præſenti ſtlitem addicito*, interpretor cum Jacobo Gothofredo *judicium reddito;* non ut aliqui *rem addicito præſenti*. Extremam autem rerum agendarum horam Decemviri ſtatuerunt ſolem occaſum. (*f*) Idemque rerum agendarum terminus erat veteri Athenienſium lege, cujus fragmentum apud Stobæum habemus: (*g*) ſed jam leges producamus:

Ni ita pacunt in comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conſcito, cum perorant ambo præſentes.

Poſt meridiem præſenti ſtlitem addicito.

Sol occaſus ſuprema tempeſtas eſto.

Conſcito) nota eſt ex veteribus hujus verbi ſignificatio pro *judico*, *cenſeo*. Livius libro primo, apud quem Senator rogatus ſententiam ita reſpondet. *Cum illo puro, pioque duello quærendas res cenſeo, itaque conſentio conſciſcoque*, & mox: *Senatus P. R. Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret*. Huic proximam ſignificationem habet hoc verbum in hac lege, ubi ſignificat *cognoſcere*: Unde parcere poterat labori Rævardus, cum pro *conſcito* repoſuit *gnoſcito*. Nec felicior fuit eorum induſtria,

Jani Gravinæ Tom. I. Z

(*) Quidni etiam ſedentem pro tribunali?

(**) Superſtructa a Libone quodam puteo illi, in quo auguris Nævii cos & novacula, Cic. *de divin. l.* 17.

(*a*) Sigon. *de judic. lib.* 1. *cap.* 28.

(*b*) Gell. *lib.* 17. *cap.* 2. Plin. *lib* 7. *cap.* 60. Auctor *ad Heren. lib.* 2.

(*c*) Cenſorin. *cap.* 23. *de die natal.*

(***) Imo potius vades ejus.

(*d*) Rittersh. *ad hanc leg.*

(****) Hic tamen ſenſus proprius eſt verborum, *Stlitem addicito*, in quibus utique rem ſignificat, de qua litigabatur. Res præterea manifeſta ex his Svetonii *in vita Caji: Adeo ut & panis ſæpe Romæ deficeret, & litigatorum plerique, quod occurrere abſentes ad vadimonium non poſſent, cauſa caderent.* Vades autem dabat reus in jus vocatus, &, quod imparatus eſſet, dilationem petere coactus. Mitigatur vero legis duritas, ſi meminerimus, & actorem cauſam amiſiſſe, qui formulæ excidiſſet. Controverſia quoque a lite non videtur diverſa, neque liti, ſed liti conteſtatæ opponitur in *L.* 25. § 7. *D. de heredit. petit.* Rationes, quibus Auctor utitur, valerent etiam in non defenſo, in quo tamen naturali verborum ſenſui locum relinquit.

(*e*) Cic. *orat. pro Quint. & in Verr.* 4. Sveton. *in vita Calig. cap.* 39.

(*f*) Varro *lib.* 5. *de ling. latin. num.* 2. *item lib.* 6. *nu.* 3. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 4. *tit.* 4. *pag.* 336.

(*g*) *Sermon.* 1.

ſtria, qui pro *conſcito* legunt *conjicito*. (*) *Conjicere* autem *cauſam* eſt, cum per indicem apud judicem, aut arbitrum exponitur. Paullus: (*a*) *Per regulam*, inquit, *igitur brevis rerum narratio traditur*, *& ut ait Sabinus*, *quaſi cauſæ conjectio ſit*.

Stlitem) veteres pro *litem*; ut *ſtlocum* pro *locum*. Unde *Decemviri ſtlitibus judicandis* in decreto Aſculanorum Romæ in domo Cæſia, & in elogio L. Cæſonii Luilli Veronæ. *Stlitem* autem *præſenti addicito*, ſignificat judicium reddiro, ut ſupra expoſuimus, eo ſenſu, quo Trebatius (*b*) dixit *religionum judicia addicere pro conſtituere*.

Sol occaſus) hoc eſt *ſole occidente*, nam ut varias hujus loci lectiones præter mittam, *ſole occaſo*, & *ſol occaſus* pro *ſole occidenti*, cum latine dicitur, tum eleganter. Singula enim participia ſunt omnium temporum, ut recte Sanctius obſervavit. Legunt aliqui *ſole occaſo dies ſuprema tempeſtas eſto*; ubi *dies* pro *diei*. Ego ſi inferenda fuerit vox hæc lege in iſta, mallem ſcribere *die*: nam veteres *die* pro *diei*, & *facie* pro *faciei*, (*c*) ut Cæſar cenſebat eſſe ea nomina declinanda*. *Suprema* vero *tempeſtas* dicitur pro *ultima hora*, quæ tempore XII. tabul. erat ſolis occaſus. Sed poſtea lege Prætoria ſupremum tempus fuit, quo Prætor in comitio ſupremam populo pronunciaſſet. (*d*)

CAPUT LXIX.

De Vadimonio deſerto.

Cum ſupra leges attulerimus, quibus jubebatur, ut reus eximeretur, ubi vocatus in judicium dederat vades promittentes eum adfuturum ad certam diem, nunc eas proponemus, quibus excuſabatur reus, qui datis vadibus, ad certam diem non ſeſe præſtitiſſet, juſtaſque deferendi vadimonii cauſas adferemus. Harum vero cauſarum expreſſum tantum in legum fragmentis invenimus morbum ſonticum, ſive rei, ſive actoris, ſive arbitri, ſive judicis. Sonticum autem appellabant morbum vehementiorem, utpote corpori valde noxium, cum *ſontes* ſint *nocentes*, ut refert Feſtus ex Ælio Solone: (*e*) unde *ſonticus morbus* dicitur, quidquid impedit corporis actiones, (*f*) quamobrem Tibullus in re obſcœna:

Parce, precor, tenero non illi ſontica cauſa eſt.

Cum iis, quem corripuiſſet morbus ex lege XII. tab. quam e legibus Numæ in Decemvirales translatam non obſcure innuit Feſtus, (*g*) cauſam præberet, propter quam judicii dies protrahebatur, ſive ut eſt in priſca lingua diffindebatur. Hinc Jacobus Gothofredus alias exceptiones jungit ex conjectura, & ſubobſcuris veterum teſtimoniis, putatque in eadem lege fuiſſe incluſa vota publica pro ſalute Populi Romani, quæ poſtea in vota pro ſalute principis converterunt. (*h*) Juſtis etiam cauſis inſeritur abſentia ob publicum negotium, quam omni tempore juſtam excuſationem fuiſſe non dubito. (*i*) Quæ conjecturæ maxime adjuvantur verbis a Gellio relatis ex Cincii libro *de re militari*, (k) quæ hujus veluti tabulæ præbent exemplum. Quod autem Gothofredus *vindicem* hoc diſtinguit a *vadibus*, quod vindex fuerit, qui vocatum in jus liberaverit; vades, qui reum ad certam diem judicio ſtiturum promiſerit, id utcumque veram habeat originem, tempore tamen evanuit, promiſcuuſque fuit horum vocabulorum uſus: & qui vindex erat, reum ob id judicio liberabat ſæpe, quod vadis munere fungeretur, ac reum judicio ſtiturum promitteret. Non magis probo (**) adjectionem clauſulæ illius ad hanc legem, *ſi ſtatus condictus cum hoſte*, quæ clauſula hic eſt plane ocioſa: unde malo cum ceteris eruditis eam ſeparatim locare. Verba tamen legis hujus prout ſunt ab eo commiſſa proferemus: ut quiſque ſive rejiciendo, ſive probando judicio utatur ſuo. Is igitur

(*) Sic legitur in libris antiquis Gellii *XVII. cap.* 2. & apud Auctorem *ad Herennium cap.* 3. ex quibus hoc fragmentum depromi ſolet; & bene Gravina hanc vocem auctoritatibus firmat. Conſcire vel conſciſcere, erat una & ſimul decernere, a veteri ſciſco, unde eſt & plebis citum. Quod autem vulgo dicitur: Utramque partem audiendam eſſe, eruditiſſime illuſtrat Rader Fornerius *l. V Rer quotid cap* 7.

[*a*] *L* 1 *ff. de diverſ reg jur. antiq.*

(*b*) *Lib.* 1. *Relig. apud* Macrob. *lib.* 1. *Saturn. c.* 18.

(*c*) Gell. *lib* 9. *cap.* 14.

(*d*) Varro *lib.* 5. *de ling. lat.* Feſtus *in verbo ſupremam.*

(*e*) Feſtus *in verbo ſonticum morbum*.

(*f*) *L. ult ff. de ædilit. edict.* (*g*) *In verbo* reus.

(*h*) *Ex* Cajo *l. ſi calvitur*. §. 1. *ff. de V.S.*

(*i*) Cajus *l.* 6. *ff ſi quis caut. in judic. ſiſt.*

(*k*) Gell *lib.* 16. *cap.* 4.

(**) Qua in re facile aſſentimur Autori probamuſque legem cap. 65 ſic ſeparatim propoſitam

Si ſtatus condictus dies intercedat, cum hoſte ito.

igitur etſi antea mutila verba protulerit, ita tamen ſarcit ſciſſuram in notis:

Judice arbitrove addicto vades, ſubvades danunto: vadimonii deferendi uti pacunt pœna eſto, extra quam ſi morbus ſonticus - - votum - - abſentia Reipublicæ ergo, aut ſtatus dies cum hoſte intercedat; ſi quid horum fuat unum judici, arbitriove, reove, eo die diffenſus eſto.

Judice) ſenſus totius legis eſt: *Judicio conſtituto, arbitrove adito vades, aut ſubvades judicio ſiſtendi utrinque dantor, iique ſiſtere teneantur: niſi morbus vehemens vim graviter nocendi habens, votum aliquod abſentia Reipublicæ ergo intercedat, aut conſtitutus ſit dies, cum peregrino: nam ſi quid horum fuerit, & obvenerit judici, arbitrove, aut reo judicii, dies differtor.* (*)

Subvades) [**] cum utrinque ab actore ſcilicet, & reo dandi eſſent ſponſores judicio ſiſti; cenſet Gothofredus *vades* dictos eos eſſe, qui ſpoponderunt pro reo; ſubvades qui pro actore, quorum verborum ſignificationem ſuo tempore periiſſe refert, Gellius. (*a*)

Danunto) pro *danto* priſcum, ut ſæpe Plautus *danuant* pro *dant*.

Reove) priſcis reus fuit tam petitor, quam is unde petitur, dicitur enim reus, cujus de re agitur. (*b*)

Diffenſus) id eſt prolatus, Gellius (*c*) dixit: & Livius *diffindere diem* pro differe libro nono. *Atque legem curiatam de imperio ferenti triſte omen diem diffidit*.

CAPUT LXX.

De Obvagulando.

SEd cum eveniret aliquando, ut qui rem ſuam ab aliquo in judicio repetebat, careret teſtibus, quibus intentionem ſuam judici probaret; Decemviri ne quis nulla ſua culpa omnibus argumentis ad rem recuperandam deſtitueretur; facultatem dederunt actori, ut ante domum rei (***) clamoribus, imo & conviciis rem ſuam flagitaret, palamque faceret omnibus eam improbitatem ternis diebus, ac ternis nundinis, ſive nono quoque die. Solebant enim Romani ex agris nono quoque die, negotiorum cauſa, in urbem convenire, ubi eo die nundinæ habebantur; inde natum, quod uſu adhuc retinemus, ut tribus edictis reus citetur. At ſi reus fraudem ſuam obſtinaret, remque tradere detrectaret; jus tamen erat actori, accitis ſecum ſui clamoris teſtibus, rei domum intrare, rem ſuam, ſicubi eam inveniret, ablaturus. Iſque effectus erat illius publici clamoris quæ obvagulatio dicebatur: ad *portum*, hoc eſt ante domum. Non me fallit, (*d*) Salmaſium, (*e*) alioſque plures, hanc legem non referre ad actorem teſtimoniis deſtitutum, ſed ad teſtimonium defugientem: adeo ut pro *deſuerit* legant *deſugerit*.

 Ve-

Movemur, quod dies cum peregrino conſtitutus captionibus anſam præberet, quibus dies in judicio dictus juſto ſæpius diffinderetur. Ingenioſa tamen eſt conjectura Jac. Gothofredi, quia publice intereſt, jus ante omnia peregrinis dici. In ipſis tabulis quoque lex de die cum hoſte conſtituto a Gravina ſeparatim proponi dedebat, cum in tabula ſecunda, ad exemplum editionis Gothofredi, non niſi legi de juſta vadimonii deferendi cauſa, inſerta appareat.

(*) In ipſa lege pro *arbitriove*, ut legebatur in editione Lipſienſi 1718., bis poſuimus *arbitrove*; in expoſitione ejuſdem pro *judicio conſtituto, judiceque adito*, legimus: *Judicio conſtituto, arbitrove adito*, pro *ſiſtenti ſiſtendi*, pro *Arbitriove arbitrove*, Danunto pro danto legit Gothofredus.

(**) Subvades, quandoquidem in re obſcura conjecturæ locus eſt, dicimus auctores ſecundos, qui pro vadibus minus idoneis ſpondere ſoliti fuerint. Pro diffenſus diffiſus malebat Cujacius *Obſ XII. 18.* cujus lectionis fundus eſt *L 2. § 3. D. ſi quis caut. in jud.*

(*a*) *Lib. 16. cap. 10.*

(***) Obvagulatio hoc ſenſu affinis furto concepto, niſi quod pronior eodem eſt ad calumniam. Sic enim peſſimus quiſque ad domum optimi cujuſvis civis obvagulare poterat. Imo potius, obvagulatio fiebat ad domum teſtium. qui cum rei geſtæ adfuiſſent, teſtimonium præſtare detrectabant. Cujacius *Obſ. 7. c. 15.* Pipulus Plauti non ad obvagulationem pertinet, ſed furi eo minæ ingeruntur, ni rem reddiderit ex furto concepto. Obvagulo a vagulo, ſeu vagio, quod eſt conquerentis cum ploratu, unde paterfamilias in cunis vagiens infans ſui juris dicitur.

(*d*) *Lib. 3. adverſ. cap. 26.*

(*e*) *Obſerv. ad jus Attic. & Rom. cap. 30.*

Verum ab horum ſententia me abducit Plauti locus: quo Rævardus priorem explicationem optime comprobat, (*a*) ubi poeta coquum inducit res in domum Euclionis illatas repetentem, eique, niſi redderet, clamorem ante ædes & maledicta minitantem. Cui explicationi etiam Gothofredus, & Rittershuſius ſuffragantur, en Plauti locum.

Ita me bene amet Laverna, te
Jam niſi reddi mihi vaſa jubes,
Pipulo hic differam ante ædes.

ubi *pipulum* ſignificat *convicium* priſca lingua. Nunc legem producamus.

Cui teſtimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.

Cui) ſenſus eſt: *ei, qui teſtimoniis deſtituitur, liceat tertiis nundinis ante reum ædes conviciis obruere.*

Ob portum) hoc eſt *ante ædes*. Feſtus enim refert, apud omnes convenire, ut portus in legibus XII. tabul. domum ſignificet in verbo *portus*.

Obvagulatum) Feſtus: *vagulatio in legibus XII. tab. ſignificat quæſtionem cum convicio* in verbo *vagulatio*.

CAPUT LXXI.

De Vindiciis.

Et hæc quidem inter actorem & reum agebantur: quid autem his ſuper deberent judices conſulere, aliis legibus Decemviri conſtituerunt. Itaque poſſeſſionis & proprietatis quæſtionem diſcrevere: cum poſſit quis jure poſſidere, quamvis non ſit dominus. Ideo dum proprietatis cauſa penderet, minime poſſeſſionem ademerunt ei, qui neque vi, neque dolo, neque clam eam haberet: ad cujus legis exemplum verbis longe uberioribus Prætor compoſuit Edictum *uti poſſidetis*. Quod jus convenit cum Ariſtotile in *problematibus*, ubi ait poſſidentem permanſurum quoad fuerit judicatum. (*b*) Hanc autem poſſeſſionis controverſiam veteres *vindiciarum cauſam* appellabant, *a vindicando* ſive *aſſerendo*, quod rem interea ſibi poſſeſſor aſſereret. Cujus deinde vocabuli ſignificatio propter ſimilitudinem & affinitatem rerum inter ſe conjunctarum excurrit latius: nam & ipſam poſſeſſionem, & poſſeſſionis controverſiam, & rem, de qua controverſia eſſet, ipſumque agrum, vel glebam imaginem agri, de qua inferius, vindiciarum vocabulo comprehenderunt: ut mirer, aliquos adeo certare inter ſe dum quærunt, cuinam potiſſimum rei hoc vocabulum conveniat: cum ex veterum teſtimoniis haſce ſignificationes omnes includat, ut optime Turnebus obſervavit. (*c*) Ineuntes porro judicium apud Prætorem pugnæ ſpecimen quoddam præbebant veteres, qui nihil ſine aliquo ſolemni ſigno aggrediebantur: quod judiciarium bellum exprimebant, commiſſis inter ſe gladiorum loco feſtucis, inſtar militum inter ſe manus conferentium: quam *vim civilem, quotidianam, & feſtucariam* dicebant. [*d*] Quæ ſimulata concertatio umbra fortaſſe fuit veræ dimicationis, qua, cum Hotthomanno ſuſpicor, veteres Romanos utpote rudiores ac prope immanes, more veterum Longobardorum [*] diremiſſe lites: ut cum alter alterum ad ſingulare certamen provocaſſet, is haberetur in jure potior, cui ſors victoriam obtuliſſet. (*e*) Quem cum illi morem exuiſſent, atque induiſſent humaniorem, verum prælium verſum fuit

(*a*) *Ad leg. XII. tab. ſub cap.* 11.

(*b*) Balduini *cap* 34.

(*c*) *Lib.* 13. *adverſ. c.* 23. *vide* Feſtum *in verbo* vindiciæ, Gell. *l.* 20. Alex. ab Alex. *l.* 6. *c.* 10.

(*d*) Cic. *pro Cæcin.*

(*) Sic jam ipſi Romani cum Longobardis gente belluina & ferina immanitate certant. Duelli tamen judicium non ſolis Longobardis ſed etiam reliquis gentibus Germanicis in uſu fuit. Apud Saxones certe nepotes cum patruis ſuis ad ſucceſſionem avi jure repræſentationis vocati ſunt in judicio gladiatorum. Quod ſub Ottone M. A. Chriſti DCCCCXLII. contigit. Wittichindus *Ann. l. II. p.* 643. *Rex autem meliori conſilio uſus, noluit viros nobiles ac ſenes populi inhoneſte tractari, ſed magis rem inter gladiatores diſcerni juſſit. Vicit igitur pars, qui filios filiorum computabant inter filios: & firmatum eſt, ut æqualiter cum patruis hereditatem dividerent pacto ſempiterno.* Vindiciis per glebam ſimilis ſcotatio, de qua Gandlingius ſcripſit. Feſtucam vero & Germanicæ gentes originis, & nominatim Gelri adhibuerunt in Feſtucatione, de qua Jo: a Sande, & Lambertus Goris egerunt.

(*e*) Hotthom. 3. *obſ. cap.* 15.

fuit in ſimulatum; ac in pugnam tantum retinuerunt imaginariam feſtucis expreſſam. (*a*) Etenim initio litigantes de poſſeſſione fundi Prætorem adibant, ut eum deducerent in fundum, de quo controverſia eſſet, quo judicaret, utrius poſſeſſio foret, idque dicebatur venire *in rem præſentem*: inde que cum Prætore redibant, ejuſque judicium expectabant. Verum quia Prætor multitudine negotiorum impediebatur una cum litigantibus ire; Juriſconſulti rationem excogitarunt, qua profectionis moleſtia ſublata, veterum judiciorum figura & religio maneret. Itaque priſcam illam profectionem imaginibus verbiſque ſimularunt, inſtituentes, ut in fundi gleba, veluti ſuper toto fundo, cujus gleba illa ſimulacrum erat, judicium exerceretur. Quamobrem ſatis erat Prætorem adire, ut apud eum judicium intenderent: Prætor autem in urbe manebat, cum litigantes ipſi ex jure, ſive ex loco, ubi jus reddebatur, proficiſcerentur in fundum, unde glebam tollebant, eamque in judicium adducebant, ut per eam, quam & vindiciam vocabant, totus fundus, & profectio Prætoris in rem præſentem adumbraretur: ac rei loco imago illa ſubjiceretur. (*b*) Si de poſſeſſione igitur quæreretur; Prætor, quoad in judicio proprietatis alteri rem addicendam conſtaret, poſſeſſorem tuebatur. At ſecus erat in cauſa libertatis, in qua non poſſeſſionis titulus potior erat, ſed libertatis: quia magis reipublicæ conducit, liberis urbem impleri, quam ſervis. Ideo in liberalibus cauſis, ubi alter in libertatem, alter in ſervitutem aſſereret reum, vindicia, ſive poſſeſſio durante cauſa ſtatus dabatur ſecundum libertatem, ut maneret liber, donec plane ſervum eſſe conſtaret. Id cum lege ſua Decemviri conſtituiſſent, qui tamen inter eos auctoritate præſtabat Appius Claudius, calumnioſa interpretatione telam retexere conabatur: quippe qui ſenſerat, ſua ſibi lege præcluſum libidinoſi conſilii exitum. Notum eſt enim, eum forma Virginiæ virginis captum clientem ſuum M. Claudium, abſente Virginio patre, ſubjeciſſe, qui eam peteret in ſervitutem, ſive ſuam ſervam eſſe contenderet. Cum autem Decemvirali lege durante judicio libera permanere deberet, Appius ejus potiundæ ſpe puellam M. Claudio tradere in ſervitutem cogitabat: verum quia ſua ipſius lege prohibebatur, negabat beneficio legis gaudere, qui ab alio, quam a patre in libertatem aſſereretur. Itaque pronunciavit, abſente patre, vindicias dandas ſecundum ſervitutem, ſive tradendam virginem interea in ſervitutem ei, qui ſibi dominium aſſereret illius: cum non a patre, utpote abſente, ſed ab avunculo vindicaretur in libertatem. Quæ ferox libido & atrox calumnia, quam ſeditionem excitaverit, quantaque de auctoritate, atque imperio dejecerit Decemviros, ſatis liquet ex hiſtoriis Romanorum. (*c*) Antequam tamen is, qui ſtatus controverſiam patiebatur, ad quaſi poſſeſſionem libertatis rediret, ſponſores dare oportebat, qui eum judicio ſtituros promitterent. Atque hæc ſane libertatis gratia ſunt conſtituta. Ceterum reliquarum poſſeſſio rerum, ſi nec vi, nec dolo, neque clam capta fuiſſet, judicii tempore apud ipſum permanebat poſſeſſorem. Si vero aliquis falſo vindiciam tuliſſet, ſive falſo rei alienæ poſſeſſionem ſibi aſſeruiſſet, hoc eſt ſi prædo eſſet & malæ fidei; tum tribus arbitris rei cognoſcendæ captis, duplum fructuum ex ea re perceptorum reddere damnabatur. Quod jus conſervatum in Codice Theodoſiano fuit, (*d*) quamvis in Juſtiniani libros minime traductum. Is enim ſatis habuit, prædonem fructus omnes (*) reddere, bonæ fidei vero poſſeſſorem reſtituere fructus (**) a die rei in judicium deductæ. (*e*) Cujacius autem

[*a*] Cic. *pro Muren.*

(*b*) Briſſon. *de formul. lib.* 5. *cap.* 6. Ræverd. *ad leg. XII. tab. cap.* 6. Roſin. *de judic. lib.* 9. *cap.* 13

(*c*) Livius *lib* 3. *cap.* 44. Dionyſ. *lib.* 11. Pompon L. 2. §. 24. *ff. de orig. jur.*

[*d*] L. 1. *C. Theodoſ. de fruct. & lit. expenſ.* L. 1. § *ex die ff unde vi.*

(*) Non tantum exſtantes, ſed etiam conſumptos, non tantum perceptos, ſed & percipiendos, modo petitor vel poſſeſſor eos honeſte percipere potuiſſet.

(*) Non omnes, ſed ſolos exſtantes, ex quo ſcivit, rem eſſe alienam, plerumque a tempore litis conteſtatæ.

(*e*) L. 1. §. *ex die ff. de vi & vi armata.* L. 2. §. *ult. ff. de interdict.* L. *videamus* 38. §. *Fabian. ff. de uſuris Inſtit. de offic. jud.* §. 2.

tem docet, duplicium fructuum præſtationem ante Juſtinianum obſoleviſſe. En autem leges:

Si qui in jure manu conſerunt, utriſque ſuperſtitibus præſentibus ſecundum eum qui poſſidet. Aſt ſi qui quem liberali cauſa manu adſerat, ſecundum libertatem vindicias dato.

Si vindiciam falſam tulit, Prætor rei, ſive ſtlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.

Manu conſerunt) hoc eſt, *ſi apud judicem diſceptetur*.

Utriſque ſuperſtitibus) *ſuperſtites* dicebantur a veteribus *teſtes* quod rei ſupereſſent. (*a*)

Si qui quem liberali) hoc eſt, *ſi quis quem adſerat in libertatem*.

Secundum) dare vindicias ſecundum libertatem, eſt in libertatis poſſeſſione ponere.

Si vindiciam) hoc eſt, *ſi injuſtam poſſeſſionem ſibi abſtulit, ſive ſi rei alienæ poſſeſſionem occupavit*, Totius autem legis hic eſt ſenſus: *Malæ fidei poſſeſſionem ſi quis nactus ſit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato: eorumque arbitrio malæ fidei poſſeſſor fructus in duplum præſtato*.

Rei ſive ſtlitis) jam diximus, veteres *ſtlitem* dixiſſe pro *litem*: *ſtlocum* pro *locum*; differt autem *res* a *lite*, (*) quod *res* eſt id ipſum de quo diſceptatur; *Lis* eſt ipſa rei diſceptatio: unde *res* eſt extra judicium, *lis* ſemper in judicio. Quam Juriſconſultorum diſtinctionem falſe deridet Cicero in *orat. pro Muren.* nempe ut callidus dicendi artifex Juriſconſultorum auctoritatem, qua maxime in ea cauſa premebatur, extenuaret. Frequens eſt autem apud veteres Juriſconſultos horum verborum conjunctio. Varro 4. *de ling. lat. quam rem, ſive litem dicere oportet*.

Arbitros) hic numerus erat ſolemnis dandorum arbitrorum.

Fructi duplione] hoc eſt *fructus duplione*: *fructi* enim genitivus eſt veterum, qui nomina quarti ordinis ad normam etiam ſecundi ordinis flectebant; unde *fructus fructus* dicebant, & *fructus fructi*

CAPUT LXXII.

De Sententia, & re judicata.

Controverſiæ judiciorum atque litium diſcordiæ ſententiis judicum præciduntur; quæ ſententiæ in rebus ſingularibus. Rurſus ſicuti publicæ res atque ſtatus civitatis legum auctoritate componitur; ita privatorum negocia & jurgia ſententiarum auctoritate ſedantur: ut e privatis rebus in tranquillum adductis, etiam quies publica exoriatur. Unde ſumma vis tribuitur rebus judicatis: ne ſi judicium ſententiæ reſcindantur, turbato ſtatu ſingulorum, publica etiam tranquillitas obumbretur. Itaque Decemviri auctoritatem rerum judicatarum ſuis legibus maxime munientes, eodemque loco habentes eum, qui debitum confeſſus eſſet in judicio, cum eo, qui ejus debiti nomine convictus a teſtibus eſſet & a judice damnatus: triginta dierum ſpacium judicato faciendo, aut confeſſæ pecuniæ contrahendæ ſolutionis cauſa præſtiterunt. Quos dies *juſtos* appellarunt, nomen & præfinitionem temporis ducentes a militia: unde non paucæ ſimilitudines ad rem forenſem commigrarunt: cum non aliud ſint judicia, quam prælia verborum, quæ loco verorum præliorum, quibus jure naturæ homines contendebant, ſucceſſerunt. Ut igitur *dies juſti* vocabantur in bello triginta illi dies, quibus non licebat hoſtem laceſſere, vel res repetere, dum vexillum rufi coloris in arce defixum erat, & exercitus imperatus: hiſque oppoſiti erant *præliares dies*; (*b*) ita & in re judiciaria dies illi

(*a*) Feſtus *in verb.* ſuperſtites.

(*) Imo interdum lis pro re dicitur, veluti quando dicimus, præſtare litis æſtimationem §. 2. *J. de off. jud.*

(*b*) Gell. *lib.* 20. *cap.* 1. Feſtus *in verbo juſti*, Macrob. 1. *Saturnal.*

illi triginta poſt ſententiam, quibus judicium quieſcebat, juſti appellantur. Hoc autem tempus initio menſtruum, ſequenti tempore protractum fuit ad bimeſtre, (*a*) atque demum a Juſtiniano ad quatuor menſes: præterquam in poſſeſſoribus rerum alienarum, quarum auferendarum etiam manu militari jus habent domini ſtatim poſt ſententiam. (*b*) Lapſis autem triginta diebus, niſi judicatum faceret reus, aut vindicem inveniret, qui fidem ejus præſtaret, adprobanteque creditore debitum in ſe ſuſciperet; jus erat creditori, manus in debitorem injicere, ut eum ad Prætorem raperet, ac pro ſervo ſibi addicendum curaret: iſque creditori debiti gratia ſic addictus, appellabatur nexus & obæratus, propter ſervitutem, (*) quam ex ære alieno ſubibat. Quem etiam Romani morem ſumſerunt ab Athenienſibus, etſi jam poſt Solonis legem extinctum. Licebat enim Athenis ante Solonem creditoribus injicere manus in debitores, qui abductis eorumque corporibus oppigneratis pro ſervis uterentur, iique homines creditoribus obnoxii ἀγώγιμοι vocabantur. (*c*) Ne vero ſic addicti aufugerent, dominis licuit eos nervo & compedibus vincire propria in domo creditoris, tanquam in carcere privato, catena injecta non majore quindecim pondo. (*d*) Porro ita vinctum, aut ex ejus ſubſtantiis, ſi quidem vellet & poſſet, vivere oportebat; aut ex ipſius creditoris bonis capere cibum & veſtitum, qui victus nomine veniunt. (*e*) Victum vero Decemviri definierunt *libras farris in dies*, ſive, ut interpretantur eruditi, libram farris in ſingulos dies. Hæc autem verba XII. tabul. ex Gellio deſumta, fuerunt ſuſpecta eruditorum compluribus, tum propter obſcuritatem; tum quia nimis large pro veteri parcitate, ac duritie cibus videtur definiri libra farris: cum ſelibra victus fuerit hominem frugi quotidianus, quibus obærati & ſervi non debuiſſent tractari benignius. Bicaculus (*f*) de Valerio Catone.

Quem tres cauliculi, ſelibra farris
Racemi duo, tegula ſub una
Ad Summam prope nutriunt ſenectam.

Et Titinius:

- - - - libram ajebat ſatis
Eſſe ambobus farris intriti, plus comeſt ſola
Uxor.

Me tamen eædem auctoritates in veteri lectione retinent. Siquidem his victus tenuitas per ſelibram farris ſignificatur. Quis autem credat, tenuem fuiſſe victum obæratorum, quibus ad ſerviles operas durumque laborem corpore opus erat firmo & viribus integris? ut non mirum, ſi eis integra libra præberetur. His autem ſic addictis datum eſt LX. dierum ſpatium ad paciſcendum cum creditore, impetrandumque ab eo majores inducias, aut oneris levamen aliquod. Ac ſi creditor eſſet inexorabilis, poſt triginta dies ducere debitorem poterat ad Prætorem; ac deinde per trinundinum, ſive ternis diebus nundinalibus, quibus majori populus frequentia negociorum cauſa ex agris in urbem concedebat, eum producebat in publicum, aut palam in foro proclamandum curabat, quanti eſſet damnatus, ut emtorem inveniret. Ita vero initium harum nundinarum ſumere oportet, ut extremus nundinarum dies incidat in ſexageſimum, ut in hac lege ſententiarum repugnantiam vitemus, quam primus & notavit & hac interpretatione ſuſtulit Hottomanus. Si vero nemo civium emeret, tum licebat, debitorem vendere peregrino, eumque ob id trans Tyberim ducere. At ſi pluribus creditoribus teneretur, tum crudele in ſpeciem exemplum in eum erat conſtitutum. In ſpeciem, inquam: nam revera nihil mitius ea pœna, quæ terrore ſuo delinquendi conſilium aufert; ut hujus legis exitus demonſtravit: nunquam enim ea vigente quiſquam in hanc pœnam incurrit, quia metu pœnæ nemo plus æris alieni contrahebat, quam ſuæ ſubſtantiæ tolerarent. Igitur lege XII. tabul. permittebatur creditoribus, debitoris corpore conciſo;

(*a*) *L. 2. in princ. C. de uſur. rer. judic. L. penult. & ult. §. ult. C. eod. L. 2. C. Theod. eod.*

(*b*) Cujac. *in C. de exceptione rei judic.*

(*) Ita tamen, ut deinceps dimiſſus priſtinæ reſtitueretur ingenuitati. Fabius *VII. 3.*

(*c*) Plutarch. *in Solon. & libel. de vit. uſurar.*

(*d*) Plaut. Bacchid. *ſcen. ultim. &* Menech. *ſcen. prima.* Ter. *Phorm. act. 2. ſcen. 2.* Cicer. *2. de orat.*

(*e*) *L. ſi victum 34. ff. de re judic. L. quos nos hoſtes 233. ff. de V. S.*

(*f*) *Apud* Nonium.

ciſo, membrum (*) ſibi viritim tollere, quam immanitatem vehementer deteſtatur in legibus Decemviralibus Favorinus apud Gellium. (*a*) Cui contra Cæcilius JCtus regerit, lenitudinis cauſa id fuiſſe ſancitum, ob rationem a nobis allatam, ut ſupplicii nempe metu periculum criminis averteretur, & caverent homines ſuſcipere ſupra facultates. Quæ tamen lex abrogata deinde fuit; ac pro ſectione corporis ſubjecta ſectio bonorum, miſſis in poſſeſſionem bonorum rei creditoribus ex Edicto Prætoris, (*b*) ut iis venditis, pecuniam quiſque ſuam ſervaret: remanſitque ſectionis nomen a corpore translatum ad bona, propter venerationem vetuſtæ legis, ut ſententia illius in vocabulo conſervari videretur. At ſi creditor careret ſufficientibus bonis, invaluit beneficium ceſſionis. (*c*) Sed jam legem proferamus.

Æris confeſſi, rebuſque jure judicatis XXX. dies juſti ſunto, poſt deinde manus injectio eſto, in jus ducito. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, ſecum educito, vincito, aut nervo, aut compedibus XV. pondo ne majore: aut ſi volet minore vincito.

Si volet ſuo vivito: ni ſuo vivit, qui em vinctum habebit, libras farris endo dies dato: ſi volet, plus dato.

Ni cum eo pacit LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in comitium procitato, æriſque æſtimiam judicati prædicato.

At ſi plures erunt rei tertiis nundinis partes ſecanto: ſi plus, minusve ſecuerint, ſe fraude eſto: ſi volent uls Tyberim peregre venumdanto.

Confeſſi) confeſſus hic παθητικῶς, accipitur, pro quo barbari confeſſatus; unde ajunt *dos confeſſata*. Eſt hic autem ellipſis, ac ſubauditur *nomine*, ut ſit *æris confeſſi nomine*.

Juſti) hoc eſt *legitimi*.

Poſt deinde) geminatio elegans & uſitata veteribus. Vide Pareum in *lexico-critico*.

Quips endo) ita legit Cujacius ex veteri Codice (*d*) priſce, *pro quis endo eo in jure vindicit*. Ita Cujacius recte ex

(*) Imo in hac quoque parte legis ſecare debitores nihil aliud eſſe, quam eos in auctione publica vendere, contendit Illuſtr. Præſes, Cornel. ven Bynkerhoek *Obſ. I.* 1. Cauſſatur, crudelem eſſe legem, quæ in partes ſecari jubeat debitorem, ne requiſita quidem creditorum petitione. Ineptam eandem vocat, quia nece debitoris etiam lucrum pereat, quod ex operis ejus capere creditores potuerant. Porro ſi ſecare apud Decemviros ſit occidere, cur pluribus duntaxat creditoribus id permiſſum fuerit, quærit, non æque uni. Exceperit pro ſua ſententia Gravina. Crudelem quoque videri legem Romuli, quæ liberos occidere patri permittat, & Remmiam, quæ fronti calumniatorum duplex Kappa inuri jubebat, quas tamen latas nemo neget. Neque minus inſolitam eſſe ſententiam novam, qua creditoribus integrum ſit inconſulto judice debitorem trans Tiberim venum ducere, & pretium pro rata æris crediti partiri. Damnum privatum ex interceptis operis penſari utilitate publica, qua cohibiti ſint cives ſupplicii metu, ne fidem temere decoquerent. Multorum, quæ a majoribus conſtituta ſint, rationem reddi non poſſe, quamvis & gravius videri potuerit, fidem pluribus fallere, quam uni. De capitali porro ſupplicio Decemviros acceptos fuiſſe Favonio, Cæcilio, Fabio & Gellio, cujus verba, *tertiis autem nundinis capite pœnas dabant*, ne figurate quidem poſita videri queant pro uſurarum præſtatione, cum fruſtra a debitore, qui ſortem præſtare nequeat, uſuræ exigantur, neque adeo pro iis hic poni poſſit pœna, & aliud ſit *capitis* pœnas præſtare, aliud *capite*. Non ſatis ſic eliſum videbitur argumentum, quod ab inepta legis ratione petitur, qua ſtulta feritate occidatur debitor, ex cujus venditione lucrum cogi poſſit. Sed ſi meminerimus, legis XII. tabularum auctoritatem jam Gellii ævo adeo contemni cœpiſſe, ut Faunorum & Aboriginum carminibus compararetur, demetur aliquid ei opinioni ſapientiæ & æquitatis, qua Tacitus, Livius, Cicero eam tantopere extollunt.

(*a*) Gell. *cap.* 1. *lib.* 20. Tertull. *Apologet. c.* 4.

(*b*) Livius *decad.* 1. *libr.* 8. Quintanadvegn. *de juriſdict. libr.* 1. *titul.* 5. *pars* 2. *num.* 35. Cujac. *lib.* 3. *obſerv. cap.*39. *& paras C. qui bon. ced. poſ.*

(*c*) *C. qui bon. ced. poſ.* (*d*) *Obſerv.* 3. *cap.*39.

veteri Codice repoſuit, uſitatum eſt enim veteribus *vindicare in aliqua re*, ut *in agro vindicare*.

Endo) autem pro in, ſatis notum.

Vindicit) vero dixerunt veteres, ut etiam nunc dicimus lavit: olim & ſonit dicebant. Accius Phœnis.

Unda ſubundis ſubunda ſonit.

vindicere autem pro vindicare. Lucret. *lib.* 3.

Ipſe ſui miſeret, neque enim ſe vindicet hilum.

Nervo) *nervus* eſt proprie vinculum, quo vincitur collum; *compedes* in quos pedes conjiciuntur.

Ne majore) ita prudentiſſime repoſuit Cujacius pro *ne minore*. Cur enim immitiores Decemviri, quam ipſimet creditores, qui rem amiſerant;

Farris) *far* hic ſignificat farinam, ex qua pultem farream conficiebant. (*a*) Cibus enim veteribus Romanis conſuetus erat farina (*) cum aqua & ſale cocta, & interdum etiam lacte. Unde Plautus Romanos vocat *pultiphagos*. Hinc Juvenalis:

Grandes fumabant pultibus ollæ.

Æſtimiam) *æſtimia* dicebant veteres pro *æſtimatio*.

Se fraude] hoc eſt *ſine fraude*, *ſe* pro *ſine* veteres.

Uls) pro *ultra* veteres. Varro de *ling. lat. Quod ea ſacra, & eis, & uls Tyberim non mediocri ritu fiant*. Vide Popmam *de uſu antiquæ locutionis*.

Rei] hoc eſt *actores*, *creditores*: diximus enim, per *reum* ſignificari tum petitorem, tum eum unde petitur. Brevis autem harum legum hæc eſt explicatio:

Si debitum confeſſus quis fuerit, vel condemnatus jure, hoc eſt in judicio fuerit, (ut explicat Cujacius ad *l.* 29. *ff. de donat.*) *induciæ ei menſtruæ triginta dierum ad debitum exſolvendum dantor. Sin intra dies illos triginta debitor non ſatisfaciat, tum creditori capere eum, ſive prehendere, atque in jus ducere jus eſto. Debitor ita nexus, ſi poterit, ſuo vivat, ſi non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, ſingulas farris libras in ſingulos dies ei dato: ſi volet plus, ei pro arbitrio dare liceto.*

Si & tum judicatum non ſolvat, neque interea quiſquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem in vincula adducere creditori jus eſto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire; ſic tamen ut vincula non ſint graviora, quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus eſto.

Paciſcendi interea addicto eum creditore jus eſto: ſi non pactus fuerit, LX. diebus creditori addictum in vincula habere jus eſto: intra eos dies trinis nundinis ad Prætorem in campum producitor, quantæque pecuniæ judicatus fuerit, prædicator. At ſi plures erunt creditores, tertiis nundinis vigeſimo ſeptimo die rei corpus in partes ſecanto, ſi plus, minuſve ſecuerint ſine fraude eſto: ſi malint, trans Tyberim venundanto.

CAPUT LXXIII.

De Jure publico, & de Legislatione.

NAturæ ordinem tenentes ſimplicia percurrimus, ut ad compoſita deferremur. Itaque legibus abſolutis, quæ ſingulas privataſque perſonas, ac certas res, & negocia privatorum complectuntur, enitamur jam ad culmen ac rerum tandem ſummam, e ſingulis privatiſque pluribus coactam atque compoſitam capeſſamus; exponentes publici regiminis leges, quibus evolutis, contendemus altius, ac veluti a terra in cœlum advolantes rerum ſacrarum atque divinarum leges, quas publici quoque juris portionem fecimus, interpretabimur, lumina eruditionis more noſtro adferentes neceſſaria, & quæ unice ad declarandum jus vetus, non ad memoriæ laudem augendam adducatur. Jam enim tanto numero collectiones rerum vetuſtarum prodierunt, ut doctus ab indocto non tam copia, quam delectu rerum diſcernatur: & gravitas judiciumque ſcribentis non minus ex his, quæ rejecerit, quam ex his, quæ retinuerit, æſtimetur. Exordium autem hujus expoſitionis merito ducimus a legumlatione, ſive a facultate publica ferendarum & jubendarum legum, inde vim,

(*a*) Varro *lib. ult. c.* 5.

(*) Fuit itaque far ex Auctoris ſententia puls ex farre conſpiſſata. Alii panem farre deſignari putant, cum, quia libræ pondo pani magis quam pulti convenit, tum quia Ulpianus *d. l.* 9. ipſe far interpretari videtur panem farreum.

vim & poteſtatem accipientium. Notum eſt autem, ab inſtituta republica legum ferendarum jus penes magiſtratus majores, poſteaque penes Tribunum etiam fuiſſe plebis: Populum vero juſſiſſe ac ſciviſſe legem eo ſuffragiorum ordine, atque eo ritu, quem ſuperiore libro demonſtravimus. At quoniam populi ſæpe voluntas a veteri lege ad novam, vel concionibus magiſtratuum, vel propoſitis majoribus utilitatibus, vel mutatione temporum traducebatur; ideo ne duæ, pluresve inter ſe ſimul pugnantes leges civitatem diſtraherent, concordiamque civium turbarent, neve jure incerto reſpublica jactaretur; Decemviri conſtituerunt, ut populi voluntas poſterior, ſive legum eadem de re ultima, leges aboleret antiquiores; ac ſublato jure veteri maneret id, quod populus poſtremo iuſſiſſet, ſive abrogando, id eſt legem prorſus contrariam ferendo; ſive derogando, id eſt partem prioris legis detrahendo; ſive ſubrogando, id eſt aliquid ad priorem legem adjiciendo; ſive obrogando, id eſt immutando ex priori lege aliquid. Cuius legis vis in univerſum jus civile penetravit. Nam & in pactis, & in tranſactionibus, & in teſtamentis, in ſententiis, in conſtitutionibus principum, in reſcriptis, in conſuetudine, in mora, in fama: denique in poſſeſſionibus, in interpretationibus id ſemper ſervatur, ut a poſterioribus priora ſubmoveantur. Legis autem hæc verba feruntur:

Quod poſtremum populus juſſit, id jus ratum eſto.

CAPUT LXXIV.

De Privilegiis non Irrogandis.

AT preter ius legibus comprehenſum, & in cives univerſos explicatum, aliquando certum ius & peculiare in privati alicuius perſonam conſtituitur, quod legis nomen minime meretur, quia lex complectitur omnes, & privilegium eſt tantum unius, veluti privata lex: unde Ulpianus ait, *jura non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtituuntur*. (*a*) Etenim in privatas perſonas non leges, ſed judicia feruntur, per quæ leges ad negocia privatorum accommodantur. Ideo vetitum fuit, in privatum ferre legem, hoc eſt privilegia irrogare: quod ex Athenienſium diſciplina, & Solonis legibus defluxit in leges Romanorum. Nam ut ex Andocide, (*b*) Demoſthene, & Æneа Gazeo in Theophraſtum habemus, non licebat Athenis condere legem in privatum, niſi occultis ſex mille civium ſuffragiis juberetur: occultis nempe ut gratia & odium ſimul abeſſet. Et ne quis miretur ſuffragiorum exiguum ex tanta urbe numerum, admonitum velim, Athenis, etſi ſupra quadringentum millia hominum habitarent, numerum tamen civium ad viginti millia fuiſſe a Cecropis uſque tempore: qui numerum cogniturus civium, juſſit, ut in medium quiſque conjiceret lapidem: quibus numeratis eam collegit ſummam, quæ Demetrii Phaleræi tempore haud mutavit. (*c*) Eadem ratione Decemviri vetuerunt privilegia in quemquam irrogari, niſi comitiis centuriatis, ubi deſcribebantur cives non confuſe in tribus, ſed per ordines, & ætates in ſingulas centurias; propereaque major inde diligentia majuſque conſilium oriebatur. Hic nos propter ſummam Jacobi Cujacii auctoritatem aliquanto ſubſiſtemus. (*d*) Is enim ne quidem comitiis centuriatis privilegia irrogari potuiſſe contendit; ideoque adjectionem illam *niſi maximo comitiatu*, pertinere tantum putat ad legem de capite civis Romani, quam mox ſubjungemus, quamque a Cicerone cum iſta conjunctam invenimus. Sed Cujacium videtur idem confutare Tullius, (*e*) qui ſtatim poſt duarum legum mentionem, repetens eam de privilegiis, hanc adjecit clauſulam, quæ, niſi contemto perturbatoque ordine verborum & ſententiarum, nequit ad ſolam legem de capite contrahi. Ut patet vel ex lectione vulgata, quæ ut alibi corrupta ſit, hic tamen locus ſuſpicionem habet nullam. Nam ut hanc legis clauſulam inferamus, monet auctoritas legum Atticarum, & ratio publica, quæ aliquando poſtulat, ut privilegia

(*a*) *L. 8. ff de legibus.*
(*b*) *In myſt.* Demoſt. κατ' Ἀριστοκρατ. Cujac. *obſ.* 15. *cap.* 8.

(*c*) Petit. *ad leg. Attic l. 2. tit. 1. p.* 114.
(*d*) *Obſerv* 15. *c.* 8
(*e*) *Lib.* 3. *de leg. in fine.*

gia irrogentur, dummodo majoris partis de neceſſitate publica judicantis conſenſus accedat. Sed ſufficiet verba hæc Ciceronis expendere: *Præclariſſimæ de XII. tabular. translatæ duæ, quarum altera privilegia tollit: altera de capite civis rogari, niſi maximo comitiatu, vetat.*

Poſtea ſubjicit:

Cum legis hæc vis ſit, ſcitum eſt juſſum in omnes; ferri de ſingulis niſi centuriatis comitiis noluerunt.

Cum hæc igitur Cicero opponat *juſſum in omnes*, qualis eſt lex, & *ferri de ſingulis*, quod eſt privilegium; patet, id, quod ſequitur, *niſi centuriatis comitiis* pertinere ad privilegia; nec ferri de ſingulis accipiendum eſſe ſolum de capite civis Romani, ſed de omnibus privilegiis aliis, ſive ſcitis unius privati cauſa, tum in pœnam, tum in præmium illius; adeo ut exceptio *niſi maximo comitiatu* ad utrumque referatur. Quamvis autem privilegia irroganda non ſint, propterea tamen minime ſublata facultas eſt ferendi juris ſingularis, quod aliud prorſus eſt a privilegiis, utcunque hæc poſterior ætas confuderit, ac privilegium etiam appellarit ea, quæ ſunt juris ſingularis, nempe dotium, creditorum, militiæ, eccleſiarum; quæ non in privatam perſonam, ſed in certum hominum, aut negotiorum genus concipiuntur. (*a*) Dicuntur vero Decemviris privilegia, quæ in ſingulas perſonas feruntur, quia veteres pro *ſingulis* dicebant *privi*, unde *privatus*, & *privilegium*, quaſi *lex de privatis*, *lex de ſingulis*. Porro etſi verbum *irrogare* plerumque contineat pœnam; ex hoc tamen XII. tabul. loco apparet, etiam pertinere ad utilitatem; nam hic utramque complectitur, (*) retinetque ſignificationem originis. Etenim *irrogare* compoſitum eſt ex *in* & *rogare*, hoc eſt *rogare in aliquem*; ſive ob damnum, ſive ob utilitatem. Ob damnum privilegium irrogatum fuit ab Epheſiis adverſus Heraclitum: (*b*) quem etſi non directo, tamen oblique notarunt, cum ante occaſum ſolis excedere juſſerunt hominem, qui oderet omnes, & nunquam rideret. Quæ in unum Heraclitum conveniebant. Noxium quoque privilegium irrogavit Clodius contra Ciceronem ferens, *ut qui civem Romanum indemnatum necaſſet, ei aqua & igni interdiceretur*. Quibus verbis non obſcure Ciceronis caput appetebatur. Item & illud in Eumenem: *ne cui regi Romam venire liceret*. Utilia vero privilegiorum exempla ſunt illa, nempe rogatio de reditu M. Tulii, lex Manilia de imperio Cn. Pompeji Magni, & ſimilia. En vero legem Decemviralem:

Privilegia ne irroganto niſi maximo comitiatu.

CAPUT LXXV.

De Capite Civis Romani.

CONſequitur hanc legem illa de capite civis Romani, de quo decernere per leges XII. tabul. non licebat, niſi comitiis centuriatis. Unde apparet, quanti civis Romanus putaretur: cum de eo nonniſi populus judicarit univerſus eadem ſolemnitate atque ordine convocatus, ac ſi de ſumma reipublicæ & de creatione majorum magiſtratuum ageretur. Hinc merito Cicero nihil de ſe actum jure dicebat, nihil more majorum a P. Clodio: quia cum nemo tolli de civitate potuerit ſine judicio; de capite civis Romani ne judicari quidem licuerit, niſi comitiis centuriatis. Quod cum alibi ſæpe inculcet, tum *lib.3. de legibus* L. Cottæ ſententia comprobat. Capitis autem appellatione vita, libertas, civitas, familia, & æſtimatio continetur, ut patet ex pluribus Ciceronis locis. (*c*) Præterea indemnatum neminem interfici voluerunt. (*d*) Quod ex Lycurgi legibus translatum ſuſpicatur Cujacius ex Valerio. (*e*) Eam ob cauſam a populo Quæſtores parricidii crea-

(*a*) Cujac. *obſ.15. cap.3.*

(*) Contrarium verius viſum Marcilio, qui privilegia tantum in pœnam irroganda prohiberi putabat, pro ſingulis autem rogare licuiſſe cenſebat. Quam ſententiam pluribus adſtruxit Everardus Otto Præf. *T. IV.* 13. effecitque, ut in eam & ipſi concedamus lubentes volentes.

(*b*) *In epiſt. ad Hermod. vid.* Petit. *in leg. Attic. pag.* 126.

(*c*) *In Verr. pro Quint.* Gell. *lib.5. capit.19.*

(*d*) Salvian. *de gubernio Dei l.8. in fine*, Aug. *de civit. Dei lib.1.*

(*e*) *Obſ.4. c.12.*

creabantur, qui exercerent in ſingulis cauſis criminale judicium. Sed jam legem adferamus:

De capite civis Romani, niſi per maximum comitiatum ne ferunto.

CAPUT LXXVI.

De Indulgentia in hoſtes.

DEnique ad eam publici juris legem veniamus, quæ ob utilitatem reipubl. atque humanitatis laudem omnibus antecellit. Eſt autem illa, quæ paria jura, & æquam vitæ civitatiſque conditionem ſtatuebat inter bonos cives amicoſque Pop. Romani, qui ſemper in fide manſiſſent, & eos, qui aliquando deficientes, poſtea reſipuiſſent rediiſſentque in Populi Romani gratiam. (*a*) Ea lex, quæ ſpem priſtini ſtatus minime adimebat, maximum Reipubl. fuit incrementum, quia qui ſpem amicitiæ retineret, nunquam ad extremum inimicitiæ ferebatur. Ideo qui a Populo Romano deſciverant, facile redibant in fidem, (*) cum intelligerent paratam ſemper fore gratiam: iiſque accededentibus urbs & Popul. Roman. & Reſpubl. oppido augebatur. Quod jus non diſcrepabat ab Athenienſium lege, Theſeo adſcripta, ut ſcilicet omnibus civibus ejuſdem eſſet æqua communio juris. (*b*) Hac eadem Decemvirali lege continebatur, ut nexi, ſive addicti creditoribus; ſi ſoluti eſſent, ſive e poteſtate creditorum exiiſſent, eodem jure cum reliquis civibus uterentur. Hanc vero legem abrogatam putat Hottomannus lege Aebutia ob id lata, ut obſoletæ XII. tabul. leges neque jam Reipubl. congruentes abrogarentur. Erat autem hæc XII. tabul. lex his fere concepta verbis:

Nexo ſoluto forti ſanati ſiremps jus eſto.

Nexo ſoluto) hoc eſt dimiſſo debitore e poteſtate creditoris.

Forti) hoc eſt bono. Nam ut Feſtus tradit, & nos ſupra innuimus, veteres *horctum* pro *bono* dicebant, ex *horctum* natum *forctum*, verſo *h* in *f.* digamma æolicum: quod aſperioris adſpirationis nota erat. Unde in pluribus vocibus pro *h* ſubſtitutum eſt *f.* ut *Felena* pro *Helena*. Priſcianus *lib.*1. & ex antiquo *haba* factum *faba*, ut ſcribit Velius Longus, & Scaurus *lib.*1. *de ortograph*, tandem *forctum* peperit *forctis*, & poſt *fortis*: quod apud veteres non ſolum validum, ſed hominem integræ fidei ſignificabat.

Sanati) Sanates, inquit Paullus ex Feſto, dicebantur, qui ſupra, infraque Romam habitarent: quod nomen his fuit, qui cum defeciſſent a Populo Romano poſtea quaſi pacata mente, in amicitiam redierunt. Hic juvat adſcribere ejuſdem Feſti ſententiam ex reſtitutione Joſephi Scaligeri, qui e corruptiſſimo loco hunc eruit ſenſum: *Sulpitius autem Sanates, & Opilios ajunt dici inferioris loci gentes, ut Tiburtes, & alios, qui cum populo Tiburt. habitarent in agro Tiburti, id eſt omnes peregrinos inferioriſque loci. Et infra ſunt, qui intelligunt colonias, quæ deductæ ſunt in priſcos Latinos a Tarquinio Priſco, quas inegerit ſecundum mare infra Romam in civitates Latinorum: eoſque Sanates propterea, quod præter opinionem eos pacaviſſet ſanaviſſetque, ut auctores ſunt* Cincius *lib.*2. *de officio juriſconſult.* & quæ ſequuntur.

Siremps) priſcum & ſolemne verbum in ferendis legibus, quod explicatur *ſimilis re ipſa*: ex quibus vocibus componitur. Feſtus:

Sirempſe legem juſſit eſſe Juppiter.

Plautus ait. Unde Cujacius locum illum Senecæ *XCII. epiſt.*

Am-

(*a*) Feſtus *in verbo* ſanates. Gell. *l.* 16.

(*) Eadem tamen ſpes & facilitas futuræ reconciliationis potens ad res novas moliendas incitamentum. Quare accedimus Hottomanno, hoc caput lege Aebutia antiquatum eſſe cenſenti. Ceterum nullum fragmentum legis hoc obſcurius Fortes. Sanates Valerio Meſſalæ apud Feſtum gentes binæ Romanis finitimæ videntur. Alii fortem, bonum & conſtantem, qui nunquam defecerit, ſanatem, rebellem interpretantur, qui ſanata veluti mente ad obſequium reverterit. Pro ſiremps Urſinus exhibet, *Idem jus eſto*, ne nimis cum Evandri matre loqui Decemviri videantur, ſed nihil mutandum in carmine decemvirali.

(*b*) Plutar. *in Theſ.* Perit. *ad leg. Att. l.* 2. *c.* 3.

Ambitio omnium, quæ terram premunt ſeremiles eſto, reſtituit: *Ambitio omnium, quæ terram premunt, ſiremps lex eſto.*

CAPUT LXXVII.
De Jure ſacro, & Religioſo, & ſacris Privatis.

SEd ad ſacra jam accedamus, de quibus plurimas fuiſſe XII. tabul. leges, eaſque de Numæ potiſſimum inſtitutis translatas opinamur. Verum ne inepte auguremur, eas tantum hic adducemus, quarum in veteribus monumentis certa veſtigia ſuperſunt. Nam quas multi de Ciceronis libris, tanquam de legum XII. tabul. corpore ſumſerunt; non referemus in hunc ordinem, niſi certis teſtimoniis de XII. tabulis venire comprobentur, cum pleræque illarum fuerint ab ipſomet Cicerone confictæ, ut perfecta civilis juris forma illinc exhiberetur. Antequam igitur ſingulas explicemus, prodere conſtituimus aliqua priſcæ ſuperſtitionis exordia: tum ut legum capita magis illuſtremus; tum ut hinc etiam oſtendamus, quantis ex erroribus Dei & Filii ſui Jeſu Chriſti beneficio erepſerimus. Hominis natura communis parentis defectione perduellis, hoſtiſque divini Numinis a D. O. M. qui finis eſt extremumque bonorum omnium, ad rerum creatarum amorem & falſa gaudia vertebatur: propriæque cupiditatis nexibus implicata, cum ad ſapientiam contenderet maxime, tum ab ea longius abſtrahebatur. Rerum enim divinarum notitiam non a fonte ipſo, ſed a corruptionis noſtræ radice petebamus: Deum ipſum affectionibus noſtris involventes, eique deſideria curaſque noſtras adplicantes. Unde ſibi homines ſinguli conſtituebant ſuarum ſimulacra cupiditatum & affectionum humanarum, quæ pro numinibus colerent. Igitur ex inſita imperandi cupiditate fuit excitatus Juppiter, & ex contentione Mars, ex libidine Venus, ex induſtria Pallas, ex ſuperbia Juno, ex mortalitate Pluto, ex navigatione Neptunus, ex triſtitia Saturnus, ex ebrietate Bacchus: aliaque ex aliis affectionibus, & actibus hominum Numina extiterunt, nempe Spes, Labor, Morbus, Febris, Peſtis, pluraque alia monſtra furore hominum procreata locum inter Deos invenerunt: ut non aliter homines a Diis diſcreparent, niſi quod homines vitia participarent, Dii vero ipſa eſſent natura vitiorum; & quod inchoatur in hominibus, in Diis abſolveretur: immo in eorum ſingulis vitium ipſum exculperetur. Itaque cultum his pro humano ingenio tribuerunt, ea tradentes, quæ ſingulorum naturæ convenirent; muneraque Diis offerenda non ex divinitate naturæ, ſed ex hominum æſtimatione pendentes. Hinc certa erant inſtituta ſacrificia, præſcriptique actus corporis & motus, quos præfinito exprimebant: quas cæremonias dicimus. Hinc & ludi edebantur in honorem Deorum, & feſti dies tripudiis & molliculis cantibus celebrabantur, quaſi natura divina iiſdem, quibus humana caperetur, & quaſi ſe quisque in unius ex proceribus fidem & patrocinium traderet; ſingulæ nationes, & urbes ſuos præcipuos habebant Deos, in quorum honorem certa ſacrificia publice inſtituebantur: item & ſingulæ familiæ ſuos Deos ſibi familiares adſciſcebant, quos Lares vocabant & Penates. Quamobrem privatis etiam, & anniverſariis ſacrificiis, eos venerabantur. (*a*) Quæ ſacra genti erant jure Pontificio perpetuo addicta. Hinc plebs a patribus non honore tantum, ſed & ſacris diſcernebatur: cum alia ſacra plebejorum eſſent; alia patriciorum. Unde Virginia, excluſa ſacris Pudicitiæ Patriciæ, aram dicavit Pudicitiæ Plebejæ. (*b*) Hæc eadem cauſa diſtulit communionem juris conjugalis inter patricios, & plebejos, quia enim in mariti ſacra & familiam uxor tranſibat, ideo perturbatum iri ſacrorum jus prædicabat Conſul contra plebejos, differens, ſi conjugia mutua inter patricios, & plebejos permitterentur. (*c*) Hinc intelligitur Modeſtini locus, ubi habetur, *nuptiis divinum jus communicari*: quia ſcilicet mulier ſacrorum mariti fieret particeps (*d*) Publica igitur ſacra pro populo publico ſumtu fiebant; privata vero ſumptu privato pro ſingulis hominibus, familiis, gentibus, (*e*) ac præter ſacra,

(*a*) Cic. *de Aruſp. reſp.* (*b*) Livius *lib.* 10. *cap.* 23.
(*c*) Livius *lib.* 4. *cap.* 1.
(*d*) L. 1. *ff. ritu nupt.*
(*e*) Feſtus.

ſacra, ferias quoque familiæ proprias habebant, quales habuit Claudia, Cornelia, Julia, Æmilia. (*a*) Hæc autem ſacra, quo nunquam interirent & ex legibus XII. tabul. in familiis perpetuo manerent, Pontifices conſtituerunt, ut eo migrarent, quo vel familiæ nomen, vel hereditas tranſiret, (*b*) vel pars major bonorum, quantum ſcilicet caperent heredes. Unde quæ pars legatariorum æri alieno ſuberat, ſacrorum onere carebat, quia, ut Cujacius (*c*) docet, bona ſacris obligabantur, deducto ære alieno. Itaque præter uxorem filius cum naturalis, tum adoptivus, qui novæ familiæ nomen adſumebat, & quivis heres, itemque legatarius partiarius, & quicunque majorem bonorum partem uſucepiſſent, ejus familiæ, unde bona veniebant, ſacris obligabatur, Addit Cicero: (*d*) *Quarto ſi nemo ſit, qui ullam rem cæperit, de creditoribus ejus* (ſcilicet obligatur) *qui plurimum ſervet. Extrema illa perſona eſt, ut is, qui mortuus ſit, pecuniam debuerit, neminique eam ſolverit, perinde habeatur, quaſi eam pecuniam ceperit*. Hiſque perſonis publice *calatis*, hoc eſt *vocatis comitiis* deteſtabantur ſacra, ſive adhibitis teſtibus denunciabatur, ut ſacra ſuſciperent; (*) ac ſi ea recuſarint, bonis plectebantur. Deteſtari enim eſt abſenti teſtato denunciare: unde deteſtatio ſacrorum, quæ hoc ritu peragebatur. (*e*) Hinc frequens illud veteribus proverbium: *ſine ſacris hereditas:* quo ſignificabatur lucrum ſine incommodo, veluti hereditas deducto onere ſacrorum: quorum ſumtus non exiguam bonorum partem abſumebat. (*f*) Sed nequidquam Pontifices tanta religione ſacra munierunt. Etenim ne qui plures hereditates obtinuiſſet, tot ſacrorum incommodis obrueretur, juriſconſulti jus Pontificium in ſpeciem, ſive verba illius tantum honoris cauſa retinuerunt, re vero abrogarunt; excogitantes, atque introducentes translationem quandam hereditarii nominis per ſimulatas venditiones in ſenem aliquem decrepitum, (**) ac pene mortuum, cui heres futurus eſſet nullus: in quem ſenem caderet nomen tantum hereditarium, & dominii titulus abſque re, abſque bonis ullis, una cum onere ſacrorum: in quorum ſumtus pecuniam ab herede capiebat, ut ea curaret quoad viveret. Quo ſine bonis moriente, ac hereditario familiæque nomine cum eo una pereunte; jus quoque ſacrorum extinguebatur, bonaque tum libera remanebant apud poſſeſſorem illorum, a quibus ea de cauſa ille familiæ nomen & dominii titulum divellerat; ut translata in ſenem eum emtum, quem propterea *coemtionalem* vocabant, morte illius occiderent, & cum dominii titulo familiæque nomine, ſacra etiam interirent. Scio alios aliter exponere, quid ſint ſenes coemtionales apud Plautum in *Bacchide*. (*g*) Sed ut nulli nos in re tam perplexa & obſcura divinationem invidemus; ita & iidem ferendi ſumus, ſi facultate utamur eadem; præſertim cum hujus interpretationis adſcriptorem habeamus Joſephum Scaligerum: qui ad Feſtum in verbis *puri probi* ſcribit, plures inventas a JCtis artes ſacrorum interimendorum, ſive ut idem vocat, præſtigias; præcipue vero imaginariam quandam venditionem, qua *coemtio* vocabatur adhibitis ſenibus coemtionalibus, qui aſſe Cajano, hoc eſt ſextertio *ditis cauſa* ter accepto, & rurſus reddito, heredem abſolvebant. Legem vero ita retulit Cicero:

Sacra privata perpetuo manento.

CA-

(*a*) Macrob. *l* 1. *c*.16.
(*b*) Cic. *leg*. 2. *de* Feſtus *verbo* ſine ſacris.
(*c*) *ad l*. 39. *ff. de V. S.*
(*d*) *de legibus*.
(*) Si qua forſitan ii tergiverſarentur, quemadmodum teſtibus, teſtimonium dicere detrectantibus, obvagulandum erat. Qua ratione occurritur iis, qui, quod heredem etiam ſine deteſtatione ad ſacra obeunda obſtrictum noviſſent, ipſam potius conſecrationem, ab herede rite ſolemniterque teſte populo faciendam, pro ſacrorum deteſtatione habent.
(*e*) Cujac. *tit. l*.39. *&* *ad leg. pleb*.238. *ff. de V.S.*
(*f*) Plaut. *in Trinum*. Feſtus *verbo* ſine ſacris.
(**) Ut unius cujuſque patrisfamilias domus metu Deorum arctius conſtringeretur, non ea tantum ſacra æterna erant, quæ pro populo fiebant, ſed privata quoque quæ pro ſalute ſingularum familiarum adminiſtrabantur. Quibus vinculis Romanos ſic Juriſconſulti ſolverunt, ſalvis legis verbis, vim ejus excludentes, & ſatis eſſe credentes, ſi publica rite ſacra obirentur, nec inviti onerarentur ſacris privatis.
(*g*) *Act*. 4. *ſc*. 9. *verſ*. 5. Gronov. *l*. 3. *obſ*. 20. *&* *de pecun. vet. l*. 4. *c*. 8. *p*. 693.

CAPUT LXXVIII.

De Religioſis, & Sumtibus Funerum.

A Sacris ad religioſa, nempe ad cadaverum humationem tranſeamus. Cujuſmodi ritus Romani ab exteris, & antiquioribus acceperunt: præſertim cadaverum combuſtionem, quæ diu antea fuerat uſitata. Auctoritatem enim uſtionis cadaverum apud Græcos arguit Homerus, apud quem omnia Græcorum ac Trojanorum cadavera comburuntur, ut colligitur ex pluribus *Iliados* locis, (*a*) præcipue vero ex Patrocli funere: unde diſcimus congeri conſueviſſe in extructum rogum, quæ defuncto eſſent cariora. Etenim Achilles in Patrocli rogum conjecit arma, & quatuor equos, & canes duos, mactatis ibidem XII. lectiſſimis Trojanis adoleſcentibus. Nam militiæ neceſſitas & putreſcentium fœtor cremandorum cadaverum morem facile induxit. Cenſebant autem ex ſuperſtitione ſua veteres illi excoqui ſordes animorum igne, atque elementi levitate facile animos in cœlum attolli; & inde flammis immortalitatem tribui exiſtimabant. (*) Unde Gymnoſophiſtæ ſeſe vivos in ignem conjiciebant, quod exuta citius mortalitate corporis, immortalitatem animi reciperent. Qua opinione Hercules, cui cremandi cadaveris initium tribuitur, cum bellum inferret Laomedonti, fertur amici ſui Licimnii filium ſibi ſocium adjunxiſſe, patrique incolumem redditurum juraſſe: adoleſcente vero in acie cæſo cremaſſe cadaver illius, & patri cineres tradidiſſe, ac ſe jurisjurandi religione ſolutum putaſſe, quaſi patri filium longe meliorem reddidiſſet, utpote immortalem inde factum. Romani autem initio ignem non adhibebant, ſed humo cadavera obruebant, unde *humatio*, & *humare*: a quibus differt *ſepulchrum*, & *ſepelire*, quod hæc pateant latius; & ad quodlibet funeris genus extendantur. Uſum vero uſtionis poſtea Romani acceperunt, (*b*) quia longinquis bellis terra obrutos erui cognoverunt, maneſque turbari; plures vero familiæ vetuſtam humationem retinuerunt, de quibus Cornelia, de qua primus Sylla ſuum corpus cremari voluit: quia cum per contumeliam Caji Marii apud Anienem ſitas reliquias diſſipari juſſiſſet: eandem ipſe ſuo in corpore formidabat. (*c*) Neque tamen corpus continuo poſt mortem cremabatur, ſed octavo demum die in extructum rogum imponebatur, ſubjectis facibus, nono die ſepeliendum; (*d*) unde Horatius: *Novendiales diſſipare cineres*. Primo enim die cadaver calida aqua abluebant, & poſtquam unguento perfuderant, conclamabant, ut ſi qui ſpiritus vitales reſiderent, calore, atque clamoribus excitarentur. Contigit enim aliquando, ut qui mortuus putaretur, e rogo ſurrexerit, ac ſuperante corpus flamma perierit. Altero die nocturnis horis flentes ſubtili velo corpus involvebant ad diem octavum uſque lugendum, adhibitis ad hoc officium mulieribus, quas præficas vocabant. Efferebatur vero funus præeuntibus facibus. Curandorum autem funerum diebus familia funeſta manebat, & dicebatur *humilior* uſque ad humationem, niſi mendum ſit apud Varronem, (*e*) ut Scaliger ſuſpicatur. Cadavere autem exuſto, & ſepultis cineribus, ſupererat humatio; ſine qua familia nondum purgata putabatur: unde membro defuncti, nempe digito deciſo, in eo tanquam toto ſuper cadavere juſta perſolvebantur, injectaque gleba, corpus dicebatur humatum, ob membrum humo tectum: itaque locus fiebat religioſus. (*f*) Novem vero hiſce diebus, quibus heres atra indutus veſte funeribus faciendis juſtiſque curandis occuparetur, neque in jus vocari poterat; neque alius quiſquam, a quo defunctus luge-

(*a*) *Iliad.* 7. & 8. 23. 24. & *Odyſſ.* 24.

(*) Imo, etſi ejus generis deliramentis nullis mentes veterum imbutæ fuiſſent, tamen iis commendabilis videri poterat cadaverum combuſtio, præcipue, quia ſic ſine diuturno putreſcentis cadaveris ſqualore & fœtore, puriſſimo elemento, in eas particulas minimas reſolvuntur corpora, ex quibus conſiſtunt. Tot millibus autem cadaverum annuatim comburendis ingenti opus lignorum vi, unde credibile eſt, ſervorum ſaltim & civium viliorum cadavera non combuſta, ſed terræ mandata fuiſſe.

(*b*) Plin. *l.* 7. *c.* 54.

(*c*) Cic. 2. *de legibus*.

(*d*) Virg. 5. *Æneid. verſ.* 94. *ubi* Servius, Turneb. *ad verſ* 24 *c.* 23.

(*e*) Varro *de ling. lat. ubi* Scalig.

(*f*) Cic. 2. *de leg.* Feſt. *verb. præcidan.* Varr. 4. *de ling. latin. pag.* 6. *ubi* Turneb. & Scaliger.

lugeretur, aliqua petitione vexari. (*a*) Vetuſtioribus autem Romæ temporibus ſepulchra cadaverum in urbe, imo etiam domi pro Diis Penatibus colebantur: quem morem ſignificat Virgilius (*b* in illis verbis:

Urbique remittunt.
Sedibus hunc refer ante ſuis, & conde ſepulchro.

Ubi vetus interpres hoc de more diſputat, qui poſtea ſublatus fuit: nam Senatus vetuit, quemquam in urbe uri, aut ſepeliri, quod in XII. invenitur tabulis. Unde qui legibus ſolvebantur, veluti ob virtutem clariores viri, & Imperatores; & Veſtales, ſepeliebantur in urbe; ceteri vero extra urbem; exemplo Athenienſium, quos eadem religione uſos ex epiſt. Servi Sulpicii ſcimus: qui refert, Marcello mortuo locum in civitate ab Athenienſibus cadaveri ſepeliendo impetrare nequiſſe. Hoc autem conſtitutum videtur, ne flebilibus officiis & lethali aura cives contriſtarentur. Cum autem Romani honoris cauſa ſepulchrum in urbe alicui concederent, ad id patebat Exquilinus campus, quem Auguſtus Mœcenati conceſſit: ut occupato jam alia in re (*) loco, poteſtas cuiquam in urbe ſepeliendi amplius non fieret. (*c*) Eandem religionem fortaſſe neglectam reſcripto ſuo ſuſcitavit Adrianus, (*d*) qui pœnam ſtatuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate ſepelirent, quam fiſco inferri juſſit; & in Magiſtratus, eadem qui paſſi ſunt; & locum publicari juſſit & corpus transferri; ad quæ acceſſerunt aliorum ſcripta Imperatorum. (*e*) Legem autem XII. tabul. his verbis exhibet Cicero *lib. 2. de leg.*

Hominem mortuum in urbe ne ſepelito, neve urito.

Nunc de ſumtibus ſepulchrorum.

Nullius rei cura homines tangere minus deberet, quam magnificentia ſepulchrorum, & humanæ gloriæ conſideratio poſt mortem: quæ rebus nos omnino ſolvit humanis. Verum adeo miſeri hæremus corpori mortaliſque hujus vitæ cupiditate tantopere tenemur; ut unde abſcedit animus, ibi literis tamen, & rebus geſtis, & inſanis ſumtibus ædificiorum, ac ſi non re, verbo tamen ac nomine habitare contendamus, miſere viventes, ut ſumtuoſe moriamur; totaque vita pro ea laude laborantes, quæ vel contemnenda erit cum Deo habitantibus; vel a beatitudinis æternæ ſpe decidentibus æterno tempore pœnitenda. Ergo quid commemorem veterum Ægyptiorum fatuitatem; quid regum eorum inſaniam, qui exiguum cinerem eductis ad Cœlum montibus condiderunt? Quid ætate quoque noſtra populorum orientalium, ac Sinarum præcipue ſtultitiam, quorum maxima pars opum funeris ambitione conſumitur? Profuſionem hanc inanem ab Ægiptiorum exemplo ad Græcos cum aliis moribus translatam a Solone compreſſam legimus: Atticoque jure conſtitutum refert Cicero, (*f*) ne quis ſepulchrum operoſius faceret, quam quod decem homines effecerint triduo: ac ne id opere tectorio exornaretur, neque ibi Hermæ imponerentur; quod ideo fiebat, quia Mercurium animabus ad inferos deducendis præeſſe putabant. Et quoniam ſepulchra columnis exornabant, earum quoque inſolentiam compeſcuit Phaleræus, qui ſuper terræ tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam tribus cubitis non altiorem, aut menſam, aut labellum. Plato vero vetuit in parte agri fœcunda locum ad ſepulchrum capere, vetuit item aggerem altiorem eo tumulo, quem quinque viri diebus quinque extruxerint; nec lapides ſuperextrui paſſus eſt majores, quam ut quatuor heroicos verſus complecterentur in mortui laudem. Hanc legum Atticarum ſobrietatem atque modeſtiam imitati Decemviri a Romanis funeribus ſumtuum inſaniam amoverunt, præfati ab initio pauca hæc, *hoc plus ne facito*, ne ſcilicet plus facerent, quam ſubjectis continuo legum capitibus permiſſum invenirent. Quæ verba male Ræ-vardus eo loco movet: ut aliis capitibus nulla ratio-

(*a*) *L. 1. & 3. ff. de in jus voc. L. 36. ff. de judic.* Cujac. *ad l. ult. ff. de his qui not. infam. in quæſt. Pap. lib.* 12.

(*b*) Æneid. 12. & *lib.* 3.

(*) Ædificiis ſcilicet cincto, tributeque ordinariis vitæ functionibus.

(*c*) *vide* Balduin. *ad hanc l. 3. XII. tabul.*

(*d*) *l. 3. §. 5. ff. de ſepul. viol.*

[*e*] *ff. de relig. & ſumt. fun.*

[*f*] *lib. 2. de legibus.*

ratione interponeret. Ac primo Decemviri artificii ſumtum in extruendo rogo prohibuerunt, jubentes, ut e rudibus, & impolitis lignis componeretur, ac vetantes aſciam, ſive dolabrum ad elegantiam adhiberi. Quorſum enim ars & induſtria in opere paucarum horarum? Et quoniam veteres, uti diximus, in ornandis funeribus adeo furebant, ut pretioſa quæque atque cariora defuncto cum ipſo corpore conderent; vetuit Solon (*a*) plus quam tribus veſtibus mortui corpus onerari: cujus frugalitatem etiam Decemviri æmulantes legem tulerunt, ne ad cadaver componendum adjicerentur plura, quam tria ricinia, (*b*) quæ veſtes erant quadratæ purpureæ. Unde Varro ait, fuiſſe duarum togarum inſtar, quarum dimidium retrorſum jaciebatur, indeque dictum ricinium: atque antiquiſſimum ricinium fuiſſe mulierum, poſtea vero duplex fuiſſe virorum. Unde Servius ait, ex ricinii uſu patere, mulieres olim habuiſſe togas, & Cicero ait; riciniis mulieres uſas in luctu: (*c*) Minus præterea quoddam erat ricinium, quod rica dicebatur, eratque velamentum capitis muliebre, modeſtiæ cauſa genas tegens, quo in ſacrificiis utebantur. Riciniis igitur involvebant cadaver, quorum ſingula involucra, ut ſuſpicor, diſtinguebant faſciis purpureis: propterea lex, ut Cicero tradit, non tulit plus quam tria vincula purpuræ, (*d*) quæ interpretor faſcias purpureas, quarum ſingulis ricinia corpori colligabantur. Ad eam ſolemnitatem funeris veteres conducebant tibicines adhibita muliere, quæ præfica nuncupabatur: eæque cantiones lugubres appellabantur *næniæ*, quæque apud ſitos, hoc mortuos, & humi conditos, vel condendos canerent, *ſiticines*. (*e*) in majoribus autem exequiis adhibebantur tubæ. Cujuſmodi ſumtus quia modum excederent, Decemviri vetuerunt, plus quam decem tibicines ad funus vocari. Unde Ovidius *faſtor. 6.*

Adde quod Ædilis, pompa, qui funeris irent
Artifices ſolos juſſerat eſſe decem.

Ædilium enim munus erat curare ſolemnitates, tum ludorum, tum feſtorum dierum, tum etiam funerum, quo rite omnia peragerentur. Unde miror, cur Jacobus Gothofredus pro *Ædilis* ſubſtituerit *edictis*. Corruptis autem Populi Romani moribus hæc in ſumtibus modeſtia in oblivionem venerat. Ac Juriſconſulti, quia regendæ humanæ vitæ ſtudia colebant, pro viribus huic amentiæ occurrerunt. Unde Ulpianus: (*f*) *Non oportere*, ait, *ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud hujuſmodi, quod homines ſimpliciores faciunt*. Et Papinianus ait: *ineptas voluntates defunctorum circa ſepulturam; veluti veſtes, aut ſi qua alia ſupervacua, ut in funus impendantur*. Nec tantum ſumtus immodicos, verum & effuſos, ac muliebres queſtus, & ejulationes molliores, aliaque infirmorum animorum argumenta Decemviri a Romanis inſtitutis averterunt: ne his imbecillitatis exemplis aſſueta bello pectora & diuturnis præliis roborata diſſolverentur. Longiores enim fletus & inſueti mœroris adſpectus augent mortis opinionem, ad cujus contemtum aſſuefaciendus fuit populus omnibus gentibus imperaturus. Vetuerunt igitur XII. tabul. leges mulieres radere & dilaniare genas, ut mos erat earum, vel quo ſe acerbius cruciarent, vel quo ſanguinem ſuum funderent, ſi deeſſet ſanguis gladiatorum. Ludi enim gladiatorum in funeribus edebantur, de quo more teſtis eſt Servius ad locum illum *Æneid.* 12.

Et roſeas laniata genas, - - - -

ubi hujus verba legis profert Servius, ætate, aut ſcriptorum imperitia fortaſſe corrupta. Simul cum laniatu genarum vetitus fuit etiam ejulatus, & queſtus effractior, atque abjectio animi, ploratuſque importunus, quos *leſſum* veteres vocabant, ut ſuſpicabatur Sex. Ælius, quem ſimul cum L. Atilio Cicero refert, (*g*) nullam hujus verbi certam ſignificationem elicere potuiſſe: quippe ætas eam ſubduxerat. Unde nec nobis quidquam ſupereſt præter conjecturam. (*) Sane hanc ſen-

(*a*) Plutarchus *in Solone*.
(*b*) Feſtus *in verbo* rica. Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*
(*c*) *De legibus lib.* 2 Turneb. *in Varron* 4. *de ling. lat.*
(*d*) Cic. *de leg.* 2. Cujac. *ad l. ult. ff. de his, qui not. infam. ſive ad lib.* 2 *quæſt. Papin.*
(*e*) Gell. *lib.* 20. *cap.* 2.
(*f*) *L. & ſi quis impediat* 14. *ff. de relig.* & *ſumt. fun.* §. *non autem*.

(*g*) *Lib.* 2. *de legibus*.
(*) Ingenioſior eſt ea B. Branchu, qua is addendis ad *Obſ. P.* 1. *p.* 237. leſſum ſeu leſum, veteres enim literis geminatis nondum uſos fuiſſe, ex Fabio obſervat, deficiente adhuc litera r pro λῆρ poſitum fuiſſe, conjicit. Quæ vox Græcis nugas ſignificat, & Latio donata eſt a Plauto *Pœn. I.* 1. 9. unde & vocem delirare cum derivativis ſuis quidam Grammatici derivant.

tentiam hujus fuiſſe legis arguit lex Solonis, qui nimios fletus, teſte Plutarcho, & Cicerone, inhibuerat: quam legem in ſuas Decemviri tabulas tranſtulerunt. Quam tamen gravitatem Solon legibus ſuis exegit, moriens ipſe minime præſtitit: ſiquidem hæc ille de ſuo funere, quæ Cicero tranſtulit: (*a*)

Mors mea ne careat lachrymis, linquamus amicis
Mœrorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Quamobrem jure a Cicerone præfertur Ennii oratio hæc:

Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu
Faxit: cur? volito viva per ora virum.

Plato vero in ſuis legibus minime ſollicitus eſt de prohibendis, aut concedendis lachrymis: dum ne planctu & clamore mortuum extra domum comitentur. Credo ne publico adſpectu lachrymarum civium animi debilitarentur. Præterea Decemviri moderandorum ſumtuum curam ſuſceperunt providentes, caventeſque, ne præter juſta jam perſoluta, & humationes oſſis deciſi, quæ ſupra memoravimus, benevoli, & cognati oſſa legerent referenda domum, ut ſuper iis juſta repeterentur, itaque ſumtus, & lachrymæ augerentur. Neque enim celebrari poterat funus niſi ſuper oſſibus. Hinc mari merſus, aut flumine, cujus cadaver ad litus, aut ripam non emerſiſſet, nullis funeribus decorabatur. Quamobrem cum nullum ſuper terras os defuncti extaret; heres nulla funeris obligatione premebatur, neque jure Pontificio tenebatur porcam immolare Cereri ac Telluri quotannis; quam præcidaneam porcam vocabant, quia cædenda erat, antequam novæ fruges caperentur. Et hæc annua immolatio pœna erat heredis, qui cum poſſet, juſta non feciſſet, (*b*) At ejus, qui cecidiſſet in acie, quamvis oſſa nulla invenirentur, tamen virtutis ergo funus ducebatur, & memoria exornabatur exequiis. Immo etſi forte fuiſſet a commilitonibus crematus; tamen permittebatur heredi, & cognatis legere oſſa, quæ inveniſſent, ut ſuper iis juſta facerent. (*c*) Ad alios nunc ſumtus a Decemviris reſectos accedamus, nempe ad uncturam ſervilem, reſperſionem, murratam potionem, & longas coronas. Unctura cadaverum pluribus quidem populis conſueta, (*d*) veluti Ægyptiis, Græcis, & Perſis; Romanis vero fuit maxime neceſſaria, qui novem dies funus protrahentes unctione olei, atque odorati liquoris, putredinem prohibere cogebantur: præſertim quia oportebat corporis poros, aqua calida laxatos, unguentis opplere, ne aer viſcera liberius permeando corporis compagem celerius ſolveret. Quamobrem non omnem uncturam Decemviri ſuſtulerunt, quippe cum ſumtum hunc ingenuorum cadaveribus neceſſarium cognoſcerent, ideoque unctionem eam inter impenſas funeris poſitam invenimus; (*e*) uncturam vero tantum ſervilem prohibuerunt, tum ne par honos tribueretur cadaveribus ſervorum; tum etiam quia neque ea ſolemnia, neque idem dierum ſpatium (*) ad ſervorum funus adhibebatur. Sequitur circumpotatio, (*f*) ſive epulæ ferales, aut ſepulchralis cœna & convivium, quod inibatur poſt cadaver conditum: quæ & *parentalia* dicebantur, & *ſilicernia*, quaſi *cœna ad ſilices*; veteres enim *ceſna* (**) pro *cœna* dixiſſe teſtis eſt Varro in Meleagris; (*g*) qui mos & Romanorum fuit, & Athenienſium, & aliarum gentium vetuſtiſſimus, cujus teſtis eſt Homerus. (*h*) Atque ad

(*a*) *Lib.* 1. Tuſcul.

(*b*) Cujac. *l. ult. ff. de his qui not. infam. in Papin. lib.* 2. *quæſt.*

(*c*) Cujac. *loc. cit.* ex Cic. *lib.* 2. *de leg.*

(*d*) Herodot. *l.* 2. *c.* 1. Diod. Sicul. *l.* 1. *Scholiaſt.* Ariſtoph. *in Plut.*

(*e*) *L.* 37. *ff. de relig. & ſumt. funer.*

(*) De ſolemnibus non dubitandum cenſeo, ſed quod de dierum ſpatio dicitur, probatum ab Auctore vellem. Utique enim eadem ratio, quæ contra repentinam exuſtionem & ſepulturam hominum liberorum pugnabat, ſcilicet ne vivi flammis aut fumo traderentur; locum etiam invenire poſſit in funere ſervi.

(*f*) Cic. 2. *de leg.*

(**) Unde dein manaverit cerna, ſ. in r. mutato. Sed quid eſt cœna ad ſilices? Reſpondent Grammatici, epulum ad ſilicem datum, quod vix probandum. Potius arridet conjectura Scaligeri ad Feſtum voce *Silicernium*, qui ſilicernium, tanquam *ſelucernium* id eſt *ἀλύχνιον* dici putabat, quia lucernæ eo die accendi non fuerint ſolitæ. Quicquid ſit, ſilicernium pro exequiis, & cœna funebri poni, Feſtus teſtatur. Unde ſenex ſilicernium dicitur, tanquam cujus cauſa brevi futurum ſit ſilicernium; & ſilicernius, qui dignus erat, ut pro eo ſilicernium pararetur, quemadmodum erguſtulus dictus, qui manet in erguſtulo.

(*g*) Nonius. *Vide* Lauremberg. *verbo ſilicernium.*

(*h*) *Iliad.* α.

ad has epulas accedebant poſt cœnam ipſis mortuis datam, mortuos enim convivio excipere ſe credebant cœnam flammis injicientes: quaſi flammarum faucibus eam defuncti vorarent. Hæc vero, quæ diximus, convivia tanta magnificentia inſtruebantur, ut Decemviri profuſionem hanc inutilem moderandam exiſtimarint, ſed fruſtra. (*a*) Nam ſubactæ moribus leges furori hominum reprimendo minime ſufficerunt. Quippe ſuperſtitionis amentia verebantur fame necare mortuos, atque ipſos Deos: ni viventes, & mortales, pro mortuis, & immortalibus ſe vino, & epulis explerent: quaſi hominum dentibus Dii ſuperi, atque inferi manderent: adeo luxurie, atque crapula numen venerabantur inane. Hanc autem Decemviri legem etiam de Solone ſumſerunt, cui tamen jacturæ hujus inaniſque luxus coercendi conſilium nihilo proceſſit felicius. Quis enim vulgarem affectionem coercuerit, quando cupiditas religione munitur? Omnem autem circumpotationem Decemviri ſuſtulerunt, cum varia eſſet crapula, & circumpotatio, & etiam ad fores mulſum daretur. (*b*) Reſperſiones quoque rogi & cinerum, quæ Numæ tempore vino, Decemvirorum vero ætate murrata potione fiebant, XII. tabul. prohibuerunt: cum amovendis ſupervacuis ſumtibus etiam vini reſperſionem Numa prohibuiſſet, quam tamen Decemviri tolerarunt, niſi ſumtuoſior eſſet: qualis erat murrata potio, quæ rogo, ſive flagranti, ſive combuſto, aut cineribus adſpergebatur. Hanc enim reſperſionem lege XII. tabul. prohiberi, recte meo judicio J. Gothofredus exiſtimat. Eadem autem prohibitione comprehenduntur liquores omnes precioſi, quos poſterior ætas invenit: quoſque Decemviri, etſi non ſibi notos, tamen legis virtute vetuerunt: conſilium enim legum conditorum fuit inutiles reſecare ſumtus. Quid autem fuerit murrata potio, non ſatis eſt exploratum. Alii enim ſcribant *murinum* a μύρον ab unguenti odore, quod & *nectar* Latinis appellabatur, eratque potio dulcis ebrietati oppoſita quæ propterea & fœminis concedebatur: alii vero *murrhinum*, quaſi myrrha conditum, (*) unde myrrhatum vinum. (*c*) Hujus odore ſcribit Plinius proditum L. Plotium proſcriptum a Triumviris, cum in Salernitana latebra ſe conderet. Rurſus, ut quam minimo ſumtu mors hominum honoraretur, prohibuere Decemviri longas coronas, diverſas ſcilicet a rotundis contextis, ut capita redimirent. Erant autem longæ coronæ, (**) quibus implicabantur cadavera, & buſta, & ſepulchra, & ſellæ curules, & theatra, & currus triumphales, & fores, (*d*) unde Tibullus:

Flava Ceres tibi ſit noſtro de rure corona
Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Rejecerunt poſtremo Decemviri, moderandorum ſumtuum cauſa, etiam odorem, a funeribus amoto acerræ uſu: quæ ſive ara fuit ante cadaver adolendis odoribus poſita, ſive arcula incendendo thuri conſtructa, ut aliqui putant: certe ad odorum edendorum uſum in funeribus adhibebant. Concludamus vero locum hunc de moderandis funerum ſumtibus ea lege, quæ vetuit uni plura fieri funera, vel plures lectos ſterni, quod forſan erat ante conſuetum. (*e*) Sed antequam tranſeamus ad alias, proferamus eas, quas adhuc explicabimus:

Sumtus, & luctus a Deorum Manium jure removeto.

Hoc plus ne facito. Rogum aſcia ne polito.

Tribus riciniis (***) ac x tibicinibus foris efferre jus eſto.

[*a*] Tertull. *Apol. cap.* 14.

[*b*] Theodor. Marc. *c.* 94. *p.* 258. *ad leg. XII. tabul.*

(*) Quæ nominis ratio naturalis & priori præferenda videtur. Delectabantur autem veteres amaritudine myrrhæ in vini potu.

(*c*) Feſtus *verb. murrata*. Plin. 14. *c.* 13. Plaut. *in Perſa*. Mercur. *l.* 5. *var. lect. c.* 1. Turneb. *adverſ. l.* 28. *c.* 6.

(**) Coronæ longæ, ſive altæ opponi videntur brevibus, ſive depreſſis. Spiceæ utriuſque generis eſſe poterant; adeoque huc non pertinet locus Tibulli. Aptior locus Ovidii *Faſt. IV.* 728.

Et tegat ornatas longa corona fores.

Videntur vero coronæ longæ prohiberi in funeribus, quia ſolis Diis ſacratæ erant.

(*d*) Ovid. *l.* 4. *Faſt.* Plin. *l.* 21. *c.* 3. Tertull. *de coron. milit.*

(*e*) Cicero *l.* 2. *de leg.* Servius *in l.* 5. *& 6. Æneid.*

(***) Si ricinia, quod quibuſdam viſum eſt, mulieres in funere planctus cauſſa adhiberi ſolitas, & ricinio, tanquam veſte lugubri indutas, ſignificarent, non incommode in hac lege jungerentur tibicinibus. Nunc, cum veſtimentum Auctori denotent, ſive ea cum Varrone pro involucro corporis, ſive cum Cicerone & Feſto pro flammeo, vitta, ſeu palliolo ad uſum capitis facto accipiamus, ricinia a tibicinibus ſic ſeparari mallem:

Tribus, ſi voles riciniis mortuum induito, (aut, caput cingito.) Tibicinibus foris efferre jus eſto.
Hoc plus ne facito.

Mulieres genas ne radunto, neve leſſum funeris ergo hebento.

Homini mortuo oſſa ne legito, quo poſt funus facias.

Servilis unctura, omniſque circumpotatio auferitor: Murrata potione inditor. Ne longæ coronæ, neve acerræ proferuntor. Uni plura funera ne facitor.

Notis abſtinemus, cum ſatis pateat ſenſus e ſuperioribus diſputationibus. Tantum addimus ad primam legem, *Deos Manes* eſſe Deos inferos, juſque *Deorum Manium*, eſſe jus ſepulchrorum, & funerum. Dicuntur autem Manes, ut Varro tradit, (*a*) quia veteres *bonum* dicebant *manum*. (*) Dii autem inferi, quamvis mali haberentur, tamen ut pax cum eis eſſet, priſci illi bono illos nomine demulcebant: quod mali bonis nominibus placarentur. Occurrit lex alia, (*b*) quæ exceptio eſt prohibitionis hujuſce funerum: permittitur enim, ut aurum, quo forte defuncti dentes in vita decidui revincti fuiſſent, flammis & humo, ſi liberet, traderetur. Videbatur enim nimis avidum, ob tantillum auri dentium defuncti ordinem diſſolvere. Unde lex fuit.

Neve aurum addito: Aſt ſi cui auro dentes vincti eſcint, (**) im cum illo ſepelire urereve ſe fraude eſto.

Eſcint) pro erunt, ut expoſuimus non ſemel.

Im) pro *eam*, ut ſupra expoſuimus.

Se fraude) pro *ſine fraude*, hoc eſt *impune eſto*, *liceto*, *ne ſit ei damno*. Sequitur exceptio alia ſuperiorum legum, illiuſque præcipue, quæ coronarum luxum profligavit. Etenim ut præmiis virtus excitaretur, Decemviri coronæ poteſtatem fecerunt ei, qui ludis & certaminibus publicis victor eam meruiſſet, ſive per ſemet, ſive per ſervos, equoſve ſuos, quos pecuniæ nomine lex complectitur: nec victoris tantum cadaveri coronam eam imponere licuit, ſed etiam parenti ejus. Siquidem, ut mos fuit Græciæ, ubi ſumma cum celebritate certamina ſunt inſtituta; qui publicis in ludis viciſſet, non ſibi tantum, ſed & patri, & patriæ ſuæ gloriam pariebat, & voce præconis cum ipſe victor, tum patria ejus & pater appellabantur. (*c*) Unde non mirum, ſi coronæ honorem Romanarum legum conditores etiam parenti tribuerint: poſt elatum enim filium, coronam eandem domum referebant, ut argumentum virtutis uſque ad funus parentum in familia maneret. Sed novorum temporum luxuries, præcipue ſub Imperatoribus, hanc omnem diſciplinam evertit, coronaſque communes reddidit omnibus, (*d*) exceptis Chriſtianis, qui ſuperſtitioſum ritum abhorrebant. Legem autem, quam & plures ſarcire tentarunt, en qualem reſtituit Jac. Gothofredus:

Qui coronam parit ipſe pecuniave ejus virtutis ergo arguitor: & ipſi mortuo parentibuſque ejus dum intus poſitus eſcit, foriſque effertur ſe fraude eſto.

Parit) male Rævardus figmentis aſſuetus mutavit in *pacit*. *Parit* præteritum eſt antiquum pro *peperit*. Nam ut obſervavit Popma, (*e*) veteres aliquando præteritum etiam per præſens exprimebant, unde ſunt illa *diſcedi* pro *diſceſſi*, & *decedi* pro *deceſſi*, (*f*) *ſi ſine liberis decederit* apud Paullum & apud Catonem *in orat. de bello Carthagin. aures nobis calleſcerunt*; & in *clepo*, *clepi*. Cicero *de leg. ſacrum ſacrove commendatum qui cleperit*. Hinc & in lege noſtra *pari* pro *peperi* a *pario*.

Pecunia) pecuniæ nomine venit, quidquid eſt in dominio noſtro, ut ſervi, & equi, (*g*) quibus cum uterentur in circenſibus, ob eorum laborem, præmium vertebatur in dominum.

Ar-

(*a*) *Lib.* 5. *de ling. lat.*

(*) Quod ex Varrone probat, cui conſentit Servius ad *Virgil. Æn. III. 63.* manis, unde manes ac manus, idem quod bonus, ſignificare, ajens. Propter eandem rationem Græci manes χρηστοὺς appellabant.

(*b*) Cicero *l.* 2. *de legibus*.

(**) *ὀδόντας χρυσῷ ἐνδεδεμένους* Lucianus quoque dixit. Erant ii exemptiles, de iiſque ſalſe luſit Martialis *lib.* 1. *epig.* 73 *lib* 5. *epig.* 45. *lib.* 9. *epig.* 38. *lib.* 12. *epig.* 23. *lib* 4. *epig.* 56. Marcilius.

(*c*) Pindar. *od.* 5. *ubi* Scholiaſt.

(*d*) Juven. *Sat.* 12. Minut. Felix. Tertull. *de coron. milit.*

(*e*) *De uſu antiq. locution. c.* 12.

(*f*) Varro *de re ruſtica*. (*g*) L. *pecunia ff. de V.S.*

Arguitor) nihil temere mutandum ut illi faciunt, qui *dicitor*, *addicitor*, reponunt. Senſus enim optime conſtat, cum *arguitor* ſignificet *arguatur virtus*, *declaretur*. Tota vero hæc lex ita verbis communibus commode, atque uſitatis exponetur:

Qui coronam meruerit in ludicris, ſive ipſe, ſive ſervi ejus, equive in funere ob virtutem laudator: ipſique mortuo, & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum eſt cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus eſto.

Sed jam diſputationem noſtram de XII. tabul. leg. concludamus, pervenimus enim ad poſtremam in ordine a nobis inſtituto: eſtque lex illa, quæ ſpatium præfinit, quod inter ædes alienas, & buſtum rogumque debeat intercedere, (*a*) quod LX. pedum ſtatuitur: ne rogo propius admoto, ædes vicinæ volitante flamma conflagrent: neve ex vicinitate fœtor cadaveris proximiores inſiliat. Ex qua ſpatii amplitudine arguitur, legem hanc pertinere ad ædes ruſticas extra pomærium: nam urbis anguſtia, & proximitas urbanorum ædificiorum hunc ſenſum ſatis excludont. Et quoniam lex privatis cavet, ut incendium ab eorum domibus arceat, atque fœtorem; ſequitur, domino permittente, ædium fas eſſe propius rogum extruere: adeo ut nequeat poſtea prohibere dominus, ne alius mortuus eodem inferatur. Quo pertinent Pomponii verba in *l. ſi propius ff. de mortuo inferendo*, ubi *legitimum modum* intelligit Juriſconſultus ſpatium hoc LX. pedum a XII. tabul. legib. præſcriptum; ut optime Antonius Auguſtinus interpretatur. Tandem progrediuntur Decemviri ad muniendam auctoritate legis religionem ſepulchrorum, quæ ſatis ipſo religioſi nomine ab uſucapione eximebantur; cum non liceat res ſacras, ſanctas, & religioſas uſucapere, tamen nominatim de veſtibulo ſepulchri cavere voluerunt: ne forum ſive veſtibulum tanquam a re religioſa ſeparatum uſucaperetur: jubentes, ut acceſſio illa ſepulchri ejuſdem ſepulchri jure frueretur; atque adjicientes, ne buſtum uſucapere liceret. Quod buſtum cum Hottomanno interpretor locum, ubi cadaver fuerat exuſtum, ſiquidem alibi conditum fuiſſet: quamvis locus uſtionis proprie diceretur uſtrina. (*b*) Si enim buſtum pro ipſo ſepulchro hic accipiemus, inutilem hanc reddemus legem. Siquidem ſepulchra per ſe ſatis ipſo religioſi jure uſucapionem excludebant: nec quidquam nominatim nova lege caveri oportebat. Cavet autem lex, quia buſtum, ſive locus, ubi cadaver tantum fuiſſet crematum neque conſeptum erat, neque religioſum, & interdum monumento conjungebatur, interdum vero conjungi prohibebatur, ut hæ antiquæ inſcriptiones teſtantur:

Huic monumento uſtrinam (*) *adplicare non licet*. (*c*) En autem leges ipſas ex Cicerone quantum potuit reſtitutas.

Rogum buſtumve novum alienas ædes propius LX. pedes, ſi dominus nolet, ne adjicito.

Fori buſtive æterna auctoritas eſto.

Rogum) de his verbis hæc habet Servius in fragmentis. *Apparatus mortuorum funus dici ſolet: extructio lignorum rogus; ſubjectio ignis pyra; crematio cadaveris buſtum; locus uſtrina; operis conſtructio ſepulchrum; inſcriptum nomen; memoriaque monumentum*. Sed non ſemper in uſu loquendi diſcrimen hoc religioſe obſervatur.

Buſtive) hac voce diximus hic ſignificari locum, ubi corpus crematum eſt, at non conditum: (**) cujus interpretationis non modo Hottomannum auctorem, ſed & adſcriptorem Popmam habemus *de different. verbor. verb.* buſtum, ubi ait:

Interdum buſtum appellatur locus, in quo mortuus crematus, non etiam ſepultus eſt, *ut notat* Servius *in illud Æneid. XI. ſemiuſtaque ſervant buſta*; & Strabo *lib* 5. ſcribit τὰς καυςρὰς *id eſt buſtum Auguſti fuiſſe in campo Martio, & ab eo diverſum Mauſoleum, in quo*

(*a*) Cic. *lib. 2. de legibus*. (*b*) Feſtus *in verbo buſt.*

(*) In quibus verbis uſtrina locum potius, in quo cadavera exurebantur, quam locum ſignificare videtur.

(*c*) *Vid.* Popm. *de diff. verbor. verb. buſtum*.

(**) Imo buſtum proprie dicitur locus, in quo mortuus eſt combuſtus & ſepultus, diciturque buſtum quaſi bene uſtum. Feſtus in voce *buſtum*. Sed hic quoque multa ſibi uſus Prætor propr etatem Latini ſermonis vindicavit. A buſto aves ambuſtoneæ dictæ, quod circa buſta verſarentur, notante Scaligero.

quo cineres conditæ. His addo Donatum, qui, *buſta*, inquit, *ſunt loca, in quibus jam corpora arſerunt*. Quam ſententiam etiam probat Voſſius *etymolog.* qui ait: *Quemadmodum buſtum eſſe poteſt aliquid, ubi ſepulchrum non eſſet: ita eſſe poſſe ſepulchrum ubi non eſt buſtum*. Atque hactenus leges XII. tabul. explicaſſe ſufficiat. (*)

CAPUT LXXIX.

De Jure Flaviano.

PRopoſitis autem XII. tabulis, jus quidem patebat omnibus, at uſus illius, & ratio, qua quiſque ſuum perſequeretur, a populo ignorabatur. Quamobrem inventi ſunt, qui leges redderent actuoſas, inſtrumentaque tractandi juris ex arcana diſciplina deprompta civibus miniſtrarent. Unde conſtituti ſunt a prudentibus certi exercendi juris ritus, quorum ſolemniores legis actiones vocabantur: certiſque verborum conceptionibus, ſive formulis cujuſque contractus vis, actuſque omnes excipiebantur. Romani enim a primo rudes quidquid agerent certis verbis, atque ſignis mentem exprimebant, quaſi nihil foret legitimum, niſi ea verborum, & ſignorum religione fuiſſet obſignatum; nihilque ratum habebant, niſi quod ſuis eſſet ritibus expeditum. Hinc in ſponſalibus ferreum annulum dabant, (*a*) nec annulis uſæ ſunt fœminæ, niſi quos virgines a ſponſis acceperant, (*b*) in contrahendis nuptiis aqua & ignis, quaſi nota communis vitæ adhibebatur, (*c*) quorum ignis marem ſignificabat, aqua fœminam; quia vi, & humore fœtus coaleſcit. (*d*) Igne autem & aqua vitam conſtare, vetus ſapientia prædicabat. Unde aqua & ignis certum erat contracti matrimonii ſignum, ſine quibus nullæ erant nuptiæ, ut colligitur ex Scævola, quia per ea vitæ communio inducebatur. (*d*) Uxori domum deductæ, traditione clavium, dominium tradebatur; dimiſſæ vero per divortium earundem ademtione eripiebatur. Clavibus enim cuſtodia rerum ſignificatur; quod inſtitutum Numæ Plutarchus adſcripſit. Prohibitio novi operis fiebat ſolemni jactu lapilli. (*f*) Filio vero emancipato colaphum infligebant. (*g*) Item & ſervo manumiſſo, quem etiam circumagebant, ut poſt dimiſſus liber eſſet, quos reſpexit Perſius:

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama - - - - - - - - -

Feſtuca etiam eos attingebant, & tonſos pileo donabant, quæ libertatis nota erat: unde rex ille nomine regio prorſus indignus, cum ſeſe profiteretur Populi Romani libertum, raſo capite, atque pileatus obviam legatis procedebat. Uſurpabant autem, ſive uſucapionem interrumpebant defringendo ſurculum arboris. (*h*) Vindiciæ, ſive lites de fundo, inſtituebantur conſerta manu per ludicram pugnæ ſpeciem, & ſimulata concertatione feſtucas committebant, prælium imitantes, eaque dicebatur vis moribus facta, de quo & ſupra. (*i*) Cum teſtem aliquem facerent, imam aurem illius digitis primoribus atterebant, quaſi memoriæ ſedem, ut jam expoſuimus. (*k*) In qualibet traslatione dominii rerum earum, quæ mancipi vocabantur, quarum proprietatem in noſtro dominio habemus, adhibebant æs & libram, cujus lanx altera ære percutiebatur, quod etiam fiebat in teſtamentis, quia per ea dominium tranſfertur: (*l*) eademque ſolemnitas adhibebatur in adoptionibus, quia per id adoleſcens ex una in aliam familiam diſcedit; quæ ſupra latius expoſuimus. In auctionibus, qui pluris liceret, ſive qui plus offerret, digi-

(*) Omiſſa eſt lex IV. tabulæ nonæ, *Quæſtores PaRicidI, qui de rebus capitalibus quærunt, a populo creantor*. In tabula octava quoque voces hortus hæredium, tugurium, perinde ut ea pignus in tabula XII. neglectæ fuerunt.

(*a*) Hotthom. *lib.* 10. *obſerv. cap* 7.

[*b*] Plin. *lib.* 3. *cap.* 1.

(*c*) Iſid. *lib.* 20. *etymolog. item lib. de divin off.* L. *ſi donatæ* 36. §. 1. *ff. de donat. inter vir & uxor.*

[*d*] Varro *l.* 4. *de ling. lat.*

(*e*) *L. penult. ff. de donationib. inter vir. & uxor.* Cujac. *l.* 11. *obſerv. cap.* 2. Plutarch. *in problemat.*

[*f*] Feſtus Pomp. Cicero *Phil.* 2. Ambroſ. *epiſt.* 65.

(*g*) *L. de pupillo §. meminiſſe, ff. de novi oper. nunciat. L. ult. C. de emancip. & Novell.* 8. Cornutus *in Perſ. L. directis* 10. *ff. de teſtam. manum.* Plaut. *in milit.*

[*h*] Cic. 3. *de Oratore*.

[*i*] Gellius *lib.* 20. *c.* 9. Cic. *pro Cæcin.*

(*k*) Plinius *lib.* 11. *cap.* 45. Plaut. *in Perſ.* Horat. *ſerm. lib.* 1. *ſat.* 1.

[*l*] Plinius *lib.* 33. *cap.* 3.

digitum tollebat. (*a*) (*) Inſtituto heredi teſtator annulum tradebat. (*b*) Pignoris nota erat manus compreſſio, (**) unde Juriſconſultus ait, pignus dictum a pugno. (*c*) Hinc apparet, pignus proprie ad res mobiles pertinere. Mandatum dabatur tradita manu. Inde quaſi manus datio mandatum. Item a mandato mando, quaſi manum do. (*d*) Stipulabantur autem frangendo ſtipulas; eaſque committendo, atque in ſpeciem redintegrando ſponſionem quiſque ſuam agnoſcebat. Hereditas adibatur adprehenſione corporis hereditarii, & percuſſione digitorum (***) ut ſæpe Cujacius notavit. (*e*) Hanc autem Populi Romani ſuperſtitionem prudentes ex uſu ſuo eſſe duxerunt, atque ut omnia negocia privatorum ad ſe traherent, ſingulos actus atque cogitationes contrahentium, & in foro diſputantium conceptis verbis & præſcriptis formulis devinxere, ita ut omnem populum ad ſuam ipſorum auctoritatem traduxerint. Nihil enim agere petereve licebat, niſi conſultis Juriſprudentibus, apud quos manebat ſcientia faſtorum & nefaſtorum, ſive dierum, quibus licebat fari, aut non in judicio, quod erat lege agere. Manebat etetiam apud eos ratio exercendi judicii, ut ab iis forma judiciorum, ſive actio efflagitaretur, & dies. Quæ autem certis verbis ad exercitium legum, & juris miniſterium compoſita fuerunt, actiones legis appellabantur, & actus legitimi, quibus jus civile XII. tabular. conſignatum, atque commiſſum evocabatur in forum, & ex umbra in campum, atque in aciem educebatur: eaque tertia juris civilis portio fuit. Erat videlicet in XII. tabulis mentio manus conſertionis & mancipationis; harum autem ritus, & formulæ quemadmodum explicarentur, excogitatæ fuerunt a prudentibus, & in Pontificum conditæ penetralibus. Pontifices enim non modo conſequentibus temporibus de media Juriſprudentia ſuſcipiebantur; ſed initio Reipublicæ auctores fuerunt illius atque cuſtodes. Etenim interpretatio legum, unde Juriſprudentia manavit, e Pontificum collegio (****) procedebat: utpote cum eorum unus operam daret juri privato civibus ſuis interpretando; (*f*) reliqui vero religioni præeſſent & cæremoniis ſacrorum. Itaque ex eo collegio, ubi arcana legum diſciplina condebatur, civibus reſponſa dabantur veluti ex Phœbi cortina. In iis igitur penetralibus adſervabantur legis actiones & formulæ, quas in librum digeſſerat Appius Claudius Cæcus, quo libro arcana juris civilis ſcientia continebatur. Hunc autem Appio ſubreptum, ejus ſcriba Cn. Flavius libertino patre populo prodidit, & ſacra Juriſprudentiæ reſeravit. (*g*) Quo munere homo alioqui obſcurus adeptus eſt Tribunatum plebis, & ſenatoriam dignitatem, (*h*) ad quam libertinorum filiis aditus nunquam patuit. Appium Claudium Cenſorem (*i*) Livius Ædilem Curulem factum tradit: (*k*) cum antea ſcriba fuiſſet, & tabularius, & apparitor Cenſoris.

CAPUT LXXX.

De actibus legitimis, ſive actionibus legis.

EX hoc igitur Juriſprudentiæ ſacrario profectæ ſunt actiones legis, vel actus legi-

(*a*) Cic. *in Verr.* 3 & 5.

[*] De digito confer Celeb. Ottonis *Juriſprudentiam ſymbolicam*, *l. II. c.* 12. cujus operis nucleum hoc tibi caput Gravinæ ſiſtit.

(*b*) Val. Max. *lib.* 3. *cap.* 9. Corn. Nepos *in Eumene*. Diod. *lib.* 18.

(**) *Quod forſitan falſum*. Ipſum quoque pignus a pigo magis vel pago quam a pugno dici, contendunt viri eruditi.

[*c*] *L.* 238. §. 2. *ff. de V. S.*

(*d*) Iſid. *etymol. lib.* 5. *cap.* 24.

(***) Cujus ſententiæ fundus Ambroſius eſt *l. III. de offic. c.* 11. qui digitorum percuſſionem & nudi heredis ſaltationem etiam vulgo notabilibus in cretione, accenſet. Sed Ambroſium deceptum male intellectis verbis Ciceronis *l. III. de officiis c.* 19. hæc tradere, non imperite alii ſuſpicantur. Conferantur Viri Clariſſimi, Anton. Schultingius *ad Ulp. tit. XXII.* §. 28. & Everardus Otto in *juriſprudentia ſymbolica lib. II. cap.* 13.

[*e*] Cujac. *obſ.* 7 *c.* 18. & *paratit. C. de jure. deliber.*

(****) Quod Pomponio credimus affirmanti in *L* 2 §. 6. *D. de origine juris*, quem ἀνακρονισμοῦ poſtulant Heineccius *Antiq. l.* 2 31. *nota s* & Brunquell. *Hiſt jur. l.* 5. 8. nixi, præcipue loco Ciceronis *de legibus l. II. c.* 19. Poterit ferri Pomponius, ſi de prioribus temporibus intelligatur: addit enim, *Et fere populus annis prope centum hac conſuetudine uſus eſt*, Quibus conſequenter locus Ciceronis de tempore inſecuto intelligi poteſt.

(*f*) L. 2. *ff. de orig. juris* § *his leg.* Livius *lib.* 9. *c.* 46. Dionyſ. *lib.* 10.

(*g*) Cic *pro Munera*.

[*h*] Pomp. *l.* 1. *de orig. jur.* §. *poſtea*.

(*i*) *Lib.* 9. *in fine*.

(*k*) Vide Cujac. *ad l.* 2. § *poſtea ff. de orig. juris*.

legitimi, quos cum breviter inter ſolemnes ritus enumeraverimus, nunc aliquando fuſius expediemus. Eorum enim cognitio maxime aperit ea, quæ in operis progreſſu ſeſe offerent. Ac ne difficultatibus iis involvamur, quæ latent in pluribus juris locis, in quibus vel doctiſſimi labuntur, quorum exemplum eſſe poteſt Hottomannus; (*a*) cavendum eſt, ne legis actiones, & actus legitimos una eademque ſignificatione ubique accipiamus. Sane lege agere tum ad magiſtratus pertinet, tum ad actores, & reos, & lictores, & apparitores, & eos omnes, quorum opera in judiciis verſabatur; (*b*) ſicut verbum diſceptare litigantium eſt & magiſtratus. Quamobrem legis actio latiſſime patet: etenim legis actiones dicuntur actiones omnes, quibus jus noſtrum perſequimur, actuſque alii, qui in judiciorum ordine interveniunt: quo ſenſu Pomponius (*c*) legis actiones appellavit legitimas actiones, quod Hottomannus injuria reprehendit. Item & actus legitimi nomen latius patet (*d*) in aliquibus juris locis, porrigiturque ad actus omnes lege permiſſos, lege imperatos, lege probatos, quibus ſcilicet jus civile tribuit auctoritatem, quo ſenſu accipitur in *l. penult. C. de hæretic.* qui locus fraudi fuit Hottomanno. Sed eædem iſtæ appellationes, nempe legis actiones, & actus legitimi aliquando coanguſtantur, & tantum complectuntur ritus illos ſolemniores, qui non modo proprias habent formulas, ſine quibus nihil fere peragebatur; ſed ex certæ legis præſcripto proceſſerunt, & ex ejus legis ſententia, atque auctoritate ſolemniter in jure (*) celebrabantur; quibus proprium erat, primo ut in jure fierent, ſive apud Magiſtratum; deinde ut adjecta expreſſe conditione, aut die vitiarentur; tertio ut ſemel fierent & iterari nequirent; quarto ut ne per procuratorem expedirentur, quod jure antiquo commune erat omnium actionum, quibus in jure diſceptabatur. (**) Etenim neque intendere actionem per alium licebat, neque excipere; quæ ſeveritas iuris ſublata ex actionibus ceteris, manſit tantum in actibus legitimis, ſive hiſce ſolemnioribus, in quibus hac in re nullum diſcrimen eſt inter privatos & Magiſtratus. Nam ſicuti privato non licet legitimos actus exercere per alium, veluti adoptionem, aut emancipationem & ſimilia: Ita nec Magiſtratui licet lege agere per alium, ſive harum actionum exercitium committere ei, cui mandavit juriſdictionem; (*e*) ſuperiora vero omnia congruunt iis actibus, qui partim recenſentur a Papiniano, partim innuuntur in aliis Juriſconſultis, ex quibus colligimus actuum legitimorum numerum, quem referemus. Perperam autem Hottomannus in *l. actus legit. ff. de regul. jur.* interpoluit negationem, (***) ut commentum ſuum confirmaret de duplici actuum legitimorum genere, quorum alios dixit recipere diem & conditionem, alios non. Ex quo errore dilapſus eſt ad innumeros, ut anteſtationem, & teſtimonii dictionem, & ſtipulationem, & quidquid denique ſolemnius perageretur, ad actus legitimos retulerit. Quod abſurdum ut vitaret Cujacius,

(*a*) *Obſ.* 12. *c.* 30. & *quæſt. illuſt.* 34. P Faber. *l.* 2. *ſemeſtr. c.*22. & *ſeqq* (*b*) Briſſon. *ſelect. lib.*4. *c* 20.

(*c*) *L.* 2. *ff. de orig. juris.*

(*d*) Cujac. *l. actus legitim. ff. de reg. jur. in* Papin.

(*) Imo eo diſtabant actiones legis ab actibus legitimis, quod illæ in jure & apud magiſtratum fieri debebant, cum hi extra judicium expedirentur. Rem pluribus expedivimus ad *lib. I. c.* 33. Illa differentia certa, etſi de actibus legitimis plus dici quam ſciri ait Cornelius van Bynkershoek *Obſ. VII.* 13.

[**] Addi vulgo ſolet quinto, ne a pupillo expediri poſſent, ſine tutoris auctoritate. *L.* 19. *D. de auct. tut.* quæ regula ſatis certa, vi laudatæ legis.

(*e*) *L.* 2. *de offic. proconſ. L nec mandan. ff. de tut. & curat.* Cujac. *in actus legit. ff. de regul. juris.*

(***) Imo hoc loco Cujacium vincit Hottomannus, præeunte editione vulgata Florentinæ inſerens negativam. Verbo enim recipere hic non factum, ſed jus, ſed facultatem deſignari ex inſequentibus manifeſtum ubi non nunquam tamen tacite recipiunt, eodem ſenſu dicitur. Conf. Jauchius de *Negationibus Pandectis Florentinis adjectis p.* 296 Nec quicquam eſt, quare hæc ſententia abſurda videri debeat. Sed tertiæ & quartæ quartæ regulæ non æque certa habemus argumenta ac regulæ primæ. Adoptionem iterari non poſſe in *L.* 37. §. 1. *D. de adopt.* dicitur, a cujus ſolius exemplo interpretes colligunt, idem in omnibus actionibus legis, cum contentioſæ tum voluntariæ *juriſdictionis* contigiſſe. Ulpianus vero quando in *L.* 123. *D. de R. J.* neminem alieno nomine lege agere poſſe, ait, ad ſolas formulas & conceptiones verborum, quibus inter ſe homines diſceptabant, reſtringi poſſit, §. *un. l. de iis per quos agere poſſum.* Idemque in ſolemnitatibus voluntariæ juriſdictionis & actibus legitimis uſu veniſſe, ſola conjectura nititur. Actiones legis quoque perinde ut actus legitimos temporis & conditionis adjectione vitiari, ſola conjectura a rationis ſimilitudine ducta elicitur ex *L.* 77. *D. de R. J.*

cius, & Florentinam lectionem retinuit, & actus legitimos ab aliis immodice auctos, intra orbem a Papiniano, & aliis Juriſconſultis definitum retraxit. Igitur Papinianus ex Florentina lectione ita ſcripſit: *Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, ſervi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem*. Cur vitiantur adjecto tempore, vel conditione, ſi initio tradiderat, actus legitimos ſuapte natura recipere temporis, & conditionis adjectionem? Hottomannus, ut hanc orationis repugnantiam tolleret, ex Haloandro legit; *actus legitimi, qui non recipiunt*, præter quos alios actus legitimos conſtituit, qui diem, conditionemque recipiunt; quique, ut ipſe putat, in hac Juriſconſulti enumeratione deſiderantur. Hinc mirum, quantum ex illius ſententia actuum legitimorum numerus increbruerit: utpote cum poſitum a Juriſconſulto modum ſuſtulerit. Cujacius vero longe peritius nihil de Florentina lectione mutavit; ſed priora tantum verba interpretatus congruam & convenientem ſibi ſententiam extulit. Itaque ſic explicat: *actus legitimi, qui recipiunt diem, & conditionem*, id eſt, *actus legitimi, quibus conditio, & dies adjicitur*; ut ſcilicet non ſuſcipiatur ab actuum legitimorum natura conditio, & dies, ſed adjiciantur ab homine: *actus*, inquit, *legitimi, quorum e numero ſunt emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, ſervi optio, datio tutoris, vitiantur in totum, ſi eis conditio*, & *dies fuerit adjecta: non vitiantur tamen, ſi eis tacite dies, & conditio ſubſit*. Atque hic eſt germanus hujus legis ſenſus longe ſimplicior, & expeditior. Hæc oportuit perſtringere breviter, ut actus legitimos ab aliis actibus ſolemnibus diſcerneremus, utque vim & naturam eorum clarius aperiremus. Hæc ſunt igitur ſumma capita, ad quæ legis actiones ſive actus legitimi a Juriſconſultis noſtris ſparſim in variis Pandectarum locis expreſſi revocantur:

I. Mancipatio. V. Hereditatis aditio, & repudiatio.
II. Manumiſſio. VI. Servi optio.
III. Emancipatio. VII. Datio tutoris.
IV. Ceſſio in jure. VII. Acceptilatio. (*)

CAPUT LXXXI.

De mancipatione.

Exordiamur e mancipatione, qui fons eſt omnium civilium obligationum, deinde ad adoptionem, & ad teſtamenti factionem, quæ ſub mancipatione comprehenduntur, itemque ad emancipationem, & manumiſſionem, quæ eodem revocantur, accedamus. Igitur, ut alibi diximus, cives Romani quædam bona in ſuo dominio habebant, quædam non: ſed earum proprietas penes populum erat, uſus tantum & poſſeſſio penes privatos: unde Juriſconſultus poſſeſſiones appellat agros, de quibus vectigal pendebatur populo, cujus erat & proprietas. Quæ in pleno civium Roman. dominio erant, (*b*) res appellabantur mancipi, quaſi quod manu caperetur, ſive in noſtram poteſtatem deduceretur; cujuſmodi erant res mobiles, & animalia, præter ea, quæ ſunt feræ naturæ, quorum dominium, ubi noſtram cuſtodiam effugerint, a nobis abſcedit, unde nunquam perpetuo noſtra eſſe cenſentur, ideoque inter res mancipi non ponuntur. Ex immobilibus vero Italica prædia res mancipi dicebantur, quia jure optimo poſſidebantur a civibus Romanis, hoc eſt, ad eos tranſibat ſimul cum poſſeſſione, atque uſu proprietas: ejuſdemque generis erant jura prædiorum ruſticorum, ut iter, actus, via. Prædiorum vero provincialium proprietas, & dominium penes populum remanebat, nec in privatorum commercium perveniebat, niſi poſſeſſio, & uſus. Propterea res nec mancipi dicebantur, quia eorum dominium nemini privato erat in manu, ſed totum penes populum, cui vectigal pendebatur. Ex hoc juris diſcrimine rerum mancipi, & nec mancipi eſt orta diſtinctio nominum. Rerum autem mancipi abalienatio verſari tantum poterat inter cives Romanos, quibus erat communio juris civilis, quibuſque tantum competebant jura nexus, quæ

 fuit

(*a*) *L. actus legitimi ff. de regul. jur.*

(*) Ex his octo capitibus primum, quintum, ſextum, ſeptimum & octavum ſunt, actus legitimi, cætera actiones legis in ſecundo ſenſu ſolemnitates juriſdictionis voluntariæ.

(*b*) Ulp. *tit.* 19. Boet. *in topic. Cic.*

fuit ratio transferendi dominium jure Quiritium. Siquidem ante Juſtinianum, nuda traditione, dominium non transferebatur; unde res tradita ſine nexu, dicebatur eſſe in bonis accipientis, in dominio vero ejus, qui tradiderat. (*a*) Eſt autem nexus, (*) Ælio Gallo teſte, nomen generis, (*b*) quo exprimitur quidquid geritur per æs, & libram, & per ſimulatam venditionem, quæ ad omnem dominii translationem, atque ad obligationes omnes & etiam ad donationes adhibebatur. (*c*) Accito enim libripende, & quinque teſtibus, venditor ſive mancipio tradens fingebatur accipere ab emtore pecuniam, quam exprimebant parvo ære, quod raudufculum appellabatur a raudo, ſive ære, unde in veteribus mancupiis adſcribi ſolebat *raudufculo libram ferito*, (*d*) Eoque ære emtor, ſive, qui mancipio acciperet, libram tangebat, quod ubi venditor, ſive qui rem mancipio traderet, accepiſſet quaſi precium, dominium transferebatur in emtorem, per eamque ſimulationem, ſive imaginariam venditionem, inter veteres jure civili contractus inibantur: unde Horatius:

Si proprium eſt quod quis libra mercatur, & ære.

Simili ratione, nexi quoque dicebantur ii, qui ob æs alienum ſeſe creditoribus dabant in ſervitutem: nexus igitur eſt mancipatio, ſive venditio rerum mancipi, & translatio dominii per æs, & libram. Porro tribus tantum modis dominium rerum mancipi de uno migrare in alterum poterat: mancipatione, in jure ceſſione, uſucapione. Res vero non mancipi tantum transferebantur ceſſione in jure, de qua infra, quia proprietas earum nunquam abſcedebat a populo Romano, ſed uſus tantum illius in privatos, & poſſeſſio tranſibat: Hinc apud Ciceronem (*e*) locus ille perelegans: *cujus quando proprium te eſſe ſcribis mancipio, & nexu, meum autem uſu, & fructu, contentus ſum*, Lucretius peritiſſime:

Vitaque mancupio nulli datur, omnibus uſu.

Verbaque certa, & ſolemnia mancipationis hæc erant:

Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum eſſe ajo, iſque mihi emtus eſto, hoc ære æneaque libra.

Quæ verba pronunciabantur ab emtore, qui mancupio accipiebat. (*f*)

CAPUT LXXXII.

De ceſſione in jure.

Alia ratio mutandi dominii fuit ceſſio in jure, quæ communis erat rebus mancipi, & nec mancipi. (*g*) Res igitur nec mancipi tantum per ceſſionem in jure transferebantur, veluti feræ beſtiæ, leones, urſi, & ſimilia; quorum ſicuti non retinemus, ita nec transferimus dominium, ſed tantum poſſeſſionem: etenim fuga ſeſe recipere poſſunt in libertatem, ſi eſſent mobiles; immobiles vero per nudam traditionem. Porro in ceſſione tres interveniebant: dominus qui cedebat, is cui cedebatur, & Prætor qui addicebat, vel Præſes provinciæ: apud quos is, cui cedebatur, rem tenens ita vindicabat:

Hanc ego rem ex jure Quiritium meam eſſe ajo.

Poſtea Prætor, converſus ad cedentem, interrogabat, an contra vindicaret, & ſeſe opponeret: qui ſi taceret, aut ſeſe oppoſiturum negaret, Prætor vindicati rem addicebat; quem actum inter legis actiones, & actus legitimos Boethius locavit. (*h*) Nunc redeamus ad mancipationem. Aliquando quis non mancipabat, ſive non alienabat rem, ut in perpetuum vellet ejus ab ſeſe abdicare dominium, ſed eo animo, ut rem ad tempus ad ſe revocaret; forte quia juvaret, nomen, ac dominium alienum prætendere rei ſuæ, ut eam vel a vi eriperet, vel ab inſidiis, vel a frequentibus eorum temporum proſcriptionibus. Ideo amico alicui probatæ fidei, ſimulata venditione, aut donatione per æs & libram, ex compacto tradebat, ut poſt certum tempus eandem rem emtor venditori remanciparet, ſive iterum venderet: eaque mancipatio dicebatur *fiducia*, quia ea con-

(*a*) Ulp. *Inſtit. tit* 1. §. *in bonis*.
(*) Vide notata ſupra ad cap. 44.
(*b*) Feſtus *verbo nexus*. Varro 4. *de ling. lat.*
(*c*) Tertull. *l.* 2. *adverſ. Marc.* Cic. *in topic.* Cuj. *eod.* (*d*) Varro *l.* 4. *de ling. lat.*
(*e*) *L.* 7. *epiſt. fam.*
(*f*) Boeth. *in topic.* Cic.
(*g*) Ulp. *tit.* 19. §. *in jure ceſſio*.
(*h*) *In topic.* Cic. Briſſ. *lib.* 5. *de formulis.* P. Faber *lib.* 2. *Semeſtr. cap.* 23.

conditione mancipabatur, ut aliquo poſt tempore per venditorem ab emtore reciperetur; cujus contractus hæc erat formula:

Uti ne propter te fidemque tuam captus fraudatuſque ſim.

Ac ſi quis ſuo tempore fidem ſuam non liberaret, dabatur in eum judicium, in quo de fracta fide quærebatur per hanc formulam:

Ut inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione. (*)

Quo reſpexit Cicero *in epiſt. ad Trebatium*, *& in orat. pro Roſc. Comœdo*.

CAPUT LXXXIII.

De emancipatione.

AD hoc autem fiduciariæ mancipationis genus refertur emancipatio filiifamilias per æs, & libram. Siquidem ea fiducia pater naturalis filium vendebat, adhibito libripende, & quinque teſtibus, ut poſt tres imaginarias venditiones eodem, vel ſequentibus diebus factas, filius manumiſſus libertatem nanciſceretur: (*a*) de quo ſupra. Etenim, ut retulimus, nonniſi poſt tres mancipationes, & tres manumiſſiones patria poteſtate filius eximebatur, ut pro extraneo haberetur. Nam poſt ſecundam manumiſſionem filius præteritus rumpebat patris teſtamentum, quia in ejus poteſtatem reverſus ſuus heres agnoſcebatur. (*b*) Emancipatus vero poſt tertiam manumiſsionem, ſervorum more, circumducebatur, quaſi ei libera daretur facultas abeundi, quo vellet, & colapho percutiebatur. (*c*) Fiebat autem emancipatio ante Magiſtratum, ut ceteri actus legitimi, (**) (*d*) nec diem, aut conditionem recipiebat, hoc eſt, nemo poterat ad diem; & ſub conditione manumitti, (*e*) neque eam repetere fas erat.

CAPUT LXXXIV.

De adoptione.

SPecies mancipationis etiam erat adoptio, utpote alienatio proprii filii, ejuſque in alienam poteſtatem, atque familiam translatio; unde & ipſa actus legitimus, (***) ut perſpicue docetur in pluribus juris locis, (*f*) Quamobrem inter præſentes fiebat, (*g*) & apud Magiſtratum, (*h*) neque iterari licebat, (*i*) neque tempus, aut conditionem recipiebat, (*k*) & nexu, ſive per æs, & libram expediebatur: nam adoptio, quæ teſtamento fiebat, in actuum legitimorum numero non ponitur. Igitur vel filiusfamilias adoptabatur, vel homo ſui juris, quod genus adoptionis dicitur adrogatio: Quia futurus filius interrogabatur *auctorne eſſet* ſive conſentiret ut *in eo Titius*, v.g. *vitæ*, *neciſque poteſtatem haberet uti in filio*: vel, ut alii cum Gellio putant, quod populus rogaretur; idque commune erat aliis negotiis, quæ cum populo gerebantur. Cum autem filiumfamilias pater in adoptionem daret, eum adoptanti mancipabat, (*l*) ſive imaginaria venditione tradebat: iſque filius ſtatim ab adoptivo manumittebatur, ac manumiſſus recidebat in patris naturalis poteſtatem; a quo denuo patri adoptivo: ſimulata venditione, mancipabatur: adoptivus illum rurſus manumittebat, iſque manumiſſus relabebatur iterum in poteſtatem patris naturalis, a quo tertio mancipatus, & adoptivo traditus filius, in adoptantis poteſtatem, fa-

(*) Scilicet, ne emtor imaginarius ipſe filium, dicis cauſa emtum manumitteret, eoque jura in eum patronatus, & per jus patronatus, interverſo jure patris, jus filio ſuccedendi nanciſceretur, Emancipatio autem mancipationi a Gravina ſubjici debebat, non ceſſioni in jure.

(*a*) Paul. *ſent. lib.*2. *c.*25. §.2. Cajus *Inſtit. tit.*6.

(*b*) Ulp. *tit.*23. §. *agnoſcitur*.

(*c*) *Novell.*81. Cujac. *parat.*8. *C. tit.*48.

(**) Imo emancipatio jure veteri coram magiſtratu non fiebat, ſed per triplicem venditionem imaginariam, Cajus *Juſt. l.*8. 3. &, ſi coram magiſtratu facta fuiſſet, nomen magis actionis legis, quam actus legitimi meruiſſet per ea, quæ diximus ad L. l. c.33. Eandem autem non potuiſſe fieri in diem, vel ſub conditione, inde manifeſtum eſt, quia neutri in mancipatione locus, *l.*77. *D. de R. J.*

(*d*) *L.*4. *ff. de adop.* Paul. *ſent.*2. *tit.* 26. Juſtin. *Novell.*81.

(*e*) Cajus *Inſtit. c.*6. *l. actus legit. ff. de reg. jur.*

(***) Imo actio legis. Fit enim apud magiſtratum. De ea certum, quod procuratorem non admittit *L* 24. *l* 25. §.1. *D. de Adopt.* quod iterari nequit *L.*37 §. 1. *D. eod.* quod fieri nequit in diem *L.*34. *D. eod* Conditionem quoque in adoptione non admitti, exemplo diei veriſimiliter conjicitur.

(*f*) *L.*3. *ff. de offic. Proconſul. L.*1. *ff. de offic. juridic. L.*4 *de adopt.*

(*g*) *L. neque abſens* 24. *L. ſeq.* §.1 *ff. de adopt.*

(*h*) *L.*3. *&* 4. *ff. de adopt.* Gell. *lib.*5. *cap.*19.

(*i*) *L. adoptare* 37. *ff. eod.*

(*k*) *L. quæſitum* 34. *ff. eod.*

(*l*) Cajus *Inſtit. tit.*5. Ulp. *cap.*8. *L. ult. C. de adopt.* Gell. *lib.*5. *cap.*19.

miliam, & ſacra tranſibat. Sacra enim erant, ut diximus, perpetuo infixa familiis, eaque pecuniam, & hereditatem ſequebantur: [*a*] Itaque trinis mancipationibus naturalis patris, & binis manumiſſionibus adoptivi, poteſtas, & familia permutabatur. Qui vero in locum nepotis adoptaretur, unica venditione, [*b*] ſive mancipatione adoptivi familiam jure antiquo nanciſcebatur. Item adoptio fœminarum abſolvebatur unica mancipatione, [*c*]

CAPUT LXXXV.

De Adrogatione.

ADrogatio vero erat longe majoris operis; tractabatur enim tanquam publica populi cauſa, utpote cum liberum civis Romani caput, & exordium futuræ familiæ in alienam poteſtatem, alienamque familiam traduceretur. Cui conſilio fraus aliquando ſuberat, vel lucri cupiditate, vel honorum aſſequendorum gratia, quando ſciliget per adrogationem plebejæ, atque patriciæ familiæ permutabantur, quo patricius Tribunatum plebis, qui ſolis plebeis patebat, conſequeretur. [*d*] Ideo res ad populi judicium deducebatur comitiis curiatis, accerſitis Pontificibus, qui cognoſcerent de iis, quæ ad eorum collegium pertinebant; ut ex his Ciceronis verbis: *Quid eſt*, inquit, *Pontifices*, *jus adoptionis* [quo ſub nomine etiam adrogatio venit, & de adrogatione loquitur:] *nempe ut is adoptet*, *qui neque procreare jam liberos poſſit; & cum potuerit*, *ſit expertus*; *quæ deinde cauſa cuique ſit adoptionis*, *quæ ratio generum*, *ac dignitatis*, *quæ ſacrorum quæri a Pontificum collegio ſolet*. *Quid eſt horum in iſta adoptione* [Clodii] *quæſitum; adoptat annos viginti natus etiam minor Senatorem? liberorumne cauſa? at procreare poteſt*, *habet uxorem*, *ſuſcepit etiam liberos*: *exheredabit igitur pater filium*. *Quid ſacra Clodiæ gentis*, *cur intereunt*, *quod in te eſt? quæ omnis notio Pontificum cum adoptaret eſſe debuit*. Præterea adhibebantur Pontifices propter religionem juris jurandi, quo adoptio, ſive adrogatio ab omni calumnia, & fraude pura præſtabatur. Deinde interrogabatur adrogator: an eum filium habere vellet? Item & filius an auctor fieret, ſive an vellet in alienam familiam e propria migrare, quibus adſentientibus, tum rogabatur populus his verbis: *Velitis*, *jubeatis Quirites*, *uti L. Valerius L. Titio tam jure*, *legeque filius ſibi ſiet*, *quam ſi ex eo patre*, *matreque familias ejus natus eſſet: utique ei vitæ neciſque in eum poteſtas ſiet*, *ut patri endo filio eſt*. *Hoc ita ut dixi*, *ita vos Quirites rogo*.

Conſuetudinem hanc adrogandi juſſu populi, ad Antonini tempora tenuiſſe, colligitur ex Ulpiano, (*e*) auctore tamen principe, qui cum ſibi Pontificis Maximi jus, & nomen adjunxiſſet, ejuſdem quoque Pontificis munus in hac ſolemnitate præſtabat; quod jus ereptum populo jam eſſe, temporibus Diocletiani, ex illius verbis apparet. (*f*) Hodie hujuſmodi ſolemnitates prorſus e foro ceſſerunt; nam adoptio ante Magiſtratum fit per acta publica, & adrogatio per principis reſcriptum. (*g*) Unde etiam fœminæ, nempe matresfam. poſſunt adrogari, quod antea non licebat: quia ob ſexus verecundiam non dabatur fœminis facultas comitiorum. Ad mancipationem etiam redigitur teſtamenti factio (*) (*h*) illa quæ per æs & libram celebratur; nam teſtamenta, quæ fiebant a militibus in caſtris, (*i*) nulla ſolemnitate, ſed ſola nuncupatione coram commilitonibus pugnaturis, (**) quæ propterea in procinctu facta dicebantur, (k) quia procincta vocabatur claſſis ad bellum parata; (*l*) & alia quæ fiebant calatis, ſive vocatis comitiis, quæ ob eam cauſam bis in anno cogebantur, (***) ut coram omni populo pro collegio Pontificum ſuum quiſque teſtamentum conderet. [*m*] Hæc inquam genera vetuſtiſſima teſtamentorum jamdiu obſoleverant.

(*a*) Gutherius *de jure Pontif. lib.* 2. *cap.* 5.
(*b*) *L. ult. C. de adopt.*
(*c*) Cujac. *in enarr. C. de adopt.*
(*d*) Cic. *in orat. pro domo ſua*. (*e*) *Fragm. tit.* 8.
(*f*) *L.* 2. *C de adopt.* (*g*) *L. ult. eodem*.
(*) Quæ proinde melius ſub titulo mancipationis, quam ſub eo adoptionis exhibita fuiſſet. Verum tota hæc tractatio de actionibus legis, & actibus legitimis, ultimam manum non videtur experta.
(*h*) *Vide* Vinn. *Inſtit. lib.* 2. *cap.* 10. §. 1.
(*i*) Ulp. *in fragm. tit.* 20. *Inſt. de teſt.*
(**) In prælium ituris.
(*k*) Gell. *l.* 5. *c.* 27. (*l*) Feſtus *in verbo procinctu*.
(***) Quod dubium. V. Heinnecii Antiq. *L. II. tit.* 9. §. 2.
(*m*) Theophil. *de teſt.* Cic. *I. de oratore*.

rant. Igitur eorum loco fuit a Juriſconſultis inventa mancipatio familiæ, ſive heredis inſtitutio per æs & libram, ita ut etiam ultimæ hominum voluntates ad verum nenexum redigerentur. A Prætore vero inducta fuit ea teſtamenti factio, quam adhuc retinemus a Juſtiniano cautius, atque ſolemnius conſtitutam & excultam. Cuius cognitio ſatis eſt ex communibus juris libris evulgata. Quamobrem in mancipatione familiæ conſiſtemus. Itaque ad hoc teſtamentum ſolemni more mancipationum adhibebantur quinque teſtes cives Romani puberes, cum quibus teſtamenti factio eſſet, & libripens, excluſis a teſtium, & libripendis munere iis, qui eſſent in poteſtate teſtatoris, & familiæ emtoris. Coram teſtibus vero, & libripende teſtator ſimulabat ſeſe vendere familiam, ſive hereditatem alteri, qui aderat, emtorque familiæ dicebatur, quique *dicis cauſa*, hoc eſt; pro precii ſymbolo exiguum æs numerabat venditori, atque illius ad ſeſe familiam, pecuniam, & ſacra traducebat. Duo autem ſimul (*a*) in hac ſolemnitate iungebantur; mancipatio ſcilicet, & nuncupatio teſtamenti, quæ fiebat his verbis; *Hæc uti his tabulis, cerisve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor, itaque vos Quirites teſtimonium perhibetote*. Quiritium enim appellatio reſpicit quinque teſtes. (*b*) Cum igitur hæc nuncupatio neceſſaria fuiſſet, ideo qui voce careret, ut mutus, huiuſmodi teſtamenti factione interdicebatur, & ſurdus item: quia verba, quibus familiæ emtor venditoris orationem excipiebat, exaudire non poterat. (*c*) Emtor porro nomen tantum ferebat heredis: (*d*) nam bona perveniebant ad alium, de quo inter emtorem familiæ, ac teſtatorem convenerat. Qui mos Romanorum Plutarcho videtur abſurdus. (*) (*e*) Exemplo ſit Domitius, qui in teſtamento Auguſti familiæ ſe præſtitit emtorem, nihilque de hereditate cepit; cum ne ſextula quidem fuerit adſperſus. (*f*)

CAPUT LXXXVI.

De Manumiſſione.

NUnc veniemus ad manumiſſionem, inter actus legitimos a Juriſconſultis relatam, iiſdemque conditionibus obnoxiam, quibus aliæ legis actiones. (**) (*) Huius autem duo ſunt genera [***] pro duobus generibus libertatis; altera enim latina dicebatur, altera iuſta libertas. A latina libertus beneficio elatus, atque animo tumefactus a domino ad priſtinam ſervitutem revocari poterat: vel ſi melius uſque de domino mereretur, maiori præmio afficiebatur, accepta pleniori libertate, quæ adimi amplius nequibat. Latina enim non erat integra libertas, nec ſoluta prorſus nexu ſervitutis; ſed inſtituta fuit, ut eius animus quodammodo probaretur, an dignus eſſet, qui ad integram libertatem perveniret, de quo & *lib.* 4. fuſius. Cum autem latina libertas daretur, vel inter amicos, vel per epiſtolam, vel ſervo adhibito ad convivia ſolemnia, quæ de more inter cognatos, & affines componendis jurgiis [****] agitabantur; iuſta vero libertas ex M. Tullii diſtributione, [*h*] vel teſtamento concederetur, vel cenſu, ſive profeſſione ſervilium facultatum, (*****) & impoſitione nominis Romani per dominum apud Cenſores, vel denique vindicta; poſtre-

(*a*) Ulpian. *frag. tit.* 20.

(*b*) Ræcard. *de auct. prud. cap.* 11.

[*c*] Ulp. *tit.* 20.

[*d*] Cujac. *in tit. Ulp.* 20. §. *inter teſtator*.

[*] Contra quem diſputat Otto *in juriſpr. ſymbolica Exerc. I. c.* 7.

(*e*) *De ſera numinis vind.*

[*f*] Sveton. *in Aug.*

(**) Manifeſte rurſus confunduntur Actus legitimi & legis Actiones. Manumiſſio ex harum numero eſt, quia apud magiſtratum fit, & eſt actus voluntariæ juriſdictionis. Proinde actus legitimus dici nequit, niſi vox capiatur in latiſſimo ſenſu, quo & actiones legis & actus legitimos in ſpecie ſic dictos complectitur. Quo ſenſu a tractatione Auctoris aliena eſt.

[*g*] Paul. *ſent. lib.* 2. *tit.* 25. *L.* 2. & 3. *ff. de offic. Proconſul. L. ult. C. de manum. vindict.*

[***] Cur autem tertium genus libertatis omittitur, quo ſervi quidam dediticii fiebant, ſeu iis populis ſimiles, qui ſe ſuaque omnia, ſacra & profana P.R. dedidiſſent, & juris non minus gentium quam civilis expertes, libertate tantum fruebantur perſonali, quicquid acquirebant, domino acquirentes. Merebantur iis hic locum præ Junianis, quia & per vindictam, adeoque legis actione manumiſſi, vincti, uſti, torti dediticii eſſe, cenſebantur,

(****) Imo ſi quis in convivio manumitteretur, parum, credo, intererat, jurgiiſne componendis id agitaretur, an, ut frequenter fit, genio ſoli convivæ indulgerent. (*h*) *In topicis*.

(*****) Servus, cum nihil habeat, miror ſerviles facultates in cenſu, ut vult noſter, deſcriptas, credoque ſolum nomen tabulis cenſualibus illatum fuiſſe.

poſtremam hanc dandæ libertatis rationem inter actus legitimos in libris juris deſcriptam invenimus: (*a*) cum hæc tantum ante magiſtratum ederetur. Fiebat enim in jure apud Prætorem, (*b*) vel Conſulem Romæ; in provinciis vero apud Præſidem, vel Proconſulem; coram quibus dominus prehenſo ſervi capite, vel alia corporis parte, verba hæc ſolemnia pronunciabat: (*c*)

Hunc hominem liberum eſſe volo.

eumque poſtea impacto colapho circumagebat, (*d*) ut libertatem abeundi quo vellet ei datam, indicaret. Prætor autem, audita juſta manumiſſionis cauſa, ſive titulo (quo adducto in hoc manumiſſionis genere opus erat,) (*e*) impoſitaque illius capiti virgula, quam vindictam appellabant, domini verba ſolemni hac excipiebat formula: *Ajo te liberum eſſe jure Quiritium*. Servus vero libertatem adeptus, (*f*) abraſo capite, ſtatim capiebat pileum. Nulla tamen manumiſſio, ni fallor, tribum, ſive ſuffragii jus tribuebat: id enim olim a populo, poſtea tantum a principe concedebatur: poterat enim ſine ſuffragio adipiſci civitatem. (*g*) Ex quo intelligitur Scævolæ locus de patrono, qui per heredem tribum liberto emendam juſſerat. (*h*) Quæ vero manumiſſio cenſu fiebat, exolevit, ejuſque locum occupavit manumiſſio in Eccleſia. Quamobrem *Eccleſiæ* vocem loco nominis *cenſus* a Triboniano ſubjectam fuiſſe, in ſcriptis Caji arbitrantur eruditi.

C A P U T LXXXVII.

De Aditione Hereditatis.

OFfert ſe nunc aditio hereditatis, quæ aliquando cum cretione fiebat, aliquando ſine cretione, prout fuiſſet heres in teſtamento ſcriptus: quandoquidem, vel cum cretione ſcribebatur heres, vel ſine cretione. Eſt autem cretio judicium heredis, & deliberatio, adire vellet nec ne, ductumque verbum eſt a cernendo, ſive inſpiciendo, quia hereditatem aditurus in rem præſentem ſolemni ritu veniebat inſpecturus hereditatem, atque deliberaturus, (*) an e re ſua eſſet illam adire: *cerno* enim, non ut Varro a *creo* natum puto, ſed ut Scaliger (*i*) ſuſpicatur a *κρίνω*; unde cum dies ab ipſo teſtatore ad decernendum heredi dabatur, tum dicebatur cum cretione inſtitutus heres hac verborum formula: (*k*)

Titius heres eſto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus ſcieris, poteriſque: niſi ita creveris exheres eſto.

Multum autem intererat, cum cretione quis fuiſſet heres inſtitutus, an non: etenim cum cretione inſtitutus, fiebat heres cernendo, ſive hereditatem adeundo ſolemniter; inſtitutus vero ſine cretione fiebat heres, gerendo ſe pro herede: veluti res hereditarias diſtrahendo, aliaque agendo, quæ ſine heredis nomine fieri nequeunt. Item inſtitutus ſine cretione, ſtatim, ut conſtituiſſet hereditate ſe abſtinere, jure adeundi excidebat: at inſtitutus cum cretione, quocunque modo animum ſuum prodidiſſet, ac recuſare ſe oſtendiſſet, non tamen arcebatur hereditate, niſi poſt dies a teſtatore præſtitutos, ac per eos totos dies locus erat pœnitentiæ, licebatque dicta revocare. Porro cretio duplex erat, vulgaris ſcilicet, & continua: vulgaris erat, cum jubebatur quis adire certis diebus, quibus poſſet, & ſciret; unde adjiciebantur ea verba: *quibus ſcieris, poteriſque*, ne ſcilicet tempus ignoranti curreret, aut impedito, atque ut eſſet tempus utile, non continuum: cretio vero continua erat illa, cui adjecta non erant memorata verba: nam ſi hæc deeſſent, currebat tempus etiam ignoranti, & impedito, ut poſt certorum dierum lapſum adeundi facultas omnino præcluderetur. Itaque in aditione vulgari dicebatur:

Titius heres eſto, cernitoque in diebus C. proximis, quibus ſcieris, poteriſque.

In

(*a*) *L. actus legit. ff. de reg. jur.*
(*b*) *L. 5. & ſeq. ff. de manumiſſ. vindic.*
(*c*) Feſtus.
(*d*) Perſ. *ſatyr.* 5.
(*e*) Donat. *in Teren.* Aſcon. *orat. pro Mil. L.* 9. *ff. de manumiſſ. vindicta.*
(*f*) Plaut. *in Amphitr.* Livius *l.* 45. *c.* 14.
(*g*) Livius *l.* 38. *cap.* 39.
(*h*) *L. patronus ff. de legat.* 3. Cic. *pro Cornel.* Cujac. *obſerv.* 7. *cap.* 14.
(*) Qui deliberandi ſignificatus proprius eſt cretioni hereditatis, ut contra Lud. Kuſterum evicit Jac. Perizonius in ſingulari exercitatione noviſſime inſerta *animadverſionibus ejus ad Sanctii Minervam p.* 772.
(*i*) Conjectan. *in* Varr. *de ling. lat. lib.* 5. *pag.* 65.
(*k*) Ulp. *tit.* 22. Iſid. *lit.* 5. *orig.* Varr. 5. *de ling. lat.* Cic. *Attic. epiſt.* 4. *l.* 13.

In continua vero ſimpliciter ſine adjectione ulla:

Titius heres eſto, cernitoque in diebus C. proximis.

Fiebatque cretio ſolemniter teſtibus præſentibus, (*a*) & digitorum percuſſione, (*b*) verbis ita conceptis:

Cum me Mævius heredem inſtituerit, eam hereditatem adeo, cernoque.

Ideo Arcadius, & Honorius, & Theodoſius *l.* 17. *C. de jur. delib.* ajunt, *ſibi viſum eſſe ſcrupuloſam ſolemnitatem cretionum amputare.* Cum igitur antea heredes plerumque cum cretione inſtituerentur, quique hereditatem cerneret, ſimul adiret; inde natum eſt, ut cretio, & aditio, a probatis auctoribus promiſcue acciperentur, ac per cretionem quælibet hereditatis aditio exprimeretur, cum cernere dicerent pro adire: quamvis hereditas non ſolum cernendo adiretur; ſed & pro herede gerendo: (*) cum quis ſine cretione inſtituebatur. Adire enim hereditatem eſt proprie ſuſcipere, & quaſi aditum in eam ferre; (*c*) Cernere vero eſt decernere, ſe h redem eſſe velle. (*d*) Ceterum ſicut aditionem, ita & repudiationem hereditatis ex contrariorum natura in actis legitimis ponimus, eademque hæc ſolemnibus verbis ſolemniter explicabatur, (*e*) & iiſdem conditionibus ſuberat, quibus aditio, quam nullum diem, & conditionem recepiſſe, (*f*) patet ex pluribus juris locis, ut nec iterari potuiſſet: (*g*) neque alteri mandari licuiſſet. (*h*) Itaque per procuratorem hereditas adibatur inutiliter, ut docet Paullus; (*i*) ſive legamus *per curatorem*, ut in Pandectis Florentinis, ſive *per procuratorem*, ut in aliis codicibus rectius. Etenim neque per procuratorem, neque per tutorem, aut curatorem recte aditur, quamvis adeatur a pupillo, tutore auctore: ſiquidem non tutor, ſed ipſe pupillus adeundo adquirit. Fallitur enim Duarenus, (*k*) qui aliter docet, putatque per procuratorem ad eam cauſam datum adiri hereditatem jure antiquo poſſe. Quod eſſe manifeſto falſum, evincitur ex eo, quod præcipuum id conceditur procuratori Cæſaris, ut ſcilicet pro Cæſare adire poſſit hereditatem: (*l*) immo ſi vulgo licuiſſet hereditatem per alium adire, cur Senatores legationes liberas in longinquas regiones hereditatum adeundarum cauſa impetraſſent? ut optime obſervat Hottomannus. (*m*) Neque hac in re differret jus Prætorium a civili, ſi hereditas per procuratorem jure civili recte adquireretur, ſicuti adquiritur bonorum poſſeſſio, quæ deſcendit a jure Prætorio, ideoque ſoluta eſt religionibus juris civilis. Jus enim civile directum eſt, & aſperum, ut eleganter Cujacius; (*n*) Prætorium vero moderatum, & mite.

CAPUT LXXXVIII.

De Optione.

AB aditione hereditatis tranſire convenit ad optionem legati, quæ certæ rei exemplo per ſervi optionem ſignificatur. Fiebat autem optio poſt aditam hereditatem die a Prætore dato; productis palam rebus omnibus ejus generis, de quo erat optandum, nempe familia univerſa, ſi legata fuiſſet optio ſervorum, atque adhibebantur concepta verba, ut Labeo (*o*) indicat, cum ait: *omne jus legati conſumi prima teſtatione*, hoc eſt ſolemnitate verborum in jure, ut interpretatur Cujacius. (*p*) Ex quo Juriſconſulti loco oſtenditur

(*a*) Varro *lib.*5. *de ling. lat.*

(*b*) Cujac. *obſ.*7. *cap.*34

(*) Cretio hereditatis ab hereditatis aditione, geſtioneque pro herede proprie differt, ut antecedens a conſequenti. Vide caput 87. & quæ ibi notavimus, addeque Joſ. Avenarii *interpr. jur. civ.II.* 12. 6. unde falluntur, quibus utraque unum idemque videtur, etſi in lucroſis hereditatibus ſæpe factum concedamus, ut hereditas ſimul cerneretur & adiretur, ſuſcipereturve per geſtionem pro herede, Repudiationem hereditatis, de qua mox, actum legitimum fuiſſe veriſimili conjectura elicitur, etſi deficiunt leges, in quibus id diſertis verbis dicatur.

(*c*) *L. filius §. penult. ff. de lib. & poſthum.*

(*d*) *L. is qui heres §. penult. ff. de lib. & poſthum.* Cujac. *obſ.*7. *cap.*34.

(*e*) *L.* 4. *C. de rep. vel abſtinen. hered. L. ſuus ibid.* Cujac. *ad L. actus legit. ff. de reg. jur.* P. Fab. *ſemeſt. lib.*2. *cap* 23.

(*f*) *L cum qui & L. heres* 54. *ff. de acquir. her. L. actus legit ff de reg. jur.*

(*g*) *L. ſi ſolus* 80. *in fine ff. de adquir. hered.*

(*h*) *L.* 1. *§. eſt hoc præcipuum ff. de offic. Procur. Cæſar.*

(*i*) *L.*9. *ff. de adquir. hered.*

(k) *Lib.*1. *diſp. anniverſ. c.*27.

(*l*) *L.* 1. *§. eſt hoc præcip. ff. de offic. Procur. Cæſ.* Cujac. *lib.*1. *obſ.*34.

(*m*) *Quæſt. illuſtr. cap.*34.

(*n*) *Lib.* 1. *obſ.*34.

(*o*) *L.* ·o. *ff. de opt.*

(*p*) *L. actus legit. ff. de regul. jur. in fine.*

ditur fieri oportuiſſet ſemel tantum ex natura actuum legitimorum, & pure, & teſtibus præſentibus. [a] Dabatur autem legatario a teſtatore optio his verbis: [b] *ipſe ſibi quæ volet eligat*, vel *hominem optato eligito*: [c] vel *lances, quas elegerit quatuor*. [d]

CAPUT LXXXIX.

De Tutoris Datione.

SEquitur tutoris datio, non quidem illa ex teſtamento, quæ privata ex auctoritate procedit, nec actuum legitimorum nomine continetur; ſed illa, quæ auctorem habet Magiſtratum, nempe Prætorem, vel Conſulem, vel Præſidem provinciæ; qua in datione tutoris interveniebat ſolemnitas actuum, & verborum, facta inquiſitione a magiſtratu, qui ex pupilli amicis, optimiſque viris optabat eum, quem pupillo magis profuturum cognoſcebat: non enim [e] ante poterat Prætor decretum interponere, quam inquirendo comperiſſet, quis eſſet magis idoneus, eumque pro tribunali cauſa cognita dabat hac verborum formula: [f] *Tutorem do.*

CAPUT XC.

De Acceptilatione.

ACtus legitimos acceptilatione claudamus, quæ ſane cum primo loco poſitis conjungi potuiſſet; niſi natura ſolutionis poſtremum in ordine locum poſtulaſſet. Igitur meminiſſe oportet, veteres non modo dominium tranſuliſſe per nexum, ſive per æs & libram, ſed omnem fere obligationem eo modo contraxiſſe; ſolus enim nexus auctoritatem juris contractibus dabat. At quoniam eo modo quid ſolvi debet, quo fuit adſtrictum; ideo obligatio nexu devincta, contrario nexu ſolvebatur, ad debitum acceptum ferebatur imaginaria ſolutione per æs, & libram, quæ verus erat acceptilatio, ejuſque hæc erat verborum formula: *Accepta facit X? Facio*. [g] quam Feſtus [h] nexus liberationem vocat; & ad æs & libram refert. Cum autem eſſet actus legitimus, fieri non poterat per procuratorem, qui ut acceptum pro alio ferre poſſet, neceſſe erat, ut dominus ei debitorem delegaret, ac deinde procurator proprio nomine novaret obligationem, ut eam poſſet poſtremo per ſe diſſolvere. (i) At quoniam alia obligationum genera ſunt, quibus ea acceptilationis ratio minime conveniebat; cum ſola verborum obligatio hac acceptilatione tolleretur, inventus eſt C. Aquilius, qui celeberrima illa formula, de qua late in Inſtitutionibus, (k) obligationes omnes in ſtipulatum deduxit, eaſque per acceptilationem, facta novatione, retexuit.

TABU-

(a) P. Faber. *lib. 2. ſemeſt. cap. 23. §. optio.*
[b] *L. L. filium ff. de aur. & arg. legato.*
(c) Ulp. *tit. 24.*
[d] *L. ult. ff. de opt. legal.*
(e) *L. tutor. ff. ad adminiſt. tutor.*
(f) *L. in dando L. Sejæ ff. de tut. & curat. dat. L. naturali §. ſi quæratur, & §. ult. ff. de confirm. tut. L. ne quidquam §. ubi decretum ff. de offic. Proconſ* Briſſ. *de form. lib. 3. p.* 408.
(g) Briſſ. *de form. lib. 6. pag.* 580.
(g) *Verbo nexus.* Varro 6. *de ling. lat.* P. Faber. *Semeſt. c. 22. p.* 561. Cujac. *l. actus legit. ff. de reg. jur.*
(i) Cujac. *l. actus leg. ff. eod.*
(k) *Lib. 3. tit. 39.*

TABULA I.

De in Jus Vocando.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

SIN * JUS VOCAT QUEAT;

NIT, * ANTESTAMINO: IGITUR, EM CAPITO.

SI CALVITUR, PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO IACITO.

SI MORBUS ÆVITASVE VITIUM ESCIT, QUIN * JUS VOCABIT JUMENTUM DATO: SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.

II. SI ENSIET, qui in jus vocatum vindicit mi Tito.

ASIDUO VINDEX ASIDUS ESTO: PROLETARIO, CUIQUI VOLET VINDEX ESTO.

Endo via REM * UTI PAICUNT, * ERATO.

III. Cognitio Prætoris. NITA * PAICUNT, IN COMITIO, AUT IN FORO ab ORTU ANTE MERIDIEM CAUSAM CONSCITO, * CUM PERORANT AMBO PRÆSENTES. *

POST MERIDIEM PRÆSENTI STLITEM ADICITO.

SOL OCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO.

Caj. *lib.* 1. *ad leg XII. tabul. cujus pars prior hic* 1. *tabulæ reſpondet.*
Cajus *l.* 18. 20. 22. *in pr. ff. de in jus vocan.*
* *Id eſt, ſi in jus vocat, atq; eat.* Porphirion. *ad l.* 1 *Satyrar* Hor. *Sat.* 9.
* *id eſt, ni it.*
Cajus *l.* 233. *in pr. ff. de V. S.*
Gell. *l* 20. *c* 1.
* *id eſt, qui in*
Cajus *l.* 22. §. 2. *ff. de in jus voc.*
* *ubi.*
* RATO.
* *id eſt, ni ita: puta, vindice dato, vel pacto inito.*

PARAPHRASIS.

SI quis aliquem in jus vocet, vocatus ſtatim ſequitor.

Si in jus vocatus non ſequatur, qui vocabit teſtes ante adhibeto. & tum in jus vocatum ſiſtere ei jus eſto.

Si & tum in jus vocatus moretur, fruſtretur, fugamve adornet, manum ei injicere jus eſto.

Si imbecillitas, aut invalentia quædam, ætaſve ſenilis impedimento ſit, quominus vocatus in jus ſequatur, qui in jus vocabit vocato vectabulum, ſeu vehiculum, quod adjunctis pecoribus trahetur, dato: ſi nolet is, qui in jus vocabit, vocato petenti plauſtrum undique tectum, munitumque ſternere ne cogitor.

Si *tamen ſit aliquis, qui in jus vocatum, vel prenſum defendat, dimittitor.*

Ceterum locupleti vindex locuples eſto: pauperi prolem tantum Reipublicæ ſufficienti quilibet vindex eſto.

Item ſi de re tranſactum fuerit inter vocantem, & vocatum dum in jus venitur, ita jus, ratumque eſto.

Si neque vindex aliquis ſit, neque de re in via tranſactum fuerit, tum in comitio, aut in foro Prætor cauſam cognoſcito, ante meridiem, cum ambo litigatores præſentes perorant.

Poſt meridiem, etiamſi unus tantum præſens ſit, præſenti actionem dato, judiciumque conſtituito.

Sole occidente ſupremus terminus judiciorum eſto, ſeu judicia ſolvuntor. Ad Solem proinde occaſum Prætor jus reddito.

PARAPHRASIS.

JUdicio conſtituto, judiceque adito vades, & ſubvades judicio ſiſtendi utrimque dantor, iique ſiſtere tenentor, niſi ſi morbus vehemens vim graviter nocendi habens votum aliquod, abſentia Reipublicæ ergo intercedat, aut conſtitutus ſit dies cum peregrino: nam ſi quid horum fuerit, & obvenerit judici arbitrove, vel reo, judicii dies differatur.

Qui teſtimonium denunciare volet, is trinundino, id eſt ter intra XXVII. dies ad domum ejus, cui teſtimonium denuntiat, denunciatum ito:

Si noctu furtum fiat, furem autem aliquis occiderit, impune eſto.

Si interdiu furtum aliquis fecerit, eumque aliquis in ipſo furto deprehenderit, verberetur, illique cui furtum factum fuerit addicatur. Servus prius virgis cæſus ſaxo Tarpejo dejiciatur. Impubes Prætoris arbitrio verberetur, noxaque ab eo facta ſarciatur.

Quod ſi ſe telo defendant, dominus cum clamore prius id teſtificetur: tum ſi occiſi fuerint, jure cæſi ſunto.

Si furtum per lancem, & licium conceptum erit, perinde ac ſi manifeſtum foret vindicator.

Si agatur de furto non manifeſto, fur dupli damnator.

Qui injuria, ſeu furtim alienas arbores ceciderit, pro ſingulis arboribus cæſis XXV. aſſibus mulctator.

De furto paciſci jus eſto: & ſi pactum intercesserit, furti amplius agere jus non eſto.

Furtivam rem uſucapere jus ne eſto.

De judiciis.
I.
Numa R. II.

De Furtis.
1. de nocturno fure.
2. de diurno.
1. manifeſto.

vel quaſi.

2. nec manifeſto.
3. de arboribus furtim cæſis.
4. Communia de furtis.

TABULA II.
De Judiciis & Furtis.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —
— — - VADES SUBVADES - —
extra quam ſi MORBUS SONTICUS - - -
VOTUM * abſentia * Reipublicæ Ergo, AUT STATUS DIES CUM HOSTE intercedat: nam ſi QUID HORUM FUAT UNUM* JUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFENSUS ESTO.
— — — — — —
— — — — — —

CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.

SI NOX FURTUM FAXIT, SIM ALIQUIS OCISIT JURE CÆSUS ESTO.*
Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipſo capſit verberator iLique, cui furtum factum eſcit, aDicitor.

Servus, virgis cæſus, ſaxo deIcitor:

Inpubes, Prætoris arbitratu verberator, noxiamque decernito.

SI SE TELO * defenſit quiritato ENDOQUE PLORATO: poſt deinde ſi cæſi eſcint, ſe fraude eſto.

Si furtum lance licioque conceptum eſcit, atque uti manifeſtum vindicator.

SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ESCIT, duplione decidito. *

SIn juri alienas arbores cæſit, in ſingulas xxv. æris luito.

Si pro fure damnum deciſum eſcit, furti ne adorato,

Furtivæ rei æternAuctoritas eſto.

Caji *lib.* 1 *adleg. XII. tabul. cujus pars poſterior huic II. tabul. reſpondet.*
* *Numa R. lex II. tab. II. Capite apud* Feſtum *verb. Reus*
* Cajus *l.* 233 *§.* 1. *ff. de V. S.*
* Cajus *l.* 6. *ff. ſi quis caut.*
* *al. vitium, ut ſupra tab* 1. *l.* 1. *Si morbus ævitasve vitium eſcit.*
Labeo *libr de XII. tabul.* 11. *De furtis egit* Gellius 15.
* *Forte in ipſa leg. fuit:* ſe fraude eſto.
Cajus *l.* 233. *§.* 2. *ff. de V. S.*
* *Luitque* Cajus *l.* 2. & 4. *ff. de arboribus furtim cæſis.*

TABULA III.
De Rebus Creditis.

— — — — — —
— — — — — —

1. De depoſito. 2. de fœnore. 3. de jure crediti perſequendi adverſus. 1. hoſtem id eſt peregrinum. 2. Confeſſum judicatum.

Caji lib. 2. ad leg XII. tab. cujus pars prior huic tertia tab. reſpondebat.

Si qui endo depoſito dolo malo factum eſcit, duplione luito.

Si qui unciario fœnore amplius fœnera Sit, quadruplione luito.

— — — — — —
— — — — — —

ADVERSUS HOSTEM * ÆTERNAUCTORITAS ESTO.

* Caj. l. 234. in princ. ff. de V. S.

ÆRIS CONFESI, * REBUSQUE JURE JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUNTO:

* confeſſis.

POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTO, IN JUS DUCITO:

NI JUDICATUM FACIT, AUT QUIPS* ENDO IN JURE VINDICIT, SECUM DUCITO, VINCITO, AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV PONDO NE MAJORE: AT SI VOLET MINORE, VINCITO:

* locuplex. Cajus l. 134. §. 1. ff. de V. S.

SI VOLET, SUO VITO: * NI SUO VIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO: SI VOLET, PLUS DATO.

Caj lib. 234. §. 1 ff. de V. S.

Ni cum eo pacit, LX. dies endo vinculis retineto: Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, æriſque æſtimiam judicati prædicato.

Aſt ſi plures erunt rei, TERTIS NUNDINIS PARTIS SECANTO: Si PLUS MINUSVE SECUERUNT, SE FRAUDESTO: ſi volent uls Tiberim peregre venumdanto.

— — — — — —
— — — — — —

PARAPHRASIS.

SI quid circa rem depoſitam apud ſe depoſitarius dolo malo admiſerit, dupli pœna adficitor.

Si quis majus quam unciarium fœnus (quod unciam menſtruam dependit in centum) exercuerit, quadrupli pœna adficitor.

Peregrinus quidquam uſucapere non valeto: cujus adverſus eum in perpetuum actio eſto.

Si debitum quis confeſſus fuerit, vel condemnatus jure fuerit induciæ ei menſtruæ 30. dierum ad debitum exolvendum dantor.

Si intra dies 30. illos debitor non ſatisfaciat, tum creditori capere eum, ſive prehendere, atque in jus ducere jus eſto.

Debitor ita nexus ſi poterit ſuo vivat: ſi non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, ſingulas farris libras in ſingulos dies ei dato: ſi volet plus ei pro arbitrio dare liceto.

Si & tum judicatum non ſolvat, neque interea quiſquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem, ſeu vincula adducere creditori jus eſto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire, ſic tamen ut vincula non ſint graviora quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus eſto.

Paciſcendi interea addicto cum creditore jus eſto: ſi non pactus fuerit, 60. diebus creditori addictum in vinculis habere jus eſto: Intra eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producitor, quantaque pecuniæ judicatus eſſet prædicator.

Aſt ſi plures erunt creditores, tertiis nundinis, id eſt 27. die corpus rei in partes ſecanto: ſi plus minuſve ſecuerint, ſine fraude eſto: ſi malent, trans Tiberim eum peregre venumdanto.

PARAPHRASIS.

TABULA IV.

De Jure Patrio, & Jure Connubii.

De jure patrio.

Pater filium ſibi natum monſtroſum, vel prodigioſum ſtatim necato.

PATER inſignem ad deformitatem puerum cito necato.

In liberos juſtis ex nuptiis quæſitos patri jus vitæ necis, vendendique eos jus eſto.

Endo * liberis juſtis vitæ necis venumdandique poteſtas ei eſto.

Si pater filium ter vendiderit, filius poſt tertiam venditionem plene a patre liber fiat.

SI * PATER * FILIUM TER VENUNDVIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO.

Si filius patri poſt mortem ejus intra decem menſes proximos a morte natus ex uxore erit, juſtus ei filius eſto.

Si qui ei in X. MENSIBUS PROXIMIS poſtumus natus eſcit, juſtus eſto.

De jure connubii.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

Caji *lib 2. ad leg. XII. tab cujus pars poſterior huic IV. tab. reſpondet.*

* Dionyſ. Halicarnaſ. *lib. 2.*

* *patri ſcilicet.*

* *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut exiſtimo vox hæc ab Ulpiano repetita.*

Supplementum harum legum de jure connubii repete ex tab. XI. De mulieris uſu agetur infra tabul. 6.

De repudio etiam extat lex quædam d. tab. 6.

TABULA V.

De Heredit. & Tutelis.

1. De teſtamento.

PATERFAMILIAS UTI LEGASIT, SUPER PECUNIÆ TUTELÆVE SUÆ REI, ITA JUS ESTO.

2. De ſucceſſione ab inteſtato.

AST SI * NTESTATO MORITUR, CUI SUS HERES NEC ESCIT, AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

1. De gentilitiis hereditatibus.

SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILIS FAMILIAM HERES NANCITOR.

2. De libertorum bonis.

Si libertus inteſtato moritur, cui sUs heres nec eſcit, aſt patronus patronive liberi eſcint, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM Proximo pecuniA Duitor.

3. Communia hereditatum.

Nomina inter HEREDES pro portionibus hereditarIs ERCTA, CITA ſunto.

Ceterarum FAMILIÆ rerum ERCTO NON CITO ſi volent Heredes ERCTUM CITUM faciunto: Prætor ad ERCTUM CIENDUM arbitros tris dato.

4. De legitimis agnatorum, & gentilium tutelis.

Si paterfamilias inteſtato moritur, cuI nPubes ſuus heres eſcit AGNATUS PROXIMUS TUTELAM NANCITOR.

SI FURIOSUS AUT PRODIGUS EXISTAT, AST EI CUSTOS NEC ESCIT, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIA VEIUS POTESTAS ESTO.

Caji lib. tert. ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic V. tabulæ reſpondebat.

* *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. verbum paterfamil. hic repetiit auctor libri ad Herenn.* & Cicero 2. *de inventione, quod tamen alii omiſerunt.*

PARAPHRASIS.

P*Aterfamilias uti legem dixerit, ſeu prout diſpoſuerit de bonis ſuis, & liberorum ſuorum tutela, ita poſt mortem ejus obſervator.*

At ſi inteſtato moritur paterfamilias neque ei ſuus heres erit, tum agnatus proximus heres eſto: ſi agnatus non erit, tum gentilis heres eſto.

Si libertus inteſtato decedat, neque ſuum heredem reliquerit, ſed patronum tantum, vel etiam patroni liberos, tum liberti bona ex ejus familia in patroni familiam translata proximo in patroni familia adjudicantor.

Defuncto creditore, vel debitore ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire & conveniri tantum poſſunt: ipſoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum ſi volent heredes diviſionem faciunto: ad eam diviſionem Prætor tres arbitros dato.

Si paterfamilias inteſtatus decedat, cui ſuus heres extabit impubes, Agnatus proximus tutor hujus ſui heredis eſto.

Si qui furioſus, aut prodigus eſſe incipit, neque is curatorem habeat, agnatorum, iiſque deficientibus, gentilium curæ tam ipſe, quam ejus bona committuntor.

PARAPHRASIS.

CUm dominus rei ſuæ nexum faciet, vel mancipium uti nominarit, locutus pactuſve erit, ita jus eſto.

Statuliber ſub hac conditione liber eſſe juſſus, ſi hoc, vel illud dederit, ſi venditus poſtea fuerit, emtori dando liber eſto.

Res vendita traditaque non ante emtori acquiratur, quam ab emtore venditori aliqua ratione ſatisfactum fuerit.

Fundi biennio: cetera res anno uſucapiuntor.

Mulier, quamvis ſine legibus viro juncta, ſi viro anno ſine uſurpatione, id eſt interruptione trinoctii apud unum virum fuerit, uſucapta eſto.

Si de qua re in jure apud Prætorem diſceptatur, ſecundum eum qui poſſidet Prætor vindicias dato: excepta liberali cauſa qua ſecundum libertatem Prætor vindicias ſemper dato.

Omnis materia juncta ædibus, aut vineæ ne vindicator, neque ſolvitor; qui alienam junxit, duplo damnator; certe ubi ſoluta, demptaque fuerit, tum eam vendicare jus eſto.

Si vir ab uxore divertere voluerit cauſam divortii dicito.

TABULA VI.

De Domino, & de Poſſeſſione.

1. De nexu mancipio.

QUM * NEXUM FACIES MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASIT ITA JUS ESTO.

Caji *lib. 3. ad leg. XII. tabul. cujus pars poſterior huic 6. tabulæ reſpondet.*

SInficias ierit, duplione damnator.

Statuliber, EMPTORI dando liber eſto.

Res venvita TRANSQUEDATA emptori non adquiritor donicum ſatisfactum eſcit.

* Cajus *l. in traditionibus 48. ff de pactis.*

2. De uſu auctoritat. id eſt de uſucapione.

USUS AUCTORITAS FUNDI, BIENNIUM:

ANUS USUS ESTO.

* Cajus *l. ferri 235. in princ. ff. de V. S.*

Mulieris, quæ aNum matrimonI ergo apud virum remanſit, ni trinoctium ab eo uſurpandi ergo abeſcit, uſus eſto.

3. De vindiciis, de jure poſſeſſionis.

Si QUIN JURE MANUM CONSERUNT, ſecundum eum qui poSidet.

Aſt ſi qui quem liberali cauſa manu adſerat, ſecundum libertatem Vindicias dato.

TIGNUM JUNCTUM ÆDIBUS VINEÆVE NE CONCAPET NE SOLVITO.

Cajus *d. l. 235. §. fabros lignarios 1. ff. de V. S.*

Aſt qui junxit, duplione damnator.

4. de repudiis.

Tigna QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMTA ERUNT, vindicare jus eſto.

Si vir mulieri Repudium miTere volet, cauſam dicito harumce unam: — — — — — — —

Cajus *l. ſi ex leg. repudium 43. ff. ad l. Juliam de adult.*

TABULA VII.

De Delictis.

De Pauperie.

Si QUADRUPES PAUPERIEM faxit, dominus noxi æſtimiam oFerto: ſi nolet, * quod noxit dato.

De damno dato. 1. in genere. 2. frugibus dato.

sInjuria RUPITIAS. — — — — — — — — — — —

Aſt ſi caſu, SARCITO.

QUI FRUGES EXCANTASIT.

Qui frugem aratro quæſitam furtim nox pavit ſecuitve ſuſpenſus Cereri necator:

Inpubes Prætoris arbitratu verberator, noxiamque duplione decernito.

Qui pecu ENDO ALIENO IMPESCIT . .

— — — — — —

3. incendio facto.

QUI ÆDES acervumve frumenti ad ÆDES poſitum dolo ſciens INCENSIT, victus * verberatus igni necator;

Aſt ſi caſu, NOXIAM SARCITO.

Si nec indoneus eſcit, levius caſtigator.

De injuriis. 1. levioribus. 2. atrocibus. 1. loco: ſeu publicis. 2. re.

SI QUI INIURIAM ALTERI FAXIT, xxv. ÆRIS POENÆ SUNTO.

SI QUI PIPULOCENTASIT CARMENVE CONDISIT, QUOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIUMVE ALTERI fuſte ferito.

SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PAICIT, TALIO ESTO.

QUI OS EX GENITALI FUDIT LIBERO, ccc. SERVO CL. ÆRIS. POENÆ SUNTO.

QUI SE SIRI TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FARIATUR, IMPROBUS INTESTABILISQUE ESTO.

De falſo. 1. λειπομαρτυρίυ. 2. ψευδομαρτυρίας.

Si falſum teſtimonium DICASIT ſaxo delcitor.

De Parricidio. 1. hominis cujus libet. 2. Parentis.

Si qui hominem liberum dolo ſciens morti duit

QUI MALUM CARMEN INCANTASIT, MALUM VENENUM faxit duitve PARICIDA ESTO.

QUI PARENTEM NECASIT, CAPUT OBNUBITO, CULEOQUE inſutus in profluentem mergitor.

De Fraude. 1. Tutoris. 2. Patroni.

Si tutor DOLO MALO gerat, vituperato * quandoque finita tutela eſcit, furtum duplione lurito.

PATRONUSI * CLIENTI FRAUDEM FAXIT, SACER ESTO.

Caji *lib. 4 ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic VII. tabul. reſpondet.*

* *ut tab. 1.* ſi nolet arceram ne ſternito.

Cajus *l. qui ædes 9. ff. de incendio.*

* *vinctus.*

Cajus *l. qui venenum 236. in pr. ff. de V. S.*

* *vel ſi patronus.*

PARAPHRASIS.

SI quadrupes damnum dederit, dominus quadrupedis damni æſtimationem offerto: vel ſi malit, quadrupedem ipſam noxæ dato.

Si per injuriam damnum dederit: . .

Aſt ſi caſu, damnum ſolvito, præſtato.

Qui fructus alienos, alienamve ſegetem incantamentis in alias terras tranſtulerit, pellexerit: vel ne creſcerent obligaverit . . . . .

Qui frugem induſtrialem, aratro videlicet partam, furtim noctu paverit immaturam, vel maturam ſecuerit, Cereri ſacer, & devotus ſuſpendio necator. Impubes tamen ſi id fecerit, arbitrio Prætoris verberator, damnumq; datum in duplum ſarcito.

Qui pecus in alienam ſegetem, vel frugem immiſerit paſcendi gratia . . . .

Qui ædes aut acervum frumenti juxta domum poſitum ſciens prudens dolo incenderit, vinctus verberatus igni necator: ſi vero caſu, id eſt negligentia, damnum datum ſarcito: aut ſi minus idoneus ſit, levius caſtigator.

Si quis injuriam leviorem ſive re, ſive verbis alteri fecerit 25. aſſibus multator.

Si quis publice aliquem diffamaverit, eique convicium fecerit, vel carmen famoſum condiderit ad alterius injuriam], ſeu infamiam, fuſtibus feriatur.

Si quis alteri membrum aliquod ruperit, ni cum eo paciſci velit, membrum ei pariter rumpere injuria affecto jus eſto.

Qui dentem ex gingiva excuſſerit libero homini, recenſis aſſibus multator: qui ſervo C L.

Qui alicui actui teſtis adfuerit rogatus vel libripens, ſi poſtea teſtimoniū ferre detrectet, infamis habetor, neq; ejus teſtimonium deinceps admittitor, neve ipſi teſtimonium dicatur.

Si quis falſum teſtimonium dixerit, Saxo Tarpejo dejicitor.

Si quis hominem liberum dolo ſciens occiderit, capitalis criminis reus eſto.

Item qui magico carmine, ſeu incantamentis alium defixerit. Item qui malum venenum fecerit dederitve.

Qui parentem necaverit capite obvoluto, culeo inſutus in aquam abjicitor.

Si tutor dolo malo tutelam gerat ſuſpectum eum facere cuivis liceto: Si quid de rebus pupilli furatus fuerit, cum finita fuerit tutela, duplum præſtato. Si quis quo tutor eſſet a vi, & injuria alterius ſeſe patrocinio commiſerit, patronus autem eum fefellerit, execrabilis eſto.

PARAPHRASIS.

Inter vicinorum ædificia ad circumeundi facultatem ſpatium vacuum duorum pedum, & ſemis relinquitor.

Sodales, id eſt collegiati (quorum certa fuerant corpora) leges inter ſe ferre liceto quas volent, dummodo publicis legibus contrariæ non ſint.

Spatium quinque pedum (quod vacuum inter duos agros erat ad acceſſum, & circumductum aratri) uſucapere jus non eſto.

Si vicini de finibus diſceptent, decertent, Prætor dirimendæ controverſiæ tres arbitros dato.

Si arbor ex vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedibus altius circumcidantor.

Si fructus e vicini arbore in vicini fundum cadat, domino arboris legere fructum jus eſto.

Si aqua pluvia opere manufacto nocere poterit, Prætor ad arcendam aquam ne noceat, tres arbitros dato: damni infecti nomine caveto.

Latitudo viæ qua ſe recte porrigit via VIII. pedum eſto: at ubi flexum eſt ſexdecim.

Si via ab iis qui vicinia prædia poſſident munita non ſit, jumentum agere quo quis velit jus eſto.

TABULA VIII.

De Juribus Prædiorum.

1\. De jure parietis.

AMBITUS PARIETIS, SEXTERTIUS PES ESTO.

2\. De juribus ruſticorum prædiorum.

SODALES, legem * quam volent, dum ne quid ex publica coRumpant, ſibi ferunto.

— — — — — —

1\. De jure finium.

de FINIUM ratione lex * incerta, ad exemplum legis - - — — —
— — Atticæ Solonis — —

Intra V. P. æternAuctoritas eſto.

2\. De jure poſſeſſionum.

SI JURGANT adfines, finibus regundis Prætor arbitros tris aDicito.
— — HORTUS — —
— — HÆREDIUM — —
— — TUGURIUM — —

Si arbor in vicini fundum impendet, XV. P. altius ſublucator.

Si GLANS in EM caduca fiet, domino legere jus eſto.

3\. De jure aquarum.

SI AQUA PLUVIA MANU NOCET. Prætor arcendæ aquæ arbitros tris aDicito, NOXÆQUE DOMINO CAVETOR.

Via in poRecto VIII. P. IN AMFRACTO XVI. P. lata eſto.

4\. De jure itinerum.

SI via AMSEGETES iMunita eſcit, qua volet, jumentum agito.

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

Caji *lib. 4 ad leg. XII. tab. cujus pars poſterior huic VIII. tabul. reſpondebat.*

* Cajus *l. ult. ff. de collegiis. Hæc porro lex referri poſſet ad tabulam ſup. 7. de a delictis, de quo in notis,*

* *vel pacionem.*

Cajus *l. ult. ff. finium regund. Hæc tria vocabula forte pertinent ad junctam illam legem de finium ratione.*

	TABULA IX. *De Jure Publico.*		PARAPHRASIS.
1. De æqualitate, & juris æquitate.	PRIVILEGIA NE INROGANTO.	Caji *lib 5. ad leg. XII. tab. cujus pars prior huic IX. tabulæ reſpondebat.*	*IN ſingulos homines lege juraque ne feruntor.*
	NEXO SOLUTO, FORTI SANATI ſiremps jus eſto.		*Nexo ſoluto, item ei, qui in fide conſtanter manſit, & ei qui ſanata veluti mente ad obſequium rediit, jus idem eſto.*
	Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam aCepſit, capital eſto.		*Si judex aut arbiter jure datus ob rem judicandam pecuniam acceperit, capite luito.*
2. De capite civis.	DE CAPITE CIVIS NISI PER MAXIMUM COMITIATUM NE FERUNTO.		*De vita, libertate, civitate, familia adimenda civi Romano populi judicium eſto centuriatis comitiis.*
	QUÆSTORES PARICIDI, qui de rebus capitalibus quærant, a populo creantor.		*Judices rerum capitalium a populo conſtituuntor.*
3. De pace publica.	Si quIn urbe cœtus nocturnos agitaSit, capital eſto.		*Si quis in urbe coitiones agitaverit, capite luito.*
	Si qui perdueLem concitaSit, civemve perdueLi tranſduit, capital eſto.		*Si quis hoſtem in populum Romanum, ſeu patriam concitaverit, vel civem hoſti tradiderit, prodiderit, capite punitor.*

PARAPHRASIS.

Hominem mortuum in Urbe humare, vel urere jus ne eſto.

Sumtuoſa, & magnifica funera, & lamentabilia prohibentor.

Funerum modus, qui nunc definitur, deinceps eſto, neque eum excedere liceto.

Ligna ex quibus rogus comburendo cadaveri conſtruitur, dedolando ne levigentur, ſed rudia, & impolita rogo adhibentor: tribus vinculis purpuræ, neque pluribus, componi, vel uri mortuum jus eſto: X tibicines neque plures funeri adhibere jus eſto.

Mulieres ne genas unguibus dilanianto, ſeu faciem carpunto.

Neque lugubrem ejulationem, ſeu fletum in funeribus adhibento.

Homini mortuo e cadavere membrum aliquod ne adimito, cujus cauſa poſtea funus, funeriſque impenſæ de novo iterentur, niſi ſi quis in bello mortuus eſſet, vel peregre.

Servorum cadavera ne unguntor. In funeribus epulæ omnes prohibentor.

Sumtuoſa adſperſio omnis in mortuum, & rogum amovetor.

Ne longæ coronæ, vel longæ coronarum ſeries, neve aræ thuri adolendo, aliiſve odoribus funeri præferuntor.

Qui coronam meruerit in ludicris, ſive ipſe, ſive ſervi ejus equive in funere ob virtutem laudator, ipſique mortuo & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum eſt cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus eſto.

Unius hominis cadaveri funus unum fiat, & unus lectus ſternitor.

Aurum a funere omnino removetor: excipitur aurum, quo dentes vincti, id enim cum cadavere ſepelire, aut urere jus eſto.

Rogum vel ſepulchrum deinceps ædibus alienis domino invito propius 60. pedes admovere jus ne eſto.

Veſtibulum ſepulchri, ſepulchrumve uſucapere jus ne eſto.

2. De jurejurando.

2. De jure ſepulchrorum.

TABULA X.

De Jure Sacro.

— — — — — —

— - de JURE JURANDO - —

— — — — — —

HOMINEM MORTUM IN URBE NE SEPELITO, NEVE URITO.

SUMPTUS ET LUCTUM A DEORUMANIUM JUREMOVETO.*

HOC PLUS NE FACITO.

ROGUM ASCIA NE POLITO.

Tribus riciniis, & X. tibicinibus foris eFeRe jus eſto.

MULIERES GENAS NE RADUNTO: NEVE LESUM FUNERIS ERGO HABENTO.

HOMINI MORTUO OSA NE LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAS, extra quam ſi beLi endove hoſtico mortUs eſcit.

SERVILIS UNCTURA, OMNISQUE CIRCUMPOTATIO auferitor.

MURRATA POTIO MORTUO NE INDITOR.

NE LONGÆ CORONÆ, NEVE ACERÆ PRÆFERUNTOR.

QUI CORONAN PARIT IPSE PECUNIAVE, EJUS VIRTUTIS ERGO, ARGUITOR: * ET IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE EJUS DUM INTUS POSITUS ESCIT FORIS VEFERTUR, SE FRAUDE IMPOSITA SIET.

Uni plura funera ne facito, neve plures lectos ſternito.

NEVE AURUM ADITO: * AST SI CUI AURO DENTES VINCTI ESCINT, IM CUM ILO SEPELIRE UREVE SE FRAUDESTO.

Rogum buſtumve noVum propius LX. P. ædibus alienis, ſi dominus nolet, * ne adIcito.

Fori buſtive æternAuctoritas eſto.

Caji *lib. V. ad leg. XII. tab. cujus pars poſterior huic X. tab. reſpondet.* Cicero *lib. 1. de legib.*

* pro jure removeto.

* *ideſt* honorator.

* *Cajus l. 237 ff. de V. S.*

TABULA XI.

Supplement. IV. & V. Prior Tabul.

Quartæ tab. ſupplementum.

QUOD POSTREMUM POPULUS JUSIT, ID JU› RATUM ESTO.

Caji lib 6 ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic XI. tabul. reſpondet.

Patribus cum PLEBE* coNubI jus eſto.

Cajus *l.* 238. *in pr. ff. de V. S.* Dionyſ. Halicar. *in fin. l.* 10. Zonaras *tom.* 2.

Quintæ tab. ſupplementum.

- DETESTATUM -
ſeu de SACRIS DETESTANDIS.

Cajus *l.* 238. §. 1. *ff. de V.S.*

PARAPHRASIS.

P*Oſteriores populi leges prioribus potiores ſunto.*

Inter patricios, & plebejos matrimonia ne contrahuntur.

PARAPHRASIS.

Rem de qua controverſia eſt, in ſacrum dedicare ne jus eſto: qui dedicaverit, dupli pœna multator.

Mala fide poſſeſſionem ſi quis nactus ſit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato. eorumque arbitrio malæ fidei poſſeſſor fructus in duplum præſtato.

Si ſervus domino ſciente furtum fecerit, damnumve aliter dederis, dominus eum pro delicto, injuria vel damno affecto dedito.

TABULA XII.

Supplement. VI. & VII. Poſter. Tabul.

Sextæ tab. ſupplem.

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — de PIGNORE — —

Si qui rem, de qua ſtlis ſiet, in ſacrum dedicaSit, duplione decidito.

Caji lib. 6 ad leg. XII tab. cujus pars poſterior huic ultimæ tabul. reſpondet. Cajus L. 238. §. 2 ff de V. S. Caji l. ult. ff. de litigioſis.

Septimæ tab. ſupplement.

SI VINDICIAM FALSAM TULIT, PRÆTOR REI SIVE STLITIS ARBITROS TRIS DATO: EORUM ARBITRIO FRUCTI DUPLIONE DECIDITO.

Cajus l. 19. ff de uſuris, & fruct.

SI SERVUS SCIENTE DOMINO FURTUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXÆ DEDITO.

Cajus l. 238. §. 3 ff. de V.S.

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

Octavæ tab. ſupplem.

— — — — — — — — —

Nonæ tab. ſupplem.

— — — — — — — — —

Decimæ tab. ſupplement.

— — — — — — — — —

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER TERTIUS

QUI EST

DE LEGIBUS ET SENATUS-CONSULTIS.

INITIO ſuperioris libri, CLEMENS MAX. ab ipſomet hominis ingenio exordia juris naturalis & gentium excitavimus: nunc iiſdem ab hominibus, non quidem ſparſis & ſegregatis, verum convenientibus una inter ſe, inque communem vivendi ſocietatem coeuntibus civilis regiminis cauſas, & fundamenta, varietateſque rerum publicarum eruemus. Cum enim civitas ſit corpus ex hominibus coactum atque compoſitum, ſi quid in corpus diffundatur univerſum, ex ejus oportet emanere partibus, ſtatumque, aut mutationem, & vicem civitatis totius ex natura, & motu, moribuſque ſingulorum hominum evenire: nam ſi neque in civitatem extrinſecus migraverint, neque introrſus ex ipſiſmet hominibus oriantur: eas ex nihilo contra naturalem rationem arceſſere compellemur.

CAPUT I.

De juſtitia civili.

CAuſas igitur ſive tranquillitatis, ſive perturbationis, item interitus, mutationiſque civilis, atque imaginem civitatis utcunque conſtitutæ, tanquam in ſpeculo in ipſamet natura humana ſpectabimus. Motibus enim partium eodem ſimul incumbentium atque flectentium, totum etiam corpus una circumagitur: iiſdemque putreſcentibus partibus una diſſolvitur. Quamobrem affectio, quæ hominis naturam ſedat, aut exagitat, eadem ſi ſingulis in civibus multiplicetur, univerſam componit, evertitve civitatem. Quæ eatenus coaleſcit, quatenus partes in communem aliquem ſenſum conveniunt, & ad optimum tum adducitur ſtatum, quando cives ita cohærent inter ſe, quemadmodum hominis membra toto cum corpore congruunt. Quam partium in civitate convenientiam atque conſenſum inducit ſola juſtitia: cum juſtorum ſit unus concorſque ſenſus: injuſtorum vero diſcors & varius: unde non mirum, ſi ut juſtorum animus affectionum concordia componitur atque ſedatur, injuſtorum vero vita perturbationum diſcordia miſerrime circumvolvitur; ita & civitas juſta ſibique conveniens perpetuo conſervetur; injuſta vero ſibique repugnans cum ſuarum partium variatione turbinis more verſetur. Beata igitur civitas eſt, in qua unaquæque portio munus perfecte obeat ſuum, concordique miniſterio partium, hominis bene valentis optimaque horum temperie gaudentis reddit imaginem. Quamobrem ei naturæ, quæ imperio ſuo regit hominem atque tuetur, imperium eſt

atque

atque tutela committenda civitatis; menti videlicet, quæ non corpori tantum humano, ſed & naturæ rerum præſidet univerſæ.

CAPUT II.

De mente humana, & ejus jure in corpus.

Etenim a mente divina & infinita, quæ corporea omnia & incorporea volvit, procreata eſt mens humana & finita, quæ membris noſtris corporique præeſſet: cui motus e mente ac vita ſingulis momentis ingeneratur. Motus namque unde oriuntur, intereunt, & mutantur omnia, non in corporis, verum in animæ natura continetur: corpus enim nullum edere poteſt, atque ab ſe ciere motum, niſi aliunde acceperit: cum corporis notio quantitatem quidem, ſoliditatem, & figuram, non vero motum involvat: corpus enim ſi motu ſpolietur, tamen manebit idem: at quantitate, ſoliditate, figuraque detracta, periiſſe intelligeretur. Mens vero in percipiendo cogitandoque adeo ex ſua natura verſatur, ut ſublata cogitatione, mens tibi diffugeret: at cogitatio unde animi natura profertur, actus eſt a mente continenter exoriens, qui, ut permaneat, opus habet aſſidua productione ſui ipſius: productionem vero ſine motu nullam intelligimus. Unde ſive cogitatio verſetur eodem, ſive de re una in aliam perlabatur, aſſiduo motu cietur; quia mentis eſt actio perpetuo fluens. Vivit enim, atque alitur ex novis perpetuiſque animi nixibus, qui ſingulis momentis multiplicati pereunt continuo, atque identidem regignuntur. Quos novos perpetuo percipiendi actus mens quomodo protulerit ſine ingenito inditoque propriæ naturæ motu? Quamobrem exuere motu mentis naturam nequimus; quia eo ſublato, cogitatio extingueretur. Quia igitur motu, qui eſt ab incorporea natura, animantur omnia, colligere hinc licebit, incorpoream naturam eam eſſe, quæ ſive poteſtate ſua procreans, volenſque omnia, qualis voluntas eſt divina, ſive ab Deo creata, Deique juſſu ſubiens ipſa certum ac peculiare corpus, lumen rebus ferat & vitam: corpus vero per ſe, ſi ea luce ac vita caruerit, pondus eſſe tantum & umbram intelligimus. Unde imperium animæ in corpus humanum ab ipſa natura fuit inſtitutum, quia corpus a mente ducitur ac ſuſtinetur: & ei ſunt rerum gubernacula tradenda, unde res ipſæ vitam accipiunt: ne ſi ab illius imperio eximantur, non ad libertatem, ſed ad interitum potius tendant. Sicut autem ratio infinita motum ubique diffundens, rebus imperat univerſis; ita debet & ratio finita, in qua imago infinitæ rationis inſculpitur, nempe mens humana, motu a Deo accepto imperare corpori humano & rebus omnibus ex humana facultate pendentibus. Hinc homini utpote ratione prædito, & naturæ præſtantiori ſubjiciuntur muta, inanima omnia, itemque ratione carentia, quibus hominis dominatio prodeſt, quia cuſtodia curaque noſtra ferociam effugiunt animantium aliorum; ut hoc etiam nomine longe ſint feliciores manſuetæ animantes & cicures, quam feræ atque indomabiles.

CAPUT III.

De natura ſervis, & natura Dominis.

Hinc rudibus, agreſtibuſque hominibus plurimum conducit parere ſapientibus. Hinc & lege naturæ, quæ mentem imbecilliorem præſtantiori ſubjicit, fœmineus virili ſexui ſubjicitur, cum virilis ſuperet ea parte, qua divinitatem attingimus & res corporeas antecellimus. Cum igitur viri & mulieris conjunctionem natura ipſa inveniat & machinetur, & mulier a viro ratione vincatur; minori autem ratio major lege naturæ dominetur; palam eſt, mulierem traditam eſſe in poteſtatem viri ab ipſa natura, tanquam in cuſtodiam, & conſervationem ſui. Ob eandemque rationem filii naturaliter veniunt in poteſtatem patris, quia liberis utilius eſt, ut a patre regantur, quam a ſemetipſis: atque hinc imperium oritur domeſticum. Denique univerſe, quia propter mutuum uſum rerum & operarum ad vitæ diuturnitatem, atque ſecuritatem inter homines lex ipſa rationis & natura ſocietatem inſtituit; neque ulla conſtare ſocietas inter eos poteſt, qui prudentia inter ſe ac ratione diſcrepant; niſi prudentia & ratio minor prudentiæ ſubdatur, ac rationi majori, quæ proſpiciat imbecillioribus:

bus: nemo non viderit eos, qui mente ſunt hebetiores, & ingenio pinguiores, fuiſſe creatos ad parendum, tanquam natura ſervos; præſtantiores vero, & ſapientiores tanquam natura dominos ad imperandum; non quidem propter propriam, ſed propter imbecilliorum potiſſimum utilitatem. Quia natura non aliam ob cauſam ſubeſſe homines hominibus patitur, niſi ut qui ſecuritatem & utilitatem nequeunt parare ſibi, eam præſtantioris mentis imperio conſequantur: unde ſapientum in ceteros dominatio, utpote nexus humanæ ſocietatis, & radix publicæ ſalutis in commune commodum ab ipſa natura, & a rationis lege procedit. Nam ſi jus imperii ducamus a potentia corporis; continuo in diſcordiam, & mutuam infinitamque cædem delabemur. Cum enim abſit a corpore conſilium; niſi motus illius ratione ac regula gubernentur; homines feris miſerabiliores affectionibus propriis aſſiduo inter ſe pugnantibus invicem dilaniaremur. Quid præterea tam præpoſterum, atque aberrans a natura, quam poteſtas corporis in mentem, a qua corpus, accepto motu, ſuam vim & poteſtatem perpetuo trahit? Quid igitur poſſunt ad humanam ſocietatem, & civilem vitam corporis vires? Num ad fabrilia tantum, arteſque rudiores; ad prudentiam vero, & cuſtodiam publicam erunt prorſus inutiles? Et ſane niſi metus nobis impenderet ab hoſtibus externis, aut a motibus inteſtinis, ad regimen civile corporis robur nullius forſan eſſet uſus: utique ſi ſuæ omnibus, aut alienæ rationi ſponte parerent, intelligentes aberrantem a ratione, dum ab ea deflectit, & a virtute ad vitium dilabitur, erroris pœnas dare ſine carnifice, cum omne vitium ſit ultor ſui.

CAPUT IV.

Do mero miſtoque Imperio.

VErum quia homines non tam cognitione, quam ſenſu ducuntur, ac raro cauſas miſeriarum adſcribunt ſibi ipſis, & propriis cupiditatibus; ex quibus tantum voluptates percipere ſibi videntur, ignari, eas fontem eſſe malorum, cum nunquam voluptates a vitiis veniant ſine longa & ſæva cohorte miſeriarum; propterea qui latentibus in animo pœnis minime reprimuntur, pœnis compeſcendi ſunt exterius accitis viſuique patentibus; ut cum viribus rationis minime regantur, viribus cohibeantur corporis. Unde corporis, cujus pernicioſiſſimum eſt imperium, ſervitium tamen eſt utiliſſimum, dum eo veluti miniſtro atque ſatellite rationis utamur. Hæc autem vis legitima, ſive civilis, ſi atrocioris pœnæ facultate polleat, imperium merum: ſi vero levioris coercitionis poteſtate finiatur, miſtum appellatur: quorum hoc juriſdictioni ſemper, & Magiſtratui; illud Principi tantum & ſupremæ poteſtati cohæret, de quibus fuſius, & ſubtilius in noſtro *de juriſdictione* tractatu.

CAPUT V.

De tribus civitatum generibus, & primo de ſimplici, ſive de optimo ſtatu civitatis.

QUa juſta diſtributione munerum, & collocatione, ac temperamento partium ſecundum ſuam cujuſque naturam ad imperandum, vel ad parendum, & ad incidendas, vel ſubeundas pœnas, civitas recte componitur. Ac ſane ſi homines in mutuam cuſtodiam incumbentes communibus uterentur opibus ad externas repellendas injurias; inteſtinas vero diſcordias nullis neque ſingulorum, neque univerſorum reprimerent viribus; ſed ſolo conſilio, ac publico privatoque uſu perfectæ virtutis ita favillas quaſcunque diſcordiarum extinguerent; ut pacem ubique partam pro ſe quiſque aleret, eamque abſtinentia injuriarum, ac mutua benevolentia, ſtudioque publicæ ac privatæ utilitatis uteretur; hæc eſſet beatiſſima civitas atque omnium præſtantiſſima, quippe quæ ad ſui præſidium ſolam rationem, ſine ullo corporis miniſterio adhiberet; & virtutibus privatorum, tanquam publicis legibus inſtitueretur. Unde opus hæc non haberet corporeis viribus, ut alios ad rectam vivendi normam traheret; quia ſuam ſibi quiſque rationem haberet ducem. Ratio vero, ſi omnibus affectionum nubeculis explicetur, una eademque in ſingulis emicabit, unicamque in mentibus hominum boni notionem excitabit: in quam omnes uno eodemque animi ſenſu conveniunt. Ratio enim parit ſcientiam; ſcientia vero ſimplex eſt, & unica,

quia

quia non deſcendit a rebus fluentibus & variantibus, nempe a rebus creatis & corporeis, a quibus producitur varia & inconſtans opinio; ſed a notionibus æternis & incorruptis divinæ immortaliſque naturæ illabitur in animos noſtros, participeſque ſui ad mentium ſimplicitatem adducit atque concordiam. Qui homines civilem ſocietatem ineuntes a ſola mente regerentur, ſine ullo miniſterio corporis; quia unus idemque ſenſus, atque conſilium in omnes effunderetur; ideoque civitatem hanc, ſi talis unquam civitas inter mortales exiſteret, merito civitatem ſimplicem appellaremus.

CAPUT VI.

De civitate miſta.

QUando vero civium potior pars a ratione gubernatur; aliæ vero partes a ratione diſſentientes trahuntur a ſenſibus, quorum varia perceptio eſt, atque tempore, regionibus, morbiſque mutabilis: tum oportet partem rationabilem, quæ natura imperat ceteris, adhibere collectas vires multorum, & miniſterium publici corporis ad coercendas aberrantes a ratione partes. Unde quia in hanc civitatem ſcientia & opinio confluit; quarum illa in imperantibus inſidet, hæc in multitudine, quæ prudentioribus obtemperare compellitur, ita ut ſtatus ejus in imperio mentis, & obedientia minime voluntaria ſenſuum conſtituatur; non abſurde miſta civitas nuncupabitur.

CAPUT VII.

De civitate perturbata.

VErum quando in ſocietatibus civilibus prudentiorem partem ſtultior, & virtutem vitium, ac rationem opinio ſuperaverit; ibi vis & error agitabit, vertetque omnia, regimenque deferet ei, qui ſuorum, & alienorum vitiorum ſatellitio ſeſe, melioribus deprimendis, ad ſublimiorem poteſtatis gradum extulerit. Unde quia hic natura domini ſubjiciuntur natura ſervis, & opinioni ſcientia in extrinſecis actibus famulatur, ac naturalis ordo miſcetur atque pervertitur: propterea recte, meo judicio, vocabitur civitas perturbata. Civitatem igitur ſimplicem ad unam boni rectique rationem ſeſe convertentem, deſcriptam & informatam inveniemus in animis eorum, qui una eademque boni notione ducuntur: qui ſimul convenientes continebunt ſuam intra ſe quiſque legem, ſuos magiſtratus, ſuos milites, ut imperio exteriori non indigeant: cum propria ipſi ratione provideant, reliquaſque animi-partes, quarum quæque munere ſuo fungitur, ad uſum & miniſterium rationis adhibeant. Nam ſicuti occurrentia viſa oculi confeſtim excipiunt, ita & ratio ſtatim complectitur cognitionem: quæ, ſi lucidior fuerit, ad rationis legem deſciſcentes ab ea revocabit cupiditates: quibus in officio continendis ſuſcitabit iram diſciplina rationis imbutam, & propria nativaque feritate ſpoliatam: ut quæ animæ partes liberæ atque ſolutæ bellum ciebant inteſtinum, eæ rationis imperio parentes, pacem civitatis pariant interioris. Verum neſcio, an civitati illi ſimplici ullus pateat in humana vita locus, (*) quia nulla neque plurium, neque unius hominis ratio perpetuo vigilat. Cui aliquando torpeſcenti, ſi frena defluxerint, iis tantiſper laxatis, affectiones & cupiditates exilient, & exultabunt: atque inſtar Phaethontis equi rectorem trahent ipſæ ſuum, ut poſtremo atterant, atque conculcent. Unde quia non omnes, ſed ſoli ſapientes eſſe ſibi queunt rectores ac duces, iique non gregatim, non ſparſim inveniuntur; non mirum, ſi nulla ex hoc genere civitas, quam ſimplicem diximus, componatur. Cum itaque rari ex hominum turbis propria ratione reguntur, opus eſt, ut univerſi ratio-

(*) Poterat addere, quod Tullius olim ad Attium ſcribebat *l. XV. ep. 4. Rubeo (mihi crede) ſed jam ſcripſeram, debere nolui*. Eſt enim hæc civitas ſimplex, in qua ſtulti ſapientibus parent, civitas Platonica. In libro ſuperiori exordia juris naturalis & gentium ab honeſtate naturali repetierat, ſeu ab ipſomet hominis ingenio; hoc autem loco ex unione voluntatum, ejuſque diverſis rationibus diverſis gradibus jus publicum exponit. Quod in *c. 3.* dicitur, mulieres a viris ratione vinci, forſitan negent mulieres, & diſcrimen omne diſparitati educationis tribuant. Imperium merum & miſtum quoque, utrumque proprium Juri Romano, minus bene miſcetur tractationi Juris univerſalis.

tione gubernentur aliena, & mente paucorum, cum pauci ſint admodum in qualibet natione ſapientes. Itaque oportet iiſdem luminibus atque conſiliis regere civitates, quibus quiſque ſapientum cupiditates ſuas iramque gubernat, ut quemadmodum ira, & cupiditas in ſingulorum animis recte compoſitis obtemperat rationi privatæ; ſic potentia, numeruſque major, nempe proceres, & multitudo pareant ſapientum ſententiis, quæ ſunt mens civilis corporis, a qua in univerſam rempublicam ratio propagatur: eaque civilis vitæ conſtitutio erit miſta civitas: quo etſi paucorum virtutes conveniant, & vitia plurimorum; tamen quia plurium affectiones paucorum rationi ſubjiciuntur; evenit, ut a virtutibus vitia ſuperentur, & civitatis conſtituatur ſtatus, quatenus mortalis vita patitur, omnium optimus.

CAPUT VIII.

De legibus civilibus, & earum cauſis.

VErum inſolentia, & livor opulentiorum adverſus eos, a quibus prudentia vincuntur, itemque multitudinis amentia, quæ magis divitias, quam prudentiam admiratur, ſapientum conſiliis nunquam cederent; neque populus ſeſe regendum iis traderet adhuc viventibus, niſi propriam ſibi perſonam ſubtraherent, atque divinum numen, quæ ſuprema certe ratio eſt, ac ſumma lex creatarum, & æternarum rerum, inducerent, rationemque ſuam viventem, & loquacem converterent in rationem inanimem, & ſcriptam, omnique affectione ſpoliatam, quæ leges appellantur. Quamobrem primævæ leges, vel revera ipſum Deum habuerunt auctorem, quales fuerunt Hebræorum; vel ad Deum revocatæ fuerunt a ſuis cujuſque legislatoribus, ut adjecta legibus auctoritas divina, legislatores ab invidia, & leges a contemtu & contumelia vindicaret. Eaſque in animis etiam defixère jurejurando, quod vinculum erat in veterum inſtitutione tenaciſsimum, ita ut eo delato Rhadamanthus judicia omnia ſanctiſsime ac celeriter expediret. Non enim in priſca innocentia, & integritate morum opiniones illæ deterrimæ ad religionem, & fidem commerciorum evertendam eruperant: quarum aliquæ non minus impie, quam inſane Dei naturam funditus tollunt; aliquæ a gubernatione rerum eam ſtolide abjiciunt, aliquæ nihilominus perfidæ, mortalibuſque noxiæ, ſummoque Numini contumelioſæ permittunt quidem Deo rerum univerſarum regimen, & pœnarum, atque præmiorum arbitria; ſed eum velut in ſocietatem criminum nefarie vocantes, muneribus a rapina, & fraude, atque alienarum opum uſurpatione venientibus, & motibus corporis, verbiſque nullo animi ſenſu pronunciatis, ac mentitis obſequiis placabilem ponunt.

CAPUT IX.

De auctoritate jurisjurandi, & juris divini.

NIhil autem religioſum & civilem hominum ſtatum facilius diſſolvit, quam remiſsio, & laxamentum quantulumcunque jurisjurandi, quo publica fides, & legum obſignatur auctoritas. Quamobrem Lycurgus, ut perpetuo jurejurando ſuas muniret leges, redire ad cives noluit, quos ad legum ſuarum cultum ſacramento uſque ad reditum ſuum obligarat. Atque is Apollini leges adſcripſit ab ſe conditas, Minos vero Cretenſium legislator Jovi, Numa Ægeriæ Deæ, quicum in ſilvarum receſsibus colloquium habere ſimulabat: & ne percurram ſingulos legum auctores, nefas fuit apud Romanos ferre leges, antequam captis auſpiciis Deos conſuluiſſent, ut ab eis adprobatæ viderentur. Nunquam enim recta ratio publice imperaverit, niſi vel a Deo mittatur, vel ab hominibus nomine atque auctoritate divina conſecretur. Quomodo enim ſententiæ unius hominis voluntates parerent univerſorum, atque ad illius obſequium converterent publicas vires, nempe imperium, & juriſdictionem: niſi cultum illum exhibere ſe crederent præſtantiori naturæ? Hinc Ægyptii non modo publicas civilis regiminis inſtitutiones, verum & privatas artes, atque doctrinas, & eorum exemplo Pythagoræi philoſophiam omnem ſuam in religionem convertebant, ut quos ratio non poſſet, divina emendaret auctoritas. Nos igitur, & ante nos Hebræi unice inter mortales beati: ad quos Dei Filius rationem ſimul attulit auctoritatemque divinam: quibus corruptelam humanæ rationis emendavimus, & fal-

& falſum divinitatis colorem ab humanis inſtitutis abſterſimus: legislatorem accipientes eum, qui non certis populis, aut regionibus, ſed naturæ hominum univerſæ leges tulit æternas inſinuatas, atque enutritas conſilio ſapientiæ illius, quæ omnium creatori adfuit, dum extenderet cœlum, ſuſpenderetque fundamenta terræ, quæ illi ſemper, etiam ante rerum certarum exordia, præſto fuerat.

CAPUT X.

De variis civitatis miſtæ formis.

SEd jam ad formas civitatis miſtæ, cujus exordia poſuimus, tranſeamus: ac deinde ad alias, in quas civitas miſta convertitur, quando paucorum quidem opulentia, & ſatellitium unius, atque potentia, vel licentia multitudinis redegerit leges in ſuam poteſtatem, ut vis rationem ſibi ſubjecerit, atque utilitas publica ceſſerit unius, aut paucorum commodis, aut multitudinis effrenæ libidinibus; tum enim, quia naturalis atque civilis perturbatur ordo, & ratio ab affectionibus, leges a violentia ſuperantur, merito civitas nobis perturbata nuncupabitur, in qua perinde atque in civitate miſta tres itidem erunt ſtatus, invicem ſibi oppoſita ratione reſpondentes: nempe unius, paucorum, & multitudinis; quorum quiſque optimus delabitur in peſſimum ſibi oppoſitum, habentque ſinguli diſtinctum ſimul cum natura nomen. Etenim in civitate miſta poteſtas unius regnum appellatur; poteſtas paucorum dicitur ſtatus optimatum; poteſtas multitudinis reſpublica nuncupatur; quorum nomina ſimul cum natura eorum civitatis perturbatione mutantur. Namque ſi leges ab uno ſuperentur, cadit regnum in tyrannidem; ſi a paucis, optimatum ſtatus tranſit in dominationem paucorum, quam græce dicimus ὀλιγαρχίαν; ſi a multitudine, reſpublica defluet in ſtatum popularem, ſive δημοκρατίαν, quæ duæ poſtremæ poſſunt etiam appellari tyrannides, hæc plebis, illa paucorum.

CAPUT XI.

De Regno.

EXordiamur autem ab imperio unius, quæ optima eſt certe reipublicæ ſpecies, ubi legibus famuletur. Siquidem ſemper ineſt in humana natura ferinum illud a nobis antea ſignificatum, quod pacandum, & compeſcendum eſt verecundia legum, in quibus humanitas feritatis expers includitur. Etenim ut probo quiſquam ſit ingenio præditus, tamen ſi procul a legum conſpectu receſſerit, proprioque indulſerit arbitrio, liberam, ac ſupremam rerum poteſtatem adeptus, in poteſtatem deveniet propriarum cupiditatum: a quibus exutus dominio ſui ipſius, in aliorum vitam, & opes veluti lupus impelletur. Neque enim difficile fuerit hominem in lupum immigrare, ſi ſanguinem lambere cœperit alienum, atque vitæ unius inſidiatus, cogatur deinceps modo unum tollere, modo alium, a quo vel vivente, ultionem injuriarum timeat, vel moriente, prædam ſperet pinguiorem. Unde is ibi majus peccatum inveniens, ubi magis opes abundant, criminandis aſſiduo divitioribus alieniſque ſubſtantiis devorandis, ſuam in dies augebit famem: quales fabula fingit eos, qui comedendis humanis viſceribus ad aram Lycæi Jovis in lupos mutabantur. Hinc eum optimum dicemus regem, qui norit regere ſemetipſum, rectoremque propriarum cupiditatum rectorem aliorum quoque fore beatiſſimum exiſtimamus. Unde merito Plato philoſophicam exigit in rege naturam: qui propriæ ſecuritatis arcem non in præruptis rupibus ædificet, ſed in faſtigio virtutum ſuarum; neque ſatellitio, ſed juſtitia ſibi ſubjiciat animos civium; & admiratione, ac laude probitatis latentes inimicos exarmet, atque proſternat. Quales feliciſſimis hiſce temporibus Chriſtianos Europæ reges omnes habemus, qualeſque horum exemplo evaſuros confidimus, quotquot intellexerint, eam inter homines vitam eſſe beatiſſimam, quæ dolorum pariter, & voluptatum participet minus, quæque levioribus motibus impellatur, ſive moleſtis illis, ſive jucundis: cum nulla ſit vehemens ſine vehementiori perturbatione voluptas: ac neminem tuto, & tranquille poſſidere ſuum, qui perpetuo cupiat aliena. Quarum ſententiarum homo ad imperium non ambitione, ac ſponte ſua; ſed partim rogatu aliorum perget, partim vero metu, ne ſi poteſtatem ipſe publicam detrectet, ſe ſimul, civeſque ſuos relinquat in poteſtate deteriorum. Atque huic non aliunde profecto ſatellites ad cor-

corporis cuſtodiam capiendi erunt, quam a ſuorum numero civium: cum enim pro civibus, non vero contra cives muniatur; opus minime habebit ſatellitio exterorum. Quo autem tale quis ingenium adferat ad regnum, & regnando retineat, oportet, ut quod optimum natura tulit, educatione diligenter enutriat. Excelſum enim omne, ac generoſum ad vitiorum, æque ac virtutum fertur extrema, prout bonam, aut malam educationem nanciſcatur; aut rectæ, vel pravæ conſuetudini dedatur. Mentis enim ſolertia & acumen optimas pariter, ac peſſimas artes præ ceteris facilius, ac celerius arripit. Unde nihil deterius homine injuſto, qui ſimul artes & ſcientias calleat; eas enim torquens ad pravitatem, quo majori facultate pollet, quoque acutius cernit, eo ſcelera cautius, atque in graviorem aliorum perniciem exorditur. Quales Alcibiades fuere, ac Julius Cæſar, qui cum ſummam dicendi, atque agendi felicitatem accepiſſent a natura; propter depravatos tamen ſuorum temporum mores ab ſe prava educatione, pravaque conſuetudine contractos, ſe ſimul, ac patriam perdiderunt. Animus vero tenuis, & imbecillis nihil adeo magnum publice, aut privatim, ſive boni, ſive mali promoverit. Quo magis is, quem propter præſtantes animi dotes natura eduxit, atque adornavit, ad regnum vinciendus eſt legibus, & laudis amore, infamiæque metu aliorum judicio ſubjiciendus. Neſcio enim, an quis juſtitiam magnifaciet, niſi hominum de ſe opinionem, aut potentiorum injuriam vereatur. Hinc videmus, humiliores de juſtitia eſſe ſollicitos, & potentiores vero minime: quia illi damnum, hi lucrum ab injuſtitia ſperant, neque ob animi cæcitatem intelligunt, juſtitiam componere partes interiores hominis & civitatis univerſæ: injuſtitiam vero tum has, tum illas diſtrahere, atque lacerare: ita ut ne malitia quidem ulla conſiſteret ſine aliqua parte juſtitiæ. Siquidem latrones neque contrahere, neque conſervare ſocietatem ſcelerum poſſent, niſi fidem inter ſe datam colerent, & ex legibus pactionibuſque mutuis rapinas diſtribuerent: alioquin ſi ſecum etiam injuſte agerent, alter in alterum irrueret, & ſocietas illico ſolveretur. Is igitur princeps, una ſecum, ſuiſque cum ſubjectis mire conveniet, eritque feliciſſimus, qui ſe juſtitia munierit, & ſibi pro muris circumdederit leges patrias: quarum cultu ſibi ſecuritatem & concordiam regno parabit. Sub incerto enim jure nemo bonorum, aut animæ ſecurus vivit. Ideoque cogitur infidus eſſe principi, quiſquis principem ſuſpicatur infidum fore legibus, ſub quibus ei ſe cives concrediderunt. Ut autem impellat alios ad perpetuam reverentiam legum, quibus & ipſe una cum ceteris cuſtoditur: cultum & ſtudium earum oportet a ſemetipſo exordiatur. Legibus enim, quibus ipſe obtemperat, ceteri libentius obtemperabunt: nulla namque vi facilius animi populorum, quam principis exemplo circumaguntur. Tum vero altius in animos regia juſſa deſcendunt, cum e legum voluntate depromuntur: ita ut rex caput videatur eſſe magiſtratuum; imperiumque illius fons appareat legitimæ juriſdictionis, quæ in principum placita, velut in rivulos traducatur. Hinc prudentiſſime Romani cum gravem capitis animadverſionem in reum decernebant, utebantur formula illa: *Lictor lege age*; ut non hominis, ſed legis imperio adimi vita videretur. Ideo qui principum velit eſſe potentiſſimus, quam fieri rarius poteſt, legum veniam concedat; cavebitque ne populus mutabiles cenſeat leges: ut poſe in quibus & ſalus communis, & ſecuritas principis nititur. Quid autem ſtultius, quam crebra legum venia relaxare imperii vincula, & variabilem oſtendere auctoritatem earum, quarum poteſtate ipſe princeps aliis dominatur? Quo plura enim a legibus ad ſuum trahit arbitrium, eo redditur imbecillior, quamvis potentior evadere ſibi videatur. Poſtquam enim homines crebra remiſſione legum abjicere cœperint metum earum, atque reverentiam, facile ſibi exuunt reverentiam hominis, cujus omnis e legibus fluit auctoritas. Legibus enim homines obligat imago ipſa juſtitiæ, per naturam impreſſa mentibus, & per leges explicata: ita ut dum lex dominatur, divina ratio putetur imperare: cum nihil aliud ſint leges, quam diſtributio mentis affectionibus prorſus expertis. At homini homines tantum vi ſubjiciuntur, quæ niſi lateat ſub ſpecie ſaltem adumbrata juſtitiæ, aut publicæ utilitatis, diu

minime tenebit: quia ſublata lege non homo, ſed fera, quæ in homine admiſcetur, imperabit: unde ſicuti homo ſine ulla ratione duce per ſe corruit; ita & civitas abſque lege, ſive ratione publica diſſolvetur: & qui publicum omne ad privatam deflectit utilitatem; in diſcrimen adducet utrumque; ut ſummæ prudentiæ plerumque ſit velle infra quam poſſis: nec ſatis unquam laudetur Heſiodus docens, dimidium plus eſſe, quam totum: jureque commendetur Spartanus ille Theopompus, qui regiam, quam obtinebat, poteſtatem extenuavit, objecto ei Ephororum imperio: quo conſilio quantum poſterioribus regibus poteſtatis ademit, tantum dominationi eorum ſecuritatis adjecit & vitæ. Unde ab uxore correptus, quod regnum filio imminutum traderet: minime, inquit, reddidi enim diuturnius. Regum enim is minus invidiæ, periculique ſubierit, qui ſe ſupra ceteros minus extulerit: quique multos ad exercitium publicæ poteſtatis admiſerit, plures adjunget ſibi pedes, & oculos, & manus: cujuſmodi ſunt a rege creati magiſtratus, qui ſi liberum ſibi ſuæ juriſdictionis exercitium permittatur, cum ſalute regis propriam auctoritatem putabunt eſſe conjunctam. Unde non regis tantum, ſed & propriæ utilitatis cauſa curabunt populos in fide continere. Quo ſtudio minime tenebuntur, ſi viderint minus eorum regis arbitrio ſæpius interceptum atque turbatum. Quo magis cavendum principibus, ne attingant Magiſtratuum auctoritatem, neve cognitiones illorum ad ſe trahant: niſi quando per gradus res ab eorum judicio ad ſupremum principis ex provocationis lege devolvatur. Hinc plurimum profuerit futuro regi plures antea geſſiſſe minores & majores magiſtratus, & majorum juſſibus parere didiciſſe: ut ex proprio experimento ſenſum colligere valeat ſubjectorum. Propterea illi ſunt imperio aptiores, qui diu parere aſſueverint: quia tolerabilium & intolerabilium onerum argumentum a ſemetipſis capiunt, & a recordatione præteriti temporis: ac probe ſciunt, quantum ſubjectis ſuis tuto ſit imponendum, ne alias de eo prædicetur, quod de domino ſuo Plautinus ille Soſia:

Æquum eſſe putat, non reputat laboris quid ſit,
Neque æquum, anne iniquum imperet cogitabit.

CAPUT XII.

De tyrannide. (*)

Quod ſui tædium, atque offenſionem populorum nullo pacto ſuſpicabuntur ii, quibus adhuc pueris dum adoleſcerent, multaque ſtulte, atque immodeſte appeterent, omnia permittebantur a nutricibus, præceptoribuſque ſuis: qui plerumque regum filios curæ ſuæ concreditos adulando, & blandiendo e ſtultis reddunt ſtultiores; ut non immerito regni Perſici ruinam Plato mulieribus adſcribat, & eunuchis, qui Cambyſen a puero, dum Cyrus procul bellis diſtineretur, aſſiduis delinimentis, atque aſſentationibus non ad prudentiam, ſe ad inſignem amentiam inſtituerunt. Hinc non mirum, ſi qui ab ineunte ætate appetere omnia, & omnia pariter obtinere conſueverint, reliqua vita nihil ſibi negandum unquam, nulli ſumtui ſua cauſa parcendum, ac ne pauxillum aliis relinquendum opinentur eorum, quibus ipſi delectantur. Atque his ex moribus eveniet, quod prædicit Xenophon, (a) ut non raro qui optimam beatarum rerum portionem poſſiderent, cum reliqua invadere conarentur, ſuarum quoque rerum poſſeſſione deciderint. Adeo autem in animis hominum pollet æqualitas, ut ſicuti juſta imperia inæqualitate ſubvertuntur, ita e contrario injuſtæ dominationes æqualitatis, atque

(*) Deſcribuntur hoc capite, quod reliquis ejuſdem penſi facile palmam præripit, vividiſſimis coloribus artes tyrannorum, captis experimentis ex uſu veteris & hodierni ævi. Diſtat autem Gravinæ, ut ex antecedenti & ſequentibus capitibus conſtat, tyrannus a rege in eo, quod ille legibus, puta humanis, ſolutus agit, hic contra iiſdem aſtrictus eſt. Sed cum & princeps legibus humanis ſolutus juſte & probe ſuis imperare poſſit, ſi iis imperet ad legem naturalem, manifeſtum eſt, formas imperii limitatas primum diſtinguendas eſſe ab abſolutis, dein, in illis quidem tyrannum dici, qui leges migret civitatis, in his eum hoc nomine venire, qui leges migret naturales. Sic quoque collineare ad ſcopum ſuum poterat Auctor, qui in libro de Imperio Romano principes, qui legem regiam obſervarunt, pro bonis principibus, eos contra, qui eam inſuper habuerunt, pro tyrannis habet,

(a) *In Cyropæd. l. 1. in fine.*

atque juſtitiæ ſimulatione conſerventur. Quamobrem nulla tyrannis diuturnior ea, quæ regiam probitatem imitatur. Quo de genere apud Græcos plures fuere tyrannorum, qui præter potentiam illam vi & fraude quæſitam, qua volentibus pariter, & invitis dominabantur, in ceteris regias virtutes, & artes partim re ipſa exercebant, partim in ſpeciem uſurpabant; ut injuſtitiam dominationis juſtitiæ uſu ac ſimulatione tuerentur: fingebantque omnia non ſua, ſed reipublicæ cauſa ſuſcipere, pecuniamque alienam non in proprias voluptates, ſed in communes utilitates multitudine vectigalium exhaurire: atque ita invidiam elabebantur eorum, quorum labores ac tenues opes depaſcerentur. Immo & publicarum quoque rationum inſpiciendarum copiam omnibus faciebant: ut non dominos, ſed patresfamilias agere viderentur; quam opinionem alebant humane ac familiariter cum civibus agentes, atque ab eorum præcipue uxoribus, & cognatis abſtinentes, parcenteſque pudori fœminarum; ac publicis monumentis augentes ornanteſque civitatem; ut procuratores, & cuſtodes exiſtimarentur illius. Immo auctoritatem rerum divinarum per ſummam perfidiam ad ambitionem propriam detorquentes, templa ſedulo inſtaurabant, ſacrificia ſolemnia inſtituebant, ſatagebantque ſacrorum: ut iis obeundis pietatis opinione, avaritiæ atque ſævitiæ ſuſpicionem declinarent, arcerentque ab ſe inſidias, & odium ſubjectorum eum maxime verentium, qui pietatis exercitatione numinibus carus, Deum ipſum videretur adjutorem, ac vindicem adverſus aggreſſores tam ſancti capitis habiturus. Quos autem inter cives præſtare viderent, eos evehebant ad honores, ne majus quid in libero populo, quam ſub domino ſeſe aſſequi poſſe ſperarent. Honores autem in plurimos homines particulatim tribuebant; ut ſe ipſos æmulando cum principis majore ſecuritate alter alterius facta viciſſim ſpecularentur: cavebant vero maxime, ne unum præ omnibus extollerent; præcipue quem confidentiorem noſcerent, & ingenioſum: ne ſibi periculum augenda nimis illius auctoritate crearent; ac ſi quem altius, quam propria utilitas, aut ſalus poſtulabant, extuliſſent, eum non repente, ſed paulatim, ac ſenſim e ſummo inferius detrahebant. Porro voluptatibus nimiis aut ſe nunquam explebant, ne per eas enervarentur; aut ſi modum aliquando tranſirent, vel inhoneſtas appeterent, omnium atque etiam domeſticorum oculos effugiebant. Præterea vel ſupplicia raro conſtituebant, vel invitos, & paterno in filios animo eo ſe adductos eſſe ſimulabant: ac delictorum veniam quidem per ſe, pœnas vero per magiſtratus decernebant: ut amorem in ſe transferrent, & odia refunderent in magiſtratus. Injurias vero ab iis potiſſimum abſtinebant, quos iracundiores experirentur ſimul, & honeſtiores: hi enim & quia facilius mortem, quam contumeliam tolerant, & quia præ ira periculum omne contemnunt, minime dubitabunt, ſuamet anima emere quod cupiunt: propriamque vitam in precium offerre mortis alienæ. Divitibus præterea, & egenis contraria ratione placere ſtudebant: illis quidem propter conſervationem divitiarum, quibus rerum commutatio nunquam eſt ſine periculo: iſtis vero propter defenſionem ab injuriis potentiorum, quos a pauperiorum corporibus prohibebant. Una tandem erat eademque ars juſte, atque injuſte regnantium: quam reges quidem publicæ, tyranni vero propriæ utilitatis cauſa exercebant: diverſo conſilio virtutes præferentes eaſdem, contrarioque animo paria ſtudia ſuſcipientes. Qui vero ſimulatione virtutis injuſtam dominationem retinere nequirent, vel propter impotentiam animi nullum patientis frænum; vel quia ſcelere parta ſæpe ſunt ſceleribus munienda gravioribus; ii ut ſibi caverent, præſtantiores viros deprimebant, e medio tollentes eos, qui ſublimiora cogitarent, publicoſque cœtus, & frequentiam hominum prohibentes, ne dum convenirent, fidem inter ſe viciſſim darent, atque acciperent, animoſque jungerent, atque conſilia communicarent; præcipue vero excludentes facultates illas omnes, atque ſcientias, unde aluntur in mentibus honeſtiora & libero homine digniora. Enutritus enim inter ſtudia literarum gravibuſque doctrinis inſtitutus, neque ad vile obſequium, neque ad ſervitium eſt opportunus. Quamobrem ingenia extollebant humiliora, tenueſque animos, atque jejunos; præſertim vero indoctos, & qui doctrinæ inopia laudem vili obſequio captarent præ ceteris ad magiſtratus evehebant.

Pro-

tyrannis leges non ſunt utiles niſi cum violantur, & negliguntur: ut non mirum, ſi eas non educatione in pectoribus hominum, ſed tantum in voluminibus atramento curent imprimendas quo ſeminarium fiant pœnarum dominorum lucro cedentium. Unde iis tanquam retibus utuntur, non ad emendandos mores, ſed ad involvendos eos, quorum vitam in ſua poteſtate habere con cupiſcunt. Ideoque legum cultores tyrannis omnino ſunt inutiles, immo & exoſi: quia innocentia vitæ cauſam eis adimunt rapinarum. Præterea veteres illi, quorum ſtudia referimus, tyranni, ſolo metu populum in fide continentes, cogebantur, paratam ſemper ſecum habere militiam: ac ne ocio milites tumultuarentur, eos omnino ducere compellebantur adverſus hoſtes: ideoque levem quamcunque belli cauſam arripiebant. Crebris autem bellis, ut quiſque principi eſſet inviſus, propoſita dulcedine laudis gravioribus periculis objiciebatur: & milites propter ſpem prædæ mercedes deſinebant expectare promiſſas; populus vero tributa, & vectigalia, quæ duriter, ac miſerrime pendebat, non in privatam principis rem, ſed in communem rationis gloriam, & publicam ſecuritatem, prorogatis imperii finibus, ac debellatis hoſtibus verſum iri opinabatur. Ac milites quidem bello, cives vero in opere publico magnificis monumentis ædificandis, atque inſanis molibus extruendis occupabant, opes illorum ſimul, & corporis vires atterentes. Hinc Ægyptiorum regum pyramides, & Piſiſtrati ædes Jovis Olympii, & Tarquinii ædificia ſupra ſumtus aliorum ante ſe regum, quibus cum artibus tyranni uterentur, amovere procul a ſe cogebantur omnes, qui pravitatem eorum intelligentes averſabantur: quales profecto ſunt ingenioſi homines, ac honeſtiores & generoſi, ut contra quam medicus, qui e corporibus conatur ejicere deteriora: illi e corpore civili, ſive de regno ejicerent partem hominum præſtantiorem. Quamobrem tyrannis illis, vel omnis vita repudianda erat, ſi verſarentur inter bonos, unde impendebant inſidiæ; vel miſerrima vivendi ratio eligenda, ætaſque tranſigenda inter ſtolidos, viles, & abjectos, atque propudioſos, & infames: maximoque felicitatis humanæ alimento carebant, amicitia: & qui tam inſane venereas voluptates concupiſcebant, ut earum plerumque cauſa pericula principatus adirent; potiore tamen libidinis condimento privabantur, amore videlicet, cujus nunquam compotes fuerint, quicunque percipiunt a mulieribus id, quod cum capitis diſcrimine negaretur: neſciunt enim illi, formidine, an amore mulier eo inducatur. Unde tyranni, qui vitioſarum voluptatum cauſa virtutes dereliquerunt, vix tamen aliquam inveniunt in vitiis voluptatem, eamque turbatam capiunt, & antipipitem, atque ſollicitam, & angore, pœnitentia, metuque circumdatam. Quibus moleſtiis omnino liberior ſtatus eſt privatorum quietus, atque tranquillus: quem opinione, ac ſpe longe majoris felicitatis in periculoſam, & quietam dominationem tanto ſtudio, atque labore commutarunt, in occupanda libertate aliena propriam amittentes: cum is tantummodo potiatur libertatis, qui neque ſerviat ulli, neque dominetur. Non magis enim ſervus ab imperio pendet herili, quam dominus a fide, ac voluntate ſervorum. Et hæc quidem de regno, quod in oppoſitam ſibi tyrannidem degenerat.

CAPUT XIII.

De regimine optimatum, & de nobilitate.

Alter a regno gubernationis gradus, regimen eſt optimatum; eorum nempe, qui ad honores, & magiſtratus non opibus, & potentia, ſed potiſſimum nobilitate generis attolluntur, & opinione virtutis concepta in animis a generis antiquitate, atque illuſtri ſerie majorum, quorum præclaræ animi dotes creduntur in poſteros exemplis, & educatione deſcendere. Ideoque a civibus nobiles præferuntur aliis, quorum nondum ullis egregiis facinoribus virtutes in lucem exierint. Etenim ubi quis rebus præclare geſtis, aut ingenii ſublimitate, atque doctrinarum eximiis laudibus innotuerit, quamvis nullis majorum factis commendetur, tamen in ordinem nobilium inſeritur ab ipſa natura. Siquidem duplicem eſſe nobilitatem intelligimus, naturæ alteram, alteram locorum. Nobilitas naturæ ab extrema virtute procedit, qua præditus ubique terrarum, & omnium opinione, ac gentium jure clareſcit; nobilitas locorum anguſtior

eſt,

eſt, ac certarum regionum finibus clauditur, patriiſque definitur legibus, quibus in nobiles referuntur, quotquot e certis creantur, notiſque familiis. Cujus nobilitatis barbaræ quoque gentes potiuntur, apud quos, uti & apud nos plures nobiles, quos natura propter animi tenuitatem, atque ignaviam ad perpetuam oblivionem, atque contemptum, ex illuſtribus familiis in ſuæ gentis dedecus procreavit. Quæ locorum nobilitas bonorum, atque opum continuatione ſuſtentatur; iis vero defluentibus, nobilitas etiam dilabitur; quia non in præſenti virtute, ſicut alia, ſed in hominum opinione, atque admiratione fundatur: quæ opinio, & admiratio una cum memoria veterum facinorum ſenſim extinguitur, ubi ea, quibus fulciebantur exteriora ornamenta, & antiquæ virtutis indicia diſperierint. Quapropter ſtatus optimatum recte conſtitutus erit, quando ibi honores invenerit, non modo id, quod opinione ducitur optimum, nempe propago nobilium, ſed illud maxime, quod natura optimum fuerit, homines nempe ingenio, doctrina, & moribus illuſtres: qui ſi nobilitatem transferunt in filios, multo majorem certe præferunt in ſemetipſis. Verum ſi eo in regimine magiſtratum capiunt non ſolum, qui ſunt nobiles a majoribus, verum etiam qui a ſuis virtutibus, quamvis plebei generis: quonam argumento regimen optimatum a populari ſtatu diſcernemus? Ita nimirum, ſi magiſtratuum creationem non populo, ſed nobilium ſuffragiis committemus; ut quem ad magiſtratum perducere velint, etiam ſi e plebe ſit ſuſcipiendus, in numerum cooptent ſuorum. Nam & inter Romanos, qui Curules magiſtratus geſſerant, etſi patricii non eſſent, ſenatorium tamen ordinem & jus imaginis, nempe nobilitatem aſſequebantur. Eſt & alia optimatum reſpublica huic ex adverſo reſpondens, ubi, etſi magiſtratus, & honores certis familiis, nempe ſolis nobilibus deferantur: tamen plebs una cum ceteris ad ſuffragium admittitur; ut Romæ primis Conſulum temporibus uſitabatur. Dat enim populo magiſtratuum creandorum poteſtatem, prohibetur nobilibus, ne per factiones ad ſe omnia convertant. In optimatum igitur ſtatu minime alterutri (*) ex partibus committitur utrumque: ita ut vel nobiles jus habentes ſuffragiorum ſuffragio excluſis plebeis, tamen ex eis aſſumant ad magiſtratus, quos virtutibus noverint illuſtros, vel ſi ſolis nobilibus magiſtratus pateat, jus eorum creandorum populo tribuatur.

CAPUT XIV.

De ordine medio civium.

VErum quia plebeii plerumque animo ſunt abjecto, & ad civile ſervitium proni, vel ad inſolentiam præcipites; nobiles vero in ſuperbiam elati facile ad injurias impelluntur; ideo ſi nihil inter plebejos, & nobiles interponatur, ipſique invicem committantur; aut alterum genus ab altero deprimetur, aut aſſiduis ſeditionibus miſere fluctuabunt. Hinc numerus augendus eorum, qui medii ſtatus cives appellantur: quorum propter mediocritatem divitiarum, & educationem inter literas & liberales artes animus ita componitur, ut neque vileſcat egeſtate, neque opulentia tumeat, neque communi plebejorum, & nobilium morbo ignorantia obſtupeſcat. Hujuſque ſtatus cives libramentum ſunt plebis, & nobilitatis: nam contra exultantem nobilitatem ordo hic plebi adjunctus utiliter opponetur: & contra inſolentiam plebis nobilibus opportune adjungetur: ita ut, utroverſum ordo iſte flexerit, lances exæquentur; quam Romana reſpublica utilitatem ab Equitibus capiebat. Atque is ordo medius hanc etiam egregiam reipublicæ navabit operam: nam in qua civitate honores tantum nobilibus mandantur; plebejorum ſuffragiis admiſtus eos impellet in partem nobilium ſaniorem, habebitque plebs, quorum conſilio judicia ſua regantur: ea vero in urbe, ubi nobiles tantum ſuffragium habeant, honores vero etiam plebejis aperiuntur, erit ordo iſte, unde viri ſuſcipiantur idonei, honoribuſque digni quaſi e ſeminario bonorum, & vena virtutis.

CA-

(*) Hoc quidem loco Gravina ad exemplum ſolius Reipublicæ Romanæ totius juris publici univerſalis ambitum metitur. Nihil autem obeſt, cur in Ariſtocratia magiſtratus & a nobilibus & e nobilibus ſolis legi nequeant.

CAPUT XV.

De dominatione paucorum.

QUæ temperies paullatim diſſolvitur, & ſtatus optimatum, ſive Ariſtocratica tranſit in ſtatum paucorum, ſive Oligarchiam; ſi ordo iſte medius langueſcat & contemnatur, honoreſque tantum tribuantur divitioribus: ita ut cogendarum pecuniarum ſtudium quotidie augeatur. Quod facile contingit, quando præſtantium virorum filii parentum opes, vel ſuſtinendis falſis criminationibus, vel gerendis honoribus exhauſtas, ac ſe ob tenuitatem patrimonii, ſpe illorum adipiſcendorum, depulſos animadverterint. Etenim tum ſeſe totos mercimonio tradunt, & quæſtui atque ſtudio rei familiaris. Qua via redeuntes ad avitam potentiam, ubi ad magiſtratus pervenerint, eandem aviditatem adferunt ad judicia, quam tota via mercimoniis exercendis aluerunt; ut quemadmodum antea in contractibus lucrabantur, ita quæſtum facere ſtudeant ex juriſdictione, potentiam, quam emerunt vendentes aliis, qui pecuniam eis, vel judicantibus offerunt, vel ſuffragia ineuntibus: atque ita ſenſim in pecuniæ poteſtatem univerſa devolvuntur: quia per eam omnes, aut judiciis, & pœnis eximuntur, aut licitatione ſuffragiorum attolluntur ad magiſtratus. Quamobrem ubi mercatores illi judiciorum, & poteſtatum gubernacula civitatis arripuerint, invidentes aliis præmium virtutis, & ſumtus in adipiſcendis honoribus factos a novis petitoribus repetentes; tandem lege lata conſtituunt, ut publica miniſteria deferantur ex cenſu; & quoque prout major erit, aut minor augeatur, aut decreſcat gradus dignitatis: Qua lege fundatur ſtatus paucorum, ſive Oligarchia, quæ tyrannis eſt plurium; perinde atque ſtatus optimatum regnum apparet eſſe multorum. Quantum autem in paucorum ſtatu pecuniæ accedit honoris, tantum decedit virtutibus; quæ ibi magis contemnuntur ubi divitiæ plurimum honorantur, veluti ſi appendantur in libra, cujus dum altera pars attollitur, altera declinat. Cujuſmodi civitas, quam non prudentior, ſed opulentior moderatur, eandem fortunam ſubierit, quam navis, cujus clavus non nautæ, ſed inſtitori utpote opulentiori tradatur. Cum igitur hujus civitatis proceres, duplici affectione, & contraria diſtrahantur, ſuperbia nempe, quam ex potentatu concipiunt, & avaritia, quam ab ineunte ætate induerunt: neque ſuæ rei parcunt, ut alios magnificentia ſuperent, neque alienæ, quam illico ubi rapuere, profundunt. Æmulantur enim alius alium, & alter ab altero ſumtibus provocatur; ita ut opulentior mediocrem ſecum certantem, & pecuniam ſub uſuris a ſe mutuantem ſenſim abſumat, & creſcente quotidie fœnore, patrimonium devoret illius. Unde paucis diteſcentibus, plurimi ad inopiam in dies rediguntur: qui ſubſtantias avitas ad alienos translatas intuentes, & in memoriam revocantes majorum fortunas, ac dignitates; indignanteſque ſe ceſſuros novis hominibus ab ſe ditatis, una cum reliquo inopum innumerabili cœtu potentioribus inſidiantur; ita ut unius civitatis muris cives cum hoſtibus concludantur, nec una, ſed duæ videantur eſſe civitates animis inter ſe pugnantes; altera divitum, altera pauperum: quos proceres illi, utpote ſibi ſuſpectos, atque infenſos metuunt adſcribere in militiam, ſi exercitum ducere oporteat adverſus hoſtes: ac peregrinis, & mercenariis copiis uti coguntur, partim publicis, partim privatis ſumtibus eos alentes, neque tamen imperii fines unquam proferentes; pectoribus enim civium propriam vitam pro communi ſalute, atque gloria opponentium, non emtis militibus imperium in alios populos extenditur; ideo qui principes publicam omnem ad ſeſe attrahunt potentiam, eam oppido extenuant: ceteri enim iique innumeri publicæ utilitatis minime participes, nihil de ſuo conferre in commune laborant: quia ſibi non videntur haberi pro civibus, cum incommodorum tantum, non autem commodorum, honorumque participent; ſed pro ſervis, quorum proprium eſt odio habere dominos. Ideo qui præeſſe diu, ac ſecure cupiunt, curabunt, ne cives ademtam ſibi libertatem, & magiſtratuum capiendorum facultatem ſuſpicentur. Alioquin uti ſervi adverſus dominos, ita & plebeii adverſus proceres, furtim inſidias molientur. Quo plus enim hominibus timoris injicitur, eo magis ingenium eorum ad fallendum exacuitur. Hinc nihil aſtu-

aſtutius, & fallacius pueris, fœminis, & ſervis; quia parentum, & maritorum, & dominorum imperium expaveſcentes, latendi, aut fraudandi artem aſſiduo meditantur. Juvabit igitur, eſſe in hos, præcipue in uxores, & liberos aliquanto indulgentiores, ut animus eorum ſit nobis apertior; indeque aut facilius caveamus illos, aut fallendi neceſſitate liberemus: ac ad ingenue & liberaliter cogitandum inducamus.

CAPUT XVI.

De Republica, & ſtatu populari.

IGitur in ſtatu paucorum, leges divitibus obtemperant, potentiores voluptuoſe, ac muliebriter educantur, & luxu, crapula, ludis, cantibus, meretricibus, pueris ſymphoniacis diſſolvuntur; pauperes vero victus duritie, atque immenſis laboribus exercentur; ita ut illi propter vitam deſidioſam, & muliebrem ignaviam obſtupeant; hi vero propter egeſtatem, & invidentiam aſſiduo vigilent, & occaſione data, ſi aliqua ſeditio interius excitetur, aut exterius auxilium eis adjungatur, fame, ac rabie veluti feræ in prædam agantur, divitum bona diripientes, eoque maiori confidentia irruentes, quo ſe numero, & robore, ac deſperatione valentiores, illos vero paucitate, fœmineoque cultu fractos, & enerves, atque divitiarum cauſa exterritos intuentur. In qua fluctuatione civitatis, vel divites, ut multitudo placetur, cum plebejis partiuntur honores, magiſtratus, & agrorum diviſione, aut æris alieni remiſſione divitias: & hac potentiæ, pecuniæque partitione naſcitur inter eos æqualitas, mater ſtatus illius, qui peculiari, & anguſtiori ſignificatione reſpublica nuncupatur; (*) vel iidem divites pertinacius contendunt, pugnantque acrius cum plebejis; & tum quia partem nullam ſibi avelli patiuntur, coguntur, juxta illud Heſiodi, totum tandem amittere. Superati enim a numero, & robore, ac deſperatione plebejorum, veluti dedititii, a plebe conditiones, ac leges accipiunt ex utique potentia partim ex urbe, partim ex propriis patrimoniis, partim etiam e vita cedere compelluntur: atque ita publica omnis adminiſtratio, & imperium, & ſummus honos devolvuntur ad plebem, indeque conſtituitur ſtatus, atque gubernatio popularis. Ac prior quidem ille ſtatus, qui anguſtiori ſignificatione generalis vocabuli reſpublica dicitur, maxime convenit naturæ tum univerſæ, tum humanæ peculiari: quæ miſtæ profecto ſunt, ac variæ, plurimiſque temperatæ corporum generibus: quorum ſi quid præ aliis dominetur, humores corrumpit ceteros & corpus poſtremo putrefacit. Igitur in republica, quæ perfectam hominis temperiem imitatur, exprimitque rerum naturam & humanam, quælibet populi portio tum in magiſtratibus, tum in judiciis partem juris, atque poteſtatis habebit ſibi congruentem: ſicuti quælibet hominis portio ſuum accepit munus a natura præcipuum. Quemadmodum igitur conſilium Deus in mente locavit, vires in corpore; vires autem conſilio ſubjecit, & menti potentiam tribuit in corpus; ita & in republica Senatus non tantum e nobilibus, ſed e plebejis ſapientioribus, & ob longam honorum geſtionem rerum humanarum peritioribus coactus, veluti mens & ratio civitatis, conſultandi deliberandique munus obibit, certoſque ſibi magiſtratus vindicabit, quorum auctoritate jus conſultandi, providendique tueatur. Et quoniam lex ſola reſpublicas, ſive ſub uno, ſive ſub optimatibus, ſive ſub univerſo populo conſtitutas diſtinguit a tyrannide, quæ non modo in dominatione unius, ſed in imperio paucorum, & univerſæ plebis deprehenditur, quando pro legibus imperant hominum voluntates; ideo certis legibus, juſſuque publico a prima civitatis inſtitutione munienda ſunt conſulta Senatus: ut ſi certis de rebus in publicam, non in privatam utilitatem ad judicium ejus adductis Senatus decreverit, univerſam obliget civitatem, ſi de negotiis, & judiciis iis agatur, quæ longe rectius quieta paucorum, atque tranquilla deliberatione, quam

(*) Etiam hoc loco Auctor regulam ex exemplo ſolius Reipublicæ Romanæ ducit, ejuſdemque formam mixtam ex Ariſtocratia & Democratia, ſeu potius patrum & plebis colliſiones pro Republica, vel ſtatu venditat populari, cum Reipublicæ nomen imperiis omnibus tribui poſſit; Reſpublica popularis vero, ſive Democratia ſit in qua populus univerſus de ſumma Reipublicæ conſulitur.

quam tumultuoſa contentione multitudinis tranſigantur. Atque ut Senatores attributos ſibi magiſtratus, & certorum judiciorum poteſtatem ſibi retineant, arceantque inconſultam inde plebem, oportet eos magiſtratus, eaque judiciorum exercitia magnis onerare ſumtibus, ut plebejis plerumque tenuibus deſiderium ſui minime commoveant. Ita enim ſolis opulentis una & melioribus in eo munere patebunt, abſtinebuntque iis ultro tam qui e Senatoribus, quam qui ſunt e plebe deteriores, nempe tam pecunioſi, & avari; quam tenues, & viles; neque in campum deſcendent; niſi honeſtiores, qui divitiis gloriam anteponunt, ut in Ædilium Curulium creatione contigit; quem honorum ultro patriciis plebejis remiſerunt, ne ludorum ſumtibus premerentur. Certos quoque plebejis oportet paratos eſſe magiſtratus, qui nunquam ad Senatores transferantur: ut habeat plebs, quos publica poteſtate ſemper armatos adverſus inſolentiam nobilium opponat, quales Tribuni fuere Romanorum. Creabuntur tamen tum ii, tum ſenatorii etiam magiſtratus univerſorum ſuffragiis, judiciaque illa majoris prudentiæ indiga, Senatoribus quidem, ſed a populo mandabuntur: ne quid in republica geratur, cujus univerſi aliqua ratione non participent. Et ne multitudine comitia pertubentur, neve civitas ſeditioſis redundet hominibus, occupanda plebs eſt opere ruſtico, majorque pars promota re agraria in agros deducenda, ut minus habeat in urbe negociorum, ac minus in ea permaneat inopum & ocioſorum: quorum hi propter deſidioſam vitam: illi propter deſperationem, & egeſtatem ſtudio tenentur aſſiduo rerum novarum. Hinc etiam eveniet, ut minus in urbe naſcatur opificum, qui artes tractant luxuriæ miniſtras, noviſque ſenſuum oblectamentis inveniendis, & civilibus ad inſanas rerum inutilium emtiones provocandis aliena patrimonia, vel in mundum muliebrem commutant, ut

bene parta patrum fiant anademata mitræ,

ut Lucretius ait; vel in ſcænicos apparatus, aut in pudenda præmia muſicorum. Optimus vero populus eſt agricolarum, atque paſtorum, atque ibi civilis, & militaris virtus hærebit firmius, ubi plurimum eſt rei agrariæ, atque pecuariæ ſtudium. Paſtores etenim, & agricolæ, quia urbe abſunt propter laborem ruſticum, quo exercentur, & quia ſpem victus ducunt a proventu agrorum, & pecorum, neque fame ad deſperationem aguntur, neque ocio conciones frequentant, neque ducuntur ſtudio rerum novarum: & ſi ducendi erunt in bellum, erunt milites validiores: utpote parce, ac duriter vivere aſſueti, frigus & æſtum tolerantes, ac ſub dio nocte atque interdiu manentes. At ſi de rebus iis agatur, quæ non tam conſilio, quam viribus expediuntur, eæ ita deducentur ad multitudinem, ut ipſi per ſe ſtatuiſſe videantur, quod viribus tolerandum, atque opibus eſt ſuſtinendum univerſorum: ne quid ſibi ſupra vires ab aliis impoſitum conquerantur, qualia ſunt vectigalia, tributa, opera publica, & onera tum civilia, tum & militaria, quibus ſuſcipiendis auctores fieri oportet plebejos magiſtratus, ad quos, uti diximus, aditus nobilibus obſtruetur; quamvis magiſtratibus plebejis Senatus conſulendi, & ſententiæ dicendæ cauſa minime claudatur. Atque ita ſicuti Senatores ſeorſum a plebe, ita & plebeji ſeorſum a Senatoribus certos ſibi magiſtratus attributos retinebunt: præter magiſtratus alios & honores, ac ſacerdotia, quæ promiſcua eſſe oportet plebejis, & Senatoribus. Ac ne dum quis magiſtratu fungitur, movere quid audeat e publicis inſtitutis, vimque ſibi parare ad extraordinarium imperium, publicæ adminiſtrationis rationem reddere cogentur omnes magiſtratu exeuntes. Nam & mitiſſima optimaque ingenia pervertuntur, niſi ab arbitrio pendere compellantur alieno; alioquin homines nacti ſummam poteſtatem, abſtinere nequibunt ab injuriis, atque in odium devenient plurimorum, a quibus ut caveant, velint nolint, neceſſitate ſaltem ſui muniendi ad appetendam tyrannidem adducentur. Optimus autem hic reipublicæ ſtatus, quem deſcripſimus, cujus cives, neque propriæ, neque alienæ cupiditati, ſed tantum legibus, nempe rationi divinæ parent, partim ex optimatum regimine trahit, partim ex dominatione plebis; in cujus effrenam poteſtatem omnino dilabetur, quando temperie iſta perturbata, leges ſub imperium furioſæ multitudinis redigentur: quæ nimio deſiderio libertatis deci-

Gg 2 det

det in miſerrima ſervitutem, in quam convertitur perniciosa licentia; qua plebeii exultantes, atque omnia ex libidine gerentes, ac ſemetipſos invicem oppugnantes, publicaſque vires & opes in diverſum amentiſſime trahentes dirimuntur in factiones; ac plerumque in binas majores; meliorum alteram vero multorum: quorum priores illi vincuntur a poſterioribus iſtis: quia in ſumma illa perturbatione rerum, facile conſilium a violentia, & ratio ab impetu & numero ſuperatur; præcipue quia quando deteriores in meliores irruunt, ſemper fere ab aſtutiori aliquo incitantur, qui ſeſe ducem illorum obtulerit, quique viribus multitudinis uſus ad optimates deprimendos, ubi calumniando apud populum, inſidiaſque tendendo, modo unum, modo alium, aut bonis omnibus multaverit, aut in exilium egerit, aut pœnis capitalibus ejecerit e vita; hiſque fraudibus adverſarios omnes ſuæ cupiditatis callide crudeliterque ſuſtulerit; metuens inſidias ab iiſdem, aut ab eorum filiis, quos tot injuriis exagitavit, poſcit a populo cuſtodes corporis, ut ſenſim atque paullatim exercitum ſibi comparet familiarem ex exteris, quem alit bonis proſcriptorum: donec ad eam potentiam perveniat, qua ipſum auctorem potentiæ ſuæ populum novis militibus perterrefactum, omni potentia ſpoliet, imponendis vectigalibus, convertendiſque in prædam ſuam opibus illorum, cum quibus una olim ſubſtantias prædabatur aliorum, ut in hanc plebis amentiam recte illud Hieremiæ conferatur:

Væ qui prædaris, nonne & ipſe prædaberis?

Atque ita populus legibus parere antea recuſans, carnifici ſuo, quem proprio ſanguine alit, obtemperare compellitur; & multitudo inconſulta, quæ libertatem ſupra modum concupivit; a cupiditate illa ſua in ſervitium deducitur illius, quem pro vindice communis libertatis extulerat. Is enim jam e populi ductore tyrannus, humano ſanguine cruentatus, dentes tabo manantes, in plebem retorquet nutricem ſuam; viſcera, quæ illum peperere voraturus, iiſque artibus crudeliter uſurus, quas in deſcribenda tyrannide ſuperius expoſuimus.

CAPUT XVII.

De civili converſione rerum romanarum.

His de civitate traditis, ratio, atque converſio Romanæ reipublicæ facile patebit: cujus in viciſſitudine cauſas licet omnes & eventus rerum humanarum introſpicere. Percurrit enim, obiitque res Romana ſtatus civiles omnes, utpote creberrimis agitata motibus; ideoque non mirum, ſi diverſis temporibus in varias, ac denique univerſas reipublicæ formas aſſidua circumvolutione migraverit. Orta enim reſpublica ſub regimine unius, atque a Romulo in ſumma juris æquabilitate concordiaque ordinum conſtituta, perque manus regum aliorum ad Tarquinium ſuperbum uſque traducta, ſub hoc poſtremo decidit in tyrannidem. Quo de ſtatu per Brutum erepta & Valerium Conſules, tradita eorum conſilio fuit optimatibus, ſub imperio conſulari tantum a patriciorum ordine ſuſcipiendo. Irrumpentibus autem in patriciorum potentiam Tribunis, quos a Senatu per ſeditiones plebs impetraverat, plebeii partem reipublicæ a patriciis ad ſe traduxerunt, impetrata non modo Conſulatus, ſed & honorum fere omnium, & connubiorum, atque ſacrorum communione. Unde cum plebs patribus par muneribus eſſet, numero ſuperior; facile tandem & Senatum in poteſtatem adduxit ſuam: excitatis ex ſe frequenter ſeditioſis Tribunis plebis, præcipue Gracchis, qui commota in libertatis perniciem ſub ipſa libertatis recuperandæ imagine, agraria lege, plebem inopem in optimatum, & opulentiorum agros, velut in prædam agebant hoſtilem. Cumque contentiones hæ rempublicam lacerarent, conſiliumque prudentum violentiæ ſubjicerent plurimorum, plebiſque odium, iramque perpetuo in patricios accenderent; plebeii palam ſuos vindices ac tutores contra patriciorum injurias extollebant: patricii contra ſuſcitabant ſuos, quos utrimque cum propriis factionibus inter ſe committebant. Atque cum plebejus modo, modo patricius aſſertor ſuperaret; reipublicæ vires atterebantur. Nam ſi Marius viciſſet patricios, ſi vero Sylla plebejam factionem trucidabat, donec, quieſcente Syllana proſcriptio-

ptione, odia civium non placata, ſed malorum diuturnitate laſſata tantiſper deferbuerunt, quoad redeuntibus viribus, noviſque ſibi ducibus injuriarum oblatis, iterum in certamen civile ſub Cæſare ac Pompejo devenerunt. Victor autem Cæſar a plebe inauſpicato nutritus, atque in Reipublicæ peſtem, extraordinariis imperiis, ad ſummam potentiam eductus, evertit omnino rempublicam, & plebem, cujus vindicem ſe præferebat, ipſam oppreſſit ſimul & Senatum, eoſque traduxit in ſatellitum & ſuarum copiarum poteſtatem. Qui ſatellites cum Cæſarem amiſiſſent, conſpiratione ſua paternarum opum, & odiorum heredem Auguſtum ad eandem, ac majorem potentiam, extinctis Bruto & Caſſio liberatoribus orbis terrarum, extulerunt. En brevi fatalem Romanæ viciſſitudinis orbem e cauſis a nobis ſuperius expreſſis impulſum, atque circumactum. Quo vertente, Romanæ nobis natæ ſunt leges poſt conditas leges XII. tabularum latæ, quas hoc tertio libro complectemur; utile arbitrantes ingenia ſtudioſorum ad generales imperiorum, & legumlationum adduxiſſe cauſas, antequam converterentur ad leges: quarum vis omnis atque poteſtas ex imperiorum ac civilis regiminis, unde naſcuntur, vi, ac poteſtate cognoſcitur. Ea porro eſt Romanæ Juriſprudentiæ dignitas, atque majeſtas, ut nemo Romani Juriſconſulti nomen mereatur, niſi ubi e re fuerit publica, norit etiam agere legiſlatorem. Ad quod munus, & nos ſtudioſos noſtros, quantum tenuis facultas noſtra tulit, inſtituere curavimus. Quod haud difficulter philoſophorum hæc a nobis expoſita ratio, & primævæ Romanorum leges cum ea contextæ præſtiterint: ſi ad contemplandarum ſimul, & gerendarum, atque ad divinarum & civilium rerum artem, ingenium nanciſcentur idoneum.

Igitur more noſtro Caji, & Juſtiniani diviſionem amplectentes a legibus ad perſonas pertinentibus exordiemur. Perſonarum autem aut liberi ſunt, aut ſervi, quorum conditio quemadmodum vetuſtis legibus conſtituta, immutatave fuerit, patebit ex legibus, & S. C. quæ proferemus.

CAPUT XVIII.

De lege Fuſia Caninia.

AC celeberrima eſt lex Fuſia Caninia, quæ & Furia non paucis dicitur, ſubſtituta, poſt inventam ab Appio literam R, in veteribus nominibus R pro S; unde utrumque, & *labos* dicitur, & *labor*, *vapos*, & *vapor*. (*a*) Hanc autem legem Auguſti temporibus latam eſſe colligitur ex Svetonio, (*b*) qui etſi legiſlatoris nomen reticeat, Auguſti tamen ſollicitudinem de tuenda Romani nominis dignitate, ac legis ejus ſententiam prodit. (*c*) Latores legis plerique ponunt (*) Furium Camillum, & C. Caninium Coſſ. anno A. U. C. DCCLII. quo anno inter omnes non conſtat an hi Conſules fuerint; reperio enim Cornelium Lentulum, & Lucium Calfurnium Piſonem. Furius autem Camillus anno DCCLIX. aliquorum ſententia Conſul fuit cum Nonio Quintiliano. Ræverdus (*d*) in antiquo exemplari *Fuſſiam Caniniam* legi teſtatur; ex qua lectione adducitur, ut credat, latam Q. Fufio Caleno & P. Vatinio Coſſ. anno DCCVI. ac retractatam & expenſam, atque amplificatam ſub Auguſto a Cajo Caninio Gallo, conjunctaque fuiſſe Fufii, & Caninii nomina, ut in aliis legibus obſervamus, quibus cum veteris auctoris, tum inſtauratoris nomina præfixa legimus. Quoquomodo ſe res habeat (quis enim ſi bona fide agere velit in tot vetuſtatis tenebris caligare ſe non fatebitur?) hanc diſputationem de ſervorum libertate Auguſti tempore aut inſtitutam eſſe conſtat, aut certe ſuſcitatam. Ea vero lex effuſam morientium in manumittendo facilitatem ad certum modum, & præſcriptum numerum coercebat; viventibus liberam facultatem permittebat. Hominum enim liberalitatem dum vivunt rei familiaris ratio, & egeſtatis periculum ſatis per ſe moderatur; morientes vero facile diſſipant ea, quorum uſum brevi ſunt amiſſuri. Illa vero parte lex occurrit, qua vergit homi-

[*a*] Quintil. *lib. 1. cap.* 4.
(*b*) *In Aug. cap.* 40.
(*c*) Cujac. *paratit. C. de L. Fuſia Canin. toll.*
(*) Noviſſime Ephraimus Gerhardus in diſſertatione ſingulari *de lege Fuſia Caninia* hanc legem A. V. 756. latam conjecit. Heinnecius *Hiſt. jur. p.* 138.
(*d*) *Conject. cap. 1. lib.* 2.

hominum inconſulta facilitas. Unde intercedenti mulieri Vellejanum ſuccurrit, non donanti: liberius enim mulieres promittunt, quam donant. Præterea Romani facile patrimonium ſuum in funeris ſumtus effundebant; ut poſteris (*) opulentiam oſtentarent, & ſervos liberabant, ut pileati liberti funebrem pompam comitarentur. Unde, ne libertorum numero ſupra modum aucto, ſervili ſanguine urbs pollueretur; inhibendam eſſe cenſuit Auguſtus manumittendi licentiam. Quominus aſſentior iis, qui negarunt lege Fuſia Caninia comprehendi fideicommiſſarias libertates; propterea quod heredibus in ſervis dominii pars aliqua ſuperſit, nempe jura patronatus, quæ danda fideicommiſſaria libertate, adhuc in herede permanent. Huic enim conjecturæ Papiniani (*a*) auctoritatem opponimus, apud quem *lib.* 22. *quæſt.* teſtator ab heredibus petit, ut ex tribus, quos habebat, ſervis, unum & alterum manumittat; itaque in jubendo ſervat legis modum. Cur præterea Paullus *lib. ſingul. ad l. Fuſiam Caniniam*, (*b*) negat ſervum, quem per legem (ſcilicet Caniniam) manumittere teſtator non poterat, quemque alteri, ut manumitteret, legaverat, poſſe a legatario manumitti, quia in fraudem legis parendum voluntati non eſſet, ideoque cenſet ſervi commodum ad legatarium pertinere? Unde ingenue pro ſua doctrina, & gravitate Cujacius errorem ſuum recognoſcit & corrigit, (*c*) receditque a veteri ſententia. Negarat enim alibi, fideicommiſſarias libertates lege Fuſia Caninia comprehendi: igitur non directas libertates tantum, ſed & fideicommiſſarias hunc ad modum lex Fuſia Caninia redigit, ut qui duos ſervos habet, manumittere poſſit ambos; ex tribus vero ſervis, non plures, quam unus, & alter manumittantur: (*d*) ſubductis autem duobus uſque ad decem, pars dimidia, a X. uſque ad XXX. pars tertia; a XXX. uſque ad C. pars quarta; a C. uſque ad D. pars quinta, nempe C. ut non liceat hunc numerum excedere, etſi plures, quam D. ſervi poſſideantur. (*e*) Unde Vopiſcus in Tacito, (**) *ſervos*, inquit, *manumiſit intra centum*, *ne Caniniam tranſiiſſe videretur*. (*f*) Conſtat autem, Romanorum non paucos patrimonium omne ſuum in ſervis habuiſſe conſtitutum. Pedanio enim quadringentos ſervos tribuit Tacitus. (*g*) Plinius vero Cæcilio Iſidoro quatuor mille. Laurentius denique apud Athenæum refert (*h*) viginti millia ſervorum fuiſſe, qui Romæ poſſederint. At ſi ultra modum danda libertate teſtator excurriſſet, tum ſcripturæ ordo ſervabatur, ut qui primi ſcripti eſſent, ſi numerati legitimum modum conficerent, liberarentur; qui vero a juſto numero ſupereſſent, in ſervitute manerent. (*i*) Altero ejuſdem legis capite continebatur, ut ne confuſe, & permiſte, veluti, *ſervos meos*, *ancillas meas liberos eſſe volo*, ſed nominatim, & diſtincte manumitterentur ſervi, veluti, *Stichus*, *Dama*, *liberi ſunto*. Quamobrem ſi legitimum quis numerum manumittendo exceſſiſſet, (***) eorumque nomina in orbem confuſoque ordine ſcripturæ locaſſet, ac in ejus orbis area, ſive ſpatio ſcripſiſſet, *liberi ſunto*: neminem eorum placuit eſſe liberum, cum in circulo non pateret unde duceretur legitimus numerus, aut ubi tandem aliqua ex parte ductus inſiſteret, ut enim Ocellus Lucanus ait, *Circulus undique ſimilis*, *& æqualis*, *ideo ſine principio*, *& fine*. At ſi communibus notis teſtator uſus

(*) Quod minus commode dictum videtur, etiamſi poſterorum vocabulum cum Caligula apud Svetonium in *vita ejus*, *c.* 38. de iis ſolis accipere velimus, qui filii ſint, neque poſteros ultra hunc gradum appellare ſuſtineamus.

(*a*) *L.* 22. *ſi legatario ff. de fideicom. libert.*

[*b*] *L. ſi quis cum* 37. *ff. de condit & demon.*

(*c*) *Tit. C. de fideicom. libertat.*

(*d*) Paullus *ſent. lib.* 4. *tit.* 14. Ulpianus *fragm. tit.* 1.

(*e*) *Diſtincte* Cujac. *ad lib.* 4. Paull. *ſent. tit.* 14.

(**) Quod is ex ſuperabundanti feciſſe videtur: cum enim lex ad ſolam manumiſſionem per ultimam voluntatem pertineret, inter vivos autem etiam integræ familiæ manumitti poſſent, mentem legis etiam in manumiſſione inter vivos ſervavit.

(*f*) *Vide* Cajum *in lib.* 2. *tit.* 2. *Inſtit.*

(*g*) *Annal.* 14. *cap.* 43. Plin. *lib.* 37. *cap.* 10.

(*h*) *L.* 6. *n.* 137. Seneca *de tranquill. cap.* 8.

(*i*) Cajus *Inſtit. lib.* 1. *cap.* 2.

(***) Quod ſi intra numerum manumiſſi eſſent, omnes liberi fuiſſe videntur, quia certi omnes & nominati. Dicebantur autem in circulo manumiſſi etiam manumiſſi in orbe tereti. Græce *διεζευγμένως καὶ ἐγκύκλως*, de quibus videndus Merillius *Obſ. VII. c.* 40. qui tamen in circulo, & confuſe manumiſſos confundit, recte ideo notatus ab Antonio Schultingio *ad Cajum* I. 2. 13.

uſus fuiſſet, veluti *coquus meus liber eſto*, cum unum haberet coquum; perinde eſt ac ſi nominatim manumiſiſſet. Officiorum enim, ut inquit Paullus (*a*) & artium appellatio, nihil nominum de ſignificatione mutat; niſi cum plures ſunt ejuſdem artificii. In numero autem ſervorum ineundo computabantur & fugitivi, quorum poſſeſſio animo retinetur. Juſtinianus vero hac lege veluti libertatis impedimento ſublata, priſtinam manumittendi facultatem reſtituit, (*b*) eo tantum ejus legis capite probato, quo ſervos nominatim (*) manumittere jubemur.

CAPU XIX.

De lege Ælia Sentia.

SEd alia manumiſſionibus impedimenta obtulit lex Ælia Sentia pluribus ſane capitibus; lataque fuit Auguſti ævo, (*c*) nempe Sex. Ælio, & C. Sentio Coſſ. A. U. C. DCCLVI. vel potius DCCLV. in quem annum horum conſulatum emendatior temporum ratio confert. Alia enim lex eſt ab ea, cujus Cicero meminit, (**) in qua turpiter labitur Mynſingerus. Ex hac autem lege quo ab honeſtiſſima civitate averterentur maculæ hominum flagitioſorum, pudendæque famæ, qui vel ob turpem fugam inuſti eſſent in fronte notis, a quibus ſtigmatiæ, ac & ſubverbuſti dicebantur, (*d*) vel aliquo in crimine deprehenſi eſſent, deinde torti, aut ad ferrum dati, aut objecti beſtiis, aut in publicam cuſtodiam ducti; conſtitutum fuit, ne hi manumiſſi commercium, aut connubium, aut teſtamenti factionem, aut ulla civitatis jura conſequerentur; juſſumque, ut ad eam conditionem redigerentur, qua peregrini, qui abjectis armis ſe ſuaque omnia vinctos dedidiſſent in ditionem populi Romani. Unde ſervi illi manumiſſi, ut conditionem, ita & nomen dedititiorum conſequebantur, ſine ulla ſpe Romanæ civitatis adipiſcendæ. (*e*) Verum obſcurato ſenſim decore urbis, lex etiam Ælia Sentia languebat, ut, reddito cunctis pari manumiſſionis jure, Juſtinianus eam ſuſtulerit. (*f*) Alterum libertatis impedimentum excitavit lex Ælia Sentia ex ætate cum ſervorum, tum dominorum: nam nec ſervus triginta annis minor vindicta manumitti, nec minor viginti annis dominus manumittere poterat; niſi adducta, probataque cauſa in urbe apud conſilium quinque Senatorum, & quinque Equitum Romanorum: in provincia vero apud conſilium XX. Recuperatorum, ſive judicum, per quos debitum & jus quiſque reciperet ſuum; eoſque judices cives Romanos eſſe oportebat. (*g*) Quod optima ratione fuit conſtitutum. Qui etenim manumittit, civem dat Reipublicæ. Quod jus ſane maximum privatis eſt libertatis gratia tributum. Unde illud lenonis apud Plautum: (*h*)

Sumne ego probus, ſum lepidus civis,
Qui Atticam hodie civitatem
Maxumam majorem feci, atque auxi civi fœmina?

liberaverat enim mulierem.

Hinc ne lubrici plerumque conſilii adoleſcentibus liceret civem aliquando turpiſſimum dare Reipubl. lex reſtitit eorum conſilio parum firmo; (*i*) nam & noſtris temporibus in urbe uſu venit, ut nobiliſſimus quiſque adoleſcens a vaferrimis & deterrimis famulorum dolis circumducatur, quibus ætas ea maxime patet; etenim rei parandæ difficultatem nondum experta, præceps ad liberalitatis officia fertur. Et quoniam libertatem non vitiorum; ſed virtutis præmium eſſe majores noſtri voluerunt; ideo ne libidinoſis illecebris candor & liberalitas aliena captare-

(*a*) *Lib. 4. ſent. tit. 14.*

(*b*) *C. de leg. Fuſ. Can. toll.* Cujac. *ibid. in parat.*

(*) Imo etiam non nominato ſervo libertas jure novo dari poſſe videtur, cum ſufficiat, perſonam ejus aliunde innoteſcere arg. § 27. *J. de legatis*.

(*c*) Dion. *lib. 55. pag.* 557.

(**) Imo verba, *Ælia Sentia*, in optimis codicibus Ciceronis deeſſe, jam ſupra monitum fuit. Uteremur alias conſilio Auctoris & legem hanc a noſtra diverſam diceremus. Utique enim eadem eſſe nequit, quia Cicero libros Topicos, quorum auctoritate Mynſingerus utitur, multo ante latam legem noſtram, A. U. 710. ſcripſit, ut ſupputat Noriſius ad *Cenotaph. Piſ. diſſ. III. c. 9.*

[*d*] Tertull. *de Pall. c. 4.*

(*e*) Ulp. *inſtit. c. 1. ubi* Goth. Cujac. *parat. C. de dedit. libert. tollenda*.

(*f*) *C. de dedit. lib. tol.*

(*g*) Ulp. *tit. 1. Inſtit.* §. 12.

(*h*) *In Perſ act. 4. ſc. 3.*

(*i*) *L. 4. ff. de ſervis expot.*

ptaretur; juſtas, & honeſtas cauſas probari oportebat; (*a*) quoque omnis fraus amoveretur, irritæ erant hac lege manumiſſiones eæ, quas minor XX. (*b*) annis faceret per interpoſitam perſonam alterius, qui major eſſet annorum XX. Quod ex ſententia legis S. C. fuit evocatum, ut patet ex Alexandri reſcripto. (*c*) Plura enim S. C. legem hanc comitabantur, nempe; *Ut ſi quis apud unum Conſulem ediderit nomina manumittendorum, ut apud eundem expediat manumiſſionem, peragatque ſolemnia, niſi Conſul ille, juſta cauſa, impediatur*; tum enim licebit alterum adire. (*d*) Eſt & illud, ne in fraudem civitatum manumiſſi ad libertatem venirent. (*e*) Atque ad hanc legem etiam ſpectabat S. C. aliud, ne capitalium criminum reis ſervos ſuos manumittere liceret. [*f*] Et illud, quod inter juſtas cauſas manumiſſionis habetur, ſi minor XX. annis ancillam ſuam matrimonii cauſa manumittere cupiat, & juret ducturum intra ſex menſes. (*g*) Juſtas autem cauſas Juſtinianus recenſuit haſce: ſi quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, ſororeſque naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut collectaneum, (*) manumittat, aut ancillam; ſi eam, ut diximus intra ſex menſes ducere ſit paratus; aut ſervum non minorem decem & ſeptem annis, quem procuratorem ſibi conſtituat. Quas cauſas exigit Juſtinianus a minori XX. annis, ſi vindicta manumittat, non ſi teſtamento. Nam adoleſcenti annorum XVIII. liberam tribuit facultatem in teſtamento manumittendi. (*h*) Quod poſtea laxavit ad annum XIV. (*i*) Aliud legis Æliæ Sentiæ caput vetabat manumiſſiones, quæ obligatos ſervos creditoribus eximerent; partemque detraherent pignorum, aut portionem patronis debitam imminuerent. Hinc revocavit, ac ipſo jure irritas fecit [*k*] manumiſſiones ab eo conſilio, fraudeque profectas, etiam ſi manumiſſiones a militari teſtamento deſcendant; (*l*) ſimiliter atque alienationes in fraudem creditorum factæ per Paullianam reſcinduntur; (*m*) famæ autem in fraudem patronorum a teſtato liberto, per Fabianam; (*n*) ab inteſtato vero, per Calviſianam actionem revocantur; (*o*) quamvis hæ ab initio valeant; manumiſſiones vero lex Ælia Sentia in ipſis initiis irritas reddat. Non eadem enim eſt in Prætore, quæ in lege poteſtas. Porro per hanc legem iis etiam proſpicitur creditoribus, quibus ſub conditione debetur, (*p*) cum & is etiam creditor obligationem transferat in heredes, (*q*) & poſſit in poſſeſſionem mitti bonorum debitoris: ideo recte Cujacius e veteri lectione (*r*) negationem expunxit, (**) ac pro *locum non habet*, reſtituit *locum habet*: cui emendationi favet Hermogenianus. (*ſ*) Verum ne dominus, qui ſolvendo non eſt, diſtractionis bonorum ignominiam poſt mortem ſubeat, permiſſum eſt ei hac lege, uni ſervorum libertatem, & hereditatem teſtamento relinquere, ut is in ſeſe infamiam domini ſuſcipiat, ac non domini, ſed ſervi nomine bona diſtrahantur: ſimiliter atque ne Senatorium nomen infamia polluatur, ex S. C. curator conſtituitur diſtrahendis bonis Senatorum, quibus actiones creditorum immineant. (*t*) Verum etſi ſimpliciter heres ſervus ſit inſtitutus abſ-

(*a*) Ulp. *ad l. Illud ff. de manumiſſ. vindict.*

(*b*) *L. 4. C. qui manumitti non poſſ.* & Cujac. *ad eundem tit.*

(*c*) *D. L. 4. C. qui manumitti non poſſunt.*

(*d*) *L. 1. ff. de offic. proconſ.*

(*e*) *L. in fraudem 11. ff. qui & a quibus manum. per l. Æl. ſent.*

(*f*) *L. qui pœna 8. ff. de manumiſſ.*

(*g*) Cujac. *obſ. 4. cap. 31. lib. 3. tit. 11. C. l. ſi collectaneus in fin. de manum. vindict. Inſtit. lib. 1. tit. 6.*

(*) Sive *σύντροφον*, cujus mentio fit in Actis Apoſtolorum *cap. 13. v. 1.* Additur in *L. 13. D. de manum. vindicta* capſarius. Capſarius vero eſt, qui libros adoleſcentis ingenui, in ludum euntis, portat, quo ſenſu Auguſtinus *Comment. in Pſ. XLI.* Judeos Chriſtianorum capſarios vocat, item contra Fauſt. *XII. 23.* ſcriniarios bajulantes legem & Prophetas.

(*h*) *Inſtit. lib. 1. tit. 6.*

(*i*) *Novell. 119. c. 2.*

(*k*) *L. ſi libertus ff. de jure patron.* Tacit. *annal. lib. 15. cap. 55.*

(*l*) L. 8. §. 5. *ff. qui & a quibus. L. in fraudem in princ. ff. de milit. teſtam.*

(*m*) *§. item ſi quis in fraud. credit. Inſtit. de action.*

(*n*) *tit. ff. & C. qui manumit. non poſſ.*

(*o*) *Vide* Cujac *C. qui manumitt. non poſſ.*

(*p*) *L. 8. ff qui & a quibus manumit.*

(*q*) Cujac. *lib. 3. ad Afric. lib. 3.*

(*r*) *L. 8. ff. qui & a quibus.*

(**) Quæ negatio fugit diligentiam Siegm. Reich. Jauchii de *Negationibus Pandectarum*.

(*ſ*) *L. 27. eod. tit. & lib Baſilic.*

(*t*) *L. 5. & 9. ff. de curat. furioſ.*

abſque libertate, nihilominus tamen eſse liberum Juſtinianus voluit; (*a*) cum heredis nomen nequeat niſi in liberum hominem cadere. Item Adriani temporibus proditum eſt S.C. (*b*) ad hanc legem ut pluribus liberatis ab eo, qui ſolvendo non erat, & per fideicommiſsum inſtitutis ſervis, qui priori loco ſcriptus eſset, libertatem & hereditatem aſsequeretur, niſi prior nominatus majoris ſit precii, ex quo poſſit creditoribus ſatisfieri; alter autem ſit minoris, nec ex eo poſſint creditores debitam ſibi pecuniam redigere: tum enim ſequenti loco ſcriptus perveniet ad libertatem, (*c*) Si tamen ſervus ſit inſtitutus, ſubſtitutus vero liber homo, reiecta inſtitutione ſervi, in libero ſubſtituto conſiſtet hereditas. Servi enim inſtitutio tum demum valet, cum deeſt homo liber, a quo heredis nomen ſuſtineatur: (*d*) Directas autem libertates tantum coercet lex Ælia Sentia: nam fideicommiſsarias moderatur jus ante receptum, quo vetatur fideicommiſsum præſtari, niſi deducto ære alieno. (*e*) Cautum præterea eſt hac lege, ut ſi patronus libertum inopem alere neglexerit, ipſe liberique ejus excidant non ſolum iuribus, quæ manumittendo ſibi retinuit; verum etiam hereditate liberti ac bonorum poſseſſione; niſi vel heres ſit ipſe dominus inſtitutus, vel bonorum poſseſſionem ſecundum tabulas petat. (*f*) Et contra ex eadem lege actio prodita eſt adverſus ingratos libertos. Optimo ſane conſilio, ne qui contemneret libertatis auctorem, turpi vita, fœdiſque, quorum indicium præbuit, morbis civitatem labefactaret. Hac apud Athenienſes formula ingratus libertus in ſervitutem retrahebatur: *Superſedeo te habere civem, tanti muneris impium æſtimatorem; nec adduci poſſum, ut credam urbi utilem, quem domi ſceleſtum cerno: abi igitur, & eſto ſervus, quoniam liber eſſe neſciviſti:* (g) apud Romanos vero damnabatur in latomias, ſive *lapicidinas*. (*) Quanquam enim *in l.* 30. *ff. qui, & a quibus*, legitur, ut in *ſervitutem revocentur*, & apud Donatum invenitur, libertos in ſervitutem revocari; tamen in ea lege gloſsema eſt, quod irrepſit ex conſtitutionibus. Siquidem poſterioribus temporibus, ad quæ forſan & Donatus reſpexit, non ex l. Ælia Sentia, ſed ex reſcripto Principum, patroni extra ordinem libertos in ſervitutem revocabant. (*h*) Hæc autem actio ex lege AElia Sentia deſcendens, competit dominis, vel eius filiis, heredibus etiam, ſi ſe abſtinuerint hereditate; non autem heredibus heredum, (*i*) vel filiis exheredatis, deinde per alium heredem, vel per ſervum ad hereditatem paternam admiſſis. Et recte Cuiacius in l. *cum patronus*, coniungit actionem ingrati cum iure operum (**) exigendorum. (*k*) Ne vero in libero homine nota hereret ſervitutis, eadem l. Ælia Sentia, dominus, qui a liberto mercedem operarum ſtipulabatur; ab omni iure; quod ſibi ex manumiſſione ſupererat, excidebat. (*l*) Secus vero erat, ſi a ſponte præſtantibus libertis dominus acciperet, aut operarum mercedem exigeret: potius enim a conductore operarum liberti capere videretur, quam ab ipſo liberto: niſi ea conditione ſit patronus, ut pecunia non indigeat, & ſatis operibus ipſius liberti iuvetur: ne quod accepti beneficii præmio libertus ex legibus præſtare tenetur, ad explendam domini avaritiam deflectatur. (*m*) Cum autem nihil tam

(*a*) *Inſtit. lib* 2. *tit.* 6 § 2.
(*b*) *L.* 83. *ff. de hered. inſtit.*
(*c*) *L. ſi quis habens* 24 *ff. qui & a quibus manumitt.*
(*d*) *L.* 57. *ff. de hered. inſtit.*
(*e*) Cujac. *ad tit.* 11. *C. lib.* 7.
(*f*) *L.* 33. *ff. de bon. lib. l.* 6. *ff de liber. agnoſc.*
(*g*) Val. Max. *apud* Cujac. *ad l. commun.* 24. *ff. de bon. libert. ſive ad lib.* 65. *ff. Salvii Julian.*
(*) Malim lapidicinas, eſt enim vox compoſita a lapide cædendo. In mox ſequente *l.* 30. *ff Qui & a quibus* verba, *in ſervitutem revocentur*, contra Cujacium tuetur Suerinius, *repetitarum lectionum juris civilis cap.* 3. Mediam inter utrumque viam init Celeb. Otto *Pr. Tom. IV. p.* 3. qui dicta verba ad Principum Conſtitutiones refert, quibus liberti ingrati extra ordinem in ſervitutem revocati fuerint.
(*h*) Cujac. *ad L. comm.* 24. *ff. de operib. libertor. & obſervat.* 21. *cap.* 6. *L* 7. *ff. ad S. C. Syllanian. L.* 1. *C. de libert. & eorum liberis.*
(*i*) *L. ſciendum* 70. *ff. de V. S.* L. *ſi operarum ff. de oper. libert & L. cum patron. §. cum libert. eod.*
(**) Scilicet, ut qui operas exigere poteſt, etiam actionem ingrati inſtituere queat.
(*k*) *d. l. cum patronus* Cujac. *in ff. ad leg. ſciendum* 30. *ff. de V. S. quæ conjuncta eſt cum l.* 65. 68. 69. *& l. penult. C. de libert. & eorum liber.* Cujac. *obſ.* 27. *c.* 14.
(*l*) *L. ult ff. qui, & a quib. L.* 5. *ſi quis a libertis ff. de agnoſc. liber. L* 25. *ff. de oper. libert.*
(*m*) *L.* 25. *ff. de oper. liber. ubi* Cujac. *ad Julian. lib.* 65. *ff L. penult. & ult. ff. qui, & a quib.* Cujac. *l. communi* 24. *ff. de oper. liber. & ad l.* 6. *de jur. patron. ad l.* 24. *ff. de oper. libert.*

reip. conducat, quam liberorum procreatio; ideo hac lege jus patronatus adimebatur ei, qui ſtipulatione, vel jurejurando libertum, libertamve obſtrinxiſſet, ne nuberet, neve liberos tolleret, (*a*) niſi non perpetuam viduitatem patronus, ſed magis curam ſuſceptorum jam liberorum injunxiſſe videatur. (*b*) Verum ſi jurejurando patronus adegerit, ne uxorem ducat, libertum, qui ſuſcipiendorum liberorum ſpe deſtituatur, veluti caſtratum, certe in legem non incidet: neque ſi libertam patronus adegerit, ut ſibi patrono nubat, dummodo ex animo matrimonium expetat. *c*) Erat & aliud hujus legis caput a Juſtiniano commemoratum in Novellis, quo donatione facta inter virum, & uxorem; & viro mortuo antequam rem donatam traderet, vetabatur mulier eam vindicare; ſed ſi mariti heredes eam rem a muliere peterent, mulieri, ſi non poſſideret, (*) tantum exceptionem contra petitores opponere permittebatur. (*d*)

CAPUT XX.

De Lege Julia manumiſſionis.

MAnumiſſionis quoque legem Auguſtus condidit amplificandis juribus majeſtatis. Noluit enim, principem libertatem dantem teneri legibus manumiſſionis; ſed ſine ulla ſolemnitate, ſive vindicta, ſoloque nutu perducere poſſe ſervos ad libertatem voluit; quæ lex Julia dicta eſt de manumiſſionibus, eamque Auguſto tribuit Paullus. (*e*) (**)

CAPUT XXI.

De Lege Petronia de Servis.

FAvit quoque manumiſſionibus lex Junia Petronia, qua conſtitutum eſt, ut diſcrepantes pares Judicum ſententiæ ſervo libertatem pariant: [*f*] ſententia enim ſemper eſt præferenda clementior. Alia quoque lege, ſive, ut ego ſuſpicor, alio ejuſdem legis Petroniæ capite ſubventum eſt ſervis, ne arbitrio domini ad beſtias depugnandas tradantur, ſed a judice, cauſa apud eum probata. (*g*) Auctorem Petroniæ legis Hottomannus facit Cajum Junium Cæſonium Pætum, & Petronium Turpillianum Coſſ. an. 813. A. U. C. [***]

CAPUT XXII.

De Lege Junia Norbana, & S. C. Largiano.

AUguſti ſtudium emendandæ civitatis, ac ſervilium ſordium eluendarum, viguit etiam in Tiberio, cujus quinto imperii anno A. U. C. DCCLXXI. lata eſt lex Junia Norbana a M. Junio Sylano, L. Norbano Balbo Coſſ. [****] Eaque medium quen-

(*a*) *L. 6. ff. de jure patron. L. penult. & ult. ff. qui, & a quib. L communi, 24 ff. de bon. libert.*

(*b*) *L. penult. ff. qui, & a quib.*

(*c*) *L. 6. ff de jur. patron.*

(*) Imo ſi poſſideret, quod tamen caput magis legis Cinciæ, quam Sentiæ fuiſſe videtur. Quare & Cinciæ nomen illius loco Novellis inſertum in noviſſimis editionibus corporis juris.

(*d*) Hottom. *hac leg. in ſerie leg. Rom.*

(*e*) *L. apud eum ff. de manumiſſ* § 1.

(**) Principem ſine vindicta manumittere poſſe, lege Auguſti cautum dicit Paullus loco laudato, ſed hanc legem Juliam de manumiſſionibus dictam eſſe, non dicit.

(*f*) *L. 24. ff. de manumiſſ.* Paul. *lib. 4. ſent.* 12. § 5.

(*g*) *L. circumcidere 11. ff. ad l. Corn. de Sic.*

(***) Aliud viſum Cl. Noordkerk in *diſquiſitione de lege Petronia c.* 2. qui legem de paribus judicum ſententiis Julio Cæſari acceptam eſſe maluit, & legem Juliam patronorum dictam fuiſſe, cenſet. Idem legem Petroniam de ſervis non amplius arbitrio domini ad beſtias depugnandas dandis, erudite & ingenioſe ætati Auguſti, latori P. Petronio Turpilliano vindicavit: legem autem Petroniam de abolitionibus, quæ dein in Senatuſconſultum Turpillianum transfuſa, eodem anno latam putat, quo hæc de ſervis non temere ad beſtias dandis vulgo lata fertur.

(****) Maluit hanc legem noviſſime C Junio Norbano Balbo acceptam ferre C. Noordkerk, qui cum L. Cornelio Scipione conſul fuerit, A. V. 671. Cauſſatur, hanc legem, qua melior facta ſit conditio libertorum modis minus ſolemnibus manumiſſorum, ut apparet ex fragmentis veteris Juriſconſulti, apud Schultingium *p.* 808. *ſeq.* non convenire genio Auguſti, ſervis infenſi, multoque minus moribus Tiberii, hoſtis generis humani, nec tempore Auguſti Latinis Junianos æquiparari potuiſſe, quia hi juris jam Romani fuerint participes. Verum, utut hæc ſpecioſa ſint, tamen non eſt, cur temere vadimonium receptæ ſententiæ deſeramus. Quamquam enim hoc intuitu ſervis benigna eſt lex, quod etiam minus ſolemni modo manumiſſi in ſervitutem temere revocari nequeant, alia tamen ex parte has libertates cohibet, perinde ac leges Ælia Sentia & Fuſia Caninia indubitanter iiſdem circiter temporibus latæ. Liberti enim Juniani moriebantur ut ſervi, bonis eorum jure peculii apud dominum remanentibus § 4. *I. de ſucc. lib. pr. & § ult. L. un. C. de Lat. lib. toll.* Quod

quendam gradum inter libertatem, & ſervitutem interjecit, iiſque paravit, qui neque vindicta, neque cenſu, neque teſtamento, ſed per epiſtolam, aut inter amicos, aut adhibitione ad convivium manumitterentur. Siquidem, qui aliquem ſua menſa participaſſet, is propria quodammodo illum dignitate impertire videbatur, ut ſignificat Agamemnon, dum Idomenæum ad pugnam apud Homerum adhortatur. (*a*) Verum ita demum adhibitione convivii, ſervus libertatem aſſequebatur, ſi eo conſilio ad menſam a domino vocatus appareret. (*b*) Et quoniam in conviviis, aut congratulationibus, atque hilari conſuetudine amicorum homines animo ſoluto ſunt & remiſſo, conſilioque languentiori; propterea lex minus hujuſmodi manumiſſionibus tribuit. Et cum procul ſumus nec ſervi utilitatem præſentem habemus, facilius manumittimus: ideo libertas data per epiſtolam, minor eſt libertate data ſolemniter: Igitur his rationibus manumiſſos lex æquavit, qui nomina dabant latinis coloniis deducendis, (*c*) in quibus eſſe impune licebat etiam interdictis aqua, & igni; tum autem hi, cum illi, qui ſponte nomina dabant, in eaſque colonias confluebant latini facti Romanam civitatem amittebant, ut neque connubii, neque teſtamenti, neque nexus mancipiique, neque patriæ poteſtatis jus retinerent, ac dicebantur Latini colonarii. Cum autem lege, ut Cicero teſtatur, (*d*) Julia, fortaſſe lata a L. Julio Cæſare, qui primo anno Italici belli, Conſul cum L. Martio Philippo fuit, latinis omnibus civitas data fuerit; conditio veterum latinorum tranſiit ad hoſce libertos, (*e*) qui cum viverent liberi, tamen mortui ſervilem in ſtatum relabebantur; niſi ad plenam libertatem teſtamento, aut cenſu, aut vindicta perveniſſent. Si vero in hac media libertate manſiſſent, eorum bona dominus occupabat jure peculii: cum ipſe, tum liberi ejus, qui exheredati non fuiſſent. Nam heredes inſtituti vel ſoli, vel cum extraneis in horum libertorum bonis præferebantur ceteris ex S. C. Largiano. (*f*) (*) Erant & aliæ rationes latinæ libertatis adipiſcendæ: quæ nunc Juſtiniani conſtitutione ad veram plenamque libertatem perducunt. Itaque ſervus infirma valetudine, quem dominus expoſuit, habuitque pro derelicto, ubi convaleſceret, ex edicto Claudii latinam libertatem aſſequebatur. (*g*) Item & qui defuncti, heredisve voluntate, ut pompam augerent, funus pileati præcederent, aut lectum circumſiſterent, aut ventum cadaveri facerent, quod officium Achilles Patroclo præſtabat; vel quibus ex teſtamento latina libertas obveniebat, quippe pendente conditione libertatis teſtamento datæ ab herede vindicta manumittebantur; vel quos dominus, accepto ea cauſa pretio manumittere abnueret; vel ancilla, quæ fuiſſet in matrimonium libero homini a domino collocata; vel is, quem dominus inter acta judicii filium appellaſſet, cuive dominus inſtrumentum emtionis & ſervitutis reddidiſſet. Qui omnes ad latinam tantum libertatem vocabantur; nunc ſublata ex Juſtiniani conſtitutione non modo latina libertate, ſed diſcrimine omni libertos inter & ingenuos, omnes æque ad plenam & integram libertatem perveniunt. (*h*) Cum ante Juſtinianum latini liberti, tum demum Romanam civitatem aſſe-

 que-

ſi porro Trajanus hominem invito, vel ignorante patrono, beneficio principis ad libertatem feſtinantem, etſi vivum eſſe ſinat civem Romanum, tamen *Latinum facit morientem*, & Latina libertorum conditio Juſtiniani tempore nondum abolita erat, minus mirabilis videbitur libertus Latino tempore Tiberii aſſimilatus. Illud notabile, libertos Junianos tempore mortis pro ſervis habitos fuiſſe, quod utique non contigit Latinis Colonariis, unde apparet, neque his eos ſimiles fuiſſe omnimodo.

(*a*) *Iliad.* Δ. (*b*) *Vide* Loon. *Eleut. c.* 4. *lib.* 2.

(*c*) *De quibus* Cicero *pro Cæcin. & in orat. pro domo.*

(*d*) *In orat. pro Balbo.*

(*e*) *Hac de re fragmentum extat veteris S. C. apud* Petrum Pithœum.

(*f*) *L. unica C. de lat. libert. toll.*

(*) Vocem ceteris de heredibus intelligo liberti. Vinnius in *Comm.* ad §. 4. *J. de ſucceſſ. lib.* heredes manumiſſoris vocari cenſebat. Sed ſic Tribonianus extraneis heredibus *ejus* non *eorum* dicere debuiſſet. Nunc ita ſcripſit: *Poſtea vero Senatus conſulto Largiano cautum fuerat, ut Liberi manumiſſoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur*. Vocantur autem liberi non nominatim exheredati facti, unde manifeſtum, heredes liberti extraneos, non ab inſtitutis tantum, verum etiam ab exheredatis inter ceteros excluſos fuiſſe, adeoque S. C. tum in favorem familiæ patroni latum eſſe.

(*g*) *L.* 2 *ff. qui ſine manumiſſ. ad libertat. perven.*

(*h*) *C. de lat. lib. toll. Novell.* 78. *cap.* 1.

querentur, cum reſcripto principis jus Quiritium impetraſſent, [a] vel cauſa liberorum. Etenim refert Ulpianus, [b] lege Junia Norbana [*] cautum fuiſſe, ut ſi latinus libertus civem Romanam, vel latinam duxiſſet uxorem, interpoſita ſolemni formula, [c] quod liberorum quærendorum cauſa uxorem duceret, ex eoque conjugio prolem ſuſcepiſſet, filio anniculo facto, & cauſa, vel apud prætorem, vel apud præſidem provinciæ probata, parentes ſimul ac liberi cives Romani fierent: ſiquidem uxor latina fuiſſet; [d] nam ſi eſſet civis Romana, filius naſceretur civis Romanus ex reſcripto Adriani. At quomodo potuit uxor eſſe civis Romana, ſi nullum latinis cum civibus Romanis erat jus connubii? Nimirum id impetratum fuerat a principe: nam tit. ſeq. ſcribit Ulpianus [e] connubium habere peregrinos & latinos cum civibus Romanis, ſi fuiſſet conceſſum, ut intelligas conſueviſſe concedi. Ceterum ſi civis Romanus latinam duxiſſet ſine venia, partus latinus ederetur. Etenim connubio interveniente liberi patrem ſequuntur; nullo autem interveniente connubio, liberi conditioni matris accedunt.

CAPUT XXIII.

De Lege Menſia.

Quod aliqua ex parte [**] immutatum fuit lege Menſia, (f) quæ natum ex alterutro conjuge peregrino, juſſit ſequi deterioris parentis conditionem. Plenam quoque libertatem aſſequebatur libertus latinus, qui annis XXX. major iterum manumitteretur. Ejuſdem autem liberis a prima manumiſſione, dum libertus pater eorum eſſet minor, jus Quiritium quærebatur ex l. Junia; poſt eam autem ætatem, qui latinitatem adipiſcitur, liberis jus Quiritium conſequitur ex S. C. quod Cujacius obſervavit. (g) Præterea Claudius rei navali ſtudens, ejus amplificandæ gratia, civitatem Romanam præmio ei liberto latino conceſſit, qui decem mille modiorum navem conſtruxiſſet, & ſex annos frumentum tranſportaſſet. Hinc Svetonius ingentia præmia ſcribit a Claudio propoſita fuiſſe iis, qui navem fabricarent, ut Latinis jus Quiritium, & mulieribus, qui navem adornaſsent, conceſserit jus quatuor liberorum. (h)

CAPUT XXIV.

De Lege Viſellia.

Latinus pariter conſequebatur jus Quiritium militia, ex lege Viſellia, (i) de qua commodum hic agendum occurrit. Aliquibus in codicibus legitur Miſcellia, vel Miſella, vel Viſcellia, vel Viſillia, non recte: cum Viſelliorum familiam jam notam habeamus ex Cicerone in Bruto, ex qua fuit C. Viſellius Varro Ciceronis conſobrinus. (k) Lata igitur fuit (***) lex hæc anno A. U. C. DCCLXXVI. L. Viſellio Varrone, Sext. Cornelio Coſs. ſub Tiberio. Inter capita hujus legis, quæ perierunt, illud extabat, quo latinis libertis civitas Romana dabatur, ſi ſex annos militaſsent inter vigiles, quorum ſeptem cohortes Auguſtus præfecit regionibus urbis, binaſque regiones ſingulis cohortibus cuſtodiendas mandavit. (l) Senatuſconſulto deinde ad hanc legem facto, contractum fuit legis ſpatium, juſsumque, ut triennium ad libertatem

(a) Ulp. *inſtit. tit. de lat.*

[b] *Ibidem*.

(*) Imo Ulpianus omiſſo nomine Norbanæ Juniam ſolam laudat. Unde Cl. Noordkerk nata occaſio ſuſpicandi, Ulpianum de alia lege Junia loqui. Laudatur quoque lex Junia ſine adjectione Norbanæ in §. 4. *J. de ſucceſſ. lib* & alibi ut obſervat *Otto ad d.* §.

(c) Gothofr. *ad l.* 220. *ff. de V. S.* Tacit. *lib.*2. *Aug.* 3. *contra Julian.*

(d) Ulpian. *tit de lat.* §. 3.

(e) *Tit* 5 §. 4 & 9.

(**) Imo legem Menſiam ad Latinos non pertinuiſſe, alii cenſent. Peregrinos quoque ſejungi interdum videas a Latinis, ut apud Ulpianum *tit. V.* §. 4. *tit. XIX.* §. 4. & Marcianus in *L* 17. § 1. *D de Pœnis*. Neque tamen ideo ſententiam Noſtri deſerendam eſſe putamus. Si enim homines dividuntur in cives & peregrinos; & peregrinus eſt, quiſquis non eſt particeps juris Quiritium. Latinus etiam peregrinus erit. Conf. Schultingium *ad Ulp. tit. V.* §. 8. & Heinnecium *ad L. Papiam p.* 226.

(f) *de qua* Ulpian. *tit* 5 §. 8. Briſſ *de jure connubii p.* 104 [g] *Ad tit.* 3. *Ulpian.*

[h] Sveton. *in Claud. cap.* 18. Gottofr. *ad Ulpian. tit.* 3. *num.* 12.

[i] *C. ad l. Viſell. l.* 1. *C. quando civil. act. crim. præjud.*

(k) Hottomann. *de l. Viſellia*.

(***) Imo lata creditur; contra Auguſti eam ævo, a C. Viſellio Varrone Conſule ſuffecto latam fuiſſe, ſuſpicatur Cl. Noordkerk *de leg. Petronia p.* 92.

[l] *L.* 3. *ff. de offic. præf. vig.* Cujac. *ad Ulp. tit.* 5.

tem integram adipiſcendam ſatis eſſet. [a] Aliud erat legis Viſelliæ caput, quo libertina conditio a civium & ingenuorum honoribus arcebatur, niſi liberti jus aureorum annulorum, quod divitioribus plerumque concedebatur, vel reſtitutionem natalium a principe impetraſſent. Itaque libertus ad eam conditionem evehebatur, qua erant, qui naſcerentur ingenui. Etenim ſervi annulos geſtare prohibebantur; & libertus aureo annulo ex indulgentia principis utebatur; quod jus adeptus habebatur ingenuus; nec quidquam patrono debebat, præter reverentiam, quam etiam liberi parentibus exhibere tenentur; [b] moriens autem ad libertinam conditionem redibat, ac integra patronatus jura reviviſcebant. Hinc Ulpianus hunc hominem vivere ait ut ingenuum, mori ut libertum: etenim patronus bonorum poſſeſſionem contra tabulas recte petebat. [c] At ſi non modo jus aureorum annulorum, quod etiam fœminis concedebatur, [d] libertus impetraſſet, ſed aureo etiam annulo rite ac ſolemniter a principe donatus fuiſſet, locus etiam in equeſtri ordine donatus eidem putabatur: (e) unde ne umbra quidem juris patronatus ſupererat, ac jura omnia manumiſſionis extinguebantur: ut hinc appareat, quid interſit jus habere aureorum annulorum, quæ erat imago libertatis, (f) & aureo annulo donari, quæ nota erat equeſtris ordinis. [g] Idque miror, Cujacium antiquitatis poſt extinctam Rempub. peritiſſimum promiſcue accepiſſe. [h] Peribant etiam patronatus jura reſtitutione natalium, ut ne actione quidem ingrati deinceps libertus teneretur: [i] ideo niſi conſentiente patrono, nemo natalibus reddebatur. Verum Juſtinianus Novell. 78. ſublata l. Junia Norbana, & l. Viſellia, libertos per omnia ingenuis exæquavit, remiſitque onus impetrandæ reſtitutionis natalium, & juris aureorum annulorum; ac in ſolam manumiſſionem hæc omnia jura congeſſit. Atque hæ leges pertinent ad directas libertates; nunc ad S. C. progrediemur, quæ fideicommiſſarias complectuntur. Teſtamento enim, præter directas, fideicommiſſariæ quoque libertates relinquebantur verbis precariis: *Peto*, *Rogo*, *Volo*, *Mando*, *Fideicommitto*; [k] minime vero per verbum *commendo*, quod animi deſiderium potius præfert, quam præceptum, niſi adjectum fuerit, *ne cui alii ſerviat:* quod & ſine commendatione manumiſſionis onus imponit heredi. [l] Et quoniam directæ libertates ipſo jure competunt; fideicommiſſariæ vero præſtandæ ſunt ab herede, vel a fideicommiſſario, vel a legatario, ut qui ab is libertatem petere negligat, maneat in ſervitute cum liberis; [m] ideo ne fraude, culpa, vel abſentia heredum, vel legatariorum injiceretur mora libertatibus, varia prodita ſunt S. C. quorum vi, quod accipiendum erat ab homine, præſtabatur a jure.

CAPUT XXV.

De Fideicommiſſariis libertatibus, & S. C. Daſumiano.

IGitur S. C. Daſumiano cautum eſt, (n) ut ex quacunque cauſa [*] abeſſent ii, qui fideicommiſſam libertatem debent, ſervi expectare non cogerentur, ſed perinde haberentur, ac ſi, ut oportet, ex cauſa fideicommiſſi manumiſſi fuiſſent. Quod S. C. ad fictam abſentiam utilitatis cauſa correctum fuit. Nam ſi teſtator tutores liberis ſuis dediſſet ſervos, quos manumitti juſſerat, quoniam nec ſervi tutores eſſe poſſunt, antequam manumittantur; nec filii, a quibus libertas relicta eſt, per ætatem manumittere queant, ſi ſint impuberes; ideo Paullus abſentium vice haberi tradit filios; ut S. C. Daſumiano includantur, ac a S. C. accipiant libertatem, quam ab impuberibus conſequi nequeant; ut liberi jam facti, tutelam puerorum

(a) Ulpian. *tit.* 3. *in fine*.

(b) *L.* 10. §. 3 *ff. de in jus voc.*

(c) *L.* 3. *ff. de bon. libert. L.* 4. *ff. de jur. aur. ann.* Hottom.

(d) *L* 4. *ff. de jur. aur. annul.*

(e) Plutarch. *in Galba* Dion. *lib.* 48.

(f) *L. unic. C. ad l. Viſell.*

(g) Briſſ & Hottom. *in Lexic.*

(h) *Ad tit C. de jur. aureor. annul.*

(i) Cujac. *ad C. de jur. aur. annul. L. penult. ff. de bon libert. L* 10. § *ſed & jus ff. de in jus voc.*

(k) §. *ult. Inſtit. de ſing. reb. per fideicomm. relict.* Cujac. *l.* 18. *obſ.* 5. & 29.

[l] *L.* 12. *ff de fideicommiſſ libert.*

(m) *L.* 4. *C. de fideicomm. libert.*

(n) Paull. *ſent.* 4. *tit.* 13. *L. neq.* 36. *L. non tantum* §. 4 *ff. de fideicomm. libert. tit. C. eod.*

(*) Imo ex SCto Daſumiano tum demum libertas ſervo competit, ſi dominus ex juſta cauſa abſit, *L.* 36. *pr. D. de fideic. libert.* ut paullo poſt plenius diccmus.

rorum capeſſant. (*a*) (*) Quamvis autem, abſente domino, ſine illius facto, ſervus manumitteretur, integra tamen ei patronatus jura relinquebantur. (*b*) (**)

CAPUT XXVI.

De S. C. Rubriano.

VErum Trajani temporibus A. U. C. DCCCLIV. Rubrio Gallo, & Cœlio Hiſpone Coſs. ſuffectis coercendis fraudibus heredum, aut aliorum, qui rogati ſunt manumittere, ne ad manumittendum evocati a Prætore laterent, aut dolo abeſſent, (***) callidoque conſilio protraherent, aliave arte, qua ſpem libertatis eluderent, factum eſt S. Conſ. a Rubrio Conſ. Rubrianum appellatum, (*c*) ex quo ſi qui erant rogati a teſtatore manumittere, evocati a Prætore adeſſe noluiſſent; ſervi, pro quibus Prætor pronunciaſſet, perinde libertatem adipiſcebantur, ac ſi directo manumiſſi fuiſſent; adeo ut partus ex ſerva illa, cui fideicommiſſaria libertas relicta eſſet, liber naſceretur. Et heredi eripiebatur libertus, & fiebat orcinus; quia heres, quantum in ſe fuit, omnem ſpem libertatis præcidit: unde nec ei jus patronatus relinquitur, neque ejuſdem impuberis liberti tutela; ſed ad familiam teſtatoris ea defertur, (*d*) niſi vel pupillus heres fuiſſet rogatus, tutor autem adeſſe noluiſſet; iniquum eſt enim obeſſe pupillo tutoris fraudem, (*e*) vel heres major quidem ſit, ſed abſit cauſa rei familiaris, aut religionis aut ſervitutis apud hoſtes, aut aliqua calamitate, aliaque juſta cauſa detineatur; (*f*) quæ cauſæ comprehenduntur Daſumiano S. C. quo nec libertas impeditur, nec libertus eripitur fraude carentibus. (*g*) Item retinebat jus patronatus heres, qui evocatus adeſſe neglexerat, ſi non teſtatoris ſervum, ſed proprium rogatus eſſet manumittere: quamvis enim pronunciatione Prætoris, ſervus libertatem obtineret; tamen veluti a fideicommiſſario libertatem accepiſſet, ejuſdem permanebat libertus, cujus fuerat & ſervus. (*h*)

CAPUT XVVII.

De S. C. Junciano.

QUod cautum (****) fuit S. C. Junciano, vel Æmiliano, ab Æmilio Juncio, & Julio Severo Coſs. (*i*) de quo & infra. Alioque S. C. cujus nullum nomen ſupereſt, Adriani temporibus cautum eſt, ut ſi antequam Prætor pronunciaſſet, fideicommiſſarius ſine ſucceſſore deceſſiſſet, non impediatur libertas, ſed illius ſit libertus orcinus, cujus ſervus antea fuit. (k) (*****) Et generaliter S. C. vetitum eſt, libertates intercidere, ſi quis ſine herede, vel alio ſucceſſore deceſſerit, qui fideicommiſſam libertatem præſtare debebat; vel ſi ſuus heres ſe abſtinuerit. (*l*)

CA-

(*a*) Paull. *ſent. 4. tit. 13.*

(*) Quod SCto Daſumiano deberi, ex verbis Paulli non intelligitur, ſed eo inductum Rittershuſius conjiciebat, quamvis ſatis veriſimiliter.

(*b*) Cujac. *ad tit. C. de fideicomm. libert.*

(**) Daſumianum SCtum poſt SCtum *R*ubrianum & Articulejanum latum eſſe, ſuſpicatur Antonius Auguſtinus de *Nom. propr. Pand. c. IV. col.* 325.

(***) Latet in his verbis differentia SCti *R*ubriani & Daſumiani. Ex hoc, qui rogatus eſt manumittere, abeſt ex *juſta cauſa*, veluti propter abſentiam Reipublicæ cauſa, quo caſu ſervus manumiſſus etiam abſentis ſit libertus; ex Senatuſconſulto contra Rubriano is, qui manumittere rogatus eſt, abeſt *dolo malo*, ideoque jure patronatus excidit. Verba enim *L* 51. § 6. *Ex quacunque cauſa* ad juſtam abſentiæ cauſam reſtringenda eſſe apparet ex *L. 36. pr. D. de Fideic. libert.*

(*c*) *L. cum vero 26. §. ſubventum 7. ff. de fideicomm. libert.*

(*d*) *L. 3. §. plane ff. de legit. tut.*

(*e*) *L nequo 36. ff. de fideicomm. libert.*

(*f*) *L. neque ff. de fideicomm. libert.*

(*g*) *Ibid. ubi ſupra* Cujac. *ad tit. C. de fideicom. lib.*

(*h*) *L. non tantum 51. §. ſed ſi, & L. 28. §. 4. ff. de fideicomm. lib.*

(****) Quomodo igitur diſtat Senatuſconſultum Juncianum a Rubriano & Daſumiano? Ita quidem quod ex Junciano liberatur ſervus, qui mortis tempore ejus, qui rogavit, non fuerit, *L.* 28. § 4. *D. de fideicomm. libert.* veluti proprius ejus, qui manumittere rogatus eſt, *L.* 51. §. 8. *D. eod.* ſalvo eidem jure patronatus, *d. l.* 28. § 4 *D de fideicomm. libert.* cum ex Daſumiano liberetur ſervus hereditarius, ex Rubriano vero deſtinatus manumiſſor jure patronatus penitus excidat, quia in fraudem libertatis abeſt.

(*i*) *L. ſi cum ſervum 28. §. 4 ff. de fideicomm. libert.* Cujac. *C. eod. & ad lib.* 58. Paull. *ad edict. ſive l. 5 ff. de fideicomm. liber.*

(*k*) *L. 5. ff eodem.*

(*****) Defuncti puta, ſi defuncto, heredis, ſi heredi ſerviebat. Quid ſi tertio ſerviiſſet? tunc orcinus heredis erat, quia &, ſi ab herede redemtus & manumiſſus eſſet, libertus ejus fuiſſet. Verba, *Antequam Prætor pronunciaſſet, fideicommiſſarius ſine ſucceſſore deceſſiſſet*, hoc SCtum a ſuperioribus ſeparant.

(*l*) *L. cum quaſi §. ſed & ſi quis 9. ff. de fideicomm. lib.*

CAPUT XXVIII.

De S. C. Articulejano.

IN provinciis vero ea cognitio erat Præſidum eorum, quorum juriſdictioni ſuberat teſtator, & ſervus: qua de re ſub Trajano prodiit S. C. Arriculejanum, ipſo Trajano, & Articulejo Pæto Coſſ., quo continebatur, ut in provinciis præſides provinciæ cognoſcerent, licet heres alterius ſit provinciæ. (*a*) Item ſenatuſconſulto Junciano (*) non modo de ſervo heredis proprio, ſed de quovis alio, qui nec heredis eſſet ſervus, nec teſtatoris, cautum erat, ut ſi Prætor pronunciaſſet, *in ea cauſa eſſe ſervum, ut ſi adeſſet heres, cogendus eſſet illum manumittere; perinde eſſet, ac ſi ſervus fuiſſet ex fideicommiſſo manumiſſus*, ex quo intelligitur, quod ſupra innuimus, ſervum hunc ex S. C. liberatum, heredis libertum permanſurum: quia enim lex præſtitit factum heredis, videtur tanquam ex fideicommiſſo ipſe heres liberaſſe. (*b*) Ceterum non video, cur hoc caput aliqui ſubjecerint Æmiliano S. C. & Æmilianum a Junciano diſcreverint, atque hæc nomina, quæ unius hominis ſunt, ad duos diſtraxerint; cum omnia ab uno Æmilio Juncio profluxerint.

CAPUT XXIX.

De S. C. Vitraſiano.

AT cum aliquando contingeret, ut teſtator libertatem ex fideicommiſſo relinqueret pluribus heredibus inſtitutis, inter quos aliquis erat infans, qui manumittere non juberetur; abſurdum videbatur, ut quod is fari non poſſet, atque aliis heredibus vendere partem ſuam impediretur, [*c*] libertas, quæ ab aliis præſtari poterat, tantum ab infante non poterat. (*d*) Idcirco Sulpitio Galba, Vitraſio Pollione Coſs. (**) Senatus juſſit, ut perinde eſſent, ac ſi infans partem dominii ſuam vendidiſſet. Ideo coheredes, liberato jam ſervo, precii nomine infanti tenebantur, ac ſi ex cauſa judicati cum iis ageretur. Itaque quod natura negaret, lex præſtabat: lex enim pro infante loquebatur, ac partem dominii coheredibus vendebat.

CAPUT XXX.

De S. C. Noniano.

ET hæc quidem S. C. pertinent ad eos ſervos, qui aliena beneficentia redeunt ad naturalem libertatem. Sed non raro ſervus ad libertatem, libertus ad ingenuitatem in judicio proclamabat, ut ex ſententia judicis in meliorem ſtatum ſe revocaret: dominus autem, cujus intererat, ſervum, aut libertum, in ſervili, aut libertina conditione permanere, propter benevolentiam erga ſervum, erat indulgentior, & contendebat quidem in judicio, ſed leniter, ac remiſſe, ut ſcilicet a ſervo, qui cum de compacto agebat, ac luſorie confligebat, in judicio ſuperaretur. Qua arte peſſimi quique ſervorum ignavia, & imbecillitate dominorum civitatem Romanam aſſequebantur; nominis autem Romani dignitas peſſimorum civium turpitudine polluebatur. Ideo Domitiani temporibus has fraudes Senatus reſecuit; obſcurum, quo anno, quibuſque Coſs. Siquidem hoc S. C. alicubi Juniani nomen præfert, & adſcribitur Domitiano Cæſari, & Appio Junio Sabino Coſs. an. A. U. C. DCCCXXXVI. alicubi vero Numianum appellatur, ut in titulo Codicis de *colluſione detegenda*, Quam lectionem Cujacius in *parat.* (*e*) emendavit ex Baſilicis, ubi legitur: *τὰ τῶν νιννίων δόγματι ἐγγράφως ὁρισθέντα*: & repoſuit *Ninnianum* a Ninnia gente, de qua fuit Trib. plebis ille, qui interceſſione ſua reſtitit Clo-

(*a*) *L. non tantum* 51. *ff de fideicomm. lib.*

(*) *De* auctore SCti Articulejani conferendus vetus lapis apud Gruterum *p.* 35. *n.* 2. & Spartianus ad *Adrianum c.* 3. Quæ de SCto Junciano deinceps dicuntur, commodius ſubjecta fuiſſent ſuperiori rubricæ. Servum ex SC. Junciano manumiſſum heredis libertum fuiſſe, Gravinæ libenter credimus, propter laudata verba *l.* 28. § 4. *D. de fideicomm. libert.* etſi jus patronatus in ſervum hunc priſtino domino tribuat Merillius *Obſ. IV.* 24. Si is ab herede diverſus ſit, qualis eſt emptor ſervi.

(*b*) *L.* 82. *§. ſi quis ff. de fideicomm. libert.*

(*c*) *L cum quaſi* 30. *§. ſi plures ff. de fideic. lib.*

(*d*) Hotroman. *de S. C.*

(**) Adi viros Eximios, Ottonem in *Præf. T I. Th. jur. p.* 34. & Heinnecium *in Hiſtoria juris p.* 194.

(*e*) *Tit. C. de colluſ. deteg.*

Clodio, iniquas rogationes in M. Tullium ferenti. (*a*) Poſſumus ex Haloandro levi mutatione legere Nonianum, (*b*) (*) illudque referre ad T. Nonium Aſprenatem, & M. Arricinum Clementum Coſs. ſub Domitiano an. U. C. DCCCXLVI. Hoc autem S. C. is, qui liber, vel ingenuus in judicio pronunciatus fuit colludente domino in judicio cum ſervo; delationis præmio ſervus vel libertus fiebat delatoris, qui abditam fraudem prodiderat: exemplo graſſatoris, qui principis liberalitate ſervus illius fit, a quo captus fuit & vinctus. [*c*] Eam vero fraudem deferre ac detegere licebat omnibus quamvis extraneis (*d*) ex oratione Marci. Et quoniam qui captat injuſta, merito ſibi reditum includit ad juſta; ideo libertus, qui ingenuitatem petiiſſet, deinde reſciſsa ſententia ingenuitatis ad libertinam conditionem rediiſset, non recuperabat amiſſum jus aureorum annulorum, quod poſt manumiſſionem impetrarat. [*e*] Porro ſi ſervum plures dominorum ſibi vindicent, dicentes eſse communem, S. C. decretum eſt, ut ad eundem judicem eatur, ne cauſa ſententiarum varietate laceretur. (*f*) Hæc autem actio poſt quinquennium continuum perimebatur. Nec enim licet, niſi intra quinquennium, ſententiam ſtatus retractari, [*g*] ac vivente tantum eo, cujus de ſtatu agitur: nam mortuo eo, qui fuerat ingenuus pronunciatus, deinde in ſtatus controverſiam vocatus, inſtitutum judicium ſtatim diſsolvitur; idque conſtitutum fuit S. C. quod Marci orationem excepit. (*h*) Nefas enim viſum eſt, retractatione ſententiæ atque quæſtione προηγκμένως mota lædere manes, & turbare cineres defunctorum. Quamobrem tum poteſt de ſtatu defunctorum (*i*) quæri poſt mortem, ſi quæſtio ad augendum defuncti conditionem inſtituatur; velut ſi qui libertinus fuerat pronunciatus, petatur, ut ingenuus, priori ſententia retractata, declaretur; vel ſi quæſtio ea præcipua non ſit, ſed ad aliud judicium dirigatur, veluti ſi in judicio ſucceſſionis de ſtatu defuncti quærendum occurrat: ut quæſtio ad illius ſtatum evertendum minime tendat, dum ne tamen quinquennium exceſſerit; nam poſt quinquennium ne incidens quidem quæſtio de ſtatu defuncti tractari poteſt, quod omnium primum edixiſse Nervam, Calliſtratus tradit. (*k*) Idque Marci Antonini temporibus S. C. comprehenſum fuiſse, colligitur ex Capitolino, ac ex libris juris. (*l*) Quod etiam Tito Veſpaſiano, Svetonio teſte, tribuitur. Poterat autem libertus ad ingenuitatem proclamare etiam poſt manumiſſionem, quæ minime officiebat ingenuitati, ſi ea repeteretur per quinquennium, atque in judicio probaretur; vel ſi poſt quinquennium emerſerint inſtrumenta & probationes ingenuitatis: eoque judicio liber homo generi, atque origini ſuæ reddebatur: dum ne cum ingenuitate quidquam e domo manumiſsoris efferret, quod ei tanquam liberto, aut ex bonis manumiſsoris fuerat adquiſitum; nam ſi ex poſſeſſione ſervitutis quis ſe in libertatem vindicaſſet, ea tantum exportare poterat, quæ in domum cujuſquam intuliſset. (*m*] Quod cautum fuit S. C. cujus vetuſtate nomen intercidit. Qui vero liber, aut libera ſe venumdari precii capiendi cauſa pa.

(*a*) Dion. *l.* 38. Cicero *epiſt.* 23. *l.* 3. *ad Atticum*.

(*b*) Gothof. *ad l.* 1 *C. de colluſ. detegen.*

(*) Imo, nihil obſtat, quo minus receptam lectionem tueamur in tot SCtis, dictis a Conſule ſuffecto. Domitiani temporibus SCtum contra colluſiones latum conſtat ex *L.* 1. *D. de colluſ. deteg.* Factum id a Numio quodam, Conſule ſuffecto, non minori ſimilitudine quiſquam conjiciat, quam qua alii Nonianum malunt vel Junianum, quia in Faſtis præſto ſunt nomina Noniorum & Juniorum. Neque enim Juniani nomen quod prodere Auctor videtur, uſpiam diſerte SCto noſtro tribuitur. In nominibus propriis auctoritati Baſilicorum præferendi videntur codices Latini, quare Cujacium non immerito Gravina hoc loco deſeruit.

(*c*) *L.* 2. *C. quibus ad libert. proclam. liceb. ubi* Cujac. *in enarrat. C. L.* 1. *ff. de colluſ. deteg.*

(*d*) *L.* 2. *§. de colluſ deteg.*

(*e*) *L* 2 *ff. de jur. aur. annul. ubi* Cujac.

(*f*) *L cognitio* 8 *§. ſi plures* 1. *ff. de liber. cauſ.*

(*g*) *L.* 2. *ff. de colluſ. deteg.*

(*h*) *L.* 1. *§. ſed interdum ff. ne de ſtat. defunct.* Cujac. *ad l.* 1. *ff. de jur. aur. annul. ſive* 15. *reſp. Papin.*

[*i*] *L. principaliter* 13. *C. de liber. cauſ.* Cujac. *d. l.* 2. *ff de jur. aur. annul.*

[*k*] *L.* 4. *ff. ne de ſtat. defunct.*

[*l*] *L.* 1. *ff. eod. l.* 4. *ubi* Gothofr. & Cujac. *C. eod.*

[*m*] *L.* 1. *C. de ingen. manumiſſ. L. de bonis ff. de lib cauſ. L* 3. *ff. ſi ingen. eſſe dic.* Cujac. *ad tit C. de ingen. & manumiſſ. L.* 23. *ff. de libert. cauſ.* Claudiano *ut docet* Cujac. *ad l. penult. ff. quibus ad libert. proclam. non lic. Ordinem liberalis cauſæ, vide apud* Cujac. *obſ. lib.* 18. *c.* 23.

patiuntur, iis odio turpitudinis ex S. C. prohibetur ad libertatem proclamare. (*a*)

CAPUT XXXI.

De S. C. Claudiano.

At quoniam Claudianis temporibus gliſcebat ſupra modum amor ingenuarum mulierum erga ſervos alienos, atque hi fœmineis illecebris ab operibus & ſervitio abducebantur; ingenuarum autem mulierum fama, & proles ſervilis libidinis labe ſuffundebatur; Pallantis liberti monitu inventa ratio eſt; qua ingenuarum turpia cum ſervis commercia dirimerentur. Itaque Sylla, & Othone Coſſ. an. A. U. C. DCCCIV. Claudius Cæſar in Senatu ea de re orationem habuit, & in illius ſententiam S. C. factum eſt, quod Claudianum ab auctore & ſuaſore Claudio fuit appellatum. Id mirum, cur Veſpaſiano Svetonius tribuat, cum ei manifeſte reſiſtant libri Juriſconſultorum, & Tacitus. (*b*) In quo Taciti loco Lipſius, adprobante Cujacio, pro *invito domino*, repoſuit *ignaro*: Petrus Faber *ingrato* ſive *invito* priſca locutione, quæ frequens eſt apud Plautum; ut autem Svetonio ſimus æquiores, libenter accipimus conjecturam Lipſii, qui exoletum jam hoc S. C. Veſpaſiani temporibus reſtitutum arbitratur; atque ob id Veſpaſiano adſcriptum a Svetonio. (*c*) Claudiano igitur S. C. comprehenſum eſt, ut quæ mulier ingenua concubuiſſet cum alieno ſervo, invito domino, ſi dominus ter denunciaſſet, ſive prohibuiſſet ſeptem teſtibus civibus Romanis præſentibus; tum ea mulier poſt ſententiam Prætoris, Præſidiſve, apud quem ſuas denunciationes dominus profeſſus eſſet, capite minuta, in ſervitutem redigeretur illius, ad quem pertinebat ſervus: ita ut ſimul cum capite, bona etiam ſua ſecum ſub ejuſdem dominio transferret, dummodo invito domino alienum ſervum pellexiſſet. Ceterum ſi dominus ſciens prudens neglexiſſet, probaſſetve, Cujacius, ut & Lipſius, non ſervam, ſed libertam fieri exiſtimavit. (*d*) Lipſius enim, expuncta vulgata, retinuit hanc Farneſiani Codicis lectionem: *ut ignaro domino ad id prolapſa in ſervitute: ſi conſenſiſſet pro liberta haberetur*. Quæ lectio ſententiam tribuit S. C. ſatis incivilem. Nec enim ſola honeſtatis ratio peperit hoc S. C. ſed etiam utilitas dominorum, a quorum ſervitio ſervi mulieribus illecebris abſtrahebantur, ut Theophilus tradit. Quam jacturam ab ipſa muliere præſtatione ſervilium operarum reparandam Senatus cenſuit. Quæ pœna mulieri a domino remiſſa videtur, dum ei conjugio conſentit; ideoque cauſa non ſupereſt, qua mulier ingenuitatem amittat. Libertam vero manere qui convenit uxorem ſervi, cum quo vel nullæ ſunt nuptiæ, vel ſi fuerint, ejuſdem cum marito conditionis eſſe uxorem oportet? Quamobrem conſentiente domino liberam manſiſſe putandum eſt, ac nullas prorſus fuiſſe nuptias. Cum hæc ita ſe habent: ſcrupulum tamen nobis injicit Paullus, qui *lib.* 4. *ſentent. tit.* 10. ſcribit: *Ad filiam ancillam, vel libertam ex S. C. Claudiano effectam legitimam matris inteſtatæ hereditatem pertinere non poſſe: quia neque ſervi, neque liberti matrem civilem habere intelliguntur*. Quorſum illa: *vel libertam ex S. C. Claudiano effectam*: niſi aliquando contingeret, ut ex S. C. Claudiano mulier libertinam conditionem ſubeat, nempe domino adprobante conjugium? (*e*) Ob hæc tamen ab humaniori ſententia minime decedimus: potuit enim filia ex S. C. fieri ancilla, domino improbante conjugium, deinde liberta per manumiſſionem. In quem ſenſum hunc locum a Cujacio acceptum invenimus in ſuis ad Paulli ſententias notis. Aliiſque in locis idem Cujacius tradit, (*f*) conſentiente domino, integram eſſe mulieri libertatem: ideoque patrem, qui per cauſam depoſiti dotem dederat filiæ ſervo nupturæ, non actione dotis repetiturum quod dederat, (nullam enim eſt inter ſervum & liberam matrimonium) ſed actione de peculio ex cauſa depoſiti: quod Paullus reſpondit. (*g*) Nigil igitur

(*a*) *L.* 3. *ff. quib. ad libert. proclam. non licet.*
(*b*) *L.* 12. *c.* 53. *annal.* Ulp. *tit.* 11. §. *maxima.*
(*c*) *In* Veſpaſiano *c.* 11.
(*d*) Cujac. *ad tit. C. de S. C. Claud. & libr.* 21. *obſerv.* 16.
(*e*) Cujac. *obſ.* 21. *c.* 16. *& ad tit. C de S. C. Claud. tol.*
(*f*) *Ad l. Lucius* 27. *ff. de depoſit. ſive ad libr.* 7. *reſp. Paull.*
(*g*) *Vide* Gothofr. *C. Theod. ad S. C. Claudianum &* Paull. 2. *ſent.* 21. §. 1.

in vulgata Taciti lectione tentari fas arbitror, præter ea verba: *pro libertis habeantur*; ubi levi mutatione legere malim *pro liberis habeantur*. (*) Quid hoc enim monſtri eſt, ut ex ea muliere, quæ ingenua concepit; vel ſervi naſcantur, ut Cuiacius ſcripſerat, [*a*] vel liberti, quæ opinio ex vulgaribus Taciti editionibus in vulgus interpretum manavit? quaſi poſsit quis eſse libertus, qui ſervus nunquam fuit? Non igitur ex ſententia S. C. ſed ex conſtitutione Valentiniani, cui uſus & effrænatior in dies libido mulierum remedium ſuggeſserat acerbius, arbitror eam filiorum inductam eſse ſervitutem; (*b*) nec enim id tanquam novum ius, novamque pœnam Valentinianus conſtitueret, ſi S. C. Claudiano comprehenderetur. Qua de re Lipſio aſsentior, & Petro Fabro de vulgata lectione ambigentibus. (*c*) Quid ſi liber homo ancillam alienam ſibi iunxiſset? minime in S. C. incidebat, cum eo verba non porrigantur, (*d*) tantum productum fuit hoc S. C. ad ſervos adſcriptitios, ut eorum conditionem ſubiret mulier, quæ ſe illis permiſiſset. Idemque ius apud Longobardos, & Francos permanſiſse Cuiacius in eorum legibus obſervavit: (*e*) Juſtinianus tandem S. C. hoc funditus ſuſtulit: quo aggere deiecto mulierum effrænata libido nimium quantum exundavit!

CAPUT XXXII.

De lege Vectii Lybici.

Et hæc ad privatos ſervos pertinent. Eruamus nunc, ſi quid ad ſervos pertinet publicos, quibus Reſpublica utebatur, ut tabulariis præeſsent, atque ſcripturis publicis conficiendis vacarent, ſingulorumque civium nomine ſtipularentur ea, quæ eſsent ex neceſſitate, aut uſu privatorum, ſi forſan per ætatem ipſi non poſsent, quandoquidem liberi homines pro aliis inutiliter ſtipulabantur; ideo ſervi adhibebantur publici, antequam Arcadius & Honorius hoc munus ab iis ad liberos homines tranſtuliſsent. (*f*) Similis mos erat apud Athenienſes, qui ſervos publicos Quæſtoribus adiungebant ad conficiendas accepti & expenſi rationes, quos, ſi fides Quæſtorum in ſuſpicionem vocaretur, torquere poſſent: ut ex iis veritatem elicerent; cum minime liceret civem torquere Athenienſem, ut nec Romanum. His igitur ſervos Romana Reſpublica cum manumitteret, non faciebat cives Romanos, ſed Latinos. Verum lege Vectii Lybici imperatum eſt, ut manumiſſi a Repub. cives Romani fierent; cumque lex hæc tantum urbem & municipia Italica teneret, prolata deinde etiam eſt ad municipia provincialia (*g*) ex S. C. facto, Juventio Celſo, & Neratio Priſco Coſſ. Itaque hanc nobis legem Cujacius explicatam dedit. Aliqui, atque in his Antonius Auguſtinus legunt Vectibulicia, quod corruptum eſt ex nomine Vectii Lybici. (**) Fuit enim Romæ Vectiorum familia, de qua L. Vectius; quem Dion tradit detexiſſe conjurationem Catilinæ, & Vectius Rufus, qui fuit Præfectus urbi. (*h*) Atque his quidem S. C. & legibus ſervilis conditio gubernabatur: huic proxima eſt conditio liberorum hominum, quos civilis ratio propter ætatis, mentis, aut ſexus imbecillitatem alienæ poteſtati ſubjecit: quam minimam capitis diminutionem auctores juris appellarunt.

CA-

(*) Imo Taciti verba hæc Gravinæ emendatione carere poſſunt. Ignaro domino ad flagitium prolapſa, ſi, innoteſcente rei turpitudine, poſt factam a domino denunciationem, non deſiſtit, ancilla fit domini. Quod ſi ſervo ſe conjunxerit volente domino, liberta hujus fit; etſi enim de ſua quodammodo libertate tranſigere domino integrum ſit, tamen vindicari debebat violatio honeſtatis publicæ, Schultingius ad *Paulli l. II. tit.* 21. §. 1. Hæc autem mulier liberta neque in matrimonio ſervi erat; neque in contubernio, ſed earum conditioni accedebat, quæ vulgo conſueſcunt, quare liber quidem erat infans ex ea natus, non autem legitimus.

(*a*) *Lib.* 21. *obſ.* 16. *ex l.* 6. *&* 11. *C. Theod. ad S.C. Claud.* (*b*) *L.* 6. *C. Theodoſ. ad S. C. Claud.*

(*c*) *Lib.* 1. *ſemeſt. cap.* 25. Lipſius *ad Tacit. annot.* 12. *c.* 53.

(*d*) *L.* 9. *C. comm. de ſucceſſ. l.* 3. *C. de liber. cauſ.*

(*e*) *Ad tit. C. S. C. Claudian.*

(*f*) *L. generali in fin. C. de tab. lib.* 10.

(*g*) *L.* 3. *C. de ſerv. Reipubl. manumiſ.*

(**) Imo forſitan ex nomine Vecti publicia. Vectii enim & publicii nomen, quorum mentio apud Plin. *IX.* 13. tam apte huic legi convenit, ut ſuſpicari liceat, Publicium, Vectio Proculo, cui in præfectura urbis ſucceſſor datus fuerat, dein, etſi Conſulatus ordinarii ſpe excidiſſet, tamen extra ordinem collegam Conſulemque ſuffectum fuiſſe.

(*h*) *L.* 1. *C. de bon. matern.* Cujaç. *ad tit. C. de ſerv. Reip. manumiſ.*

CAPUT XXXIII.

De legibus Tutelaribus, & Lege Attilia, Julia, Titia.

AD tutelas igitur primum ingrediamur. Quod jus proprium civium Romanorum factum eſt, ut ex eo excidat, quiſquis civitatem amittat. Etenim patria poteſtas propria civium Romanorum eſt: tutela autem eſt eadem ac patria poteſtas (*) vel teſtamento patris, vel a lege in defuncti patris liberos continuata & producta: unde ad quos patria poteſtas extenditur, eoſdem impuberes patreque orbatos tutela complectitur. Quæ teſtamento venit, teſtamentaria; quæ a lege, legitima nuncupatur. Illam pater confert in quemlibet civem Romanum, quem dignum habeat, cui concredat liberos; hanc tribuunt leges agnatis, quibus pro gradibus ſucceſſionis cura & defenſio rerum pupilli, atque perſonæ traditur. At ſi nullus teſtamento ſit datus tutor, nec agnatus ſuperſit aliquis, qui pupillum ſibi tuendum ſuſcipiat, aut fœminam; vel ſi tutoris teſtamentarii exercitium ab incerta conditione pendeat; vel ſi ex die tutor ſit datus; vel ſi idem ſit apud hoſtes; vel ſi herede deliberante (**) delata ſit hereditatis aditio ex teſtamento, tutor ex lege Attilia dabitur: ita tamen, ut ſi nullus datus ſit teſtamentarius, detur ex lege uſque ad pubertatem, ſed ſi datus quidem fuerit teſtamento, verum ex cauſis ſupra demonſtratis impediretur; tutor ex eadem lege dandus eſſet, quoad impedimentum duraret, (*a*) & a Prætore in urbe, atque a majore parte Tribunorum plebis: qui ſicuti una cum Prætore conſcribunt edicta, (*b*) ita & una tutorem dabunt. (*c*) In provinciis vero tutor dandus eſſet provincialibus, aut iis, qui ibi domicilium habent, ex lege Julia & Titia, a Præſidibus, vel Magiſtratibus cujuſque municipii, juſſu Præſidum: ſiquidem datio tutoris non tranſit cum jure Magiſtratus, ſed præcipua lege conceditur: qua lege opus non fuiſſet, ſi Magiſtratus jure tranſiret. (*d*) Hodie vero jus hoc dandi tutoris iuriſdictioni cohærere Baldus exiſtimat: vulgo enim tutores a quolibet magiſtratu dantur. (*e*) Meminit etiam Ulpianus tit. XI. legis Juniæ, quæ tutorem fieri iubet Latino, aut Latinis impuberibus eum, qui etiam ante manumiſſionem ex iure Quiritium erat: nempe cuius falſa ſervitus (***) patuerat, eodemque titulo refert, Latinum libertum vetitum fuiſſe ex lege Julia tutorem dari. Attiliæ autem legis certa tempora indicare non auſim. Tentari poſſet latam ante Philippum & Albinum Coſſ. anno A. U. C. DLXVII. cum in hiſtoria eius anni apud Livium (*f*) mentio fit tutoris a Tribunis & Prætore petiti, quod Sigonius obſervavit. (*g*) Quamobrem referri poſset ad annum urbis CDXLIII. ut a L. Attilio Trib. plebis rogatam arbitremur. Ab hac lege receſsum videtur Claudii temporibus, qui per Conſules ex inquiſitione tutores pupillis utriuſque ſexus dari iuſſit, (*h*) idque abrogatum fuit ab Antonino Philoſopho, a quo Prætorem tutelarem inſtitutum fuiſse refert Capitolinus in Antonino. [*i*] Adiectæ vero ſunt ex conſtitutionibus cautiones, a

(*) Quod improprie dictum apparet. Neque enim tutori ſuus heres eſt pupillus, neque tutori unquam in pupillum licuit, quod patriſamilias in filium, ſcilicet ut eum occideret, venderet, oppignoraret, Cui porro tutori acquiritur ex operis pupillorum? Ne eos quidem omnes tutela complectitur, ad quos extenditur patria poteſtas. Utique enim in manu patris eſt filius, etiam pubes, etiam major, quorum neuter tutelæ vinculis conſtringitur.

(**) In unum contrahit caſum duplicem. Datur pupillo, cui tutor teſtamento datus eſt, tutor a magiſtratu, primo, ſi alius heres ſcriptus ſit, iſque deliberet §. 1. *J. de Attiliano tutore L.* 10. *pr. D de teſtam. tut.* quia, ſi ſcriptus heres hereditatem repudiet, cum heredis inſtitutione tutoris quoque datio concidit. Datur ſecundo tutor pupillo a magiſtratu, ſi ipſe heres ſcriptus ſit, quia hereditatem ſuo arbitrio adire nequit. ne damnum inde habeat, *L. 9. D de tutoribus datis.* (*a*) Ulp. *tit.* 11. *lib* 1.

(*b*) Cic. *de offic.* 3.

(*c*) Cujac. *in not. marg. ad inſtit. tit. de Attil. tit.*

(*d*) Govean. *ad tit. de juriſdict.*

(*e*) Goth. *ad tit. inſtit de Attil. tut.*

[***] Imo Ulpianus Latino, vel Latinis impuberibus eum tutorem fieri vult, qui etiam ante manumiſſionem liberti civis Romanus fuiſſet, qualis quidem & is eſt, cujus falſa ſervitus patuerit, ſed rarior is caſus, quam ut eo præcipue lex reſpexiſſe videatur. De lege *J*unia vide notata ad §. *XXII.* (*f*) *Lib.* 39.

(*g*) *Lib.* 1. *de antiq. jure Civium Rom. cap.* 13. *de jure tutelar.*

(*h*) Theoph. *Inſtit. lib.* 1. *tit.* 20.

(*i*) *L. cum plures ff de tutel. L.* 4. *ff. de excuſ. L. ſi quis ff. de teſtam. tut.*

tutoribus exigendæ *rem pupilli ſalvam fore*, & ex iiſdem data facultas compellendorum tutorum ad adminiſtrationem tutelæ: quæ antea Magiſtratus potius officio expediebantur, cum nihil ſuperioribus legibus caveretur, & memoratur (*a*) S. C. Trajano auctore, quo datur actio utilis, vel in factum in Duumviros, qui Magiſtratus erat municipiorum, ſi tutores, vel curatores dando, neglexerint ab iis exigere cautionem *rem pupilli ſalvam fore*, aut minus idoneam exegerint. Demum Juſtinianus ſi pupilli, vel adulti facultates, quingentos ſolidos non excedant, a defenſoribus civitatum, una cum antiſtite ſacrorum, vel aliis Magiſtratibus tutores dari conſtituit: (*b*) Plura autem S. C. prodierunt, ut in locum furioſi, ſurdi, muti, alii tutores dentur. (*c*) His accedit S. C. quo liberti Senatorum in patronorum bonis adminiſtrandis occupati, a gerendæ tutelæ onere liberantur. (*d*)

CAPUT XXXIV.

De Muliebri Tutela, & lege Claudia.

ET hac quidem lege conſultum eſt præcipue impuberibus. Fœminæ vero etiam puberes, propter infirmitatem conſilii, perpetuæ tutelæ ac auctoritati alienæ ſubeerant, jure ſane antiquiſſimo, nempe Attico, quod in mores & jus Romanorum permanavit. Nam ut Budæus in linguæ Græcæ commentariis (*e*) obſervavit, Κύριος dicebatur mulierum tutor, quem omnibus mulierum actibus apud Græcos intervenire oportuiſſe, colligitur ex Cicerone pro *Flacco*. *Nam emtiones*, inquit, *falſas prædiorum proſcriptiones cum mulieribus aperta circumſcriptione feciſti: tutor his rebus Græcorum legibus adhibendus fuit*. Igitur & moribus Romanorum, ut idem pro *Murena* ſcribit, mulieres perpetua tutela continebantur, earumque non ante tutela ſolvebatur, quam conveniſſent in manum. Matresfamilias enim, ut alibi diximus, certis ſolemnitatibus nubentes, re divina peracta, farreque, ut mos erat veterum ſacrificiorum, adhibito, convenire dicebantur in manum viri, ſive in poteſtatem; quia in ejuſdem viri domum ſe ſuaque omnia transferebant; ita ut in dominium viri tranſirent jure mancipii: ac propterea in alienam familiam commigrantes, capite minuebantur, ideoque ſolvebatur etiam tutela, quæ in libero capite tantum inſiſtit, & quavis capitis diminutione perimitur. (*f*) Inſtitutum enim fuerat a Romulo, ut Dionyſius tradit, id quod nunc etiam retinemus, ut inter conjuges eſſet divinarum atque humanarum rerum ſocietas, & ſacrorum omnium communio: Fœminas igitur innuptas agnatorum proximior jure tutelæ regebat, eadem prorſus auctoritate, (*) qua continentur impuberes: quorum negocia omnia gerebant tutores, & auctoritatem interponebant; puberum vero mulierum negociis gerendis tutores tantum auctoritatem præſtabant. Ab hac autem poteſtate Livia & Octavia liberatæ fuerunt per Auguſtum, teſte Dione. (*g*) Mulieri enim nullo tutore auctore bene ſolvebatur; pupillo minime, ut docet Cicero. (*h*) Ut igitur omnibus negociis mulierum, ita & nuptiis contrahendis præerat tutoris auctoritas, ſine qua in viri manum convenire non licebat. Ne vero agnatus, qui ſemel tutelam ſuſceperat, eo onere quoad mulier nuberet premeretur, inſtitutum fuit, ut alteri a ſe proximiori eam in jure cedere poſſet: (**) quæ *ceſſitia tutela* dicebatur, indeque *ceſſicus tutor*; ut tamen qui ſemel tutelam ſuſceperat,

(*a*) *L. 5. C. de Magiſt. conven.*
(*b*) *L. 30. C. de epiſcop. audient.*
(*c*) *L. penult. ff. de tutel.*
(*d*) *L. Libertus 15. §. 12. ff. ad municip. & incol.*
(*e*) *Pag. 44. & 45.*
[*f*] Cic. *in topic. ubi* Boet. Briſſon. *de ritu nupt. pag. 26.*
(*) Imo minori, ut patet ex ſtatim ſequentibus. Impuberum enim negotia tutor quoque adminiſtrabat; mulierum non adminiſtrabat, illis ſolvi poterat, his ſolvi non poterat. Exemplum quoque Liviæ & Octaviæ ſententiæ Ciceronis per *σύγχυσιν* præmittitur. (*g*) *Lib. 49. p. 414.*
[*h*] *In topic. ubi* Boet Briſſ. *de ritu nupt. pag. 24. & 27.* Ulpian. *tit. 11. §. pupillorum.*
[**] Sed niſi dies conſtitutus eſſet, ad quem tutela a proximo agnato gerenda eſſet, futurum erat, ut remotiores ſucceſſorio edicto in re oneroſa locum eſſe nollent. Quare hanc tutelam Ceſſitiam raram fuiſſe exiſtimo. Forſitan tutela ceſſitia extraneis cedebatur tanquam mendatariis periculo agnati proximi.

rat, exercitium illius per ceſſionem conferre poſſet in alium; non autem ipſum tutelæ jus, quod ab ſe abdicare non poterat. Hinc mortuo eo, cui ceſſa fuerat, exercitium tutelæ remeabat eodem, unde diſceſſerat. (*a*) Hanc mulierum puberum tutelam plerique, quorum dux Cujacius, ſublatam prorſus arbitrantur lege Claudia, cujus anceps eſt, & crebris eruditorum diſputationibus jactata ſententia. (*b*) Peperit omnes controverſias Ulpianus cujus hic verba deſcribam: (*c*)

Quantum, inquit, *ad agnatos pertinet, hodie ceſſitia tutela non procedit, quoniam permiſſum erat in jure, cedere tutelam fœminarum tantum, non maſculorum. Fœminarum autem legitimas tutelas lex Claudia ſuſtinet*. Cujacius pro *ſuſtinet* repoſuit *ſuſtulit*.

Id Rævardus non probavit, (*d*) & auctoritatem Cujacii veritus; ſuppreſſo nomine, hanc emendationem exploſit; propriam vero ſententiam tam obſcure propoſuit, tam perplexe, ut palam oſtenderit, non tam in animo habuiſſe confirmare ſuam, quam reprobare alienam. Id tantum perſpicue tradit, *ſuſtinere* hic accipiendum eſſe pro *differre*, ut accipitur in *l.* 42. *ff. de noxa action.* & apud Cic. *ad Attic. libro* 12. qui *ſuſtinere ſolutionem* dixit pro *differre*: Secutus hunc eſt vir omni eruditione inſignis Jacobus Gothofredus, qui ſibi hanc verbi explicationem arrogavit, (*e*) eaque confiſus aperte Cujacio reſtitit, ac ſublatam tantum cenſuit a Claudio ceſſionem in jure, nempe ceſſitiam tutelam, ne quod onus ſemel agnatus ſubjerat, deponere unquam poſſet, ideoque ſcripſiſſe Ulpianum lege Claudia muliebres tutelas *ſuſtineri*, ſive *differri*, ceſſitia omnino ſublata. Sunt qui ſenſum Cujacii retineant, emendationem repudient, inter quos Theodorus Marcilius, (*f*) qui non dubitat *ſuſtinere* verbum accipere pro *inhibere*: ut retenta lectione vetere, ſententiam colligat eandem, quæ in verbo *ſuſtulit* a Cujacio repoſito continetur: adducitque Cic. *Epiſt.* 21. *libro* 13. *ad Attic.* ex qua contendit, *ſuſtinere* accipiendum eſſe pro *inhibere*. Quod eſt falſum; ſcribit enim Cicero: *arbitrabar ſuſtineri remos, cum inhibere eſſent remiges juſſi*: non quod idem ſit ſuſtinere, & inhibere; ſed quia credebat Cicero, ſuſpendendum eſſe remigium, quando nautæ juſſi eſſent inhibere: verum poſtea compererat non ſuſpendi remigium, cum jubentur inhiberi, ſed alio modo moveri remos, & navem converti ad puppim, (*) ac retro impelli, quod Thucydides dicit πρύμναν κρούεσθαι. At me Gothofredo adjungit Ulpiani locus *tit. de tutelis paragraph. moribus*. Ait enim Ulpianus: *moribus tutorem dari mulieri pupillove, qui cum tutore ſuo lege vult agere, ne tutor ſit in re ſua auctor*: ideoque tutorem alterum juriſdictione Prætoris excitari, quo auctore mulier, pupillusve cum tutore contendat. Cum enim Ulpianus pupillum a muliere ſecreverit, palam facit, ſuo tempore non pupillarem ſolum, ſed & muliebrem permanſiſſe tutelam: ſiquidem ſi muliebris tutela ſuis temporibus peremta eſſet, mentionem tantum pupillaris tutelæ faceret. Non negaverim, juſſiſſe Conſtantinum, (*g*) ne patruus mulieris tutelam recuſaret. Unde quæri poſſet, cur opus fuerit Conſtantini lege, ſi jus antiquum vigebat, ex quo ad patruum ex agnationis ordine muliebris tutela perventura erat? Nimirum hinc ſuſpicari licet, plura fuiſſe legis Claudiæ capita quorum vix nunc veſtigia retinemus: ac præter id, quo ceſſitia tutela tollebatur: extitiſſe forſan & aliud, (**) quo mulieres eximebantur tutela patruorum; quorum intolerabilis erat aſperitas. Quod ſane

(*a*) Ulpian. *tit* 11.
(*b*) *Vide* Gilan. *qui defendit*. Cujac. *ad l. unic. C. ubi tut. vel curat. petan.*
(*c*) Ulp. *tit.* 11. *verb. ceſſitia*.
(*d*) *Variar. lib.* 1. *c.* 10.
(*e*) *L.* 2 *C. Theod. de tut. & curat. creand.*
(*f*) *Ad leg* 12. *Tab.*
(*) Ita ipſe Cicero, verbis rei forſitan nauticæ propriis, pro navem retro verti.
(*g*) *In C. Theod. de tutor. & curat. creand. & L.* 3. *C. de legit. tut.*
(**) Imo id merum commentum eſt. Rectius Schultingius vocem ſuſtinet interpretatur, tuetur; cujus conjecturam amplectitur Heinnecius *ad Legem Papiam p.* 237 firmatque conjecturam jam olim ab acutiſſimo viro Jano a Ceſta ad § 4 *l. quib. mod. tut. fin.* probatam, qua tria priora verba § 9. *apud Ulpianum* §. 8. connectenda ſunt, ut mens Ulpiani hæc ſit: Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia cedi amplius non vult, excepta tutela patronorum, niſi quod patrono integrum eſt cedere tutelam libertæ. Conſtantinus autem, quando in *l.* 2. *C. Th. de Tut & Cur.* in *Feminis*, inquit, *tutelam legitimam conſanguineus, vel patronus non recuſet*, jus tantum vetus uſu intermiſſum repetere videtur.

ſane ferox patruorum ingenium veteri erat proverbio tritum, inde illud apud Poetam:

Ne ſis mihi patruus oro .

Facile igitur crediderim, ſub mulieroſo ac imbelli principi, quo imperante, fæminarum impotentiæ atque libidini divina omnia & humana ceſſerunt, mulieres, quia ſibi norant omnia procedere, opportune patrui jugum, flexa principis ad id auctoritate, dejeciſſe: Conſtantinum vero imperium patruorum, ſuſcitato jure antiquo, reſtituiſſe. (*a*) Scio, aliud excogitaſſe Jacobum Gothofredum: ſuum tamen cuique in re tam obſcura judicium liberum eſto: mihi certe hæc ratio videtur cum temporibus & legiſlatoris ingenio convenire. Ceterum Juſtinianus muliebres etiam tutelas pubertate ſolvi juſſit, quod eſt receptum, ſi peculiaris regionis mos non adverſetur. Illud minime prætermittendum, mulieres olim exemtas fuiſſe tutorum poteſtate, ſi veſtales fuiſſent, vel tres filios peperiſſent, quod arbitror ex lege Papia profluxiſſe. (*b*) Hinc illud apud Pithœum iuris veteris fragmentum: *Mulier ſine auctoritate tutoris manumittere poteſt, ſi jus habet liberorum*, (*c*) Pertinebat etiam ad muliebres tutelas caput aliud legis Juliæ de *maritandis ordinibus*: quo capite, ut ibi latius exponemus, tutor dandus erat mulieri, virginive legitimo tutore deſtitutæ (*) ad dicendam, promittendamve dotem; quod ex S. C. ad eam legem condito productum eſt ad eas mulieres, quæ tutorem quidem habent legitimum, ſed vel furioſum, vel mutum, vel abſentem; opus autem fuit hoc S. C quia etſi res poſcat, ut alius tutor detur; regula tamen juris obſtabat, quæ vetat, tutorem dari tutorem habenti: item & alia, ut nullus ſit certæ rei tutor. (*d*)

Porro Senatuſconſultum eruere licuerit, (*e*) quo referamus regulam iuris, ut ſi tutela pervenerit ad teſtamentarium, deinde is aut excuſatus fuerit, aut remotus, in locum eius tutor ſit dandus, neque ad legitimum deveniatur, niſi teſtamentario mortuo. Hinc enim Juriſconſ. *mortuo teſtamentario C. S. ceſſare*. Ex quo ſequitur, ut ſuperiora S. C. comprehendantur. Pertinet etiam ad tutelas *l. ſi impuberi* 13. *ff. de tutor. vel curator. dat.* quam portionem fuiſſe S. C. Pegaſiani cenſet in eadem lege Cujacius, cum non omnia illius capita ſuperſint. Ne autem cum iis erremus, qui contra regulam juris cenſuerunt per teſtatorem ſervo tutorem dari, cum tutela ſit jus in capite libero; ita ſpeciem, Cujacio auctore, ponemus. Inſtituerat quis heredem, eumque rogaverat, ut manumitteret ſervum impuberem, eique hereditatem reſtitueret. Heres recuſat adire; atque ita concidet fideicommiſſum, & libertas ſervo relicta; utpote deſtituto teſtamento. Senatus cenſuit, cogendum heredem adire, non quidem ab impubere; ſed ab alio ejus nomine; cum ætas hoc ei non tribuat, ut poſſit in judicio conſiſtere. Non tamen obſtat conditio ſervilis, ne inſtet pro ſua libertate. Igitur libertate ſe ipſo inſtante impetrata, dabitur tutor, qui ejus nomine petat fideicommiſſariam hereditatem. Nec refert, quod legitimus ſervi tutor ſit patronus, nempe heres rogatus: quia, ne is heres ſit auctor in ſua cauſa, Senatus cenſuit dandum ſpecialem tutorem ad negocium reſtituendæ hereditatis, ut ea reſtituta, & cauto ab herede *rem pupilli ſalvam fore*, ac negocio tranſacto, tutela legitima ſervi manumiſſi tranſeat ad heredem rogatum, qui manumiſit, quaſi ad patronum; iſque adeo ſatisdare omnino cogitur; (quod exigi regulariter non debet a patrono) (*f*) qui quantum in ſe fuit, peremit tutelam: nec parum ei tribuitur, quos jus manumiſſionis retineat in liberto, quem liberavit invitus. Quam S. C. ſententiam Adrianus extendit ad eum, cui libertas directo relicta teſtamento fuiſſet, & hereditas per fideicommiſſum: cum S. C. tantum de libertate & hereditate per fideicommiſſum relictis decreverit. Hoc autem erit diſcrimen in caſu conſtitutionis

(*a*) *Vide* Ritterſh. *ad L XII. tab.pag.*11. *cap.*14.*p.*3.

(*b*) Plutarch. *quem adducit Lipſ. ad Tacit. annal. lib.* 3. *cap.* 25.

(*c*) Lipſius *ibidem* .

(*) Etiam ſi pupillus ſit tutor legitimus Ulp. *tit.* XI. §. 20.

(*d*) Ulp. *Inſtit. cap.* 11. Cujac. *in notis ibi verb. ad dotem dicendum* .

(*e*) *Ex l. quis* 11. §. 3. *ff. de teſtam. tut.*

(*f*) L. 5. *ff. de excuſat. ubi* Cujac.

nis, quod tutor datus erit tutor perpetuus, neque unquam pupilli tutela perveniet ad heredem, quamvis reſtituta hereditate: quia heres non poteſt ſuſcipere legitimam ſervi tutelam, quaſi patronus, cum ſervus per libertatem directam ſit libertus orcinus, non vero heredis, a quo nullam libertatem accepit, ſed eſt ex teſtamento ab ipſo teſtatore: ideoque deficiente legitimo, tutelam geret tutor a magiſtratu datus. S. C. etiam ex oratione Marci conditum, vetat, ingenuos libertis tutores dari (*a*) niſi in libertorum penuria. Decrevit & Senatus, Neronis temporibus, teſte Tacito, *annalium* 15. adoptivos liberos ad excuſationem non prodeſſe. (*b*) Item S. C. decretum eſt, ut libertus Senatoris, qui patroni negocia egerit, excuſetur a tutela. (*c*) Quod J. C. retulerunt ad unum tantum libertum, qui negocia tractat, non vero ad plures, neque ad libertum clariſſimæ fœminæ, nempe mulieris Senatori nuptæ. (*d*) Præterea oratione Severi S. C. comprobata cavetur, ne prædia ruſtica, & ſuburbana eorum, qui ſub tutela ſunt, vel cura, injuſſu teſtatoris, aut ſine decreto, cauſæque cognitione diſtrahantur. (*e*)

CAPUT XXXV.

De Lege Lætoria.

PRoxima muliebris ſexus imbecillitati eſt ætas minor viginti quinque annis, qua ætate, fluctuantibus adhuc humoribus corporis, animus incertis jactatur quoque conſiliis. Quod Hippocrates ſignificavit, qui comitiales morbos poſſe ſanari ſcribit ante annum vigeſimumquintum, propterea quod humores, qui adhuc non conſederunt, aliorſum deflecti facile poſſunt, Hinc annum vigeſimum quintum ſtatuit Galenus pubertatis terminum. (*f*) Eadem ratione jus civile hoc anno definivit hominis ſtatum, qui Græcis dicitur *ἀκμήν*. (*g*) Idque inductum fuit lege Lætoria ſane antiquiſſima: (*) ſiquidem ejus non obſcura mentio eſt apud Plautum in *Pſeudolo*: ubi legem hanc appellat *quinam vicenariam*. Hinc ætas XXV. annorum Conſtantino dicitur legitima: (*h*) *ubi annos Lætoriæ legis egreſſus legitimam compleverit ætatem*: quia ſcilicet eo numero annorum minori ætati finis imponitur. Hujus legis hæc capita erui ex antiquorum teſtimoniis poſſunt. Primo capite cavebatur adoleſcentibus diſſolutis, & laſcivis, ac luxu perditis; quibus, cauſa cognita, curatores dabantur. (*i*) Altero capite circumſcriptis adoleſcentibus ſuccurrebatur, ac recidebantur fraudes verſutorum hominum, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. (*k*) Plenius deinde remedium acceſſit a Prætore, cujus Edictum non circumſcriptis modo, ſed & lapſis adoleſcentibus opem ferebat; ut non ſolum alienam fraudem, ſed etiam imperitiæ ſuæ damnum effugerent, quod non per actionem fit, ſed per Prætoris cognitionem. (*l*) Vetuit autem lex Lætoria; ut apud Priſcianum Svetonius *lib.* 4. Prætorum tradit, adoleſcentum ſtipulationes: ideinque colligitur ex Plauto in *Pſeudolo*, (*m*) ex quo etiam deducitur per legem Lætoriam perimi actionem creditorum adverſus adoleſcentem, qua de cauſa ei credere metuebant. (*n*)

> *Perii, an non tum lex me perdit quina vicenaria*
> *Metuunt credere omnes.*

Poſtremo legis Lætoriæ capite in eos, qui fraudem adoleſcenti ſtruxiſſent, publicum judicium conſtituebatur. (*o*) Quod tamen eſt hodie ſublatum. (*p*)

CA-

(*a*) *L.* 1. *ff. de excuſat. ubi* Cujac.

(*b*) *L.* 2. *§. adoptiv. ff. de vacat. mun.* Cujac. *ad l.* 2. *ff. de excuſ.*

(*c*) *L. libertus* 17. *ff. de municip.*

(*d*) Cujac. *ad Papin. lib. reſp. d. l. libertus.*

(*e*) *L.* 1. *§.* 1. *ff. de rebus eor. qui ſub tutel. ſunt ſine decret. non alien.*

(*f*) *Lib.* 5. *ἀφορισμῶν.* Cujac. *com. ad tit. ff. de min.* 25.

(*g*) *L. cum pater §. curat. ff. de leg. & fideicom.* 2.

(*) Quæ vulgo M. Lætorio Planciano, tribuno plebis tribuitur, lataque dicitur circiter A. U.C. 490. Capitibus legis ab Auctore recenſitis addi illud poteſt, quo minores quivis curatores petere juſſi ſunt. Capitol. in *Marco* c. 20. Inter eos, qui legem illuſtrarunt, nobilis eſt Jacobus Gothofredus.

(*h*) L. 2. *Theodoſ. de donat.* Briſſ. 3. *antiq.* 2. Cujac. *ad tit. ff de min.* 25. *an. & de dol. mal.*

(*i*) Capitolin. *in Antonin.* Cujac *com. ad tit. ff. de min.* Jacob Gothofred. *C. Theodoſ. de donat. l.* 1.

(*k*) Cicero *lib.* 3 *de offic.*

(*l*) Cujac. *ad titul. ff. de min. & dolo mal.*

(*m*) *Act* 5. *ſcen.* 3. *v.* 29.

(*n*) Lipſ. *ad Tacit. annal. lib.* 11. *nu.* 29.

(*o*) Cic. *lib.* 3. *de offic. & l.* 3. *de nat. Deor.*

(*p*) Cujac. *ad tit. domin. & dolo malo in princ.*

CAPUT XXXVI.

De lege Julia, & Papia Poppaea.

QUæ adhuc ex antiquis monumentis erutæ ſunt leges, atque S.C. ad ſingularum perſonarum ſtatum reſpiciunt. Nunc ea jura expendamus, quæ ad conjunctionem pertinent earum, inter quæ ſunt jura nuptialia, e quibus & auctoritate rerum decernendarum & multitudine capitum, & eruditionis varietate, celeberrima & ampliſſima eſt lex Julia, & Papia Poppæa, ad quam plura condita ſunt S.C. quæ loco ſuo perſequemur. Legem hanc non tam ratio, quam neceſſitas expreſſit ab Octaviano Auguſto. Cum enim diuturnum civile bellum urbem cæde civium, & ærarium ingentibus ſumtibus exhauſiſſet; Cæſar publicis neceſſitatibus, ſingulorum incommodo cenſuit occurrendum; etenim multa millia armatorum interierant, (*a*) & urbs valde decreverat fuga, & abſtinentia nuptiarum. Adeo ut cum ipſi latores legis Papius, & Poppæus Coſs. cœlibes eſſent, & quærerentur alii, qui liberos haberent, quod illis Coſs. præferrentur (liberos enim habens in Conſulatus petitione præferebatur) reperti non fuerint cum liberis cives conſulatu digni, qui eos in petitione ſuperarent. (*b*) Itaque Auguſtus augendæ proli cœlibatum pœnis, conjugia & multitudinem liberorum præmiis affecit; expiendo autem ærario libertatem capiendi ex alieno teſtamento, magna ex parte præcidit, ac tranſtulit in populum jura & lucra privatorum, ut, quod ſolemne eſt, publicum commodum ex privatorum opibus coactum deflueret ad principem. Cum autex lex hæc Papia coerceret civium cum in teſtando, tum in nubendo libertatem: Juriſconſulti æquitati magis, quam principum conſiliis, legiſque ſeveritati ſtudentes; ita ea interpretabantur; ut quantum in ſe fuit, vires illius fregerint, atque inciderint. Huic autem legi tam multa Juriſconſultorum reſponſa, & fragmenta veterum ſunt implicata; ut qui hac luce careat, in curſu juris civilis paſſim offendat, & prolabatur; tantique uſus, & auctoritatis diu fuerunt leges hæ Julia, & Papia, ut propter celebritatem earum *leges* κατ' ἐξοχὴν appellarentur. Harum legum inſcriptio, non modo Papium, & Poppæum Coſſ. ſed & ipſum Julium nomen præfert: tum quia primus Julius Cæſar Dictator cenſuram agens, ut nova ſobole abſumtam bellis civilibus urbem expleret, multitudini liberorum præmia conſtituit: (*c*) tum etiam quia & Auguſtus, quem ſæpe Julium appellatum legimus, anno A. U. C. DCCXXXVI. cœlibatum pœnis damnaverat, nuptias extulerat præmiis. Quæ tamen lex rejecta (*) multitudinis diſſenſu fuit: nnde Propertius:

Gavisa eſt certe ſublatam Cynthia legem,
Qua quondam edicta flemus uterque diu,
Ne nos dividerit.

Horatius autem in carmine ſæculari fauſtum exitum præſtatur his legibus:

Diva producas ſobolem, patrumque
Proſperes decreta ſuper jugandis
Fœminis; prolisque novæ feraci
Lege marita.

Etenim ſub extremum imperium, lenita ſeveritate pœnarum, lata denuo lex eſt a Papio Mutilo, & Q. Poppæo Coſs. anno A. U. C. DCCLXII. (*d*) quæ demum tenuit, in eamque Conſulum rogationem prioris legis capita relata fuere, indeque appellata lex Julia, & Papia Poppæa, ut tamen Julia potiſſimum ad contrahenda matrimonia; Papia vero ad ſuſcipiendos liberos referretur. (*e*) Sane ante has leges, quamvis nulla pœna eſſet a jure conſtituta, cœlibes tamen aliqua ignominia per Cenſores notabantur exemplo Lacedæmoniorum. [*f*] Unde extat apud Gellium oratio Metelli Numidici, (*g*) qui cenſor matrimoniorum frequentiam ſuaſit. Et

(*a*) Scholiaſt. Horat. *in carm. ſecul.*
[*b*] Dionyſ. 53. *vide* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.* Tacit. *lib. 3 annal.*
(*c*) Dion. *lib.* 43.
(*) Dein autem perlata eſt anno circiter U. C. DCCLVII. Sexto Aelio Cato & C. Sentio Saturnino Coſs. quinquennio ante legem Papiam Poppæam, & quidem nomine legis Juliæ de maritandis ordinibus, ut ex Svetonio & Dione accurate oſtendit Vir Illuſtris, Jo Gottl. Heinneccius, *in eruditiſſimo commentario ad utramque legem p* 48. (*d*) Dion. *lib.* 56. Iſid. *lib.* 5. *orig.* 5.
(*e*) Cujac. *ad tit. Ulpian.* 16. § *qui intra verb. neutri legi.* (*f*) Dion. *l.* 44.
[*g*] *Vide epitom.* Livian. *l.* 50.

Et quoniam notat, neque cum uxore ſatis commode; neque ſine uxoribus vivi omnino poſſe, propagationem prolis, & utilitatem publicam, tranquillitati privatæ cenſuit anteferendam. Eiuſdem orationis auctoritate ac verbis, Auguſtus & legem ſuaſit ſuam. Hinc lex Ciceroni conficta in libris *de legibus*: *Cœlibes eſſe prohibento*. Cœlibem autem Cuiacius dictum putat, (*a*) quaſi κοίλιψ, (*) κοιλίαν λείπων, ventrem linquens. Harum capita legum, quæ mutilata ſuperſunt ex veteribus monumentis, diligentius eruit, & quantum humanæ licuit induſtriæ, ad priſtinum ſuum ordinem revocavit Jacobus Gothofredus, ad cuius fere indicia ordinem nos diſputationum noſtrarum pertexemus. Ad hæc autem capita univerſæ, quas habemus, harum legum ſententiæ (**) referuntur. Primum caput erit de maritandis inter ſe civium ordinibus. Alterum de irritandis nuptiis eorum, qui fuerint procreandis liberis inhabiles. Tertium de præcidenda libertate differendarum nuptiarum: Quartum de pœna eorum, qui contra haſce leges nupſerint. Quintum de privilegiis legitimi connubii. Sextum de præmiis ſuſceptorum liberorum. Septimum de removendis nuptiarum & prolis impedimentis. Octavum de modo divortiis imponendo. Nonum de pœnis cœlibatus & orbitatis. Decimum de augendo iure patronatus pro numero liberorum in libertorum bonis. Primum vero caput, quod erat de maritandis ordinibus, legi nomen dedit univerſæ. Eo capite nuptiarum frequentia ita invehebatur, ut ne tamen Senatorius ſanguis ignominia ſervili pollueretur. Eo autem tempore longe maior erat ingenuorum quam ingenuarum numerus. (***) (*b*) Itaque venia data eſt legitimarum nuptiarum inter ingenuos & libertinas; Senatoribus tamen eorumque filiis tam naturalibus, quam adoptivis, (*c*) & emancipatis, & a Senatore in adoptionem datis, etiam ei, qui ſit inferioris ordinis, natiſque poſt mortem patris (non autem conceptis, & natis poſt patrem Senatu motum, hi enim Senatoris filii non habentur:) item nepotibus ex filio licet Senatu moto: ſufficit enim avita dignitas,) (*d*) pronepotibuſque ex filio interdictum fuit, ſponſam, uxoremve habere libertinam, vel eam, quæ aut palam corpore (****) quæſtum faceret, feciſſetve, aut artem ludicram exerceret, eiuſdemve exercitii patrem, aut matrem haberet, habuiſſetve. (*e*) Quamvis autem dignitas Senatoria domino obveniſſet poſt libertatem matrimonii cauſa datam; abſtinendum ei tamen erat a libertinæ nuptiis; ſiquidem eas nondum contraxiſſet: nam ſi contraxiſſet ante adeptam Senatoriam dignitatem, quanquam ante dubitabatur, an nuptiæ manerent, Juſtiniano tamen inhumanum viſum eſt ob eventum ſolvi nuptias, a quibus initio vitium abfuiſſet: (*f*) At ſi poſt nuptias vir exciderit Senatoria dignitate, conſiſtere matrimonium, Ulpianus cenſuit, cum

(*a*) *Ad lit. C. de cad. toll.*

(*) Unde pater, cœlebs quoque recte ſcribi, *&* convenienter origini vocis, etſi marmora præferant cælebs.

(*) Legum enim capita multo plura fuerunt, etiam earum, quæ ad augendam prolem pertinebant. De altera enim parte legis Papiæ ad explendum ærarium lata ſeparatim Auctor egit *capit. LX. & ſeqq.* Marcianus in *L. 19. D. de ritu nupt.* de nuptiis legis Juliæ laudat caput trigeſimum quintum, & quadraginta tria omnino capita partis prioris legis Papiæ, adductis auctorum, quibus nituntur, teſtimoniis, exhibet Heineccius *pag. 71. ſeq.* Idem differentiam, qua lex Julia Gravinæ ſupra ad contrahenda matrimonia, Papia vero ad ſuſcipiendos liberos referenda videbatur, rejicit *p.* 52.

(***) Quod mirum videri queat, poſt tot Romanorum, millia in acie occiſa. Quare ſuſpicamur, ingenuos jam tum præ mollitie ab armis abſtinuiſſe, adeoque robur militiæ jam tum in libertis poſitum fuiſſe.

(*b*) Dion. *lib.* 54. *in geſt. ann. 736.*

(*c*) *L. 6. & 7. ff de Senat.*

(*d*) *L. 7. §. ult. ff ſeqq.*

(****) Quod magis per conſequentiam, quam κατὰ τὸ ῥητὸν de ſenatoribus cautum erat. Namque & ingenuis hujuſmodi nuptiæ interdictæ erant, ut in ſequenti capite dicetur, adeoque multo magis ſenatoribus.

(*e*) *L. 44. in pr. ff. de ritu nupt.* Theophil. *Inſt. quibus ex cauſ. manumit.*

(*f*) *L. penult. C. de nuptiis.*

cum dignitas, quæ obſtiterat, fuerit imminuta. (*a*) Caput autem hoc ad nuptias pertinens, paſſim immutatum eſt *Novella* 117. Juſtiniani, a quo etiam conſtitutum eſt, (*b*) ut mulieri ſcænicæ, quæ ſe ad honeſtum vitæ inſtitutum contuliſſet, cum quolibet etiam dignitate prædito nuptiarum poteſtas eſſet. Ob eandem honeſtatis cauſam libertinus etiam ab ingenuo adrogatus, aut alius, qui artem ludicram exerceat; vel a parentibus eam artem exercentibus deſcendat, ducere prohibetur filiam Senatoris, etiam Senatu moti, quæ ſe ad turpem quæſtum non convertit; (*) uti & prohibetur ducere neptem, proneptemque ex filio (*c*) cujus Pater dignitatem amiſiſſet; niſi ſe turpi quæſtu commaculaverit.

CAPU XXXVII.

De Illicitis Nuptiis Irritandis ſub Marco. (**)

EÆ tamen nuptiæ quamvis injuſtæ, non irritabantur per hanc legem; ſed per S. C. quod Marci orationem eſt conſequutum: (*d*) qua oratione Imperator ſuaſit, ut quæ prius erant illicitæ, deinceps nec nuptiæ forent. Hoc enim inter injuſtas intereſt & irritas nuptias, (*e*) quod in juſtis dos conſiſtit, quæ poſt viri mortem caduca fiebat, (*f*) & ex iis oritur accuſatio adulterii: ab irritis vero, nec adulterii accuſatio, nec dotis actio proficiſcitur. (*g*) Verum Cujacius docet, (***) ex hac lege quidem libertinam non eſſe juſtam Senatoris uxorem, aut filii, aut nepotis: contra vero non ex hac lege, ſed ex oratione Marci filiam, aut neptem Senatoris, non eſſe juſtam uxorem libertini hominis. (*h*) Neque cum lena, aut ea, quam leno, lenave manumiſerit; neque cum muliere publico judicio damnata, & in adulterio deprehenſa, lex Julia dat ingenuis nuptiarum licentiam. (*i*) Ingenui autem nomine lex comprehendit etiam eum, qui jus aureorum annulorum impetravit, (*k*) vel qui fuerit ingenuus judicatus. (*l*) Damnatam vero publico judicio mulierem, ne ante quidem ductam retinere deinceps Senator poteſt ex S. C. ad hanc legem adjuncto, cujus meminit Ulpianus. (*m*) Et quoniam lex non tam ſententiam notavit, quam factum; ideo ingenuis abſtinendum erat a nuptiis mulieris in adulterio deprehenſæ, quamvis non damnata, ſed abſoluta fuiſſet. (***) Semel enim deprehenſa, nunquam exuit turpitudinem. (*n*) Damnatam vero adulterii, quam vir accuſaverit poſt impetratam objecti criminis abolitionem, uxorem denuo ducere non prohibetur. (*o*) Severiſſimo quoque conſilio conſtitutum fuit his legibus, ne ſexagenario major majorem quinquagenaria duceret: (****) propter extinctam ſpem ſuſcipiendæ ſobolis. Conjugium autem veteres liberorum ſeminarium eſſe voluerunt: (*p*) unde cujus mulieris alveus exaruit, minime dignam nuptiis judicarunt. Quocirca mos erat nubentibus profiteri, liberorum procreandorum cauſa ſeſe nuptias appetere. Quod colligitur ex his Taciti verbis: *Cum uxore principis prædicta die adhibitis,* *qui*

(*a*) *L 27. ff. de ritu nupt.*

(*b*) *L. ult. C. de nuptiis.*

(*) Vel artem ludicram fecerit *L. 47. D. de R. N.*

(*c*) *L 9. ff. de Senat. L. 32 & 44. ff. de ritu nupt.*

(**) Hæc rubrica non niſi pro parte reſpondet nigro ſuo, quo præcipue agitur de nuptiis ingenuorum cum mulieribus ſcenicis & meretriciis, uti capite proximo agebatur de nuptiis ſenatorum cum ejuſdem generis feminis.

(*d*) *L. oratione 16. ff. eod.*

(*e*) Ulp. *tit. 16. §. ult. l. 12. §. 1. D. de adult.*

(*f*) Rævard. *var. lib. 4. cap. 16.*

(*g*) Gothofr. *in not. ad l. Jul. & Pap. c 1.*

(***) Cujacium ſequitur Merillius *Lib. V. Obſ. c. 11.* Doctrinæ contra Noſtri accedit Heineccius *pag. 137.*

(*h*) *ad lib. 4. reſpon.* Papin. *L. 9. ff de Senat. & L. 23. & 44. ff. de ritu nupt.*

(*i*) Ulp. *l. 43. §. 6. 7. 8. & 9. ff. de ritu nupt.* Gothofr. *ad hoc caput in notis.*

(*k*) *L. ult. ff. de jure aur. ann.*

(*l*) *L. 25. ff. de ſtatu homin.*

(*m*) *L. 43 §. 10. ff. de ritu nupt.*

(***) Quod mirum; neque enim abſolvi poſſit mulier in adulterio deprehenſa, nec in adulterio dici deprehenſa, quæ adulterii abſolvatur.

(*n*) *L 43. ff. de ritu nupt.*

(*o*) *L. 34. § ream ff. eod.*

(****) Imo hoc lege Julia non eſt cautum, ſed potius, ut ſexagenarii maſculi, quinquagenariæ feminæ a pœnis legis liberi eſſent, ut colligitur ex Ulpiani *Fragm. XVI.* § 4. Poſtea autem, Senatuſconſultis Perſiciano & Calviſiano id legi Papiæ additum, ut nuptiæ hæ non quidem reſcinderentur, ſed tamen pœnis Papiæ legis obnoxiæ eſſent. Perizonius *de lege Vocon. pag. 153.* & Noſter *cap. 39. 40.*

(*p*) Lactant. *l. 1 de falſ. relig. cap. 16.* Sveton. *in Claud. c. 23.* Ulp. *cap. 16. L. 12. de legit. hered.* Briſſ. *de ritu nupt. pag. 118.*

qui obſignarent, ſeſe velut ſuſcipiendorum liberorum cauſa convenire. Uſus autem docuit, in homine majori LX. annis generandi vim eſſe peremtam; in muliere vero quinquaginta annis majore concipiendi vim periiſſe: etſi Ariſtoteles (*a*) generandi vim in homine ad LXX. uſque annum vireſcere ſcribat, plurimaque ſuperſint exempla virorum, qui etate longe majori, liberos inſperato ſuſceperunt. Ut enim obſcuriora, quæ ſunt ſane innumera, prætermittamus; certe Maſiniſſam regem anno jam ſexto & octogeſimo; & Catonem Cenſorinum octogeſimo exacto anno liberos procreaſſe, accepimus: & recentioribus temporibus Udislaum regem. (*b*) Afflictus etiam nobilis pragmaticus (*c*) tradit, ſe annum ultra ſexageſimum natum tres ſuſcepiſſe liberos. Mulierum autem illuſtre habemus exemplum a Conſtantia Henrici Imperatoris uxore, quæ quinquagenaria peperit. Ne inanem eruditionis gloriam legentium tædio affectemus, alia innumera prætermittimus exempla, ex quibus, & ex bene perſpecta ratione, obſervatores naturalium cauſarum, inter quos Amitinus, & præceptor olim noſter, ac beneficentia plus quam parens Gregorius Caropreſius, Italorum philoſophorum, ætate noſtra, maximus, cenſent generandi vim in homine, ac in muliere fœcunditatem, non ſolum ex annis, ſed etiam ex habitu & robore corporis eſſe arguendam. At quoniam lex non ad rariora, ſed ad frequentiora naturæ convertitur; recte hiſce annis generationis tempora finivit. Siquidem hominis vigor ſexageſimo fere anno languet, & in mulieribus menſtrui ſanguinis rivus, ſine quo neque concipi, neque nutriri partus poſſe, vulgo autumant, anno plerumque quadrageſimo exareſcit. Ideo lex Papia viris ſexagenariis fibulam impoſuit, & mulieres quinquagenarias ſterilibus comparavit. (*d*) At ſi conjuges ad eas ætates evecti prolem ediderint, noluit Juſtinianus, eam ſobolem a ceterorum liberorum conditione diſcrepare. [*e*] Obſequi enim lex debet, non imperare naturæ; ideo agnoſcere oportet eos, quibus natura præter modum a lege definitum lucis beneficium dedit. (*)

CAPUT XXXVIII.

De S. C. Claudiano Ad L. Papiam.

Cum igitur his legibus juſta ætas in homine LX., in muliere L. annorum ſpatio concludatur: dubitatum fuit, an ſexagenario majori liceret minorem L. ducere? & Tiberius Cæſar, cui tribuitur S.C. hoc, quod Claudianum appellatur, propterea quod Neronis, & Tiberii plura S. C. Claudiano nomine comprehenſa fuerunt ex Claudii nomine, quod utrique retinebant, ut Petrus Faber obſervavit; (*f*) Tiberius, (**) inquam, prohibitionem nuptiarum extendit etiam ad matrimonia ſexagenarii, cum minori quinquaginta. Etenim quamvis fœcundum ſit ſolum, ſemen tamen deeſt; unde hujuſcemodi conjugia plerumque nulla prolis ſpe defenduntur: Hinc Svetonius in *Claudio* ſcribit, Tiberium aliquid addidiſſe capiti legis Papiæ (ſive *addito* legamus vulgatis, ſive *addacto* ex eruditorum interpretum emendatione,) atque huic capiti Claudium contraria lege lata obrogaſſe: quod ex concubitu viri ſexagenario majoris cum minori quinquagenaria ſpem prolis ſupereſſe cenſuerit: ideoque aliud S. C. Claudianum, idque ab ipſomet Claudio emanavit, (*g*) quo ſi major ſexagenario minorem quinquagenaria duxiſſet; perinde habebatur, ac

 ſi LX.

(*a*) *Lib. 5. περὶ ζώων.*
[*b*] Æneas Silvius.
[*c*] *In conſtitut. Reg. poſt mortem § ultimo.*
[*d*] *L. ſi ſterilis ff. de act. empt.*
(*e*) *L. 12. C. de legit. hered.*
[*] Concubinatum Noſter cum Gothofredo prætermiſit, forte quod utrique ſederet, eum ex legis conniventia nomen adſumſiſſe, quam quod lex prolis legitimæ ſtudioſa concubinas habendi jus dederit.
[*f*] *P. Semeſtr. 25. &* Cujac. *1. obſerv. 18.*

(**) Sub quo latum SCtum non Claudianum, ſed Perſicianum, eodemque cautum, ut Sexagenariorum & Quinquagenariorum, nec non ſpadonum nuptiæ pœnis cœlibatus perpetuo tenerentur; cui pœnæ ſexagenarios eos exemit Claudius, qui minores L. annis duxiſſent. Qui caſus lege Papia prohibitus cenſebatur ideo, quod ea ſexagenario maſculo quinquagenariæ feminæ nuptias contrahere, jus penitus non eſſet. Figmentis annumerandum eſt S. C. Claudianum primum.
[*g*] Ulp. *tit. 16.* Briſſ. 157. *de jure connub.*

ſi LX. annis minor nuptias contraxiſſet. Hinc jure a Jacobo Gothofredo (*a*) reprehenduntur ii, qui abrogatum fuiſſe a Claudio caput legis Papiæ arbitrantur: cum Tiberii potius explicatio exploſa fuerit, ejuſque adjecto ſublata.

CAPUT XXXIX.

De S. C. Calviſiano:

SI vero major quinquagenaria minori ſexagenario nupſiſſet, tanquam ex impari matrimonio & omni prolis ſpe deſtituto, dos caduca erat, & fiſco cedebat, minimeque proficiebant hæ nuptiæ ad capiendas hereditates, & legatas dotes. Quod cautum fuit S. C. Calvitiano, vel Calviſiano, cujus apud Ulpianum eſt mentio: (*b*) ubi videtur Cujacius malle Claudianum.

CAPUT XL.

De S. C. Perniciano.

POrro qui ætates haſce ita præfinitas ſine nuptiis tranſiiſſent, ſolvebantur legibus, (*c*) & ad priſcæ libertatis commodum revertebantur. Verum ne ullo unquam tempore cœlibatus proficeret, obſtitit S. C. Pernicianum, quod perpetuis cœlibatus pœnis obſtrinxit eos, qui ætates legibus præfinitas ſine nuptiis & liberis exceſſiſſent. (*d*) At Juſtinianus priſtina nuptiarum libertate reſtituta, invidiam harum legum prorſus amovit. (*e*)

CAPUT XLI.

De Spadonibus.

HUic capiti Jacobus Gothofredus ſubtexuit illud de ſpadonibus: quos vero ſimile eſt lege Papia fuiſſe nuptiis prohibitos, (*) utpote cum generationi non ſint habiles. Hinc ex inſcriptionibus Ulpiani ad legem Juliam & Papiam videmus, conjunctas fuiſſe cum harum legum tractatione diſputationes de ſpadonibus. (*f*) Et ſane qui convenit, ut lex Papia, quæ ſexagenarios repulit, tulerit ſpadonum nuptias, quæ æque abſunt ab omni ſpe liberorum; quod unum ac ſummum fuit legis Papiæ ſtudium? Neſcio igitur, cur Hiſpano illi, (*g*) qui immanes commentarios ad has leges edidit, in mentem venerit rejicere caput hoc de ſpadonibus a ceteris legis Papiæ capitibus, quibus attexuit & alia minime germana. Ceterum ſpadonis vocabulum late ſe fundit, complectiturque tum eos, qui natura vitiati ſunt, tum illos, qui ſibi virilia præciderunt, aut contorſerunt, & oppreſſerunt. Atque his ſane poſtremis præcluſam eſſe crediderim a lege Papia facultatem nuptiarum, non autem ſuperioribus, nempe illis, quorum virilia natura, vel fato ſunt vitiata, dummodo generandi vis eo vitio perempta non fuerit. Sunt enim qui alterum, vel ambos teſtes habent introrſum conditos, & hi ſpadonum quoque nomine veniunt: generationi tamen ſunt idonei, unde lege nulla arcentur a nuptiis: ac in his dotem, & matrimonium, & dotis actionem eſſe, Ulpianus (*h*) tradit, non autem in caſtratis. Nec minum, ſi nullis eminentibus teſtibus, integra tamen ſit generandi facultas: nam ſi teſtes reſecti ſint imperite, ut relicta ſit epididymis cum ſegmento coleorum, nec ſeminalia vaſa prorſus effuſa fuerint: iis periti rerum naturalium ſpem prolis minime adimunt; etenim ex gallis aliiſque animalibus male caſtratis enatam eſſe prolem, Thomas Cornelius Conſentinus, philoſophus ætate noſtra inſignis obſervavit: ejuſdem enim texturæ faciunt epididyma, & teſtes, ac glandulis oppletam iiſdem, quas permeando ſemen ad generationem exacuitur. Omnis tamen hæc nuptiarum prohibitio remitti per populum poterat, ejuſque jamdiu erat arbi-

[*a*] *Tit.* 16. Briſſ. *de jure connub.* 159. Jacob. Gothofr. *hic.* [*b*] Ulpian. *tit.* 16. §. 3.

(*c*) Ulp. *eod. tit.* & §.

[*d*] Ulp. *ut ſup.* §. 3. Gothofr. *ad hoc cap.* Briſſ. *de jure connub. pag.* 158. Tertull. *in apolog. Aug.* 3. *contra Julian.*

(*e*) *L. ſancimus C. de nupt. L.* 12. *C. de legit. hered.*

(*) Imo ſpadones ſoluti quidem per legem Papiam erant neceſſitate ineundi matrimonii, ab eodem autem nullatenus arcebantur. Contingit id demum, ut ſupra monitum fuit, Senatuſconſulto Perſiciano. Imo ne hoc quidem ſpadonum nuptiæ reſciſſæ fuerunt.

[*f*] *L.* 128. *ff. de V. S.*

[*g*] Ramez del Manzano *ad l. Jul. & Pap.*

[*h*] *L.* 19. §. 1. *ff. de jur. dot.*

arbitrium, illicitarum nuptiarum gratiam ſacere. Cujus poteſtatis exemplum habemus apud Livium, (*a*) a quo traditur, Hyſpalæ Feceniæ libertinæ, cujus indicio neſaria Bacchanalium ſacra detecta fuerunt, inter alia præmia adjectum: *uti ei* (mulieri) *ingenio nubere liceret*. Quod jus olim populi, ſibi de more, poſtea principes (*b*) arripuerunt: olim enim ſecretum erat jus populi a jure fiſci; poſtea omnia populi commoda traducta fuerunt ad fiſcum principis. Hinc titulus Paulli de jure fiſci & populi, & Lampridius iſta diſtinguens, ait, leges de jure fiſci, & populi moderatas tuliſſe Severum. (*c*)

CAPUT XLII.

De Sponſalibus.

A Perſonis ad ætatem contrahendis nuptiis idoneam leges tranſierunt; earum enim vis calliditate hominum eludebatur: nam quia leges præmia maritis conſtituerunt; iis non pauci fruebantur, nullo ſuſcepto nuptiarum incommodo. Tales erant, qui ſponſalia cum impubere contrahebant, & qui contractis cum pubere ſponſalibus nuptias protelabant. Nullum enim ætatis tempus erat ſponſalibus præfinitum, cum ſtatim ac in homine ratio emicat, liceat inire ſponſalia, nempe anno ætatis ſeptimo. [*d*] Quoniam autem contractis ſponſalibus nuptiæ arbitrio conjugum trahi poterant, plurimi ſponſalia maturabant, nuptias vero differebant, ut interea maritorum jure fruerentur. Ne igitur quis ex fraudatis legibus lucrum perciperet; ademit Auguſtus (*e*) præmia maritorum ſponſis, qui ultra biennium nuptias extraxiſſent. Quamobrem ſponſalium temporibus biennio contractis, tantum qui decennem puellam ſibi uxorem petiiſſet, mariti juribus potiebatur: quia tempora ſponſalium, & ætas nuptiarum legitima, quæ in mulieribus erat XII. annorum, æquatis intervallis concurrebat; & vir eam ducere tenebatur expleto biennio. At qui puellam decennio minorem ſibi deſpondiſſet, quoniam ob immaturam puellæ ætatem dilatio nuptiarum ultra biennium excurrebat; ſponſus interea cœlibum pœnis erat obnoxius. Quæ quidem ſponſalia rata habebantur, ut Cujacius tradit; [*f*] ſed immatura; ideo nec pœnis legum eximebant maritum, nec lucris afficiebant. Quamvis autem his legibus ſponſalia biennio circumſcriberentur: tolerabatur tamen earum dilatio propter ſponſæ, ſponſive valetudinem, vel parentum interitum, vel ob capitalia crimina, vel ob longiores peregrinationes neceſſitate ſuſceptas. Propter quas ſane cauſas non modo annum, aut biennium, ſed & triennium & quadriennium nuptiæ impune trahebantur, [*g*] ut Cajus tradit: apud quem nolim cum Cujacio, & Gothofredo vulgatam lectionem immutare, ac expungere *annum*; quamvis enim tempus legibus præfinitum non annus ſit, ſed biennium; tamen in biennio annus includitur, nec inſolens eſt, ut oratione ducta a minori tempore, eo enumerando perveniatur, ubi terminus legis hæret: etſi omiſſa mentione anni, ſatis fuiſſet biennium ſcribere. Sed expeditius erit dicere, Cajum enumeraſſe tantum annos moræ, nulla mentione annorum legis; quibus elapſis, ſcripſit non annum modo, ſed & biennium & triennium moræ ob juſtam cauſam tolerari. Ceterum ſi vir ſine cauſa ſponſalibus diem ultra biennium produceret; maritorum præmiis excidebat: & virgo quærere ſibi aliam conditionem poterat, retentis arrhis: quas tamen reddere cogebatur in duplum; ſi per eam factum eſſet, quo minus nuptiæ legitimo tempore contraherentur; quadruplum alii arrharum reſtituendum putant: Gothofredus tamen quadruplum intelligit, præter arrhas. (*h*) (*) Ex hoc legum capite. Cujacio repugnante, aliqui ortam putant præfini-

[*a*] *Lib.* 39. *c.* 19. (*b*) *L.* 31. *ff. de ritu nuptiar.*
[*c*] Dion. *lib.* 55. Ulp. *frag.* 16. §. 1.
[*d*] *L.* 14. *de ſponſ.* Leo *Novell.* 109.
(*e*) Dion. *lib.* 54. *in geſt. anni* 736. Sveton. *in Octavio cap.* 34. Zon. *t. 2.* Dion. *lib.* 56.
[*f*] *Ad liber* 4. *diff. Modeſt. leg.* 14. *ff. de ſponſal.*
[*g*] *L.* 17. *ff. de ſponſal.*

[*h*] *L.* 6. *C. Theod. de ſponſ. & l.* 4. *item l.* 2. *C. Juſtin. de ſponſ.* Cujac. *ad tit. C. de ſponſalibus*.
(*) Cujus Sententiæ ſuffragatur tit. XXVII. Reſponſorum Papiniani apud Schuitingium in *Juriſpr. Ante Juſtinianea pag.* 843. ubi quadruplum pœnæ nomine venit. Quod quadruplum in duplum mutatum *L. pen. C. de Sponſalibus & arrhis*.

finitionem ætatis maturæ nuptiis, [*] in fœminis XII. annorum, in maſculis XIV. [*a*] Sane vetuſtiorem legem non habemus, ad quam hæc definitio recte revocetur: tantum ſcimus, eſſe pervetuſtum, ut nuptiæ incipere nequeant ante utriuſque ſexus pubertatem. Quam Caſſiani non ab ætate, ſed ex habitu corporis æſtimabant in maribus, quorum non paucos ante XIV. annum generationi habiles fuiſſe conſtat; (*b*) Proculiani ab extremo XIV. anni eam auſpicabantur. Priſcus Javolenus & annos XIV. & corporis firmitatem requirebat. Proculianorum ſententia recepta fuit, quia id, quod plerumque accidit, reſpiciebat; idque Proculiani a Stoicis duxerunt: etenim Stoici vim generandi & animi conſilium ea ætate inoleſcere cenſebant. (*c*) Quod autem lege Papia Poppæa circa ætatem puellarum præfinitum videtur, moribus antea Romanorum invaluerat. Plutarchus enim in Numa ſcribit, Romanos conſueviſſe teneras admodum puellas ducere: quod magna ſit ejus ætatis ſimplicitas, ut ſub inſtitutione mariti ſuſcepta uxor, illius mores facilius imbiberet, itaque privatæ res & publicæ eſſent tranquilliores. Contra Lacedæmonum reſpublica, ubi puellæ nonniſi adultæ viro tradebantur, muliebri ſæpe licentia perturbabatur. Amorum enim viciſſitudine, qua exercentur ante matrimonium virgines, ita exacuuntur ad fraudem, ut quidquid longo amatoriarum artium uſu didicerunt, conferant ad ſubigendum, ac perdomandum virum; unde converſo ſenſim ordine officiorum, qui dominus a lege conſtituitur, ultro ſeſe in ſervitutem tradit uxori. Hinc mulier in virum, vir in mulierem turpiter commutatur. Quod malum privatis in domibus conceptum, non raro in rem expetit publicam, ut impotentia, & effrena cupiditate muliebri, civilium quoque ſtatus negociorum agitetur; magnarum enim incrementa calamitatum ex initiis ſurgunt ſæpe leviſſimis; ingenteſque ſæpe clades exciterunt ex gratia, vel ira muliebri; quarum aliquando blanditiæ apud magnates præſertim, & ſummos duces, moribus & legibus patriis longe præpollent.

CAPUT XLIII.

De Vacatione Nuptiarum.

Sequitur hujus capitis alia particula, quæ eſt de vacatione nuptiarum, conceſſa fœminis poſt mortem viri, aut poſt repudium; qua in particula comprehenſum fuit, ut mulieribus a morte viri biennium, a repudio vero annum, & ſex menſes nuptiis vacare liceret, cum lege Julia, quæ lenita deinde fuit, & in legem Papiam Poppæam conjecta, non major vacatio daretur, quam unius anni a morte viri; a divortio vero ſex menſium, (*d*) ut tradit Ulpianus, quem locum emendatione indigere cenſuit Cujacius [*e*] admonitus a Svetonio: [*f*] unde pro *biennii* ſubſtituit *triennii*: neſcio an recte. Aliam enim puto vacationem a Svetonio ſignificari, nempe vacationem ab Auguſto datam a die latæ legis ad paritionem, nempe intervallum, quo adhuc cives lege Papia erant ſoluti: ut qui a nuptiis abhorrerent, ſpatium haberent comparandi ſeſe, flectendique ad matrimonium reluctantem animum: quod conſilium niſi intra triennium illud vacationis capeſſerent, legum pœnas incurrebant. Alia igitur vacatio eſt ab ea, quæ poſt viri mortem, aut repudium datur.

CAPUT XLIV.

De Virginibus Veſtalibus.

His adjungendum cenſuit Gothofredus caput de virginibus Veſtalibus a Gellio [*g*] ex lege Papia [**] relatum: ex quo

(*) Quæ ſententia facile vincit eam Cujacii. Antea enim nuptiæ a puellis contrahebantur viripotentibus; viripotentia autem non ex annis, ſed ex habitu corporis æſtimabatur. Et veriſimile eſt, in priſca Romanorum frugalitate, ſeram fuiſſe puellarum Venerem. Ratione tutelæ autem de pubertate puellarum quæri non poterat, quia in tutela erant perpetua. Sed poſtquam tutela perpetua in deſuetudinem abire cœpit, ad feminas quoque pertinuit jurgium veterum, anniſne an corporis habitu æſtimanda eſſet pubertas?

(*a*) Cujac. *ad l.* 14. *ff. de ſponſ. ſive ad Modeſt. diff. lib.* 3. *& in enarrat. C. tit. de ſponſal.* Macrob. 7. *ſaturnal.* 7. *& ſomn. Scip.* 1. Sveton. *in Octav. c.* 34.

(*b*) Hottom. *de ritu nupt. Inſtit. quib. mod. tut. in princ. L. ult. C. quando tut. vel curat.*

(*c*) Plutarch. *lib.* 5. *cap* 24. *de placit. philoſophorum*. Merill. *obſ. lib.* 1. *cap.* 2.

[*d*] *Tit.* 14. *Inſtit.* (*e*) *Ad tit.* 14. *Ulpian.*

(*f*) *In Octavio* 34. Dion. *lib.* 56.

[*g*] *Lib.* 1. *cap.* 12.

(**) Que lex Paoia Papia Poppæa antiquor, ut probat Heinnecius *pag.* 6. 7.

quo capite Pontifex Maximus facultatem habebat legendi XX. virgines non minores annis X. ut ſortitione in concione facta, cujus virgo ducta fuerit, eam Pontif. Max. caperet, quo Veſtæ fieret. Capi autem virgo dicebatur, quia manu a Pontifice prehenſa, quaſi bello capta ſuo a parente, cujus in poteſtate erat, abducebatur.

CAPUT XLV.

De Pœnis Imparium, & Præmiis Parium Nuptiarum.

UBi lex nuptiarum rite contrahendarum & augendæ prolis rationem inſtituit: pœnis præmiiſque propoſitis, voluntates hominum cenſuit obligandas. Itaque in ſanctione cavit, ut qui contra legem hanc nuptias contraxerit impares, (*) quales appellat Ulpianus (*a*) nuptias inter majorem quinquagenaria, & minorem ſexagenario, vel inter majorem ſexagenario, & quinquagenaria minorem; is quos ſuſcepit filios, liberorum, aut ſuorum heredum loco habere non poſſit: nec eiſdem adjuvaretur ad præmia legis aſſequenda, proinde ac ſi mortui naſcantur, quia nec nati videntur. (*b*) Item vetitum eſt, conjuges illos hereditatem capere lege obvenientem, quia & teſtamentaria hereditas comprehenditur, cum ea ex legibus XII. tabul. obveniat. (*c*) Quin etiam nec legatum iis, aut aliud quid mortis cauſa capere licuit. (*d*) Sed illud eſt ſane triſtius, quod ſolutis hujuſcemodi nuptiis, morte mulieris, dos eſt caduca, & devolvitur in fiſcum, qui in mulieris locum pro dotis repetitione ſuccedit. (*e*) A pœnis imparium lex progreditur ad parium præmia nuptiarum: ut qui legi non obtemperarent, pœnam aliam ex privatione præmiorum ſuſtineret. Agitur autem primo de ordine nuptiarum contrahendarum, quæ ut rectius curarentur, lex juſſit, ut ſi mulier, aut virgo ex hac lege nuptias contractura legitimo tutore careret; Prætor urbanus ei tutorem conſtitueret ad dandam, dicendam, promittendamve dotem. Quodque ex hac lege Prætor in urbe, in provinciis præſtare debebat Præſes ex S. C. ad hanc legem adjecto: (*f*) ut intelligamus, tutorem non tam ad regendum puellæ arbitrium, confirmandamve voluntatem dari, quam ad moderandam, curandamve dotem; idque Antoninus, & Severus clarius expreſſerunt. (*g*) Quod munus eſt præcipuum tutoris ad rem certam a lege Papia præter juris regulas inſtituti. [*h*] Diſcrevit autem lex hæc *dictionem dotis*, *promiſſionem*, *dationem*; quia dicere dotem eſt abſque ſtipulatione promittere, ſolemnibus verbis ſine interrogatione; [*i*] quod non ad omnes pertinebat, ſed vel ad ipſam tantum mulierem, aut mulieris juſſu ad ejus debitorem, vel ad patrem, avumque paternum; nec dotis dictione plures, quam hi tres obligabantur. (*k*) At promiſſioni ſtipulatio adjungebatur, & promittendo poterant omnes obligari. [*l*] Dare autem dotem quid eſſet, explicatione non indiget. Porro non tantum ad dicendam, promittendam, dandamve dotem; ſed ad augendam, minuendam, mutandamve curator dabatur; Siquidem quod ſupra mulieris facultates dictum erat, promiſſumve, id continuo, ut ſuperfluum, detrahebatur, exemplo immodicarum donationum, quæ non prorſus revocantur, ſed quatenus legis modum excedunt. [*m*] Hæc autem ad eos pertinent, qui per hanc legem ad matrimonia compelluntur, nempe patres matreſque familias, nam filiæ, filiive fami-

(*) Imo non ad impares tantum nuptias, ſed ad omnes pertinebat, quæ dolo malo adverſus hanc legem initæ eſſent, veluti Senatoris ducentis libertam, ingenui ducentis mulierem quæſtuariam. Sic dotis caducitatem, quæ in nuptiis quinquagenaria majorem obtinebat, auctore Ulpiano *Fragm. Tit. XVI*. §. 4., ad alia quoque matrimonia injuſta porrectam fuiſſe, patet ex *L.* 38. §. 1. *L.* 61. *D. de ritu nupt.* & inanis horum intuitu penitus fuiſſet lex, jam ſic imperfecta, quod nuptias non reſcinderet, niſi pœnam quoque ad eos produxiſſet.

(*a*) *Tit.*16. § 3. *Inſtit. l.* 12. *in fin. C. de legit. heredit.*

(*b*) *L. qui mortui* 129. *ff. de V. S.*

(*c*) *L. lege obvenire* 130. *ff. de V. S.*

(*d*) *L.* 37. 38. *ff. de mortis cauſa donation.*

(*e*) Ulp. *frag. tit.* 16. *in fin. L. dote ff. de ritu nupt.*

(*f*) Ulp. *tit.* 11. §. *ex lege XX.*

(*g*) *L. ſciendum* 20 *ff. de ritu nupt.*

(*h*) Cujac. *ad tit.* Ulp. 11. §. 20.

(*i*) Ulp. *tit.* 6. *in princ.* Cujac. *ibidem*.

(*k*) Cujac. *inſt. l.* 2. *cap.* 6. Briſſ. *de jur. conn. pag.* 160.

(*l*) Cujac. *ad titul.* 6 *Ulp.* Caius *loco citat.*

(*m*) *L.* 61. *de jure dotium* Briſſ. *ibid.*

familias minime cogebantur, (*a*) (*) quod forſan erat certo legis Juliæ capite comprehenſum; ut eo referri poſſint verba illa in lege *nec filium Cod. de nuptiis legum diſciplina*, nempe *legum Juliæ & Papiæ* quæ ſæpe per excellentiam, ut Ulpiani verbis utar, leges appellantur, quod produnt plures loci juris civilis.

CAPUT XLVI.

De divortiis libertarum, & aucto jure patronorum ex conjugio

HInc deſcendit lex ad præmia & privilegia nuptiarum jam contractarum; augetque cum primis jura patronorum in libertas, quas ſibi uxores adjunxerant. Igitur vetitum eſt, libertam diſcedere (*b*) a nuptiis invito patrono, ut contrahat novas; quo appareat, non ſublatum fuiſſe hac lege divortium jure civili permiſſum, ſed libertatem alienarum nuptiarum, ad quas divortia ferebant, lege Papia fuiſſe interceptam. (*c*) Itaque manente divortio, effectus illius, nempe novarum nuptiarum facultas adimitur. (*d*) Nec enim abhorret a regulis juris, ut matrimonium adhuc jure duret, ſecuto divortio: ejuſque rei hoc adducit Ulpianus exemplum, nempe libertæ, quæ divortium fecit. (*e*) Cum enim invito patrono alteri nubere non poſſit, manet ſane illa matrimonii vinculis adhuc implicata; uxoris tamen beneficio minime gaudet, nec admittitur ex edicto *unde vir & uxor* ad hereditatem mariti; quia quantum in ſe fuit diſſolvit illa contractas olim nuptias. (*f*) Unde tota ejus matrimonii utilitas devolvitur ad patronum, qui matrimonium adhuc voluntate, atque animo retinet, ita ut commodis quidem nuptiarum ſolus fruatur patronus, liberta vero divortii damna ſuſtineat. Etenim eadem ratione concubinatu etiam alterius ei eſt interdictum, quia ſcilicet uxoris legibus obſtringitur, & impeditur pudore conjugali, (*g*) quæ de nupta tantum liberta ſunt accipienda, non de ſponſa, ad quam hoc caput non pertinere, Ulpianus ſcribit: (*h*) & ideo ſi invito patrono ſponſa nuntium miſerit, cum alio poterit habere connubium. Præterea ſi liberta non in matrimonio patroni ſit, ſed in concubinatu, licebit ei a patrono diſcedere: (*i*) dummodo alteri ſeſe non in matrimonium, ſed in concubinatum dederit: cum patrono prætſtet libertam concubinam eſſe, quam matremfamilias; ne ſine conſenſu, & ope patroni re ipſa libertæ conditio augeatur: ideo Ulpianus (*k*) ait, honeſtius eſſe patrono libertam habere concubinam, quam matremfamilias. (**) Quæ Ulpiani verba perperam in alium ſenſum detorquet Briſſonius. (*l*) Libertas autem etiam communes ad hoc jus admitti placuit, quia negari non poteſt, eſſe libertam ejus, qui duxit, quamvis liberta ſit, etiam alterius. (*m*) At ea, quæ ius aureorum annulorum impetravit, hic pro liberta non habetur. (*n*) Præterea libertæ, quæ ſunt ex fideicommiſſo manumiſſæ, poſſunt invitis patronis, qui eas duxerunt, contrahere matrimonia: quia patroni non ſua ſponte beneficium contulerunt, ſed coacti fuerunt fidem ſuam liberare; ideo minor eis eſt honor habendus. (*o*) Alia prorſus ratio eſt in eo, qui ea lege emit, ut manumitteret; nam legi ſe ſubiiciendo ſponte ſua beneficium ab eo uſque tempore contulit. (*p*) Invitum autem quem dice-

---

(*a*) *L.21. ff. de ritu nupt.*

(*) Sed ſi lex Papia Poppea ad ſolos patresfamilias pertinuit, næ illa a fine ſuo aberravit nimium. Utique enim Romæ plures filii quam patres, plures filiæ quam matres familias extra matrimonium agebant, niſi ſaltem parentibus non elocantibus filias, non adigentibus filios ad ducendam uxorem pœnæ prærpoſitæ eſſent.

(*a*) *L.ult. ff de divort.*

(*c*) *L. libertæ C. de oper. libert.*

(*d*) *L ult. ff. de divort. l.1.ff. unde vir & uxor.*

(*e*) Ulp. *lib.1. ff. unde vir & uxor.*

(*f*) Cujacius *ad titul. ff. unde vir & uxor.*

(*g*) *L.11. ff. de divort.*

(*h*) *L. 45. ff. de ritu nupt. §. 4.*

(*i*) *L. 1. ff. de concub.*

(*k*) *L. 1. ff. de concub.*

(*) Cui ſententiæ tam obſtant verba legis antecedentia; *Quæ in concubinatu eſt, ab invito patrono poterit diſcedere & alteri ſe in matrimonium, aut in concubinatum dare*, quare ea quidam penitus expungere maluerunt. Sed ingenioſe Celeb. Heineccius *p.* 251. pro *ab* legit *an*, idque a JCto quæri, non definiri obſervat, de ceteris Gravinæ ſententiæ accedens contra Briſſonium.

(*l*) *De jure connub. pag.166.*

(*m*) *L. illud 46. ff. de ritu nupt.*

(*n*) *Li 4. ff de jur. aur. annul.*

(*o*) *L.50. ff. de ritu nupt.*

(*p*) *L.45. in princ. ff. de ritu nupt.*

dicemus? An eum modo, qui manifeſte diſſentit? minime, ſed quemvis alium, cuius conſenſus furore, vel ignorantia impeditur: (*a*) qui enim facti notitia caret, conſentire non probatur, niſi lex tacite voluntatem alterius præferat. Porro, propter ſpem poſtliminii, & patroni reverentiam captivitas patroni libertatem nuptiarum libertæ minime tribuit. (*b*) At ſi non palam ſe prodiderit, quibus argumentis animum patroni a nuptiis libertæ retinendis alienum eruemus? Et Ulpianus tradit, ſufficere actum quemlibet nuptiis, & matrimonio minime congruentem; veluti ſi patronus experiatur actione rerum amotarum, quæ ſine divortio non oritur; vel ſi nuptias alterius mulieris appetierit, aut ſibi concubinam adhibuerit, aut quoquo modo animus eius deſciſcat a matrimonio. (*c*)

CAPUT XLVII.

De aucto jure libertorum & libertarum ex conjugio.

NEque patroni ſolum augere lex, ſed libertæ quoque voluit ſublevare conditionem præmio nuptiarum: unde præſtatione operarum eam exemit, ſi vel patrono nupſerit; (*d*) vel alteri conſentiente, aut ratum habente patrono: non enim decet a coniugali officio diſtrahi, ut alienis obſequatur: ideo poſt nuptias diſſolutas, priſtinam operarum obligationem continuo ſubit. (*e*) Et hæc quidem de liberta: libertus enim; quamvis maritus, operarum obligatione non ſolvitur: nec enim libertus maritus dat ſe in officium uxoris; ut liberta uxor in officium viri: niſi modo libertus, qui nec artem ludicram exercuerit, nec ut ad beſtias pugnaret, operas locaverit, duos; pluresve [*] filios habeat in poteſtate: (*f*) præmio enim ſuſceptæ prolis, ſi abſit infamia, lex Julia obligatione promiſſarum operarum eum exſolvit. Huic attexuit capiti Gothofredus particulam *gener, ſocerve inviti teſtimonium in reos ne dicunto*; quæ, meo iudicio, revocanda potius eſt ad leges Julias judiciorum, quibus cautum erat, ne quis contra affines, vel agnatos teſtimonium dicere cogeretur, (*g*) de quibus plenius apud Cuiacium, (*h*) & Briſſonium (*i*) in libris ſelectarum antiquitatum.

CAPUT XLVIII.

De præmiis liberorum cauſa conſtitutis, & S. C. Claudiano: & de jure trium liberorum.

PRæmiis nuptarum adiecit lex præmia liberorum, ampliſſima illa quidem, & quæ ſpe ſua nuptias mirifice propagarent. Eaque capite ſeptimo legis Juliæ locata fuiſſe, tradit Gellius, [*k*] cum antea ætas potius & ſenectus honores, ac præmia ferret: quæ deinde neceſſitas ſobolis tranſtulit ad maritos & parentes. Datum eſt igitur numero liberorum, ut in petitione Magiſtratuum urbanorum, aut provincialium, is candidatus præferretur, qui plures liberos haberet, quamvis ætate eſſet inferior. (*l*) Dictaque ſunt hæc veteribus præmia parentum: (*m*) quorum præmiorum fuere & ante legem Papiam aliquot. (*n*) Ex horum commodorum cupiditate fraus orta eſt eorum, qui, ſimulatis adoptionibus, ſibi quærebant liberos, ut iis ad præmia legum adipiſcenda juvarentur. Propterea S. C. conditum ſub Nerone

(*a*) *L.* 45. *§.* 5. *ff. de ritu nupt. l. filiusfam.* 8., *§. invitus ff. de procurat.*

(*b*) *L.* 45. *in fine ff. de ritu nupt.*

(*c*) *L.* 11. *ff. de divort. & repud.*

(*d*) *L. liberta C. de obſequiis patron. præſt. L.* 48. *ff. de oper. libert.*

(*e*) *L.* 14. *ff. de oper. lib.* Cujac. *ad tit. C. eod.*

(*) Vel ſaltem unum quinquennem, quæ ætas multis jam exempta periculis, quibus premuntur eo minores. Olim etiam libertinis proderat filius quinquenni major, ut in tribus ruſticas deſcriberentur cum iis alias non niſi tribus paterent urbanæ, eædemque minus honorificæ.

(*f*) *L.* 37. *de oper. libert.*

(*g*) *L. Juriſconſult. in princ. ff. de gradibus affin. & L.* 4. *ff. de teſtibus.*

(*h*) *L.* 2. *ff. de accuſat. ſive ad lib.* 1. *Papin. de adult.*

(*i*) *Lib.* 4. *cap.* 7.

(*k*) *Lib.* 2. *cap.* 15.

(*l*) Gell. *lib.* 2. *cap.* 15. Tacit. *lib.* 2. *annal. ubi Lipſ. n.* 11. Dion. *l.* 56.

(*m*) Sveton. *in Octav. c.* 54. Tacit. *lib.* 3. *ann.* Juven. *Sat.* 9.

(*n*) Dion. *lib.* 43. Gellius *apud quem P. Scipionis oratio lib.* 5. *cap.* 19.

ne fuit, ne ſimulata adoptio (*) ulla in parte muneris publici prodeſſet: (a) eo ſpectant Ulpiani verba (b) hæc: *adoptivi filii in numerum non proficiunt liberorum*, *qui excuſare parentes ſolent*. His autem fraudibus, quibus, ut mos eſt hominum, leges publico bono conditæ ad privatam trahuntur utilitatem obviam itum eſt profeſſionibus liberorum, apud acta publica inſtitutis; quarum aliqua mentio apud Juvenalem, [c] & Terentium Clementem. Hoc etiam liberis lex Papia tribuit, ut ſinguli jus unius anni parenti pariant ad honores; etenim annaria lege certa ætas erat ſingulis honoribus definita; intra quam certum honorem attingere nemo poterat. Hoc autem liberi præſtabant, ut annum adderent ſinguli ad ætatem parentis: ſive pro ſingulis liberis gratia legis fiebat unius anni. [d] Præterea eorum, qui Conſulatum inirent, is prior ſumebat faſces, qui plures, quam collega liberos haberet, etſi & ipſe eſſet in poteſtate alterius; [e] inque liberorum numero computabantur etiam ii, qui bello occubuerunt, quoniam adhuc virtute & gloria viverent; ſiquidem in acie cecidiſſent: cum hi pro Republica vitam profudiſſe dicantur: non autem qui in obſidione [**] perierunt. [f] In pari vero numero liberorum is Conſul alteri præferebatur, ſive faſces primus ſumebat, qui eſſet maritus, vel in maritorum numero, aut qui jus impetraſſet mariti, [g] aut ſponſus eſſet; non tamen ſimulatus. [h] Si vero mariti eſſent ambo Conſules, cum pari liberorum numero, major natu præferebatur. In ceteris, qui aut cœlibes eſſent; aut ſine prole mariti; jus vetus permanſiſſe putaverim. Etiam in theatro major honos habebatur maritis. Etenim qui eſſent e plebe mariti, proprios habebant ordines in theatro. [i] Atque hoc appellatur in genere jus liberorum, diſtinctum ſane a jure trium liberorum, quod & ex his profluxit legibus: cujus & a Lacedæmoniis [***] repeti poſſet origo. Horum enim moribus parentes trium liberorum ab urbis cuſtodia & excubiis erant immunes; quatuor vero ſuſceptis liberis, omni prorſus onere levabantur. [k] Et Romæ poſt tergeminorum certamen atque Horatiorum victoriam fuit inſtitutum, ut tergeminis natis alimenta ex publico præberentur uſque ad pubertatem. [l] Hoc igitur legis Juliæ capite auctus eſt favor liberorum, profectus jam diu a vetuſtioribus legibus; & parentibus [m] conceſſa fuit immunitas onerum perſonalium tantum, [n] ſi Romæ, [o] aut in continentibus ædificiis, quæ Romæ appellatione comprehenduntur, liberos tres ſuſceperint. [p] Extra Romam autem in Italia quatuor, in provinciis quinque liberi, ſive incolumes, ſive in acie interemti eorundem onerum immunitatem afferebant. Proſunt etiam nepotes ex filio: ita tamen, ut in ſui patris locum ſuccedant, [q] item & mancipati, & quaſi emancipati, [r] ut Monachi, Epiſcopi, & Patricii; [****] non tamen nepotes ex filia, quia non avi, ſed alienam referunt familiam; Item ſi monſtroſum ediderit mulier partum, is mulieri ad veniam legis Papiæ pro-

(*) Mirum, huic fraudi ipſam legem non iviſſe obviam. Facile enim ipſis ejus lateribus apparere poterat, vim ejus ita enervatum iri, dum adoptione affectarentur præmia πολυπαίδων, orborum vitarentur pœnæ. Cœlibum autem pœnas effugiebant maritorumque præmia captabant homines fictis matrimoniis, quibus nec ipſis inhibendis ſatis provida lex fuerat, relicta divortiorum licentia. Sub Tiberio utique Quæſtor uxorem pridie ſortitione ductam poſtridie repudiaſſe legitur apud Svetonium in *Tiber. c.* 35.

(a) Tacit. *lib.* 15. *annal. cap.* 19.

(b) *L.* 2 §. 2. *ff. de vacat. & excuſat. munerum.*

(c) *Sat.* 9. *L.* 16. *ff. de probat.*

(d) *L* 2. *ff de minor & l.* 2. *ff. de Munerib.*

(e) L. 2. *ff. de mun. & hon.* Gell. *lib.* 2. *c.* 15.

(**) Quod falſum videre poſſet, niſi diſerte affirmaretur ab Ulpiano in *L.* 18. *D. de Excuſ. Tut.* quia ſtricte acceptum eſt bellum, pro duello, ſeu duplici exercitu acie congrediente, etſi alias obſidio utique belli pars ſit, nec eos pro Republica cecidiſſe negemus, qui in obſidione ceciderunt.

(f) *L. bello* 18. *ff. de excuſ. tut.*

(g) Dion. *lib.* 56. (h) *L.* 30. *ff. de ritu nupt.*

(i) Sveton. *in Aug. c.* 44.

[***] Niſi res Spartanorum temporibus Auguſti eo loco minime fuiſſent, ut ab his ei leges petendæ viderentur.

(k) Ariſt. *lib.* 2. *politic.* 9. Ælian. 9. *var.* 6. Duaren. *lib.* 2. *cap.* 40. *diſputat. anniverſar.*

(l) Dionyſ. Halicarnaſ. *lib.* 3.

(m) *L.* 2. *C. qui num. liber. excuſ.*

(n) *L.* 2. § 4. *l.* 11. *ff. de vacat. & excuſat. muner.*

(o) *L.* 147. *ff. de V. S. l.* 2. *ff. eod.*

(p) *L. unic. C. Theod. de his, qui num. lib.*

(q) *Inſtit. de excuſ. tut. in princ.*

(r) *L* 2. §. 5. *ff. de vacat. & excuſat. muner.*

(****) Sed quid monachi, epiſcopi, patricii, (& patricii quidem tales, quorum dignitas a poteſtate patria ſolvit) ad legem Papiam, cujus tempore nondum exiſtebant.

proderit: quia eſt odioſa, & juris communis utilitatem extenuat: non autem ad S. S. Tertullianum, ex quo mulieri lucrum quæritur. [a] Verum ne legi fraus fieret, probandus erat liberorum numerus ex publicis actis, apud quæ mos erat profiteri, uti diximus, liberos, ex iiſdemque non ſolum liberorum numerus, ſed ætas etiam & quidquid ad controverſias ſtatus pertineret, petebatur. Quod profeſſionis genus indicatum fuit a Servio Tullio, qui cenſum inſtituens, juſſit patres in ſingulorum liberorum capita inferre aliquid Junonis Lucinæ templo. (b) habendoque cenſu voluit, ut & ſubſtantia, & uxorum liberorumque nomina, ætateſque proderentur, qui mos poſt legem Papiam obtinendorum honorum atque pœnarum vitandarum cauſa, longe maioris fuit uſus: [c] etſi aliquanto immutatus. Nam Antoninus (d) iuſſit profeſſionem hanc fieri apud Præfectum ærarii, (*) atque alterum exemplum tabularum in domo privata voluit aſſervari; alterum in publico ærario, [e] ut & antea fiebat. Juvenalis *ſat. 9.*

Tollis enim, & libris actorum ſpargere gaudes
Argumenta viri: foribus ſuſpende coronas,
Jam pater es.

Qui mos Roma prodiens, poſtea Marci Imperatoris juſſu pervenit ad provincias. (f) Ceterum quo utilitas ex liberorum numero capiatur, oportet eum numerum impleri ante ſuſceptum munus: nam ſi liberi ſuſcepto iam munere naſcantur; fruſtra beneficium legis expetitur. (g) Gellius autem quæſitum refert apud veteres, an octavo menſe natus proſit. (h) Ceterum non raro quibus legitimum liberorum numerum natura negaverat, præmia illorum principis beneficentia largiebatur. Siquidem qui bene de principe, aut de republica meruiſſent; quique apud eum gratia & auctoritate pollerent, ſæpe ſibi, aut aliis jus trium liberorum impetrabant, ut ex variis Plinii epiſtolis colligitur. Quo in jure plurimum luſit Martialis. (i) Idem jus virginibus Veſtalibus tributum honoris cauſa memini legiſſe. Alciatus (k) autem putat, præmia omnia ex lege Papia liberos habentibus conſtituta, Theodoſii conſtitutione ſublata fuiſſe, (l) quod maxime pugnat cum pluribus juris locis & cum titulo C. *de his, qui num. lib. excuſat. mer.* Diſtinguere oportebat hæc hominem doctiſſimum: jus ſcilicet liberorum, quo præmia præſtabantur ex lege Papia conſtituta; & jus liberorum, quo mutua inter conjuges teſtamenti factio, & ſucceſſionis utilitas lege Papia liberos non habentibus imminuta reſtituebatur. H jus juris a principe impetrandi neceſſitate conjuges ſolvit Theodoſius, nec quidquam attigit de eo jure liberorum, quo nova legis præmia continentur. (m) Igitur priſtinam inter conjuges teſtamentorum libertatem omnibus reddidit Theodoſius, tam habentibus, quam non habentibus liberos: ut ſine ulla impetratione, & ſine venia legis Papiæ, juris antiqui beneficio perfruantur. Nec modo cives Romani, ſed & latini, quorum conditionem ſupra explicavimus, præmia ex liberorum numero tulerunt: nempe jus Quiritium, cujus potiebatur latinus, qui filium, filiamve, natum, natamque, anniculum, anniculamve ſervaſſet; ita ut filius, filiave non deceſſiſſet ante extremum anni diem, quod ſpatium requirebatur, ut infans anniculus reputaretur. (n) Latina vero eodem jure fruebatur, ſi ter fuiſſet enixa, (**) ſive ordine naturæ conſueto, ſive eodem die, ſive intra biduum per intervalla: nam ſi

 uno

(a) Cujac. *ad l. 4. tit. 9. ſent. Paulli.*
(b) Dionyſ. *lib. 4.* Briſſ. *antiq. lib. 1. cap. 1.*
(c) Juvenal. *ſat 9.*
(d) Capitolin. *in Antonin. & Gordian.*
(*) Ut enim liberalium cauſſarum gratia tabulariorum publicorum uſum inſtituerat Antoninus, ut ex tabulis teſtationes fieri poſſent, ſi quis in provincia natus cauſam liberalem diceret, ita cives Romæ apud Præfectos ærarii natos liberos profiteri juſſit, intra trigeſimum diem nomine impoſito. Capitolinus in *Marco c. 9.*
(e) *L. 6. C. de fid. inſtrum.* Apul. *apol. 2.* Tertull. *lib. 5. adverſ. Marcian.*
(f) Capitolin. *ibidem.* Jac. Gothofred. *ad hoc caput in notis.*
(g) *L. 2. §. qui ad munera, ff. de vacat. & excuſ.*
(h) *Lib. 3. c. 16. in fine.*
(i) *Lib. 2. ad Cæſarem, item lib. 3. lib. 9. & lib. 10.* Duaren. *diſp. anniverſ. lib. 1. cap. 40.*
(k) *L. ter enixa ff. de V. S.*
[l] *L. 1. C. de jur. liber.*
(m) Cujac. *ad Ulpian. tit 16.* Duaren. *diſp. ann. l. 1. cap. 40. in fine: quem tamen notat.* Jac. Gothofred. *C. Theodoſ. de jure liber. l. 3.*
(n) *L. 132. & 134. ff. de V. S. Paull & ibi.* Cujac. *4. ſent. tit. 9.*
(**) Quod non ex lege Papia eſt, ſed ex SCto quodam legem Papiam inſecuto. Ulpian. *Fragm. tit. III. §. 1. & 2.*

uno impetu tres effudiſſet, magis cenſetur tres habuiſſe liberos, quam ter peperiſſe; quod ad impetranda legis præmia requiritur. (*a*) Neque, ſi quis ex tribus liberis execto ventre ſit exceptus, parenti prodeſt. (*b*)

CAPUT XLIX.

De Præmiis libertorum ex ſuſceptis liberis.

Atque hæc ingenuis præmia legis liberorum cauſa quærebantur; addita ſunt etiam & præmia libertis: quibus ſæpe manumiſſores, aut in continenti, aut ex intervallo indicebant, vel officiales operas, quæ in officii præſtatione conſiſtebant, vel fabriles, quæ quaſi in pecunia poſitæ erant, (*c*) tanquam fructus eius artificii, cuius utilitas omnis ante manumiſſionem cedebat domino; data autem libertate retinebatur a domino pars aliqua jurejurando adacto. [*d*] (*) Etenim ut Cuiacius [*e*] putat, non debebantur operæ, niſi juratæ vel promiſsæ: juratæ autem erant officiales; [**] & quidem poſt datam libertatem. Nam ſi quid in ſervitute libertus promiſerat, liber factus præſtare non tenebatur: eo enim in ſtatu promiſerat, quo particeps juris civilis non erat. (*f*) Nec debebantur operæ niſi præteritæ: [***] quæ ſi non ederentur, æſtimabantur in judicio, & ad precium earum libertus patrono damnabatur, eæque ſi fabriles eſsent, non modo in heredes extraneos (*g*) tranſibant, ſed in ipſos patroni creditores, bona debitoris diſtrahentes, (*h*) futurarum autem petitionem habebat filius: qui eas etſi non indictas indicere ac petere poterat, ſi non fuiſset exheredatus; quamvis beneficio Prætoris uſus hereditate abſtinuiſset. (*i*) Ceterum operæ non exhibebantur ei, qui coactus manumiſerat, ſed qui ſponte. Nam qui ex cauſa fideicommiſſi manumittit, nullum beneficium præſtat, quia non liberalitate impellitur, ſed neceſſitate. (****) Hæc autem operarum obligatio pluribus quidem ſolvebatur modis, veluti ſi patronus in concubinatu libertam habuerit, (k) vel ſi eadem alteri conſentiente patrono nupſiſset, ut ſupra indicavimus: (*l*) nam hæc in officio mariti eſse debet. Lex vero Papia libertam 50. annis majorem ab ea præſtatione liberabat, quod indicat inſcriptio Paulli in *L. liberta ff. de oper. libert.* Et tandem, ne ſingula exempla obeamus, liberabatur ex hoc capite, quo capite operarum obligatio extinguebatur, ſi libertus, qui tamen nec artem ludicram feciſset, neque, ut cum beſtiis depugnaret, operas locaſset, duos, pluresve, quamvis non eodem tempore, liberos, vel unum quinquennem in poteſtate haberet: etiam ſi quod donum, munus, aliudve quid libertatis cauſa iuraſset dare, aut promiſiſset. (*m*) [*****] Præmium autem filiis quinquennis ex antiquo jure ductum arbitratur Cuiacius: etenim maior honor tribuebatur libertis filium quinquennio majorem habentibus. (*n*)

CAPUT L.

De Muliebri tutela liberorum gratia ſoluta.

Alio capite mulieres legitima tutela, ſub qua eſse perpetuo diximus, trium liberorum gratia ſolvebantur: libertam vero quatuor liberi patroni tutela liberabant, ut eius juris potitæ mulieres ſine tutorum auctoritate teſtari, ac res poſset adminiſtrare ſuas; & tuto capere, quidquid eis eſset aliorum teſtamento legatum. (*o*)

CA-

(*a*) *L. 137. ubi* Cujac. *ff. de V. S.*

(*b*) *L. 132 §. 1. de V. S.*

(*c*) *L. 6. ff. de oper libert.*

[*d*] *L. 7. ff. de oper. libert.*

(*) Excidiſſe credo vocem, liberto.

(*e*) *Tit. C. eodem.*

(**) Imo eas natura debet libertus, ſive promiſerit, ſive non promiſerit, ſive juraverit, ſive non juraverit. *L. 26. §. 12. D. de condict. indebit.*

(*f*) Cujac. *ibid.*

(***) Quod ad ſolas fabriles pertinere videtur. *L. 13. §. 12. L 24. D. de operis lib.* rectiuſque diceretur, eas ante peti non poſſe, utique enim dies earum cedit poſt indictionem, etſi nondum venerit.

[*g*] *L. 4. in fin. ff. de oper. libert. L. 6. ff. eodem.*

(*h*) *L. 4. ff. de oper. libert.*

(*i*) *L. cum patron ff de oper. libert. L. pro herede §. ſi quid ff. de adquiren. hered.*

(****) Quæ maximam jam partem dicta fuerant ſupra *cap. 47.*

(*k*) *L. 46. ff. de oper. libert.*

(*l*) *L. 13. §. penult. l. ſicut ff. de oper. liber. L. 2. ff. de obſeq. patron. præſtan.*

(*m*) *L. 37. ff. de oper. libert.*

(*****) Obſcurum eſt hoc caput, etiamſi vocula ſi, quæ perperam ante libertus ponitur, ponatur poſt locaſſet. Liberi duo pluresve proſunt, quamvis non eodem tempore in poteſtate ſint, quia etſi uno amiſſo alter naſcatur, amiſſus tamen pro ſuperſtite habetur.

(*n*) Livius *lib. 45. c. 15.*

(*o*) Ulp. *Inſtit. 29. §. 3.*

CAPUT LI.

De Pœnis cælibatus, & prohibitione capiendi ex Teſtamento.

ATque his ſane præmiis cives alliciebantur, atque impellebantur ad nuptias: ſi cujus vero animus præmiis non flecteretur, pœnis adigebatur, quæ in publici ærarii commodum cedebant, ut qui urbem civibus exauſtam augere negligeret, is opibus publicam rem locupletaret. Quapropter per legem Juliam & Papiam ab utilitate teſtamentaria cœlibes exciderunt: iis enim ex teſtamentis extraneorum nihil accipere licebat; ſed tantum ex teſtamentis cognatorum ad ſextum uſque gradum, ut Cujacius (*a*) tradit. Nos vero hinc longius ratiocinando progredimur, putamuſque, agnatos ſine fraude legis Papiæ ad decimum uſque gradum capere potuiſſe. Nam ſi beneficium cognatorum ad ſextum gradum, qui eſt terminus cognationis, extenditur, decet & agnationis beneficium ad gradum produci decimum, qui eſt agnationis extremus. (*b*) (*) Porro cœlibes quia non fato, ſed ſponte ſua prole carebant, omni prorſus teſtamenti utilitate privabantur, niſi intra C. dies a morte teſtatoris matrimonium contraxiſſent. (*c*) Nec quidem immutatum eſt de jure antiquo, ſi agatur inter cœlibes, orboſque conjunctos (**) uſque ad ſtatum gradum. At orbi, quibus natura denegavit prolem, non odium conjugii, mitius a lege tractabantur, nec toto eo, quod fuerat relictum, ſed ſemiſſe privabantur ob leviorem culpam, quod ſcilicet agnita ſterilitate uxoris ad feliciores nuptias miſſo repudio non migraverit. (*d*) Huc pertinet illud Juvenalis:

> *Jam pater es, dedimus quod famæ opponere poſſis.*
> *Jura parentis habes, propter me ſcriberis heres,*
> *Legatum omne capis, nec non & dulce caducum:*
> *Commoda præterea junguntur multa caducis:*
> *Si numerum, ſi tres implevero.*

Nec tamen omnis ætas pœnis premebantur, ſed eas tum quis incurrebat, cum nuptias ultra tempus a lege conſtitutum protraxiſſet. Moram autem nuptiis fieri leges definierunt in viris quidem ab anno viceſimoquinto, in fœminis a viceſimo. (*e*) Sed quoniam lex Julia eodem tempore (***) conjugium exigebat, (*f*) quo Papia liberos; liberi vero nonniſi poſt decimum a conjugio menſem ſuſcipi poſſunt; verbis quidem præfinita videbatur viris conjugii ætas anno XXV., & fœminis XX., re vero in utriſque anno minus: quamobrem ne quod verbis legis concedebatur, civibus re adimeretur; & quia ſatis videbatur abſurdum eodem tempore conjugium & liberos requirere, crediderim ex Tertulliano, (*g*) in huc ſenſum a Cujacio (*h*) explicato, Seve

---

(*a*) *Parat. C. de inſtrum. pœnis cœlib.* Ul. *Inſtit. tit.* 16. 17. 22.

(*b*) *Vide Inſtit. de ſucceſſ. cogn. §. ul.*

(*) Quod genus interpretandi extenſivum hoc loco non admittit Schultingius *ad Ulpian. tit. XVI. num* 10.

(*c*) Sozomen. *lib.* 1. *cap.* 6. Cujac. *in parat C de infirm. pœn. cœlib. & apud.* Jacob. Gothofr, *hoc cap.* 23. *quod huc congeſſimus.*

(**) Seu, qui genere proximi erunt uſque ad ſextum gradum. Hi ſolidum capiebant in teſtamento relictum, quod non conjuncto cœlibi totum, orbo pro parte dimidia auferebatur. Ratio, qua orbis Noſter ſemiſſem auferri, ait, elegans & notabilis eſt. Apud Juvenalem autem, loco adducto, mœchus maritum ſolatur, quod propter ſe legis Papiæ pœnam effugiat:

> *Nullum ergo meritum eſt, ingrate & perfide, nullum?*
> *Quod tibi filiolus, vel filia naſcitur ex me?*
> *Tollis enim, & libris actorum ſpargere gaudes*
> *Argumenta viri.*

(*d*) *Sat.* 9. *verſ.* 88.

(*e*) Cujac. *parat. C. de infirm. pœn. cœlib.*

(***) Imo ante, apparet ex Tertulliani *Apolog. cap.* 4. *Nonne vaniſſimas Papias leges, quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ auctoritatis ſenectutem heri Severus conſtantiſſimus principum, excluſit?* Qua autem ætate lex Julia matrimonium contrahi, Papia liberos ſuſcipi juſſerint, non conſtat, etſi Ulpiani *Fragm. tit. XVI.* §. 1. ſua ætate liberos exigi innuat a viro, ſi annorum viginti quinque ſit, ab uxore, ſi annorum viginti. Poteſt enim id jam a Severo, cum hæc ſcriberet Ulpianus, ſancitum fuiſſe. Verborum Tertulliani hanc finge ſpeciem: Lex Julia a mare anno ætatis viceſimo quinto nuptias exigebat, leges contra Papia, & Papia Poppæa jam liberos deſiderabant ab octodecenni; qua ætate adoptans adoptando major eſſe debet *L.* 40. §. 1. *D. de adopt.* Ætati tamen octodenariæ ſubſtitui poteſt alia quævis minor xxv. annis, modo hanc ætatem quinam vicenariam lege Julia nuptiis præfinitam fingamus.

(*g*) Ulp. *tit.* 16. (*f*) *In Apologet.*

(*h*) *Ad tit. C. de infirm. pœn. cœlib.*

Severum protraxiſſe ſpatium ad ſuſcipiendos liberos conſtitutum, & pœnam orbitatis ultra præfinitum a legibus tempus diſtuliſſe. Ea vero pœna ſequebatur homines uſque ad ſenectam, qua in ætate ſolvebantur conjuges, ut deinceps non tenerentur, ſi lege præſcriptos annos in matrimonio exceſſiſſent, ac vir ſexagenarius eſſet, mulier vero quinquagenaria. (*a*) Porro ſuſpicor, ſolitario patri, ſive cui filius eſſet unicus provecta ætate genitus, dictus Homero τηλύγετος, aliquid etiam pœnæ ſed tamen levioris fuiſſe irrogatum: Nam Ulpianus in inſcriptione cum cœlibe hunc & orbo conjunxit, (*b*) (*) cujus verba, quæ ut ordo indicat ad ſolitarium patrem pertinebant, interciderunt. Sed Conſtantinus debitum honorem cœlibatui ex vera religione ſanaque pietate (**) reſtituens, pœnas omnes orbitatis & cœlibatus funditus ſuſtulit, relictis legibus decimariis, mox a nobis percurrendis. (*c*) Ceterum eædem leges, quæ aut intercidebant, aut modum ponebant teſtamentariis lucris, complectebantur etiam donationes cauſa mortis ac donationes inter vivos, quæ morte cofirmabantur; nedum hereditates, & legata, quod S. C. ad hanc legem prodito definitum fuit. (*d*)

CAPUT LII.

De Teſtamentis conjugum, & decimis eorum.

EAdem lege repreſſa eſt opum profuſio a mutuo amore inter conjuges. Ideo ne liberalitas hæc abſumat quidquid ex caritate liberis, & agnatis, atque bene merentibus ex honeſtate naturæ debetur, vetuit lex Papia, (*e*) conjuges ex mutuis teſtamentis capere ſolidum: ſed tantum conceſſit ob honorem matrimonii partem decimam, aut aliam, ſi liberos haberent pro numero eorum in ſingulos præmio fecunditatis. Et quoniam lex erat invidioſa, quippe quæ libertatem teſtamentorum coerceret; levandæ invidiæ, ac remittendæ ſeveritati legis, in liberorum numerum admiſſi ſunt etiam portentoſi, (*f*) & monſtroſi, ut & ii decimæ capiendæ facultatem afferrent: cum id minime receptum ſit in omnibus juris articulis, præſertim ubi non damnum avertitur ſed lucrum captatur. (*g*) Filius præterea ſuſceptus apud hoſtes & poſtliminio reverſus, (*h*) legem Papiam laxabat, & decimæ capiendæ facultatem ex mutuis teſtamentis parentibus pariebat: idemque beneficium præſtabant liberi poſt nonum (***) natalis diem amiſſi: (*i*) quo die nomen infantibus imponebatur, nam nomine nondum indito perinde habebantur, ac ſi ſuſcepti minime fuiſſent, ut obſervat Cujacius. Græcis vero nominalis dies erat ſeptimus & octavus, quod Caſaubonus, (k) & Scaliger, a Cujacio diſſentientes, tradiderunt. Duo autem liberi amiſſi duas decimas adjiciebant. Præter decimam jus erat conjugibus uti frui tertia parte bonorum, & quotcunque liberos haberent, ejuſdem partis proprietatem capere. Decima vero hæc erat extra cauſam dotis

(*a*) Ulp. *tit.* 16.

(*b*) Ulp. *tit. de cœlib. & orbo & ſolit. patre. Vide* Goth. *in not. ad l. Pap. c.*23.

(*) Quæ conjunctio & a ratione contrariorum manaſſe poteſt, quæ nimirum juxta ſe poſita melius inclareſcunt. Neutiquam enim orbus eſt, cui filius eſt vel filia. Et patrem ſolitarium ex aliorum teſtamentis capere ſolitarium ex aliorum teſtamentis capere ſolitum fuiſſe, ex Juvenalis verbis pater: *Jam pater es, & propter me, legatum omne capis necnon & dulce caducum.* Sigla P. S. in veteri inſcriptione, aliter ac Scaligero viſum, de patre ſolitario interpretatur Celeb. Heineccius ad *L. Pap. pag.*292. Quæ conjectura elegans & ingenioſa eſt.

[**] Cui nec nuptiæ repugnant, nec pœnæ cœlibatus, in primis ſi id ſuadeant rationes Reipublicæ viris exhauſtæ. Sacerdotibus autem utrum recte matrimonio interdictum, alii diſquirant.

(*c*) *L.* 1. *C. de inf. pæn. cælib.*

(*d*) *L. Senatus ff. de mort. cauſ. donat. L.* 1. *Theodoſ. de bon. proſcript.*

(*e*) Ulp. *in fragm. tit.* 15. *l.* 2. *C. Theodoſ. de jure liber.* Baſil. *tit.* 5. *ad l.*1. *unde vir. & uxor. pag.*47.

(*f*) *L.* 135 *ff. de V. S.*

(*g*) *L. ult. §. ſi vero creditores C. de jure delib.* Cujac. *ad l.* 135. *ff. de V.* S. Paull. *lib* 4. *ſent. tit.* 9.

(*h*) *L.*9. *ff. de cap. min & poſtlim. reverſ.*

(**) Poſt nominum, malebat Merillius *Obſ. II.* 33. quia ſic in MSto legebantur Tiliano, & interpretabatur de nominalibus, ſeu die luſtrico, & nativitate octavo in feminis, in maribus nono. Quicquid ſit, poſt diem ſeptimum nomina liberis indita, Plutarchus auctor eſt *Quæſt. Rom. p.* 288. qui id ideo fieri ſolitum refert, quod pleriſque infantibus ſeptimo die umbilicus decidat, qui donec deciderit; plantæ magis quam animali ſimilior ſit infans. Chriſtiani quoque octavo die baptizabant, quem morem damnat Cyprianus *epiſt.* 59. Auguſtinus *ep.* 38.

(*i*) *Ulp. tit.* 25

(*k*) *Ad capitolin. in Marc. Antonio* Joſeph. Scaliger. Auſon. *lect. lib.*2. *cap.*22. Salmaſ. *ad Capit* Feſtus *in verbo Luſtrici, ubi Scal.* Cujac. *Enarr. ad parat. C. de infirm. pænis cælibus.* Merillius 2. *obſ.* 33.

tis legatæ: ita ut præter legatum dotis, uxor honore matrimonii etiam decimæ capiendæ jus haberet. (*a*) Eadem decima bonorum erat, non hereditatis portio, ad hereditatem enim, quæ ſolvendo non eſt, lex Papia non porrigitur: (*b*) & decimæ quantitas præſtanda eſt, detracta prius Falcidia, (*c*) detractiſque rebus per fideicommiſſum relictis. (*d*) Et quod legitimum modum (*) exceſſerit, præſtandum eſt, ſi ex alia cauſa, veluti crediti, aut mercedis debetur, dum a legatario doceatur, omnem legis fraudem abeſſe. (*e*) Ob eandem rationem quidquid a legatario ad conditionem implendam confertur, peti præter decimam poteſt, cogiturque heres adjicere decimæ quidquid ex ea conditionis implendæ cauſa detractum (**) a legatario fuit. (*f*) Verum prohibitio ſolidi capiendi ex mutuis teſtamentis facta conjugibus ad aliorum teſtamenta non extenditur, in quibus utuntur jure communi: propterea uxor, quæ a marito ſubſtituta pupillo fuerat, quamvis ex teſtamento mariti, nihil ultra legitimum modum capere poſſit, & pupillaris ſubſtitutio ſit pars teſtamenti paterni; tamen ſi præter bona patris bona propria pupilli reperientur in hereditate, minime ab iis mater arcebatur, quia etſi viri teſtamento ſubſtituta, bona tamen pupilli non ab eadem perſona, nempe a marito, ſed a pupillo capere videbatur. (*g*) Quod etiam benigna interpretatione minuendarum pœnarum cauſa receptum fuit. Unde ſi is, qui ſubſtitutus pupillo fuit, uxorem habueris moriente pupillo; ſed moriente patre teſtatore fuiſſet cœlebs: quamvis ob cœlibatus pœnam teſtatoris hereditate privetur, minime tamen capere prohibetur ex ſubſtitutione pupillari, quia moriente pupillo, pœnæ legis non erat obnoxius. (*h*) At ſi uxori decima legata ſit, & fundus Titio, adjecta conditione, ſi uxori teſtatoris centum dederit, ea centum ponenda ſunt in ratione decimæ; quia quamvis a Titio data fuerint, ex legato tamen teſtatoris pervenerunt, cujus conditionis implendæ cauſa Titius centum erogavit. (*i*) Prohibitio vero hæc ſolidi capiendi inter conjuges perpetua non erat, nam non complectebatur eos, (*k*) quorum ætas legi Papiæ non obſtringebatur, veluti ſi conjuges, aut alter eorum ejus ætatis nondum eſſent, quæ liberos exigebat, nempe vir annorum XXV. uxor XX; vel annos lege præfinitos in matrimonio exceſſiſſent, nempe mulier egreſſa eſſet anno L. vir LX. Cognati præterea, ut diximus, qui in matrimonium coiſſent, uſque ad ſextum gradum; quoniam inter eos eſſet ſucceſſio de jure communi ab inteſtato, prohibitione legis Papiæ minime tenebantur: adimit enim ea lex beneficia voluntatis alienæ, non commoda cognationis; & legitimas ſucceſſiones minime aufert. Libera erat etiam inter coniuges teſtamenti factio, ſi reipubl. cauſa vir abfuiſſet; (*l*) aut ſi coniuges a populo, (***) vel a principe jus liberorum impetraſſent: ut intelligamus, magis longe aliud (****) eſſe hoc ius liberorum, quo impedimenta legis Papiæ ſolvuntur, ab illo, quo munerum præſtatur immunitas; ad præſens autem liberorum ius pertinet illa Iſidori definitio (*m*) libro V. *Conjugium ſine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conſcriptio*. Quale jus, nempe veniam legis Papiæ liberamque inter coniuges teſtamenti factionem, Conſtantinus Imperator conceſſerat Naviculariis Orientis. (*n*) Honorius autem, & Theodoſius generaliter omnibus, ſublato diſcrimine inter coniuges, quibus ſolidi capiendi jus jampridem amiſ-

(*a*) *L. 53. ff. de legat. 2.*
(*b*) *L. 72. ff. de hered. inſtituend.*
(*c*) *L. 67. ff. ad l. Falcid.*
(*d*) *L. 42. de legat. 2.*
(*) Puta decimam bonorum.
(*e*) *L. 27. ff. de probat. l. cum quis 37. ff. de leg. 3.*
(**) Veluti quinquaginta, ſi marito C. legata ſint, ſi Titio L. præſtiterit.
(*f*) *L. ſed ſi hoc 62. ff. de condit. & demonſtrat.*
(*g*) *L. 6. ff. de vulg. & pupil. ubi* Cujac. & Govean.
(*h*) *L. 11. ff. de vulgar. & pupil. ubi* Govean.
(*i*) *L. quod condit. ff. de mort. cauſa donat.*
(*k*) Ulp. *tit. 16.*
(*l*) Cujac. *ad* Ulp. *tit. 16. & l. 36. & 38. ff. ex quibus cauſ. major. & l. 35. & 37. eodem* Jacob. Gothofr. *cap. 18. ad hanc legem, &* Martialis *lib. 8. epigram 31.*
(***) Imo jus liberorum tempore latæ legis Papiæ non a populo, ſed a Senatu præſtari ſolitum fuiſſe, oſtendit Heinnecius p. 289.
(****) In hoc enim jus liberorum in genere datum prodeſt ad ſolidicapionem, illic trium vel quatuor liberorum jus dabatur.
(*m*) Cujac. *in notis ad Ulp. tit. 15.*
(*n*) *L. 7. C. Theodoſ. de navicul.*

amiſſum reddiderunt, quod jus liberorum eſt appellatum in pluribus juris locis; [a] non quia jus trium liberorum eo contineatur, ſed quia tanquam præmio liberorum ex indulgentia principis ſolidi capiendi facultas conjugibus præbeatur. Idem ſolidi capiendi jus conſequebantur (b) conjuges, qui filium, filiamve communem haberent, aut XIV. annorum filium, vel filiam XII. amiſiſſent, aut duos trimos; fortaſſe propter lactationis incommodum (*) triennium a matre toleratum. Moribus enim veterum infantes non ante triennium mamma depellebantur. (c) Hoc etiam jus aſſequebantur conjuges, qui tres poſt nonum diem liberos intra annum & tres menſes amiſiſſent. Impubes etiam (**) cujuſcunque ætatis amiſſus, ſolidi capiendi jus præſtabat, item & proles intra X. menſes a viri morte ſuſcepta. (d) Præterea pater ſolitarius & fœmina, ingenua quidem trium; liberta vero quatuor liberorum mater ex teſtato ſolidum capit. (e) Porro Conſtantinus, qui ne homines abducerentur a ſancta profeſſione cœlibatus, pœnas illius ſuſtulit, (f) integram tamen reliquit inter conjuges ſolidi capiendi prohibitionem, quam, ut diximus, penitus aboleverunt Honorius & Theodoſius. (g) Jacobus tamen Gothofredus putat, tantum per orientem hoc a Theodoſio beneficium fuiſſe diffuſum: (h) minime tamen per occidentem ab Honorio, cum ſemper a Principe fuerit impetrandum. (i)

CAPUT LIII.

De dote Conſtituenda.

ALio Legis Papiæ capite, quod integro legis ordine caput erat XXXV. ut ex Marcello colligitur, (k) tolluntur impedimenta moræque injuſtæ nuptiis objectæ ab iis, qui dotare tenentur, vel jure patrio, vel officio pietatis. Quamobrem per Prætorem urbanum coercendos ſtatuit lex parentes, alioſve, qui eas, quas habent in poteſtate, in matrimonium collocare neglexerint, aut nuptias contrahere prohibuerint, aut dotem negaverint, aut conditionem quærere omiſerint; ut his artificiis nuptiarum dies protraheretur. Dotare autem debet pater filiam naturalem & legitimam, aut adoptivam, non vero naturalem tantum, [l] pro modo facultatum, [m] cui oneri minime ſubeſt mater. (n) Porro Cujacius docet, eadem lege Papia inductum fuiſſe, ne pluſquam decem millia nummorum dotis nomine darentur. (o) Fertur etiam hoc onus a fratribus germanis, & conſanguineis, (***) non ab ute-

(a) *L. 2. C. de infirm. pœn. cælib.*

(b) Goth. *ad l. 1. C. Theodoſ. de jure liber.*

(*) Auguſti tamen ævo nutricibus jam alendi infantes tradebantur; certe Tiberius Svetonio a nutricis ubere abreptus inducitur, Moribus Romanorum infantes non ante triennium a mamma depulſos, minus bene probatur verbis matris filium ad mortem conſtanter obeundam exhortantis Macab. *II.* 7. 28. Et forſitan id natura pleriſque mulieribus neget. Citius certe mulieribus uterum creſcere ajunt, quæ, non lactant, quam quæ lactant, unde is mos lactandi per triennium etiam inimicus fuiſſet rationibus legis Papiæ.

(c) Cujac. *obſ. 19. c. ult.*

(**) Sed ſi unus impubes cujuſcunque ætatis ſolidum tribuit, cur tres non aliter proſunt, quam ſi intra annum amiſſi ſint. Accedimus Antonio Schultingio Ulpianum *XVI.* §. 1. ſic interpungenti: *Vel ſi tres poſt nonum diem amiſerint, ut intra annum tamen in ſex menſes etiam unus cujuſcunque ætatis impubes amiſſus, ſolidi capiendi jus præſtet.* Sic tres ad ſolidi capionem proſunt quandocunque amiſſi poſt nonum diem; unus amiſſus intra annum & ſex menſes, ſcilicet ut impubes per eadem matri tempora prodeſſet, quæ poſt divortium novis nuptiis lex præſtituerat.

(d) Ulp. *Inſtitut. tit. 16.* Cujac. *legit hic*: ut intra annum, & ſex menſes etiam unus cujuſcunque ætatis, &c.

(e) Dion. *lib. 55. pag. 229. & 662. & 667. & leg. 8. & 9. Theodoſ. de bonis proſcript.* Goth. *in notis ad hoc caput.*

(f) *Tit. C. de infirm. pœn. cælib.*

(g) *Tit. C. de infirm. pœnis cælib. & C. de jure liber.*

(h) *L. 2. & 3. C. Theodoſ. de jure liberor.*

(i) *L. ult. C. Theodoſ. de jur. liber. l. ult. C. Theodoſ. de diverſ. reſcr. & l. 6. C. de infirm. his, qui ſub tyrann. l. 6. C. Theodoſ. de inoff. teſt. ubi* Gothofred.

(k) *L. 19 ff. de ritu nupt.*

(l) *L. uxorem 41. §. 11. ff. de leg. 3.*

(m) *L. ult. ff. de ritu nupt. l. 60. ff. de jure dotium.*

(n) *L. 14. C. de jur. dot.*

(o) *Libr. 29. quæſt. Papin. ad l. 6. de uſur. & parat. ad leg. Falcid.*

(***) Imo & hos perinde ac uterinos neceſſitati præſtandæ dotis eximi, veriſimilius eſt. Solus enim parens, qui filiam in poteſtate habet, dotare eam cogitur, ideoque a dotandi neceſſitate ſoluta eſt mater, & ſi mater, multo magis frater, etiam germanus & conſanguineus. Auctoris tamen ſententiam argumento a contrario elicit Cujacius ex *L. 12. §. 3. D. de admin. & peric. tut.* verbis, *Non debet dotem ſorori alio patre natæ*, cui argumento occurrit Gerardus Noodt ad *Pandectas p.* 500. 501.

uterinis, quia non ſunt ex agnatione. (*a*) Sicut autem in urbe Prætor urbanus, ita in provinciis cogere parentes ad dotandum jubebantur Proconſules, & Præſides: (*b*) quorum munus erat compellere parentes non modo, ut filiam, in matrimonium darent, ſed etiam ut filio uxorem quærerent; nam filiusfamil. quamvis ad ætatem perveniſſet nuptiis a legibus deſtinatam; non tamen cogebatur uxorem ducere; quia patriæ poteſtati ſubeſſet; propterea lex non filium coercet, ſed parentem, cujus voluntati filius obſtringebatur. (*c*)

CAPUT LIV.

De remiſſione Jurisjurandi.

PRæter impedimenta parentum, amovit etiam lex impedimenta patronorum, qui jurejurando impoſito, libertis, aut libertabus nuptias interdicebant. Quanquam enim, uti diximus, per legem Æliam Sentiam, qui hanc nuptiis injuriam fecerat, excidebat jure patronatus; tamen libertus, aut liberta jurisjurandi religione minime ſolvebatur, unde & patronus jure patronatus & hi conjugio tota vita carere cogebantur. Lex igitur Papia (*d*) jurandi vinculum abrupit, eoſque in naturalem nuptiarum libertatem reſtituit; ſive, ut juriſconſulti verbis utar, jusjurandum eis permiſit, (*e*) (*) hoc eſt gratiam jurisjurandi lex ipſa fecit; cum alias ſoleret princeps, & apud nos rectius Summi Pontifices, apud quos ex divino inſtituto ſunt jura ſacrorum: quæ eum eſſent in veteri ſuperſtitione apud Imperatorem, qui Pontificatum maximum aſſumſerat, propterea hæc remiſſio a principe concedebatur.

CAPUT LV.

De conditione prohibente Nuptias.

VErum ſic nec pater prohibendo, nec patronus jusjurandum adigendo, nec uterque pro poteſtate ſua jubendo; ſed vel iidem, vel extranei præmium promittendo a nuptiis homines abduxerint; veluti ſi quis ſive pater, ſive patronus, ſive extraneus hereditatem reliquerit, aut legatum viro, fœminæve ſub ea conditione, *ſi cœlebs*, *viduave permanſerit*, aut per negationem *ſi nuptias non contraxerint*; lex Papia, rejecta conditione, tanquam bonis moribus & propagationi ſobolis adverſa, legatum, atque hereditatem contulit in eum, cui relicta fuerunt. (*f*) Unde non aliud erat expectandum, niſi ut hereditas diferretur: ſiquidem conditio nullam moram interjiciebat. Delatam autem hereditatem accipimus, cum nihil obſtat, quin a nobis aut adeatur, aut repudietur. (*g*) Deferebatur hereditas antea ex morte teſtatoris; ſed poſt legem Papiam ex apertis tabulis: (**) qua lege per Juſtinianum ſublata, jus revixit antiquum. (*h*)

CAPUT LVI.

De Lege Julia Miſcella.

ATque hæc fuit prima legis Papiæ ſententia de rejicienda conditione cœlibatus, ſimplex illa quidem, & recta, nulliſque exceptionibus permiſta, ut liquet ex pluribus juris locis, (*i*) ubi diſtincte proponitur: ſed poſtea modus huic definitioni fuit adhibitus per legem Juliam Miſcellam, (*k*) de qua fuſe diſputatur, ac varie judicatur ab eruditis: ut

[*a*] *L. cum plures ubi gloſſ. ff. de admin. tut.* Cujac. *ibi ſive ad librum* 38. *Paulli ad edict.*

[*b*] *L.* 19. *ff. de ritu nupt.*

(*c*) *L. non cogitur ff. de ritu nupt.* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.*

[*d*] *L.* 6. *ff. de jure patron. §. ult. ubi* Cujac. *& ad l.* 1. *eodem.*

(*e*) *L.* 37. *ff. de pact. l.* 3. *ff. de pub. judic. & l.* 6. *ff. de jure patron.*

(*) Pro Remiſit, exemplo veterum, quorum loca complura exhibent Cujac. *Obſ. lib. XXI. c.* 29. & Lipſius ad *Taciti Ann. l. I. c.* 8. Jurisjurandi autem religione cives princeps ſæpe ſolvebat, tanquam arbiter etiam verborum civis & contentionum ejuſdem, de quo more in diſſertatione ſingulari erudite diſſerit Zacharias Huberus.

[*f*] *L.* 64. *ff. de condit. & demon. l.* 63. *&* 64. *§. ult. & l.* 92. *& §.* 2. *l.* 74. *ff. eod. Paulli* 3. *ſent.* 4. *§. conditiones.*

[*g*] *L.* 151. *ubi* Cujac. *ff. de V. S.*

(**) Quod in emolumentum ærarii, vel fiſci introductum. Huic enim inferebantur portiones coheredum, quæ ſi plures inſtituti fuiſſent, ante apertas tabulas defeciſſent, demto ceteris accreſcendi jure.

[*h*] *L. unic. C. de caduc. toll.* Cujac. *ad l.* 151. *ff. de V. S.*

(*i*) *L.* 63. *& l.* 64. 74. *ff. de cond. & demonſtr.*

(*k*) Briſſ. *ſelect. lib.* 3. *cap.* 2.

omnes omnium ſententias, & conjecturas referre, aut expendere non tam ſit utile, quam legentibus, atque ſcribentibus operoſum. Cujacius putat, caput fuiſſe aliquod ipſius legis Papiæ ſic appellatum, quod miſtum ſexum complecteretur; nempe quod injungendo maſculis cœlibatu, & imperanda fœminis viduitate ſexum contineret utrumque. Verum cum innumeræ ſint leges ejuſdem naturæ ad utrumque ſexum ſpectantes, ignoratur, lex ne potiſſimum hæc fuerit, an legis alterius caput. Alii dictam ita cenſent, quia miſtam continet materiem; Jacobus vero Gothofredus ſic dictam arbitratur, quia compoſita eſt ex variis juribus, ſcilicet ex veteri lege Papia, & cautione Mutiana ſimul contextis; eodem modo, quo apud Siculum Flaccum dicitur *æs Miſcellum*, & *Miſcelliones* apud Feſtum dicuntur, qui non ſunt unius certæ, ſed variarum ſententiarum; itemque apud Gellium appellantur *miſcella*, quæ multiplici ſunt, variaque doctrina: unde frequens apud Criticos *miſcellaneorum* titulus. Ego vero vel ita dictam arbitror, quod veteri juri legis Papiæ, quo ſimpliciter cœlibatus, conditio, & viduitatis rejiciebatur, inſita fuerit ex aliquo S. C. moderatio illa, quam ſubjiciemus, quæque non patitur, eam rejectionem eſse perpetuam; vel de more appellatam ſic arbitror a Julio Miſcello, cujus nomen relatum eſt a Juſtiniano inter Novellas, quo tempore cum vetuſtatum rerum fuerit memoria recentior, neceſſe non eſt, ut nos ab ea ætate remoti fruſtra vaticinemur. Atqui nuſquam alibi hujus familiæ veſtigia invenire licuerit. Quaſi non major pars adhuc veterum familiarum lateat: (*) niſi velimus in anguſtos admodum fines conjicere veterem eruditionem. Verum ducant hoc nomen unde libet; certe totum illud legis Juliæ caput, quod per legem Juliam Miſcellam exprimitur, conflatum eſt ex veteri & novo jure, quod Senatuſconſultis acceſſit. Hoc igitur capite modus adhibebatur rejectioni conditionis, adſcita cautione Mutiana, quæ accomodabatur conditionibus omnibus, ſub negatione conceptis, quæ nonniſi morte poterant impleri; veluti *ſi mare non tranſieris*, *ſi non duxeris uxorem*: quarum conditionum eventus tota heredis aut legatarii vita pendebat. Quis enim dum vivit præſtiterit ſe, vel alium aliquid non facturum, quod ex hominis pendet arbitrio? Igitur heres, aut legatarius, dum viverent, arcebantur ab utilitate, vel hereditatis, vel legati. Nam conditio nonniſi poſt mortem implebatur, quo tempore ſibi beneficium teſtatoris erat inutile. Quamobrem, ut hoc abſurdum amoveretur, ac ſimul teſtatoris impleretur voluntas; Quintus Mutius cautionem invenit, qua legatarius rem legatam acciperet, ſimulque jurejurando promitteret, ſeſe rem legatam redditurum, ſi conditioni parere neglexerit; aut contra teſtatoris præceptum venerit. Hujus cautionis remedio temperata lex Papia eſt, & conſtitutum, ut ſi quid relictum fuiſſet ſub conditione *ne nuberet*, *ne uxorem duceret*; ſiquidem legatarius poſt mortem conjugis intra annum nuptias contraheret, rejecta conditione, ſtatim legatum acciperet: dummodo juraſset, ſe liberorum quærendorum cauſa nuptias appetere. Quod jusjurandum ſolemne erat in matrimoniis (*a*) ex lege Julia Miſcella, & SCtis in eam conditis; ſi vero annus exiſset a morte conjugis, tum quia ſerius nuberet, non aliter legatarius legatum caperet, quam ſi juraverit, rem ab ſe reſtitutum iri cum fructibus medii temporis ſi ad novas nuptias convolaſſet. Quæ ad heredes ſimul, & legatarios, atque ad mores itidem pertinebant, & fœminas. At ſi legatum uxori ſimul & extraneo relictum fuerit ſub conditione: *ſi uxor non nupſerit*, eoſque re ac verbis teſtator conjunxerit, veluti *Titio & mulieri uſusfructus*, (**) *ſi non nupſerit*: non erit idem ac ſi uni Titio legatum fuiſset ſub conditione, *ſi mulier non nupſerit*: quo caſu, nubente muliere, conditio deficeret, & lega-

(*) Simplicior ſententia Gothofredi, qua lex Julia Miſcella exemplo Decimariæ vel Caducariæ a re dicitur, quia hoc caput miſcellaneum fuerit ex lege Julia & Papia, ex Senatuſconſulto porro quodam & cautione Muciana! Gravinæ tamen ſententia nititur verbis Novell. XXII. *ὐκ ἀυτὸς Ἰυλιος Μισκέλλος ἐξεῦρεν ἀλλὰ Κοΐντος Μέκιος Σκαιβόλας*, in quibus non lex Miſcella cautioni Mucianæ, ſed lator ejus inventori cautionis opponitur. Aliter Illuſtris Heinnecius ad legem Papiam *l. II. c. 16.* ubi de turpitudine ſecundarum nuptiarum præſto ſios ſacræ & profanæ antiquitatis.

(*a*) *L. 3. C. de indiſt. vid. toll.* Cujac. *ad eum tit.*

(**) Uſum fructum do, lego.

legatum evaneſceret: (*a*) ſed quia legatum relictum fuit utrique ſub conditione viduitatis, ſi ea conditio mulieri remittitur, puta, quod intra annum nubat, aut Mutianam cautionem præſtet, debet ea remiſſio in Titii etiam utilitatem expetere; ne quæ conditio cauſa unius extinguitur, alterius cauſa duret. Quamobrem prorſus habebitur pro impleta, & tanquam vidua tota vita permanſerit mulier, uſumfructum cum Titio participabit. Quid ſi Titius decedat, an mulieri intra annum nempe nubenti, utpote re verbisque coniunctæ, Titii pars accreſcet? Papinianus negat; ne mulier, quæ a defuncti voluntate defecit, pluſquam ſibi fuerat relictum conſequatur; neve cui ſingulari jure contra juris communis rationem fuit ſubventum; per juris communis regulam iterum ſuccurratur. Unde ne per jus commune a ſingulari jure relaxatum ſingulare jus pandatur latius, excluſit hoc caſu Papinianus regulam juris accreſcendi, quæ re coniuncto portionem deficientis adjicit. (*b*) Aliquando ut effugeretur lex Julia Miſcella, conditio non conferebatur nominatim in legatarium, ſed in perſonam patris vel filii, ut *lego Titio centum*, *ſi uxorem pater non duxerit:* vel *lego Sempronio centum*, ſi uxorem *filius non duxerit:* quibus verborum flexibus, & orationis verſutiis, clam ad nuptiarum prohibitionem tendebatur; quia is eſt inter parentem & filium nexus, ut unius utilitas, aut damnum vertat in alterum: ideo jus conditiones ita conceptas reprobavit, reiiciendaſque cenſuit, perinde atque ſi in legatarii perſonam cecidiſſent. Ceterum legis Juliæ Miſcellæ ſententia virgines minime comprehendit, utpote nondum functas munere conjugali. Quamobrem ſi Puellæ, virove nondum matrimonium expertis cœlibatus conditio injungeretur, ea confeſtim remittebatur ex priori legis Papiæ capite. Quæ ſententia fuit Joannis vetuſtiſſimi interpretis, quem ſequitur Cuiacius. (*c*) Suſtulerat autem Juſtinianus ambages legis Miſcellæ nova ſua conſtitutione, (*d*) remiſeratque prorſus viduitatis conditionem piis ſane rationibus: poſt tamen trocho verſatilior, utpote qui fœminæ mentis ſuæ gubernaculum tradiderat, in *Novella* 22. *capite* 43. & *ſeq.* & cautionem Mutianam, & legem Juliam quodammodo reſtituit: nolut enim eas, quibus a teſtatore conditio viduitatis fuerat injuncta, capere legetum intra annum, niſi extincta prorſus ſpe nuptiarum, ut ſi mulier ſe Deo devoviſſet: poſt annum vero legatum non aliter capi voluit, niſi præmiſſa cautione Mutiana, rationibus ab eo deductis in eadem Novella.

CAPUT LVII.

De Fundo Dotali ex L. Papia, & de Jure Latii, & de Jure Italico.

Erat & fortaſſe caput legis Papiæ de fundo dotali Italico, cujus alienatio diſſentiente uxore; (*e*) obligatio vero, etiamſi uxor conſentiret, marito interdicebatur. Fundus autem Italicus appellabatur is, qui juris erat Italici. Etenim præter jus provinciarum, triplici jure populi, atqui agri devinciebantur. Erat enim jus Quiritium, de quo alibi, quod jus optimum dicebatur, cujuſque cives tantum Romani potiebantus in uſucapionibus, & nexibus, aliiſque retibus jam expoſitis, cujus juris nemo latinorum participabat, niſi aliquis eorum populus, fundus, ſive auctor factus eſſet, ut jure civili Romano deinceps tenerentur, atque concedente Populo Romano legibus in urbe latis (*f*) imbuerentur. (*) Aliud jus erat Latii, quod in ſuffragiorum facultate verſabatur, ac petitione honorum, & magiſtratuum. Ad ſuffragia enim ineunda latini populi arbitrio Romani Magiſtratus vocabantur, (*g*) tribuque deſtituti

mi-

(*a*) *L. 1. C. de indict. vid. toll.*

(*b*) Cujac. *ad Papin. lib.* 32. *quæſt. l. mulier. ff. de condit. & demonſtrat.*

(*c*) *In Parat. C. de indict. vid. toll.*

(*d*) *L. 2. & 3. C. de indict. vid. toll.*

(*e*) Mart. Capell. *lib.*2.

(*f*) Cic. *pro Balbo*.

(*) Non, ut juris Quiritium fierent participes, ſed ut legibus Romanis uterentur ex receptione voluntaria. De populis Fundis poſt Sigonium *de jur. Ital. l. I. c.* 4. Nicolaus Rigaltius, Iſmael Bullialdus, & Henricus Valeſus egerunt, quorum diſſertationes inſertæ ſunt *Tomo II. Theſauri Græviani*. Gravinæ ſententia Valeſio probatur, eandemque etiam Grævius ſequitur ad Orat. Cic. *pro Balbo c.* 8.

(*g*) Sigon. *de antiq. jur. Ital. lib. 1. cap.* 4. Aſcon. *in orat. in Piſon.*

migrabant in eam, quam idem juſſiſſet Magiſtratus. (*) Quamobrem jus Latii conſtitutum erat maxime in honorum petitione. Qui enim in latinis civitatibus magiſtratus geſſiſſent, Ædilitatem puta, vel Quæſturam, ii cives Romani petendi magiſtratus gratia fiebant. Poſtremum jus fuit Italicum jure latino inferius, provinciali majus, non quia daret omnem immunitatem tributorum Auguſto auctore, ut cenſet Sigonius; ſed quia populos Italiæ, atque eos qui jure Italico potiebantur, capitis tributo, nempe cenſione levaret: tributum vero ſoli relinqueret. Ideo enim in tit. *ff. de cenſibus*, pluribus locis ſeparantur civitates immunes ab iis, quæ ſunt juris Italici, quia non omne tributum jure Italico remittebatur; ſed ut diximus, tantum cenſio capitis ab Auguſto inſtituta. (*a*) Is enim inſtituit novam tributorum formam cum antea vectigalia penderentur. Quamobrem Cujacius jus Italicum interpretatur *levationem cenſionis*, (**) ſi colonia non ſit immunis: etenim ſi immunis ſit, plenius aliquid ex jure Italico voluit accedere, nempe participationem juris civilis in traditionibus per nexum, in uſucapionibus, in annali exceptione jure prorſus eodem, quo & Italici, qui eodem jure militiæ, quo & latini potiebantur. (*b*) Omnia tamen hæc diſcrimina fere ſuſtulit Antonius, ut recentiores ex eruditis putant, Caracalla, teſte Dione: nam & is Imperator Antonini nomine, quo indigniſsimus erat, clareſcere voluit, auctore ipſius patre Severo. Qui ad civis Romani conditionem Romanorum imperium extulit univerſum. Verum ut caput hoc expediamus, Auguſtus, qui non modo excitare frequentiam nuptiarum, ſed contractas confirmare, atque futuræ prolis neceſſitatibus providere ſtudebat, inſeruit, ut Gothofredus ſuſpicatur, (*c*) legi Papiæ præſens caput de alienatione fundi dotalis Italici; quo cavebatur, ne fundus dotalis Italicus a marito, invita uxore, alienaretur; neve ab eodem etiam conſentiente obligaretur; a qua legis particula manavit latior hæc appellatio; nempe *lex Julia de fundo dotali*; ſicuti dicitur etiam *lex Julia decimaria*, *lex Julia de caducis*: cum ſint omnia hæc capita legis Juliæ, & Papiæ Poppææ. Unde mos recitandi ſponſis dotales tabulas, & leges forte Julias, & Papiam Poppæam: ut intelligeret maritus, quid juris in dote dotalibus ex tabulis, atque ex legibus haberet, quod ſignificat Martianus Capella (*d*) his verbis: *Tunc Tabulas*, dotales nempe, *ac Papiam*, *Poppœamque legem ſinerent recitari*.

CAPUT LVIII.

De Divortiis.

ET quoniam liberorum procreatio concordia fovebatur; impediebatur vero diſſidiis crebriſque divortiis; Auguſtus eorum frequentiam coercendam cenſuit, ſpemque diſcedendi minuendam, quo ea dimiſſa, conjugum animi ab ſeſe componerentur, ac ſaltem conſuetudine diſſimulandi, ſenſim irarum æſtus deferveſcerent. Igitur damni metu maritos a divortiis abſterruit; (*e*) etenim lege Papia cautum fuerat, ut matrimonio ſine uxoris culpa ſoluto, maritus, hereſve illius uxori tantumdem pecuniæ penderet, (***) quantum ad illum ex uxoris ejuſque

---

[*] Sortiri quoque ſolebant, ubi ſuffragia ferrent. Livius *XXV.* 3.

(*a*) D. Lucas *in Evang.*

(**) Paulli ſaltem ævo jus Italicum in immunitate & cenſu capitis conſtitiſſe, inde ſuſpicamur, quod is in *L.* 8. §. 5. *D. de Cenſ.* Antiochenos a D. Antonino colonos factos narrat, ſalvis tributis, in primis cum ſubjiciat, D. Veſpaſianum Cæſarienſes colonos feciſſe, non adjecto, ut & juris Italici eſſent, ſed remiſſo tamen capitis tributo. Itaque multo pinguior erat conditio Italiæ & coloniarum juris Italici, præ conditione provincialium, cum his ſolis tributa indicerentur, quorum præſtatione illi ſoluti erant.

(*b*) Sigon. *de ant. jur. Ital. libr.* 1. *capit.* 21. Cujac. *lib.* 10. *obſ.* 35.

(*c*) *In not. ad hoc caput.*

(*d*) *Sub fin. libr.* 2. *de Philolog. & Mercurii nuptiis.*

(*e*) Paul. *l.* 8. *ff. de capt. & poſt lim. l.* 33. *ff. de nupt.*

(***) Et quidem dotem in quantitate conſiſtentem ob mores graviores, id eſt adulterium, ſtuprumve alteri illatum, præſentem; ob mores leviores, quales ſunt omnes, qui conjugi in conjuge intolerabiles videantur, ſenum menſium die. Ratione dotis autem, quæ in quantitate non conſiſteret, tantum ex fructibus reddere jubebatur, quanti, per quadriennium capi poſſent. Ulpianus *Tit. VI.* §. 12. & 13. Quodſi mulieris culpa divortium fieret, marito graviorum quidem morum nomine ſexta, leviorum octava pars dotis addicebatur. Idem §. 12. Utrius autem culpa divortium factum eſſet, judicis arbitrio definiebatur; eoque tendebat actio malæ tractationis, quam ex Fabio eruerunt Charondas & Schultingius ad *Ulpianum*.

que libertorum bonis perveniſſet ; aut quidquid minus ad maritum ex dolo ipſius malo pervenerit . (*a*) Quod legis caput interpretes eorum temporum coercuerunt potius, quam ampliarunt. Quæſitum enim fuit , ſi ſervum dotalem vir manumiſiſſet , (*b*) eamque manumiſſionem uxor donandi animo probaſſet , (quæ donatio favore libertatis valebat ;) (*c*) an quidquam ſoluto matrimonio eſſet a marito uxori de impoſitis libertatis cauſa reddendum ? Juriſconſulti reſponderunt , tum demum præſtandum uxori a marito ſervi precium & quidquid ex cauſa ejus manumiſſionis acceperit , cum invita uxore (*) manumiſiſſet ; ſecus vero ſi ea conſentiente ac probante . (*d*) Quamobrem ſi ſervus , diſſentiente uxore , manumiſſus maritum , ſive manumiſſorem inſtituiſſet heredem : maritus non modo cogebatur partem reddere , quæ ad eum ſpectabat jure patroni ; ſed integram hereditatem , (*e*) tanquam eo nomine ſibi relictam , quod patronus eſſet ipſius & dominæ maritus . (*f*) At ſi negocium gerens uxoris ea non invita manumiſiſſet , tantumdem reddebat , quantum patronatus jure a liberto accepiſſet : nam quod præter patronatus jus accepit , id potius ex liberti beneficentia , quam ex cauſa matrimonii videtur aſſecutus . (*g*) Neque placuit Juriſconſultis ultra proprium verborum ſenſum hanc legem extendere : ideo , neque ſocerum , aut ſoceri ſucceſſorem ſententia legis comprehenderunt ; neque , ſi ad mariti filium exheredatum bona liberti pervenerint , ad reſtitutionem compulerunt mariti heredem . [*h*] Quæritur etiam , ſi maritus in teſtamento liberti dotalis a ſe manumiſſi adſcripſerit ſibi legatum , an illud recidat ad uxorem ? Paullus negat , cum nihil ad maritum ex eo legato perveniat : (*i*) etenim adſcribendo ſibi legatum incidit in Edictum Claudii , & in S. C. Libonianum : quibus legata , quæ quis ſibi , aut ei , quem in poteſtate habet adſcripſerit , dictante teſtatore , pro non ſcriptis habentur . Nec quia lege Julia legatum ex teſtamento liberti pertinet ad uxorem ; ideo illud ſibi minus videtur adſcripſiſſe : quia nec ſi quis adſcripſerit ſibi legatum alteri reſtituendum , propterea Edictum Claudii , & Senatuſconſultum effugerit . [k] Sed legatum tranſibit cum onere ad heredem.

CAPUT LIX.

De Teſtamentis Libertorum , Eorumque ſucceſſione .

ERat & caput de teſtamento libertorum . Ii ſane legibus XII. tabul. liberam teſtandi facultatem habebant , ſicut ingenuus, ſive cum liberis , ſive abſque liberis deceſſiſſent : neque patronus ad bona liberti vocabatur , niſi cum libertus mortuus eſſet inteſtatus , nullumque reliquiſſet heredem ſuum . Hanc juris licentiam Prætor aliquando patronis æquior coercuit , eoſque ſi libertus cum teſtamento deceſſiſſet , ad dimidiam partem bonorum illius per bonorum poſſeſſionem contra tabulas vocavit : eamdémque dimidiam patronis conceſſit , ſi libertus inteſtatus deceſſiſſet herede ſuo relicto filio adoptivo . Naturales enim liberi etiam emancipati & in adoptionem dati , dummodo non exheredati , ſed vel pro parte ſcripti heredes , vel præteriti , atque ideo ab bonorum poſſeſſionem contra tabulas admiſſi , patronum excludebant . (*l*) Sed lex Papia jus hoc extenuavit : diſtinxit enim libertum centenarium , ſive qui centum aureos (**) in bonis

(*a*) *L. ſi vero §. dubit. ff. ſolut. matrim.*

(*b*) *L. ſervum dotalem . ff. de manumiſſ. l. & ſi dotis C. de jur. dos l. 1. de ſerv. pign. dat. manum.*

(*c*) *L. ſi conſtante §. ſi vir. ff. ſolut. matrim.*

(*) Immo etiam ſi volente uxore ſervum manumiſerat , uxori præſtabat , quicquid ſibi a ſervo libertatis cauſa ſtipulatus erat , Ulpianus in *L. 64. pr. D. ſol. matrim.*

(*d*) *L. ſi dotale 61. uſque ad l. 64. ff. ſolut. matrim.*

(*e*) *§. ſed noſtra Inſtit. de ſucceſſ. libert.*

(*f*) Duaren. *ad l. ſi vero 64. ff. ſolut. matrim.*

(*g*) *L. ſi vero ff. ſolut. mat.*

(*h*) *L. ſi vero §. dubit. & §. de viro ff. ſolut. matrim. & §. ſi filium ibid.*

(*i*) *L. filius emancipatus 14. §. maritus 8. ff. ad l. Cornel. de falſ.*

(*k*) Cujac. *l. 1. ſi filius emancip. 14. & l. cum quidam 17. ff. ad l. Cornel. de falſ.*

(*l*) *Inſtit. de ſucceſſ. liber.*

(**) Imo res centum in lege Papia patrimonium centum ſeſtertium millium , id eſt , aureos mille ſignificabat , §. 2. *J. de ſucceſſ. liber.* de quibus aureis adeundus Jo Frid. Gronovius de *pec. veteri p.* 365. Juſtinianus demum centum aureos aureis mille ſubſtituit in §. 3. l. t.

bonis haberet, (*a*) a liberto centenario minori, ſive qui haberet hac ſumma minus: hic enim vel uno relicto filio; (*b*) ille tribus liberis ſuperſtitibus hereditate ſua, ſive ex teſtamento, ſive ab inteſtato patronum per legem Papiam excludebat: relictis vero minus quam tribus filiis, patronus tantumdem conſequebatur, quantum ſinguli ex liberis, nempe virilem; at dimidiam, ſi unum filium filiamve reliquiſſet libertus. Si tamen filius liberti unicus paternam hereditatem omitteret; heredis quidem nomen ipſe ferebat, utilitas tamen hereditatis in patronum conferebatur. (*c*) Porro ſi libertus dum viveret, quo ſe centenario minorem efficeret, in fraudem legis (*) partem bonorum alienaſſet, alienatio erat ipſo jure irrita; (*d*) ſin alienaſſet in fraudem patroni, quo illius virilem imminueret, non quo ſe centenario minorem redderet; tum valebat quidem ipſo jure alienatio, cum contra patronum tantum eſſet, non contra legem; ſed per Fabianam, & Calviſianam actionem revocabatur. Juſtinianus vero jus aliud invexit, per græcam conſtitutionem, cujus cum verba deſiderentur, ſententiam in Inſtitutionibus habemus expoſitam. (*e*) Patroni filia jure trium liberorum ſuffulta, eadem jura in paterni liberti bonis habebat ex lege Papia, quæ & ipſe patronus patronique filii ex Edicto Prætoris haberent. Patronæ vero nullum aliud jus in libertorum bonis habebant, quam quod ex leg. XII. tabul. proficiſcebatur. Verum ex lege Papia patronæ ingenuæ quidem duobus, libertinæ vero tribus honoratæ liberis, idem ſunt jus aſſecutæ, quod patronus ex Edicto Prætoris impetraverat: (*f*) quod jus eadem lege productum fuit ad liberos patronæ ingenuæ trium liberorum numero auctæ. (*g*) Supereſt caput de libertarum liberis, (*h*) quod nos ad poſtremum locum rejicimus, ſecuti naturæ ordinem, quæ liberis conſtituit ſequelam parentis. Hoc autem caput ita Gothofredus concinnavit, nempe ut bonis libertæ etiam quatuor liberorum jure ſubnixæ, pro numero liberorum libertæ mortis ejus tempore ſuperſtitum, virilis pars patrono, patronique liberis maſculis debeantur.

CAPUT LX.

Ad L. Papiam Poppæam de caducis: ſive ad L. Caducariam; & de viceſimis.

Superioribus legis capitibus Auguſtus urbi reddere ſtuduit abſumtam bellis multitudinem. Eodem vero tempore de explenda ærarii lacuna cogitavit. Privatorum igitur incomodo publica levavit inopiam, juſque populo tribuit in alienas hereditates: & legata quæ antea privatis integra planeque libera dimittebantur. Unde poſt communicatam omni Romanorum imperio civitatem, in immenſum hæc lucra ærarii ad commodum, ut Dion refert, exundarunt. Et primo vectigal graviſſimum extraneis heredibus (non liberis & parentibus, (*i*) non denique pauperibus) impoſuit, viceſimamque legatorum & hereditatum partem inferri juſſit (***) in ærarium militare, populique offenſionem Jul. Cæſaris auctoritate, gratiaque vita-

---

[*a*] *Inſt. eod.* §.2. & 3.

(*b*) L. 148. *ff. de V.S.*

[*c*] *L* 6. §.2. *ff. de bonis liber.* & *l.*38. §.*ult. eod.*

(*) Qualis erat, qui alienando ſe minorem centenario fecerat ad hoc, ut legis præceptum eluderet; cum contra in fraudem patroni alienare diceretur, qui ſine fraude legis facultates ſuas vehementer imminueret, ſic tamen, ut centenarius maneret. Fabiana autem actio patrono dabatur, ſi teſtatus mortuus eſſet libertus, Calviſiana, ſi inteſtatus. *L.*1. §.4. *D. Si quid. in fraud. patr.*

[*d*] *L. ſi libertus* 16. *ff. de jur. patr.*

(*e*) §.*ult. Inſtit. de ſucceſſ. liber.*

[*f*] Ulp. *fragm. tit. de bon. l.*29. §. *patronæ.* Terent. Clem. *lib.*39. *ff. de bon. lib.*

[*g*] Ulp. *fragm. tit.ult.*

[*h*] Ulp. *tit.* 79. §. *licet.*2.

(**) Inter cætera capita, quibus Celeberrimus Heineccius a Gothofredo & Gravina tradita de lege Julia & Papia auxit & emendavit, eminet libri ſecundi caput decimum ſeptimum & octavum, quorum illud ad jura adfinitatis inter vitricum & novercam & privignos, ſoceros item & generum vel nurum; hoc ad privilegia abſentium Reipublicæ cauſſa & indulgentiam Senatus pertinet.

(*i*) Plin. *in paneg.* & *l. unic. ubi* Cujac. *in parat. C. de cad. toll.* Dion. *lib.* 55. *an.* 759.

[***] Nec tamen id lege Papia Poppæa factum, ut innuere videtur Auctor, ſed lege Julia Viceſimaria, lata paullo ante legem Papiam Poppæam, ut narrat Dion *lib. LV. p.*565. *ad* A. U. C. 759. Eam libris duobus illuſtravit Aemelius Marcer, e quibus adhuc fragmenta quædam in Pandectis leguntur. Viceſimam dein Caracalla duplicavit, ut inopiæ ærarii militaris conſuleret, pro viceſima parte hereditatis decimam pendi juſſit. Dion *in Excerptis Peireſcianis lib.LXXVII.pag.* 745. Herodianus *lib. IV. cap.* 7. donec Macrinus viceſimam reduceret. Dion *Exc. LXXVIII. p.*893.

vitavit. Legem enim eam repertam ſimulavit in illius commentariis; quo odioſa, & nova omnia tum referebantur. Quam Tullius fraudem ſæpe Marco Antonio in *Philipp.* exprobrat. Ne qua vero mora ſolutioni viceſimarum fieret, lex cavit, & Adrianus edixit, uti ſtatim tabulæ teſtamenti poſt mortem aperirentur: (*a*) unde tabulæ a præſentibus intra tres dies erant aperiendæ, vel quinque: atque intra idem tempus ab abſentibus, cum ſuperveniſſent. (*b*) Huic autem de viceſima legi Nerva, Trajanus, Adrianus, Marcus modo ademerunt, modo reddiderunt ademtam vim; donec ab aliis ante Juſtinianum Imperatoribus funditus tolleretur. Cujus abrogationis Gratianum auctorem fert Alciatus, (*c*) qui a Cujacio (*d*) falſi accuſatur, propterea quod Auſonii teſtimonium, quo ille nititur, nullum invenitur. Auxit præterea lex fiſci commodum rebus iis, quæ legatario, vel heredi non tam voluntate teſtatoris. quam lege quærebantur: (*) nempe illis, quæ aliqua ex cauſa capere non poterat is, qui teſtamento vocabatur; quæque propterea, vel ad heredem alium, vel ad alium legatarium accedebant, Hæc autem in tria genera (**) tribuuntur; alia enim pro non ſcriptis habentur, alia dicuntur eſſe in cauſa caduci; alia proprie caduca ſunt & nuncupantur. Pro non ſcriptis ſunt relicta iis; quorum in perſonis ab initio non conſiſtunt, veluti relicta incapacibus, (***) & mortuis vivente teſtatore; item obſcura, & perplexa, quæ non intelliguntur; præterea, quæ dictante teſtatore ab ipſo teſtamentario ſibi adſcribuntur, (****) quibus tollendis prodiit Senatuſconſultum Libonianum infra nobis exponendum: & captatoria, ſive quæ quis eo conſilio legat, ut ſibi, vel alteri commodum aucupetur (*****) ex teſtamento illius, cui legavit, veluti: *Si Titius me heredem inſtituerit, vel qua ex parte Titius me heredem inſtituerit, mihi heres eſto*. Idem *ſi Titius Cajum ſibi heredem inſtituerit, mihi heres eſto*. Quod relictorum genus Senatuſconſulto damnatur. (*e*) Illa etiam pro non ſcriptis habentur, quæ relinquuntur iis, qui ſunt apud hoſtes ſpe reditus omnino peremta, nempe quod ibi poſtea deceſſerint; (*f*) & legata pura, quæ peregrino relinquuntur, (*g*) & deportato, (*h*) aut damnato in metallum; qui cum ſit ſervus pœnæ, non habet dominum, ex cujus perſona legatum conſiſtat, ut conſiſtit in ſervo, qui dominum habet legati capacem. (*i*) Quidquid autem ejuſmodi eſt, & pro non ſcripto habetur, veteri jure manente ut olim ſemper, ſic & nunc etiam non ad fiſcum ſed ad heredem, vel legatarium, vel ſubſtitutum ſine onere devolvitur, (k) exceptis duobus caſibus, quos innuit Juſtinianus (*l*) & profert Cujacius; (*m*) nempe cum ſervus legatus eſt alicui, qui capere non poteſt, atque ab eodem relicta eſt ſervo libertas, quamvis enim legatum ſit irritum, tamen humanitatis ratio libertatem intercidere non ſinit; ideo contra ſubtilem juris rationem, præſtanda eſt ab eo, apud quem ſervus permanſerit. (*n*) Alter caſus eſt, cum id, quod ſibi dictante teſtatore

quis

(*a*) *L. ult. C. de edict. D. Adrian. toll.*

(*b*) Paull. *lib. ſent.* 4. *cap.* 6. Cujac. *ibid.*

(*c*) *Diſpunct.* 34. 6.

(*d*) *In* Paull. *lib. ſent.* 4. *tit.* 6.

(*) Lege puta XII. tabularum, ex qua manebat jus accreſcendi.

[**] Imo in quinque. Præterea enim, qua pro non ſcriptis habebantur, aut caduca, aut quaſi caduca erant, celebrantur ereptitia in *L.* 9. *D. de his, quæ ut ind.* quæ tanquam indignis auferebantur & vacantia in *L.* 16. *D. de opt. leg. L.* 14. *D. de ſuis & legit. hæred.* in quibus heres aut legatarius penitus deficiebat.

(***) Qualis eſt Senator, qui libertinam, ingenuus, qui lenam duxit, vel quæ artem ludicram fecerit.

(****) *Niſi* ſubnotaverit teſtator, ſuo id juſſu factum, *L.* 14. *pr. L.* 15 §. 1. *D. ad leg. Cornel. de falſis.*

(*****) Satis bene ab Auctore noſtro deſignantur captatoriæ inſtitutiones, captatoria legata, quibus nimirum non mutuis affectionibus judicia aliorum provocabant, ſed quorum conditio extorſionis cauſſa ad ſecretum alienæ voluntatis ferebatur. Notum & commendatiſſimum eſt opuſculum Illuſtris Viri, Cornelii van Bynkershoek *de captatoriis inſtitutionibus*. Senatusconſultum vero, quo prohibitæ ſunt captatoriæ inſtitutiones, quibus conſulibus factum fuerit, non conſtat, & præſtat ἀϑεχειν cum Noſtro, quam incerta fide Accurſium ſequi, qui id Liboniano Senatusconſulto factum putabat.

(*e*) Cujac. *obſ.* 16. *cap.* 11. *l. illac.* §. *ult. ff. de hered. inſtituendis.*

(*f*) *L. ſi ſervo meo ff. de legat.* 1. *l.* 4. *in fine ff. de his, quæ pro non ſcript.* §. 24. *Inſtit. de legat.*

(*g*) Cujac. *C. de cad. toll. p.* 790.

[*h*] *L.* 1. *C. de hered. inſtit.*

(*i*) *L* 3. *ff. de his, quæ pro non ſcript. habentur.*

(*k*) *L. unica* § *in primo C. de caduc. toll.*

(*l*) *L. unica* §. 2 *C. de caduc. tollen. verbo pervero.*

(*m*) *Ad eandem legem pag.* 758

(*n*) *L. cum vero* § *ſi pro non ſcripto ff. de fideicomm. libert.*

quis adſcripſerit, rogatus eſt reſtituere; quamvis enim legatum intercidat, onus tamen ſuſtinetur, & fideicommiſſum ab herede præſtabitur, (*a*) cum ita ſit cautum Senatuſconſulto Liboniano: Nec tantum ea, quæ ab initio ſunt irrita, ſed quæ a primo valuerunt, deinde in eam cauſam reciderunt, a qua incipere nequeunt, pro non ſcriptis habentur. Cujuſmodi duos caſus ponit Juriſconſultus: (*b*) iique ſunt, ſi heres inſtitutus, vel legatarius facto teſtamento damnetur in metallum; vel ſi ſervus alienus, cui fuerat aliquid legatum, a teſtatore redimatur. (*) In cauſa caduci ea ſunt, quæ vivo teſtatore deficiunt, veluti ſi legatarius, aut heres teſtatorem morte præverterit, aut vivente teſtatore ſervus pœnæ factus libertatem amiſerit, aliove modo conditio legati defecerit. Hæc enim, quæ jure antiquo vel in ſubſtitutum recidebant, vel in conjunctum, aliumve, a quo relicta erant; lata lege Papia eodem jure cœperunt eſſe, quo & caduca, fiſco ſcilicet obnoxia. (*c*) Caduca vero proprie ſunt, quæ poſt mortem teſtatoris in eam cauſam decidunt, a qua incipere nequibant: quæ ut amplius fiſco creſcerent, vetitum fuit lege Papia heredem ex parte adire ante apertas tabulas hereditatem, quo aditione dilata caducum redderetur, quidquid ante apertas tabulas a teſtatoris morte deficeret. Unde ſi vel deceſſiſſet heres, vel civitatem Romanam amiſiſſet, illius portio caduca erat, & ad fiſcum perveniebat; (*d*) in herede vero ex aſſe conſervatum fuit jus antiquum. (*e*) Caducum erat enim, ſi quid relictum fuiſſet cœlibi, nec is intra diem centeſimum, qui dies erat creationis, uxorem duxiſſet; vel ſi relictum fuit Latino, nec is ante dies centum jus Quiritium impetraſſet. (*f*) Item ſi poſt mortem teſtatoris conditio, cui legatum ſuberat, defeciſſet. Tum autem ad ea, quæ eſſent in cauſa caduci, tum ad caduca ipſa, populus, veluti omnium parens, ut ait Tacitus (*g*) lege Papia initio vocabatur, eaque ſuo cum onere capiebat, perinde ac jure antiquo heres, aut ſubſtitutus, (*h*) aut conjunctus. At quod populo fuerat jus in caducis, Antonini lege translatum fuit ad fiſcum principis, ut docet Ulpianus, (*i*) cujus lectionem neſcio quam recte immutavit Cujacius, ne illum repugnantem faceret Juliano; (*k*) apud quem non populus vocari ſcribitur ad caduca, ſed fiſcus: cum tamen Adriani temporibus, quibus Julianus vixit, non fiſcus, ſed populus (**) ad caduca vocaretur: unde potius Juliani locum, Gothofredo auctore, ſuſpicor fuiſſe a Triboniano vitiatum, expunctaque populi mentione, fiſcum ſubſtitutum, ut, quod ſæpe ſolet, veterum ſententias ad Juſtinianei ſæculi rationem accommodaret. Nunc quemadmodum ad caduca populus, vel fiſcus admitteretur, inſpiciamus. Et conſtat, eos tum demum abſtuliſſe caduca, cum teſtator ſine liberis parentibuſque deceſſiſſet: nam ſi liberi, parenteſve uſque ad tertium gradum ſupereſſent heredes inſtituti: quod capere non poterat is, cui relictum erat, ipſi, ſervato vetere jure, capiebant. (*l*) Pronepotes (***) igitur etiam & proavi excludebant fiſcum a caducis: tertius enim gradus hujus legis ſententia comprehenditur, cum *uſque* particula non raro includat extremum, quo ſermo excurrit: quam etiam vim habet in plu-

(*a*) *L. ult. ff. de his, quæ pro non ſcript. habentur.* Cujac. *ad l. unicam C. de cad. toll. pag.* 798.

[*b*] *L. 3. §. ult. ff. de his, quæ pro non ſcript. habent. & §. pen.*

(*) Diſplicuit enim, rem ipſi heredi per hunc ſervum acquiri. Qui in metallum damnantur, ſervi pœnæ fiunt, ſervi autem pœnæ, ut ipſe Gravina ſtatim ſubjicit, in cauſa caduci erant.

[*c*] *L. unic. C. de cad. toll. §. pro ſecundo, ubi* Cujac. *pag.* 799.

[*d*] Ulpian. *Inſtit. tit.* 17.

(*e*) *L. multum ff. de condit. & demonſtr. leg. 1. § ult. ff. de jur. & fact. ignor.* Cujac. *ad l. un. C. de caduc. toll. pag.* 802.

[*f*] Ulpian. *tit. 22. §. cum quo & tit.* 17.

[*g*] Tacit. *lib. 3. annal.*

(*h*) *L. 96. §. 1. de leg.* 1.

(*i*) *Tit. 17. §.* 2.

(*k*) *L. 96. §. 1. ff. de leg.* 1.

(**) Imo nomine magis, quam re differebant fiſcus & ærarium. Ipſe enim Auguſtus ærario ita uſus eſt pro lubitu, ut ignorare ſe fateatur Dion. *lib. LIII. p.* 511. quid inter fiſcum & ærarium interſit. Unde promiſcue accepta Vetus gloſſa *ταμεῖον*, fiſcus, ærarium. Sic emendatione carere poſſunt & Ulpianus & Julianus.

(*l*) *L. unic. §. & cum lex C. de cad. toll.* Ulpian. *Inſtit. c. 17. & 18. L. pater meus §. ult. ff. de legat.* 2.

(***) Imo gradum tertium ad ſolos adſcendentes pertinere, liberis autem, ſine graduum diſcrimine, caduca deferri, erudite oſtendit Antonius Schultingius ad Ulpiani *tit. XVIII. n.* 4.

pluribus juris locis, ut recte Cujacius obſervat. (*a*) Verum eadem hæc exceptio, quam ad teſtamenta inter liberos, parenteſque facta pertinere didicimus a Juſtiniano, (*b*) extenditur a Gothofredo ad extraneos heredes, qui liberos habent, moveturque illo Juvenalis loco *ſat. 9.*

Jura parentis habes: propter me ſcriberis heres:
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum.

Quod tamen accipi poteſt de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem. Movetur præterea Ulpiani auctoritate *tit.* 25. *in fine*, cujus hæc verba ſunt: *Si quis in fraudem tacitam fidem accommodaverit, ut non capienti fideicommiſſum reſtituat, nec quadrantem eum deducere Senatus cenſuit, nec caducum vindicare ex eo teſtamento, ſi liberos habeat.* Quæ quaſi de extranei teſtamento dicantur, putat Gothofredus ſententiæ ſuæ favere. Hunc autem verborum ſenſum Cujacius ut declinaret, pro *ſi liberos habeat*, ſubjecit *ſi ex liberis exiſtant*. Verum locus, meo judicio, nulla emendatione indiget: ſiquidem Ulpiani verba ſine ulla extranei mentione recte congruunt (*) teſtamento patris, cui filius tacitam fidem in fraudem legis accommodavit, ut non capienti aliquid reſtituat ſuæ fidei commiſſum: quæ fraus ne filio eſſet impune, Senatus eum jure capiendi privavit: & quoniam illi conciliare gratiam poterant liberi, quorum cauſa multa parentibus remittuntur, adjecit ne quidem ſi filius, qui fraudem legi fecerat, liberos haberet, pœnam evaſurum. Siquidem qui dolo malo (*c*) in fraudem legis clam juſſu teſtatoris aliquid reſtituendum recepiſſet, hoc eſt fidem ſuam accommodaſset, ut alter reſtitueret; is ex lege Papia excidebat hereditate, aut legato ſibi relicto, eaque bona tanquam vacantia vindicabantur a populo: ut ne fructus quidem licuerit heredi, aut legatario ante litem motam perceptos retinere: quia bonæ fidei poſſeſſores non habebantur, (*d*) nec eis adcreſcebat quidquam deficiente conjuncto, cum nemo rem habere dicatur, qua fuerat ab initio privandus; (*e*) atque hoc unum erat genus bonorum ereptitiorum ex lege Papia deſcendentium. Alterum genus erat eorum, quæ indigno relicta erant, ad quæ populus etiam & fiſcus vocabantur, & aliquando etiam privati: veluti ſi legatarius teſtamentum ſuppreſſiſſet, quo heredem fraudaret, aut tutelam teſtamento relictam recuſaſſet; (*f*) utroque enim caſu indignus eſt legatarius legato; ſed pars ei ablata traditur heredi, cui fraudem tetenderat, aut pupillo, cujus tutelam recuſaverat: (*g*) ideo Juſtinianus (*h*) ait, quæ indignis auferuntur, cedere aliquando privatis; & Ulpianus (*i*) ſcripſit, non raro eriptitia nobis adquiri. At quoſnam præterea indignos judicabimus beneficio teſtatoris? eos nempe, qui vel defunctum occiderint, (k) quos & a deſcendentium defuncti bonis lex excludit; vel eos, qui teſtatoris morti cauſam aliquam per culpam, aut negligentiam præbuerint, (*l*) eamve mortem vindicare omiſerint, vel teſtamentum probroſo aliquo nomine, (**) vel falſi accuſaverint, aut inofficioſum dixerint: (*m*) ſiquidem pertenderint; non autem ſi deſtiterint ante ſententiam. (*n*) Item qui vel defuncto grave aliquod in judicio crimen objecerint: (*o*) vel

ſtatus

(*a*) *L. ult. in fin. ff. de Senat.* Cujac. *tit. C. de caduc. toll. pag.* 787. *& ſeq.*

(*b*) *L. unic. in princ. C. de cad. toll. verſic. & dum lex.*

(*) Imo latius concepta ſunt, & extraneos quoque heredes complectuntur, quare recte ſententiam Gothofredi, rejecta Cujacii emendatione, probant Schultingius *ad jurisprudentiam Ante Juſtinianeam p.* 664. & Heineccius *ad legem Papiam pag.* 386. Dulce caducum quoque ita proprie accipitur apud Juvenalem, neque eſt, cur id intelligamus de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem.

(*c*) *L. in fraudem* 10. *l. heres* 11. *l. cum qui* 18. *ff. de his, quæ ut indign. L.* 3. *ff. de jure fiſci.*

[*d*] *L. cum qui* 18. *ff. de his, quæ ut indign.*

(*e*) *L. ſi totum* 83. *ff. de acquir. vel omitt. hered.*

(*f*) *L.* 5. *§. amittere ff. de his, quæ ut indign.*

[*g*] *L. penult. C. de legat.*

(*h*) *L. unic. §.* 13. *C. de caduc. toll.*

(*i*) *Inſtit. cap* 19. *§.* 16.

(*k*) *L. Lucius Titius ff. de jur. fiſci. L. cum ratio §. fin. ff. de bon. damn. DD in l. eam* 14. *C. de fideicomm.*

(*l*) *L. heredum* 15. *l. ei qui mortem* 20. *ff. de his, quæ ut indign. L.* 1. *&* 3. *C. eod.*

(**) Puta, ſi illud nullum, aut injuſtum falſo dixiſſet. Quædam autem ex his capitibus, poſt legem noſtram, Senatuſconſultis vel Principum conſtitutionibus introducta eſſe, diſtincte obſervat Heineccius *p.* 416.

(*m*) *L.* 5. *in princ. & §. ſi pater, & §. ult. L. heredd* 15. *l. cum tab.* 16. *ff de his, quæ ut indign.*

(*n*) *L.* 8. *§. meminiſſe ff. de inoff. teſtament.*

(*o*) *L. ſi inimicit.* 9. *ff. de his, quæ ut indign.*

ſtatus controverſiam moveant: vel contra tabulas bonorum poſſeſſionem petant: (*a*) vel uxores contra leges duxerint: ab ejus enim mulieris hereditate ob turpitudinem arcentur; (*b*) vel capitales inimicitias cum teſtatore ſuſceperint, eique maledixerint; (*c*) vel ejus uxorem vitiaverint; vel hereditatem compilaverint; pars enim compilata fiſco accedit, nulla per heredem detracta Falcidia, (*d*) vel feſtinata improbe ſpe, bona ſibi ex legitima ſucceſſione perventura donaverint: turpe eſt enim cognato nondum mortuo, per æs & libram illius bona mancipare; qui ritus, ut diximus libro ſuperiori, adhibebatur ante Juſtinianum in quavis translatione dominii. Nec tantum ad partem alteri donatam fiſcus vocatur, ſed ad reliqua bona donatori legitima ſucceſſione obventura; denegatis huic actionibus hereditariis. (*e*) Aufertur autem duntaxat id, quod apud heredem permaneret, non quod ad ſubſtitutum, vel alterum per fideicommiſſum perveniret. (*f*) Huc pertinet S. C. de eo, qui prius teſtamentum utiliter fecerat; deinde aliud, quo inſtituerat eos, quos non licebat; adeo ut in priore inſtituerit eum, quem ipſe teſtator poſtea judicavit indignum; in poſteriore eum, quem inſtituere non poterat, utpote ex legibus incapacem, qui differt ab indigno; quem non ſolum excludit lex; ſed aliquando etiam odium teſtatoris, (*) cuique bona ob id ab fiſco eripiuntur. Itaque in hac ſpecie (*g*) S. C. decretum eſt, auferendam per fiſcum hereditatem heredi ſcripto in priore teſtamento, quem teſtator mutaturus poſteriore teſtamento voluntatem judicavit indignum; prius tamen teſtamentum ruptum non fuiſſe, quia poſterius nullum fuit, utpote in quo incapax inſtituitur, & S. C. ad Pertinacis orationem adjecto, cautum eſt, ne priores tabulæ rumpantur, niſi a poſterioribus validis. (*h*) Alia via populo, vel fiſco patuit ad aliena bona per caput illud legis Papiæ, quo conſtituitur, ut ſi heres decedat ante aditam hereditatem, hereditas in ærarium, vel in fiſcum cadat [*i*] Nam jure antiquo hereditas, deficiente herede teſtamentario, deferebatur ad legitimos, ſine oneribus: cum jure ſuo, ſive beneficio legis tranſeat, non voluntate teſtatoris. (k) Hereditas enim non adita in heredes heredis minime tranſmittitur, niſi aliquibus caſibus, puta ſi a parentibus, ſive maribus, ſive fœminis liberi ſint inſtituti, ſive ſui, ſive emancipati, atque ita inſtituti ſuſceperint liberos: ad hos enim hereditas parentibus relicta tranſmittitur. (*l*) Præterea ſi heres extraneus deceſſerit intra annum legibus ad liberandum datum, (*m*) & ſciat hereditatem ſibi delatam; hereditas, etſi nondum adita, traſmittitur in heredem deliberantis, una cum jure deliberandi (*n*) per temporis reſiduum. Item infans ab extraneo inſtitutus, ſi in infantia decedat, tranſmittit in patrem, qui ejus nomine adire cum poſset, non adivit. (*o*) (**) Tandem ſi S. C. Silaniano, quo aditio, & apertura tabularum protrahebatur, donec de familia quæſtio haberetur, heres adire impeditus deceſſiſſet: ne huic S. C. eſset fraudi, Scævolæ placuit tranſmitti hereditatem. (*p*) Dies vero legatorum non niſi ab apertura tabularum cedebat, & ſi legatarius ante agnitum legatum decederet, legatum in fiſcum redigebatur, (*q*) exceptis legatis per vindicationem, [***] quæ

(*a*) *L. 2 ff. de his, quæ ut indign.*

(*b*) *L. 2. ff. eod.*

(*c*) *L. ſi inimicitiæ ff. de his, quæ ut indign.*

(*d*) *L. reſcriptum. 6. ff de his quæ ut indign. ubi* Cujac. *ad l. quidam 30. ff. de donat. ſive ad lib 10. reſponſ. Papin.*

(*e*) *L. donatio vel. l. quidem 30. ubi* Cujac. *ff. de donat. ſive ad Papin. lib. 10 reſp*

(*f*) *L 8 § meminiſſe ff. de inoff teſtam.*

(*) Veluti, ſi heres in priori teſtamento ſcriptus, teſtatoris ſtatus controverſiam moviſſet, aut capitales cum eo ſuſcepiſſet inimicitias, aut poſterius eum teſtamentum facere prohibuiſſet.

(*g*) *L. cum quidam 12. ff de his, quæ ut indign. ubi* Cujac. *in Papin lib 16 quæſt.*

(*k*) Jul. Capit. *in Pertin ſub tit. quibus mod. teſt.*

(*i*) *L. unica §. in noviſſimo 5. C. de caduc. tollend.*

(*h*) Cujac. *ad tit. C. de caduc. tollend. pag.* 803. *lit. a.*

(*l*) *L. unica C. de his, qui ante apert. tab. hered. tranſ. ubi* Cujac. *ad l. unic. C. de caduc. tollend.*

(*m*) *L. cum in antiquioribus C. de jure delib.*

(*n*) *D. L. cum in antiquior.*

(*o*) *L. ſi infans. eod.*

(**) Omiſſus eſt caſus ſui heredis, qui hereditatem etiam non aditam ad heredes quoſvis tranſmittit, *L. 7. §. 1 D de acquir. hered.*

(*p*) *L. ſi quis 3. § oleg. ff. de S. C. Silanian.*

(*q*) *L. unic. §. in noviſſimo C. de caduc. toll. & §. cum igitur.*

(***) Hoc enim legatario etiam ſine agnitione acquirebatur, Paullus *Sent. lib. III. tit 6 § 7.* quia teſtator, dum ita legabat, DO, LEGO, dominium confeſtim in legatarium tranſmittere videbatur.

quæ Paullus (*a*) ad heredem legatarii tranſire ſcribit. Præterea omiſſa, vel repudiata hereditas, & legatum fiſco vacabant: partemque non capientis caducam eſſe, bonaque illius, qui jus omiſit ſuum, populo ex lege caducaria deferri, Ulpianus tradidit. (*b*) Quamvis enim hereditas & legata, quæ aut repudiantur, aut ſuperſunt poſt mortem illius, qui deceſſit ante aditam hereditatem, agnitumve legatum, proprie ſint bona vacantia, diſtinctumque nomen ferant a caducis: promiſcue tamen hæc aliquando accipiuntur. (*c*) Ulpianus enim ſimpliciter partem non capientis, aut non adeuntis ait eſſe caducam. (*d*) Ea ſunt etiam caduca, quæ legis Papiæ modum excedunt, puta ſi conjugi relictum ſit plus quam lege decimaria licet, vel ſi quid legatum ſit cœlibi, aliive relictum ſit, quibus lege Papia capiendi facultatem ademtam eſſe oſtendimus; (*e*) nec legata modo, ſed & mortis cauſa donationes eidem juri ſubeſſe, diſcimus ex S. C. ad caput hoc legis condito. (*f*)

CAPUT LXI.

De jure adcreſcendi.

ET quoniam duplici ratione fiſcus arcebatur a caducis, jure ſcilicet adcreſcendi, & jure ſubſtitutionis (nam jure adcreſcendi portio deficiens veniebat ad conjunctum re & verbis, vel re tantum, vel aliquando ad conjunctum ſolis verbis, ſi appareret, teſtatorem (*g*) conjunctionem affectaſſe, (*) ne inane ſit ſtudium illius: jure autem ſubſtitutionis portio deficiens a ſubſtituto occupabatur); lex Papia jus quidem ſubſtitutionis reliquit integrum; jus vero adcreſcendi ex parte prœcidit: (*h*) nec prorſus ejus juris commodo ſpoliavit heredes. Ait enim Ulpianus, (*i*) ei, qui totam hereditatem, aut partem ſibi relictam ſit reſtituere rogatus, nihil adcreſcere debere; non quia pars deficiens fiſco inferatur, ſed quia heres totum reſtituere coactus careat re, cui portio deficiens poſſit adcreſcere. Eſt & alius Ulpiani locus, ubi heredi ſcripto portio hereditatis, perinde atque bonorum poſſeſſio adcreſcit. (*k*) Et Celſus ait, filium heredem, cui pars ejus, a quo fuerit legatum, adcreſcat; non præſtare legatum, quod jure antiquo capit. Quandonam igitur in partem coheredis deficientem fiſcus ex lege Papia vocabatur? Neque enim Juriſconſulti ad legem Papiam ſcribentes de heredum conjunctione tractaſſent, neque Juſtinianus caduca funditus tollens attigiſſet etiam coheredum portiones, (*l*) eaſque ad priſcam juris obſervationem revocaſſet; niſi ad fiſcum illæ aliquando pertinuiſſent. Quamobrem Jacobus Gothofredus ad hoc caput, & poſt eum Juriſconſultus recentior exiſtimarunt, (*m*) lege Papia ſublatum jus adcreſcendi inter heredes ſcriptos, quando partes deficiebant vivo teſtatore, aut ante apertas tabulas: (*n*) at apertis tabulis, atque hereditate adita inter heredes jus adcreſcendi manſiſſe: adeo ut conjuncti fiſco præferrentur. Cum autem heredis portio repudiata adcreſceret alteri, dubitabatur, an ſimul cum onere ſuo transferretur? Quod Julianus negaverat. Ulpianus vero transferri ſcripſit poſt reſcriptum Severi, ex quo ab inſtituto relicta onera cenſentur a ſubſtituto repetita. Unde Ulpianus colligit pari ratione ab altero collega, cui portio adcrevit, onus videri repetitum. (*o*) Inter legatarios autem prorſus ſublatum fuiſſe jus adcreſcendi per legem Papiam, præter Juſtinianum, [*p*] docuerunt & JCti præſertim Ulpianus. [*q*] Subſtitutionibus tantum lex Papia pepercit, unumque hoc effugium patuiſſe teſtatoribus, quo legem declinarent, Juſtinianus tradit. [*r*] Itaque JCti, qui privatorum teſtamentis adhibe-

(*a*) *Lib.* 3. *ſent. tit.* 6. §. *per vindic. ubi* Cujac.
(*b*) *Tit.* 28. §. *inteſtati*.
(*c*) *L.* 96. §. 1. *ff. de leg.* 1. Tacit. *lib.* 3. *annal.*
(*d*) Ulpian. *tit.* 24. §. 11. *tit.* 1. §. *inter medias* 19. & *tit.* 28. §. 7.
(*e*) *L.* 55. *ff. de leg.* 2. & Ulp. *tit.* 17.
(*f*) *L.* 35. *ff. de mortis cauſa donat.*
(*g*) Cujac. *ad l. triplici ff. de V. S.*
(*) Eidem ſententiæ prope accedit Ant. Schultingius *ad Ulpianum tit.* 24. §. 13. *num.* 34. Contra, juri adcreſcendi inter verbis conjunctos ſemper locum eſſe, contendunt van Bynkershœk *lib. II. Obſ. c.* 3. & Heineccius *ad legem Juliam & Papiam p.* 432.
(*h*) Goth. *in not. pag.* 349. *ad hanc legem*.
(*i*) *L. ſi totum* 13. *ff. de acquir. hered.*
(*k*) *L.* 2. §. *ſi duo ff. de bon. poſſeſſ. ſecund. tabul.*
(*l*) *C. de caduc. toll.* §. *his ita*.
(*m*) Merillius *lib.* 5. *obſ.* 4. & *cap.* 12. *in fine*.
(*n*) *L. unica* §. 3. & 4. *C. de caduc. toll.*
(*o*) *L.* 61. *ff. de legat.* 2.
(*p*) *L. unic. C. de caduc. toll.*
[*q*] *Inſtit. tit.* 34. §. *optimum autem*.
(*r*) *L. unica in princ. C. eod.*

bebantur, quique pro viribus odioſam ſtudebant coercere legem, commenti ſunt reciprocam ſubſtitutionem, tanquam perpetuum bonorum nexum; ut uno peremto nodo, ſtatim hereditas, aut legatum revinciretur altero, itaque fiſcus diutius averteretur. Adeo enim JCti hujus legis avaritiam abominabantur, ut vires illius ubicunque uſuveniret, cautionibus reſponſiſque ſuis extenuarent. Cujus bonitatis, prudentiæ, atque charitatis plura in legibus noſtris exempla ſuperſunt. Quale eſt illud Ulpiani, qui legatum negat intercidere, ſi fuerit deportatus is, cui relictum fuerat ſub conditione, *ſi Conſul eſſet*, quanquam enim is mortuo comparetur; tamen ne fiſco locus aperiretur, legatum conſiſtere ait propter ſpem reſtitutionis. (a) Item & aliud ejuſdem JCti, qui monſtroſum partum docet proinde atque integrum prodeſſe mulieri ad effugiendas legis Papiæ pœnas, ne materni fati calamitas cedat in fiſci lucrum, (b) cum alias monſtroſus partus in liberis non numeretur, illumque occidens pœna legis Corneliæ non teneatur: nam legibus XII. tabul. parens eum, ant ferro necare, aut undis mergere jubebatur: non enim videtur hominem interficere. (c) Porro princeps minime ſolutus erat omnibus legibus, quippe qui, teſte Dione, [d] a Senatu veniam legis Voconiæ peteret, & in legatis ſibi relictis Falcidiam [e] pateretur: tamen ex S. C. ſolutus erat legibus caducariis ob earum odium, quod beneficium principes Auguſtæ impertierunt, ut tradit Ulpianus. (f) Quam legem Tribonianus perperam locavit ſub titulo *de legibus*, quaſi ad leges reſpiciat univerſas, ac data opera celavit poſteros, leges aliquando a Juriſconſultis κατ' ἐξοχὴν appellari ſolas leges *Juliam & Papiam*, ad quas pertinet inſcriptio tituli, quem præfert lex illa *princeps ff. de legib.* Odio quoque legis Papiæ, legatorum nomen in articulo fideicommiſſorum diſcretum fuit a fideicommiſſis, quæ alias confunduntur: ne ſi ſub legatorum nomine venirent, fideicommiſſorum dies cederet ab apertura tabularum quemadmodum legata: cum contra fideicommiſſa, ſervato veteri jure, cedant a die mortis teſtatoris. (g) Plura vero fuerunt S. C. ad hanc legem condita, quorum primo illud occurrit, quo mortis cauſa donationes iis factæ, qui lege capere prohibentur, in eadem jubentur eſſe cauſa, quaſi eiſdem in teſtamento relinquerentur. (h) Sequitur & aliud S.C. quo, ut fiſcus excludatur, ſubſtitutio reciproca, quamvis obſcurior, tamen ex mente teſtatoris, benigna interpretatione, inducitur, (i) velut in hac ſpecie, *Titius & Sejus, uter eorum vivet, heres mihi eſto*. Hos Celſus exiſtimat, ſi uterque vivat, ambos heredes fore, alterutro vero mortuo, heredem fore ſuperſtitem ex aſſe; quia, ut ſcribit Ulpianus, (k) ſubſtitutio reciproca huic orationi ſubeſſe videtur; quod & in legato eodem modo reiicto Senatum cenſuiſſe*, Celſus tradit. (l) Præterea huic tractationi aliud S. C. acceſſit, quo potior cauſa ducitur illius, cujus fides electa ſit, quam heredis: unde quod Sejo fideicommiſſum fuerat ſub conditione, ut Titio daretur; Si Titius, pendente conditione, deceſſiſset, legatum apud Sejum manebit, [m] excluſo herede ſimul & fiſco. Satis non erat hiſce legum capitibus fiſco, vel ærario proſpexiſſe, niſi legislatores fraudibus viam intercluſiſſent: quibus detegendis (quod in legibus pœnalibus erat translatitium) certum decretum fuit præmium iis, qui privatorum fraudes ad magiſtratus, & Principes detuliſſent; quod fuit quarta pars rei delatæ, idque vulgare præmium Paullus appellat; [n] eamque quantitatem præfinitam a Nerone fuiſſe, docet Svetonius; [o] cum antea, quamvis propoſitis præmiis, eorum tamen quantitas incerta fuiſſet. [p] Ne autem dela-

[a] *L. intercidit ff. de condit. & demonſtr.*

[b] *L. quæret. 135. ff. de V. S.*

(c) *L. 14. de ſtat. hom.* Goth. *in l. quæret. ff. de V. S.*

(d) Cujac. *obſ. 36. lib. 15.*

(e *L 4 C. l. Falcid.*

(f) *Ad l. princeps ff. de legib.*

(g) Cujac. *ad tit. C. de cad. toll. pag. 394. lit C.*

(h) *L. Senatus ff. de mort. cauſ. donat. quo pertinet L. & fideicom. ff. de legat. 3.* Cujac. *C. de cad. toll. pag. 794. litt. B.*

(i) *L. Titius & Sejus cum ſeq. ff. hered. de inſtit.*

(k) *L. ſequenti.*

(l) *L. itemque ff. de hered. inſtit.*

(m) *L. Julianus ff. de leg. 2. l. in fraud. ff. de his, quæ ut indign.*

(n) *L. 13. ff. de jure fiſcl. § 5.*

(o) *in Nerone cap. 10.*

(p) Tacit. *lib. 3. & lib. 14.*

delatorum improbum agmen in urbe nutriretur, propoſitum fuit præmium iis, qui ſeipſos detuliſſent, propriamque fraudem pateféciſſent, fuitque dimidium rei, quam detulerant: ut Paullus & Mauritianus prodiderunt. (*a*) Quam ad rem S. C. prodiiſſe, docent ii, quos indicavimus. Tandem qui in fraudem legis fidem accommodaverit, & receperit ſe redditurum, quod per legem non licebat; hereditate ac legato ſibi relicto a a fiſco privabatur. (*b*) Juſtinianus vero legem caducariam evellit prope radicitus, reſtituitque jus antiquum, & fiſco reliquit bona vacantia, & ea, quæ ut indignis eripiuntur: quam legis Papiæ abrogationem explicat ipſe luculenter. (*c*) Jam enim longe antea emendato bellorum civilium damno, populum oneribus hiſce levatum oportuerat. Nam ut apud Livium (*d*) legitur: *quas tempora aliqua deſiderarunt leges, mortales, & temporibus ipſis mutabiles video.*

Quoniam autem in fiſci mentione verſamur & lucris ipſius, commodum hic attexemus S. C. reliqua eo pertinentia, quorum illud, quo publicari vetantur, & heredi remittuntur bona illius; qui Romam tranſmiſſurus a magiſtratu, ante ſententiam Romæ proferendam deceſſerit; cum ante judicium Romæ redditum, damnatus non videatur. (*e*) Idem illud, ut privato herede & fiſco, de hereditate contendentibus, & creditoribus præterea petentibus; tam privata hereditatis petitio, quam creditorum actio ſuſtineatur, ſive differatur (*f*) donec jus fiſci examinetur: cum creditorum actiones non differantur, ſi duos inter privatos de alicujus hereditate diſceptetur. (*g*) Item illud de tacito fideicommiſſo, cujus partem dimidiam, conſtitutione ſua, Trajanus remiſit fideicommiſſario, qui antequam cauſa ejus ad ærarium deferretur, ultro ſe detuliſſet, ac profeſſus eſſet, eam rem ſibi relictam capere non poſſe. Cui conſtitutioni Senatus adjecit, ut ſi quis adverſus Trajani beneficium ingratus, poſt quam profeſſus eſſet ſe capere non poſſe, tranſegiſſet cum poſſeſſoribus relictæ ſibi rei, atque lucrum inde cepiſſet, ſi tribus edictis evocatus non reſponderet; tantum ærario penderet, quantum ibi ex delata cauſa remanſiſſet, ſi profeſſionem impleſſet: & ſi poſſeſſoris quoque fraus argueretur, tantum poſſeſſor perſolveret, quantum convictus inferre debuiſſet, (*h*) unde ab utroque ſimplum exigitur. Porro Senatus quoque cenſuit, ut contra fiſcum liceat opponere compenſationem; puta ſi quis debitor fiſci ſit, & creditor non debeat fiſco perſolvere, niſi deducto eo, quod fiſcus debet; dummodo tamen quod ei debet, una ſtatio, ſive procuratio fiſcalis non compenſet cum eo, quod debet alteri ſtationi, ſive procurationi. Erat enim exactio fiſcalis diviſa in plura officia; ne autem officia confunderentur, & involverentur fiſcales rationes, recte conſtitutum fuit, ut compenſatio locum habeat, quando una eademque ſtatio creditrix eſſet & debitrix. (*i*)

CAPUT LXII.

Senatuſconſultum & oratio Antonini de Tutorum nuptiis cum Pupillis.

Legibus connubialibus recte attexentur S. Cta, quibus nuptiæ inter pupillas & earum tutores, curatoreſve prohibentur. (*k*) Orationem habuit in Senatu M. Antoninus Imperator, qua ſententiam ſuam de infirmandis ejuſmodi nuptiis protulit, optimis ad id ſane rationibus adductus: ne ſcilicet velamento nuptiarum tutores, qui conturbaverant pupillarum rationes, aut interverterant, fraudem tegerent ſuam; eoque artificio doli judicium declinarent. Ideo ne conjugalis reverentia ad tutoris auctoritatem accedens, puellares ſpiritus deprimeret, vireſque omnes ad reſiſtendum adimeret; Senatus ex M. Antonini ſententia, nullas eſſe nuptias cenſuit inter pupillam & tutorem, aut tutoris filium, atque ita imbecillam ætatem inopemque conſilii ſexum ab aſtutiorum fraudibus liberavit. Quam ob cauſam S. C. ſententia producta fuit

(*a*) *L. 15. ff. de jure fiſci. §. 3. & L. 13. §. ult. ff. eodem.*
(*b*) *L. 10. ff. de his, quæ ut indign. ff. de jure fiſci. L. 13. § 1. & L. 3. eod.*
(*c*) *L. unica C. de caduc. toll.*
(*d*) *lib. 34. cap. 6.*
(*e*) *L. 2. ff. de bon. eor. qui ante ſent. vel mort. ſibi, &*
[*f*] *Apud Julian. 35. ff. de jure fiſci.*
(*g*) *L. ult. C. de pet hered.*
[*h*] *L. Arianus 42. ff. de jure fiſci.*
(*i*) *L. 1. C. de compenſat.*
(*k*) *C. de interdict. matrim. inter. pupill. & tut.*

fuit a JCTIS ad eos, ad quos tutoris, aut curatoris lucrum pertinet, & in quos fraudis ſuſpicio cadit: veluti eos, qui tutores non ſunt, tutelæ tamen periculum ſuo nomine ſubeunt, (*) & ad honorarios tutores, qui & de male geſta tutela tenentur. (*a*) Unde non modo tutoris nepotes, qui filiorum nomine veniunt, (*b*) ſed & filios etiam emancipatos S. Ctum complectitur: immo & exheredatos, atque præteritos, eoſque etiam, qui ſe paterna hereditate abſtinuiſſent: ne forte ſubductis rationibus, bona patris per fraudem in eos collocata oporteat revocari tutelæ judicio. (*c*). Quamobrem etiam extranei heredes tutoris ex JCti ſententia a pupillæ nuptiis arceantur. Quid ſi avus, qui tutelam neptis ex filio emancipato geſſit, eam pupillam nepoti ex alio filio nuptum dare velit? Et quia par affectionis ratio ſuſpicionem fraudis removet; reſponſum eſt, S.C. mentem eo non eſſe producendam. (*d*) Aliud erit, ſi filiusfamilias patri ſuo, aut fratri, qui eſt in eadem poteſtate, pupillam ſuam collocare velit: (*e*) tunc enim erit locus S. C. quia communia ſunt patris & filiorum commoda, ſicuti & communia ſunt onera; nam quemadmodum tria onera eadem in domo eſſe cenſentur, ſi pater alicujus, vel filius, vel frater unus tria ſuſtineat onera; ideoque locum habet excuſatio tutelæ, (*f*) ita & pari ſuſpicione fraudis involvuntur: ut enim prodeſt periculi communio ad excuſationem, ita nuptiis obeſt participatio utilitatis. Præterea, ſi ventri, aut bonis curator detur, is etiam removetur a nuptiis, (*g*) quamvis ad breve temporis ſpatium detur. Incivile præterea viſum eſt, puellam, aut tutoris liberto, aut liberti filio in contubernio ſuſcepto nuptum dari. (*h*) Quid ſi teſtator in uxoris arbitrio poſuiſset filiæ nuptias? An matris conſenſus prohibitas nuptias confirmabit, tanquam patris auctoritate contractus? Minime; non tam enim nuptiarum arbitrium permiſiſſe cenſetur teſtator, quam puellæ cuſtodiam tradidiſſe, (*i*) ne tutori nuptum daretur: eadem ratione tutori adrogatio pupillæ, vel pupilli minime permittitur; (*k*) nec adoptio mariti puellæ, ne hanc ſibi viam ad aliena bona patefaciat. (*l*) Cum autem S.C. nuptias inter pupillas, & tutorem, atque curatorem, eorumque filios ob eam cauſam prohibuiſſet, ne imbecillis ſexus infirma ætas, auctoritate tutoris opprimeretur, idque periculum in ſexum virilem, utpote firmiorem minime immineret: haudquaquam oportuit (*m*) S.C. extendi ad eum, qui filiam ſuam pupillo ſuo in matrimonium collocat. Nec porrigitur S. C. ad eos, qui pro tutore, vel curatore, negocia gerunt; quoniam non eadem eſt auctoritas. (*n*) Matrem quoque pupillæ ducere tutori licet. (*o*) Præterea ſi pupilla ſit nurus tutoris; utpote quæ ante teſtatoris mortem, tutoris filio nupta fuerit: recte contractæ nuptiæ ſuſpicioſo eventu poſt matrimonium incidente minime diſſolventur; ſed alius curator datur, qui reddendis rationibus præſideat: (*p*) generalis enim eſt in jure definitio, atque perpetua, nuptias rite contractas, conſequenti facto minime vitiari. Nec nuptiæ ſolum, ſed & ſponſalia hoc S.C. rejiciuntur. (*q*) Quo etiam prohibetur ſponſus ſponſæ curator dari. (*r*) At ſi tutor, aut curator rationes reddiderint, licebit ſibi, vel filio pupillæ nuptias appetere, dummodo ſimul puella XXV. annum impleverit, annuſque utilis exierit, qui petendæ reſtitutioni conceditur. (*s*) At ex conſtitutione Juſtiniani ad XXIX. uſque annum prohibitio tenet: loco enim anni utilis ad reſtitutionem in jure antiquo petendam dati, ſubſtitutum eſt a Juſtiniano quadriennium continuum. (*t*) Ad hoc S. C. exce-

(*) Veluti qui falſis ſe excuſationibus a tutela excuſaverint.

(*a*) *L. quod ſi 14. §. 1. ff. de ſolut. L. ſi quis 60. ff. de ritu nupt.*

(*b*) *L. S. C. ff. de ritu nupt*

(*c*) *L. non ſolum 63. ff. de ritu nupt.*

[*d*] *D. tit. de ritu nupt. l. non ſolum §. 1.*

(*e*) *D. l. non ſolum §. 2.*

[*f*] *L. 5. ff. de excuſ. tut.*

(*g*) *L. non ſolum §. 4 ff. de ritu nupt.*

(*h*) *L. 4. C. de interdict. matrim. l. non eſt 66. §. de ritu nupt.*

(*i*) *L. quanquam ff. de ritu nupt.*

(*k*) *L. nec ei ff. de adopt. §. 1.*

(*l*) *L. non ſolum §. videamus ff de ritu nuptiar.*

(*m*) *L. libertum §. ult ff. de ritu nupt. L. 5. C. de interdict. matr.*

(*n*) *L. 8. C. de interdict matr.*

(*o*) *L. 2. C. de interdict matr.*

(*p*) *L. 3. C. de interdict. matrim.*

(*q*) Cujac. *parat. & enarr. C. de interdict. matr.*

(*r*) *L. 1. §. ult. ff. de excuſat. ubi* Cujac.

(*s*) *L. ſi patris 6. C. eod.* Cujac. *ibi in enarr. C.*

(*t*) Cujac. *d. tit C. de interd. matrim.*

exceptiones duæ produntur a prudentibus, nempe: niſi prius a patre deſponſata tutori puella fuiſſet, & tutor maritus ab eodem patre puellæ deſignatus; vel ſi quis nurui ſuæ ſit curator datus, non enim diſſolventur contractæ nuptiæ, ut mox diximus: (*a*) quibus caſibus vis S.C. perimitur. Ceterum præter diſſolutionem nuptiarum fraude contractarum, hujuſmodi tutor infamiæ ſubjicitur, neque ex puellæ teſtamento capere quidquam poteſt, teneturque lege Iulia de adulteriis. (*b*) Puellæ vero licet ex hujuſcemodi mariti teſtamento capere; fraus enim non puellæ, ſed tutori adſcribitur. Ejuſdem exemplo S.C. principes inter mandata, quæ dabantur in provinciam cum juriſdictione proficiſcentibus, illud inſerebant caput, quo vetabatur, provinciæ rectorem ſibi vel filio uxorem ex provincialibus quærere: idque ratione potentatus, ut Papinianus ait: ne ſcilicet puellæ reſiſtendo impares, imperii metu, invitæ pertraherentur ad nuptias. (*c*)

CAPUT LXIII.

S.C. Flancianum.

NUptias conſequitur procreatio liberorum, quos genitor agnoſcere tenetur, atque alere; ideo ſi divortio facto, mulier prægnans apparuerit, partus reddendus eſt ei, a quo concepit. Hinc leges verum patrem decernunt, cujus curæ ac poteſtati filius tradatur. Quamobrem S.C. Planciano, (*) ſive, ut alii ſcribunt, Plauciano (cujus quamvis ante Adrianum conditum ſciam, certum tamen tempus oſtendere non auſim:) hoc inquam S.C. ratio præbetur, qua legitimo parenti filius uſque ab initio aſſignetur: tum ut a patre, qui ſuus eſt, agnoſcatur; tum ut partes juri civili definitæ filiorum gratia ex dimiſſæ uxoris dote detrahantur. Siquidem aut morte mulieris matrimonium dirimebatur, aut divortio. Si morte dirimeretur, dos a patre profecta, eo mortuo, penes maritum remanebat: vivente vero patre, ad eum redibat, detractis partibus quinis in ſingulos liberos in infinitum, hoc eſt, pro numero liberorum: [*d*] quarum partium retentionem quidem ante reddendam dotem habebat maritus, non petitionem. Unde jure antiquo, nullus erat diſputandi locus ad patremne, an ad maritum dos ſuperſtitibus liberis pertineret? Nam quia quintæ partes in ſingulos liberos a jure ſtatuebantur; certe quod ſupererat ex detractionibus liberorum ad patrem redibat. Hæc vero quæſtio excitata fuit jure novo inter Martinum & Bulgarum, cum detractio partium, & retentiones omnes a Juſtiniano ſublatæ fuerint. [*e*] Diu vero quæſtione hac agitata, prævaluit (**) opinio Martini, utpote liberis benignior, ne matris morte fieret eorum cauſa deterior. Si vero per divortium culpa mulieris, aut viri matrimonium ſolveretur, dabatur liberorum nomine retentio, non quintarum, ſed ſextarum partium in ſingulos liberos uſque ad tres: nec in majori liberorum numero pluſquam tres ſextæ, ſive dimidium dotis retinere licebat. (*f*) Igitur S.C. Planciano permittitur mulieri, parentive, cujus poteſtati ſubeſt, vel ei, cui mandatum ab eis fuerit, ſi prægnans extiterit mulier, id denunciare intra triginta dies continuos a die divortii vel ipſi marito, [*g*] vel parenti, cujus eſt in poteſtate: aut ſi horum copiam non habeat, denunciare domum, vel in hoſpitium, ſi maneat in civitate maritus; ſi in villa, vel in municipio, illuc ubi larem matrimonio collocaverit. Ita enim JCtus accipit illa verba S.C. XXX. *dies*, *&* *domum mariti*. Atque ubi mulier ſe prægnantem ex

(*a*) Cujac *ibidem*.

(*b*) *L. ult. ff. de leg* 1. *l qui pupillam* 7. *ff. ad l. Jul. de adult.*

(*c*) *L. Præfectus* 62. *ff. de ritu nupt.*

(*) Latum id forſitan a M Plancio Varo, quem Prætura functum laudat Tacitus *Hiſtor. L. II. c* 33 & forſan idem eſt. qui Proconſul dicitur in numo Græco apud Sponium in *Itinerario*.

(*d*) Ulp *tit. 6 de dotibus § mortua*.

[*e*] *L. unic. §. taceat v. ſileat C. de rei uxor. act.*

(**) Quamvis in Bulgari ſententia juris prævaleret auctoritas. Utique enim ex *L. 5. D. de divort. L. 4 & 59. D ſol matrim.* inprimis vero ex *L. 6. D. de jure dot.* intelligitur. dotem defuncta filia, patri reddendam eſſe, ne & filiæ amiſſæ & pecuniæ doti datæ damnum ſentiret Quare Jaſon dicere ſolebat, nihil veri a Martino proferri ſolere. Quam diverſimode Bulgarus & Albericus a Porta Ravennate de dote reddenda ſenſerint. cum ab ipſis in domo viua dos repeteretur, vide ſupra in libro primo c. 146 & 150.

(*f*) Ulp. *tit. 6. de dot. § propter liberos*.

(*g*) Ulp. *L. 1. ff. de agnoſcen. vel. alien. liber. in pr. & ſeq. §. 9.*

ex eo eſſe viro denunciaverit, ille ne partum agnoſcere cogatur, neve agnoſcere recuſans extra ordinem coerceatur, debet aut cuſtodes præmittere, aut contra denunciare, gravidam ex ſeſe non eſſe: quo jus habeat in judicio negare filium. (*a*) Sin autem mulier denunciare neglexerit, aut oblatos ultro a marito cuſtodes remiſerit, liberum eſt marito, ejuſve parenti recuſare partum, ejuſque agnoſcendi alendique curam rejicere in mulierem; (*b*) niſi mulier poſt lapſos triginta dies denunciaverit, & negligentiam ſuam apud judices corrigens audita fuerit, (*c*) quod ſane licebat. Hoc autem S. C. non eo pertinet, ut ſi ex ſeſe conceptum non eſſe conſtiterit; tamen quia ſe agniturum obtulit, cogatur heredem ſuum habere filium alienum, quamvis alere debeat; & contra, quamvis mulier intra præſtitutum tempus denunciare neglexerit, & ob id pater alendi onere levetur, liceatque filium non agnoſcere; non ideo tamen prohibebitur filius ex patre ſe natum aſſerere, idque legitimo judicio comprobare; ſive enim præceps fuerit patris voluntas in agnoſcendo filio, ſive matris cura in denunciando remiſſior; Juriſconſulti neutrum voluerunt præjudicium eſſe contra veritatem. (*d*) Eſt autem præjudicium omnis controverſia ſtatus, in qua quæritur, liberne ſit quis, an ſervus; filius an non? Diciturque præjudicium quaſi judicium antecedens aliud, cum eam actionem alia, veluti pediſſequa conſequatur, nam ſi quis filius pronuncietur, continuo poterit judicium de patris ſucceſſione movere. (*e*) Itaque Senatuſconſultum hoc ſi accipietur, ut quoad in judicio conſtiterit, ex quo revera parente partus deſcendat, ex ſuperiori regula alimentorum ratio ſtatuatur: aut ſi nulla de veritate partus controverſia moveatur, alimentorum ſubeat onus, qui contra Senatuſconſultum venerit. Nec quia de alimentis quærere quis antevertit, minus integrum erit, ſtatus controverſiam agitare. (*f*) Quamobrem, quod Paullus ait, maritum, ſi poſt uxoris denunciationem cuſtodes miſerit ad inſpiciendum obſervandumque ventrem, cogi omnino mulieris partum agnoſcere; a Cujacio tantum ad alimenta trahitur: ne quis putaret ex hoc Paulli loco ademtam eſſe marito facultatem negandi partum, ſi id in judicio alienum eſſe comprobare potuerit. Itaque componit repugnantiam, (*) quæ videtur eſse inter Paullum & Ulpianum. (*g*) Secundum hoc quæritur, quot, quive ſint mittendi? Et ſane ſi maritus divortio facto vivat, ex reſcripto Divorum fratrum, ſatis fuerint tres obſtetrices, quæ ſi renunciaverint prægnantem, ventri cuſtodes apponentur. Marito vero mortuo, ii, quorum, intereſt, quibuſque Prætor denunciatum vult, jubentur quinque mittere obſtetrices, quodque tres earum renunciaverint, verum conſtituitur (*h*) Verum Plancianum S. C. partum tantum ſoluto matrimonio editum complectitur. Quamobrem Adriani temporibus aliud prodiit Senatuſconſultum, quo pater filium conſtante matrimonio ſuſceptum agnoſcere compellitur. (*i*) Quia vero hæc Senatuſconſulta pertinent ad eos, qui ſui heredes agnoſcuntur, Juriſconſulti cenſuerunt ea ceſſare, ſi nati poſt mortem parentis in nullius ſint poteſtate recuſari. (k) Sed & aliud extitit hujus S. C. caput, quo pœna legis Corneliæ de falſis puniebantur ii, qui falſum partum ſubjecerint: cujus S.C. caput intercidit: tantum de falſo partu pluribus locis in titulo Digeſtorum ad legem Corneliam diſputatur. (*l*)

CAPUT LXIV.

De lege Atinia.

SAtis adhuc pro inſtituta brevitate leges pervagati ſumus & Senatuſconſulta,

(*a*) *D. l. §. 3. & 4. ff. de agnoſc. vel. al lib.*
[*b*] Paull. *lib 2. ſent. tit.* 24.
[*c*] *d. l.* 1. §. 6. & 7 *ff. de agnoſ. vel alen. lib.*
(*d*) *L. pr. ff. de agnoſc. liber.* §. 3. & 14.
(*e*) Paull. *lib.* 2. *ſent* §. *ſi prægnantem tit.* 24.
(*f*) Paull. *ſent.* 2. §. *ſi mulier* 4. *tit.* 24.
(*) Imo diſtinctionem non admittit vocabulum omnimodo, quod eſt apud Paullum. Quare non incommode malebat Schultingius legere *non miſſis* per L. 1. §. 12. & 15. *D. de liberis agnoſc.* in primis, quia miſſis cuſtodibus maritus minime cogitur partum agnoſcere per *d. l.* 1. §. 6. & 11.
(*g*) *l.* 1. §. *quemadmodum* 11. *ff. de agnoſc. liber.*
(*h*) L. 1. §. *de inſpiciendo ff. de inſpic. ventr.* Paull. *ſent. l.* 2. *c.* 24. *ubi* Cujac. §. *ſi mulier ſe* & §. *venter.*
(*i*) L. 3. §. 1. *ff. de agnoſc. liber. ubi* Gothofr.
(*k*) L. 1. & 3. *in fin. ff. de agnoſc. liber.*
(*l*) L. *qui falſam* 19. §. 1. *l. Cornel. de falſis. l. cum ſuppoſiti* 10. *C. eod. tit. de falſis.*

ta, quæ perſonarum ſtatum attingunt: nunc ad ea, quibus negocia reguntur; ex ordine progrediamur. Atque ex negociis primo ea, quæ inter vivos geruntur, examinabimus; deinde quæ ex teſtamentis & ex aliena morte proficiſcuntur tractanda ſuſcipiemus. Exordium vero ſumemus a legibus uſucapionis: quarum antiquiſſima ſane fuit Atinia, quam ante Nigidium Figulum & Ciceronem latam, Gellius, (*a*) & Cicero ipſe demonſtrat. Eaque lex additamentum fuit vetuſtiſſimæ legis XII. tabular. quæ rerum furtivarum æternam eſſe jubebat auctoritatem, earumque uſucapionem prohibebat. Quod translatum fuit (*) in legem Atiniam, (*b*) ex eaque additum, ut non prius rei furtivæ vitium emendetur, uſucapiove concedatur, quam res ab injuſta poſſeſſione redierit ad verum dominum. Itaque per hanc legem, tum demum res furtiva vitium exuit, cum reprehenſa fuerit a vero domino. Quod Nigidius Figulus non ſolum ad poſteriora furta, ſed ad ea etiam ante legem facta trahebat. Quamquam enim verbum *erit* futurum reſpicit; tamen quia præpoſitum eſt ei præteritum *factum*, utraque tempora, futurum ſcilicet & præteritum ea oratione conjunguntur. (*c*)

CAPUT LXV.

De lege Plautia.

Quod autem lex Atinia ſtatuit de rebus furtivis, lex Plautia & Julia tranſtulerunt ad res vi poſſeſſas, quæ longa poſſeſſione uſucapere non licebat (*d*) niſi poſt reditum ad verum dominum, cujus in manu vitium exuiſſent. Legis vero hujus Plautiæ auctorem faciunt eundem, cui ceteræ ejuſdem nominis leges tribuuntur, Marc. ſcilicet Plautium (**) Silvanum Tribunum plebis, cujus tribunatus incidit in conſulatum Cneii Pompei Strabonis, & L. Porcii Catonis A. U. C. DCLXIV. Pertinet autem lex ad res vi poſſeſſas, non autem ad ea, unde quis vi dejectus eſt, & alio bona fide poſſidentur.

CAPUT LXVI.

De lege Scribonia.

Huic attexenda eſt lex Scribonia, quam aliqui Cœlio Curioni Trib. plebis, alii vero præcipue RæVardus, (*e*) tribuunt L. Scribonio Coſ. F. (*f*) qui Tiberii tempore vixit, quod verius puto. (***) Ea ſuſtulit omnino uſucapionem ſervitutum, quæ non corpore poſſidentur, ſed tantum animo (****) cernuntur, atque contrectantur. Uſucapio autem antea hærere tantum poterat ſervitutibus prædiorum urbanorum, (*g*) quia continuam cauſam habebant, veluti ſi quis ædes altius ſublatas diu habuiſſet. Nam ruſticorum prædiorum ſervitutes, (quod tamen Rævardus negat) ea ratione uſucapionem excludebant, quod ne quidem quaſi poſſeſſione retineri poterant, quia deerat cauſa continua: nemo enim ambulare, agere, aquam ducere poterat continenter; unde nunquam in his conſiſtit uſucapio. *h*) Porro lex Scribonia ſervitutum uſucapiones tollendo, non impedit, quin ſervitutum

liber.

(*a*) *lib.7. cap.7. noct. Attic.* Cic. *in Verr.3.*

(*) Imo ultra porrectum. Lex enim XII. tabularum ad res tantum furtivas, Atinia ad ſurreptas pertinebat, quo nomine etiam amotæ veniunt. Gothofredus *ad XII. tabulas tab* 2.

(*b*) *L. ſequitur §. quod autem 6. ff. de uſurp. & uſur. ubi* Cujac. *ad lib.* 54. Paull. *ad edict. l. non ſolum in princ. ff. eodem, Inſtit. de uſucap. § furtive l. poteſtatis ff. de V. S. vide* Pulv. um *libr. ſing. ad l. Atin.*

(*c*) *l. verbum erit ff. de V. S.*

(*d*) *L. non ſolum §. ſi dominus ff. de uſurpat. & uſucap.*

(**) Quod pluribus docet Stephanus Vin. Pighius *Ann. T.III. p.*228. Illata ea dein legi Juliæ de vi publica & privata, latæ ab Auguſto, ut putat Hottomanus de *legibus p.*77. quare etiam Plautia & Julia dicitur in L.33. §.2 *D. de uſurp. & uſucap.*

(*e*) *lib. ſing. ad l. Scribon.*

(*f*) Dion. Caſſius *lib.*57.

(***) Galvanus de *uſufructu Diſſ. XII* § 4. legem hanc ad L. Scribonium Libonem refert qui A. U. C. DCCXIX. Conſul fuerit cum Antonio, ſed ejus argumenta rem dubio non eximunt, ut oſtendit Everardus Otto in diſſertatione de *Uſucapione ſervitutum*.

(****) Accedebat, quod iniquum videretur, tam brevi temporis ſpatio fundum liberum ſervitute onerari, in tanta per bella civilia rerum confuſione, & tot tamque diuturnis Quiritium peregrinationibus. Quæ ratio minus ſubtilis eſt, quam illæ, quibus uſucapiones ſervitutum ideo inhibitæ dicuntur, quod in ſervitutibus locus non eſſet poſſeſſioni, & quod lex XII. tabularum tantum pertineret ad res corporeas.

(*g*) Cujac. *ad l. ſequitur 4. ff. de uſurpat. & uſucap. ſive ad lib 54. Paull. ad edict. §. ultimo.*

(*h*) Cujac. *in repet. ad §. ult l. ſequitur ff. eodem, nempe ad lib. 54. Paulli ad edict.*

libertas uſucapiatur, (*a*) ſive quin longa deſuetudine, aut contrario uſu ſervitus amittatur. Item quamvis ante legem Scriboniam ſervitutes biennio uſucaperentur; nunc tamen etiam adquiruntur, ſed longa poſſeſſione, bona fide, abſque alio jure, ſive titulo auctoritate Prætoris. (*b*)

CAPUT LXVII.

De lege Mamilia.

TUlit & C. Mamilius Trib. plebis inter plura capita de limitibus, (unde & Limitanus dictus,) ut inter fines agrorum quinque, aut ſex pedum latitudinis ſpatium ab uſucapione deinceps eximeretur. (*c*)

CAPUT LXVIII.

De uſufructu earum rerum, quæ uſu conſumuntur.

ET hæc de uſucapionibus. Habemus autem de uſufructu S. C. nempe de uſufructu earum rerum, quæ uſu conſumuntur, hoc eſt rerum, quarum non uſus eſt, ſed abuſus. Quo Senatuſconſulto loco fundi, in quo uſusfructus inſideat, conſtituitur cautio reddendæ pecuniæ, vini, olei, aut ſimilis alius rei corruptibilis poſt finitum uſumfructum. Qui hac ſpecie conſtitutus mutuo eſt affinis, de quo late *tit. ff. de uſufructu earum rerum, quæ uſu conſumuntur*. Ejus nullum tempus certum oſtenditur. Tantum ſcimus, Marci Tullii tempore nondum prodiiſſe, (*d*) ut notat Contius, & Cujacius. (*e*) Neque cautio hæc remitti poteſt a teſtatore, ne a ſuo teſtamento Senatuſconſultum excludat. Intelligitur autem cautio hæc fidejuſſoribus datis. (*f*)

CAPUT LXIX.

De S. C. Macedoniano.

NUnc pergamus ad leges de fœnore, non eas ſcilicet, quæ ad publicum regimen pertinebant, ſed illas, quæ reſpiciunt jus civile privatorum, cui operam noſtram dicamus. Quamobrem, omiſſa lege Lætoria, quam ſupra expoſuimus, explicabimus S. C. Macedonianum, quod etiam coercendæ adoleſcentium intemperantiæ atque fœneratorum fraudibus recidendis conditum fuit. Cui Senatuſconſulto auctoritatem tribuit lex Claudia, Claudii Imperatoris tempore lata, qua vetabatur, pecuniam mutuam dari adoleſcentibus in mortem patris, ſive dilata ſolutione ad patris mortem. (*g*) In cujus ſententiam legis conditum fuit Senatuſconſuleum Macedonianum, ſic appellatum, non a Macedone adoleſcente, qui ſua omnia per luxuriem prodigebat, ut falſo Theophilus tradidit; ſed a Macedone fœneratore (*) quodam improbo, qui ſuis vitiis, & pecunia, quam fœnerato dabat, inconſultos & præcipites ad libidinem adoleſcentes corrumpebat, incertis nominibus, (*h*) ſive ſuppreſſa cauſa mutui, celatoque titulo crediti, & tacito fœnore, atque ut eleganter Cujacius *ſub tunica, & in ſinu*, cui apud Horatium opponuntur *certa nomina*. Itaque (*i*) ne filiifamilias gravitate fœnoris obruerentur, neve poſt mortem patris hereditatem omnem creditoribus tradere cogerentur, Senatus præſtitit adverſus creditores exceptionem, qua mutuantis actio repellatur. (*k*) Addit Juſtinianus, ideo ita Senatum caviſſe, quia plerumque adoleſcentes luxuria & ære alieno exagitati parentum vitæ inſidias moliebantur. Itaque recte Ulpianus ſcribit,

---

(*a*) *l. ſequitur §. ult. ff. de uſurpat. & uſucap. ubi* Cujac. *in repet. ad hunc §.* Revard. *loc. cit.*

(*b*) Cujac. *loc. cit.*

(*c*) Cicero *de leg. 2. vide* Hottoman *de leg.*

[*d*] Contius *ex Cic. topicis ad l 7. ff. eod.*

(*e*) *lib. 17. quæſt. Papin. lib. 8. ff. de uſuf. ear. rerum, quæ uſu conſum.*

(*f*) Cujac. *loc. cit.*

(*g*) Tacit. *annal. lib. 11. cap. 13.*

(*) Imo bene Theophilus SCtum Macedonianum non a Macedone fœneratore, ſed a Macedone filiofamilias dictum fuiſſe putabat. De filio enim utique intelligi poteſt Ulpianus in *L. 1. pr. D. de S. C. Macedoniano*, uti manifeſte docuit Heineccius ad *titulum Pandectarum de hoc SCto §. CLXIX.* in *ſcholio*, qui Theophilum alibi univerſim a recentiorum calumniis vindicat. Quæ de Veſpaſiano in fine capitis dicuntur, pluribus illuſtrantur a Brummero ad *L. Cinciam c. 3.* ubi docet, ſæpe jura iis tanquam auctoribus tribui, a quibus deſuetudine inumbrata in uſum tantum revocata fuerint.

(*h*) *vide* Paræum *lexic. critic.* VVeſſemb. *hoc tit.* Cujac. *C. hoc tit. & parat. ff. ad S. C. Macedon.*

(*i*) *l. 1. ff. ad S. C. Maced.*

(*k*) *in inſtit. tit 7. lib. 5.*

bit, pecuniam perdere, qui eam filiisfamilias mutuam dederit. Sunt qui hoc S. C. cum Claudii lege tempore conjungant, ſicuti & ſententia conjunguntur. Sed quia, in eandem ſententiam Senatum decreviſſe ſub Veſpaſiano, Svetonius (*a*) tradit, malunt plerique S. C. ejus originem a Veſpaſiano repetere, niſi forte obſoletum poſtea ſub Veſpaſiano revixit.

CAPUT LXX.

Lex Julia de Ceſſione Bonorum.

DEbitoribus vero univerſis lex Julia ſubvenit, quæ de ceſſione bonorum appellatur; eaque iis conceſſit, ut ſi ſolvendo non eſſent, liceret bona creditoribus cedere, quo non debitoris, ſed creditorum nomine bona deinde diſtraherentur. Quo beneficio debitores non modo effugiunt pœnam carceris, quæ aſperitas e XII. tabulis ſupererat; ſed etiam declinant infamiam illam, quam incurrebant, cum ære alieno merſi patiebantur ex Edicto miſeram illam ſectionem bonorum a Prætore ſubſtitutam, loco illius longe miſerioris ſectionis, nempe dilacerationis membrorum XII. tabular. permiſſæ legibus. Mitior certe fuit Prætoris pœna, qua non membra corporis, ſed patrimonium debitoris & fama proſcindebatur. Mitiſſima tamen lex Julia fuit, quæ beneficio ceſſionis debitores etiam ea levavit infamia, quam ſubibant, cum eorum nomine bona ſubjiciebantur auctioni. Et quamvis actiones adverſus debitores non peremerit; eas tamen eliſit, ac viribus ſpoliavit exceptione *ſi non ceſſit bonis*; qua debitores poſt ceſſionem muniuntur, quoad nova bona adquiſiverint. Ceſſio enim bonorum non obſtat, quin bona poſt ceſſionem quæſita veteribus actionibus ſubſint, in quantum facere debitor poſſit. (*b*)

CAPUT LXXI.

De S. C. Vellejano.

ATque his juribus in univerſum unicuique ſubvenitur. Mulieribus vero peculiare beneficium tribuerunt Edictis ſuis Auguſtus & Claudius: quibus occurrebatur imbecillitati mulierum, quæ conjugali amore, atque inconſulta facilitate ſeſe temere implicant. Itaque cavebatur, ne virorum obligationes in ſe ſuſciperent, neve actioni, qua viri tenebantur, ſe ſubjicerent. M. tandem Silano & Vellejo Tutore Coſſ. (*c*) (*) ſubventum plenius fuit fœminis omnibus pro aliis quibuscunque bona fide non callide, neque dolo intercedentibus, & alienis obligationibus, ſciente creditore, conſentientibus. (*d*) Etenim hæ omnes interceſſiones infirmantur S. C. Vellejano, quo repellendis creditorum actionibus, exceptio mulieri præbetur, ſive novam, ſive veterem in ſe ſuſceperit actionem; (*e*) de quo S. C. pauca retuliſſe ſatis fuerit, cum perſpicue, atque abunde de eo in Digeſtorum libris diſputatum inveniatur: nec ulla difficultas ex antiquitate ſuperſit.

CAPUT LXXII.

De Lege Cincia, S. C. Æmiliano, & Oratione Marci de Tranſactionibus.

TRanſeamus nunc ad donationes, de quibus anno ab U. C. DXLIX. lex prodiit, quæ vetabat ob cauſas orandas

 donum

(*a*) *In Veſpaſ. cap.* 11.

(*b*) *C. qui bon. ced. poſ. ubi* Cujac.

(*c*) *L.* 1. *ff. ad S. C. Vell.* Cujac. *parat. C. eod. & l.* 2. *ff. eod.*

(*) De quibus Conſulibus etſi conſtet ex *L.* 2. §. 1. *D. ad Senatusconſultum Vellejanum*, annus tamen, quo Conſulatu functi ſint, ita adhuc definiri nequit, ut ſcrupuli ſimul omnes tollerentur, Antonius Schultingius in *Jurisprudentia Ante-Juſtinianea p.* 904. Senatusconſultum Vellejanum perinde ut legem Juniam Vellejam acceptum fert temporibus Claudii, & utrumque latum cenſet Valerio Aſiatico & M. Junio Silano Conſulibus, quorum Conſulatus referri ſolet ad annum urbis 798. vel 799. Cum enim prior horum, ut eſt apud Dionem *L. IX. p.* 685. ante finem anni ſponte ſe magiſtratu abdicaverit, ſucceſſorem Eruditiſſimo Viro habuiſſe videtur Vellejum Tutorem, in primis quod & in *L.* 2. §. 1. *D. ad S. C. Vellejanum*. Vellejus Tutor Junio Silano collega datur. Sed hunc Vellejum in Faſtis Rufum dici, obſervat Heineccius *Antiq. T. II. p.*115. ideoque mavult natales hujus Senatusconſulti ab Auguſti ævo repetere, quo L. Silanus & Vellæus Tutor memorantur in marmore apud Grutherum *Inſcr. p.* 470. 1. & 2. Sed hic Silanus Lucius dicitur, noſter Marcus apud Ulpianum, qui præterea vocula poſtea tam Claudii quam Auguſti tempora complecti videtur. Quare ſupereſt, ut vel Vellæum Tutorem, Rufum cognominatum dicamus, vel cum Gravina noſtro ab anni determinatione abſtineamus.

(*d*) *L.* 5. & 7. *C. hoc tit. & l. quamvis* 8. *ff. eodem.*

(*e*) Cujac. *parat. ff. eod.*

donum quoddam, munuſve accipere. Dictaque lex Cincia fuit, utpote lata a M. Cincio Alimento Tribuno plebis ejus anni. (*a*) Cum autem Cincia lex oratorum avaritia & fraude contemneretur, ſæpe de ea reſtituenda inter Patres agebatur, & ſub Auguſto per S. C. revixerat, donec ſub Claudio in Senatu conſtitutus fuit modus muneribus oratorum ad dena uſque ſextertia in ſingulas cauſas. Quam ſententiam Cujacius cenſet fuiſſe comprehenſam S. C. illo, quod memoratur in *ultima epiſtola Plinii libro* 5. (*b*) Dena vero ſextertia ratione recte ducta, centum aureos (*) conficiunt. Quod Budæus & Alciatus probant. (*c*) Id vero S. C. a Nerone confirmatum, tradit Svetonius. Hæc autem lex Plauto dicitur muneralis, quo nomine legem Cinciam deſignari, tradit Feſtus Pompejus. (*d*) Unde colligitur non ſolum oratorum donationes, ſed & alias omnes fuiſſe imminutas, quamvis Joſepho Scaligero excelſi ingenii atque inauditæ eruditionis viro in ſuis ad Feſtum notis id minime probetur. A cujus ſententia me abducunt Juſtinianus (*e*) & Juriſconſulti in pluribus juris locis, ubi *legitimus modus donationum* ſcribitur. Cur enim *legitimus modus*; (*f*) niſi lege aliqua, & quidem Cincia de donationibus præſcriberetur? Niſi putaverit Scaliger per legem Cinciam oratorum donationes omnino fuiſſe ſublatas; alias vero ad certum modum redactas, nempe CC. aureorum, ut tradit Cujacius ex C. Theodoſiano: (*g*) quod autem hunc legis modum excederet, minime ratum per legem erat, præterquam ſi conjunctis perſonis donaretur. (*h*) Solemnitas quoque traditionis per mancipationem & nexum ex hac lege injungebatur, exceptis donationibus inter parentes & liberos. (*i*) Male vero aliqui, quos refellit Cujacius in citatis locis, decepti, depravatis codicibus; hanc cum lege Titia (**) conjungunt, quæ pertinet potius ad ſponſiones, quas nonniſi virtutis cauſa fieri licebat. Porro qui primus ob orandam cauſam pecuniam acceperit, traditur ab Ammiano Marcellino (k) Antipho Rhamnuſius. Magiſtratibus vero xenia, ſive parva munuſcula, eſculenta vel poculenta, quæ intra dies proximos conſumuntur, licebat accipere ex Plebiſcito, cujus nullum adhuc patuit nomen. (*l*) Non omittam S. C. de donationibus mortis cauſa factis in eos, quos lex capere prohibet; quæ eadem in cauſa ſunt habendæ, qua eſſent legata iis, quibus per legem capere minime licet. (*m*) [***] De quibus etiam ſupra. Erat S. C. quod recte a Cujacio Æmilianum appellatur, utpote orationem in Senatu habente Caracalla editum, Fulvio Æmiliano & Numio Albino Coſs. quo laxabatur ſeveritas Romani moris donationes inter virum & uxorem ex Solonis inſtituto prohibentis (*n*) eo conſilio, ne invicem ſpolientur conjuges, neve donis potius, quam mutuis officiis, ad mutuum amorem provocentur. Quamobrem hoc S. C. inductum fuit, ut donationes eæ inter conjuges donatoris morte convaleſcerent, ſi uſque ad mortem in ea voluntate perſeveraſſet, quaſi donatum inter vivos teſtamento confirmetur. (*o*) Donationibus recte conjungentur tranſactiones, de quibus oratione Marci Antonini *leg. cum*

(*a*) Cicero *Cat. majori*, *& lib.* 2. *de orat.* Livius *lib.* 34. Arnobius *lib.* 2. *contra gent.* Tacit. *l.* 11. 13. *&* 15. Lipſius *in Tacit. l.* 11. *annal.* Manut. *libr. de leg. ad hanc l.* Cicero *lib.* 1. *epiſt. ult. ad Attic.*

(*b*) Cujac. *obſ. lib.* 6. *cap.* 18.

(*) Singula enim ſeſtertia, ita ſcribendum, non ſextertia, dicitur enim ſeſtertium pro aſſe ſequis-tertio, mille ſeſtertios continent, quorum C. valent aureum ſeu quatuor unciales. Licebat igitur donare quadringentos unciales.

(*c*) Tacit. *annal. lib.* 13.

(*d*) *Verbo* muneralis.

(*e*) *L. ſancimus C. de donat. l. cum de modo l. ut mihi l. fidejuſſori ff. de donat.*

(*f*) *L. pone §. ſi donavi ff. de doli mal. & met. except. ubi* Cujac. 71. Paull. *ad edict. Probatur id etiam ex* Cicer. *de oratore l.* 2. *pag.* 201.

(*g*) *L.* 4. *&* 5. *de donat. ubi vide* Jacob Gothofr.

(*h*) Cujac. *ad l. Aquilius* 17. *ff. de donat. ſive ad lib.* 29. *de reſponſ. Papin.*

(*i*) Hottom. *de leg. Ant. Auguſt. in hac leg. & leg.* 1. *§. ſicuti ff. de var. & extraord. cognit.*

[**] De qua in *L.* 3. *D. de Aleatoribus.*

(*k*) *Lib* 30. Brumer. *cap.* 1. *ad leg. Cinc.*

(*l*) *L. plebiſcito* 18. *de off. Præſid.* Cujac. *obſerv. lib.* 6. *cap.* 18.

(*m*) *L. Senatus ff de mort. cauſ. donat.*

(***) Velut Senatori libertinam, ingenuo ſcenicam ducenti, cœlibi porro & orbo pro parte dimidia.

(*n*) Cujac. *parat. ad ff. de donationibus inter virum & uxorem.*

(*o*) *L. cum hic ſtatus* 31. *§. orat. ff. de donat. inter vir. & uxor.*

cum hi ff. de tranſact. S. C. comprehenſa conſtitutum fuit, ne alimentorum tranſactio rata eſſet, niſi auctore Pretore fieret: quia plerique, inopia coacti, pauca recipere, quam plura ſperare malunt. Antequam autem a negociis vivorum diſcedamus, adjiciendum eſt S.C. ſuper corruentium ædificiorum reſtitutione utiliſſime conditum, eodem Imperatore ſuadente. Quo S. C. domus reſtituta, tacito pignore obligatur creditori, cujus ſumtu reſtituatur, ſive creditor pecuniam in ſumtus ipſi domino tradiderit, ut S.C. verbis comprehendebatur, ſive redemtori, hoc eſt illi, qui domum a domino reſtituendam conduxerit, ſeu acceperit *τῷ ἐργολάβῳ*, ut habent Baſilica, quam ad ſpeciem S. C. ſapientum interpretatione profertur. Sed jam ad negocia veniamus, quæ a morte aliorum exiſtunt, legeſque ad ea pertinentes accedamus.

CAPUT LXXIII.

De lege Cornelia de Teſtamentis.

IGitur ex teſtamentariis primum locum damus legi Corneliæ, (*) quæ teſtamenta in urbe condita ab iis, qui apud hoſtes deceſſerunt, perinde confirmat, ac ſi nunquam in hoſtium poteſtatem deveniſſent. Cum enim quis hoſtium potitur, teſtandi facultatem amittit, neque apud hoſtes moriens civis Romanus reputatur; & quia teſtamentum civis Romani morte conſiſtit; ideo jure civili nullum eſſe teſtamentum videbatur illius, qui poſt illud conditum in urbe diſceſſerat apud hoſtes. Quæ teſtamenta, ne propter calamitatem interciderent, L. Cornelius Sylla Dictator legem tulit, (*a*) qua initium captivitatis pro morte habebatur; ut eorum teſtamenta quaſi mortuorum in urbe convaleſcerent: omniaque in eandem cauſam reciderent, in qua eſſent, ſi nunquam teſtator in hoſtium poteſtatem perveniſſet. Itaque ſi apud hoſtes quis decedat, teſtamentum ante captivitatem factum valet lege Cornelia, quæ captivitatem convertit in figmentum mortis: ſi vero captivus redierit in urbem, teſtamentum illius valebit jure poſtliminii, a jure gentium ducto, quo is, qui ab hoſtibus ad cives rediit, perinde habetur, ac ſi nunquam civitatem amiſiſſet, quaſi nunquam fuiſſet apud hoſtes. (*b*)

CAPUT LXXIV.

S.C. Neronianum de Legatis.

POrro antequam progrediar ad uberiores leges, defungar explicatione S. C. Neroniani ad legata pertinentis, atque ob levem, quam de eo mentionem Ulpianus facit, a paucis admodum animadverſi: cujus ſententia eſt, ut quod minus integris verbis legatum eſt, perinde ſit, ac ſi optimo jure [**] legatum fuiſſet. (*c*) Laxavit igitur ſeveritatem juris civilis in legatis, quæ valere voluit, quoquo modo ſententia eliciatur: quamvis verbis prolata non fuerint a lege præfinitis. Occurrunt etiam & S.C. alia minus nota, nulliuſque fere nominis ad legata pertinentia; quale illud fuerit, quo tacita ſubſtitutio ſubjicitur legato ad exemplum inſtitutionis hujus: *Titius & Sejus, uterve eorum vivat, heres mihi eſto*, per quæ verba, ſi uterque vivat, ambo heredes erunt; altero mortuo, heres erit ſuperſtes, propter tacitam ſubſtitutionem, quam Senatus cenſuit ineſſe ſimili legato: *Titio & Sejo, utri eorum vivat heres meus centum* dato. Nam ſi uterque vivat, ambo legatum accipient; altero vero mortuo, integrum legatum accipiet ex tacita ſubſtitutione ſuperſtes. (*d*) S.C. quoque decernitur, ut columnis vel tignis per fideicommiſſum relictis, ea tantummodo præſtentur, quæ auferri poſſent, ſine domus injuria, neque mentio æſtimationis habeatur. (*e*) [***]

CA-

(*) Quam a L. Cornelio Sulla, dictatore, circa annum DCLXXI. latam, putat Sigonius *de judiciis II.* 31.

(*a*) *Julian. leg.* 12. *ff. qui teſt. fac. poſſ. ubi* Cujac. *lib.* 42. *ff. Salv. Jul.* Ulp. *Inſtit. tit.* 23. *ubi* Cujac. *lib.* 28 *ff. de vulg. & pupilli.*

(*b*) Cujac. *tit.* 23. *Ulpian. & ad l.* 28 *ff. de vulg. & Pupill ſive ad Julian. l.* 62. *ff. in Inſtit. quibus non eſt permiſſ. facere teſt. §. ult.*

[**] Optimum autem jus legati per damnationem eſt, cum, quia ſic relinqui poſſunt res quælibet, etiam alienæ, Ulpianus *tit. XXIV*, §. 8., tum quia inde heres inficians tenetur in duplum, Paullus *Sent. libr. III. tit.* 9. §. 17. & ſi plures re conjuncti concurrant, omnibus ſolidum debeatur, Ulpianus §. 13. ita ut alter rem, alter æſtimationem ferret, ſi iis disjunctim, vel duabus pluribus propoſitionibus res relicta eſſet, Schultingius *ad Ulpian. pag.* 655. *num.* 36.

[*c*] Ulpian. *tit. de leg. §. per præceptionem tit.* 24.

[*d*] *L. Titius & Sejus cum duabus ſequent. ff. de hered. inſt.*

(*e*) *L. nutu* 21. *ff. de legat.* 3.

(***) Seu rationes pretii ineantur.

CAPUT LXXV.

De Lege Furia.

INfinitam vero teſtandi licentiam, XII. tabular. lege permiſſam, lege aliquæ poſterioribus temporibus coanguſtarunt. Quarum eſt lex Furia, (*a*) quam tulit C. Furius Tribunus plebis, ne liceret teſtatori ſupra mille aſſes legare, aut mortis cauſa donare ulli, præter quam cognatis certiſque perſonis: quibus exceptis, ſi ex alieno teſtamento plus præfinita quantitate quis acciperet, quadruplum ejus, quod plus quam licebat, acceperit, reddere cogebatur: itaque inter minus perfectas leges hæc ab Ulpiano refertur, (*b*) quia pœna non afficit eum, qui contra legem fecit, ſed illum, qui accipiendo, quod contra legem factum eſt, adprobavit, damnumque ducit ex facto minime ab ea reſciſſo. Quæ lex cum heredi proſpicere voluiſſet, calliditate tamen teſtantium eludebatur, (*) quam enim quis quantitatem in unum conferre vetabatur, eandem minoribus portionibus in plures legatarios tributam heredi ſubtrahebat, multiplicato legatorum numero, haudquaquam a lege præfinito. (*c*)

CAPUT LXXVI.

De Lege Voconia.

NEque has effugit fraudes lex Voconia, quam tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Cæpione & Philippo Coſſ. A. U. C. DXCIV. cujus inter capita illud fuit præcipuum, (*d*) ne quis cenſus, (**) ſive quis centum millia ſextertium poſſideret, [*e*] plus ulli legaret, quam ad heredem perveniret. Quod eodem revolvebatur; eveniebat enim, ut imminutis, multiplicatiſque legatis minima portio heredi ſupereſſet, veluti ſi ex aureis C. teſtator diſtraxiſſet ſingulos in XCIX. legatarios: heres enim ſine ulla fraude legis, tamen nonniſi aureum auferebat; ideoque propter minimum lucrum hereditatem adire facile recuſabat. Aliud caput ejuſdem legis fuit, ne fœminæ ab inteſtato præter conſanguineas [***] ſuccederent. [*f*] Quod eo conſilio fuit excogitatum, ne impotentia muliebris animi elata divitiis, nimia ſuperbia & opibus viros opprimeret. *g*] Quamobrem Cato Major, qui ob gravitatem morum ſexus levitatem oderat maxime, magnis lateribus hanc legem ſuaſit annos quinque & ſexaginta natus. [*h*] Quo minus autem illecebris ſuis mulieres hereditates extorquerent, eadem lex vetuit, quem cenſum heredem facere mulierem ſupra quadrantem, (****) ſive XXV. millia ſextertium. Hinc Auguſtus, [*i*] ut Liviam inſtitueret ex triente, a Senatu legis veniam impetravit. Ceterum figmentum declamatorium duco id, quod apud Quintilianum legitur, *ne ſemiſſem relinquere liceat*. [*k*]

CA-

(*a*) Cicero *pro Balbo*, & *Ver.* 3. Theophil. *Inſtit. de l. Falc.* Ulp. 1. § *minus* Cuiac. *ad lib. reſp. Papin l. alienationes.*, *l. ſi ſervus ff. famil. erciſc.* & *in Inſtit.* Juſt. *de l. Falc* Cujac. *Obſ. lib.* 19. *cap.* 31.

(*b*) *Cap.* 1. *Inſtit.* §. *minus*, & *cap.* 28. §. *inteſtat.* L. 120. *ff. de V. S.*

(*) Eſt hæc lex incertæ ætatis, quod jam probe ſe noviſſe indicat Cujacius *Obſ. XX.* 3. Eadem duplici vitio laborabat, primum, quod non reſcindebat actus legi contrarios, ſecundo, quod tam facile eludi poſſet, ut aut unus aut nemo eſſet, qui fraudis viam non reperiret. Quo magis mirandum eſt, idem vitium etiam legi Voconiæ hæſiſſe.

(*c*) Govean. *init. interpr. ad l. Falcid.*

(*d*) Cic. *in Verr.* 2. Cujac. *obſ.* 19. *cap.* 31.

(**) Apud Ciceronem in *Verr. l.* 43. cenſi ſimpliciter leguntur: ſed veniebant hoc nomine ut eſt apud Aſconium ad *Cic. de Orat. capit.*, 41. qui CM. profeſſione detuliſſet. Vide Gronovium de *pecun. veter. libr. III. cap.* 16.

(*e*) Cujac. *in tit. init. ad. l. Falcid. ex Inſt. de ſucceſſ. lib.* §. *poſtea vero*.

(***) Qua ratione dein etiam, abolita per opulentiam civium Voconia lege, inter agnatos ſolæ ſorores vocabantur conſanguineæ §. 3. *J. Inſtin. de lege Falcid.*

(*g*) Cujac. *ad Paull ſent.* 4. *tit.* 8. §. *fœm.*

(*h*) Cicero *in Cat. maj.* Ant. Aug. *de leg. in l. Voc.* Gell. *lib.* 17. *capit.* 6. & *libr.* 7. *cap.* 13. Balduin. *ad l. Vocon.*

(*i*) Dion. *lib.* 56.

(****) Imo lex Voconiæ non de quadrante centum millium ſeſtertium, ſed de quadrante drachmæ loquitur, qui ipſe centum millia ſeſtertium efficit. Verba enim Dionis *libr. LVI. p* 662 δύο ἥμισυ μυριάδας ούσίας, xxv. millia numum ad drachmam pertinere, docet Perizonius de *lege Voconia p.* 144. *ſeq.*

(*k*) Vinn. *Inſtit. libr.* 2. *tit.* 23. §. *ſciendum verbo*, *qui capere*.

CAPUT LXXVII.

De Lege Falcidia.

JAm vero Voconia, ut diximus, non ſatis heredi cavebatur, quia plerumque multiplicato numero legatorum, omne fere lucrum heredi detraheretur. Propterea conſilium legum Furiæ & Voconiæ (ne ſcilicet parvitate lucri ab heredibus teſtamenta deſtituerentur) minime ſuccedebat. Hinc ſub Auguſto Triumviro Reipublicæ conſtituendæ, antequam ſibi tribunitiam poteſtatem adjeciſſet, L. Antonio, P. Servilio Iſaurico iterum Coſſ. A. U. C. DCCXII. lata fuit a Falcidio Tribuno pleb. lex, quæ Falcidia dicitur, qua non plus dodrante permiſſum teſtatori fuit legando abſumere: facta heredi facultate detrahendi ſibi quartam hereditatis partem, ſi hereditas ſupra dodrantem legatis occuparetur. (*a*) Gothofredus vero anno ſuperiori, at Balduinus anno poſteriori nempe Calvino & Pollione Coſſ. latam putat. (*b*) (*) Cujus legis vis ex intextis e re nata interpretationibus porrecta fuit etiam ad inteſtatorum ſucceſſiones, propter fideicommiſſa ex conſtitutione Pii, (*c*) & ad donationes cauſa mortis ex conſtitutione Severi; (*d*) itemque ad donationes inter virum & uxorem, quæ morte confirmantur. (*e*) Quia etiam his rationibus heredis portio infra Falcidiæ quantitatem imminui potuit: ideo placuit ad hæc vim legis extendere. Quæ detractio fit ſalvo jure publico. Nam ex reſiduo legati, detracta Falcidia, detrahendum erit id, quod forte per legem Papiam legatario denegaretur. (*f*) (**) Transfertur autem ad fiſcum ſine ulla detractione Falcidiæ, ex S. C. Planciano, (***) quidquid contra legem relinquitur, clam & in fraudem legis, quod tacitum fideicommiſſum appellatur. Neque illius detractionis omiſſio cedit lucro aliorum legatorum, ſed fiſci, ad quem quarta ab herede non retenta pertinet ex conſultatione D. Pii. (*g*) Excluditur etiam S. C. Falcidia ex legato ſervi, quem quis rogatus fuerit manumittere: eamque tantum detrahere licebit ex eo, quod forte ipſi ſervo legatum fuerit. (*h*) Præterea refert Cajus, ipſa lege Falcidia expreſſum fuiſſe, ne quæ mulieris cauſa emta parata eſſent, quartæ detractionem paterentur. (*i*) Illud quoque caput ad legem Falcidiam revocat Cujacius, quo ex dote uxori relegata Falcidiam detrahi prohibetur, cum præter teſtamentum alio etiam ex jure debeatur, (*k*) cumque hoc jungit aliud caput, quo decernitur, ut in ducenda ratione legis Falcidiæ, prius deducatur æs alienum: propterea prius deducenda erant precia ſervorum, quibus libertas erat relicta adeo (****) ut inde patrimonium teſtatoris minueretur. (*l*) Hac autem lege lata, Furia & Voconia ſiluerunt. Per Falcidiam enim plenius teſtamentorum firmitati ſimul & heredis utilitati conſulitur: propterea ſublatum quoque fuit ſexus diſcrimen ſuperioribus inductum legibns. Verum Falcidiæ vires eliſit maxime Juſtinianus, permiſſa facultate teſtatoribus utiliter prohibendi Falcidiam: cum antea hujuſcemodi voluntati, quantumvis expreſſæ, heredes minime parere cogerentur. (*m*) His legibus apte contexetur Senatuſconſultum Tre-

(*a*) *L.* 1. *ff. ad l. Falc.* Govean. *ibid.*

(*b*) Dion. *lib.* 48.

(*) Cujus ſententiam præter Dion. juvant Euſebius *Chron. num. MDCCCCLXXXVIII.* & Iſidorus *Etymol. V.* 15.

(*c*) *L. filiusfam. ff. ad l. Falcid.*

(*d*) *L.* 2. *C. de donat. mort. cauſ.*

(*e*) *L. cum hic ſtatus* §. *oratio* 1. *ff. de donat. inter virum & uxorem.*

(*f*) Cujac. *C. ad leg. Falcid.*

(**) Finge, legatum orbo relictum erat duodecim. Detrahentur ei primum quatuor, Falcidiæ nomine, dein totidem, ex lege Papia.

(***) Quod S.C. precipue ad hereditates fideicommiſſarias pertinebat, ut apparet ex iis, quæ Gravina ſubjicit. tum ex *L.* 59. .§ 1. *D. ad legem Falcidiam*, latumque videtur eodem plane tempore, quo latum eſt Senatuſconſultum Plancianum de agnoſcendis liberis, de quo ſupra *cap.* 63.

(*g*) *L. beneficiis* §. *præterea ff ad Falcid. l. heres* 11. *ff de his, quæ ut indign.*

(*h*) *L. ſi ſervus l. plane ff ad l. Falcid.*

(*i*) *L. ſed uſusfructus* 81. §. 2. *ff. ad leg. Falcid.*

(*k*) *L. ſed uſusfructus ff. ad l. Falcid.* Cujac. *C. eod. in pr.*

(****) Quæ deminutio patrimonii teſtatoris non tantum in iis ſervis locum habebat: qui teſtatoris proprii fuerant, verum in his quoque, quos heres, cum alieni eſſent, redimere & manumittere rogatus eſſet, *L.* 37. §. 1. *D: ad Leg. Falcid.*

(*l*) *L.* 1. §. *hæc verba*, & *ſeq. ff. ſi cui plus quam per l. Falcid.* Cujac. *C. ad l. Falc.*

(*m*) *Auth. collat.* 1. *cap.* 2. *de hered.* & *Falcid.* Ant. Aug. *in libr. de leg. ad hanc legem auth. ſed cum teſtator C. ad l. Falcid.*

Trebellianum, de quo breviter, quando ejus eſt ſatis origo pervulgata.

CAPUT LXXVIII.

De S. Cto Trebelliano, Pegaſiano, Aproniano, & Sabiniano.

VEteri Juriſprudentiæ legum XII. tabul. ignota fuerunt fideicommiſſa: quia non certa obligatione juris, ſed fide atque benevolentia eorum, qui erant rogati, continebantur: niſi fidem etiam aliquo juris vinculo teſtatori obligaſſent. (*a*) (*) Itaque res omnis teſtamentaria incumbebat in heredem, qui defuncti obligationes ſuo periculo ſuſceptas præſtare cogebatur: nec in eum, ad quem hereditatis commoda perveniebant, ſed in illum, qui heredis nomen præferebat, actiones dirigebantur. At quoniam Auguſti temporibus certa juris neceſſitate fideicommiſſa fuerunt adſtricta, neque amplius eorum reſtitutio ex heredis voluntate pendebat; ne heredes, qui totam aliquando reſtituere jubebantur hereditatem, damnum ex ſua fide facerent, onuſque obligationum in ſeſe directarum nullo ſuo compendio ſuſtinerent; oportuit hereditariarum actionum incommodum ab eis removere. Etenim non raro teſtamenta deſerebantur, iiſque deſtitutis fideicommiſſa intercidebant: quia heredes, ne implicarentur hereditariis actionibus, ſæpe adire recuſabant. (*b*) Ideo Neronis temporibus VIII. Kalend. Septembris Annæo Seneca & Trebellio Maximo Coſſ., ſuffectis (deſunt enim in faſtis, ut notat Vinnius *Inſtit.* 2.) ad Senatum referentibus, factum eſt Senatuſconſultum, quo reſtituta ex teſtamento univerſa hereditate, actiones omnes, quæ heredi, & in heredem competerent, ſimul cum hereditatis commodo, ſive cum bonis ipſis hereditariis tranſirent in eum, cui reſtitueretur hereditas: ita ut heres ſine ſua fraude directam ſibi hereditatem alterius commodo poſſet adire. At quoniam heredes rogati aliquando inutilem moleſtiam refugientes, aliquando commodum hereditatis invidentes iis, quibus hereditatem reſtituere jubebantur, adire recuſabant; ne teſtamentum delereretur, & ne ſpes commodorum inde ducta concideret, neceſſe fuit heredes rogatos non ſolum damno levare, ſed utilitatis etiam blandimentis implere, permiſſa eiſdem certæ portionis detractione de bonis ex teſtamento reſtituendis. Quamobrem ſub Veſpaſiano, Pegaſo & Puſione Coſſ. Senatuſconſultum eſt proditum, quod Pegaſianum appellatur, quo permittitur heredi reſtituere rogato detrahere quartam ex bonis ſuæ fidei commiſſis. Hinc lex Falcidia, quæ ad legata tantum intendebatur, producta fuit ad fideicommiſſa etiam univerſalia: adeo ut quartam ſcriptus heres, tum ex univerſa hereditate reſtituenda, tum ex ſingulis rebus per fideicommiſſum relictis retineret. Quoniam vero nihil hoc Senatuſconſulto de actionibus hereditariis cavebatur; mos erat inter heredem & eum, cui reſtituenda erat hereditas ut interponerentur pactiones: non aliter ac ſolebat inter heredem & legatarium partiarium, cujus loco habebatur is, ad quem bona ex reſtitutione deferebantur: ita ut pro ſua cujuſque portione onera hereditaria inter heredem, & eum, cui reſtituebatur hereditas, communicarentur, quo damnum & lucrum pro ſua quiſque portione participaret. Quod ſi heres ſcriptus hereditatem ſibi ſuſpectam nollet adire; juſſu Prætoris adire cogebatur, translatis in eum, qui ſibi reſtitui poſtulaverat, actionibus, tanquam ex S. C. Trebelliano. Qua in re nullis interpoſitis ſtipulationibus opus erat: tum enim nihil oneris in herede ſcripto manebat; ſed commoda ſimul & incommoda cum ipſa hereditate reſtituta, jubente Prætore, tranſibant. Verum quia ſtipulationes, quæ interponebantur poſt Senatuſconſultum Pegaſianum, in fraudem aliquando alterutrum contrahentium

(*a*) Cic. *libr. 2. de finib. ubi de Sex. Rufo & Sex. Peduc.*

(*) Imo omnia fideicommiſſa primis temporibus infirma fuiſſe, Imperator ait in *in* § 1. *J. de fideic hered.* idemque Cicero præ ſe ferre videtur de *Finibus II.* 18. neque ratio nobis ſuppetit, qua quis fidem nunquam teſtatori aliquo juris vinculo obligare potuiſſet.

(*b*) *L.* 1. *ff. ad S. C. Trebell.* Juſt. *Inſtit. l.* 2. *tit.* 23. Ulpian. *cap.* 35. *de fideicomm. §. is qui* Cujac. *ibid.* Ant. Auguſt. *ad leg. & S. C. Rom. hoc titulo.*

tium (*) inducebant, eoque nomine ſummo viro Papiniano captioſæ videbantur; placuit Juſtiniano, prudenti ſane conſilio, hujuſcemodi nexus reſecare, atque omnibus ex ambagibus evolvere fideicommiſſa. Ideo vim Pegaſiani S. C. & facultatem quartæ detrahendæ, juſque cogendi heredem adire nolentem, convertit in S. C. Trebellianum, atque utraque S. C. confudit, ut ex duobus unum efficeretur de viribus utriuſque conflatum. Quo pacto nunc heres quartæ detractionem habet, & exemtionem onerum hereditariorum, quæ onera tantum in eo reſident pro ratione quartæ detractæ. Cetera ſimul cum hereditate tranſeunt, cum qua & legata, quorum nulla oneris pars apud ſcriptum heredem remanet; quarta enim retinet onus æris alieni, non legatorum: (*a*) nam ſi de quarta legata detraherentur, res ad antiquum rediret incommodum, & heredi ſcripto beneficium legis eriperetur. At ſi heres non ſponte adeat, ſed coactus a fideicommiſſario, qui judicis officium imploravit; tum tanquam extraneus commodis omnibus & incommodis hereditariarum actionum ſpoliabitur: & ſi totam hereditatem ſponte reſtituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommiſſario, & adverſus eum dabuntur. (*b*) Sive autem ex toto quis inſtitutus, ſive ex parte fuerit, ac ſive totum, ſive partem, reſtituere cogatur, nihil intereſt; cum idem juris in quartæ detractione fuerit a Juſtiniano conſtitutum. (*c*) Actiones item ex S. C. Trebelliano non in privatas modo certaſque perſonas tranſmittuntur; ſed etiam in univerſitates & municipia, quibus directa hereditas relinquitur inutiliter: (*d*) obſtat enim ratio juris civilis, quæ ad hereditatem adeundam certam perſonam exigit; adire autem nequeunt univerſi. Hinc Plinius junior ait, rempublicam neque inſtitui heredem poſſe, neque percipere. Ne vero ſubtilitas juris civilis alienorum teſtamentorum commoda civitatibus eriperet, auctor fuit Marcus Apronianus & Paullus Coſſ. ut S. C. conderetur, quo civitatibus, quæ ſub imperio Pop. Rom. eſſent, liceret, ſi non directam, quod jure civili vetabatur, at fideicommiſſariam relinquere hereditatem. (*e*) Itaque in eas utiles actiones ex S. C. tranſeunt, quo illas non univerſi (qui enim poſſent?) ſed univerſorum nomine, aut conveniendo, aut excipiendo actor ab omnibus conſtitutus exerceat. Quod S. C. Apronianum appellatum, Antonius Auguſtinus revocat ad Adriani tempora; Cujacius (*f*) ad Marci ætatem; (**) tradidit enim Paullus, [*g*] Marci temporibus S. C. factum fuiſse, quo collegiis legare permittitur. Quæ fortaſſe ſententia ob affinitatem, Aproniani S. C. portio fuit: poſtea vero alio S. C. muncipiis patefactæ ſunt hereditates libertorum ſuorum. (*h*) Teſtatur porro Ulpianus. (*i*) a Nerva primum fuiſſe introductum, ut civitatibus legare liceret: idque diligentius ab Adriano confirmatum. Hæ leges atque S. C. heredibus extraneis proſpexerunt; at Sabinianum adoptivis. (*k*) Eo autem jubetur, ut ſi pater naturalis e tribus maribus filium unum in adoptionem dediſſet; ei filio pater adoptivus quartam bonorum partem relinqueret præmii loco parentibus, quod tres reipublicæ mares dediſſent: quod & de impube-

(*) Heredem, ſi fideicommiſſarius, fideicommiſſarium, ſi heres ſolvendo eſſe deſiiſſet: quare recte Theophilo ἀνεξήμιοι dicuntur. Heredi enim facile præſto erat damnum, ſi is, a creditoribus conventus, totum æs alienum præſtitiſſet; idem contra fideicommiſſarius patiebatur, ſi heres æs alienum, a debitoribus hereditariis coactum abliguriiſſet. Adde litium anfractus & mutuas calumnias, ſi heredes remoto in loco degerent, aut numero plures eſſent.

[*a*] VVeſemb. *in §. ſed quia Inſtit. de fideic. hered. & parat. ff. ad S. C. Trebell. diſſentiente* Donello *l.* 2. *C. de fideicomm. hered. vid.* Vinnium *Inſtituit. §. ſed quia verb. pro data titul.* 23.

[*b*] *Inſtit. lib* 2. *tit.* 23. *§. ſed quia.*

[*c*] *Inſtit. eod. §. ſed. quia.*

[*d*] *L.* 26. *& ſeq. in prin. ff. ad S. C. Trebell. l. uni. ff. de libert. univerſ.*

(*e*) *L. omnibus* 26. *ff. ad S. C. Trebell.*

[*f*] *In Julian. lib.* 40. *ff. ſive l.* 29. *ff. ad S. C. Trebell. in pr.*

(**) Antonii tamen Auguſtini ſententiam præfert Schultingius ad *Ulpiani tit.* XXII. §. 5. *n.* 13. quia hujus Senatuſconſulti ſententia laudatur a Juliano *L.* 27. *D. h. t.* & Marcus Julianus ætate preceſſiſſe videtur. Nec, ſi verum amamus, quicquam obſtat, quo minus hoc jus primum civitatibus, dein autem collegiis datum opinemur, nequicquam renitente Cujacio.

(*g*) *L. cum Senatus ff. de reb. dub.*

[*h*] *L. ita tamen* 27. *ff. ad S. C. Trebell.*

(*i*) *Tit. de legat. §. civitatib. l.* 1. *ff. de libert. univerſ.*

(*k*) Ræverd. *cap.* 6. *in fin. lib. de auct. prud. & § ſed ea omnia, ubi Theophil.* Inſtit. *de hered. quæ ab inteſt.*

re adrogato conſtitutum invenimus; (*a*) Eadem ratione unus ex tribus maribus Senatui dabatur; ut curiæ liberatio impetraretur, ſive ut liberaretur quis onere tributorum exigendorum, quæ curiales ſub Imperatoribus Romanis in ſe ſuſcipere cogebantur. Quo pacto miſerrima cœpit eorum eſſe conditio; cum ſi eſset exactio difficilior, proprio ære [*] præſtare cogerentur, quod aliis imperabatur. Liberationem autem horum onerum etiam ex S. C. Sabiniano præſtari Cujacius [*b*] cenſuit, probavitque veterem lectionem, ut nulla mutatio facienda ſit in Inſtitutionibus Juſtinianeis, ubi hoc de S. C. aliquod non obſcurum veſtigium apparet. (*c*) Quem locum Rævardus & Alciatus perperam vexarunt. Ceterum referuntur plures quæſtiones S. C. definitæ, qualis eſt, cum adire recuſat is, qui rogatus fuerit duobus, alteri pure, vel in diem, alteri ſub conditione reſtituere: tunc enim Senatus cenſuit univerſam hereditatem reſtituendam ei, cui pure, vel in diem fuerit heres reſtituere rogatus; ad alterum autem ipſo jure actiones, exiſtente conditione, tranſire, ſi partem ſuam ſuſcipere velit. (*d*) Item ſi heres inſtitutus rogetur non totum reſtituere, ſed partem hereditatis; vel ſi rogetur reſtituere duobus, quorum alter conſentiat, alter repugnet reſtitutioni; utroque caſu Senatus cenſuit omni eximendum onere heredem, qui ſuſpectam ſibi hereditatem adire recuſet; eamque totam ad alterum tranſire, qui reſtitutionem poſtulet. [*e*] Præterea ſi quis duos inſtituerit heredes, invicemque eos ſubſtituerit, illoſque rogaverit, ut ſive uterque, ſive alter eorum heres eſset, hereditatem ſuam Titio poſt quinquennium reſtitueret; nec velint ſcripti heredes hereditatem eam, ſibi ſuſpectam, adire, Titio fideicommiſsario illam ſuo periculo adire poſtulante; Senatus juſſit aut utrumque, aut alterutrum ex heredibus ſcriptis hereditatem adire, ac Titio fideicommiſsario reſtituere: in Titium vero fideicommiſsarium & adverſus eum actiones eſse dandas, quaſi reſtituta ex Trebelliano hereditate. (*f*) Porro non licebat heredem rogare, ut certum hominem inſtitueret. Verum ne voluntas hæc periret S. C. hanc interpretationem huic voluntati adhibuit, ut cenſeatur heres rogatus traditam hereditatem ei reſtituere, quem inſtituere rogaretur. (*g*)

CAPUT LXXIX.

De Lege Velleja, & ad L. Gallus ff. de Liber. & Poſtum.

ATque hæc ad jam natos filios pertinent: ſequuntur ea, quæ ad poſtumos. De quibus ne teſtamentum rumperent, cautum eſt lege Velleja; cum antea tantum Juriſconſultorum ingenio, & Galli Aquilii formula, vitio præteritionis occurreretur. De qua tota ratione poſtumorum inſtituendorum obſcura ſane atque perplexa, (**) in qua integra pene volumina conſumuntur, pauca quidem a nobis lector accipiet, ſed ea ni fallor ſatis expedita: certa enim dicere non auſim in eo juris articulo, ubi vate opus eſt magis, quam interprete. Poſtumus dicitur, vel quaſi poſt humatum patrem natus, ut contendunt ii, qui hoc vocabulum cum adſpiratione ſcribunt: vel quaſi poſtremus, ut Cujacius (*h*) cenſuit,

(*a*) *L. 2. C. de adoption.*

(*) Quod curiæ periculo ſuarum ſervire dicitur facultatum in *L. 50. 60. 64. C. de Decur.*

(*b*) *In C. de decur. & fil. cor. l. ult.* Vinnius *Inſtit. §. ſed eam in fine, de hered. quæ ab inteſt.*

(*c*) *§. ſed ea Inſt. de hered. quæ ab inteſt.*

(*d*) *L. 1. §. ſed & quoties ff. ad S. C. Trebell.*

(*e*) *L. cogi 16. §. ſi quis ff. ad S. C. Trebell.*

(*f*) *D. L. cogi §. cum quid 7. ff. ad S. C. Treb.*

(*g*) *L. ex facto ff. ad S. C. Treb. l. cum filiusfam. 24. § ut ſi quis heredem ff. de legat. 1. L. cum pater §. mando filiæ ff. de legat. 3.*

(**) Latam legem iiſdem temporibus, quibus latum eſt SCtum Vellejanum, conſentiunt Schultingius, Noordkerk & Heineccius, etſi de auctore nondum e veteribus monumentis pateat, uti deinceps loquitur Noſter. Argumentum autem de poſthumis difficillimum quoque vocat Cornelius van Bynkershoek *Obſ. LVIII. cap. 22.* adeoque vehementer laudandus eſt Noſter, quod rationes ejus tam dilucide expoſuerit. Verba l. 10. *D. de lib. & poſt. her. Quia hic filiolus nec ſub conditione quidem ſcriptus heres intelligitur.* de quorum ſenſu laborant interpretes, nihil aliud ſignificare videtur, quam quia plane præteritus eſt. Nam inſtitutio ſub conditione facta inſtitutionem pure in diem factam continere videtur, quia ſi quis ſub conditione inſtitutus non videatur, multo minus pure aut in diem inſtitutus videri queat.

[*h*] *lib. 3. obſ. 4.*

ſuit, (*) qui & adſpirationem ex pandectarum Florentinarum auctoritate rejecit, exiſtimans, *poſtumus* eſſe productionem particulæ *poſt*, ut & *poſtliminium* dictum putant. Quamobrem nomine poſtumi non modo continetur natus poſt mortem teſtatoris; ſed etiam natus eo vivo, poſt teſtamentum factum; immo & is etiam, qui natus teſtamenti tempore, mortuo deinde patre, ſuccedit avo in locum heredis ſui. Unde ratione avi poſtumus, vel agnaſci dicitur, vel ſuccedere. Agnaſcitur avo poſtumus, ſi mortuo patre, ac vivente avo poſt teſtamentum naſcatur; ſuccedit vero poſtumus, ſi tempore quidem teſtamenti natus erat, ſed poſtea, patre amiſſo, vivente adhuc avo, in locum heredis ſui ſuccedit: tum enim fit avo heres ſuus, non agnaſcendo, quia jam natus erat, ſed ſuccedendo: hoc eſt quaſi agnaſcendo, ac patris locum ſubeundo. Poſtumus autem, vel ſuus eſt, vel alienus, poſtumus ſuus eſt, vel qui poſt mortem patris naſcitur ſuus heres; vel qui agnaſcitur avo, aut quaſi agnaſcitur mortuo patre. Poſtumus alienus aliquorum opinione (inter quos Goveanus) eſt, qui nunquam naſcendo futurus eſt heres ſuus, qualis eſt nepos ex filio emancipato, qui propter emancipationem patris naſcitur extra familiam avi; & ideo, mortuo patre, non fit avo ſuus heres. Medii ſunt inter hos nepotes nati ex filio, quem habemus in poteſtate: qui nec alieni ſunt, quoniam ſui eſſe poſſunt avo poſt mortem patris; neque ſunt ſui, quoniam eos pater nondum mortuus antecedit. Hos igitur diſtinctionis cauſa vocaverim *poſtumos non ſuos*, quales appellantur a Theophilo, qui eos nunquam *alienos* appellat, ſed *non ſuos*. (*a*) Theophilus vero poſtumos alienos ita definit: (*b*) *Eſt autem alienus poſtumus*, *qui ſi naſcatur*, *ſuus non eſt futurus*. Qua definitione comprehenditur tum nepos ex filiofamilias, tum nepos ex filio emancipato. Priſcis autem Romæ temporibus jus civile tanta religione tenebatur; ut nefas eſſet leges ultra proximam verborum ſignificationem extendere. Quamobrem quia leges XII. tabul. quæ patrifamilias de re ſua teſtandi liberam poteſtatem permiſerunt, nihil de perſonis nondum natis indicarant; ideo verebantur parentes heredes inſtituere poſtumos, qui nondum erant in rerum natura, & inſtitutionem conferre in perſonam incertam. Quamobrem, qui ſine filiis uxore prægnante decedebat, cogebatur extraneum inſtituere; nato vero poſtumo, reddebatur inteſtatus. Cum enim poſtumus naſceretur heres ſuus, & præteritus a patre reperiretur; teſtamentum rumpebat: quia præterire non licet heredes ſuos; ſed eos aut inſtituere oportet, aut exheredare. Verum Juriſconſulti, qui occultos legum ſenſus aſſidua diſputatione atque interpretatione verborum extricabant, adhibita regula publicæ utilitatis, cui leges omnes obediunt; ſenſim intulere, ut liceret inſtituere, aut exheredare poſtumos ſuos naſcituros; ſive teſtaretur pater, ſive avus, qui nurum prægnantem haberet ex filio mortuo. Quod Juriſconſultis conſilium ſecunda voluntate populi propter communem utilitatem acceptum tandem ceſſit in morem, relatumque fuit inter regulas juris civilis: quo non modo XII. tab. ſignificantur, ſed quidquid uberius atque utilius diſputatio fori, & interpretatio Juriſconſultorum adduxerat: ad quam ſæpe juris civilis appellatio anguſtius accepta referebatur. Igitur jure civili licebat inſtituere poſtumos ſuos, hoc eſt eos, qui ab nativitate naſcerentur in poteſtate teſtatoris, quales filii ſunt, aut nepotes ex filio mortuo in poteſtate patris. At nihil cautum reperiebatur de poſtumo nato poſt mortem patris, & avi, quem poſtumum pater vivens teſtamenti tempore præcedebat. In eo teſtamento avus inſtituebat proprium filium, quem habebat in poteſtate; filio vero mortuo ante teſtatorem, nepos poſt mortem avi natus, teſtamentum rumpebat uti præteritus ab avo, cui per mortem patris nepos fiebat heres ſuus. Ut igitur teſtamenta etiam ex hac parte prote-

 tege-

(*) Cujus tamen ſententiæ reclamant Grammatici, etiam veteres, qui poſt humum dici putant, tanquam natum poſt humatum patrem, ſed præter analogiam grammaticam, quæ Cujacii opinioni ſuffragatur, & in quam pluribus explicat Perizonius *ad Sanctii Minervam p.* 97. Eandem Cujacii ſententiam & marmora & numi veteres & eruditorum hodie omnium conſenſus tuentur.

(*b*) *Inſtit. lib.* 2. *tit.* 13. §. 2.

(*b*) *Inſtit. de hered. ab inſtit* §. 2.

tegerentur, Gallus Aquilius Juriſconſultus novum jus minime ſtatuendo, ut perperam aliqui docuerunt, (nec enim licebat privata Juriſconſultorum auctoritate novam legem condere,) ſed quod jure civili receptum jam erat, ad hanc etiam ſpeciem accomodando, more Juriſconſultorum cautionem, ſive formulam excogitavit, qua præteritionis vitium removeretur, atque is etiam caſus includeretur in jure civili. Itaque conſilium dedit avo, ut prius filium inſtitueret, poſtea nepotem, qui poſt ejuſdem avi mortem naſceretur, ſi filius vivente ſe decederet: his nempe verbis concepta formula: *filium meum heredem inſtituo: ſi filius meus vivo me morietur; tunc ſi quis mihi ex eo nepos poſt mortem meam in decem menſibus proximis, quibus filius meus moretur, natus erit, heres eſto*. Quod autem de nepotibus Gallus protulit, Juriſconſulti ad omnes liberorum gradus extenderunt, nempe ad pronepotes, abnepotes, & quotquot heredes ſui poſſent, mortis item nomine civilem etiam mortem comprehenderunt; ita ut conditio extitiſſe cenſeatur, ſi filius aut interdictus eſſet aqua & igni, aut deportatus. Atque hactenus jus civile, Gallique formula complexum eſt eos, qui mortuo patre, vel avo naſcerentur. De natis vero vivente avo, ſive teſtamenti tempore, ſive poſt teſtamentum, Juriſconſulti nihil attigerunt, quia huic incommodo poterat ipſe teſtator occurrere, alio condito teſtamento, in quo inſtitueret, aut exheredaret nepotem, qui vel agnaſcendo, vel ſuccedendo heres ſuus factus eſſet avo. Sed quoniam non ubique facultas datur condendi teſtamenti, quia non ubique tot cives Romani præſto ſunt, quot requiruntur ad teſtamentorum ſolemnitatem: ideo lex Velleja novi teſtamenti condendi neceſſitatem ſuſtulit, data poteſtate inſtituendi nepotes, qui vivente teſtatore naſcerentur ſui, traditaque ratione inſtituendi jam natos. Id enim auſi non ſunt Juriſconſulti, quia legibus non licebat nepotem heredem facere neceſſarium, vivente patre, quem avus habebat in poteſtate. Ideo novo juri conſtituendo nova lege opus fuit, nempe Velleja, cujus auctor nondum e veteribus monumentis patet, ſive Juniam, ut plerique, ſive Juliam Vellejam cum Cujacio appellemus. (*a*) Ea lex omne præteritionis periculum impoſterum excluſit, complexaque eſt caſus omnes inſtitutionis poſtumorum, quibus caſibus duobus capitibus aptiſſime occurrit. In priori permittit avo inſtitutionem quorumlibet poſtumorum, qui poſt mortem filii ſe vivente naſcentur ſui; in poſteriori tradit rationem inſtituendi nepotem jam natum, ſi eſſet in locum heredis ſui per patris mortem ſucceſſurus, permittitque eum ante tempus, adjecta conditione, inſtituere, ut neceſſarium: *ſi quis ex ſuis heredibus ſuus heres eſſe deſierit*: nam ſi avus, ſimul cum filio, nepotem pure inſtituiſſet, ea inſtitutio valebat, ut inſtitutio extranei: & ſi moriente avo, filius erat in poteſtate, nepos portionem ſuam adquirebat patri; ſi vero avus poſt teſtamentum filium & nepotem emancipaverat, ſuam tum ſibi quiſque portionem hereditatis ſeparatim auferebat. Sicut autem Aquilii cautio ad omne mortis genus, & per omnes liberorum gradus trahitur; ita etiam lex Velleja, unde non ſolum nepotem; ſed & quoslibet liberorum gradus ex legis præſcripto licet inſtituere; ac ſi filius vel naturaliter moriatur, vel interdictus aqua & igni fuerit, aut deportatus, patet nepoti ſui heredis locus. Veſtigavit Julianus & alium caſum, qui lege Velleja minime includitur, & tamen de utroque capite trahit: nempe hunc: Avus teſtamentum facit, ubi prius filium, deinde nepotem nondum natum inſtituit. Naſcitur nepos vivente avo, & patre, qui præmoritur avo. (*b*) Ad quod caput legis ea ſpecies referetur? non ad prius, quia pertinet ad eos, qui ſui naſcuntur, vivente avo, mortuo patre: hic autem natus eſt vivente patre, unde non fuit avo heres ſuus, cum naſceretur; non ad poſterius, quia pertinet ad eos, qui teſtamenti tempore nati erant: hic autem natus eſt poſt teſtamentum; & tamen refertur ad utrumque ſimul. Nam idem caſus aliorſum inſpectus, partim pertinet ad prius caput, quia hic nepos teſtamenti tempore nondum erat natus, partim ad poſte-

(*a*) *In frag. Ulp. qui hered. inſt. poſſ. tit. 22. §. eos qui in utero ſunt.*

(*b*) *Vide* Anton. Matth. *de exheredation. liberor. lib. 2. titul. 11. Inſtit.*

poſterius, quia natus eſt avo vivente. Ideo Julianus, quaſi commiſſis utriſque legis capitibus, cenſuit per hujus nativitatem teſtamentum non rumpi, quia quod a ſingulis capitibus excluditur, iiſdem ſimul concurrentibus, continetur. Et hæc de lege Velleja ſatis. Si quis uberiorem explicationem deſiderat, adeat latiores Duareni, Hottomanni, Alciati, Cujacii, Goveani, aliorumque commentarios. (*a*) ex quibus tamen nos, utcunque licuit, nucleum ſtudioſis excluſimus, longiori diſputatione conſulto abſtinentes, ne non tam lucem afferamus copia, quam tenebras: res enim eſt ejuſmodi, ut limoſæ aquæ inſtar, quo plus fundus tractatur, eo magis ab imo turbetur.

C A P U T LXXX.

De Lege Glicia, ſive de querela inoffeioſi teſtamenti.

ATque his præteritionis vitium removetur. Si vero in teſtamento exheredatio contineatur, ut aliud remedium excurritur, quo exheredatis ſubvenitur, nempe ad auxilium legis Gliciæ, cujus veſtigium habemus in inſcriptione legis IV. *ff. de inofficioſo teſtamento*; quæ inſcriptio Florentini codicis auctoritate (*) defenditur adverſus Hottomannum (*b*) & alios; qui, ne Cujacio gloriam tribuant detectæ legis, ad ſuum uſque tempus aliis interpretibus ignotæ, legem prorſus nullam agnoſcut Gliciam: querelamque inofficioſi, ex moribus magis, & ex conſilio JCtorum, quam ex certa lege fluxiſse contendunt. (*c*) Ceterum Glicium nomen reperitur in vetuſtis auctoribus, nempe Tacito, Svetonio, Floro, Livio, & agnoſcitur a Carolo Sigonio, qui & Gliciæ dictaturam in lapidibus capitolinis notatam ſe inveniſse teſtatur. [*d*] Hæc autem querela, quæ inofficioſi teſtamenti dicitur, teſtamento dementiam objicit teſtatoris, quem arguit quaſi furioſum: non enim videtur hominem ſani capitis potuiſse ſine cauſa filium exheredare. Unde per cauſam dementiæ teſtamentum reſcinditur, ut inofficioſum & conditum contra pietatis rationem: naturale enim jus quodammodo videtur mutuam inter parentes & liberos ſucceſſionem inſtituiſse. Sed quoniam aut illecebræ muliebres, & novercalia odia patris morientis voluntatem ſæpe a privigno abducunt; aut ipſe pater levibus aliquando ex cauſis naturalem filiorum charitatem exuit, ideo filius injuſte ſe exheredatum probans, patriſque furorem prætendens teſtamentum ita reſcindit, ut cum inſtitutione concidant & legata. (*e*) Sane liberis præteritis opus non eſt inofficioſi querela; ineſt enim vitium ab initio; vetuſtioribus namque legibus [**] interdictum eſt præterire liberos: ſed eos aut inſtituere oportet, aut exheredare, iis autem opus eſt querela, quibus vel minus legitima portione relictum eſt, vel omnis prorſus ademta. (*f*)

CA-

(*a*) *Ad l. Gallus ff. de liber. & poſt.* Vinn. *Inſtit. lib. 2. tit 13. §. poſtum* 2.

(*) Editiones tamen, Haloandri, ut obſervat van Bynkershoek *Obſ. L. II. c.* 12. Hugonis a Porta, Vintimillii & quæ apud Sennetonios prodiit, conſtanter omnes habent, Maximus ad L. Falcidiam, ex quo Maximo ad L. Falcidiam etiam eſt, *L.* 125. *Digeſt. de legar. l.* In aliis libris ad Legem Linciam, L. Lenticam vel Leuticam, pro ad legem Gliciam legitur. Cujacius quoque nuda conjectura utebatur, quando querelam inofficioſi teſtamenti ex lege Glicia derivabat. Veriſimilius vero eſt, querelam inofficioſi moribus P. R. fuiſſe introductam, & prudentum auctoritate probatam, ut laudato loco oſtendit Cornelius van Bynkershoek.

(*b*) *Diſp. de quarta legit. cap.* 1.

(*c*) Cujac. *obſ.* 2. *cap.* 21. *& l.* 4. *ff. de inoffic. teſtam. & lib.* 17. *obſ. cap.* 17.

(*d*) Ant. Aug. *lib. de leg. in leg. Glicia, &* Cujac. *d. obſ.* 2. *cap.* 21.

(*e*) *L. Papinianus* 8. *§. penult. l. Titio* 18. *l. cum mater* 28. *ff. de inoffic. teſtam.*

(**) Imo hoc quoque moribus magis quam legibus originem debet. Certe lege XII. tabularum paterfamilias liberrimam diſponendi facultatem habebat, *L. II. D. de liber. & poſtumis*, & dein demum per Juriſconſultos & jurisdictionem Prætoriam invaluit, ut teſtamentum, in quo ſuus heres præteritus eſſet, nullum eſſet, quod quemadmodum pedetentim inoluerit, docet Schultingius ad *Ulpian. tit XXII. §.* 14. *num.* 39. Novellam autem CXV. neque hodie ad præteritos a patre pertinere, eleganter docet Gerardus Noodt *ad Pandectas, tit. de inofficioſo teſtamento p.* 160.

[*f*] Paull. 4. *ſent. tit.* 5.

CAPUT LXXXI.

Senatuſconſultum Julianum de petitione hereditatis.

QUoniam autem querela inofficioſi genus eſt (*) petitionis hereditatis; ideo ex ordine Edicti perpetui, & Digeſtorum licebit hinc tranſire ad univerſam hereditatis petitionem. Super qua conditum eſt (*a*) S.C. quod a Græcis appellatur Adrianum, utpote factum Adriani juſſu, poſt ejus orationem de more habitam in Senatu prid. id. Mart. Q. Julio Balbo, & P. Juvento Celſo, Tito Aufidio, Oeno Severiano Coſſ. qui ea de re verba fecerunt. Ex qua nominum deſcriptione Alciatus infert, cum Conſulibus unius anni admiſſos etiam eſſe Coſs. deſignatos, neque meminit, raro ſub Imperatoribus unius anni Conſules integrum annum in Magiſtratu manſiſse, ſed ſuffectis aliis, intra annum abire conſueviſſe, dignitate conſulari tantum in nominibus retenta, ut ex iis annus nuncuparetur. [*b*] Huic autem Senatuſconſulto, quod a Julio Balbo Conſ. ab aliquibus Julianum appellatur, cauſam præbuit hereditas fiſco delata ex legibus caducariis, nempe Papiæ Poppææ capitibus: cujus hereditatis bona, priuſquam hereditas fiſco deferretur, diſtracta fuerant ab iis, qui ſe heredes putabant. Ideo cogitatum fuit de fiſci damno ſarciendo, revocandiſque rebus alienatis, & de precio ex iis redigendo. Quamvis autem fiſci cauſa S. C. prodierit, commune tamen etiam eſt privatis heredibus adverſus eos, qui ſive bona, ſive mala fide res hereditarias aut poſſideant, aut diſtraxerint. Plura vero ſunt hoc S. comprehenſa; ſcilicet ne qui hereditatis petitione agunt, uſuras exigant ab iis, qui heredes ſe putantes res bona fide diſtraxerint, nullamque precii reddendi moram fecerint. (*c*) Item cautum, ut ſi res hereditariæ periiſſent, diminutæve fuiſſent, precium earum ab iis, qui in judicio ſuccubuiſſent, actori redderetur: quatenus tamen poſſeſſores facti fuerint locupletiores; amplius enim exigi bona fides non ſinit. Ex eo autem tempore petita hereditas intelligitur, quo primum poſſeſſoribus innotuit, eam (**) ad ſe non pertinere, ſive denunciationibus, ſive literis, ſive edicto, ut deinceps malæ fidei poſſeſſor fiat. Porro malæ fidei poſſeſſores, ſi ante litem conteſtatam fecerint, quo minus poſſiderent, ut poſſeſſores tamen damnantur.

CAPUT LXXXII.

De Senatuſconſulto Claudiano, ſive de adſignatione libertorum.

HUic recte attexetur S. C. Claudianum, ex quo certa pars (***) hereditatis defertur ei, eiſve ex liberis, cui, quibuſve ſive inſtitutis, ſive exheredatis, libertus, libertave a patre, qui duos, pluresve liberos habet in poteſtate, fuerit adſignatus. Hujus enim liberti, ſi pater, qui adſignavit, in civitate eſſe deſinet, hereditas ei cedit, in quem pater jus patronatus judicio ſuo contulerit, cujuſque libertum eum eſſe voluit præcipuum, ſive teſtamento, ſive aliter: (*d*) niſi qui patronus ex filiis fuerat a patre conſtitutus, ſine liberis deceſſiſset, etenim tum ceteri liberi fratreſque defuncti omnes pariter ad ejus liberti ſucceſſionem veniunt, neque enim adſignatione uni facta, ceteri deſinunt eſse patroni; unde contra tabulas habent bonorum poſseſſionem, ut notat Cujacius *parat. ad hunc tit.* (*e*) Quod S. C. ſub

(*) Imo potius ab ea diverſa & actio hereditatis petitionis præparatoria, qua impedimentum removetur, quod heredi ab inteſtato injicere videtur perſona heredis ſcripti. Evenit quoque, ut, ſi tertius poſſideat, actor querela inofficioſi vincat, & adhuc hereditatem petere cogatur, *L. 6. §. 1. L. 19. D. de inoff. teſtamento.*

(*a*) *L. 20. de petit. hered.*

(*b*) Dion. *lib.* 43. Anton. Auguſt. *in S. C. ſine nomine.*

(*c*) *L. 1. C. de petit. hered.*

(**) Quod plerumque contingit tempore litis conteſtatæ, in primis ex inſtitutis Romanorum, quibus inſtrumenta ante litis conteſtationem edebantur, iiſdemque plerumque poſſeſſor conſtituebatur in mala fide. Interdum tamen a tempore rei judicatæ poſſeſſor in mala fide conſtitui intelligitur, ſcilicet, ſi inſtrumentorum ea non fuerit vis, quæ poſſeſſorem malæ fidei convinceret, veluti in probabili in utramque partem argumento. Pluribus id docent Cornelius Van Bynkershoek *Obſ. L. VIII. c. 12.* & Lyſerus *Meditat. ad Pandect. Specim.* 83. *n.* 5.

(***) Scilicet jus ſuccedendi in bonis liberti.

(*d*) *L. 1. § 5 ff. de adſignand. libert. & Inſtit. de adſignand. libert.*

(*e*) *Per l. 2. §. ſi capit. ff. de bon. libert.*

ſub Claudio, Sabellio, vel ut alii malunt, (*) Vellejo, Ruſo, & Oſterio Scapula Coſſ. conditum fuit. (*) Quamvis autem aſſignatio filiofamilias facta, poſt emancipationem evaneſcat, quia filii ſtatus, in quo beneficium teſtatoris reſidebat, fuit immutatus; tamen ſi ab initio emancipato filio libertus fuit attributus, eam aſſignationem valere, Mynſingerus cenſet. (*b*) Ego vero exiſtimo, tunc utiliter emancipato filio libertum adſignari, cum non pauciores, quam duo ſunt in poteſtate, atque emancipato ſimul cum altero (**) ex iis, qui ſunt in poteſtate adſignatur. Quod enim infirmum eſt ex perſona emancipati, propter perſonam ejus, qui eſt in poteſtate, conſiſtit; exemplo (*c*) *l. ult. ff. delib. & poſtum.* At ſi duos tantum liberos habeat pater, quorum alter ſit emancipatus, adſignatio utriſque facta nulla eſt: quia neque ex emancipati, neque ex filiifamilias perſona ſuſtinetur: cum ex S. C. non aliter adſignari libertus queat, quam ſi adſignans duos minimum liberos habeat in ſua poteſtate; ut optime Cujacius explicavit. (*d*)

CAPUT LXXXIII.

De Senatuſconſulto Tertulliano.

RErum ſeries nos ducit ad S. C. Tertullianum & Orphitianum, quæ ad mutuas matrum & filiorum ſucceſſiones pertinent. (*e*) Jure namque XII. tabul. ſucceſſionis jura ſequebantur ſolos agnatos, neque ad ſucceſſionem vocabantur, præter eos, qui virili ſexu conjungerentur. Unde quia nulla inter liberos & matrem agnatio intercedit, ſpes etiam ſucceſſionis ab inteſtato inter eos omnis jure civili perimebatur: niſi mater conveniſſet in manum, & viro filiifamilias loco fuiſſet. Etenim, ut alibi diximus, (***) uxorum duo genera erant, (*f*) earum nempe, quas viri annum integrum uxoris loco habebant, eoque ſpatio uſucapiebant, quæ proprie uxores dicebantur; & earum, quæ matresfamilias appellabantur, quæque convenerant in manum, ſive poteſtatem viri dupliciter: nempe confarreatione, ſive certis ſolemnitatibus & ſacris, quibus de more adhibebatur far, quo farre utpote communi Romanorum victu, (****) vir & uxor veſcebantur, ut perpetuam vitæ communionem ſignificarent; & coemtione, cum vir mulierem interrogaret, an ſibi materfamilias eſſe vellet, & viciſſim fœmina virum, an ſibi eſſe vellet paterfamilias, ac ſi conſentirent, mulier conveniebat in manum, ſive convertebatur fictione juris in ipſam viri perſonam, & in ejuſdem familiam transferabatur, tanquam filius patri, eaque coemtio dicebatur forſan, quia, ut Varro, teſte Nonio, (*g*) tradit, mulier tres aſſes ferebat, quorum alterum viro, veluti pro emtionis pretio dabat; alterum in foco ponebat ante Larem familiarem; alterum in ſacciperio, ſive in marſupio majori conditum compito vicinali dabat, ſive Laribus compitalibus, quibus fiebant ſacra: erant enim & Lares, qui viis publicis præſiderent. (*h*) Igitur ſive confarreatione, ſive coemtione mulier conveniret in manum, ac tanquam filiusfamilias viri poteſtati ſubjiceretur; naſcebatur inter eam & filios mutua ſucceſſio ex jure civili, tanquam inter heredes ſuos & inter conſan-

(* Sabellius vocatur in §. 3. J. *de adſignat. lib.* Vellejus contra Rufus dicitur in *L. I. pr. D. eod. tit.* Celeb. Otto in *Inſtitutionibus ſuis* exhibet Suillo Rufo & Oſterio Scapula Coſſ. Præiverat Pighius *Annal.* 18. *T. III. p.* 576. qui tamen priorem Suilium appellat. Pro Oſterio quoque Oſtorium malebat Bynkershoek *Obſ. L. III. c.* 7.

[*a*] *Inſtit. de adſign. lib.* §. 3. *L.* 1. *ff eod.*

(*b*) *Ex l utrum 9 ff de adſign. libert. in tit. Inſtit. eod.*

(**) Imo hanc ſententiam admittere non videntur verba Modeſtini in *L.* 9. *D. de adſignat. lib.* ex quibus apparet, libertos emancipato etiam adſignari potuiſſe: quare præferenda videtur Mynſingeri ſententia; inprimis cum 2. § J. *eod tit.* facile conciliari Modeſtini ſententia queat. Poteſt enim pater emancipato adſignare, ſed ſi ſuo adſignavit, eumque poſtea emanciparit, juribuſque eo familiæ ſpoliaverit, mutaſſe voluntatem videtur, Merilius *Obſ. L. VII. c* 13.

(*c*) *L. mulieri ff. de condit. & demonſtr.*

[*d*] *Inſtit. de adſign. libert.*

(*e*) Paull. *lib.* 4 *ſent. tit.* 9. & 10. Juſtin. *hoc tit Inſt.* VVeſemb. *in parat.*

(***) Supra L. II. 28

(*f*) Cic. *in topic.* Ulp. *Inſtit. tit* 9 Boet. *topic* Cic. Serv. Georg. 1. Scalig. *ad Feſtum. verb.* diffarreatio. Apul. *lib.* 6. *de Aſino*.

(****) Quod ſupra ad *L. II. c.* 72 de pane interpretati ſumus cum Ottone *Præf. T. III. Theſ jur. p.* 30 & 31. aliter ac Noſtro videbatur, qui, id de pulte accipiebat.

[*g*] Roſin. *lib.* 5. *cap.* 37.

(*h*) Sueton. *in Aug.* Arnob. *lib.* 3. Manut. *de veter. dier. rat.*

ſanguineos. (*a*) Nam inter hujuſcemodi conjuges intercedebat jus conſanguinitatis, quæ ad cognatos ex veterum ſenſu non porrigitur, nec tranſit in alios liberos, niſi eos, qui communem habeant patrem, quod optimis auctoribus validiſque rationibus adverſus Accurſium & alios contendit Cujacius. (*b*) Quoniam igitur leges XII. tabularum ad ſucceſſionem vocabant conſanguineos, ideo conjugum horum ſucceſſio ad ſenſum XII. tabul. relata fuit a Juriſconſultis, qui legis verba porrexerunt ad confictam hanc a jure civili conſanguinitatem. (*) At quæ mulieres a viro annua poſſeſſione fuerant uſucaptæ, quæ propriæ dicebantur uxores, differebantque a ſuperioribus, quæ matresfamilias vocabantur, nullo jure agnationis viro, aut filiis conjungebantur; ideo nulla mutua ſucceſſio inter eos jure civili fuit inſtituta: quia lege XII. tabul. non niſi agnatis aperiebant inteſtati ſucceſſionem. Verum beneficio Prætoris, qui vinculum naturæ a jure civili neglectum agnoſcebat, admittebantur inter cognatos, & ex Edicto *unde cognati* ad filiorum ſucceſſionem vocabantur. (*c*) Claudius præterea miſeratione materni luctus, in ſolatium amiſſi filii, deferre matribus cœpit filiorum hæreditates. (*d*) Tandem juris civilis aſpera ſubtilitas, quam per ambages Prætor declinabat, ſublata prorſus fuit ævo Adriani, ſive Pii, ut Cujacius (*e*) probat: (**) (duxit enim Pius ex adoptione nomen Adriani.) Itaque Tertyllo & Sacerdote Coſſ. conditum eſt S. C. a Tertyllo Tertyllianum appellatum, quo filiorum etiam ſpuriorum ſucceſſio aperitur (*f*) matri liberorum trium, ſi ſit ingenua, non vero aviæ, & libertinæ, ſi mater ſit liberorum quatuor, etiam ſi ſit in poteſtate parentis, cujus juſſu adire debet; ſiquidem filius neque ſuum heredem habeat, nec filium emancipatum, quem tuetur Prætor, neque patrem, neque fratrem conſanguineum, ad quos lege XII. tabul. ſucceſſio pertinet tantum cum ſorore conſanguinea defuncti, mater ad hereditatem ex S. C. vocabatur. (*g*) Sed ſi frater, & ſoror conſanguinei ſuperfuiſſent; frater matrem trium, aut quatuor liberorum jure ſuffultam excludebat, & hereditas inter fratres & ſorores dividebatur ex æquis partibus. (*h*) Quod S. C. beneficium Juſtinianus ad matres omnes produxit, ſive ingenuas, ſive libertinas cum liberis & ſine liberis; ex cujus Inſtitutionibus & Novellis petere licet ea, quæ addita fuerunt ab eo, & immutata. Supereſt, ut admoneamus, mortuis filiis impuberibus, matrem, quæ iis intra annum petere tutorem neglexerit, ſucceſſione privari: (*i*) ut ex eadem cauſa ſucceſſores ceteri. (*k*) Excidet etiam commodo S. C. mater, quæ cum juraſſet non nupturam, poſtea nupſerit, (*l*) non dato alio tutore idoneo, nec redditis rationibus.

CAPUT LXXIV.

De S. C. Orphitiano.

RUrſus quia filius matri non ſuccedebat jure veteri, ob eandem cauſam, quod ſcilicet nulla inter eos eſſet agnatio; ideo ut par beneficium redderetur liberis, Marci Antonini tempore Orphitio, & Ru-

(*a*) Cujac. *obſ.7. c. 11. enarrat. ad C. de S. C. Orphit. §. poſtremo ad hered. & parat. C. unde vir. & uxor.* Gell. *c.6. lib.* 18.

[*b*] *enarrat.ad C. de S. C. Orphit. §. poſtremo notandum.*

(*) Quare conſanguinei etiam conventione in manum fieri dicuntur Ulpiano in *Collat.legum Moſ. & Rom. tit. ult.* § 4. *n.6.* Claudii autem conſtitutio perſonale magis beneficium, quam jus omnibus commune fuiſſe videtur Cujacio *in not. poſter. ad §. I. J. de SCto Tertulliano* & Jano a Coſta ibid.

[*c*] *Inſtit. de S.C. Tertull.in pr.*

[*d*] *Inſtit. eod.* §.1.

(*e*) *in notis ad Inſtit.*

(**) Cujacii conjectura de Pio in locum Hadriani ſubſtituendo, equidem Hottomanno quoque arriſit in libro *de legibus*, ſed ea rectius hodie ab omnibus eruditis rejicitur, præeunte Viro Celeberrimo Antonic Schultingio *ad Ulp. Tit* 26. § 8. *num.*32.

(*f*) Paull. *lib.* 4. *ſent. tit.* 10. & *Inſtit. tit.de S. S. C. Tertull.*

[*g*] Ulpian. *Inſtitu. cap.* 26. *de legit. hered. §. inteſt. & Inſtit. de S. C. Tertyll.*

[*h*] *Inſtit. eod.* §. 3.

(*i*) *L.2. §. ſi mater* 23. *ff. ad S. C. Teryll.*

(*k*) *L. ſciant C. de legit. hered.*

(*l*) Cujac. *in enarr. ad C. hoc tit. & Inſtit.*

& Rufo Coſſ. [*] prodiit S. C. Orphitianum, quo filiis etiam vulgo quæſitis, ſi mater non ſit illuſtris, nec legitimam ſobolem habeat, [*a*] matris hereditas, poſthabitis agnatis & conſanguineis, defunctæ adquiritur, etiamſi alieno jure ſubjecti ſint, poſt aditionem ac geſtionem pro herede. [*b*][**] Et quoniam hæc S. C. conjunctionem naturalem tuentur: ideo minima capitis diminutio non tollit ſucceſſionem inter matrem & filium mutuam per ea inductam. [*c*] Filia vero defunctæ matris ancilla, vel liberta ex S.C. Claudiano facta, [***] de quo alibi dictum, quia matrem civilem non habet, S. C. beneficium non impetrabit, neque ullus, qui hereditatis adeundæ tempore civis Romanus non fuerit. (*d*) Ex conſtitutionibus vero principum nepotes etiam & neptes ad ſucceſſionem aviæ vocantur, ut in *Inſtit. hoc titul.* Antequam autem ab ultimis voluntatibus diſcedamus, producendum eſt S.C. quo ſi municipio pecunia legata inveniatur, ut ex reditu ejus venatus, aut ſpectacula præbeantur; vetatur eam in tales erogari cauſas, ac permittitur, ut id legatum in opus magis municipio neceſſarium conferatur, ac munificentia ejus, qui legavit, inſcriptione notetur. [*e*]

De Lege Cornelia & Julia majeſtatis.

CAPUT LXXXV.

JAm quoniam leges produximus, quæ perſonarum ſtatus & negotia complectuntur: ad eas, quibus judicia & crimina continentur, tranſeamus. Exordiemur autem a judicio triſtiori atque atrociſſimo, nempe a crimine perduellionis, ſive majeſtatis: quæ leges ab ipſis primordiis urbis initium duxerunt. Etenim nunquam ſatis civitas conſtituta cenſetur, niſi latis hujuſcemodi legibus; quibus, veluti jactis fundamentis, publicæ tranquillitatis reipublicæ ſtatus & quies innititur. Quid enim prodeſt muris urbem circumdare, ſi lateant intus inſidiæ, ut ubi ſe occaſio dederit, in principes & Magiſtratus, quibus omnium eſt concredita ſalus, erumpant? Sicut igitur muris vim exteram; ita majeſtatis legibus inteſtinam arcemus. Quamobrem harum legum præſidio, hiſque judiciis poteſtatem reges munivere ſuam: earum auctoritatem Junius Brutus vel ipſo filiorum ſanguine ſancivit: ut quæ regium imperium defenderant majori auctoritate rem publicam cuſtodirent. Primum vero Romanorum regem Romulum de proditione legem tuliſſe, Dionyſius refert: quod unum eſt e præcipuis capitibus legum de majeſtate, quas Decemviri a regibus acceptas (****) in XII. conjecere tabulas, quibus capite punitur quiſquis aut hoſtem in patriam concitaſſet, aut civem hoſtibus tradidiſſet. (*f*) Quæ lex ſequentibus temporibus varie aucta fuit. Etenim lege Gabinia clandeſtinarum coitionum participes capite multabantur. Acceſſit lex Apuleja (*g*) a Lucio Apulejo Saturnino lata Trib. plebis, anno DCLI. & lex Varia (*h*) a Q. Vario anno DCLXII., quibus legibus vis & ſeditio in urbe coorta vindicabatur; magis enim ad animadvertendum in ejus delicti reos, quam ad jus majeſtatis conſtituendum prodierunt; jam enim ſuperioribus munitum erat legibus. Lucius vero Cornelius Sylla pluribus capitibus majeſtatis crimina comprehendit, legemque tulit, veteribus capitibus ſuſcitandis & novis inſtituendis. Quo plures enim hujuſcemodi trucibus judiciis irretiret, pœnam remiſit iis, qui per calumniam alios accuſant, locumque in hiſce cauſis mulierum teſtimoniis aperuit. Quod etſi perturbatis illis temporibus conveniſſet, ſe præſertim homine ſolertiſſimo verarum & falſarum criminationum vindice, ſequentibus tamen temporibus in maximam hominum perniciem erupit: data enim licentia in criminibus graviſſimis calumniarum, innocentium ſupplicio fraus exultat atque bacchatur, ut deterior omnibus criminibus ſit criminum accuſandorum impunitas. Nec ſolum fautores hoſtium, publicæque perturba-

(*) Seu, A. U.C. DCCCCXXXI. Chriſti CLXXVIII. teſte Noriſio in *Epiſt. Conſulari*.

(*a*) *L. penult. C. hoc tit.*

(*b*) Paull. 4. *ſent. tit.* 10. Cujac. *enarr. ad C. ad hunc tit.*

(**) Non enim liberis materna ſucceſſio ipſo jure quæritur, quia ſui heredes non matri ſed patri ſunt.

(*c*) *Inſtit. hoc tit.* §. 3.

(***) Vide, quæ diximus ſupra ad *cap.* 3.

(*d*) *L.* 1. §. *filii ff. ad S. C. Tertull.*

(*e*) *L. legatum ff. de adminiſt. rer. ad civit. pertin.*

(****) Hiſtoriam ſeditionum ſub regibus Romæ motarum contexuit Bœclerus in *Exercit. Pliniana X.*

(*f*) *L.* 3. *leg.* 12. *ff. ad l. Jul. Majeſt.*

(*g*) Cicero *de orat.*

(*h*) Cicero in Brutum.

tores pacis huic judicio ſubjecit, ſed & eos, qui Magiſtratibus muneris exercitium impediſſent, aut ducibus hoſtium, vel prædonum captis ignoviſſent, & quod Verri Tullius (*a*) objicit, eos accepta pecunia liberaſſent; & cum præterea qui poteſtatem ſuam abjeciſſet, eamque defendere neglexiſſet: cum publico munere fungeretur. (*b*) Tandem Julius Cæſar, (*) & poſt eum Auguſtus, unde huic legi nomen, *Julia*, nempe *Majeſtatis*; alia criminum capita ſuperioribus adjecerunt, quæ a juriſconſultis noſtris referuntur. Etenim priſcis temporibus majeſtatis nomen intra perduellionem continebatur; quod crimen erat hoſtium patriæ, ſive illorum civium, qui opera, dolo, conſilio, aut machinatione aliqua, etiam ſine ullo effectu, ſeditionem commovere, vel externum hoſtem ſuſcitare ſtuduiſſent: aliave ratione rempublicam perturbaſſent, aut partem diſcidiſſent illius. Porrecta deinde majeſtatis lex fuit a L. Sylla, poſteaque a Julio Cæſare, atque Auguſto, aliiſque principibus ad crimina leviora, ita ut ad criminum genera diſtinguenda nomina quoque diſtinguere oportuerit. Unde perduelles dicebantur, qui aut rem publicam univerſam, aut principis dignitatem læſiſſent: (**) qui vero levius aliquid hoc in genere perpetraſſent, rei majeſtatis vocabantur. Eo enim ſuas vires hæc lex extendit, ut illos etiam arriperet, qui Principum imagines in communem argenti uſum verterant, aut urina ſtatuas eorum adſperſerant, aliave ratione dehoneſtarant. Per S. C. tamen ſupplicio eximebatur is, qui conflaſſet ſtatuas Imperatoris reprobatas, hoc eſt, ſine ipſius permiſſu factas. (*c*) Ac ne majeſtate ſtatuarum Principis aliena fraus, vel violentia protegeretur, Senatus vetuit confugere ad ſtatuas Principis in injuriam alterius, aut damnum puta creditoris, vel alius, cui quis nocuiſſet. Unde permittebatur confugium tantum iis, qui vel in cuſtodia, vel in vinculis a potentioribus retinerentur. [*d*] Unde majores opes hinc in fiſcum cadebant, quam ex viceſimis & caducis. Quilibet enim vaferrimus aſſentator; quorum hominum ſemper ſub dominatione unius eſt pluſquam ſatis, dilatandis faucibus hujus teterrimæ legis, gratiam captabat Principis, & evertendis civibus rem ſuam familiarem augebat. Singula vero ſive perduellionis capita, ſive majeſtatis peti abunde poſſunt a Juriſconſultis, qui ea diſerte ac ſtudioſe recenſuerunt in Digeſtis, uti & Imperatores in Codice [*e*] Ex quibus, itemque ex Tacito *lib.*1. *annal.* colligitur, famoſorum quoque libellorum crimen fuiſſe redactum in hanc legem ab Auguſto: cui forſan (***) prævivit Sylla, de quo ita Cicero *ad Atticum: Eſt majeſtas, ut Sylla voluit, ne in quemvis impune declamare liceret*; (*f*) crimen quoque falſæ monetæ fuſæ in hanc legem Principes incluſerunt. [*g*] Et ne quid contra majeſtatem clam a pluribus non probatæ fidei hominibus ſtrueretur, S. C. prodiit adverſus illicita collegia. (*h*) Quamvis autem differentia ſit inter crimina perduellionis, & majeſtatis; pœnarum tamen haud ſcio, an diſcrimen inveniatur ullum. Siquidem ante Imperatores unum erat crimen majeſtatis perduellio, ultimo damnata ſupplicio; quæ lege Cornelia & Julia interdictio erat aquæ & ignis; (*i*) eamque pœnam omnibus delictis majeſtatis impoſitam fuiſſe, docemur a Paullo Juriſconſulto, (k) a quo accepimus, hanc fuiſſe antiquiorem pœnam hiſce criminibus: at ſuis temporibus invaluiſſe, ut humiliores quidem objicerentur beſtiis, aut igni exurerentur; honeſtiores vero capite punirentur.

(*a*) Cicero *in Verr.*

(*b*) Cicer. & Aſcon. *apud* Sigon. *lib.*2. *de jud. cap* 29.

(* Julio Cæſari ſigillatim hanc legem vindicat Nicolaus Hieronymus Gundlingius in *ſingularibus ad legem Majeſtatis c.*1. § 16.

(**) Sic mediam viam init inter eos, qui crimen Majeſtatis a crimine perduellionis ſub Imperatoribus demum ſeparatum eſſe contendunt, & Jacobum Menardum, qui id diſcrimen jam libera Republica in uſu fuiſſe putabat, quem plenius refutat Gundlingius § 23.

[*c*] *L. cujuſque* 4. *ff. ad l. Jul. Maj.*

(*d*) *L. capitalium* 28. §. *ad ſtatuas ff. de pœnis.*

[*e*] *ff & C. ad l. Jul. Majeſt.* Cujac. *ad lib. Paull. ſent* 5. *cap* 29. *& in C. hoc tit.*

(*** Eſt enim ita corruptus locus Ciceronis, ut ejus teſtimonio uti noluerit Baylius in *in libro ſingulari de libellis famoſis*, Gallico ſermone exarato, & pro *ne*, *ut* legit Lambinus.

[*f*] Manut. *de leg. p.*858. *poſt* Roſin. Matth. *de crimin. pag.* 505.

[*g*] L.2 *C de falſ mon.*

[*h*] *L.* 1. *ff. de colleg. & corp.*

(*i*) Cicer. *Philip.*1. Sigon. *loco cit.*

(*k*) *L.* 5. *ſent.*29.

tur. Verum aliquid certe in perduelles excogitatum fuit atrocius, non modo ab Arcadio & Honorio celeberrimæ legis auctoribus; (*a*) ſed a ſuperioribus Principibus, quorum Conſtitutiones Arcadius & Honorius, (*) credo, attexuere legi ſuæ. Nam & Ulpianus ſcribit, [*b*] omnia crimina, reo decedente, finiri, præter crimina majeſtatis: nec tamen omnia crimina majeſtatis poſt rei mortem ſubeſse judicio, ſed tantum perduellionem; itaque perduellionis crimen poſt mortem quoque rei leges ulciſcuntur, ejuſque memoriam perſequuntur, itemque filios, quibus ad propagationem calamitatis, atque ad longiorem miſeriæ ſenſum vita relinquitur. Aufertur enim iis a fiſco paterna ſubſtantia & hereditas quælibet ſive cognatorum, ſive extraneorum, ſpeſque dignitatum omnis & honorum eripitur, ut nihil iis ex hac mortali luce ſuperſit, præter lucis tædium, & mortis cupiditatem. Minus erunt enim parentes proclives in hanc ſceleris immanitatem, ſi norint, ſeſe pœnas etiam in ſobolem tranſmiſſuros. Eas vero minime comitari minora majeſtatis delicta, ex humaniorum JCtorum auctoritate nobis facile perſuaſimus. [*c*] Filiabus tantum propter infirmitatem pudoremque ſexus, Principes conceſſere Falcidiæ, quam legitimam exponunt interpretes, [*d*] detractionem ex maternis bonis. (*e*) Id etiam triſte manat ab hoc crimine, quod omnes donationes, alienationes, emancipationes poſt crimen a reo etiam ante ſententiam factæ, prorſus irritantur: etſi reum vita defecerit, nihilominus tamen condemnatur, pœnæque adhuc vivere exiſtimatur. Ac propter delicti gravitatem haud pauca ſunt in hoc judicio ſingularia: minimeque cum ceteris communia: quorum haud exigui momenti eſt illud, quod non modo effectus, verum etiam conſilium & voluntas pœnis afficitur: aliter atque aliis in criminibus, de quibus Ulpianus tradit, neminem cogitationis pœnam pendere debere. (*f*) Quamobrem Cato pœnam in ſenatu Rhodienſibus deprecabatur propter cogitatum, non tamen patratum facinus. (*g*) Verum Jacobus Cujacius, (*h*) lux Romanæ vetuſtatis, negat, pœnam cogitati facinoris hujus tantum eſſe delicti, ſed alia quoque gravia crimina comprehendiſse apud Romanos, probat ex eo Servii loco ad illud *Æneid.*

Auſi omnes immane nefas, auroque potiri,

quo loco Servius tradit, jure Romano non effectum tantum, ſed voluntatem pœnæ ſubeſſe. A quo non diſſentit Seneca, (*i*) nec deſunt auctoritates ex jure civili. (k) Pluraque præterea Cujacius ex veteribus monumentis exempla collegit puniti, nec dum perpetrati facinoris in vario genere delictorum, idque generali Maximi Tirii definitione comprobavit; quaſi Ulpiani definitio pertinuiſſet ad illud crimen, de quo tractabat in eo loco, unde particula hæc fuit avulſa, nempe ad Edictum, *quod quiſque juris in alterum ſtatuerit, ut ipſe eodem jure utatur*; cujus cogitatio delicti, utpote levioris, pœnam non incurrit, niſi ſequatur effectus. Sed quid reſpondebimus hiſce M. Catonis verbis adductis a Gellio? *Quis tandem eſt noſtrorum, qui quod ad ſe attineat, æquum cenſeat, quemquam pœnas dare ob*

Qq 2 eam

(*a*) *L. quiſquis C. ad l. Jul. Majeſt.*

(*) Seu, ut malunt Jac. Gothofredus in ſingulari commentario ad hanc legem & Gundlingius laudato loco §. 88. 89. Arcadius ſolus, etſi lex ex more temporum utriuſque nomen præferat. Conſcripta vero Arcadii nomine dicitur ab Eutropio, Eunucho, eodemque præcipuo ejus Imperii adminiſtro, ne deturbaretur a gradu ſuo, aut Stiliconis aliorumve inſidiis pateret. Quare in hac conſtitutione illud primarium eſt, & unicum forte novum, quod perduellionis etiam reus eſt, qui factionem inierit de nece virorum illuſtrium, qui conſiliis & conſiſtorio Imperatoris interſunt. Pœna autem liberorum propter crimen parentum non eſt penitus nova. Jam enim ſulla liberos proſcriptorum ab honoribus capiendis prohibuerat propter dirum votum parentum.

Exoriare aliquis noſtris ex oſſibus ultor.
quamobrem & apud Macedones circumferebatur. proverbium,

Νήπιος ὃς πατέρα κτείνας υἱοὺς ἀπολείπει,
Deſipit occidens patrem, qui pignora ſervat.

(*b*) *L. ult. ff. ad l. Jul. majeſt.*

(*c*) Matth. *de crimin. ad lib.* 48. *ff. tit.* 2. *cap.* 3. *de læſa majeſt. num.* 7.

(*d*) Matth. *de crim. de læſ. majeſt. cap.* 3. *nu.* 20.

(*e*) *D. l. quiſquis C. hoc. tit. §. ad filias.*

(*f*) *L. cogitationis ff. de pœnis.*

(*g*) Gellius *lib.* 7. *cap.* 3.

(*h*) *Obſ.* 8. *cap.* 22. *& lib.* 15. *cap.* 25.

(*i*) *Declamat.* 7.

(*k*) *L.* 1. *C. Theod. ad leg. Jul. de amb. & L.* 1. *ff. de extraord. crimin.*

eam rem, quod arguatur male facere voluiſſe? Nemo opinor. Sane ſecernerem puram, nudamque cogitationem facinoris, neque confecti, neque dum affecti (quam expertem prorſus pœnæ ſemper fuiſſe crediderim, & ita acceperim verba Catonis) ab alia voluntate cum periculoſo conatu & aliqua machinatione conjuncta, quam puto pœnam in gravioribus viguiſſe delictis: ut hac diſtinctione, quam & Matthæus (*a*) probavit, omnis auctorum diſſenſio tollatur. Hæc vero præcipua certe ac propria hujus fuere criminis, ut nulla dignitas quem eximeret, a terminis, (*b*) ac ſi res poſceret, etiam torqueretur accuſator, (*c*) & ſervus adverſus dominum, utque cujuſvis etiam, ſi alias reprobatum fuiſſet, teſtimonium reciperetur: (*d*) inimico tamen excluſo, ac ſi opus fuerit, ſubjiciantur tormentis etiam teſtes. (*e*) Item ne hoc damnati crimine lugeantur, neve ſepultura dignentur. (*f*) Quorum plura collegit Cujacius, (*g*) qui receptam illam rejecit interpretum opinionem, ut ſcilicet ad torquendum majeſtatis reum ſufficeret judici fides unius teſtis, quia ſemiplena, ut vocant, probatio inde naſcatur. Qualem probationis ſpeciem negat Cujacius agnitam fuiſſe veteribus juriſconſultis: quia nullum ſit veritatis falſitatiſque dimidium. Quam Cujacii opinionem & Mathæus (*h*) amplectitur. [*]

CAPUT LXXXVI.

Ad L. Juliam de Adulteriis.

PRoxime legem majeſtatis locatur lex de adulteriis, cum e criminibus hoc ſit graviſſimis; tum quia vix ulla mulier ad hoc ſcelus adigitur, quin pluribus una flagitiis involvatur; tum quia marito alenda obtruditur aliena proles, eique ab adulteri & perfidæ uxoris inſidiis periculum ſæpe creatur: quorum quoque metu, cum pudore conjuncto, maritus domum turbat evertitque familiam. Julia vero hæc dicta eſt lex ab Auguſto, qui eam tulit, cuique Julium nomen ob adoptionem ex teſtamento Julii Cæſaris manſit. Hac ex lege publicum oritur quoque judicium, & accuſatio triplex: nempe jure patris, jure mariti, jure extranei. Haud procul ab ſuſpicione ſunt erroris, qui hanc ſecernunt a lege de pudicitia, quam ab Auguſto latam prodit Svetonius. Nam quidquid ad munimentum pudicitiæ pertinet, comprehenſum fuit hujus legis capitibus, quæ non adulterium tantum, ſed & ſtuprum, & inceſtum, & lenocinium, & puerorum corruptionem, & alia propudioſæ ac nefariæ libidinis genera complectuntur. Quodque ad ſtuprum attinet, hoc ſane nomen latiſſime funditur: dedecus enim ſignificat, & turpitudinem, & non corporis modo, ſed & famæ ac dignitatis notam. Quod probat Feſtus ex illis Nævii verſibus a Scaligero reſtitutis:

Seſeque ei perire mavolunt ibidem,
Quam cum ſtupro redire ad ſuos populares.

Quibus in verſibus quis dubitet, poſitum eſſe ſtuprum pro ignominia? item alio loco:

Sin illos deſeratis fortiſſimos virorum,
Magnum ſtuprum populo fieri pergetis.

Quamobrem conſultiſſime Danthes in divino poemate, dæmonum inferorum ſuperbiam ſtuprum appellavit: Unde non mirum, ſi quælibet libido, & corporis commiſtio, ſive cum virgine, ſive cum vidua, ſive cum puero, ſive cum aliena conjuge ſtupri nomine continetur. (*i*) Adulterium vero dicitur, auctore Feſto, quaſi ad alterum itio, ſive acceſſus: vel, ut ego interpretor, quod proprio quis conjugio relicto, corpus appetat alienum. Quod non omnino diſcrepat a Papiniani explicatione, qui adulterii nomen ortum ait a partu ex altero concepto. Verum veſtigium hujus vocis *partus* in adulterii vocabulo nullum invenio: utcunque affinitatem habeat cum voce *alterius*, ex qua natum eſt *adulterium*, velut ad *alterins*, nempe *uxorem*. Ex his omnes

(*a*) *De crimin. ad lib.* 48. *tit.* 2. *cap.* 3. *n.* 4.

[*b*] *L. null. C. hoc tit.* [*c*] *L.* 3. *C. eod.*

(*d*) *L. famoſi l. in quæſt. ff. ad leg. Juliam majeſt.*

(*e*) *Decuriones C. de quæſt. l.* 3. & 4. *C. ad l. Jul. majeſt.*

(*f*) *Vide expoſit.* Jac. Gothofr. *ad l. quiſquis C. Theodoſ. ad l. Cornel. de ſicariis.*

(*g*) *C. ad l. Jul. majeſt.*

(*h*) *De crimin. lib.* 48. *ff. tit.* 2. *cap.* 4. *n.* 6. *l. jurisjurandi* 9. *C. de teſt.* Cujac. *enarrat. n.* 6. *C. ad l. Jul. majeſt.*

(*) Quorum ſententiam ſequitur Gerardus Noodt ad *P. tit. de jurejur. p.* 287. 288.

(*i*) *L. inter liberos* §. 1. *ff. ad l. Jul. de adult.*

omnes Vallæ (*a*) criminationes diſſipantur; cum enim vocabulum ſtupri modo latius, modo ſtrictius (*) accipiatur, facile ſententiarum diſſenſio tollitur, quam ipſe inter JCtos falſo notavit; etſi revera id eorum culpæ tribuerit, qui has definitiones deſcripſerunt. Age nunc de adulterio primum, poſt vero de variis ſtupri generibus hac lege damnatis diſputemus. Igitur ante legem Juliam, ſive lege ipſius Romuli, ſive moribus priſcis Romanorum, crimen hoc acerrime vindicabatur. Ex injuriis enim privatorum publica res maxime vexatur: præcipue per labem alieni thori, qua ita exaſperantur animi, ut flagrantes odio, civitatem diſtrahant in ſeditiones atque tumultus. Itaque nunquam ſatis conſtitutam putarunt quietem publicam, niſi pudicitia ſacraque jura thori legibus munirentur. Ut igitur metus proxime, ac perpetuo imminens, mulieres a flagitio abſterreret, facultatem uxoris necandæ marito permiſerunt, ſi cum adultero deprehenderetur, quod ex Catonis oratione retulit Gellius: [*b*] verba Catonis hæc ſunt: *In adulterio uxorem tuam ſi deprehendiſſes, ſine judicio impune necares: illa te, ſi adulterares, digito ne auderet contingere, neque jus eſſet.* Quam ſane morum adſperitatem lenivit dies & humanitas una cum literis cultuque bonarum artium in urbem paullatim repens, quæ viri manibus extorſit vindicem gladium: ita ut ſi eum in uxoris necem vertiſſet, lege Cornelia de Sicariis (**) plecteretur. (*c*) Verum Imperatores aliquanto iræ parcentes, exulcerati conjugis mitigavere pœnam, cenſueruntque virum uxoris adulteræ interfectorem in opus perpetuum tradendum, ſi eſſet humilior; honeſtiorem vero in inſulam relegandum. (*d*) Unde recte Cujacius locum illum Julii Paulli *in lib. ſentent. 2. capitul. 26.* emendavit [***] ac pro *adultera* legit *adulterum*, nempe ita: *inventa in adulterio uxore maritus, ita demum adulterum occidere poteſt, ſi eum domi ſuæ deprehendat.* Marito enim occidere adulterum uſque & ubique minime licuit; (*e*) ſed deprehenſum domi ſuæ: nec tamen quemlibet, ſed vita turpes, puta lenonem, aut publico judicio damnatum nec dum reſtitutum, aut eum qui artem ludicram exerceret, lucrive cauſa ſcænam conſcenderet, aut libertum ejuſdem mariti, parentumve adulteræ, vel ejus liberorum; dummodo adultero maritus occiſo, ſtatim ab ſe dimittat uxorem, (*f*) ne non tam honeſtatis, quam vindictæ cauſa videatur hominem interemiſſe, quod leges minime ferrent. Patri vero mulieris adulteræ, quam habet in poteſtate, permittitur hac lege, adulterum occidere quemlibet domi ſuæ, vel generi in ipſa turpitudine, actuque obſcœno, ipſoque in opere, ſive, ut græci legislatores Draco & Solon loquuntur, ἐν ἔργῳ deprehenſum; dummodo ſimul cum adultero eodem impetu interimat & filiam; ideo enim lata facultas patri adverſus adulteros tribuitur, quia & filiam uno impetu ſimul occidere compellitur. A cujus nece cum proprii ſanguinis caritate parentes abducantur; ideo a patre minus periculum vitæ adulterorum impendet. Plus igitur licentiæ datum eſt patribus, quia parcius ea eſſent uſuri, ſi ſcirent, plus eſſe ſibi ex filiæ morte lugendum, quam ex morte adulteri exultandum. Quamobrem elegantiſſime Papinianus: (*g*) *pietas*, ait, *paterni nominis plerumque conſilium pro liberis capit.* At cum viro leges fuere minus indulgentes, quia nulla cognati ſanguinis caritas ferventem ejus iram temperat, & conjugalem amorem recentis injuræ dolor facile ſuperat: ita ut nihili penderent viri uxoris animam, dum ne viventem relinquerent ſuam ignominiam. (*h*)

Quo

(*a*) *lib. 6. eleg. cap.* 45.

(*) Quæ defenſio non diſplicuit Clariſ. Dukero *de Latinitate Juriſconſult. veterum*, *pag.* 128. & Ottoni in *Papiniano pag.* 50. Laxiſſime Plinius *Hiſtor Natur. lib. X. cap.* 34. adulteria etiam columbis tribuit: *Pudicitia*, inquit, *illis prima, & neutri nota adulteria*. Struprum autem an dicatur a turpi, an a ſtupeo, an ab obſcœno σύω σύομαι, incertum.

(*b*) *lib.* 10. *cap.* 28.

(**) Imo in legem Corneliam non incidit, ſed lenius punitur extra ordinem, *L.* 1. *§. fin. D. ad leg. Cornel. de ſicariis*.

(*c*) *L. pr. §. ult. ff ad l. Cornel. de ſicar.*

(*d*) *L ſi adult. §. Imperat ff. ad l. Jul. de adult.*

(***) Quam emendationem in ipſa ſerie contextus admiſit Schultingius poſt *editionem Pariſienſem A.* 1586. & *Ritterſhuſianam*.

(*e*) *L. marito ff ad l Jul de adult.* (*f*) *d. l. marito ff eod.*

(*g*) L. 22. *ff. ad l. Jul. de adult l.* 20 21. 23 24 32.

(*h*) Cujac. *ad Papin* [illegible] *ff. ad leg. Jul. de adult.*

Quo autem ſupplicio lex Julia crimen hoc affeciſſet, interpretes ambigunt. Juſtinianus in Inſtitutionibus gladio ſcribit in hoſce reos animadvertendum. (*a*) Quod forſan additamentum fuit aliorum principum (*) ad legem Juliam. (*b*) Unde ne variationem pœnarum diſcentium faſtidio deſcriberet, voluit Tribonianus tempora conjungere, ac ſuppreſſis aliis pœnis, tantum eam, quæ ſua ætate vigebat, ad Juliam legem attexuit, ut ſupervacuis diſcriminibus lectores liberaret. Ceterum plura in veteribus munumentis exempla ſuperſunt pœnæ levioris, puta relegationis, aut deportationis. Ipſe enim legis hujus lator Auguſtus filiam ac neptem adulterii reas relegavit, (*c*) utque id paternæ caritati adſcribatur; quid de Ovidio dicemus, cujus quoque vitæ pepercit, (**) quamvis eam ſe amiſſurum fuiſſe ſcribat, niſi aliqua ex pate delictum excuſationem meruiſſet:

Et niſi delicti pars excuſabilis eſſet,
Parva relegati pœna futura fuit.

Unde Cujacius leniorem in crimine hoc Auguſtum arbitratur, quam poetis perhibetur. (*d*) Qui vero adulterium cum inceſtu cumulaſſet, & cognationem ſuam proprio corpore polluiſſet, deportandum, ſcribit Marcianus [*e*] Ex quo colligitur, detracto inceſtu, qui pœnam auxit ad deportationem, pro adulterio relegationem ſupereſſe. Item in militem, qui ſeveriori diſciplinæ obligatur, ſi comperiatur adulter, deportatio ſtatuitur, [*f*] unde in paganum, quicum lenius agitur, relegationem tantum cadere oportet, uti pœnam mitiorem: ut non mirum, ſi veteres interpretes tradiderint hujus legis pœnam antiquioribus non fuiſſe capitalem, ut Cujacius *obſervationum* 18. *libr.* 20. obſervavit: quod comprobatur, quia capitalis delicti reus abſens defendi poteſt: (*g*) nam poteſt etiam abſens damnari: mulier vero adultera minime, cur? niſi quia delictum capitale non habetur, [*h*] utcunque facti atrocitas aliquando principes exaſperaſſet & capitalem ſententiam ab iis expreſſiſſet: (*i*) ac recentiori ætate morum diſſolutio in perpetuam legem id vertiſſet: ex qua in Theodoſianum Codicem, & in jus Juſtinianeum capitalis adulterii pœna devenit. Extremum ſupplicium conſequitur multa bonorum: adulterii etenim damnatæ dos eripitur lucro mariti, [***] quod ante legem Juliam inoleverat, ut de Cajo Titinio Minturnæ ac ejus uxore Fannia memorat Valerius, & Horatius, *cruribus hæc*

(*a*) *Inſtit de publ. judic.*

(*) Imo gladii pœnam Conſtantino deberi, qui eam ex lege Moſaica dictaverit adulteris in *L.*30 *C. ad leg. Juliam de Adult.* hodie inter omnes conſtat, idque eo veriſimilius eſt, quo ex Paulli *ſententiis l.* 2. *tit.*26. §. 14. & 15. temporibus Briſſonii, quo auctore Noſter utebatur, nondum integris editis, hodie ſcimus, pœnam adulterii, Paulli etiam temporibus, in mulieribus fuiſſe publicationem dimidiæ partis dotis, tertiæ partis bonorum, ac relegationis in inſulam; adulteris vero viris in pari relegatione in inſulam dimidiam bonorum partem ablatam fuiſſe.

(*b*) *L.*30. *C. hoc tit.*

(*c*) Sveton. *in Aug. cap.*65. Patere. *hiſtor. libr.* 2. Dion. *lib.*55. Briſſon. *ad hanc l.* §. *qui ſtuprum* 2.

(**) Imo Ovidius, non ut adulterii reus, relegatus eſt, ſed propter eam præcipue offenſam, qua Auguſto, vel in inceſtu cum nepte Julia, ut plerique volunt, vel in alia re turpi & Auguſto pudenda importunus adſuerat ſpectator. Ipſe cauſam dicat. *lib. II. Triſt.*

Cur aliquid vidi? cur noxia lumina feci?
Cur imprudenti cognita culpa mihi eſt?
Inſcius Actæon vidit ſine veſte Dianam.
Præda fuit canibus non minus ille ſuis.

& dein

Perdiderint cum me duo crimina carmen & error
Alterius facti culpa ſilenda mihi.
Nam non ſum tanti, ut renovem tua vulnera, Cæſar,
Quem nimio plus eſt indoluiſſe ſemel.

(*d*) *In parat ad hunc tit. ff.*..

(*e*) *L. ſi quis viduam ff. de qua eſt.*

(*f*) *L. miles ff. ad l. Jul. de adult.*

(*g*) Cujac. *obſ.*20. *lib.*20. & *lib.*19. *cap.*18.

(*h*) *L. miles* §. *ea quæ ad l. Jul. de adult.*

(*i*) *L. caſtitati l.*3. *C. eod.*

(***) Confunditur divortium propter mores graviores, ſeu adulterium, cum ipſo judicio adulterii. Libera Republica mulieris propter graves mores repudiatæ dos tota penes maritum manebat, ut patet ex Plinio *Hiſtor. Nat. l.XIV. c.*13. & Plutarcho in *Mario p.* 274. Lege autem Julia & Papia, ſi repudiata ſit uxor propter mores graves, ſextam, ſi propter leviores octavam partem dotis amittebat. Ulpian. *tit.* 6. §. 22. Aliud in damnatis obſervabatur, quarum dotem pro dimidia parte publicatam modo vidimus, quæ quidem Publicatio non extremum ſupplicium ſed relegationem in inſulam conſequebatur. Erat autem in arbitrio viri, non, ut Auctor tradit, quo judicio uti vellet, ſed utrum uxorem adulterii accuſare, an repudiare mallet.

hæc metuat doti deprehenſa : quod originem ducit ex veteri judicio, quod de moribus appellabatur; quoque uxor ob deteſtam ejus turpitudinem ſexta dotis parte multabatur, (*a*) vel octava, ſi turpitudo eſſet levior; quæ actio quia per legis Juliæ judicium ſilebat, ideo pœnam illius in legem Juliam conjecerunt; non enim utroque, ſed altero horum judiciorum licebat experiri. (*b*) Recentioribus vero conſtitutionibus, præcipue Novellis Juſtiniani, extenuata eſt adulterii pœna: unde mulier verberata in monaſterium detruditur, ut a viro, ſi velit, intra biennium repetatur; eo vero non repetente intra biennium, aut mortuo, ibi maneat privata dotis commodo, ac lucri dotalis, (*) donationiſque propter nuptias; & translatis duabus partibus, ſive beſſe bonorum in liberos; parte vero tertia, ſive triente in monaſterium; vel ſi liberi non extent, ſuperſint vero parentes, qui crimini non conſenſerint, duæ partes cadent in monaſterium; in parentes vero tertia. Nullis autem ſuperſtitibus parentibus, ad monaſterium ſubſtantia univerſa devolvetur, ſervatis vero ſemper dotalium inſtrumentorum pactis. (*c*) At ob adulterium viri, mulier ſuam recipit dotem & donationes propter nuptias, & reliquis de bonis tantum, quantum patet pars tertia donationis propter nuptias: reliquum fiſco vindicatur, niſi adſint deſcendentes, & ad tertium gradum aſcendentes, qui fiſcum excludunt. (*d*) Nunc in eos, qui hac lege tenentur, inquiramus. Atque ab ea eximitur, quæ inhoneſtis artibus vitam tranſigit: honeſtatis enim cuſtos eſt lex iſta: unde prorſus negligit eas, quæ turpi profeſſione jam pudorem projecerunt. (*e*) Ideo nec ea, quæ cauponariam exercet, aut ludicras artes, nec quæ in ſcena operam locat, lege iſta tenetur: niſi quæ, ut hanc legem effugeret, & impune pudicitiam alienis viris objiceret, matronalem ſtolam exuiſset, quod ætate Tiberii frequenter uſuveniebat. (*f*) Cui doloſo teterrimoque conſilio puniendo S. C. in eam ſententiam ad legem Juliam eſt adjectum. (*g*) Item nec ea elabitur legem, quæ quamvis impudicam profeſſionem edidiſset; poſtea tamen honeſto connubio turpitudinem emendaſset, ut ſapientes exiſtimarunt. (*h*) Has autem uxores, quæ matrimonio vetus dedecus diluerant, eas eſſe arbitror, quæ a Juriſconſultis *uxores vulgares* appellantur; (*i*) ait enim Ulpianus, *quæ vulgaris fuerit*: ſcilicet ante matrimonium, quo ſenſu non pugnat cum legibus Codicis, (*k*) quas credo pertinere ad eas, quæ adhuc in connubio priorem impudicitiæ profeſſionem retinebant; ideoque diverſæ ab illis, quæ honeſtam vitam nubentes inierant, quamvis ante fuiſſent vulgares: unde non mirum, ſi hæ vulgares, de quibus loquitur Ulpianus, in legem Juliam incident; minime vero illæ, quæ in Codice memorantur. (*l*) Uxores etiam Ulpianus huic legi ſubjiciendas cenſuit injuſtas, nempe ductas contra leges, & cum quibus leges connubium interdixerant; quæ propterea non jure, ſed uſu habebantur uxores: (*m*) quales erant nuptiæ a filiisfamilias contractæ invito patre, vel nuptiæ contractæ inter civem Romanum & peregrinam; quo refert Cujacius (*n*) Ulpiani verba. In quibus certe omnibus eſt matrimonium, quia muliere vir ea pro uxore utitur; ſed non connubium, quod ſine ſolemnitatibus & formula jure minime conſiſtit. (*o*) Porro quoniam non conjugium tantum, ſed ſpes ipſa illius digna eſt honeſto cultu; propterea cum ſponſa quo-

(*a*) Ulp *in fragm. tit.* 6. *de dot.* §. *morum*.

(*b*) *L. miles* § *ſocer. ff. ad l. Jul. de adult. ubi* Cujac. *in Papin lib* 2. *de adult. leg.* & § *eodem*.

(*) Lucrum ex dote in *L.* 11 §. 3. *D. ad leg. Jul. de adult.* vocantur ſexta & octava pars dotis, quas lex Julia & Papia marito uxorem repudianti retinere permittit; hoc loco autem lucrum dotale donationem propter nuptias deſignare videtur, cujus mentio mox ſequitur, quare lego, donationiſve propter nuptias arg *Nov.* 134 *cap.* 10. pro, *Donationiſque propter nuptias*, quod ſequitur.

(*c*) *Auth. ſed hodie C. de adult. Novell.* 134 *capit.* 10. & *Novell.* 117. *cap.* 18. *l. conſenſu C. de repud.*

(*d*) Gudelin. *de jure noviſſ. libr.* 5. *cap.* 18.

(*e*) *Ad l.* 19. *C. ad l. Jul. de adult. ubi* Cujac.

(*f*) Tacit. 2. *annal.*

[*g*] *L. mater* 10. §. *mulier ff. ad leg. Jul. de adult.*

(*h*) *L. ſi uxor* § 2. *ff. ad leg. Jul de adult.*

(*i*) *D. l. ſi uxor* § 2.

(*k*) *L.* 22 & 29. *C. ad leg. Jul. de adult.*

(*l*) Bud. *in l. ſi uxor ff. hoc tit.* Alciat. *parerg.* 4. Cujac. *C ad leg. Jul. de adult. in parat.*

(*m*) *L. ſi uxor ff. ad l. Jul de adult.* Cujac. *obſ.* 6. *cap.* 16.

(*n*) *Lib.* 3. *obſ.* 3.

(*o*) Ræward. *varior. lib.* 4. *cap.* 16. *pag.* 614.

quoque adulterium, committitur; quod Severum & Antoninum reſcripſiſſe, tradit Ulpianus, (*a*) etſi hodie propter Conſtantini conſtitutionem, quæ mariti tantum, ac genialis thori meminit, (*b*) neget Cujacius, accuſari poſſe ſponſam ſive jure mariti, ſive extranei. (*c*) In concubina vero non heret adulterii crimen: (*d*) quia utcunque concubina uxorem imitetur; tamen cum voluptatis nomen ſit potius, quam honeſtatis, minime digna eſt, quæ a legibus honeſtatis vindicibus reſpiciatur: niſi ſe in concubinatum permittendo matronæ nomen retinuerit: qualis concubina patroni, quæ jure non viri, ſed extranei poteſt accuſari. (*e*) Eadem ratione cum ancillis nullum (ſiquidem de jure civili loquamur) intelligitur adulterium, quia eo jure connubii ſunt expertes: unde ſi vitientur, damnum, vel actione de ſervo corrupto, vel Aquilia lege, aut injuriarum vindicatur. (*f*) Nec tantum auctores hujus flagitii, ſed fautores quoque ſive re, ſive conſilio, ſive opera, eodem crimine implicantur. (*g*) Quamobrem & maritus, qui ſciens prudens de uxoris adulterio lucrum ceperit, quique deprehenſam retinuerit, lenocinii pœnas pendet & pœna adulteri hac lege damnabitur; niſi uxoris libidinem, non tam conſilio, quam tædio judiciorum ac negligentia proprii pudoris inultam reliquerit; (*h*) non tamen effugiet pœnam, ſi damnatam adulterii, vel propter crimen hoc expulſam domum reducat. (*i*) Supereſt nunc de adulterii accuſatione diſputandum. Cum igitur hoc publicum eſſet judicium, accuſandi facultas omnibus dabatur. Maritus enim & pater injuriam propriam; extranei vero publicam civitatis labem ulciſcebantur; tantum vero mulieres ab accuſatione repellebantur, etiamſi propriam injuriam adverſus conjugem expoſtularent. Quod SS. Patrum pluribus videbatur abſurdum. (k) Atqui plus mali oritur viro ex adulterio uxoris, quam uxori ex adulterio viri; quia illud proprium thorum commaculat, & obtrudit marito prolem extraneam; hoc vero thorum polluit alienum: ideo non mirum, ſi plus viro in uxorem, quam uxori in virum permittatur. Itaque non lege Julia, ſed actione injuriarum licebit uxori divortium petere ob læſam fidem thori conjugalis: vel marito ſibi adulterium objicienti referre lenocinium, non quo lege Julia ita liberetur; ſed quo ſuus dolor juſta ultione, meritaque pœna mariti quoquo modo leniatur. (*l*) Igitur vir accuſationem inſtituens, prius cogitur uxorem dimittere, quam eam, aut adulterum accuſet. (*m*) Sed ſi poſt divortium alii nupſerit, prius reum peragere debet adulterum, quam ſe vertat ad mulierem, niſi ei mulieri ante nuptias crimen intenderit; aut ne nuberet, quoquo modo denunciaverit. (*n*) Neque enim licet adulteram ſimul & adulterum accuſare; (*o*) poterit vero ſimul cum reo accuſari is, a quo vel opera, vel conſilio fuerit adjutus, ſive ut admitteretur, ſive ut crimen pecunia redimeret. (*p*) Præterea ſi quis non fraude ſua, ſed reipublicæ cauſa ſine dolo abſit, inter reos minime referri poteſt ex capite VII. legis Juliæ. (*q*) Eadem lex propter ætatis lubricum, & levitatem conſilii, minoribus XXV. annis interdixit accuſandi facultatem, niſi thori ſui ulciſcantur injuriam. [*r*] Multum vero intereſt, adultera ne an adulter ſit accuſandus: etenim, conſtante matrimonio, non licet extraneo adulteram accuſare, niſi maritus, qui eam dimittere neglexerit, lenocinii

(*a*) *L. ſi uxor.* 13. §. *Divi ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*b*) *L.* 30. *C. ad leg. Jul. de adult.*
(*c*) *Obſervat.* 6. *cap.* 16.
(*d*) *L.* 1. §. 1. *ff. de concubinis.*
(*e*) *L. ſi uxor. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*f*) *L.* 6. *in princ. ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 23. & 24. *C. eod. leg. ſi ſtuprum* 25. *ff. de injuriis.*
(*g*) *L. qui domum ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*h*) *L.* 1. §. 2. & 3. *ff. ad leg. Jul. de adult. l. mariti* §. 4. *ff. eod.*
(*i*) Cujac. *in enarr. C. ad leg. Jul. de adul. leg.* 11. §. *ult. ff. eod.*
(*k*) Athanaſ. *qu.* 94. *ad Antioch.* Lactant. *divin. Inſtit. cap.* 6. Nazianzen. Ambroſ. & *alii apud* Cujac. *hoc tit.*
(*l*) *L. ſi uxor* §. *judex ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 1. §. 4. *ff eod.*
(*m*) *L. crimen. C. ad leg. Jul. de adult.* §. *volenti.*
(*n*) *L. qui uxori* 16. & *ſeq. ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 5. *ff. eod.*
(*o*) *L.* 15. §. *ult. ff. ad leg. Jul. de adult. l. reus C. eod.*
(*p*) *L. nihil intereſt* 32. *ff. ad leg. Jul. de adult.* §. 1.
(*q*) *L.* 15. §. *legis ff. eodem.*
(*r*) *D. l.* 15. §. *lex Jul. ff. ad l. Jul. de adult.*

cinii prius accuſetur: (*a*) cum adulterum fas ſit etiam nondum facto divortio poſtulare. (*b*) Tempore porro ab aliis criminibus accuſatio iſta diſtinguitur. Plurimorum enim criminum accuſatio ſpatio XX. annorum; (*c*) hæc vero quinquennio a die admiſſi criminis præſcribitur in adultero accuſando; in adultera vero accuſanda ſex menſibus utilibus a die divortii ita computandis ne quinquennium continuum a die admiſſi criminis numerandum exuperent, hoc eſt, ne ſex illi menſes utiles ultra ſpacium quinquenne continuum excurrant: ne, ut ait Juriſconſultus, crimen quinquennio continuo ſopitum excitetur (*d*) S. C. autem adjectum eſt, ut ſi plures ad accuſandum prodierint, & aliis diſcedentibus unus perſeveraverit, initium accuſationis ducendum ſit a die, quo libellos accuſatorios dedit is, qui perſeveraverit; non autem a die illorum, qui deſtiterunt; ut a die perſeverantis accuſationis quinqueunii lapſus definiatur. (*e*) Ex illis autem ſex menſibus utilibus primi duo dantur marito, vel patri ad accuſandum jure patris, aut mariti, reliqui autem quatuor menſes ſuperſunt ad accuſandum non jure patris, aut mariti, ſed extranei. (*f*) Id enim præſtat accuſatio jure patris, aut mariti, ut præferantur aliis accuſare volentibus: ita tamen, ut patri maritus anteponatur, utpote majori dolore accuſationem executurus. (*g*) Hoc etiam ei permittitur, ut adulterum, quem occidere vetetur, viginti continuas diei, vel noctis horas domi coercere liceat, dum deprehenſi criminis teſtes advocet, quorum fide acceptam injuriam in judicio comprobet: quam facultatem, & ad partem etiam adulteræ ſapientes extenderunt. (*h*) Prodiit ad hanc legem S. C. a Scævola relatum, quo adulterii pœna plectitur (*i*) ſimul cum uxore in ſcelere deprehenſa maritus is, qui clam, & callide adulterum uxori ſubecerit, ut eam in fraudem & crimen impelleret. Nam quilibet ſuaſor, atque auctor, & machinator hujus flagitii hac lege comprehenditur per ea verba: *Ne quis poſthac ſtuprum, adulterium facito ſciens dolo malo*, ubi JCtus. ſubjicit, *& ad eum, qui ſuaſit, & ad eum qui ſtuprum, & adulterium intulit, pertinent*. (*k*) Excidit autem omnino maritus inpoſterum ab accuſandi jure, ſi delatum adulterum non peregiſſet. Quod caput Hottomannus tribuit legi Petroniæ. Verum ne concordes nuptiæ in perpetuo diſcrimine verſarentur, neve conjuges paterent livoribus extraneorum, qui ad accuſandum, non ſtudio alienæ pudicitiæ, ſed vulnere ſæpius acceptæ a muliere repulſæ adducuntur; eripuit Conſtantinus extraneis alieni thori accuſandi facultatem, eamque reſtrinxit ad eos, quos verus dolor urget commaculatæ familiæ, nempe præter maritum & patrem, ad neceſſarios & propinquos, uti fratrem, patruum, & avunculum: quibus etiam per Conſtantinum licet, ab accuſatione recedendo, delatum crimen abolere: (*l*) nam neque lege Julia extraneis accuſandi facultas ſine modo ullo dabatur; ſed arctiorem habebant: non enim eis licebat accuſare mulierem alienam, niſi prius virum, etiam lenocinii compertum poſtularent. (*m*) Scilicet viſum fuit verecundius agendum cum conjuge de uxore ſua bene cogitante, nec per extraneum uxoris fidem ei ſuſpectam reddendam, neque alieno livore conjugalem pudorem publicæ infamiæ ſubjiciendum. Quoniam vero ea ratione Conſtantinus ab accuſando adulterio arcet extraneos, quia indignum videtur concordes nuptias extraneorum audacia perturbare; colligit Cujacius, facto divortio vetera extraneorum jura reſurgere, quia nullæ jam conſiſtunt nuptiæ, quas vexare ſit nefas; ac ſolum permanet crimen, quod utile ſit reipublicæ vindicari. (*n*) Mi-

(*a*) *L. conſtante ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*b*) *L. vim. §. 1. ff. eod.*
(*c*) Cujac. *in Papin. leg. 15. reſponſ. §. præſcript.*
(*d*) *L. mariti, §. ſex menſium & ſeq. ff. hoc tit. leg. 1. §. accuſationem ff ad Turpill.* Cujac. *obſ. 15. lib. 20.*
(*e*) *L. mariti 29. §. ult. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*f*) *L. 2. §. penult. leg. 3. leg. 4. §. 1. leg. 11. §. 6. l. 14. §. penult. l. 30. §. 1. ff. ad leg. Jul. de adul.*
(*g*) *L. 2. §. 8. ff. eod.*
(*h*) *L. capite 25. ff. ad leg. Jul. de adult. in princ. & §. 1.*
(*i*) *L. is cujus 14. §. 1. eod.*
(*k*) *L. hæc verba 12. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*l*) *L. quamvis 30. C. eod.*
(*m*) *L. conſtant. 16. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*n*) *vide C. Theodoſ. & ibi* Gothofr. *hoc tit. & hac lege.*

Maritus etiam ea conſtitutione cum marito agitur, dum accuſat jure mariti; tum enim non cogitur inſcribere in crimen: ideoque ſi accuſationem non probet, calumniæ judicium non ſubibit; unde vel ex ſola ſuſpicione ad accuſandum ei deſcendere licebit; ſecus vero ſi jure accuſet extranei; quam legis benignitatem, ortam ex miſeratione maritalis doloris, minime ad patrem extenderim, cui minor injuria offenſionem parit minorem: ideo cogetur inſcribere in crimen, ut ſi falſum detuliſſe arguatur, calumniæ damnetur. (*a*) Et quoniam crimina hæc parietibus concluduntur tenebriſque teguntur, ut probari nequeant, niſi per ſervos & familiares efferantur, utpote ſceleris conſcios & non raro adjutores; ideo lex quæſtioni tormentiſque ſubjecit ſervos & ancillas tum uxoris, tum patris ejus, tum etiam viri ſimul viventium. Et ne datis libertatibus judicio ſubducantur, vetuit lex mulierem, vel ipſius heredes per ſexaginta dies a matrimonio diſſoluto eos manumittere: (*b*) ſi vero cognitio criminis diutius trahatur, manumiſſiones etiam protrahendas cenſuit Ulpianus, ne criminis probationes judici eripiantur. (*c*) Adimitur autem teſtimonii dictio tum fœminis, tum maribus crimine adulterii damnatis. [*d*] Ac Senatuſconſulto fuit conſtitutum, ut Prætor quoque in hoc judicio, ſi fuerit conſcius, teſtimonium edere debeat. (*e*) Figuram quoque divortii faciendi hæc eadem lex deſcripſit. Etenim ut adſpectu teſtium pudor conjugibus offunderetur, minuſque frequenter matrimonia diſtraherentur, juſſit, uti deinceps divortia coram VII. teſtibus civibus Romanis puberibus fierent, libertis excluſis. (*f*) Hanc ad legem (*) Juriſconſulti revocant caput illud legis Juliæ, quæ *de fundo dotali* appellatur, qua Italici fundi alienatio in dotem dati prohibetur, de quo ſcripſimus etiam ſupra ad legem Juliam & Papiam, ad quam a Jacobo Gothofredo refertur, niſi idem in utriuſque legibus comprehenſum fuerit. Quod ad provinciales etiam fundos poſtea fuit a Juſtiniano porrectum: (*g*) nam & diſcrimen rerum mancipi & non mancipi, quo Italicæ res a provincialibus diſtinguebantur, idem Imperator etiam ſuſtulit: ideoque recte ad provinciales fundos, qui jam nihil ab Italicis differunt, legis Juliæ caput extenditur; addiditque inſuper Juſtinianus, ut ne conſentiente quidem uxore poſſet eum fundum vir alienare: cum lex Julia obligationem quidem fundi dotalis etiam uxore conſentiente vetuiſſet, non vero eadem conſentiente alienationem, cui difficulter mulieres ob ſexus avaritiam conſentire putantur; unde qua in re cavit eis propria natura, non opus fuerat cautione civili. (*h*)

CAPUT LXXXVII.

De Stupro.

PUnito jam adulterio ad ſtupri coercitionem tranſeamus; ac primo meminerimus, quod initio propoſuimus, omnium libidinum genera in hoc vocabulum convenire: ſtuprumque generaliter pertinere ad virginem, viduam honeſtam, & pueros liberos: a quibus multo ante legem Juliam homines tum Athenis, cum Roma ſeveris legibus abſterrebantur. Quæ omnia complectitur Comicus in *Curculione* his verſibus:

Dumne per fundum ſeptum facias ſemitam,
Dum te abſtineas nupta vidua virgine
Juventute & pueris liberis, ama quod lubet.

Crimina igitur hæc univerſa comprehenduntur lege Julia de adulteriis & ſtupro. Verum propter diſtinctionem criminis, nomen ſtupri ſtrictius, & hac propria in ſigni-

(*a*) *L.* 30. *ff. eod.*
(*b*) *L.* 3. *C. eod. ubi* Cujac.
(*c*) *vide* Cujac. *ad leg.* 3. *C. eod. & l. proſpexit ff. qui & a quibus.*
(*d*) *L. qui teſtamento §. mulier ff. de teſtam. ex eo ff. de teſtibus, leg.* 14. *ſcio ff. eod.*
(*e*) *L.* 21. *ff. de teſt. §.* 1. Briff. *ad hanc leg. cap. de adult. damnat.*
(*f*) *L. unica in fine ff. unde vir & uxor. leg. nullum ff. de divort.* Briff. *ad h. l. c. de divort.* 7.
(*) Cui id diſerte quoque acceptum fert Paullus *Sent. l. II. tit.* 21. *B. §.* 2. quo argumento motus Gothofredus, ſententiam priorem ipſe deſeruerat, ſuffragante Heinneccio ad *legem Papiam p.* 324. cui id minime veriſimile videtur, quod a Gothofredo olim & hic a Gravina dicitur, idem caput utriuſque legis ambitu comprehenſum fuiſſe.
(*g*) *toto tit. ff. de fundo dot.* Briff. *c. dotale prædium ult. d. lib. ad l. Jul. de adult.*
(*h*) *L. ult. §. & cum lex C. de rei uxor. act. Inſtit. quib. alien. licet in princ. ubi* Vinn.

gnificatione accipitur, & peculiare eſt de virginitate puellæ. Quacumque autem ratione vir in fœminam tentaverit ſeu vi, ſeu dolo, ſeu blanditiis, ſeu muneribus, in pœnam labitur, fœmina vero tantum, ſi ſponte, vel provocaverit virum, vel ceſſerit: nam vi compreſſa nec pœnam incurrit, nec amittit pudorem. (*a*) Nec ſeveritatem legis effugiunt, qui conſilium, opem, aut domum ad hujuſmodi flagitium præbuerunt, aut lucrum ea cauſa fecerunt. (*b*) Etenim ſtupratorum; aut ſponte ſtupratarum honeſtiores quidem media parte bonorum publicata multantur; humiliores vero relegati corpore coercentur, ſive, ut Hottomannus (*c*) interpretatur, & Vinnius, verberibus cæduntur: humiliores enim ſervos intelligimus, & infames. (*d*) Lex Attica ſtupratorem, vel ad ducendam puellam, vel ad dotandam cogebat; lex Moſaica ſimul ad dotandam & ducendam. (*e*) Exacerbatur vero crimen, vindiceſque pœnæ ſæviunt aſperius in ſuaſores adjutoreſque flagitii: exemplo legum Atticarum quibus in hoc genere criminum fraus gravius, quam violentia puniebatur: vis enim a libidine, quæ vitium eſt corruptæ rationis: fraus a calliditate, in qua in ratione incorrupta vitium arguitur voluntatis, eoque pernicioſius, quod cautius nocet atque arte majori. Quamobrem capite plectuntur, quicunque honeſtas mulieres, aut virgines donis, illecebris, aut dolis ab honeſtate ad turpitudinem abducunt. (*f*) Ac perfecto flagitio capite multantur; imperfecto vero deportantur in inſulas: corruptique comites ſummo ſupplicio afficiuntur.

CAPUT LXXXVIII.

De Inceſtu & Lege Peducæa.

Quia, uti diximus, lex Julia libidinum omnia genera coercuit, cum iis & inceſtum comprehendit: ac poſt Auguſtum alii Principes ſingula hujuſmodi crimina eandem ad legem attexuerunt; ut quidquid novi de his emergeret, ad legem Juliam referretur. Quamobrem Juriſconſulti cum hujus legis expoſitione ſuas de inceſtu diſputationes conjunxerunt. (*g*) Hujus autem interdictio criminis oritur a communibus hominum moribus, ſive, ut optime Cujacius exponit, (*h*) a jure naturali, quod in mores hominum manavit univerſorum: efferatos enim, quorum ratio, in qua hominis natura verſatur, elangueſcit, vix hominum loco ducimus: qui ſi conſopitam vitiis rationem exuſcitarent, cum ceteris mortalibus in eandem honeſtatis legem procul dubio convenirent. Quamobrem ſervi, qui cum cives non ſint, juris civilis minime participant; tamen prohibentur contrahere nuptias inter patrem & filiam, quia id vetatur jure naturali, quo tenentur omnes. (*i*) Ideo Paullus ait: *in contrahendis matrimoniis naturale jus & pudorem eſſe inſpiciendum: contra pudorem autem eſſe, filiam uxorem ducere.* Pugnat enim conjugalis amoris familiaritas cum veneratione, (*) cultuque paterno, ita ut oporteat alterum ab altero tolli: nullaque utrimque poſſit exiſtere, niſi abſurda prorſus & monſtroſa conjunctio.

(*a*) *L. cum qui 18. & l. fœdiſſimum 20. C. ad l. Jul. de adult.*
(*b*) Matth. *de crimin. in l. Jul. de adult. cap. 5. num. 7.*
(*c*) *ad tit. Inſtit. de pub. judic. §. item lex Jul.*
(*d*) *L. 7. C. de inceſt. nupt.*
[*e*] *Deut. 22. v. 29. Exod. 22. v. 16.*
[*f*] *L. 1. §. ult. ff. de extraord. crimin.*
[*g*] *L. ſi adulterium 38. ff. ad l. Jul. de adult.*
[*h*] *in l. ſi adopt. 14. ff. de ritu nupt. ſive ad l. 35.* Paull. *ad edict.*
[*i*] *L. adoptivus 14. ff. de ritu nupt. §. ſervilis.*
(*) Sed quæ cum amore conjugali forſitan conjuncta eſſe poteſt,
Scilicet ut pietas geminato creſcat amore,
ut eſt in matrimoniis Principum cum plebeis, aut cui renunciare pater queat, tanquam juri pro ſe introducto. Imo conjuncta hæc reverentia cum amore conjugali eſſe nequit, quia etiam ſola nuptiarum ſpe remitteretur cura educationis, quam natura parentibus non minus, quam curam ſobolis procreandæ commendat, & cui nec renunciare pater poteſt, ut pote introductæ non in ſui, ſed in liberorum favorem. Earundem ſpe nuptiarum a parte liberorum minueretur ſtudium obſequii, ſine quo felici plerumque exitu caret parentum ſollicitudo. Accedit inæqualitas ſeminum inter parentes & liberos, qua ipſa quoque natura liberos extraneis, ætate æqualibus, deſtinare videtur. Neque eſt, quod ſic etiam nuptias ſenum quaſvis cum puellulis nefarias eſſe dicas: cum enim hæ utique decori naturali repugnent, turpitudo nuptiarum inter parentes & liberos eo adhuc intenditur, quod neceſſaria eſt eorum vitæ conſuetudo vagis amplexibus quotidianas occaſiones præſtitura Non uteremur his argumentis, ſi conſtaret de horrore naturali. Verum hunc conſuetudini multi, ſolique inſtitutioni tribuere malunt.

Quamobrem jure damnatæ ſunt hæ conjunctiones: quamvis Perſis eſſent uſitatæ: quia ſi non moribus Perſarum, at univerſæ naturæ hominum adverſantur. (*a*) Præterea quid iniquius, quam conjugales amores, qui nuptiis extraneorum ſerpere poſſunt latius & profundere ulterius benevolentiam, atque mutuam charitatem contrahere intra ſuam cujuſque domum, ut duplex amor conjugalis paternuſque ſimul in iiſdem perſonis perpetuo vertatur? (*b*) ut optime Philo & poſt eum Chryſoſtomus ratiocinatur. Hinc natura ipſa nobis harum nuptiarum horrorem ingeneravit. Quamobrem hiſce conjunctionibus notandis leve Juriſconſultis viſum fuit nomen inceſtus: ideoque atrocius excogitavere vocabulum, eaſque nefarias appellarunt. ut hoc vocabulorum diſcrimine prohibitio naturalis diſtingueretur a prohibitione civili, ad quam inceſtum retulere. (*c*) Quæ ſane diſtinctio naturalis & civilis prohibitionis erat neceſſaria notanda, propter diverſitatem juris inde progredientem. Jus etenim naturale, ſive gentium ignorare minime licet, unde nunquam inceſtum remittitur per cauſam hujus ignorantiæ: nam ut Menander ſcripſit, οὐκ ἔστι τοὺς τῆς φύσεως λαθεῖν νόμους *nunquam latuerint naturales leges*. (*d*) Ignorantia vero juris civilis excuſat, mulieres præſertim, cum quibus lenius agitur, ſi contra jus civile inceſtum concubitum admiſiſſent. Committitur autem jure naturali ac moribus gentium inceſtus inter aſcendentes & deſcendentes in infinitum, & inter eos, qui horum locum, vel affinitate, vel adoptione ſubeunt, nempe inter vitricum & privignam, quam Ovidius pene filiam appellat, interque novercam & privignum, vel adoptivum patrem & adoptivam: unde Phocylidis carmina: (*e*)

Μητρυιῆς μὴ ψαύειν δευτέρα λέκτρα γονῆος
Μητέρα δ' ὡς τίμα τὴν μητέρος ἴχνια βᾶσαν,

Eodemque jure inceſta etiam habetur conjunctio inter ſocerum & nurum, ſocrum & generum: imitantur enim parentes & liberos; quorum etiam ſimulacrum naturali honeſtate munitur. Sororum quoque fratrumque (*) conjunctio proibita quidem Chriſtianis eſt jure divino, verum an ſecluſa religione, jure naturali, vel tantum civili prohibeatur, haud parum inter Juriſconſultos ambigitur propter mores aliquot gentium, quibus hujuſcemodi nuptiæ permittebantur. Qua in re Cujacius minime ipſi ſibi conſtat. Cum etenim in Papinianum ſcribens (*f*) reprehendiſſet Nepotem, quod operis initio falſo tradiderit, Athenis licuiſſe ducere ſororem germanam, & in *commentariis ad Novell.* 12. prohibitionem talis conjugii arceſſat ab jure gentium; tamen in *paratitlis*, & *enarrationibus ad tit. C. de inceſtis nuptiis*, mutata ſententia, quod legibus gentium adſcripſerat, attribuit legibus civilibus; ac ne ſecum pugnare videatur, adjicit jure civili noſtro hæc prohiberi auctoritate juris gentium, nempe quia paucæ admodum nationes inde aberrent, ideoque in hoc quod ex majore gentium numero coaluit, haud immerito ad jus gentium revocari: utcumque moribus Perſarum, & Ægyptiorum ſororis lectus fratri patuerit; & moribus Athenienſium frater cum ſorore conſanguinea jungebatur. (*g*) Hoc amplius Nepos, Cimonem Athenienſem cum ſorore germana ſe junxiſſe. Quod etſi παρανόμως, hoc eſt *non jure* factum arguat Athenæus; (*h*) tamen id non reprehendit, quaſi germanam ſibi habere uxorem nefas fuerit; ſed quod ea ſine nuptiis abuteretur. An germanam Nepos accepit pro conſanguinea? minime; nam Ciceronis ætate proprietatis verborum tenaciſ-

(*a*) Xenophon. *memorab.* 4.
(*b*) Phil *de leg. ſpecialib* Chryſoſt. *ad* 1. *Cor.* 13. *v.* 15.
(*c*) Cujac. *parat C. de inceſt. nupt.*
(*d* Cujac. *ad Papin. quæſt. liber.* 36. *L. ſi adulterium ff ad l Jul. de adult.* & *obſerv.* 21. *cap.* 18.
(*e*) *L. adoptivus* 14. *ff. de ritu nupt. ubi* Cujac. *ad lib* 35. *Paull. ad edict Inſt. de nupt. §. affinitat.* & *§. ſocer. l. ariſt. ff de ritu nupt.*
(*) Fratrum & ſororum quoque matrimonia Juri Naturæ repugnant, quia adverſantur fini conjugii, procreationi & educationi ſobolis, qui obtineri nequit, ſi promiſcuis & intempeſtivis amplexibus in immaturo adoleſcentulo, immatura adoleſcentula exhauriretur flos juventutis. Ejuſmodi autem amplexus in ſpe nuptiarum facile exſuſcitaret quotidiana conſuetudo, Ovidius:

Dulcia fraterno ſub nomine furta tegemus,
Eſt mihi libertas tecum ſecreta loquendi,
Et damus amplexus & jungimus oſcula coram,
Quantum eſt quod deſit?

(*f*) *Lib.* 36. *quæſt. ad l. ſi adulterium* 38. *ff. ad l. Jul. de adult.*
(*g*) Demoſt. *adverſus Eubulidem.* Cornel Nepos *in proœm.*
(*h*) *Lib.* 13. *cap.* 2. Petit. *ad leges Attic. lib.* 6. *ubi emendat. Athenæi locum pag.* 440.

naciſſima, Cornelius Nepos puri ſermonis, & Marci Tullii ſtudioſiſſimus nunquam aliter, quam ille fuiſſet locutus. Cicero enim *pro domo* de Clodio, qui cum ſorore coiverat eodem patre matreque nata hæc ait: *Clodius cum ſorore germana nefarium ſtuprum fecit*, & pro Fontejo: *Cum præſertim ſoror germana fratrem amplexa teneat*. Quamobrem Livii tempore variaſſe arbitror hujus vocis uſum: ideoque apud ipſum Perſeus & Demetrius diverſa matre fratres, patre vero eodem, germanitatis nomine conjunguntur. (*a*) *Subituram*, inquit, *vobis germanitatis memoriam*. Quin neque Aſſyrii ſororum nuptiis abſtinebant: Lucianus enim Jovem ait cum Junone fœdus conjugale percuſſiſſe Perſarum & Aſſyriorum legibus. (*b*) Quæ populorum auctoritas haud paucis Juriſconſultorum perſuaſit, harum nuptiarum prohibitionem e civibus potius inſtitutis, quam e communi gentium jure proceſſiſſe contra Platonis auctoritatem. (*c*) Meminit & Cicero legis Peducææ (*) de inceſtu, quam notavit Hottomannus. In ceteras cognatorum conjunctiones inceſtus maculam non jus gentium, ſed civile perfudit. Quam vero pœnam huic delicto veteres conſtituerint, vix liquido diſcerni poteſt: niſi ſufficiat controverſiæ definiendæ Ciceronis locus de *legibus*: ubi apud eum hoc eſt capitale delictum: quod ſimul cum pleriſque aliis a publicis legibus forſan ille tranſtulit in ſuas. Cujacius (*d*) ex libris juris colligit, jure antiquo dotem fuiſſe caducam fiſco, & fructus dotis, & donationem propter nuptias. Ac Juſtinianus juſſit inſuper hujuſmodi reos humiliores quidem flagris cæſos: honeſtiores flagris exemtos in inſulam deportandos: (*e*) ita enim Cujacius in ea Novella exilium accipit, quæ pœna & ante vigebat. (*f*) Bona vero ſervantur liberis ex juſto matrimonio ſuſceptis, iiſque deficientibus publicantur. (*g*)

CAPUT LXXXIX.

De Averſa Venere.

Atque hactenus lex Julia flagitioſam libidinem a mulierum corpore propulſavit: ſupereſt modo caput illud, quo fœda venus ab adoleſcentium pudore depellitur. Quæ aliis criminibus eo pernicioſior eſt cum publice, tum privatim: quod naturalem ſimul ac civilem evertit ordinem. Etenim venerea cupiditas, quam ad propagationem natura procudit, ſi maſculos appetierit in humani generis vertet interitum: ut merito a Platone reliquiſque ſapientibus contra naturam exiſtimetur: perimit enim generationem, quod naturæ maximum eſt opus unicumque conſilium. Civilium præterea rerum compoſitionem diſſolvit: quia mares virilibus artibus ac generoſis exercitiis inſtituendos aſſuefacit vivere molliter ac muliebriter & impudice: ut cum poſtea corporis emtores non inveniant, cogantur reliqua parte vitæ, fraudibus & lenociniis, aliove turpi quæſtu ſibi parare neceſſaria; ne quid dicam de inſolentia & intemperantia & ſuperbia, quam in adoleſcentibus ingenerat amatorum numerus: qui blanditiis & fœdis obſequiis non corpora modo, ſed & animos puerorum ab ingenio virili transferunt in muliebre, ut grandiores facti, cum ab illis deſerantur, non tamen relinquantur a vitiis, quæ ab amatorum aſſentatione diu contraxerunt. Poſtremo quid indignius, quam amorem virorum mutuum, quem ad animos adglutinandos a natura retulimus, traducere in fœdam conjunctionem corporum: ex qua ſanctiſſima virtutum amicitia in uſum teterrimæ libidinis commutetur. Quamobrem apud Græcos, quorum legibus & moribus puerorum amores adeo extollebantur, ut pudori duceretur adoleſcentibus nullos habere amatores, [*b*] tamen ſi amor non intra pulchritudinis cultum ſtudiumque maneret, ſed in concubitum

(*a*) *Lib 40. cap 8.*
(*b*) *De ſacrific.*
(*c*) *L 8. de legib lib. 3. de nat. Deor.*
(*) Imo Peducæa rogatio non ad inceſtum in genere pertinet, ſed ad tres Veſtales inceſtus reas, quarum una a Metello Pontifice Maximo condemnata eſt abſolutis reliquis ambabus, quare Metellum S. Pæducæus, tribunus plebis accuſavit. V. Bouhierius ad *Ciceronem de Natura Deorum pag. 1122. edit. Verburgii.*
(*d*) *Ad Novel.* 12.
(*e*) *Novell.* 12. *ubi* Cujac.
(*f*) *L. ſi quis viduam ff. de quæſt.*
[*g*] *Auth. inceſtus C. de inceſt. & injuſtis nupt.*
[*b*] Cic. 4 *de republ.* Alcinous Platonicus *cap.* 26. Plutarch. *in apoph. Lacon.*

bitum tranſiret; corruptores puerorum meritis pœnis afficiebantur; imo ſi adoleſcens diſſolute atque impure viveret, culpa in amatorem conferebatur, ut pœnas alieni vitii pendere cogeretur; virtutis enim non libidinis nexum voluerunt eſſe pulchritudinem. Quæ inſtituta Plato in ſuam tranſtulit rempublicam, indeque in Stoicam diſciplinam conceſſere. Unde non apud philoſophos modo turpes habebantur, ſed apud Lacedæmones tota vita infames reputabantur, qui ab amore pulchritudinis ad obſcæna deſideria dilaberentur; utpote amatores corporis, non animæ, quæ & corpori pulchritudinem afflat.

CAPUT XC.

De lege Scantinia.

ROmæ autem haud paucis ante legem Juliam annis lata fuerat Scantinia (*) lex, qua ingenuorum adoleſcentium corruptores, ipſique ſponte corrupti adoleſcentes decem millibus nummorum (**) damnabantur. Cujus legis auctorem faciunt C. Scantinium Aricium (***) Tribunum plebis, quem accuſavit M. Marcellus Ædilis curulis, cujus filium Scantinius de ſtupro appellaverat, ut Valerius tradit. (*a*) Ac Scantinio quidem Tribunorum aliorum opem imploranti adeſſe illi noluerunt. Quam levem ſane in tanto crimine pœnam Julia lex (****) auxit ad ſummum uſque ſupplicium, ut Juſtinianus (*b*) & Paullus teſtantur. Quod Gothofredus junior aliique accipiunt de libidine cum violentia commiſta: nam eum, qui puerum perduxiſſet non invitum, dimidio bonorum fuiſſe multandum, Paullus tradit apud Auctorem *collationis legum Moſaicarum*. (*c*) Siquidem hujus pœna criminis ſine exceptione uſque ad capitale ſupplicium exacerbata recentioribus temporibus fuit: cum tota urbs hac libidine ita flagraret, ut exemplo ſceleſtiſſimorum principum, Neronis nempe, aliorumque huic monſtro non diſſimilium, adoleſcentes mulierum officia uſurparent, quaſique ſexum omnino mutaſſent, pigmenta faciei veſtimentaque muliebria ſibi adhiberent, ſeque viris in concubitum nuptialibus quoque ſolennibus turpiſſime traderent. Quam ſceleris fœditatem Alexander Severus & Philippus aliique honeſtiores Imperatores acerrimis coercuere ſuppliciis. Vehementius vero exarſere Conſtantinus & Conſtans, qui flammas hujus criminis vindices exuſcitaverunt; quod ſignificatur per illa verba celeberrimæ legis: *Cum vir;* (*d*) *exquiſitis pœnis;* nempe ignis pœna, quod ſummum erat ſupplicii culmen. Idque clarius expreſſit Valentinianus, (*e*) qui ſcelus hoc *vindicibus flammis* cenſuit expiandum; ideo gladii voce mortem ſignificari docet Gothofredus. (*f*) Porro ex illa *cum vir* omnem puerorum corruptelam comprehendit, ſive cum nuptiis, ſive ſine nuptiis, nec enim Rævardo aſſentior, qui eam ad nuptias maſculorum contrahit; *nubendi* enim verbum, quo imperator utitur, ad omnem concubitum extenditur, ſive legitimum, ſive meretricium, ſive quoquo modo impudicum. Hæc enim Plautinus ſenex (*g*) ancillæ concubitum appetens clam uxore:

> *Tantiſper dum faciam cum Caſina nuptias.*

& Læ-

---

[*] Scatiniam hanc legem dictam eſſe, non Scantiniam, auctoritate Ciceronis, Svetonii, & Auſonii, docet Cl. Chriſtius de *lege Scatinia* 1. 8. Scantinia tamen dicitur Valerio & Juvenali.

[**] Quam ſummam argentarii efficere ajunt unciales 408. nummum credo accipientes de ſeſtertio. Qua pœna tamen etiam ſponte corruptos adoleſcentes affectos fuiſſe, non conſtat.

[***] Imo Aricio quidem oriunda gens Scatinia, nec tamen ideo Scatinius legiſlator Aricinus protinus appellandus erat, uti eum appellat Manutius in libro *de legibus*. Lata ceterum lex, ſeu, ſi mavis, plebiſcitum tempore dicitur belli Punici ſecundi.

(*a*) Valer. *lib. 6. cap. 1. n. 7.* Cic. *Philipp. 3. & epiſt. Cælii 12. in lib 8. famil. M. Tul. Cic.* Juven. *ſat. 6.*

[****] Scatiniam tamen legem in Juliam transfuſam, aut ab ea abrogatam eſſe, negat Chriſtius, primo, quia lege Julia ſtuprum tantum committatur in virgine & vidua, tum quia & poſt eam valuerit lex Scatina, ut ex Fabio, Svetonio, Tertulliano & Lactantio palam eſſe, putat.

(*b*) *Inſtit. de publ. judic.* § 4. *L. 1. ff. de extraord crim.*

[*c*] *Tit. 5. de ſtuprat.* Jac. Goth. *in C. Thedoſ. ad l. cum vir.*

(*d*) *C. ad l. Jul. de adult.*

(*e*) *L. 6. C. Theodoſ. ad l. Jul. de adult.*

(*f*) *Ad l. cum vir. C. eod.*

(*g*) Caſin. *act. 2. ſc. 8. verſ. 47.*

& Læna in Ciſtellaria (*a*) meretricem ait quotidie nubere:

> *Hæc quidem ecaſtor quotidie nubit, nupſitque hodie;*
> *Nubet mox noctu: nunquam ego hanc viduam cubare ſivi.*
> *Nam ſi hæc non nubat, lugubri fame familia pereat.*

Et ad rem, de qua agimus, Martialis; (*b*) de pathico dixit:

> *Qui loquitur Curios aſſertoreſque Camillos,*
> *Nolito fronti credere, nupſit heri.*

Nupſit) hoc eſt muliebria paſſus eſt. Pergit lex *in fœminam*: quam particulam Gothofredus explicat *more*; ſive *inſtar fœminæ*: quemadmodum & Virgilius dixit *in arcus Ityræos*: quod Servius explicat in ſimilitudinem *arcuum Ityræorum*. Item Propertius: (*c*)

> *Tandem acies geminos Nereus lunarat in arcus.*

hoc eſt in ſimilitudinem arcuum. Quamobrem hoc ita legerim, & explicarim conſtitutionis initium: *Cum vir nubit in fœminam viris porrecturam quod cupiatur*, hoc eſt: cum vir fœmineo ritu ſuum corpus viro appetenti ſubjicit. Itaque Ræвardi commentum excluditur, eam legem ad ſola maſculorum inter ſe matrimonia referentis. Atque hac in lege obſcuritatem data opera quæſitam fuiſſe crediderim, ut auribus populi honos haberetur: ſceleriſque turpitudo nefarii perplexitate verborum involveretur. Tandem contra hoc flagitium vehementer & Juſtinianus exarſit. (*d*)

CAPUT XCI.

Ad legem Plautiam & legem Juliam de vi publica & vi privata.

Repreſſa libidine reprimamus & violentiam per leges de vi latas, nempe illas, quæ perpetuam habent poteſtatem: nam eæ, quæ pro re nata in temporariis reipubl. neceſſitatibus ad certas ſeditiones coercendas, motumque aliquem civilem reprimendum ſuis temporibus prodierunt; quia tantum ad eruditionem & ad publicum Romanæ reipublicæ ſtatum, non vero ad jus civile pertinent; pro noſtro inſtituto relinquemus: quales fuere lex Pompeja, Clodia, Pedia, modoque in lege Plautia & Julia conſiſtemus, quarum cognitio eruditionem ſimul veterum temporum, & recepti juris complectitur utilitatem. Igitur ætate antiquiori ea potiſſimum vis dicebatur, quæ a Magiſtratu contra jus poteſtatemque publicam adhiberetur: veluti ſi quis a Conſule prohiberetur provocare ad populum. (*e*) Quamobrem vis publica hinc a privata diſcernebatur, quod illa per perſonam publicam, ſive per Magiſtratum poteſtatis ſuæ metu; hæc a privatis, domeſticis opibus ac viribus inferretur. (*f*) Poſtea vero deſtiterunt reputare vim a perſona, eamque æſtimarunt ab armis: ita ut hodie vim armis munitam appellemus vim publicam; armis vero exutam nuncupemus privatam, (*g*) forſan quia tantum publicis perſonis publicæque ſolum utilitatis cauſa uſus armorum permittebatur; per leges enim XII. tab. nemini privato concedebatur eſſe cum telo: etſi non deſint exempla vis abſque armis illatæ, quæ referuntur ad vim publicam; credo propter criminis atrocitatem, aut periculum: unde lege de vi publica tenetur qui virginem rapuerit, aut ex incendio aliquid abſtulerit, aut coactis hominibus etiam ſine armis aliquem preſſerit: quibus actibus libertas atque tutela publica minuitur, ut notat Cujacius: (*h*) ita ut ſine armis potentia tamen exerceatur armatorum. Idem Cujacius definit, vim publicam eſſe, quæ juri publico adverſatur; privatam vero, quæ privatis perſonis. Sed cum quilibet privatus in publici juris cuſtodia maneat, aut falſam putabimus hanc ab eo traditam differentiam; aut ita hæc accipiemus, quaſi publica ſit vis, quæ jus publicum directò petit, privatum oblique ac per conſequentiam: & contra eam vim exiſtimabimus privatam, quæ

[*a*] *Act.* 1 *ſcen.* 1. *verſ* 45. *vide* Petrum Victor. *var. lect. lib* 21. *cap.* 3.
[*b*] *lib* 1. *epigram.* 25.
[*c*] *lib.* 4 *eleg.* 6.
[*d*] *Nov.* 77. & 141. Gudelin. *de jur. noviſſ. l.* 5. *c.* 18.

(*e*) Paull. *ſent. lib.* 5.
(*f*) Cujac. *ad tit. C. ad l. Jul. de vi pub.*
(*g*) *Inſtit. de publ. jud.* §. 8.
(*h*) *Ad titul. Cod. ad leg. Jul. de vi publ. & privata.*

quæ directo privatum, oblique vero jura publica labefactat: Nunc, explicata vi, pergamus ad leges. Ac primo ad legem Plautiam, ſive Plotiam [ab *au* enim ad *o* facile delabimur.] Lata hæc eſt eo anno, quo Sylla migravit e vita, nempe A.U.C.DCLXXV. Lepido & Catulo Coſſ. (*a*) Quorum Conſulum diſcordia de Syllanis actis in apertam ſeditionem erupit, cum Lepidus Marianis ſtuderet partibus. Quo urbe pulſo, & in Sardinia interemto, ferox victoria Catulus traxit in ſuam cauſam Publium Plautium, Tribunum plebis hujus latorem legis, quam poſt reditum e Cilicia ſuaſit Cæſar, eaque flagrantes ſeditiones in urbe reſtinxit. Latum eſt enim, ut in ejus caput quæreretur, qui Senatui ſtruxiſſet inſidias, aut Magiſtratibus vim intuliſſet, aut tumultus in urbe commoviſſet, aut numero armatorum, ut alienam poſſeſſionem occuparet, poſſeſſorem de fundo dejeciſſet; atque fundi ejus, unde poſſeſſor fuiſſet ejectus, nulla uſucapio proderat. In eamque legem haud pauca majeſtatis capita conjecta fuerunt: adjecta pœna interdictionis aquæ & ignis, cujus in locum deportatio ſucceſſit: (*b*) humiliores vero capite plectuntur. Quamvis autem & Julium Cæſarem legem de vi aliquam tuliſſe, appareat ex Cicerone *Philipp.* 1. tamen cum Auguſtus poſt eum id fuerit aggreſſus, crediderim ab hoc, utpote recentiori, non ſolum priora capita fuiſſe retractata; ſed addita etiam alia longe uberiora, quorum non pauca nobis Juriſconſulti tranſmiſerunt. Igitur hac lege prohibetur omne genus armorum (*) in urbe, agro, aut villa, exceptis iis, quæ cum aliena hereditate capiuntur, vel ad venationis, itineris, navigationis uſum comparantur; vel promercii, ſive mercimonii ac venditionis cauſa conſervantur. (*c*) Novellis tamen Juſtiniani (*d*) omnis uſus, ac retentio armorum eſt interdicta; exceptis illis, quæ apta non ſunt ad prælium, nempe parvis machæris, aut cultris. Coercet etiam lex Julia de vi omnes, qui ſeditionis, aut tumultus conſilium inierint; ſervos, aut liberos homines in armis habuerint; in concionem, aut locum judicii cum armis, aut doloſo conſilio proceſſerint. Item eos, qui ſimul cum armatis hominibus incendium tulerint, [**] villas expugnarint, & quod a lege Plautia venit, qui poſſeſſorem domo, nave, agrove depulerint. Illud præterea caput de veteri jure fluxit in legem Juliam, quod cavit, ne ſcilicet quis Magiſtratus Pop. Rom. civem Romanum necaſſet ad populum provocantem, aut ad Imperatorem, qui recentiori ætate populi vicem uſurpavit. (*e*) Præter illa vero exempla criminum, a quibus etſi abſint arma, tamen ſupra in legem Juliam venire diximus; hæc etiam propter atrocitatem haud minorem, ad vim publicam referuntur, quamvis arma non eſſent allata, veluti ſi quis incendium ſubjecto igne conflaſset, aut legatum, & oratorem comitatumve illorum percuſiſset; aut reum vinxiſset, & judici, magiſtratuive ſubduxiſset, aliave qua ratione judicium turbaſſet. Pœna vero de raptu virginum etiam ſine armis, quam diximus ab hac lege deſcendere, longe gravius exacerbata fuit per Juſtinianum, qui ſummo ſupplicio affecit non eos modo raptores, qui vim honeſtis puellis attuliſsent; ſed & eos, qui perſuaſionibus & blanditiis conſenſum illarum expreſſiſsent: illi enim corpus tantum, hi vero corpus & mentem una corruperunt. (*f*) Et ad *L. Jul. de vi pub.* Marcianus refert crimen eorum qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim ſtupraſsent. (*g*) Vis etiam publicæ reus eſt, qui ab invito pecuniam abſtulerit, aut nova vectigalia exegerit, (*h*) quive funus diſturbaverit, ejuſque diripiendi auctor fuerit. (*i*) Aliquot vero ſunt

capita,

(*a*) *Vide* Sigon. *lib.* 2. *de judic. cap.* 33. & Paull. Manut. *de legib.*

(*b*) *L.* 10 *§. ult. ff. ad l. Jul. de vi publ. Inſtit. de publ. jud. §. item, lex Julia de vi*, Paull. 5. *ſent.* 26.

(*) Nec proinde Romani, ut noſtri homines, gladio ubivis accincti verſabantur, & in foro puta, & in templis, & in conviviis. Barbarus potius hic mos eſt circumgeſtandi etiam in pace mortiferum telum, qui Germanis debetur, quorum hodie propago ſunt pleræque gentes per Europam.

(*c*) *L.* 1. & 2. *ff. ad l. Jul. de vi publ.* (*d*) *Novell.* 85. *cap.* 4. Matth. *de crim. ad l. Plautiam pag.* 443.

(**) Sive ex incendio aliquid rapuerint, ſive in incendio cum gladio aut telo rapiendi tantum cauſſa fuerint, vel, ut dominum prohiberent res ſuas ſervare, eos etiam qui cœtu, concurſu, turba, ſeditione incendium feciſſent.

(*e*) *paſſim in tit: ff. & C. ad l. Jul. de vi pub.*

(*f*) *L. unica C. de raptu virg.*

(*g*) *L. in eadem* 3. *ff. ad l. Jul. de vi publ.*

(*h*) *L. ultim. ff. ad l. Jul.* de *vi publ.*

(*i*) *L.* 8. *ff. de ſep. violat.*

capita, quæ forſan ad vim privatam & publicam (*) revocantur, placuit enim gravius de criminibus hujuſmodi agi ſimul & mitius poſſe: veluti adverſus eos, qui aliquid ex incendio, vel naufragio, quorum eadem eſt pœna & cauſa, [*a*] rapuiſſent, ac ſine cæde, & ſine armis vim intuliſſent, hominemve agro deturbaſſent; quæ crimina videntur publicæ vis & privatæ communia: etenim ea duplici nomine apud Juriſconſultos notata reperimus. [*b*] Singulatim vero ad vim privatam pertinet, ſi quis quæſtionem de alterius ſervo habuerit, hoc eſt, ſi quis alienum ſervum, ut quid ex eo eliceret, tormentis ſubjecerit. (*c*)

CAPUT XCII.

De Senatuſconſulto Voluſiano.

ITem ſi qui cojerint improbe in alienam litem, ut quod ex ea redactum eſſet, inter participes fraudulenti conſilii divideretur, hac lege tenetur. Quod vetitum fuit S. C. Voluſiano ad hanc legem condito. Item qui auctoritate privata debitum ſibi a debitore ſuo per vim abſtulerit & ejuſmodi reliqua. (*d*) Tenetur lege Julia de vi privata & is, qui receperit, celaverit, tenuerit hominem, cui aqua & igni fuerat interdictum. (*e*) Reperimus etiam apud Calliſtratum, lege Julia de vi plura circa teſtium admiſſionem, aut rejectionem fuiſſe conſtituta: ut ſcilicet aliqui vel propter reverentiam, quam reo utpote forte patrono ſuo deberent; vel propter ignominioſam vitam, aut turpe artificium a teſtimonii dictione arceantur. (*f*) Pœna vero, quæ ab hac lege de vi privata deſcendit, honeſtiores quidem tertia parte bonorum multat, atque ignominia ſuffundit, arcetque loco ſenatorio, & ab omnium ſpe honorum publicorumque munerum; (*g*) humiliores vero, Paullo teſte, damnat in metallum. (*h*)

CAPUT XCIII.

Ad legem Juliam repetundarum.

ATque hæc quidem violentiam compreſſit: occurrit nunc legum Juliarum alia, quæ compreſſit avaritiam magiſtratuum, ne ab iis provinciæ, ac ſocii populi Romani opibus exhaurirentur: cum ob interponendam, vel non interponendam poteſtatem, atque ob judicandum precium acciperent, & in mercimonium verterent auctoritatem publicam. Ne igitur opes provincialium paterent avaritiæ magiſtratuum, leges latæ ſunt de pecuniis repetundis, quibus ob ablatas, captas, conciliatas, averſas, pactaſque pecunias graviter puniebantur: (**) unde merito ſociales leges appellabantur: quod ſociorum per eas fortunis commodiſque conſuleretur. Et cum initio magiſtratus tantum provinciales eorumque comites, quæſtores, legatos perſequerentur; poſtea ſe converterunt etiam ad urbanos, (***) ut ab eorum rapacitate patrimonia tuerentur civium Romanorum. (*i*) Atque ante quidem nulla certa perpetuaque lege, ſed conſtitutis ad tempus judiciis, datiſque recuperatoribus, quorum ſententia recuperarentur ablata, ſociis proſpiciebatur: ac magiſtratibus præfiniebantur ſumtus, cavereque jubebantur, ne ſupra præſcriptum modum ſocios onerarent. Flagrante vero in dies avaritia magiſtratuum, oportuit ei coercendæ perpetuas excitare leges, [k] a quibus pœnæ metus impenderet atrocioris. Lege autem Julia de vi, & S. C. ad eam condito, Paullus refert, [*l*] fuiſſe conſtitutum, ut ſi accuſator deceſſerit, aut aliqua ex cauſa accuſare impediatur, judicium conticeſceret, & reo poſtu-

(*) Utraque vulgo ſic differt, quod illa armis, hæc ſine armis inferri dicitur.

(*a*) *L.* 1 *ff. de incend. ruin. naufrag.*

(*b*) *L.* 5. *ff. ad l. Jul. de vi publ. l.* 10. §. 1. *eod. l.*4. *C eod. l.* 2. *ff. ad l. Jul. de vi privat. l.* 3. §. *item tenetur ff. ad leg. Jul. de vi publ.* Matth. *de crim. ad l. Jul. de vi priv. tit.* 4. *c.* 3. *ad lib.* 48. *ff.*

(*c*) *L.* 4. *ff. ad l. Jul. de vi priv.* §. 1. *l.* 6. *ff. eodem.*

(*d*) *L.* 17. *ff. ad leg. Jul. de vi priv. & l.* 2. *&* 3. Paull. *lib. ſent.* 5. *cap.* 26.

(*e*) *L.* 3. §. 5. *ff de teſtib.*

(*f*) Duaren. *lib.* 2. *diſp. cap.* 23.

(*g*) *L.* 1. *& ult. ff. ad l. Jul. de vi priv.*

(*h*) *Lib.* 5. *ſent. tit.* 26.

(**) Qua pœna? Quadrupli cum infamia. Tacitus *L. II. Annal. c.* 7. Plinius *L. IV. ep.* 9. Judices autem pedanei, ſi pecunia corrupti eſſent, ſubmotione a ſenatu vel curia, miſſione in exilium, relegatione ad tempus plectebantur.

[***] Ad quos ne Calpurnia quidem lex, de qua ſtatim, pertinuit: nam & hac provincialium tantum magiſtratuum avaritia cohibita eſt. Quare de urbanis magiſtratibus etiam poſtea quæſtio extra ordinem habita eſt, ut apparet ex Cicerone *de Finibus L. II. cap.* 16.

(*i*) *L.* 6. §. 2. *ff. ad l. Jul. repet.*

(*k*) Cic. *lib.* 2. *de offic.*

(*l*) *L. libellorum* §. *ſi accuſator.* 4. *ff. de accuſat. & inſcript.*

poſtulante nomen ejus aboleatur : permiſſa accuſatori alteri facultate inſtaurandi judicii reique de integro repetendi intra triginta dies utiles.

CAPUT XCIV.

De Lege Calfurnia Junia.

QUales ante legem Juliam fuere Calfurnia, quæ certum Prætorem in urbe dedit ſociis, ad quem de rapinis magiſtratuum provincialium quererentur ; ut ejus auctoritate profuſam pecuniam ab iis repoſcerent, ferente L. Calpurnio Piſone Trib. pleb. anno DCIV. L. Mario Cenſorino, M. Manlio Coſſ. (*a*) Hanc excepit lex Junia, cujus Auctorem Sigonius facit M. Junium Pennum Trib. pleb. Lepido, & Oreſte Coſſ. anno A. U. C. DCXXVII. Qua lege præter litis æſtimationem, etiam exilium reis fuit adjectum : quod utrumque pertulit C. Cato vir Conſularis repetundarum ex Macedonia damnatus. (*b*) Eaſdem pœnas irrogavit & Servilia lex, (*c*) cujus plura ſuperſunt capita ex veteri fragmento eruto a Sigonio, e Petri Bembi doctiſſimi undequaque viri muſeo : quæ in perpetuum jus non tranſierunt, unde ad ſolam antiquitatis notitiam ſuperſunt, ut ſatis nobis ſit hæc attigiſſe. Tulit & de repetundis M. Acilius Glabrio, cavitque, ne reus ejus legis aut ampliaretur, aut comperendinaretur, hoc eſt, ne differretur judicium. Ampliabant enim judices, cum in obſcura cauſa pronunciarent *amplius*: quod amplius requireretur ad condemnationem ; comperendinabant vero, quando, poſcente accuſatore, vel defenſore, judicium protraherent, de quo late Manutius. (*d*) Eſt etiam de repetundis & lex Cornelia, nempe lata a L. Sylla Dictatore, qui pœnam auxit ad interdictionem aquæ & ignis, ex eaque de hiſce criminibus judicatum fuit uſque ad legem Juliam, in quam, præter ſua, ſuperiorum quoque legum plura capita conjecit Julius Cæſar primo Conſulatu : (*e*) quædam vero ex veteribus immutavit; quam nobis legem omiſſis ceteris Tribonianus tranſmiſit. Hac igitur lege tenentur, qui quæſtum faciunt ex miniſterio & poteſtate publica, vertentes eam ad arbitrium largientium, pecuniamque accipientes, quo præbeant, vel denegent officium ſuum. (*f*) Eadem lege prohibentur & Senatores navim habere. (*g*) (*) Et quoniam hæc lex prohibet lucrum ex miniſterio publico, ex quo plurimum quis rem augere poſſet ſuam, aut aliorum, ſi eam in publica legatione curet : propterea commode cum hac lege conjungetur S. C. quo Legati ante perfectam legationem negociis, vel privatis rebus obſtringi vetantur. (*h*) Miniſterium autem publicum negat Cujacius (*i*) accipiendum de ſcribis, viatoribus, aut præconibus, aliiſve miniſtris magiſtratuum ; ſed iis convenire comprobat, qui cum jure Prætorio, aut Conſulari mittuntur in provincias. Hi enim non ſuos tantum, ſed ſuorum quoque mores, nempe ſatellitum, apparitorum, comitum & univerſæ cohortis ſuæ facta præſtabant atque accuſabantur publice per actorem ab ipſa provincia conſtitutum. (k) Huic etiam judicio ſubjiciuntur judices pedanei & quicunque in urbe aut in provincia judicia ſua, vel ſuum teſtimonium vendunt, (*l*) & quotquot ob denunciandum, vel non denunciandum (**) teſtimonium accipiunt. Teſtimonium autem denunciare teſtificari non ſignificat, ſed diem ferendo teſtimonio dicere, ſive præſtituta die ad ferendum teſtimonium evocare, ut optime Budæus explicavit. (*m*) Hac eadem lege damnatur, qui pretium acceperit, ut militem legeret aut mitteret, ſententiamve in Senatu, aut conſilio diceret, (*n*) vel accuſaret, aut ab accuſatione recederet ; vel ut arbitrum daret, aut mutaret, aut ad judicandum compelleret. Item qui pretio

(*a*) Sigon. *de judic. lib.* 2. *cap.* 27.
(*b*) Vellejus *lib.* 2. Cic. *in Verr. & pro Balbo.*
(*c*) Cicer. *eod.* & Liv. *epit.* 70.
(*d*) *De legibus.*
[*e*]. Cicer. *in Vatin.*
[*f*]. *L.* 1. *uſq. ad* 7. *& ult. ff. ad l. Jul. repet.*
(*g*) *L. bis, qui in fin. ff. de vacat. & excuſ. muner.*
(*) Ne ſub ſpecie mercaturæ prædam in provinciales exercerent. (*h*) *L. legatus* 12. *ff. de legation.*
(*i*) *L.* 7. *obſ.* 9. *& l.* 1 *ff. eod.*
(*k*) Cujac. *in enarr C. hoc tit.*
(*l*) *L.* 3 *C. hoc tit.*
(**) Qui etiam in legem incidunt Corneliam de falſis *L.* 1. § 2. *D. de lege Corn de falſis*. Vid. van Bynkershoek *Obſ III. cap.* 20 ubi & ipſe plenius explicat, quid ſit denunciare teſtimonium.
(*m*) *In Pandect vol* 2.
[*n*] *L.* 6. *&* 7. *ff. hoc tit.*

tio inducatur ad conjiciendum hominem in vincula publica, vinciendumve, vincirive jubendum, aut dimittendum; vel ob condemnandum reum, aut abſolvendam, æſtimandamve litem, faciendumve, aut non faciendum capitis judicium, aut publicum negocium. Et qui acceptum tulerit opus publicum faciendum, (*a*) frumentumve publice præbendum, ſarta tecta tuenda pluſquam perfecta, probata præſtita lege fuerint. (*b*) Si quid vero uxores provincialium magiſtratuum deliquiſſent, ab ipſis magiſtratibus ratio exigebarur & vindicta ex S. C. Cotta & Meſſ. Coſſ. condito. (*c*) Ac ne ullam ob cauſam provincialium opes exhauriantur, nefas eſt magiſtratibus in provincias fœnus exercere, filio ſponſam parare, atque, ut pro noſtro inſtituto capita omittamus ad extinctæ Reipublicæ regimen (*d*) pertinentia, breviter hac lege puniebatur, qui munus publice mandatum rumperet, ut priſca locutione Papinianus ait, id eſt *corrumperet*; ſiquidem gerendi magiſtratus cauſa munus accepiſſet: nam extra cauſam magiſtratus licebat accipere manuſcula, dum ne plus in anno acci peret, quam centum aureorum æſtimationem, (*e*) (*) niſi munera venirent ab uxore, ſobrinis, & propinquioribus, quorum liberalitas erga conjunctum a naturali charitate provocatur: (*f*) ut non mirum, ſi ab iis in infinitum liceret accipere. Datum autem contra legem hanc vitium concipit uſucapioni repugnans; unde non ante uſucapietur, niſi poſtquam redierit ad dominum, hoc eſt, eo unde a magiſtratu fuerat averſum. (*g*) Atque omnes venditiones, & locationes a magiſtratibus per ſordes pluris, minoriſve factas, eadem lex irritas declarat, ne cuiquam lucro ſit ſua poteſtas: adeo ut nec magiſtratu functo liceat remunerationem accipere ab iis, quibus poteſtas illius profuit; ne obliqna hæc via irrepentibus fraudibus aperiatur: ut contra Bartolum (*h*) rectius meo judicio docuit Alciatus. [*i*] In legem porro incidit, non qui acceperit modo, ſed & qui donaverit [k] S. C. porro prohibentur legati ante obitam legationem negotiis & privatis rebus involvi, [*l*] quod huc retulimus, cum aptior locus non occurrat. Pœna hujus criminis fuit æſtimatio litis, quæ aliquando ſimplum erat, aliquando duplum, aliquando quadruplum, quale fuit impoſterum. [*m*] Quod prius reddebatur actori, ſive illi, cui pecunia fuerat extorta invito: [*n*] nam ſi judicem ſua ipſe fraude corrupiſſet, repetitionem pecuniæ minime habebat. Poſtea ex Arcadii & Honorii conſtitutione quadruplum illud dividi oportuit inter fiſcum & actorem. (*o*) Litis æſtimationem conſequebatur & exilium, & aliquando pœna etiam gravior, ſi crimen hoc aliis criminibus eſſet implicatum, veluti ſi magiſtratus ob tolerandum homicidium aut furem dimittendum pecuniam accepiſſet: ex quorum criminum varietate judicis erit exacerbare, aut levare pœnas, (*p*) unde ſi quando alias pœnas irrogatas legibus abſque ulla exilii mentione invenimus, non propterea debemus exilii pœnam cenſere ſublatam, uti neſcio quam recte docuit Gothofredus junior. (*q*) Etſi enim inveniamus aliquos hac lege damnatos amiſiſſe ordinem, aut e Senatu motos; (*r*) tamen & Juriſconſulti, a quibus exilii pœnam crimini huic convenire diſcimus, deportationem & verbera minitantur: unde ſicuti per has graviores pœnas atrocioribus factis congruentes, minime tamen ab exilio receſſum putamus; ita nec per leviores, ubi levius quis deliquiſſet, exilium, quod regulare erat, ſublatum exiſtimabimus:

 qua-

(*a*) *d.l.7. § 2.*
(*b*) Cic. *in Verr.1. & 3.*
(*c*) *L.4. §. profiſci ff. de offic. Proconſ.*
(*d*) *de quibus vid.* Manut. *de leg. &* Sigon. *de judic. lib.2. hoc capite.*
(*e*) *L.6. ff. hoc tit.*
(*) Seu unciales 400.
(*f*) *L.1. ff. hoc tit.*
(*g*) *L 8. hoc tit.*
(*h*) *ad l. Aquilius ff. de donat.* Matth. *de crim. ad hanc legem pag.564.*
(*i*) *ad l. Principalibus ff. de rebus credit. & parerg.49. cap.2.*
(*k*) *L. ult. C. hoc. tit.*
(*l*) *L.12. ff. de legation. & l.8. ff. eod.*
(*m*) *L.1. & ult. C. hoc tit. l.3. C. de Aſſeſſor.*
(*n*) Aſcon. *in Verr.2.*
(*o*) *L.3. C. de aſſeſſor.* Matth. *de crim. ad h. l. pag.599.*
(*p*) *L.7. ff. hoc tit. §.3.*
(*q*) *ad l.1. C. Theod. ad l. Jul. repetund.*
[*r*] Sveton. *in Jul. cap. 43. & in Oth. cap.2.* Plin. *lib.2. epiſt.11. & 12.*

quaſi multis propoſitis pœnis, judicis fuerit eligere digniorem. (*) A teſtimonio quoque tum in judiciis, tum in teſtamentis dicendo talis reus rejiciebatur, ut Paullus tradit: (*a*) a quo videtur diſſentire Ulpianus, propterea quod in Florentino codice (*b*) deeſt negatio, quam ei ſcripturæ cum Cujacio reddendam putamus, ac legendum: *Eum, qui lege repetundarum damnatus eſt, ad teſtimonium adhiberi non poſſe, exiſtimo*. Quam emendationem ex vulgata lectione ſumtam tuetur ipſamet Ulpiani ratio, quæ ſtatim ſuccedit, nempe illa: *quoniam in judicio teſtis eſſe vetatur*, gravius enim eſt in teſtamentis, quam in judiciis dicere teſtimonium: ut qui a judiciis repellitur, eo ſit magis a teſtamentis arcendus. Frigida enim eſt illa Jacobi Gothofredi interpretatio, [**] & a contradicendi ſtudio profecta, dum exponit, ideo poſſe in teſtamentis teſtimonium dicere, quia tantum in judicio teſtis eſſe prohibetur. Quem ſenſum affingit Ulpiano invito, atque ut objectionem ab ſe proviſam effugiat, cogitur negare hujuſmodi reos infamiam ſubiiſſe, contra perſpicuum illum Juvenalis locum de Mario repetundarum infami judicio damnato, *ſat.* 1.

Quid enim ſalvis infamia nummis?

Abſurdius autem videtur nobis, quod idem addit, eam reo turpitudinem nocuiſſe in Senatu & judiciis; at vero in teſtamentis minime: quaſi locus addat, aut detrahat ignominiam a famoſa ſententia ſemel tota vita ſuſceptam. Porro criminis hujus perſecutio morte non extinguitur. (*c*) Sed adverſus heredes etiam durat ablatæ pecuniæ repetitio, & quadrupli multa: tantum intra annum a morte rei, etiamſi ante ſententiam & litem conteſtatam deceſſiſſet, ac de hoc judicio intermiſſo & poſtea contra heredem redintegrato meminit (*d*) Plinius. Neque in magiſtratus tantum, ſed & in comites dabatur, (*e*) ac non licebat, niſi poſt depoſitum magiſtratum accuſationem inſtituere, ne provincialium importunitate magiſtratuum juriſdictio turbaretur. [*f*]

CAPUT XCV.

Ad legem Juliam Peculatus, de Sacrilegis, & de reſiduis.

AC lege quidem repetundarum privata provincialium pecunia repetitur ab avaris magiſtratibus: at ſi quando iidem publicam pecuniam averterint, repetitur per legem Juliam peculatus. Ante Servium Tullium, qui, Plinio teſte, primus, æs effigie ovium boumque ſignavit, (*g*) & ut aliqui volunt etiam argentum, (*h*) Romani precium rerum in pecudibus conſtituebant, aut bobus: ut iis pro crimine multarentur, & vectigalia penderent. Unde furtum pecuniæ publicæ peculatus dicitur, tum quia pecuniæ nomen a pecude venit; tum quia criminis initium a raptis pecudibus extitit; tum denique, quia multam in pecudibus antea perſolvebant. Eſt igitur

(*) Quæ ſolutio minus idonea videtur. Non migrat judex legem exilium irrogantem, qui ob aliud delictum atrocius accedens verberibus caſtigat, quia delictum levius delicto atrociori abſorbetur. Contra, omnino legis terminos, excederet judex, qui lege quibuſvis repetundis exilium minitante. Quare eo potius decurrendum eſt, ut dicamus, ipſa lege Senatores a reliquorum ordinum hominibus diſtinctos, & illos Senatu motos, hos in exilium miſſos fuiſſe.

(*a*) *L. 15. ff. de teſtib.*

(*b*) *L. 20. §. 5. ff. qui teſt. fac.*

(**) Diſtinctionem hic maluit Lynckerus, quam tamen admittendam negat Schultingius in *juriſprud. Ante-Juſtin. pag.* 344. Et poteſt ratio Ulpiani ex utraque ſententia intelligi. Poſſunt enim verba ejus, *Qoniam in judicio teſtis eſſe vetatur*, & affirmative ſic accipi, *Quoniam in judicio tantum teſtis eſſe vetatur*, & inſerta negativa, *Quoniam in judicio teſtis eſſe non vetatur*, a judicio tanquam a majori duci argumentatio ad teſtamentum, tanquam ad minus. Vidit id Jauchius, qui etiam obſervat, Negativam in Vulgata legi, & ante Cujacium jam Azoni placuiſſe, poſtea Doneilo & Elberto Leonino. Eadem vero negatio deeſt in libro Tuſco, nec cauſa ſuppetit, quare auctoritatem optimi exemplaris deſeramus, imprimis cum Ulpianum tanquam Paullo contrarium adducat Scholiaſtes *Βασιλικῶν ad l. XXI. tit. 1. pag.* 554. *lit.* 1. *& pag.* 555. *lit. p.* Ulpianus enim benignius legem accepiſſe videtur. Infamia in verſu Juvenalis infamiam facti, ſeu quodvis dedecus ſignificare poteſt.

(*c*) Cujac. *enarrat. C. ad leg. Jul. repet. l. ult. ff. ad leg. Jul. pecul l. 2. ff. ad leg. Jul. repet.* Matth. *de crimin. ad leg. Jul. repet. pag.* 568.

(*d*) *Lib. 3. epiſt. 9.*

(*e*) *L. 5. ad leg. Jul. repetund.*

(*f*) Matth. *de crimin. ibid.*

(*g*) *Lib. 18. cap. 31. Scalig. adnot. in Feſtum, verbo peculatus.*

(*h*) Varro *lib. 2. de recuſ. & 4. de L. L.* Gell. *lib. 11. cap. 1.*

tur crimen hoc furtum pecuniæ publicæ & rerum ſive Populi Rom. ſive Cæſaris : (*a*) nam res civitatum furti actione repetebantur, cum haberentur pro rebus privatorum ; (*b*) conſtitutionibus tamen Principum (*) ſi quid civitatibus ſurripiebatur, ad peculatum redigitur. (*c*) Initio crimen hoc nulla certa & perpetua ſcriptaque lege, ſed ubi uſus veniret, rogationibus ad populum latis, cognitioneque Prætoribus, vel Conſulibus mandata vindicabatur. Ut proditum & de Lucio Scipione Africani fratre, atque aliis, qui ſecum eadem ſuſpicione criminis involvebantur. Judicium enim datum fuit in eum, quod diceretur pecuniam pacis cauſa a Populo Romano impetrandæ ab Antiocho accepiſſe, illamque minime in publicum retuliſſe. Deinde Syllæ fortaſſe temporibus (*d*) criminis hujus perpetua quæſtio in Prætore certo fuit inſtituta. Legem poſtea tulit C. Julius Ceſar, qua plura criminum capita comprehendit, nempe de peculatu, de ſacrilegio, & de reſiduis. Peculatus crimen incurrit, quiſquis aut rapit ipſe, vel intercipit, avertit, aufert, inque rem ſuam vertit pecuniam publicam, ſacram, religioſam, & in aurum, argentum, æs publicum deterioris aliquid materiæ confundit, aut alteri, qui hoc meditetur, præſtat operam ſuam. (*e*) De quorum omnium in republica impunitate, ac licentia ſuis temporibus his verbis conqueritur M. Cato (*f*) ſane vehementiſſimis; *Fures privatorum furtorum in nervo, atque in compedibus ætatem agunt; fures publici in auro, atque in purpura*. Non incidunt in legem, tamen ii, qui pecuniæ publicæ ab ſe captæ periculum in ſe ipſos ſuſcepere: quid opus eſt enim aggredi lege illum, qui propria obligatione arguitur, ac ſua fide ad reſtitutionem urgetur? (*g*) Quamobrem Labeo peculatum definivit pecuniæ publicæ, aut ſacræ furtum non ab eo factum, cujus periculo fuit. (*h*) Variis autem exemplis a Juriſconſultis pecuniæ publicæ furtum declaratur, & peculatus crimen extenditur ad eum, qui operatur in cudenda moneta publica, & publicam notam argento non publico imprimat, aut ſigno publico furetur impreſſam; (*i*) Aut ex commentariis Cæſarianis argentum, aurumve averterit, aut refixerit; vel immutaverit æneam tabulam, ubi vel publicæ leges, vel agri publici forma deſcribatur; (*k*) aut publicarum tabularum inſpiciendarum, vel deſcribendarum poteſtatem injuſſu ejus fecerit, qui ei rei præeſt, quod Senatus cenſuit; (*l*) aut minorem pecuniam, quam locationis aut venditionis pretium fuit, in tabulas retulerit; (*m*) aut qui ex publica præda quid ſubtraxerit, (*n*) aut qui ſe fiſci creditorem ſimulaverit, ut pecuniam a debitore ſolius fiſci auferret, nam qui a debitore fiſci, & ſuo exegerit, reſtituere quidem fiſco tenetur propter illius privilegium: peculatum tamen minime admittit. (*o*) Criminis hujus pœna interdictio erat aquæ & ignis: poſtea vero deportatio, in quam ea interdictio migravit; (*p*) inſuper & quadrupli condemnatione reus urgebatur, aliiſque pœnis ex arbitrio judicis, (*q*) & pro delicti gravitate per Principum conſtitutiones ad extremum uſque ſupplicium punie-

(*a*) *L.6. §. ult. ff. ad leg. Jul. pecul. l. ob pecuniam 83. ff. de ſent.*

[*b*] *L. eum qui 16 ff. de V.S.*

[*] Debetur hæc ſententia gloſſæ, probaturque Duareno & Cujacio. Separantur quoque res civitatum, tanquam res univerſitatis, a rebus publicis in *L.15. D. de V.S.* neque tales proprie dici poſſunt. Unde conjectura naſcitur, Papinianum jus vetus reſpexiſſe, non Conſtitutiones Principum. Sed quia mirum Conſtitutiones Trajani & Hadriani, quibus furtum rerum civitatis ad Peculatum redigitur, Papiano ignotas fuiſſe, malebat Cornelius van Bynkershoek *Obſ l.4.cap.*3. verba trajicere, & ſic legere: *Crimine peculatus, non actione furti tenetur*, voculam non accipiens pro non tantum. Verum ne ſic quidem Papiniani gloriæ quicquid decedet, etſi eum has Conſtitutiones ignoraſſe dicamus, cum omnia ſcire divinitatis magis quam humanitatis ſit.

[*c*] *L. 4. §.7. ff. ad leg. Jul. procul. &* Duaren. *diſp. anniverſ. lib.2. cap.76.*

(*d*) Sigon. *de judic.. cap. 28. lib. 2.*

(*e*) *L.1. ff. ad leg. Jul. pecul.*

[*f*] *Apud* Gell. *lib.11. cap.18.*

(*g*) *L.9. ff. ad leg. Jul. pecul. §. is autem.*

(*h*) *L.9. §.2. ff. eod.* (*i*) *L.6. ff. eod. §.1.*

(*k*) *L.8. ff. eod.* Briſſ. *antiq. cap.6. lib.4.*

(*l*] *L. 9. §. 5. ff. eod.*

(*m*] *L. 10. ff. eod.*

(*n*] *L. 13. ff. eod.*

(*o*] *L. 12. ff. eod.*

(*p*] *L. 3. ff. eod.*

(*q*] *L.6 leg. pen. ff. eod.* Paull. *lib.5. ſent. hoc tit.*

puniebatur, (*a*) Eædem pœnæ tenent & ſacrilegos, eos nempe, qui ex publicis ſacris quid abſtulerint: Etenim qui rem privatam rapuerit e loco ſacro, jure civili per Antonini reſcriptum non pœna ſacrilegii, ſed actione furti tenetur: quamvis aliter jure Pontificio conſtituatur: quo etiam rei profanæ furtum e loco ſacro in ſacrilegii crimine ponitur. (*b*) A qua ſententia, ut pote ſanctiori, haud longe abiere veteres: quorum opinione ſacrum erat quidquid cuſtodiæ Deorum concredebatur, ac fidem numinum videbatur in ſuſpicionem adducere quiſquis, furando rem eam, fruſtraret ſpem dominorum: unde ſenex Plautinus in *Aulul.* (*c*)

Fides noviſti me, & ego te: cave ſis tibi,
Ne tu in me mutaſſis nomen, ſi hoc concreduo
Ibo ad te fretus tua, fides, fiducia.

Pro re vero ſua principes nomen crimenque ſacrilegii extenderunt aliquatenus ad eos, qui principum judicium & auctoritatem in controverſiam vocant, aut ambigunt, an Imperator dignum hominem elegerit ad aliquod munus. *d*) Conſtitutiones quoque principum imprudenter, vel induſtria violare ſacrilegium ducitur: quod multo aptius ad legum divinarum corruptores accomodatur: perperam enim Duarenus *leges divinas* exponit *Conſtitutiones principum:* etſi hoc ſenſu enim accipiantur aliquando; tamen lex prima *Codicis de crimine ſacrilegii*, in qua verſamur, pertinet ad ipſas Dei leges: quia in C. Theodoſiano lex eadem collocata reperitur in *tit. de Epiſc. & Clericis leg.* 25. Unde recte Cajacius de legibus divinis id interpretatur. Qui confugientem ad Eccleſiam per vim abſtraxerit, ſacrilegii damnatur, (*e*) & qui ejus, unde originem ducit, adminiſtrationem provinciæ petit: quamvis hodie hac in re lenius agatur. (*f*) De reſiduis autem tenetur, qui pecuniam publicam non in eos uſus contulerit, in quos attributa ſibi fuerat, & is apud quem quantitas aliqua ex publica emtione, locatione, aut adminiſtratione ſuperſit, quam vel profiteri, vel in publicas rationes referre neglexerit, aut profeſſam, relatamve ultra annum apud ſe habuerit: iſque (uti Duarenus explicat verba legis,) (*g*) præter pecuniam ex reliquatione inferendam, tertia inſuper ejus, quam debet, parte multatur: alii triplo ejus, quod debet, multandum cenſent, præter debitam pecuniam reſtitutam. Subtractæ autem pecuniæ repetitio ex hac lege tranſit etiam adverſus [*h*] heredes. Denique peculatus crimen, ut JCtus tradit, ante quinquennium admiſſum non eſt amplius objiciendum. (*i*)

CAPUT XCVI.

Ad legem Juliam de Annona.

Publicæ quoque C. Julius Ceſar utilitati proſpexit lege in eos lata, quorum dolo annona, nempe frumentum, vinum, oleum, panis, caro, ſal, & ſimilia victus elementa cariora reddantur, quique ob eam rem ſocietatem coierint, & conſpiraverint, quo vel iter vectoribus ab urbe averteretur, vel naves, nautæque detinerentur, quique annonam quoque modo vexant, ſive ſubtrahendo, ſive ſupprimendo, inopiamque rei cibariæ inducendo, ut publica egeſtate privatim ditentur: (k) iique a Dardano quodam, forte hujus teterrimæ artis principe, Dardanarii nuncupantur. [*l*] Eadem lege plectuntur & ii, qui fraudulenter in annonæ adminiſtratione verſantur, ſive præfectus ipſius annonæ, ſive præfectus urbis. [*m*] Et quoniam per hoc judicium publicæ neceſſitati, communique ſaluti conſulitur, delationes mulierum & ſervorum recipiuntur.

[*a*] *L. unic. C. de crimin. pecul. §. item lex Julia Inſtit. de publ. judic.* Jac. Gothofr. *C. Theodoſ. ad leg. Jul. pecul. lib.* 1.
[*b*] *Cap. quiſquis* 17. *quæſt.* 4. Cujac. *obſ.* 13. *c.* 19. *l. divi ff. ad leg. Jul. pecul.*
[*c*] *Act* 3. *ſcen.* 6. *L. aut facta §. locus ff. de pœn.*
[*d*] *L.* 3. *D. de crim. ſacril.*
(*e*) *L.* 2. *C. eod. ſive de crim. ſacril.*
(*f*) *L. ult. C. eod.*
[*g*] *L.* 4. *§. qua lege ff. ad leg. Jul. pecul. & §. leg. Julia.* Duaren. *hoc tit. ff.* 3. *cap.* 4.
[*h*] *L. ult. eod. l. ex judic.* 20. *ff. de accuſ.*
(*i*) *L.* 7. *ff. hoc tit.* (*k*) *L.* 2. *ff. ad leg. Jul. de ann.*
(*l*) *L.* 6. *ff. de extraord. crimin.* Cujac. 10. *obſ.* 29. Turneb. 9. *adverſ.* 17.
(*m*) *L.* 1. *§. cura ff. de offic. præf. urb.*

tur. (*a*) Convicti autem viginti aureis damnantur; aut ſi negotiatores ſint, negotiatione interdum interdicuntur: aliquando relegantur, & ſi humiliores fuerint, ad opus publicum dantur: pœnaque pro gravitate delicti variatur: (*b*)

CAPUT XCVII.

Ad legem Juliam Agrariam, ſive de termine moto.

ANimadvertendum quoque cenſuit C. Julius Ceſar in eos, qui, ſubmotis agrorum terminis, jura conturbant, miſcentes atque confundentes dominia privatorum, fineſque obſcurantes, quominus internoſcantur: quos multavit quinquaginta aureis in ſingulos terminus motos; permiſſa cuilibet ex populo accuſandi facultate. (*c*) In ſervis vero Nerva pœnam exacerbavit adjecto ultimo ſupplicio: niſi dominus velit, multa in ſe ſuſcepta, ſervum ſuum liberare, ſi terminum exaraſſet, aut ejeciſſet.

CAPUT XCVIII.

Ad legem Juliam de ambitu.

NIhil vero fraudum earum, quæ ſuperioribus legibus coercentur, formidaturi ſumus a magiſtratibus, ſi ab illorum creatione fraudem omnem amovebimus; ac reipubl. gubernacula deferemus ad meliores juſtis liberis, incorruptiſque comitiis. Ideo legum omnium utiliſſimæ ſunt leges adverſus ambitionem latæ: per quas cavetur, ne in honorum petitione virtus a pecunia, probitas a calliditate, ac meliores a deterioribus de more ſuperentur, neve dignitates donis obtemperent, ac per largitiones, promiſſioneſque ſuffragiorum libertas civibus eripiatur. Meritorum enim teſtimonia, non remuneratio largitionum oportet eſſet ſuffragia. Qui tribus igitur clam diviſa pecunia corrupiſſet, populiquæ voluntatem donis emiſſet, cum pluribus fraudulenter coeundo & homines conducendo, ut rejecto competitore ſuo magiſtratum adipiſceretur, lege primum Tribunitia Poetilia, deinde aliis vario tempore uſu poſcente prodeuntibus, Bæbia nempe, Maria, Fabia, Cornelia, Calfurnia, Tullia, Aufidia, Licinia, Pompeja, (*) & poſtremo Julia, plectebatur interdictione (*d*) aquæ & ignis; primo quidem per decennium, poſtea vero perpetuo: & honos ab reo ſimul cum tribu, veluti ſuſpicatur Manutius, ad accuſatorem transferebatur. Ex quibus legibus tantum Julia conjecta eſt in libros juris, poſtquam enim Tiberii tempore ſuffragiorum jus a populo ad Senatum devenit, ut ab Senatu facilius ad ſolum principem redigeretur; (*e*) Harum legum auctoritas prorſus concidit; quis enim argueret legibus facta principum? Hinc & de lege Julia ſatis mentio eſt in Digeſtis. Auctorem habuit non Julium Cæſarem ſolum, ſed & Auguſtum, qui Fabianis & Scaptienſibus tribulibus ſuis ſingula millia nummum a ſe dividebat comitiorum die, ne quid a candidatis deſiderarent, ut Svetonius tradit: (*f*) atque inter alias pœnas per quinquennium interdixit magiſtratus petitione reis hujus criminis. (*g*) Ubi vero principes magiſtratus creationem ad curam ſuam revocaverunt, lex ambitus in urbe ceſſavit, manſitque tantum in municipiis & municipalibus honoribus; ab honoribus autem urbanis, ut hoc vitium abeſſet, ſatis fuit pellere avaritiam ex aula principis, quod conatur Juſtinianus in *Novella* 8. Loco autem interdictionis aquæ & ignis ſubjecta eſt deportatio, quæ tanquam ex lege Julia de ambitu ex conſtitutionibus principum (*h*) impendet iis, qui defuncti muneribus ea continuant aut repetunt ante redditam adminiſtrationis ſuæ rationem. Minor vero ambitus pœna minori, nempe pecuniaria multa centum aureorum, cum infamia, ex Senatuſconſulto coercetur; (*i*) quam incurrit is, qui contra legem ambitus in municipio

---

(*a*) *L. 1 & ult. ff ad leg Jul. de annon.*
(*b*) *L 6. ff. de extraord. crimin.*
(*c*) *L. ult. ff. de term. mot.*
(*) Occupata Republica judicum ambitus evanuit, non quod a principe abſciſſe dignitates compararent homines, ſed quod adminiſtri eorum, qui ſæpe liberti & eunuchi erant, de venditis muneribus extra ordinem punirentur.
(*d*) Dion. *lib.* 40. *pag.* 145.
(*e*) Sigon *de judic. lib.* 2. *cap.* 29.
(*f*) *In Aug. cap.* 40.
(*g*) Dion. *lib.* 54. *p.* 531.
[*h*] *L. un. C. ad leg. Jul. de amb. ubi* Cujac.
(*i*) *L. un.* §. 1. *ff. ad leg. Jul. de amb.*

cipio magiſtratum petierit, aut ſacerdotium. Qua lege damnatus amiſſum gradum repetit, ſi alium ejuſdem criminis in judicio convicerit: quod ex lege Calfurnia deſcendit. (*a*) Senatusconſulto quoque ad hanc legem edito punitur, qui novum vectigal inſtituerit. (*b*)

CAPUT XCIX.

Ad Leges Julias Judiciarias.

LEgibus autem Juliis; quæ judiciariæ dicuntur, ambitus damnatur accuſator, aut reus, qui domum judicis ingrediatur, conſtituta multa centum aureorum fiſco inferendorum: (*c*) cui adjiciendum ex Dione, iiſdem legibus fuiſſe cautum, ne judices domus alienas introirent. (*d*) His autem judiciariis legibus emendabatur forum & judiciorum diſciplina regebatur, pluribus quidem capitibus; quorum quæ ad nos pervenerunt, poſt Antonium Auguſtinum recenſuit Briſſonius. (*e*) Ex his autem legibus Calliſtratus docet, minorem XX. annis judicare non cogendum, (*) neque compromittendum in eum; neque permittendum, ut qui judex eſt, arbitrium in ſe recipiat ejus rei, ſuper qua judex eſt conſtitutus, curetve, ut in ſe compromittatur. (*f*) Facultas etiam prorogandæ juriſdictionis conſenſu partium ab iiſdem fluxit legibus. (*g*) Quod vero pertinet ad publica judicia, vetabant leges Juliæ, uno tempore de duobus reis quem queri, niſi ſuarum injuriarum cauſa: (*h*) qui enim perſequuntur injuriam ſuam, ii non queſtus, ſed levandi doloris cauſa, deſcendunt ad accuſandum; contra vero delatores, quorum improbam ſedulitatem in aliis vexandis coercere lex Julia voluit: unde certum præſcripſit numerum, ſupra quem delatoribus eodem tempore non liceret accuſare. (*i*) Ac Venulejus quidem tradit, præfinitum duorum (**) fuiſſe reorum numerum: cujus in verbis Cujacius mendum irrepſiſſe, merito mea ſententia ſuſpicatur: cum Imperatores [k] tradant, tertiam accuſationem eis, qui duos reos detulerint, non eſſe a lege permiſſam. Unde, ne interpretum vaticiniis involveretur, ita legendum cenſet Venulei locum, (*l*) ut pro *duobus reis* ſubſtituatur tribus reis, nempe ita: *Lege Julia publicorum judiciorum cavetur, ne eodem tempore de tribus reis quis quereretur, niſi ſuarum injuriarum cauſa*. Iiſdem judiciariis legibus conſtituebatur, ne quis adverſus affinem, vel cognatum, alioſve, quibus pietate obſtringimur, veluti parentes, patronos, liberos, libertos, invitus teſtimonium dicere compellatur. (*m*) Item ne reus, qui adverſus novam accuſationem veterem ejus delicti abſolutionem opponit, prius accuſetur, quam per ſententiam de prioris accuſatoris prævaricatione conſtiterit, ex qua deducatur, illum per fraudem effugiſſe judicii ſeveritatem, tum enim

(*a*) *L. un. §. 2. ff. ad leg. Jul. de amb.*
(*b*) *Eadem lege.*
(*c*) *L. un. §. 4. ff. ad leg. Jul. de amb.*
(*d*) Dion. *lib.* 54
(*e*) *Select. antiq.* 4. *cap.* 7. Gell. *lib.* 15. *cap.* 2. *ff. de recept. l.* 41.
(*) Unde mira dubitatio conſultoris interrogantis Ulpianum, an valeat ſententia a minore xxv. annis judice data, quæ proponitur in *L.* 57. *D. de Re judicata*, qui Ulpianus æquitatis obtentu ſententiam ejus tuetur, modo octodecim annis major ſit. Quod non eſt contrarium definitioni legis Juliæ, quia in hac quærebatur, quando cogi quis poſſit ad judigandum, cum Ulpianus reſpondeat, qua ætate ferri queat ſententia judicis xxv. annis minoris, Conf. Illuſtris van Bynkershoek *Obſ. lib. VI. cap.* 17.
(*f*) *L. ſed in ſervum §. ſi quis ff. de recept.*
(*g*) *L.* 1. *&* 2. *ff. de jud. ut obſervat.* Cujac. *ibid.*
(*h*) *L. hos accuſare §. lege ff. accuſat.*
(*i*) *D. l. hos accuſare.*
(**) Imo ſingulorum. Ait enim, eodem tempore de duobus reis queri non poſſe, cum contra Macer in *L.* 8. *D. de Accuſ.* eos ab accuſando removeat, qui duo judicia adverſus duos reos ſubſcripta habent, & Imperatores Diocletianus & Maximianus in *L.* 16. *C. de his, qui accuſare non poſſunt*, accuſationem tertiam ex rationibus juris interdictam memorent. Quare duorum reorum numerum præfinitum fuiſſe cenſebat Cujacius, & lege Julia cautum putabat, ne quis de tribus ſimul reis quereretur. Cujacii ſententia veriſimilis eſt, quamvis, ſi velimus Θεματισαι, Macrum & Imperatores cum Lyckero intelligere poſſimus de accuſatione duorum ſuper uno eodemque crimine, niſi quod in neutra lege quicquam eſt, quod hanc diſtinctionem ſuggerere poſſit.
[*k*] *L. cum ration. C. de his, qui accuſ. non poſſ.* Cujac *6. obſ cap.* 12.
(*l*) *L. hos accuſare §. lege ff. de accuſat.*
(*m*) *L. juriſconſultus 9. ff. de grad. & affinib. l. 4. ff. de teſt. l. 12. ff. de accuſat.*

enim licebit vetus judicium, prævaricatione ſopitum, nova delatione ſuſcitare. (*a*) Item cavebatur, ut qui reum detuliſſet, locum delicti, perſonam, & menſem deſignaret. (*b*) Eædem leges jubebant, ut ſi ſervus capitali crimine poſtularetur, dominus, vel eum ſiſteret, vel ſatisdato promitteret ſive per ſe, ſive per extraneum, ſe illum ſtiturum, cum uſus exegerit; ac ſi non defenderetur ſervus, vel non ita ſiſteretur, in carcerem conjectus, cogeretur ex vinculis cauſam dicere. (*c*) Hoc loco etiam recenſeri poſtulat S. C. quo cavebatur, ne quiſquam eorum, a quibus quid ad utilitatem fiſci peteretur, alia inſtrumenta delatori, ſive accuſatori edere compelleretur, quam ea, quæ pertinerent ad cauſam, ex qua delator accuſet. (*d*) Iiſdem legibus, etſi nullo auctore, adſcribit Briſſonius, quod legimus in *libris rhetoricorum ad Herennium*, ut ſcilicet in publicis quæſtionibus, reo petente, judicium de accuſatore fiat: liceat illi accuſare nec ne. Cum autem referat Svetonius; Cæſarem ſuſcepiſſe conſtituendorum judiciorum curam, eaque rejectis tribunis ærariis ad Senatores & Equites redegiſſe; recte meo judicio leges hæ judiciariæ Cæſari Dictatori ab Antonio Auguſtino tribuuntur. Sed & plura alia S. C. poſſunt ad has revocari leges, nempe illud, quo permittitur, ut excuſationes abſentium in criminum judiciis allegentur; & ex juſta cauſa ſententia differatur: propterea quod neque ad perſequendum, neque ad depellendum crimen procurator admittitur. (*e*) Item, ut permittatur mulieri falſum teſtamentum accuſare, ſi ſuam vel ſuorum injuriam perſequatur, ut exponit Cujacius, quamvis regulariter mulieres a publicis cauſis arceantur. (*f*) Et iiſdem ex legibus arbitror conceptam fuiſſe formulam inſcriptionis libellorum his verbis: (*g*) *Apud Prætorem vel Proconſulem Lucius Titius profeſſus eſt, ſe Mæviam lege Julia de adulteriis ream deferre, quod dicat, eam cum C. Sejo in civitate illa, domo illius, menſe illo, Coſſ. illis, adulterium commiſiſſe.*

CAPUT C.

De Lege Cornelia de Falſis, & ad S. C. Libonianum, Aliaque ad eam Adjecta.

POſt leges Julias progrediamur ad ea crimina, quæ legibus vindicantur Corneliis, exordium ducentes a lege Cornelia de falſis, quam ſicuti & reliquas tulit L. Cornelius Sylla Dictator, ſimul cum lege teſtamentaria duobus explicata capitibus: quorum altero teſtamenta confirmabantur civium Romanor. qui apud hoſtes decederent; altero fraudes præcidebantur illorum, qui teſtamenta vitiaſſent, deleſſent, amoviſſent, intervertiſsent, reſignaſsent, recitaſsent dolo malo, corrupiſsent, intercepiſsent, aut a ſe facta ſuppoſuiſsent imagine veri fraudem adumbrantes. Quod caput ortum occaſione teſtamentorum, comprehendit etiam falſa omnia inſtrumenta, & quaslibet vitiatas, aut adulterinas ſcripturas; imo interpretatione ſapientum, vel auctoritate Senatus, aut Edictis, & Conſtitutionibus Principum productum fuit ad facta dictaque omnia, quibus in aliorum incommodum, aut ſubtrahitur veritas, aut obſcuratur. (*h*) Hiſque criminibus cognoſcendis Prætorem certum Sylla conſtituit. Quatuor vero S. C. ſuperſunt, quibus aliqua crimina eam ad legem revocantur. Primum S. C. Libonianum ſub Tiberio conditum Statilio Tauro & Libone Coſs. ut ex Ulpiano comprobat Cujacius, (*i*) diſsentiente Hottomanno, qui S. C. hoc revocat ad Adriani tempora, Torquato & M. Annio Libone Coſs.: expreſsum fuit hoc S. C. ex edicto Claudii Neronis, (*) propoſito

Tt in

(*a*) *L. 3. ff. de prævaricat.*
(*b*) *L. 3. ff. de accuſat.*
(*c*) *L. 2. ff. de cuſtod. reorum.*
(*d*) *L. 3. ff. de edend.*
(*e*) *L. accuſatore 13. ff. de public. judic.*
(*f*) *L. 2. ff. de accuſat. & inſcript.*
(*g*) *L. libellorum 3. de accuſ. & inſcript.*
(*h*) *Inſtit. de publ. judic. lib. 4. tit. 18. §. 7.*
(*i*) *In enarrat. D. ad l. Corn. de falſ.* Matth. *de crimin. hoc tit.* Ulpianus *apud auctorem collat. legum Moſaic. tit. de falſo teſt.* 8. *L. Divus ff. ad l. Cornel. de falſ.*

(*) Imo ſic Neronianum diceretur, exemplo Senatuſconſulti Neroniani, cujus mentio apud Ulpjanum *XXIV.* 11. & Aprilis Neronei & Romæ Neropolis apud Svetonium in *Nerone cap.* 55. Porro Divus dicitur Claudius, cujus eſt Edictum, Neronem autem inter Divos relatum eſſe non novimus, hoſtem puta a Senatu judicatum & quæſitum ad ſupplicium more majorum, quamvis, ut memoria ejus coleretur, a Senatu contenderit Vologeſus, Rex Parthorum. Tribuatur igitur hoc S. C. Tiber. Claudio Druſo Cæſari, quem Diis inſertum & numi & ſcriptores vete-

in eandem ſententiam: nempe ut pœna falſi producatur ad eos, qui juſſu teſtatoris aliquid ſibi, liberiſve, aut ſervis ſuis teſtamento adſcripſerint; (*a*) ſive per ſe, ſive per ſervum ſuum: cum ſi ſua ſponte injuſſu teſtatoris adſcripſiſſent, directo in legem Corneliam inciderent, ac falſi tenerentur ex ipſis verbis legis, non ex S.C. quo lex extenditur etiam ad eum, qui non falſo, ſed jubente teſtatore ſibi adſcripſerint, [*b*] unde prohibetur hereditatem aut legatum capere; ideoque ab ejus perſona transferuntur, vel ad heredem cum onere, quod ſpeciale eſt (*c*) ex hoc S.C. vel ad ſubſtitutum, vel ad legitimos ſucceſſores; cum pro non ſcriptis habeantur. Præter hanc autem pœnam ſupereſt etiam communis, quæ oritur ex lege Cornelia de falſis; [*d*] niſi teſtator illud nominatim ſubſcriptione ſua adjectum voluiſſet, ſe dictante, aut jubente fuiſſe a legatario, ejusve ſervo conſcriptum. (*e*) Quod temperandæ legis cauſa principes indulſerunt. Unde tum & relicta convaleſcunt & legis Corneliæ pœna quieſcit. Idemque Senatus cenſuit in filia, quæ, dictante matre, ſibi ex ignorantia juris adſcripſerat: (*f*) Et in ſervo, qui domini juſſu teſtamento, codicilliſve ſibi libertatem adſcripſerat; ita tamen ut libertas ei ex fideicommiſſo præſtetur; ſiquidem teſtator manu ſua poſt eam ſcripturam teſtamento codicilliſque ſubſcripſerit. (*g*) Pœna vero locum habet teſtamento jam abſoluto: (*h*) neque eum tenet, qui degit ſub poteſtate ipſius teſtatoris, veluti filiumfamilias, tanquam inſtrumentum, quod ab ipſomet patrefamilias exercetur. (*i*) Imo neque emancipato filio, qui ſolus ſit, eripitur hereditas, quam nullo coherede dato, patre dictante, ſibi adſcripſerat: nam ſi ex teſtamento non poſſet, caperet eam tamen hereditatem ab inteſtato, (k) unde huic non eripietur, niſi coheres datus fuerit, ad quem pars erepta transferatur. Porro excuſantur quicunque ratione poteſtatis, aut neceſſitatis, (*) parent imperio teſtatoris, ac eo jubente legatum ſibi adſcribunt, quibus aliquando etiam generalis teſtatoris ſubſcriptio ſuffragatur. (*l*) Quando vero Senatus, aut Princeps veniam dabant ejus Senatuſconſulti juſtis ex cauſis: (*m*) indulgentia illa tantum legis Corneliæ pœnis eximebat, legatum vero, aut hereditatem iis, qui ſibi adſcripſerant, minime condonabat. Porro ex Senatuſconſulto vetatur adſcribere ſibi quis etiam in codicillis, quibus ſi adimatur, quod heres, aut legatarius ſibi adſcripſerat in teſtamento, ceſſat Senatuſconſultum. Porro Paulus refert, Senatum cenſuiſſe, ſi quis ſua manu ſervum ſibi legatum ſcripſiſſet, & eum rogatus manumittere fuiſſet, ſervum eum ab omnibus [**] eſſe manumittendum: propterea quod adſcriptio illa ex S.C. Liboniano fuiſſet inutilis. (*n*) Alterum S.C. quod item ex Ulpiano apud Collatorem *legum Moſaicarum* eruitur, prodiit Licinio & Tauro Coſſ. quo ad pœnam falſi trahuntur ii, qui fraudulenter inter ſe compararunt, ut mutuum ſibi teſtimonium dicerent, (*o*) more Græcorum, de quibus vulgatum erat proverbium, quod legimus in Ciceronis *oratione pro Flacco*: *da mihi teſtimonium mutuum*. Tertium S. C. conditum fuit Cotta, & Meſſala Coſſ.

teres teſtantur & feſtiviſſimus Senecæ luſus. De ætate quoque Senatuſconſulti Liboniani non ſatis conſtat. Claudii ætate in Faſtis nullus occurrit Libo, unde plerique & inter eos, Petrus Faber, Cujacius, Pithœus & Salmaſius ad tempora Tiberii aſcendunt. Quorum ſententiam ſi probemus, dicendum erit, ſummam Senatuſconſulti dein Claudii Edicto repetitam fuiſſe.

(*a*) *d. l. Divus ff. ad l. Corn. de falſ.*

[*b*] Cujac. *ad Afric. tractat* 3. *L. ſi quis ff. ad l. Cornel. de falſ.*

[*c*] Cujac. *loco citato*.

[*d*] *L. Divus* 15. *ff. ad l. Corn. de falſ.*

(*e*) *d. l. & l. 2. C. de his, qui ſibi adſcripſ. in teſt. l.* 15. §. *plane ff. eod.*

(*f*) *L.* 15. §. 5. *ff. eodem*.

(*g*) *Loco citato* § 2. (*h*) *L. ſi quis* 6. *ff. eodem*.

(*i*) *L.* 5. *ff. eodem*.

(*k*) *L. quamquam* 1. *C. de de his, qui ſibi adſcripſ. D. ad hanc leg.*

(*) Qualis neceſſitas poteſtatis in ſervo eſt, qui ſibi juſſu domini adſcripſerit. Diocletianus tamen in *L. 6. C. de his, qui ſibi adſcribunt* generalem ſubſcriptionem ſervo prodeſſe non vult, niſi ad impetrandam vitam.

(*l*) Cujac. 3. *ad African. l. ſi quis legatum ff. ad l. Corn. de falſ.*

(*m*) *L. Divus* 15. *ad l. Cornel. de falſ.*

(**) Puta heredibus, ſcilicet ut & libertas ſervo ſalva ſit, & jus patronatus adſcribenti manumiſſo ademptum coheredibus omnibus competat, tanquam in communi liberto.

(*n*) *L. cum quidam* 17. *ad Leg. Cornel. de falſ.*

(*o*) *L.* 1. *l.* 9. *ff. eod.*

Coſſ. adverſus eos, qui ob litem, & advocationem inſtruendam, teſtimoniaque cogenda pecuniam acceperint, ſocietatemve cojerint, aliove modo ſeſe obſtrinxerint. (*a*) Advocationis autem nomine venit quidquid ad opem ferendam, aut fidem faciendam in judicio comparatur. Quartum Senatusconſultum factum eſt duobus Geminis Coſſ. quo legi Corneliæ de falſo ſubjiciuntur, qui dolo malo adverſus innocentem conſpiraverint & in illius periculum ſocietatem inierunt, ut eum in judicio accuſarent. Unde judicium ex hac lege datur in eos, qui accuſatorem excitant adverſus aliquem, & delatorem ſubmittunt in cauſa etiam pecuniaria, [*b*] ubi non corpore, ſed pecunia reus multatur; & in eos, qui ob denunciandum teſtimonium, hoc eſt ob evocandum, cogendumque ad teſtimonii dictionem, & remittendum, aut dicendum, vel non dicendum [*c*] illud pecuniam acceperint, judicemque corruperint, (*d*) produxerintve falſas Conſtitutiones, [*e*] aut Edicta publice propoſita dolo malo induxerint, corruperint. (*f*) Item hac lege animadvertitur & in eos, qui aliquid fraudis commiſerint in rationibus, tabulis, literis publicis, quo verum celarent, interverterent, obumbrarent; (*g*) aut per obreptionem quid a Principe impetraverint, vel a Magiſtratu ex reſcripto Alexandri Severi; (*h*) aut nomine Prætoris literas falſas reddiderint, Edictumve falſum propoſuerint. Item qui duobus in ſolidum eandem rem diverſis contractibus vendiderit. (*i*) Judex etiam, qui contra principum conſtitutiones & jus palam propoſitum pronunciat: & qui mentita judicis amicitia & familiaritate ſententiarum eventus vendunt, aliive negotio nomen illius prætendunt, eadem lege plectuntur. (*k*) Non ſolum enim ſcripturarum, ſed & cujuſque rei falſitas in hujus legis judicium deducitur; veluti ſi quis fraudandi animo æs inauraverit, aut inargentaverit, aut pro precioſiori metallo minus precioſum ſubjecerit, (*l*) aut falſum partum ſuppoſuerit: quo Principum conſtitutiones legem Corneliam porrexerunt. Fraudem enim naturæ ac ſocietati humanæ facit, qui familiæ familiam inſerit alienam. (*m*) Cujus facinoris non publica eſt accuſatio, neque ad quemlibet e populo pertinet, ſicuti pertinent alia ex hac lege crimina, ſed tantum ad parentes, qui nulla temporis præſcriptione ab accuſando repelluntur. (*n*) Nec opus eſt, ut ea quæſtio ad pueri pubertatem differatur: præſto enim ſemper creditur eſſe mater, quæ naturali charitate ac proprio pudore ſatis ad cauſæ defenſionem incitatur: (*o*) maxime cum de ſuo capite mulier periclitetur. Ad hanc etiam legem ſpectat crimen eorum, qui ſignum adulterinum faciunt, ſculpunt, exprimunt, vel verum amovent, aut jam impreſſum reſignant, (*p*) aut alienum chirographum imitantur: (*q*) aut qui per fraudem in alienam familiam irrepunt, inſigne gentilitium, & cognomen alterius aſſumentes, aut imponentes, aſſeverantes ſibi falſum nomen [*r*] dolo malo, quo aliquid non ſuum poſſideant, intercipiant, nam ſi fraus abſit, liberum eſt nomen, aut cognomen, aut inſigne mutare, ſuumque genus alia imagine ſignificare, (*s*) quod Reges Galliæ ter feciſſe, Cujacius tradit. Primo enim tres coronas habuere, deinde lilia innumera, poſtremo ex conſtitutione Caroli VI. lilia tantum tria. (*t*) Porro Trajanus Edicto ſuo legem Corneliam ejuſque pœnam produxit ad eos, qui menſuras publicas cujuſque generis probatas

(*a*) *L. 1. l. 20. ff. ad leg. Cornel. de falſ.*
(*b*) *L. 9. §. ult. ff. ad leg. Cornel. de falſ.*
(*c*) *L. 1. §. 1. ff. hoc tit.*
(*d*) *L. 1. §. 2. eod. l. qui duobus §. 2. eod.*
(*e*) *L. 1. l. ult. ff. eod. l. 4. & 20. C. eod.*
(*f*) *L. pen. ff. ad l. Corn. de falſ.*
(*g*) *L. 16. ff. eod.*
(*h*) *L. ſi quis 29. eod. toto tit. C. ſi contra jus vel utilit publ.*
(*i*) *L. qui vendiderit ff. eod.*
(*k*) Paull. *libr. 5. ſent. tit. de lege Corn. teſt. §. ult.*
(*l*) Paull. *ſent. tit. 25.*

(*m*) *L. qui falſi l. lege 30. ff. ad l. Corn de falſ. l. cum ſuppoſiti C. eod.*, *ubi* Cujac.
(*n*) *L. lege 30. ff. eod. & juribus proxime cit.*
(*o*) *L. ſi partus 1. C. ad leg. Corn. de falſ.*
(*p*) *L. lege ff hoc tit. & Inſt. de publ. judic. §. item lex Cornel. de falſ.* Paullus *ſent. 5. tit. 25.*
(*q*) *L. quid ſit 23. ff. eod.*
(*r*) *L. falſi 13. ff. ad leg. Cornel. de falſ.* Paull. *ſent. libr. 5. cap. 25.*
[*s*] *L. 1. C. de mutat. nomin.*
(*t*) Cujac. *ad l. 13. ff. eod. ſive ad lib. 15. reſponſ. Papin.*

tas lucri ſui cauſa corrumpunt ac ponderibus utuntur adulterinis, (*a*) lege quoque Cornelia plectitur, qui ſe pro milite geſſit, vel illicitis inſignibus eſt uſus, aut iter fecit, ſive, ut Juriſconſultus ait, viam commeavit falſo diplomate, (*b*) nempe literis tractoriis, quas Princeps dabat miſſis ab ſe, aut evocatis, ut in curſu publico vim omnem, aut moleſtiam evitarent, & ſtativis, manſionibus, aut diverſoriis eodem in diplomate adſcriptis & imperatis uterentur. (*c*) Mulier porro neminem hac lege accuſare poteſt, niſi ipſius mulieris interſit. Quod Senatuſconſulto ad hanc legem cautum fuit. (*d*) Quamobrem ſi pupillus falſis inſtrumentis in judicio victus fuerit; Alexander Imperator cenſuit nona matre, ſed a tutore, vel curatore, quos habeat accuſandus.

CAPUT CI.

De Lege Cornelia Nummaria.

VErum nulla ex fraude damnum fert Reſpublica majus, quam ex adulteratione monetæ: vitiatur enim ſanguis, unde nutritur, a quo ſimul corpus omne putreſcit. Cujus criminis ea eſt gravitas, ut præter communem de falſo; peculiarem a Sylla legem expreſſerit, quæ nummaria dicitur Aſconio Pediano: (*e*) eaque tenetur, qui dolo malo pretioſiori metallo deterius infuderit: (*f*) ut ſi quis argento publico, aut privato æs admiſcuerit, aut æri plumbum, quod crimen Tacitus Imperator (*g*) capite puniendum duxit, adjecta bonorum proſcriptione: quod & ad legem quoque Juliam peculatus trahitur; nec mirum, ſi unum idemque crimen pluribus legibus ſubjiciatur. (*h*) Item qui monetam attonderit, raſerit, falſave imitatione imaginis adulteraverit, (*i*) aut ſolidi orbem circumciderit: ex his enim liberi quidem ad beſtias damnantur; ſervi capite puniuntur. Solidum porro vix demum poſt Diocletianum fuiſſe pro nummo aureo acceptum, docet Scaliger: haud admodum repugnante Jacobo Gothofredo. (*k*) Quibus fraudibus quiſquis opem præſtiterit, domumve præbuerit falſæ monetæ percutiendæ, aut veræ adulterandæ, abradendæve, in eandem incidet legem. Quapropter non licet percutere aut ſignare monetam extra locum huic operi juſſu publico deſtinatum: qui locus *moneta* dicebatur communi vocabulo cum percuſſa & ſignata materia. (*l*) Verum ſicuti nefas eſt, adulterare pecuniam, itaque minime licuit, probos nummos Principis vultu ſignatos ob eam cauſam reprobare, quod imago Principis minore orbe circumſcriberetur; nam & ad eos, qui probam monetam recuſant, pœna legis Corneliæ, teſte Paullo, extenditur. (*m*) Pondere namque oportet æquali monetas conſiſtere, non forma ſpaciove imaginis, (*n*) Conſtantinus autem fœneratores, ſive nummularios, aut collybiſtas, apud quos pecuniæ permutabantur, quibuſque permutationis pretium, quod collybum dicunt, adjiciebatur, flammis damnavit, ſi vel veterem monetam veterum Principum vultu ſignatam reprobaſſent, vel minoris æſtimaſſent, ut collybum, ſive pretium permutationis augerent. Nam ne avaritia fœneratorum, quæ nunc in pecuniæ Neapolitanæ permutatione graſſatur, modum tranſiret, ſtatuerunt ſuis conſtitutionibus Principes atque definierunt permutationis pretium & mercedem collybiſtarum. (*o*) Porro pœna legis Corneliæ de falſo, ſi nummariam excipias, quæ ultimum ſupplicium ſtatuit, eſt regulariter deportatio, bonorumque omnium publicatio in liberis hominibus; in ſervis vero vitæ privatio, ut docet Marcianus: (*p*) ut eximantur tamen ab hac regula graviores aliquot, aut leviores caſus, quibus pro delicti ratione,

(*a*) *L. penult. ff. eod. l. Annonam ff. de extraord. crimin.*

(*b*) *L. eos qui §. ult. ff eod.*

(*c*) Cujac. *ad l. unic. tit. 52. de tractoriis, C. lib. 12.*

(*d*) *L. 5. C. de his, qui accuſ. non poſſ.*

(*e*) *In prætor. Urban.*

(*f*) Cujac. *tit. C. de falſa moneta.*

(*g*) Vopiſc. *in Tacit.* Cujac. *C. eodem.*

(*h*) Cujac. *ad tit. C. de falſ. monet.*

(*i*) *L. 8 ff ad leg. Cornel. de falſ.*

(*k*) *C. Theodoſ. ſi quis ſolidi cir. exter. incid. l. unic. in fin.*

(*l*) Cujac. *tit. C. de falſ. mon. l. 2.*

(*m*) *Ad leg. Corn. de falſ. ſent. tit. 5. l. 5. in pr.*

(*n*) *C. Theodoſ. ſi quis ſolidi circ. exter. inc.*

[*o*] Jac. Gothofr. *ad l. 1. C. Theod. ſi quis ſolidi exter. circumcid.*

(*p*) *L. 1. ult. §. ad leg. Cornel. de falſ.*

tione, vel exacerbantur pœnæ, vel leniuntur. Etenim falſi teſtes, quorum improbitate innocentes (*a*) capitalem ſententiam ſubjerunt, vel tabularii civitatum, qui ſuis fraudibus falſas immunitates tribuerunt, (*b*) aut qui alterius concutiendi cauſa militiæ, vel ordinis inſignia ſibi uſurparunt, vel falſum partum (*c*) ſubjecerunt, morte damnantur: liberti vero, qui ſe pro ingenuis geſſerint, lenius nempe infra deportationis pœnam puniuntur: ne leviores caſus aliquot attingam, qui judicis permittuntur arbitrio. [*d*] Claudius enim reo cuidam hujus criminis manus præcidi juſſit. (*e*) Similemque pœnam inflixit Alexander Severus, inciſis digitorum nervis.

CAPUT CII.

De Lege Cornelia de Injuriis.

NOn ſolum vero præcidit Sylla fraudes, ſed pleniori actione a civibus avertit injurias. Quamvis enim actio ea deſcenderet etiam ex legibus XII. tabul. & ex Edi-Prætoris; tamen obſcurius, minuſque diſtincte proponebatur. (*f*) Unde lex Cornelia proceſſit, injurias omnes comprehendens manu illatas, atque, ut ſcribit Cujacius, (*g*) atrociores. Ex qua in eos actio dabatur, qui pulſaſſent aliquem & verberaſſent, aut in domum alienam irrupiſſent, [*b*] vel fraudulenter per tegulas, aliove modo ſe direxiſſent, unde directarii appellantur. Quorum auctores facinorum ita extra ordinem puniuntur, ut in exilium, aut in metallum, aut in opus publicum damnentur; [*i*] ac judicis eſt hodie pro gravitate delicti pœnam definire. [k] Eademque lege repellebatur a judicando actoris gener, ſocer, vitricus, privignus, ſobrinus, affiniſve alius proximior, (*l*) & patronus. Diſtinguit autem lex Cornelia pulſationem & verberationem: verberat enim, qui cum dolore cædit, pulſat vero, qui ſine dolore, ut ex Ofilio docet Ulpianus. (*m*) Domus hac in lege accipitur pro domicilio quolibet, ubicunque quis moretur ſive in proprio, ſive in conducto, ſive in villa, ſive in hortis: ut ſi dominus fundum locaverit, non dominus agat contra illum, qui fundum introivit, ſed colonus. [*n*] Porro cum quæreretur, an pater poſſit ex lege Cornelia injuriam a filioſam acceptam vindicare; placuit non poſſe: verum filium quidem habere actionem ex lege Cornelia, patrem autem prætoriam injuriarum; adeoque liberum eſſe filio, ex hac lege agere, ut neque cavere cogatur patrem rem ratam habiturum. (*o*) Illud conſultiſſime fuit hac lege introductum, ut liceat actori deferre jusjurandum; ut reus juret injuriam ſeſe non feciſſe: quo actoris exiſtimatio redintegretur, & reus judicio eximatur. (*p*) Duplex autem eadem lege naſcitur actio, criminalis nempe, quæ pœnam irrogat reo, (*q*) quæque, docente Cujacio, publica erat accuſatio ex cauſis in lege Cornelia contentis; & civilis, quæ a reo æſtimationem repoſcit injuriæ. (*r*) Quas actiones qui non diſtinguunt, valde ſeſe involvunt, & in earum tempore definiendo diſſentiunt: cum facile diſcordia componatur, ſi criminalis a civili ſeparetur. Intelligemus enim illam, ut pote pœnalem, eſſe annuam; (*s*) hanc vero perpetuam, quippe civilem. Quæ vero a ſcripto veniunt injuriæ, hac etiam lege vindicantur: qua inteſtabilis eſſe jubetur, ſi quis librum in alterius infamiam conſcripſerit, compoſuerit, ediderit, etiamſi alterius nomine, vel abſque nomine horumve quid faciendum curaverit: (*t*) & Senatuſconſulto ad hanc legem condito ſubjiciuntur pœnis legis, qui adverſus aliquem injurioſum quidquam dixerint, aut epigrammata

(*a*) *L.* 1. *ff. ad leg. Corn. de ſic.* §. 1
(*b*) *L.* 1. *C. de immun. nem. conced.*
(*c*) *L.* 1. *C. ad leg. Cornel. de falſ.*
(*d*) Duaren. *hoc tit. cap.* 3.
(*e*) Sveton. *in Claud.*
(*f*) Duaren. *tit. de injur.*
(*g*) *Ad tit. C. de injur.*
(*b*) *L.* 5. *ff. de injur. Inſtit. de injur.* §. *ſed & lex.* Paull. *ſent.* 5. *tit. de injur. ubi* Cujac.
(*i*) Paull. *loc.tit.* (*k*) Cujac. *C. de injur.*
(*l*) *L.* 5. *in pr. ff. de injur.*
(*m*) *L.* 5. §. 1. *ff. de injur.*
(*n*) *Eadem lege.*
[*o*) *L.* 5. § 6. 7. *ff. de injur.*
(*p*) *L.* 2. §. *hac. leg.* 8. *ff. de injur.* 34. *de jurejur.*
(*q*) *L. hos accuſare* §. *ult. ff. de accuſat.* Cujac. *ad tit. C. de injur. & ad* Paull. *lib.* 5. *ſent. tit. de injur.* §. *injur.*
(*r*) *L. conſtit.* 37. §. 1. *ff. de injur.*
(*s*) Cujac. *C. de injur.*
(*t*) *L.* 5. §. 9. *ff. de injur.*

mata ſive inſcriptiones, aliudve quid etiam ſine ſcripto & voce, veluti picturam in alterius ignominiam protulerit etiamſi nomen illius, in quem factum fuit non adjecerit. [a] Nam ſi adjeciſſet, pateret etiam communis actio injuriarum ex legibus XII. tabul. & ex Edicto prætoris. (b) Nec pœnas effugiunt emtores & venditores harum peſtium & deſcriptores: in quos omnes perinde atque in auctores, & in eos, qui auctores ſollicitaverint & impulerint, itemque & in illos, qui vulgaverint, nec ſtatim inventa ſcripta combuſſiſſent pœna capitis a principibus conſtituitur, tanquam in auctorem illius. [c] Servo autem qui affecerit aliquem injuria, graviorem pœnam lex Cornelia, ſed extra ordinem minitatur: cum vetuerit Sylla, ſervum inter injuriarum recipi reos. [d]

CAPUT CIII.

Ad Legem Corneliam de ſicariis.

CUm hac lege Sylla texiſſet famam civium; alia texit vitam ab inſidiis ſceleratorum hominum, quæ appellatur lex Cornelia de ſicariis & veneficis; & quamvis aliis armorum generibus vitæ hominum appetantur; tamen quia ſicæ uſus commodior erat & uſitatior, ab ea legem placuit appellare. Eſt enim ſica parvus enſis, ac retortus, (e) qui ſub veſtibus facilius latet, inſtar Perſici acinacis; unde a Cedreno definitur μαχαίρια μικρὰ ἃ ἰφέροντο χρυσῆ [f] & ab Athenæo aprorum dentibus comparatur [g] quibus brevibus cultris, ac efflexis tractandis aperto ſpacio non erat opus, ideoque facilius homines iis peribant; quo magis uſus interdicebatur ab antiquiſſimis uſque temporibus. Plautus enim in *Aulularia*: *Ad tres viros ego deferam tuum nomen. C. Quamobrem. E. Quia cultrum habes. C. Coquum decet.* Accuſaturum ſe minatur Euclio coquum, quod cultrum haberet; coquus vero reſpondit, ſibi ob culinariam artem non eſſe interdictum. Atque hominum ſane cædes vetuſtiſſima ætate XII. tabul. legibus & lege Sempronia per Gracchum lata vindicabatur. (h) Lucius vero Sylla Dictator anno A. U. C. DCLXI. legem tulit ſeveriorem de ſicariis, veneficis, parricidis, una cum lege de falſis: quorum criminum perpetuas quæſtiones ſub quatuor Prætoribus inſtituit, ut colligitur ex Cicerone in *Verrem*. (i) Quæ lex cædem quamlibet a quocunque ortam, ſive a pubere, ſive ab impubere, dummodo doli capace: (k) atque in quoslibet ſive liberos, ſive ſervos, ſive peregrinos. ſive infantes, (l) & quibuſcunque armis editam coercebat: nam Homerus etiam infantis cædem ἀνδροκτάσιαν appellat. Scribit autem Juriſconſultus, nullam eſſe hac lege hominis occiſi conditionem exceptam: (m) nec intereſſe, occiderit ne ipſe, an alius ab eo conductus: (n) item integrum ne, an mutilum hominem interemerit, dum ea eſſet forma hominis, in qua anima coaluiſſet: exceptis monſtris & prodigiis, quæ lex XII. tabul. necanda & ſtatim projicienda jubebat. (o) Neque refert, mortem quis, an mortis cauſam, & occaſionem attulerit. (p) Unde judex, aut Magiſtratus, qui, accepta pecunia, capitalem in reum ſententiam dixerit, aut auctoritate ſua dicendam curaverit, & judicii curſum ita direxerit, ut quis necaretur; in inſulam, ademtis bonis, ex hac lege deportatur. (q) Ejuſque legis pœnam incurrit, qui dolo malo falſum teſtimonium dixerit, quo quis publico judicio damnetur: (r) item & qui falſa judicia confeſſus fuerit, confitendave curaverit, quo innocens perderetur; ex Senatuſconſulto hujus legis pœnæ ſubjicitur. (ſ) Cui ſubeſt etiam qui, etſi non occi-

(a) *Eadem l.* §. 10.
(b) *L. 6. ff. eodem.*
[c] *L. 1. C. de famoſ. libell. ubi* Cujac.
[d] *L. hos accuſare in fine ff. de accuſat. & inſcript.*
(e) Joſeph. Lib 20. *antiq.* Sigon. *de judic. in hanc leg.*
(f) Cujac. *in parat. ff. ad l. Jul. de ſicar.*
(g) *Lib. 18. cap. 1*
(h) Cic. VVeſemb *in parat. hoc tit. n. 1.*
(i) Sigon. *de judic. lib. 2. cap. 30.*
(k) *L. 1. §. 2. l. 12. ff. ad l. Cornel. de ſic. inde Neratius §. ſi dolo ff. ad l. Aquil.* Matth. *de crim. hoc tit.*
(l) *L. pen. C. ad l. Cornel. de ſicar.* Cujac. *6. obſerv.* 21.
(m) *L. 1. ff. eod. §. & qui hominem.*
(n) *L. 15. §. 1. ff. eod.* Matth. *ibid.*
(o) Matth. *ibid.*
[p] *L. 15. ff. ad l. Cornel. de ſic.*
(q) *L. 1. ff. eod. Paull. ſentent. lib. 5. cap. 23. §. judex.*
(r) *L. 1. §. 1. ff. eod.*
(ſ) *L. 3. §. item is ff. eadem.*

occiderit, hominis tamen occidendi, furtive faciendi cauſa cum telo ambulaverit. [*a*] Lex enim hæc unice dolum ulciſcitur: unde neque cædem punit, nullo interveniente dolo, veluti ſi cujus manu caſu telum evolaverit; (*b*) neque dolum remittit, [*] ſi non proceſſerit: & quamvis nulla cædes intervenerit, cædis tamen conſilium punit. Is enim Græcis eſt homicida, qui cædem animo intendit, niſi quis tam remiſse aliquo in opere verſetur, ut curam negligat alienæ vitæ: veluti ſi potator, cum ramum ex arbore dejiceret, ante non admonuerit, ut prætereuntes caverent: damnatur enim in metallum, ſi ramus decidens aliquem occiderit, ſed non ex lege Cornelia. (*c*) [**] Neque per hanc legem dolo lata culpa comparatur: ſed quod ex lata culpa proceſserit, extra ordinem mitiori pœnæ ſubjicitur. Cavit etiam lex Cornelia contra ſervos fugitivos, ſi poſt mortem domini fugam capeſserint, quo quæſtionem elaberentur: attribuitque accuſatori quinque aureos ex bonis occiſi in ſingulos, quos convicerit ſervos, qui cædem admiſiſsent: ac ſi aperto teſtamento domini ſervi iidem liberi facti inveniantur, ex vinculis cauſam dicere coguntur, convictique ſervi puniuntur, & qui convicerint denos aureos præmii a damnati bonis accipiunt. (*d*) Pœna vero nata cum ipſa lege Cornelia interdictio fuit aquæ & ignis; poſtea deportatio in ſublimioris conditionis homines: in conditionem vero mediam, pœna capitis: in infimam, cruci affixio, aut ad beſtias damnatio. (*e*) Tandem capitis pœna comprehendit omnes. (*f*) Cumque ſequentibus temporibus pœnarum varietas legi Corneliæ acceſserit; ideo eas omnes ex lege Cornelia deſcendere Juſtinianus tradit: plerumque enim quæ adduntur legibus, tanquam cum ipſis legibus orta traduntur, ut ſupra monuimus. (*g*) Legis hujus alterum caput eſt de veneficis, maleficis, & divinatoribus, quod a Marciano (*h*) quinto capitum numero ponitur. Eo enim crebrius homines venenis ac malis hujuſmodi artibus, quam gladio pereunt; quod ab occultis ſceleribus pœnæ ſunt remotiores; Romani vero antequam primævam gentis honeſtatem peregrinis viciis & aliarum nationum commercio polluiſsent, ignari diu non modo pœnarum, ſed & criminum etiam fuere talium. Unde cum crimine carerent, diu etiam abſtinuere remedio: neque venenorum quæſtionem inſtituerunt ante annum A. U. C. DCXXII. C. Valerio Flacco, & M. Claudio Marcello Coſs. quo tempore patuit perniciosa fraus mulierum, quæ occulte per totam ſerpebat urbem. Ad quam inveſtigandam ancillæ indicio magiſtratus excitati, matronas ipſas participes nefarii ſceleris invenerunt. Quarum cum aliquot negarent, eaque venena non ad perniciem, ſed ad morborum quorundam curationem parata reſponderent, idque impudentius perſeverarent; bibere coactæ, fraudem propria morte prodiderunt. (*i*) Cujus ſceleris centum & ſeptuaginta damnatæ fuerunt mulieres. Qui ſexus ad rabiem pronior viribus exutus, & libertate, non mirum ſi ſe

(*a*) Paull. *lib.5. ſent tit.23.*

(*b*) *L.1. §. divus ff. eod.* Paull. *lib.5. ſent. tit.23. ubi Cujac.*

(*) Notabile hoc caput legis Corneliæ de Sicariis, quo voluntatis etiam pœnam patitur, qui cruenta mente pura manu cædem tantum meditatus eſt. Proinde ſi quis ex ædibus proſiluerit armatus ad occidendum, quanquam vitæ alienæ tantum inſidiatus eſt, legis Corneliæ reus eſt, ſi id perfeciſſet, niſi prudentia alterius vel caſus conſilium ejus inhibuiſſet. Habet id commune cum aliis quibuſdam criminibus gravioribus, veluti, Majeſtatis, veneficii & ſuſurrorum magicorum, ſeu maleficii. Confer. van Bynkershoek *Obſ. lib. III. cap.* 10. quod tamen de eo præcipue accipiemus, a cujus conſilio parum abſuerit eventus, ſic, ut eum abſolvamus, qui occidendi quidem cauſa cum telo in publicum perrexerit, mox autem pœnitentia ductus recesserit & telum projecerit. Multo minus in legem Corneliam incidit, qui iræ œſtro percitus gladium quidem arripuit, ſed mox repoſuit.

(*c*) Paull. *l. c. l.1. §. Divus ff. eod. l. in lege 7. ff. eod.* Cujac. *in ſent* Paull. *loco cit. § ſi putat.* 51.

(**) Quia hæc, ut mox ſequitur, non culpam, ſed dolum coercet, neque ex lege Aquilia, quia caput ejus de homine occiſo tantum ad ſervos pertinet, non ad homines liberos, qui æſtimari nequeunt.

[*d*] *L. lege Cornel. ff. de S. C. Silan.*

(*e*) *L. 3. §. legis ff. ad l. Cornel. de ſic.* Paull. *lib. 5. ſent. tit.* 23.

(*f*) *Inſt. de publ. judic. §. item l. Cornel. de ſicariis.*

[*g*] Cujac. *ad Paull. lib. 3. ſent. tit.* 23.

[*h*] *L. ejuſdem 3. ff. ad l. Cornel. de ſicar.*

(*i*) Livius *lib.* 8. *cap.* 18.

ſe fraudibus armet, & pro gladiis utatur ſæpe venenis. Poſtea judicia hæc lege Cornelia fuerunt adminiſtrata, eaque lex prælata etiam fuit legi, quam eadem de re poſtea Cæſar Dictator tulerat. Venenum autem perinde atque apud Græcos (*a*) φάρμακον in bonam ac malam ſignificationem, prout res propoſita poſtulat, accipitur. Pœna veneficii eadem erat, ac ſicariorum, nempe interdictio aquæ & ignis, aut deportatio: nunc vero ultimum ſupplicium, cui cum ſicariis etiam venefici ſubjiciuntur, (*b*) ſive præbuerint venenum, ſive malo conſilio retinuerint, vendiderint, emerint, attulerint, opemve præſtiterint, ſive non hominis perimendi, ſed abortionis cauſa obtulerint, aut amatorium poculum propinaverint, unde quis vitam amiſerit: (*c*) nam ſi vitam non abſtulerint, & conſilium necandi non habuerint, quamvis lege Cornelia non teneantur; tamen propter periculum, quod intenderunt, quaſi contra legem fecerint, honeſtiores quidem bonorum parte multati mittuntur in inſulam; humiliores in metallum. (*d*) Plura vero Senatuſconſulta, quorum non omnium auctores, aut tempora certa producuntur, ſententiam legis aliquando latentem, ad ſpecies non expreſſas extenderunt: quorum primum eſt illud, quo relegatur quiſquis non malo animo, ſed ad conceptionem medicamentum dedit, ſi mulier medicamento accepto perierit. (*e*) Alio S. C. plectuntur pharmacopolæ, atque pigmentarii, fucique artifices, qui noxias herbas ad eluendum purgandumve corpus dederint, vendiderint, (*f*) quibus viſcera vitiantur; veluti cantharides, quæ cum urinæ ſuppreſſione veſicam exedunt. Porrigitur etiam per S. C. eadem lex Cornelia ad eos, qui adverſus naturam ingrati, ſummum illius donum utilitatem ſibi, aut aliis præcidunt: ſive ſe, aut alios voluptatis, aut lucri, & ut Juriſconſultus loquitur, promercii, libidiniſve cauſa caſtraverit, ut exectis teſtibus ſine muliebri pudore muliebrem mollitiem, & virilem audaciam ſine virili robore præ ſe ferant: quod eſt in utroque ſexu deterrimum in ſui unius perſonam contrahentes; peſtiferoſque mores in animos potentiorum effractis, atque obſcœnis cantionibus infundentes; ut non mirum, ſi aliquando præmia virtutibus debita, cinædis, lenonibus, ac meretricibus unice pateant. Quibus ut malis Reſpublica eriperetur ex Senatuſconſulto, lex Cornelia ulciſcitur eos, qui caſtrant invitos; (*g*) eos vero, & qui non invitos caſtraverint, conſtitutione ſua damnavit Adrianus; qui & medicos virilia excindentes morte punivit, (*h*) & eos, qui ſponte ſe caſtrandos præbuerunt. Ac Neratio Priſco & Annio Vero Coſſ. S. C. prodiit in eos, qui ſervum ſuum caſtrandum obtulerint, ut in dimidia bonorum parte multarentur. (*i*) Senatuſconſulto etiam trahitur ad pœnas hujus legis is, cujus familia, ſciente eo, adipiſcendæ, aut recuperandæ poſſeſſionis cauſa venerit ad arma; item & qui ſeditionis auctor fuerit: (*k*) quæ quamvis reſpiciant etiam ad legem Juliam de vi, novum tamen non eſt, ut eodem de crimine duplici lege caveatur, ut jam ſignificavimus. Qui omnes pro eorum gradu, atque ordine, aut in crucem tolluntur, aut beſtiis objiciuntur, aut in inſulam deportantur. (*l*) Et præterea, qui naufragos per vim ſuppreſſerit, quo minus opem ſibi ipſis ferrent, vel navim periculo eximerent, ex S. C. hujus legis pœna tenetur. (*m*) Quo pertinet aliud S. C. Claudianorum temporum de illis, qui ex naufragio clavos, vel unum ex his abſtuliſſent, ut omnium rerum nomine teneantur, (*n*) quod etiam convenit cum titulo de furtis. (*o*) Circum-

(*a*) Homer. *in Odiſſ.*
[*b*] Paull. *ſent.* 5. *tit.* 23. *in pr.* Matth. *de crim. tit.* 6. *ff. l.* 48. *de ſic. cap.* 3. & *cap.* 5. *num.* 3.
(*c*) *L.* 3. *ff. ad l. Cornel. de ſic.*
(*d*) *L. ſi quis* 38. §. *qui abortionis ff. de pœnis.*
[*e*] *L.* 3. §. 2. *ff. ad l. Cornel. de ſic. l.* 38. §. 5. *de pœnis.*
(*f*) *L.* 3. *ff. ad l. Cornel. de ſicar.* Cujac. 35. *obſ.* 27. & Gothofred. *ad l.* 3. *ff. hoc titul. qui omnia venena recenſet.*
(*g*) Paull. *ſent. lib.* 5. *titul.* 23. *l.* 4. 5. 6. *ff. hoc tit.*
(*h*) *L.* 4. *in fin. ff. eadem.*
[*i*] *L.* 6. *ff. eod.*
(*k*) *L.* 3. §. *item is ff. ad l. Corn. de ſicar.*
(*l*) Paull. *ſent. lib.* 5. *tit.* 23.
(*m*) *L.* 3. *in fin. ff. de incend. ruin. naufrag.*
[*n*] *L.* 3. §. 8. *eod.*
[*o*] *L.* 21. *ff. de furt.*

cumcidere quoque interdictum eſt omnibus, præterquam Judæis, filios ſuos: (*a*) ceteri enim caſtrantium pœna ex hac lege tenentur. Id autem Judæis conceſſum putatur ſimul cum exercitio religionis ſuæ: unde interdicitur aliis, qui non religionis, ſed munditiæ cauſa id uſurpabant, ut Ægyptiis, de quibus Herodotus, qui ab illis Colchos profectos argumentatur, quod & hi circumciſione uterentur. Ab Ægyptiis vero putat eundem ritum accepiſſe Phœnices, & Syros, qui erant in Palæſtina, & Æthiopes: minime gnarus, hujus inſtitutionis auctorem fuiſſe Ceum, & ex divino prcepto Abrahamum: qua de re Origenes Celſum admonuit. (*b*) Ad nefaria etiam ſacrificia ex Senatuſconſulto legis hujus pœna porrigitur, ut ſi quis impia ſacra nocturna fecerit, faciendave curaverit, quo aliquem incantaret, interficeret, obligaret; quive hominem immolaverit, ejuſve ſanguine litaverit, fanum, templumve polluerit: humilior quidem cruci affigeretur; honeſtior vero capite plecteretur: Tiberio & Adriano decernente. (*c*) Feralis autem hæc atque ſtygia ſuperſtitio non minus horrenda eſt, quam vetuſta. Homines enim enormes moribus & errabundi mente, quaſi Deus immanitate delectaretur, ſcelera ſceleribus expiabant, & publicam calamitatem oblatione cariorum pignorum, imo & regiæ prolis mactatione propulſare ſtudebant, ſi ita ſuperſtitio popoſciſſet. Hinc illa fabuloſa de Saturno, qui filium unicum Cœlo patri, fami peſtilentiæque avertendæ immolavit. (*d*) Ab hac fabula dira ſuperſtitio de gente in gentem dilapſa Chananæos inceſſit; qui liberos Molocho Idolo comburebant; (*e*) & Phœnices eorum finitimi peſte, aut fame ingruente, regum filios nefario ritu devotos Diis mactabant. (*f*) Et Ægyptii ad ſepulchrum Oſiridis homines Typhoni colore ſimiles, nempe rufos, qui ea in regione rariores erant, ideoque peregrinos, ad immolandum auferebant; unde origo fabulæ de ſævitia Buſiridis in advenas: Oſiridis enim tumulus Ægyptia lingua Buſiris appellabatur. (*g*) Gallos etiam, refert Cæſar, in ſuis calamitatibus, aut immolare pro victimis homines, aut immolandos vovere conſueviſſe. Nec ejuſmodi cædibus abſtinuere Græci, utcunque omnium cultiſſimi, quod in fabulis ab exemplo Iphigeniæ diſcimus; neque Carthaginenſes utpote a Phœnicibus oriundi, qui Saturno ſanguine humano litabant: immo nec Latini, qui victimas humanas cædebant Ægeriæ Deæ, ut opus fuerit, quod Plinius memorat ſexcenteſimo quinquageſimo ſeptimo demum anno ab U. C. S. C. prohibere hominem immolari. (*h*) Adeo inſederat omnibus non poſſe Deorum numen aliter placari, niſi pro ſalute hominis, hominis vita redderetur. Nec tanta calamitate urgebantur a Diis, quantam ipſi ſibi producebant, ut longe minorem illam ab ſe deprecarentur. Scælera hæc igitur omnia ſub eo legis Corneliæ capite comprehenduntur, quo venefici maleficique damnantur. Malis enim artibus non minus, quam venenis homines e vita tolluntur. Ideo aliis S. C. hoc legis Corneliæ caput productum fuit ad divinatores, ariolos, magos, aruſpices, aſtrologos, vaticinatores, alioſque Chaldæarum artium profeſſores, qui in aliorum perniciem ſortes conjiciunt, aut aſtra conſulunt. (*i*) Et quoniam hi mathematicarum ſcientiarum auctoritate, fraudes ſuas protegebant; ideo damnati ſub mathematicorum appellatione fuere: cum alioqui nihil honeſtius matheſi, nihil humanæ naturæ conducibilius, unde in damnatione minime continentur geometricæ artes; non enim fuerat id vocabulum dehoneſtatum: [k] adeo ut eo nomine ſecernantur honeſtiores profeſſores a communi mathematicorum appellatione, qua magi, & incantatores abutebantur. Contra quos ex Tacito patet

(*a*) *L. circumcidere ff. ad l. Corn. de ſic.* Paull. 5. *ſent. tit.* 23.

(*b*) Marsham. *ſec.* 5. *verſ. circumciſio pag.* 74. & 75.

(*c*) Cujac. *ad Paull. ſent.* 5. *cap.* 23. §. *qui hominem immolaverit*, *ubi* Cujac. & §. *qui ſacra*.

(*d*) Euſeb. *de præpar. evang. lib.* 1. *cap.* 1.

(*e*) 2. *Reg.* 15. 31.

(*f*) Euſeb. *de præpar. evan. lib.* 4. *cap.* 16.

(*g*) Diod. Sicul. *lib.* 1. Marsham. *ſæcul.* 5. *verbo* παιδοθυσια *pag.* 77.

(*h*) Plin. *lib.* 30. *cap.* 1. *vide* Montan. *in not. var. in Caſ. lib. 6. de bello Gallic. pag.* 130.

(*i*) Paull. *ſent. loc. citato & toto tit. C. de maleſic. & mathem.*

(*k*) *L. artem* 2. *C. de maleſ. & mathem.*

patet quantopere leges exarſerint: etſi ſemper levitas (*) vulgi umbras ipſis rebus anteferentis poteſtatem legum exuperaverit. Legis autem Corneliæ pœna non modo docentes & exercentes, verum & diſcentes & conſcios malarum artium tenet, non ſine aliquo tamen diſcrimine, (*a*) nam conſcii, vel tollebantur in crucem, vel beſtiis objiciebantur; ipſi vero magi vivi comburebantur cum ſuis libris, ut non modo exercitium, ſed ipſa quoque ſcientia plecteretur. Supererant medici, qui non ſuo, ſed fallaciſſimæ artis, atque anticipis doctrinæ vicio non raro mortem afferunt inopinantes: ut plures aliquando medicina vitas hauriat, quam gladius & venenum. Sed inhumanum eſſet, in crimine inſontibus ponere naturæ obſcuritatem, & ignorantiamc auſarum involuntariam: unde lege Cornelia ſubjicitur pœnis tantum imperitia & imprudentia medicorum, ſi forte medicamen ad ſalutem oblatum artis inſcitia, vel medici negligentia ægrotum interemerit: ac tum honeſtior quidem medicus in inſulam deportabitur, humilior vero capite punietur. (*b*) Tandem incendiarios, qui data opera in urbe incendium excitaſſent, etſi vetuſtioribus legibus obnoxios, punivit etiam lex Cornelia: per quam humiliores beſtiis objiciuntur; honeſtiores, qui locum & gradum in urbe aliquem teneant, aut capite plectuntur, aut in inſulas deportantur. (*c*)

CAPUT CIV.

De Lege Cornelia & Pompeja de Parricidis.

CApite legis Corneliæ de ſicariis incluſum erat (**) caput aliud veteris legis adverſus parricidas: quam veterem legem alii pro lege XII. tabul. interpretantur, ut Jacobus Gothofredus; (*d*) alii minime. Romulus certe tantum facinus ne opinione quidem aut conjectura præſumens, nulla illud lege coercuit: etſi pœnas de hominum cæde conſtituerit. (*e*) Neque in veteres Romanorum ſanctiſſimos mores tam deteſtabile ſcelus irrupit ante annum A. U. C. ſexcenteſimum. (*f*) quo tempore L. Hoſtius parentem occidit, cui acceſſit cædes alia, quam habemus ex epitome Liviana. (*g*) Fertur enim Publius Malleolus matrem ſuſtuliſſe de vita: ideoque veteri lege de parricidis inſutum culeo, ſimul cum cane, vipera, ſimia & gallo gallinaceo merſum in mare fuiſſe. Quod parricidarum ſupplicium ex vetuſta lege deſcendens, Sylla confirmavit: ut ex *Roſciana* Ciceronis *oratione* docemur, Pætoremque certum ac perpetuum huic judicio præfecit, cum antea deeſſet. (*h*) Quia vero culei pœna repetebatur in capita legis Corneliæ, quo ſicarii parricidæque continebantur; ideo ſcribit JCtus, [*i*] parricidas, qui poſt legem Corneliam, lege Pompeja [***) quoque damnabantur, teneri lege Cornelia de ſicariis, hoc eſt eadem pœna culei, quæ repetebatur in lege Cornelia de ſicariis: [k] Qua eo ſupplicio puniebatur parricidium. Ne nos decipiant Duarenus, & Jacobus Gothofredus, [*l*] qui ſublatam cenſuerunt pœnam culei per legem Pompejam, atque communem de ſicariis ſubſtitutam in parricidio putaverunt: cum tamen lex Cornelia de ſicariis, quo lex Pompeja refertur, peculiarem culei pœ-

(*) Quam vehementer propter ejuſmodi impoſtoris Alexandri vaticinationes trepidaverint, quotquot erant in orbe Romano, vide apud Lucianum in Ἀλεξάνδρῳ. Ceterum ſuavis eſt Azo in *gloſſa* ad *titulum Codicis de Mathematicis & maleficis*, quando Matheſin, cum Geometriam & Arithmeticam ſignificat, ſine adſpiratione, contra cum adſpiratione ſcribendam cenſet, quando deſignet vaticinationem, ſic, ut ſcire faciat mateſis, ſed divinare matheſis. Inter leges a Principibus Chriſtianis contra Mathematicos latas notabilis eſt 10. *C. de Epiſc. aud.* in qua non tantum ex urbe ſed omnibus ſimul ex civitatibus pellantur ſub pœna deportationis.

(*a*) *L.2 ſeq. C. de maleſ. & mathem.* Paull. 5. *ſent.* 23. *§. magicæ artis.*

(*b*) *L. illicitas §. ſicut. ff. de offic. Præſid.* Paull. *ſent. hoc tit. in fin.*

(*c*) *L. ult. § ult. de incend. ruin. naufrag. L.10. ff. ad leg. Corn. de ſicariis, & l.1. ff. eod.*

(**) Aliter JCtus eximius, Gerardus Noodt, qui *Probab. lib. I. cap.* 11. apud Marianum in *L.1. D de lege Pomponia* pro lege Cornelia de ſicariis reponebat legem Corneliam de parricidiis. Noſtro tamen conſentiunt Jac. Menardus & Ferrarius apud Schultingium in *juriſpr. Ante-Juſtinianea pag.* 513. utraque autem lege, Cornelia & Pompeja culeus parricidio pœna præſtitutus, ut contra Cujacium & Gothofredum evicit idem Schultingius *pag.* 515.

(*d*) *In C. Theodoſ lib.9. tit.15.*

(*e*) Plut. *in Rom.* Ant. Aug. *in hanc leg.* Sigon. *de judic. lib.2. cap 31.*

(*f*) Ant. Aug. *in hanc leg.* [*g*] *lib 68.*

(*h*] Sigon. *lib.2. de judic. cap.* 31. Pomp. *ff. de orig. jur. l.2 §. capta.* (*i*) *L.1. ff. ad l. Pomp. de parr.*

(***) Lata circiter anno *DCC.* quo Pompejus Conſulatum ſine collega geſſit.

(*k*) *Inſt. de publ. judic §. alia adiunde lex.*

(*l*) *C. Theod. lib.3. tit.15.*

pœnam in parricidio repetierit. Quæ ſane pœna obſolevit recentioribus Imperatorum temporibus, (*a*) ejuſque loco ſucceſſit damnatio ad beſtias, ſi mare proximum non eſſet; & ignis, quo vivi comburebantur, quod breviſſimum ſupplicium Lucianus indicat. (*b*) Sane Auguſtus parricidarum pœnas levaverat, eaſque nonniſi confeſſis impoſuit; ac tanquam ſcelus hoc nemo admittere auderet, ejuſmodi reos ita interrogare ſolebat: *certe patrem tuum non occidiſti?* (*c*) Conſtantinus tamen pœnam culei jam intermiſſam reduxit. (*d*) Nulla vero pœna parentes priſco ævo tenebantur, ſi liberos occidiſſent: cum priſca patriæ poteſtatis vi nihil parentibus non liceret in perſonam liberorum. [*e*] Igitur legem Corneliam excepit lex Pompeja de parricidis lata Cn. Pompejo Coſ. ex qua utpote poſteriori & uberiori, deinceps judicia hæc exercebantur. (*f*) Atque ad idem crimen Cn. Pompejus retulit cædem omnium aſcendentium & deſcendentium, (*) collateralium etiam cognatorum & conjugis patronorum, (*g*) pœnamque ad conſcios extendit, etiam ſi fuerint extranei, (*h*) & ad illos quoque, qui venenum emerint patri ſuo propinandum, etſi ſceleratum conſilium ſibi (*i*) non proceſſerit. Neque hujus criminis perſecutio tempore tollitur: atrocitas enim illius exigit, ut ultrix pœna in ſcelerata capita perpetuo impenderet. (k] Itaque lege Pompeja tenetur non modo qui patrem, matrem, avum, aviam, filium, filiam, aliumve quem ex adſcendentibus & deſcendentibus; ſed & qui fratrem interemerit, ſororem, patruelem, quem Cujacius (*l*) interpretatur tantum ex eodem patre, diverſa matre, matruelem nempe, ex eodem Cujacio, eadem ex matre genitum, alio vero patre, ſive uterinum; patruum avunculum, amitam, conſobrinum, conſobrinam, uxorem, virum, generum, ſocrum, vitricum, privignum, privignam, patronum, ſponſum, novercam: quæ perſonæ non omnes verbis legis, ſed ſententia continentur illius: nec excipiuntur ii, quorum dolo malo aliquid tale contigerit. (*m*)

CAPUT CV.

De Lege Titia, Publicia, & Cornelia (**) *De luſu.*

SUpereſt e legibus Corneliis ea, quæ ad luſum pertinet, quam Hottomanus L. Sillæ tribuit. (*n*) Qua vetuſtiores communi judicio fuere lex Publicia & Titia, quæ forſan illæ ſunt, quas Talarias Plautus (*o*) appellavit in *milite glorioſo*, ibi:

Atque adeo ut ne legi fraudem faciam Talariæ,
Accuratote, ut ſine talis domi agitent convivium.

Quos verſus perperam Gronovius refert ad rationem ludendi præſcriptam legibus convivalibus, quas ipſis ſibi convivæ ſtatuebant: non enim Periplectomenes omnino talos domo ſua prohibuiſſet. Non ſolum autem aleæ nomine venit jactus talorum e turricula & fritillo, ſed fortunæ qualiſcunque luſus. Nam ex S.C. vetitum eſt in pecuniam ludere, ſponſionemve facere, ut ſcilicet qui vicerint; propoſitam pecuniam auferat, (*p*) exceptis ludis ad virtutis exercitium inſtitutis: veluti ſi haſta certetur, curſu, ſaltu, lucta, pilive jactu, pugna. (*q*) Ad quod S.C. Juſtinianus (*r*) conſtitutionem ſuam accomodavit: ceteris enim ludis damnatis excepit hos, quorum frequens erat olim certamen in campo Martio, & magna celebritas in Græcia: ubi πεντάθλȣ no-

(*a*) Paull. *ſent.* 5. *cap.* 24. *L.* 4. *ff. ad leg. Pomp. de parric.*

(*b*) *De mor. peregr.* Cujac. *C. de iis, qui parent. occid.*

(*c*) Sveton. *in Aug. cap.* 33. Senec. *de clem.* Cujac. *parat. C. de his, qui parent. occid.*

(*d*) *L. unic. C. eod.*

(*e*) *L. in ſuis* 11. *ff. de lib. & poſth.* VVeſemb. *parat. ad l. Pomp. de parric.*

(*f*) Sigon. *de judic. lib.* 2. *cap.* 31.

(*) Puta, ſi mater filium filiamve occiderit, aut avus nepotem *L.* 1. *de lege Pomp. de parric.* Patri id demum interdictum *L.* 1. *C. de his, qui par. vel lib. occid.* antea ei licuit, etiam poſt legem Pompejam *L.* 11. *de lib. & poſt. Collat. legum Moſaic. & Roman. tit.* 4.

(*g*) *L.* 1. *ff. ad leg. Pomp. de parr.*

(*h*) *L. utrum. ff. eod.*

(*i*) *L.* 1. *in fin. ff. eod* [*k*] *L.* 10. *ff. eod.*

[*l*) *Obſervat. lib.* 6. *cap.* 17.

[*m*] *L.* 1. *ff. ad leg. Pomp. de parr.*

(**) Leges hæ omnes incertæ ætatis.

[*n*] *L.* 3. *ff. de aleat.*

(*o*) *Act.* 2. *ſc* 2. *verſ.* 9.

[*p*] *L.* 2. *ff. de aleator.*

[*q*) *L. qua actione* 7. §. *ſi in colluct. ff. ad l. Aquil.*

(*r*] *L.* 1. *C. de aleator.*

mine comprehendebantur quinque iſta certamina, & concurſus eorum ſimul appellabatur τα'μμαχων, ut ſcribit Hyginus. (*a*) Præter hos autem ludi omnes vetantur, etiamſi pecunia non apponatur, ſed ejus loco lupini ad precium ſignificandum, (*b*) vel aurum comicum, quod & pro lupinis apud Plautum accipit Muretus & Turnebus. (*c*) Inviſa vero maxime legibus eſt alea, qua homines mutuis fraudibus exhauriuntur ſimul & inter ſe irritantur: ut profuſo patrimonio, rapinis & cædibus rei familiaris lacunam explere conentur: ideoque aleatorum genus legibus infame habetur. Unde de Lenticula aleatore a M. Antonio reſtituto, tanquam de homine turpitudine notato, Cicero (*d*) loquitur. Ideo Ædilibus mandabatur, ut illorum cœtus ab urbe ac popinis omnibus arcerent: (*e*) unde illud Martialis *lib.* 14. *Ep.* 1.

Nec timet Ædilem moto ſpectare fritillo.

Nec modo jure civili actio denegatur, & retentio ei, qui alea vicerit; (*f*) ſed qui victus pecuniam ſolverit condictione indebiti, rem ſolutam repetet ex conſtitutione Juſtiniani: (*g*) quæ condictio non tollitur minori præſcriptione, qnam 50. annorum. (*b*) Et qui domum ſuam præbuit aleatoribus, nullum a legibus adverſus furta, iniurias & rapinas habet auxilium, nullam actionem, qua res ablatas vindicet, vel damnum reſarciat; imo & ejus domus publicatur, (*i*) quique alium ludere compellat, multatur, aut in vincula publica, vel in lautomias conjicitur. (*k*)

CAPUT CVI.

De Furtis.

AC de hiſce criminibus hactenus, nunc furta occurrunt, de quibus latius in legibus XII. tabul. unde actio furtiva proficiſcitur. Ex legibus autem aliis eo ſpectantibus monumentum ſupereſt legis Hoſtiliæ, eujus certum tempus ignoratur. Unde dubitat Antonius Auguſtinus *de legibus in prætermiſſis*, a Regibus ne proceſſerit, an a Coſſ. an a Tribunis? Hottomannus conſularem exiſtimat, eamque adſcribit A. Hoſtilio Coſ. cum collega Attilio, anno urbis DLXXXIII. Niſi potius eam cum Antonio Aug. arceſſamus a C. Hoſtilio Mancino, qui collegam habuit M. Æmilium Lepidum Percinam an. DXVI. Ut hujus autem ſententiam legis aſſequamur, meminiſſe oportet priſco XII. tabul. jure nullis in cauſis permiſſum fuiſſe judicio adeſſe per alium, quam poſtea neceſſitas legem ſolvit & copia negociorum, atque frequens ac longa in varias regiones peregrinatio civium, quæ obtinuit, ut ſaltem in cauſis civilibus agere ſeque defendere per alium liceret; minime vero in criminalibus, (*l*) præterquam in furto ex lege Hoſtilia, quæ indulſit, ut furti agere liceret nomine illius, qui apud hoſtes infortunio ſuo reperiretur, aut abeſſet Reipublicæ cauſa; (*m*) item & ejus pupilli nomine, quorum tutores ex cauſis iiſdem impediuntur. Ceterum generaliter definitum eſt, ut excuſationes abſentium ex S. C. judicibus allegentur, & ſi juſtam rationem habeant, ſententia differatur. (*n*)

CAPUT CVII.

De lege Fabia de Plagiariis.

A Furtis tranſeamus ad plagium, quod etſi a furtis diſtet, eis tamen videtur affine. Dictum eſt plagium a greco πλάγιος, quod ſignificat obliquus, in latus verſus, tranſverſus: ut hujus natura criminis exprimatur, quæ tota componitur

(*a*) *Vid.* Meurſ. *in Græc. ludibus. l. athletas ff. de his, qui not. infam.*
(*b*) *L.* 1. *C. de aleator.*
(*c*) *p. adverſ. cap.* 19.
(*d*) *Lib.* 1. *de offic. leg.* 26. *ff. de injur. l. fugitivus ff. de V. S.* Cic. *Philipp.* 2.
[*e*] Senec. *de vita beat. cap.* 7.
[*f*] Cujac. *parat. C. de aleat. luſu, & aleat. in ff. L. in exceptionibus ff. de probat l. ult.* §. 1. *ff. quar. rer. act. non dat. l. pen. ff. de naut. fœn.* Cujac. *lib.* 9. *obſ.* 28.
[*g*] *L.* 1. *C. de aleator.* [*b*] *L. ult. C. eod.*
[*i*] *C. de aleator.* Cujac. *parat. ib. & l.* 1. *ff. de aleator.*
(*k*) *L.* 1. *ff. ult. l.* 2. *ff eod.*
(*l*) *L.* 13. §. 1 *ff. de publ. judic.*
[*m*] *Inſtit. de iis, per quos ager. poſſ.*
(*n*) *L.* 13. §. 1. *ff. de publ. judic.*

nitur a dolo, fraude, verſutia. Plagium enim ſuppreſſio eſt liberi hominis, aut ſervi alieni. Quod olim crimen vindicabatur lege Cornelia *de plagiis* (*) lata, cujus veſtigium reperitur apud Apulejum, (*a*) apud quem iſta legimus: *Crimen legis Corneliæ incurram, ſi civem Romanum pro ſervo vendidero*, quæ lex obmutuit poſt latam legem Fabiam fortaſſe luculentiorem, ex qua deinceps judicia ſunt agitata, cum ex ea hoc redactum fuerit inter judicia publica, quale, ut Cujacius (*b*) exiſtimat, lege Cornelia non erat: niſi audiamus Duarenum, qui a Diocletiano factum eſſe hoc publicum judicium ſuſpicatur. Quo minus aſſentior iis, qui legem hanc arceſſunt a Q. Fabio Leone & Claudio Marcello Coſſ. qui magiſtratum geſſerunt anno A.U.C.DLXXI.diu ante Syllam. Si enim Syllana lex fuiſſet lege Fabia poſterior, hæc, non illa obſoleviſſet: uſitatius enim eſt, ut judicia ex novis, quam ex veteribus exerceantur legibus: niſi non a Sylla Dictatore, ſed ab alio ejuſque familiæ longe hoc antiquiori latam hanc legem Corneliam auguremur. Ceterum Fabia minime punuit eum, qui abſtraxerit hominem liberum, aut ſervum ſurripuerit alienum: ſat enim alterum horum lege Julia de vi, alterum furti accuſatione vindicatur; ſed damnat eum, qui hominem ſive libertinum, ſive ingenuum celaverit invitum, aut vinctum habuerit, vendiderit, emeritve ſciens dolo malo, aut fuerit hoc in genere alieni criminis conſcius; vel ſervum, aut ſervam alienam induxerit, ac ſollicitaverit ad fugam; vel eum, eamve invito, vel imprudente domino, domi-nave celaverit, vinctum habuerit, emerit, vendiderit ſciens dolo malo, aut horum fuerit conſcius criminum. Eadem lege continebatur, ut ſi ſervus plagium commiſiſſet, dominus ejus pecuniam pro ſervi crimine penderet, & ſervus per decennium adipiſcendæ libertatis ſpem amitteret. (*c*) Ad hanc legem S.C. acceſſit, quod Cujacius (*d*) refert ad Alexandri tempora, Modeſto, & Probo Coſſ. Ex eoque fugitivorum venditio ad legis Fabiæ pœnam redigitur, etiamſi dominus ipſe venditor ſervi ſit in fuga conſtituti; ſive ut eleganter JCtus ait, ſi ipſe dominus fugam ſervi vendat: (*e*) ne venditione ſervi dominus omittat accuſare plagiarium, qui forte fugam ſuaſiſſet, atque hac ratione reus emto ſervo judicium, cui propter publicam diſciplinam eſt ſubjiciendus, elabatur, ut interpretes Græci opinantur: (*f*) alii vero alias rationes pro ſuo cujuſve arbitrio comminiſcuntur. Pœna vero cum ipſamet lege orta pecuniaria erat, (*g*) poſtea cum viſa eſſet levior, plagiarii damnari conſueveruut in metallum. (*h*) Diocletianus (*i*) pœnam capitis adjecit, quam pœnam extendit Conſtantinus in eos, qui filios viventibus parentibus abducunt: qua explicanda lege ſe implicuit Alciatus; cum levi literarum adjectione nodum ſolvere potuiſſet; legitur enim initio legis (*k*) *metalli pœna tenetur*: qui locus palam repugnat ſequentibus verbis, ubi ſtatuitur pœna capitis. Lectionis igitur integritas petenda eſt cum Cujacio & Duareno e C. Theodoſiano; unde legem deſumſere, ubi pro *teneantur*, legitur *tenebantur*. (*l*) (**) Inſtituitur autem ex hac

---

(*) Neceſſe non eſt, ut ex verbis Apuleji ſingularis lex Cornelia de plagiis effingatur, cum ea intelligi poſſint de lege Cornelia de falſis, eo quod utique etiam falſi reus eſt, qui hominem liberum pro ſervo vendit. Qua ratione concidunt, quæ Noſter contra annum latæ legis Fabiæ diſputat.

(*a*) *l. 8. metamorphoſ.*

(*b*) Cujac. *parat.C. ad l. Fab. de plag.*

[*c*] *L.leg. Fab.a* 12. *ff. de manumiſſ. ad quam* Cujac. *lib.*50. Paull. *ad edict. L. in bello* §. *ſi in captivis ff. de captivis.*

(*d*) *Parat. C. ad l. Fab. de plagiar.* & *obſ.* 17. *c.* 10.

(*e*) *L.*2. *ff.ad l. Fab. de plagiar.*

(*f*) Matth. *de crim. ad lib.* 48. *ff. titul.* 12.*cap.*2.

(*g*) Cujac. *ad Paull.* 50. *ad edict. ſive ad l.* 12. *ff. de manumiſ.*

(*h*) *L.ult. ff. ad l. Fab. de plag.* [*i*] *L.*7. *C. eod.*

[*k*] *L.ult. C. ad l. Fab. de plag.*

(*l*) *C.Theodoſ. hoc tit.ubi* Gothofred.

[**] Rejiecit & hanc emendationem Lynckerus in *Conſiderationibus ſuis ad Gravinæ libros de origine Juris*. Cauſatur & hoc loco ſinceritatem & integritatem lectionis in libris veteris juris, mavultque eos, qui in hoc crimine claruerint, de iis intelligere, qui id aliquoties commiſerint. Sed hunc ſenſum vocis clareſco ipſe quidem nullo exemplo docet: cum contra, nativa vocis ſignificatione vox clareſcere ponatur pro *patere*. Quare probanda eſt conjectura Duareni & Cujacii pro *tenebantur* legentium *teneantur*, imprimis cum hanc lectionem exihibeat ipſe Codex Theodoſianus. Videtur autem Conſtantini lege pæna gladii tantum repeti; antea enim jam propoſita erat a Diocletiano & Maximiano in L. 7. C. *ad leg. Fab. de plagiariis*, niſi quis dicere velit, legem Diocletiani ad urbem, Conſtantini ad Africam pertinere.

hac lege judicium ſicuti ex lege Aquilia, etiam mortuo eo, in quem plagium fuit commiſsum. (a) Qui vero pro *Fabia Flaviam* nuncupant, palam redarguuntur erroris a C. Theodoſiano & a M. Tullio, qui hujus legis meminit in *orat. pro Rabirio*. Refert item Ulpianus *lege pr. ff. de fugitivis* S. C. ne fugitivi admittantur a ruſticis in ſaltus, aut protegantur: & ut intra viginti dies dominis reddantur, aut apud magiſtratus exhibeantur, quo pœna evitetur. Item ut liceat militi, vel pagano fugitivos inveſtigare, etiam in prædiis Senatorum, aut paganorum. Additum & S. C: Modeſto Coſ. facto, ut fugitivos inquirere volentibus literæ ad Magiſtratus dentur. In quos Magiſtratus multa ſtatuitur, ſi literis acceptis auxilium ſuum inquirentibus denegarint; pœnaque imponitur & illi, qui apud ſe quæri prohibuerit.

CAPUT CVIII.

De Lege Remmia, Petronia, & Senatusconſulto Turpilliano.

QUoniam leges criminum ultrices expoſuimus: nunc ad leges tranſeamus rationem & viam eorum ulciſceudorum, præter leges Julias judiciarias, aperientes. Primaque omnium, quarum ſuperſunt in jure noſtro veſtigia, lex occurrit Remmia & S. C. Turpillianum: quibus veritas, pulſa falſitate atque mendacio, in judiciis reſtituitur. Ac lex quidem Remmia incertis nominibus producitur. Menja enim aliquibus appellatur, aliis Memmia, tanquam a latore Cajo Memmio Tribuno plebis Scipione Naſica, L. Beſtia Calfurnio Coſſ. anno DCXLIII. quod excogitavit Hottomannus, qui & hoc pro hujus legis capite affert: ne ſcilicet eorum, qui abſunt Reipublicæ cauſa, inter reos nomina reciperentur. Verum Remmiæ nomen tuentur acriter Antonius Auguſtinus, Cujacius, Duarenus aliique plures: quamvis enim in Ciceronis codicibus (b) varie legatur, Remmia tamen conſtanter ſcribitur in Pandectis Florentinis, aliiſque codicibus juris civilis. (c) Tempus auctoremque certum hujus legis, neque nos, neque alius quiſquam, quod ſciam, invenit: (*) ac ne quis nomen admittere nolit, Cujacius probat, (d) eſſe Romanum, profertque Q. Remmium Palæmonem libri de ponderibus & artis grammaticæ ſcriptorem. Igitur calumniatores præter pœnam talionis, cui ſubjiciebantur, quando deferentes nomen rei, (e) quem accuſabant, ſe ſubſcribebant in crimen, ut eorum delatio reciperetur a Prætore (cujus arbitrii erat recipere, aut non, in reos delata nomina) [f]: ex lege Remmia ſubibant infamiam imprimenda in eorum fronte litera K. (g) Eaque pœna in eos tantum cadebat, qui publico, non privato in judicio calumniam intendiſſent. (h) Hinc lege Remmia damnati dicebantur frontis non integræ: unde dubitabatur, an eorum teſtimonium eſſet in judicio recipiendum, quia ſi alius hominis pudendæ famæ, integræ tamen frontis, teſtimonium rejicitur; majori ratione illius, qui nec famam, nec frontem habet integram, te-

(a) L. 3. § *illud ff. eodem*.

(b) *Pro Sex. Roſcio Amer.*

(c) L. 3. *ff. de teſt. l. 1. §. 2. ff. ad S. C. Turpill.*

(*) Nec quicquam certius de ea protulit Henricus Brencmannus V. A. in libro *de legis Remmiæ exitu*, qui inſertus eſt *theſauro Ottoniano Tom. III.* propter nimiam puræ rei obſcuritatem. Ex pœnæ tamen acerbitate veriſimiliter colligit, latam legem fuiſſe in aſperis & rudibus P. R. moribus, ip ipſis Reipublicæ incunabulis, paullo poſt legem XII. tabularum a Remmio quodam, incertum quo, forſitan Tribuno plebis, ſinentibus legibus, Hortenſia & Horatia, & hoc plebiſcitnm legis vi & poteſtate cenſeri. Idem ſuſpicatur, pœnæ duritie pœnam iſtam interceptam fuiſſe, cum non te mere produci exemplum poſſit ſtigmatis inuſti aridæ & exſangui fronti. Ciceronem vero & Plinium, Julianum & Papinianum, cum de duplici K fronti inuſto, de frontis punctis & notis, de homine integræ frontis loquuntur, ita interpretatur, ut alludere eos magis dicat ad ſanctionem legis uſu abolitæ, quam de lege loqui in ipſo rerum uſum obtinente. Quam ſententiam Papinianus magis quam reliqui premere videtur, qui poſtquam in *L. I. § 2. D. ad S. C. Turpilianum* dixiſſet, *Calumniatoribus pœna lege Remmia irrogatur*, poſtquam dein diſputaſſet, quis calumniari videatur aut non videatur, ſubjicit, *judex .. ſi in evidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat*.

(d) *Ad l. 13. ff. de teſtib. ſive ad lib. 1. Papin. de adulter.*

(e) *L. ult. C. de calumniat.* Cujac. *ibid.*

(f) Sigon. *de judic. lib. 2. cap.* 10.

(g) Cic. *orat. pro Roſc. Amer.* Plin. *in paneg. Julian. ad Antiochen.* Cujac. *tit. C. de calumniat.*

(h) Cujac. *ad l. 13. ff. de teſtib.*

teſtimonium rejicietur. Sed quia legis Remmiæ verbis non excludebatur, reliquum eſt, ut judicis officio fuerit excludendum. [*a*] Ad hanc legem S. C. illud pertinet, quod calumniæ publici judicii damnati, apud pedaneos judices poſtulare prohibentur. Quod S. C. nullo nomine innoteſcit, ſupereſtque tantum illius mentio apud Ulpianum. [*b*] Eo S. C. ſignificatur ex Rævardi ſententia, pedaneos judices non ſolum fuiſſe privatos cives a Prætore ad cauſam cognoſcendam datos, verum & ordinariam aliquando auctoritatem ad certum cauſarum genus habuiſſe, jus dicentes non e ſella curuli, aut pro tribunali, ſed in ſubſelliis. Cum enim poſtulare nihil ſit aliud, quam deſiderium ſuum aperire apud eum, qui juriſdictioni præeſt; & pedaneos judices juriſdictioni præfuiſſe colligitur, ſi apud eos aliqui, dum ne calumniatores eſſent, poſtulabant. *c*) A calumniatoribus tranſeamus ad tergiverſatores, nempe ad eos, qui accuſationem intentatam deſtituunt: & ad quaſi tergiverſatores, qui mora ſua reis proſunt ad effugiendum judicium, dilabente tempore a legibus præfinito. In hos igitur, qui cunctando reis beneficium legis impertiunt, conditum eſt S. C. Turpillianum, ſive lex Petronia, (*) Nerone imperante, (*d*) a Petronio Turpilliano lata, & a Senatu adprobata. Neſcio vero, an hujus legis capita fuerint ea, de quibus legis Petroniæ nomine alibi tractatur, nempe de ſententia pro libertate dicenda, de ſervis pugnam cum beſtiis pœnæ cauſa commiſſuris; quorum capitum Hottomannus auctorem quoque facit Petronium Turpillianum. Ac forſan unius legis plura fuere capita, quorum illud de tergiverſatoribus tranſit in S. C. quod habemus in manibus. Pœna hoc ex S. C. deſcendens eſt quinque librarum auri redigendarum in fiſcum, præter infamiam. (*e*) Quam S. C. pœnam ex lege Remmia ſumſit, ut ea illos adſpergeret, qui poſt ſatisdationem exercendæ litis & poſt inſcriptionem in crimen, quæ ſolemnia ſunt accuſationis, crimine nondum abolito, ſive reo a crimine nondum exemto, ab accuſatione receſſerint, ſine Prætoris venia, vel ad diem conteſtandæ liti conſtitutum vocati non acceſſerint, vel cauſam ita neglexerint, ut inter moras illorum tempus legitimum ad reum peragendum effluxerit. Niſi tam ſero ad accuſandum acceſſiſent, ut breve tempus, quod ſupererat, nulla ſua culpa prætererit ante judicium abſolutum. Tum enim nullo ſuo dolo, ſed lege tantum ab ulteriori proſecutione judicii excluſi, (*f*) neque tergiverſatores profecto ſunt, neque deſertores, neque moratores, aut fruſtratores. Hoc S. C. tenentur omnes præter mulieres & eos, qui non publicum, ſed privatum judicium inſtituiſſent. (*g*) Eſt & S. C. ad judiciorum exercitium pertinens, cujus nomen & tempora ignorantur: nempe illud, ne quis ob idem crimen pluribus legibus poſtuletur: [*h*] ortum fortaſse temporibus Titi Veſpaſiani, quem Svetonius refert vetuiſse, una de re pluribus legibus agere: hoc eſt idem delictum varie puniri. (*i*) Hinc docet Papinianus, pœnam generalem adverſus omnes legum contemtores minime concurrere cum pœnis certarum legum, quas certis in criminibus cenſet, ſecluſa generali pœna: ſubeundas: quia generi per ſpeciem derogatur, (k) S. C: item ab eodem Papiniano memoratur, [*l*] quo cavetur, ne qui ſiſtitur a fidejuſsoribus in judicio unius criminis cauſa, idem eodem die de alio crimine accuſetur.

CA-

(*a*) *L* 13. *ff de teſtib.* Cujac. *obſ. l. 7. cap.* 13.
(*b*) *L.* 1. *§. removet.* 6. *ff. de poſtulat.*
(*c*] Rævard. *lib.* 3. *conject cap* 10.
(*) Quæ ſententia non improbabilis videtur Hermanno Noordkerk de *lege Petronia c.* 4. *fin.* etſi is legem Petroniam de ſervis & de ſententia pro libertate dicenda longe alio referat *p.* 80. 81.
(*d*) *L abolitionem C. ad l. Jul. de adult.* Cujac. *parat. C. ut intra certum tempus.*
(*e*) *L. ſpurii ff. de decur. L.*3. *§.ult. ff. de prævar. l.* 1. *ff. de jur. fiſ.*
(*f*) Cujac. *enarrat. & parat. C ad S.C.Turpill.*
(*g*) *L.* 1. *§.* 10. *in f ff. ad Turpill.* Perez. *in C. ad S C. Turpill. num.* 2.
(*h*) *L. Senatus* 14 *ff. de accuſ.*
(*i*) Cujac. *ad l. Sanctio* 41. *ff. de pœnis.*
[*k*] *D l. Sanctio.*
(*l*) *L.* 2. *§.* 2. *ff. de cuſtod. reor.*

CAPUT CIX.

De Senatuſconſulto Silaniano, & Statilitiano, & aliis ad eandem rem Senatusconſultis.

NUnc a calumniatoribus, & ab iis, qui dolo accuſant, ad eos tranſeamus, qui dolo refugiunt accuſare. In quos conditum eſt S. C. Silanianum, niſi cum aliquibus ſcribamus Syllanianum, qui meo judicio falluntur; etenim refragantur nummi, & marmora Capitolina, atque crediderim, cognomen id fuiſſe Juniorum. (a) S. C. vero hujus tempus & origo diu vel eruditioribus, imo & ipſi Cujacio latuit, quem in eam cognitionem adduxit P. Faber, qui primus illud retulit ad Auguſti ævum, Dolabella & Silano Coſſ.: etenim in lege *in cognitione ff. ad S.C. Silanianum* affertur ſententia S. C. Statiliani, vel Domitiani temporibus Auguſti, Tauro & Lepido Coſs. A. U. C. DCCLXIII. quo præfinitur quinquennium (*) ad accuſandum heredem extraneum, qui contra S. C. Silanianum, hoc eſt ante quæſtionem habitam de ſervis, teſtamentum aperuiſſet ejus, qui a propria familia diceretur occiſus. (b) Cum autem hæc additio ſit ad Silanianum, apparet, Statilianum eſſe recentius: eoque Silanianum anno ſaltem eſſe antiquius: quia anno ante Taurum & Lepidum Statiliani auctores, conſulatum geſsere Dolabella & Silanus, quibus Silanianum adſcribimus. Ex quo colligitur, utraque S. C. originem ab Auguſti ævo traxiſse, ſub quo tam Lepidus & Taurus, quam Dolabella & Silanus fuere Conſules. (c) Sed quo ſuſpicer, aliquid anterioribus temporibus hac in re fuiſse conſtitutum, præcipue in lege Cornelia de ſicariis, urget lex 25. hujus tituli ff. qua traditur, ea lege fuiſse cautum de præmio accuſatoris ſervorum, qui ante quæſtionem aufugerint, & cædem admiſerint, ut quinque aureos acciperet etiam de publico, ſi ex bonis damnati deſint in ſingulos, quos convicerit ſervos. Unde quod lex Cornelia fortaſse inchoaverat, S.C. hoc abſolvit, pœna in heredis negligentiam propoſita. Si vero convicerit eos, qui aperto teſtamento manumiſſi reperiantur, iis in vincula conjectis, indeque cauſam dicere coactis, denos aureos in ſingulos ex damnati bonis auferet pro præmio, (d) de quo & alibi. Igitur ne vita dominorum pateret ſervorum inſidiis: coguntur ſervi per hoc S.C. proprio periculo dominorum vitam præſtare, ut ſciant, ſe proprio capite expiaturos quidquid adverſi domino contigiſset: atque ita minime audeant in eum aliquid mali conſulere. Unde mortuo domino, qui a familia occiſus diceretur, Senatus vetuit, teſtamenti tabulas aperiri, aut hereditatem adiri, aut bonorum poſseſſionem peti, aliudve quid ad cauſam teſtamenti pertinens agi, antequam haberetur publica quæſtio de ſervis, qui ſub eodem tecto, locove fuiſsent, & ſupplicium ſumeretur tam de noxiis, quam de iis, qui dominum deſeruiſsent, atque opem ferre neglexiſsent. (e) Ideo vero vetuit Senatus aperiri teſtamenti tabulas, ne crimen caderet in ſervos teſtamento manumiſsos; (f) itaque pœna ſumenda de liberis hominibus eſset veluti de ſervis, indeque libertatis dignitas turpitudine ſervilis ſupplicii macularetur. Verum Neronis tempore ad hoc S. C. acceſſit aliud, ipſo Nerone & Piſone Coſs. (g) quo non modo prioris S. C. ſententia confirmabatur, ſed illud etiam adjiciebatur, ut qui teſtamento manumiſſi ſub eodem tecto manſiſsent inter ſervos, pænas darent. (h) Quod S.C. & Neronianum dicitur, & Piſonianum, atque etiam Claudianum, quia Nero fuerat a Claudio adoptatus. (i) Ex eo autem S. C. omne dubium ſublatum fuit, quod oriri poterat, ſi contra Silanianum apertum fuiſset teſtamentum, & rei apparuiſsent ſervi teſtamento manumiſſi, ſervorum ne, an liberorum more puniendi eſsent? Nam Senatus C. Neronianum juſſit, ut ſimul cum

(a) Dauſq. *in orthograph. hac voc.*

(*) Niſi parricidium argueretur, quo caſu quæſtio vicennium durat *L. 13. D. de S. C. Silaniano*.

(b) Cujac. *lib. 4. cap. 14. obſ.*

(c) Cujac. *obſerv. lib. 1. cap. 18.*

(d) *Ead. lege* §. 2.

(e) *L. 25. in f ff. de S. C. Silanian. & toto tit. ff. & C. eod.* Paull. *ſent. lib 3. tit. 5.*

[f] Cujac. *obſ. lib. 18. cap. 6.*

[g] Tacit. *annal. 13. cap. 32. & ann. 14.*

(h) Tacit. *eod. ubi* Lipſius.

(i) Cujac. *parat. ff. hoc tit. ubi vide Chaſſ. lit. C.*

cum ſervis ſupplicium penderent: quod ante ambigebatur. Huic acceſſit aliud S.C. ſub Trajano: ut de iis etiam quæſtio haberetur, quos teſtator vivens manumiſerat. (*a*) Heres autem ne ſui compendii cauſa familiæ facinus abſconderet, ſi ultionem omittat, malitque ſuo ſibi lucro retinere ſervos, quam ſupplicio amittere, contraque S. C. hereditatem adeat; ut indignus ab hereditate, atque omni teſtamenti commodo ſubmovetur, bonaque ſibi erepta in fiſcum transferuntur. Et ſi tabulas contra S. C. aperuerit, recitaverit, deſcripſerit, vel heres ipſe, vel alius; ex Edicto Prætoris in eum centum aureorum judicium datur. (*b*) Secus vero ſi ab alio, quam a familia teſtator occiſus dicatur: tum enim hereditatem adire minime prohibetur, & effectum habebit aditio, ſi poſtea mortem ulciſcatur, alioquin effectu carebit, & hereditas a fiſco eripietur ex Azonis ſententia, quam probat Cujacius. (*c*) Occiſorum autem nomine in reliquis veniunt omnes, qui aut ferro, at laqueo, aut veneno, aut carmine magico, & quacunque alia nece perierint. (*d*) Mors tamen hauſta veneno, vel alia ratione ſine cæde furtim illata hoc S.C. non comprehenditur. Ideo autem ad ſupplicium ſervi depoſcuntur, quod vel attulerint vim, vel auxilium ferre neglexerint: & omni culpa ſolvuntur, ſi ab ignoto ſibi periculo dominum non exemerint; tum enim crimen ab herede in alios vindicabitur, dimiſſis ſervis, niſi venenum non clam, ſed violenter fuerit infuſum. (*e*) Nec ſolum ſervi ſub tecto manentes plectuntur ex S.C. ſed etiam foris, puta qui dominum peregre abeuntem ſequerentur, cum ille in itinere fuerit occiſus, (*f*) & qui clamore de proximo exaudito ad vim prohibendam non accurrerint: (*g*) item qui dominum ſibi manus afferentem non impedierint, cum potuiſſent; quamvis non incidant in hoc S. C. cum violenti non fuerint; tamen puniuntur. Illud inſuper S.C. Neroniano cavebatur, ut viro, aut uxore necata, perinde de ſuperſtitis conjugis ſervis quæſtio haberetur, ac ſi ſervi eſſent ipſius occiſi. (*h*) Quod Marcellus produxit etiam ad ſoceri ſervos, ut marito occiſo de iis etiam quæſtio habeatur. (*i*) Non tenentur vero S. C. Silaniano ſervi nedum puberes, aut ætate conconfecti, vel ſurdi, muti, furioſi, vel qui tempore mortis clauſi, aut in vinculis erant. (*k*) Qui vero ſervorum aliquem de occiſi familia receperit, celaverit, protexerit, quo minus de illo ſupplicium ſumeretur, tanquam ſicarius punietur. (*l*) Servus etiam ab herede venditus quæſtioni ſubjicietur, reddito emtori precio. (*m*) At ſervus, qui domini cædem indicaſſet (ita enim Duareno legendum apud Ulpianum, non *vindicaſſet*,) (*) aut arguiſſet, ſiquidem ultro proſiluerit ad accuſandum; non modo quæſtionem elabetur; ſed libertatis etiam præmium aſſequetur. (*n*) Ad eos, qui accuſare refugiunt, etiam pertinet S. C. memoratum ab Ulpiano, (*o*) quo S. C. pro victo damnatur is, qui corruperit delatorem, adeo ut is accuſationem omiſerit; exceptis cauſis ſanguinis, ſive capitis, in quibus reo, propriæ vitæ ſollicitudo condonatur. Et in cauſis fiſcalibus Senatus cenſuit, (*p*) ut ſi neque delator, neque poſſeſſor judicio adſint, poſtquam tribus edictis evocati fuerint; delator amittat jus deferendi publicam cauſam, & fidejuſſores ejus teneantur; poſſeſſoris vero jus integrum maneat, quale fuerat ante delationem. Porro Cotta & Meſ-

(*a*) *L.* 10. *in fin. ff. de S. C. Silan.* Duaren. *ibi §. c.*2.
(*b*) Cujac. *parat. ff. eod.*
(*c*) 18. *obſerv. cap.*6.
(*d*) *L.* 1. *§. occiſorum ff. ad S. C. Silanian. & Paull. ſent. l.*3. *c.*5. *ubi.* Cujacius *§. occiſus.*
(*e*) *L.* 1. *§.* 19. *ff. de S. C. Silan. l. cum. fratrem C. de his quib. ut ind.*
(*f*) *L.* 1. *§. cum. dominus ff. h. t.*
(*g*) *L.* 3. *§* 2. *& l.* 1. *§.* 27. 28. *ff. eod.*
(*h*) Paull. *ſent.* 3. *tit.* 5. *& l.* 1. *§. ſi vir. ff. de S.C. Silanian.*
(*i*) *L. ſi vir. ff. eod.* Ant. Aug. *lib. de l. ad hoc S. C.*
(*k*) *L.* 1. *§.* 32. *ff. hoc tit. l.* 3. *§. ſi quis in gravi & ſeq. ff. ad S.C. Silan. & l. ſi excipiuntur ff. eodem.*
(*l*) *L. ſi quis in gravi §. ſi quis quem ff. eod.*
(*m*) *L. S.C. ff. eod.*
(*) Sive vindicaſſet, legas, ſive indicaſſet, parum intereſſe videtur. Pro Florentina tamen, in qua eſt indicaſſet, ſtant Auguſtinus in *Emend. L.*11. *c.*19. Cujacius *Obſ. LXVIII c.*22.
(*n*) *L.* 3. *§. utrum ff. de S. C. Silan.* Duaren. *ibid. & l.* 1. *C. in quib. caſ. ſerv. pro præm.*
(*o*) *L* 7. *ff. de prævaricat.*
(*p*) *L.* 2. *§. Senatus ff. de jure fiſc.*

& Meſſala Coſſ. prodiit S. C. quo eadem obſervanda ſtatuuntur, ſi ſervus ac ſi liber poſtuletur. (*a*) Item Senatus cenſuit, [*b*] ut criminis abolitionem petente delatore, quod erraſſe ſe dicat; idem judex de abolitionis juſta cauſa cognoſcat, errorem condonaturus & dolum, ut in cauſæ proditorem vindicaturus.

CAPUT CX.

De Lege Aquilia & de ædium demolitione Senatuſconſulto prohibita.

CUM leges evolverimus, quibus deliſtorum damna coercentur, attexere ad has oportet etiam illas, quibus damna non ex deliſto, ſed vel culpa, vel caſu aliquo nata rependuntur. Ac de damnis a beſtiis & quadrupede illatis cavebatur ſatis ex legibus XII. tabul. quarum vim Ediſto, & juriſdiſtione ſua Prætor etiam explicavit titulo: *ſi quadrupes pauperiem feciſſe dicatur*. Quo referenda eſt lex ea, quæ aliquibus ſcriptoribus appellatur *Peſolania de cane*. Quod putatur corruptum nomen e *Solonia*, ſive lege *Solonis*, quæ redaſta fuit in leges XII. tabul. (*c*) Sanxerat enim Solon, ut canis, qui momorderat, catena vinſtus, a domino noxæ dederetur, quod & libro ſuperiori attigimus. De damnis autem vel ab hominibus, vel a beſtiis culpa & negligentia hominum acceptis, quamvis veteribus XII. tabul. legibus & aliquibus forſan aliis poſt eas latis caveretur: quia tempore tamen exoleſcerent, oportuit nova aliqua lege vim earum ſuſcitare. Veteres enim leges deſuetudine langueſcentes, novis revocantur ad uſum, & viventium magiſtratuum auſtoritate in priſtinas vires reſtituuntur. Parent enim homines novis legibus facilius, ne ſpretis iis, contemnere videantur magiſtratum earum latorem: qui libenter perſequitur violatores legum, ut honorem ſimul ſuum ulciſcatur: unde Macrobius: [*d*] *Quæritur ſæpe novæ legis auſtoritas exoleſcente metu legis antiquioris, ut de ipſis legibus XII. tabul. faſtum eſt: quarum ubi contemni auſtoritas cœpit, in aliorum latorum nomina tranſiere*, Hinc ait Plato, leges piſturarum inſtar tempore obſcuratas novis coloribus a novis poteſtatibus eſſe illuminandas. Qua ratione deduſtum eſt in legis Aquiliæ nomen, quidquid in veteribus de damno ab homine, vel per hominem dato contineretur. Auſtor legis C. Aquilius Gallus Tribunus plebis is ne, qui formulam de dolo malo concepit, (*) an alius, non ſatis conſtat. Fuit igitur proprie lex iſta Plebiſcitum, (*e*) quo poſt auſtam plebis auſtoritatem populus tenebatur univerſus. Hujus legis tria capita commemorantur. Primo capite cavetur de occiſis qualiterqualiter ſervis, aut animalibus, quæ gregatim paſcuntur, (*f*) (**) ut aſtio detur adverſus eum, qui damnum dederit injuria; quæ vox hic pro contumelia non accipitur: injurias enim eas lex Cornelia (***) ulciſcitur: ſed faſtum injuria dicitur pro non jure ab eo etiam, qui nocendi animum non habuerit, ſiquidem ratione utatur: nam furioſus & infans, quorum ratio languet, Aquilia non tenentur. (*g*) Hinc ſi quis occiderit aggreſſorem, adverſus quem ſe telo defendebat & juſtæ defenſionis modum exceſſerit, in Aquiliam non incidet: quia non injuria, ſed jure illum occidit: nam jure naturæ reſte vim in ſe imminentem quiſque propulſat. (*b*) Cum quadrupedibus

(*a*) *L. hos accuſare* 11. *§. ſi ſervus ff. de accuſat. & inſcript.*

[*b*] *L.* 15. *ff. de jure fiſc.*

[*c*] Cujac. *ad ſent. Paull. l.* 1. *tit.* 15.

[*d*] *Saturn.* 11. *&* 13.

(*) Imo legis Aquiliæ jam meminerunt Q. Mucius Scævola in *L.* 39. *pr.* & Brutus in *L.* 27. §. 22. *D. ad leg. Aquil.* quorum uterque C. Aquilium Gallum ætate anteceſſit. Quare alii hanc legem tribuere malunt L. Aquilio Tribuno plebis anno circiter 572.

(*e*) *L.* 1. *ff ad l. Aquil.*

(*f*) *L* 2. *ff. ad l. Aquil.*

(**) Unde nata veteribus quæſtio, an ſues quoque ſint in numero pecudum. Nam paſci eas quidam negabant, quia ſus ſine paſtu ali poſſit faba, hordeo, glande, ut Varro & Columella tradunt. Eam quæſtionem denuo propoſuit Gerardus Feltmannus in traſtatu de *incluſione animalium*.

[***] Quomodo igitur differt damnum ab injuria? Damnum vel conſideratur ut deliſtum verum, & tum differt ab injuria, quod hæc contumeliæ, damnum nocendi cauſſa infertur, vel conſideratur ut quaſi deliſtum, veluti quando quis ex imperitia nocet, & tunc injuria dolo a damno diſtat; damnum enim culpa infertur, & detrimentum continet, cum in injuria contumelia dolo illata vindicetur.

(*g*) *L.* 5. *§ injuriam, & ſeq. ff. ad l. Aquil.*

(*b*) *L. ſcientiam* 45. *§* 4. *ff. eod. & l.* 4. *&* 5. *§.* 1. *eodem.*

dibus autem & ſervos congregat lex: quia ſervi ſub dominio noſtro pariter cadunt. Occiſo autem ſervo, vel quadrupede damnum æſtimatur, quanti eo anno ſervus, vel quadrupes plurimi fuerint quantique noſtra interfuit, non periiſſe, (*a*) iſque annus retrorſum computatur ex tempore, quo quis eſt occiſus: ut ſcilicet mortis tempus anni ſit finis. Quamobrem ſi eo anno ſervus heres inſtitutus aliena culpa vitam amiſerit, etiam hereditatis commodum in æſtimationis judicium veniet. (*b*) Et ſi pictori ſervo pollex præciſus fuerit, idemque intra annum præciſi pollicis occiſus, in æſtimationem deducetur, quanti prius eſſet, antequam pollicem & artem amiſiſſet. (*c*) Actio autem, qua æſtimatur quanti pluris, anno circumſcribitur: actio vero ipſa, qua æſtimatur damnum acceptum, eſt perpetua, utpote rei perſecutoria, (*d*) Porro actio directa, ſive civilis, ex ipſa lege deſcendens ejuſdemque apertis verbis comprehenſa ipſi domino datur: utilis vero, quæ naſcitur ex abdito ſenſu legis & ab æquitate magiſtratus, etiam non domino permittitur. Quamobrem liber homo, qui dominum non habet, in propria membra læſus, nullam ex hac lege directam actionem nanciſcitur, ſed occiſo eo, utilis actio ipſius heredi accomodatur: qua conſequetur quidquid ſumtus factum fuerit in curando vulnere, & quidquid damni ejus cædis cauſa fuerit acceptum. (*e*) Eadem ratione fructuario corporis peremti & creditori & bonæ fidei poſſeſſori utilis actio conceditur. (*f*) Addit Cujacius, (*) directam competere, ſi corpus corpori nocuerit: utilem ſi corpus cauſam damni, non damnum ipſum obtulerit: quæ plerumque actio in factum appellatur. Etſi vero actio hæc ut pote rei perſecutoria ad heredes tranſeat & ſucceſſores; adverſus heredem tamen minime dabitur, niſi quatenus fuerit ex alieno damno locupletior. (*g*) Multantur autem confitentes in ſimplum; inficiantes, propter mendacii pœnam, in duplum. (*h*) Secundum caput Aquilæ legis jamdiu interdicit. Eoque Cujacius [*i*] comprehenſam fuiſſe putat quamlibet aliam rationem damni dati, non ob rem noſtram læſam, ſed ob commodum aliena opera nobis ademtum, veluti ſi quis nullo jure ſervitutis impoſitæ vicini luminibus contra formam veterum ædificiorum offeciſſet: quo nomine damnatus fuit a Theophilo Imperatore Petronas, ut refert Zonaras; (*k*) vel ſi quis impoſito ædificio vicini aream inutilem reddidiſſet. Quod caput in deſuetudinem abiit. (**) Tertium caput conceptum erat in eas, qui non occidiſſent ſervum, aut gregalem quadrupedem, ſed eum, eamve aliquo modo læſiſſent, corporiſve membrum aliquod uſſiſſent, rupiſſent, fregiſſent, aut accidiſſent, vulneraſſentve canem & animal aliud, quod pecudum numero non eſt, ſive gregatim non paſcatur, aliave ratione rem aliam animatam, aut inanimatam deteriorem reddidiſſent: ut ejus damni nomine teneantur, quanti res ea plurimi fuiſſet in triginta diebus proximis. (*l*) Hic enim actio annua, qua per-

(*a*) *L. ait lex ff. eod.* §. 2.
(*b*) *L. inde Neratius ff. eod. in princ.*
[*c*] *D. l. inde Neratius* §. 3.
(*d*) *Vide* VVeſemb. *in parat ff. eod. num.* 5.
(*e*) L. 53. *&* 14. *ff. eod.* VVeſſemb. *loco cit. n.* 3.
[*f*] *L. item Mela* §. 10. *ff. ad l. Aquil.*
(*) Imp. Juſtinianus *in* §. *ult. J. de lege Aquil.* ubi directam vocari actionem monet, ſi corpore quis damnum dederit, veluti ſi quis alienum ſervum de ponte in flumen dejecerit, & is ſoffocatus fuerit, utilem, ſi corpori quidem datum ſit damnum ſed non corpore: veluti ſi quis hominem alienum, aut pecus ita incluſerint, ut fame necaretur, aut jumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur; in factum denique, ſi nec corpore, nec corpori & tamen damnum datum ſit, veluti ſi quis intempeſtiva ductus miſericordia ſervum alienum compeditum ſolverit, ut is aufugeret, quarum iſta actio verbis legum, illa interpretatori prudentum, hæc Prætoris providentiæ originem debere videtur.
(*g*) *L. inde Neratius* §. *hanc actionem* 8. *ff. ad leg. Aquil.*
(*h*) *L. contra* 4. *C. eod. l.* 2. §. 1. *ff. eod.*
(*i*) Cujac. *parat. ff. ad leg. Aquil.*
(*k*) *Vide exempla apud* Cujac. *parat. C. eod.*
(**) De hoc quoque capite frequens ab eruditis poſt Cujacium habitus eſt Senatus. Claudius Chifletius egiſſe id de ſervo corrupto putabat, deindeque exoleviſſe, quia poſtea Prætor de ſervo corrupto ſingulare Edictum propoſuerit, eoque ſemper duplum promiſerit, cum reus ex lege Aquilia, non niſi inficians in duplum condemnaretur. Contra legis Aquiliæ caput ſecundum de dejectis & effuſius egiſſe contendit van Bynkersohœk *Obſerv. libr. I. cap.* 13. Sed & de ſervo corrupto & de dejectis vel effuſis agi poterat ex legis Aquiliæ capite tertio, quo damnum datum in omnibus rebus, quæ anima carent vindicatur, quare præſtat cum Ger. Noodt. *de Uſufructu capit.* 13. palam profiteri, ignorari vim capitis tertii legis Aquiliæ.
(*l*) *L. ſi ſervus* 27. *ff. ad leg. Aquil.* §. *quinto*.

perſequimur ex ſuperiori capite id, quo res plurimi fuerit, contrahitur ad triginta dies: quia minus peccatum vulnerantis & lædentis eſt, quam occidentis, minorque jactura eſſe ſolet occiſi animalis, quod pecudum numero non ſit. Ad damnum quoque pertinet Senatusconſultum Acilio Aviola & Corollio Panſa Coſs. Adriani tempore, quo de ædium demolitione cavebatur; & dirui quid negociandi cauſa, diſtrahive, aut vendi, aut legari prohibebatur. (*a*) Non modo autem domus ſed & villas dirui Senatus vetuit, ac venditionem irritavit, & emtorem ad duplum pretii fiſco inferendum damnavit.

CAPUT CXI.

De Lege Rhodia de Jactu.

NUnc progrediamur ad ea damna, quæ non ab homine, ſed ſorte, vel natura inferuntur: nempe quæ a mari eveniunt, cujus fallax eſt incertaque fides. De talibus autem damnis judicia Rhodiis legibus in Romanas translatis exercebantur. Rhodiorum enim erat rei maritimæ tanta peritia, ut nauticus populus a Floro appellentur: ac propter uſum aſſiduoſque caſus, quos frequentia navigationis tulerunt, æquiſſimas & prudentiſſimas rei navalis condidere leges. Quarum præſtantiam cum alii veterum, tum præcipue Strabo celebravit. Etſi autem Romani leges omnes conquiſierint non modo Atticas, ſed & Græcorum aliorum, ſicut & Pythagoræorum, qui erant in ea Italiæ ora, quæ Magna Græcia dicebatur; tamen Rhodias non acceperunt, niſi poſt uſum rei maritimæ, quo non ante primum bellum Punicum vertere animum. Quamobrem traduxerunt ad ſe leges Rhodias, quæ mari tum dominabantur: aſſiduoque uſu civitatem iis dederunt, judicia maritima ex auctoritate illarum agitantes. [*b*] Unde in Servii, Ofilii, Labeonis ſcriptis monumenta erant Rhodiarum legum, quarum adhuc veſtigia in recentiorum Juriſconſultorum reſponſis obſervantur. Quanquam autem plus erant Romanis receptæ Rhodiæ leges, earum tamen ſententias tantum retinemus, quæ merces naufragio jactas reſpiciebant. Atque ex reſcripto Antonini, [*c*] quo de naufragorum bonis agitur, Rhodia lex a Cæſare in imperii ſocietatem adſciſcitur, imperio rerum ita tributo, ut orbis quidem terrarum regimen Imperator; maris vero dominium lex Rhodia obtineret. Quamobrem ex collectione Pſelli, ut Gothofredus putat, ſeriem habemus, etſi mutilam Imperatorum, qui Rhodiis legibus arbitrium [*] in re maritima tradiderunt. Quorum initium non a Tiberio, ſed a Claudio, ſub quo Coſs. ii fuere, qui collectione illa perhibentur, nempe Q. Aterius Antoninus & D. Junius Silanus anno a Chriſto nato LIV. (*d*) Iſque Imperator pluribus rem nauticam Senatusconſultis conſtituit, quorum duo ab Ulpiano referuntur, de quibus egimus ſupra ad legem Corneliam de ſicariis. [*e*] Eos autem, qui ex afflictis & miſeris naufragorum fortunis quid inhumane rapuiſſent; fiſco tantum pendere voluit Claudius, quanti e Prætoris Edicto damnarentur. (*f*) Etenim etiam ex Edicto Prætoris oritur actio adverſus raptores naufragorum intra annum in quadruplum, poſt annum vero in ſimplum. (*g*) Et ut violentia procul arceatur a naufragiis, vetuit Senatus iis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum ſervumque Principis intervenire. (*h*) Leges itaque Rhodias utilitate diu ante commendatas uſuque inter Romanas leges invectas Claudius primum convertit in aſſiduam & neceſſariam juriſdictionem: deinde alii Principes eaſdem auctoritate ſua comprehenderunt, quorum nomina in ſupra demonſtrata collectione invenimus: nempe Veſpaſianus, ſub quo S. C. ea de re, Lauro & Agrippino Coſs. ſuffectis, ut Gothofredus autumat,

(*a*) L. 32. *ff. de contrah. emt. concord.* Cujac. *obſ.* 5. *cap.* 26.

(*b*) Cicero *pro lege Manilia*.

[*c*] *L.* ἀξίωσις, *ſive l. deprecatio ff. ad l. Rhodiam de jactu*.

(*) Auctoritatem hanc, quæ vulgo legibus Rhodiis præmittitur, dubiæ auctoritatis eſſe, putat Illuſtr. van Bynkershoek ad legem ἀξίωσις *p.* 324. qui ipſas leges Rhodias, quæ vulgo circumferuntur, vel ſolius ſtultitiæ nomine νοθεύσεως convincit *cap.* 8.

[*d*] P. Faber. *ſemeſtr. lib.* 1. *cap.* 25.

(*e*) *L.* 3. *in f. ff. de incend. ruin. & naufr.*

(*f*) *L.* 3. *ff. de incend. ruin. & naufrag.*

(*g*) *L.* 1. *ff. eod.*

(*h*) *L. ne quid in fin. ff. de inc. ruin. & naufr.*

tumat, & Ulpius Trajanus, itemque Adrianus, ſub quo S. C. ne milites, aut privatis, aut ſervus, libertuſve Principis naufragiis colligendis interveniret: ne pro auxilio, damnum potentia & rapacitate ſua naufragis adferrent. Quibus tandem & Severi acceſſit auctoritas. Poſſet quis referre in leges Rhodias caput illud apud Ciceronem, quod tamen cum eruditioribus declamandi cauſa confictum putarim de more a Rhetoribus, nempe, *ut ſi qua roſtrata navis, quæ eſt navis militaris, in portu deprehenſa ſit, publicetur*. [*a*] Ex omnibus autem Rhodiis legibus, hujus ad nos capitis integra ſententia pervenit, quo continetur, ut ſi ventorum vi, aut imbribus tempeſtas cooriatur, unde navis in periculo verſetur, quo ut eximatur oporteat eam levare, atque jactura mercium exonerare: mercium projectarum domino damnum illud a dominis mercium conſervatarum pro rata omnium, ipſomet etiam nauta contribuente, ſarciatur: ſiquidem per eam jacturam navis periculum tempeſtatis evaſerit: nam ſi perierit, nullus collationi ſupererit locus; cum vel merces omnes demerſæ ſint, vel ſi quæ recipiantur, a forte, aut a dominorum induſtria ſervatæ putentur. (*b*) In rationem autem contributionis venit etiam portio ipſarum mercium jactarum: ut earum dominus tanto minus a ceteris exigat, quanto pro rata jactarum oneratur mercium. (*c*) Quamobrem ſi duo ſinguli centum haberent in mercibus; Cajus jactarum mercium dominus ducentum; Cajus amiſſis mercibus auferet a ſingulis quinquaginta, & naufragio amittet altera centum: quoniam tantundem ille habebat in mercibus amiſſis, quantum illi duo in ſervatis. Unde ſicuti portio Caji, quæ erat ducentum, ſuperabat portionem ſingulorum, quæ erat centum: eadem proportione poſt naufragium portio Caji, quæ eſt centum, ſuperabit portionem ſingulorum, quæ eſt quinquaginta, ut tam ante, quam poſt naufragium, portio Caji dimidio ſuperet portionem ſingulorum. Contra ſi Cajus merces projecerit, quæ valerent quinquaginta: unus autem, & alter ſervarint proprias cujuſque centum æſtimatas, Cajus damnum accipiet in decem; duo vero illi duplum quiſque contribuet pro ſingulis, nempe viginti, ut qua proportione quinquaginta illa unius reſpondebant ſingulorum centenis: eadem ratione quadraginta ejuſdem reſpondeant ſingulorum octogenis. In qua ratione ſubducenda veniunt etiam animalia & ſervi a periculo liberati & gemmæ ſervatæ, non quia navim onerent, ſed quod aliena jactura ſalvæ fuerint. Homo tamen liber ſervatus in rationem contributionis non veniet: cum nullo pretio vita liberi hominis expendatur. (*d*) Res autem, quarum nomine conferendum eſt, non quanti emtæ fuerint, ſed quanti venire poſſint, æſtimantur, (*e*) & ſi adſpergine deteriores evaſerint, quanto minoris ob id æſtimantur, tanto minus in contributione præſtabunt, ut ſi prius viginti putarentur, poſtea ob adſperginem decem valeant, dominus earum pro decem ſit collaturus. [*f*] Nec ſolum contributio locum habebit, ſi merces e navi jaciantur; ſed etiam ſi una cum ſcapha, in qua depoſitæ fuerant, demergantur. [*g*) Nave autem perdita, conſervatæ cum mercibus ſcaphæ nulla ratio habebitur; quia naufragium factum eſt, (*h*) non jactura. Quamvis autem facto naufragio contributio ceſſet, ſi tamen ea navis, quæ jactura mercium ſervata erat, alio loco ſubmerſa fuerit, & merces per urinatores extrahantur: earum domini conferre debent ei, cujus bonorum jactu navis ſuperius periculum evaſerit: quia niſi ea mercium jactura navis levata eſset, merces, quæ poſtea extrahuntur, e naufragio fortaſſe non ſuperfuiſſent. (*i*) Si autem arbor, aut aliud inſtrumentum levandæ navis cauſa jactum fuerit a nauta; hujus quoque damnum, perinde ac jactarum mercium contributione omnium reficietur. (*k*) Ceterum ſi nullo periculo navem

(*a*) Cicero *de invent.*

(*b*) *Lib.* 55. *Baſilic. tit.* 8. *l.* 1. *ff. de l. Rhod. de jactu.* Paull. *lib.* 2. *ſent. tit.* 7. *in fin.*

(*c*) *L.* 2. *§. portio* 4 *ff. de l. Rhod. de jactu.*

(*d*) Cujac. *ad l.* 3. *ff de l. Rhod. de jact. ſive ad lib.* 19. *reſp Papin.*

(*e*) *L.* 2. *§. portio ff. eod.*

(*f*) *L. navis* 4. *§. cum autem* 2. *ff. eod.*

(*g*) *D l. ff. eod.*

(*h*) *D. l.* 4. *eod Paull. ſent.* 2. *tit.* 7.

(*i*) *D. l.* 4. *§. ſed ſi navis*. Cujac. *ad Paull. ſent. loco citato*.

(*k*) *L. amiſſa §.* 5. *in fin. ff. de leg. Rhod. de jactu. l.* 3. *ff. eod.*

vem exoneraverit, fruſtra contributionem poſtulabit: cum id tantum ſit reddendum, cujus jacturæ beneficio, periculum navis effugerit. (*a*) Si vero navis a privatis redemta fuerit, omnes domino navis conferre debere, Servius, Ofilius, Labeo tradiderunt. (*b*) Porro caput hoc legis Rhodiæ ad naves pertinet onerarias ad comportandas merces comparatas, quæ plerumque capaces erant decem millium modiorum: non autem ad naves longas, ſeu triremes. (*c*) Ceterum ſi navis deterior facta fuerit: fruſtra contributio poſtulabitur. (*d*) Tandem judicium hoc ita inſtituetur, ut rerum amiſsarum domini ex locato agant cum magiſtro navis, ne reſtituat res conſervatas, donec ex iis damnum reficiatur dominis rerum projectarum: unde navis magiſter ex conducto aget cum reliquis, quorum ſunt ſalvæ merces, ut detrimentum proportione communicetur.

CAPUT CXII.

De Lege Licinia.

EFfugerat pene mihi tot inter lex Licinia, cujus leve mihi admodum veſtigium reperitur apud Marcianum, (*e*) quam explicat Cujacius. (*f*) Ea lex cavit, ne communi dividundo actione uteretur is ſocius, qui partem rei communis alienavit, ut evitaret licitationem illius, proptereàque tranſtulerit partem ſuam in potentiorem, ut licitando ille vincat incuſso potentiæ metu. Nam ſi eadem pars, nondum ſublata communione, ad eum, qui alienaverat, redierit; non poterit ipſe amplius duplicem, quam habebat actionem, adverſus ſocium exercere; & ſi potentior ille poſt partem in ſe alienatam communi dividundo agat cum altero ſocio; repelletur (*) exceptione, quod *alienata res ſit judicii mutandi cauſa*.

CAPUT CXIII.

S. C. De Religione Sepulcrorum.

FInem imponamus operi materia funebri, quo res omnes humanæ commeant, atque referamus S. C. de religione ſepulcrorum, quo prohibebatur ſepulcra in alium verti uſum, quam condendi cadaveris illati, & venundari, aut permutari, ut in profana commercia concedant. (*g*) Tantique religio funerum eſt, ut etiam poſt fundos venditos priores domini, qui ſepulcrum ibi habebant, jus adeundorum ſepulcrorum retinerent, propter legem prædiorum venundandorum, qua cavebatur, ut ad ſepulcra, quæ in fundis ſunt, iter ejus aditus, ambitus funeris faciendi ſit. (*h*).

Hactenus ex antiquiſſimis monumentis Romana exordia juris privati edita ſunto. Quo minus autem, quicunque lector ſapis, abductus turba imperitorum, quidquam horum uti obſoletum tua cum fraude præterieris; cogitato, labentibus priſcis inſtitutis, perennem tamen recti ſpeciem ibi ſculptam, exemplisque novis, ac ſimilibus, communem atque promiſcuam, nunquam interituram, neque ullo non tempore mortalibus profuturam ubicumque gentium non libido, ſed ratio dominetur.

(*a*) Cujac. *lib.* 19. *reſponſ. Papin. L.* 3. *ff. eod.*
(*b*) *L.* 2. *ſi navis ff. eod.*
(*c*) Cujac. *ibid.*
[*d*] *L.* 2. §. 1 *ff de l. Rhod. de jact.*
(*e*) *L. ult. ff. de alien. jud. mut.*
(*f*) *L.* 1 *fam. erciſcund.*
(*) Ille igitur ipſo jure, hic ope exceptionis e judicio communi dividundo arcebitur, & invitus etiam in pœnam fraudis in communione rei manere cogetur *L.* 12. *D. de alien jud. mut. cauſſa facta*, ſine tranſpoſitione Ranchini intelligi poſſe Noodtius & Schultingius oſtendunt ad Tit. *Pandect. de alienatione judicii mutandi cauſſa facta.*
[*g*] *L.* 12. §. 1. *ff. de relig. & ſumt. fun.*
[*h*] *L. utimur* 5. *ff. de ſepulchr. violat.*

FINIS TOMI PRIMI.